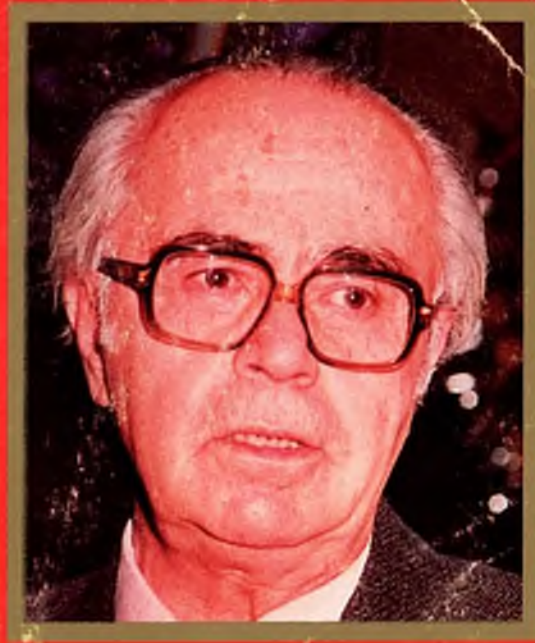

BAHRİ SAVCI'YA ARMAGAN

BAHRİ SAVCI'YA ARMAGAN

MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ VAKFI YAYINLARI 7

BAHRİ SAVCI'YA

A R M A Ğ A N

MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ VAKFI YAYINLARI 7

MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ VAKFI
YAYINLARI - 7
Konur Sokak, No: 1 Kızılay - Ankara

ANKARA - 1988

Kapak : Ajans ADS Ltd. (4) 126 83 46
Dizgi : Artı Ltd. (4) 125 25 95
Baskı : MAYA Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Sti.
Esat Cad. No: 44 (4) 118 01 53

SUNUŞ

Bizim kuşak üniversite eğitimini, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamında tamamladı. Bunun anlamını 12 Eylül'den sonra daha iyi anladık. Şimdi öğrencilik yıllarımı anımsadıkça düşle gerçek arası görüntüler düzleminde bir sarkaç gibi gidip geliyoruz. Ama Bahri Savcı Hocamız hep gerçek, hep genç ve en önemlisi hep bizimle birlikte idi.

"Anayasa" dersi, o kuşağın bilinç düzeyinin oluşmasında çok önemli bir ağırlık taşımaktadır. Bizler temel siyaset kavramlarını o derslerde, Bahri Savcı'dan duyup, öğrendik. Cumhuriyetçiliği, demokrasinin anlamını, insan haklarını, sosyal haklar kavramını onun derslerinde yerli yerine oturttuk.

O kuşaklar şanslı kuşaklardı. Çok değerli, düşünce namusu yüksek hocalarımızdan yararlandılar. Mülkiye toplumu o dönem öğretim üyelerine çok şey borçludur. Bu armağan ile Sayın Bahri Savcı'ya olan borcumuzun bir zerresini ödemeye çalışıyoruz. Aynı zamanda Siyasal Bilgiler Fakültesi yönetiminin unuttuğu görevlerden birisini de böylece yerine getirmiş oluyoruz.

Bahri Savcı'nın biz Mülkiyeliler açısından son derece değerli bir özelliği üzerinde durmak istiyorum. 1960'dan bu yana çok ilginç, çok çalkantılı dönemler yaşadık. Birtakım kavramlar, anlayışlar sürekli değişti, çarpıtıldı. Türkiye Halkı, bu süreç içinde kaderini değiştirmek, daha doğrusu kendisine kader olarak sunulan yaşamı değiştirmek için amansız bir savaşım verdi, vermeye devam ediyor. Bütün bunlar bu topraklarda yaşayan her insan için aynı zamanda sınav günleri oldu. Sayın Hocamız bu sınavlardan yüzakı ile çıkmış bir insandır. Halktan yana tavrını hep korumuştur. Bu, onurlu bir yaşam özetidir. Bu insanlar sayesinde hepimiz, insanlık onurunu çiğnetmemek için doğru tavırlar içinde kalabildik. O hep genç kalabilmeyi, genç olmayı başarmış ender insanlardan biridir. Bu nedenle herhangi bir ülke sorunu karşısında aynı düşüncelerle birlikte olabiliyoruz. Bu yüzden onu seviyoruz ve saygı duyuyoruz.

Bu armağan yapıtın, 1988'lerin Türkiye'sinde çok önemli anayasal ve hukuksal sorunlara yetkin bakış açıları getireceğine inanıyoruz. Ülke sorunları ile ilgilenen herkes için çok değerli bir başucu kitabı olacaktır, kanısındayız. Kitabın değerli yazarları, çok özenli bir çaba içinde oldular. Sayın hocamıza layık bir yapıt böylece hazırlandı. Hep-sine Mülkiyeliler adına sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

"Bahri Savcı'ya Armağan" kitabını yayına çok değerli üç bilim adamımız hazırladı. Sayın Prof. Dr. Mümtaz Soysal, Sayın Doç. Dr. Cem Eroğul ve Sayın Doç. Dr. Yavuz Sabuncu. Bu üç insan tüm özenlerini imbikten geçirerek, hocalarına lâyük bir yapıtın ortaya çıkması için çaba harcadılar. Böylece bizim görevlerimizi de en aza indirdiler. Kendilerinin Mülkiye toplumu için taşıdıkları büyük önemi ve değeri çok iyi biliyoruz. Her zaman bize güç veren, çalışmalarımızda bizleri destekleyen Sayın Soysal'a, Sayın Eroğul'a ve Sayın Sabuncu'ya içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Mülkiyeliler Birliğı Genel Sekreteri Sayın Ülkü Orbay, Armağan'ın hazırlanmasında her işte olduğı gibi, büyük katkılarda bulundu. Titiz ve özenli çabasını ortaya koydu. Kendisine teşekkürü borç biliyoruz.

Bu yapıtın, kısır siyasal çekışmelerin sürdürüldüğü siyasal yaşamımıza olumlu katkılar getirmesini diliyoruz.

Alper AKTAN
Mülkiyeliler Birliğı
Vakıf Başkanı

İÇİNDEKİLER

PROF. BAHRİ SAVCI'NIN ÖZYAŞAM ÖYKÜSÜ ve KİŞİLİĞİ	1
Söyleşi: Cem Eroğul	
PROF. BAHRİ SAVCI'NIN ANAYASA VE TÜRK SİYASAL YAŞAMINA İLİŞKİN BAZI GÖRÜŞLERİ.....	37
Söyleşi: Cem Eroğul	
TEMEL HAKLARIN DURDURULMASI.....	54
Tekin Akıllıoğlu	
"GÜVENLİK SORUŞTURMASI" DENİLEN HUKUKSAL SAPIKLIGIN, MİT RAPORLARINDAKİ KORKUNÇ YANLIŞ VE YALANLAR IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ.....	69
Muammer Aksoy	
GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE KÜLTÜRÜN DURUMU.....	165
Sina Akşin	
WILLY SPERCO (1887-1978) TÜRKİYE'DE GAZETECİLİK YAPAN BİR İTALYAN HAKKINDA İLK NOTLAR.....	169
Korkmaz Alemdar	
TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İÇ İŞLEYİŞİ VE KARARALMA SÜRECİ.....	173
Yılmaz Aliefendioğlu	
1402'LİKLERİN GÖREVE DÖNDÜRÜLMEMESİ HUKUKA AYKIRIDIR.....	192
Rona Aybay	
ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ BAĞLAYICILIĞI VE YÜRÜRLÜĞE GİRİŞİ.....	198
Ahmet H. Boyacıoğlu	
KAMU MALİYESİNİN ANAYASAL ÇERÇEVESİ.....	210
Nami Çağan	
AVRUPA İNSAN HAKLARI KOMİSYONU'NA BİREYSEL BAŞVURU HAKKI VE TÜRKİYE.....	222
Edip Çelik	
III. CUMHURİYET'İN "YÜRÜTME'Sİ: KUVVETLİ İCRA MI, KİŞİSEL İKTİDAR MI?.....	232
Lütfi Duran	
İNSAN HAKLARI: TEMELLENDİRİLMESİNDEN TANIMLANMASINA.....	244
Mehmet Semih Gemalmaz	
TOPLUMSAL, EKONOMİK BOYUTLARIYLA TOPLU KONUT UYGULAMALARI.....	260
Cevat Geray	
SERBEST BÖLGELERDE GREV HAKKI VE ANAYASA MAHKEMESİ KARARI.....	274
Mesut Gülmez	
İNSAN HAKLARI VE AFRIKA'DA KORUNMASI ÜZERİNE.....	282
İbrahim Ö. Kaboğlu	
DEMOKRATİK GELİŞMEMİZDE YEREL YÖNETİMLER.....	290
Ruşen Keleş	
SEÇİMSİZ DEMOKRASİ.....	301
Ahmet Taner Kışlalı	

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA XIX. YÜZYILDA	
AMERİKAN YÜKSEK OKULLARI.....	305
Uygur Kocabaşoğlu	
BİR KONUYA NASIL YAKLAŞMALI?.....	327
Fadıl Kocagöz	
2533 SAYILI KANUN'LA SİYASAL PARTİLERİN	
KAPATILMASI OLAYINA BİR DEĞİŞİK YAKLAŞIM.....	349
Maksut Mumcuoğlu	
"HUM" ZAMİRİNİN SERENCAMI.....	361
Cemil Oktay	
OSMANLI SEÇKİNLERİ.....	371
İlber Ortaylı	
ANAYASA MAHKEMESİ ÜYELERİNİN HUKUKSAL KONUMU.....	375
Yekta Güngör Özden	
AVRUPA TOPLULUKLARI HUKUK DÜZENİNDE	
İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE TÜRKİYE.....	393
Hüseyin Pazarcı	
SAYIŞTAY ÜYELERİNİN SEÇİMİ VE 1982 ANAYASASI.....	400
M. Yavuz Sabuncu	
ASKERİ YARGI'NIN 1924, 1961, 1982 ANAYASALARI	
DÖNEMLERİNDEKİ DURUMU.....	406
Nahit Saçlıoğlu	
1982 ANAYASASI'NIN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	
BAKIMINDAN GETİRDİĞİ SORUNLAR.....	433
Fazıl Sağlam	
İKİ KAVRAM: ÖZERKLİK VE TARAFSIZLIK.....	443
Mümtaz Soysal	
ORDU VE SİYASET; BONAPARTİZMİN SİYASAL KÜLTÜRÜ.....	449
Gencay Şaylan	
ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNE ÖNERİLER.....	460
Cahit Talas	
SENED-İ İTTİFAK.....	471
Bülent Tanör	
OSMANLI PARLAMENTOSU'NDA "HARB-İ UMUMİ" TARTIŞMALARI.....	485
Tarık Zafer Tunaya	
TÜRK TOPLUMUNDA LAİKLİĞİN KÖKENİ.	
ÖNEMİ VE SÜREKLİLİĞİ ÜZERİNE.....	493
İlker Turan	
ÖNSEÇİM VE SEÇİM PROPAGANDASI İLE İLGİLİ	
ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER.....	506
Hikmet Sami Türk	
ANAYASA MAHKEMESİ İPTAL KARARLARI GERİ YÜRÜR.....	515
Yıldırım Uler	
BİN NASİHAT MI YA DA BİR MUSİBET Mİ?.....	535
Fehmi Yavuz	

BU DA BİR ARMAĞAN

Bizim üniversite geleneğimizde "Armağan" diye adlandırılan yayın biçiminin frenkçedeki karşılığı "mélanges"dır: Meslekten ayrılan bir ustanın arkadaşları, kalfaları, çırakları kendi çalışmalarından birer parçayı yanyana getirip o ustanın anısına "karışık" bir derleme olarak yayınlarlar. Çeşitli konuların birbirine karıştırılması, bir çiçekçi dükkanındaki bütün çiçeklerden bir demet yapmayı istemekten doğan bir karışıklıktır; güzelliği, estetiğinde değil, enginliğindedir.

Profesör Bahri Savcı için derlenen bu "Armağan", yalnız konuların değil, içine karışan duyguların da karışık oluşuyla öbürlerinden ayrılıyor: Sadece saygı, kadirbilirlik, ayrılış hüznü mü? Yoksa biraz da olup-bitenlerden doğma bir tepki, kırgınlık, Türkiye'nin kendi insanlarına karşı gösterdiği hoyratlıktan gelme bir incinmişlik de mi var?

Savcı'nın üniversiteden ayrılışı, üniversiteye verdiği yılların, emeklerin, düşüncelerdeki hamura getirdiği katkıların gerektirebileceği bir biçimde olmadı. Bunun içindir ki, ardından yayınlanmış resmi bir "Armağan" da yok.

Ama, şurası açık ki, ona sunulan bu özel Armağan'ın hamurunda resmen yayınlanmış bazı armağanlarda görülen zorlamalardan, yapaylıklardan da eser yok. Eğer kurumlar da birer organizmaysa ve eğer kurumların da canlılar gibi bir yüreği varsa, bu Armağan'ın "yürekten kopma" bir armağan olduğu ve Mülkiyeliler Birliği'nin "içinden geldiği" kolaylıkla söylenebilir. Yalnız anayasa hukuku ve insan hakları gibi konularda Türk düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş bir insana değil, onun kişiliğinde alçakgönüllülüğe, sessiz kahramanlığa, stoik katlanışa verilmiş bir armağan.

Yazılar ve duygular ne kadar karışık ve çeşitli olursa olsun, Armağan'a katkıda bulunan herkesin tek ağızdan söylediği birşey var: Bu Armağan'ı Profesör Bahri Savcı'nın Türk üniversite ve düşünce yaşamındaki yerini anımsatmak üzere ortak bir heykel olarak diyoruz.

Heykeller her zaman resmi törenlerle açılan tunç ve mermer yığınlarından oluşmaz; gönüllerden kopma duyguların oluşturduğu heykeller de vardır, görülmeyen, dokunulmayan, dolayısıyla da kimsenin şu ya da bu kararla, emirle yıkıp kıramayacağı.

Mümtaz Soysal

PROF. BAHRİ SAVCI'NIN ÖZYAŞAM ÖYKÜSÜ ve KİŞİLİĞİ

Kaynak: Ankara'da, 19-20 Mart 1987 günlerinde, Cem Eroğul'un () Prof. Bahri Savcı ile yaptığı bir dizi görüşme.*

Cem Eroğul- Hocam, işe isterseniz en başından, yani ailenizden, doğumunuzdan başlayalım.

Bahri Savcı- Efendim, ben 13 Temmuz 1330, yani 26 Temmuz 1914 doğumluyum. Sındırgı'da doğmuşum. Ancak, kendimi ilk kez Balıkesir'de algıladım. Sonra, babamın memuriyetini taşıdığı ve evimizin de bulunduğu Gönen'de ilkokula başladım. İşgalle beraber. İşgali gördüm yani ben. Yunan süvari kıtasının, Gönen hükümet konağının önüne gelip Yunan bayrağını çektiğini gördüm.

— Yıl 1919 olduğuna göre, siz o zaman beş yaşındaydınız. Yine de bu olayı iyice hatırlıyorsunuz, öyle mi ?

— Evet, hem de gayet açık bir biçimde. Bir akrabamızın, hükümet konağına çok yakın olan evindeydik. O akrabamızın aile üyeleriyle beraber annem de vardı. Babamın ve ağabeyimin olup olmadığını hatırlamıyorum. İşte o evin pencerelerinden büyük bir telaş içinde baktık ve bir Yunan süvari kıtasının gelip atlarından indiğini, hükümetin bayrak direğine kendi bayraklarını çektiklerini gördük. Bunu çok açık bir şekilde hatırlıyorum. Gerçi yaşım küçüktü ama, insan çok önemli bir şey olduğunu çevresinden sezinliyor.

(*)Cem Eroğul, Mayıs 1966'da girdiği Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, Prof. Bahri Savcı'nın başkanlık ettiği Anayasa Hukuku Kürsüsü'nde 17 yıl çalışmış; Anayasa Hukuku profesörlüğü, Mayıs 1982'de, Ankara Üniver-sitesi tarafından onaylanmış, ancak profesörlüğe atanma kararnamesi Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmamış; 25 Şubat 1983' te, 1402 sayılı yasaya dayanılarak üniversitedeki görevine son verilmiştir. Halen, Ankara Fransız Kültür Merkezi'nde, Fransızca öğretmeni olarak çalışmaktadır.

Bir süre sonra da, okula gittim zaten. Altı yaşında gittiğim Gönen ilkokulunda, şaşılabilecek bir genç öğretmen kuşağı vardı. Zannediyorum bunlar Balıkesir Öğretmen Okulu'ndan, ki o zamanlar beş yıldır mezundular. Eh, beş yıl da ilkokulda veya altı yıl rüştiyede okumuş olsalar, mezun olduklarında bunlar iyice genç delikanlılardı. İşte o sırada işgali gördüler. Mustafa Kemal'in ordularına asker olamadılar. Ama bu çocukların, bu genç delikanlıların dersanelerinde okurken, zannediyorum onlardan da bize bu işgalin ne olduğunu, bazen açıkça, bazen de gizli kapaklı anlatanlar vardı. Ben bunu hatırlıyorum. Kemal Bey isminde bir öğretmenimizi hiç unutmuyorum.

— *Hocam, oraya, okul yıllarına geleceğim. Ama isterseniz önce, benim hem yaşam öykünüz, hem de Türkiye tarihi bakımından çok önemli gördüğüm bir konu üzerinde biraz duralım. Biliyorsunuz Türkiye' de, milliyet bilinci, ancak Balkan Savaşı'nda ortaya çıkmıştır. Yeni bir şeydir. Bunun da Anadolu'ya ulaşması zaman almıştır. Onun için merak ediyorum; sizin çevreniz, aile üyeleriniz ve yakın çevreniz, elbette ki Mustafa Kemal hareketinin gelişmesiyle milliyetçi bir bilince ulaşmıştır; ama bu insanların ilk tepkisi, adeta insiyaki denebilecek tepkileri ne olmuştur? "Düşman geldi, milliyetimiz elden gidiyor," tepkisini daha ilk anda duymuşlar mıdır?*

— Bu konuyu açıklığa kavuşturabilmek için, birkaç ögeyi gözden geçirmek gerekiyor. Bir tanesi şu. Benim ailem içinde, gerçi babam-bir küçük memurdu. Onu bir kenara koyalım. Bir küçük memurun kapalı dünyasında, küçük dünyasında yaşıyordu. Fakat oğlu, idadi mezunuydu ve bir delikanlıydı. Tam da İstanbul'da, on iki yıllık liseyi tamamlamaya, oradan da üniversiteye, yani o zamanki Darülfunun'a gitmeye hazırlanıyordu. O zamanın dokuz yıllık bir idadi mezunu olan genç, elbette milliyetçilik akımlarından haberdardı. Onun evde yaydığı bir hava vardı. Ayrıca o bölgede, biliyorsunuz sonradan halife ordusuna katılıp da millici güçlerle dövüşen Anzavur Ahmet vardı. Anzavur Ahmet, halife sultanın kumandası altında bir Türkiye, daha doğrusu bir Osmanlı istiyor. Bunun karşısında ise, adlarını büyük kitleler bilmese de, Kuvayı Milliye var. Kuvayı Milliye, İzmir'in işgalinden itibaren, en azından o tarihten itibaren, gizli bir şekilde mevcut. Yunanlıların İzmir'den ta Balıkesir'e gelişine, Gönen gibi ikincil bir kasabayı işgal edişine kadar epey bir zaman geçmişti. Bu arada, tabii, millici düşünceler yayılmıştı. Onun ötesinde tabii, kapalı bir İslam yaşantısı sürdüren bir toplum vardı. Orada da, bu sözü söylemek istemem ama, tımar içinde, zorunlu olarak kullanıyorum "gâvur geldi" görüşü belirmişti. Nihayet bir de şu vardı. İşgal sonucunda buralarda yeni bir yönetim kuruluyordu. Bu yeni yönetim altında, malımız, mülkümüz, canımız ne olacak, endişesi vardı. Benim aile çevremden bu duyguları aldığımı zannediyorum. Demek ki, esaslı bir öge bu. Bir de, daha önce söylediğim, ilkokuldaki etkiler var.

— *Okul yıllarına daha sonra geleceğiz hocam. Önce, isterseniz biraz daha aileniz üzerinde duralım.*

— Babam küçük bir memurdu. Ama, hem medrese bilimleri okumuş, hem de tıp eğitimi dolayısıyla, Darülfunun'da verilen müspet bilimleri okumuş bir amcam vardı. Amcam, 1915 yılında tekrar askere gitmiş ve Bağdat cephesinde şehit olmuş. Ailede, bundan gelen miraslar var. Bundan dolayı görüyorum ki, benim ailem, uygarlaşmaya, çağdaşlaşmaya, hiç değilse kapalı değil. Açık.

— *Peki hocam, babanızın memuriyeti neydi?*

— Babam, çantadan yetişme fen memuruydu. Orman fen memuruydu. O zamanlar okulu olmadığı için, babam, "çantadan yetişme", başka bir deyişle "alaylı" bir fen memuruydu. Gerçi o sırada, Orman Mühendis Mektebi var. Ama oranın mezunları, ancal il orman müdürlüklerine geliyorlar. Orman idaresinin küçük kasaba memurluklarında ise, işte böyle çantadan yetişmiş memurlar çalışıyor. Memuriyetinin Osmanlıca adı, "mesaha-yı eşcar memuru", yani ağaçları ölçme memuru, kısacası, bildiğiniz fen memuruydu. Ama onun da yetiştiği ağabey çevresi, yenileşmeye açık bir çevreydi. Anlıyorum ki, bütün bunların kaynağı amcamdı. Nitekim amcamın kızları, ki biri Gönen'de evliydi, biri ta Adana'da evliydi; işte bu hanımlar, kapalı küçük bir tarımsal üretim biçimi yaşayan Gönen'de ve buradaki aileler nezdinde "asrî" tanınırlardı. Bu asrî lafını, tabii sonradan algılıyorum. Ama giyimleriyle, kuşamlarıyla, tavırlarıyla daha o zamanlarda böyle görüldüklerini biliyorum.

— *Hocam, babanızın adını söylemediniz.*

— Halil.

— *Amcanızınki?*

— Onunki, Hasan Hulki. Tabii, Hulki adı, tıpkı o zaman Mustafa'nın "Kemal" oluşu gibi, hocaları tarafından beğenilen, takdir edilen, halim selim görülen kişilere verilen ek bir addı. Asıl adı Hasan'dır. İşte bu Hasan Hulki'dir ki, Bağdat'ta şehit olmuştur. Bu da ilginç bir olaydır. En yüksek medrese eğitiminin verdiği Arapça bilgisi dolayısıyla, cephede Araplarla konuşurken şehit olmuştur. Savaş çıktığında altmış beş yaşındadır. Niyeti emekli olup İstanbul'a yerleşmek ve ağabeyimin eğitimiyle meşgul olmaktır. Ancak, savaş başlayınca, ordunun tabibe ihtiyacı vardır diyerek, gönüllü olarak başvuruyor. Dediğim gibi de, savaşta ölüyor.

— *Şimdi, babanızın ölümü ile ilgili biraz bilgi rica ediyorum. Bir de annenizin durumuyla ilgili.*

— Annem, hani öykülerde geçen bir "çarıklı erkânıharp" sözü vardır ya, işte o cinsten bir hanımdı. Tahsili yoktu. Kur'an okurdu, gazete okurdu, ama yazamazdı. Bir zamanlar, ağabeyimi okutmak için kendisi bütün tarımına geçti. Hesapları tespihle yapardı. İçinden çıkamadığı zaman da, benim hesap bilgime başvururdu. Ama onun ötesinde, bir çarıklı erkânıharpti. Bunu da şuradan çok iyi hatırlıyorum: tek parti zamanında, biliyorsunuz, yine de parti içinde partiler vardı. Onların da adları, Beyazlar ve Kırmızılardı. Belediye seçimlerine rekabetle girilirdi. Kadınlara oy hakkı verildikten sonra, Beyazlardan veya Kırmızılardan, hangisinin adayını annem tutuyorsa, mahallenin kadınlarını kamyona doldurup oy sandığına götürürdü. Bu bakımdan diyorum ki, mahallenin liderlerinden olma yeteneği bulunan bir kimseydi.

— *Ama hocam, babanız konusunu atladınız. Sizden iki şey istiyorum. Bir, kaç yaşına kadar yaşadığı; iki, sizin üzerinizde bıraktığı izlenim.*

— Annemi, Mülkiye birinci sınıftayken, bir bakıma dramatik bir biçimde kaybettim. Babamı da, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, ben üçüncü kez Erzurum'a askere

gittiğimde kaybettim. Ben İstanbul'da Mülkiye'deyken, yakın akrabalarımızla kalıyordum. İşte bu akrabalarımızın birinin ölümü üzerine, annem işleri düzenlemek için İstanbul'a geldi. Ancak üç ay sonra kendisi vefat etti.

— *Hangi yıldaydı annenizin ölümü?*

— 1933

— *Babanızınki?*

— 1945. Babamın ölümünü zannediyorum ki, evlat sevgisiyle açıklama imkânı var. Ben, birtakım yakın dostların bana oynadıkları azizlikler ve birtakım kötü rastlantılar yüzünden, üçüncü kez askere gitmek üzere ta Kars kalesine tayin edildim. Bunun üzerine herkes, sen oranın iklimine, soğuğuna dayanamazsın, orada ölürsün, dedi. Bu beni etkilemedi ama, babamı etkilemiş. Babam, hiç bir hastalığı olmamasına rağmen, yavaş yavaş eriyerek ölmüş.

— *Kaç yaşında öldü?*

— Yetmiş üç yaşında.

— *Peki, anneniz öldüğü zaman kaç yaşındaydı?*

— Elli falan.

— *Annenizin adını söylemediniz.*

— Hanife.

— *Hocam, dikkatimi çekti; ben sizi birkaç defa babanıza getirmeye çalıştım, siz annenize gittiniz. Oysa babanız çok daha uzun süre yaşamış, sizlerle çok daha fazla beraber olmuş. Ama anlaşılan sizin üzerinizdeki etki bakımından, daha silik bir düzeyde kalmış. Acaba benim bu değerlendirmem doğru mu?*

— Efendim, bu değerlendirme doğru. Ben şunu şöyle açıklıyorum. Bir kere, annemin, sözünü ettiğim o dinamik, o çarıklı erkânıharp tabiatı var. İkincisi, babam bir süre sonra Gönen'den Edremit'e nakletti. Ben uzun süre, annemle Gönen'de kaldım. Orada tarlamız vardı. Daha önce dediğim gibi, annem bu tarlada tütün yetiştirip İstanbul'daki ağabeyimi okutabilmek için para yetiştirmeye çalışıyordu. Böylece, asıl kişiliğimin oluşmaya başladığı dönemde, annemle daha uzun süre kalmış oldum. Babam Edremit'te yalnız yaşadı. Biz, annemle beraber, ben ilkokulu bitürinceye kadar Gönen'de kaldık. Şimdi, Edremit'le Gönen'in arası, belki üç beş saat. Ama o zaman, -arada Kaz Dağları var- Kaz Dağları'nı geçmek zordu. Ancak, ilginçtir, ağabeyim bu dağları geçmişti, üstelik de yürüyerek. Söylemişim ya, işgal olunca ağabeyimin İstanbul'a gitme işi kaldı. Bunun üzerine, o da, Gönen'de, büyük bir manifatura mağazasının muhasebe işlerini üstlendi. İşgal biter bitmez İstanbul'a gitmeye kalktı. Annemin mecburi tarımcılığı da bu yüzden başladı ya zaten. İstanbul'a gitmesi için de, Balıkesir İdadisi'nden diplomasını alması lazım. Yollarda eşkiya var. Yunan kuvvetleri Trakya'ya atılmış, ama henüz Çanakkale İngilizlerin işgali altında. Yani bugünkü anlamda bir güven yok. Yollar çok yerde kapalı. İşte bu durumda ağabeyim, diplomasını alabilmek için birkaç günde Kaz Dağları'nı yaya aştı. Dönüşünde ise yollar açılmıştı.

— *Peki hocam, şimdi isterseniz babanızın sizin kişiliğiniz üzerindeki etkisine dönelim.*

— Ağabeyinin Hulki adını almasından da anlıyoruz ki, baba soyu, halim selim insanlar. Gayet iyi hatırlıyorum, annem evin, komşuların durumunu anlatır, babam ise, sigarasını içer ve saatlerce dinlerdi. Ama bu, sıkıntılı bir dinleyiş değildi. Sadece uysal tabiatlıydı ve konuşmayı pek sevmezdi. Kahveye gitmeyişiinden, evden bıkmadığını da anlıyorum. Sonra, dediğim gibi, ben ilkokula giderken, o, memuriyeti dolayısıyla Edremit'e geçti. O dönemde ayrı kaldık. Daha sonra, ben liseyi okumak için İstanbul'a gittim. Böylece, ancak tatilden tatile görüşür olduk.

Babam emekli olunca, ki o sırada artık duldu, İstanbul'a, bizim yanımıza gelmesini söyledik. İstanbul'da, ağabeyim ve ben, rahmetli amcamızın kızı olan ve bize annelik eden bir hanımla, Nigâr Hanım'la birlikte, kalıyorduk. Babam, "Ben sizin dünyanıza uyamam" diyerek, İstanbul'a gelmek istemedi. Gönen'de kaldı. Hatta, ağabeyimin izin vermesi üzerine, ikinci kez evlendi. Ben buna büyük bir tepki gösterdim. Oysa, yirmi yaşını geçmiş bir delikanlıydım artık. Ağabeyim beni teskin etti.

Babamın evlendiği hanım, İslamî bir ifadeyle söyleyeyim, çok "mübarek" bir hanımdı. Rahmetli annemin dostuydu. Ayrıca, kimseye yük olmayacak şekilde, kendine göre bir malvarlığı da vardı. Çok halim selim bir insandı. Annem nasıl çantadan yetişme bir erkânıharp ise, üvey annem de öyle, Gönen'in koruyucu meleklerindendi. Mesela, Gönen çayı taşar köprüyü götürür. Köprüyü yenilemek için devletin bütçesi yetmez, yörede iane toplanır. İşte böyle durumlarda, yardım istemeye önce Kadriye Hanım'dan başlanırdı.

— *Kadriye Hanım babanızla evlendiğinde, kaç yaşlarındaydı?*

— Bilmem ama, annem yaşlarında olması lazım. Evlendiğinde, o da duldu. Malum ya, Anadolu'da "küfv" meselesine çok önem verilir. Yani evlenecekler arasında bir denklik aranır. Dolayısıyla, hiç değilse yaş bakımından bu denklik sağlanmıştı.

O zamanlar, Cumhuriyet yönetimi iyice yerleşmişti tabii. Kadriye Hanım, Gönen'de görev yapan Cumhuriyet bürokrasisinin daima yakın dostuydu. Kaymakamlar, jandarma komutanları, hatta yargıçlar değiştikçe, haleflerine, "Bir derdiniz olursa Kadriye Hanım'a başvurun" diye tavsiyede bulunurlardı. Çok iyi hatırlıyorum: çarşıya çıktığında, hepsi de değilse, bir kısım esnaf, işini bırakıp kapıya çıkar, "Kadriye Hanım nasılsın?" diye hatırını sorar, selamlarlardı.

— *Anlaşılan, siz ilk olumsuz tepkinizden sonra, ikinci anneniz için fikir değiştirdiniz.*

— Tamamen! Dedim ya, "mübarek" bir insandı. Sonra, "okuyan çocuk" olarak, bana gereken itibarı göstermesini de bilirdi.

— *Hocam, bu noktada izin verirsiniz, size özel bir soru sormak istiyorum. Dikkatimi çekti. İki evliliğinde de babanız, kendisinden faal olan, ama kişilik olarak da kendisini ezmeyen hanımlar seçmiş. Sonra geleceğiz ama, ben şimdiden bir karşılaştırma yapmak istiyorum. Sizin eşiniz, Sudiye Hanım, faal, ev işleriyle, hayatın günlük*

dertleriyle çok uğraşan bir insan. Bu dertlerin belki de tümünü üstlenip, size sadece düşünme, "dünyaya bakma" işini bırakan bir insan. Bu duruma bakarak, siz, babanızın iki evliliği ile kendi evliliğiniz arasında bir benzetme yapıyor musunuz?

— Hem de nasıl! Hatta ben bu durumu, Savcı soyadını taşıyan erkekler için genelleştiriyorum. Çünkü hepsi uysal tabiatlı. O kadar ki, ben kendi kendimize takılıp, "Savcı erkekleri kılıbıktır" diyorum.

— *Peki, o zaman bu oldukça haşın "Savcı" soyadını nereden almışlar ?*

— Bu soyadının öyküsü de ilginç. Babam, Çorum'un Osmancık kazasının Seciğen köyünden. Bu Seciğen köyü, Amasya sancakbeyi tarafından, çeşitli köylerden aileler alınarak kurulmuş bir köy. Babamlar, aslen, yine o civardaki, Gümüşhacıköy'ünden. Oradayken, soy adları, Kösenbioğlu imiş. Soyadı yasası çıkınca, yabancı kökenli adların değiştirilmesi kuralı oldu. Ancak, bu değişiklik yüzünden toplumsal itibarları sarsılacaklara istisna tanındı. Ağabeyim, sağlam bir ahlaka dayanan bir hukukçu algılamasıyla, Nebi adını değiştirmekle ailenin toplumsal itibarı sarsılmaz diye düşünerek, eski metinlerde bunun karşılığı olan "Savcı" soyadını almış. Savcı bugün, "müddeiumumi" karşılığıdır. Ancak, bizim eski yargı düzenimizde böyle bir makam yok. O zamanlar, doğrudan doğruya yargıçlık yapanlara "savcı" denirmiş. Nebi'nin anlamı da yargıç. İşte bu gerekçeyle, o sırada zaten yargı mesleğinde bulunan ağabeyim, "Savcı" soyadını almış.

— *Peki hocam, şimdi isterseniz tekrar çocukluğa dönelim. Evde anne var, baba var, ağabey var... Başka? Siz kaç kardeşsiniz?*

— Biz üç kardeşiz. Bir de abla var. Onu anlatmaya sıra gelmedi. Ablam, çok genç yaşta ölmüş bir kimse. Belki babamın sessizliğinin bir kaynağı da bu ölüm. Ablam, ben çok küçükken öldü. Gönen'e yeni geldiğimiz sıralardaydı. Ben henüz okula gitmiyordum. Ablamla ilgili olarak bütün hatırladığım, Balıkesir'deki evimizde, bir odadan bir odaya hayal gibi geçen zayıf, ince, etekleri rüzgârlanarak dolaşan bir kız. Günlerini Kur'an ezberlemekle geçirirdi. Benden epey büyüktü. Nitekim öldüğünde, evli değilse de, nikâhlı bir hanımdı. Nikâhlısı da, Balıkesir maiyet memuruydu. Cavit Bey isminde, bir Mülkiye mezunu. Eskiden âdetmiş. Önce imam nikâhı yapılmış. Daha sonra, damat eline ekmeğini iyice alınca, karısını alır gidermiş. Bu arada işte, memuriyet dolayısıyla babamın Gönen'e intikali, arkasından işgal ve ablamın vefatı. Nedeni açıkça konuşulmadı hiç. Ama ben, o sıralarda Türkiye'de yaygın bir hastalık olan veremdir diye tahmin ediyorum. Tabii, Ömer Seyfettin'in büyük övgüyle sözünü ettiği Gönen kaplıcalarına gidip gelirken de zatürre olmuş olabilir.

— *Hocam, ben daha sonra sözünü edecektim ama, adını anmakla beni çok tahrik ettiniz. Gönen deyince, tabii, insanın aklına önce Ömer Seyfettin geliyor. Ömer Seyfettin 1920'de öldüğüne göre, o öldüğünde, siz altı yaşındaydınız. O dönemde Gönen'de, Ömer Seyfettin'in adı bilinir miydi?*

— Hayır, hiç bilinmezdi. Ben de ilk kez Ömer Seyfettin'i, İstanbul'da lisede okur-

ken keşfettim. Öykülerini okudum. Gönen sözü geçtiği için de, kaç kez okudum kim bilir. Seve seve okudum. Onunla özdeşleşerek okudum. İsterseniz bir iki satırını şimdi de tekrarlayayım: "Ben Gönen'de doğdum. Yirmi yıldan beri görmediğim kasaba, artık hayalimde seraplaştı... vs." Demek ki, ben de, zannediyorum Gönenliler de, Ömer Seyfettin'i sonradan öğrendik. Belki bir iki ileri geleni biliyordu, ama genellikle halk bilmiyordu.

— *Peki hocam, şimdi isterseniz okul yıllarınıza bakalım. Altı yaşında Gönen'de, ilkokula gittiniz. O zamanlar ilkokul kaç yıldır?*

— İyi hatırlamıyorum, ama altı yıl olmalı. Adı, belki de mekteb-i iptidai idi. Hatta benim girdiğim senelerde, hatırlıyorum, kulağımda kalmış, üç bölüm vardı: devre-i mutavassıta ve devre-i ulâ. Demek ki, bir de devre-i iptidaiye olmalı. Ama bunu hatırlamıyorum. Okul altı sınıftı. Ancak ben, beş yılda mezun oldum. Demek ki, ben öğreniyken ilkokul beş yıla inmiş.

— *Peki, öğretmen aynı mıydı, değişik miydi?*

— Değişikti. Mesela, ilk sınıfına girdiğim hocayı çok iyi hatırlıyorum. Size anlattığım o genç kuşaktandı. Adı Kemal Bey'di. Belki yirmisinin altında bir adamdı. Yol-da seke seke yürüyüşünü hatırlıyorum. İlk elifbayı, ilk rakamları ondan öğrendik. Sınıfın dışında da, çocuklarla meşgul olduğunu çok iyi hatırlıyorum. Alt sınıflarda öğretmenler çocuklarla oyun oynarlardı, üst sınıflara çıkıldıkça da müsamerele yapılırdı. Burada, piyesler oynanır, şarkılar, türküler söylenir, o zamanın yaygın alışkanlığı olan "monolog" lar okunurdu. Her dersin hocası ayrıydı. Örneğin, "Eşya", "Tarih", "Malumat-ı Vataniye", "Hesap", "Coğrafya", "Sarf ve Nahiv", "Beden Terbiyesi" için ayrı ayrı öğretmenlerimiz vardı. Bir de hatırlıyorum, din dersi yoktu ama, birinci ve ikinci sınıftayken, bizi yandaki camiye götürürlerdi. Sosyolojik bir vakıa olarak söyleyeyim, çocukların hepsi hocanın zoruyla gider ve aptes filan almazdı. Bu da, sopayla din eğitimi olmayacağını gösterir.

Şunu da söyleyeyim ki, ben beşinci sınıfı iki defa okudum. Çünkü, ilkokul son sınıftayken, annemle birlikte, Edremit'e, babamın yanına göçtük. Yani annem, ağabeyimi okutmak için yürüttüğü tarım işlerini terketti. Böylece ben beşinci sınıfa Edremit'te gittim. Aynı ülkücü hocalarla orada da karşılaştım. Demek ki, öyle bir kuşak varmış o zamanlar. Tahmin ediyorum, Balıkesir'deki Erkek Öğretmen Okulu'nun mezunları bunlar. İşgal altında kalmışlar. Askere gidememişler. Yoksa, zannediyorum, bunlar mutlaka Mustafa Kemal'e, Kuvayı Milliye'ye katılırlardı. Ancak, Edremit'te okurken hastalandım. Müthiş bir sıtma salgını vardı, o sıralar, Bunun üzerine, beni tekrar "Yeşil" Gönen'e gönderdiler. Gönen'de, benim üçüncü annem dediğim, seksen iki yaşında ölünceye kadar hayatı benimle geçen amcamın kızı Nigâr Hanım vardı. İşte onun yanına giderek, beşinci sınıfı tekrar okudum.

— *Peki, hocam. Bu arada, savaş biter bitmez ağabeyiniz İstanbul'a gitmişti, değil mi? Hangi okula?*

— İstanbul Erkek Lisesi'ne.

— *Liseyi Balıkesir'de okumamış mıydı?*

— Hayır, Balıkesir'de, dokuz yıllık idadiyi bitirmişti. Hatırladığım kadarıyla, eği-

tim kademeleri şöyleydi. Önce, altı yıllık rüştiye. Daha sonra, beş yıla inince, bunun adı mekteb-i iptidai oldu. Sonra, üç yıl idadi. Sonra, sultani, sonra da Darülfunun. Sultani de üç yıldır. Sonra adı lise oldu. İşte ben ilkokulu bitirdiğim sıralarda, ağabeyim Sabri de, liseyi bitiriyordu. Sonra o, Darülfünün'da Hukuk Fakültesi'ne gitti. O zamanlar üniversiyete Darülfünün deniyordu, ama fakültelere "fakülte" deniyordu. Profesörler "müderri", doçentler "müderri muavini", asistanlar ise, sonradan olduğu gibi, yine "asistan" dı.

— *Hesabıma göre, hocam, siz 1926-27 yıllarında Gönen'de ilkokulu bitirip okumak üzere İstanbul'a, ağabeyinizin yanına geldiniz. Hangi okula gittiniz?*

— Önce, Boğaz'daki Feyz-i Ati okuluna gittim. Bu, Anadolu'dan gelen zengin eşraf ve ayanın çocuklarının gittiği bir özel okuldu. Oraya gidişimin öyküsü kısaca şöyle: Ağabeyim o sırada Darülfünün'a girmişti. Ancak, geçinmek için çalışmaya da ihtiyacı vardı. O yıllardaki uygulamaya göre, on iki yıllık sultaniyi bitirip üniversite öğrencisi olan gençler, üç aylık bir kurstan geçmek koşuluyla, ilkokul öğretmeni olabiliyorlardı. Bu da çok aranan bir şeydi. İşte sözünü ettiğim Feyz-i Ati okulunun müdürü olan ünlü edebiyatçı Hıfzı Tevfik Gönensay, İstanbul Erkek Lisesi'nde ağabeyimin hocasıydı. Bu yakınlık sayesinde, ağabeyim, üç aylık kursu bitirdikten sonra, Feyz-i Ati okulunun ilk kısmına hoca oldu. Böylece de, ben İstanbul'a gidince, beni önce aynı okulun altıncı sınıfına, yani bugünkü orta l'e, yatılı olarak aldı. Hatırladığım kadarıyla, o okul, son derece ciddi, disiplinli, nitelikli eğitim veren bir okuldu. Ancak, bir süre sonra, ağabeyim, herhalde o günlerin Cumhuriyetçi-Halkçı düşüncesinin etkisi altında, "En iyi özel okul yine de devlet okulundan kötüdür" diyerek, beni o okuldan aldı ve İstanbul Erkek Lisesi'ne verdi.

— *Peki İstanbul'da hep yatılı mı okudunuz?*

— Hayır. Daha ben altıncı sınıftayken, üçüncü annem dediğim, hani şu rahmetli amcamın Adana'da evlenen, sonra da daha ben ilkokuldayken dul kalıp Gönen'e dönen Nigâr Hanım, İstanbul'a gelip bizim için ev açtı.

— *O sırada annemiz, babanız hayattaydı. Bu Nigâr Hanım'ın Gönen'deki evini bırakıp sizler için İstanbul'a yerleşmesi gayet ilginç.*

— Bizler için değil, özellikle benim için. Çünkü ağabeyim, yeme içme ve barınma bakımından gayet rahat bir ortam sağlayan Feyz-i Ati okulunda kalıyordu. Şu kadarını söyleyeyim: Gönen'de yapmakta olduğu öğretmenliği bırakıp İstanbul'a gelen Nigâr Hanım, herhalde beni kendi çocuklarından da çok seviyordu. Bu bakımdan, İstanbul'daki ilk yıllarımda, ki o sıralarda 12-13 yaşlarındaydım, epey şımarıldığımı söyleyebilirim.

— *İstanbul'da nerede oturuyordunuz?*

— Birçok evde oturduk. Bunların nitelikleri genellikle hep aynıydı. Hatta bazen, ev değil de, yalnızca bir oda kiraladığımız olurdu. Eski konaklar, o dönemde, kat kat, bazen de oda oda kiraya verilir. Akraba hanım ve çocuklarından zaman zaman yanımızda kalanlar olurdu. Öyle zamanlarda, daha genişçe bir yere çıkılırdı. Dediğim gibi bu evler, hep birbirine benzerdi. Birinci özellikleri İstanbul yakasında bulunmalarıydı. Beyoğlu ta-

rafı ile çok esaslı bir ayırım vardı, bir kere. Coğrafi olarak sınırlarsak, oturduğumuz evler hep şu semtlerde yer alırdı: Fatih, Gedikpaşa, Beyazıt, Soğanağa ve Aksaray. Bunlar, toplumsal yapı ve ilişkiler bakımından aynı özellikte yerlerdir.

— *İstanbul Erkek Lisesi neredeydi?*

— Beyazıt'ta. Üniversitenin yanında, şimdi Askeri Tıbbiye olan yerde.

— *Şimdi, hocam, biraz bu lise yılları üzerinde durmak istiyorum. Bana öyle geliyor ki, sizin kişiliğinizin oluşmasında bu yılların özel bir yeri var. Çünkü, bir kere, yalnız başınasınız. Üzerinizde anne baba baskısı yok. Kendi düşüncelerinizi kendi başınıza üretebilecek özgür bir ortamda yaşıyorsunuz. Sizinle meşgul olan sevecen, hatta sizi şımartan bir hanımın yanındasınız. Koruyucu ama uzak bir ağabey var. Çünkü, o okulunda, sizse Nigâr Hanım'ın yanında kalıyorsunuz. İşte böyle bir ortamda, sizin bugüne kadar taşıdığınız bazı eğilimlerin nasıl oluştuklarını bize söyleyebilir misiniz?*

— Birincisi, sen de çok yakından bilirsin, bende bir özgürlük fikri vardır. Salt kendi özgürlüğüm değil. Soyut olarak, kuramsal olarak özgürlük kavramı vardır. İşte bu benim yaşamımdan gelir. O zamanlar, İstanbul yakasında oturan bir altıncı sınıf, yani orta I öğrencisinin, yalnız başına Beyoğlu'na çıkması, akıllara sığacak bir şey değildi. Çünkü Beyoğlu'nda, sadece tiyatrolar, sinemalar değil, başka şeyler de vardı. Oysa ben, o yaşıta, Çarşıkapı'daki evden çıkar, akşam vakti, Tepebaşı'na tiyatroya gelirdim. Şehir tiyatrolarının tadını bana ağabeyim öğretti. Önce yanında götürdü. Sonra bana, "Sen bunlara git" dedi. Programları izliyordum. O da güç. Çünkü her hafta oyun değişiyordu. Dolayısıyla, benim gibi meraklısı için, her hafta gitme zorunluğu vardı.

— *Temsiller akşam oluyordu tabii...*

— Gece, gece oluyordu. Ama bir kolaylığı vardı. Dönüş güvence altındaydı. Ertuğrul Muhsin Bey, bitiş saatini dakika olarak hesaplar ve Belediye ile, Tramvay Şirketi ile ona göre anlaşırdı. Böylece, her akşam, temsil biter bitmez, hemen üç beş tramvay Şişli istikametine, üç beş tramvay da, Beyazıt-Fatih istikametine hareket ederdi. Tiyatro-dan çıkar çıkmaz beklemek yoktu, hemen bir tramvaya binilirdi.

— *Peki, eve döngüğünüzde Nigâr Hanım sizi bekler miydi?*

— Tabii! Kadıncağız, hayatı boyunca beni bekledi. Profesör oldum, bu gece geç geleceğim derdim, yine ben gelinceye kadar balkonda beklerdi.

— *Ama, buna rağmen, "Niye geç geldin?" diye bir sitemde bulunmazdı hiç, öyle mi?*

— Evet, sadece bekler, sitemde filan bulunmazdı. Böylece, tiyatro tutkumu istediğim gibi tatmin ediyordum. Ayrıca, çok iyi sinemalar vardı Beyoğlu'nda.

— *Sessiz film dönemi.*

— Sessiz, ama nasıl sessiz... Perdenin önünde orkestra çalıyor. Sadece piyano değil. Büyük, meşhur orkestralar. Dört büyük sinema vardı. Elhamra, Majik, Opera ve Melek sinemaları. Bunlar filmleri, uydurma değil, Avrupa usulü, doğru dürüst orkestralar eşliğinde gösterirlerdi.

— *Sinemaya, gündüz saatinde gidebilmek gibi bir kolaylık da var.*

— Tatillerde gündüz, ama bazen sair günlerde gece de giderdim. Tabii orada, dönüş için şehir Tiyatroları'nın sağladığı kolaylık yoktu. Tiyatroya ise, hep gece gitmek zorundaydım. Çünkü, ucuz öğrenci geceleri olurdu. Tiyatro, çok pahalıydı, o zaman. Parter, birinci mevki, 101 kuruştı. İkinci mevki, yani salonun arkaya doğru ikinci yarısı, 51 kuruştı. Paradi dediğimiz yer, -şimdi yeni bir adı var mı bilmiyorum- 31 kuruştı.

— *Paradinin, balkonun üstünde olması gerek...*

— Yok, balkon yoktu. Sadece localar vardı. Paradi, locaların üstünde bulunurdu ve tahta sıralarda oturulurdu. İşte orası bile, 31 kuruştı. Bunun için, öğrenci gecelerini tercih ederdim. Bu gecelerin başka bir özelliği, okulların kendi öğrencilerini tiyatroya getirmek için özel taşıtlar tutmalarıydı. Mesela, Çapa'daki Kız Öğretmen Okulu, kendisi için tramvay tutardı. Öğrenciler, hocalarının gözetiminde tiyatroya gelip dönerlerdi.

— *Peki hocam. Demek ki, bu dönemin sizin üzerinizdeki birinci etkisi, size bir özgürlük tadı, bir özgürlük zevki vermesi.*

— Evet, cidden tam bir özgürlük ortamı içinde yaşadım. Sonra bunu, kendi entelektüel yaşamımın temel bir ilkesi saydım. Hem kendim, hem de başkaları için özgürlüğü, insan olmanın bir namus borcu gibi gördüm. Aile içinde de, çocuklarım için de, bunu daima uyguladım. Bu bazı sorunlar yaratsa da, insanın kendi sorunlarını kendisinin, serbest olarak çözmesi gerektiğine inandım.

— *Demek ki, o dönemin sizdeki birinci büyük etkisi bu.*

— Evet bu. İkincisi de, ağabeyimden gelen okuma merakı. Ders kitabının ötesinde bir şeyler okuma merakı. Feyz-i Ati Lisesi'nde olsun, İstanbul Erkek Lisesi'nde olsun, Türkiye'nin en iyi hocalarından okuduğumu söyleyebilirim. Ama okuma zevki, bana hocalarımdan değil, ağabeyimden geldi. Zaten, biz yedinci sınıftayken harf devrimi olduğu için, belki o yüzden, bütün Türkiye'de okuma ikinci plana iniverdi. Çünkü, birinci mesele, alfabeyi, yeni harflerle yazmayı öğrenmek oldu. Ancak, anlaşılan, daha Balıkesir İdadisi'nde okurken ağabeyimin özel kütüphanesi vardı. Bunu şuradan çıkarıyorum: Gönen'deki evimizde, raflar dolusu kitap vardı. Eski harflerle, resimli kitaplar. Mesela, beş yüz sayfalık tarih kitapları. Önce resimlerine merak sardım. Sonra okumaya başladım. Böylece, Asuriler, Geldaniler, Hititler, Romalılar, Yunanlılar derken okumaya başladım. Sonra, İstanbul'da oturduğumuz muhtelif evlere ağabeyim, erkek arkadaşlarını getirdi. Onlar da, aile efradı muamelesi görürlerdi. O toplanularda, yüksek sesle, Fuzuli divanı, Baki divanı, Nedim divanı okuyorlardı ve Yunus Emre okuyorlardı. Yani bu isimleri, ben okuldan önce, evde öğrendim. Osmanlıcamın iyi olmasının birinci nedeni, bu okumalardır. İkinci neden ise, benim anlamamı istemedikleri şeyleri, Nigâr Hanım'la ağabeyimin lugat paralayarak konuşmalarıydı. Ben de, inadına onları anlayabilmek için, daha da ağıdalı bir Osmanlıca öğrendim. Bir üçüncü neden de şuydu: altıncı sınıfta, Feyz-i Ati'de, sonraları Mülkiye'de İngilizce hocası olan Nurettin Semin Bey vardı. Nurettin Bey, o zaman Türkçe hocasıydı ve bize, baştan aşağı Tefvik Fikret'i okuttu. O Tefvik Fikret ki, bazı şiirleri çok sade olmakla birlikte, bazıları olağanüstü ağırdır. İşte bütün bu etkilerin birleşmesiyle, o dönemde bende bir de okuma zevki gelişti.

— *Demek ki, hocam, toparlayacak olursak, altı yıllık lise döneminde, yani 13-14 yaşlarından 19-20 yaşlarına kadar, sizin kişiliğinizi oluşturan belli başlı etkenler şunlar: Bir, özgürlük inancı. İki, edebiyat merakı. Tiyatro, şiir biçiminde ortaya çıkan edebiyat merakı. Üç, siz adını koymadınız ama, benim algılayabildiğim kadarıyla, yeni şeyler görme, öğrenme merakı. Beyoğlu'na gidiyorsunuz, büyüklerin kendi aralarında konuştuklarını anlayabilmek için uğraşıyorsunuz. Dikkati çeken ölçüde, etrafta ne olup bittiğini anlama merakı görüyorum ki bunda, herhalde, ağabeyinizin de etkisi var.*

— Mutlaka var. Ayrıca, okul çevresinin de buna katkısını unutmamak lazım. Örneğin, Feyz-i Atı'de, altıncı sınıfı okurken, bizi, daha sonra Halkevi olan, ama henüz o zaman Türk Ocağı olan yere götürürlerdi. Türk Ocağı binası Cağaloğlu'nda, Gazeteciler Cemiyeti'nin orada, İran Konsolosluğu'nun tam karşısındaki köşede idi. Haftada bir gün, bütün yatılı öğrencileri, hocalarının gözetiminde oraya götürürler, plaktan, o zamanki adıyla "gramofon"dan Batı müziği dinletirlerdi. Ayrıca açıklaması da yapılırdı. Diyelim, "Bu akşam Chopin dinlenecek" derlerdi. Chopin kimdir? Ne zaman doğmuş, ne zaman ölmüştür? Neler yapmıştır? Müziğinin karakteristik çizgileri nelerdir? Bu bilgiler bize, o zaman İstanbul'da bu işleri bilen kimler varsa onlar tarafından anlatılır, sonra da plaklar borulu gramofona konur ve dinletilirdi. Ayrıca, haftada bir akşam da, mütalaa saatlerinin ötesinde, okul içi müzik konseri yapılırdı.

— *Yine gramofonla mı?*

— Hayır, bizzat icra ederek. Okul içinden öğrenciler ferdi olarak, piyano, keman çalarlardı. Hatta, bu Feyz-i Atı öğrencilerinin içinden, daha sonra sanatkarlar çıktı. Bu müzik toplantılarına, kız öğrencilerle erkek öğrenciler birlikte alınırdı. Okul, Divan Yolu'ndaydı. Kız okulu ile erkek okulu, yan yana iki ayrı bina idi ama, bu toplantılar ortak olarak yapılırdı. Bu müzik toplantılarına, okul dışından sanatkarların da geldiği olurdu. Okulun kültür faaliyetleri, bundan ibaret de değildi. Türk Ocağı'nda her hafta dinlenen açıklamalı Batı müziğine, okuldaki haftalık konserlere ek olarak, bir de haftada bir sinema oynatılırdı. Üstelik, bu sadece Feyz-i Atı'nın bir özelliği değildi. İstanbul Erkek Lisesi'nde de, durum hemen hemen aynıydı. Burada, Türkiye'nin müzik alanında en önde gelen isimleri, sınıfta müzik öğretmenliği yapıyorlardı. Halil Bedii Yönetken, sonra Devlet Konservatuvarı'nın profesörlüğünü yaptı. Nurullah Taşkıran, Devlet Operası'nın ilk bas baritonu, benim müzik hocamdı. Mesut Cemil. Ama lisede gelip tambur çalmıyor. Sonra, Sezai Asaf ve kardeşi. Bunların hepsi, İstanbul Erkek Lisesi'nde müzik yapıyorlardı. Bunların ancak bir ikisi resmi kadroda bulunurdu. Ötekiler ise, pir aşkına, ya da belki bir akşam yemeği karşılığında gelirlerdi.

— *Hocam, müzik türü, hep klasik Batı müziği mi?*

— Daima. Başka tür bir müzik, hiç söz konusu değil. Bugün çok rağbette olan türkü bile böz konusu değil.

— *Öbürünü, Ziya Gökalp'in "Bizans müziği" dediği, Türk Klasik Müziğini sormuyorum bile.*

— Tabii. Kesinlikle söz konusu değil. Hani, bir ölçüde daha tabii olarak karşıla-

nabilecek folklorik müzik, yani türküler bile yok. Oysa bunlar pekâlâ olabilirdi. Ama Türk bestecileri henüz, kendi folklor hazinemizden yararlanıp özgün müziklerini yapmamışlardı. Bu ağırlıklı müzik çalışmalarına ek olarak, İstanbul Erkek Lisesi'nde, yatılı öğrencilere geceleri, ötekilere ise boş olan öğleden sonraları, yani Cumartesi ve sanıyorum Salı günleri, sinema oynatılırdı. Her hafta, o dönemin en iyi filmlerinden biri gösterilirdi. Beş kuruş gibi, ucuz bir fiyatla olurdu bu işler. Sonra, İstanbul Erkek Lisesi, adeta bir tiyatro gibiydi. Nasıl yapılabildiğini hâlâ aklım almıyor, her hafta öğrenciler bir piyes temsil ederlerdi. Öyle bir kuşak gelmiş demek. Bu bir rastlantı olabilir. O kuşak içinde, bugün yaşayanlar vardır. Örneğin, Babıali'nin tanınmış bir ismi olan, Ragıp Çalapala. Kitapçılık, yayıncılık, çocuk dergiciliği alanında hâlâ tanınmıştır. Bir de Muammer Bey vardı. O galiba, o zaman henüz fakülte olmayan ziraat enstitülerinden mezundu. Sonra, genç yaşta ölen bir yazarımız, Cemil Cahit Cem vardı. Onlar, her hafta, bir perdelik bir oyun oynarlardı. Oyundan önce, şiirler okunur, müzik yapılırdı. Cemil Cahit Bey Fransızca bilirdi. Labiche adlı bir Fransız yazarının oyunlarını, çevirerek değil, uyarlayarak oynardı. Piyeslerde rol alan öğrenciler ise, çok meşgul olduklarından sürekli sınıfta kalırlardı.

— *Peki hocam, geçiminiz nasıldı? Evden haftalık mı alırdınız? Tiyatroya, sinemaya, bütün bu faaliyetlere, herhalde epey para gerekiyordu. Bütçenizi hatırlayabiliyor musunuz?*

— Haftada kaç para harcadığımı, rakam olarak hatırlamıyorum. Ancak, şunu söyleyeyim ki, ben o zaman da, bugün de, çok tutumlu bir insanımdır. Kendime hiç bir fuzuli masraf yapmam. Bu bakımdan, bana para vermede, benden büyükler sıkıntı çekmemişlerdir; ben de onu suistimal etmemişimdir. Ama tabii, benim sinema, tiyatro ve maça gitme masraflarımı karşılamışlardır. Tek fazlalığım badem ezmesine harcadığım paraydı. Bilya boyunda badem ezmesi yapılırdı. Onu çok severdim. Param olduğunda, beş kuruşluk, on kuruşluk alırdım.

— *Hocam, maç dediniz. Bu çok ilginç geldi bana. Çünkü ben sizinle tanıştıktan sonra, böyle spor merakınıza hiç şahit olmadım.*

— Ben, on birinci sınıfa kadar futbol oynadım. Sınıf takımında. Ancak sınıf takımına kadar terfi edebildim. Bir de lisenin takımı vardı. O çok ciddiydi. Ben orada oynamadım. O zamanlar, Galatasaray Lisesi'nin, Kabataş Lisesi'nin, İstanbul Lisesi'nin okul takımlarında oynayanların birçoğu milliydi. Çok iyi hatırlıyorum. Bizim sınıf takımında, iki tane milli futbolcu vardı.

— *Adlarını hatırlıyor musunuz?*

— Evet. Selahattin birisi, Sami öbürü. Bunlar sınıf arkadaşlarımızdı. Önce, bir iki sınıf ilerdeydiler. Sonra birleştik. Sınıfta kaldılar. Spor merakından demek ki, görüyorsunuz, okul, kültür faaliyeti yapanlara, spor yapanlara, özel bir müsamaha göstermezdi. Liseyi temsil ediyorlar, Türkiye'yi temsil ediyorlar, ama derslerinde öteki çocuklarla eşit düzeyde olmak zorundalar. Yoksa, sınıfta kalıyorlar.

— *Futbolcu Bahri Savcı, bana çok garip geliyor.*

— On birinci sınıfta, fizikî yetersizlik yüzünden, bu işin bana göre olmadığını anladım. Futbol, malum, ağır bir spor. Baktım bana göre değil. Bıraktım.

— *Başka spor var mıydı, okulda?*

— Voleybol vardı. Basketbol, tenis gibi şeyler yoktu.

— *Cimnastik?*

— Cimnastik var tabii. Cimnastik salonumuz vardı. Ders olarak görürdük. Beden terbiyesi dersi olarak. Bir de 19 Mayıs için, birleşik hareketler yapılırdı.

— *Peki hocam. Şimdi, gezen, tozan, okuyan, dünyaya merakla bakan, sporla meşgul olan bir çocuk var. Bu çocuğun bir de kaşı cinsle tanışması, cinsel uyanışı üzerinde duralım mı?*

— Durabilir miyiz ki?

— *Yani, çok genel olarak durabilir miyiz? Yani, şöyle sorayım: sizin sonraki yaşamınızı belirleme açısından, bu dönemdeki etkiler genel olarak ne olmuştur?*

— Ancak neslimin sorunu olarak belki ele alabilirim. Çünkü, yaşamda birçok şey, insanın kendine bile açıklayamayacağı bir gizlilik içinde kalır. Kaldı ki, İstanbul Erkek Lisesi, İslamcı-Osmanlıcı havanın görece daha çok estiği bir çevredeydi. Onun için cinsel konuların, aileden gelen etkilerle, ortaya konulması düşünülemezdi. Hiç değilse, benim ailemde düşünülmedi. Benim büyüklerim, cinsel bir konuda, telmih yoluyla dahi, hiç bir değinmede bulunmamışlardır.

— *Ağabeyiniz?*

— O dahil. Belki şu var: bana güvendikleri için, "Bu, cinsel sorunlarını, kendisini veya bizi utandıracak biçimde sapturmaz" diye düşünmüş olabilirler. Yoksa cinsiyet, kelime olarak dahi tabu idi benim için.

— *Hocam, belki biraz fazla net sordum. Ancak, bir konuyu ortaya çıkarmaya çalışıyorum. Malum, delikanlılık çağı, erkeklerin kadın hakkındaki görüşlerinin yapılaşmasında temel bir rol oynar. Yani, kadın kişiliğini görme, kadını ayrı bir varlık olarak algılama. Bu İstanbul döneminden size miras kalan kadın anlayışı neydi? Belki, başından beri soruyu böyle koysam daha doğru olurdu. Bu konuda ne dersiniz?*

— Dediğim gibi, cinsel varlık olarak kadın konusu üzerinde durmama imkân yok. Bu konuda ne benimle konuşuldu, ne de ben daha sonra çocuklarımla konuşabildim. Eğitimlerinin bu yönlerini anneleri halletmiştir. Ancak genel anlamda kadın kişiliği ile ilgili olarak, ta küçüklüğümden beri beni çok etkileyen örneklerle karşılaşmışımdır. Bunların en önemlileri, bana uzun süre annelik eden Nigâr Hanım ile onun ablası olan Haver Hanım'dır. Nigâr Hanım, Adana-Mersin sosyetesinde el üstünde tutulurken, sırf kadınlık onurunu kurtarmak için, hovardalık yapan kocasını terketmiş ve geçim sıkıntısını göze alarak Gönen'e dönmüştür. Ondandır, hiç bir zaman evlenmemiştir. Önce terzilik yapmış, sonra da müthiş saygı uyandıran bir öğretmen olmuştur. Aynı davranışı, ablası da göstermiştir. Torunları varken, o da bir onur meselesi yüzünden boşandı. Kadın konusunda, ilk örneklerim işte bunlar oldu. Kadın buysa, kadın onurlu, saygıdeğer bir varlıktı. Yanlış anlaşılmasın: ben, boşanmanın son derece aleyhindeyim. Evlenme, son derece

nazik, son derece ciddi bir olaydır. Son derece bilinçli bir biçimde girilmelidir. Evlilik, havai nedenlerle bozulabilecek bir akit değildir. Bir birleşimdir. Bunu böylece belirttikten sonra, torun sahibi bir kadının, sırf onurunu korumak için iki yıl hemşire okuluna gitmesi ve sonra hemşirelik yapması, bana son derece saygı duyulacak bir davranış gibi gelmiştir. Bu bakımdan, kadın benim gözümde, yüce bir yaratıktır. İşte buradan gittiğim için, kadını bilcümle hukukta erkeğin eşidi görürüm.

— *Benim algılayabildiğim kadar, kadın hakkındaki bu görüşünüz, sizin özgürlük anlayışınızın da bir yansıması. Başkasının özgürlüğüne saygı gösterme sizin için bir "insanlık namusu" meselesi olduğundan, kadın özgürlüğüne, dolayısıyla da erkeklerle eşitliğine saygı göstermek, sizin için temel bir kural olmuş.*

— Öyle. Ancak, özellikle kadınlarla ilgili olarak, benim önümde çok etkileyici örnekler bulunmuştur. Amcamın kızlarından söz ettim. Ayrıca, annemin, sırf ağabeyimi okutabilmek için tütün tarımcılığına kalkışması ve bunu yürütmesi işi var. Bunun dışında, ikinci annem, üvey annem olan Kadriye Hanım'ın, Gönen'de büyük saygı uyandıran yaşam tarzı var. İşte bu örnekler ışığında kadın, benim için, karşı cins olmanın ötesinde, yüce bir yere gelmiştir. Ruhumdaki özgürlük anlayışıyla da birleşince, kadın için istisnasız her alanda eşitlikten yana olmuşumdur. O kadar ki, örneğin Nigâr Hanım'a saygımdan dolayı, birlikte tramvaya bindiğimizde, tramvay parasını ben ödemezdim. Malum ya, dünyanın her yerinde parayı erkekler öder. Oysa ben, dikkat edersen, karımın yanında da hiç bir ödeme yapmam. Buna belki romantizm diyebilirsiniz. Ama kadının parasını vermek, onun onuruna dokunacakmış, onu sanki himayemde gösterecekmiş gibi geliyor bana. Başka bir Beni Adem, benim himayemde olamaz.

— *Evet, galiba hocam, sizin kişiliğinizi anlamak bakımından en önemli sözü şu anda ettiniz. Bilmem benim algılamam, benim teşhisim doğru mu, ama bence sizi tanımlayan söz şu: "Kimse benim himayemde olamaz."*

— Teşhisin doğru.

— *Hem sadece kimse olamaz değil, hiç bir hareket, siyasal akım, dünya görüşü de olamaz. Şimdi bir parantez açıp bir hatırlatma yapmak istiyorum. Örneğin bir adamın çıkıp, 1982 Anayasası için, "Bu anayasa ben kefilim" demesi, sizin adeta kişiliğinizi ayaklandıran bir söz olmuştu. Tepkinizi çok iyi hatırlıyorum. Nasıl bir insan çıkıp, bir siyasal hareket için, "Ben buna kefilim" diyebiliyor.! Siz bu tür bir vesaleti, hem toplumsal hareketler, hem de kişiler için daima reddetmişsiniz. Bunun altını çizmek istedim. Çünkü bence Bahri Savcı kişiliğinin temel noktası bu.*

— Evet.

— *Şimdi isterseniz, İstanbul hayatına tekrar dönelim. Lise hayatı bakımından, belli başlı noktaları gördük galiba. Peki, lise bitti. Yıl 1933. O zaman Sabri Bey İstanbul'da mı hâlâ?*

— Hayır, savcı ve yargıç oldu. Ben liseyi bitirmeden mesleğe başladı. Ben Mülki-

ye'ye giderken de, o askerlik için İstanbul'a geldi. Yani yine birleştik. O ilerlemiş yaşında askerliğe geldi. O zaman sistem şuydu. Üniversitenin talim taburları vardı. Üniversite öğrencileri haftada bir gün, Salı günü öğleden sonra, Sultanahmet'in bir yerinde, talim yaparlardı. Giderler, sivil elbiselerini çengellere asarlar, asker elbiselerini torbalarından çıkarırlar, Sultanahmet Meydanı'nda talim yaparlardı. Her Salı günü. Bir de lisenin, iki yılda, on beşer gün olmak üzere yaptığı askeri kamp vardı. Tabii, bu da üniforma ile olurdu. İşte bu iki on beş güne bir de üniversitedeki haftalık talimlere gittinizse, birbucuk yıllık askerliğin ilk altı ayını yapmış sayılırdınız. Yani, neferlik dönemi bitmiş sayılırdı. Oradan altı ay içinde yedek subay okuluna gidilirdi. Altı ay da yedek subaylık yapıldı. Ağabeyim o kamplara filan gitmediği için, yahut onların zamanında olmadığı için nefer olarak, er olarak başladı. Er dönemini Selimiye'de geçirdi. Altı aylık yedek subay okulu da oradaydı. Böylece, bir sene yine beraber olduk. Ağabeyim, rahmetli Yavuz Abadan'ın sınıf arkadaşı olduğu için, ben de o çevreye girdim. Çok zaman beraberdik.

— *1933 yılı, aynı zamanda annenizin vefat yılı. Demek ki, Mülkiye birinci sınıftayken annemizi yitirdiniz. O sırada, babanız ise Gönen'deydi. Öyle mi?*

— Evet, annemi birinci sınıftayken, sene ortasında yitirdim. Babam da, Gönen'de, üçüncü memuriyetindeydi.

— *Peki hocam, şimdi, bugüne ışık tutması bakımından soruyorum. O dönemde Mülkiye'ye giriş nasıl oluyordu?*

— Giriş, okulca yapılan bir giriş sınavı sonucunda oluyordu. Her sınıfın kırkar öğrencilik kadrosu vardı. Hem bu öğrencileri seçmek, hem de bunları parasız yatılı haktan yararlanırmak için, çok ciddi, çok ağır bir sınav yapıldı. O zamanlar, lise mezunları arasından 600-700 kişi, Mülkiye'ye girmeye talip olurdu. Bunlar önce bir tıbbi muayeneden geçirilirdi. Yani bütün aşamaları bitirip mezun olduklarında, Anadolu'nun herhangi bir yerinde hizmet görebilirler mi diye, bir sağlık kurulu tarafından tam bir muayeneye tabi tutulurlardı. Adeta esefle söylemek gerekir, bunların içinden bir iki yüzü, muayeneyi aşamazdı. Kimi gözünden, kimi kulağından, kimi ciğerinden elenirdi. Geri kalanlar sınava girerlerdi. Sınav, üç gün üç gece süren bir cümbüş veya bir dram gibiydi. Lise dersleri altı disiplin halinde toplanır, bunlar üzerinden üç gün aralıksız olarak, her disiplin için yarım gün olmak üzere, yazılı sınav yapılırdı.

— *Hangi disiplinler bunlar?*

— Tarih-coğrafya, felsefe, edebiyat, fizik-kimya, matematik, tabii ilimler. Demek ki, ilk eleme sağlık muayenesinde olurdu. İkinci eleme ise, işte bu üç günlük yazılı sınavlar sonucunda gerçekleşirdi. Kağıtlar, hem okulun hocaları, hem de cesareti yeten lise hocalarının takviyesiyle hızla okunurdu. Yazılıyı aşanlar, sözlü sınava alınırlardı. Sözlü de, yine aynı konularda yapıldı. Bu sınav, daha çok, okul hocalarının önünde olurdu. Bu, aynı zamanda, adayın kişiliğini ölçmeye yarayan bir nevi mülakattı. Sonuçta, kazanan kırk kişi ilan edilirdi. Bunlar, hem birinci sınıf öğrencisi, hem de yatılı okuma hakkını kazanan öğrenciler olurdu.

— *Yatılı olmayan öğrenci var mıydı?*

— Benim girdiğimde başladı. İlk kazanan kırk kişiye ek olarak, tam sayısını hatırla-

lamıyorum, belki bir on beş kişi kadar da, gündüzlü aldılar. Onlara sağlanan kolaylık da suydı: birinci sınıfı geçerlerse, ikinci sınıftan itibaren onlar da yatılı oluyorlardı. Bir ikinci grup, işte bu imtiyazı elde etmek için, ilk yıl, Beşiktaş'taki pansiyonlarda, oldukça güç koşullar altında yaşamayı göze alırdı.

— *Kız öğrenci var mıydı?*

— Hem sayıları çok azdı, hem de zaten onlar için yatılı olmak söz konusu değildi. Ona göre bir örgütlenme yoktu. Bizden üç dört yıl önce bir kız öğrencinin mezun olduğunu, sonra da hiç kız gelmediğini işitmiştik. Bu bakımdan da, bizim sınıfta bir yenilik oldu. Bizim sınıfımıza altı kız öğrenci geldi. Bunlardan bir tanesi, yıl sonunda evlenme yoluyla ayrıldı. Geri kalan beşi devam etti. Bir tanesi bizimle mezun oldu. Ötekiler yıl kaybettiklerinden, daha sonra mezun oldular. Yatılılık üzerine kurulmuş, derslerin ta akşam dörde kadar devam ettiği bir sistem içinde kızların okuması zordu. Şunu da belirtiyim ki, ortalama elli altmış kişilik bir sınıfta altı tane kız öğrencinin bulunması, özellikle Anadolu'dan gelen öğrenciler için gerçek bir devrimdi. Başlangıçta sınıfın hayatı allak bullak oldu.

— *Herhalde kızlar toplu olarak oturuyorlardı.*

— Hayır, dağınık otururlardı, Hepsi İstanbul kızlarıydı. Onların gösterdiği dayanma gücü karşısında, benim daha önce kadınlara duyduğum sonsuz saygı, mümkünse daha da arttı. Bu altı birey, 45-55 kişilik bir gruba kahramanca dayandı. Nedir peki bu? Kendileri taarruza mı uğruyorlardı? Hayır. Ama, bizim karşı cinsle arkadaşlık düzeyine çıkmamızdan kaynaklanan alaycılığımıza hedef oldular. Kalabalık erkek grubunun alaylarına katlanmak için gereken ruh gücünü gösterdiler. O sevgili arkadaşlarımız, hiç yıpranmadılar, hiç ezilme alameti göstermediler. Ancak, yılın ortasındadır ki, erkekler grubu, bunun bir alay konusu değil, bir beraber yaşama konusu olduğunu anlamaya başladı. Tabii bunda, İstanbul liselerinden gelen çocukların önemli katkısı oldu. Zamanla, Anadolu'dan gelen çocuklar da bu duruma uyum gösterdiler.

— *Hocam, bu Mülkiye binası neredeydi tam olarak?*

— Bugün Barbaros Caddesi üzerinde kalan Yıldız'da. Sultan Hamit'in meşhur camisinin tam karşısında. Bugün aynı binada, sağır ve dilsizler okulu var. Mütevazı bir binadır. Sobayla ısınır. Yıldız Sarayı'nın müstemilatının bir parçasıydı. Çok büyük ve güzel bir avlusu vardı. Bugün oralardan geçerken gözüme iliştiriyor, bu avluda birçok yeni bina yapılmış. O zamanki idareciliğe bakın ki, bu geniş bahçede tenis alanı bile yapılmıştı. Gerçi biz öğrenciliğimizde orasını mini futbol sahası olarak kullanıyorduk. Ama tenis alanı olarak yapılmıştı.

— *Hocam, peki, bize okulun statüsü konusunda bir şey söyleyebilir misiniz?*

— Evet, hatta çok şey söylemek lazım gelir. Bir açıdan, maalesef çok olumlu değildi. Bugünkü ölçülere göre, ne bir eğitim müessesesi -terbiye anlamında söylüyorum- idi, ne de bilimsellik havasını yaratan bir müessese idi. Son derece ciddi olarak verilen dersler, son derece ağır olarak yapılan sınavlar, öğrenciye sadece bilgi yüklemeyi hedefliyordu. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de birinciydi. Yine bu nedenle, Mülkiye mezunlarına çok büyük rağbet vardı. Ama yineliyorum, çağdaş anlamda ileri bir eğitim ve bilim kurumu değildi. Öğretimin amacı, hafızayı yüklemektir.

— *Peki, okutulan dersleri hatırlıyor musunuz?*

— Okutulan derslerin yüzde doksan dokuzu hukuktu. Hukuk Fakültesi'nin bir eşi gibiydi. Bazı noktalarda ondan ileri, bazı noktalarda ondan geri. Mesela, deniz ticareti yok. İcra iflas, belki hafif. Hukuk Fakültesi'nden farkı şurada: siyasi tarih, coğrafya; Anadolu coğrafyası, dünya coğrafyası, iktisadi coğrafya.

— *Evet, ama öyle anlaşıyor ki, eğitim Hukuk'a nazaran daha ciddi ki, Mülkiye mezunu daha revaçta.*

— Evet, çok revaçta. Nitekim, o zamanlar devlete bir numara kaynak olma yerini de bu ciddiyetiyle alıyor. Diyelim, Ziraat Bankası bir sınav açtı. Altı tane müfettiş, altı tane şef adayı alacak. Mali Şube 16 kişiydi. Girdiler, ilk on ikiyi aldılar. Başka bir kimse giremedi. Bu ciddi, ağır bir sınavdı. Mülkiye'nin bütün öğretimi de, işte bu tür sınavlar için çok ağır, çok yüklü bir hazırlık niteliğindeydi.

— *Yani memuriyete girişte Mülkiyelilerin kayırılması söz konusu değildi, diyorsunuz.*

— Hiç değildi. Hiç zannetmiyorum. Kılıcının hakkıyla giriyordu insanlar.

— *Peki, idari yapı olarak nasıldı?*

— Mülkiye, okuldu. Müdürlükle yönetiliyordu. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıydı. Ama, bakanlığa bağlı önceki okullardan farklı olarak, herhalde Mülkiye müdürlerinin kişiliklerinden dolayı, müstesna bir yeri olan bir okuldu. Zannediyorum bu, okuldaki öğretimin ciddiyetinin yanında, müdürlerin kişiliklerinden de kaynaklanıyordu. Adını bildiğimiz müdürlerin hepsi kişilikli, yani bakanlık karşısında "dişli" kimselerdi. Sonuç olarak o günün Mülkiyesi, adeta bugünkü anlamda özerk bir müessese idi. O zamanlar özerklik, muhtariyet lafı yoktu ama, filli bir özerklik vardı.

— *Siz girdiğinizde müdür kimdi?*

— Önce Babanzade Şükrü Bey'di. Sonra o ayrıldı, yerine Emin Erişirgil geldi. Bizim diplomamızda, Emin Erişirgil'in imzası vardır. Bu iki kişi de, kişilikli, son derece ağırlıklı insanlardı. Otoritelerini sopayla değil, sırf karakterlerinin manyetik diyebileceğim etkisiyle sağlardı.

— *Babanzade Şükrü Bey müdürlükten niye ayrılmıştı?*

— Şükrü Bey, okulun Ankara'ya taşınmasına karşıydı. Okul Ankara'ya gelirse, yönetim karşısında İstanbul'daki özerkliğini koruyamaz diye düşünüyordu. Görüldüğü gibi, Şükrü Bey'in ayrılışı, öznel bir yanı olmayan, gayet saygıdeğer, nesnel bir gerekçeyle dayanıyordu. Bu öğrenilince, okulda kendisine duyulan saygı daha da arttı. Ancak, böyle bir sefere rağmen, Emin Bey'in kendisini saydırması için de on beş gün yetti. Onun da kişiliği işte öylesine güçlüydü. Zaten, Emin Bey, sanıyorum Darülfunun Eminliği, yani rektörlüğü yapmış, Osmanlı Meclis-i Mebusanında mebus olarak bulunmuş, sonra nasıl olmuşsa, üniversite hocalığından, İstanbul Erkek Lisesi yurt bilgisi hocalığına gelmiş, kısacası sefağın çemberinden geçmiş, büyük kişisel ağırlığı olan bir insandı. Okulda yaptığı en büyük atılım, dil eğitimine ağırlık vermek oldu. Zorunlu dil eğitimi daha önce de vardı. Ama yetersizdi. İşte bunu telafi etmek için, Emin Bey, der-

slere ek olarak, İngilizce, Fransızca ve Almanca kursları açtı. Ayrıca, okul kütüphanesini ihya etti. Bu sebeple de, kısa zamanda Emin Bey öğrencinin sevgilisi oldu.

— *Kaç yıldır Mülkiye?*

— Üç yıldır. Zaten, mühendislik ve tıp dalları dışında, bütün fakülteler üç yıldır. Ama Ankara'ya gelir gelmez dört yıl oldu.

— *Ankara'ya geliş yılı?*

— 1936. Biz son mezunuz. Temmuz'da mezun olduk. Bütünlemeye kalan olmadı. Sınavlardan sonra okul taşındı. 1936-1937 öğrenim yılı, Ankara'da başladı.

— *Bana bir ders yılının zaman bölünmesini verebilir misiniz?*

— Eğitim, Cumhuriyet Bayramı'ndan sonra, 1 Kasım'da başladı. Sabahları, 9.00-12.00 arasında, üç saat ders vardı. Öğle yemeği on ikide yenirdi. Öğleden sonra da, bir buçuk saat zorunlu yabancı dil dersi yapılırdı. Bugünkü ölçülere göre çok görünüyor. Gerçi herkes bundan çok yararlanmayabilirdi. Ama, bu dil eğitiminin çok yararlanan öğrenciler de vardı. Özellikle Emin Bey zamanında, eğitim de dört yıla çıkarıldıktan sonra, okula hiç dil bilmeden gelip mezun olunca Devlet Lisan İmtihanı'nı kazanan öğrenciler görüldü. Oysa, Devlet Lisan İmtihanı olağanüstü güç bir sınavdı.

— *Demek sabahları, meslek dersleri. Öğleden sonraları yabancı dil dersleri, dörde kadar. Sonra?*

— Sonra saat sekize kadar serbest. Mütalaa saatleri var gerçi. Ama lisede olduğunun aksine, buraya girmek zorunlu değil. Sekizde akşam yemeği var. Dışarı çıkmak, sözde, izne bağlı. Ama Yıldız, Nasreddin Hoca türbesi. Her yanı açık. İsteyen, istediği gibi çıkabiliyordu. Ancak, yatakhane kapısı saat on ikide kapanırdı. Yani, o saate kadar dönmüş olmak gerekirdi. Ya da gece dışarıda geçirilebilir ve ertesi sabah derse gelinebilirdi.

— *Peki hocam, haftayı bitirdik. Öğretim yılının bölünmesi nasıl oluyordu?*

— Üniversitede, 1 Kasım'dan 1 Şubat'a kadar ders görülür, bütün Şubat ayı boyunca tatil yapılırdı. Mülkiye bu bakımdan farklıydı. 31 Ocak'ta dersler kesilir, 1 Şubat'ta hemen sınavlar başlardı. Mülkiye diyorum, ama okulun adı benim girdiğim yıl değişti. O da ilginçtir, sonra anlatırım. Evet, Mülkiye'de, birinci sömestre sonunda sınavlar hemen başlar ve 15 Şubat'a kadar sürerdi. Ondan sonra, Mart başına kadar tatil olurdu. 1 Mart'ta ikinci dönem başlardı ve 31 Mayıs'a kadar devam ederdi. Yıl sonu sınavlarının programını öğrenciler yaparlardı. Genellikle, dersler üç, dört grupta toplanır ve böylece sınavlar üç dört oturumda yapılırdı. Sınavlar daima sözlü olurdu. Masanın bir tarafında üç profesör, karşılarında da üç öğrenci otururdu. Sınavlar genellikle 10 Haziran'da başlar ve en geç 10 Temmuz'da biterdi. Ancak, ikinci sınıfların bir özelliği vardı. Yıl sonu sınavlarında, birinci sınıfa ait derslerden de soru sorulurdu.

— *Biraz da şubelerden söz edebilir misiniz?*

— Bildiğiniz gibi, üç şube vardı: malî şube, idarî şube, siyasî şube. İlk iki yıl or-

taku. Şubeler, üçüncü sınıfta ayrılıyordu. Çoğunluk malî şubeye giderdi. Demek ki daha o zamanlar, iktisadî yaşamın önemi belirmişti. İkinci çoğunluk, idarî şubeye giderdi. Çok küçük bir azınlık da, siyasî şubeye giderdi. Diyelim malî şube on altı kişi, idarî şube on üç kişi iken, siyasî şube, taş çatlasa beş kişi olurdu. Öğrenciler özellikle dil bakımından zorlanırlardı. Örneğin Devletler Umumi Hukuku, Devletler Hususi Hukuku, Fransızca okutulurdu. Ayrıca, diplomatik muhaberat dersi vardı. Öğrencilerin ancak bir iki tanesi bu yükü kaldırabildiğinden, bizim zamanımızda Fransızca okutulan dersler azaltılmıştı. Sadece Devletler Umumi Hukuku'nu Fransızca okuduk. Ancak, şunu da söyleyeyim ki, hocamız Ethem Menemencioğlu'nun Fransızcasını anlamamaya olanak yoktu. Son derece anlaşılır bir dil kullanırdı. Yine de, benim Fransızcam kuvvetli olmadığı için ben Türkçe not tutardım.

— *Demek siz siyasî şube mezunusunuz.*

— Evet.

— *Peki, niye siyasî şubeyi tercih ettiniz?*

— Ha, bu ilginç. Çok iyi ettin de sordun. Bunu bana Atina müsteşarımız sordu. Son sınıfta, Atina'ya bir gezi düzenlemiştik. Elçilikte, müsteşar bey, aramızda siyasî şubeli olup olmadığını sordu. Bir tek ben vardım. Benimle ilgilendi. "Müstakbel meslektaşımı kutlarım" dedi. Elimi sıkı. Ben de, "Affedersiniz ama, ben Dışişleri Bakanlığı'na girmeyeceğim" dedim. "Neden?" dedi. "Ben öteden beri hoca olmak istiyorum" diye cevap verdim. "Peki o halde, siyasî şubeyi neden seçtin?" dedi. Yani senin sorunu sordu. Ben de ona, "Programa baktım, kendimi yetiştirmek bakımından bana en fazla serbest zaman bırakacak şube olarak bu göründü, onun için seçtim", dedim. Gerçekten de, malî şube çok ağırdı. İdarî şube de, epey ağırdı.

— *Hocam, biraz uzadı ama, o günlerin Mülkiye eğitimi belirleme bakımından iki sorum daha kaldı. Birincisi, bütünlümelere ilgili.*

— Şubat sınavlarının bütünlmesi olmazdı tabii. Yıl sonu bütünlmeleri ise, Ekim ayında yapılırdı. Şubat sınavlarında alınan notlar, doğrudan doğruya yıl sonu ortalamasını etkilerdi.

— *Geçme notu yediydi, değil mi?*

— Hayır, o sistem sonradan geldi. Bizde tam numara beşti. Yani notlar beş üzerinden verilirdi. Geçme notu da üçtü. Not konusunda, çok sağlam bir gelenek vardı. Şöyle: Diyelim, Şubat'ta iki aldınız, geçmek için Haziran'da mutlaka üç almak zorundaydınız. Bu normal. Ancak, birinci sınavda beş üzerinden dört, ikincisinde ise, diyelim bir alıp geçilemezdi. Toplam beş etse dahi, yıl sonu sınavında, daima en azından üç alma zorunluğu vardı. Ayrıca, birinci sınavda bir alan kişi, yıl sonu sınavında hoca karşısında terleyeceğinden emin olabilirdi. Ötekilere iki soru sorulursa, ona üç dört soru sorulur, inceden inceleme sınanırdı.

— *İkinci bir soru, Mülkiye ile ilgili olarak: Siyasal Bilgiler Okulu adını alışı ilginç bir öykü dediniz, ama anlatmadınız. Şimdi bize bunu söyleyebilir misiniz?*

— Anlatayım. Bizim okula girdiğimiz yıl, yani 1933-34 ders yılında, her yıl

öğrenci derneği tarafından Atatürk'e bağlılık telgrafı çekilmişti. Atatürk o sırada, İstanbul'da, Dolmabahçe Sarayı'nda bulunuyordu. Bu bağlılık telgrafına, yine telgrafla iki saat içinde yanıt verdi. Yanıtta ise, Mülkiye Mektebi değil, "Siyasal Bilgiler Okulası" öğrenci derneği deniyor. İşte bu bir işaret sayılıyor ve resmi formalite kısa sürede tamamlanıp okulun adı resmen değiştiriliyor. Dikkat edileceği üzere, benimsenen yeni ad "Okul" değil, "Okula". Ancak bir süre sonra, "Okula"nın Türkçeye pek uygun düşmediği anlaşıyor ve okulun adı, Siyasal Bilgiler Okulu oluyor.

— *Peki hocam, okulu bitirdiniz, 1936'da mezun oldunuz, sonra ne yaptınız?*

— Ondan sonra, efendim, malum, ezeli derdim mutlaka hoca olmak ya, bunun için de Avrupa'ya gidip doktora yapmak gerekiyordu. Ağabeyimle kararlaştırdık. Askerliğimi bitireceğim, hiç bir bağım kalmayacak, Avrupa'ya öyle gidecektim. Ancak, ağabeyimin tuhaf huyları nedeniyle, bu eğitimi de aile olanaklarıyla yapmak zorundaydım. Çünkü, o sırada, yalnızca Maliye bakanlığı ile Adalet Bakanlığı yurt dışına öğrenci gönderiyordu. Gerçi, bu iki bakanlıktan birinin hesabına gidip dönüşte yine hoca olmak mümkündü. Nihayet, mecburî hizmet karşılığını asistan maaşından ödeyebilirdim. Ama ağabeyim kesin muhalefet etti. Daha sonra bu bakanlıklarda çalışılmayacaksa, bunların olanaklarının kullanılmasını kendi adalet anlayışına sığdıramadı. Dolayısıyla, beni kendi hesabına okutmaya karar verdi. Ancak, bunun için, dediğim gibi önce askerliğimi bitirmeliydim.

— *Demek, askere gittiniz. Nereye gittiniz?*

— Yedek subay okuluna. O sırada Harbokulu Ankara'ya nakledilmişti. İstanbul'da Harbokulu binası boşalmış, yedek subay okulu oraya yerleşmişti. Ben de, yedek subay eğitimimi orada yaptım. Kıta hizmeti için ise, Polatlı'ya gönderildim. Sınıfım topçu idi. Ancak, güzel bir raslantıyla, Polatlı'ya geldiğimde benim kıtam, Harbokulu'na bağlı kıtalar emrine verildi. Böylece, kıta hizmetini Ankara'da yaptım.

— *Askerlik bitince ne yaptınız?*

— Kıta hizmetimi bitirince, ağabeyimle birlikte İzmir'e gittim. Bu eğitim yılı bitsin, ben seni Avrupa'ya gönderirim, dedi ağabeyim. 1938-39 eğitim yılı da bu şekilde bitti. Ağabeyim tam malî durumunu yoluna koyup 1939-40 eğitim yılında beni Avrupa'ya göndereceksen savaşı çıktı. Hiç unutmuyorum. İzmir limanına, Théophile Gautier vapuru geldi. Onunla Marsilya'ya gidecektim. Hatta eşyalarım gemiye yüklenmişti bile. Ağustos'un sonlarıydı. Tam hareket edeceksen, Fransa'dan gemiye emir geldi ve yolcular tekrar İzmir limanına boşaltıldı. Nitekim, birkaç gün sonra da, 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı çıktı.

— *İzmir'de ne yaptınız?*

— Bir müddet askere çağrılmayı bekledim. Benim durumumda olan herkes askere çağrılıyordu. Ben de hiç bir yere başvurmadım ve ikinci askerliğimi bekledim. Fakat, tuhaf bir şans, bu ikinci askerlik o sırada gelmedi. Eten de boşlukta, tekrar gazetelere yazı yazmaya başladım.

— *Hocam ilk yazınızı hatırlıyor musunuz?*

— Maalesef hatırlamıyorum. Elimde bir nüshası da yok. Zira, senin de gayet iyi bildiğin gibi, ben belgeci değilim. Üstelik belleğim de zayıftır. Zayıf olduğu şuradan da belli ki, sana o dönemi anlatırken, İzmir'de, Marsilya yolculuğunu beklerken yaptıklarımı anlatmayı unuttum.

— *Ben de sormayı unuttum hocam. Neler yaptınız o arada?*

— Bir, Maliye memurluğu yaptım. İki, gazetecilik yaptım. İzmir'de, Anadolu gazetesinde.

— *Muhabirlik mi yani?*

— Yok, sütun yazarlığı. Haftada üç gün.

— *Hiç değilse hangi konularda yazdığınızı hatırlıyor musunuz, hocam?*

— Edebî, kültürel ve siyasal konularda yazıyordum. Bu arada, arada bir, Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesine de yazılar gönderiyordum. O zamanlar yazan çok az olduğu için, bunlar yayınlanıyordu da. İzmir'de yayınlanan yazılarım arasında, aklımda kalan birkaç konu başlığı var. Örneğin, sana ilginç gelecek, ud konusunda bir yazı yazdığımı hatırlıyorum. Nigâr Hanım güzel ud çalardı, onun etkisiyle olacak. Sonra, Millî Koruma Kanunu hakkında yazdığımı ve o yasayı çok övdüğümü hatırlıyorum. Hatırladığım başka bir ilginç yazı da, savaş ihtimali hakkındaydı. Ben, "merak edilmesin, ikinci dünya savaşı çıkmaz" demiştim. Herhalde çıkarsa, doktora olanağımın suya düşeceğini hissetmişim de, onun için öyle yazmışım. Savaş çıkınca da, Fransa öyle hemen yenilmez, diye yazmışım. Onda da yanıldım. Ama bir konuda yanılmadım. Savaş, demokrasi cephesi kazanacak dedim; işte o tahminim tuttu.

— *İzmir'de, hep gazetecilik mi yaptınız o dönemde?*

— Hayır, başka ilginç şeyler de yaptım. Örneğin, hiç ummadığım, istemediğim ve beklemediğim bir şekilde, nahiye müdürlüğü de yaptım. Bu iş şöyle oldu: o sırada İzmir'de, vali muavini olan zat, benim vaktiyle rahmetli olan ablamın nikâhlısı olan Cavit Bey'di. Askerliğimi bitirip İzmir'e geleceğimi ağabeyimden öğrenmiş. Beni mutlaka görmek istedi. Ben de ziyaretine gittim. Bir süre sonra, eve polis geldi ve bir tebligat getirdi. Urla yolundaki Kızılbaş nahiyesine nahiye müdürü olarak tayin olduğumu böylece öğrendim. Önce gitmek istemedim. Ancak ağabeyim, ayıp olur diyerek, beni alıp götürdü. Bu arada, görevden affımı sağlamak için ricacı oldu. Ben de, iki ay nahiye müdürlüğünden sonra bu işten kurtuldum. Ancak bunun, şöyle bir yararı olmuş. Sonradan öğrendim. Meğer yasaya göre, mülkî hizmette bulunanlar, hazar zamanı celbinden muafmışlar. Ben de, nahiye müdürü olarak kayda geçtiğim için, sonra da kaydım silinmediği için, bu muafiyetten yararlanmışım. Demek ki, Théophile Gautier'den karaya indirildikten sonra, uzun süre askerlik celbimi boş yere bekleyişimin nedeni, arada yaptığım bu zoraki yöneticilik göreviymiş.

— *Peki hocam, nahiye müdürlüğü, Anadolu gazetesinde gazetecilik, Maliye memurluğu dışında, İzmir'de başka bir şey yaptınız mı?*

— Elbette. Askerlik celbim bir türlü gelmeyince, ben de bari orta öğretimde hoca olayım dedim. Cevat Dursunoğlu, bir arkadaşımın dayısı olarak, benim için tanıdık bir

simaydı. Cevat Dursunoğlu ise, o zamanlar, Millî Eğitim Bakanlığı demekti. Bakanlıktaki görevi, teftiş heyeti başkanlığı ve Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğü idi. Ancak, gerçek gücü, bu görevlerinin de üstündeydi. İşte ona yazdım. O da beni, İzmir'de, Gazi Ortaokulu'na öğretmen olarak tayin etti.

— *Ne öğretmen?*

— Tarih-coğrafya ve yurt bilgisi öğretmen. Ancak, okula geldiğimde, müdür bana Fransızca derslerini de yükledi. Böylece, bütün bu derslere öğretmen oldum.

— *Peki bu ne kadar sürdü?*

— Malum, ta lise yıllarından beri, benim içimde bir ateş yanıyordu. İlla üniversitede hoca olmak istiyordum. Dolayısıyla, savaş uzamaya yüz tutunca, İstanbul'daki ve Ankara'daki bütün arkadaşlarıma yazıp hukuk fakültelerinde veya Siyasal Bilgiler'de bir kadro açılırsa hemen bildirmelerini istedim. Bir yandan da, büyük bir merakla gazete ilanlarını izliyordum. Yıllarca gazete taradım. Nihayet 1942 yılının başlarında ilanı gördüm. Onun üzerine, kalktım geldim Ankara'ya, müracatımı yaptım ve sınava girdim. Sınavda doktora yapmış bir de rakibim vardı. Önce cesaretim kırıldı. Ancak sonra, sınavı ben kazandım.

— *O dönemde, sizinle birlikte Mülkiye'ye girmiş başka hangi hocalarımız vardı?*

— Benim promosyonumda, Berdi Gürsoy, Fehmi Yavuz, Aziz Köklü, Aydın Yalçın vardı. Aydın Yalçın bizden gençti. Onun şansı, hiç beklemeden, mezun olur olmaz sınav açılmasıydı. Onun branşı sosyolojiydi. Ötekiler ise, benden sadece bir sınıf aşağı idiler. Ama bu arada yurt dışına gitmişlerdi. Bedri Fransa'ya, Fehmi ile Aziz ise Almanya'ya gitmişlerdi. Savaş yüzünden döndü hepsi. İşte o promosyonda, ben de kazandım ve o tarihten sonra da, hiç bir endişem kalmadı. 9 Temmuz 1936'da Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olduğum günden beri başlayan büyük bekleyiş nihayet Şubat 1942'de asistanlığa başlamamla son buldu.

— *Şimdi hocam, ben size çok önemli gördüğüm bir şey sormak istiyorum. Dediğinize göre, kariyere girmek, asistan olmak, kariyerde yükselmek, yıllardır azmettiğiniz bir konu. Büyük bir azimle bu yolda yürümüşsünüz.*

— Evet, hayatımın tek tutkusu budur.

— *Aynı zamanda, başkalarından duyduğum ve benim sonra tanık olduğum çok önemli bir özelliğiniz var. Bu kariyeriniz sırasında sürekli olarak başkalarına yer açma, başkalarının da yolunu genişletme çabası içinde bulundunuz. Oysa bizim çevremizde gördüğümüz şudur: Böyle tutkulu, azimkâr insanlar, o günün koşullarında özellikle dar olan bir kariyer yolunda kendi önlerini açmak için başkalarını çelmeleme yoluna giderler. Sizde bu tür bir eğilim olmamasını nasıl açıklıyorsunuz?*

— Bu bence, dürüst insan olmanın doğal bir sonucudur. Ben, kendi üzerimde, bu yönde bir etkinin ilk kaynağını ağabeyimde görüyorum. O da mesleğine tutkuyla bakan

bir insandı. Ama, aynı meslekteki bütün arkadaşlarına daima yardım elini uzatırdı. Kimseyi rakip olarak görmezdi. İkincisi, kendi doğamdan ve bilincimden gelen güdüler, dürtüler ve düşüncelerle, bu kariyer konusunda vardığım bir görüş var. Şöyle diyorum: Hepimiz bilim yapmaya uğraşıyoruz. Bilimin sonu yoktur. Hiç kimse, "ben son kovayı salladım ve son suyu çektim", diyemez. Dolayısıyla, herkes, kendi kovanının oylumuna, yani yeteneklerine göre, bu kuyudan su çeker. Su hiç bir zaman bitmez. Herkes istediği kadar su çekebilir. Onun için bu noktada rekabet söz konusu değil. Herkese yetecek ve artacak kadar su olduğuna göre, niçin birinin ayağını kaydırmaya uğraşasın. Birinci düşünce bu. Yani bilimin tükenmezliği ve dolayısıyla, bilim alanında şahsi rekabetin yersizliği. İkincisi ise, tüm arkadaşlarıma daima söylediğim gibi, memuriyet hukuku. Bu hukuk sağlamdır. Eğitime ve kıdemine göre, mutlaka baremde yürürsün. Bunu hiç kimse önleyemez. O zaman, ben seninle niye rekabet edeyim, sen benimle niye rekabet edesin? Sonuç olarak ben kariyerde, insanların ancak birbirlerinin yetişmesine katkısı olabilir, başkaca bir davranış anlamsızdır, diye düşündüm hep. Buna bir yaratılış meselesi de diyebilirsiniz. Ama bence, benim tutumumun mantığı da sağlam; bir, bilimin tükenmezliği, iki memuriyet hukukunun güvencesi.

— *Evet, bu gerçekten çok güzel bir şey. Biz isterseniz, yine 1942'ye dönelim. Asistan oldunuz. Hangi kürsüye?*

— Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne asistan oldum. Ama kürsüde kimse yoktu. Kürsü, vekâletle idare ediliyordu. Ya Hukuk Fakültesi'nden, ya da bizim okuldan hocalar tarafından. Örneğin bizde, İdare Hukuku hocası, Tahsin Bekir Balta vardı. Hukuk'tan ise, Bülent Nuri Esen gibi hocalar gelirdi. Kürsüde benden başka kimse yoktu. O sırada okul müdürü Emin Erişirgil'di. Ben asistan oldum. Haftasına beni derse çıkardı.

— *Şimdi isterseniz, akademik kariyerinizi şöyle bir gözden geçirelim. Ancak önce bir soru sorayım. Kürsü'ye sizden sonra kim geldi?*

— Dur. Kürsü boş kalmadı. Ben girdikten hemen sonra, İstanbul'dan Ali Fuat Hoca geldi. İstanbul'da dekanı ve Anayasa Hukuku hocasıydı. Ankara'ya nakletti. Ben Şubat'ta başladım. Hemen bir iki ya sonra, Nisan ayında filan Ali Fuat Bey İstanbul'dan geldi ve kürsü başkanı oldu. Ali Fuat Bey, benim Siyasal Bilgiler Okulu'ndan da hocamdı. Gelişine tabii çok sevindim. Fakat o fazla kalmadı. Geçinmeye niyeti yokmuş, o anlaşıldı. Derslere hep beni çıkardı.

Asistanlığım sırasında ikinci askerliğimi yaptım. Ankara'ya gelince, askerlik şubesine kaydımı yaptırmıştım. Böylece nahiye müdürlüğü dolayısıyla celpten muafiyet ayrıcalığım da kalkmış. Ben o tarihte, askere niye çağrılmadığımı hâlâ bilmiyordum. Bir süre sonra, celbim geldi. Böylece tekrar askere gittim. Altı ay kadar, Trakya'da ikinci askerliğimi yaptım.

— *Aşağı yukarı 1943'te mi bu?*

— Evet, o büyük kışta. Alman ordularının önüne "General Kış"ın çıktığı yılda. Altı ay kadar sonra, beni nedense bıraktılar. Okula döndükten sonra, Hukuk Fakültesi'nden Bülent Nuri Bey'le birlikte yürüttük dersleri. Kürsü başkanlığı vekâleten ona verildi. Bir süre sonra, ben tam doçentliğimi hazırlarken, bir celp daha geldi. Bu sefer de Kars!

— *Hocam, daha önce üçüncül askerliğinizden söz ederken, babanı-*

zın ölümüne değinmiştiniz ve arkadaşların azizliğine uğradım demiştiniz. Bu konuyu şimdi açıklayabilir misiniz?

— İkinci askerliğimden döndükten sonra, şöyle bir uygulamanın olduğunu öğrendim. Millî Savunma Bakanlığı, hazar celbinden muaf olmayan müesseselerle bir pazarlık yürütüyor ve gerekli görülen müesseselere, belli sayıda muafiyet tanıyor. İkinci kez askerden döndükten sonra, Emin Erişirgil beni de bu celpten muaf olacaklar arasına aldı. Ancak, daha sonra, bakanlıklardan gelen muafiyet talepleri öylesine arttı ki, Şükrü Saracoğlu Hükümeti, bütün mevcut listeleri geçersiz saydı ve daha dar yeni listeler hazırlanmasını emretti. İşte bu ikinci liste hazırlanırken, okul idaresindeki arkadaşlarla kariyerde olup onlara çok yakın olan bazı arkadaşlar, beni bu yenilenmiş muafiyet listesinin dışında tuttular. Üstelik her gün beraber olmamıza rağmen, bana haber de vermediler. Azizlik dediğim bu. Haber verselerdi, hiç değilse o zamanki usule göre, askerliğe gitmek için kendim müracaat eder ve istediğim bir yere gitme olanağını bulurdum. Gerçekten de o sıralarda böyle bir uygulama vardı. Yapuklarını gizli tutmakla, arkadaşlar bana bu şansı dahi tanımadılar.

— Peki, Emin Erişirgil buna nasıl engel olmadı?

— O sırada, Emin Erişirgil Bey yoktu. Ayrılmıştı. O ayrılınca yerine bir süre Ali Fuat Bey gelmişti. Onun yerine de, Burhan Köni Bey müdür olmuştu.

— Üçüncü askerliğinize 1944'te gittiniz, değil mi?

— Evet, 1944 kışında. Celbim çıkınca da, etrafta bir duygu hasıl oldu: "Malum, Bahri'nin romatizmal rahatsızlıkları var: sıcak yerler ister. Oralara giderse, ölür." Bu tabii, babamın kulağına kadar gitti. Ben Kars'a gidince babam çok üzülmüş, için için yemiş ve kaygıлана kaygıлана eriyip gitmiş. Ben Kars'tan sonra, Erzurum'a tayin oldum.

— Üçüncü askerliğiniz ne kadar sürdü?

— Bir yıldan fazla. Savaş bittiğinde ben hâlâ askerdim. Çağrıldığımda doçentlik tezimi hazırlıyordum. Askerlik yüzünden, onlar hep kaldı tabii.

— Askerden sonra, hemen okula döndünüz. Dönüşünüzden bir iki yıl sonra, doçent oldunuz herhalde. Bu arada kürsüde bir gelişme oldu mu?

— Döndükten bir buçuk yıl sonra, 1947'de doçentliği tamamlayabildim. Bu arada, kürsüye hep Bülent Nuri Bey vekâlet etti. İşleri birlikte yürüttük. Ben doçent oluncaya kadar da bu durum devam etti.

— Peki hocam, Avrupa'ya gidiş ne zaman? Doçentliğiniz döneminde mi?

— Evet, doçentken gittim. Aruk o tarihte, bizim kuşağın Avrupa'da doktora yapması olanaksız hale gelmişti. O zamanki mevzuata göre, doçent olmak için doktora şartı aranmıyordu. Kaldı ki, bizim kuşak için fiilen doktora yapma olanağı da yoktu. Okulda doktora eğitimi yoktu. Doktora için tek olanak, İstanbul'a gitmekti. Birçok genç asistanı, doktora çalışmaları yapmak için mezunen İstanbul'a gönderiyorduk. Çünkü, dediğim gibi, ne Siyasal'da, ne de Hukuk'ta doktora yapma olanağı yoktu. Yıldız'daki teknik

okul ile bizim idareciler arasında, adeta bir dostluk antlaşması vardı. Bizim asistanlara orada oda veriyorlardı. Böylece, yetersiz asistan maaşıyla İstanbul'da doktora çalışmalarını sürdürebiliyorlardı.

— *Hocam, doktora işi bir yana, Avrupa'ya gidişiniz nasıl oldu?*

— Biz, Seha Meray'la beraber, öğretim üyelerine yurt dışında bilgi ve uzmanlıklarını artırma olanağını veren yasadan yararlanarak Fransa'ya gittik. 1949 yılının sonbaharıydı.

— *Peki, Avrupa'ya gittiniz. Şimdi biraz bize orada yaptıklarınızı anlatabilir misiniz?*

— Efendim, Avrupa'ya bizim statümüzde gidenlerin yaptığı şeydu: kendi girişiyle, kendi dalma ait gittiği üniversite nezdinde, üniversitenin resmî davetlisi olmakla birlikte, kendi branşındaki profesörlerle temas kurup onlardan mesleki çalışmalarında yardım istemek.

— *Sizin çalışmalarınızla ilgili fakülte, o zamanki adıyla Paris Hukuk ve İktisat Fakültesi'ydi sanıyorum.*

— Evet, bir de ayrıca Siyasal Bilimler Enstitüsü var, bildiğin gibi. Seha Meray'la işte oralara gittik. Hukuk Fakültesi'nin içinde de bir uluslararası ilişkiler enstitüsü vardı. Bu kuruluşların çalışmalarından yararlandık. Paris'te iki yıl kaldım. Burada, size ilginç gelecek bir şey anlatayım. Paris'te kalırken Nigâr Hanım'ı çağırdım yanıma. O da çıktı geldi.

— *Yaşını başını almış bir hanım için, hiç dil bilmeden yabancı bir ülkeye gelmek, iyice cesaret işi.*

— Yok, biraz Fransızcası vardı. O Adana-Mersin sosyetesini günlerinden bir şeyler kapmıştı. Kısacası, Fransa'da kaldığı sürece kendi işini kendi görebildi.

— *1951'de dönünce Fakülte'yi nasıl buldunuz?*

— Bizim, gitmeden önce uzun süre katıldığımız çalışmalar ürün vermiş, biz Paris'teyken Siyasal Bilgiler Okulu, fakülte olmuştu. Dolayısıyla, döndüğümüzde havayı değişmiş bulduk. Fethi Çelikbaş ilk dekan olmuştu. Bence, en anlamlı değişiklik şudur: "Madem burası bir siyasal bilimler fakültesidir, Hukuk Fakültesi'nin bir kopyası olmaktan çıkarılmalı, yüksek düzeyde siyasal bilimler eğitiminin gerekleri ne ise, onlar yapılmalıdır", anlayışı ağırlık kazandı. Bu derin çalışmanın içinde, en derin yerlerden birinde de, ben seve seve çalıştım. Grup grup arkadaşlarla birlikte, bütün dünyada siyasal bilimler eğitimi alanında yapılanları araştırdık; bunlardan özellikle fakülte programı için bir takım sonuçlar çıkardık; ve öğretim üyelerinin çoğunluğunu ikna ederek bunları yavaş yavaş uygulamaya geçirdik. Tabii, bu yenileşme, bir defada değil, kademe kademe olmuştur.

— *Hocam, profesörlüğünüz nasıl oldu, hatırlıyor musunuz?*

— Yavuz Abadan Hoca'nın dekanlığı sırasında oldu. O zamanki hükümlere göre, profesörlüğe başvurabilmek için en az beş yıl eylemli doçentlik yapmış olma koşulu vardı. Ben süremi doldurmuş olmama rağmen, bu işten kimseye söz etmedim. Tabii, bu

durumdan ne dekanın, ne arkadaşların, ne de kürsüde benden kıdemli kimse olmadığı için, herhangi bir "kürsü yöneticisi"nin haberi var. Zaman akıp gitti. Altı yıl geçti, yedi yıl geçti, ben yine kimseye söylemedim. Bir gün Seha Meray Yavuz Bey'le konuşurken, "Yavuz Ağabey, artık ayıp olmuyor mu? Bahri'nin profesörlük süresi dolalı iki yılı geçti," demiş. Yavuz Bey de, "Kendisi söylemezse biz nereden bilelim?" demiş. Seha da, "İşte ben söylüyorum", diye karşılık vermiş. İşte bunun üzerine formalitelere başlandı ve ben profesör oldum. Yıl 1954'tü.

— *Hocam, böyleee, 1950'li yılların ortalarına doğru gelmiş oluyoruz. O yıllar, Demokrat Parti baskıcılığının iyice azmaya başladığı bir dönem. Ancak bunlar kamuoyunca iyice bilindiği için, isterseniz bunları bir yana bırakıp özel yaşamınızla ilgili gelişmelere, örneğin evliliğinize geçebiliriz.*

— Peki geçelim. Ama geçmeden önce, Demokrat Parti ile ilgili bir anımı anlatmak isterim. Zira sanıyorum, o dönemle sonrasını karşılaştırmak bakımından ışık tutucu olabilir. Olay şu. Stokholm'de, siyasal bilimler genel konferansına katılmak söz konusuydu. O zamanlar, Amme İdaresi Enstitüsü, Fakülte bünyesi içindeydi. Enstitü'ye, kamu yönetimi konusunda uzman olan ve Türkiye'deki partiler üzerinde bir çalışma yapmak isteyen bir Belçikalı hanım gelmişti. İşte o hanımın önerisi üzerine, Fakülte'den bir grup arkadaşla birlikte bir çalışmaya giriştik. Çalışmamızın amacı, partiler konusunda 100 öğrenci, 100 memur, 100 vatandaş ve 100 entelektüel üzerinde bir anket yaparak bunun sonuçlarını Stokholm'a sunmaktı. Bu çalışmayı yürüttük, hatta bizzat mülakatçı olarak da çalıştık. Buna Türkiye'de siyasal partilerin tarihçesini de ekledik ve sonuçta güzel bir çalışma çıktı. Bunu Stokholm konferansına sunmak üzere yola çıkıldı. Ben, Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Bedri Gürsoy gidecektik. Aydın Yalçın'la biz ikimiz İstanbul'dan uçağa binecektik. Turhan Feyzioğlu ile Bedri Gürsoy, Ankara'dan uçağa binip geleceklerdi. Ben Yeşilköy havaalanına onları beklemeye gittim. Aydın yetişemedi, nedense bilmiyorum. Şu anda iyice hatırlayamıyorum. Yeşilköy'de beklerken polis bir anonsla beni çağırdı. Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı beni arıyordu. Telefonda, bakan bana, "Bahri Bey gitmeyiniz, derhal uçağa binip Ankara'ya geliniz," dedi. "Neden efendim?" soruma da, "Burada anlatırım" diye cevap verdi. "Efendim, uçağa binecek kadar param yok, trende yer bulursam gelirim," dedim. "Aydın Bey'i de bulunuz" dedi. Onu da sonra bulmuşlar zaten. Ben trene binip Ankara'ya gittim. Celal Yardımcı, bizi teker teker makamına aldı. Yaşça en kıdemli ben olduğum için, önce beni aldı. Bakan bana, "Efendim, bu Forum dergisinde bir başmakale var, bunu kim yazdı?" dedi. Çok eleştirel bir yazıydı. Mevcut iktidarı, iç işleyişini yakından bilerek eleştiren imzasız bir yazıydı. Forum'da kuraldı, yazılar imzasız çıkardı. "Ben yazmadım," dedim. "Olabilir, ama kim yazdı?" dedi. "Yazı işleri müdüründen sorun onu" dedim. Derginin sorumlusu, Nilüfer Yalçın'dı. Bakan güldü. "Bahri Bey, Nilüfer bana bunu söyler mi ki?" dedi. Ben de, "Onun söylemediği şeyi ben söyler miyim?" dedim. "Kaldı ki, bilmiyorum," diye ekledim. Gerçekten de bilmiyordum. Celal Yardımcı, "Peki, siz böyle eleştirileri doğru buluyor musunuz?" dedi. "Efendim," dedim, "biz bilimsel bir kıstası ele alarak, demokrasi nedir, bunun ekonomik, malî, siyasî, idarî yönleri nedir, bunları bir ölçüt olarak önümüzde tutuyoruz ve sizin faaliyetlerinizi bu ölçütlere vurup değerlendirme yapıyoruz." "Bu değerlendirmeniz Halk Partisi'nin lehine oluyor, bizim aleyhimize oluyor." Bizim öyle bir kaygımız yok. Kim yararlanabilirse, yararlanır. İsterseniz siz de yararlanabilirsiniz.

niz." Bunun üzerine bakan, "Sizi bakanlık emrine alırım," dedi. "Mümkün. Alabilirsiniz. Ama biz bu sefer bu emrin bir demokratik hukuk düzeni içindeki yerini yine incelemeyiz," dedim. Böyle bir konuşma oldu. Sonra, Celal Bey bir hürriyet kahramanı kesildi. "Benden daha hürriyetçi, benden daha demokrat yapılı bir bakanı siz zor bulursunuz," diye coştı. Kendisinin ne kadar özgürlükçü olduğunu uzun uzadıya anlattı. Sonra da, beni bakanlık emrine almakla tehdit eden o adam, beni kapıya kadar uğurladı. O zamanın baskıcı idaresinin, işte bu zarafetleri, bu incelikleri de vardı. Ben çıkar çıkmaz arkadaşlara konuşmamızı anlattım. Ötekileri de teker teker içeri aldı. Sonuçta bizi, bakanlık emrine almadılar. Yalnız, Hüseyin Nail Kubalı ve Bülent Nuri Esen bakanlık emrine alındıklarında, Forum'da bu konuda dehşetli bir kampanya açılmıştı. Bunun üzerine, bir de Demokrat Parti'nin iç işleyişini bilerek yazılan o çok eleştirel başmakale çıkınca, Adnan Bey çok kızmış ve Celal Yardımcı'ya, "Bunları Stokholm'e gönderme! Bunlara bir şeyler yap!" demiş. Özetle, bu idare, insanı Avrupa'ya giderken havaalanından geri döndürebiliyor, ama sonuçta sizi kapıya kadar geçirmek gibi bir davranışta da bulunabiliyordu. Bu olayı anlatmak istedim ki, zamanımızı değerlendirmek için bir karşılaştırma olanağı versin.

— *Peki hocam, artık evliliğiniz üzerinde duralım isterseniz.*

— Önce, evlilik hakkındaki fikrimi söylemek isterim. Bence aile, insanlığın en doğal kurumlarından biridir. Ben de sıcak bir aile çerçevesi içinde büyüdüm. Bundan dolayı, bu aile birliğini bozacak her türlü unsura karşı bir hava içinde yetiştim. Çok saydığım ve sevdiğim iki amca kızımın da boşanmış olması, bende aksine, evliliğin asla hafife alınmaması gerektiği yolunda bir duygu yarattı. Hukuken boşanma müessesesine karşı değilim elbette. Ama bence insan seçimini öyle yapmalı ki, boşanma müessesesi fiilen işlemezlik içine düşsün. Ancak, evliliği böylesine yüceltmeme karşılık, ben kendim için evliliği asla düşünmüyordum. Arkadaşlarım da artık benim evlenmeyeceğim kanaatine varmışlardı. Sonra, yine üniversite yasasına dayanarak İngiltere'ye gittim. 1955 yılıydı. Eski büyükelçilerden Hamit Batu, İngiltere'de müsteşardı. Birinci sınıf bir meslek adamı olduğunu, erbabı söyler. Hamit Batu, insan ilişkilerinde de çok başarılı bir insandı. Ben kendisini Londra'da tanıdım. İşte o sıralarda, kendisine, Türkiye'den gözünden rahatsız olan bir genç hanımın İngiltere'ye geleceği söylenmiş ve bu hanımla meşgul olması istenmiş. O da benim yardımımı rica etti. Bu suretle o gelen genç hanımla tanıştım ve uzun süren tedavisinde onunla meşgul oldum. İşte bu arada aramızda duygusal bir bağ doğdu.

— *Peki, müstakbel eşiniz, Sudiye Hanım o zaman kaç yaşlarındaydı.*

— 23-24 yaşlarındaydı.

— *Oysa siz 41 yaşındaydınız. Demek ki aranızda oldukça önemli bir yaş farkı var. Anlaşılan bu bir sorun olmadı. Peki, tedavisi bitip Sudiye Hanım döndükten sonra siz Londra'da mı kaldınız?*

— Kısa bir süre için. Sudiş dönerken de, ona talimat verdim. "Fakülteye gideceksin, merdivenlerden çıkacaksın, benim küçük odamı bulacaksın, o odada benim kürsümün asistanı olan Nejat Erder'i bulacaksın ve ona niyetimizi söyleyeceksin. Böylece Fakülte ile temasın başlayacak". Biliyorsun Sudiş'in Fakülte çevresi ile yakın teması var-

dır. İşte bu ilişkiler böyle başlamıştır. "İkincisi şu. İstanbul'a gideceksin. Filan adresteki kapıyı çalacaksın. Karşına Nigâr Hanım çıkacak. Ona da kendini tanıtacaksın." İkisini de yaptı. Bu arada ağabeyimle de tanıştı tabii. Böylece, daha ben dönmeden, benim yakın çevrelerime girmiş oldu.

— *Hocam, bir süre sonra siz de döndünüz ve evlendiniz. İki çocuğunuz oldu. Bu konuda fazla durmayacağım. Sadece doğum yıllarını buraya kaydetmek istiyorum.*

— Ali 1959 Mart'ında, Zeynep ise 1962 Temmuz'unda doğdu.

— *Şimdi hocam, özellikle sizin çocuklarınız için sormuyorum. Ama bu alanda bir deneyim geçirdiniz. Ona dayanarak sormak istiyorum. Sorum da şu: bir çocuk eğitimi sorunuyla karşı karşıya kaldınız. Ama biz biliyoruz ki, Bahri Savcı'nın kişiliğinin temel ilkelerinden biri, kendi görüşlerini başkalarına aşılamamaktır. Bu temel eğilimle çocuk eğitiminin gereklerini nasıl bağdaştırabildiniz?*

— Bu ikisini bağdaştırmak gerçekten de çok zor bir şey. Hemen söyleyeyim, bu zorluk benim için de geçerli oldu ve ben, bu zorluğu aşmış değilim. Bu zorluğu, çocuklarım kendi deneyimleriyle aşılar. Bir tanesi, epey bocalayarak aştı hatta. Bu konuda, en büyük yardımcıları anneleri oldu.

— *Hocam, siz hem çocuk yetiştirdiniz, hem de çok öğrenci yetiştirdiniz. Bu soruyu onun için soruyorum. "Adam olmak" nedir sizin için?*

— Adam olmanın birinci maddesi, en yakınlarınıza, yani eşinize, annenize, babanıza ve çocuklarınıza katıyen bir zarar vermemek. Elbette karşılıklı hizmetler olacaktır. Elbette bu karşılıklılık eşit olmayacak, bir taraf çok daha fazla yük yüklenecektir. Ama bu hizmet ilişkisi içinde, sömürü olmamalıdır. Gönüllülük esas olmalıdır. Bence insanın kişiliği her yaşta olumlu veya olumsuz yönde gelişebilir. İşte, en yakınlar arasındaki sömürü ilişkisi, en yakından zarar görme olgusu, kişilikleri olumsuz yöne iten en önemli öğelerden biridir. Demek ki, birinci kural, insanın kendi aile üyeleriyle ilişkilerini yardımlaşmacı, sömürsüz ve yumuşak bir hava içinde tutmayı bilmesidir. İkincisi şudur. Her insan, daha genç yaşta, mutlaka bir mesleğe doğru yönelmelidir. Ailesi ne denli zengin olursa olsun, herkes bunu mutlaka yapmalıdır. Böylece kendini, "Boş gezenin boş kalfası" olmanın yıprantılarından korur. Çünkü bu tür yıprantılar, adam olma niteliklerini aşındırır. İnsan, genç yaşta yöneleceği bu mesleği mutlaka sevmelidir. Şimdi söyleyeceğim, aşırı ülkücü gelebilir. Ama bence, insan mesleğini sevmeli ve eğer bu meslek az bir gelir getiriyorsa, meslek sevgisi uğruna buna razı olmalıdır. Mizacına uygun görülen, kişiliği gereği seçilen meslek, aynı zamanda para da getiriyorsa, ne âlâ. Ama para uğruna, mesleğin gereği olan dürüstlük anlayışından asla ayrılmamalı. Örneğin, diyelim bir hukuk müşavirisiniz. Sizden bir konuda mütalaa isteniyor. İşte bu mütalaaı, sadece kendi hukuk ve adalet anlayışınızın ışığında yazmalısınız. Yoksa, ifade ettiğiniz görüşleri, sizden mütalaa isteyenlerin maddî çıkarlarına uydurmaya çalışmalısınız. Bu yüzden müşavirliğinizi, danışmanlığınızı kaybedebilirsiniz. İşte bunu dahi göze alabilecek manevî gücü, direnci gösterebilmelisiniz. Demek ki, adam olmanın ikinci unsuru, gençlikten itibaren bir mesleğe yönelmek ve o mesleğin doğal kazancı ne ise,

onunla seve seve yetinmesini bilmek. Üçüncüsü, tavırlarınızı, davranışlarınızı, başkalarına zarar vermeyecek bir hale getirmek. Hatta, yalnızca zarar vermeyecek değil, başkalarının yararını kollayacak bir hale getirmek.

— *Bu üçüncü nokta ile kastettiğiniz çevre, artık aile çevresi değil, daha yaygın bir çevre; öyle değil mi?*

— Evet, öyle.

— *Bu da hocam sizin, Fakülte'deki, kariyerinizdeki genel tutumunuzu gayet iyi aydınlatan bir yaklaşım... Şimdi de, hocam, sağlık sorunlarına kısaca değinmek istiyorum. Dikkatimi çekti, "Bahri Savcı üçüncü askerliğine giderse, geri dönmez" diye bir kanaat oluşmuş. Demek ki gençliğinizden getirdiğiniz bazı sağlık sorunlarınız var. Bunlara da değinebilir misiniz?*

— Birinci askerliğimin sonundan itibaren, yani 23 yaşımdan beri belimden rahatsızım. Buna "romatizmal ağrılar" dendi, ama bu pek açık bir teşhis değil. Sonra, damarlarda ve kan dolaşımında birtakım rahatsızlıklarım çıktı. Sanıyorum bunun bir nedeni, beslenme bozuklukları. Birinci Dünya Savaşı içinde, küçük bir memur ailesi koşullarında dünyaya gelen ve sonra, daima dar bir bütçe ile geçinmek zorunda kalan bir insanın beslenmesinde elverişsizlikler olması herhalde kaçınılmazdır. Sonra malum, Türkiye'de, çok stresli bir hayat var. O da sinir bırakmıyor. Bu da herhalde, ikinci bir neden.

— *Hocam, epey ağır hastalıklar geçirdiniz. Bu meydana, ölüm aklınıza geldi mi hiç?*

— Son yıllara kadar hiç gelmedi. Ama son yıllarda, zaman zaman aklıma geliyor.

— *Peki, nasıl bir şey olarak geliyor? Nasıl bir yaklaşımınız var ölüme?*

— Hiç sevmediğim, istemediğim bir şey olarak geliyor. Malum, ben geç evlendim. Çocuklarım, benim yaşımdakilerin çocuklarından çok genç. Onların yaşamda sağlam bir yere geldiklerini görmek istiyorum.

— *Peki hocam, Allah gecinden versin! Bu çerçevede bir soru daha sormak istiyorum. İtikatlarınız nasıldır?*

— İtikatlarım, demin sözünü ettiğimiz "iyi insan" kavramı çerçevesindedir. Din, "iyi insan" imal etmektedir. Bunu, metafizik kuralların dışında da, pekâlâ, insan aklının bulduğu, insan ruhunun keşfettiği yollardan mükemmelen sağlama olanağı vardır. Bu arada, metafiziğin yardımına ihtiyaç hissetmiyorum. Doğanın da, metafiziğe ihtiyacı olduğunu sanmıyorum.

— *Hocam, değinmek istediğim bir başka konu da, sizin öğretmen dernekleri çerçevesindeki çalışmalarınız. Bu çok şaşırtıcı bir şey. Siz, liderlerden hoşlanmayan bir insansınız. Kalktınız kendiniz liderlik yaptınız. Bu nasıl oldu?*

— Efendim, Öğretmen Dernekleri Millî Federasyonu, 1961 Anayasası'ndan sonra büyük bir gelişme kaydetti. İsim olarak zikretmek de yarar olduğunu sanıyorum. Şük-

rü Koç ile Hayrettin Uysal, 1961 Anayasası'nın getirdiği yeni olanaklar içinde, öğretmen örgütlenmesini öğretmen onuruna uygun bir düzeye getirmek doğrultusunda iyi bir çalışma yaptılar. Şükrü Koç'la, UNESCO yönetim kurulunda karşılaştık. Oraya, öğretmenler derneğinden temsilciler gelirdi. Aydın'da bir UNESCO toplantısına giderken otobüste yanıma oturdu ve "Ben Öğretmen Dernekleri Millî Federasyonu'ndan ayrılıyorum; politikacı oluyorum. Buraya bir genel başkan lazım. Sizi aday göstereceğiz," dedi. Ben, ilk iş olarak, "Yanlış kapı çaldın. Siz kendi içinizden dinamik, sağlığı tam elverişli bir arkadaş bulun" dedim. Epey konuştu. Uzun lafın kisası şu: "Siz aday olmayı kabul ederseniz, kuruluşu kendi kişisel çıkarları için kullanabilecek, dolayısıyla da büyük zarar verebilecek birtakım insanları engelleme yolunu bulabilirsiniz", demeye getirdi. Israr karşısında öneriyi ancak şu şekilde kabul ettim: "Bir takım kurun, bu takımın içinde ben de yer alayım; birini genel başkan yapın, ben ancak ona yardımcı olayım", dedim. Sonuçta, bu formül çerçevesinde, işin yönetimine ben de katıldım. Kaç yıl olduğunu hatırlamıyorum ama birkaç yıl, Hayrettin Uysal'ın muavini oldum. Bu arada, onların öngördükleri sakıncalar da gerçekleşmedi. Yani benim hizmetim o oldu. Fakat sonra, Hayrettin Bey de politikaya soyundu. O sırada artık itiraz edecek halim kalmamıştı. Doğal olarak başkanlık bana kaldı. Ancak, hâlâ şaşarım, birçok öğretmen, benim orasını bir politik atlama yeri olarak kullanacağımı zannetti. Oysa, Anadolu'daki muhtelif gezilerde, toplantılarda öğretmen arkadaşlara hep aynı şeyi anlattım. "Gerek Şükrü Bey, gerek Hayrettin Bey, benim böyle bir maksadım olmadığını bilirler. Çünkü, kendileri beni buraya getirdiler. İkincisi, ben daha otuz yaşındayken, milletvekilliği önerisi aldım. Mehmet Barlas'ın babası Cemil Sait Barlas yaptı öneriyi. O zamanlar partiyi gençleştirme eğilimi vardı. Üniversiteden adam aldılar. Bu arada beni de istediler. Seçim kampanyası filan yok. Yönetime peki dersin, seçim günü radyodan seçildiğini öğreniyorsun. Bu kadar basit. İşte ben o koşullarda, hayır dedim ve akademik kariyeri tercih ettiğimi bildirdim. Otuz yaşında reddettiğim bir şeyin üzerine elli yaşında mı koşacağım?"

— *Peki, genel başkanlığınızın sonunda, görevi gönül huzuruyla devretme olanağını buldunuz mu?*

— Buldum. Bu arada, sendika, yani Türkiye Öğretmenler Sendikası kurulmuştu. Zaten bu hareket, federasyonun bir yan ürünü olarak çıkmıştı. Sendika akımı, kısa zamanda çok gelişti. Ben ilk zamanlar, her iki kuruluşu da muhafaza etmekte yarar var diye düşünüyordum. Gerçekten de Türkiye dalgalı bir ülkedir, bir kuruluşun başına bir şey gelirse hiç değilse önceki yaşar görüşündeydim. Ama bu fikrim tutmadı. Benim de katkıda bulunduğumu sandığım TÖS, büyük bir coşku yarattı. Sonuçta, birleşme fikri üstün geldi. Ben de böylece 1968'de, genel başkanlığı bırakabildim.

— *Hocam, önümüzde daha çok ilginç bir iki konu var. Onun için kısa kısa gitmek zorundayız. Şimdi değinmek istediğim ilk konu, 12 Mart 1971 olayı ve bu çerçeve içinde üniversitenin ve kişisel olarak da sizin başınıza gelenler. Bu konuda bize, neler söyleyebilirsiniz?*

— 12 Mart 1971 olayının esas kaynağı, Türk Ordusu'nun geleneği. Ta İttihat ve Terakki'den beri bu ordu, memleket işleri, kendi teşhisine göre kötüye gittiğinde, yönetime müdahale hak ve görevini görüyor. Bunu bir açıdan anlamak mümkün. Ancak, sorun şu iki noktadan kaynaklanıyor. Birincisi, müdahalenin nesnel olarak gerektiği yolundaki kararı kim verecek? Ordu, bir başına bu kararı verince, ister istemez, hem davacı,

hem de yargıç konumuna giriyor. Bu da, kaçınılmaz olarak, müdahale kararının nesnel ihtiyaçlara dayanmaması tehlikesini içinde taşıyor. İkinci nota ise, yapı itibarıyla ordu kurumunun, demokratik bir siyasal yaşam biçiminin gereklerine uygun olmaması. Bu da normal. Askerlik gereklerine göre yetişmiş insanlar, demokratik ortamın gereği olan yumuşak çözümlere, esnekliklere yatkın olmuyorlar. 12 Mart'ta üçüncü bir unsurun da payı olduğu anlaşılıyor. Bu üçüncü unsur da, birtakım klikleşmelerin yol açtığı oyunlar. Ama, tarih açısından bunları henüz tam sağlıklı bir biçimde değerlendirme olanağımız yok.

— *Peki hocam, kendinizin askerî yönetimin hedefleri arasında yer almanızı nasıl açıklıyorsunuz?*

— O da doğal. Ben, hayatım boyunca, Türkiye'de demokratik bir ortamın yerleşmesi için, kendi çapımda fikir üretmişim. Bu demokratik yaklaşımla, askerî yönetimin kendine özgü mantığı arasında bir bağdaşmazlık var. O halde yapılacak şey, Bahri Savcı'nın bertaraf edilmesi demeye dilim varmıyor, etkisizleştirilmesi. Bu nasıl sağlanacak? Askerî mantıktan giderssek, elbette, MİT yoluyla ve savcılık girişimiyle. Sorgulamalarından çıkardığım sonuca göre, bu girişimlerin kendileri açısından gerekçesi, benim birtakım gizli ilişkilerimi meydana çıkarmak. Oysa benim bütün hayatım meydana. Hiç bir zaman, mizacıma aykırı olan böyle gizli ilişkilere girmemişim. Sorgular sırasında da hep bunu anlattım. Nitekim hiç bir şey bulamadılar. Sonunda, benim 1961 Anayasası çerçevesinde savunduğum demokratik direnme hakkını, bir suçlama gerekçesi olarak kullandılar. Buna araçlık eden mahkemenin savcısı ile başkanı da, daha sonra ilihak ettikleri siyasal patiler dolayısıyla, siyasal görüşleri belli olan kişiler.

— *İsim vermek gerekirse, Baki Tuğ ile Ali Elverdi'yi kastediyorsunuz, değil mi?*

— Evet.

— *Hocam, bu konuşma çerçevesinde ben işe daha çok sizin öz yaşamınız ve kişisel tepkileriniz açısından bakıyorum. Şimdi soracağım sorunun nedeni de bu. Gözaltında kaldığınız bir aylık süre içinde, nihayet yönetimden kaynaklanan bir saldırıya maruz kaldığınızı düşünebildirdiniz. Ama, sadece bir gün dahi sürmüş olsa, bir de tutuklama kararıyla karşı karşıya kaldığınızı biliyoruz. Bu tutuklama kararına tepkiniz ne oldu, onu merak ediyorum. Siz nihayet, Atatürk'ten sonra gelen, onun eserinin yerleşmesi için faal olarak çalışan, bu yolda hayat boyu emek veren bir kuşağın üyesisiniz. "Bir Türk mahkemesi bunu bana nasıl yapar?" diye bir tepkiniz oldu mu hiç?*

— Hayır, olmadı. Ben, daha İzmir Anadolu gazetesinde yazı yazdığım günlerden beri, bana karşı bir duvarın örülmeğe olduğunun farkındayım. Bu duvarın büyüye büyüye günün birinde karşıma çıkmasına şaşmadım.

— *Peki, psikolojik tepkiniz ne oldu?*

— Demin, hastalıklarım dolayısıyla söylediğim gibi, ölüm ihtimalini son zamanlara kadar nasıl hiç düşünmediysem, bu duvarın altında kalabileceğim ihtimali de doğrusu hiç aklıma gelmedi. Aksine, ben bunu da göğüslerim diye düşündüm. Tek kaygı ne-

denim sağlığım oldu. Ancak, bu konuda da çok çabuk rahatladım. Çünkü, Mamak hapishane müdürü, bana, "Bahri Bey, sizin ilaç kullanmanız gerekiyormuş; merak etmeyin biz bunu sağlarız," dedi. Bunu şunun için belirtiyorum. Sonradan yapılanlara bakılırsa, anlaşılan 12 Mart dönemi dahi, görece yumuşakmış.

— *Evet, öyle anlaşıyor ki, Demokrat Parti döneminden beri, baskı yönetimlerinin baskıcılığı hep giderek artmış. Şimdi hocam, son olarak değinmek istediğim konuya geliyorum: 1402. Yani 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'na dayanılarak, 7 Şubat 1983 günü önünüze konan bir sarı zarfla, ömür boyu, hiç bir kişisel çıkar düşünmeden, seve seve hizmet ettiğiniz üniversitedeki görevinize son verilmesi. Bu konuda ne diyeceksiniz?*

— Önce şunu söyleyeyim ki, dar kişisel çıkarlarım açısından, hayatımın en az sorun olan sorunlarından biri budur diyebilirim. Emekliliğe zaten dört ay kalmıştı. Dolarıyla bu karar beni kişisel olarak hiç etkilemedi. Ancak, içimde, insanın yüreğinde kalan bir ok gibi giderek daha çok kanayan ve acı veren, bir üzüntü var. Üzüntüm de, meslek arkadaşlarım, Fakültem, Kürsüm ve İnsan Hakları Merkezimiz için.

— *Hocam, görevinize son verildiğinde sizin 46 yıllık kamu hizmetiniz vardı. Sizin öğrencilerinize veda dersinizi hazırlamakta olduğunuz ve bunun dışında derse girmediğiniz de bilinmekteydi. Devleti yücelttiğini iddia eden bir yönetimin, devlete 46 yıl hizmet etmiş bir insana, üstelik kendileri için hiç bir tehlike yaratmayacak bir insana, dört ay tahammül edememelerini benim ne kafam, ne günlüm bir türlü almıyor. Sizin bu konuda bir açıklamanız var mı?*

— Ne sağcılık, ne de muhafazacılık açısından bir değeri olmayan bir karar bu. Olsa olsa ibreti alem için alındığı düşünülebilir. Ama, beşeri değerinin sıfır olduğu da şüphesiz.

— *Hocam, özyaşamınız ve kişiliğiniz ile ilgili bu uzun ve sizi oldukça yorduğunu tahmin ettiğim konuşmanın sonuna geldik. Şimdi, bu konuyu kapamak için, son olarak şunu sormak istiyorum. Geriye dönüp hayatınıza şöyle bir baktığınızda, sizce yaşamaya değer miydi bu dünya?*

— Elbette değerdı. Hem de çok çok değerdı. Evrende, insan olarak var olmak bile başlı başına bir mutluluk. Hele insan, maddî sıkıntılara ve sağlık sorunlarına rağmen, kendi mizacı ve yetenekleri ölçüsünde, bir de yaşamına toplumsal bir renk katabilmişse, bu müthiş bir mutluluktur.

— *Hocam, günün birinde biz de geriye baktığımızda, ne mutlu bize ki, hayatımızın bir dönemini Bahri Hoca gibi biriyle geçirebildik diyebileceğiz. Bundan emin olabilirsiniz.*

— Sağolun.

Mülkiye Mektebi'ne,
4 Aralık 1933'te Atatürk'ün
verdiği isim olan Siyasal
Bilgiler Okulu birinci sınıf
öğrencisi.

1961 Anayasası'nın, Kurucu Meclis, Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyo-
nu'nda hazırlanan metninin, komisyon üyelerince imzası (Haziran, 1961)

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu İkinci Başkanı sıfatı ile Bükreş'te yapılan "Unesco Balkan Ülkeleri Millî Komisyonları 1. Toplantısı"nda (1964)

Ö.D.M.F.'nin 20. Kurultayı'nda Bahri Savcı konuşuyor (5.6.1967)

"SBF İnsan Hakları Merkezi"nin Uluslararası I. Kollokyumu'nda, Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Gündüz Ökçün'ün başkan kürsüsünden konuşması.

PROF. BAHİRİ SAVCI'NIN ANAYASA VE TÜRK SİYASAL YAŞAMINA İLİŞKİN BAZI GÖRÜŞLERİ

Kaynak: Ankara'da, 23 Mart 1987'de Cem Eroğul'un Prof. Bahri Savcı ile yaptığı bir dizi görüşme

Cem Eroğul — Hocam, açıktır ki, Anayasa ve Türk Siyasal Yaşamı gibi kapsamlı bir konuyu burada bütün ayrıntılarıyla ele almak olanaksız. Buna karşılık, vakitsizlik ve yersizlik gerekçesiyle, yalnızca birtakım genellemelerle yetinmek, bu görüşmeyi okuyacaklar açısından pek yararlı bir sonuç vermeyecek. Bu bakımdan, şöyle bir yöntemi yeğledim. Birtakım özgül konularda, özgün görüşlerinizin bulunduğunu bildiğim veya tahmin ettiğim konularda, size bir dizi soru sorup görüşlerinizi saptamaya çalışacağım.

Üzerinde durmak istediğim ilk konu: laiklik. Sadece bugün tartışılan bir konu olduğu için değil. Buna ek olarak, bütün meslek yaşamınız boyunca üzerinde en fazla durduğunuz konu olduğu için. Bence, sizin bu konuya birinci derecede önem verdiğinizin en ilginç kanıtlarından biri, 1960 yılında İstanbul'da öğretim üyelerinden kurulu anayasa komisyonunca hazırlanan anayasa öntasarısına verdiğiniz muhalefet raporunun birinci noktasının bu laiklik konusunda olması. Hatırlayacaksınız. İstanbul öntasarısında, din dersi vermek, devletin görevleri arasında sayılmıştı. Raporunuzda, siz bunu çok kapsamlı ve derin bir biçimde eleştiriyorsunuz.

Şimdi, buradan hareketle, geleceğe ışık tutma amacıyla, size sormak istediğim birtakım somut sorular var. Biliyorsunuz, Atatürk zamanında bir düzenleme yapıldı, diyanet işleri, devlet teşkilatı içine

alındı. Ondan sonra, Atatürk'ün anladığı anlamda laiklikten taviz vere vere, bugün devletin din derslerini zorunlu kılmasına kadar gelindi. Sizin zorunlu din derslerine karşı oluğunuzu biliyoruz. İşte buradan kademe kademe giderek, söze birkaç şey sormak istiyorum. Birincisi şu: Peki seçmeli ders de mi olmasın? Devlet, bu işle hiç meşgul olmasın mı? Hiç meşgul olmayacaksa, din dersini kimin eline bıraksın? Bu çerçevede bir hatırlatma yapmak istiyorum. Sözünü ettiğim muhalefet raporunuzda, üniversiteye bağlı bir din görevlileri eğitimi düşünülebilir diyorsunuz. Bu işin eğitim yanı.

Bir de size, dinin toplumsal güç olarak örgütlenmesi bakımından görüşlerinizi soracağım. Yani, Diyanet İşleri Başkanlığı biçimindeki düzenleme başarılı bir model midir? Türkiye gelecekte de bunu sürdürmeli midir? Yoksa, din tamamen serbest bırakılırsa daha mı iyi olur? Biliyorsunuz, bir görüşe göre, din örgütlenmesi tamamen serbest bırakılmalıdır. Dinci ideolojiden yana olanlar, siyasal parti kurma dahil, her türlü örgütlenme ve propaganda bakımından özgür olmalıdırlar. Dincilik de nihayet bir siyasal görüştür. O da öteki siyasal görüşler gibi örgütlenmelidir. Ayrıca, cemaatler de kendi toplumsal örgütlerini kurabilmelidirler. Savunulan görüşlerden biri de bu.

Bu konu bana, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel sorunu gibi geliyor. Bu temel konuda sizin görüşlerinizi derli toplu bir biçimde saptayabilmek, bence bu görüşmenin en önemli noktasını oluşturacak. Evet, söz sizin, buyurun hocam.

Bahri Savcı — Bir kere şunu tespit etmek gerekiyor: henüz insanlığın bu safhasında din, büyük bir sosyal faktör olarak, bir kurum olarak yaşıyor. O halde, bunun Türk toplumundaki yeri nedir ve nasıl düzenlenmelidir, bunu araştırmak gerekiyor. Belleğim zayıf olduğundan, şu anda, muhalefet serhimin bütün unsurlarını hatırlayamıyorum. Ancak, şu anda söyleyeceklerimde, ayrıntılarda bir değişiklik olmuşa, bunu bir tashihi olarak anlamak gerekir. Çünkü, esas felsefede bir değişim olmamakla birlikte, insanın düşünceleri sürekli bir gelişme gösteriyor. Senin sözünü ettiğin rapor, 1960 yılının olayıdır. Ondan sonra benim bir konferansım vardır ve Türk Hukuk Kurumu tarafından, bir küçük broşür halinde basılmıştır. Konusu, laikliğin gerilemesindeki tehlikelerdir. Adeta bugünkü manzarayı anlatıyorum orada. Manzara tasvircisi olarak değil. Bu, sanatçıların işidir. Ancak orada bir temel ilkeyi anlatıyorum. Bir kere "ric'i" yani gerici hareketler olursa, bunlar başladıkları noktadan hep daha geriye giderler. Yaşam evre evredir. Her yeni evrede, eski öğeler ya çok zayıflamıştır, ya da silinmiş görünür. Ama günün birinde, bir ters akım olur da evreler geriye dönecek olursa, ortadan koybolduğunu sandığımız, ya da zayıfladığını zannettiğimiz özellikler, daha koyu olarak geri gelir. Laiklik bakımından da durum budur. Laiklik Türkiye'nin yeni bir evresidir. Anlamı, dinin, devleti yöneten temel ilke, toplum ilişkilerini düzenleyen temel faktör, birey yaşamının tüm evrelerine ve hatta mirasına egemen olan temel görüş olmaktan çıkması; bütün bu alanlara, sosyo-ekonomik gelişmelerden us yoluyla çıkarılan kuralların egemen olmasıdır. İşte bu sistemden vazgeçilir de bir geriye gidiş olursa, kalktığımız noktalardan çok daha gerilere düşeriz. Din, yaşamın en egemen faktörü olmakla kalmaz, yaşamın ta

kendisi olur. Onun dışında başka bir şey tasavvur edilemez. Nitekim, son zamanlarda ric'i, gerici felsefenin ünlü bir temsilcisi, din ile siyaset nasıl ayrılabilir ki, din, siyasetin ta kendisidir, demiştir. Ben ondan da ileri gidiyorum ve din siyasetin kendisi olmakla kalmaz, ortada dinden başka bir şey kalmaz, diyorum. Bahçenizdeki gül ağacının dikilip sulanmasını bile, din yönetmeye kalkar. Onun için, tehlike işte buradadır, diye söylemiştim.

Şimdi, senin sorularına, bu anlayış ışığında bakacağım. Bir kere, din, Batı'daki Kilise gibi, toplum içinde bağımsız olarak örgütlensin mi sorusuna değineyim. Türkiye'de din bu biçimde örgütlenirse, demin sözünü ettiğim ric'iliğin, gericiliğin en koyu biçimine ulaşacağımıza, dinin bahçemizdeki gül ağacına bile karışacağına şüphe yoktur. Efendim, dinlerin özünde bu yoktur denilebilir. Ancak, din, sadece metafiziğiyle değil, birtakım hurafeleriyle birlikte vardır. Birçok ahvalde, bunları ayırmak da olanaksızdır. İşte bütün bu hurafeleriyle birlikte, bahçenize diktiğiniz gül ağacına bile karışır. Onun için, Türkiye'de, dinin, Batı'nın Kilisesi gibi ayrıca örgütlenmesi katıyen söz konusu olamaz.

O halde, ne olacak? Çözüm, urnalık içinde söylüyorum, bir "zabıta" işlevi görmesi öngörülen bir diyanet işleri başkanlığı biçiminde örgütlenmedir. Zabıta deyince, bazıların aklına eli kırbaçlı bir kuruluş gelir. Benim söylemek istediğim o değil. Zabıta deyince ben, dinin laiklik tarafından kendisine çizilen sınırların dışına taşmamasını sağlamak üzere yerine getirilen bir tür bekçilik görevini kastediyorum. Ayrıca, şuna da dikkat çekmek istiyorum. Bu zabıta işlevini üstlenmek için kurulmuş bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı, egemenliği kullanan devletin değil, en dar anlamıyla, idarenin bir parçasıdır. Din konusunda, bu "zabıta"nın görevi, dinin ancak ve ancak, bireysel vicdanlara bırakılmasını sağlamaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı, dinin bireysel vicdanların dışına çıkmaması için bir zabıtabır. Görevi, dinin toplumsal ve giderek siyasal alanlara taşmasını önlemektir. Başka bir deyişle, bu kuruluş, başkanının sarığından adındaki "diyanet" sözcüğüne kadar dinsel bir görünüm verse de, aslında, dar anlamda idarenin laikliği korumak amacıyla içerdiği bir zabıta kuruluşundan başka bir şey değildir.

— Hocam, burada küçük bir somut soru sormak istiyorum. Geçenlerde bir dergide çıktı Birtakım tanrıtanımaz aydınlar, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığına karşı çıkıyorlar. Diyorkur ki, madem devlet laiktir, nasıl olur da bizden aldığı vergilerle birtakım din görevlilerine maaş verir? Bu konuda ne dersiniz?

— Diyanet İşleri Başkanlığı'nı, laiklikten kaynaklanan asli görevi içerisinde düşünürseniz, böyle bir itiraz anlamsızdır. Çünkü tekrar ediyorum, bu başkanlık, laikliğin gereği olan bir zabıta işlevini görmek için kurulmuştur. İdare içinde başka zabıta birimlerinin bulunmasına nasıl itiraz edilemezse, buna da itiraz etmemek gerekir. Diyanet İşleri Başkanlığı, dinsel bir kuruluş değildir ki, laiklikle çatışsın. Aksine, Türk toplumunun koşullarına göre, laikliğin bekçiliğini yapmak üzere öngörülmüş bir kuruluştur. Onun varlığı, Türk toplumundaki somut anlamıyla laikliğin gereğidir. Laiklik devletin temel ilkesi olduğuna göre de, dindar olsun veya olmasın bütün vatandaşların bu kuruluşun giderlerine katkıda bulunması, olağan bir yurttaşlık yükümlülüğüdür. Türkiye için mevcut olan bir zabıtaya, bütün Türkler katkıda bulunurlar. Sözünü ettiğin soruna işte böyle yaklaşmak gerekir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de Cami'nin, Batıdaki

Kilise örneğine uygun olarak bağımsız bir biçimde örgütlenmesini önlemek, yani Türkiye koşullarında laikliği sağlamak için Türk idarî dehasının şimdiye kadar üretebildiği tek çözümdür. Devlet laik olduğuna göre de, devletin bu temel ilkesinin zaptiyeliği ile görevli bu kuruluşa vatandaşın vergisinden pay ayırmak, itiraz konusu olmamak gerekir.

Bir de, şöyle diyenler vardır. Madem devlet teşkilâtı içinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı vardır, o zaman devlet laik değildir. Hayır. Devlet, hem temel ilkesiyle, hem de yaşamı düzenleme biçimiyle, tam anlamıyla laiktir. Ya da, hiç değilse, Türkiye Cumhuriyeti'nin öyle olması gerekir. Diyanet İşleri Başkanlığı da, dini geliştirmek için değil, dinin, laikliğin gereği olarak, sadece bireysel vicdanlara indirgenmesini sağlamak için vardır.

— *Hocam, savunduğunuz bu görüşün kaçınılmaz sonucu, Türkiye'de dinle ilgili bütün idarî işlerin, sadece ve sadece Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkisinde bulunmasıdır.*

— *Evet, öyle.*

— *O halde, Türkiye'de bütün din görevlileri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın memuru olmak zorundadır. Sizin görüşünüzün acaba şöyle bir sonucu da var mı? Türkiye'de, cami yapımı konusunda da son söz söyleme yetkisi sadece Diyanet İşleri Başkanlığı'na mı ait olacaktır?*

— Evet. Gördüğü zabıta işlevinin ışığında, şu veya bu çevrede cami yapımına ihtiyaç olup olmadığını saptamak, caminin yapılacağı yeri belirlemek veya hiç değilse bu konularda son izin yetkisine sahip olmak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş amacının doğal bir sonucudur.

— *Peki, caminin finansmanı da mı bu kuruluşa ait olacaktır?*

— Cami yapımı, zabıta işlevinin çerçevesi içinde düşünülürse, bu konu önemsizdir. Hastanelere, okullara, yurtaşlar nasıl özel katkılarda bulunuyorlarsa, cami yapımına da katkıda bulunabilirler. Ya da yapım giderleri tümüyle genel bütçeden karşılanabilir. Çünkü, o takdirde, cami yapımı da, nesnel bir ihtiyaca cevap vermek koşuluyla, laikliği korumayı üstlenen zabıta işlevinin bir parçasıdır. Din görevlisine maaş verildiği gibi, cami yapımı da pekâlâ genel bütçeden karşılanabilir.

Efendim, işin özü, idarenin dinle ilgili görevlerinin temelinde bir zabıta işi olduğunu kavramaktır. Bu konuya, soyut bir din özgürlüğü açısından yaklaşılsa, çok yanlış sonuçlara varılır. Denebilir ki, evet ama Batı'da, Hristiyan Demokrat partiler vardır. Yine bazı Batı ülkelerinin televizyonlarında dinsel ayinler görüntülenir. Bu itirazlar yapılırken, gözden kaçan nokta şudur. Orada, bu tür örgütlenme ve faaliyetler, asla devlet yaşamında Hristiyanlığı bir güç olarak kullanma sonucunu vermez. Devlete egemen olan eski Kilise'nin canlandırılmasına kimse izin veremez. Bizde ise, işte bu izin vermeme işlevi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın zabıta görevi içindedir. Türkiye'de Batı tipi bir dinsel örgütlenmeye göz yumulursa, bunun sonucu, demin sözünü ettiğim tehlikeyi yaratmak, yani hem devleti, hem toplumu, hem de bireysel yaşamı, baştan aşağı din kurallarının sultasına koymak olur.

— *Hocam, bir dakika, değindiğiniz için sormak istiyorum. Örne-*

ğın televizyonda mevlit okunması, ya da bir camideki ayinin naklen yayınlanması, sizce Türkiye'de geçerli olması gereken laiklik anlayışına uygun mudur?

— Asla. Benim tanımladığım Diyanet İşleri Başkanlığı'nın zabıta görevi içinde, bu tür uygulamaların kesinlikle yeri yoktur. Hiçbir şekilde yoktur. Her aile, ben Müslümanlığımı, ben Hristiyanlığımı, ben Museviliğimi, kendi aile bireyselliğim içinde yaşamak istiyorum diyebilir elbette. Bunun için, isterse evinde mevlit okutur, isterse kendi dinine uygun olan tapınağa gider. Aynı şekilde, henüz rüşdünü ispat etmemiş olan çocuklarını, kendi dinsel anlayışına uygun olarak eğitir. Bu hak, bütün dünyada aile bireyselliğine tanınmış bir hak. Bu hakkın kullanılması, dinin bireysel vicdan içinde kalması ilkesine uygundur. Ama, radyoda, televizyonda mevlit okutulması, dinsel yayın yapılması, dini, bireysel vicdan sınırlarının dışına taşır, dolayısıyla da laikliğe aykırı olur. Bu tür uygulamalar, dinin mevcut iktidar tarafından istismarından başka bir şey değildir.

— Şimdi hocam, bu koyduğunuz çerçeve içinde, yine ortada iki tür dini eğitim ihtiyacı duruyor. Birinci türü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istihdam edeceği din görevlilerinin eğitimi. İkinci konu ise, aile çerçevesi içinde kalacak olan dinî eğitimin bir kamu hizmeti olarak verilip verilmeyeceğidir. Yani burada, iki din eğitimi var. Bir, din görevlilerinin eğitimi; iki, sıradan vatandaşın çocuklarının dinî eğitimi. Bu iki ihtiyaç sizce nasıl örgütlenebilir?

— İşin felsefesini gözden uzak tutmazsak, bu da pek zor bir şey değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi din hizmeti olmadığına, tekrar tekrar söylüyorum, din alanında bir zabıta hizmeti olduğuna göre, bu işlevi yerine getirecek olan görevlilerin eğitimi de, doğrudan doğruya bu zabıta anlayışının içindedir. Dolayısıyla, din görevlilerinin yetiştirilmesi bir dinî hizmet olarak düşünülmemelidir ve dar anlamda idarenin görevleri arasında görülmelidir.

— Evet ama hocam, uygulamada çeşitli çözümler düşünülebilir. Örneğin, din görevlisi yetiştiren okullar, doğrudan doğruya Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olabilir. Yahut bunlar, özerk üniversiteye bağlı okullar olabilir. Nihayet bunlar, idarenin gözetimi altında faaliyet gösteren özel okullar olabilir. Sizin anlayışınıza en uygun olan çözüm hangisidir?

— Bir kere konu, bir öğretim-öğrenim özgürlüğü konusu olarak düşünülmemelidir. Buradaki konumuz, dar anlamda bir idarî işlevin yerine getirilmesini gerçekleştirecek görevlilerin yetiştirilmesidir. Bu görevlilerin eğitimi, işte ancak laikliğin zabıtası anlayışı içinde olabilir. Yoksa, genel bir özgürlük ilkesinden yola çıkarsak, tarikatlerin kurulmasını, tarikatler için de din görevlilerinin yetiştirilmesini serbest bırakmamız gerekir. Oysa, Türk toplumunun koşulları düşünülürse, tarikatlerin özgürlük ile bağdaşması olanaksızdır. Tarikatler, topluma, din adına tahakküm getirir. Bu tahakküm de, barışçı yollardan gerçekleştirilemez. Dinde cihat vardır, gaza vardır. Bunun aracı kılıç da olabilir, atom bombası da olabilir. Dolayısıyla, tarikat anlayışı sadece demokrasiyle değil, barışçılıkla da bağdaşmaz. Bunu, şunun için söylüyorum. Din görevlileri eğitimi serbest bıraktığınız takdirde, Türkiye koşullarında bunun bir tarikat örgütlenmesi

biçimini alması tehlikesi vardır ki, bu durum, laiklik bir yana, özgürlükle de, demokrasi ile de, barış ilkesiyle de bağdaşmaz. Öyleyse, çözüm yine temel zabıta çerçevesi içinde bulunmalıdır. Uygulamada, din görevlisi okulu, senin söylediğin üç biçimde de olabilir. Önemli olan, orada verilen eğitimin, laikliğin zabıtası olacak görevliler yetiştirme amacıyla sınırlı bulunmasıdır.

— *Peki hocam, şimdi geliyorum ikinci eğitim konusuna: sıradan vatandaşın çocuklarının din eğitimi nasıl olacak?*

— Bunu da sadece zabıta anlayışı içinde çözmek gerekir.

— *Hocam, anladım ama uygulamada nasıl olacak? Sizin anlayışınızın mantıklı sonucu şu gibi geliyor bana: Din eğitimi, seçmeli bir ders olarak sadece devlet verecek. Bu eğitimi, devlet kendi "zabıta" anlayışına göre verecek. Bunun dışında her türlü kamusal ve özel din eğitimi yasak olacak. Sizin anlayışınız bu mu?*

— Benim anlayışım gayet açık. Dinle ilgili toplumsal görev bir zabıta görevidir ve bu görev Diyanet İşleri Başkanlığı'na aittir. Bu görev çerçevesi içinde, sıradan bir vatandaşın çocuklarının din eğitimi (tabii bunu isteyenler için söylüyorum) sağlamanın uygulamadaki en elverişli yolu, seçmeli dersler sunma yoludur. Belki, zabıta işlevine daha uygun bir çözüm vardır, ama şimdiye dek bulunamamıştır. Söylediklerimin mantıklı sonucu da şudur. Bu seçmeli dersler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın belirleyeceği kişiler tarafından, bu başkanlığın belirleyeceği mahallerde ve yine zabıtalık anlayışı içinde verilebilir. Bunun dışında bir özel din eğitimi, hem gereksizdir, hem de zararlıdır. Çünkü, bizim toplumumuzda, bu eğitim, toplumsal bir güç kazanmanın aracı olarak kullanılabilir.

Savunduğum bu çözümün bireyin kendi vicdan sınırları içindeki özgürlüğüne katiyen aykırı olmadığını bir kanıtı da, kendi ailemden vereceğim bir örnektir. Benim, Cumhuriyet'in ilk yıllarında vefat eden bir ablam vardı ve rahmetli, hafız-ı Kuran'dı. Bu örnek de gösteriyor ki, aile bireyselliği içinde kalmış bir bireysel din özgürlüğü bile bireylere, dinsel eğilimlerini çok ileri ölçülere kadar doyurma olanağı vermektedir. Bunun için de bireylerin ne devlete, ne de birtakım derneklere ihtiyacı vardır. Ama bu işi aile bireyselliği dışına taşırsanız, din eğitimi özgürlüğü kisvesi altında, dinin bir toplumsal güç aracı haline gelmesini önleyemezsiniz.

— *Hocam, galiba, laiklik konusunda görüşlerinizi toparlayabildim. Öteki konular da önemli ama, bence en önemlisi buydu. Bundan sonra üzerinde durmak istediğim ikinci konu, özyaşam öykünüz dolayısıyla da bir nebze değindiğimiz, ordunun siyasal yaşamdaki yeri konusu. Burada bir saptama yapmak isterim. Bu konuda sizin 1961 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmış çok ilginç bir yazınız var. Burada konuyu çok kapsamlı olarak ele almak olanaksız, ancak bir iki noktaya değinmek istiyorum. Özyaşamınızla ilgili konuşmamızda şöyle bir şey dediniz: "Evet, bazı hallerde, nesnel olarak, toplum için ordu müdahalesinden başka çıkar yol kalmayabilir. Ama kalmadığına kim karar verecek?" Bana göre, bu iki ifade, nesnel olarak çelişen ifadeler. Çünkü, başka bir çözüm kalmadığı sosyolojik*

bir olguysa, müdahalenin olacağı da sosyolojik bir olgudur ve o zaman, karar mekanizması, bu tespitin içinde yatıyor demektir. Bir kere bunu saptamak istedim. İkincisi şu. Müdahaleler bir yana, Türkiye'de ordunun siyasal ağırlığının giderek arttığı ve daha önemlisi, bu etkinin kurumlaştığı meydana. Biliyorsunuz, bu açıdan bir tek Demokrat Parti dönemi, tam sivil bir dönem sayılabilir. Gerçi Genel Kurmay Başkanlığı'nı Millî Savunma Bakanlığı'na bağlayan yasa 1949'da çıkmıştı ama, bu anlayışı esas olarak Demokrat Parti ile özdeşleştirmek herhalde yanlış olmaz. Atatürk zamanında, Genel Kurmay Başkanlığı bağımsızdı ve Millî Savunma Bakanlığı ikinci plandaydı. 1960'tan sonra, yine bu anlayışa dönüldü. Amaç Türk toplumunun sivilleşmesi olduğuna göre, bütün bu gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Efendim, din nasıl bir toplumsal olgu ise, ordu faktörü diyelim, o da öyle bir toplumsal olgu. Gelenekleri ta Orta Asya'dan gelir. Yerleştikten önceki göçebe günlerinden. Bu gelenekler, İslamiyet'in etkisiyle daha da koyulaşır. Çünkü İslamiyet'te devletle din birleşir. Devletin de en büyük belirme alameti ordu olduğuna göre askerî gelenekler dinsel ideoloji ile pekiştirilmiş olur.

Ancak, başka bir vakıa da şudur. Türkiye'de çağdaşlaşma ve onun ayrılmaz parçası olan sivilleşme başladığından beri, ordu daima bu hareketin içinde olmuştur, hatta en önlerinde yer almıştır. Batılılaşmaya en kolay intibak eden müessesemiz olmuştur. Batılılaşma, ister istemez sivilleşme sonucunu da yarattığı için, ordu; ideolojik anlamında söylemiyorum sadece "asker olmayan" anlamında kullanıyorum, "sivil toplumun" gelişmesinde de önde gelen bir rol oynamıştır. Onun içindir ki, ordu, çağdaşlaşmanın bir garantisi haline gelebilmiştir; ve yine onun içindir ki Kuvayı Milliye ordu haline dönebilmiştir.

Sonuçta, hem gelenekleri, hem de çağdaşlaşmadaki müstesna rolü dolayısıyla, ordu toplumumuzun en önde gelen kurumlarından biri olmuştur. Din gibi, bu da bir olgudur. Nasıl ki din, metafiziğin dışına kayıp toplumda siyasal güç haline gelmenin bir aracı olabiliyorsa, aynı biçimde, orduyu da bir siyasal araç olarak kullanma eğilimi vardır. Üstelik bu eğilim, ordunun içinde de nüvelenebilmektedir. Orduyu, Cumhuriyeti kollamakla görevlendiren mevzuatımız da bunu kolaylaştırmaktadır. Çünkü bu korumada, korunacak Cumhuriyet'in nitelikleri unutulmakta, herşey bir "devlet" kavramı içinde müphemleştirilmekte, ordu da bu müphem anlamdaki devletin koruyucusu haline gelmektedir.

— *Hocam, geriye bakıldığında, devlet yönetimi bakımından tam anlamıyla sivil olabildiğimiz tek dönem, Demokrat Parti dönemi gibi görünüyor. Gerçi, ondan önce de Cumhuriyet, ordu tarafından idare edilmiyor. Ama nihayet, ordudan gelenlerce yönetiliyor. Demokrat Parti yönetimi ise sivil. İşte bu tek sivil yönetimimizin yıkılmasında, muhalefetiyle, üniversitesiyle, basınıyla, aydınlarıyla önemli bir toplum kesimi orduyu tahrik etmiş, sonradan kendilerini de çok üzecek bir müdahale geleneğinin başlamasına yardımcı olmuştur. O günleri yakından yaşamış biri olarak, bugün geriye baktığınızda, "keşke olmasaydı", "şu veya bu yapılısaydı önlenebilirdi", gibilerinden düşüncelere kapıldığınız oluyor mu?*

— Bu tür düşüncelerin pek bir anlamı yoktur. Çünkü, tıpkı 12 Mart ve 12 Eylül gibi, 27 Mayıs da bir vakıadır. Spekülasyonlara dayanarak tarihi başka bir senaryoya oturtmak anlamsızdır. Ancak, şunu iyice görmek gerekiyor. Gerçi ordu, çağdaşlaşmanın en önde gelen kurumlarından biridir. Ama demin söylediğim gibi, çağdaşlaşmanın içinde sivilleşme de vardır. Laiklik dine nasıl bir sınır getiriyor, onu bireysel vicdanlara hapsediyorsa; çağdaşlaşmanın gereği olan demokrasi de, toplumsal yaşamda orduya böyle bir sınır getirir. Bu sınır, ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik değişme, gelişme ve hatta sıçramalarda, orduyu bir araç olarak kullanmamayı gerektirir. Demokrasi, orduyu, bütün devleti kapsamayan, dar ve kendine özgü bir işlev alanına hapseder. Artık ordu müdahalesi olmaması çağdaşlaşmanın gereğidir. Bu gereği hepimiz özümsemeliyiz. Bunu iyice anlamakla da, ordu taraftarı veya ordu karşıtı olmanın hiç bir ilgisi yoktur. Sorun, çağdaşlaşma sorunudur.

— *Hocam, bu konunun ikinci bir yönü var. Müdahale olmasın, diyorsunuz. Bu alandaki görüşleriniz çok açık. Ya peki ordunun bugünkü devlet örgütlenmesinde kazandığı olağandışı yere ne diyorsunuz?*

— Efendim, ordunun bir sosyal ağırlığı olması normaldir. Bir demokraside, bütün müesseseler, kendilerine özgü bir ağırlığa sahiptirler ve bu ağırlıkların toplamı genel ağırlığı oluşturur. Ancak, bugünkü durumda, ordunun bu "doğal" diyeceğim ağırlığın dışına taşması gibi bir olgu var. Bu, daha 1961 Anayasası'nda bile görülür. 1961 Anayasası hazırlanırken, şöyle bir düşünce mihrakı olmuştu: "27 Mayıs Hareketi büyük bir şevkle karşılandığına göre, bu şevki bizde yaratan unsur, artık kutsal bir unsurdur. O halde Türkiye, uzunca bir dönem için, bu kutsal varlığın yönetimine girmelidir. Bu yönetim, çağdaşlaşma yolunda, sivil kanadın atamadığı adımları da atar." İşte böyle bir düşünce akımı oluşmuştu. Oysa bu akımın göremediği temel bir nokta vardı. O da şuydu: sivilleşme, bizzat çağdaşlaşmanın bir gereğidir. Çağdaşlaşmaya aykırı bir yönetim anlayışıyla, çağdaşlaşma olmaz.

1961 Anayasası hazırlanırken, birincisi kadar ileri gitmese bile, yine parlamenter demokrasiye aykırı düşen bir başka görüş belirmişti. Belli bir öneri sahibi adına bağlanamasa bile, ortada, açık ve seçik bir biçimde şöyle bir öneri dolaştı: Millî Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı, doğrudan doğruya ordu tarafından tayin edilsin; bu Millî Savunma Bakanı siyasal partilerin oluşturacağı hükümetlerde yer alsın, ama o hükümetlerin siyasal sorumluluğuna katılmasın; onlarla birlikte görevden düşmesin. Görüldüğü gibi bu öneri, en az birincisi kadar demokrasiye, özellikle de parlamenter demokrasiye ters düşüyordu. Çünkü parlamenter demokrasinin temel özelliği, istisnasız bütün bakanların parlamento önünde siyaseten sorumlu olmalarıdır. İşte bu tür görüşler ve baskılar karşısındadır ki, 1961 Anayasası'nda bu denli ileri gidilmemekle birlikte, Genel Kurmay Başkanlığı'nın doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlı olması kuralını kabul etme zorunluğu doğmuştur. Oysa, parlamenter demokrasi açısından düşünülürse, doğru çözüm, Genel Kurmay Başkanlığı'nın Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olması ve ordunun siyasal sorumluluğunun bu bakan tarafından taşınmasıdır.

— *Hocam, bu genel konu içinde bir de özgül soru sorabilir miyim: Askerî yargı konusunda ne düşünüyorsunuz?*

— Adalet birliği ilkesine aykırıdır. Bilindiği gibi, büyük egemenlik anlayışı baş-

lica üç alanda belirir: yasama, yürütme ve yargı yetkisi alanında. İşte bu temel anlamda yargı yetkisi, yargı birliğini gerektirir. Birtakım kuruluşlarda, örneğin okullarda ve bu arada tabii orduda, yargı benzeri yetkiler kullanan disiplin kurulları bulunabilir. Disiplin özellikle ordu için birinci derecede önemli olduğundan, bulunmalıdır da. Ama ordunun, egemenliğin parçası olan yargı yetkisinin bir bölümünü kullanması, adalet birliği ilkesine aykırı düşer. Denecektir ki, örneğin idarî yargı vardır, o da bu birliği bozar. Hayır. Adli yargı ile idarî yargı arasındaki ayırım, salt işlevsel bir ayırımdır ve bu birliği bozmaz.

— *Hocam, şimdi önemli bir konu var, ama ona girmeyeceğim. Sadece zikrediyorum ki, bu konuda çok iyi bildiğimiz görüşlerinize şu anda bir ekleme yapmak istiyorsanız, bu fırsatı bulasınız. Konu, Cumhurbaşkanlığı'nın sistem içindeki yeri. Parlamenter sistem çerçevesinde, yürütme yetkileri açısından simgesel, devlet birliğini temsil açısından gerçek ağırlıklı bir devlet başkanlığından yana olduğunuz bütün yazılarınızda meydana. Onun için bu konuya tekrar girmek istemiyorum. Ancak, eklemek istediğiniz bir şey varsa, o başka.*

— Hayır, bu konudaki fikirlerimi biliyorsun, bir değişme yok.

— *Değinmek istediğim bir başka konu var, hocam. Bunu da, sözünü ettiğim o muhalefet raporunuzdan aldım. O raporda, anayasa mahkemesi kuruluşu genel çerçevesi içinde ve İstanbul komisyonunun iktidarın denetlenmesini aşırıya götürmesi dolayısıyla bir eleştiride bulunuyorsunuz. Diyorsunuz ki: "Dikkat edin, bir yargıçlar hükümeti tehlikesi yaratabilirsiniz." Şimdi bunu genel plandan alıp biraz daha özgülleştirmek istiyorum. Örneğin diyorsunuz ki, "Anayasa Mahkemesi, yargı denetimini yürütürken, anayasa hükümlerine uygunluğu araştırır ama bir mahkemeye, hukukun genel ilkelerine, demokrasinin gereklerine uygunluğu araştırma yetkisi verilemez. Bu bir siyasî takdir konusudur. Dolayısıyla, yargı denetimi sadece anayasa hükümleri içinde kalmalıdır." Buradan hareketle bir konuya gelmek istiyorum. O da şu: Bir ülkede müspet hukuk, genel hukuk kurallarıyla açıkça çelişmeye düşmeye başlarsa ve somut davalar dolayısıyla, mesele, türlü mahkemelerin karşısına gelirse, bu durumda, mahkemelerin genel hukuk kurallarına aykırı olan yasa ve anayasa hükümlerini uygulamasından mı yanasınız, yoksa mahkemelerin bunları aşabileceğini mi düşünürsünüz? Bu konuda şimdiki düşünceniz nedir? Yirmi beş yıl içinde kanaatlerinizde bir değişiklik oldu mu? Biliyorsunuz, 1402 sayılı yasa gereğince görevlerinden alınanlar dolayısıyla, bu genel konu, gayet somut bir durumda da karşımıza çıkıyor.*

— Önce yine bir vakıa ile başlayayım. 1924 Anayasası bir anayasa mahkemesi öngörmemişti. Yine bu anayasa, yargıçların anayasaya aykırılık iddialarını inceleme yetkisinden söz etmemişti. Buna rağmen, bu konu, o zamanki mahkemeler mertebelenmesi içinde ortaya çıkmıştı ve daha 1927-28 yıllarında, yani Latin kökenli Türk harflerinin kabulünden önce, bu konuda birtakım yayınlar yapılmıştı. Ta 1961 Anayasası'na gelinceye kadar bu biçimlendirilemedi. Kesin olarak reddedilmedi, ama kesin kabul da

görmedi. Bu yönde kesin bir kabul olmamakla birlikte, Türk yargıçları, doğal mahkemeler demeti içinde görülen davalar vesilesiyle, giderek bu yönde bir eğilim gösterdiler. Önce, "Hiç değilse biçim yönünden böyle bir yetkimiz olması gerekir" yönünde içtihatlar çıktı. Öyle ki, sanıyorum, 1961 Anayasası ortaya çıkmasaydı dahi, Türk yargıcı, şu veya bu uzunluktaki bir süreci, birtakım tereddütlerle de olsa aşuktan sonra, eninde sonunda, kendinde, yasaların anayasaya uygunluğu denetimini yapma yetkisini bulacaktı. Gelişme, o yöndeydi. Yani, kendisine sarıh olarak verilmemiş bir yetkiyi, hukukun "yasalar anayasaya aykırı olamaz" genel ilkesinden hareketle ve içtihat yoluyla kazanacaktı. Bu olguyu şunun için hatırlatmak istedim. Bu yönde açık bir hüküm bulunmamakla birlikte, anayasaya aykırı yasalar karşısında anayasanın üstünlüğünü, dolayısıyla da özgürlükleri ve demokrasiyi koruma görevinin yargıçlara ait olduğu, bizim hukuk tarihimizin somut gelişmesi içinde hiç değilse bir eğilim olarak belirmiştir. Ancak buradan hareketle yargıçlara yepyeni hükümler tesis etme olanağının da verilmemesi gerekir. Yani yasaların en üstün normlara, hatta anayasaları aşan normlara, bunlara tabii hukuk deyin, ideal hukuk deyin, demokrasinin gerekleri deyin, işte bu üstün ilkelere uygunluğunu araştırma yönünde bir hukuksal gelişim olmaktaydı. Ama bu hukuksal gelişim, hiç bir zaman yargının yasama görevini de üzerine alması düzeyine gelmemelidir. Bunda da tehlike vardır. Yani, yargıçların yargı dağıtım işinin önemine uygun bir gelişme, ama öteki egemenlik yetki alanlarına müdahale etmeme; ilke bu olmalı.

— *Evet hocam. Yalnız sorun şuradan kaynaklanıyor. Anayasanın kendisi, bazı hükümleri dolayısıyla genel hukuk kurallarını çiğnemişse, o zaman ne olacak? Şu anda, kur pratik konusu olabilecek kadar ilginç bir olay oluyor gözlerimiz önünde. Biliyorsunuz, bazı idare mahkemeleri, sıkıyönetim bittikten sonra 1402 sayılı yasa gereğince görevlerinden alınanların göreve iade edilmemeleri genel hukuk ilkelelerine aykırıdır, dediler. Evet, yasada böyle bir hüküm vardır, ama yasayı bu şekilde yorumlamak mümkün değildir. Gerekirse yasanın lafzına karşı yorum yaparız, ama bunu kabul edemeyiz, dediler. Konu Danıştay'ın önüne geldi ve biliyorsunuz Danıştay, daha bu konudaki ilk kararında çok güç bir durumda kaldı. Ne yapsın Danıştay? Yasa hükmü var, anayasa hükmü var ve haksızlık var. Yargıçlar, vicdanlarına göre mi karar verecekler, anayasaya göre mi karar verecekler? Şimdi ben sizden bu somut olaya bir fetva istemiyorum. Ama şuna dikkati çekmeye çalışıyorum. Genel hukukun gereklerine uygun kararlar verildiği zaman yargıçlar hükümeti tehlikesi doğuyor, buna karşılık müspet hukukun gereklerine uygun kararlar verildiği zaman adalet fikrine, vicdanî kanaate aykırı davranma sonucu doğuyor. Bu konuya muhalefet raporunuzda siz değindiğiniz için, burada ben de değiniyorum. "Aman yargıçlar hükümetine gitmeyin" diyorsunuz. Ama yargıçlar hükümetine gitmeyeceğiz diye, haksızlıkları da sineye mi çekeceğiz? Bugün bu konuda ne diyorsunuz?*

— Bir hukukçu olarak düşündüğüm zaman, doğrusu Danıştay'a bir istikamet gösteremiyorum. Ama bir davanın sahibi olarak şunu savunabilirim: Anayasa'nın bu hükmü bir haşıvıdır. İhmal edilsin veya edilmesin demiyorum ama, hukuksal gelişme olmadan demokratik gelişme de olmaz. Hukuksal gelişme, demokratik gelişmenin içindedir.

Anayasa'nın bu hükmü uygulandıkça da demokrasi olmaz. Ama ben bunu uygulayın veya uygulamayın, diyemem. Yalnız, bu noktadaki yakınmalar, hatta bunlara feryatlar da diyebilirim, anayasayı demokratikleştirme duygusunu, bilinçli hale getirebilir. Bu bilinci, yargıcın hükmüne gerek kalmadan doğurur.

— *Yani, hukukçu olarak, diliniz "Anayasaya rağmen karar verin" demeye varmıyor.*

— Evet, varmıyor. Varmıyor ama, adeta ötekine de varmıyor.

— *Öyleyse, bu çıkmazı saptamakla yetiniyoruz.*

— "Şeriatın kestiği parmak kanamaz", "Boynumuz kıldan incedir"i de kabul etmiyorum. Artık boyunlarımızın ince olmadığının ortaya çıkmasını istiyorum, ama ne yapayım ki çıkar yol yok.

— *Peki, bir başka konuya geçiyorum hocam. Birkaç konum daha var. Onlara da kısa kısa değinmek istiyorum. Siz, yaşamınız boyunca, sistem içinde T.B.M.M.'nin en saygın yeri işgal etmesi gerektiğini savundunuz. Özellikle ordu müdahalelerinden sonra, yani bir darbeye meclislerin dağıtılmaya başlanmasından sonra, meclis üyelerinin mahkemeler karşısına çıkarılmasından sonra, işte böyle bir süreç içinde, Türkiye'de giderek T.B.M.M.'nin toplumsal ağırlığı zayıfladı. Bu bir olgu. Sizce bu süreci tersine çevirebilmek, yani T.B.M.M.'ne yeniden saygınlık kazandırmak için ne yapılabilir?*

— Aydınliklar çağından başlayan düşünce sistemini, yani demokrasiyi, bütün öğeleriyle beraber, mümkün olduğu kadar geniş ölçüde Türkiye'de yaymak; onsuz yaşanamayacağı havasını uyandırmak. Çok teorik bir yaklaşım oluyor, ama başka çaremiz yok. T.B.M.M. müstesna bir yerde olmak zorundadır elbette. Ama burada da, tekçi bir yaklaşıma gidilmemelidir. Demokraside, ulusal egemenliğin yetki alanları vardır. Bu yetkiler, türlü organlar eliyle, karşılıklı işbirliği ve etkileşme yoluyla kullanılır. Bu organlara, toplumun birtakım dinamik güçlerinin de kauldığını giderek görüyoruz. Bir zamanlar, zinde güçler denince, akla sadece ordu gelirdi. O anlamda söylemiyorum. Sendikası, derneği, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, basını, tabii başta partileri ile, türlü dinamik öğelerin demokratik karar alma sürecine, kendi alanlarındaki faaliyetleriyle katkıda bulunmaları. İşte bu geniş katılmayı kastediyorum. Türkiye'de, bu geniş katılımlı demokrasiyi yaygınlaştırmak zorundayız. Başka bir çare göremiyorum. T.B.M.M.'nin de bu çerçevede kendine düşeni yerine getirmesini sağlamanın yolu, özetteleyici bir ifade kullanmak gerekirse, memleketin olgunluk düzeyinin yükseltilmesidir.

— *Şöyle anlayabilir miyim? Yani ülkede çoğulculuk geliştiği ölçüde, çoğulculuğun en yüksek siyasal platformu olan T.B.M.M.'nin de saygınlığı buna koşut olarak gelişecektir.*

— Bugünkü anlamıyla çağdaş demokrasi, seçimi kazanan partinin ekseni üzerinde -ama mutlakiyeti üzerinde değil- döner. Bu mutlakiyeti önleyen şey de, çoğulculuktur. Hatta bazen, karşıt görüşler iktidar üzerinde öylesine etkili olurlar ki, nihai kararda herkesin gerçek bir katkısı olur ve bir tür "consensus demokrasisi"ne ulaşılır. T.B.M.M., işte bu genel demokratik etkileşmelerin önde gelen alanlarından biri olduğu ölçüde, kendi

dışındaki demokratik odaklara duyarlılık gösterdiği ölçüde, saygınlık kazanır.

— *Evet, hocam. Bir iki tane daha başlığım var. Bir tanesi, sizin yazılarınızda tesadüf etmediğim bir konu. Bilmem, benim mi gözümünden kaçtı. Doğu sorunu üzerinde durduğunuzu pek hatırlamıyorum. Oysa şu anda biliyorsunuz ayrılıkçı hareketler var. Dolayısıyla, bu konu, Türk siyasal yaşamı içinde birinci derecede önemli.*

— Bu meseleye dokundum mu dokunmadım mı hatırlamıyorum. Ama dokunsaydım söyleyeceğim şeyi iyice biliyorum. Evvela, bir: Türkiye, topografik durumu, jeolojik durumu açısından baktığımız zaman, bir bütündür. Kanımca bu bütün, eski deyişle, tecezzi kabul etmez. Tecezzi ederse, yani ufalanırsa, bundan bir ayrılma olursa, yaşayamaz. Dolayısıyla, buradan Ermenistan gibi, Kürdistan gibi parçalar ayırmak, ya da Arabistan'ın bir bölümünü buralara uzatmak mümkün değildir. Bu bir bütün uzviyettir. Uzviyetin bir yerinde büyük bir traş operasyonuna giderseniz, bu uzviyet yaşayamaz. Misakı Milli, Türkiye'nin yeryüzündeki doğal koşullarının bir ürünüdür adeta. Demek ki bu bütün asla bölünemez. Bir kere bu kabul edildikten sonra, yapılacak şey, işte bu bütün içinde çoğulculuğun, çağdaş toplum olmanın gereklerini araştırmaktır.

— *Hocam, biliyorsunuz, doğu sorunu ile ilgili olarak, eskiden beri varolan ve bastırılan bir Kürt olma iddiası var. Bu da bir olgu. Bu olguyu iki şekilde karşılamak mümkün. Ya bastırılarak karşılanır, ya da çoğulculuk içinde buna da ifade yolları bularak karşılanır. Ama şunu da görmek gerekir ki, bu ifade yollarının açılması, siyasal ayrılıkçılık tehlikesini de içinde taşıyan bir özgürlüktür.*

— Bir kere bastırma yanlışır. Ancak, ayrılıkçılık da çoğulculuğun karşıtıdır. Üstelik siyasal ayrılıkçılığa, Türkiye'nin doğası müsait değildir.

— *Peki hocam, ancak yine de bir şeye dikkatinizi çekmek isterim. Siz bütün tahlillerinizde hep insan unsurunu ön plana alırsınız. Burada ise toprak unsurunu ön plana alıyorsunuz.*

— Toprak değil. Toprağın içindeki insan. Ben öteden beri şunu söylerim. Hep birlik ve beraberlikten söz edilir. Ben, bu birlik ve beraberliği tek parti döneminde, hatta faşizan unsurların iyice su yüzüne çıktığı bir dönemde öğrenmiş bir insanım. Demokraside böyle bir mutlakiyet yoktur. Demokraside çoğulluk vardır. Ayrı düşünenlerin, ayrı ayrı kanaatlerin bir araya gelmesidir. Bu bir araya gelme, toprak temeli üzerinde, bir ekonomik, sosyal, politük ve entellektüel birim oluşturmakla mümkündür. Birimin çerçevesi budur. Bu birimin içinde de, insanların farklılığı vardır.

— *Hocam, bir de özerklik konusuna değinmek istiyorum. Çünkü siz, yazılarınızda, bu konu üzerinde çok durdunuz. Aynı zamanda, bu alanda ilginç karşı çıkışlarınız oldu. Özerkliği hep savunmanıza rağmen, örneğin 1961 Anayasası'nın hazırlık çalışmaları sırasında İstanbul komisyonu yürütmeyi birtakım özerk parçalara bölmeye kalkışınca, isyan ettiniz, "Bu olmaz, modern bir icranın gereklerine aykırıdır" dediniz. Ben bu iki zıt eğilimi, iki somut alandaki sonuçları bakımından tartışmak istiyorum. Biri üniversite, öteki ise TRT. Önce*

Üniversite üzerinde duralım Evet üniversite özerk olmalıdır ama, hükümetin de bir çalışma alanları planlaması, istihdam siyaseti, yüksek öğretimi düzenleme yetkisi vardır. Bunların uygulamada birtakım sonuçları olması gerekir. Sizin bu alanda büyük bir tecrübeniz var. Kafanızdaki modele göre, bu iki gerek nasıl birleştirilebilir. Bunu öğrenebilir miyiz?

— Üniversite için özerklik, ülkede demokrasi olmasının bir gereğidir. Bir kurumun özerkliği, o kurumu oluşturan kimselerin, personelin özerk statüde olmasıyla başlar. Özerklik, özerk kişilerin özerk bir biçimde verecekleri kararlarla hayata geçebilir ancak. Ama ülkede üniversite tek başına değildir. Birçok kurumun bir tanesidir. Dolaşısıyla, başka kurumlarla da demokratik bir etkileşim içinde olması zorunludur. Örneğin üniversite, madem ben özerkim, ben sadece araştırma yapacağım, diyemez. Toplumun bir zaman şeridi içinde ihtiyacı olan elemanları da yetiştirmek zorundadır. Evet, üniversite bir meslek okulu değildir. Ama meslek okulu olmanın dışında da değildir. O halde, toplumun ihtiyaçlarının saptanması açısından, üniversitenin siyasal yönetimle karşılıklı bir etkileşme içinde olması özerkliğe aykırı değildir. Tam aksine, özerkliğin gereğidir. Çünkü demokrasilerde özerklik, ancak karşılıklı etkileşme süreci içinde var olabilir. Örneğin planlama örgütü, üniversiteye, "Şu kadar tabip yetiştireceksin" diyecektir. Üniversite buna itiraz edemez. Nasıl ki, hükümet de, falanca sayıda tabibi yetiştirmek için gerekli ödeneği üniversiteye vermek zorundadır. Üniversitenin özerkliği ancak ondan sonra, tabip adaylarının eğitimini düzenleme aşamasında kendini gösterecektir. Görüldüğü gibi, özerkliğin esası, belli bir alan içinde özerk kişilerin özerk kararlar vermesi, ancak bu kararları verirken, demokrasinin karşılıklı etkileşim mekanizması içinde bulunmalarıdır. Bu iki yön birlikte vardır.

Aynı durum, TRT için de geçerlidir. Nasıl bir A gazetesi, bir B ajansı, hükümetin denetimi dışında çalışıyorsa, aynı tür bir işlev yapan TRT de hükümetin denetimi dışında kalmak zorundadır. Bu, hükümet politikası dışında bir TRT anlamına gelmez. Üniversite nasıl genel planlamaya uymak zorundaysa, TRT de aynı zorunluluk içindedir. Ama hükümet politikasından ayrı düşünülmeyecek olan bu genel planlama içinde TRT, kendine özgü olan iletişim alanında, hükümet politikasının belirme biçimini özerk olarak tayin edecektir. Bu, devlet içinde devlet kurmak değil, belli bir alanda kamu hizmetinin en iyi bir biçimde yürütülmesini sağlamaktır.

— *Biliyorsunuz, şöyle bir görüş var hocam: Geri bir toplumda özerklik adacıklarını çok artırırsanız, günün birinde modernleştirici bir hükümet iktidara geldiğinde, bu adacıklara çarpar; böylece, toplumu bütünüyle ileri götürme işlevi de kösteklenmiş olur. Bu bakımdan, az gelişmiş bir ülkede, özerklik adacıklarını sınırlı tutmak gerekir. Bu görüşe ne dersiniz?*

— Hayır, ben sınırlamadan değil, eşyanın tabiatına uygun olmak koşuluyla, mümkün olduğu kadar genişletmeden yanayım. Adacığa çarpmama konusuna gelince, işte bu politika sanatıdır. O yüzden de, politika sanatı, çok yüce bir sanattır, diyorum.

— *Yani özerklik birimlerinin çoğaltılmasından mı yanasınız?*

— Evet, ondan yanayım.

— 1960-61 döneminde bu görüşte değildiniz.

— Çoğaltma dediysem de, namütenahi değil tabii. Ancak, eşyanın tabiatına uygun bir çoğaltmadan yanayım. Yoksa, mahalle kahveleri de özerk olsun demiyorum elbette. Bu bakımdan, bugünkü görüşlerimle, muhalefet raporundaki görüşlerimin çeliştiğini sanmıyorum. O günlerde, haurlıyorum, bazı arkadaşlar merkez bankasını da özerk bir müessese olarak kurmak istediler. Bence, "Çağdaş yönetim anlayışında, merkez bankası, hükümetin bir icra aracıdır; bu aracı özerk kılıp hükümeti belli başlı bir icra aracından yoksun bırakmazsınız," demiştim.

— O zamanki değişiniz şu: "Tefekkür müesseseleri muhtar olur." Bence aydınlatıcı bir deyiş. Bugün de aynı şeyi söyleyebilir misiniz?

— İyi demişim. İcra dememişim, bütün yönetim dalları dememişim, tefekkür demişim. Bugünkü Türkçeyle, düşünme, düşünce üretme, kamuoyu oluşturma, bunu toplumda yayma kurumları özerk olmalıdır, diyebilirim.

— Peki hocam. Bir başka sorum da 1982 Anayasası ile ilgili. Bu anayasayı değiştirerek yaşatmak size mümkün görünüyor mu?

— Katiyen mümkün değildir. Bunu sureti katiyede söylemek gerekir; felsefesi ayrıdır. 1982 Anayasası'nda, bana ferahlık veren tek bir unsur vardır; o da, getirmek istediği felsefenin tam tahakkuk edememiş olmasıdır. 1982 Anayasası, tamamen ayrı platformlarda, ayrı bir felsefe, ayrı inşai unsurlarla kurulmak istenmiştir. Bu yönden bakıldığında, hedefine varamamıştır. Kendi getirdiği felsefeyi toplumda bütünüyle gerçekleştirmeye yerine, karşısındaki alanı daraltmakla yetinmek zorunda kalmıştır. İsterseniz daha somut olarak söyleyeyim. Türkiye'nin anayasa geleneği, çağdaş demokrasinin, buna Batı demokrasisi de diyebiliriz, hep daha modern olanaklarla, çağdaş şemalar içinde, çağdaş organlaşma yöntemleri içinde gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesidir. Bu geleneğin en son ürünlerinden biri, aceleye getirildiği için eksiklikleri bulunan 1961 Anayasası'dır. 1982'nin kurucu felsefesi ise şudur: "Türk toplumu, çoğulcu düşün yapısının uygulanmasından zarar görmüştür. Bu yüzden, çoğulcu toplum yapısından vazgeçmek gerekir. Yapılacak şey, bütün gücü tek bir merkezde toplamak ve bunu, o merkezin takdirine, değerlendirmelerine göre uygulamaya geçirmektir." Zamana hakim olan düşünce budur. 1961'den yakınmaların felsefesi budur. Sözü edilen felsefeye göre çözüm, bir velayet-vesayet müessesesidir. "Bu da zaten bizim geleneklerimize uygundur. Orta Asya'daki kabile devletlerinde, aile içinde patriyarkal düzen, devlet içinde de, beyin-hakanın-kağanın otoritesi geçerlidir. Hem aile tipi olarak, hem de devlet şeması olarak, bize en uygun çözüm budur." Şunu da söyleyeyim ki, ad zikretmeye gerek yok, ama birtakım Batılı dostlarımız da bu çözümü bize tavsiye etmişlerdir. "Size zaten çağdaş demokrasi uygun gelmez; siz en iyisi geleneklerinize uygun bir şeyler yapın" demişlerdir. 1982 kurucu felsefesinin gözünde, bu sistem uygulandığında, 1961'in dayandığı çoğulculuğun yol açtığı dağılma önlenecik, toplum güçleri toparlanabilecek, hata yapma ihtimali de asgariye indirilecektir.

Ben buna, velayet-vesayet rejimi diyorum. Bütün güçleri, takdirleri, uygulama yetkilerini tek bir merkezde toplama; bu tek merkezi, toplumda kendinden sonra gelen ve bir eham oluşturan tüm önceki kurumların velisi-vasisi yapma. Bu merkez, veli-vasi durumunda olduğu için de, siyaseten sorumsuz olacaktır. 1961'in karşısına işte böyle bir

zihniyet çıkmıştır. Bunun siyasal ifadesi, Amerika'dan başlayıp dünyada fazilecilerini gördüklerini zannettikleri, başkanlı hükümet sistemidir. 1982'nin felsefesi tam gerçekleşseydi, mutlak şemasıyla, tüm eşkaliyle başkanlı hükümet sistemini getirecekti. Ona karşı, benim direnmem şöyledir: Başkanlı hükümet sistemi, Birleşik Amerika dışında, dünyanın hiç bir yerinde mutlu sonuç vermemiştir. Amerika'da görülen olumlu işleyiş, sıkı sıkıya, bu ülkenin özel tarihsel koşullarına bağlıdır. Oysa Türkiye'de, buna hiç de benzemeyen koşullar var. Bizde bu sistemin varacağı yer, bir yandan İslamiyet'in halife-sultan merkezîyetçiliği, öte yandan da Orta Asya'nın hakan-kağan merkezîyetçiliğidir. Bizdeki yapılar ve gelenekler, bu yöndedir.

1982'nin temel felsefesi tam olarak gerçekleştirilememiş, bizi mutlakîyete götürecek bir başkanlı sistem kurulamamıştır ama, yine de bu doğrultuda bazı uygulamalara gidilmiştir. Bunlardan biri, 1961 sisteminin fena halde ırası edilmesidir. Bu elbise bize bol geliyor, daraltalım denmiştir. Ama o kadar daraltmışlardır ki, Türk uzviyeti artık bu elbiseye sığmamaktadır. 1982 Anayasası'nın daha bugünden, sağdan soldan çaturda-masının nedeni budur.

1982 Anayasası için benim söyleyeceklerim bundan ibarettir. Türk anayasa geleneği içinde, ayrı bir felsefeye oturan bir harekettir. Dolayısıyla, bu anayasayı düzelterek muhafaza etmek mümkün değildir. Temeli, bizim geleneğimize aykırıdır. O halde, yapılacak tek şey, ya bir kurucu mecliste, ya da propagandaları sırasında partilerin anayasa değişikliğini anlatacakları bir genç seçimden sonra kurulacak parlamentoda, yeni bir anayasa yapılmasıdır.

— *İki sorum kaldı hocam. Birisi küçük. İki kelime ile cevap verilebilir. Bir tanesi ise biraz daha geniş. Küçük sorum şu: ölüm cezası karşısında tavrınız nedir? Bu ceza 1961 Anayasası'nda vardır ve ben, bu hükümler anayasaya girerken sizin itiraz ettiğinize dair bir kayda rastlamadım.*

— O dönemde, maalesef şöyle bir durumla karşı karşıya kaldık. Kurucu Meclis'te, bir kısım üyeler alenen politikaya soyunmuşlardı; bir kısım üyelerin gönlünde politika vardı, ama bunu açıkça söylemeye cesaret edemiyorlardı; nihayet bir kısım üye ise, hiç bir koşulda politikaya girmemeye kararlıydı. O günlerde, üçüncü kanaat, bu ilk iki kanadın ağır baskısı altında kalmıştır. Kurucu Meclis koridolarına egemen olan görüş şu olmuştur: "Aman, çok nazik bir durumdan çıktık bu 1961 Anayasası. Çıkarken de, büyük güç olarak ortaya çıksın. Bu gücü, birtakım akademik keyifler, akademik tatminler için, muhalefet şerhleri içinde boğmayalım." İtiraf edeyim ki, bu baskıya mukavemet etmek mümkün olamamıştır. Bu espiye uymak bir zaafı, ama herkes bu zaafı göstermiştir.

— *Siz, o zaman da mı ölüm cezasına muhaliftiniz?*

— Tabii, muhaliftim. Gayet tabii, muhaliftim. Sonradan bu muhalefetim daha da bilinçlendi, "Yaşam Hakkı ve Boyutları" diye bir de kitap yazdım. Dediğim gibi, Kurucu Meclis günlerinde de ölüm cezasına karşıydım, ama sözünü ettiğim bu manevî baskı nedeniyle, bu konuda bir muhalefet şerhi de yazamadım.

— *Peki hocam, son bir sorum var. O soruyu da şöyle formüle edebilirim: Türkiye'nin Atatürk'ten bugüne gelişimine bakıldığında, iki-*

si de ilerici olan ama yine de birbirleriyle çelişen iki görüş savunulmaktadır. Bir görüş der ki, ülkenin ilerleyebilmesi için Atatürk döneminin daha uzun sürmesi gerekirdi. Yani Türkiye'nin, tepeden inme halledeceği daha birtakım meseleleri vardı. Tek parti yönetimi daha uzun sürmeliydi, reformlar tamamlanmalıydı, ondan sonra çok partili rejime geçilmeliydi. Bu görüş, aslında, İttihat ve Terakki'den başlayıp son balonunu 12 Mart'ta, daha doğrusu 9 Mart'ta gerçekleşmeyen cun-tayla paltatan bir görüş. Öteki görüş ise, "hayır, tek parti yönetimi barutunu tüketmişti" demektir. O yönetim Türkiye'nin daha fazla yenileşmesini sağlayamazdı. Çokpartililiğe geçişin seçeneği devrimcilik değil, aksine faşizme yöneliş olurdu. Onun için, bir an önce çok partili rejime geçilmesi, Türkiye'nin demokratik gelişmesi açısından hayırlı olmuştur. İkinci görüşün dediği de bu. Tahmin edersiniz ki, bu soruyu gündeme getirmemin gerekçesi, size sadece bir tarihsel analiz yaptırmak değil. Zira, sözünü ettiğim görüşler, salt kuramsal değildir; bugün Türk ilerici kamuoyunda elan yaşamakta olan eğilimlerdir. Siz, kendinizi, bu iki görüşten hangisine daha yakın hissediyorsunuz?

— "Tek parti yönetimi barutunu tüketmişti" teşhisini bir yana bırakırsak, ben kendimi ikinci görüşe sokabilirim. Gerekçem de şöyle. Bugünkü görüşleri tarihe giydirmek elbette mümkün değildir. Ama daha o günlerde, sözünü ettiğin görüşler, yaşayan görüşlerdi. Artık zamanı geldi, çok partili düzene geçelim, diyenlerin olduğu günlerde; hayır erkendir, tek parti düzenini daha bir süre sürdürelim diyenler de vardı. Hatta, bildiğin gibi, bu ikinci görüş epey yüksek sesle de söylenmiştir. Ne var ki, tarihsel gelişme, çokpartililiği isteyenler yönünde olmuştur. Buna bakarak, ben, demek ki öyle olması gerekiyordu, diyebilirim. Benim tarih hakkındaki görüşüm, oldukça muayyeniyetçidir. Tarihsel akışlar, böyle ani kararlarla değişmezler. Aksine, yüzeyde görülen kararlar, birtakım iktisadî, sosyal, siyasal, entellektüel gelişmelerin ürünüdür. Tekpartililik barutunu tükettiği için değil; çokpartililik bu temeldeki gelişmelere daha uygun olduğu için çokpartililiğe geçilmiştir.

— *Hocam, bu görüş sizin deyiminizle biraz fazla muayyeniyetçi, yani determinist olmadı mı? Örneğin, biraz daha öncesine giderek, Mustafa Kemal çıkmasaydı da, Türkiye nasılsa bir Atatürk çıkarırdı ve kurtuluş savaşını yapardı, diyebilir miyiz?*

— Zamansal unsur tartışılabilir, ama söylediğiniz olurdu. Tarihini bilmem, ama nasılsa Türkiye bağımsız olurdu, nasılsa yaşama gücünü ispat ederdi. Geçen kış kitap okumak için epey boş zamanım oldu. Bundan yararlanarak, Hasan İzzettin Dinamo'nun Kutsal İsyân'ını ve Kutsal Barış'ını okudum. Orada, romanse edilmiş bir çerçevede verilmiş olayları tekrar okuyunca, benim kısmen yaşadıklarımı hatırlayınca ve meslek yaşamım süresince öğrendiklerimi tekrar gözümün önüne getirince şunu iyice anladım ki, Türkiye'de, Atatürk olmasaydı dahi, ulusal kurtuluşun koşulları vardı. Belki bunlar 1919-1922 gibi kısa bir sürede ürün vermeyecekti. Ama eninde sonunda Türkiye'de, hem de cumhuriyet biçimini alacak bağımsız bir devlet mutlaka kurulacaktı. Bu, hangi ıstıraplı yollardan geçerek, kaç yılda olurdu bilmem. Ama, daha Mustafa Kemal ortaya çıktığı sırada, Anadolu'da, ondan habersiz olarak teşekkül etmiş olan nüvelere bakarsak,

kaçınılmaz olarak bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ne varacak olan oluşumun başladığını söyleyebiliriz.

— *Dolayısıyla, çok partili rejime geçişi de siz bu türden bir siyasal zorunluk olarak görüyorsunuz, öyle mi?*

— Evet, bir tarihsel zorunluktur. Zaten birtakın deneyimler geçirilmiştir. Bunlardan alınan derslerle de, zorunlu hale gelmiştir.

— *Tahmin edeceğiniz gibi, hocam, ben bu soruyu masum olarak sormadım. Bu bir tuzak soruydu. Altında yatan da şu: İlerici kamuoyundaki iki temel akımdan hangisini yeğlediğiniz. Biri şöyle diyor: Bırakırsın toplumu çoğulculuk içinde; o, kendi dinamikleri yoluyla, yavaş da olsa doğruyu bulur. Öteki ise şöyle diyor: Hayır, bırakmazsın toplumu, dizginlerini çekersin, bir yere sen götürürsün; ancak sonra bırakırsın.*

— Gelişmeleri tayin eden şey, koşulların olgunlaşmasıdır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip gelseydi bile, İttihat ve Terakki'nin üçlü oligarşisi ayrı ayrı helak olmasaydı bile, upkı ikinci savaştan sonra İngiltere'de Churchill'in iktidardan ayrılması gibi, İttihat ve Terakki de gidecekti. Olaylar, bu gidişi hızlandırmıştır, Mustafa Kemal'i de doğurmuştur. Yavaş veya hızlı, koşullar, bir: bağımsız bir devlete; iki: bu devletin cumhuriyet şeması içinde örgütlenmesine doğru gidiyordu. Mustafa Kemal olsun olmasın, gidiş bu yöndeydi. Bu arada, örneğin bir Rauf Bey'in rolü katiyen inkâr edilemez. Bir Kâzım Karabekir'in rolü, katiyen inkâr edilemez. Ama bir yerde, ikisi de bitti. Mustafa Kemal ne diyor: "Arkadaşlarım beni, karihalarının nispetinde takip edebildiler." Gelişmelerin içindeler, ama düşünce güçleri laik cumhuriyeti kavramaya elverişli değil. Bu şu demektir. Hizmetleri çok büyüktür, ama tarihsel oluşumu kavrayamamışlardır.

— *Tekrar soruma dönüyorum hocam. Hatta mümkünse biraz daha somutlaştıracam: Tepeden inmecilikle, tarihi hızlandırmak ne ölçüde yararlıdır?*

— Koşullar elverdiği sürece, mümkün bu. Bütün dünya toplumları için mümkün. Öyle koşullar olur ki, bunlar iyi değerlendirilerek, tepeden inme bir hareket sağlanabilir. Ama, bunun arkasından hemen şunu ilave etmek istiyorum: Türkiye artık o dönemdedir ki, tepeden inme koşullarının en küçüğü bile yoktur. Buna rağmen tepeden inmecilik devam ederse, bu, tarihî gelişime terstir, dolayısıyla da sonu hüsrandır. Hem ülke için, hem de buna kalkışanlar için.

— *Hocam, Anayasa ve Türk Siyasal Yaşamı konusundaki kimi görüşlerinizi, hiç değilse en belirgin görüşlerinizi saptayabilmek için yaptığımız bu görüşmenin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Sizi yordum. Ama galiba değdi. Sizden ve bizden sonra gelecekler, değindiğimiz konularda Bahri Hoca'nın da ışığından yararlanma olanağını bulacaklar. Onlar adına, size teşekkür ederim.*

TEMEL HAKLARIN DURDURULMASI

Tekin AKILLIOĞLU

SUNUŞ

Hocamız Bahri Savcı emekliliğine az bir süre kalmışken 1402 sayılı yasa uygulaması ile görevden alındı. Hocamızın bu duruma ilişkin olarak gösterdiği iki tepki hareket noktamızı oluşturuyor. 1984 yılının 10 Aralık Birleşmiş Milletler Günü'nde yaptığı konuşmada, bu uygulamadan söz ederek, temel hakların korunması konusuna ağırlık verilmesini istemiştir. 1985 yılında da kamuoyunua yönelik bir yazısında, sıkıyönetim sırasında uygulanan kararların etkilerini olağan döneme geçildikten sonra kaldırmak gerektiğini belirtmiştir (1).

Hocamız böylece iki düşünme konusu ortaya koymuştur. Temel hakların korunması ve olağanüstü dönemlerde uygulama. Gerçekten temel hakların korunmasına ilişkin yöntemler konulmamış, belli edilmemişse, temel haklardan söz edilmesi fazla anlam taşımaz: "Remedies precedes rights". Öte yandan, temel hakların korunması düşünülüyorsa, bu, öncelikle olağanüstü dönemlerde söz konusu olmalıdır. Zira yönetim bu dönemlerde de hukukla bağlıdır.

Temel hakların durdurulması kavramı, adından başlayarak bilinmezler, duraksamalarla dolu bir kavram. Ancak bizde kamu hukuku uygulaması durdurma ya da askıya alma gereksinmesinin çokça duyulduğunu gösteriyor. Sıkıyönetimlerle geçen zaman, olağan zamanlara göre neredeyse aynı ya da daha fazla. Durdurma, yönetimin yetkilerinin genişlediği bir dönemde, en ağır sonuçlar doğuracak türden bir yetkidir. Son yıllarda yönetim yargısı bu kavramın sınırlarına ilişkin örnek kararlar vermiş bulunmaktadır. Bu yazının kaleme alınabilmesi büyük ölçüde bu nedenle mümkün olmuştur.

1. TERİM SORUNU

1982 Anayasası'nın 15. maddesinin başlığı "Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması"dır. Bu uzunca başlık 1980 sonrası mevzuatta yerleşik "uzun ve ayrıntılı üslup" eğilimi ile açıklanabilir. Açıklık sağlama amacıyla seçilen bu anlatım biçiminin bunu gerçekleştirdiğini söylemek güçtür. Örneğin, Anayasa metnine bakılacak olursa 15. madde de "kullanılmasının durdurulması" denilirken, 121 ve 122. maddelerde kısaca "temel hakların durdurulması"ndan söz edilmektedir. Arada gerçekten fark olup olmadığı sorulabilir. Anayasa 15. madde de temel haklara ilişkin bir rejimi "durdurma" terimi ile nitilemekte, öte yandan 33. maddesinde bu defa gerçekten bir durdurmadan söz etmektedir. Gerçekten söz konusu madde dernek faaliyetlerinin "durdurulması" yetkisine yer vermektedir. Burada bir faaliyetin durdurulması anlatılmakta; 15. madde de ise durdurma deyiminin içinde pek çok yetki kısaca bir hukuki rejim saklı bulunmaktadır. Bu gözlemi biraz açalım.

Durdurma teriminin eski metinlerde geçen "tatil" terimine karşılık olduğu söylenebilir. Bugünkü dile buna "erteleme" denebilir. 1876 Anayasası'nın ünlü 113. maddesinde sıkıyönetim "(Idare-i Örfiye) kavanin ve nizamâtı mülkiyenin *muvaakkaten tatilinden* ibaret" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda geçen "muvaakkaten tatilinden ibaret" deyimi yerine "geçici olarak durdurulması" da denebilir. Böylece bugünkü tanımın yetersizliğine bir yanıt bulunmuş olur. Zira, burada bir hukuki rejim tanımlanmış olmaktadır. Bu rejimin özellikleri 1924 Anayasasınca verilen tanımda daha da belirgin olmaktadır.

1924 Anayasası 86. maddesinde "talik" (askıya alma) terimini kullanmaktadır. Buna göre sıkıyönetim "Şahıs ve ikametgah masuniyetlerinin, matbuat, müraselat, cemiyet, şirket, hürriyetlerinin *muvaakkaten takyid veya taliki* demektir". Burada altı çizili deyim yerine "geçici olarak kayıtlama veya askıya alma" deyimi, bugünkü dile çevirmek gerekirse, kullanılabilir. Nitekim 1924 Anayasasının 1945 türkçeleştirilmesinde anılan kuralda "kayıtlama" ve "durdurma" teriminin yeğlendiği ortaya çıkmaktadır. Bu, bir bakıma anayasa dilimizde bugünkü durdurma teriminin ilk kullanımı sayılabilir. Gerçek anlamının "askıya alma" olduğu ortaya çıkıyor. Zira eski metin "talik" demektir. Öte yandan 1924 Anayasası, 1876'dan farklı olarak "bütün kavanin ve nizamâtı mülkiye" (bütün kanunlar ve idari mevzuat) gibi çok geniş ve belirsiz bir alanın değil fakat madde de sayılan hürriyetlerin askıya alınabileceğini ve bunun geçici belli bir süre için yapılabileceğini öngörmüş olmakla çok ileri bir adım atmış olmaktadır.

1945 türkçeleştirmesi ile giren durdurma, bu defa 1961 Anayasası'nın 124. maddesinde yer aldı. Bu madde de, sıkıyönetim halinde "hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı "...kanunla gösterilir" denilmektedir. Ne var ki bu kural 1924'e oranla bütün hürriyetler alanını kapsadığı için geri adım niteliği taşımakta ve askıya alma yerine durdurma terimi kullanmış olduğundan tek, tek hürriyetlerin nasıl durdurulacağı gibi kanımızca yanlış bir soruyu akla getirdiği için başarısız bir ifade olarak görünmektedir.

1982 Anayasası durdurmaya, temel hakların genel hükümleri arasında ayrı bir madde olarak yer vermiş (m.15), ayrıca "olağanüstü yönetim usulleri"ni düzenlerken de (olağanüstü haller (m.121) ve sıkıyönetim seferberlik ve savaş hali (m.122) bağlamında kullanmıştır. Böylece durdurmanın olağanüstü yönetim usulleri kapsamına giren ve ancak o usuller nedeniyle kullanılan bir yetki olduğu ortaya çıkıyor. Ancak, bu maddelerde kayıtlama, sınırlama, durdurma birlikte ve eş anlamlı sözcükler gibi kullanılmıştır. 112. madde de sözcükler arasına bir de "kısıtlama" eklenmiş bulunmaktadır.

1982 Anayasası'nın yabancı dil resmi çevirisinde durdurma karşılığı olarak "suspension" (askıya alma) kullanılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde de (m.15) 'de-

rogation-déroation) terimi kullanılmıştır. Bu terim belli bir kuralın dışına çıkma, istisna getirme anlamı içermektedir. Bu madde de, asıl rejimin askıya alınıp, *dışına çıkma* rejiminin belli bir süre uygulanması ifade edilmektedir. Bizim durdurma adı verilen kuralımızın buna benzediği fakat seçtiği terimlerde başarılı olmadığı söylenebilir. Gerçekten, ALHS'nde hukuki rejim tanımlanırken bizde yetki tanımlanmış olmakta, ve söz konusu yetki kimi zaman kayıtlama, kimi zaman durdurma, sınırlama, kısıtlama terimleriyle ifade edilmekte ve bu ifadeler veya ile bağlandığından eş anlamlı terimler izlenimi verilmektedir.

Anayasa metnindeki terim karışıklığının öğretide de mevcut olduğu söylenebilir. Bir bakıma bu, bize özgü bir durum da değildir (2). Bununla birlikte öğretimizde yapılan açıklamalardan durdurma kavramının hukuki niteliği ve öteki kavramlarla ilişkileri hakkında bazı sonuçlara varmak mümkündür.

2. KAVRAM

ALDIKAÇTI, "fört hak ve hürriyetlerinin askıya alınması" deyimini kullanmaktadır. Yazara göre, temel haklar "bazı şartların gerçekleşmesi ile adeta yürürlükten kalkar ve büyük ölçüde sınırlanır" (3). Fransız hukukundaki yaklaşıma (4) uygun olan bu görüş, durdurmayı ya da doğru deyimle askıya almayı bir rejim, bir olağanüstü yönetim dönemi bütünü olarak ele almaktadır. Bu bütün, hakların "büyük ölçüde sınırlanmasına" olanak tanıma özelliği ile belirlenir.

SOYSAL, 1982 Anayasasına ilişkin açıklamalarında, 15. madde konusunda "sınırlama" kavramından hareket etmektedir. Olağanüstü yönetim usullerinde uygulanan sınırlamalar "özgürlüklerin kullanılmasını belirli bir ölçüde ya da büsbütün durdurabilir ve Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı önlemler alınmasına olanak tanır" (5). Bu yaklaşıma göre durdurma da bir çeşit sınırlamadır. Ancak bir hakkın hiç kullanılamaması, kısmen kullanılamaması veya üzerindeki korumanın kaldırılması gibi özel ve ağır sonuçlar doğuran bir sınırlamadır.

KAPANI, "Olağanüstü hallerde hürriyetlerin sınırlanması" başlığını taşıyan açıklamalarında "olağanüstü hallerde hürriyetler de olağanüstü kayıtlamalara tabi tutulur" (6) demektedir. Yazara göre bu olağanüstü kayıtlamalar, hakların geçici bir süre için geniş ölçüde "kısıtlanabilmesi" gerekirse büsbütün "durdurulması" yetkilerinden oluşmaktadır. Görüldüğü gibi bu yaklaşımda kayıtlama, kısıtlama, sınırlama ve durdurma birbiri ardına kullanılmaktadır. Bunların olağanüstü dönemlerde kapsamı artan yetkiler olduğuna işaret edilmektedir. Başka bir anlatımla burada yetkilerin kullanıldığı zamanın özelliklerine ağırlık verilmektedir.

BİLGİN, 1961 Anayasasının sıkıyönetim kavramına ilişkin incelemesinde (7), bu konuda ilk kez geniş açıklamalar getirmiş bir yazar olarak nitelendirilebilir. Gerçekten BİLGİN durdurmanın hukuki niteliğine ve uygulamamıza ilişkin örnekler vermektedir. Bunların bir kısmını özetleyerek almak gerekiyor.

BİLGİN, "kayıtlama" ve "durdurma" terimlerinin kolayca anlaşılır veya kapsamları belli kavramlar olmadığına işaret etmektedir. Yazar, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun bu yetkilerin kullanılmasını sıkıyönetim komutanına tanıdığını, fakat sınırlarını belli etmediğini, dolayısıyla çok geniş içerikli ve kapsamlı yetkilerin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Ancak, yine de, kayıtlama "olağanüstü" bir sınırlama yetkisidir. Durdurmada ise daha da ileri gidilebilir.

Yazar iki terimi "şiddet farkı" ile açıklıyor. "Durdurma belli bir süre için bu hakların (temel hakların) *kullanılmasının mümkün olmamasını* ifade eder" (8). Bu yaklaşımda ka-

yıtlama ile durdurma arasındaki fark kullanımın mümkün olup olmamasındadır. Durdurma da kullanım mümkün olmamaktadır. Ancak kayıtlama söz konusu ise, kullanım olanaksız hale (henüz) gelmiş değildir.

BİLGİN, gerek kısıtlama gerekse durdurmanın bir başka özelliği olarak "öze dokunma"yı ele alıyor. Her iki kavram da öze dokunur. Yazara göre öze dokunma bir temel hakkın gayesine uygun (olarak) kullanılmasını zorlaştıran veya imkansızlaştıran sınırlamalardır. Böylece iki kavramı da tanımlamak mümkündür. Kayıtlama, bir temel hakkın kullanılmasını zorlaştıran sınırlamalar anlamına gelir. Durdurma ise kullanımın imkansızlaşması demektir.

Konuya ayrıntılı olarak yaklaşan ikinci bir yazar olan SAĞLAM, BİLGİN'den farklı olarak, kayıtlama ve sınırlama kavramlarının aynı nitelikte olduklarını belirtmektedir. Kayıtlama veya sınırlama, belli bir hakkın "norm alanını daraltma" anlamına gelir. Öte yandan gerek durdurma, gerekse kayıtlama yetkilerinin "öze dokunma" oluşturdıkları da söylenemez. Bir bakıma, durdurma "halinde hakkın kullanım olanakları dondurulmuştur", bu durum öze dokunma olarak nitelendirilebilir, ne var ki "amaç" öze dokunma olmadığından, bu nitelendirme doğru ve yerinde sayılmaz. Kısaca, yazara göre, durdurma yetkisi "hakkın ortadan kaldırılması veya kullanılmaz hale getirilmesi amacı taşımadığından" öze dokunma sayılmaz (9).

SAĞLAM'a göre, ağır sonuçlar doğuran durdurma yetkisi ölçülülük ilkesi ışığında uygulanmalıdır. Durdurma başlıca iki bakımdan sınırlanmış bir yetkidir. Bu yetki zaman bakımından sınırlıdır. Ayrıca bütün temel haklar bakımından değil, ancak belli nitelik taşıyan temel haklar bakımından uygulanabilir. Zaman bakımından durdurma yetkisi "geçici" nitelik taşır. Bu açıdan bakıldığında, durdurma, "hak kullanımını geçici olarak erteleme anlamını taşımaktadır". İkinci bir sınır da durdurulacak hakkın niteliğidir. Durdurma her temel hakkın niteliğine uygun düşmez: "Ancak kullanım biçimi belli tekrarlar şeklinde ortaya çıkan haklar bakımından söz konusu olmalıdır". Yazara göre, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, grev hakkı ve gazete yayını belli tekrarlar biçimindeki özgürlüklere; yaşama hakkı, kişi hürriyeti ve dokunulmazlığı gibi özgürlükler de nitelikçe durdurmaya uygun olmayan özgürlüklere örnek gösterilebilir (10).

Son olarak ÖZBUDUN'un görüşlerine yer vermek gerekirse, yazar durdurmanın tanımında farklı bir şey söylememekte, sadece hukiki rejiminin temel öğelerine değinmektedir. ÖZBUDUN'a göre durdurmanın hukiki niteliği Anayasa Mahkemesi tarafından belirlenmişti (E.1971/31, K.1972/5, T.15.-16.2.1972, AMKD, sayı 10, s.170). Yüksek Mahkeme, Sıkıyönetim Kanunu içinde "sıkıyönetimi başlı başına bir sınırlama nedeni olarak" kabul etmiştir. Bu defa 1982 Anayasası 15. maddesinde bu rejimi sınırları ve dokunulmazlığı olan hakları da belirterek düzenlemiştir. Yazara göre, olağanüstü dönemlerde çıkarılacak kanun hükmünde kararname anayasa yargısından bağımsız tutulmaları (ANY m.148) güvencelerin değerini azaltmakta ise de, durdurma, ölçülülük, uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler ve 15. madde de sayılan "çekirdek alan" ile sınırlıdır. Ayrıca 13. maddenin ikinci fıkrasında öngörülen "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olma" ve "öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaması" koşulları ile de sınırlı bir yetkidir. Yazara göre, durdurma yetkisinin son tahlilde sınırını hukuk devleti ilkesinde aramak gerekir (11).

Yukarıda sıralanan bu tanımların ortak noktasını belirlemek gerekirse, *durdurma kavramını olağanüstü dönemlerde, bu dönemlere yol açan nedenlerle bağlı kalmak koşuluyla bazı temel hakların kullanılamaması sonucu doğuran, belli bir süre ile sınırlı, bir yetki olarak tanımlamak mümkündür*. Ancak yeterli değildir. Zira bu tanımlara yakından bakıldığında uzlaşmayan noktalar ve yanıtı verilmeyen sorular bulunduğu ortaya çıkacaktır.

Durdurma sınırlamadan farklı mıdır? Öze dokunma sayılır mı- Sıkıyönetim, olağüstü hal gibi bir hukuki rejim mi, yaksa bu tür bir rejim içinde kullanılabilen bir yetki mi söz konusudur? Temel hakların kullanılamaması veya kullanılmasının mümkün olmaması ne demektir? Askiya alınan kural mı, durdurulan hak mı anlaşılmalı gerekir? Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Ancak tümünün çözümü, durdurma kavramının tanımına, bu da hukuki niteliğinin belirlenmesine bağlı görünmektedir. Bu bakımdan soruları ikiye indirgemek yararlıdır. Önce hukuki niteliği belirlemede önemli olduğunu sandığımız, sınırlama-durdurma farkına ve daha sonra zaman ögesine değinelim.

3. DURDURMA, SINIRLAMA'DAN FARKLI MIDIR?

Öğretideki tanımlar nedeniyle değinildiği gibi, durdurmanın farklı bir sınırlama yetkisi veya sınırlamadan farklı bir yetki olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bu farklılık genellikle yetkinin temel hak üzerindeki etkisi, genişliği yönünden vurgulanmaktadır. Buna göre, sınırlama belli bir temel hakkın "norm alanının" daraltılması sonucu verir, durdurma ise kullanılamaması sonucu doğurur.

İlk bakışta açık görünen bu karşılaştırma, kapalı noktalar da içeriyor. Örneğin, aradaki fark "norm alanını daraltma" veya "kullanımın kalkması" ile açıklanıyorsa, temel hakların "kısmen" durdurulabileceğinden söz eden kural nasıl açıklanabilir? Başka bir deyişle, durdurma norm alanını tamamen kapatılması demek olan "kullanılamama" biçiminde olabileceği gibi kısmen kullanılamama biçiminde de olabilir. Bu durumda norm alanının kapatılması değil daraltılması söz konusudur. Öte yandan, kolluk önlemleri, ilke olarak temel hakların norm alanını daraltan türden yetkililerdir. Başka deyişle, kolluk önlemi, bir kuralın ilgililere tanıdığı olanakların sayısını azaltır, onları uyulması zorunlu ödev biçimine dönüştürür. Kimi zaman da kolluk önlemi "yasaklama" biçimindedir. Bu, belli bir olanağın kaldırılması anlamına gelir. Kısaca, kolluk önlemi olarak yapılan yasaklamalar, bir faaliyetin yapılmasını önleme anlamına gelir. Günlük akışta çok rastlanan bu durumların temel hakların durdurulması uygulaması olduğu söylenebilir mi?

Burada yönetim hukukunun bilinen kabullerinden birini anımsatmak yararlı olacaktır. Buna göre, yönetim yönetilenler ile temelde iki tür ilişki içindedir: kamu hizmeti veya kolluk ilişkisi. Kamu hizmeti ilişkisinde, amaçlanan, yönetimin ilgiliyi yararlanıcı konuma getirmesi, yararlandırmasıdır. Kolluk görevinde ise yönetilenler çoğu kez ödevli konuma girer ve temel hakları sınırlandırılır. Kısaca, kamu hizmetinde de, temel hakların sınırlanması söz konusu olabilir. Ancak bu, hizmet dolayısıyla yapılır. Amaç doğrudan doğruya bir temel hakkın sınırlandırılması olmayıp, bu hizmetin görülmesinden yansıyan bazı sınırlamalar ortaya çıkabilir. Bu nedenle hizmetten yararlananların sınırlamalara katlanması beklenir. Buna karşılık hizmetten yararlanma durumunda olmayan üçüncü kişilere olumsuz bir yansıma olmaması gerekir. Zira bunların katlanma ödevi yoktur. Kolluk görevlerinde ise amaç kamu düzeninin korunmasına yönelik olduğundan temel hakların sınırlanması doğaldır. Bu sınırlama izne bağlamaktan yasaklamaya kadar uzanan çeşitli önlemler biçiminde gerçekleşir (12). Bunların kimi durumlarda bazı temel hakların geçici de olsa kullanılamaması sonucu doğurmaları mümkündür. Bu durumu durdurma ile karıştırmamak gerekir.

Durdurma yetkisinin sadece bir temel hakkın kullanılamaması sonucu veren bir yetki olarak tanımlanmasının yetersizliği karşısında onu sınırlama kavramından farklı kılan noktanın "öze dokunma" ölçütü olup olmadığı sorulabilir.

SAĞLAM, yukarıda değinildiği gibi, öze dokunmayı kullanılamaz hale gelme ile açıklamaktaysa da, durdurmada "bir hakkın ortadan kaldırılması" veya "kullanılmaz hale getir-

me" amacı bulunmadığından bu yetkiyi öze dokunma saymamaktadır. Ancak yine de istenmeyen bir sonuç meydana geldiğine veya temel hak kullanılmadığına göre amaca bakılarak bunu öze dokunma saymamak kolay açıklanabilir bir görüş değildir.

BİLGİN, öze dokunma kavramına ilişkin olarak sadece bir hakkın kullanılmamasını değil aynı zamanda hakkın kullanılmasını güçleştiren sınırlamaları da örnek vermektedir. Bunlar her halde öze dokunmadır. Ancak sıkıyönetim dönemlerinde öze dokunma ölçüsüne varan bu kayıtlamalara katlanmak zorunluğu doğmaktadır. Başka bir anlatımla, BİLGİN'e göre, sıkıyönetim koşulları içinde öze dokunma oluşturan uygulamalara katlanmak ödevi söz konusudur. Oysa olağan dönemlerde böyle bir ödev yüklenemez.

BİLGİN'in görüşü daha gerçekçi görünmektedir. Başka bir anlatımla sıkıyönetim dönemlerinde yönetimin yetkileri genişlemektedir. Olağan döneme geçildiğinde bu yetkiler eskisi gibi kullanılamaz. Zira öze dokunma sayılabilir. Dolayısıyla, "öze dokunma", "durdurma" gibi tanımı güç kavramlar bir yana bırakılıp, bir an uygulamadaki durumlar göz önüne getirilecek olursa, sıkıyönetim veya öteki olağanüstü dönemlerde "genişleyen" yetki payının tesbiti önem taşımaktadır. Güçlükler taşıyan "durdurma" kavramı ile bu genişleyen yetki kesimi anlatılmaktadır.

Gerçekten gerek kolluk görevleri, gerekse kamu hizmetleri nedeniyle, bireyler çeşitli ödevler altına girmekte, geçici de olsa, belli durumlarda temel haklarının kendilerine tanıdığı olanakları kullanamamakta veya kısmen kullanabilmektedirler. Olağanüstü dönem veya durumlarda ise bu ödevlerde bir artış meydana gelmekte, böyle bir artış normal zamanlar için katlanılması istenemez bir nitelik taşımaktadır. Normal zamanlardaki ödevlere, sınırlama, olağanüstü dönem ve durumlardaki daha ağır ödevlere de durdurma diyebiliriz. Ancak artışın ölçüsünü saptamak güçlükler taşır.

DRAGO, olağanüstü haller kavramına ayırdığı incelemesinde Conseil D'Etat kararlarından örnekler ile yetki genişlemesinin kimi durumlarda kıl payı olabileceğini göstermektedir. Ancak bu küçük artış, bile normal zamanda yapılması olanaksız nitelik taşır. DRAGO'nun verdiği örnek valinin trafik düzenleme yetkisine ilişkindir. Normal zamanda vali kamu düzeni gerekçesiyle, güvenlik ve esenlik nedenleriyle belli bir yerden insanların ve taşıtların geçmesini geçici olarak yasaklayabilir. Olağanüstü hal kanununda ise vali, belli yer ve saatlerde insan ve taşıtların dolaşımını yasaklama yetkisine sahiptir. Aradaki fark, normal zamanda yasaklamanın sadece kamu düzeninin bozulduğu yere ilişkin olması ve belli süre ile sınırlı olmasına karşın, olağanüstü halde takdiri olarak belirlenecek yerlerde ve saatlerde yasaklama yapılabilmesi ve bunun ne kadar süreceğinin belli edilme zorunluğu bulunmamasındadır. Conseil D'Etat'ya göre, genel ve sürekli nitelik taşıyan yasaklar olağan yetkilerin dışında ayrık nitelik taşır (13).

Yukarıdaki açıklamaları bir sonuca bağlamak gerekirse, durdurma yetkisi sınırlamadan farklıdır. Kimi yazarların belirttiği gibi bu fark bir şiddet farkı, olağanüstü bir yetki genişlemesi ölçüsünde de değildir. Küçük bir genişleme yeterlidir. Ancak bu yetki artışının belirlenmesi güçlükler taşıyabilir. Bunun normal zamanda bir öze dokunma olduğu, ancak belli nedenlerle bu artışa izin verildiği, kısaca istisna sayılması gerektiği göz önünde tutulmalıdır. Bu yetki artışının belirlenmesinde ve geçerli bir nedene bağlanmasında yetkinin kullanıldığı zaman ve koşulların önemi büyüktür.

4. DURDURMADA ZAMAN ÖGESİ ÖNEMLİDİR.

Durdurmada zaman ögesi, yetkinin belli bir süre ile sınırlı olarak kullanılabilmesi, etkilerinin zaman içinde sınırlı oluşu gibi konuları içerdiği kadar, yetkilerin kullanılması anına ve dönemine de ilişkindir. Burada bu sonuncu bağlam ele alınmaktadır. Kısaca, durdurma öyle yetkileri içermektedir ki, bunlar normal zamanlardaki yetkilerle benzerlikler taşısa

bile, normal zamanlarda kullanılması düşünülmez. Kullanıldığı takdirde yargıç bunu yetki aşımı olarak nitelendirecektir.

Kuramsal olarak böyle olan bu kabul, uygulamada her zaman doğrulanmamaktadır. Başka bir anlatımla yönetime olağanüstü dönemlerde kullanılabileceği yetkiler, olağan zamanlarda da tanınmakta ve bir olayda Anayasa Mahkemesi bu yetkileri durdurma değil sınırlama olarak nitelemiş ve anayasal sınırlama ölçüleri kapsamına girdiğine karar vermiş bulunmaktadır. Önce henüz bir yargı kararına konu olmamış bir örneklerle başlayalım.

Bilindiği gibi ülkemizde beş yılda bir nüfus sayımı yapılır. 1543 sayılı Genel Nüfus Yazımı Kanununun 6. maddesi sayım gününde halkın evlerinde oturmalarını "mecburi" kılmaktadır. Başka bir deyişle sokağa çıkma yasağı koymaktadır. Son olarak da 6 Eylül 1987 günü yapılan anayasa değişikliği halk oylaması hazırlığı amacıyla seçmen kütüklerinin sağlıklı biçimde oluşturulması için sayım yapıldı ve sokağa çıkma yasağı (kısmen, çocukları kapsamadığı için) uygulandı. Bu yetki kamu düzeninin korunmasını gerektirir acil bir durum veya olağanüstü bir dönem söz konusu olmadan tanınmış bulunmaktadır. Başka deyişle, kamu düzenine değil, kamu yararı amacına yönelik bir yetkidir. Ancak başta sokağa çıkma, dolaşma olmak üzere pek çok temel hak tümüyle veya kısmen *kullanılamaz hale* gelmektedir. Yukarıdaki tartışma konusu anımsanacak olursa, bu uygulama iki biçimde yorumlanabilir. Bazı hakların kullanılamaması öne sürülerek bunun bir durdurma yetkisi olduğu öne sürülebilir. Sadece kullanılma ölçütüne bakılmasının doğru olmadığı, bazı sınırlamaların kullanmayı kısmen veya tamamen kaldırabileceği, önemli olanın sınırlama amacı olduğu, burada da kamu yararı amacının gerçekleştirildiği, Anayasa'nın kamu yararını genel sınırlama nedenleri arasında saydığı da savunulabilir. Buna karşılık kanımızca doğru olan yaklaşım, sokağa çıkma yasağının ancak olağanüstü durum ve dönemlerde kullanılan bir yetki olduğu, durdurma kapsamı içine girdiği biçimindedir. Böyle bir hükümün anayasa yargısı önüne getirilmiş olsa iptal edilmesi gerekir.

Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi buna pek benzeyen bir yasa kuralını yukarıdaki gerekçelerden ikincisine dayanarak iptal etmemiş, anayasaya uygun bulmuştur. Gerçekten, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunun grev hakkını on yıl süre ile uygulamadan kaldıran kuralının iptali istendiği halde Yüksek Mahkeme temel hakların durdurulması varsayımını tartışmaksızın, konuyu salt temel hakların sınırlandırılması açısından ele almış ve grev hakkının kaldırılmasında kamu yararı bulunduğu sonucuna varmıştır (14).

Yasanın iptali için açılan davada Anayasa'nın 54. maddesine dayanılarak, bu maddede geçen "grev hakkının yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller" deyimini ile "olağanüstü hal, sıkıyönetim, afet vb. gibi" durumların anlaşılması gerektiği, oysa, yasanın normal zamanlar içinde grev yasağı getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca, Serbest bölgeler yasasının grev yasağını genel ve sürekli biçimde getirdiği de kaydedilmiştir.(15) Bu durumun grev hakkını düzenleyen Anayasa'nın 54. maddesine aykırı olduğu öne sürülmüştür. GÜLMEZ'in haklı olarak belirttiği gibi, ne iptal dilekçesinde, ne de Anayasa Mahkemesi kararının gerekçesinde söz konusu yasa kuralları ile zedelenen anayasal hakların sadece grev hakkından ibaret olmadığı, toplu sözleşme hakkını düzenleyen 53. madde ışığı altında da konunun tartışılması gereği üzerinde durulmuş değildir. Kanımızca daha da ilginç görünen durum, iptal isteminde gereken malzeme sunulduğu halde, istemin bir türlü "formüle" edilememiş, öne sürülen savın hukuki nitelikleri açıklandığı halde adının konulamamış olmasıdır.

Gerçekten iptal isteminde sadece grev hakkına değil aynı zamanda temel hakların durdurulmasını düzenleyen 15. maddeye de dayanılması mümkündür. Bu takdirde davacının anayasanın 54. maddesindeki "haller" deyimini içine sadece olağanüstü dönemlerin girdiği yolundaki savını anayasal bir kavrama ve temele dayandırması mümkündür. Bu-

nunla birlikte Anayasa Mahkemesi davacının savını derinlemesine incelemiş görünmektedir. Yüksek Mahkeme, davacının olağanüstü haller biçiminde anladığı "haller" deyiminin aslında genel ve özel nitelikte bütün sınırlama sebeplerini içine alacak ölçüde geniş bir kavram olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesine göre, "Yasa Koyucunun ülke düzeyindeki çok sınırlı bir alanda grev, lokavt ve arabuluculuk gibi işçi ve işveren haklarının kullanılmasını *belirli bir süre askıya almış olmasının* demokratik toplum düzeni gerekleriyle çelişebileceği söylenemez" (16). Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi yukarıda değinilen sınırlama- durdurma farkını göz önünde tutmamakta, sınırlama yetkisi içine temel hakların belirli bir süre askıya alınmış olmasının da girdiğini kabul etmektedir. Öte yandan Yüksek Mahkeme verdiği bu sonuç ile olağanüstü dönemlerdeki yetki genişlemesinin kamu yararı gibi bir sebebe dayanılarak olağan dönemlerde de tanınabileceğini kabul etmiş görünmektedir. Bu yaklaşım "içtihat" haline geldiği takdirde, yasa koyucunun hiç bir kayda bağlı olmaksızın dilediği gibi temel haklar düzenini askıya alıp istisna rejimleri tanıması mümkün olacaktır.

Anayasa Mahkemesi, GÜLMEZ'in belirttiği gibi, Serbest Bölgeler Kanununun geçici 1. maddesi hükmünü (10 yıllık yasak) grev ve lokavta ilişkin 2822 sayılı yasanın grev ve lokavtın geçici olarak yasaklanmasına ilişkin 31. maddesi kuralına benzetmiştir. Ancak bu benzetme "çok yüzeysel" ya da gerçeğe uygun değildir. Zira 2822 sayılı yasada düzenlenen haller "olağanüstü hal" veya "olağanüstü durum" niteliği taşır, kamu düzeni amacına yöneliktir. Serbest Bölgeler Kanunundaki askıya alma yetkisi ise "kamu yararı" amacına yöneliktir. Yüksek Mahkemenin deyimiyle: "Geçici yasaklığın haklı gerekçesini serbest bölgelerin kurulup yerleşmesindeki kamusal çıkarlar oluşturmaktadır". Bununla birlikte, güdülen amaçların farklılığı değil, zaman ögesi önemli görünmektedir.

Gerçekten Anayasa Mahkemesine göre, Anayasanın 13. maddesi kamu düzeni yanında kamu yararı amacıyla da sınırlama yapılabileceğini öngörmektedir. 2822 sayılı kanunla daha çok kamu düzeni sağlanması, Serbest Bölgeler Kanunu ile de kamu yararı için grev hakkının yasaklanması söz konusudur. Bu düzenlemenin Anayasaya aykırı bir yanı bulunmamaktadır.

Konuyu zaman açısından bakıldığında durum değişmektedir. Anayasanın 15. maddesi temel hakların durdurulması yetkisini "olağanüstü yönetim usulleri" başlığı altında, daha sonra da ayrıca düzenlediği dönemlerde kullanılacak (b.119-122) bir yetki olarak öngörmüş bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, durdurmanın olağanüstü döneme bu niteliği veren hukuki rejimin tünü, aynı zamanda da bu dönemlerde kullanılan yetkiler olduğu söylenebilir. Yukarıdaki örneğe dönülecek olursa, 2822 sayılı kanunda grev hakkının geçici olarak yasaklanmasına yol açan "durum"lar, olağanüstü durumlardır. Bu durumların, yetki genişlemesine yol açtığı öğretide kabul edilmektedir (17). Anılan kanunun geçici grev yasağı yetkisi tanımasını, olağanüstü bir nedene dayanılarak belli bir temel hakkın geçici bir süre kullanılamaması, kısaca durdurma yetkisi olarak tanımlamak mümkündür. Buna karşılık Serbest Bölgeler Kanununda ekonomik nedenlerle de olsa bir olağanüstü durum düzenlenmiş değildir. Olağan bir dönemde, anayasa güvencesi altında olan, başka deyişle serbestçe kullanılacağı anayasa ile belirtilen bir temel hakkın "askıya alınması" mümkün değildir. Şu kadar ki, az önce sözü edilen "olağanüstü durum"lardan biri ortaya çıkmış olmasın. Zira yönetim, yasalarla öngörülmüş olmasa bile, olağanüstü durumu karşılayabilmek, kısaca kamu düzenini sağlamak için temel hakların yasaklanmasına kadar varan bir yetki genişlemesinden yararlanabilir (18).

Bu durumu Anayasa kuralları ile örneklemek gerekirse, Anayasa'nın 15. maddesinde genel olarak durdurma tanımı ve uygulanacağı dönemler açıklanmış ve söz konusu dönemler ayrıca düzenlenmiştir. Aynı zamanda, olağanüstü durumları karşılayabilmek

için, "gecikmesinde sakınca bulunan haller" kaydı ile belli temel hak güvencelerinin kaldırılarak, yönetim lehine yetki genişlemesi sağlanmıştır. Örneğin 19. maddenin 3. fıkrasına göre: "Hakim kararı olmadan yakalama, ancak *suçüstü halinde* veya *gecikmesinde sakınca bulunan hallerde* yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir". Bu kural, ortada bir olağanüstü dönem olmadığı halde, başka deyişle az önce durdurma koşulu olarak belirtilen bir dönem" söz konusu değilken, olağandışı koşullar, ya da olağanüstü durum nedeniyle bir anayasal güvencenin kaldırılmasına izin vermektedir. Bu hal veya durumların bir yasa ile öngörülmesi (tüketici biçimde) mümkün olmadığından bunun geniş ve belirlenmesi güç bir yetki olduğu öne sürülerek eleştirilebilir. Ne var ki, özel olarak güvenceye, örneğin yargıç kararına bağlanmamış veya kullanılması bakımından yönetime özel bir ödev yüklenmemiş (yakınlarına haber verme ödevi gibi) olan temel haklar bakımında da, yasaklama, kullanamama sonucu veren önlemler alma gibi yetkiler olağanüstü dönem veya durum koşulu aranmaksızın yasa koyucu tarafından yönetime tanınmış olabilir. Örneğin "Bir bölgeye girmek veya yerleşmek milli güvenliği sarsıyorsa, oraya hiç kimsenin girmemesi ve yerleşmemesi, yerleşmiş olanların da oradan çıkarılması gerekir" (19). Gezi ve yerleşme özgürlüğü bakımından anayasa koyucunun özel bir güvence getirmediği (yargıç kararı ile sınırlama gibi) göz önünde tutulursa, yasa koyucunun bu hakları geçici bir süre yasaklamaya veya kaldırmaya varan yetkiler tanıyabileceği ve bunların kullanılmasında yargıç kararı koşulu aranmayabileceği söylenebilir. Nitekim Anayasa Mahkemesi Polis Vazife Ve Selahiyet Kanunu değişikliği ve eklerine ilişkin son kararında, (20) "Anayasa'nın konut dokunulmazlığı konusunda kural koyan 21. ve haberleşme özgürlüğünü düzenleyen 22. maddelerinde genel ilke olarak hakim kararı olmadan bu özgürlüklerin sınırlandırılmayacağı belirtilmişken, 23. maddede, yerleşme ve seyahat özgürlüğünü sınırlandıracak makam açısından herhangi bir kayıt getirilmemiştir. Şu halde olayın elverdiği ölçüde idari makamlar da bu konularda kısıtlamalar yapmaya yetkilidirler", demektedir. Başka bir anlatımla, seyahat ve yerleşme özgürlüğünü, Anayasa'da öngörülen genel ve özel nedenlerle sınırlamak, belirsiz sayıda kişiler için sürekli yasaklama getirmek, "genel" ve "sürekli" kullanamama sonucu doğuran yetkiler kullanılması mümkündür. Kuşkusuz, bir temel hakkın anayasa'da özel bir güvence koşuluna bağlanmamasını, onu geçici de olsa ortadan kaldırmaya varabilecek, hatta kimi durumlarda belli yerlerde sürekli olarak kullanılamaması sonucu verebilecek bir sınırlamaya açık sayma nedeni olarak görme doğru değildir. Başka bir deyişle, bir temel hak özel güvenceye bağlanmamış olsa bile sadece onun anayasa'da temel hak olarak tanınmış ve ifade edilmiş olmasından kaynaklanan bir "dokunulmazlığı" vardır. 1961 Anayasası'nın "öz güvencesi" dediği bu niteliğin, 1982 Anayasasında yinelenmiş olmadığına bakılarak kalktığı sonucuna varılamaz. Zira bu nitelik temel hak olmakdan kaynaklanan "doğal" bir niteliktir. Ancak bu açıklamadan Anayasa Mahkemesinin yerleşme özgürlüğüne ilişkin yorumunu doğru veya yerinde olmadığı anlamı da çıkmaz. Bu örnek iki kabulü doğrulamaktadır. Kimi temel haklarda sınırlama yetkisi yasaklama, kullanamama sonucu doğurabilir.. Salt bu sonuca bakılarak bu yetkinin temel hakların durdurulması yetkisi olduğu söylenemez. Başka bir anlatımla, bir temel hak için normal zamanda kullanılabilecek bir "sınırlama" yetkisi, bir başka temel hak için ancak olağanüstü dönemde kullanılabilecek bir "durdurma" yetkisi niteliği taşıyabilir. Gezi özgürlüğü ya da yerleşme özgürlüğü normal zamanlarda da "kaldırılabilir". Buna karşılık konut dokunulmazlığı ancak olağanüstü nedenlerle ve olağanüstü dönemlerde "geçici olarak" kaldırılabilir.

5. DURDURMA, ASLINDA ANAYASA VE OLAĞAN MEVZUATLA TANINAN GÜVENCELERİN ASKIYA ALINMASI ANLAMINA GELİR.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle durdurma kavramının tanımı için gerekli üç

ogeden ikisinin gözden geçirildiği söylenebilir. Gerçekten ilk aşamada durdurmanın sınırlamadan farkı üzerinde durmak gerekiyordu. Durdurma salt kullanamama olarak nitelenirse sınırlamadan farklı olduğu görülemez. İkinci öge olarak, durdurmanın her zaman değil fakat yalnızca olağanüstü dönemlerde veya durumlarda kullanılabilecek yetki olması ele alındı. Pek çok durumda yönetimin yetkilerini genişlettiği görülür. Bu nedenle olağanüstü dönemlerdeki yetki artışı, günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde olağan biçimde ve dönemlerde yaşanmaktadır. Kuramsal olarak durdurma-sınırlama farkını ortaya koyabilmek için, olağan-olağanüstü dönem ayrımını kabul etmek gerekir. Bu saptama, durdurma kavramının tanımı için yeterli değildir. Bir üçüncü ögenin, "askıya alma" ögesinin bunlara eklenmesi gerekir.

Durdurma kavramının sıkıyönetim tanımıyla çıkarılması doğaldır. Zira bizde de kavramın tarihsel gelişmesi sıkıyönetimle ilişkili olduğunu gösteriyor. Kısaca, 1982'ye kadar durdurma, sıkıyönetim hukuki rejimi içinde kullanılabilecek bir yetki olarak anayasalarda düzenlenmiş iken, 1982'de de temel hakların genel hükümleri arasında bir hukuki rejim olarak ve ayrıca da olağanüstü yönetim usullerinde kullanılan bir yetki olarak düzenlenmiştir.

Durdurmanın bir yetki olarak nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin bir örnek Anayasa'nın 33. maddesidir. Bu maddede dernek kurma hürriyeti düzenlenmektedir. Buna göre, ilke olarak dernek "faaliyetinin durdurulması", yargıç kararı ile olur. Ancak gecikmede sakınca bulunan hallerde dernek "hakim kararına kadar kanunen yetili kılınan merciin emriyle faaliyetten alıkonulabilir". Buradan hareketle *durdurmayı, bir yetki olarak, anayasal güvence altındaki bir faaliyetin durdurulması veya yasaklanması biçiminde tanımlamak mümkündür.*

Durdurmanın hukuki rejim olarak tanımı Anayasa'nın aynı başlığı taşıyan 15. maddesinden çıkarılabilir. Birinci fıkranın sonuna doğru "temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasa'da öngörülen güvence-lere aykırı tedbirler alınabilir" denilmektedir.

Bu noktadan hareketle, hukuki rejim olarak durdurma, temel haklara ilişkin anayasal güvencelerin askıya alınması biçiminde tanımlanabilir. 1792 Anayasasında Fransız kurucu gücü sıkıyönetimi bir rejim olarak "anayasa egemenliğinin askıya alınması" (suspension de l'empire de la Constitution) deyiimiyle tanımlanmıştır (21). Bizde de 1876 ve 1924'ün anayasal hakların veya mevzuatın askıya alınması biçiminde özetlenebilecek tanımlar getirmiş olduğuna değinilmişti. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde de (m.15) bu durum, Sözleşme ile üstlenilen ödevlere aykırı önlemler alabilme yetkisi olarak tanımlanmıştır.

Durdurma bir hukuki rejim olarak olağanüstü yönetim usullerinin bir parçasıdır. Olağanüstü yönetim usulleri temel haklar dışındaki kuralların da, gerekiyorsa askıya alınmasını, buna karşılık durdurma temel hak güvencelerinin askıya alınmasını ifade eder.

Bu yönüyle askıya alma anayasa'nın değiştirilmesi yetkisine benzetilmiştir (22). Dolayısıyla askıya almada, değiştirme yetkisinin koşul ve yöntemlerine uyulması gerektiği savunulmuştur. Bu görüş özellikle, anayasanın değiştirilmezlik niteliği taşıyan kurlarının, askıya alınamayacağını öne sürmesiyle dikkat çekmektedir. Bu nokta, durdurma yetkisinin sınırlarını saptama açısından yararlı olabilir.

Askıya almanın değiştirmeden farklı olduğunu savunan MORELLI, anayasa değişikliğinin sürekli etki gösteren ve yeni bir anayasa düzeni kuran bir nitelik taşıdığı halde, askıya almanın yeni bir düzen amaçlamadığını ve etkilerinin sürekli olmadığını belirtmektedir (23).

Askiya alma kurucu bir işlem değil, fakat olumsuz bir işlemdir. Belli bir kuralı uygulamama anlamı taşır. Dolayısıyla öngörüldüğü (olağanüstü) dönemle sınırlıdır. Olağan döneme geçildiğinde bu geçiş yeniden bir anayasa düzenine geçildiği anlamına gelmez. Askiya alma geçici nitelikte bir "kaldırma" da değildir. Başka bir deyişle, askiya alma, anayasanın bir kuralının zorunlu bir "kopma" (rottura) sonucu yerini bir başka kurala bırakması, daha sonra yeniden anayasa düzenine geçiş anlamı taşımaz. Zira her ne kadar bir anayasa kuralı askiya alınmış olsa da uygulanma yeteneğini tümüyle yitirmiş sayılmaz (24). Bu yoruma katılmamak olanaksızdır. Gerçekten durdurma rejimi, anayasal güvencelerin askiya alınması anlamına gelmekle, anayasal temel haklar anlayışının değiştiğini kabul etmek, istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Özetle, durdurma sonucu uygulanan "güvencelere aykırı" önlemlerin de bir noktaya kadar anayasaya, hukuk devleti ilkesine uygunluğu söz konusudur.

Askiya alma ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir önemli nokta da onun bir "*hukuki rejim*", belli bir konuda öngörülen kurallar bütünü niteliği taşımasıdır. Başka deyişle, askiya alma, tek yetkiden değil, örneğin bazı hakları "durdurma"dan değil, fakat yetkiler bütününden oluşmaktadır. Bu bütünün ortak özelliği, "anayasal temel hak güvencelerine aykırı olabileme" niteliğidir. Anayasanın 15. maddesinde bu durum "durdurulabilir" veya "güvencelere aykırı tedbirler alınabilir" biçiminde ifade edilmiştir. Belirtmek gerekir ki, dar anlamda durdurma, ya da bir hakkın sağladığı imkanların kaldırılması, anayasal güvencelere aykırı tedbirlerin en ağır olanıdır. Bunun yanı sıra, yargı yoluna başvurma hakkının kaldırılması, "yakınlarına haber verme mecburiyetinin" kalkması, gözaltı sürelerinin uzatılması gibi pek çok önlem de durdurma kavramının kapsamına girmektedir.

Askiya alma özünde geçici nitelik taşıdığından, bu dönem içinde kullanılan yetkilerin, kısaca durdurmanın etkilerinin de geçici olması doğaldır. Bununla birlikte bu konu başka açıklamaların yapılmasını da gerekli kılmaktadır.

6. DURDURMA'NIN ETKİLERİ

Durdurma'nın "geçici" bir döneme ilişkin olması, bu yetkinin dönem sonunda sona ermesini gerektirir. Dönem içinde kullanılan yetkinin doğurduğu hukuki sonuçlar da geçici midir?

1980 sonrası uygulamamızda yasa koyucunun her iki soruya da süreklilik yönünde yanıt verdiği, buna karşılık öğreti ve hukukçuların geçicilik görüşünü savunduğu, idare mahkemelerinin son kararları ile geçicilik tezine hukuki dayanak oluşturduğu dikkat çekmektedir.

Temel hakların durdurulması bağlamındaki yetkileri kullanan organların bu yetkileri olağanüstü dönemin sona ermesinden sonra kullanamayacakları açıktır. Sıkıyönetimin sona ermesinden sonra bir sıkıyönetim konutanlığı makamı da kalmamaktadır. Ancak sıkıyönetim mahkemeleri için de geçerli olan bu görüş (onların da askeri ceza mahkemesi kimliğine geri döndükleri açıktır) yasa koyucu tarafından aksine bir kural getirilmekle kabul edilmemiştir. Sıkıyönetim Kanunun 23. maddesinde düzenlenen kurala göre sıkıyönetim mahkemeleri eldeki işlerle sınırlı olarak sıkıyönetimin sona ermesinden sonra da görev ve devam ederler.

Bu kuralın Anayasa'nın sıkıyönetimi düzenleyen kurallarına ve doğal yargıç ilkesine aykırı olduğuna ilişkin Anayasa Mahkemesi kararı (25) bulunmakla birlikte, bu defa getirilen kuralın anayasa yargısı bağımsızlık dönemi içinde olması nedeniyle konuyu Anayasa Mahkemesine götürmenin Anayasa'nın geçici 15. maddesi karşısında, mümkün olmadığı düşünülmüştür.

Buna karşılık olarak, Anayasa'nın geçici 15. maddesinin hükmünü icra ederek yürürlükten kalkmış sayılacağı, bu maddeye karşın mahkemelerin kendiliklerinden konuyu Anayasa Mahkemesine götürebilecekleri, zira "iddia edilemez" deyiminin tarafları bağladığı, ve, 1982 Anayasası'nın kendisinden önce Sıkıyönetim Kanunu'na konulmuş olan bu kuralı (1961 Anayasası'nın 1973 değişikliği gibi) tekrar etmemiş olmasına bakılarak yürürlükten kaldırdığı tezleri öne sürülmüştür (26). Ne var ki sıkıyönetim mahkemeleri yasanın sözel anlamı ile bağlı kalmayı yeğleyerek bu konudaki yargısal yorumun oluşmasını önlemiş bulunmaktadır.

Temel hakların durdurulmasına ilişkin yetkilerin kullanıldıktan sonra etkilerinin geçicilik tezi içinde değerlendirildiğini gösteren yargı kararları bulunmaktadır.

Hocamız Bahri Savcı "Sevgisizlik Gütmesi mi?" başlıklı yazısında geçicilik tezini felsefi düzlemde ele alarak sürekliliğin sevgisizlikle eş anlamlı olduğunu vurgulamaktadır. Hocamız görevden uzaklaştırılan kişilerin durumunu bir çeşit monark iradesi ya da "af" sonucu olarak nitelendirmekte, sıkıyönetimin amacına ulaşmak için bu kişilere "görevlerinden uzaklaşma ödevi" yüklediğini, amaca ulaşıldığına göre bu ödevi üstlenen kişilerin geri dönmelerinin sağlanmak gerektiğini belirtmektedir. Bu seçeneğin ötesi "sevgisizlik" (ekleyelim, kin) sıyılır, demektir. bu görüşler hukuksal çözüm arayanlara yol gösterir niteliktedir.

Gerçekten, özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde bu tür hukuki sorunlarla çok karşılaşan Conseil d'Etat kararları da geçicilik tezini doğrulamaktadır. Ancak bu kararların çoğu "kısmen iptal" biçimindedir. Başka anlatımla, Conseil d'Etat etkileri dönem sonundan öteye taşan işlemleri bu nedenle iptal etmiştir. Buna göre, olağanüstü durumlarda veya dönemlerde alınan önlemler, kendilerini doğrulayan gereksinimler ayakta kaldığı ölçüde geçerlidir. Gereksinme veya zorunluk kalmamışsa başka amaçlarla bu önlemlerin sürdürülmesi mümkün değildir. Görüldüğü gibi burada teknik anlamda "iptal" değil "kaldırma" söz konusudur (27).

Burada 1955 tarihli Andriamiseza kararına ve buna ilişkin olarak Hükümet Sözcüsü MOSSET'in görüşünü aktarmak yararlıdır. O tarihte fransız toprağı olan Madagaskar'da (Tananariv) sağlık merkezi çevirmeni olarak çalışan Bay Andriamiseza'nın bir süredir gelişen bağımsızlık amaçlı olaylara karıştığından kuşkulandır. Buna göre, evinde milliyetçilerle toplantılar yapmaktadır. Olağanüstü hal ilan edilmiştir. Vali buna dayanarak kamu görevlilerinin "sadakatsizlikleri" yüzünden görevden alınabileceklerine ilişkin bir değişiklik yapar. Bu değişiklik Bay Andriamiseza'nın aleyhinde kanıt olmadığı halde salt kuşku duyulması durumunda bile görevine son verilebilmesini sağlar. Öznel nedene dayanarak göreve son verme hukuka aykırı olduğu gibi, düzenleyici işlem salt bir kişinin durumuna kılıf oluşturmak için değiştirilmiş, bu değişiklik adeta geriye yürütülmüştür.

MOSSET bu verilerin ışığında, Andriamiseza hakkındaki işlemin dönem sonundan sonra hüküm ifade etmeyeceği gibi, baştan itibaren silinmesi, iptal edilmesi gerekeceği yönünde görüş bildirir. Bu olaydan hareketle genelleştirilebilecek olan görüş şöyle ifade edilebilir. MOSSET olağanüstü hallerde yapılan işlemlerin hukuka aykırı olmaları halinde yapılabilecek bir şey olmadığı yolundaki görüşü reddetmektedir. Bu durumda da önce yapılacak olan şey işlemlerin mevzuata uygunluğunun denetimidir. Olağanüstü hal, bu dönemde yapılan işlemin (hukuka aykırı ise) hukuka uygunluğunu sağlamaz. Sadece uygulanmasını koruyan bir çeşit "tartışılmazlık" söz konusudur. Dönem sonunda bu tartışma yeniden açılabilir. İşlem hukuka aykırı ise iptal edilir (28). Böylece olağanüstü yönetim usulleri kapsamında yapılan işlemler için iki seçenek ortaya çıkmış bulunuyor. Bu işlemler özel durum gerekleri olarak beliren hukuka uygunluk çerçevesinde yapılmışlar ise,

dönem sonunda "kaldırılmaları" gerekir. Hukuka aykırı iseler baştan itibaren silinmeleri, "iptal" edilmeleri gerekir.

Bu seçenek 1983 sonrasında Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) ve idare mahkemeleri ile Danıştay önüne de çıktı. AYİM kanun koyucunun benimsediği süreklilik tezini kabul ederek sıkıyönetim önlemlerinin gerekiyorsa "iptal" değil "kaldırma" ile sonuçlanacağını belirlemiştir. Yüksek Mahkemeye göre, Sıkıyönetim Kanunu'na eklenen kural ile Sıkıyönetim Komutanlıklarının daha önce sakıncalı bulunan personel hakkında bu kaydı kaldırmalarının sağlandığı, iptal veya geri alma yetkilerinin zaten mevcut bulunduğu, sakıncalı görme işlemi hukuka aykırı ise geri alınmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Kanun Koyucunun benimsediği süreklilik tezi, kanuna getirilen bir kayıtlı açıklanmıştır. Buna göre sıkıyönetim komutanları sakıncalı bulundukları için görevden alınan personel "bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmazlar". Ancak AYİM kararında yapılan yoruma göre, Kanun Koyucu bu hükmün doğuracağı sonuçları iyi denetleyebilmek için Sıkıyönetim Komutanlıklarının alınan kararları gözden geçirmelerini öngörmüş, sakıncalı bulunmayanların böylece göreve devamı sağlanmıştır. Yüksek Mahkemeye göre, bu, bir kaldırmadır. Zira önceki durumun geçerliliği tartışmamakta, sadece ilerisi için bir karar verilmektedir (29).

İdare Mahkemeleri ve Danıştay'ın aynı konudaki görüşü ise yapılan "sakınca kaldırma" işlemlerinin geri alma niteliği taşıdığı yolundadır. Yönetmelik yargı kararları uzun bir gerekçe içermemekte sadece "idarenin (işleminin) hatalı olduğu"nu, hukuka aykırı (hatalı) işlemin kaldırma değil, geri almaya konu olacağını belirtmektedir.

Hukuka aykırılık veya "hata"nın açıklanması güç değildir. Zira bizde Sıkıyönetim Kanunu ile görevden alınanların durumu (30) Bay Andriamiseza'ninkinden farklı değildir. Başka bir anlatımla, yönetim savunmasında görevden alınmanın sıkıyönetim "emriyle" olduğunu söylemekte, başka bir kanıt getirilmesine gerek olmadığını öne sürmektedir. MOSSET'nin vurguladığı gibi "olağanüstü hal yasallığı" belki yapılan işlemin o zaman tartışılmasını önlemektedir, ama daha sonra, normal zamana döndüğünde tartışma imkanı da geri döner. Başka deyişle yaptığı işlemi (zira işlem hukuken komutanlık işlemi değil, sivil yönetim işlemidir) doğrulayamayan yönetimin "hatalı" olduğunu kabul bilinen bir yargısal çözüm yöntemidir.

Yönetmelik yargının Sıkıyönetim Kanununda yer alan ve açıkça süreklilik tezini vurgulayan "bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar" kaydını, normal sınırı içine çekerek dönem boyunca çalıştırılmazlar biçiminde yorumlamasına gelince bu, temel hakların durdurulmasının sınırlarını gösteren bir içtihat olarak değerlendirilebilir.

7. TEMEL HAKLARIN DURDURULMASI'NIN SINIRLARI

Bilindiği gibi Anayasa'nın 15. maddesi, durdurmanın koşullarını sıralamış, öğreti de bunlara 13. madde de ifade edilen "sınırlama sınırlarının" da eklenmesi gerektiğini savunmaktadır (31).

Yine öğretinin bir kesimi 1982 Anayasası'nın "olağanüstü yönetim usulleri" ile bir "paralel anayasa" yaratmış olduğunu çarpıcı biçimde sergilemektedir.

Kuşkusuz, durdurma rejimi anayasal güvencelerin askıya alınması anlamına gelmediğine göre, "anayasaya aykırı" önlemler uygulanabilecektir. Anayasa bunların "durumun gerektirdiği ölçü", "milletlerarası hukuk" ve "dokunulmaz-çekirdek- alan" ile sınırlı olduğu-

nu belirtmekle yetinmiştir. Özellikle durumun gerektirdiği ölçüyü saptarken adeta bir olağanüstü hal anayasası çerçevesi içinde mi, bazı kuralları askıya alınmış olmakla birlikte mevcut anayasa çerçevesinde mi yorum yapmak gerekir? sorusu ortaya çıkmaktadır.

Sorunu değişik terimlerle yinelemek gerekirse, kimilerinin Sıkıyönetim Kanunu kuralları "1982 Anayasası'na bile aykırı"dır biçimindeki itirazları, temel haklarının durdurulması, bir hukuki rejimdir, belirgin özelliği de anayasal güvencelere aykırı işlemler yapılabilmesi-dir biçiminde karşılanabilir. Ancak anayasal güvencelere aykırı işlemler yapabilmenin de sınırları vardır. Sorun, bu sınırların somutlaştırabilmesidir. Zira Anayasa bazı soyut sınır ölçüleri ifade etmiştir. Bu ölçüler nasıl yorumlanmalıdır?

İşte bu noktada "paralel anayasa" tezi ele alınmak ve reddedilmek gerekir. Yukarıda değinildiği gibi, askıya alma bir anayasa değişikliği değildir. Yeni bir anayasal düzene geçiş de değildir. Dolayısıyla mevcut anayasa ve hukuk devleti anlayışı içinde yorum yapmak gerekir. Özellikle askıya almanın değiştirilmezlik varsayımına giren kurallara uygun olmak zorunluğu (32) göz önünde tutulursa, bizde de sıkıyönetim olsun, öteki olağanüstü dönemler ve durumlar olsun Cumhuriyetin temel niteliklerinden olduğu anayasaca kabul edilmiş bulunan "temel haklara saygı" ilkesi bütün dönemlerde geçerli sayılmak gerekir.

Bir bakıma Sıkıyönetim Kanunun "bir daha çalıştırılmazlar" biçimindeki kaydı, ve bunun içerdiği süreklilik tezi paralel anayasa yaratılması anlamına geliyordu. İdare Mahkemelerimiz bu tezi öğretimizden daha önce davranarak çürütmüş bulunuyor.

Burada yönetsel yargının örnek kararlarından birinin gerekçesinden alıntı yaparak konuyu sonuçlandırmak uygun görünmektedir.

"Bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmamak tedbirini ancak olağanüstü hallerde olağanüstü yetkilerin kullanılmasıyla alınabilecek geçici tedbirler kapsamında kabul etmeyip devamlı bir ceza haline dönüştürmek Anayasa ile teminat altına alınan temel hak ve hürriyetlere, kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesine ve diğer hukuk devleti ilkelerine aykırı düşecektir" (33).

NOTLAR

- (1) Bahri SAVCI, "Sevgisizlik gütmesi mi?", *Cumhuriyet*, 21.8.1985, s.2.
- (2) G.MORRELLI, *La sospensione del diritto fondamentale nello stato moderno*, Milano, Giuffrè, 1966, s. 228. Yazar terim tartışmasına işaret etmekle birlikte, tartışmanın belli bir devlet kuramı temel alınarak çözülebileceğini savunmaktadır. Başka deyişle, çözüme umudu olmayan bir tartışma söz konusu değildir.
- (3) O.ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İÜHF, 4. baskı, 1982, s. 252.
- (4) C.-A.COLLIARD, *Libertés Publiques*, Paris, Dalloz, 5 ème éd. 1975, s. 117.
- (5) M.SOYSAL, *Anayasa'nın anlamı*, İstanbul, Gerçek yay. 100 Soruda Dizisi, 6; baskı, 1986, s. 198-199.
- (6) M.KAPANI, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, AÜHF, yenilenmiş 6. baskı, 1981, s. 239 ve 240.
- (7) P. BİLGİN, *1961 Anayasası'na Göre Sıkıyönetim*, İstanbul, İÜHF, 1976, s. 16-22.
- (8) Aynı yerde, s.20
- (9) F. SAĞLAM, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, Ankara, SBF, 1982, s.24. dn.26 ve 180-181.
- (10) Aynı yerde, s.181
- (11) E.ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, 1986, s. 91-94.
- (12) Bu konuda bkz. L.DURAN, *İdare Hukuku Ders Notları*, İstanbul, İÜHF, 1982, s. 248 vd.
- (13) DRAGO, "L'état d'urgence et les libertés publiques", *RDP*, 1955, No 3, s. 682.
- (14) *Anayasa Mahkemesi*, T.6.10.1986, E. 1985/21, K.1986/23, RG 14.3.1987, sayı 19400, s.21-63.

- (15) M.GÜLMEZ, "Serbest Bölgelerde Grev Hakkı ve Anayasa Mahkemesi Kararı" (Bu Armağanda).
- (16) dn 14'te anılan karar, s. 53.
- (17) L.DURAN, *İdare hukuku ders Notları*, İstanbul, 1982, s.300: Bu durumlar aslında "kanunlarla bile öngörülme... ayrık hallerdir".
- (18) Bizde henüz olağanüstü durumlar inceleme konusu yapılmış değil. Bununla birlikte, öteden beri incelenmesine karşın Fransız Hukukunda da belirlenebilmiş bir kavram değil. Ancak, yasada öngörülmediği halde bir yetki artışına gerekçe oluşturduğu kabul edilmektedir. Bkz. G.P.TCHIVOUNDA, "Recherches sur l'urgence en droit administratif français", RDP, janv.-févr. 1983, s. 82-132.
- (19) Anayasa Mahkemesi, T.11.2.1964, E.1963/330, K.1964/15, AMKD sayı 2, (1971), s. 75-76.
- (20) Anayasa Mahkemesi, T.26.11.1986, E.1985/8, K.1986/27, RG 14.8.1987, Sayı 19544, s.65.
- (21) Bkz. yuk.dn 4, aynı yerde.
- (22) MORELLI, s.229.
- (23) aynı yerde, s.230.
- (24) aynı yerde, s.230.
- (25) Anayasa Mahkemesi, T.15 ve 16 Şubat 1972, E.1971 /31, K.1972/5. AMKD, sayı 10 (1973), s. 189.
- (26) B.TANÖR, "Sıkıyönetim Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi"... Cumhuriyet, 28.11.1985, s.2.
- (27) Bu kararlar ve yorumu için bkz. L.NIZARD, *La jurisprudence administrative des circonstances exceptionnelles et la légalité*, Paris, LGDJ, 1962, s. 175-182.
- (28) Bkz. Conclusions de M. Le Commissaire du Gouvernement Mosset, *Revue juridique et politique de l'Union française*, no 4, Oct. -Déc.1955, s. 859-866.
- (29) Karar metni ve yorumumuz için bkz. *Amme İdaresi Dergisi*, alt 20, sayı 1, Mart 1987, s. 150-163.
- (30) Bu konuda bkz. N.İNAN, "Sıkıyönetim Kanununa Göre Kamu Personelinin Görevine Son Verilmesi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Haziran 1984, sayı 74-75, s. 47-58.
- (31) Bkz. yuk.dn.11.
- (32) Bkz. yuk.dn.22.
- (33) Ankara 1 Numaralı İdare mahkemesi, T.20.5.1987, E.1986/597, K. 1987/391 (yayınlanmadı).

"GÜVENLİK SORUŞTURMASI" DENİLEN HUKUKSAL SAPIKLIĞIN, MİT RAPORLARINDAKİ KORKUNÇ YANLIŞ VE YALANLAR IŞIĞINDA DEĞERLENDİRİLMESİ:

Muammer AKSOY
(Türk Hukuk Kurumu Başkanı)

I. BAŞLIĞA VE YAZININ İÇERİĞİNE İLİŞKİN AÇIKLAMA:

Eğer "başlık", bir yazının içeriğini açık seçik gösterecekse (yazıyı okuyacak kişilere, daha okumadan onun içinde neler bulacağını anlatacaksa), bu yazının uzun başlığının, daha da uzun ve şöyle olması gerekirdi: "Güvenlik Soruşturmaları Nedeniyle MİT Raporlarına Bir Gözatiş"; ve "Bu Raporlarda Yansıyan Demokrasi ve Hukuk Devleti İlkeleriyle Asla Bağdaşmayacak Korkunç Zihniyet" ve "Bu Raporların İnanılmaz Yanlışlar ve Uydurmalarla Dolu Oluşu" Karşısında, "Bir yandan MİT Raporları Sorununun Hukuka Yaraşır Bir Hale Getirilmesi Gereğinin, Öte yandan da Kişilere İlişkin Gizli Raporların - İlgilinin İtiraz ve Dava Hakkı Bulunmaması sonucu- Çoğu Kez Yanlış ve Yalanlarla Dolu Olmaya Mahkûm Bulunduğu Gerçeği'nin Ortaya Çıkmasından Ötürü, MİT Raporlarından Çok Daha Üstünkörü Hazırlanan "Güvenlik Soruşturmaları Raporlarının ve Yönteminin, Yalnız Hukuka Zıt Olmakla Kalmayıp, Aynı Zamanda Ulaşılmak İstenildiği İddia Edilen Amaca da Tamamen Aykırı Olduğu'nun Anlaşılması:

Bir yazıya, kuşkusuz bu kadar uzun bir başlık konulamaz. Bu nedenle, yazımızın başlangıcında, bu yazıda nelerin aranmaması gerektiğine kısaca değinmemiz gerekiyor. Önce belirtelim ki; okur, "güvenlik soruşturmaları ve MİT raporları" konularında sistemli, her noktada ayrıntıyı da kapsayan bir inceleme karşısında bulunmadığını bilmelidir. Bu yazıda, ne "güvenlik soruşturmaları", ne de "MİT kuruluşu", ya da "MİT raporları", her yönü ile inceleme konusu yapılacak değildir. Yazımızda, birbirine çok yakın bu iki konu alanında, sadece *bazı noktalara* vurulan *kalin fırçalarla*, *genel bir tablo* çizmeye ve bunun yardımıyla da bir *değer yargısına* ulaşmaya çalışacağız.

Başka deyimle, göstereceğiz ki, *yüzbinlerce vatandaşın* kamu hizmetinde iş bulması (ilk kez odacılığa atanmasından tutunuz da, yıllarca Asliye Ceza Hakimliği yapmış

bir yargıcın görevinin Ağır Ceza Mahkemesi üyeliğine nakledilmesi), ya da herhangi bir resmî belge istemesi söz konusu olduğunda, ADLİ SİCİL gibi *objektif* bir kurum varken, kimin hazırladığı *bilinmeyen*, (ilgili her şahıs bakımından başka başka düzeyde ajan ya da görevlilerce (1) hazırlanan, *eşit ve objektif ölçütlerden tamamen yoksun*) birtakım soruşturma raporları sonucu, kişilerin "OLUMLU ya da OLUMSUZ (SAKINCALI ya da SAKINCASIZ) VATANDAŞLAR" kategorilerine sokulmaları ve bu yargıya göre işlem görme-leri, hem HUKUKA, hem de *hizmetin gereklerine* kesinkes ters düşmektedir. Bu, son derece *keyfî* ve *ilkel* (kısacası çağ dışı) bir tutum ve yöntemdir. İşte *yargı organları dışında* verilen bu *kararlar*, ayrıca çoğu kez korkunç *yanlışlara*, hatta *yalanlara* dayanmaktadır; ve doğaları gereği *hep böyle kalacaklardır*. Çünkü, onların rastgele, *bilgisiz* (hele söz konusu alanda tamamen *cahil* hatta *eçhel*) kişilerce hazırlanmaları, "YANLIŞLARIN sürekli kaynağı"nı oluşturduğu gibi; GİZLİ raporların içeriğinin *Gizli kalmaları nedeniyle* ilgililerce *itiraz edilemeyecek durumda* olmaları da, *dar kafalı, fanatik, bağnaz* birçok görevlinin, hoşlanmadıkları görüş ya da davranışların sahiplerine *iftira etme* heveslerini kamçıladığından, "yalan ve uydurmaların sürekli kaynağı" olarak kalacaktır. Daha kötüsü, on yıllardan (hatta yüzyıllardan) beri GENELLİKLE iktidarda bulunan "SAĞ DÜŞÜNCE VE ZİHNİYETİN daima ve sürekli olarak iktidarda kalmasını, DEVLETİN GÜVENLİĞİ ile eş-değer ve eş-anlamda sayan çağ dışı zihniyetin savunucusu olan bir kadronun", MIT raporlarını, güvenlik soruşturmalarını ve başkaca gizli polis raporlarını, "HER TÜR SOL GÖRÜŞE (demokratik sol görüşe dahi) sahip vatandaşların, "DEVLET YAŞAMINDA asla ROL VE GÖREV SAHİBİ OLAMAMALARI için işleyen bir mekanizma" haline getirmiş olması, bu kurumları ters işleyen ve kuruluş amaçlarına (işlevlerine) yanıt vermeyen çarklar düzeyine düşürmüştür. Bu iddiamızın ne kadar doğru olduğunu göstermek için de hazırlanan *gizli raporlar* arasında *en üst düzeyde yer alan MIT raporlarının* bile, kişilerle ilgili olanlarının *ne denli yanlış ve yalanlarla dolu olduğuna* birkaç örnek vererek, "MIT raporları böyle olursa, düşünün mahalle bekçisinin hazırladığı raporun niteliğini!" demek ister; Devleti yönetenleri ve kamuoyunu, rejimin ve Devletin güvenliği bakımından çok önemli bu sorun üzerinde *düşünmeye davet* etmek isteriz.

Başka deyimle, Devletin güvenliği (bütünlüğü ve bağımsızlığı) için MIT'in sadece *gerekli* değil, hatta *zorunlu* bir kuruluş olduğuna içtenlikle inandığımızdan, onun *varlığını* eleştiren görüşlere, okuyucu bu yazıda rastlamayacaktır. Ama daha bu başlangıç kısmında bile vurgulamak isteriz ki, *asıl amacı* doğru olan bu kuruluş, on yıllardan beri UYGULAMADA, *gerçek amacından SAPTIRILMIŞ*, varoluş nedeni ile asla bağdaşmayacak bir niteliği bürünmüştür. Ve işte yazımızın amacı, bu *sapışı* vurgulamaktır. MIT'in, uzunca bir zamandan beri tüm enerji ve mali kaynaklarının büyük kısmını yutan "kişilerin GÖRÜŞLERİNDEN ÖTÜRÜ FİŞLENMESİ VE DOSYALARA BAĞLANMASI" doğrultusundaki çabaları ve raporları", tamamen *gereksiz* ve *zararlı* işlerden ibarettir. *Hukuk Devletinde* bunlara yer yoktur. Kişilere ilişkin bu MIT çalışmaları ve raporları, "sol düşünceye zincir vurma girişim ve tutkusu"ndan başka birşey değildir. Yazımızın sonunda da belirtileceği üzere, bizim kişisel kanımız, şahısların görüşleri ile ilgili bu raporların -en azından ilgili şahıs razı olduğu takdirde- kesinkes yayınlanması doğrultusundadır (Eğer bu raporlar resmi makamlara gönderilmiş ise, ilgili kişiye, ya da o ölmüş ise mirasçılara, bu raporları HAZIRLAYAN ve ONAYLAYAN kişilere karşı *Ceza ve Hukuk davaları* açma hakkı da tanınmalıdır).

"Güvenlik soruşturmaları"na gelince: Zaten Anayasaya da açıkça ters düşen (2) böyle bir kuruma, hiç gerek yoktur. Kamu hizmetine alınıp alınmama konusunda *Adli Sicil kayıtları* yeterlidir. (3)

II. BAHİRİ SAVCI İÇİN NEDEN BU KONUYU SEÇTİM:

Aynı *Fakültede* (sonraları aynı kürsüde), 1961 Anayasasını hazırlayan çeşitli Ko-

misyonlarda ve Türk Hukuk Kurumunun Yönetim Kurulunda, yıllarca beraber çalıştığım (kendisini çok sevdiğim ve saydığım) Prof. Bahri Savcı'nın Armağanı için, "hangi konuyu seçmem gerektiği" sorusu, beni bir hayli düşündürdü. İstedim ki, ele alacağım konunun incelenmesinde, "onunla beraberce yaşadığımız çalışmaların, ya da olayların anıları ve izleri" de -hiç değilse bir ölçüde- yansısın! Önce, 1961 Anayasasının hazırlanmasındaki ortak çabalarımızı ilgilendiren bir konuyu seçtim: "1961 Anayasasıyla 1982 Anayasasını karşılaştıran ve özellikle her iki Anayasanın NASIL HAZIRLANIP KABUL EDİLDİĞİNİ (hele HER iki Anayasaya ilişkin halk oylamalarının birbirinden ne denli farklı anlamlar taşıdığını) gözler önüne seren ve esasen bir süredir üzerinde durduğum incelemeyi Armağan'a sunayım", diye düşündüm. Bu incelemeyi, -kamuoyunda gerekli çarpıcı etkiyi de yapabilmesi için, Mobil reklamının sloganı gibi- "1982 Anayasası Nasıl Hazırlandı ve Kabul Edildi: Beş Komutana Güven, Gerisini Merak Etme Sen!" başlığı altında Armağan'a verecektim.

Ama arada saptadım ki, değerli bilim adamı Prof. Dr. BÜLENT TANÖR, "İki Anayasa" başlığı ile yayınladığı, küçük ama çok özlü ve çok değerli kitabında, benim değindiğim ve özellikle aydınlatmak istediğim birçok noktayı -başka deyimlerle ve başka ışıklar altında da olsa- büyük ölçüde aydınlatmıştır. Şu halde, o konudaki bir yazıda, "üzerinde hiç durulmamış ve aydınlatılmamış bir alanı aydınlatmak" söz konusu olamayacaktı. Oysa, Sevgili Bahri Savcı'nın Armağanı'na, "büyük ölçüde bilinenleri, başka kaplar içinde sunan ve bilinmedik fazla bir şey ortaya koymayan" bir inceleme yerine, "bugüne kadar kimsenin üzerine ciddi olarak eğilmediği, eğilemediği bir konuyu bir ölçüde olsun aydınlatan, yeni birçok görüşü ve eleştiriyi içeren" bir yazı vermeyi yeğledim. Bu nedenle, birkaç yıldır üzerinde durduğum ve birçok kitapçıklar halinde kamuoyuna sunmayı tasarladığım, "MİT Raporları Konusundaki Görüşlerim'in bir ÖZETİNİ olmasa bile, genel havasını yansıtan bazı parçalarını bu Armağan'a aktarabilirsem, hem "Bahri Savcı ile beraberce yaşadığımız bir olayın anılarını da taşıyan bir konuyu" incelemiş, hem de "bir tabuyu (elsürülmezi, tekinsizi) artık inceleme konusu yapılır hale getirmek gibi önemli bir hizmeti de -bir ölçüde- yerine getirmiş olurum" diye düşündüm.

Gerçekten, ikimiz de, 12 Mart'tan sonra gözüaltına alınarak ve sonra tutuklanarak yargılanırken, büyük ölçüde "MİT ZEDE" olmuştuk. Her ikimiz hakkında da Askeri Savcıya verilen ve dava dosyalarımıza giren MİT raporlarında, ajan, ve UZMANLARIN, hem "birçok olayı yanlış olarak saptamaları, ya da TAHRİF etmeleri", hem de başka birçok olayda "açıkladığımız görüşleri, CAHİLLİK hatta eçhellik örneği oluşturacak en yanlış biçimde değerlendirmeleri" söz konusu idi. Bundan daha önemlisi, hem Bahri Savcı'ya hem de bana ilişkin MİT raporlarının SONUNDA, ulaşılan yargıda, Hukuk Devleti bakımından korkunç bir yanlış olan "KANUNSUZ SUÇ OLMAZ, KANUNSUZ CEZA OLMAZ İLKESİNDEN AÇIKÇA SAPILDIĞI" adeta ilan edilmişti: "Suç işlememiş olsak dahi, SORUMLU sayılmamız, yani herhangi bir biçimde cezalandırılmamız gerektiği", pervasızca dile getirilebilmişti.

İşte MİT raporlarındaki bu ana-yanılğının dayanağı ve raporlardaki sayısız yanlışların ana kaynağı üzerine eğilmek, bugüne kadar Hukukçularımızın ve siyaset adamlarımızın ihmal ettikleri önemli bir görevin yerine getirilmesini sağlayacaktı. Bu girişim aynı zamanda, "DEMOKRATİK SOLDA yer alan milyonlarca vatandaşın temel haklarının ağır biçimde zedelenmesine neden olan" ve hatta "bu doğrultudaki görüşleri yok etme amacına yönelik", yani demokrasiye taban tabana zıt düşen bir uygulamanın giderilmesinde, belki önemlice bir adımı oluşturabilecekti. Bu nedenle, (Sıkıyönetim Mahkemesine 1971 yılında sunduğum 1000 sayfanın üstündeki savunma dilekçelerini ve 18 klasörük eklerini de temel alarak) bana ilişkin MİT raporlarında yer alan korkunç

yanılırları teker teker ortaya koyan notlarımı, bir kez daha gözden geçirip, "Türkiye'de MİT'in artık yasal bir çerçeve içiresine oturtulması gerektiğini" vurgulayan, bu bir tür "Başlangıç" yazısını hazırlamayı ve Bahri Ağabey'in Armağanına yollamayı tercih ettim.

III. GENEL OLARAK SORUN:

"GÜVENLİK SORUŞTURMALARI"nın ve onların temelinde yatan "KİŞİLERİ, GÖRÜŞLERİNDEN ve SUÇ SAYILMAYAN EYLEMLERİNDEN ÖTÜRÜ, DOSYALARA, SİCİLLERE VE FİŞLERE BAĞLAMA YÖNTEMLERİ"nin, özellikle son dönemde, "sol görüşlü tüm vatandaşları, kamu görevlileri kadrosunun ve hatta siyasal yaşamın dışında bırakma"yı (eğer bazı hallerde, söz konusu kişinin hizmetine kesinkes gereksinme varsa, bu takdirde de onu hizmette -hak ettiği yere, ya da kadroya getirmeyip- sol görüşünden ötürü cezalandırarak çalıştırmak suretiyle, sol görüşten vazgeçmeye zorlamayı) amaçlayan bir baskı aracı haline geldiği, açık bir gerçektir. Bu uygulamanın, Hukuk Devleti ilkelere temelinden baltalayan, Demokrasiye, özgürlükler sistemine ve anayasal düzene mize açıkça ters düşen bir anlam taşıdığını vurgulamak isteriz.

MİT, "DEVLETİN Güvenliğini sağlama" bakımından gerekli "İSTİHBARAT görevi"ni yerine getirmek amacıyla kurulmuş olduğu halde, -(İ)'de de değindiğimiz üzere- birçok yıldan beri, bu yasal amacından tamamen saparak, DEVLETİN GÜVENLİĞİ ile hiçbir ilgisi bulunmayan bir görevi fiilen yüklenmiş; ve hemen hemen tüm gücünü, enerjisini ve kaynaklarını ona adanmış bulunmaktadır. Hukuk Düzenimize aykırı olarak benimsenmiş bulunan bu amaç, "sağ görüşlerin iktidara gelmesi ve iktidarda kalması için, SOLU TÜMDEN YOK ETME" doğrultusunda (bu tutkunun emrinde) her araçtan yararlanmak"tır; "sol görüşe sahip olan kişileri, her türlü zorlukla ve çeşitli türden fiili cezalarla karşı karşıya bırakarak, bezdirmek ve demokratik sol görüşlerin savunucusu olmaktan vazgeçirmek"tir. Sadece yasalarımızın yasakladığı "aşırı sol" denilen hareketler (eylemler) değil, en kötü yorumlama ile dahi yasanın çizdiği YASAK çerçevesi içiresine GİRMEYEN eylemler, hatta görüşler dahi, MİT'e ve siyasal polisin yetkililerine göre, "kişiyi dosyalara ve fişlere bağlamak (sicilli hale getirmek)" için neden sayılagelmiştir. Batılı ölçütlerle LIBERAL nitelikteki siyasal görüşleri bile dile getirmek, MİT'e göre "aşırı sol görüşlerin propagandasını yapmak, hatta Devleti yıkıcı eylemlere girişmek" sayılmaktadır; ve fişlenmek için yetmektedir.

Öyle olaylar ya da görüşler, MİT raporlarında "herhangi bir tür cezalandırılması gereken (ülke çıkarlarına aykırı) davranışlar" olarak kaydedilmiştir ki; bunların fişlenme konusu yapılabildiğine ve yapılabileceğine, birçok kişi -Türkiye'deki koşullarda bile- kolay kolay inanmak istemeyecektir. Oysa, Türkiye'mizde bu alandaki gerçek, inanılması çok zor olsa da, her türlü tahminin üstündedir. Örneğin, bir tek kişiye (sosyal demokrat bir Hukuk Profesörüne) ilişkin MİT raporlarında, ya da siyasal polise bu kişi hakkında düzenlenen çeşitli raporlarda, onun günahları olarak kaydedilen 70'den fazla olaya bir göz atmak, dehşet içinde kalmaya yeter de artar bile..! Bu olayların bir kısmı, zaten tümden (ya da can alan noktaları bakımından) yanlış ya da uydurmadır. Kaldı ki, raporda yer alan olayların tümü doğru olsaydı dahi, bu olayların, ya da görüş açıklamalarının suç sayılmasına (ya da toplum içinde zararlı eylemler, hatta görüşler olarak kabul edilmesine) esasen olanak yoktur. Aksine, suç olmayan bu davranışların ve görüş açıklamalarının bir kısmı, anayasal düzenimizin korunması, Demokrasimiz ve Türk toplumunun bağımsızlığı ve güvenliği bakımlarından, çok yararlı nitelikte girişimler, ya da görüş açıklamalarıdır.

MİT'in, "DEVLETİN GÜVENLİĞİni sağlayıcı istihbarat (haber toplama) amacı"ndan ne denli saparak, sol görüşler, hatta solda dahi yer alma zorunluğunda olmayan çeşitli ATATÜRKÇÜ millî görüşler üzerine ambargo (ya da ipotek) koyan bir kuruluş haline gel-

diğini göstermek için, sadece birkaç örnek olarak bunlardan bazılarına, önce yalnız değinmek isteriz.

IV. NELER VE NELER DOSYALANMA (FİŞLENME) KONUSU YAPILMIŞTIR; VE NE UYDURMALARLA:

1. İnanılmaz (Korkunç) Değer Yargılarına Genel Olarak Birkaç Örnek:

a) Atatürk ilkelerini ciddiye alarak onları savunmak, sağ iktidarları eleştirme sonucuna ulaştırırsa, böyle bir davranış, MİT'e göre, "komünistlik propagandası yapmak, devleti yıpratmak, düşmanlara yardımcı olmaktır, cezalandırılmalıdır:

Demokratik solda yer alan bir Hukuk Profesörünün "ATATÜRK İLKELERİNE ilişkin yazılar yazması, konferanslar vermesi, hele Batı Alman Radyosunda Atatürk'ün ölüm yıldönümünde konuşarak *bu ilkelerin titizlikle savunulmamasından yakınması* (özellikle *tam bağımsızlık* ilkesinin korunması için Türkiye'nin *güvenliğini* ve *bağımsızlığını* gölgeler nitelikteki *İkili Anlaşmaların* gözden geçirilmesini ve bunların güvenliğimiz ve bağımsızlığımızla *bağdaşmaz* hükümlerinin ortadan kaldırılmasını önermesi", *vatana ihanet* sayılmış; ve bunu yapan sosyal demokrat kişi, fişlenmiş, bu sözleri ve davranışları MİT raporunda en ağır deyimlerle suçlanma konusu yapılmıştır. Daha korkuncu, ajan, bu konuşmaları ve yazıları olduğundan başka nitelikte gösterebilmek için, konuşmanın ve (yazının) *olumsuz (yanlış) anlamlara çekilebilmesini* kesinkes *önlemeye yetecek* nitelikteki cümleleri, raporunda *gizlemiş*; yani konuşma ve yazıyı *AÇIKÇA TAHRİF* edebilmiştir.

Yine "Almanya'daki Türk *resmi makamlarının* (örneğin Öğrenci Müfettişliğinin, Büyük Elçiliğin ve Başkonsolosluğun) *desteklediği* ve sürekli ilişki içinde bulunduğu, Dışişleri Bakanlığı'nın dahi *parasal* bakımdan yardım ettiği (ulusal sorunlara ve davalara titizlikle bağlı) *sosyal demokrat* nitelikteki bir Öğrenci Federasyonu (ATÖF), MİT'ce "Marksist-Leninist bir kuruluş" olarak damgalanmış; onun düzenlediği *Atatürk Seminerinde Atatürk İlkeleri* konusunda konuşma yapmak (ve bu yasal öğrenci kuruluşunun genel kurulu tarafından 'Federasyon Fahri Başkanı' olarak ilan edilmek) büyük bir ulusal *günah* ve *cezalandırılması* gereken bir olay olarak nitelendirilmiştir.

1965'lerden sonra "NATO STRATEJİSİNİN, zamanla Türkiye'nin güvenliği aleyhine değiştiğini, (ülke kaderinin mimarı olan Atatürk'ün yanında ikinci adam olma niteliği kimsece tartışılmayan) *İSMET İNÖNÜ* dahi, açıkça ilan etmiş (ve zamanın başbakanı *NIHAT ERİ*Min, vaktiyle başında bulunduğu) *CHP komisyonu* da, bu gerçeği ayrıntılarıyla uzun bir *rapor* halinde belirtmişti. Akli başında *tüm siyaset ve bilim* adamlarının ve *askerlerimiz* de bu durumu özellikle (ve yüzlerce kez) vurgulamışlardı. Böyle olduğu halde bu gerçek üzerinde durarak, *yeni NATO stratejisinin AYNI GEREKÇELERLE düzeltilmesini* istemek; ve Amerika ile aramızdaki (sayılarını ve içeriklerini TBMM'nin bile bilmediği) *İkili Anlaşmaların* Türkiye için yarattığı *tehlikelere* (bunları ağır eleştirilerle belirten aynı siyaset ve bilim adamları gibi) *değinerek*, onların Türkiye için *zararlı* olan hükümlerinin *ayıklanmasını* istemek, hele güvenliğimiz bakımından *yaşamsal* önem taşıyan bu istekler müttefiklerimizce *kabul edilmediği* takdirde *De Gaulle*'ün benimsediği yoldan gitmenin Türkiye için en yararlı çözüm olacağını söylemek", eğer bu istemde bulunan kişi bir *sosyal demokrat İSE* (ve sağ iktidarlar ile yasalar çerçevesi içinde açıkça mücadele etmek günahını işlemekte ise), MİT'İN raporunda bu düşünce açıklaması, *VATANA İHANET* olarak damgalanmış; ve fişlenen bu kişinin *cezasız bırakılmaması* görüşü dile getirilmiştir.

Oysa, başta (unutulmaz Siyasal Tarih Hocası) *Prof. AHMET ŞÜKRÜ ESME*R, ol-

mak üzere, düzinelerle siyaset, devlet ve bilim adamı ve gazeteci, bu gerçekleri çok *daha sert* bir dil ile (hem de *daha önce*) belirtmişlerdi. Esmer, yüzden fazla yazısında aynı gerçeği tekrar tekrar vurgulamıştır. Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi Başkanı *Amiral SEZAİ ORKUNT*, 100'den fazla yazısında bu görüşler üzerinde en aydınlatıcı objektif açıklamalarla durmuş ve gereken girişimleri ihmal eden iktidarları en ağır dil ile mahkûm etmişti. İşte Prof. *GÖNLÜBOL* ve Prof. *HALUK ÜLMAN* gibi Marksizm ile dahi ilgisi bulunmayan düzinelerle uzman bilim adamının ve gazetecinin, hatta zamanın Başbakan Yardımcısı *SADİ KOÇAŞ*'ın ve sağda yer alan *OSMAN BÖLÜKBAŞI*'nın bile *ağır biçimde eleştirdikleri* bu duruma *DEĞİNMEK*, "*demokratik soldaki kişilerin fişlenmeleri*, damgalanmaları ve haklarında olağanüstü dönemlerde *davalar* açılması ve onlardan, *kendi suçsuzluklarını kanıtlamalarının istenilmesi*" için yeterli görülmüştür.

Zaten MİT raporlarının en ilginç (Hukuk Devleti ilkelerine en ters düşen *şaşırtıcı*) bir *özelliği* de, eylemlerin, ya da düşünce açıklamalarının değerlendirilmesinde, "eylem ve düşüncenin doğrudan doğruya kendisi"nin *DEĞİL*, "onu yapan ya da dile getiren *kişinin*" gözönünde tutulması ve önem taşımasıdır: Bir görüşün aynını, ya da çok daha ileri gidenini (sivrisini, aşırısını) dile getiren başka bir kişi, eğer öteki davranışları nedeniyle "tereddütsüz *sağda* yer alıyorsa"; onun bu eylemi ya da düşünce açıklamaları, "*suç*" ya da "yurt için *tehlikeli*, haince girişimler" sayılmamıştır. Ama onun yaptığıının, ya da yazıp söylediğinin *çok daha ılımlısını* yapan, ya da yazıp söyleyen *demokratik soldaki* kişi, "Türk Devletinin temellerini mayınlayan bir *hain*" sayılarak; onun, *terör hareketlerinin dolaylı tahrikçisi* sayılması ve bu nedenle (yasanın aradığı suç unsurları var olmasa bile) *cezalandırılması* gerektiği, MİT raporlarında ifade edilmiştir. (4)

b) Başka "fişlenme" ve "komünistlik propagandası yapmış sayılma" nedenleri; hele, "Vietnam'da savaş sona ersin! demenin ne büyük cinayet olduğu":

Fişleme konusu yapılan (ve onu savunan sosyal demokrat kişinin -MİT raporlarınca- *cezalandırılması* istenilen) *başkaca görüş ve eylemlere*, daha düzinelerle somut örnek verebiliriz: "Kurucu Mecliste, Türkiye Cumhuriyetinin *nitelikleri* (ilkeleri) arasında, -Nazilerden sonra artık '*faşist Devlet*' anlamına gelen '*Milliyetçi Devlet*' deyiminin değil- Atatürk milliyetçiliğine uygun düşen '*MİLLÎ DEVLET*' deyiminin yer alması gerektiği görüşünü, Kurucu Mecliste Anayasa Komisyonu Sözcüsü olarak KOMİSYON ADINA SAVUNMAK" bile, bir sosyal demokrat için "Marksist-Leninist faaliyette bulunmak" sayılmaktadır. (5)

Yine "*Köy Enstitülerini övmek*", "*Toprak reformunun Atatürk'çe de istenilmiş olduğunu -gerçeğe uygun olarak- belirtmek*", "141-142. maddelerin değiştirilmesini istemek", hatta "haksız olarak 141-142. maddelere giren bir suç işlediği iddiasıyla hakkında dava açılmış bir kişinin davasını avukat olarak kabul etmek (o kişi beraat etse dahi)", dosyalanmak ve MİT'in gözünde ve raporunda zararlı ve devlet için tehlikeli bir kişi olarak fişlenmek için yeterlidir. (6)

Hele hele "*Vietnam Savaşı'nın -sırf iki taraftan onbinlerce insanın ölmesini önlemek için- sona ermesini istemek* ve bu amaçla 1968 yılında Batı Almanya'da düzenlenen, yasal ve *Berlin Kilisesi* ile *Alman Liberal Partisi'nin* öncülüğünü yaptığı *mitingte* (konuşmak değil) sadece *hazır bulunmak*", demokratik soldaki Türkler için, *büyük suç* sayılmıştır. Bizzat ABD Cumhurbaşkanı adaylarının, tanınmış senatörlerinin ve Dünyanın her köşesindeki bütün ülkelerde yüzlerce, binlerce tanınmış bilim, siyaset, din ve sanat adamının "Vietnam'daki savaş derhal sona ersin" diye durmadan yazdığı ve haykırdığı, ayrıca yüzbinlere varan kitlelerin mitingler yaptığı bir zamanda, bakınız MİT ne gülünç ve ne

acıklı bir düzeyde yer alıyor: BATI Berlin'de düzenlenen ve İlahiyat Fakültesi profesörlerinin dahi konuşmalar yaparak katıldığı bir mitingde, sadece seyirci olarak hazır bulunmay; MİT, olaydan 3,5 yıl sonra, Sıkıyönetim Komutanlığı'na gönderdiği (6.8.1971) günlük yazısında, ("İnsan Hakları dersi vermekte olan" bir üniversite profesörü ve "mesleği, dış siyaset konusunda günlük makale yazmak olan" bir gazeteci için) aynen şöyle nitelendirmiştir: "Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca tutuklanmış bulunan Prof. MUAMMER AK-SOY'un 1967 yılında Batı Berlin Üniversitesi'nde misafir Profesör olarak bulunduğu sırada, Şubat 1967 (7) ayında, Avrupa'nın muhtelif ülkelerinden Batı Berlin'e gelen Komünistlerin, 'Kuzey Vietnam' için yaptıkları miting ve yürüyüşlere, Akşam Gazetesi dış politika yazarı ALİ SİRMEN ile birlikte katıldıklarını gösterir resimler SAVCIYA KAYNAK, HAKİME KANAAT VERMEK MAKSADIYLA ilişikte sunulmuştur. (8) Mezkûr yürüyüş, Kuzey Vietnamlıların Amerikalılara karşı savaşlarını büyük bir insanlık mücadelesi olarak göstermek SOSYALİZMİN ve KOMÜNİZMİN AVRUPA'DA YAYILMASI İÇİN GENÇLERİ EYLEME ÇAĞIRMAK AMACI ile düzenlenmiştir. Bilgilerinize arz ederim."

Yazının altındaki imza ve unvan ise aynen şöyledir: "NURETTİN ERSİN, Korgeneral, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı". Evet, bugün Devlet protokolünde TBMM Başkanından bile önce gelen bir yeri (ikinci sandalyeyi) işgal eden, şahsın imzaladığı bir yazıdır bu....!

Oysa Vietnam'da, Amerikalılar ve Vietnamlılar arasında sürüp giden savaşın, aslında "komünistlerle, çoğulcu demokrasi yanlıları arasında süren bir savaş dahi olmadığını", "Amerikalılara ve onlardan önce Amerikalıların desteklediği Güney Vietnam'daki kukla hükümetlere karşı sürdürülen gerilla savaşının, Kuzey Vietnam tarafından değil, asıl -milliyetçilerin de dahil olduğu her siyasal eğilimdeki Güney Vietnamlıların temsilcisi olan- Viet-kong (yani Güney Vietnam Halkının çoğunluğu) tarafından yürütüldüğü" son safhada da özellikle Budistlerin ve katoliklerin büyük ağırlık gösterdikleri bir gerçektir. Bu gerçek, Türk ve yabancı yüzlerce, binlerce tarafsız yazar ve siyaset adamı tarafından, gazetelerde, dergilerde, kitaplarda, meydanlarda, radyo ve televizyonlarda, hatta Amerikan Senatosunda ve (De GAULLE'ün açtığı bayrak arkasından giden) bütün Fransız devlet adamlarınca ve Avrupa'da çoğulcu demokrasinin simgesi olan yüzlerce tanınmış devlet adamınca ve bunlar arasında özellikle (ölümü karşısında tüm özgür dünyanın yas tuttuğu) İsveç Başbakanı OLOF PALME, Amerika'nın Cumhurbaşkanı adayları, en tanınmış senatörleri, Profesörleri, dünyanın en tanınmış ve en yetkili din adamları, yazarları ve yüzbinlerce aydın tarafından yazılı ve sözlü olarak gazetelerde, dergilerde, kitaplarda, radyo ve televizyonlarda, meydanlarda, Amerikan Senatosunda hatta sokaklarda yürüyüş yapılarak tekrar tekrar dile getirilmiştir. (9)

İşte MİT'in ajan ve uzmanları ve onun Müsteşarı, ya en küçük bir arşive sahip olmadıkları gibi Türk gazetelerini bile okuma zahmetine katlanmadıklarından, ya da böyle bir fırsatı bahane sayarak, sosyal demokrat iki aydın hakkında gerçekleri tahriif edip onları Mahkemelerde süründürme amacı güttüklerinden, böyle gülünç raporlar hazırlayıp Yargı Organlarına gönderebilmişlerdir.

Dünyanın hiçbir demokrasisinde suç sayılmayan, bizim yasalarımıza (hatta 141-142. maddelerin elâstikî formüllerine göre bile) suç sayılamayacak daha neler ve neler (yüzlerce görüş), MİT ajanlarının ve de Müsteşarlarının gözünde, "cezalandırılması gereken tutum ve davranışlar alanına girme" sayılmış; ve eğer bu görüş ya da davranışlar, -kesinlikle sağda olmayan- hele demokratik solda yer alan bir kişi tarafından benimsenmiş ise, o kişi dosyalanmış, fişlenmiştir. Fişlenen (dosyalanan) kişiler de, hem olağan dönemlerde, hem de özellikle olağanüstü dönemlerde çeşitli sakıncalarla karşı karşıya bırakılmışlardır.

Bu yaptırımlar (cezalar) konusunu, ayrıca ele alacağız. Ve yine MİT raporlarında düzinelerle konuda savunulan son derece ilkel ve çağ dışı (çelişkilerle dolu) değerlendirmeleri ve yargıları gösteren örneklerden iki üç tanesi üzerinde ise, biraz ayrıntıları ile durarak; bu yargıların korkunçluk ve keyfilik derecesini ortaya koymaya çalışacağız. Bu suçlamaların, değer yargılarının ve "bir tür MİT tarafından verilmiş, ama infazı elverişli bir zamana bırakılmış *ceza hükümlerinin*", cahilliğin doruğunu oluşturduğunu, ya da "olağanüstü dönemlerde, demokratik sol görüşlü vatandaşları *olağanüstü mahkemelerde mahkum ettirebilmek* umudu"na, hiç değilse "olağanüstü dönemlerin anormal havası içinde, *herhangi bir tür cezalandırılmalarını sağlamak* amacına" yönelik olduklarını kanıtlayacağız. Şimdi, bu değer yargılarındaki "inanılmaz bilgisizlikleri" ve de "kasıtlı bilmezlikten gelişleri" bir yana bırakarak; biraz da bu raporlardaki "maddi olaylara ilişkin yanlışlara" ya da "olayların düpedüz uydurulmalarına" değinmek isteriz.

2. Raporlarda Kendilerine Dayanılan Olayların, Maddi Bakımdan Dahı Gerçeklere Açıkça Aykırı Oluşundan, ya da Bile Bile Tahrif Edilişinden Örnekler:

Yukarıda, MİT raporlarında "solda yer alan kişilerin görüşleri hakkında ne yanlış, (hatta gülünç) *değerlendirmeler* yapıldığını" göstermek için verdiğimiz birkaç örnek gibi, daha düzinelerle olay ya da görüşü sıralayabiliriz ki; bunlar Devletin güvenliğini *sarsmak* ya da *gölgelemekle*, uzaktan ya da yakından ilgisi bulunmayan, *tam aksine* o güvenliği bir bakıma artıracak nitelikte görüş ve davranışlardır. Ancak MİT raporlarının (ve ondan daha üstünkörü düzenlenen öteki "güvenlik soruşturmaları ya da istihbaratı raporları"nın) ne denli *yanlışlar* ve *bilgisizliklerle* dolu olduğunu gösteren bu örnekler *dahi*, *GİZLİ* olarak hazırlanan ve ilgiliden *gizli tutulan* raporların (ve bu arada MİT raporlarının da) ne denli *sakat* ve gerçekleri yansıtmayan *UYDURMALARLA dolu* olduğunu apaçık ortaya koymaya yeterli değildir. Bu raporların, içerikleri bakımından son derece *acıklı* ve Hukuk adına *utanç verici* olan bir yönü de, -suç olsun ya da olmasın- fişlenen (dosyalanan) kişi bakımından "gerçekleştiği iddia edilen olay, ya da görüş açıklamaları"nın, *gerçekle ilgisi-nin bulunmamasıdır*. Raporlarda ilgili kişiye bağlanan bu olaylar, ya da propaganda eylemleri, inanılmaz *yanlışlar* ve *UYDURMALARLA* doludur. Bu doğrultuda da birkaç örnek verecek olursak, sanırız ki, güvenlik soruşturmalarının temelini oluşturan sözde raporların (ve yalnız kamu hizmetlerine atayıp atamama bakımından değil, daha birçok başka yaptırımın uygulanmasına neden olan MİT raporlarının) *niteliği* (yani gerçeklerle çoğu kez hiçbir ilgisinin bulunmadığı) kolayca ortaya çıkar. Bunların birçoğunun, *demokratik solda-ki* kişileri baskı altında, sıkıntı içinde bırakmak amacıyla *İMAL EDİLEN* "gerçeklerin tahrif edildiği, güvenilmez, göstermelik raporlar" olduğu, vereceğimiz birkaç örnek ile yeterince kanıtlanacaktır:

Bizzat M. A.'a ilişkin MİT raporlarında yeralan düzinelerle *olayların açıkça tahrifi* niteliğindeki *gülünç* kayıtlardan sadece birkaç örnek verecek olursak, hem okuyucular, hem de ilgili ve sorun üzerine içtenlikle eğilme gereği duyan merci ve organlar, sorunun ciddilik derecesi (başka deyimle bu gizli raporların güvenilmezliği) hakkında bir görüş sahibi olacaktır:

a) Örneğin Muammer Aksoy'a ilişkin genel MİT raporunun 3. sayfasının 6. bendinde şöyle denilmektedir: *NİYAZI BERKES* ve *FAY KIRBY* gibi tanınmış aşırı solcularla ahablığı olmasına ilaveten *BABEUF* davasındaki sanıklara fahriyen yardımcı olan ve keza komünizm propagandası yapmaktan sanık "Sosyalist Türkiye" ve "Gençlik İçin Strateji" adlı kitapların yazarı *ALİ FAİK CİHAN*'ın savunmasını fahri olarak yapan MUAMMER AKSOY, aynı zamanda aşırı solcu kuruluşlar safında yer alan *Toplumcu Avukatlar* (yani

sosyalist avukatlar) Derneği'nin de kurucu üyeleri arasında yer almıştır."

Her satırında en az bir uydurmanın yer aldığı bu bentteki çeşitli iddiaların, ne denli hayal ürünü olduklarının kesin kanıtlarını ayrıntılarıyla sıralama yoluna gidersek, Armağan'ın pek çok sayfasını işgal etmiş olacağız. Bu nedenle, ancak bir iki noktaya değinmekle yetineceğiz:

aa) *Ali Faik Cihan*'ın "Sosyalist Türkiye" adlı kitabı nedeniyle ya da herhangi bir davada avukatlığını yapmış değilim. Yapmış olsam en *doğal* bir *anayasa* ve yasal hakkımı kullanmış olurum; ve böyle bir hakkın kullanılmış olması, bir Hukuk Devletinde, gizli rapora *kaydedilecek günahlar* arasında yer alamaz. Zaten kitabın arka kapağında da açıkça yazıldığı gibi, kitap ilk kez 1965'te yayınlanmıştır ki, ben 1961'den sonra davanın görüldüğü *Trabzon*'a hiç gitmedim. Kısacası bu iddia tamamen uydurmadır.

bb) BABEUF davasında da herhangi bir şekilde yardımcı oluşum, aynı şekilde hayal ürünüdür. Değerli düşünür *Sabahattin Eyüboğlu*, sınıf arkadaşım sevgili *Vedat Günyol* ve büyük yazar *Aziz Nesin*, bana savunma yolunda bir teklifte bulunmadıkları için, böyle bir davada müdafilik yapmak onuruna sahip olamadım. Ama MİT ajanı, kendi zannınca, benim "günahlar listemi" (!) çoğaltabilmek için, böyle bir yakıştırmayı da uygun bulmuştur. Sonunda hem *Ali Faik Cihan*, hem de *Babeuf davası sanıkları* aklandığı halde, MİT görevlileri, "isterse olumlu bir sonuca ulaşsın, 141-142'den sanık olan bir kişinin davasını kabul etmeyi, BAŞLIBAŞINA AFFEDİLMEZ BİR GÜNAH ve MUHAKKAK CEZALANDIRILMASI GEREKEN BİR SUÇ saydıkları" içindir ki, demokratik sol görüşe sahip olan bir Muammer Aksoy'un raporunu, -kendi ölçütlerine ve kendi akıllarına göre- mümkün olduğu kadar "olumsuz eylemler" (!) ile doldurabilmek için, bu uydurmalara başvurmakta yarar görmüşlerdir. (10)

Görülüyor ki, MİT uzmanlarına göre, siyasal nitelikte suçlardan sanık olan kişilerin *savunmasını kabul etmek* dahi, -hatta bu şahıslar sonunda aklansalar ve böylece suçlu olmadıkları kesin Mahkeme kararıyla kanıtlanırsa bile- bir avukat için *affedilmez bir günah* (bir tür *suç*) olup, onun *fişlenmesi* için yeter neden sayılmaktadır. İnsan Haklarının en başında gelen *KUTAL SAVUNMA HAKKINI* böylesine reddeden bir zihniyet, Hukuk Devleti ve demokrasi için korkunç bir tehlike oluşturmaktadır. Yalnız siyaset adamlarının (demokrasiye inanan partilerin), basının ve Üniversite öğretim üyelerinin değil, çeşitli kuruluşların ve özellikle *TÜRKİYE BAROLAR BİRLİĞİ'nin*, *avukatlık mesleğini inkâr* anlamına gelen bu çağdışı davranış karşısında harekete geçmeleri şarttır: Protestolarını, kesinkes MİT'in bağlı bulunduğu Başbakanlığa ve kamuoyuna duyurmaları ve savunma hakkına ambargo koyan MİT'in, demokrasi ve Anayasa çizgisine gelmesi için ağırlıklarını göstermeleri kaçınılmaz bir görevdir.

cc) *NIYAZI BERKES* gibi çok değerli bir Türk düşünürünün ve yine Köy Enstitüleri konusundaki değerli incelemesi ile tanınmış *FAY KIRBY*'nin ahababı olmak, onur verici ise de, (birinin petrol konusunda, ötekini de Köy Enstitüleri konusunda görüşlerimi almak üzere bana gelip *bir saat kadar konuşmalarının* dışında) kendileri ile ne yazık ki, ne yazılı ve ne de sözlü başka hiçbir ilişkim olmamıştır. Bu iki değerli şahsın *ahbabı olmak* dahi, cezalandırılması gereken bir davranış sayıldığı içindir ki, böyle bir dostluk ilişkisi (hayali suç) dahi, yine bana ilişkin MİT raporunu süslemiş bulunmaktadır.

dd) Kurucusu, ya da üyesi olmak, ne suçu, ne de bir ayıbı oluşturacak olan "*Toplumsal Avukatlar Derneği'nin ne kurucusu, ne de üyesi oldum*. Çünkü Türk Hukuk Kurumundaki çabalarım, bana yetmekteydi ve yetmektedir. Ama MİT raporunda, böyle bir uydurmanın da bana zarar verebileceği düşünülerek, ona da yer verilmiştir.

b) Muammer Aksoy'a ilişkin genel raporunun 9. sayfasının 15. bendinde "fikir birliği içinde bulunduğu *bazı öğretim üyeleri* ile birlikte TÜRK HUKUK KURUMUNU KURMUŞ

ve bu Kurumun aşırı solun eylemlerini planladığı bir karargâh haline getirmiş" kaydı yer almaktadır. Bu cümlelerin ikinci yarısındaki, M.A.'un, Kurumu aşırı solun karargâhı yaptığı yolundaki iftiranın hiçbir dayanağı olmadığı, başkanlığını General *Ali Elverdi* gibi sola karşı alerjisi ile tanınmış Sıkıyönetim Mahkemesi Heyetinin bile oybirliği ile beraat kararı vermesi ile kanıtlanmıştır. Ama cümlelerin birinci bölümündeki iddia, gülünçlüğü bakımından daha da ilginçtir. Türk Hukuk Kurumu'nun kurulduğu 1934'de Muammer Aksoy, lise öğrencisi idi. Türk Hukuk Kurumu'nun ise üyesi olmak için dahi, Hukuk diplomasına sahip olmak gerekmektedir.

c) *Muammer Aksoy* hakkında genel MİT raporunun 10. sayfasının 18. bendinde aynen şöyle denilmektedir: "Bu konuşmada şu noktalar şayanı dikkattir: a) 141 ve 142'nci maddeler aleyhine kampanya *daima aşırı sol tarafından* açılmıştır... b) 141 ve 142'nci maddeler, Türkiye'de *komünizmi önleyecek* aşağı yukarı *yegâne* Kanun hükümleridir. Bunların kalkması, komünizmin önünü tamamen açacaktır. (...) d) Prof. AK-SOY, fikir hürriyetinden bahsederken bu hürriyetin, *hürriyetleri yoketmek* için aşırı sol tarafından istismarını, *Marksist-Leninist düzenlerden*, gerilla ve proletarya ihtilâlinde *bahsedene* kitap, gazete, dergi ve broşürü de *BAHİS KONUSU EDEREK KINASA İDİ, samimiyeti kabul edilirdi.*"

Parantez içinde iki noktayı belirterek, MİT raporundaki bu kaydın, hem değer yargısı (yani görüş), hemde maddi vakıa (olay) olarak ne kadar sakat ve yanlış ya da yanlış bir nitelik taşıdığını, bir kez daha kanıtlamak isteriz:

aa) Bir demokraside hiçbir kişi belli herhangi bir noktadaki kanunsuzluğu ya da Anayasaya ters düşen durumu vurgularken ve Hukukla bağdaşmayan bir tutum ya da durumu protesto ederken (eleştirirken), Hukuka aykırı o tutum ya da durumla doğrudan doğruya hiçbir ilgisi bulunmayan başka birtakım yanlış çözümlere (tutumlara) dahi değinmek zorunluluğunda değildir. Başka deyimle, Eleştirilerinin belli bir dünya görüşü doğrultusunda sömürülmemesi ve kötüye kullanılmaması için denge sağlamak zorunluluğunda imiş gibi, Hukuka uygun düşmeyen o konu dışı durumları dahi tartışma konusu yapması gerekmez. Bunu yapmadığı takdirde, Hukuka aykırı olduğunu belirttiği tartışma ve söz konusu alandaki açıklamalarının, *içtenlikten uzak*, *"tek taraflı görüş açıklamaları"* olduğu ve o kişinin bir tür suç ya da günah işlediği yargısına asla ulaşamaz. Aksi yolda düşünmek, en fanatik, en bağnaz bir zihniyeti yansıtır. Söz gelişi, bu düşünüş biçimine göre, konu faşizm ise, onun insan haysiyetine ve Hukuk Devletine ne kadar ters düştüğüne ilişkin her açıklamanın ardından, muhakkak surette konu dışına çıkarak -sırf denge sağlansın ve MİT uzmanları yanlış yargılara ulaşmasın diye- damdan düşercesine- komünizmi de ele almak, onun da sakıncalarına ve sakatlıklarına değinmek (ve hatta bununla da yetinmeyerek teokratik devlet görüşünü de söz konusu edip) onu da çeşitli bakımlardan eleştirme zorunluluğunun varlığı düşünülemez. Bu nedenle, 141. ve 142. maddelerdeki sakatlıklara ve bunların hürriyet düzeni bakımından taşıdığı sakınca ve tehlikelere değinen bir konuşmacının, aynı zamanda komünizmin (proletarya diktatörlüğünün) özgürlükler bakımından taşıdığı olumsuz yönleri de belirtmemesi ve bu düzeni kinamaması, ne onun 141. ve 142. maddelere ilişkin sözlerinin içtenlikten yoksun olduğunu kanıtlar, ne de onun böylece cezalandırılması gereken bir günah işlemiş sayılması sonucuna ulaşır.

bb) Kaldı ki, MİT raporunun bu konudaki olay saptaması dahi gerçeğe aykırıdır. Çünkü raporun konusunu oluşturan Muammer Aksoy, çeşitli yazılarında ve konuşmalarında, hürriyeti yok eden başka yönetim biçimlerini olduğu gibi, proletarya diktatörlüğünü de eleştirmiş; ve hatta *Cumhuriyet* gazetesinde yayınladığı 3.3.1962 günlü ve "Demokrasiyi Tahrip Etme Hürriyeti" (11) başlıklı yazısında, özgürlüklerin hürriyet düzeni ve de-

mokراسiyi yok etmek için bir araç olarak kullanılamayacağını, böyle bir kötüye kullanmanın, hem Anayasamızın ruhuna ve hem de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 30. ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin de 17. maddesine ters düştüğünü açıkça belirtmiştir (Yine aynı görüşünü, Tedbirler Kanunu nedeniyle, bir uzman olarak çağrıldığı Millet Meclisinin ve Cumhuriyet Senatosunun Adalet Komisyonlarında, ayrıntılarıyla açıklamış; bu görüşleri de, o Komisyonların Tutanaklarına geçirerek yayınlanmıştır). Ama böyle olmasaydı dahi, bir Hukuk Devletinde ve hürriyetler düzeninde hiçbir makam ve merci bir kişiyi "sen madem ki şu ve şu konuları da ele alarak onları da kınamadın, o halde suçlusun" diyemez; derse o rejimin adı ancak "Polis Devleti" ve "diktatörlük" olabilir.

d) M.A.'ya ilişkin Genel MİT raporunun 11. sayfasında (20. bentte) aynen şöyle denilmektedir: "AP iktidarının son zamanlarında, aşırı solun maksatları ve eylemleri iyice su yüzüne çıkmış ve tarafsız geniş halk kitlelerinde de ciddi endişeler belirmiştir. AP Hükümeti, kanuni tedbirlerin takviyesi düşüncesiyle, bazı kanunlar meyanında 'Üniversiteler Ortak Kanunu'nu da çıkarmayı tasarlamakta idi. İşte bu sırada *aşırı sol* çevrede beliren reaksiyonda Prof. MUAMMER AKSOY'u da görmekteyiz. Nitekim, 27 Ocak 1971 günü Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde tertiplenen bir forumda söz almış ve bu kanunlarla mücadele için bir 'MÜCADELE KURULU' teşkilini teklif etmiştir".

Oysa Muammer Aksoy, aynı gün başka bir kuruluştaki başka bir konuda konferans vermekte idi. *Cumhuriyet* gazetesinin 28 Ocak 1971 günlü sayısının 7. sayfasının ikinci sütununa bakılacak olursa, aynen şu cümlelerin yer aldığı görülmektedir: "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi konferans salonunda yapılmış konuşmalarda (...) *Ün-As* adına söz alan MUAMMER SOYSAL, Milli Güvenlik Kurulu'nun son bildirisini yermiş ve bir 'Üniversite Mücadele Kurulu' teşkilini teklif etmiştir". Görülüyor ki, MİT raporunda Muammer Aksoy'a bağlanan "Mücadele Kurulu" teşkili önerisi, yine başka bir Muammer'e, Muammer Soysal'a aittir. Ve bu gerçek, gazetelerdeki haberle kesinkes kanıtlanmıştır. Ama MİT'in, çok "bilgili" ve de "çok tarafsız" ajanı, ya konferans salonunda hazır bulunanlara, "konuşan kimdir" diye sorduğunda, "Muammer bey" diye cevap almışsa, o günlerde ismi çok geçen Muammer Aksoy'un adını duymuş, ama kendisini hiç görmemiş olduğundan, "bu, herhalde Muammer Aksoy olacak" diye raporunu hazırlamış, ya da -Muammer Aksoy'a şu ya da bu nedenle büyük bir öfke ve kin duymakta olan bir görevli ise- "fırsat bu fırsat" diyerek, "o da Muammer, bu da Muammer" deyip, bilmezlikten ve cahillikten geçerek, raporunda Muammer'in soyadını kasden AKSOY yapıvermiştir.

d) Yine M.A.'ya ilişkin genel MİT raporunun 1'inci sayfasının 2. bendi aynen şöyledir: "Sosyalist Kültür Derneği'nde *konferanslar veren*, gerek Yön Dergisi, gerekse Sosyalist Kültür Derneği *mensupları ile yakından temas eden*, Yön'de yazılar yayınlayan Muammer Aksoy, ortanın solu hareketi vesilesiyle *CHP'yi mümkün olduğu kadar sola çekmek isteyen* kişiler arasında yer almış ve bundan sonra imkânları nisbetinde *öğrenci sokak hareketleri dahil*, ılımlı veya *aşırı her türlü sol faaliyet içinde boy göstermeye çalışmıştır*." (12) (13) (14).

Bu satırlara Kaynak olan ajanların ve onları onaylayan daha üst düzeydeki yöneticilerin bu iddialarının da, *Yön* Dergisinde yazı yazdığımı ilişkin olan sözcüklerin dışındaki *tümü uydurmadır*. Zaten bir MİT raporunda, "yer ve tarih vermeden *imkânları nisbetinde öğrenci sokak hareketleri de dahil*, ılımlı ve *aşırı HER TÜRLÜ SOL FAALİYET İÇİNDE BOY GÖSTERMEYE ÇALIŞMIŞTIR*" gibi *genel* ve *soyut* deyimlerin kullanılması, bilgi toplamak ve vermek (*istihbarat*) kavramı içerisine girmeyen utanç verici genellemeler ve tekerlemeler sayılır. Bir devlet kuruluşunun raporunda, yer ve zaman anmadan (ve kanıt göstermeden) böyle *genel yargılara* ulaşılması, Hukuk Devleti ilkeleri ile bağdaşmayacak, çağdışı zihniyet ve yöntemleri benimsemenin tipik örneğidir (ta kendisidir). Bu iddia-

lardan, aslında pek önemli olmamakla beraber "Sosyalist Kültür Derneği'nde KONFERANSLAR VERMİŞ OLMAM YOLUNDAKİ UYDURMA üzerinde durmayı, bir nedenden ötürü özellikle yararlı saymaktayım. Zira MIT raporlarında ne derece *korkunç çifte ölçüt* kullanıldığıнын en çarpıcı örneklerinden biri, "*Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans vermiş olmanın* bir günah (bir tür MIT suçu)" sayılıp sayılmayacağı konusunda kendisini göstermektedir. Ayrıca, "aslında böyle bir konferans vermemiş kişinin dahi, vermiş gibi rapora kaydedilmesinin bir örneğini de oluşturması" bakımından bu satırlar özel bir anlam taşımaktadır. Gerçekten, Muammer Aksoy için bir günah sayılarak kendisine ilişkin MIT raporuna koca koca suçlamalarla kaydedilen "*Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans vermiş olma*" eyleminin bu raporun düzenlenip Sıkıyönetim Komutanlığı'na ve Sıkıyönetim Mahkemesi'ne gönderildiği günlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı olan *Nihat Erim*'in dahi işlediği bir "günah" (!) olduğu gözönünde bulundurulmamış; başka deyimle, MIT müsteşarlığının bağlı olduğu Başbakan dahi, MIT raporuna göre mahkûm edilmiş bulunmaktadır. Çünkü Nihat Erim, *çifte günah* işleyerek hem Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans vermiş, hem de bunu Yön Dergisinde yayınlamıştır. Dahası var: Üstelik bir de, Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans verirken, bu derneği övmeyi de ihmal etmemiştir. Erim, Yön Dergisinin 25.3.1966 günlü sayısında yayınlanan Sosyalist Kültür Derneği'nde vermiş olduğu konferansa şöyle başlamaktadır: "Sosyalist Kültür Derneği benden dış politikamız konusunda bir konferans isteyince, *memnuniyetle* kabul ettim. Biliyorum ki, Sosyalist Kültür Derneği Türkiye'nin problemlerini *derinlemesine inceleyen* ve bunu *başarıyla* yapan bir kuruluştur."

Nihat Erim için suç sayılmayıp Muammer Aksoy için suç sayılan Sosyalist Kültür Derneği'nde *konferans vermiş olma olgusuna* gelince, bu da *gerçeğe* tamamen *aykırıdır*. O sıralarda Türkiye'nin petrol ve maden sorunuyla çok yoğun uğraştığım, Türk Hukuk Kurumu ve partide ve de Üniversitede bir hayli zaman harcadığım için Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans vermeye hiç zaman bulamadım. Değil raporda yazılı olduğu gibi KONFERANSLAR vermiş olmak, *bir tek* konferans bile *vermedim*. (15) Ama incelemele- rim gösterdi ki, değerli soyadaşım *Suat Aksoy* bu dernekte konferans veren öğretim üyeleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle olacaktır ki, -yukarıda Muammer Soysal olayında da belirttiğim gibi -çok bilgili, çok gayretkeş ve de çok tarafsız olan olağanüstü sayın MIT ayazanı, onun konferansında "konferans verenin kim olduğu" sorununa "Aksoy" cevabını aldıktan sonra, ya cahilliğinden, ya da garezinden ötürü, "o da Aksoy, bu da Aksoy" diyerek, Suat Aksoy'un eylemini, -bir günah daha fazla olsun diye düşünerek- Muammer Aksoy hanesine de kaydetmiştir.

Bu nedenlerledir ki, Sıkıyönetim Mahkemesi'nin duruşmasında, bu uydurma olayları ve hele Muammer Soysal ile Suat Aksoy'un -isterse asla suç sayılmasın- eylemlerini Muammer Aksoy'un hanesine kaydeden MIT raporlarındaki titizlikten ve ciddilikten uzak ve belki de kasıtlı yanlış ve yalanlara değinerek şöyle demiştim: "Sayın heyet, ben yalnız Muammer Aksoy'un yaptıklarının hesabını veririm; yoksa Muammer El Kaddafi'den Muammer Karaca'ya kadar bütün *MUAMMER'lerin* ve bilmem hangi Aksoy'dan Behiye Aksoy'a kadar bütün *AKSOY'ların* hesabını veremem!" dediğimde, hem Mahkeme Heyeti, hem de Dev-Genç davasının yüzü aşkın sanığı kahkahayı atmıştı. Oysa MIT raporlarının bu durumu, *gölünecek* olduğu kadar da *ağlanacak* nitelik taşıyordu.

3. Öteki Gizli Raporlarda da Durum Aynı:

Bizde yalnız MIT raporlarının değil, *gizli* olan tüm raporların -bu gizliliğin yarattığı sorumsuzluk havasının kaçınılmaz bir sonucu olarak- yanlışlarla dolu olmasına ilginç bir örnek daha vermek isterim. Hakkımızda Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'na,

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nün (Genel Müdürün imzasıyla) gönderdiği (yine "Çok gizli" kaydını taşıyan) 2.8.1971 günlü rapor, şöyle başlamaktadır: "İlgide kayıtlı yazılarınızla *hakkında yapılacak soruşturmaya esas olmak üzere bilgi* istenilen Prof. MUAMMER AKSOY: *Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun* olduktan sonra, Ankara Hukuk Fakültesi *fark imtihanlarını* vermiş ve Ankara Barosu'na kaydolunarak Avukatlık yapmaya başlamıştır." Evet, rapordoa aynen böyle denilmektedir. Bir kişinin, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden, ya da Hukuk Fakültesi'nden mezun olması, aslında onun suçlu olup olmaması bakımından hiçbir önem taşımaz. Ancak Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bu *çok gizli* raporunda, bir profesör hakkında "yapılacak **SORUŞTURMAYA ESAS OLMAK ÜZERE VERİLEN BİLGİLER**" ARASINDA ÖZELLİKLE belirtilen kayıtların, elbette ki gerçeğe *uygun olması* gerekir. Eğer bunlar tamamen önemsiz bilgiler idiyse, o zaman çok gizli bir raporun sayısı sınırlı sayfa ve cümlelerini işgal etmesi için bir neden düşünülemez. Madem ki bu bilgilere önem verilerek onlar rapora kaydedilmiştir, o halde bu bilgilerin *doğru* olmasına özen gösterilmesi zorunludur. Hakkında açılan "soruşturmaya esas olmak üzere bildirildiği belirtilen kayıtlarda" bir profesörün *mezun olduğu ve sınav verdiği Fakülteler dahi tamamen uydurma olarak* (masa başında akla geldiği gibi) kaydedilirse; onun, yanlış *anlaşılması*, ya da yanlış *yorumlara* konu yapılması kolayca mümkün olan *siyasal görüşlerinin*, bu raporlarda ne kadar kolaylıkla *tahrif* edilebildiğini düşünmek, çok kolay olsa gerektir. Gerçekte Muammer Aksoy, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde hiç okumamış, *İstanbul Hukuk Fakültesi'nden* mezun olmuş ve ondan sonra da yarışma sınavını kazanarak *Zürih Hukuk ve Devlet Bilimleri Fakültesi'nden* mezun olmuş ve bu Fakültede hukuk doktorası vermiştir. Bu bilgiyi elde edebilmek için, çok uzun araştırmalar yapmaya gerek yoktur. Muammer Aksoy'un *Kurucu Mecliste* Anayasa Komisyonu Sözcüsü olduğu, MİT raporlarında bile kayıtlı olan ve orta bilgiye sahip pek çok kişinin bildiği bir gerçek olduğuna göre, sadece Kurucu Meclis *albümüne* bakmak bile yeterdi. Ankara Hukuk Fakültesi'nde *fark sınavını* vermiş olmam ise, gizli polis görevlilerinin, "gerçekten, şaşılabilecek ölçüde *hayal güçlerini harekete geçirdiklerinin* müstesna bir örneği"dir. İki Hukuk Fakültesinden mezun olan bir şahsın Avukat olabilmesi için böyle bir fark sınavı vermesi gerekmediği halde; anlaşılan, raporu hazırlayan çok zeki eleman şöyle düşünmüş ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde sınav vermiş olmam hayaline şöyle ulaşmıştır: "Madem ki bu kişi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders vermektedir, o halde normal olan onun S.B.F.'den mezun olmasıdır. Ve yine, madem ki bu şahıs avukatlık yapmaktadır, o halde bir Hukuk Fakültesinde fark sınavı vermiş olması gerekir. S.B.F. Ankara'da olduğuna göre de, bu şahsın fark sınavını, kendisi için tamamen yabancı olan İstanbul Hukuk Fakültesi'nde değil, Ankara Hukuk Fakültesi'nde vermeyi tercih etmiş olması gerekir." İşte böylece çok değerli görevli, başarılı bir zekâ faaliyetiyle, benim hem S.B.F.'nden mezun olduğumu, hem de Ankara Hukuk Fakültesi'nde fark sınavı verdiğimi "keşfedebilmiş"tir!

Aslında önemli olmayan, bu hangi fakülteden mezun olduğuma ve hangi fakültede hayali fark sınavını verdiğime ilişkin uydurmaları, burada inceleme konusu yapmamın nedeni, "bir kişinin diplomasını nereden aldığı ve hangi fakültede sınav verdiği gibi tamamen *objektif* ve tartışma konusu olmayacak noktalarda bile" *katmerli yanlışlar*, ya da *uydurmalar* ile bezenmiş raporların, *sübjektif değer yargılarına son derece elverişli siyasal davranış ve açıklamalar* gibi konularda, ne denli gerçekten uzak kayıtlar içereceğini, okuyuculara, ilgililere ve görevlilere kolayca anlatabilmektir.

4. MİT Raporlarını Dahı Gölgede Bırakan Bir Askeri Savcı:

Yukarıda örneğini verdiğimiz birkaç *gerçek dışı* maddi olaylara (yalanlara) dayanmak (yapılmayanı yapılmış gibi göstermek) suretiyle kişileri suçlu duruma düşürme yolu-

na sapışın ve böylece demokratik sol görüşü benimsemiş kişileri saf dışı etme tutkusunun, yalnız MİT'e has bir yöntem olduğunu iddia etmek insafsızlık olur. Bazı öyle Hukuk Fakültesi mezunu kişiler vardır ki, bunlar demokratik sol görüşlere sahip olan kişilerin mahkûm olmalarını sağlayabilmek için, yalnız MİT raporlarındaki gerçeğe aykırı kayıtları aynen benimsemekle yetinmemişler, MİT raporlarını bile *biraz daha tahrif* ederek, *düpedüz yalan iddiaları* (Askeri Savcı olarak) iddianemelerine geçirebilmişlerdir. Bunlardan en ünlüsünün adını burada anmayı ve MİT raporlarını nasıl gölgede bıraktığını bir iki örnekle açıklamayı, Adaletle hizmet bakımından kaçınılmaz bir görev saymaktayız.

Demokratik sol görüşe sahip pek çok öğretim üyesini ve yazarı, Sıkıyönetim Mahkemelerinde tutuklularak sanık sandalyesine oturmaktan özel bir zevk duymuş olan ve şimdi hürriyet havarisi olarak parlamentoda temsil edilen bir partinin Genel Başkan Yardımcılığını yapan *BAKİ TUĞ* adındaki Askeri Savcı, demokratik sol görüşlere sahip kişilerin eylemlerini, MİT rapoundakinden çok *daha ileri gidecek biçimde tahrif etmeye* özel bir özen göstermiştir. Bu konuda verebileceğimiz *çeşitli örneklerden* sadece iki tanesi üzerinde durmakla yetineceğiz:

M.A.'ya ilişkin genel MİT raporunun 2. sayfasının 5. bendinde aynen şu cümleler yer almaktadır: "5.4.1967 tarihli Akşam Gazetesinin Düşünceye Saygı sütununda yayınlanan 'TOPLUMCULARIN CAN GÜVENLİĞİ' başlıklı yazısında, sosyalist kelimesinin müteradifi 'Toplumcu' kelimesini kullanarak ve 'Başbakan bütün toplumcu yurtseverleri vatan haini ilan etme cür'etini göstermiştir'. Bir demokraside demokratik kuralları tamamen benimsenmiş, diktatörlük ve ihtilale sırt çevirmiş olan zamanımızın sosyalistlerine ve sosyalist partilere, en aşağı libarellere ve liberal partilere tanındığı kadar fikir ve hareket hürriyetini kabul etme zorunluğu vardır", 'Türkiye'de sosyalistler gizli komünistlerdir demek, sadece yalan söylemek, cehalet ve kötünîyet örneği vermek' değil, aynı zamanda 'toplumcu, memleketçi fikirler yasaklanmıştır, ilerici bütün görüş ve akımlar ağır surette cezalandırılacak, hatta vatana ihanetle suçlandırılacak' demektir" diyen Muammer Aksoy, bir yandan sosyalizmi savunur görünerek, sosyalist maskeli komünistlerin savunuculuğunu üzerine almış; bir yandan da, Parti Meclisi Üyesi bulunduğu CHP'nin ortanın solu görüşünün *çok ötesinde bir solu* benimsediğini ve en azından ne olduğu *meçhul bir sosyalizmin taraftarı* bulunduğunu ortaya koymuştur."

MİT raporundaki bu sözde açıklamalar, "demagoji"nin ve "bir kişinin herkesçe kolayca anlaşılabilen yazısını düpedüz tahrif edişin" en açık bir örneğidir. Akşam Gazetesindeki 4.5.1967 günlü yazıyla onu tamamlayan aynı gazetede yayınlanmış iki yazı (6.4.1967 ve 7.4.1967 günlü yazılar) incelendiği zaman açık seçik görülecektir ki, bu yazılarda en kesin biçimde "demokratik sol görüşlerle, proletarya diktatörlüğünü benimseyen akımlar birbirinden kesinkes ayrılmış" ve yazımızda "sadece demokratik sol görüşlerin savunulması" yapılmıştır. MİT raporunda iddia edildiği gibi dolaylı biçimde de olsa, "komünist akımların yakından uzaktan savunulması anlamına gelecek bir tek cümle" dahi, bu yazılarda yer almadığı gibi, aksine "sosyalist yayınlarla, bir diktatörlüğün savunulması anlamına gelen komünist yayınların, aynı kefeye konmasının gerçeğe aykırı olduğu ve tam bir haksızlığı oluşturduğu" bu yazılarda vurgulanmıştır. İşte MİT raporundaki (yukarıda naklettiğimiz) cümleler, "gerçeği, birtakım gevelemelerle dolaylı biçimde tahrif eden cümleler" niteliğindedir.

Askeri Savcı Baki Tuğ ise, MİT raporunda olduğu gibi dolaylı ve dolambaçlı yoldan M.A.'un "*komünistlerin de, liberaller kadar hareket hürriyetine sahip olması gerektiği görüşünü savunduğunu*" iddia etmenin, Mahkeme Heyetinde yeterince etki yapamayacağını, çünkü "MİT raporunda yer alan o cümleler okunduğunda, M.A.'un demokratik sosyalist doğrultudaki akımlar için hareket özgürlüğünü savunduğunun anlaşılacağını"

gözönünde bulundurarak, *MIT raporunu fersah fersah geride bırakan bir iddiayı, iddianameye yerleştirerek*, M.A.'un 5.4.1967 günlü Akşam Gazetesinde "liberal partilere tanındığı kadar, sosyalistlere de fikir ve HAREKET HÜRRİYETİNİ KABUL ETMEK ZORUNLUĞU VARDIR" dediğini ileri sürmekle yetinmemiş, buna bir cümle daha ekleyerek şöyle devam etmiştir: " 'Bu sosyalistler, TÜRKİYE'DEKİ KOMÜNİSTLERDİR' şeklinde YAZI YAZMIŞTIR" (İddianamenin 6. bendi).

Böylece, günümüzün demokrasi havarilerinden Genel Başkan Yardımcısı *Baki Tuğ*, MIT ajanlarının dahi yapmaya cesaret edemediği "gazetede yer almayan bir cümleyi, M.A.'un sözleri olarak iddianameye yerleştirme" maharet ve cesaretini gösterebilmiştir.

Baki Tuğ'un, MIT raporlarını geride bırakan "gerçekleri tahrif ediş" ve "çağdaş Hukuk ilkelerini hiçe sayış" doğrultusundaki çabalarına ve başarılarına gösterebileceğimiz çeşitli örneklerden bir tanesini daha vermekle yetineceğiz: Muammer Aksoy'a ilişkin MIT'in genel raporunun 2. sayfasının 3. bendinde şu cümleler yer almakta idi: "Genel Başkan İNÖNÜ tarafından müteaddit defa CHP'nin bir sosyalist parti olmadığının ifade edilmiş bulunmasına rağmen MUAMMER AKSOY kendisini *demokratik sosyalizmi benimsemiş* bir kimse olarak tanıtmaya özellikle dikkat etmiş ve 8 Haziran 1966 günü *Erzurum Öğretmenler Lokalinde* yaptığı konuşmada; *öğretmenleri ihtilâle ve ayaklanmaya teşvik ettiği* yolunda Erzurum'da münteşir HÜRSÖZ Gazetesinde neşredilen bir yazı sebebiyle, *hakkında Adli takibat açılmıştır.*"

Askeri Savcı Baki Tuğ, yukarıda MIT raporundan aktardığımız paragraftan yararlanarak, iddianemesinin 5. bendine aynen şu cümleyi yerleştirmiştir: "8 Haziran 1966 yılında ERZURUM Öğretmenler Lokalinde yaptığı konuşmada öğretmenleri anarşi çıkarmaya teşvik ve tahrik edici mahiyette konuşma yapmıştır."

Olayı açıklayan sözlerimizi, Sıkıyönetim Mahkemesine vermiş olduğumuz dilekçeden aynen aktarıyoruz: "Petrollerimizin millileştirilmesi konusundaki konferansından sonra taşla öldürülmem için uzun hazırlık yapmış olan gerici çevrelerin -ki bu saldırıya bizzat Erzurum Garnizon Komutanı Albay (General) *Vecihi Ataklı* şahit olmuştur ve saldırıyı bertaraf ettirmiştir; gericiliği ve Atatürk düşmanlığı ile ün yapmış "Hür insan" gazetesinin, dikkati bana yapılan saldırıdan başka tarafa çevirmek için yaptığı uydurma bir yayını ele alan Cumhuriyet Savcısının takipsizlik kararı vermesine rağmen, siyasi hasmım durumunda olan Adalet Bakanı Hasan Dınc'er'in yazılı emri ile açılmış bulunan davada, tanıklar dinlenir dinlenmez, bizzat Cumhuriyet Savcısı beraat talep etmiş ve Erzurum Asliye Ceza Mahkemesi delil yetersizliğinden ötürü değil, *suç niteliğinde bir hareket mevcut olmadığını ve ihbarın da tertip niteliği arzettiğini belirterek* daha 1968'de beraat kararı vermiştir. Bu durumu daha 18.5.1972 günlü sorgumuzda ve aynı tarihli Lâyihamızda ayrıntıları ile arzettik; ve bu duruşmada bizzat Askeri Savcı Yüzbaşı (Binbaşı) Baki Tuğ dahi hazır bulunmakta idi. Bu sözlerimizin doğruluğu, gerek ibraz ettiğimiz mahkeme kararı, gerekse bu mahkeme kararının kesinleştiğini bildiren Erzurum Mahkemesinin yazısıyla sabittir. Mahkeme zaptının 1359 sahifesinde aynen şöyle denilmektedir: "ERZURUM Öğretmenler Lokalindeki toplantıda yapılan konuşma sebebiyle halkı kanunlara karşı gelme suçundan sanık Muammer Aksoy hakkında açılan davanın, ne safhada olduğu, verilip kesinleşmiş bir hüküm mevcut ise onaylı bir suretinin gönderilmesi konusunda Erzurum C. Savcılığı'na yazılan talimata cevap çıktığı anlaşılmakla, cevabî yazı ve ekindeki Erzurum Asliye Ceza Mahkemesi'nin Esas 967/53 Karar 68/542 sayılı KESİNLEŞMİŞ BULUNAN GEREKÇELİ HÜKMÜ okundu, OKUNAN BELGEYE KARŞI ASKERİ SAVCININ DİYECEĞİ YOK." Durum böyle olduğu halde, Askeri Savcı'nın mahkem kaziyeye rağmen -hem de hiçbir delil ve açıklamaya dahi hacet görmeksizin- hâlâ bu hayalî fiili sabit sayması ve ona Esasa ilişkin Mütalâasında değinmesi karşısında, bir hukukçu olarak dehşet duymamak olanaksızdır.

Görülüyor ki, bugünün hürriyet havarisi *Baki Tuğ*, "sanığın lehine olduğu takdirde, Türk Ulusu adına verilmiş Mahkeme kararlarının dahi hiçbir değeri bulunmadığı" kanısındadır. Erzurum Asliye Ceza Mahkemesi'nin "aynı fiil hakkında vermiş olduğu beraet kararı" yargılama sırasında dosyaya girdiği halde, esas hakkındaki mütalâasında, aynı fiilden dolayı Muammer Aksoy'un cezalandırılamsı yolundaki görüşünü yineleyen Baki Tuğ, bu kez, iddianameden farklı olarak, esas hakkındaki mütalaa *yeni bir unsur daha eklemiştir*. Bununla "her ne kadar yargılama sırasında ibraz edilen delilden (yani Erzurum Mahkemesinin kararından) Muammer Aksoy'un sivil Mahkemede beraat ettiği anlaşılmakta ise de, bu fiili işlerken başka bir suç daha işlediği anlaşılmaktadır; bu nokta, sivil Mahkemece gözönünde bulundurulmamıştır; işte bu öge dahi gözönünde bulundurulduğu zaman, kendisinin sivil Mahkemede beraet etmiş olması, hiç değilse Sıkıyö-netim döneminde bir değer taşıyamaz!" demek istemektedir.

Gerçekten, olağanüstü büyük hukukçu *Baki Tuğ*, esas hakkındaki mütalaaasında *dünya hukuk literatürüne geçecek büyük bir keşifte bulunarak*, biz meslektaşlarının göğsünü kabartacak bir açıklama yapmış bulunmaktadır: İddianamede, sadece "Erzurum Öğretmenler Lokalinde yaptığı konuşmada" dediği halde, bu konuşmadan dolayı verilen beraet kararının dosyaya girmesinden sonra kaleme aldığı Esas Hakkındaki Mütalaa-sı'nda, son derece ince bir buluş ile, "Öğretmenler Lokalinde, *yani SONRAKİ TÖS ŞUBESİN-DE* yaptığı konuşmada" diyerek, bu lokalin *sonradan TÖS'ün lokali olmak gibi* "mekruh ve oradaki konuşmaları başlı başına suç haline getirmeye yetecek bir yer" olduğunu *vurgulamayı* ihmal etmemiştir. Başka deyimle, büyük Hukukçu, "kişilerin, bir yerde *konuşma cüretinde bulunurken*, o yerin *günün birinde* Askeri Savcı tarafından suçlu sayılan TÖS gibi bir kuruluşun *eline geçip geçmeyeceğini de hesaba katmaları gerektiğini*", Türk ve Dünya hukukçularına öğretmektedir. "Süperyurtsever" (!) bir ölçütle demek istemektedir ki, "vatanını seven her şahıs, bir lokalde konuşurken, o lokalin yalnız konuşmanın yapıldığı anda kimin elinde bulunduğunu saptamakla yetinmemeli, bu lokalin *günün birinde* Askeri Savcı *Baki Tuğ* gibi *milliyetçi toplumcu* görüşün savunucusu olan kişilerin vatan haini kuruluşlar olarak kabul edeceği birtakım tüzel kişilerin *eline geçip geçmeyeceğini de düşünmelidir* ve doğru olarak saptayabilmelidir. Bu kadarlık olsun *kehanette* bulunamayan yurttaşların, -sivil Mahkemelerde beraet kararı alsalar bile- olağanüstü dönemler-de Askeri Mahkemelerce yeniden yargılanarak cezalandırılmaları, Hukuktan daha önde giden "sağlam ideolojilerin gereği"dir!

5. Güvenlik Soruşturmalarında Dahı Yanlış, Yalan ve Uydurmaların İstisna Olmayışı:

Gizli olan her soruşturma ve yargıda, başlı başına bu GİZLİLİĞİN DOĞASI SONUCU, *tarafsızlık, ciddilik* ortadan kalkacağı ve *SORUMSUZLUK egemen* olacağı içindir ki, günümüzde onbinleri hatta yüzbinleri bulan güvenlik soruşturmalarında da, yanlışlara, kasıtlı uydurmalara, iftiralara ve (keyfi ölçütlerle) Mahkemece aklanmış şahısların bile bir tür yeniden mahkûm edilişlerine bol bol rastlanmaktadır.

MIT'in parça parça topladığı sözde *bilgiler* (istihbarat) ve onlardan zaman zaman bir özet biçiminde çıkarılan *genel raporlar*, ya da şimdi alt düzeydeki görevlilerce -bazen mahalle bekçileri tarafından- hazırlanan "*güvenlik soruşturması raporları*", en çok *kamu görevine* atanmalar ya da görev değiştirmeler söz konusu olduğunda kullanılmaktadır. Bu "perakende raporlar", yani ilgili kişilerin öğrencilik döneminden bu yana, MIT ajanları ya da görevlilerince saptanagelmış "günahlar listesi"(!) yeni bir görev atama, ya da nakle-dilme söz konusu olunca *kesin hüküm* gibi ele alınmaktadır. Öyle olaylar biliyoruz ki, in-anmak adeta olanaksızdır: Adam, Türkiye'nin en büyük kentinde tek başına karar veren

Asliye Ceza Hâkimidir. Başka göreve (söz gelişi Ağır Ceza Mahkemesi üyeliğine, ya da Adliye Müfettişliğine) atanması söz konusu oluyor. İstemi reddedilince, yaptığı soruşturmada, Adalet Bakanlığı'ndaki arkadaşları, kendisine açıkça "kardeşim biz de istiyoruz, ama MİT'den rapor *olumsuz* geldi, *sakıncalı* bulunmuşsunuz, imkânsız" diyebilmektedirler. Ve bu Türk Yargıcının sakıncalı durumuna, *öğrencilik* dönemindeki -mahkûmiyetinin değil- "bazı eylemlere karıştığı" yolundaki kayıtların neden olduğu da öğrenilebilmiştir. Karakolda ifadesi alınmış, işte o kadar. Kişi hakkında dava açılıp, *aklanma kararı* verilmiş olması, hatta Cumhuriyet Savcısının *kovuşturmaya yer bulunmadığı* gerekçesiyle kamu davası açmamış olması dahi, kişiyi "sakıncalı" olmaktan kurtaramıyor. Sadece *ifadesinin alınmış* olması, sakıncalı kişi sayılması için yeter de artar bile. (16)

Gerçekte, güvenlik soruşturmalarının "sakıncalıdır" sonucuna ulaştırmasının hemen hemen bir tek nedeni vardır: "İlgilinin yasal çerçeve içerisinde kalan (yani 141-142. maddeler sınırları içerisine bile sokulamayan) demokratik sol görüşlere sahip olması"! (17) Zaten, kişinin eylemi, hatta görüş açıklamaları, yasal çerçeveyi aşsa idi, yargı yoluna başvurarak, "hükümlük kararı" almak olanağı var olacağından, "sakıncalı raporu" almaya da gerek kalmazdı!

Kısaca "bir kamu görevine atama söz konusu olunca, MİT raporlarındaki tek taraflı (ilgilinin savunma hakkı ve itirazı söz konusu olmaksızın tutulmuş) notlar, o kişi için bir "kesin hüküm" imişçesine gizlice göz önünde bulundurulur ve değerlendirilmekte; ve ilgili kişinin bir tür cezalandırılmasını sağlamaktadırlar. Hele, yıllardır Türk Ulusu adına kararlar veren *Hâkimler* hakkında *bile* MİT dosyalarına başvurulması ve bu dosyalardaki raporlara ve notlara göre onların görevlerinde ilerlemelerinin (ya da bir makam ve merciden başkasına nakledilmelerinin) önlenmesi, YARGI ORGANINI "gizli polis *vesayet*ine *vermenin*", "Hukuk Devletini *POLİS DEVLETİ* haline getirmenin" en korkunç biçimidir. Bu, aynı zamanda Anayasadaki "Yüksek Hâkimler ve Savcılar Kurumu" ile alay etmek, o maddeleri "kağıt parçaları haline getirmek" demektir. Ayrıca, çok acı (fakat asla abartmalı olmayan) bir gerçeği de, burada dile getirmeyi büyük üzüntü ile de olsa kendimiz için kaçınılmaz bir ödev biliyoruz: "Bir ülkede, yargıçlar hakkında dahi MİT raporları (ya da gizli polis, siyasi polis raporları) tutuluyorsa" ve "yargıcın görevinde ilerleyebilmesi, belli siyasal görüşlere göre raporlar veren ve değerlendirmeler yapan meçhul kişilerin siyasal nitelikteki notlarına bağlanırsa, o ülkede vatandaşın güvencesi ortadan kalkmış demektir. Evet, Hâkimlerin güvencesi (ve dolayısıyla Mahkemelerin bağımsızlığı) kağıt üstünde kalmış, gerçekte yok edilmiş demektir. Yargıçlar bile, her kararı verirken -bilinç altında olsun- "acaba bu kararım MİT (ve ona egemen olan dar kafalı antidemokratik ölçütlerle sahip yöneticilerin) 'günah' sayacağı bir karar olarak tescil edilir mi?" diye düşüneceklerdir. Bu sözlerle, "Hâkimlerimiz hep böyle düşünüp hareket edecektir" demeyi asla ve asla aklımızdan bile geçirmiyoruz. Ama böyle düşünmemenin, sadece kişisel fedakârlığa bırakıldığı bir toplumda, gerçek bir demokrasiden söz edilemez. Hâkimlerin güvencesi, onların siyasal iktidar ve siyasal mercilerin etkisinden ancak yasalarla (objektif ve genel olarak) kurtarılması halinde vardır. Eğer hâkimlerin yalnız yasalara ve vicdanlarına tâbi olması, onların KAHRAMANLIĞINA terkedilirse (daha 1960'dan önceki makalelerimizde olduğu gibi bu kez de Cumhuriyet Gazetesi'nde 10.3.1986 günü yayınlanmış olan "Siyasal davalar ve yargıçları" başlıklı yazımızda belirttiğimiz gibi) hâkimlerin vicdanlarının seslerini dinleyebilmeleri, yasal ve anayasal GÜVENCELERE değil de KİŞİSEL KAHRAMANLIĞA bağlı olursa o yerde adalet garantisi altında değildir. Hâkimlerin teorik olarak anayasal ve yasal güvenceleri var, ama uygulamadaki (yani gerçek yaşamdaki) durum başka türlü... Zira 1980-1983 yılları arasında, değil MGK kararları, hatta bildirileri bile Anayasa ve yasalardan üstün sayılarak onları nasıl değiştirebildilerse, 1983-1987 yıllarında da, hiç değilse kamu görevlilerinin bir göreve atanmasında, artık anayasa ve yasa-

lar değil, gelişmeler hatta yönerge(!)ler Anayasa ve yasaların önünde gitmişlerdir. Ve bir "DEMOKRASİ SAVAŞI" toplumca benimsenip, Anayasalar ciddiye alınmadıkça, Türkiye Anayasa ve yasalarla değil, "güvenlik soruşturmasını Devletin yönetiminde esas alan" bir uygulama ile, *FİLEN* Hukuk Devletin yerini geçen bu *Polis Devleti* kurallarıyla yönetilecektir.

Evet yalnız MİT raporlarında değil, Güvenlik Soruşturmaları uygulamalarında da pek çok uydurma olaya, gerçek dışı kayıtlara (ilgili kişinin işlemediği eylemlerin, ona bağlanmasına) sık sık rastlanmaktadır. O kadar ki, -gerçeğe aykırı olarak- Sıkıyönetimce 1402 sayılı yasaya göre cezalandırıldığı iddiasıyla görevinden atılan kişiler bile olmuştur. Ve Genelkurmay Başkanlığı'nın, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nce "Sıkıyönetim sizi görevinizden uzaklaştırmış idi" uydurma gerçeğiyle görevine son verilen memura hitaben gönderdiği 14.10.1985 günlü yazıda aynen şöyle denilmektedir: "Görevinize son verilmesi yolunda Sıkıyönetim Komutanlığı'nca herhangi bir işlemde bulunulmamıştır."

Ayrıca başka bir gülünç uygulama türü de, kişiyi *yasal görüşlerinden* ötürü cezalandırmak, ama bunu açıklayacak *cesarete* sahip olamamaktan ötürü, *uydurma* birtakım olayları *gerekçe olarak ileri sürmek* ve bu uydurma olaylar nedeniyle ceza verildiğini iddia etmektir. Buna bir örnek olarak, *MAHMUT TALİ ÖNGÖREN* olayını anmak isteriz: Demokratik sol görüşlerinden ötürü *Basın Yayın Yüksek Okulu'ndaki* görevinden uzaklaştırılan *Öngören* için YÖK, gerekçe olarak, "onun, işine devam etmediği" uydurmasına dayanmıştır. Ama Danıştay, bu gerçeğe zıt iddianın inanılır bir dayanaktan yoksun olduğunu saptayarak kararı iptal etmiştir. (18) İlginç olan, *Öngören*'in aynı nitelikteki başka bir davasına bakılması sırasında, Üniversite vekilinin Danıştay'a mühürlü bir zarfı sunmak istemesidir. Mahmut Tali Öngören'in hizmetten uzaklaştırılmasının gerçek nedenlerini ortaya koyacak olan bu zarf içindeki *günahlar listesini*, Yüksek İdare Mahkememiz, -kendisine yakışır bir davranışla- zarfın *kapalı olarak* değil ancak açık olarak kabul edilebileceğini belirtip, bu zarfı dosya içine koymayı ret ettiğinden, *Öngören*'in "korkunç suçlarının"(!) neler olduğunu, Mahkeme de, komuyu da öğrenememiştir.

Kamu hizmetindeki birçok kişinin "sakıncalı" olarak damgalanmasının "o kişinin sadece *SOL GÖRÜŞLÜ OLMA GÜNAHINA DAYANDIĞI*"nı ve görevden atmak için "idarenin ileri sürdüğü *gerekçelerin* ise, gerçeği saklamak amacıyla yaratılan *UYDURMA*lar olduğu"nu, Yüksek Danıştayımızın *İdari Dava Daireleri Genel Kurulunun* örnek bir kararından yapacağımız aktarma ile en çarpıcı biçimde kanıtlamak isteriz: "... Danıştay Savcısı *Nevin Gönenç'in* Düşüncesi: Ziraat Bankası Gördes Şubesine *bekçi* olarak atanan davacının hakkında yapılan *güvenlik soruşturması* sonucunda Gördes ilçesinde ÇEŞİTLİ OLAYLARA İŞTİRAK ETTİĞİ, 18.2.1980 tarihinde Gördes Lisesi'nde meydana gelen *kavga olayına katılması nedeniyle tasdikname verilerek OKULDAN UZAKLAŞTIRILDIĞI yolundaki* Emniyet Müdürlüğü yazısı üzerine personel yönetmeliğinin 146. maddesi hükmü uyarınca görevine son verilmiş ise de, adı geçen Gördes İlçesinde *çeşitli olaylara karışması nedeniyle* hakkında verilmiş bir *MAİ İKUMİYET KARARI OLMADIĞINA* ve belirtilen haller personel yönetmeliğinin 18. maddesinde gösterilen (bankada ilk defa işe alınacaklarda aranacak) şartlar arasında yer almadığına göre, *olaylara İŞTİRAK ETMİŞ OLMASI nedeniyle* görevine son verilmesinde *mevzuata uyarlık görülmemiştir*.

Türk Milleti Adına Hüküm veren *Danıştay İdarî Dava Daireleri Genel Kurulu'nca* gereği düşünüldü: (...) Manisa Valiliği Emniyet Müdürlüğü'nden gönderilen yazıda, davacının *'SOL GÖRÜŞLÜ olarak tanındığı*, çeşitli *OLAYLARA İŞTİRAK* ettiği ve yine 18.2.1980 tarihinde Gördes Lisesi'nde meydana gelen kavga olayına katılması nedeniyle *TASDİKNAME VERİLEREK OKULDAN UZAKLAŞTIRILDIĞI* ve başkaca bir ilişkisinin bulunmadığı anlaşılmıştır' denilmekte ise de, dava dosyasında mevcut Gördes Noterliğince

onaylı LİSE DİPLOMASI örneğinden davacının 10.7.1979 tarihinde Gördes LİSESİNDEN MEZUN OLDUĞU anlaşılmaktadır. Davacının 1979 YILINDA MEZUN OLDUĞU LİSEDEDEN 1980 YILINDA TASDİKNAME VERİLEREK UZAKLAŞTIRILAMAYACAĞI hususu ise kuşkuya yer vermeyecek kadar AÇIKtır. (...) Bu durumda işe alınma şartlarından birini kaybetme hali bulunmayan davacının, atanma işleminin iptalinde MEVZUATA UYARLIK BULUNMADIĞINDAN, davalı idare vekilinin temyiz isteminin reddine ve Manisa İdare Mahkemesinin kararının onanmasına 28.6.1985 günü karar verildi." (19)

Görülüyor ki, insan *SOL GÖRÜŞLÜ* olunca, 1979 yılında mezun olduğu liseden 1980 yılında atılmak gibi *MUCİZELERİ* bile gösterebilmektedir. İşte birçok "güvenlik soruşturmaları sonucu sakıncalı görülen kamu görevlisinin görevden atılmalarının, ya da göreve alınmamlarının gerçek nedeni", onların *SOL GÖRÜŞLÜ OLMASI*" ya da sadece *"SOL GÖRÜŞLÜ OLDUĞUNUN SANILMASI"*dır. İdarenin ileri sürdüğü sözde gerekçeler ise, *bahane* bile değil, çoğu kez düpedüz *YALAN*dır.

V. ANAYASAL DURUM

A. Anayasamız, özgürlüklerin *sadece YASA ile sınırlanabileceğini* (cezaı gerektiren eylemlerin, *ancak yasada* öngörülebileceğini) ve her *somut* olayda, suçluluğa ve cezaya *Hâkimin karar vermesini* öngörmüştür. Bir kişinin, kamu görevinden uzaklaştırılmasını öngören idari karar da, yargı denetimine tâbidir. *Hizmetten uzaklaştırmanın* (ya da *göreve atamanın*), *objektif bir nedene* dayanması gerekir. İdare Mahkemesi (ve sonunda Danıştay), bu kararı, *maksat* ögesi bakımından da inceleme (denetleme) konusu yapacaktır. "İdarenin takdir hakkı" *salt* (mutlak) *olmadığından*; idari yargı, hizmetin iyi görülmesi amacına yönelik olmayan kararları, maksat bakımından sakat kararlar olarak nitelendirmek suretiyle, bunları *iptal* edecektir. "Hizmete kabul etmeme, ya da görevden uzaklaştırma" kararları, *keyfilik* niteliği taşıyorlarsa, *idarenin hukukiliği* ilkesi ile bağdaşamayacaklarından, iptal edilmeye mahkûmdurlar. (20)

İşte Anayasanın, hem suç ve ceza, hem de kamu hizmetine atama ve kamu hizmetinden uzaklaştırma bakımından tanıdığı bu *güvencelerin*, yasalarla dahi giderilmesi söz konusu olamaz.

Gerçekten 1961 Anayasası'nın 33. ve 82 Anayasası'nın 38. maddeleri, *"kanunsuz suç olmaz, kanunsuz ceza olmaz"* ilkesini (nullum crimen sine lege, nulla pena sine lege) açıkça ilân etmişlerdir. (21)

Bu nedenle, yasanın *suç saymadığı* bir davranıştan ötürü, *MLT'in takdirine dayalı* olarak, hiç kimsenin şu ya da bu şekilde cezalandırılmaması gerekir. İdarî bir kuruluş olan MLT'in, -hangi görevlisi tarafından düzenlenirse düzenlensin- herhangi bir raporunda, "kişilerin, kanunun suç saymadığı fiilden ötürü *sorumlu* tutulamayacağıının açıkça ifade edilmesi" ve *"bu doğrultuda* hareket edilmesi için o raporun başka *idari* mercilere ve hele *yargı* mercilerine gönderilmesi", *YARGININ* ve hatta bir bakıma *YASAMA ORGANININ* *"YETKİLERİNİ GASPETMEYE YELTENME"* niteliği taşır.

Yine Anayasamız, -bütün çağdaş Hukuk düzenlerinde olduğu gibi- *"ceza sorumluluğunun KİŞİSELLİĞİ"* ilkesi"ni açıkça öngördüğünden (22), *başkasının eyleminden* ötürü kişinin herhang ibir biçimde cezalandırılması da, hem *Anayasa* ile, hem de İnsan Hakları ve Hukuk Devleti temellerine dayanan *çoğulcu çağdaş demokrasi* ile taban tabana zıt düşen *ilkel* bir Hukuk ve Devlet anlayışını yansıtılabılır. (22)

Ne yazık ki, birçok vatandaş, *yakınlarının işlediği* suçlardan ötürü, kamu hizmetine alınmamıştır. Hatta babasının, ya da oğlunun işlediği suçtan ötürü değil, onlar hakkındaki

rivayetler (söylentiler) nedeni ile dahi görevden uzaklaştırılmış, ya da göreve alınmamıştır. Vereceğimiz korkunç bir örnek ise, 1971 yılında, ülkemizin tanınmış birçok aydının, "hiç tanımadıkları ve kendileriyle hiçbir bağa, ya da yakınlığa sahip bulunmadıkları" kişilerin işledikleri suçtan vazgeçmelerini sağlama amacıyla gözaltına alınmalarının bile gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu inanılmaz işlem, cezaların kişiselliği ilkesinin, -ancak *Nazi Almanyası'nda* eşine rastlanan "*REHİNE ALMA*" işlemi ile- hiçe sayılması anlamına gelir. Bu nokta üzerinde MİT'in suç saydığı eylemlerin müeyyideleri (yaptırımları) bölümünde özellikle duracağız.

B. Sorunun Üzerine Biraz Daha Yakından Eğilirsek:

Başta MİT raporları olmak üzere, siyasal polisin, gizli polisin, Sıkıyönetimin ya da başka İdarî Makamların, vatandaşları "*bir Mahkeme kararı olmaksızın*", şu ya da bu biçimde cezalandırmaları için düzenlenen raporlar", Hukuk Devletinin aşağıda değineceğimiz -herbiri gerçek uygarlığın kilit noktalarından olan- birçok önemli ilkesini ciddi biçimde zedelemektedir:

a) "**Hakimsiz Yargılama**": Kişiler hakkında herhangi bir cezaya, ancak *güvenceye* sahip yargıçların görev yaptığı "*bağımsız Mahkemeler*" karar verebileceği ilkesi, böyle bir uygulama ile zedelenmektedir.

b) "**Yasasız Yargılama**": "Kanunsuz suç olmaz Kanunsuz ceza olmaz ilkesi", en ağır bir darbe yemektedir ki, bunu aşağıda ayrıntılarıyla ele alacağız.

c) "**Kişisel Sorumluluk İlkesini Tanımayan Yargılama**": Soruşturmanın ve bunların ulaştırdığı raporların önemli bir kısmında, kişi, yakınları olan, ya da yakınları olduğu varsayılan *başkalarının* eylem, tutum ve görüşlerinden (hatta yakınlarının uğradıkları haksızlıklardan) ötürü cezalandırılmaktadır ki; bu da, "**CEZA SORUMLULUĞUNUN KİŞİSELLİĞİ**" ilkesinin hiçe sayılmasıdır.

d) "**Savunmasız Yargı**": Gizli raporlarla işleme yönteminin sonucu olarak "**Kutsal SAVUNMA HAKKI** tamamen ortadan kalkmakta"; vatandaş yalnız son derece *bilgisizce suçlamalar* karşısında kaldığı zaman karar verecek (yargıya ulaşacak) kişiyi aydınlatma olanağından yoksun kalmamakta, aynı zamanda *uydurma ve iftiralar* karşısında bile, kendisini savunamayarak (ajan, muhbir ya da soruşturmayı yapan kişinin tek tarafı iddiaları sonucu) mahkûm olmaktadır.

e) "**Gizli Yargı**": "Soruşturmanın *GİZLİ* olması", daha önemlisi "soruşturma sonucunda ortaya çıkan raporun *GİZLİ* kalması" ve "soruşturmayı yapan ajan ve uzmanlar ile, onların topladığı bilgilerden sonuçlara (yargılara) ulaşan başkaca görevlilerin (yani çok geniş anlamı ile bir tür Yargıçların) gizli kalması", kuşkusuz çeşitli sakıncaları davet etmektedir.

aa) "**Yansız Olmayan Yargı**": Soruşturmayı yapan, ya da raporu yazan kişi ya da kişiler, hem haklarında soruşturma yapıp rapor yazdıkları kişilerce, hem de kamuoyunca ve resmi mercilerce meçhul kaldıklarından, onları görevlendiren daha üstteki yetkililer, bu seçimde çok keyfî davranabileceklerdir: Söz konusu soruşturma bakımından (sadece son derece ehliyetsiz, bilgisiz olan değil) hakkında soruşturma yapılacak kişiye karşı tarafsız kalamayacak, ya da o kişiye karşı özel husumeti olan kimseleri bile, rahatça seçme yoluna gidebilecektir. Ve uygulamada bu durumlara kolayca rastlanmaktadır. Yılların Hâkimi hakkında mahalle bekçisinden ve kapıcılardan bilgi toplanıldığı gibi, Üniversitede belli bir öğretim üyesi için yapılacak soruşturma görevi -bu gizli kalış nedeniyle- ona düşünce bakımından düşman durumdaki bir öğretim üyesine verilebilmektedir.

Hele şimdi artık bütün açıklığı ile ortaya çıkmış bulunan bir gerçek de göz önünde

bulundurulursa, bu "YANLI YARGILAMA"nın dehşet verici boyutu, daha da belirgin biçimde ortaya çıkar: Tamamen *sağa yönelik kişilerden kurulu bir kadroya* sahip olan MİT, *demokratik sol* görüşleri benimsemiş kişilerin davranışlarını ve konuşmalarına ilişkin istihbaratı ve raporları, hep -asla liberal değil- dehşet verici derecede sağcı, hatta bazı el-emanları bakımından faşist ya da yarı faşist zihniyetteki kişilerden aldığı için, ne bu *istihbaratın* (haber olarak), ne de onlarda yer alan *yorumlamaların* (değer yargısı olarak) en küçük bir değeri vardır. Bunlar, kuzu hakkında kurttan alınan raporlar gibidir; hep suyun tersine aktığını ve bu nedenle de bulandırıldığını iddia etmektedirler.

bb) "İşlenmeyen Eylemlerden Hüküm Glymek": İstihbarat ya da gizli soruşturma ile görevli kişilerin düzenledikleri raporların ve ulaştıkları yargıların GİZLİ KALISI, yani bu raporlarda yer alan saptama ve ulaşılan yargılardan ötürü onu düzenleyen ya da verenlerin Hukuk ve Ahlak kuralları önünde hesap verme durumundan kurtulmaları, onların içindeki kötü duyguları kolayca harekete geçirebilmektedir. Onları, düşünce ya da başarıları nedeniyle veya başka nedenlerle kin ve husumet duydukları şahıslar hakkında *yalan* ve *iftiralarla* dolu raporlar hazırlama sonucuna sürükleyebilmektedir. Oysa hazırlanan raporun, ilgili kişi, ya da kamuoyu tarafından sonunda öğrenilebilmesi olanağı, gerekçesiz, kanıtsız, tek taraflı ve gareze dayanan rapor ya da yargıların imal edilmesini önlemektedir. İşte, yargılamaların açık olmasının ve kararların *ilgilice* ve *kamuoyunca* öğrenilebilmesinin *erdemî*, özellikle bu noktada kendisini göstermektedir. *Gizli* kalan MİT raporları, ya da güvenlik soruşturması raporları ise, bu nedenle -insan psikolojisinin kaçınılmaz sonucu olarak- *yalan* ve *iftiralarla* dolu olmaya mahkûmdur. Bu gizli soruşturma raporlarında, ya da MİT raporlarında ulaşılan sonuçlar, kişi için bir tür *ceza davet edebilecek* niteliğe sahip olurlarsa, değindiğimiz nedenlerle, bu ceza, hallerin büyük çoğunluğunda, tam bir *haksızlık* ve *adaletsizlik* ürünü olacaktır; ve olmuştur da..!

f) "Açıklanan Yasal Görüşlerden, Hatta Açıklanmayan Ama Kafa-da Saklandığı Varsayılan Görüşlerden Hüküm Glymek": Bir tür "gizli yargı sistemi" diye nitelendirebileceğimiz "kişiler hakkında, gizli soruşturmalar, gizli dosyalama ve işlemler" bir yöntem olarak benimsenecek olursa, bundan en büyü darbeyi yiyecek kurum, "düşünce özgürlüğü" olacaktır. Çünkü bu gibi soruşturmalar sonucu ulaşılan yargıya, hangi olayların ve hangi delillerin ulaştırdığı açıklanmadığından (gizli ve saklı kalacağından), kişi, çoğu kez -değil açıkladığı- sadece kafasının içinde sakladığı sanılan görüşlere dayanılarak bile mahkûm edilebilecek (sakıncalı sayılabilecek)tir. Gerçekten, kişilerin sadece görüşlerinden, hem de niteliği ortaya konmayan meçhul görüşlerinden ötürü mahkûm edilebildiklerinin (sakıncalı sayılarak bir tür cezalandırıldıklarının) MİT raporlarında sayısız örnekleri vardır. Güvenlik soruşturmalarında da 1983'lerden sonra bile, aynı nitelikte pek çok örneğe rastlanmaktadır. Örneğin, Ankara İdare Mahkemesi'nde savunuculuğunu yaptığımız Doç. Dr. *Metin Günday* hakkında Üniversitenin Mahkemeye gönderdiği ikinci savunmada, kendisinin görevden uzaklaştırılmasına gerekçe olarak şu korkunç cümle kaydedilmiştir: "Davacının 2547 sayılı Kanunun 4. ve 5. maddelerinde belirtilen ilke ve amaçlara uygun olmayan DÜŞÜNCELERE SAHİP OLDUĞU anlaşıldığından...". Evet, *Günday* bu gerekçe ile "Güvenlik Açısından Sakıncalı" görüldüğü için kendisine kadro tahsis edilmemiştir. Bu kayıtlar, idarenin bu konularda ne denli keyfî ve çelişkiler içinde hareket ettiğinin en açık kanıtıdır.

aa) Onun hangi (nerede ve nasıl açıklanan) görüşleri yasanın 4. ve 5. maddelerindeki ilkelere aykırı imiş? Bunlar hep gizli kalacaktır. Örneğin *Metin Günday*, "varsayıma dayanan bu görüşleri", hiçbir zaman dile getirmediğini ileri süremeyecektir bile..! Çünkü açıkladığı görüşlerin *kendisi* değil, onların sözde *niteliği* (yani kimlikleri gizli kalan kişilerin ulaştıkları sonuç) bildirilmektedir. İdare Mahkemesi'ne dahi, *Günday*'ın nerede ve ne zaman açıkladığı hangi görüşlerinin bu nitelikte olduğu bildirilmemektedir. Kaldı ki idare, bu

konuda tam bir *çelişkiye* düşerek, gerçeği *tahrif* ettiğini ortaya koymaktadır. Zira, sözü edilen ilkelere aykırı davranmak, *disiplin cezasını* gerektirir. Eğer Doç. Günday böyle bir kusur işlemiş olsaydı, Üniversite onu disiplin kuruluna vermeyi ve normal yoldan cezalandırmayı ihmal etmezdi. Gerçek dışı bu iddia ile, *asıl gerekçe* (yani Günday'ın demokratik sol görüşlü bir öğretim üyesi olduğu gerçeği) saklanmak istenilmiştir. (23)

Özellikle MİT raporlarında, "herşeyi bilen uzmanlar"(!), kişinin yılar boyu savunageldiği ve benimsediği görüşlerin, onun "samimi görüşleri olmadığını", "aslında onun söylediğinden ve yazdığından çok farklı görüşleri benimsediğini" de keşfetme kehanetini elden bırakmamışlar; ve bu kehanetlerine dayanarak kişiler hakkında suçlayıcı yargılara ulaşmışlardır. Hemen hemen her demokratik sol görüş sahibinin MİT'teki dosyasında yer alacağı kuşkusuz olan bu gibi kehanetlere bir örnek olarak, bize ilişkin genel MİT raporundan bir iki örnek vermekle yetinmek isteriz:

Gerçekten, *sosyal demokrat*, ya da *demokratik sol* (demokratik sosyalist) görüş sahibi olabilmeniz, sizin elinizde değildir. Bunu, MİT ajan, ya da uzmanlarının *onaylaması* gerekir. Siz, tüm yaşamınızda bu doğrultuda yazsanız, konferanslar, hatta kavgalar verseniz bile, MİT sizi bu görüşe layık görmeyecektir: MİT'e, *komünist olmadığınızı* kanıtlayabilmeniz için, muhakkak "*komünist avcılığına girmeniz*" gerekecektir. Onun nazarında gerçek sosyal demokrat, tam bir *isteri nöbeti içinde*, komünistlere -yeri gelsin gelmesin- durmadan çatan, onların "bacaklarından asılmaları, mahvedilmeleri gerektiğini" söyleyen ve yazan kişi demektir. Komünizmi sadece düşünce alanında eleştirmek, "demokratik sosyalizmin, (ya da sosyal demokrasinin) hem hürriyete, hem de sosyal adalete dayanmasının, ona hiçbir dünya görüşü ile kıyaslanmayacak kadar üstünlük sağladığını vurgulayan" düzinelerle makale yazmak, demeç vermek, hatta CHP'nin 18. Kurultayı'nda Kurultay Başkanı olarak verdiği söylevinde bile bunu ifade etmek yetmez. Bakınız, MİT raporu bu konuda neler yazıyor: "Türkiye'de '*sosyalistler gizli komünistlerdir*' demek, sadece *yalan* söylemek, *cehalet* ve *kötüniyet* örneği vermek değil, aynı zamanda '*Toplumcu, memleketçi fikirler yasaklanmıştır*, ilerici bütün görüş ve akımlar, ağır surette cezalandırılacak, hatta vatan ihanetiyle suçlandırılacak demektir' diyen MUAMMER AKSOY, bir yandan *sosyalizmi savunur GÖRÜNEREK, sosyalist maskeli komünistlerin SAVUNUCULUĞUNU üzerine almış*; bir yandan da, parti meclisi üyesi bulunduğu CHP'nin Ortanın Solu görüşünün *çok ötesinde bir solu benimsediğini* ve en azından *ne olduğu meçhul bir sosyalizmin taraftarı bulunduğunu ortaya koymuştur*" (Genel MİT raporu, sahife 2, bent 5).

Yine aynı raporun 5-6 sayfalarında şöyle denilmektedir: "MUAMMER AKSOY, keza Köln Gençlik Kulübü tarafından 11 Kasım 1967 günü düzenlenen toplantıda da söz alarak 'Ben *komünizmin hiçbir zaman yanında olmamışım, karşısına çıkmışım*, ama Türkiye'de komünizmden daha tehlikeli olan, *komünist olmayan vatanperver insanları komünist yapanlardır*. Bu en korkuncundan *komünizm propagandasıdır*... Türkiye'de eğer bir *NADİR NADİ komünist olursa*, Türkiye'de eğer bir *MUAMMER AKSOY komünist olursa*, o zaman Türkiye'de komünizm hayli yaygın demektir" demiş ve sözlerine 'TUTUP DA KÖY ENSTİTÜSÜ'NDEN BİR VEYA BİRKAÇ KOMÜNİST ÇIKTI' diye devam ederken dinleyiciler arasından gürültüler ve müdahaleler olması üzerine derhal fikir değiştirerek: 'Köy Enstitüleri'nin komünist olduğuna dair en ufak bir delil mevzu bahis değildir. *Fakat beni de komünist yapan insanlar gayet tabii ki Köy Enstitüleri'ni de komünist yapacaklardır*, memleketin davalarını savunanlar *komünist yapacaklardır*' şeklinde ve *bir bakıma komünistlerin ve adı komüniste çıkmış olanların memleket davalarını saunan yurtseverler olduğu İNTIBAINI UYANDIRACAK* sözler sarfetmiştir." (24)

Nihayet raporun 7. sayfasında da şu dehşet verici kayıt yer almaktadır: "MUAMMER AKSOY'un kendisini *sosyalist* tanıtmaya ve zaman zaman *komünizme karşı*

çıktığını belirtmesine rağmen herhangi bir ANTİKOMÜNİST BİR FAALİYET İÇİNDE FİLEN YER ALDIĞI BİLİNMEKTEDİR." (25)

g) "**Şüphe Sanığının Aleyhinedir İlkesine Dayanan Yargılama**": Uygar toplumlarda yüzyıllardır benimsenen ceza adaleti kurallarından biri de, sanığın bir eylemi işlediğinin *KESİNKES* anlaşılabilmesi (saptanamaması) halinde, onun aklanması doğrultusunda karar verilmesidir. Bu ilke, "*şüphe sanığın lehinedir*" (in dubio pro reo) biçiminde özetlenmektedir. Oysa bu gizli raporlarda "ulaşılacak sonuçlar ve gerekçeleri" saklı kaldıkları için, gerek haber toplama not ve raporlarını hazırlayan ajanlar, gerek onlardan yargıya ulaşan daha üst düzeydeki uzman ve yetkililer, *GİZLİ KALMANIN verdiği sorumsuzluk duygusu* (gerçeğin meydana çıkması halinde uğrayacakları hukuksal sorumluluktan ve rezil olma durumuna düşmekten kurtulmanın verdiği yapay cesaret ve pervasızlık) ile, "denildiğine göre", "söylenildiğine göre", "rivayet edildiğine göre", "şayi olduğuna göre" gibi kayıtlarla, hiçbir değer taşımayan bilgiler toplayabilmekte, ya da bu toplanan bilgilere dayanarak utanılacak yargılara ulaşabilmektedirler. (26)

Bize ilişkin MİT raporlarında da böyle "miş", "mış"lara dayanan bir hayli sözde istihbarata rastlamaktayız. *RİVAYETE* dayanılarak bazı "günahlarımız"(!) kaydedilmiş, ama adı "istihbarat kuruluşu" olan bu kuruluşun ajanı, *şayianın (söylentinin)* doğru olup olmadığını araştırma zahmetine bile katlanmamış, ya da, araştırması sonucunda, gerçeğin öyle olmadığını saptadığından, *gerçeğe uygun olmayan şayiayı nakletmenin kafa bulandırmaya yarayacağını* düşünmüştür. Örneğin M.A.'a ilişkin genel MİT raporunun 2. sayfasında şöyle deniliyor: "TİP'e bağlı *BARIŞ DERNEĞİ* gibi bazı aşırı solcu kuruluşlar tarafından tesisine teşebbüs edilen *Anti-empyralist cephenin* protokoluna da imza koyduğu *DUYULAN* (27) MUAMMER AKSOY'un, 12 Kasım 1986 günü tertiplenen Amerikan aleyhtarı gösterilere başlama fikrini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyalist Fikir Kulübü'ne *telkin* ettiği de *ŞUYU bulmuştur*." Evet, "*duyulmuş*", "*şuyu bulmuş*"!!! Bir istihbarat raporundaki "*ciddilikten uzak oluşturma*" ve "Ortaçağ topları gibi *ağızdan dolma*" bilgileri sunuşa bakınız!

Yine aynı raporun 3. sayfasında şöyle denilmektedir: "1967 yılı Mayıs ayında Co-burg şehrinde yapılan Almanya-Türk Öğrencileri Federasyonu'nun çalışmalarına iştirak etmiş, konuşmalarda aşırı solcu öğrencilerin müdafii ve destekleyicisi *durumunda GÖZÜKMÜŞ*, bu arada aşırı sol fikirleri savunan öğrencilerin *adlarını ve adreslerini* tesbit ederek kendilerine *BÜYÜK YAKINLIK* göstermiştir."

Raporun 7. sayfasında ise, şu gülünç *RİVAYET* de yer almaktadır: "MUAMMER AKSOY Almanya'da bulunduğu süre içinde Doğu Alman komünistleri ile de temas imkânları aramıştır. Mesela Bizim Radyo idarecisi *komünist(!) Profesör HERBERD MELZİG* ile temas ettiği *DUYULMUŞTUR*."

Bu gülünç rivayetlerin ve uydurmaların her birine, bu yazıda cevap verebilmeye, yer bakımından imkân yoktur. Ancak ajanların uydurmadaki ustalıkları kadar cahillikteki "ustalıklarını" (yani eşhelliğini) gösterme bakımından, birkaç cümle kaydetmek isteriz: *Herbert Melzig'i*, ne yazık ki şahsen hiç tanımış değiliz. Kendisinin, benim Berlin'de bulunduğum aylarda Doğu Berlin'de olduğunu da bilmiyordum. Bilsen, gidip kendisi ile görüşürdüm. Çünkü *Herbert Melzig*, "MİT âlimleri"nin sanısı tersine, dünyaca tanınmış bir Atatürk uzmanı ve Atatürk hayranıdır. "Kamal Atatürk, Untergang und Aufstieg der Türkei" (Frankfurt, 1937) başlıklı (Türkiye'nin Çöküşü ve Yükselişi) kitabı Türkçe'ye çevrilmemiş ise de, daha Türkiye'de Atatürk'ün bibliyografyası ve söylevleri hakkında resmi kuruluşlar gerekli yayınları yapmadan, Herbert Melzig'in şu kitapları yayınlanmıştı: "Atatürk Bibliyografyası" (İstanbul, 1941), "Yeni Türkiye'nin Siyasi Bibliyografyası" (İstanbul, 1944), "Atatürk'ün Başlıca Nutukları, 1920-1938" (İstanbul, 1942), "Atatürk

Dedi Ki (Ebedî Şef Kemal Atatürk'ün Nutuk, Hitabe, Beyanat ve Hasbıhallerinden Türk İnkılabının Esasları ve Safhaları" (Ankara 1942). İşte, kendisi ile konuşulması -MİT'e göre- affedilmez bir günah ve suç sayılan Herbert Melzig, Atatürk'ü dünyaya tanıtanların başında gelen bir Atatürk ve Türk hayranıdır!

Nihayet raporun 13. sayfasında da şu tahmin yer almaktadır: "Bugün Türkiye'de AŞIRI SOL MIHRAKLAR, propaganda ve ajitasyon vasıtası olarak kullandıkları *dergi ve gazetelerin* isimlerine göre adlandırılmakta ve bu *mihrakların* görüşlerini paylaşan şahıslar da benimsedikleri *mihrak çevresi* içerisinde *mücadelelerini sürdürmektedirler*. MÜŞAHADELERİMİZ, MUAMMER AKSOY'un Devrim gazetesinde yazdığı yazılarda da görüldüğü gibi, *bu çevre içerisinde yer aldığı MERKEZİNDEDİR.*"

Görülüyor ki, ajan ve onun üstleri (ustaları), dergileri ve gazeteleri "TAHRİK ODAKLARI" olarak nitelendirme dehasını ve -zaman zaman Devrim Dergisi'nde yazılar yazdığımızdan ötürü de- bu "mihrak"(!)ın mensubu olduğumuz kehanetini göstermektedir: "*Müşahadesi bu merkezde imiş!*"

MİT ajan ve uzmanlarının, gerçekten "*harika*" diye nitelendirebileceğimiz olağan-üstü -belki başka hiçbir kuruluş yetkililerinin düşünemediği- görüşlerinden biri de, "bir kimsenin, hem de yasal (ama MİT tarafından sevilmeyen) bir kuruluşun toplantısına *DAVET EDİLMESİNİN* (ama *gitmemiş* olmasının) *BİLE*, günahlar hanesine kaydedilmesi gerektiğini" keşfetmesidir. Buna bir örnek vermek isteriz. M.A.'a ilişkin genel MİT raporunun 1. sayfasında, onun 2. günahı olarak aynen şöyle yazılmaktadır: "Aşırı solun da *alâkasını cezbeden* MUAMMER AKSOY, TİP'in 11 Kasım 1962 günü İstanbul Beyazıt Rüya Dügün salonu'nda tertiplediği hadiseli geçen açikoturuma DAVET EDİLMİŞtir". Evet, aynen böyle yazıyor. Şimdi, yazımızı buraya kadar okuma zahmetine katlanan okuyucularımıza, bizim de bir yararımız dokunsun: "MİT'in kızdığı kuruluşların, herhangi bir toplantı tertip edeceğini öğrendiğiniz zaman, onların sizi *davet etmeleri gibi tehlikeli bir durumla karşılaşmamanız* için, telefon ederek, 'sakın beni beyhude yere davet etmeyiniz, zaten gelmem, ama bir de davetiniz yüzünden adıma kötüye çıkarmayınız' diye bildir-meniz, menfaatiniz gereğidir." Söylemesi bizden, tavsiyemizi dinleyip dinlememek size ait!

Bu, "şüpheyeye dayanarak mahkûm etme zihniyeti", sadece MİT raporlarında kalmamış, oradan taşarak, bu raporları ve bu raporların felsefesini bütün gönülleri ile benimseyip iddianemelerine aktaran bazı Hukuk diplomasına sahip -ama Hukukla hiçbir ilgisi bulunmayan- kişilerce de (sadece dolaylı olarak değil) *açıkça benimsenmiştir*. Örneğin Sıkıyönetim Mahkemesi Askeri Savcısının bize karşı sıraladığı baştan sona uydurma olan iddiaların aksini kanıtlamamız üzerine, Mahkemenin oybirliği ile verdiği aklama kararına karşı temyiz yoluna giden "ünlü" Askeri Savcı, pervasızca "*SUÇSUZLUĞUMUZU İSPAT EDEMEDİĞİMİZİ*" kaydederek, hükmün bozulmasını istemiştir. (28) (29) Ne yazık ki, bu görüş, Askeri Mahkemelerin bazı *hukukçu olmayan* üyelerince de benimsenmektedir. Bu nedenle biz, Askeri Mahkemelerin *tüm üyelerinin Hukukçu* olmasının zorunluluğuna inanıyoruz (Ancak bunu söylerken, Hukuk diplomasına sahip herkesin, Hukuku savunduğunu söyleyecek kadar da saf ve Ay'dan gelmiş değiliz. Fakat Hukukçular içinde, bu ters görüşü benimseyenlerin *daha az* çıkmasının doğal olacağı kanısındayız).

C. Özellikle, "Kanunsuz Suç Olmaz-Kanunsuz Ceza Olmaz" İlkesini Hiçe Sayış:

Kişiler için tutulmuş olan her MİT raporunda, ya da nasıl bir ad taşırsa taşırsın gizli (ya da siyasal) polis olarak nitelendireceğimiz kuruluşların verdikleri raporlarda, muhak-

kak surette "ilgili kişinin eylemlerinin, ya da açıklamalarının suç sayılmadığı, ama buna karşın yine de sorumlu tutularak bir tür cezalandırılması gerektiği" görüşü, "teorik bir açıklama ile vurgulanmamakta"dır. Genellikle pratik bir yol tutularak, ilgili kişinin davranışlarının, ya da görüşlerinin yasalara uygunluğu ya da ters düşüşü üzerinde hiç *durulmaksızın*, benimsenmesi gereken davranışın (yani yaptırımın) belirtilmesiyle yetinilmektedir. Raporun sonuç bölümünde, ilgili kişinin *güvenlik* bakımından *sakıncalı* olması nedeniyle göreve atanmaması, ya da yeni göreve nakledilmemesi, kendisine kadro verilmemesi, pasaport verilmemesi, yurt dışına çıkmasının yasaklanması, yahut olağanüstü dönemlerde "tutum ve davranışları itibarıyla arz ettiği tehlikeden ötürü gözaltına alınması" gibi *yargılara* ulaşılmaktadır.

Ancak birçok halde de, MİT raporlarında yalnız pratik bir sonuca varılmakla ve bunun uygulanmasının istenilmesiyle *yetinilmemekte*, (özellikle yargı mercilerine gönderilen raporlarda) Askeri Mahkemenin -hiç değilse Hukukçu olmayan üyesini ve Askeri Savcıyı *etki altında bırakabilmek* için- ilgili şahsın *gerçek* ya da *hayali* birçok fiilleri sıralandıktan sonra, gerekli görülen yaptırım için teorik bir *gerekçe açıklanmaktadır*: Eğer sayılan işlemler yürürlükteki Kanunlara göre suç niteliğinde değilse, hele ilgili şahıs bu fiillerin birçoğundan ötürü (Mahkemeye verildiği halde) beraet etmişse; MİT raporunda "Kanunsuz suç olmaz ve kanunsuz ceza olmaz ilkesine dört elle sarılmanın *doğru olmayacağı*", ilgili kişi yasalara göre *suç işlememiş olsa bile*, MİT'in "ekstra ekstra vatansever"(!) olan görevlilerinin ölçütlerine göre (ulusal çıkarlar gereği) "suç sayılması gereken bazı günahları işlemiş bu kişiler"in, CEZASIZ BIRAKILMAMASI GEREKTİĞİ vurgulanmaktadır. Böylece, *teorik olarak dahi*, Hukuk Devletinin ana ilkelerinin başında gelen "kanunsuz suç olmaz, kanunsuz ceza olmaz" ilkesi *açık seçik reddedilmekte*; ve *Anayasa ile yasaların kuralları* yanında, kişinin cezalandırılması bakımından -hiç değilse olağanüstü dönemlerde- eşdeğere sahip *MİT'İN KURALLARININ VARLIĞI* ilan edilmektedir.

Gerek kendisine bu yazının ithaf edildiği kişinin, gerek bu yazıyı yazan kişinin dava dosyalarında ele geçirdiğimiz MİT raporlarının sonunda, her ikisi bakımından da, "kanunsuz suç olmaz ve kanunsuz ceza olmaz" ilkesi bir yana bırakılmıştır: Onların "*sorumlu tutulması*", yani "gözaltına alınma, tutuklanma" işlemlerinden başka, bu kişilerin "bazı düşünce açıklamalarının, ya da eylemlerinin şu ya da bu elastiki bir suç formülünün içerisine sokulupvermesi ve bu suretle *onların cezasız bırakılmaması*" *resmen istenilebilmiştir*. Gerçekten, gerek *Bahri Savcı'nın* gerek *Muammer Aksoy'un* dava dosyalarına gönderilen MİT raporlarının *sonuç* bölümünde, inanılmaz satırlar yer almaktadır.

Önce M.A. 'a ilişkin genel MİT raporunun "sonuç" bölümünü aktarıyoruz: "Yukarıda maruz bilgilerden anlaşılacağı üzere Prof. MUAMMER AKSOY, Türkiye'de *Marksist-Leninist bir düzenin savunucusu görünmemiştir. Ancak*, aşırı solcu derneklerin kurulduğu, faaliyetlerini rahatlıkla yürüttüğü, aşırı sol neşriyatın ve bu neşriyata taraf teşkil eden çeşitli aşırı solcu mihrakların Türkiye'de Marksist-Leninist düzeni silah zoruyla kuracaklarını *açıkça tartıştıkları bir ortamda bile* düşünce ve fikir özgürlüğünün yetersizliğinden *şikâyet etmiştir*. Olayları *tek taraflı olarak ele almış*, aşırı solu *mâzur ve mazlûm göstermeye çalışmıştır*. Forumlarda, açıklamalarda, televizyon programlarında sık sık rastlanan bu zat, Üniversite muhiğinde şöhret ve oldukça nüfûz sahibi bir profesör haline gelmiştir. Beri taraftan, Üniversite özerkliğini mâna ve şümûlü dışında *istismar eden*, Üniversite ve yurtları silah deposu, kanun kaçaklarının barınağı ve MAO'nun, CHE GUEVARA'nın fotoğraflarının meşheri haline getiren *aşırı solcu talebeyi EN AZINDAN İKAZ ETMEK LÜZUMUNU DAHI HİSSETMEMİŞTİR*. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni kanuni sınırlar içinde arayan polise, aşırı solcu öğrencilerin ağır ve tahammülü pek güç hakaret ve tecavüzleri *mâzur* görülmüş, hatta hiç nazarı itibara alınmamış, fakat polisin asabına hâkim olamayarak başvurduğu sert hareketleri *şiddetle protesto* etmiştir. Entellektüel bir insa-

nın, bir profesörün *bu tarz davranışı* aşırı solcu gençleri *frenlemez*, aksine, *teşvik ederdi*. Bugün şahit olduğumuz, Türklük ve insanlık adına utanç ve azap verici olayların *tohumları* daha önceden *bu tarz müsamahalarla atılmıştır*. Türkiye'de bir avuç militan çok açık şekilde Maksizm-Leninizm, Maoizmi siyasi iktidarın temeli yapacağını söyler ve bunun için silaha sarılırken, Anayasa ile şekillenmiş devlet düzenini korumakla vazifeli devlet polisinin davranışı üzerine 'Türkiye'de demokrasiden söz edilemez' diye *protesto eden bir profesörün tutumu, en azından gaflet veya samimiyetsizliktir*. MUAMMER AKSOY, bunu yapmaktan başka, zamanın Emniyet Genel Müdürü'nü, Türk Hukuk Kurumu'nun güya karalistesine almıştır. Şayet demokrasi, anarşiye, devlet düzeninin zorla yıkılmasına müsamahayı da icabettiriyorsa, söylenecek bir şey yoktur. Amma, *demokrasi, anarşi ve kızıl ihtilal demek değil ise* (ki, bu böyledir), Prof. MUAMMER AKSOY, Türk gençliği içinde, *milletin içini sızlatan İNSANLIK DIŞI DAVRANIŞLARIN SORUMLULARINDANDIR*" (Muammer Aksoy'a İlişkin Genel MİT Raporu, s. 13-14).

Prof. *BAHRİ SAVCI*'ya ilişkin MİT raporunun son sayfasının son paragrafındaki deyimler, bu noktada kısa, ama çok daha çarpıcıdır: MİT raporu, gerek *Bahri Savcı*'nın gerekse *Muammer Aksoy*'un SORUMLU OLDUKLARINI, yani herhangi bir tür cezalandırılmaları gerektiğini, kanımızca *kuşkuya yer bırakmayacak* biçimde ifade etmiştir: "Bu durum muvacehesinde bir Hukuk Profesörü olan *BAHRİ SAVCI*'nın, tıpkı meslektası *MUAMMER AKSOY* gibi *SUÇ SINIRLARI İÇİNE GİRMEKTEN KENDİNİ KORUMUŞ OLMA-SI*, onun *MASUM* bir kimse olduğunun delili *MANASINA DA ALINAMAZ*. Ve kendisinin *hiç değilse VİCDANEN MAHKÛM EDİLMESİNİ ÖNLEYEMEZ* kanaatindeyiz. Gerçek şudur ki, Prof. *BAHRİ SAVCI*, *DİREKT-İNDİREKT yollardan* aşırı sol faaliyetlere *YARDIMCI OL-MUŞ* bir kimsedir."

Görülüyor ki, MİT raporunu kaleme alan yetkili, açık seçik B.S.'nin (ve M.A.'un) yaptıklarının *suç sayılamayacağını*, fakat -MİT'e göre- kendisine düşen vatandaşlık görevini yeterince yerine getirmediğinden (öğrencileri uyarmadığından, onlara her fırsatta Marksizm ve Leninizm konusunda yerici söylevler vermediğinden) yine de sorumludur; bu nedenle de herhangi bir biçimde ihmalinin hesabını vermeli, cezalandırılmalıdır!

Ayrıca özellikle vurgulamak isteriz ki, MİT'in raporunda yer alan "sorumluluk" deyi-mi ile kast edilen, hiç kuşkusuz platonik anlamda manevi bir sorumluluk, söz golişi ilgili-nin (M.A.'un ya da B.S.'nin *vicdan azabı duyması*) değildir. Sıkıyönetim döneminde dava dosyalarına gönderilen bu gibi raporların sonundaki "*SORUMLULUK*" deyiimi, kuşkusuz B.S.'ya ve M.A.'a *herhangi bir tür ceza verilmesini*, onların bir yolu bulunup *mahkûm edil-mesini* isteme (tavsiye etme) anlamındadır. Esasen (VIII) numaralı bölümde görüleceği üzere, zamanın *MİT Müsteşarı* Korgeneral *Nurettin Ersin*'in imzasını taşıyan, yine aynı dava dosyasına konulmuş *özel MİT raporunda*, "*MAHKEMELERİ ETKİ ALTINDA BIRAK-MA AMACINI AÇIĞA VURAN*" şu korkunç deyimler dahi yer almaktadır: "... SAVCIYA KAYNAK, HÂKİME KANAAT VERMEK MAKSADIYLA ilişikte sunulmuştur."

MİT'e göre, "*TBMM'nin Yasaları* bakımından" *SUÇ İŞLEMİŞ SAYILMASALAR BİLE*, bu iki Profesör, -hiç değilse- *HÂKİMİN VİCDANÎ KANAATINA* göre mahkûm edilmelidirler! Raporda sözü geçen "*vicdani mahkumiyet*" deyiminin, "*kişinin kendi vicdanında mahkum olması* anlamında kullanılmadığı, tartışmaya yer bırakmayacak kadar ortadadır. Zira bu rapor, Ulu Tanrı'ya hitaben, ya da B.S. ve M.A.'a, ya da onların yakınlarına, hatta kamo-yuna, ya da gelecekte siyasal tarihimizi yazacaklara hitaben kaleme alınmış yazılar değildir ki, maksadın "*B.S.'nin ya da M.A.'un vicdanlarında kendi kendilerini mahkûm et-meleri gerektiği*" anlamında bir görüşün dile getirildiği düşünülebilir! Bu yazılar, *GİZLİ KALMAK ÜZERE* sadece Mahkeme dosyasına yollanmış yazılardır. (30) O halde vicdanî mahkûmiyetten maksat açıktır: "*Yasalar, bu kişilerin mahkûm edilmesine yetmese*

(suçun yasal ögeleri gerçekleşmemiş olsa) bile, bu kötü kişileri VİCDANINIZDA MAHKÛM EDEREK, ONLARA TOPLUMUN YARARINA OLAN UYGUN CEZALARI VERİNİZ (çünkü onlar, yasal suç sınırları içerisinde girmemenin yolunu, ne yazık ki bulmaktadırlar)" demek istenilmektedir.

Zaten ileride açıklayacağımız üzere, bu gibi MİT tarafından tutulan gizli raporlarda ajanların istihbaratına dayanılarak, *MİT yetkililerince mahkûm edilen* kişiler, ünlü 17.5. 1971 günlü Başbakanlık bildirgesi ile *REHİNE* olarak gözaltına alınmışlar, sonra tutuklanmışlar ve sonra da yıllarca Askeri Mahkemelerde süründürölmüşlerdir. (31)

Evet, çeşitli MİT raporlarında, ilgili kişilerin "yasalara göre suç işlememiş olsalar da- hi, suçlu ve sorumlu sayılmaları gerekeceği" yolundaki teorik açıklamalar, *siyaset bilimi* alanında pek meçhul olmayan, ama *demokrasilerde* dehşet ile karşılanacak belli bir düşünce doğrultusunu yansıtmaktadır. Ve bu düşünüş sisteminin temelinde, "kanunsuz suç omaz kanunsuz ceza olmaz ilkesinin zararlı bir safsata olduğu" inanç ve kanısı yatmaktadır. Aynı görüşün, özellikle -ne yazık ki- *Nazilerde* en açık bir şekilde savunulduğunu saptamaktayız. O kadar ki *nazi adalet bakanı*, bu düşüncenin halkın kafasında somut bir fikir olarak yerleşmesi için, büyük bir darağacı yaptırarak Almanca'da kanun maddesini ifade eden *paragrafı*, bu darağacında *ipe çekmiş*; ve böylece "yasalarda suç sayılmadı diye bir fiilin nazi yönetimince de suç sayılmaması" gibi bir "hata"(!)nın işlenmeyeceğini anlatmak istemiştir. Demokratik düşüncede ise, yasanın açıkça suç samadığı eylemlerin devlet organlarınca -bunlar isterse siyasal polis ve normal polis kadroları olsun- *cezaya müstehak eylemler olarak göz önünde tutulması*, bu eylem ve görüşlerden ötürü kişinin birtakım sakıncalarla karşı karşıya bırakılması, *HUKUKSAL BİR FACİA*"dır; Hukuk devletine vurulan korkunç bir baltadır.

Nazi zihniyeti ile asla bağdaşmayacak olan *demokratik düzende*, Kanunun öngörmediği bir davranışı, yöneticilerin, ya da bu yönetimdeki şu ya da bu şahsın (şu ya da bu kuruluşun) cezalandırılması gereken bir tutum olarak nitelendirmek suretiyle "*suç imal etmesi*" de, demokrasiyle faşizmi (ya da ona benzeyen öteki insancıl ölçütlerden uzak diktatörlükleri) aynı düzeye getirmek kadar talihsiz bir girişim olur. "Kanunsuz suç olmaz, Kanunsuz ceza olmaz" ilkesinin reddedilmesi, günümüzde *Humeyni* rejiminde, ya da *Suudi Arabistan* yönetiminde düşünülebilir; ama demokrasinin asgarisinden söz edebilen, hele Hukuk Devletini ilke olarak benimsediğini ilan ve iddia eden bir Devlette asla söz konusu olamaz!

D. Kişilere İlişkin MİT Raporlarının Değerlendirilmesi İçin Olağanüstü Dönemleri Beklemek, Çeşitli Bakımlardan Hukuka Aykırı Bir Tutumdur:

MİT'in, ya da Emniyet Genel Müdürlüğü'ndeki siyasal polis şubesinin, ya da her ildeki yöresel siyasal polis örgütünün "kişiler hakkında topladıkları bilgiler" (ajanların notları, ya da bunları biraraya getiren raporlar), ya o kişinin bir suç işlediğini ortaya koymaktadır; ya da toplanan bu bilgilere göre, o kişinin "yaptıkları söyledikleri ve yazdıkları" suç niteliğinde değildir.

a) Eğer bunlar suç niteliğinde ise, bir Hukuk Devletinde yapılması gereken, o kişi hakkındaki bu bilgileri, *hemen C. Savcılarına ulaştırmak* ve böylece kendileri hakkında *kamu davası* açılmasını sağlamaktır. Bunu yapmamak, o örgütlerdeki ilgili ve yetkili personel bakımından bir suçtur.

b) Ya da kişiler hakkında toplanan bilgiler (onun eylemleri sözleri ve yazıları) bir suç işlediğini göstermekte değildir; bu takdirde, onları olağan dönemlerde *dosyalarda haspedip, olağanüstü dönemlerde* ise, bunlar sanki "*bir tür suç (suç benzerleri)*" imiş gibi

onlara dayanarak kişiler hakkında *yıllarca sonra davalar* açılması, ya da bu kişilerin gözaltına alınması, ya da başka biçimde sakıncalarla karşı karşıya bırakılması, "**KANUNSUZ SUÇ OLMAZ, KANUNSUZ CEZA OLMAZ**" ilkelerinin dolaylı biçimde ortadan kaldırılmasının kuşku götürmez bir örneğidir. Bu eylemlere sözlere ve yazılara karşı, olağan dönemlerde *hiçbir adli koğuşturmaya* geçilmemesi bile, bu eylem, söz ve yazıların, *yasal anlamda suç niteliği taşımadıklarının* en açık bir kanıtıdır. MİT ya da siyasal polis yetkilileri, bu sözlerden ve yazılardan ötürü kişinin olağan dönemlerde Mahkemeye verilmesi halinde aklanacaklarını, çünkü bu sözlerin ve yazıların yasalarda öngörülen *hiçbir suç oluşturmadığını* farkettileri içindir ki, sorunu *C. Savcısına aktarmamaktadırlar*. Ama kendilerini "*Türk Devletinin asıl koruyucusu*" saydıkları için *TBMM'nin iradesini* yeterli görerek, bir anlamda onun *yetkisini* kısmen *gasp ederek*, yasal suçların yanında, bir de "*yasadışı, yada yasalar üstü suç*" (suç benzeri *cuasi delictum*, Osmanlıca konuşursak: *şibih cürüm*) kategorisini yaratmanın zorunluluğuna inanmışlar; ve bunu fiilen gerçekleştirmişlerdir. Hem de, bu cürümlerin hiçbir tanımını yapmadan. Bu nedenle de, her MİT ajanı (ya da yetkilisi), her siyasal polis görevlisi, "kanunun suç saymadığı hangi eylem ve görüşlerin *suç sayılacağını*" *kendisine göre* saptayarak, kendi ölçütlerine göre bu suç kategorilerine giren eylemleri işlemiş (ya da o nitelikteki görüşleri sözlü veya yazılı olarak dile getirmiş) kişiler hakkında raporlar düzenlemektedir. Ve bunlar, ilgili kişiden gizli tutulan bilgiler olarak *depolanmaktadır*. *Günü gelince* (yani *olağanüstü dönemlerde*), bu günahlar değerlendirilmekte; ve çeşitli kategorilerden *cezalara* çarptırılmaktadır. Bu cezalar, rehine olarak toplama, gözaltına alma, görevden uzaklaştırma ve çeşitli *fiili sakıncalarla* karşı karşıya bırakma niteliğinde olmaktadır.

c) Soruna hukukçu gözü ile bakıldığında, iki yönden de son derece anormal bir çözümün benimsendiğini yadsıyabilmek olanaksızdır:

aa) Kişinin suçlu mu, suçsuz mu olduğu *askıdadır*. Kişi, yargı organı dışındaki bir takım görevlilerce gizli olarak mahkûm edilmiştir, ama onun suçluluğu da gizli kalacak, cezası asıl olağanüstü dönemlerde uygulanacaktır (olağan dönemlerde de, söz gelişi kişi yurt dışına çıkmak istediğinde, MİT'teki raporlar böyle bir dışarı çıkışa engel olmakta, hatta o kişinin ölümcül bir hastalığı bile, bu engeli ortadan kaldıramamaktadır). Bu, "MİT raporlarının yarattığı suçluluğun ve onun doğurduğu cezaların kural olarak *yıllar sonra* olağanüstü bir dönem geldiği zaman uygulanması yolundaki yöntem", hukuksal alanda tam bir *keyfiliktir*; cezada *ciddiliği*, *kesinliği* reddetmenin, devletin adaletini *hafife almanın* pek tehlikeli ve üzücü bir örneğidir.

bb) Öte yandan, yıllar boyu belli bir olayla ilgili olarak hiçbir suçlama karşısında kalmayan vatandaş, -esasen ortada bir suç da bulunmadığından- söz konusu olayla ilgili (ve gerçeği kanıtlayabilecek) belgeleri, ancak tesadüfen (hatıra değerinden ötürü) saklamış olabilecektir. Belli bir süre sonra -bunların hatıra değeri de ağırlığını yitireceğinden- suçsuzluğu ortaya koymaya yarayacak tüm belgeler yok olmaya mahkûmdurlar. Aradan 3-5 yıl gibi bir süre geçtikten sonra, kişinin kendisine yapılan isnatlar karşısında savunmasını istemek, gerçekten *manevi işkencenin* korkunç hatta iğrenç bir türüdür; ve böyle bir uygulama benimsendiği sürece, KİŞİ GÜVENLİĞİNDEN SÖZ ETMEK kavramlarla alay etmenin ta kendisidir.

Yalnız MİT'in kimlikleri ve imzaları gizli ajanlarınca kaleme alınmış raporlarında değil, en üst basamakta oturan *Müsteşarının* raporunda bile, olağan dönemde hakkında en küçük bir koğuştırma açılmamış eylemlerden ötürü, olağanüstü dönemlerde Savcılarının harekete geçmesi ve Mahkemelerin hükümlülük kararları vermesi için telkin niteliğinde yazılar gönderildiğine tanık olmak, Hukuk anlayışının ne derece hiçe sayıldığının en üzücü belgeleri olarak siyasal tarihimize tescil edileceklerdir.

Örneğin 1968 yılının 17 ve 18 Şubat günleri *Belin'de*, "*Vietnam'daki*, hergün binlerce kişinin ölümüne neden olan korkunç savaş bir an önce sona ersin!" sloganı ile *Alman Liberal Partisi* ve *Berlin Kilisesi* yetkililerinin başını çektiği bir *barış gösterisi* çerçevesi içinde, Teknik Üniversite binasından başlayan bir yürüyüş yapılmış, bu yürüyüşe dünyanın dört bir köşesinden gelmiş bilim, sanat, siyaset ve din adamları katılmış ve yürüyüşün son noktası olan meydanda çeşitli ülkelerden gelen tanınmış "demokrasiye ve barışa gönül vermiş" kişiler konuşmalar yapmışlardır. Bu yürüyüşün düzenlenmesinden çok önce Berlin'e görevli olarak gelmiş bulunan bir Türk Profesörü, dış politika yazarı bir Türk gazetecisi ve bazı Türkler de birbirlerinden bağımsız olarak bu yürüyüşte hazır bulunmuşlardır. Berlin'deki yürüyüş iznli yasal bir yürüyüştür ve hiçbir olay da çıkmamıştır. Ertesi gün Alman gazetelerinde olduğu gibi, demokratik dünya basınında da, bu barış yürüyüşü övgüyle anılmıştır. Onu komünistlerin bir marifeti sayan akli başında hiçbir yayın organı çıkmamıştır. Şimdi diyelim ki, bütün dünya gaflet içindedir. Ve yine Vietnam'daki savaşın sona ermesini isteyen Amerikan Cumhurbaşkanı adayları *Robert Kennedy*, *William Fulbright*, *Mc Charty* ve Nobel barış ödülü sahibi *Martin Luther King*, *Olof Palme* (ve yüzlerce dünya ölçüsünde ün yapmış siyaset adamı) tam bir *gaflet* uykusundadır da, gerçekleri yalnız bizim MİT görmek ve "Vietnam'da barış istemenin, dünyada komünizmi yaymak gibi, hem Türkiye ve hem de Batı dünyası için çok zararlı ve cezalandırılması gereken bir davranış olduğunu -akıllara seza- *keşfedivermiştir*" diyelim. Eğer gerçek böyle ise, o zaman tutarlı ve *Hukuka uygun düşen davranışın*, kuşkusuz bu yürüyüşe katılan Türkler hakkında -ortada bir suç bulunduğuna göre- "*hemen kamu davası açılmasını istemek*" olması gerekirdi. Suç işleyen kişiler hakkında *adalet mekanizmasını harekete geçirmekten bile bile kaçınmak*, suçun ta kendisidir. Oysa birçok Türk ve bu arada adını verdiğimiz Prof. *M. Aksoy* ve gazeteci *Ali Sirmen* hakkında 3,5 yıl süre ile, bu eylemlerden ötürü hiçbir kovuşturma yoluna gidilmemiş iken, olağanüstü bir dönemin başlamasından sonra, "bu yürüyüşe katılmanın, Avrupa'da komünizmi yayma eyleminin ta kendisi olduğu" belirtilerek, bizzat MİT Müsteşarınca Askeri Savcılara ve Mahkemelere suçlayıcı telkin yazısı gönderilmiştir.

Kişilerin suç sayılmayacak düşünce açıklamalarından (32), ya da suç sayılmayan eylemlerinden ötürü dosyaya, sicile, raporlara, kısacası fişe bağlanmasına, fişlenmesine, (sicilli hale getirilmesine), hiçbir makamın hakkı yoktur. Böyle bir davranış -yukarıda ayrıntılarıyla değindiğimiz üzere- demokrasinin ve Hukuk Devletinin temelini oluşturan "düşünce özgürlüğü"nün, "kanunsuz suç olmaz, kanunsuz ceza olmaz" ve daha birçok Hukuk Devleti ilkesinin açıkça hiçe sayılmasıdır. Bu zihniyetin yöneticilerce benimsendiği bir toplumda, bırakınız demokrasiyi, kişi güvenliğinin asgarisinin bile varlığından asla söz edilemez. Bu nedenle, MİT'te ve siyasal poliste, binlerce kişi hakkında tutulmuş, bu "suç sayılmayan eylemlere ve görüşlere ilişkin dosyalar"ın, "*Abdülhamit'e* verilen jurnallerin, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kaza süsü altında yakılması gibi yok edilmesine" tamamen karşıyız. Bundan sonra, Devletin açıkça güvenliğini ilgilendiren istihbarat dışında, kişilerle ilgili olarak (onların suç sayılmayan sözlerine, yazılarına ve eylemlerine ilişkin) dosyalar tutulması, raporlar düzenlenmesi, kısacası fişleme yoluna gidilmesi açıkça *yasaklanmalı* ve bunu yapanlar cezalandırılmalıdır. MİT Kanunu'nun 7. maddesine göre Başbakanın denetimi altında MİT'in bu raporlarının ve dosyalarının, yine MİT Kanunu'nun açıkça belirttiği gibi "devletin güvenlik amacı *dışındaki amaçlara* hizmet edecek biçimde tutulmasını" Başbakan *önlemekle* yükümlüdür. Bugüne kadar tutulmuş MİT raporları ve dosyalarıyla, siyasal polisin aynı nitelikte olup devletin güvenliğini ilgilendirmeyen ve kişilerin suç sayılmayacak eylem ve görüş açıklıklarına ilişkin raporların ve dosyaların ise, *KESİNKES YAYINLANMASINDAN* yanayız. Yayınlanacak bu raporlardaki *yalan ve yanlışlardan* ötürü, kişilere hem *cevap hakkı* ve hem de *manevi tazminat* davası

ve hatta *ceza davası açma* hakkının tanınması gerekir. Aksi halde, bir Hukuk devletinden söz edilemez.

"Kişilerin, görüşlerinden ötürü, ajanların raporlarına dayanılarak dosyalandığı ve fişlendiği" bir tek demokrasi yoktur. Ancak diktatörlüklerdedir ki, kişiler suç sayılmayan eylem ve görüş açıklamalarından ötürü fişlenebilir; ve bunun en tanınmış ve en korkunç örneği GESTAPO tarafından verilmiştir. Hukuk devletine ve özgürlüklere değer vermeyen çeşitli "tam ya da yarı diktatörlükler"de, hep Gestapo örneğinden yararlanılmıştır.

Gizli raporlarla kişileri birtür mahkûm etme, özellikle güvenlik soruşturmaları sonucu kamu görevine atanmayı önleme, ya da kamu görevinden uzaklaştırma hallerinde, Anayasaya aykırılık başka bir kural bakımından da söz konusudur: 1982 Anayasası'nda bile (70. maddede) "Her Türk kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. HİZMETE ALINMADA, GÖREVİN GEREKTİRDİĞİ NİTELİKLERDEN başka bir ayırım GÖZETİLEMEZ" kuralı yer almaktadır. Görülüyor ki, kamu görevine atanmada, kişilerin *siyasal görüşleri bakımından bir ayırım yapılmaması*, Anayasanın emri gereğidir. Hukuksal durum böyle iken, -şimdi olduğu gibi- bunun tersine bir hükmü, yasalara bile koymaksızın, sadece bazı "YÖNERGELER", ya da "GENELGELER" ile öngörmek ve bunu geçerli saymak, ancak 1980 Askeri Rejiminin mantığına uygun düşebilir. Çünkü bilindiği gibi, bu dönemde kabul edilen ünlü (27.10.1980 günlü ve 2324 sayılı) "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun", Anayasanın yalnız yasalarla değil, MGK BİLDİRİ ve KARARLARI ile dahi değiştirilebileceği kuralını öngörmüş ve uygulamıştır!

VII. YASAL DURUM

Demokratik Düzeni, Hukuk Devleti İlkelerini ve Özgürlükler Sistemini kabul etmiş bir ülkede, herhangi bir yasa hükmü, "yasaların açıkça suç saymadığı (cezalandırmadığı) eylemlerin, ulusal güvenlik gerekçesi ile dahi olsa, birtakım idari raporlar (MİT raporları) sonucunda, herhangi bir biçimde cezalandırılması" yolundaki bir çözümü benimseyemez. Esasen MİT ile ilgili yasalarda dahi, böyle bir çözüm öngörülmüş değildir. MİT'in, siyasal görüşleri değerlendirerek, kendisine göre "devlet için zararlı görüşler ve kişiler" ve "devlet için zararsız (ya da yararlı) görüşler ve kişiler" diye bir ayırım yapmaya; ve buna göre, "1. kategoriye giren görüşlerin ve kişilerin herhangi bir biçimde cezalandırılması amacıyla raporlar hazırlamaya" ve "bunları adli ve idari mercilere göndermeye" yetkili olduğunu gösterir bir yasa hükmü de yoktur. İlgili yasaların ne sözüne, ne de ruhuna uygun bir yorumlama dahi, bu kuruşulun, "sol görüşlere ambargo koyup, sağda yer alan dünya görüşlerinin bekçiliğini yapacağına" ilişkin bir anlamı, bu yasalarda yer alan herhangi bir hükümden çıkarma olanağını vermemektedir:

1. Gerçekten 1965 yılı yasasının (12055 sayılı *Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu*'nun) 3. maddesinin 1. fıkrasına göz atılınca saptanır ki, bu kuruluşun görevi, *Devletin güvenliği* ile ilgili *istihbaratı* ve ona bağlı işleri görmektir.

Her ne kadar bu maddenin 3. fıkrasında "MİT'e bağlı dairelerin bu *anagörevler* istikametinde tesbit edilecek olan *diğer* görevleri, Başbakanın onaylayacağı bir *gizli talimatla* belirtilir" yolunda bir hüküm yer almakta ise de, kanımızca bu kaypak hüküm dahi, MİT'in "Devletin güvenliğini sağlama doğrultusundaki amacını" temelden değiştiremez. Başka deyimle, "kişilerin görüşlerinin ve hele anayasal düzeni zorla değiştirme amacına yönelik *olmayan* (hele Anayasa çerçevesi içinde kalan) görüş ve açıklamalarının ve yasal eylemlerin dahi, MİT'in kontrolü altına sokulabileceği" anlamını taşıyamaz. Hele hele "demokratik düzeni kabul eden siyasal görüşlerin savunucusu kişilerin dahi fişlenmesi" yetki ve görevinin, yasaca MİT'e tanındığı sonucuna ulaştıramaz. Çünkü fıkra da yer alan "Başbakanlığın onaylayacağı gizli talimat ile belirtilecek olan diğer görevler" in, maddenin

daha önceki fıkralarında belirtilen "ANAGÖREVLER İSTİKAMETİNDE" olabileceği kuşkusuzdur.

Hele 1965 yılı kanunun 2. fıkrasında, MİT'in 4 adet başkanlığının görevleri sayıldıktan sonra, 3. maddesinde son fıkra olarak "MİT'e *bu görevler dışında hizmet yüklenemez* ve bu teşkilat Devletin güvenliği ve *milli politikası* (33) ile ilgili istihbarat hizmetlerinden *BAŞKA HİZMET İSTİKAMETLERİNE YÖNELTİLEMEZ*" yolundaki hükme yer verilmesi, MİT'in her istediği doğrultuda görev yapamayacağını; ve başka makamların da, MİT'den arzu ettikleri doğrultuda hizmet görmesini istemeyeceklerini, (ona *milli güvenlik* dışında hizmet dikte demeyeceklerini) ortaya koymaktadır.

Şu halde yasada yer alan bu "GİZLİ TALİMAT" maddesi, Hukuk Devleti esaslarına bir hayli şaşı bakmakta ise de, onun Hukuka aykırı sonuçlara oluşturma olasılığı, fıkranın başındaki sınırlama ile yaratılan çerçevede sonucu, önemli ölçüde hafifletilmiş sayılmak gerekir: Zira yukarıdaki fıkralarda belirtilen *ana amaç*, hep *DEVLETİN GÜVENLİĞİ* olduğuna göre, "şu ya da bu siyasal programın, şu ya da bu iktidar partisinin, ya da iktidar cephesinin, yahut *sağ dünya görüşünü* benimseyen *iktidarların korunması*" için, "*demokratik solda* yer alan kişilerin dosyaları (fişlenip) çeşitli Hukuk dışı gailelerle karşı karşıya bırakılması" yolundaki bir amaç, bu "DİĞER GÖREVLER (AMAÇLAR)" formülü içerisine sokulamaz.

Zaten aynı maddenin 4. fıkrasındaki hüküm de, bu görüşü perçinlemektedir (Bu hükmü yukarıda aktarmıştık). Görülüyor ki, yasakoyucu, "MİT'in amacı dışında faaliyette bulunmamasını" bir kural olarak kabul etmiştir. Eğer "*diğer görevler*", "*ana amacın açıkça dışında kalan görevler*" olabilseydi, o zaman amaç dışı faaliyetleri *yasaklayan* bu 3. maddenin 4. fıkrasındaki hükmün, *hiçbir anlamı* kalmazdı. Eğer Gizli Talimatta, hükümet, *Devletin Güvenliği ile hiçbir ilgisi bulunmayan* amaçları (görevleri) öngörmek suretiyle, amacı istediği gibi genişletebilecek (değiştirebilecek) ise, 4. fıkra, -hukukçu dili ile- tamamen *haşiv* bir hüküm haline düşer.

2.1983 yılı yasasında ("*Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu*") adını taşıyan 2937 sayılı yasanın 1. maddesinde) amaç şöyle tanımlanmıştır: "Bu Kanunun amacı; *Devlet istihbaratının istisali* ve kullanılması ile Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kuruluş, görev ve faaliyetlerine ait esas ve usulleri düzenlemektir."

4. maddede, MİT'in GÖREVLERİ, ayrıntılı olarak ve adeta "sayarak sınırlama yöntemiyle (eski deyimle *tâdâdî* olarak) bir hayli açık biçimde öngörülmüş; bu kuruluşu, her iktidarın istediği doğrultuda görevler vermesi ve onun çalışma alanını değiştirmesi olanağının kabul edilmediği belirtilmek istenmiştir. Maddenin özellikle (a) bendi; görevleri, kavram kavram *sıralamak* yoluna gitmiştir ki; bunu, niteliği böyle olan (yani kişinin temel haklarını ilgilendiren) bir kuruluşun, AMACINDAN SAPTIRILMAMASI BAKIMINDAN, çok doğru bulmaktayız. (34)

MİT'e ilişkin her iki yasanın her maddesi ve bendi üzerinde tekerteker durup, bunlardan bazılarının elastiki (kötüye kullanılmaya elverişli) yönlerini belirtmek, uzun ve tamamen teknik bir incelemenin konusunu oluşturacaktır. Burada, sorunu "ana çizgileri" ve "*ana felsefesi*" bakımından ele aldığımız içindir ki, ayrıntıların girdabı içinde "asıl sorunun gözden kaybolmasını" önlemek amacıyla, bu noktaları yazımızın dışında bırakıyoruz. Ancak vurgulamak isteriz ki, şu ya da bu bentteki bazı *kauçuk deyimler*, demokrasi, Hukuk Devleti ve Anayasamızın ilkeleri ile bağdaşmaz bir *yorumlamaya* (ve böylece, MİT'in, yasalar üstünde bir kuruluş gibi Jandarma Devleti yöntemlerini hortlatmasına) kaynak olamaz. Zaten yasalar, Anayasaya aykırı olamayacağına, Anayasada açıkça ifadesini bulan ilkeler (özellikle "Kanunsuz suç olmaz, kanunsuz ceza olmaz", "kişiler başkalarının şeref ve haysiyetini zedelemeyen ve Devletin güvenliğini açıkça tehlikeye koymayan

açıklamalardan dolayı cezalandırılmaz, yani düşünce özgürlüğü esastır" ve "kişiler hakkındaki yargılar, savunma hakkı da tanınmak koşuluyla ancak yargıçlarca verilebilir ve gizli kalmaz" gibi ilkeler) şu ya da bu yasa hükmü ile kağıt üstünde bırakılmayacağına göre, MİT'e ilişkin bu her iki Kanunun bazı başarısız deyimlerine dört elle sarılmak suretiyle, "kişileri görüşlerinden ötürü dosyalara bağlama ve gizli yargılama ile mahkûm etme yöntemi" yasal bir dayanağa kavuşturulamaz.

Başka deyimle, gerek 1965'in gerek 1983'ün MİT ile ilgili kanunlarında yer alan bazı "çağımızın demokratik ölçütlerine pek uygun düşmeyen formül ve deyimlerin" hiçbirisinden, sözü geçen ilkelerin red ve inkâr edildiği sonucuna ulaşılamaz. Kısacası, Devletin Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatına, "Türkiye Devletinin ve Türkiye Cumhuriyetinin bağımsızlığının, toprak ve ulus bütünlüğünün ve güvenliğinin söz konusu olmadığı" eylemlerden (ve siyasal görüş açıklamalarından) ötürü, "vatandaşı fişleyerek, sonunda herhangi bir tür cezaya çarptırma olanağının ve yetkisinin tanındığını" gösterir hiçbir yasa hükmüne rastlanmadığını söyleyebiliriz. Her ne kadar, "MİLLÎ SİYASET" gibi, ne anlama geldiğinin demokratik bir düzende saptanılması olanaksız bir deyim bile bu kanunda yer almış ise de, bu kauçuk deyimlerden, "iktidarın görüşü ile bağdaşmayan görüşleri benimsemiş kişilerin fişlenip cezalandırılacağı" anlamı çıkarılamaz. Bu deyimler, ilgili kanunlardan atılması gereken yanlış ve talihsiz sözcükler olmakla beraber, sadece onların bulunması, bu yasa hükümlerinin öteki hükümlerle birlikte ve *Anayasanın ışığında değerlendirilmesi* halinde, zararlı sonuçlara ulaştırması için yetemez: Ana amacı, DEVLETİN ve CUMHURİYETİN varlığını, bütünlüğünü, bağımsızlığını ve güvenliğini sağlamak olan ve bu ana amacın dışına çıkılmaması gerektiği de ilgili yasada açıkça belirtilen bir kuruluşun, "siyasal iktidarların bekçisi düzeyine düşürülmesi sonucuna ulaştıracak bir yorumlama" ile *soysuzlaştırılmasına*, Hukuk sistemi ve "doğru yorumlama yöntemleri" asla izin vermez.

Eğer Cumhuriyet döneminin en büyük Yargıcı değilse, kuşkusuz en büyük bir iki yargıcıdan biri olan Yargıtay Eski Birinci Başkanı ve Anayasa Mahkemesi Üyesi DR. RECAİ SEÇKİN'in "Anayasa Mahkemesinden Başka Mahkemelerin Anayasayı Uygulamaları ve O Mahkemelerce Hukuk Kurallarının Anayasaya Uygun Yorumu" adlı son derece değerli incelemesinde de belirtildiği gibi, eğer yasaların hükümleri hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak kadar kesinlikle Anayasaya aykırı formülleri ve cümleleri içermiyorsa, onlara verilmesi gereken anlam, "Anayasanın ilkeleri ve açık hükümlerine uygun düşen anlam" olmak zorunluluğundadır. Bu nedenle, MİT'e ilişkin her iki kanun da, açık seçik "MİT, iktidarın (ya da sağ görüşü benimseyen iktidarların) Devlet ve Dünya anlayışı ile bağdaşmayan görüşleri savunan kişiler hakkında raporlar hazırlar; ve bu raporlarda kusura göre görülenler o raporlara uygun olarak cezalara çarptırılır, ya da kamu hizmetlerini görmekten yoksun bırakılırlar" yolunda, -Nazi rejimine, ya da öteki diktatörlüklere yakışan- bir hükmü içermediğine göre, MİT raporlarında ya da soruşturma raporlarında "günahkâr (Sakıncalı)" sayılan kişilerin, cezalandırılması ve bu arada kamu hizmetlerinde çalışamaz duruma düşürülmesi, asla ve asla yasalara dayandırılmaz. Kısacası zaten, yasalarda yer alamayacak böyle bir çözüm, gerçekte de ilgili yasaların herhangi bir maddesinde ya da fıkrasında, açıkça ya da zımnen (dolaylı olarak) öngörülmemiştir. Bir an için böyle bir hükmün varolduğu kabul edilirse, o zaman bu hükmün Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmesi gerekir.

Şu halde MİT'in faaliyetleri, Devletin varlığına, bütünlüğüne, güvenliğine ve olsa olsa rejimin yok edilmemesine yönelik olabilir. Bu nedenle gerek Anayasamızın gerekse MİT'e ilişkin yasanın sözü ve ruhu, MİT'i, ancak "açıkça demokrasiyi, özgürlükler sistemini, (anayasal düzeni) ortadan kaldırmayı (ve iktidara gelmek için kaba kuvvete başvuru)

mayı) benimseyen" görüşlerin savunucularını (kışkırtıcılarını) izleyerek, onların girişimlerini yansıtan istihbaratı elde etme (haber toplama) ve bu konuda raporlar düzenleme işleriyle de yetkili kılabilir. Çünkü demokratik düzeni (özgürlükleri) ordan kaldırmayı amaç edinen (programına alan) *iktidara gelmek için kuvvet kullanmayı çıkar yol olarak benimseyen* ve bunun propagandasını yapan kişilerin, suç niteliği taşıyacak eylemlerle bugünkü devlet ve Hukuk sistemini yok etme amacıyla heran HAREKETE GEÇMELERİ OLASILIĞI KUVVETLİdir; bu yoldaki bir eylem, *AÇIK ve YAKIN BİR TEHLİKE* niteliği taşır. Kolayca eyleme dönüşme istidadı (eğilimi) taşıyan bu gibi görüşlerin temsilcilerini (savunucularını) izlemeyi, onların harekete geçerek *kuvvete fiilen başvuracakları* ana kadar ihmal etmek, demokratik düzenin dahi savunuculuğunu üstlenmiş olan devlet kuruluşlarından ve güçlerinden beklenemez. Aksi yoldaki bir tutum, demokrasinin (anayasal düzenin) kaderini, onu tehdit eden bu görüş ve program sahiplerinin insafına terk etmek olur ki; böyle bir tutum, akılla da Hukukla da bağdaşmaz.

Başka deyimlerle, "faşist bir diktatörlüğün" ya da "proletarya diktatörlüğünün" veya "şeriat devleti diktatörlüğünün (teokrasinin)" gelmesi için çaba içinde bulunanların, böylece demokrasi ve özgürlükler sistemini katletmek için fırsat beklemekte olan kişilerin, tam bir umursamazlıkla -eyleme geçmesi anını beklemek, o zamana kadar bunların davranışları hakkında bilgi toplamamak, DEMOKRASİ ADINA *i s t e n e m e z*. Daha 1961 Anayasası'nın kabulü sırasında Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu sözcüsü olarak açıkça belirttiğimiz gibi, *dikta rejimlerini getirmek isteyenlerin çabalarına* (hele örgütlü girişimlerine) göz yummak, düşünce özgürlüğünün kaçınılmaz sonucu sayılamaz; *"özgürlükleri yok etme özgürlüğü"*nü kabul etmemek, özgürlükler sistemini reddetmek anlamına gelemez.

Demokrasinin yeterince sağlam bacaklar üzerinde durabilme aşamasına henüz ulaşmadığı toplumlarda, ulaşılacak seçenek olarak "demokratik düzenin ve özgürlüklerin TAM OLARAK (yani sınırsız biçimde) *KISA BİR SÜRE İÇİN* egemen olması olanağı" *bir yanda*, "demokratik düzenin ve özgürlükler sisteminin, zorunlu bazı küçük sınırlamalar ile ve bu sayede *yıllarca ve on yıllarca sürmesi*" olanağı *öte yanda* yer alıyorsa, ve bir toplumda (başka deyimle Türkiye'mizin koşulları içinde) ancak ve ancak bu iki olanaktan birini seçme *zorunluluğu* söz konusu ise, *ikinci seçeneği benimsemek*, kanımızca aklın ve toplum yararının kaçınılmaz gereğidir.

Bu nedenle, demokratik düzeni yok etmeyi (ve onun yerine sağ bir diktatörlüğü, sol bir diktatörlüğü, ya da dinsel bir diktatörlüğü kurmayı) ilke olarak benimsemiş ve bu çaba içinde olan kuruluşların ve kişilerin, yalnız eylemlerini değil, yaptıkları kışkırtmaları dahi izlemek ve *C. Savcılarını bunlardan haberdar etmek*, Devletin (hiç değilse rejimin) korunması bakımından gerekli bir görevi yerine getirmektir.

Kısacası diyebiliriz ki, Türk Devletinin varlığına, bağımsızlığına, bütünlüğüne ve güvenliğine, ayrıca Cumhuriyet ve demokrasi rejimlerinin yok edilmesine yönelik *doğrudan doğruya kışkırtma* niteliği (*) *TAŞIMAYAN* eylem, davranış ve açıklamaları, MİT ajanlarının "istihbarat" (haber toplama), MİT uzmanlarının da "rapor" konusu yapmaları; ve MİT Müsteşarlarının, bunları Sıkıyönetim Komutanlarına, Askeri Savcılara ve Sıkıyönetim Mahkemelerine göndermeleri, ya da bu raporların (ve ona benzer güvenlik soruşturmalarının) kamu görevine atanmalar söz konusu olunca ilgili makamlara gönderilmeleri, Hukuk Devletine, Özgürlükler Sistemine, Çağdaş Demokrasiye ve Anayasal Düzenimize (hatta ilgili yasaların sözüne ve ruhuna) tamamen aykırı olan tutum ve davranışlardır. Bu gibi uygulamalara bir an önce son verilmesi, Hukuka ve rejime olan saygının ve bağlılığın kaçınılmaz sonucunu oluşturur.

VIII. Kendisine İlişkin MİT Raporu Bir Örnek Olarak Ele Alınmış Olan Şahsın, MİT Raporundaki Sözde Günah ve Suçlamalardan İki Tanesine İlişkin Aydınlatıcı Açıklamalar (Soruna Işık Tutması Bakımından):

MİT Raporlarındaki şaşılabacak yanlışları ve hatta yalanları göstermek suretiyle, gizli raporların -gizliliğin kaçınılmaz sonucu olarak- ne denli gerçeklerden uzak olduklarını ortaya koymak amacıyla, *örnek* diye ele aldığımız bir tek kişiye ilişkin genel ve özel raporlardaki uydurmalara *kısaca değinmek*, amacımıza yeterince hizmet edemez. Evet, bu raporlardaki KASITLI TAHRİFATI (isteyerek yapılan tersine çevirmeleri) ve böylece onları hazırlayanların "demokratik solda yer alan vatandaşları, -gerçeğe aykırı olarak- bile bile komünizm propagandası yapan (ve 141-142. maddelerin sınırı içerisine girmiş) kişiler gibi gösterme çabası ve tutkusu içinde olduklarını", gereği kadar ortaya koyamaz. Ayrıntılar ele alındığında, MİT ajanının sadece yanlışlanmadığı, düpedüz *yanılttığı*, "gerçekleri bilerek ve isteyerek tersine çevirdiği", herkesin kabul edeceği bir açıklıkla ortaya konabilecektir. Fakat söz gelişi, M.A.'ya ilişkin 14 sayfalık gene MİT raporunda ve bir o kadar sayfalık özel MİT raporlarındaki yüzden fazla tersine çevrilmiş olayı, yalanları ile teker teker sergilemek -yer ve kağıt parası bakımından- olanaksızdır. Bu nedenle, genel rapordan bir olay ve özel raporlardanda bir olay olmak üzere iki olay üzerinde duracak; ve *tahrirleri biraz daha yakından* göstereceğiz. En iyi amaçlarla kurulmuş MİT'in içinde, ne *korkunç zihniyetli* ajanlar ve sözde uzmanlar bulunduğunu ve bir Müsteşarının da, -en azından- olayı üstünkörü biçimde bile denetimden geçirmeksizin, ona ve sözde faillerine ilişkin ağır suçlamaları içeren bir ithamnameyi Askeri Savcılara ve Sıkıyönetim Mahkemesi Hakimlerine sunabildiğini ortaya koymakta, büyük yarar olduğu ve bu kurumun geleceği konusunda herkesi düşünmeye sevkedeceği kanısındayız.

A. Muammer Aksoy'un 10.11.1967 Günü Köln Radyosunda Yayınlanmak Üzere Banda Alınan Konuşmasının MİT Raporunda Mahkûm Edilişi (Atatürk İlkelerini Savunmak = Komünizm Propagandası Yapmak):

Ankara Üniversitesi tarafından Üniversiteler Kanununa göre "bilgisini ve görgüsünü artırmak amacıyla" bir süre yurt dışına gönderilen Prof. M.A.'un, Almanya'daki Türk Öğrenciler Federasyonu tarafından *Cobourg* kentinde düzenlenen *Atatürk Seminerinde* "Atatürk İlkeleri" konusunda yaptığı konuşma, büyük çoğunluğu sosyal demokrat eğilimli olan Türk öğrencilerince çok beğenildiği için, Federasyonun genel kurul toplantısında, *ATÖF'ün Fahri Başkanı* ilan edilmişti. Bu nedenle, Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10.11.1967 gününde, kendisinden Köln radyosunda 10 dakikalık bir konuşma yapması istenilmiştir. Prof. M.A.'un bu konuşması banda alınmış; fakat Büyükelçinin çabasıyla, yayınlanması önlenmiştir. Bu çabanın *Türk Devletinin güvenliği* ya da *çıkarıyla* hiçbir ilgisi yoktur. Ancak iktidara yaranmak isteyen B.Elçi, asla Türk Devletinin, ya da Türk Ulusunun değil, sadece *iktidarın eleştirildiği* bu konuşmanın yayınlanmasını önlerken; elçilikteki MİT ajanları da, gizli raporlarında konuşmayı Devlete karşı işlenmiş bir *suç*, bir *vatan hainliği* örneği olarak damgalamışlardır. Şimdi aşağıda, bu konuşmanın *MİT raporunda* nasıl *nitelendirildiğini* gösterecek; ve sonra da raporda yer alan bu *zırvaların değerlendirilmesini* yapacağız:

Daha MİT raporunu aktarmaya ve onun paragraf paragraf eleştirisini yapmaya başlamadan önce vurgulamak isteriz ki, M.A.'un "Köln'de banda alınan Atatürk'ü anma konuşması" konusunda MİT yetkililerinin ortaya koydukları zihniyet, (35) Türk demokrasisi ve Atatürkçülük adına umut kırıcıdır. Baştan sona, "Atatürk ilkelerinin yurdumuzda yeniden egemen olmasını savunan" ve bunun için de (boş 'mavi gözlerin, sarı saçların

Ataam!!! edebiyatını bir yana bırakarak) "Atatürk bu topluma ne getirmek istediye, onları artık biran önce gerçekleştirme yoluna gidelim; onu över gibi görünüp, onun görüşlerini yok etmek için dört elle çalışan gizli ve gerçek Atatürk düşmanlığını iyi tanıyalım" diye özetlenebilecek konuşmayı, budanarak bir ölçüde çarpıtılmış şekli ile dahi onaylamayacak bir tek GERÇEK ATATÜRKÇÜYÜ düşünemiyoruz. Atatürk'ü, ilkeleriyle (düşünüş biçimi ile) toplum yaşamından uzaklaştırıp, "Atatürk'ün yok etmek istediği, bağnaz ve her yeniye damgalayan gerici bir zihniyeti" onun yerine oturtmak isteyenlere karşı dile getirilen bir uyarı konuşması, MİT'in meçhul ajanlarına ve görevlilerine göre, "yabancı bir radyoda Türkiye aleyhine söylenmesi için, Türkiye düşmanlarının milyonlar (**) sarfedeceği sözlermiş." Rapora göre, "Atatürk ruhunun toplum yaşamımızda yeniden egemen olmasını dilemek ve ona ters düşen bir gidişi yermek", "Bizim Radyo ağızıyla konuşmak"mış ve "normal eleştiri sınırlarının çok ötesine geçerek aşırı solun savunuculuğunu yapmaya kalkışmak"mış!

Şimdi M.A. hakkındaki "çeşitli MİT raporları"ndan, 14 sayfalık olan "genel rapor"un 4. ve 5. sayfalarından, -bir kelime atlamadan- aktarıyoruz: "MUAMMER AKSOY, Köln Radyosunda yayınlanmayan konuşmasında aynen: 'Harpten mağlup maddi ve manevi bakımdan yıkılmış durumda çıkmış devletler refaha ve siyasi huzura kavuşurken, HARBE GİRMEYİŞ TÜRKİYE'NİN NASIL BİR FAKİRLİK, YOKSULLUK, HATTA SEFALET VE HUZURSUZLUK İÇİNDE OLDUĞU ORTADADIR. TÜRKİYE'MİZ GERİ KALMIŞ VE AZ GELİŞMİŞ BİR ÜLKE OLARAK KENDİ HALKINI BİLE BESLEYEMEMEKTEDİR. (36) Çoğalan nüfusu köyde veya şehirde yoksulluğa, işsizliğe, hoşnutsuzluğa, (37) ilaçsızlığa, doktorsuzluğa, okulsuzluğa, mahkûm durumdadır. Onu bu durumdan kurtarmak isteyen yurtseverler ise çeşitli baskılarla susturulmakta, güvenlikten, özgürlükten, hatta bazen can güvenliğinden bile yoksun bırakılmaktadırlar... (1) (2) Oysa bir süreden beri tarihin akışına ve memleketin ihtiyaçlarına uygun olarak Türk toplumunu adalete ve akla uygun değişim ve dönüşümlere ulaştırmak isteyen her düşünce ve her adım, bazı zümreler ve bazı siyasi çevreler tarafından iftiralarla damgalanmakta, en ağır baskılarla karşı karşıya bırakılmaktadır. Her yeni iyi hareket, komünistlik olarak damgalanmak suretiyle, en kolay yoldan önlenmek istenmektedir. Böylece Türk toplumunun gelişmesinin ve ilerlemesinin önüne set çekilmektedir. Toprak reformunu savunanlara *komünist* derler, memlekete her yıl yüz milyonlarca liralık döviz sağlayacak petrol kaynaklarımızı millileştirmeyi isteyenlere yine *KOMÜNİSTLİK DAMGASINI VURURLAR*. Milyonlarca Türk köylüsünü bilgisizlikten kurtarmanın tek çaresi olan *Köy Enstitülerini* savunmak, yine *komünistlik* iftirasıyla karşılanır. *İşçinin* güvenliğini ve yaşama seviyesini düzeltecek tedbirler, *gecekondu* sefaletini giderecek çözümler, kısacası Türk halkının derdine deva olacak köklü ve temelli her reform, *Moskova yolu gevelmeleri ve tekerlemeleri* ile tohumda yok edilmeye çalışılmaktadır. (3) Atatürk Türk milletinin dört elle sarılacağı prensiplerin başında tam bağımsızlık kavramına yer vermiştir. Tam bağımsızlığın ise siyasi, askeri, adli, iktisadi, mali, ve kültürel bir bağımsızlık olduğunu her fırsatta tekrarlamıştır. Oysa bir süreden beri siyasi bağımsızlığımız, askeri, adli bağımsızlığımız, iktisadi ve mali bağımsızlığımız, hatta kültürel bağımsızlığımız, *birtakım anlaşmalarla*, bazı kanunlarla kararlar ve tatbikatla ağır surette gölgelenmiş, hatta baltalanmıştır. En acısı bu duruma göz yummak memleket severlik olarak, bu gerçekleri belirtmek kötü durumun değişmesini istemek ise, vatana ihanet olarak yutturulmak istenmektedir' demek suretiyle, yabancı bir radyoda Türkiye aleyhinde söylenmesi için Türk düşmanlarının yüzbinler sarfedeceği sözleri en ağır şekilde kendiliğinden ve adeta BİZİM RADYO (*) ağızıyla söylenmiş ve normal tenkit sınırlarının çok ötesine geçerek aşırı solun savunuculuğunu yapmaya kalkışmıştır." (MİT raporu s. 4-5).

Önce MİT raporunu hazırlayanların, -en azından- nasıl bir *abartma* hevesi içinde olduklarını göstermek amacıyla belirtelim ki, bu sözler, Almanca olarak yabancı bir ülkenin

radiosunda o ülke halkının (ya da bütün dünyanın) dinlemesi ve yararlanması amacıyla yayınlanmış sözler değildir. Almanya'daki *Türkler* için yapılan; ve yalnız *Türkçe* bilen Türklerin yararlanabileceği bir yayın söz konusudur. Onları, "YABANCI BİR RADYODAN yayınlanması için Türkiye düşmanlarının yüzbinler sarfedeceği (38) sözler" diye nitelendirmek, raporu hazırlayanların, objektiflikten ne denli uzaklaşarak düpedüz *demagoji* ve *aldatma* yoluna saptığının ilk açık kanıtıdır. *Türklerle ayrılmış* bir saatte, sadece "bir Türk Profesörünün *kişisel görüşleri*" duyurulduğuna göre, bu sözlerin *yabancı radyodan* yayınlanmasının, Türk radyolarında yayınlanmasından *daha fazla bir etki* yaratması söz konusu *olamaz*. Şu halde, "HELE YABANCI BİR RADYODAN YAPILAN YAYIN" diye *aldatıcı bir vurgulamaya* başvurulması, açıkça bir tür *hiledir*!

Şimdi gelelim, "*Türk düşmanlarının*, duyurulmasını sağlamak için milyonlar vereceği" iddia edilen konuşmanın *içeriğine*: Konuşmacı söz gelişi, "Türk ulusu kabiliyetsizdir, kendi kendisini yönetecek yetenekten ve niteliklerden yoksundur, hiçbir devlet adamı çıkarmamıştır ve çıkaramaz, biz yabancıların vesayetine muhtacdır" mı demiştir? Tam aksine! Konuşmacı, "çok daha iyi bir yönetime, mutlu ve zengin geleceklere *lâayık ve aday* olduğumuzu belirterek, *bunun için BÜYÜK DEVLET ADAMIMIZ ATATÜRK'ÜN İLKELERİNE SADIK KALMAMIZI*" önermiş; ve olumlu sonuçlara ulaşmak için, *bu ilkelere yeniden bağlanmamızın yeteneceğini* vurgulamıştır. Konuşmacı, "Askerlerimiz yurdumuzu koruyamaz; müttefiklerimiz ne istese razı olmaya mahkûmuz" mu demiştir? Tersine, "Biz bağımsızlığımızı *koruyacak* ve bunun için gereken *savaşı verecek* bir ulusuz; *müttefiklerimizin dahi egemenliğimizi ve bağımsızlığımızı gölgeleyecek* birtakım *ödümleri*, (şu ya da bu kötü yöneticinin gafleti yüzünden) sağlamış bulunmalarına razı olamayız; bu anlaşmaların *normal çerçeve* içerisine girmelerini, ittifakın *vasilik olmaktan çıkarılmasını* başarmalıyız" demiştir. Böylece, "müttefiklerimizi dahi, bize karşı yeterince *saygılı* olmaya davet etmiş ve Türklerin bu *bilince sahip* olduğunu" dile getirmiştir!

Konuşmacı, Köln radyosu için banda verdiği konuşmasında, NATO'dan hiç söz etmiş değildir. "*BİRTAKIM ANLAŞMALAR*" deyimiyle, "ABD ve Türkiye arasında (Anayasaya bile aykırı biçimde) yapılmış düzinelerle *İKLİ ANLAŞMALAR*" kastettiğini anlamayacak, iyiniyetli bir kişi düşünülemez. (Parantez içinde kaydedelim ki, MİT raporunun bu bölümünde *NATO konusunda* ileri sürülen *değer yargıları* üzerinde durmanın yeri, burası değildir. Başka bir yazımızda, bu nokta üzerinde ayrıntılarıyla durulacaktır. O yazımızdaki açıklamalarımızda, "NATO ittifakını eleştirenler" söz konusu olunca MİT'in "NATO düşmanları" ile "*NATO'nun yeni stratejisini ve önlemlerini*, Türkiye yararına *değiştirme* çabası içinde olanlar"ı, -kasıtlı biçimde, ya da bilgisizlik sonucu- birbirine karıştırdığını belirtecek; ve belgeleyeceğiz! Kaldı ki, "NATO'ya girmemizin daha başlangıçtan beri karşısında olmak" dahi, kesinkes "Türkiye'nin *güvenliğine karşı* olmak" gibi bir görüşten (amaçtan) kaynaklanmak zorunluğunda değildir. Biz, NATO'ya girişimizin hiç karşısında olmadık. Ama "NATO'ya girilmesini, ya da NATO'da kalınmasını istemek -*hangi gerekçe*ye dayandırılırsa dayandırılırsın- *vatana ihanettir*" gibi bir tezi, *düşünce bağına*zlığının korkunç bir ürünü sayarız. Vaktiyle NATO'ya karşı olan *İspanya* Başbakanı GONZALES, bugün NATO'da kalmayı savunmaktadır. Demek ki, MİT'e göre vaktiyle *watan haini* idi. Sorunların, bu kadar ilkel (basit) yargılara indirgenmesine, ancak *diktatörlüklerde* rastlanabilir).

Konuşmacı, "*Tam bağımsızlık*" konusundaki sözleri ile ise, aşırı sol denilen görüşleri değil, "*Atatürk'ün en büyük ikisini*" dile getirmiştir: Evet, onun tam bağımsızlık konusundaki sözleri ve "müttefiklerimizin, *egemenliğimiz ve ulusal onurumuz* karşısında yeterince *saygılı ve ölçülü* olması yolundaki uyarıları", "yabancıların on milyonlar vererek söyleteceği"(!) ülke için zararlı(!), *yabancıların çıkarlarına* hizmet eden sözler *değil*; tam aksine, Atatürk'ün bize aşıladığı son derece değerli görüşlerin ta kendisi"dir. Konuşmacı,

Atatürk'ün bu doğrultudaki düzinelerle sözlerinden bazılarını, "Atatürk'ün Işığında Tam Bağımsızlık İlkesi" başlıklı 110 sayfalık, "Gerçek Bağımsızlık ve Atatürk" başlıklı 77 sayfalık incelemelerinde de aktarmış bulunuyor. (39) "Tam bağımsızlık ilkesi"ni, Atatürk'ün kastettiği anlamda -zamanın koşullarına da uygun biçimde- konuşmacı da tüm kalbiyle ve kafasıyla benimsemiş; ve bunu, gerek konuşmalarında, gerek yazılarında dile getirmiştir. Birtakım şiddet eylemlerine girişen ve kendilerini "Marksist-Leninist bir düzenin öncüleri olarak tanıtan" bazı gençlerin de, "tam bağımsız Türkiye" sloganından yararlanmış olmaları, o ilkenin değerini düşüremez ve niteliğini değiştiremez. Onların bu davranışı, "her türlü sosyal görüşün karşısında yer alan ve sosyal demokrat kişileri iftiralarla yıpratmak için özel çabalar harcayan bazı yazarlar"a, "kim ki, bugün tam bağımsızlıktan söz eder, o kişi dogmacı olarak Amerikan düşmanı ve Rus dostudur; kısacası o kişi komünisttir" demek gibi belli bir demagojiden daha iyi yararlanabilme fırsatını vermiştir.

MIT raporunda da, aynı görüşler doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak dile getirilmektedir. Bu nedenle, okuyucularımızın, Atatürk'ün "Tam bağımsızlık" konusunda Kurtuluş Savaşı sırasında ve ondan sonra tekrar tekrar dile getirdiği ve *gelecekte de geçerli olduğunu özellikle belirttiği* sözlerini, birarada inceleme olanağına sahip olmaları için, Muammer Aksoy'un yukarda sözünü ettiğimiz 3 incelemesine göz atmalarını salık veriyoruz. Böylece konuşmacının, Köln radyosu için banda alınan konuşmasında "tam bağımsızlık"tan söz ederken, "Atatürk yolunda gitmekten başka bir şey yapmadığını" kanıtlamak için, eşsiz devlet adamımızın *tanıklığına* başvurmuş olacağız. Marksist-Leninistler, hatta kaba kuvvete başvuran bazı teröristler, ya da diktacılar da, aynı kavramı (sloganı) -şu ya da bu amaçlarına araç olarak- kullanmış olabilirler. Böyle bir davranış, bizim, "doğru ve olumlu kavram ve ilkelerden yararlanmamız"ın, anlam ve değerini asla gölgeleyemez. Onların hangi amaçla "tam bağımsızlık"tan veya "tam bağımsız Türkiye"den söz ettikleri, sosyal demokrat Atatürkçüleri ilgilendirmez. Önemli olan, biz, "tam bağımsız Türkiye" demek ve bu ilkeyi benimsemekle, Atatürk yolundan (Türk halkının mutluluğunu ve egemenliğini isteme yolundan) ayrılıyor muyuz? Yoksa, Atatürk'ün en başta gelen bir ilkesini savunuyor muyuz? sorusunun yanıtıdır. İşte bizi, ancak bu nokta ilgilendirir. İki ayrı dünya görüşünün birbirleriyle ilişkisi bakımından önemli olan, bunların birleştiği noktalar değil, AYRILDIKLARI NOKTALARdır. ATATÜRKÇÜ SOSYAL DEMOKRATLARın, proleterya diktatörlüğünü isteyenlerden AYRILDIĞI noktalardır ki; onların, özelliğini (başka dünya görüşlerinden ne denli farklı bir yol tuttuğunu) ortaya koyar.

Yine Köln'de radyo için banda alınan konuşmaya dönersek: Gerek Atatürk'ün, gerek devlet adamı sıfatını hak eden her siyaset adamının kabul ettiği bir gerçektir ki, "bir devletin *MÜTTEFLİKLERİ* dahi, 'kendi ulusal yarar ve olanaklarından yabancılar için bazı ödünler vermeye, *ANCAK VE ANCAK ölçülü* olarak ve *tam karşılığını almak* koşuluyla razı olan (ve egemenlik haklarını ve yetkilerini daima *kendi elinde* tutmasını bilen) devlet yöneticileri'ne karşı' *saygılı* olurlar. Yoksa, güçlü müttefikine, TAM BİR GÜVEN ile *KENDİSİNİ TESLİM ETMİŞ*, her şeyi onun *İNSAFINA bırakmış* ve böylece *vasilik BOYUNDURUĞUNU* kendi eliyle boynuna geçirmiş ('dostluk, İYİNİYET, ya da MİSAFİRPERVERLİK yahut CÖMERTLİK' gibi, *egemenlik alanında yeri olmayan kavramlar* arkasına sığınarak ipin ucunu koyuvermiş) bir müttefike, *ne saygı* gösterilir, *ne de değer* verilir. İşte M.A.'un Köln'deki radyo konuşmasında ve Berlin'deki NATO açığoturumunda, sadece ve sadece bu gerçekleri benimsemiş kimselerin düşünüş biçimi yansımaktadır. Bu ise, MIT KÂHİNLERİ ne *keramette* bulunurlarsa bulunsunlar, *Atatürkcülük'ten* başka bir şey değildir.

M.A.'un, hele Köln'de (ve Cobourg'da) Atatürk günündeki sözleriyle, "AŞIRI SOLUN PROPAGANDASINI YAPTIĞI" yolundaki -MIT raporunda yer alan- yargı karşısında, Anayasasında "*demokratik ve insan haklarına dayanan bir Cumhuriyet*" olduğunu ilan et-

miş bir Devletin vatandaşlarının, nasıl bir "dehşet" ve "umutsuzluk" duygusuna kapılacaklarını anlayabilmek, hiç de zor olmasa gerektir. Birkaç sayfa sonra MİT ajanınca atılan (gizlenen) bölümlerini de aktaracağımız bu konuşmanın, *MİT raporunda aktarılmış metnin* (yani bir hayli budanmış şeklinin) *bile*, tamamen Atatürkçü, kesinkes dogmalardan uzak (ve değil aşırı sol denilen görüşlerin propagandasının yapıldığı, bir tek Marksist sözcüğün ya da sloganın bile kullanılmadığı, ya da Marksist düşünce sistemine uzaktan bile değinilmediği) bir konuşma olduğu kuşkusuzdur. Böyle bir konuşmaya bile "komünist görüşlerin savunulması için yapılan bir konuşma" diyebilenler, ancak aşağıdaki zihniyette olan kişilerdir: Bunlar, "sosyal demokrasiyi savunan kişileri, siyasal yaşamdan uzaklaştırarak, bu alanı sadece *sağcı (bağnaz) siyaset adamlarının* tekeline bırakmaya kararlı kimseler (yani siyasal amaçla, bile bile "demokratik solculara iftira etme yöntemini benimseyen" ve böylece "*belli bir siyasal kanada hizmet etmeyi görev sayarak, açıkça kamu görevini kötüye kullanan*" kişilerdir; bunlar, "demokratik sol görüşleri benimseyenler, *gizli komünistlerdir*, sosyalizm ile komünizm arasında nitelik ayrılığı yok, sadece derece ayrılığı vardır diyen", *fanatik, bağnaz, faşist*, ya da *yarı faşist* bir düşünüş biçimini benimsemiş yaratıklardır.

Kötü anlamda *ünlü MC CARTY* bile Köln'de banda verilen bu konuşmaya, "*komünist* (aşırı solcu) bir görüşün yansıması, ya da propagandasının yapılması" yolunda bir damga vuramazdı. Ama bizim *yerli Mc Carthy'ler*, düşünce ve bilgi dağırcığı bakımından öylesine yoksul ve adam yeme iştihası bakımından öylesine hırslıdırlar ki, onların yazamayacağı, söyleyemeyeceği ve yiyemeyeceği şey yoktur.

M.A., 10.11.1967 günü Köln'de banda alınıp yayınlanmayan konuşmasının tam metnini, her yerde, her zaman "göğsünü gere gere yeniden ve yeniden yayınlamaya" hazırdır. Acaba, onun bu konuşması hakkında MİT raporuna giren *yargıyı kaleme alan* ve bu yargıyı *onaylayan* kişiler, (MİT ajanından MİT Müsteşarına kadar) kendi zihniyetlerini ortaya koyan "o satırların sahibi olduklarını" *açıklayabilecek yürekliliğe* sahip midirler?! Bu kişileri tanımayı ve onların bu sözlerini açıkça yinelenmeleri halinde Kendilerini TÜRK ADLİYESİ ÖNÜNDE HESAP VERMEYE ZORLAMA olanağına SAHİP OLMAYI, "Türkiye'mizde demokrasinin ve Hukuk Devleti inancının yerleşmesi" için, -birçok acılara katlanma pahasına bile- gönülden isterdik. Bilinmeyen (*mecul*) kalemler olarak kalmanın yarattığı *sahte yüreklilik* ile, kendisini *savunma olanağından yoksun bırakılan* kişileri karalamak çok kolaydır.

İşte, *gizli kalmanın avantajından* yararlanarak, kalemlerinin ucuna gelen her iftirayı kusabilen bu kişilere, buradan -haklarındaki MİT raporlarında pek çok yalanlar ve iftiralar yer almış yüzlerce ve binlerce vatandaş adına- sesleniyoruz: Eğer *zerrece onurları* varsa, "ajan olarak bu haberi, o biçimde ben verdim", ya da "MİT raporuna o yargıları ben yazdım ve görüşlerim doğrudur, hiç değilse samimidir" *desinler*. O zaman kendilerini Mahkemeye vermekten bile vazgeçebiliriz; yeter ki bizimle bu konuda (istedikleri yerde) kamuoyu önünde (basın temsilcilerinin de gözü önünde) *tartışıp hesaplaşmayı* kabul etsinler!

Ama şimdiden -yani bu yiğitçe ortaya çıkış gerçekleşinceye kadar- belirtelim ki, eğer bir üniversite öğretim üyesi, bir Anayasa Hukuku Profesörü, hepsinden önemlisi Anamuhalefet Partisinin en yüksek karar organındaki bir siyaset adamı (40) (hatta sade bir vatandaş), "iktidarın, Atatürk ilkelerinden ayrılışını ve bunun ülke ve rejim için taşıdığı tehlikeleri", 10.11.1967 günlü bu masum sözlerle bile dile getirmeyecek ise, o ülkedeki rejimin adı *Demokrasi* olamaz! Orada, demokrasinin canı demek olan "*düşünce özgürlüğünün asgarisinin* bile tanınmadığı" ve "*muhalefet edebilme hakkının*" bir paspas gibi çığnendiği, gerçeğin ta kendisidir. Orada "*yumurtasız omlet*" gibi, "*düşünce özgürlüğün-*

den yokun demokrasi" mucizesi(!)nin yaratılmak istenildiğini söylemek, pek abartma sayılabilir mi?!

Bu MİT RAPORUNDA YANSIYAN ZİHNİYET, sadece onda *adı geçen kişiye karşı* işlenmiş bir haksızlık olmanın *çok ötesinde* bir önem ve kapsama sahiptir. Bu zihniyet, "MUHALEFETSİZ DEMOKRASİYİ KEŞFETME HAM HAYALİNİN (dikta özleminin) ülke-mizdeki korkunç boyutunu" göstermektedir. İşte bizi, "Türkiye'de demokrasinin ve Hukuk Devletinin akıbeti" bakımından asıl üzen (karamsarlığa bile düşüren) de budur!

Bundan başka, kâhin olmaya gerek kalmadan kolayca düşünmek gerekir ki, 10.11.1967 günlü bu konuşmayı, "aşırı sola hizmet eden", "bizim radyo diliyle yapılan ve düşmanlarımızın on milyonlar vereceği bir ihanet konuşması" olarak *niteleyen* bir MİT'in, *TÜM SOSYAL DEMOKRATLARI VE GERÇEK ATATÜRKÇÜLERİ damgalayıp fişlediği de KUŞKUSUZDUR*. Ve yüzlerce aydın, bu raporların, gerek toplum yaşamımızda, gerek kendi yaşamlarımızda yarattıkları *boğucu havanın etkileriyle*, yıllar boyu uğraşmak zorunda kalmışlardır; ve daha da kalacaklardır.

"MİT yetkililerinin, kendi ajanlarınca kasıtlı olarak *budanmış bu metne göre BİLE*, MİT raporunda yer alan ters anlam ve *sonuçlara* ulaşması, demokrasi adına üzücüdür ve umut kırıcıdır" dedik. Ama konuşmayı Türkiye'deki MİT merkezine ulaştıran (ve sözde istihbarat görevini yerine getiren) *MİT ajanının* tuttuğu yol, gerçekten *dehşet ve tiksinti* vericidir; ve *gizli* raporların, nasıl *kasden yapılan tahrif* ile dolu olduğunu ortaya koyma bakımından çok önemlidir (ışık tutucudur). Çünkü göstermektedir ki, bu gizli kalan ajanların gönderdiği notlar, çoğu kez "MİT'i *gerçek durumdan* haberdar etmek amacı güden *objektif* haber vermeler" niteliğinde değildir. Kâh birtakım maddi çıkarlar sağlamak (terfi ettirmek için göze girmek), kâh görüşleri bakımından hasım oldukları *demokratik soldaki kişileri mahkûm ettirmek* amacı gütmektedirler. Evet, bu kişiler, bile bile gerçeği tersine çevirme, yani bir tür *sahtecilik* girişimlerine başvurmaktadırlar. İşte yazımızın asıl amacı, *GİZLİ kalan raporlarda*, gerçeklerin *BİLE BİLE PERVASIZCA* tersine çevrildiğini, bunun ise kişiye olduğu gibi Devlete de *sadece zarar* vereceğini göstermektir. Ve bunun çarpıcı bir örneği, Köln konuşmasına ilişkin raporda *pek düşündürücü* biçimde ortaya konmuştur.

Şimdi bu konuşmanın, *MİT raporunda atılan cümlelerine* bir göz atacak olursak, bunların hep "*Atatürk yolunun, bugün dahi Türk toplumunun kurtuluş yolu olduğunu belirtten*, özlediğimiz ve savunduğumuz sosyal reformların, Atatürk ilkelerinin uygulanmasından ibaret olduğunu dile getiren" ve "*Atatürk'e dönmemiz gerektiğini savunan ve bu yönelişi engelleyen zihniyetle mücadele etmemizi öneren*" cümlelerdir. Öyle cümleler ki, bu cümlelere konuşmasında *yer veren bir kişinin*, ne o konuşmasında, ne de genel olarak komünizmi savunması olanaksızdır.

MİT ajanının *kötü-niyetli* olduğunu ve gerçekleri *tahrif* ederek ilgilileri konuşmacı hakkında *yanıltma kasdını* taşıdığını iyice ortaya çıkarmak için, onun bu konuşmamdan atmış olduğu cümleleri aşağıda aynen aktaracağız:

Birkaç sayfa önce, söz konusu konuşmayı MİT raporundan aynen aktarıırken (1) numaralı notu koyduğumuz noktada, M.A.'un söyleyip de ajanın aktarmadığı (yani atmış olduğu) "Bu duruma sebep, *Atatürk ilkelerine sırt çevrilmiş* olunmasıdır" cümlesinden sonra, konuşma (daha doğrusu soru ve yanıt) aşağıdaki biçimde devam etmektedir ki, bu cümlelerin dahi MİT ajanı tarafından *atılması* (yani rapora konulmaması), ancak ve ancak "onun, kesinkes Atatürkçü bir konuşmanın bu *niteliğini saklamak*", "komünizm propagandası yolundaki yalan ve iftiralarını yutturabilmek amacına yönelik olabilir; ve onun bu yol-daki azminin kesin bir kanıtıdır.

MİT raporundan yapmış olduğumuz aktarmada (2) numarayı koyduğumuz yerde ise, aşağıdaki soru ve yanıt yer almakta idi aynen aktarıyoruz: "-Çeşitli Atatürk ilkeleri bakımından ne düşünüyorsunuz? -Atatürk'ün *BÜTÜN İLKELERİ ANASAYAMIZIN PRENSİPLERİ* haline gelmiştir. BUNLAR, *TÜRK TOPLUMUNUN BUGÜN DAHI KURTULUŞ VE YÜKSELİŞ YOLLARIDIR*. Ama ne yazık ki bu ilkelerin hepsi de *hiçe sayılmaktadır*. Mesela devrimciliği ele alalım: Atatürk'ün ilke edindiği devrimcilik, reformlar, değişimler ve dönüşümler sayesinde *ÇAĞDAŞLAŞMA, DÜNYANIN ULAŞTIĞI MADDİ VE MANEVİ SEVİYENİN ALTINDA KALMAMAKTIR*. Atatürk, 4 Aralık 1923 günlü demecinde şöyle diyor: 'Yenileşme vadisinde duracak değiliz, dünya müthiş bir cereyanla ilerliyor. Biz bu ahengin dışında kalabilir miyiz? İlerleme yolumuzun önüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz' ". İşte bu cümleler MİT raporuna kaydedilmemiş, saklanmıştır.

MİT raporundan naklettiğimiz metine (3) işaretini koyduğumuz yerde de, aşağıdaki cümlem ve bana sorulan soru ile ona verdiğim şu ilk yanıt cümlesi yer almakta idi: "Oysa BÜTÜN BU REFORMLAR ATATÜRK İLKELERİNİN VE ANAYASANIN uygulanmasından başka şeyler değildir. -Devrimcilik dışında Atatürk'ten bir ayrılış var mıdır? -Şüphesiz. Meselâ, TAM BAĞIMSIZLIK ilkesini ele alalım: ...".

Yine MİT raporunda yaptığımız aktarmada (4) işaretini koyduğumuz yerde de aşağıdaki açıklamalar yer almakta idi ki, MİT ajanı yorumlamasının sonuna yerleştirdiği "adeta Bizim Radyo ağızıyla" konuşma yolundaki *yalan ve iftirasını kamufle edebilmek* için bu bölümün de *atılmasında* kesin zorunluluk görmüş ve böylece *görevini düpedüz kötüye kullanarak*, hem kişiye iftira ve hem de devlet organlarını yanıltma pervasızlığını gösterebilmiştir. Şimdi, -konuşmanın Atatürkçü niteliğini göstermesi nedeniyle- onun saklama yoluna saptığı *konuşmanın kapanış bölümünü* aynen aktarıyoruz: "DİĞER ATATÜRK İLKELERİ bakımından da durum farklı değildir. Atatürk İKTİSADİ HAYATTA AMAÇ olarak TÜRK HALKININ TOPTAN REFAHA kavuşmasını, çalışanların iktisadi bakımdan KENDİ KENDİLERİNİN EFENDİSİ haline gelmesini ve bunun için de Devletin iktisadi kalkınmada öncülük yapması ve bütün sorumluluğu taşıması esasını benimsemişti. Bu amacı HALKÇILIK ve DEVLETÇİLİK gibi iki ilkede dile getirmişti. Atatürk için iktisadi amaç, 'her mahalleden bir milyoner çıkması' değil, 'HİÇBİR MAHALLEDE BİR TEK YOKSULUN, BİR TEK İŞSİZİN BULUNMAMASI, HER ÇALIŞANIN VEYA ÇALIŞAMAYACAK DURUMDA OLANIN, İNSAN HAYSİYETİNE YARAŞAN YAŞAMA ŞARTLARINA SAHİP OLMASI'YDI. 1961 ANAYASASININ İLKELERİ HALİNE GELMİŞ OLAN BU AMAÇLAR, bugün ciddiye alınmadığı, bu prensiplerden hergün uzaklaşıldığı, hele TOPRAK REFORMUNDAN veba kadar korkulduğu içindir ki, Türk halkı refaha kavuşmamaktadır.

- Sayın Profesör şu halde karamsar mısınız?

- ASLA. Biz ATATÜRK'ün, ölümünden sonra FİKİR VE RUH OLARAK da yine gelip çıkacağına, Atatürkçülerin her şeye rağmen görevlerini yerine getireceklerine inanıyoruz. Yurt dışında bulunan Türklerin ilk görevi, işçi olarak, öğrenci olarak, vatandaş olarak DÜNYANIN ne kadar ileri gittiğini, bizim ise kendi kendimizi aldatmakla meşgul olduğumuzu görerek; ATATÜRK'ün *memleketçi, gerçekçi, akılcı yoluna tekrar dönmeleri* için ilgilileri uyarmaktır. Yoksa, bizim günahımız da, Atatürk'ü açıkça reddeden veya sözde ondan imiş gibi görünüp onun bütün eserlerini, onun bütün prensip ve ilkelerini, devrimlerini inkâr eden *aldatmacı* Atatürkçüler kadar büyük olur." İşte konuşmamızda aynen yer alan bu cümleler, MİT ajanınca (ya da yetkililerince) atılmış, karar organlarından saklanmıştır.

Zaten MİT ajanının çıkarmak istediği olumsuz anlamların bu konuşmadan çıkarılabilmesinin (ve bu konuşmanın, Atatürk ilkeleriyle bağdaşmayacak bir konuşma gibi gösterilebilmesinin) *olanaksızlığı*, konuşmanın *başında yer alan* soru ve ona verilen yanıt ile de,

çok açık bir biçimde ortaya çıkacağı içindir ki; MİT ajanı, konuşmanın başlangıcını *tümünden atma kurnazlığına (sahteciliğine)* başvurmuştur. Atılan bu başlangıç kısmını dahi aktaralım ki, bir ajanın bir konuşmaya *istediği ters anlamı verebilmek için* (41) nasıl *tahrifat* yoluna gittiği, dehşet verici bir yoğunlukta ortaya çıksın. Şimdi MİT ajanının ve Müsteşarının, "komünizm propagandası" niteliğinde saydığı konuşmanın başında yer alan soruyu ve ona konuşmacının verdiği yanıtı da aktarıyoruz. Bu atılan parçaların da elenmesi sonucu ortaya çıkan metin bir bütün olarak okununca, onun ne denli Atatürkçü bir konuşma olduğu herkesce kabul edilecek ve böyle bir konuşmayı "komünizm propagandası olarak damgalayan" MİT ajanının (ve o konuşmayı bu nitelikte sayan MİT müsteşarının) *objektiflik ve bilgi* derecesi hakkında tüm okuyucular kesin bir yargıya ulaşacaktır. Evet yayınlanmayan ve MİT raporunda kendisine karşı ateş püskürtülen banttaki konuşma şöyle başlıyordu: "Sayın Profesör, bir Anayasa Hocası ve Anayasamızın Kurucu Meclis'teki sözcüsü sıfatı ile Atatürk'ün ölüm gününde en önemli nokta olarak neyi belirtmek isterdiniz?

– TÜRKİYE'NİN KURTARICISI VE YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURUCUSUNU ANMAK, geriye dönüp bakmak ve günümüzün hesaplaşmasını yapmak anlamını taşır. Atatürk uzun süren bir savaştan, yaralı, yorgun ve çok fakir çıkmış bir milleti *AYDINLIK YOLA YÖNELTİMİŞ, YAPTIĞI DEVRİMLER VE ATTIDĞI ADIMLARLA GELECEKTEKİ İLERLEME VE GELİŞMENİN TEMELERİNİ VE ŞARTLARINI HAZIRLAMISTIR*. 10 Kasım' da hepimize düşen görev, geriye dönüp bakarak dürüst ve samimi surette nerede olduğumuzu tesbit etmektir. ATATÜRK'ÜN BENİMSEDİĞİ AMAÇLARA, İLKELERE, NE KADAR BAĞLIYIZ ve böylesi Türk toplumu tarihin akışına uygun olarak gerekli ilerlemeleri yapmakta mıdır, yoksa dünya ile arasındaki mesafe biraz daha mı büyümektedir?

– Siz hangi sonuca varmış bulunuyorsunuz?

– Belirtmek zorundayız ki, diğer milletlerin ulaştıkları MADDİ VE MANEVİ SEVİYE ile, Türk toplumu arasındaki mesafe kapanmamakta, aksine açılmaktadır." (42)

İşte MİT ajanı konuşmayı aktarırken, bu cümleleri de *saklama* haysiyetsizliğini gösterebilmiş, *sahteciliği* bu düzeye kadar ulaştırabilmiştir.

"Köln'de banda verdiğimiz bu konuşmanın, önce MİT raporuna NE DENLİ TAHRİF EDİLEREK GEÇİRİLMİŞİ, sonra da tahrif edilerek yaratılan metnin bile asla taşımadığı anlamlarda YORUMLANIŞI üzerinde böyle uzun uzadıya niçin durduğumuzu", kendi kendilerine soran okuyucularımız olabilir. Yanıtımız şöyledir: Bu uzun açıklamaların nedeni, "Marksist-Leninist bir dünya görüşünün zerrisini yansıtmayan ve tamamen ATATÜRK İLKELERİNİ VE ATATÜRKÇÜLÜĞÜ (ve onların çağdaş kalıplarını oluşturan 1961 Anayasası'nın ilkelerini) ÖVEN böyle bir konuşmayı, *aşırı solcu bir propaganda konuşması ve düşmanlara hizmet eden bir konuşma* olarak nitelendiriveren ve ilgili makamlara böyle bir yalanı kabul ettirebilmek (açıkçası: yutturabilmek) için büyük çaba harcayan kimi ajanların, çok daha çarpıcı biçimde *demokratik sol* (demokratik sosyalist) görüşleri yansıtan konuşmaları, *ne renge boyayacaklarını* (ne korkunç biçimde *TAHRİF EDEBİLECEKLERİNİ*) KANITLAMAKTIR.

Ve bunları söyleyen bir kişi, MİT'e göre "komünizm propagandası yapan bir kişidir." Bu cümleleri atmak, düpedüz *görevi kötüye kullanmak* ve Devlet mekanizmasını *aldatmaktır*.

İnsanda dehşet duygusu yaratan bu *korkunç yanlışlar*, temelden bozuk değer yargıları ve konuşmayı açıkça *tahrif* için *önemli bölümleri atma* yolundaki *hileler* yanında, bu raporun ilginç ve "*değerli*" (!) bölümlerinin de olduğunu itiraf etmeliyiz. Bazı tamamen

cahili olduğumuz *ince (!)* ve *şaşırtıcı bilgilere*, bu rapor sayesinde ulaştığımızı yadsıyamayız. Gerçekten, M.A.'a ilişkin genel MİT raporunun 3. sayfasında, Köln Radyosunda yayınlanmak üzere banda alınan konuşma ile ilgili açıklamanın başında, şu son derece ilginç ve *dünya Siyasal Bilimler hazinesine* büyük bir katkı sayılması gereken ifşaat niteliğindeki açıklama yer almaktadır: "Köln'de Türkçe yayın yapan müstakil Alman radyosu'nun 10 Kasım 1967 Atatürk'ün ölüm yıldönümü için 10 dakikalık bir süreyi ATÖF'e ayırması üzerine; ATÖF, MUAMMER AKSOY'un konuşmasını uygun görmüş ve MUAMMER AKSOY da bu isteği kabul etmiştir. Ancak *AŞIRI SOLCU NURETTİN TEKİNDÖR*ün radyo için *BANDA ALDIĞI* konuşma, *keza AŞIRI SOLCU ve radyo idarecisi ÖRSAN ÖYMEN* tarafından *aşırı görülerek* programa alınmamıştır." (43)

a) "Örsan Öymen'in aşırı solculuğu"nun ifşa edilmesi nedeniyle ortaya konulan "*AŞIRI SOLCULUĞUN -TÜRLERİ DEĞİL- BASAMAKLARI* (dereceleri)", gerçekten dünya Siyaset Bilimine kazandırılmış yeni bir kavramdır. Gerçekten bu MİT RAPORU SAYESİNDE, "*AŞIRI SOLUN DERECELERİNİ*" ÖĞRENMiŞ OLUYORUZ. Zaten MİT raporu olmasaydı, ÖRSAN ÖYMEN'in aşırı solcu olduğunu bile asla *öğrenemeyecektik*. Sakın ha, "hem ÖRSAN ÖYMEN hem de M.A. aşırı solcu iseler; Örsan Öymen, Aksoy'un konuşmasını niçin 'aşırı sol nitelikte bir konuşma' bularak programa almama yoluna gitsin. Madem ki kendisi de aşırı solcudur; işte Öymen'in karşısına aşırı sol nitelikte bir konuşma gelmiş, tam istediği şey!" diye *cahilce* düşünerek, MİT raporunda bir *çelişki* arama yoluna gitmeyiniz. Çünkü, MİT raporunun "hikmet dolu" ve "Siyaset Bilimine ve Sanatına büyük katkılarda bulunacağı anlaşılan" metni bir kez daha ve titizlikle okunursa, kolayca saptanır ki; MİT, -solun değil-" *AŞIRI SOL*'un, YOĞUNLUK bakımından, çeşitli *derecelerin* varlığını *keşfetmiş*'tir: Birincisi, "*NORMAL aşırı sol görüş*"tür. Bir de, "*ANORMAL aşırı sol görüş*" vardır. Matematik Biliminin deyimleriyle konuşursak: "Normal aşırı sol", "sade (düz) aşırı sol"dur; "*anormal aşırı sol*" ise, "*aşırı sol karesi* (murabbaı)"dır. İşte -MİT'e göre aşırı solcu olan *Örsan Öymen*, "normal (sade) aşırı solcu"lar düzeyindedir. MİT'e göre aşırı solcu olan M.A. ise, -yine MİT'e göre- "*aşırı sol karesi*" kategorisinden olduğu için, Ö. Öymen onun yazısını, "kendi kategorisinin ölçütlerine göre *AŞIRI*" bulmuş ve yayınlamamıştır (MİT raporundaki sözler sayesinde, hem bu 'ince ayrımı' öğrenmiş oluyoruz; hem de böyle SÜPER BİLİMSEL bir keşfin, bizimkiler tarafından dünya Siyaset Bilimine kazandırılmasından ötürü, özel ve haklı bir kıvanç duyuyoruz). MİT'in raporunda dolaylı olarak dile getirilmiş bu ince ayrımı, MİT'in gözünde gizli aşırı solcular olan "sosyal demokratlar"a uygulanan yaptırımların (*fiilen çektirilen cezaların*) farklı oluşu da kanıtlanmaktadır: Eğer kişi, MİT'in "sade aşırı solcu (normal aşırı solcu)" kategorisine girerse; o, yalnız bazı küçükçe sakıncalarla karşı karşıya bırakılır; o kişinin, söz gelişi *olağanüstü dönemlerde, ilk planda gözaltına* alınması gerekmez. Ve o tür sosyal demokratlar hakkında, *kamu davası* da açılmayabilir. İşte *Örsan ÖYMEN*'in, aşırı solun bu normal(!) kategorisine girdiği anlaşıyor. Ama "*anormal aşırı solcu*" kategorisinden olanlar hakkında ise, *olağanüstü dönemlerde ilk fırsatta gözaltına* alma işlemi uygulanır. Ama bunlar hakkında ayrıca *kamu davası* açılmayabilir. Nihayet "*aşırının aşırısının da bir derece daha ilerisi olan (yani aşırı sol küpü) solcular*" hakkında, yalnız gözaltına almak da yetmez. Bunlara karşı, ayrıca kamu davası açılmakta ve onlar, *olağanüstü dönemlerde kendilerinin tabii Hakimleri olmayan olağanüstü Mahkemeler önünde*, ya "kendi suçsuzluklarını kanıtlamak", ya da "141-142'den hüküm giymek" gibi çok ağır bir yaptırım ile karşı karşıya bırakılmaktadırlar. (44)

Böylece MİT raporları sayesinde, yalnız *solcuların* türleri olduğunu değil, bizzat "*AŞIRI SOLCULAR*"IN DAHİ, MİT'İN ÖLÇÜTLERİNE GÖRE EN AŞAĞI DÖRT DERECESİ OLDUĞUNU BİZLER DE, DÜNYA DA ÖĞRENMiŞ BULUNMAKTADIR.

Yeri gelmişken, bu MİT raporundan öğrendiğimiz *çok ince bir bilgiyi* daha özellikle

vurgulamak isteriz (gözden kaçmış olabilmekten korkarız). Rapordan aktardığımız tümceler bir kez daha özenle okunursa görülür ki, raporda M.A.'un radyo konuşmasını banda alan *NURETTİN TEKİNDOR*'un da "aşırı solcu" olduğu özellikle belirtilmiştir. Şimdi yine, MİT *keşiflerinden* habersiz cahil kişiler, "konuşmayı banda alan bu kişiye düşen görev, tamamen TEKNİK BİR işten ibarettir. Yayın vaadini alan ATÖF yöneticileri, konuşmanın içeriğini saptayan M.A. olduğuna göre, konuşmayı sadece banda alan Nurettin Tekindor, aşırı solcu OLSA NE ÇIKAR, OLMASA NE ÇIKAR!" diye düşünebilirler. Ama MİT'in *Tekindor'un* "aşırı solcu" olduğunu özellikle belirtilmesinden öğreniyoruz ki, herhangi bir sesi (konuşmayı) bir aşırı solcu banda alırsa, banttan çıkan *titreşimler*, -gözde olmasa bile- kulakta ve ruhta kızıl kızıl(!?) etkiler bırakmakta, insanın ruhunda (bilinç altında) aşırı solcu birtakım duyguların ve düşüncelerin doğmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, "sesi banda alan kişilerin siyasal görüşünün, o konuşmanın yaratacağı zararın kapsamı bakımından ne önemi vardır?" yolunda, "ilkel"(!) bir düşünceye saplanmamak gerekir. Aşırı solcu bir kişinin konuşmasını BANDA ALAN KİŞİ DAHI "aşırı solcu" olursa, o konuşmanın *zehirleyici gücü ve etkisi* daha da artmaktadır. İşte MİT ajanı ve yetkilisi, herhalde "uzay dönemi bilimi"nin getirdiği (herkesin kafasının kolayca kavrayamadığı) bu "derin bilgiyi"(!) göz önünde tutma sonucudur ki, haklı olarak, banda *kayıt yapan hıznırın* da aşırı solcu olduğunu *vurgulamak gereğini duymuştur*. Bu bakımdan, MİT raporunun "mükemmelliğine" diyebileceğimiz söz yoktur. Biz haddimizi biliriz; ve teknik konulara kafamız fazla ermediği için, "madem ki MİT'in 'hezârî fen' (bilgi kumkuması) ajanları, bu etkiyi saptamışlardır, itirazsız kabul ediyoruz". Ancak bir Hukukçu olarak "ceza sorumluluğunun kişiselliği" ilkesine aykırı hareket ettiklerini de vurgulamak isteriz: "Sesi banda alan kişiyi saptamakta M.A.'un seçme hakkı" varmış gibi, bu "suçu"(!) M.A.'a ilişkin raporda ona yüklemek doğru değildir.

Bu kötü kişiyi seçme suçu, *Örsan Öymen'e* ait olduğuna göre, bu noktadaki günahın Örsan Öymen'in hanesine, yani onun MİT raporuna yazılması gerekirdi. Örsan Öymen, aşırı solcu olduğu yetmiyormuş gibi, *sesi banda alma işi için de bir başka aşırı solcuyu* göndererek "*fevkalâde ayıp*"(!) bir davranış içerisine girmiştir. Tekrar ediyoruz, M.A., kendi konuşmasını banda almakla görevlendirilen *TEKİNDOR'un seçilmesi suçu* bakımından, Valahi de masumdur, Billahi de masumdur. Örsan Öymen'in bu ağır suçundan ötürü, M.A.'u sorumlu tutmak, hem insafsızlıktır; hem de gerçek suçlu olan Örsan Öymen'in cezadan kurtulması sonucunu doğuracağından, (45) "milli çıkarlarımıza" ve "Devletin güvenliğine" ters düşer!

Bu münasebetle, önemli bir noktada, vatandaş olarak içten dileğimizi -masumane-dile getirmek isteriz: Yurt dışına çıkan kişilere, bu gibi *kötü kişilerin MAZİLERİNİ* açıklayıcı (ve hele MİT'in ÖLÇÜTLERİNE GÖRE AŞIRI SOLCU SAYILANLAR VARSA, BUNLARDAN VEBADAN KAÇAR GİBİ KAÇILMASINI) sağlayıcı, -mümkünse resimli- bir *kılavuz* verilmelidir. Böylece o şahıslar, konuşacakları kişi, radyo görevlisi dahi olsa, -onun yanına yaklaşmak, ya da Berlin'deki Vietnam yürüyüşünde olduğu gibi- onun elini sıkamak gafletine düşmezler. (46)

Birtakım Türklerin, MAZİLERİNİ İNCELEMEDEN ELLERİNİ SIKMAK dahi bir tür suç sayılarak damgalanma konusu yapıldığına göre, pasaportumuzu veren makamlar, pasaportla birlikte, "yurt dışında elleri sıkılmayacak, selamlanmayacak ve de 10 metreden daha yakın bir mesafede kendilerine yaklaşılamayacak, seslerimizi banda almalarına izin verilmeyecek, hatta kendileriyle aynı otobüse binilmeyecek kaka kişilerin listesini vermek" gibi bir âli cenaplığı Türk vatandaşlarından esirgememelidirler?! Vatandaşlar arasında -Nazilerininkine benzer- kategoriler yaratan yönetim biçimleri, -*demokratik olmasa da*- hiç değilse daha *akılcı* ve daha *tutarlı* davranarak, "bu ikinci sınıf vatandaşların belli edil-

mesi" ve "onlara yaklaşma pervasızlığını gösterecek kişilerin, sorumluluklarını önceden belirtmesi" bakımından, *insafa* ve *akla* daha uygundur. O yönetimler, vatandaşların çoğunluğunu düşünerek BU İKİNCİ KATEGORİ VATANDAŞLARIN (BU DAMGALILARIN) Belli bir ROZET TAŞIMALARI ve hatta parkta bile ancak SARI BANKLAR ÜZERİNDE OTURMALARI gibi, "öteki vatandaşları koruyucu"(!) tedbirler almayı ihmal etmemişlerdir. MİT'de, Gestapo gibi, yaptığı işi *eksiksiz yapsa* ve "Yahudilerle konuşanların damgalanacağını bildirircesine, herhangi bir tür solcu ile el sıkışmanın devlet için tehlikeli olduğunu vurgulamış olsaydı", M.A. da Berlin'de elini uzatan Türk doktora, "elinizi sıkmaya mezun değilim", mikrofonu ağzına doğru uzatan radyo görevlisine de, "ben sizin tuttuğunuz mikrofonu üfleyemem" diyebilme olanağına hiç değilse sahip olurdu (Bu olanaktan yararlanıp yararlanmamak başka bir sorun). Ama madem ki Devletin resmi bir kuruluşu, hem de kişilerin kaderleri hakkında gizli kararlar veren bir kuruluşu, insanları kategorilere ayırmakta ve "aşırı solcu sayılanlara yaklaşmayı, onların elini sıkmayı, adreslerini almayı (47) ve onların elindeki ses makinelerine radyoda yapacakları konuşmadan ötürü dahi seslerini vermeyi" *cezalandırılması gereken bir davranış* saymaktadır, bu takdirde kendi mantığına sadık kalarak -Nazilerin yaptığı gibi- "bu kişileri *işaretlemeli* ve *herkese tanıtarak* onlarla asgari biçimde olsun temasa geçebilme kahramanlığını" *kişinin kendi kararına bırakmalıdır*. Aksi halde, insan işte hiç bilmeden *büyük günahlar* işleyerek, bu şahısların *ya elini sıkmakta, ya adreslerini almakta* ya da onların ses makinesine *seslerini verme gafletine* düşebilmektedir.

B. Vietnam halkının, Fransız kolonisi olmaktan kurtulmak için verdiği mücadeleyi izleyen yıllarda, "onun karşısına dikilen güçlere ABD'nin silahla yardım etmesinin (ve böylece hergün binlerce kişinin ölmesinin) sona ermesini, sosyal demokrat bir Türkün istemesi, hele 'Vietnam Savaşı Sona Ersin' sloganı ile Berlin'de yapılan mitinge katılması, MİT'e göre, komünizm propagandası yapmaktır; o kişinin damgalanmasını (fişlenmesini) ve cezalandırılmasını gerektirir. Oysa MİT Müsteşarının bu yoldaki yazısı, korkunç yanılgılar ve tahrifat ile doludur:

Sıkıyönetim Mahkemesi'ndeki dava sayesinde, hakkındaki MİT raporlarının bir kısmı eline geçmiş olan kişiye (M.A.'a) ilişkin *genel rapordan* bir örnek verdik. Şimdi de, aynı kişiye ilişkin olarak dava dosyasına -dalgınlıkla konulmuş- *özel nitelikteki* (yani sadece bir tek olayı konu alan) MİT raporlarından da bir örnek verelim. Ve bu raporun dahi ne denli yanlışlar, cahillik örnekleri ve *uydurmalarla dolu* olduğunu göstermeye çalışalım.

Bütün ülkelerde (Amerika'da bile), insanlık duygusundan biraz nasibi bulunan -çeşitli dünya görüşüne sahip- milyonlarca kişi ve yüzlerce (binlerce) kuruluş, "Vietnam'daki ABD'nin kanlı müdahalesinin biran önce durması" doğrultusunda, yıllar boyu çabalar harcamışlardır. Özellikle 1965'lerden, hele 1967'lerden sonra... Bu yönde "en masum dilekleri açıklamak cür'etinde(l) bulunmak" ise, binlerce *Türk sosyal demokrati* için, "komünist olarak fişlenme" sonucunu doğurmuştur. Başka deyimle, MİT'in "*komünist avında*" iz sürerken, peşine takıldığı başlıca kokulardan ("*hayali komünist imal ederken*" kendisinden yararlandığı verimli malzemeden) biri de, "ABD yönetiminin Vietnam'da uyguladığı *vahşetin sona ermesini* istemek"tir. Pek çok Türk sosyal demokrati (demokratik solcusu), Vietnam Savaşı'nı alkışlamadığı, ya da yerdığı için, yıllar boyu "*komünist*" ve "*vatan haini*" sayılıvermişlerdir. Ama ne gariptir ki, -aşağıda değineceğimiz gibi- bu barbarca ve akılsızca savaşı en ağır biçimde *KINAYAN Amerikalılar* bile, vatan haini sayılmamışlardır.

Evet, Vietnam'daki *yabancı müdahalesinin durması* sayesinde, bu ülkede her gün

(Vietnamlı ya da Batılı) yüzlerce, hatta binlerce kişinin öldürülmesinin önüne geçilmesini istemek, ülkemizde birtakım siyasal oyunlara hizmet etmek amacıyla "komünizm propagandası yapmak" sayıverilmiştir. Örneğin, Batı Berlin'de önplanda ALMAN LIBERAL PARTİSİ'nin ve BERLİN PROTESTAN KİLİSESİ'nin gerçekleştirdiği Vietnam Mitingi'ne pasif olarak katılmak dahi, MİT'te "AVRUPA'DA KOMÜNİZMİ YAYMA EYLEMİNİN TAH-RİKÇİSİ" olarak fişlenmeye yetmiştir. Böyle bir yürüyüşe, Demokratik soldaki bir Türk Gazetecinin, ya da Kamu özgürlükleri (İnsan Hakları) dersi öğretim üyesi olup esasen Berlin'de bulunan bir Türk Profesörün katılması, MİT Müsteşarının, Sıkıyönetim Komutanlığı'na, Askeri Savcıya, Sıkıyönetim Mahkemesi'ne, ("Çok gizli" kaydı ile) yazılar göndermesine, bu kişilerin cezalandırılmasını istemesine DAYANAK yapılmıştır. Hem de, sözü geçen yürüyüşten yıllarca sonra..

Şimdi önce bu MİT yazısını aktarıyoruz: "Çok Gizli" T.C. Başbakanlık Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı - 2. ORDU VE ANKARA SIKIYÖNETİM KOMUTANLIĞI'NA -292891- Ankara 6 Ağustos 1971.

- İlgi: a. 9 Haziran 1971 gün ve 338930 sayılı yazımız.
b. 17 Haziran 1971 gün ve 338913 sayılı yazımız.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca tutulanmış bulunan PROF. MUAMMER AK-SOY'un 1967 yılında Batı Berlin Üniversitesi'nde misafir profesör olarak bulunduğu sırada, Şubat 1967 ayında, Avrupa'nın muhtelif ülkelerinden Batı Berlin'e gelen Komünistlerin, "Kuzey Vietnam" için yaptıkları miting ve yürüyüşlere, Akşam Gazetesi Dış Politika yazarı ALİ SİRMEN ile birlikte katıldıklarını gösterir resimler SAVCIYA KAYNAK HAKİME KANAAT VERMEK MAKSADıyla ilişikte sunulmuştur. Mezkûr yürüyüş, Kuzey Vietnamlıların Amerikalılara karşı savaşlarını, büyük bir insanlık mücadelesi olarak göstermek, Sosyalizmin VE KOMÜNİZMİN AVRUPA'DA YAYILMASI için GENÇLERİ EYLEME ÇAĞIRMAK amacı ile düzenlenmiştir. Bilgilerinize arz ederim. Ekler: 7 fotoğraf.

NURETTİN ERSİN - KORGENERAL - Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı".

Bu konuda genel MİT Raporunda yer alan iddialar ve ayrıca Mahkemeye MİT Müsteşarınca sunulan özel rapor, yanlış ve uydurmalarla doludur: Batı Berlin'de 18 Şubat 1968 günü yapılan "Vietnam Yürüyüşü", ne komünistlerin düzenlediği, ne de onların ege-men olabildiği bir yürüyüştür. İçlerinde İlahiyat Profesörlerinin, Başrahibin, Rahiplerin, Liberal Öğrenci Birliği'nin, Sosyal Demokrat Şehir yöneticilerinin ve milletvekillerinin de yer aldığı ve "Vietnam'da zavallı bir halkın yok edilmesine biran önce son verilmesini isteyen" her siyasal renkten çeşitli kuruluşun ve kişinin düzenlediği bir yürüyüştür. Ve her görüşe mensup 40 bin kadar insanın katıldığı bu yürüyüşün, ortak bir tek hedefi vardı; o da, "Vietnam'daki vahşi savaşın durması için Alman ve Dünya kamuoyunun dikkatini çekmek"ti. Bu yürüyüşe, her görüşten insan ve kuruluş katıldığı halde, sanki Müsteşar Paşayı mahcup etmek için, Batı Berlin ve Doğu Berlin Komünist Partileri ve Batı Almanya Komünist Partisi katılmamıştır. Prof. M.A., bu mitingin ne düzenleyenleri arasında yer almış, ne bu mitinge ve ondan önceki konferanslara konuşmacı olarak katılmış, ne kendisini Kuzey Vietnam'la dayanışma halinde gösteren herhangi bir davranışta bulunmuş, ne de bu yürüyüşle ilgili olarak yayınlanan bildirilerden herhangi birisini imzalamıştır.

MİT Müsteşarının bu suçlaması üzerinde özellikle duracak ve bu iddianın, her bakımdan ne denli DEHŞET VERİCİ nitelikte olduğunu ortaya koyacağız. Çünkü hiç kuşumuz yoktur ki, binlerce Türk aydını -eğer tam anlamıyla sağcı değilseler- sırf "Vietnam Savaşı'nda Amerikan yöneticilerinin tumumunu kınadıkları", ya da sadece "Vietnam Savaşı, Vietnam halkının yok olması sonucuna ulaştırmadan önce bitsin!", hat-

ta "Vietnam'ın kaderini, sadece Vietnamlılar çizsin, başka hiçbir Devlet Vietnam'ın bağımsızlığını çiğnemesin" diye konuştukları, ya da yazdıkları için, "sakıncalı olarak fişlenmişler, damgalanmışlar, Mahkemelere, ya da idari makamlara gönderilen jurnallerle mahkûm edilmişler"dir. "Sol" ile dahi ilgisi olmayan, sadece gerçek anlamda "liberal" olan ama "Amerika'nın kayıtsız ve koşulsuz vasililiğini kabul etmeyen" kişileri dahi, bizim "her şeyi bilen(!), ama bütün dünyanın bildiği tartışılmayacak gerçekleri dahi bilmeyen" kimi yetkililerimiz (başta bazı MİT büyükleri ve küçükleri) tam bir *cahillik* (hatta *eçhellik*) içinde, ya da "sağcı olmayan her kişiyi bir tür cezalandırma tutkusu" sonucu, komüniste boyamışlardır. Bizzat MİT Müsteşarının bile, düzenlenen bir "Vietnam yürüyüşünün amacını" ve "kimler tarafından gerçekleştirildiğini" asla kontrol etmeden, yurt dışındaki böyle bir yürüyüşe katıldı diye, bir Anayasa ve Hürriyetler dersi öğretim üyesinin mahkûm edilmesi için Mahkemelere ve Savcılara "fetvalar" gönderdiği göz önünde tutulursa, bu noktada gerçekleri ortaya koyacak bir incelemenin, *ne kadar önem taşıdığı* kolayca kabul edilmek gerekir: Kişileri damgalayan MİT raporlarındaki *olaylara ilişkin* saptamalar, *yalan ve yanlışlarla* dolu ise ve *değer yargılarına* ilişkin *yanılgılar* da açık seçik ortada ise; bu, hem "güvenlik soruşturmalarının ne derece *objektiflikten*, ya da *ciddilikten* uzak olduğunu", hem de "Türkiye'mizde düşünce alanındaki *bağnazlığın ve önyargıların*", birçok aydını ve demokrasiyi durmadan nasıl yaraladığını ortaya koyar. Çünkü bir MİT Müsteşarından, -hiç değilse- "M.A.'un, çeşitli Hürriyetlerin kullanılmasını incelemek için Batıya giden bir öğretim üyesi olduğunu" düşünerek, onun böyle bir yürüyüşte hazır bulunmasını "doğal", hatta "gerekli" bir davranış olarak karşılaması beklenirdi. *Demokrasinin asgarisinden* söz edebilecek bir ülkenin Devlet Güvenliğini sağlamakla görevli ve hürriyet kavramı hakkında asgari bir bilgi sahibi olması gereken bir Müsteşarından, bu kadarcık bir bilgiyi ve demokratik düşüncüyü beklemek herkesin hakkıdır. 1972 yılında (yani çok partili siyasal yaşama girmesinin üstünden 25 yıldan fazla bir sürenin geçtiği) Türk toplumunda, bir MİT Müsteşarı, bir "Hürriyetler Dersi öğretim üyesi" hakkında, Savcılara ve Hâkimlere "bu komünisti mahkûm ediniz, çünkü Berlin'de Komünistlerin dünya gençliğini komünistleştirmek için düzenlediği yürüyüşe katılarak Devletimiz için çok zararlı bir kişi olduğunu ortaya koymuştur" anlamına gelen yazıların altına imza atarken, asgari bir kontrol görevini yerine getirmekle yükümlüdür. Biraz olsun yazının içeriğini denetlemek, görev bilincinin, objektifliğin ve dürüstlüğün kaçınılmaz gereğidir. Savcılığı ve Mahkemeyi etkilemek gibi *Hukuka aykırı* bir işe kalkışanlar, hiç değilse *vicdan ve ahlâk kurallarının* asgarisine saygı göstermelidirler. Verdikleri değer yargıları yanlış bile olsa, en azından *olaylara ilişkin bilgiler* (kayıtlar) gerçeğe uygun olmalıdır. Kısacası Müsteşar Paşanın, yazıyı imzalamadan önce, hiç değilse "bu yürüyüşün hangi kişiler ve kuruluşlarca düzenlendiğini", "yürüyüşe hangi grupların katıldığını", "Vietnam Savaşı'nın durmasını istemenin, o aşamada olsun ne anlama geldiğini", "dünyada ve Amerika'da (ama en azından Türkiye'de) kimlerin ve kimlerin Vietnam Savaşı'nın artık sona ermesi görüşünü savunduklarını" incelemesi ve inceletmesi gerekirdi. Bunu yapmadan, bir profesörün ve bir Gazetecinin ve *belki de düzinelerle başka profesörün* ve Gazetecinin ve de binlerce vatandaşın mahkûm edilmesi için, *Hâkimler ve Savcılara yazı göndermek*, en hafif deyimini ile "sorumsuzluğun korkunç bir örneği"ni oluşturur. Ahmed'in yaptığı eylemi Mehmed'in eylemi olarak göstermek, ne denli utanç verici ise; *Liberal Partinin, Protestan Kilisesinin, Berlin Başrahibinin* ve benzer görüşteki kişilerin düzenlediği ve bu doğrultudaki (ve her doğrultudaki kişilerin) katıldığı ve savaşın durmasına katkıda bulunmak gibi insancıl bir amaçla yapıldığı sayısız belgelerden kesinkes anlaşılan bir yürüyüşü, *komünistlerin düzenlediği*, sadece onların katıldığı ve *Avrupa'da komünizmi yayma* amacına yönelik bir yürüyüş olarak nitelendirmek ve Mahkemeden *bu iddialara inararak* o yürüyüşe katılan kişileri *cezalandırmasını istemek*, aynı niteliktedir. Ve kesin kanımızca aynı zamanda bir suçtur.

Biran için bu yürüyüşün, Güney Vietnam'ın ve *AMERİKA'NIN* Vietnam'daki *TUTU-MUNU YERMEK* amacıyla düzenlenmiş bir yürüyüş olduğu farz ve kabul edilse dahi, -ki yürüyüş Amerika aleyhine değil, Vietnam'daki savaş aleyhine düzenlenmiştir-, komünizme en küçük bir ilgisi bulunmayan ve hatta komünizmin hasmı olan dünyaca tanınmış kişilerin, Dünyada (ve Türkiye'de) komünizm karşısında yer almış yüzlerce ve binlerce yazarın, Siyaset ve Devlet adamının, bu konuda ne dediğine ve ne yaptığına *kısaca olsun bir göz atmak*, "MİT Müsteşarı Paşanın o yazısının ne korkunç bir gaf ya da gerçeği tersine çevirme çabası" olduğunu ortaya koymaya yetecektir.

Bu nedenle Müsteşar Paşa, *biraz ciddi* ya da *tarafsız* davransaydı, Amerika'nın Vietnam'daki tutumunu veya Güney Vietnam'daki yönetimi en sert biçimde eleştirmenin ve kınamanın dahi, komünistlikle hiçbir ilgisi bulunmadığını, bir tek saat içinde bile kolayca saptayabilir; (48) ve böylesine gülünç ve gülünç olduğu kadar da korkunç bir yazının altına imzasını atamazdı. Yeter ki, gerçeği yansıtmaya amacıyla hareket etmiş olsun; yoksa, bir sosyal demokrasi damgalayabilmek için yapay bir fırsat kollamış ve bile bile yanılmayı tercih etmiş olmasın!

MİT Müsteşarının bu yazısındaki iddianın, ne denli gerçek dışı olduğunu sadece bir düzine değil *düzinelerle belge ile kanıtlamak* yoluna gidişimizin nedeni, şahsımızla ilgili değildir (49): Sorunu sadece M.A.'a yapılan bir kişisel haksızlık olarak ele almak, onun gerçek boyutlarını görmemek anlamına gelir: Böyle bir eylemden ötürü M.A. için bu gibi yakıştırmaları yapabilen ve çabalarını inatla sürdüren kişilerin ve örgütün, bu korkunç tahrihi açıkça ortaya konursa", bu nitelikte davranışlarda bulunmuş (hele ABD'nin başka ülkelere müdahalesini kınamış) daha *yüzlerce ve binlerce Türk aydınının başına*, MİT'in en ağır suçlamalarla (gizli jurnallerle) *nice belalar açageldiği* kolayca anlatılmış (kanıtlanmış) olacaktır. Ve unutulmasın ki, burada üzerinde durduğumuz suçlama, sadece zavallı bir ajandan değil, koca MİT Müsteşarından gelmiş; ve Mahkemelere dahi ulaştırılmıştır. Ve bu olayda, "yanılmanın olanaksızlığı" *kanıtlanırsa*, daha birçok (yüzlerce ve binlerce) gizli rapordaki *yargıların ve sözde bilgilerin*, ne denli *DEĞERSİZ, HAKSIZ VE YALAN* olabileceği, tartışılmaz biçimde kanıtlanmış olacaktır.

1. Batı Berlin'de 17-18 Şubat 1968 günleri düzenlenen konferanslar, açikoturumlar ve bunların sonundaki yürüyüş, Kuzey Vietnam'ın ya da komünizmin reklamını, ya da komünist rejimin Vietnam'da savunmasını yapmak gibi bir amaç gütmemekteydi. Bu yürüyüşün ve . ondan önceki konferansların ortak bir tek hedefi vardı; o da Vietnam'da yıllardan beri devam eden ve milyonun üstünde sivil halkın, hele yarım milyon çocuğun ölmesine ya da tam sakat hale gelmesine neden olan ve Vietnam halkının ileride tamamen aç kalmasına sevkedecek biçimde doğanın tahrip edilmesi sonucuna ulaştıran, Napalm bombalı işkenceli ve jenosit niteliği gösteren, vahşi, vicdansızca bir savaşın biran önce sona ermesi için, Dünya ve özellikle Alman ve Amerikan kamuoyunun dikkatini çekmekti:

Vietnam'daki savaşın biran önce sona ermesini (bizzat ABD dahi), Dünyanın her yerindeki yüz milyonlarca insan (yani *komünizmle hiçbir ilgisi bulunmayan* Batılı demokratik zihniyete sahip pekçok kişi), *insancıl duygularla*, ve büyük bir heyecanla savunmuş; ve Vietnam Savaşı'nın *Dünyanın başına büyük dertler* açmasından kuşku duymuştur. Bundan başka, komünizmin açıkça karşısında olan birçok Batılı, "Batı Dünyasını ve Batı Demokrasilerini temsil eder gibi görünen Amerika'nın Vietnam'da çok ters ve *yanlış* bir

adım atmış olmasından, hergün yeni hatalar işlemesinden ve *bir ulusu (hatta ülkeyi) adeta yeryüzünden kazımak* istercesine *barbarca* bir savaş sürdürmesinden ötürü, bu savaşa karşı idiler. Ayrıca, bütün Asya ve Afrika uluslarının, Batı Dünyasına ve Batılı Demokrasiye düşman hale gemeye başladığını da görerek, bu savaşın biran önce bitmesini savunuyorlardı.

Bu nedenle, 1967-1968 yıllarında, Batı almanya'daki *YÜRÜYÜŞLERİ* düzenler ve ilgili bildirileri imzalarken, birçok *"AMERİKANCİ"*, yalnız Batı Almanya'nın değil, *"Amerika'nın da gerçek çıkarının, Vietnam'daki savaşın biran önce durmasında (ve Amerikalıların Vietnam'dan çekilmesinde) olduğunu"* en açık biçimde vurgulamışlardır. Bunların en tanınmış olanlarından üç Rahibin adını anmakla yetineceğiz: Nobel Barış Ödülü taşıyıcısı Amerikalı Zenci Lider *MARTİN LUTHER KING*, Dünya Kiliseler Birliği Başkanı Batı Almanyalı *NİMÖLLER* ve Batı Berlin Hür üniversitesi Protestan İlahiyat Kürsüsü Profesörü Dr. *HELMUT GOLLWITZER*!

b. Batı Berlin'deki Mitingin ve ondan önce Batı Almanya'da, Amerika'da ve çeşitli Batı ülkelerinde gerçekleştirilen yine aynı nitelikteki yürüyüşlerin düzenleyicileri, -MİT Müsteşarının iddiasının aksine- *KOMÜNİSTLER DEĞİLDİR*. Bu yürüyüşler, *"Batılı anlamda demokratik zihniyetin titizlikle savunucusu"*, *"ulusların kendi kendilerini yönetme hakkına saygılı"* ve Dünyada hiçbir devletin ötekileri üzerinde bir vasilik (jandarmalık) hakkı olduğunu kabul etmeyen" ve *"sadece insancıl nedenlerle Vietnam'daki savaşın biran önce durmasını isteyen"* çeşitli siyasal görüşteki kişiler ve kuruluşlarca ortaklaşa düzenlenmiştir.

Önce belirtmek isteriz ki, 17 Şubat günü Batı Berlin Üniversitesi'nin bütün salonlarında verilen konferanslar, açıkturumlar ve sonra da 18 Şubat günü yapılan gösteri yürüyüşü -ki bunların her ikisine birden 'Batı Berlin 17-18 Şubat Vietnam Konferansı' denilmektedir- MİT Müsteşarının kerametinin tersine, asla *KOMÜNİSTLERCE* düzenlenmiş bir girişim *DEĞİLDİR*: Bu kongreyi (mitingi) düzenleyenler arasında, *LİBERAL Öğrenciler Birliği, LİBERAL Parti Yöneticileri, İLAHİYAT Profesörleri, Berlin Şehri RAHİPLERİ, SOSYAL DEMOKRAT Partili Milletvekilleri ve SOSYAL DEMOKRAT ÖĞRENCİ DERNEKLERİ*, hatta bir bakıma *Muhafazakar Öğrenci Kuruluşları* ve komünistlerin (Rudi Dutschke'nin) karşısında yer alan bağımsız *ALMAN HAREKET BİRLİĞİ* gibi kuruluşlar da vardır. Aşağıda birkaç örneğini vereceğimiz *ÖZEL YAZILARDA*, tanınmış kişilerin ve kuruluşların belirttikleri gibi, bu yürüyüşü "komünistlerin düzenlediği ve komünistlerin katıldığı bir yürüyüş" olarak nitelendirmek, *gerçekleri pervasızca TAHRİF ETMEKTİR*; eğer bu alandaki cahillik (hatta eçhellik)ten kaynaklanmıyorsa, düpedüz *gerçekleri tersine çevirme amacına* yöneliktir.

Berlin'de Teknik Üniversitesi'nin bütün salonlarında, 17 Mayıs günü düzinelerle konferans ve açıkturum düzenlenerek başlatılan "Vietnam Kongresi" ve onun bir uzantısı ve kapanışı niteliğinde olan "Vietnam Mitingi", -bazı makamlarca ve hatta bizzat MİT Müsteşarınca gönderilip dava dosyasına konulmuş yazılarda ifade edildiği gibi- *"KOMÜNİSTLERİN tertip ettiği"* bir kongre ve yürüyüş *DEĞİLDİR*. ÇEŞİTLİ SİYASAL GÖRÜŞLERE sahip ve sadece İNSANCIL BİR TEK NOKTADA birleşen, kuruluşların ve kişilerin DÜZENLEDİĞİ ve KATILDIĞI bir "toplantı ve miting"dir. Mitingin niteliği ve amacı, bir ulusun yeryüzünden silinmesine neden olacak nitelikte, çok barbar biçimde süren bir savaşın, durdurulmasını istemekten ibarettir. Evet bu miting, -MİT Müsteşarının kerametinin zıddına- asla ve asla "Komünistlerce düzenlenen" ve "komünistleri biraraya getiren" bir miting değildir. Vietnam konusunda düzenlenen bir mitinge, Amerika'ya düşman kişilerin ve hatta bazı komünistlerin de katılması doğaldır. Tüm Batı ülkelerinde (demokrasilerde) olduğu gibi, Almanya'da da, *yasal bir mitinge* bazı komünistler de katılırsa; devlet güçle-

rinin, ya da özel komandoların, onlara saldırarak, "siz bu yürüyüşe (ya da hiçbir yürüyüşe) katılamazsınız" deme hakları yoktur. Ancak, toplantılara ve yürüyüşe katılan *pekçok gruptan sadece bir tanesinin Marksist-Leninist* olması, hiçbir suretle mitingün *komünist nitelikte* (komünistlere has bir teşebbüs ve toplantı) sayılmasını sağlayamaz ve sağlayamamıştır. Berlin'de de yürüyüşe asla *bu gözle bakılmamış*, Kongre ve Miting bir komünist toplantısı haline getirilmemiş, getirilememiştir. Kongre ve mitingü düzenleyenlerin arasında, SDS adını taşıyan (ve komünist olarak nitelendirilmemekle beraber) bir bakıma aşırı ya da oldukça aşırı sayılacak Marksist eğilimli *BİR TEK* öğrenci kuruluşuna karşılık, *LIBERAL ÖĞRENCİLER BİRLİĞİ*, ılımlı ve tamamen Başbakan *WILLY BRANDT*'ın Partisine bağlı *SOSYAL DEMOKRAT Öğrenci Birlikleri*, *HİRİSTİYAN Öğrenci Birlikleri*, tamamen demokratik nitelikteki (Batı Almanya Hükümetinin dayanağı durumunda olan) *İŞÇİ SENDİKALARI BİRLİĞİ* ve hatta *KİLİSE KURULUŞLARI ezici çoğunluğu* oluşturmakta idi (Bunlar, yalnız bizim kişisel saptamalarımız değildir. Tüm Batı ülkelerinde çıkan *gazete ve dergilerin* haberlerine, -dava dosyasına kanıt olarak konulmak üzere- bize bu konuda en yetkili kişiler ve kuruluşlarca gönderilmiş yazılara ve *Alman Kilisesinin yayınladığı iki kitaptaki belgelere* ve kayıtlara dayanmaktadır). Ve yine yürüyüşe katılanlar arasında da -Müşteşar Paşanın iddiasına zıt olarak- komünizmle uzaktan yakından hiçbir ilgisi bulunmayan tamamen *LIBERAL*, ya da *SOSYAL DEMOKRAT* zihniyette ve hatat *KOYU HİRİSTİYAN* inançta kişiler, tartışmasız *büyük çoğunlukta* idiler. Bu yürüyüşe katılanlar arasında Berlin Başrahibi, Rahipler ve Almanların *Nobel Edebiyat Ödülünü* almış olan ünlü Yazarı *HEINRICH BÖLL* ve yine Almanların Dünyaca meşhur Sosyal Demokrat (ve komünistlere karşı açıkça cephe alan) yazarı *GÜNTHER GRASS* da vardır. SDS doğrultusunda olmayan bir çok kişi, yalnız mitinge katılmakla kalmamış -anti-komünist zihniyetlerine karşı- bildirileri de imzalamış, ya da konuşmalar yapmışlardır. Esasen *Dünyada ve bizde* "Vietnam'daki savaşın biran önce sona ermesini" ve bunun için de "Amerika'nın Vietnam'dan *askerlerini çekerek*, Vietnam'ın kaderini Vietnamlıların çizmesine olanak tanıması görüşünü" savunan, *öylesine kişiler* vardır ki, onları -MİT Müsteşarı Paşa gibi- sırf bu görüşlerinden ötürü komünist veya komünist eğilimli saydığımız zaman, dünyada komünist sayılmayan pek az kişi kalır. Müsteşar Paşamızın ölçütleri -mazallah- benimsenirse, *komünizme karşı savaşan* en tanınmış kişileri bile, "komünist saymak" gibi, aklın almayacağı garip bir yargıya ulaşmak zorunluğunda kalırız.

Berlin'deki Vietnam Kongresinin ve Vietnam Mitingi'nin niteliği, kesinkes yukarıda belirttiğimiz gibidir. Gerek MİT'in çeşitli yazılarında, gerekse Mahkemeye gönderilen resimlerin arkasındaki notlarda, "komünistlerin yürüyüşü" ya da "Kuzey Vietnam için yapılan miting" deyimleri kullanılmakta ise de, bu iddialar, gaflet ve yalanlardan ibarettir. Aşağıda yansıtacağımız belgeler, *hiçbir kuşku* ve itiraza yer bırakmayacaktır.

Üniversitede verdiği dersinin konusu, Kamu Hürriyetleri (İnsan Hakları) olan ve Berlin'e "mesleğinde ve dersi alanında incelemeler yapmak, görgüsünü ve bilgisini artırmak için gitmiş" Anayasa Hukuku Profesörü M.A.'un, sadece komünistlerin düzenlediği ve komünistlere özgü bir yürüyüşe bile katılması, onun mesleksel inceleme alanına girdiğinden, yine de bir fişleme ve suçlama nedeni olamazdı. Ve M.A. gerçekten, Almanya'da her istikametteki siyasal toplantı ve mitinglerde (Yeni-Faşistlerin ve dinsel azınlıkların toplantı ve yürüyüşlerinde dahi) hazır bulunarak, incelemelerini yapmıştır. Bu nedenle "varsayınız ki, bu yürüyüş komünistlerin bir yürüyüşü idi, M.A.'un ona aktif olmayan bir biçimde katılması, onun damgalanmasına niçin sebep olsun" diyebilir ve yanıtımızı kesebiliriz. (50) Ama Berlin'de 17-18 Şubat 1968'de gerçekleştirilen Vietnam Kongre ve Mitingi'nin "gerçek niteliğini saptamak", Türkiyemizde "güvenlikle ilgili" "bilgi toplama", "soruşturma" ve "rapor verme"lerin, *ciddilik, doğruluk ve objektiflik* derecesini, yani birçok halde, ciddilik, doğruluk ve objektifliğin *zerersine sahip olmadığını* göstermek bakımından,

genel olarak çok büyük bir önem taşıdığı *içindir ki*, Müsteşar Paşanın ve öteki görevlilerin bu konudaki iddialarının, baştan sona gerçeklere aykırı olduğunu ayrıntılarıyla gösterecek ve kanıtlayacağız.

Aşağıda bazı cümlelerini aktaracağım belgeler, açıkça göstermektedir ki, MİT Müsteşarının yazısındaki iddialar, gerçeğin pervasızca katledilmesidir:

a) Berlin Teknik Üniversitesi'nin Yazısı:

Vietnam konferansını ve yürüyüşünü düzenleyen kuruluşların ve kişilerin toplandığı yer olan Berlin Teknik Üniversitesi'nin Başkanlığının, benim "bu konferansların ve mitingin niteliği konusundaki sorumu" yanıtlayan 16.5.1972 günlü yazısında, aynen şöyle denilmektedir: "Berlin Teknik Üniversitesi'ndeki Vietnam Kongresi, 1968 yılında BERLİN TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİ TEMSİLCİLİĞİ tarafından ORGANİZE edildi ve O ZAMANKİ REKTÖRÜN (ÜNİVERSİTE BAŞKANININ) *MÜSAADESİYLE* UYGULANDI. Kongrenin, herşeyden önce, *BARIŞÇI BİR KARAKTERİ* vardı. Katılan kuruluşlar arasında, *ÇEŞİTLİ ÖĞRENCİ GRUPLARI* yanında, örneğin *BERLİN EYALET PİSKOPOSU GİBİ PROTESTAN KİLİSESİNİN TEMSİLCİLERİ* DE VARDI. Kongre, DAHA GENİŞ BİR KAMU OYUNUN DİKKATİNİ VIETNAM DAVASI ÜZERİNE ÇEKMEK amacını güdüyordu."

b) Liberal Partinin Yazısı:

HÜR DEMOKRATLAR Partisi'nin -ki bu Parti, Batı Almanya Dışişleri Bakanı ve sonra Cumhurbaşkanı olan *WALTER SCHEEL'in* başkanlık ettiği Alman Liberal Partisidir; şimdi de yıllardır Dışişleri Bakanlığını yürüten *Genscher* bu partidendir- *Berlin Başkanlığının*, bana Vietnam Kongresi ve mitingi ile ilgili olarak göndermiş olduğu 20.5.1972 günlü yazısında da aynen şöyle denilmektedir:

"17-18 Şubat 1968'de Batı Berlin'de yapılan Vietnam Kongresi, VIETNAM'DAKİ *TİK-SİNDİRİCİ SAVAŞI KONUSU* olarak ele almıştı: *BU SAVAŞA KARŞI CEPHE ALDI* ve *BÜTÜN VIETNAM HALKI İÇİN BARIŞ DİLEĞİNİ* dile getirdi. Kongre, kendini genel olarak *KUZEY VIETNAM*, ya da *VIETKONG TARAFTARI BİR KİMLİKLE NİTELENDİRMEDİ*. Bundan ötürü bu kongrede *İLERİCİ LIBERALLER, SOSYAL DEMOKRATLAR, SOSYALİSTLER* ve onlar gibi DAHA BAŞKALARI DA, ORTAK BİR TUTUM İLE, *ORTAK BİR AMAÇ İLE ORTAYA ÇIKTILAR: BU DA VIETNAM İÇİN BARIŞ SAĞLAMA* amacıydı (....) Doğaldır ki, MUHAFAZAKARLAR için, bütün demokratların böyle bağlayıcı bir davranışına aynı çapta katılmak, oldukça güçtü. Buna rağmen, HIRİSTİYAN DEMOKRAT BİRLİĞİ PARTİSİNE YAKINLIĞI İLE TANINAN *HIRİSTİYAN DEMOKRAT ÖĞRENCİ BİRLİĞİ* Başkanı'nın, şahsen çaba harcaması, KONGRENİN GERÇEKLEŞMESİ VE ONU izleyen GÖSTERİ İÇİN KONGRE İLE PRENSİP BAKIMINDAN *DAYANIŞMA* İÇİNDE OLDUĞUNU BİLDİRMEŞİ, PEK İLGİNÇTİR. Böylece bu kongreyi, İÇİNDE ÇEŞİTLİ SİYASİ TUTUMLARIN KENDİNİ GÖSTERDİĞİ *PLÜRALİST BİR TOPLANTI* diye tanımlamak gerekir. BU TOPLANTININ ORTAK BİR TEK NOKTASI VARDI: O DA *VIETNAM'DAKİ SAVAŞA KARŞI OLMAKTI*. Örneğin ben, Sosyalist Öğrenciler Birliği'nin bir sempatizanı olmadığım halde, YALNIZ BİR DEMOKRAT OLMAM SIFATI İLE, GEREK KONGREDE, GEREKSE GÖSTERİLERDE, VIETNAM İÇİN BARIŞ DİLEĞİMİ ALENEN İFADE ETTİĞİMİ bildirmek isterim. Pek Sayın Profesör Aksoy, sizin de bu toplantıya katılmanızdan ötürü, SİZİ DE *DEMOKRASİYE BAĞLI DEMOKRATLARDAN BİRİ* DİYE DEĞERLENDİRİYORUM. Bunun içindir ki, sizinle dayanışma halindeyim. Başkan *Jürgen Bernd Runge*."

Bu sözlerin, ne kadar açık ve her türlü tereddüdü giderecek nitelikte olduğu ortadadır. MİT Müsteşarı Paşanın, bu satırları okuyunca nasıl düşüneceğini öğrenmek

gerçekten ilginçtir. Bana öyle geliyor ki, "Runge denilen adam, şüphesiz 'komünist liberal'in tekidir" diyecektir. Umarım ki, yanlışmış olayım.

c) Berlin İlahiyat Fakültesi Profesörü'nün Yazısı:

HÜR BERLİN ÜNİVERSİTESİ'NİN protestan Teoloji (İlahiyat) Profesörü, ünlü Alman düşünürlerinden Prof. Dr. *HELMUT GOLLWITZER* ise, 4.7.1972 günlü yazısında şöyle demektedir: "17-18 Şubat 1968 tarihlerinde Berlin'de yapılan Milletlerarası Vietnam Kongresi, TAMAMEN BİRBİRİNDEN FARKLI GRUPLARIN, HEM *LIBERAL*, HEM *RUHANİ (PROTESTAN VE KATOLİK)* GENÇLİK GRUPLARI VE ÖĞRENCİ BİRLİKLERİNİN ve hem de sosyalist grupların, GENİŞ BİR ORTAK ÇALIŞMASI sonucu doğmuştur. BAZI ÜNLÜ *SOSYAL DEMOKRAT MİLLETVEKİLLERİ* VE BATI *BERLİN ŞEHRİ YÖNETİCİLERİ* DE ONA KATILMIŞLARDIR. BEN *ŞAHSEN*, bazı yüksek okul öğretim üyeleri ile birlikte *ONU HAZIRLAMA ÇALIŞMALARINA* KATILDIM. Fakat üzülerek bildireyim ki, bir konferans için Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahat etmem gerektiğinden Kongrede hazır bulunamadım. Kongre, *VIETNAM İHTİLAFI DAVASINDA*, *ALMAN KAMUOYU UYARMA HİZMETİNİ YERİNE* getirdi. Amerika'nın Vietnam politikası konusunda yükselen eleştiri, tek yönlü değildi. Bu eleştiri, yalnız komünistlerden gelmiyordu. *AYNI ZAMANDA BARIŞ VE MİLLETLERİN KENDİ KENDİLERİNİ YÖNETMELEİ İÇİN İLERİ SÜRÜLEBİLECEK BÜTÜN GÖRÜŞLERDEN VE BU ARADA HIRİSTİYAN VE LIBERAL ÇEVRELERDEN DE DOĞUYORDU. KONGRENİN İSTEMİ, VIETNAM HALKININ kendi geleceği hakkında BİZZAT KARAR VEREBİLMESİ için, HER ÇEŞİT MÜDAHALENİN DURDURULMASIYDI.*"

Çok değerli Profesör, 9.7.1972 günlü yazısında da, şu bilgileri eklemektedir: "... Vietnam Kongresi'ne, *Batı Almanya'nın ve Batı Berlin'in Protestan Öğrenci Birliklerinin* büyük kısmının, *Katolik Grupların* ve hem *Protastan*, hem de *Katolik Kilise çevresinden* başkaca grupların katıldığını da, özellikle eklemek isterim."

d) Batı Dünyasının Çeşitli Ülkelerinde Kilise Kuruluşlarının, Rahiplerin ve Dinsel Derneklerin, Vietnam Konusundaki Eleştirileri ve Vietnam Savaşı'na Karşı Yaptıkları Protestolar ve Protestoları Destekleyişleri:

aa. "Berlin-Üniversite Öğrencileri - Hristiyanlar (Berlin-Studenten-Christen)" başlıklı ve "*BATI BERLİN PROTESTAN KİLİSESİ* Yönetim Konseyi" adına 1968'de yayınlanmış olan bir kitapta, "Vietnam Kongresi ve mitingi" bölümünde yer alan aşağıdaki gerçekler, Müsteşar Paşanın iddialarının ne denli gerçek dışı olduğunu kesinkes kanıtlamaktadır: "17-18 Şubat 1968 günü Batı Berlin'de yapılan Vietnam Kongresi ve mitinginin gerçekleşmesi için ve özellikle yerel yönetimin (Amerikan işgal bölgesindeki bu gösteride, Amerikalılara karşı bazı taşkınlıklar olabileceği gerekçesiyle) başlangıçta mitingin yasaklanması doğrultusunda verilmiş olan karardan vazgeçilmesi için, *BERLİN KİLİSESİ*, *BAŞTA BAŞRAHIP SCHARP* olmak üzere, *büyük çabalar harcamıştır*. Tekrar tekrar Belediye Başkanı ile ilişkiler sağlamış; ve hatta *bütün kilise mensuplarına açık mektup* yayınlamıştır. Kitabın 43-47'inci sayfasındaki açıklamalara, demeçler, açık mektuplara ve 7-8'inci sayfasında yer alan "olaylarda *kilisenin oynadığı rolü* kısaca ve *kronolojik* biçimde belirten" açıklamaların satır başlarına bir göz atmak bile, bu yürüyüşün "*komünistlerin*" yürüyüşü olduğunu iddia etmenin, ne *gülünç bir uydurma* olduğunu kanıtlamaya yeter de artar bile. Ve yine bu kitaptan açıkça anlaşılmaktadır ki, Vietnam yürüyüşü yasağını kaldıran *BERLİN İDARE MAHKEMESİ*, bu kararını "*PROTESTAN ÖĞRENCİLER BİRLİĞİ*" (ESG) ve "*ALMANYA LIBERAL ÖĞRENCİLER BİRLİĞİ* (LSD)" nin *başvurusu* üzerine vermiştir. Demek oluyor ki, Liberal Öğrenciler ve Hristiyan Öğrenciler, Vietnam mitingine

yalnız katılmamış, -mitingi düzenleyenlerden Teoloji Profesörü *Gollwitzer'in* de yazısında belirttiği gibi- mitingin gerçekleşmesinde en önplanda rol oynamışlardır.

e) Berlin Hristiyanlarının El İlânı:

18.2.1968 günü Batı Berlin'de yapılacak Uluslararası Vietnam Yürüyüşünün yasaklanmamasını ve böylece bunun insanlık ve barış davasına hizmet etmesini sağlama amacı ile, *"HİRİSTİYAN BARIŞ SERVİSİ'nin* aynı gün yayınladığı 2 numaralı el ilânının bazı cümlelerini, yürüyüşün amacını ve bu yürüyüşü kimlerin istediğini belirtme bakımından aşağıda aktarıyoruz: "Vietnam'ı kurtarın, *Vietnam gösterisini kurtarın*, Batı Berlin'i kurtarın. VIETNAM'DA BARIŞ VE İNSANLIK İÇİN HER ZAMANDAN FAZLA BUGÜN AÇIK VE ENERJİK BİR SURETTE KENDİMİZİ ORTAYA KOYMALIYIZ (...) ABD Cumhurbaşkanı, şimdiye kadar yalnız Haiphong ve Hanoi'deki sivillerin oturduğu mahallelere ve sivil tesislere karşı yaptırdığı hava saldırılarını, şimdi kendi 'himayesi altındaki Saygon halkına da teşmil ettirmiştir (...) Kaliforniyalı ve Teksaslı *silah üreticilerinin* yerel ekonomik çıkarları, *Dünya barışını tehdit* ediyor. Bu çıkarlar, bugün gerçekte, tehlike ve müsibetlere kaynak olan cebrin ve *cebir kullanmanın kökleridir* (...) Şimdi şu soru ortaya çıkıyor: Bombalar, sırf bizi "korumak" için acaba *ne zaman bizim damlarımızın üstüne* yağacaklar? Hükümetimiz, *JOHNSON'un* Vietnam politikasından ne zaman uzaklaşacak? Berlin şehri yöneticileri, *gösteriyi yasaklama yoluna giderek, MODERN KATLİAM POLİTİKASI* prensipleriyle olan *dayanışmasını* ilan edecek olursa, *demokratik bir Batı Berlin'in temsilcisi olma hakkını kaybedecektir.* (...) Tehlikede olan, Batı Berlin'in dışa ilişkin düzeninden ziyade içdüzenidir. Bizim kentimizin içdüzeni, *İNSANCIL (HÜMANİST) YARDIMSEVERLİK, HİRİSTİYAN YARDIMSEVERLİK, BARIŞ YARATICILIK VE BARIŞI TEŞVİK ETME İLKELERİNE KENDİSİNİ SINIRSIZ OLARAK ADAMA BİÇİMİNDE KENDİSİNİ GÖSTERME ZORUNLULUĞUNDADIR. BÜTÜN SORUMLULUK VE GÜÇ SAHİPLERİNDEN, 18.2.1968 TARİHİNDE BATI BERLİN'DE YAPILACAK VIETNAM MİTINGİNİ DESTEKLEMELERİNİ RİCA EDİYORUZ* (...) *BERLİN PİSKOPOSU VE PİSKOPOSLUK MENSUPLARI, PAZAR DUALARINI VE VAIZLARINI VIETNAM KURBANLARI İÇİN TANRIDAN NİYAZDA BULUNAN GÖRÜŞLERE VE VIETNAM'IN GELECEĞİNE HASRETMELİDİR. SONRA PAPA ZAR VE KİLİSEDE AYİNE KATILANLAR, DUADAN SONRA HÜKÜMET BİNALARINA BERABERCE VE MERASIMLE GİREREK, SORUMLU POLİTİKACILARIN Vietnam'da ve BATI BERLİN'DE İNSANLIK VE BARIŞ UĞRUNA YAPILAN MÜCADELEYİ DESTEKLEMELERİNİ TALEP ETMELİDİRLER.* (51) Gençliğin insanî ve toplumsal durumunu, modern bilgileri öğrenme ve tartışma sayesinde daha iyi anlamaya çalışan yeni polis yöneticilerinin, akılcı davranışlarını (deneyimlerini) sevinçle karşılıyoruz. Ancak ardniyetli (kurnazca) düzeltilmiş psikolojik mücadele yöntemlerine başvurmamaları için uyarırız. Muhalefette bulunan öğrenci gruplarının sosyo-psikolojik mekanizmasını kavrama ve ona egemen olma yolu değil, öz ve içerik bakımından onlara anlayış gösterme yolu yeğlenmelidir. Son yılların kaydettiği gelişme, GENÇLERİ KENNEDY DEVRİNDEKİ ÜMİT VE ŞANS BAKIMINDAN HAYAL KIRIKLIĞINA UĞRATMIŞTIR. *HER BATI-BERLİNLİ, 17-18 Şubat 1968'DEKİ BATI BERLİNLİLERİN VIETNAM GÜNÜNE KENDİ UYGUN BULDUĞU TARZDA OLUMLU YARDIM ETMELİDİR. BUNDA BİZİM GELECEĞİMİZ DE SÖZ KONUSUDUR. Barış, Bağımsızlığa kavuşma* (vesayetten kurtulma) ve *insancılık*, dünyanın her yerinde bölünmez bir bütündür. Vietnam'daki *BARIŞ, VESAYETTEN KURTULMA VE İNSANCILLIK* dahi, BİZİM YARDIMLARIMIZLA, şimdi ve burada BÖLÜNMEZ BİR BÜTÜN OLACAKTIR..."

f) Berlin'deki Amerikalıların Bildirisi:

Berlin'de bulunan Amerikalıların *Vietnam'da barış için oluşturdukları bir grup* adına,

bu grubu temsil eden *PETER R. STANDISH*, 18 Şubat 1968'de yapılacak yürüyüş ile ilgili olarak Berlin'deki Amerikan vatandaşlarına hitaben bir bildiri yayınlamıştır. Bundan yapacağımız aktarmalar, yürüyüşün ve ondan önceki kongrenin niteliğini, biraz daha belirgin hale getirecektir. Berlin'deki Amerikalıların bu bildirisi, Vietnam'daki savaşın tarihçesini, nedenlerini, "50 yıl süren bu bağımsızlık savaşının, birçok kimsenin sandığı gibi, asla Kuzeydeki komünistlerin, Güneydeki milliyetçilere saldırması sonucu ortaya çıkmış ideolojik bir savaş olmadığını", "asıl haksızlığın, Güneydeki halka, Güneydeki uşak yöneticiler tarafından yapıldığını" ve sorunun tümüyle, bir ulusun hem "kolonici dış istilacılara karşı BAĞIMSIZLIĞA KAVUŞMA" ve hem de "HALKININ BİR KISMININ (Güneydekilerin), başına geçirilmiş ve yabancı devletlerce beslenen satılık yöneticilerden kurtulması savaşı" olduğunu (rejim sorununun, tamamen ikinci planda kaldığını) gösterme bakımından, son derece değerlidir ve ışık tutacaktır. Şimdi, "Almanya'daki Amerikalıların Vietnam yürüyüşü bildirisi"nin başında, Vietnam'daki savaşın Vietnam halkına karşı işlenmiş ne dehşet verici haksızlıklarla dolu olduğu ve Batılı ülkelerin anlaşmalara ihanet ederek bu zavallı halkı nasıl aldatıp onu kendi kendini yönetme hakkından yoksun bıraktığı, en objektif biçimde açıklandıktan sonra, (53) bildiri şöyle bağlanmıştır: "*İSTEDİĞİMİZ BARIŞTIR: Vietnam Savaşı, Güney Vietnam içinde başladı ve ancak Güney Vietnam içinde çözümlenebilir. Kuzey Vietnam'ın bombalanması, sadece Saygon'daki despot idareyi cesaretlendirmeye yönelmiş bir girişimdir. BUGÜN MEMLEKETİMİZDE MİLYONLARCA AMERİKALI, Kuzey Vietnam'ın bombalanmasının kayıtsız şartsız derhal durdurulmasını ve Kurtuluş Cephesiyle görüşme masasına oturulmasını istemektedir. Biz, bu Amerikalılara katılmaktayız. BİZ VIETNAM'I YAKIP YIKMA YERİNE, VIETNAM'IN MUTLULUĞUNA VE VIETNAM'DA BARIŞA HİZMET EDEN YENİ BİR AMERİKAN-VIETNAM POLİTİKASI İSTİYORUZ!*" ("U.S. Campaign" tarafından dağıtılmıştır).

İşte bunları, Almanya'daki -komünist olmayan- Amerikalılar yazmış ve dağıtmıştır. "Vay, vatan haini Amerikalılar! Kendi askerleri Vietnam'da, özellikle Güney Vietnamlıları öldürmekle uğraşırken, bu mel'unlar, neler yazıyorlar; ve mitinge katılmaya yelteniyorlar. Eğer bu grubun tümü kurşuna dizilmediyse, yazıklar olsun Amerika'ya!" diyesi geliyor insanın, Müsteşar Paşanın ölçütlerini benimseyince! "Ne yazık ki" (!), ABD iktidarı bu "hainlere" (!) karşı hiçbir şey yapmadı. Yoksa, "ABD Vietnam Savaşı'nı, haksız olduğu için değil de, Müsteşar Paşamız gibi büyük Devlet adamlarına sahip olmadığı için mi kaybetti" dersiniz?!

g) Komünizm Karşısındaki Bir Kuruluşun Bildirisi:

Komünizmle (Marksist-Leninist dünya görüşü ile) uzaktan yakından bir ilgisi düşünülemez, hatta ona *açıkça cephe almış* bir Kuruluş olan "BAĞIMSIZ ALMAN HAREKET BİRLİĞİ" de, Vietnam Yürüyüşü münasebetiyle 17.2.1968 günü şöyle bir bildiri yayınlamıştır: "Vietnam'daki *halk katliamı*, Berlin'in çıkarlarının savunulması anlamına gelmez. VIETNAM'DAKİ AMERİKAN SAVAŞI VE ONUN YAYILMASI, Berlin, Almanya ve Avrupa için, doğrudan doğruya TEHLİKE oluşturmaktadır. Bağımsız Almanlar Hareketi Birliği VIETNAM'DAKİ AMERİKAN SAVAŞ KATİLLERİ İÇİN bir NÜRNBERG Mahkemesi talep etmektedir- Berlin Eyalet Başkanlığı". (Bu bildirinin arkasında, bir de, "ülkenin iki aşırı uç olan Strauss ve Rudi Dutschke gibilerin elinde mi kalacağı?" konusunda, 19 Şubat 1968 günü (yani yürüyüşten bir gün sonrası) için bir konferans düzenlendiği de ilan edilmektedir).

h) Ünlülerin de İmzaladığı Bildiri:

Önemli olanın, sadece belli bir anda kiminle yanyana bulunmak değil, "hangi görüşü

savunmak" olduğunu göstermek için, *komünizmle ilgisi olmayan birçok ünlü Batılının*, 17-18 Şubat'ta Berlin'deki toplantılara ve mitinge katılanlar arasında en solda yer alan (ve azınlıkta kaldığını belirttiğimiz) öğrenci kuruluşunun (yani SDS'in) yayınladığı bildiriye *bile imza attıklarını* vurgulamak isteriz. Bu bildiri dahi, Vietnam yürüyüşünün (ve kongresinin) niteliğini ve onun komünist hedeflerle değil, sadece *İNSANCIL ve DEMOKRATİK HEDEFLERLE* ilgisi bulunduğunu gösterme bakımından, yeter de artar bile. Bildiriye aynen aktarıyorum: "Vietnam, BİZİM NESLİMİZİN İSPANYASI'DIR. VIETNAM HALKININ devrimci mücadelesi karşısında *susmak veya tarafsız* davranmak suretiyle *omuzlarımıza suç* yığamayız. Bundan ötürü, Vietnam'daki Amerikan Müdahalesine ve o yüzden *VIETNAM HALKININ MAHVOLMASINA KARŞI* bütün DÜNYA KAMUOYUNU SEFERBER ETME yolundaki genç kuşağın girişimini selamlıyoruz. Bu *MÜDAHALENİN SONA ERMESİNİ* teşvik eden grev ile ve Vietnam'daki askerlik hizmetini reddeden Amerikan vatandaşları ile dayanışma içinde olduğumuzu bildiririz." (54)

j) Çeşitli Kişi ve Kuruluşların Dayanışma Telgrafları:

Bir aralık Berlin Senatosu, (bazı olaylar çıkabileceği kuşkusuyla) yürüyüş için yasaklama kararı almıştı. Buna karşı *LIBERAL Öğrenciler Birliği*, Berlin İdare Mahkemesi'ne başvurarak, bu yasağı iptal ettirdi. İşte bu yasak kararının verildiği an ile, kararın kaldırıldığı an arasında, Almanya'nın (komünistlikle hiçbir ilgisi bulunmayan) birçok bilim adamı, düşünürü, sanatçısı ve yine Dünyanın her yerinden bilim adamları, düşünürler, kuruluşlar ve sanatçılar, Berlin Senatosuna *protesto telgrafları* yağdırmışlardır. Bunlardan birkaç tanesini, sonradan "Uluslararası Haberler ve Araştırma Enstitüsü (INFI)" tarafından yayınlanan "Vietnam Halkının Mücadelesi ve Emperyalizmin Genel Stratejisi - Uluslararası Vietnam Kongresi 17-18 Şubat 1968, Berlin" adıyla yayınlanan kitaptan aktarıyoruz:

Almanya'nın tanınmış *LIBERAL ÖĞRENCİLER BİRLİĞİ*, Berlin Belediye Başkanına şu telgrafı yollamıştı: "Münih'teki Alman *LIBERAL Öğrenciler Birliği*, sizin *demokratik öğrenci hareketlerini dilsiz hale getirme* yolundaki güçlenen girişimlerinizi *protesto* eder; ve hakları için mücadele eden öğrencilerle dayanışma halinde olduğunu ilan eder. Batı Berlin Makamları'nın attığı adım, Batı Almanya'daki *ANTI-OTORİTER* bütün güçlerin birleşmesi için hergün kesin deliller sunmaktadır - Almanya *LIBERAL Öğrenciler Birliği*, Münih."

"17-18 Şubat Vietnam Kongresi'nin desteklenmesini ve miting yasağının kaldırılmasını, *DEMOKRATLAR ADINA* önem ve ısrarla rica ediyoruz - Batı Almanya Kadınlar Hareketi, Dortmund."

Münih Siyasi Bilimler Yüksek Okulu'ndaki "Vietnam'a Yardım Birliği", şunları da içeren bir kararı kabul etmiştir: "Biz, Konferansa katılanlardan, *kitle katliamına iştirakinden* ötürü Dow-Chemical-Company tesislerine karşı dava açılmasını istiyoruz. Çünkü bu firma, Amerikan Silahlı Kuvvetleri'ne *NAPALM* satan en büyük firmadır. Bu firmaya karşı, Dünya çapında boykota geçilmesini mümkün kılacak yollar aranıp bulunmalıdır."

Ünlü Prof. *ERNST BLOCH*, bir hastalık nedeniyle Vietnam Konferansı'na katılamadığından şu telgrafı göndermiştir: "*DÜRÜST HİÇBİR KİMSENİN, HAKKINDA BAŞKA TÜR-LÜ DÜŞÜNEMEYECEĞİ* şeyler de vardır. *YÜZKIZARTIRCI* Vietnam Savaşı, diğer herhangi bir olaydan *DAHA FAZLA* bu türdendir. *BARIŞ SEVGİSİ*, insanı *MEVCUT SAVAŞI BİRAN ÖNCE BİTİRMEK* kadar, *GELECEK SAVAŞLARI DA* temelden *ÖNLEMEYE* zorlamaktadır."

Rahip *HARRY WEISBERG*'in ve Bayan *GRIF*'in telgrafları ise şöyle idi: "Berlin Senatosu'nun anti-demokratik davranışına karşı protestoda bulunur; ve Vietnam Konferansı için tam hürriyet talep ederiz."

Zürich Yüksek Okullarında Üçüncü Dünya sorunlarına ilişkin Konferans Serisine katılanların (14'e karşı) 189 oy ile kabul ettikleri dayanışma bildirisini aynen aktarıyoruz: "VIETNAM HALKI'NA reva görülen emperyalist zulüm aleyhindeki uluslararası protesto hareketine, yasak tedbirleriyle mani olma teşebbüsünü infial ile öğrendik. Gösteri ya-sağının kaldırılmasını ısrarla talep etmekteyiz. Çünkü bu yasağın yürürlükte kalışı, DE-MOKRATİK BİR HAKKIN KULLANILMASINI, peşinen gayrimeşru bir fiil olarak damgala-maya yeltenmektedir."

Prof. *RIEMECK*'in telgrafı ise şöyle idi: "Öğrencilere karşı alınan *POLİS DEVLETİ TEDBİRLERİNİ*, kesin olarak protesto ederim."

Doçent *LOTHAR TENT*, Prof. *FERDİNAND MERZ*, Prof. *HEINRICH DUECKER*, Prof. *WERNER HOFMANN*, Prof. *WOLFGANG ABENDROTH* gibi tanınmış bilim adamları da, şu telgrafı çekmişlerdi: "Anti-Vietnam gösterisinin yasaklanmasını *protesto* ediyoruz. Bizler Vietnam Konferansı'nı selamlar, dayanışmamızı bildiririz."

İnsan, bütün bu "küstahça"(!) protestoları ve Vietnam mitinginin yapılması için har-canan çabaları dehşet içinde okuyunca, bir yandan Avrupa ve Amerika'ya acıyor, öte yandan da Müsteşar Paşamızın ruh durumu içerisine girerek, "Dünyada ne de çok 'gizli hem de ünlü kişi düzeyine yükselmiş komünist' varmış!" demekten kendisini alıkoyamı-yor. Bizim "arslanları" oralara gönderip, şunların haktan gelmek, insanlık adına galiba vacip olacak!

2. Berlin'de 4 ay önce hemen hemen aynı kuruluşlar ve kişilerce düzenlenen yürüyüş için söylenen ve yazılanlar da, 18.2.1968 günlü yürüyüşün niteliğinin daha iyi belirlenmesine hizmet etmektedir:

Yine Berlin'de aynı nitelikte bir yürüyüş, 21.10.1967 günü yapılmıştı. Bu münase-betle yayınlanan bildirilerin birkaçından aktarma yapmayı, Berlin'de düzenlenen bu "Vietnam yürüyüşlerinin niteliği"ni belirtme bakımından yararlı bulmaktayım:

a) Amerikalı *PETER STANDISH*, "US. Topluluğu Birinci Başkanı" olarak, bu 4 ay önceki yürüyüşün sonunda şu konuşmayı yapmıştı: "Eylül başında, 3 Eylül'de Güney Vietnam'da yapılacak seçimleri eleştiren el ilanları dağıtmıştık. Birkaç gün sonra bir kart aldık: 'Siz görüşünüzü ABD'inde savunabilirsiniz, ama burada, konuk bulunduğunuz yerde değil' denilmektedir. Halbuki bu davada önemli olan, bizim vatandaşlık durumumuz değil, fakat söyleyeceklerimizin doğru olup olmadığıydı. Bundan ötürü Vietnam'da barış sağlanıncaya kadar, 'US. Topluluğu' aşağıdaki görüşü temsil edip Berlin'de savunmaya devam edecektir: ABD'nin Vietnam politikası, HİÇBİR ZAMAN VE HİÇBİR BİÇİMDE ABD'NE ZARAR VERMEMİŞ (YA DA ONU TEHDİT ETMEMİŞ) OLAN BİR ULUSUN SİSTEMATİK İMHASINA YÖNELİKTİR; AMERİKAN HÜKÜMETİNİN VIETNAM POLİTİKA-SININ, KABAKUVVETE, KUVVETLİ OLMANIN YARATTIĞI KÜSTAHLIK VE GRURA DA-YANMAKTA OLUP, YERYÜZÜNDEN BİR ULUSU SİLİP SÜPÜRME AMACINI GÜTMEK-TEDİR; ANAVATANINI DİLEDİĞİ GİBİ YÖNETMEYE ÇALIŞMAKTAN BAŞKA BİR GÜNA-HI BULUNMAYAN BİR ULUSUN KÖKÜNÜ KAZIMAYA YELTENMEKTEDİR. Bugünkü Amerikan Hükümeti'nin *İDEOLOJİK HİSTERİSİ*, Vietnam'daki katliam karşısında John-son'un vurdumduymazlığı ve bu savaşın metotlu bir tarzda kademe kademe tırmandırıl-ması, ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞINI YARATACAKTIR. Geçen hafta Cumhurbaşkanı Yar-dımcısı Humprey, dünya barışını tehdidin, merkez karargâhı Pekin'de olan saldırgan As-yalı komünizmden geldiğini söyledi. Bu, 13 yıldan beri ABD'nin Vietnam politikasını tanımlayan *YALANLAR ZİNCİRİNİN* en yeni halkasıdır. Birleşik Devletlerin, *SOYUTLANARAK YALNIZ BAŞINA KALMASI*, hergün biraz daha iyi görünür hale geliyor. Yedi hafta önce

bir *İSKANDINAV DIŞİŞLERİ BAKANİ*, Kuzey Vietnam'ın bombalanması aleyhinde konuştu; üç hafta önce *İNGİLTERE İŞÇİ PARTİSİ ÇOĞUNLUĞU*, İNGİLTERE HÜKÜMETİNDEN ABD'NİN VIETNAM POLİTİKASINI TOPYEKÜN REDDEDİMESİNİ İSTEDİ; ve İKİ HAFTA ÖNCE DE *HOLLANDA HÜKÜMETİ*, VIETNAM SAVAŞI'NA RESMEN CEPHE ALDI (...) İlkbaharda BATI BERLİN'DE HER NEVİ TAŞKINLIKTAN UZAK VE SAKİN BİR 20.000 KİŞİLİK GÖSTERİ DAHA DÜZENLEYELİM. BİZ, *HÜKÜMETİMİZİN, BARBARCA VE GAYRİ İNSANİ VIETNAM POLİTİKASINA DAHA FAZLA TAHAMMÜL EDEMEYECEĞİMİZİ GÖSTERMEK İSTİYORUZ; VIETNAM HAKKINDA AKLA UYGUN BİR POLİTİKA İÇİN HAREKETE GEÇMEK İSTİYORUZ; VE BİZ BERLİN'DE (İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN MEZARLIĞINDA) ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞI'NA ENGEL OLMAK İSTİYORUZ."*

b. *ALMAN DİLİNİ KULLANAN YAZARLAR* tarafından *BERLİN* Vietnam Yürüyüşü nedeniyle yayınlanan *BİLDİRİ* de, bu yürüyüşlerin Marksist-Leninist değil, tamamen Batılı (hürriyetçi ve insancıl) bir nitelik taşıdığını açıkça ortaya koyacak değerdedir: "Amerikan Hükümeti, Vietnam Savaşı'nı Kuzey'in Güney'e saldırması sonucu doğmuş olan ve ülkenin iki kısmı arasında oluşan bir çekişme olarak nitelendirmektedir. Amerikan Hükümetine göre, Vietnam'da komünizm hür dünyaya saldırmıştır. Amerikan Hükümeti, savaşın, Güney Vietnam halkının özgürlüğünü, yabancı küçük bir azınlık karşısında, ya da dışardan yönetilen partizanlar karşısında savunduğunu iddia etmektedir. Amerikan Hükümetine göre, Vietkong, Kuzey Vietnam'ın ve dolayısıyla Çin'in dışarıya uzanmış kollarıdır. Amerikan Hükümeti, Kuzey Vietnam'ın bombalanmasının, Çin'in yayılma girişimini engellemeye yönelik olduğunu söylüyor. Amerika'ya göre savaş, dünya barışının devamını sağlıyormuş. Gerçekte Güney Vietnam'daki savaş, ABD'nin saldırmasına kadar, hemen hemen sadece GÜNEY VIETNAMLİ İHTİLALCİLERLE, SAYGON HÜKÜMETİ ARASINDA SÜREN BİR İÇSAVAŞTAN İBARETTİ. ABD, 2 YIL İÇİNDE HÜR SEÇİMLERİ ÖNGÖREN 1954 CENEVRE ANDLAŞMASINI KASITLI OLARAK REDDETTİ; VE DİEM HÜKÜMETİYLE ONDAN SONRAKİ HÜKÜMETLERİ, VIETNAM HALKININ İRADESİNE KARŞI OLARAK İKTİDARDA TUTTU. Amerika'nın tahminlerine göre, halkın dörtte üçü âsileri tutmaktadır. Savaşın, ülkenin iki yanına da yayılmasından sonra bugün bile, Kuzey-Vietnam'ca Vietkong'un desteklenmesi, en fazla % 25 oranında tahmin edilmektedir. Saygon Hükümeti, hâlâ sadece şehirlerde ve Amerikan Ordusu'nun doğrudan doğruya himayesi altında tutunabilmektedir. İHTİLAF, HER GÜN BİRAZ DAHA FAZLA, ABD'NİN VIETNAM HALKINA KARŞI GİRİŞTİĞİ BİR SAVAŞA DÖNÜŞMEKTEDİR. Ayrıca, en üst kademedeki Amerikan Subayları'nın ifadelerine göre, bu savaşta yalnız Vietkong'un imhası değil, fakat aynı zamanda DÜNYANIN DİĞER BÖLGELERİNDE BAŞGÖSTERECEK HALK AYAKLANMALARINI BASTIRMADA ÇEŞİTLİ YENİ SİLAHLARIN VE TEKNİĞİN DENENMESİ AMACI DA GÜDÜLMEKTEDİR. Vietkong, herşeyden önce, köylülerin ve kentli aydınların yürütmekte olduğu Güney-Vietnam'ın ULUSAL VE SOSYAL BİR KURTULUŞ HAREKETİDİR. Bütün bunlar, siyasal alanda MİLLİ KURTULUŞ CEPHESİ içinde örgütlenmişlerdir ki, bu MİLLİ KURTULUŞ CEPHESİ'nde ağır basan KOMÜNİSTLER YANINDA, KUVVETLİ BURJUVA VE ULUSAL GRUPLAR DA YER ALMAKTADIR. İlk defa ABD'nin teknik potansiyelinin bütün güçleri ile savaşa karışması ve savaşı Kuzey-Vietnam'a yayması olgusudur ki, VIETNAMLILARI GELENEKSEL OLARAK KORKTUKLARI ÇİN NÜFUZU ALTINA DÜŞMEYE DOĞRU ZORLAMISTIR. Amerika'nın müdahalesi, gayet KOLAYCA ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞI'NA DÖNÜŞEBİLECEK BÜYÜK BİR SAVAŞ TEHLİKESİNİ ASYA'DA ARTIRMAKTADIR. İkinci Vietnam Savaşı, bugüne kadarki tahminlere göre, şimdilik YARIM MİLYON HAYATA malolmuştur. Sadece 1961 ve 1964 arasında, bu savaşta 160.000 sivil ölmüştür. İŞKENCE VE ESİRLERİN ÖLDÜRÜLMESİ, yıllardan beri uygulanmaktadır. NAPALM BOMBALARI, ZEHIRLİ KİMYASAL MADDELER VE YENİ İCAD EDİLEN MAHVEDİCİ SİLAHLAR, ARTAN ÖLÇÜDE SİVİL HALKI VUR-

MAKTADIR. YAKILAN TOPRAK stratejisinin bu modern uygulanişı ile, *BİR ULUSU TÜM KATLETME (JENOSİT) OLGUSUNUN GERÇEKLEŞMESİ TEHLİKESİ*, Vietnam'da kendini göstermektedir. İşte bu gerçekleri göz önünde bulundurarak, BİZLER, SAVAŞIN DERHAL SONA ERDİRİLMESİNİ VE BÜTÜN VIETNAM'IN TARAFSIZLAŞTIRILMASINI SAVUNAN 5000 AMERİKALI PROFESÖR VE DOÇENTE KATILIYORUZ. (55) BİZLER, SÖZCÜLÜĞÜNÜ NOBEL BARİŞ ÖDÜLÜ KAZANMIŞ MARTİN LUTHER KING'İN YAPTIĞI AMERİKAN VATANDAŞ HAKLARI HAREKETİNİN VIETNAM'DA BARİŞ İÇİN GÖSTERİLER YAPILMASINI ÖNEREN TUTUMUYLA DAYANIŞMA HALİNDEYİZ. BİZLER, FEDERAL ALMANYA'DAKİ BÜTÜN DEMOKRATLARI, BU BEYANNAMEYİ VE ONUN İÇİNDE YER ALAN SİYASAL İSTEKLERİ DESTEKLEMeye VE BUNLARI KAMUOYUNDA YAYMAYA ÇAĞIRIYORUZ." (56)

c) 18 Şubat 1968 günü Batı Berlin'de düzenlenen Uluslararası İkinci Vietnam Yürüyüşü'nden önceki, 21.10.1967 günlü (ve aynı nitelikte olan) bu birinci Vietnam Yürüyüşü'nde (18 Şubat 1968 günlü yürüyüşü de düzenleyenlerden olan), Batı Berlin Hür Üniversitesi İlahiyat Profesörü *HELMUT GOLLWITZER*'in yaptığı konuşma, Batı Dünyasının ve hele Batı Berlinli aydınların Vietnam sorununa nasıl (Marksist-Leninist bir dünya görüşü dışında) tamamen insancıl, Batılı anlamda demokratik, özgürlükçü ilkelerden, hatta metafizik açılardan baktığının en açık, en güzel örneğidir. Bu şiir gibi konuşma, "Vietnam'da savaşın bitmesini isteyenleri komünistlik propagandası yapmakla suçlayan kişiler"e karşı *indirilmiş bir şamar* gibidir. Ondan bazı cümleler aktarmadan geçemeyeceğiz:" Vaktiyle seyircilerin Roma arenasında can çekişmekte olan gladyatörleri seyrettikleri gibi, bugün de *DÜNYA MİLLETLERİ, CAN ÇEKİŞEN VIETNAMLILARA SEYİRCİ KALMAKTADIRLAR*. Gösterilerimizin eleştirici bir gözlemcisi, geçenlerde işte böyle konuşuyordu. Evet *BU KATLIAM, BU CAN ÇEKİŞMELER* karşısında, ister kayıtsız kalalım, ister alkışlayıcı, ya da protestocu olalım, hepimiz de bu seyirciler kategorisine mensubuz. Onu önlemeye gücümüz yetmez. FAKAT HİÇBİR HAREKETTE BULUNAMAYACAK KADAR DA GÜÇSÜZ DEĞİLİZ. Hiç değilse bu duruma KARŞI *HAYKIRABİLİRİZ*, ve ACI ÇEKENLERE az da olsa yardımda bulunmak için para verebiliriz. Hiçbirimiz bu yönde yapabileceğimiz kadarını yapamıyoruz. Ve işte bu haftaki toplantılar, şimdye kadar yaptıklarımızdan *DAHA FAZLASINI YAPABİLMEMİZ* için bizi toplayıp *SEFERBER* etme amacını gütmektedir. *BU GÖSTERİ, AYRICA BUGÜN WASHINGTON VE ABD'NİN DİĞER KENTLERİNDE CEREYAN ETMEKTE OLAN YÜZBİNLERCE KİŞİLİK NÜMAYİŞLERE BİZİ DE EKLEMEK VE ONLARI DESTEKLEMEK* AMACINI DA GÜTMEKTEDİR. *AMERİKALI DOSTLARIMIZ VE BÜTÜN DÜNYADA AYNI DÜŞÜNCEYE SAHİP OLANLAR, BU MITİNGİ YAPMAMIZI RICA ETTİLER; VE BİZ, felçli adaletimiz içinde, onların mücadelesine hiç olmazsa bu suretle bir katkıda bulunabildiğimizden ötürü sevinçliyiz. BU AMERİKALILAR, kendi hükümetlerinin Güney-Vietnam'ın bombalanmasına bir son vermesini istiyorlar. Onlar, GÜNEY VIETNAM'DAKİ HALK İÇİN, KENDİ KENDİNİ YÖNETME HAKKI* istiyorlar. Amerika tarafından iktidara çıkarılan ve orada tutulan Saygon'daki vicdansız generallerden, büyük toprak sahiplerinden ve yabancılarla işbirliği yapanlardan oluşan bir küçük grup, egemenliklerini ve zenginliklerini KAYBETMEKTENSE, *KENDİ ULUSLARANIN TAMAMEN MAHVEDİLMESİNİ TERCİH* ETMEKTEDİRLER. Bütün dünyanın içyüzlerini bildiği ve alay konusu yaptığı *GÖSTERMELİK SEÇİMLERLE DEMOKRASİ OYUNU* OYNA-MAKTADIRLAR, Halk tedhiş ile boyunduruk altında tutulmaktadır. Ekonomik hayat dumura uğramıştır. AHLAKSIZLIK, YIYICILIK VE RÜŞVET, EGEMEN GELENEK HALİNİ almıştır. SAYGON, *BÜYÜK BİR "GENELEV"* haline gelmiştir. Kendi hükümetlerine karşı *PROTESTODA BULUNAN AMERİKALILAR*, Amerika'nın ulaştığı dünya egemenliği döneminde, kendi devletlerinin (*Fulbright*'in deyimiyle) *'KUVVETLİ OLUŞUN KÜSTAHLIĞI'* içine nasıl düştüğünü, nasıl *ZORBALIĞIN EN BÜYÜK İHRACATÇISI* durumuna geldiğini, dün-

yanın her yerinde **MÜSTEBİT HÜKÜMETLERİ DESTEKLEDİĞİNİ**, onları faaliyete geçirdiğini ve kendi öz halklarını **İSTİBDAT VE BOYUNDURUK** altında bulundurmak için **SİLAHLA DONATTIĞINI**, dehşet içinde izlemektedirler. Kendi hükümetlerinin, küçük milletlerin haklarını nasıl hiçe saydığını ve ayaklar altına aldığını görüyorlar (...). Bu **AMERİKALILAR**, 1950'lerde dünyanın her yanında Amerika'ya gösterilen ümitlerin ve sempatinin nasıl **GÜVENSİZLİK ve KORKUYA ÇEVİRİLDİĞİNİ** ve kendi devletlerinin ahlaken nasıl soyutlanmakta olduğunu seyreliyorlar. Bu Amerikalılar, geleneksel Hürriyet'in, kendi ülkelerinde nasıl azaldığını görüyorlar; ve onlar, demokrasi perdesi arkasına sığınarak, ülkelerinde egemen olan ve Dünyanın başka kısımlarını sömürerek Kuzey Amerika'nın hayat düzeyini garanti altına almak ve yükseltmek isteyen bir zenginlik ve cebir oligarşisini, dehşet içinde idrak ve tesbit ediyorlar. Onlar, **AMERİKALI VATANSEVERLERDİR**. Amerikalı olarak, başka milletlerin nefretlerinin ana hedefi olmak, onlar için tahammül edilemezdir. Bu Amerikalılar, **KENDİ ÖZMİLLETLERİNİN HAYSİYET VE HÜRRİYETİ** için mücadele ediyorlar. Çünkü **ABRAHAM LINCOLN'un** şu sözü, onların kulağındadır: **'DİĞER MİLLETLERİ KÖLELEŞTİREN BİR MİLLETİN KENDİSİ HÜR OLAMAZ'** Amerika'da ceryan edenler, bizim için kesin bir öneme sahiptir. **EMPERYALİST AMERİKA'NIN, DEMOKRATİK AMERİKA** üzerindeki zaferi, yani dünyanın diğer kısımlarını sömürmeyi, **AMERİKALI ZENCİNİN** öldürüşüne dövlmesini, üçüncü dünyada **SOSYAL DEVRİMLERİ BASTIRMAYI** programlarına alan Amerikalı eğilimlerin, **DEMOKRASİ VE ÖZGÜRLÜK İÇİN MÜCADELE EDEN BİR AMERİKA** üzerinde zafere ulaşması, işte böyle bir zafer, bizim ülkemizde de **DEMOKRASİNİN SONU** olacaktır. Vietnam'da, Berlin'in ve Batı dünyasının **HÜRRİYETİ** savunulmuyor, **TEHLİKEYE KONULUYOR** (...) Amerika dış politikasının, kaba kuvvete dayandırılmasına (vahşileşmesine) bir son verilmediği takdirde, bu durum, Amerikan içpolitikasının kaba kuvvete dayanması (**VAHŞİLEŞMESİ**) ve aynı zamanda **ALMANYA'DAKİ KOŞULLARIN VAHŞİLEŞMESİ** ve de **SAVAŞ TEHLİKESİNİN ARTMASI** sonucunu doğuracaktır. İnsan, **AMERİKA'NIN VIETNAM POLİTİKASINA VE ONUN EMPERYALİST TEMEL NEDENLERİNE KARŞI CEPHE ALMADIKÇA, NE HİRİSTİYAN DEMOKRAT, NE DE SOSYAL DEMOKRAT OLABİLİR; KISACASI DEMOKRAT OLAMAZ!** Bundan ötürü, kendilerini **'DEMOKRAT'** diye nitelendiren bütün **PARLAMENTERLERİMİZE** soruyoruz: **BU GÖSTERİLERİ BİZZAT NEDEN DÜZENLEMİYORSUNUZ** da, bu işi parlamento dışı muhalefete bırakıyorsunuz? **İNSANIN HEM HİRİSTİYAN OLMASI, HEM DE VIETNAM KATLIAMI KARŞISINDA SUSMASI İMKÂNSIZ**. İşte bundan dolayıdır ki, **ABD'NDEKİ KİLİSELER** ve en iyi hristiyanlar ve onlarla birlikte bütün dünyadaki **HİRİSTİYANLAR VE KİLİSELER**, 'Vietnam Savaşı'na karşı cephe alan muhalefet'in **ÖN SAFLARINDA YER ALMAKTADIRLAR**. İşte bunun içindir ki, Almanya'daki **Hiristiyanlara ve kiliselere** soruyoruz: Daha ne zamana kadar büyük bir kısmınız, **HEM HİRİSTİYAN KİLİSELER, HEM DE DİLSİZ KÖPEKLER** olunabileceğine inanacaksınız?! Burada bulunan binlerce insanın % 90'ı, 30 yaşının altındadır. Bu olgunun, politikacıları alarına geçirmesi gerekirdi. Onların bilmesi gerekir ki, yeni kuşağın **İSYANI, DEMOKRASİYE KARŞI DEĞİLDİR**. Gençler, kendilerinin **HÜR BİR HUKUK DEVLETİ** içindeki geleceklerinin, bir kez daha eski kuşak tarafından **TEHLİKEYE** atılmış olmasından korkmaktadırlar. Amerika'nın, son derece fakir sarı renkli köylü bir millete karşı yürüttüğü savaş sonucunda, **RENKLİ KAVİMLERİN TAHRİK EDİLEN KİNİNDEN** ötürü, beyaz milletlerin mensubu olarak bu gençlerin bizzat **KENDİ GELECEKLERİNİN KORUNMASI** söz konusudur. Beyaz renkli hükümetlerin, **SİLAHLANMA VE SÖMÜRGE SAVAŞLARI** ile meşgul olmalarından ötürü, dünyanın kıtlık felaketine karşı gereken önlemleri almamaları söz konusudur. Eski kuşağın körlüğüdür ki, gençlerin geleceğinin bir kez daha **FEDA** edilmesine sebep olacaktır. Ancak 1933'dekinden farklı olarak bu kez gençler, **ÇILGINLIĞA** -kendilerinden geçerek- **KATILMAMAKTADIRLAR**; aksine körlüğe ve çılgınlığa **KARŞI ÇIKMAKTADIRLAR**. **BUGÜN WASHINGTON'DA ABD'NİN HER YERİNDE**, ora-

da bazı şeylerin değişmesi için *MITINGLER* yapılacaktır. Biz bunları destekliyoruz; ve burada, bizler de, bazı şeylerin değişmesine ulaşılmasını istiyoruz."

Bu "harika mantık" ve bu insancılığın doruğundaki şiir gibi açıklamaların, komünist eylem ile ilgisi olmadığını, beyin ve kalbin zerresine sahip olan her kişi -hem de heyecanlanarak- derhal kabul eder. Meğer ki, insanın bunlardan hiç nasibi olmasın!

d) İlâhiyat Profesörü Dr. H. *GOLLWITZER'İN*, "Aman dilini kullanan yazar ve aydınların imzaladıkları Vietnam'a ilişkin bildiriye niçin imzaladım" başlığını taşıyan 10 maddelik özel bildirisi, son derece ilginçtir: "Vietnam'da barışı getirebilmek için düzenlenen bu yürüyüşlerin ve kaleme alınan bildirilerin, *BIZZAT AMERİKA'NIN YARARINA OLDUĞUNU* ve kendisinin bir *AMERİKA DOSTU* (Amerikancı) *OLDUĞU İÇİN* bu hareketlere katıldığını" bildiren cümlesi, bu mitinglerin ve yürüyüşlerin komünist nitelikte olduğu yolundaki *KERAMETİN*, ne derece gerçeklere aykırı ve gülünç olduğunu ortaya koyması bakımından büyük değer taşımaktadır.

3. "Vietnam'da Amerikan müdahalesinin sona ermesi" ve savaşın biran önce bitmesi amacıyla -ABD başta olmak üzere- bütün Batı Demokrasilerinde, aynı nitelikte mitingler düzenlenmiş ve onlara dünyanın en tanınmış kişileri katılmıştır. Bunlardan birçoğu, yalnız komünizmle en küçük ilişkisi olmayan kişiler değil, aynı zamanda anti-komünist kişilerdir. Ve Vietnam'daki Amerikan müdahalesinin sona ermesi için miting yaptılar diye, onları "komünist olarak nitelendirmek" çıldırmamış hiç kimsenin aklından bile geçmemiştir:

Başta *İSVEÇ* olmak üzere, *DANİMARKA*, *NORVEÇ*, *ALMANYA*, *FRANSA*, *İTALYA*, *İNGİLTERE*, *BELÇİKA*, *HOLLANDA*, *FINLANDIYA* ve hemen hemen bütün Batı ülkelerinde, Vietnam'daki vahşi ve barbarca savaşın derhal durdurulması için, o günlerde (1968'lerde) düzinelerle miting yapılmıştır. Ve bu mitinglere, bazen İsveç Başbakanı *OLOF PALME* gibi sorumlu Devlet adamları da katılmıştır. Gerek Berlin'de düzenlenen bu Vietnam yürüyüşünden biraz önce, ya da biraz sonra (ama MİT Müsteşarı Paşanın incilerle dolu raporundan önce), Batı Dünyasında, komünistlikle hiçbir ilgisi bulunmayan binlerce, onbinlerce, yüzbinlerce kişi tarafından düzenlenmiş *BU GİBİ TOPLANTILARDAN*, düzinelerle örnek verebiliriz. Ancak (kağıdın korkunç pahalandığı bir dönemde Armağan'ın ölçsüz kabarmaması için) bunları sınırlama zorunluğunu duyuyoruz. 18.2.1968'den *ÖNCEKİLERE* birkaç örnek:

a) 4.4.1967 günü "*DİN ADAMLARININ VE DİNE İNANAN KİŞİLERİN BİRLİĞİ*" tarafından *NEW YORK* kentinde *RIVERSIDE KİLİSESİNDE* Vietnam için düzenlenen özel toplantıda, Dünya Barış Ödülü sahibi *RAHİP MARTİN LUTHER KİNG* "Vietnam ve Ötesi" başlığını taşıyan tarihsel konuşmasını yapmıştır. Hemen hemen bütün dünya dillerine çevrilmiş bu konuşmasında *KİNG* de, Amerika'nın haksız, barbarca müdahalesini ve yürüttüğü savaşın biran önce sona erdirilmesini ve Vietnam halkının acılarına bir son verilmesini, Amerikan yönetiminden istemiştir.

Sadece "Hristiyanlar ve Vietnam Savaşı" (*Die Christen und der Krieg in Vietnam*) adlı ve 1969'da yayınlanan kitabın özellikle 73-88'inci sayfalarında, Amerika'daki kiliselerin ve din adamlarının Vietnam Savaşı'na karşı yaptıkları protestoları gösterir kısmı okumak, Vietnam'daki savaşa karşı düzenlenen bir yürüyüşün, ancak komünist amaçlar güdebileceği yolundaki iddianın gülünçlüğüne anlamaya fazlasıyla yetecektir. Bütün bu millî *AMERİKAN KİLİSELERİNİN*, Vietnam Savaşı'nı ve kendi hükümetlerini protesto etmesinden ötürü, "komünist oldukları" kabul edilirse, -Müsteşar Paşaya göre- *Amerika*

çoktan komünist devlet olmuş demektir. Yine aynı kitabın 89-95'inci sayfalarındaki FRANSIZ KİLİSELERİNİN ve 102-105'inci sayfadaki başka kiliselerin protestolarını gösterir açıklamalar da, sözlerimizi perçinlemektedir; ve "Berlin'deki 18 Şubat günü Vietnam yürüyüşü, 'komünizmin propaganda gösterisidir' demenin, korkunç ve gülünç bir yalan olduğunu" % 100 kesinlikle kanıtlamaktadır.

b) Berlin Hür Üniversitesi İlahiyat Profesörlerinden Dr. HELMUT GOLLWITZER, 1966 yılında, Batı Berlin Kilisesinde vermiş olduğu vaızda, Vietnam'daki savaşın haksızlığını, insanlıkdışılığını ve biran önce sona ermesinin, hem *İNSANLIĞIN*, hem de *ALLAH'IN VE HIRİSTİYANLIĞIN EMRİ* olduğunu dile getirmiştir. Bu büyük insanın vaızının bazı cümlelerini aynen aktarıyoruz: "Bugün Batı Dünyası neş'e, bolluk içinde iken, Vietnam'da büyük bir sefalet ve facia devam etmektedir. Bu facianın suçlusu beyaz insanlardır. Orada 25 yıldır süren savaşın suçludurlar. Ülkenin sahibi olan halkın görüşüne, iradesine önem vermeden, kendi arzuları uğruna bu halka ve memleket, felâket üstüne felâket getirmektedirler. Bu halk, ne olursa olsun barış istiyor. Saygon'da, ona yabancı ve sadece kaba kuvvetin zoru ile kabul ettirilen ahlâksız ve diktatör hükümetten nefret etmektedir. Bu halk, savaş yüzünden mahvolmaktadır; ve daha şimdiden bütün bir kuşak ortadan kalkmıştır. Fakat buna önem verilmemektedir. Çünkü Vietnam halkı, amaç için bir araçtır; yeter ki, biz Batılılar, İlahlardan daha çok korktuğumuz komünizmden böylece korunmuş olalım! Bundan ötürü Vietnam konusunda her Hristiyana düşen ilk iş, *TEK TARAFLI* propagandadan bağımsız olarak ulaşabileceğimiz haber alma araçları ile, Vietnam'daki durum hakkında *DOĞRU BİLGİ* elde etmektir. Ancak başkası hakkında *DOĞRU BİLGİ* sahibi olan kimsedir ki, onun için dua edebilir, onun için şefaet talep edebilir. Ve ikinci olarak da, *ASYALI BİR HALKIN ACILARININ, AVRUPALI BİR HALKIN ACILARI GİBİ BİZİ ÜZMESİNİ, ALMAN KAMUOYUNDA SAĞLAMALIYIZ*. Bunu yapmamız mümkündür ve gereklidir. Böylece resmi politikamızın, Vietnam'daki savaşı teşvik edici değil, bu savaşı sona erdirici doğrultuda rol oynamasını sağlamalıyız. Üçüncü olarak, Vietnam'ın tamamındaki, aç, yaralı, hasta, evsiz, barınaksız kalmış insanları, bizim bağışlarımızla destekleme amacı güden bütün yardım kampanyalarına katılmalıyız. Gerçi bu yardımlar, oradaki dev gibi sefaletle oranla son derece küçük girişimlerdir. Fakat her birimiz bu yardımı biraz olsun artırmak olanağına sahibiz. Çıkış kapısında, Vietnam'daki *SADECE BİR TARAF DEĞİL*, Saygon Hükümetinin ve Milli Kurtuluş Ordusu'nun kontrol ettiği bölgelerin hepsine gönderilen yardım kampanyaları ve girişimlerinin adreslerini ve posta havalesi numaralarını liste halinde bulacaksınız. Almanya, birçok başka ülkeye oranla bugüne kadar *UTANILACAK KADAR AZ yardımda* bulunmuştur; ve Alman Hristiyanları, yardıma asgari ölçüde katılmışlardır. Bunu da, bu dua gününde bildirmeliyim." Bu, insancılığın doruğundaki cümlelerin sahibi olan Teoloji Profesörü *ünlü düşünürün de, komünizme hizmet amacı güttüğünü*, acaba Müsteşar Paşamız düşünebiliyor mudur dersiniz?!

c) *NEV YORK'da*, Nobel Barış Ödülü sahibi Başrahip *MARTİN LUTHER KİNG'in* katıldığı *MITİNGLER* ve Vietnam Savaşı'nın durdurulması amacıyla yaptığı başka girişimler ile ilgili olarak, Dünya ölçüsünde ün sahibi *LIBERAL* Gazete *NEUE ZÜRCHER ZEITUNG* (15.4.1967 ve 18.4.1967 günlü sayılarında), göstericilerin, *yüzbinin üstünde* olduğunu kaydetmekte; ve *SAN FRANSİSKO'daki* gösterileri anlatmaktadır.

d) *NEW YORK'da* 28.4.1968'de yapılan ve 80 bin kişinin katıldığı Vietnam Savaşı aleyhindeki gösteri konusunda, *Cumhuriyet* gazetesindeki haberde şöyle deniliyor: "Vietnam Savaşı aleyhtarları, dün *AMERİKA'NIN BİRÇOK ŞEHRİNDE GÖSTERİLER* yaparlarken, Memphis'te katledilen Zenci Lider *MARTİN LUTHER KİNG'in* dul eşi *CORETTA KİNG*, New York'da toplanan 60.000 savaş aleyhtarına, kocasının çalışma odasında bulunan *'VIETNAM HAKKINDA 10 EMİR'* okumuştur. Bu '10 Emir' şöyledir:

1) Askeri bir zafere inanmayacaksın, 2) Siyasi bir zafere inanmayacaksın, 3) Vietnamlıların bizi sevdiğine inanmayacaksın, 4) Saygon Hükümetinin, halkın desteğine sahip olduğuna inanmayacaksın, 5) Güney Vietnam halkının çoğunluğunun, *Vietkong'u* tedhişçi olarak gördüğüne inanmayacaksın, 6) Düşmanın veya Amerika'nın verdiği kayıplar hakkında rakamlara inanmayacaksın, 7) *Herşeyin en iyisini Generallerin bildiğine* inanmayacaksın, 8) Düşmanın zaferinin *komünizm anlamına geldiğine* inanmayacaksın, 9) Dünyanın Amerika'yı desteklediğine inanmayacaksın, 10) Öldürmeyeceksin. Nümayişe katılan *NEW YORK BELEDİYE BAŞKANI JOHN LINDSAY*, yaptığı konuşmada, 'Buraya, Vietnam Savaşı'nın sürdürülüşüne muhalefetimi belirtmek, görüşme yoluyla derhal hakça bir çözüm şekli bulunmasını istemek artık *Amerika'nın savaşı durdurup barışı kurması* gerektiğini hatırlatmak için geldim' demiştir." İşte bunları, daha 1968'lerde Türk gazeteleri bile yazmış bulunmaktadır. Bu yazıları gören MİT büyüklerimiz, belki de şöyle mırıldanmakla yetinmişlerdi: "Ne yazık, ne yazık! Vatan haini komünist Papazlardan sonra, bir de vatan haini komünist Vali! Amerika, Amerika, Allah seni korusun. Ya da, 'bizim komünist uzmanlarımızdan (komünist avcılarımızdan)' yardım istemelisin!"

e) Her zaman komünizmin karşısında olmuş Alman *DER SPIEGEL* Dergisinin 13.10.1969 günlü yazısı ve Anadolu Ajansının aynı tarihli haberi göstermektedir ki, *7 MİLYON YÜKSEK OKUL ÖĞRENCİSİ* ve 79 Amerikalı Dekan, Vietnam Savaşı'nı biran önce bırakması için *NIXON'u* tehdit etmişler; ve kongreye başvurmuşlardır; o haftanın Çarşamba günü bütün Amerika'da *GÖSTERİLER VE WASHINGTON* sokaklarında dahi *yürüyüşler* yapmayı planlamışlardır. Kendilerini, Senatörler *EUGENE MC CHARTY*, *Y. WILLIAM FULLBRIGHT* ve *EDWARD KENNEDY'nin* desteklediği; ve Senatör *FRED HARRIS'in* de yimi ile, "Artık Vietnam sorununda eldivenlerin çıkarılacağı ve ülkenin bu savaştan kurtarılacağı belirtilmektedir." Yine aynı yazıda, *AMERİKAN HALKININ % 58'İNİN*, Vietnam'a Amerikan askeri gönderilmesinin *bir hata* olduğunda *birleştiği* de kaydedilmektedir. Ünlü *TIME* Dergisinin, "Nixon yönetiminin, Vietnam konusunda ihtiyatlı yarım adımlar atma yolundaki eğilimini" eleştirdiği de belirtilmektedir. 1969 Yılı Ekim'inin ilk yarısında yapılacak bu *BENZERİ GÖRÜLMEMİŞ GÖSTERİLERE, TÜRK GAZETELERİNDE* de yer verilmiştir. 14.10.1969 günlü *ANADOLU AJANSININ* verdiği bu haberde, "Çarşamba günü yapılacak olan savaş aleyhindeki bu *gösterilerin, AMERİKAN TARİHİNDE* şimdiye kadar *GÖRÜLMEMİŞ ÇAPTA BÜYÜK bir gösteri* olacağı belirtilmektedir" denilmektedir. Gösteriye katılacaklardan Amerikan Savunma Bakanı *MERVİN LAIRD'in oğlu JOHN LAIRD'in*, 'babasının siyasetinin yanlış olduğunu' açıkladığı" da, A.A.'nın haberine eklenmiştir. *ANADOLU AJANSI*, 26.6.1970 gününde, *300'ü aşkın AMERİKALI BİLGİNİN*, *NIXON'a* muhtıra vererek, Amerika'nın Çin Hind'i'nden *derhal çekilmesini* talep ettiğini belirtmektedir.

Evet, bu *Türk gazetelerinin* ve A.A.'nın aydınlatıcı haberleri dahi, MİT Müsteşarı Paşanın, Hakimlere ve Savcılara yolladığı *KERAMETNAME*DEN ve fetvadan *2 yıl önce* sorunu aydınlatmışlardı. Paşanın bunları okuması bile o *gafletnameyi* göndermemesi için yeterdi.

f) 17.11.1969 günlü *SPIEGEL* Dergisi ise, sözü geçen günde *yüzbinlerce Amerikalının*, Başkent *Washington'da* ve Amerika'nın başka şehirlerinde, "*bu kirli savaşı protesto* ettiklerini, *40.000 göstericinin* millî mezarlık *Arlington'dan Washington'un merkezine bir yürüyüş* yaptıklarını ve Beyaz Saray yakınında *yüzbinlerce göstericinin* protestolar yaptığını" belirtmektedir. Washington'daki bu yürüyüşü yapanları, *ANADOLU AJANSI*, 500.000 olarak bildirmektedir. Göstericilerden bazılarının *Vietkong Bayrağını Amerikan Adalet Bakanlığının direğine çekmeleri yüzünden*, *YALNIZ WASHINGTON'DA 500.000 KOMÜNİSTİN* bulunduğunu iddia etmek, elbette ki kimsenin aklından geçemez. Böyle bir olay iki suretle açıklanabilir. Birincisi, birçok kimsenin *Vietkong'u* komünist olarak değil,

kendi kurtuluş savaşını yapan Vietnamlılar olarak kabul etmesi; ikincisi, her mitingte birbirinden farklı görüşlere sahip kimselerin bulunabileceği ve onların hareketlerinin yalnız kendilerini ilgilendireceğidir. Yürüyüşe katılanların birleştiği *bir tek nokta* vardır: O da, *bu insanlıkdışı savaşın biran önce sona ermesini* istemek ve sürmesini protesto etmekten ibarettir; işte o kadar! Bunu, "Berlin Mitingine katılanlardan 'Ho-Ho-Ho Şi Minh' diye bağırırlar olduğunu, fotoğrafların arkasında yazan Ajancık H. düşünemez; ama koca MİT Müsteşarı Paşanın düşünemeyip, Mahkemelere, o yolda -"jurnaller" dememek için-"fetvalar" yollaması, ülkemiz hesabına ne kadar acıdır!

g) 3.5.1971 günlü *SPIEGEL* Dergisi ise, 200.000 kişilik gösterici ordusunun, polisin bütün önlemlerine karşın Parlamento binası üzerine yürüdüğünü, *NIXON'un* karısı ve köpeği ile Başkenti terkettiğini, New York Milletvekili *BELLA ABZUG'un* mitingte "anlaşılan herkes burada sadece RICHARD NIXON yok!" dediğini belirtmekte ve EDWARD KENNEDY ile WILLIAM FULBRIGHT'ın Senatodaki çalışmalarına işaret ettikten sonra, Amerika'da *BÜYÜK ÇOĞUNLUĞUN*, hele Vietnam Savaşı'na katılmış milyonlarca Amerikalının, *BU SAVAŞA KARŞI OLDUĞUNU*, verdiği örneklerle belirttikten sonra, Vietnam harbine karışanların "Dünyanın en manasız, *EN BÜYÜK BİR HIÇ'İ İÇİN ÖLME* durumunda" olduklarını söylediğine işaret edilmektedir. Ayrıca hergün birçok Vietnam savaşçısının, bu savaşta nasıl *her türlü Hukuk ve İnsanlık dışı işkenceler ve cinayetler işlendiğini* de belirtmiştir. Yazının başlığı da, bu sözlerle uygun olarak *"EN BÜYÜK HIÇ (Das Grösste Nichts)"*dir. Yazının son cümlesi ise, korkunçtur: Muhafazakar Senatör *THURMOND'un* "Çocuklar, hepimiz bu savaş *sona ersin istiyoruz*, fakat onu şerefimize uygun sonuçlandırmak istiyoruz" yolundaki sözlerine, *CHRIS JORDANO'nun*, "Senatör, *artık şerefimiz kalmadı*" diye cevap verdiği kaydedilmektedir. İşte bu sözleri söyleyenler, "Vietnam'da savaşan bir ulusun evlatlarıdır."! Ve şimdi soruyoruz: "Bu konuşmalara karşı, acaba ne buyrulur Müsteşar Paşa Hazretleri?"

h) İsviçre'nin Başkenti *BERN'de* 15.4.1967'de Vietnam'daki savaşın durması için yapılan ve Amerika'nın tutumunun en sert bir biçimde kınandığı mitingte, İsviçre'nin çeşitli yerlerinden gelen *RAHİPLERİN DE*, özellikle konuşmalar yaptığı, hem *PROTESTAN*, hem *KATOLİK* ve hem de *ÖTEKİ MEZHEPLERDEKİ HIRİSTİYAN RAHİPLERİN VE KURULUŞLARIN* protesto bildirileri imzaladıkları belirtilmekte ve bunlar arasında yer alan 20 ünlü rahibin adı, teker teker verilmektedir.

i) *LIBERAL* ünlü *NEUE ZÜRCHER ZEITUNG'un* 29.4.1967 günlü sayısındaki yazıda ise, Vietnam Savaşı aleyhindeki bu *gösterilerin*, *Faşist İspanya'nın* Başkenti *MADRID'DE* bile yapıldığı ve gösteriye katılan *1500 öğrenciden* bir kısmının Madrid'deki *Amerikalılar* olduğu da kaydedilmektedir. Yine aynı yazıda, Bilim Adamlarının ve Profesörlerin, dünyanın her yanından "Vietnam Savaşı'na karşı *koro halinde haykırdıklarına*" ve "sayfalarca süren imza sütunları halinde *bildiriler* yayınladıklarına" işaret edilmektedir.

j) *AA'nın* 27.10.1969 günlü haberi göstermektedir ki, *AMERİKA'DA* "Vietnam Savaşı'na karşı *birçok dernek*" *KURULMUŞTUR*. Aynen şöyle yazılmakta: "ABD'nde, Vietnam Savaşı'na karşı olanların sayısı gün geçtikçe kabarmaktadır. Bu konuda, *VIETNAM SAVAŞI'NA KARŞI OLAN DERNEKLER FEDERASYONU* tarafından yayınlanan bir bildiriye işaret edildiğine göre, bu savaş protestosu için bütün *AMERİKA'DA CANLARINA KIYANLARIN* sayısı 102'yi bulmuştur. Federasyon, Amerika Vietnam'dan askerlerini çekmedikçe, *intihar* edenlerin sayısının daha da artacağını ileri sürmektedir."

k) *BATI ALMANYA'nın* birçok kentinde, Vietnam Savaşı'ndan ötürü *DÜZİNELERLE UYARI MİTINGLERİ* yapıldığı, ilgili kitaplarda bildirilmektedir. Örneğin *RÖDL'ün* kitabında, birçok miting yapıldığı 16 Alman kentinin adları sayılmaktadır. Yine aynı kitaptan,

daha 1968'den önce yapılmış, son derece ilginç ve düşündürücü *mitingler* ve öteki *protestolar* hakkında şu cümleleri aktarmak isteriz: "Bizzat ABD'inde, Avrupa'da, Asya'da ve Dünyanın bütün ülkelerinde, Amerika'nın Vietnam'daki savaşına karşı *protesto hareketleri* gittikçe artmaktadır. Sadece 1965 yılının son aylarında, Amerika'da BÉRKLEY, WALES, KOLOMBİYA, HARVARD, YALE, STANDFORD ve MİŞİGAN Üniversitelerinin öğrencileri, Doçentleri, Profesörleri *beraberce* 'Vietnam İçin Barış' istemişlerdir. Yine ABD'nin 43 Federe Devletinden gelen 40 bin kişi, 27.11.1965'de, Washington'da yapılan *miting*e katılmışlardır. Yüzlerce eski muharip, Vietnam Savaşı'na KARŞI olan imzalarını, NEW YORK TIMES'in bir tam sayfasında ilan olarak yayınlamışlardır. Amerika'da, 40 milyon Amerikalı *protestan ve ortodoks* hristiyanı temsil eden MİLLİ KİLİSE KONSEYİ, Vietnam Savaşı'nın durmasını talep etmiştir. 10 bin Amerikalı nümayişçi Berkley'den Oakland'a kadar aynı amaçla *protesto yürüyüşü* yapmıştır. 75 bin Amerikalı kadın, İsa'nın doğum gününde Başkan Johnson'a gönderdiği posta kartları ile Vietnam'da barış istemişlerdir. 31 yaşında Hristiyan olan NORMAN R. MORRISON, Washington'da Amerikan Milli Savunma Bakanlığı önünde, 22 yaşındaki öğrenci ROGER LAPORTE Birleşmiş Milletler binası önünde, 24 yaşındaki CELEME HERZ Detroit'de alenen *kendilerini yakarak*, Vietnam'da barış için *intihar* etmişlerdir. 'Amerikalı, Nobel Ödülü sahipleri LINUS PAULING ve MARTİN LUTHER KING kamuoyuna yaptıkları çağrılarla, yine Vietnam için barış talep etmişlerdir. Ünlü Amerikan Sosyoloğu LEWIS MUNFORD, Başkan Johnson'a hitaben bir açık mektup ile ve 'Amerikan Sanat ve Edebiyat Akademisi' önünde yaptığı aleni bir *protesto gösterisi* ile, Vietnam'da barış istemiştir.

MİT Müsteşarı olan Bay, ya da Paşa, "ben bu kefarece yayınları ne bileyim, ajan H. beni aldattı" diyemez. Çünkü Vietnam Savaşı'nın ve orada ABD'nin bulunuşunun ve yaptıklarının gerçek niteliğini aydınlatan *sayısız yazı ve haber*, -ileride düzinelerle örneğini vereceğimiz üzere- *Türk basınında* da (hele 1971'e kadar) fazlasıyla yayınlanmıştır!

Biz yine, çeşitli ülkelerdeki tepkilerden örnekler vermeye devam edelim: Ünlü Dram yazarı ARTHUR MILLER ve Pulitzer Ödülü'ne sahip olan şair ROBERT LOWELL, Başkan Johnson'un davetini, bir gösteri oluşturacak biçimde alenen *reddederek*, Vietnam'daki savaşı *protesto* etmişlerdir. Amerikalı 2700 PROTESTAN Rahip, MUSEVİ Ruhani makam sahibi ve KATOLİK Papaz, Başkan Johnson'a hitaben yaptıkları ortak bir çağrıda "Allah adına savaşı durdurunuz!" demişlerdir. Ünlü Amerikan hukukçularından bir grup, *alenî bir memorandum* ile, Vietnam'daki savaşa karşı çıkmışlardır. Amerikan OTOMOBİL İŞÇİLERİ FEDERASYONU, Johnson'un Vietnam Politikasına karşı bir bildiri yayınlamış, Kaliforniya'da elektrik tesisat fabrikasının işçileri ve yöneticileri, Vietnam için ısmarlanan gereçlerin yapılmasını reddetmek suretiyle, Vietnam Savaşı'nı *protesto* etmişlerdir. BATI ALMANYA'da ve Batı BERLİN'de, yalnız 1965 yılının son haftasında, Vietnam'daki savaşa karşı bildiriler yayınlayan ve protestolar yapan *tanınmış kişilerin* adları, uzun bir listeyi oluşturmaktadır. Dünya Kiliseler Konseyi Başkanı MARTİN NİMÖLLER, (Türkiye'de iyi tanınan ve Türk Devletine resmen birçok raporlar sunmuş olan) Prof. FRITZ BAADE, Nobel Ödülü sahiplerinden MAX BORN ve HEINRICH BÖLL, Prof. EUGEN KOGEN, tanınmış yazarlardan İMA SEIDL, GÜNTER ANDERS, INGE EICHER-SCHOLL, CARL EMERY, INGEBORG BOCHMANN ve adlarını daha önce andığımız bir düzine tanınmış yazar da, bunlar arasında bulunmaktadır. Ünlü Sosyal Demokrat GÜNTER GRASS'ı özellikle kaydetmek isteriz, çünkü kendisinin komünizme karşı nasıl cephe aldığı, çeşitli konuşmaları ve yazıları ile ortadadır. Yine MÜNİH'teki "ALMAN SENDİKALAR BİRLİĞİ", "Sosyal Demokrat Yüksek Okullar Birliği", "Öğrencilerin Sendikal İş Çevresi Kurulu" (GAST), Münih'te sendika binasında ortaklaşa yaptıkları bir gösteri ile, Vietnam Savaşı'nı *protesto* etmişlerdir. "Alman Sosyal Demokrat Üniversite Öğrencileri Birliği", bir İtalyan ve Fransız Öğrenci Kurulu ile birlikte çağrıda bulunarak, Vietnam'da barış istemişlerdir.

Münih'deki Amerikan Başkonsolosluğu önünde, Üniversite Öğrencileri Sendikal Çalışma Çevresi Örgütü ve Paskalya Yürüyüşü Hareketi, beraberce 40 saatlik bir uyarı nöbeti tutarak, yine Vietnam'da barış istemişlerdir.

Batı Almanya'nın ve Batı Berlin'in düşün yaşamındaki birçok ünlü kişi, beraberce yayınladıkları bir bildiride de, Amerika'nın Vietnam'daki tutumunu ve ona karşı çıkmayı kınamışlardır. Bunlar arasında düzinelerle en tanınmış şahsiyetin adı vardır. Özellikle 1967 ve 1968'lerden sonra, bütün Batı aleminde, Vietnam Savaşı'nın sona ermesi ısrarla talep edilegelmiştir. *ITALYA'nın* ünlü kişilerinin yönetimindeki "*Vietnam Komitesi*", *BELÇİKA'nın* bazı Eyalet Meclisleri, *LORD BROCKWAY* başkanlığında liderler durumunda bir *İNGİLİZ* Siyasetçileri Kongresi, İngiltere'nin düşünce ve kültür yaşamının 38 şahsiyeti ve bunlar arasında 20 Üniversite Profesörü, ünlü besteci *BENJAMİN BRITTEN*, 4 Başrahip, yazar *GREHAM GREEN* ve haftalık *NEW STATESMAN* Dergisinin yayıncısı, Vietnam'daki savaşa karşı cephe almışlardır. Roma'daki, Londra'daki, Manchester, Stockholm, Paris, Milano, Oslo, Kopenhag, Fas, Tokyo ve öteki kentlerdeki mitinglere katılan yüzbinleri de anımsatmak isteriz. 15 Milyon *JAPON*, İngiliz *AVAM KARAMASINDAN* 68 İşçi Partisi Milletvekili, *OSLO'lu* ve *ROTTERDAM'lı* işçiler, 'Hür *AVUSTURYA'lı* Gençler' örgütü, *HOLLANDA'lı* Öğrenciler Sendikası, Vietnam için barış mesajının altını imzalamışlar, *OSLO'lu* Rahipler (bir çağrının altını imzalayarak), *GENST* Üniversitesi öğrencileri (yaptıkları bir miting ile), 75 bin öğrencinin katıldığı *FRANSIZ-KANADA* Genel Öğrenci Birliği yıllık kongresi, bir Vietnam'la dayanışma gösterisine katılan 120 Fransız sanatçısı, *TURİN* şehri Meclisi (aldığı bir karar ile), ünlü filozof *LORD BERTRAND RUSSELL*, *DANİMARKA'nın* Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Başkanı *FRONDA JAKOBSEN* (yaptığı bir radyo konuşması ile), 9 Avrupa ülkesinin 46 ÜNLÜ SANATÇISI ("New York Times" Gazetesinde yayınladıkları bir bildiri ile) (57) Vietnam'daki savaşı protesto etmişlerdir.

KANADA Başbakanı *PEARSON*, 1965 Ağustos'unda Başkan *Johnson'a* yazmış olduğu bir mektupta, Kanada Hükümetinin Amerika'nın Vietnam'daki savaşına yardım etme niyetinde olmadığını bildirmiştir. Bir süre sonra Kanada Hükümeti, silahların Amerika tarafından Vietnam'da kullanılmasını önlemek için Amerika'ya silah göndermeyi durdurmuştur. *NORVEÇ* Dışişleri Bakanı *LANGE*, Norveç Hükümetinin Kuzey Vietnam'ın bombardımanına kesin surette karşı olduğunu birçok kez belirtmiştir. *İSVEÇ* Başbakanı *ERLANDER*, vatandaşlarının Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam Savaşı'ndaki rolünü eleştirebilme hakkını, 1965 Kasım'ında yeniden savunmuştur. *ERLANDER* bununla, İsveç'in sadece Vietnam Savaşı'na karşı *AMERİKA'DA KENDİSİNİ GÖSTEREN MUHALEFETİN SAHİP OLDUĞU HAKTAN* daha fazla birşey istemediğine dikkate çekmiştir. Daha 1965 Mart'ında, hiçbir pakta bağlı olmayan 17 DEVLETİN DEVLET BAŞKANLARI ya da Hükümet Başkanları (Afganistan, Seylan, Kıbrıs, Habeşistan, Gine, Hindistan, Gana, Irak, Kenya, Nepal, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Uganda, Yugoslavya ve Zambiya), yaptıkları istişari bir kongrede, Vietnam'daki tehlikeli durumdan ötürü duydukları kuşkuları dile getirmişler, ortak bir çağrıda, "Vietnam halkının haklı çabalarına ve Vietnam konusunda Genevre Anlaşmalarına uygun bir mutabakatla, Vietnam sorununu siyasal bir çözüme ulaştırabilmek için hızla görüşmelere başlanmasını" talep etmişlerdir.

NIXON'un başkan olurken verdiği umuttan ve daha sonra da "yakında barışın sağlanacağını kesin olarak vaademesi'nden sonra, *DÜNYANIN HER YERİNDE BİRBİRİNİ İZLEYEN YÜZLERCE MİTING*, daha önceleri de aşan bir yoğunluk kazanmıştır. Gerek Amerika'da, gerek Batı demokrasilerinde, birçok *DEVLET ADAMI*, *AYDINLAR*, *DÜŞÜNÜRLER*, *PROFESÖRLER* ve *GENİŞ HALK KİTLELERİ*, bu savaşı ve Amerika'nın bu savaştaki tutumunu, *yeniden ve yeniden protesto* etmişlerdir. Bunlar *TÜRK* gazetelerine de yansımıştır. Bu protestolara katılan kişilerin büyük çoğunluğunun, komünistlikle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Aynen bu savaşı protesto eden *DE GAULLE* gibi, *TOYNBEE* gibi,

ROBERT KENNEDY gibi, MC. CARTHY gibi, Senatör 1. FULLBRİGHTE ve daha binlerce tanınmış komünizm düşmanı kişiler gibi!..

Şimdi "Batı Dünyasındaki bütün bu milyonlarca kişi, Vietnam'daki *savaşın biran önce bitmesi* amacıyla yapılan *gösterilere* şu ya da bu şekilde katıldıkları için, nasıl komünist oluvermedilerse" (hele mesleki bilgisini ve görgüsünü artırma bakımından da, bu yürüyüşte hazır bulunması gereken bir İnsan Hakları Dersi Öğretim Üyesi) Türk Profesör bir tek Vietnam mitingine -hem de hiç aktif olmaksızın- katılınca, "*komünist oluvermez*", "ona komünizm *bulaşırvermez*" ve o komünizme yardım etmiş sayılmaz! Ama bu yargı, bizim gibi ölümlü kişilerin, sadece *akla, mantığa* ve kitaplardaki *bilgilere* dayanan bir düşünüşü..! Akılüstü (metafizik) birtakım bilgi ve yeteneklere sahip *ölümsüzlerin* bizim kavrayamadığımız- o altıncı duyguları (sezileri) ile ulaştıkları "bir bildikleri"(!) vardır herhalde..! (58) Kuşkusuz, "bir Türk Profesörü ile Gazetecisinin Vietnam yürüyüşüne katılmalarının bu akılüstü anlamını ve ne büyük bir suç olduğunu sezerek" onu Mahkemeye ileten MİT Müsteşarı Korgeneral de, *bu insanüstü kâhinler* arasındadır!

4. "Vietnam'daki savaşın biran önce bitmesi için, Amerika'nın müdahalesinin sona ermesi", "Vietnam'ın kaderinin, yalnız Vietnam halkının kararına bırakılması", "Amerika'nın Vietnam'da sürdürdüğü son derece vahşi savaş yöntemlerinin yerilmesi", "insanlığın da, demokrasinin de, ulusların kendi kendilerini yönetme ilkesinin de, bu savaşın hemen bitmesini gerektirdiği" yolundaki görüşler, 18.2.1968'de Berlin'de düzenlenen yürüyüşten daha önce ve daha sonra, Demokratik Dünyanın en tanınmış kişilerince, sayısız kitap, makale, konuşma ve söylevde açık seçik dile getirilmiştir:

Gerek başlıkta formüle ettiğimiz, bu görüşler, gerekse onların bir tamamlayıcısı olarak "*GÜNEY VIETNAM'daki* rejimi, demokratik bir rejim ve Saygon Hükümetini halkın temsilcisi diye nitelendirme"nin, korkunç bir yalan olacağı (Güney Vietnam'da, kukla, satılık, eskiden beri her koloniciye hizmet etmiş, her türlü ahlâksızlık içinde yüzen ve Batı alemi için yüzkarası olan, gayrimeşru bir yönetimin varolduğu", "bu yönetimi istememenin, asla komünizmi isteme anlamına gelemeyeceği" görüşü de, düzinelerle başka Batılı Devlet, Siyaset ve Bilim adamınca savunulmuştur. Ve bu kişilerin hiçbirisi, *Kuzey Vietnam'daki rejimin savunuculuğunu* herhangi bir biçimde yapmış kişiler *değildir*.

Eğer Berlin'deki yürüyüşe katılmak, suç ve komünizm propagandası sayılırsa, *DE GAULLE'ün, ROBERT KENNEDY'nin*, büyük ve liberal tarihçi *ARNOLD TOYNBEE'nin*, ünlü Alman düşünürü Prof. *KARL JASPERS'in*, ABD'nin başkan adayları *MANSFIELD, LINDSAY, Mc GOVERN, FULLBRİGHTE, Mc CARTHY* ünlü Amerikan Senatörü *YOUNG MORSE'nin*, *GRUENING'in* ve daha birçok Amerikalı Parlamenterin, İsveç Başbakanı *OLOF PALME'nin*, Alman Cumhurbaşkanı *HEINEMANN'ın*, Alman Başbakanı *WILLY BRAND'ın*, Alman Milli Savunma Bakanı (ve sonraki başbakanı) *HELMUT SCHMIDT'ın*, Fransız Cumhurbaşkanı *POMPIDOU'nun*, Dominik Cumhuriyeti eski liberal Cumhurbaşkanı ünlü *JUAN BOSCH'ın*, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri *U-THANT'ın*, *KURT WALDHEIM'in*, ki şimdi de Avusturya Cumhurbaşkanı olmuştur ve Naziliği iddia edilmektedir- Amerikan Cumhurbaşkanı adaylarından senatör *Mc GOVERN'in*, hele hele *DE GAULLE'ün*, Fransız Dışişleri Bakanları *COUVE DE MURVILLE, MICHEL DEBRE ve SCHUMANN'ın*, Fransız Başbakanı *CHABAN-DELMAS'ın*, İngiliz Başbakanı *HAROLD WILSON'un* da, *K O M Ü N İ S T O L M A L A R I* gerekecektir. Böylesine "*AKIL ALMAZ* sonuçlara ulaştıran bir fetvaya" imzasını atan bir MİT Müsteşarı, kendisinin ve makamının itibarını nasıl tahrir ettiğinin acaba farkında değil midir?!

Yıllardan beri dünyanın her dilinde binlerce gazete ve dergi makalesinde ve yüzlerce kitapta, Vietnam'daki savaşın içyüzü, en açık ve en acıklı bir biçimde ortaya koyagelmıştır. Bunlardan yapacağımız nakiller en azından birkaç yüz sahifelik yer alacağından, onları "Vietnam sorunu" başlığıyla yayınlayacağımız bir kitaba bırakarak (*) MIT Müsteşarı Paşanın Vietnam konusundaki yargısını çürütecek bu kitaplardan birkaçının adını anmakla yetineceğiz: *FELIX GREEN'in*, "Vietnam, Vietnam", *J.J. SERVAN SCHREIBER'in* "Amerika Meydan Okuyor", *HELMUT RÖDL'ün* "Vietnam" başlıklı, *DAVID HALBERSTAM'in* Pulitzer Ödülünü kazanan Vietnam'a ilişkin yapıtını, Amerikalı yazar *ARTHUR M. SCHLESINGER'in* "Acı Miras" adlı kitabını, *PARİS, BRÜKSEL ve NANCY Üniversiteleri Profesörü* ünlü *CHARLES CHAUMOND'un* birçok Tanınmış Bilim ve Siyaset Adamının katıldığı ünlü "Amerika'nın Vietnam'a müdahalesinin tahlili" adlı raporunu özellikle anmak isteriz. (59)

Bu rapora imza atan tanınmış bilim adamı *MAURICE DUVERGER'nin*, Vietnam Savaşı'nın durdurulmasını savunan ve ABD yönetimini bu konuda kınayan çabaları, bundan ibaret değildir. Onun *Le Monde'da* çıkan ve Amerikan yönetimini suçlayan yazılarından bir tanesi, 17.2.1968 *Cumhuriyet* gazetesinde de aktarılmıştır. (60)

Fransız *JIAN CHESNEUX'un* "Vietnam" başlıklı, *WERNER HOLZER'in* Vietnam'a ilişkin yapıtını, *HARRISON E. SALISBURY'nin* "Düşman Hatları Gerisinde" *CARL-CHRISTOPH'in* "Amerika ve Vietnam İhtilafı" adlı yapıtlarını da örnek olarak anmak isteriz. (61) Batı Avrupa Hukukçularının düzenlediği ULUSLARARASI DEMOKRAT HUKUKÇULAR KURUMU'nun ve BATILI HUKUK DERNEKLERİ temsilcilerinin biraraya gelmesi suretiyle BRÜKSEL'de 10-11 Aralık 1966'da düzenledikleri *VIETNAM KONGRESI'nin* raporu da, baştan sonuna "Amerika'nın Vietnam'daki müdahalesinin, hem hukuksal, hem de başka her bakımdan ne kadar yanlış, zararlı ve tehlikeli" olduğunu göstermektedir.

RICHARD A. FALK'ın Başbakanlığında ve *JOHN H.E. FRIED'in* Raportörlüğünde "Vietnam Politikasına İlişkin Danışma Hukukçular Konseyi'nin Hazırladığı 80 küsur sayfalık Amerikan Raporu", Amerika'nın müdahalesinin yanlışlığını, hukuka aykırılığını, gayri meşruluğunu, andlaşmalara karşılığını ve her bakımdan gereksiz ve olumsuz bir hareket oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

"Vietnam'daki Amerika'nın, hem kendisi ve hem de dünya için zararlı politikasını sürekli ve sistemli yazılarıyla teşhir eden dünyaca ünlü *DERGI ve GAZETELER* arasında, *DER SPIEGEL, NEW WEEK, TIME, ATLAS, WELTWOCH*e dergilerini, *NEW YORK TIMES, LE MONDE, NEUE ZÜRCHER ZEITUNG* gazetelerini de özellikle anmak isteriz. Bu gazete ve dergilerde, çeşitli makale ve röportajlar yanında, sık sık dünyanın her yerinde ve özellikle Amerika'da ABD'nin Vietnam'daki müdahalesini kınayan onbinlerce, hatta yüzbinlerce kişinin katıldığı protesto mitinglerini, bildirilen haberler de sık sık yer alagelmıştır.

Şimdi körlerin bile gözünü açacak bir belgeyi sunuyoruz. Hem de Müsteşar Paşanın bile ulaşabileceği bir kaynaktan (bir Türk gazetesinden) aktararak: *KAO KI de, MIT MÜSTEŞARINA GÖRE "KOMÜNİST"İN BİRİ ÇIKTI*: Vietnam'ın 1968'lerde diktatörü olan ve Amerikalıların biraralık en makbul ve muteber adamı (tam uşağı) olan *KAO KI* bile, Amerika'nın Vietnam'daki durumunu, en ağır bir şekilde yermiştir. Batı Almanya'nın liberal eğilimli *STERN* Dergisinin yaptığı bir söyleşinin bir kısmını, *AKŞAM* Gazetesinin 14.4. 1968 günlü sayısından aktarıyoruz. Gazetede ki manşet ve altında gelen birkaç satır şöyle: "KAO KI'nin tarihi itirafı: VIETNAM KÖYLÜSÜ AÇ GEZİYOR. Güney Vietnam Cumhurbaşkanı KAO KI, geçenlerde kendisi ile görüşen *STERN* Mecmuasının bir muhabirine

verdiği beyanatta, bütün dünya kamuoyunun ilgisini kendi üzerinde topladı. Özgür ülkelerce 'Amerika'ya satılmış bir kişi' olarak vasıflandırılan KAO KI, bu beyanatında Amerikan emperyalizmi ve sömürgeciliği aleyhine en ağır sözleri söylemektedir. Aşağıda, KAO KI'nin İtalyan Gazeteci *Oriana Falaci*'yle yaptığı konuşmanın özetini bulacaksınız: 'Beni öldürecek olan asla bir komünist olmayacaktır' diye söze başladı KAO KI, 'Beni öldürecek olan mutlaka karşı taraftan birisi olacaktır. Amerikalılar benden hoşlanmaz. Çünkü yalanlarını ortaya çıkarmaktayım. Onları itham etmekteyim. Bu yüzden onlar için tehlikeli bir adam sayılmaktayım! 'Amerika kendi menfaatini gözetiyor! 'Amerikalılar müt-tefikleriniz değil mi?' sorusuna karşı da: 'Amerikalılar demokrasi prensiplerini ve özgür-lüğü korumak için burada olduklarını iddia ediyorlar. Ben buna inanmıyorum. Amerikalılar burada kendi menfaatlerini -ki bunlar Vietnam'ın menfaatleri ile bağdaşmamaktadır- müdafaa etmek için bulunmaktadırlar. Onlar burada Asya'da komünizmin yayılmasını önlemek için bulunmamaktadırlar'."

Amerika'nın *DIEM* yerine yerleştirdiği *kendi adamı* ve komünistlerin 1 numaralı düşmanı *KAO KI* dahi böyle diyebiliyorsa, "Amerikalıların Vietnam'daki tutumlarını kınamanın, *komünizmle hiçbir ilgisi bulunmadığını*" körlerin ve sağırın bile tereddütsüz kabul etmesi gerekmez mi?! Meğer ki, kişinin RUHU ve BEYNI kör ve sağır ola!.

MIT MÜSTEŞARI, TÜRK BASININI DA HIÇ OKUMAZ MI: "MIT yetkilileri, yabancı dil bilmek zorunluluğunda olmayabilirler, yabancı dil bilen elemanlara *sahip olmamayı* da, kendilerine özgü bağnaz (fanatik) bir milliyetçilik anlayışı ile yeğleyebilir. Bu nedenle, "Vietnam sorununu -bilgisizlikleri sonucu- Kuzeydeki komünist rejim ile, Güneydeki milliyetçi sandıkları yönetim arasında süregelen bir savaş sanmış" olabilir. Bu yüzden, "Güneydeki sözde demokratik ve sözde milliyetçi rejime yardım eden ABD'nin eleştirilmesini, Güney Vietnam halkının ve demokrasilerin aleyhine bir davranış" sanmış olabilirler. "Bilmemek günah değildir, adamın kastı yoktur" diye düşünenler olabilir. Eğer Türk gazetelerinde Vietnam sorunu konusunda yeterince haber ve makale yayınlanmamış olsaydı, böyle bir "mazeret" belki akıldan geçebilirdi. Ama şimdi göstereceğiz ki, Türk Bilim Adamları, sorumlu yerlerde görev yapmış Askerlerimiz, Gazetecilerimiz, Siyaset ve Devlet adamlarımız dahi, MIT Müsteşarını -onun fetvasını Askeri Savcıya ve Sıkıyönetim Mahkemesi'ne göndermekten alıkoyacak kadar ve hatta fazlasıyla- aydınlatıcı yayınlarda bulunmuşlardır. Ülkemizde Siyasal Tarih ve Dış İlişkiler alanında en büyük otorite olan (ve komünizmle bir ilişkisi düşünölemeyecek) rahmetli Prof. **AHMET ŞÜKRÜ ESME**'nin, Vietnam konusunda (buraya kadar belirttiğimiz görüşleri dile getiren) *100'den fazla Türkçe makalesi* yayınlanmıştır.

Sadece rastgele 4 örnekten birkaç cümle veriyoruz: "Suçu Keçiye Yükleme Çabası" adlı makalesi şöyle sona ermektedir: "Bu, canlı her kişinin öldürülmesi, ormanların yakılması, suların zehirlendirilmesi, bitkilerin yok edilmesi, toprağın çöle çevrilmesi demektir. Amerika'nın sürdürdüğü savaş değil *jenosittir*." "Gidecek ve Kalacak Amerikalılar" başlıklı ve 21.3.1969 günlü yazısını da ise şöyle bitiriyor: "Propaganda yaparken kışkırtmanın bir örneğini, geçen gün Amerikan Haberler Bürosu'nun önünden geçerken gördük. Bu büronun önündeki camedanda, Vietnam Savaşı'nda *Vietkong'u* suçlu gösteren birtakım resimler asılmıştı. İşin içyüzünü bilenler, Vietnam'daki kanlı savaştan *kimlerin sorumlu* olduğunu da bilirler. Bu fotoğraflar, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde değil, hatta *Amerikan şehirlerinde bile asılamaz*. FAKAT TÜRK HALKI HER YALANI YUTAR HESABI İLE, Ankara'da Tarihin en büyük Kurtuluş Savaşı'nı yapmış olan bir kahramanın adını taşıyan bulvarda asılıyor ve *AYNI KURTULUŞ SAVAŞINI YAPMAKTA OLAN İNSANLAR SUÇLANIYOR*. Halkı kışkırtabileceği de tahmin edilmiş olacaktır ki, camedanı korumak için yanına iki Türk polisi diktiriliyor. YANLI TÜRK HALKINI KANDIRMAK İÇİN ASILAN RESİLERİ TÜRK POLİSİ KORUYOR."

Bu sözler suç idiyse, niçin kovuşturma yoluna gidilmedi. Eğer bunlar suç değilse -ki değildir- Berlin Vietnam yürüyüşüne katılmak nasıl suçlanabilir?!

Profesör *ESMER*, "Büyük Bir Kurtuluş Savaşı" başlıklı 3.9.1972 günlü yazısında da şöyle diyor: " (...) Bu teknolojik savaş da, Vietnam Ulusunun mücadele azmını kıramamıştır, zira bu bir *MİLLİ KURTULUŞ HAREKETİDİR*. Atatürk diyor ki: 'Bir milletin ruhu zaptolunmadıkça, bir milletin azim ve iradesi kırılmadıkça, o millete hâkim olmaya imkân yoktur'. Ve gene 'Mahkûm olmak istemeyen bir milleti, tahtı esaretinde tutmaya muktedir olacak kadar kuvvetli müstebitler artık bu dünyada yoktur'. Vietnamlılar 8 yıl (1946-54) Fransızlarla savaştılar, 18 yıldır da (1954-72) Amerikalılarla savaşıyorlar. Fransızlara karşı bir Dumlupınar (Dien Bien Fu) kazandılar, bir gün Amerikalılara karşı da bir Dumlupınar kazanacaklardır."

Prof. *ESMER*, "Vietnam Katliamı" başlıklı (26.1.1969) yazısında da şu cümlelere yer veriyor: "Yeşil bereliler olayından sonra, Vietnam'da *BAŞKA BİR KATLİAM* hakkında Amerikan basınında çıkan haberler, dünya ölçüsünde heyecan ve *TIKSINTI* uyandırmıştır. Bu haberlere göre, bir Amerikan Piyade Kolu 16 Mart 1968 gününün sabahında bir Vietnam köyüne girmiş, üzerlerinde silah bulunmayan köylüler tarafından gayet iyi şekilde karşılanmış, fakat askerler bütün köylüleri aralarında 20'şer metre mesafe bulunan üç adet evde topladıktan sonra, her üç evi de dinamitle havaya uçurmuşlardır. Olayı *New York Times* gazetesi muhabiri şöyle anlatıyor: 'Evlerin havaya uçurulmasından sonra Amerikan askerleri, bu kez, hayatta kalanları teker teker idam etmişlerdir. Bu katliamdan, üstüste cesetler altında saklanmayı başaran birkaç kişi kurtulmuştur.' Öldürülenlerin hepsi de kadın, ihtiyar ve çocuktur. 30 dakika süren *KATLİAMDAN* sonra Amerikalı askerler, büyük zafer kazanmış bir eda içinde köyden ayrıldılar. (...) Söz konusu katliam, münferit bir olay değil, *belki, Vietnam da her gün oynanan bir dramdır*. Nitekim o bölgedeki Vietnam Askeri Komutanı, 'haber aldık fakat *olağanüstü bir durum saymadık*' demiştir. Vietnamlılar, kendi ırkdaşlarının Amerikalılar tarafından öldürülmesini 'olağan' görüyorlar. Hatta bu *Saygon'lu komutan* demiştir ki: Vietkong bu olay hakkında bir broşür yayınlamıştı, propagandadır diye, onu toplattık. Şimdi de kukla hükümetin başkanı *VAN THIEU*, dostlar alış-verişte görsün diye, araştırma açtığını söylemiştir. Araştırma açmıştır da ne olacak? Amerikan askerlerinin suçlu olduklarının meydana çıkarıldığı farzedilsin; *KUKLA HÜKÜMETİN* onları cezalandırmaya yetkisi var mıdır? Pentagon bu çeşit olaylarla ilgili bilgilerin açığa vurulmasından korkuyor, zira bunlar kendi bilgisi, *kendi direktifi, kendi emirleri altında işlenen suçlardır*. Amerikan askerlerinin gözünde, Vietnam'ın sinek kadar değeri yoktur. Başkalarını derde soktular diye, *bütün Vietnamlıları öldürmek eğilimindedirler*, (...) Hemen belirtilmelidir ki, bu katliamlardan *AMERİKA'NIN HALKINI sorumlu tutmak yerinde olmaz*. Truman zamanından başlayarak, Eisenhower, Kennedy, Johnson ve şimdi de Nixon dönemine kadar Vietnam hakkındaki *GERÇEKLER HALKTAN GİZLENMİŞ, halk aldatılmıştır*. Daha geçen 3 Kasım tarihli nutkunda da Nixon (...) *BİLEREK YALAN SÖYLEMİŞTİ*. İyi niyetli Amerikan halkı anlamalıdır ki, katliamlar münferit olaylar değil, bütün *VIETNAM SAVAŞI'NIN KENDİSİ BÜYÜK BİR KATLİAMDIR*."

Amiral *SEZAI ORKUNT'un* da, gazetelerde yayınlanan pek çok yazısında, aynı nitelelikteki görüşler dile getirilmiştir. Örneğin 6.5.1970 günlü yazısında şu cümleler de yer alıyordu: "Amerika da, her müdahaleci devlet gibi, bir ülkeye yardım ederken, kendileri gibi düşünen *YABANCI DEVLETİN POLİTİKASINI KAYITSIZ ŞARTSIZ BENİMSEYEN İDARELERİN MİLLİ OLAMAYACAĞI*, kendi davalarına ciddi bir şekilde hizmet edemeyeceği, bu gibi idarelerden sadece *MENFAAT VE İRTİKÂP DÜZENLERİ DOĞACAĞI* gerçeği düşünölmek istenmektedir, veya haddizatında bu nokta Amerika'yı ilgilendirmektedir. Amerika için gaye, *kendi anlayışında yönetimler uygulayan idarelerin geçici de olsa iş-*

başına gelmesidir. Yönetimde başarılı olamazlarsa, zamanla yeni bir alternatif aranmakta ve ekseriyetle askeri idarelerde karar kılınmaktadır. Amerika'nın istediği iktidarlar, hem kuvvetli olacak, hem MİLLİYETÇİLİK YAPMAYACAKTIR. Bir dış politikası olacak, fakat AMERİKA GİBİ DÜŞÜNMEYİÇE MAKBUL SAYILMAYACAKTIR. Milli bir ekonomisi olacak, fakat yabancı sermayenin kontrolü altında bulunacak, mümkünse Amerika'nın ekonomik sistemine entegre olacaktır. Bir ordusu olacak, FAKAT BU ORDU AMERİKA TARAFINDAN ÇİZİLEN HEDEFLER DIŞINDA KULLANILMAYACAK ve bölgesel iktidar bunu kabule mecbur bırakılacaktır. Bu ZİT ŞARTLAR altında, değil kuvvetli devlet olmak, kurulu düzenin nasıl yaşadığına hayret etmek gerekir. Ne çare ki, bu tarz yönetim, büyük devletlerin tabiatında vardır."

Evet, Amiral Orkunt böyle diyordu. Müsteşar Paşaya göre, acaba GENELKURMAY ESKİ İSTİHBARAT DAİRESİ BAŞKANI EMEKLİ AMİRAL SEZAL ORKUNT DA MI KOMÜNİSTTİR?!

Prof. HALUK ÜLMAN, Orgeneral REFAİK TULGA ve daha birçok tanınmış sivil ve asker uzman yazarın, Vietnam'daki Amerika'yı kınayan düzinelerle yazılarını bir yana bırakarak, pek çarpıcı son bir örnek ile bu konuyu kapatmak istiyoruz: MİT Müsteşarı Paşanın, Sıkıyönetim Komutanlığı'na (Askeri Savcılara ve Hakimlere sunulmak üzere) gönderdiği yazısını imzaladığı günlerde TRT yönetim kurulunda Hükümetin temsilcisi olan eski Askeri Hakim FIKRET EKİNCİ'nin Vietnam sorununa ilişkin yazılarında dile getirdiği mantık ve duyguya dahi hiç önem ve değer vermemiş olmasını, yadırgamamaya olanak var mıdır?! 1 Numaralı komünizm düşmanı olan rahmetli FIKRET EKİNCİ, bakınız "Vietnam Savaşı konusunda Amerika'yı eleştirmemeyi, ya da Vietnam halkının direnmesini haklı görmemeyi", ne denli ağır bir dille kınamaktadır. "Bir yazar olarak, fikir HAYSIYETİNE ÖNEM VEREN BİR İNSAN OLARAK, AÇIK AÇIK SÖYLÜYÖRÜM VE YAZIYORUM KI, VIETNAM HALKININ, DIŞ SALDIRILARA, İNSANLIK DIŞI İMHA POLİTİKASINA KARŞI GÖSTERDİĞİ KAHRAMANCA DİRENİŞİ, HAYRANLIK İLE ALKIŞLIYORUM. BÜTÜN İNSANLIK, AMERİKA'NIN KURUCU ATALARININ RUHUNU TEMSİL EDEN AYDINLARI VE HALKININ BÜYÜK ÇOĞUNLUĞUNU, VIETNAM HALKININ SAVAŞINI, VATANPERVERLİĞİNİ ÖVMEKTEDİR. YALNIZ HARP KUNDAKÇILARI, MİLLETLERARASI HAYATTA KUVVET POLİTİKASININ TARAFTARLARI, SÖMÜRGEÇİLER, VIETNAM HARBİNİ TASVİP EDEBİLİRLER. VIETNAM İNSANLIĞIN KANAYAN BİR YARASIDIR. Feyzioğlu MİLLİYETÇİ OLSA İDİ, VIETNAMLILARIN DİRENİŞİNİ ALKIŞLARDI. ÇÜNKÜ MİLLİYETÇİLİK VE 'SELF DETERMINATION' BİR MİLLETİN KENDİ MUKADDERATINI KENDİSİNİN TAYİN ETMESİ İLKESİ, BİRBİRİNDEN AYRILMAZ ŞEYLERDİR. SELF-DETERMINATION İLKESİ MİLLİYETÇİLİĞİN ÇOCUĞUDUR. BÜTÜN KOLONİLER, BU İKİ İLKE İLE BAĞIMSIZLIĞA KAVUŞMUŞLARDIR. BAĞIMSIZLIK BİLİNCİNE SAHİP BİR İNSAN, 1954 CENEVRE ANLAŞMASINI BİR TARAF İTEREK VIETNAM'DA SERBEST SEÇİM YAPTIRMAYARAK VIETNAM HALKININ KENDİ KADERİNİ KENDİSİNİN TAYİN ETMESİNİ BİR TARAF İTEREK, KUVVET POLİTİKASINI YÜRÜRLÜĞE KOYANLARI ALKIŞLAYAMAZ. Bir kere kuvvet politikasını alkışladık mı, üçüncü dünyayı, bütün Avrupalı müttefiklerimizi ve tarafsız Avrupalıları karşımıza alırız. Çünkü bu politika milletlerarası hayatta kaos yaratır. İkinci Dünya Harbi'ni bu politika çıkarmıştır. İnsanlığın sonu olacak bir atom harbini, nükleer harbi, bu politika çıkarabilir. BU POLİTİKA, kolonileşimi tasfiye eden ve yeni bir milletler çağı açan İkinci Dünya Harbi'nden sonraki milletlerarası gelişme ve hayat düzenine tamamen aykırı, hem de kuvvet yoluyla ESKİ SÖMÜRGEÇİLİK ANLAYIŞININ EN KÖTÜ BİÇİMDE SAHNEYE KONUŞUDUR, (...) Kaldı ki Vietnam'da birtakım silahların tecrübe edilmesi, İNSANLARIN TECRÜBE KOBAYLARI GİBİ YAKILMASI, ÖLDÜRÜLMESİ, İNSANLIK DIŞI BİR CİNAYETTİR. BU BİR JENOSİD SUÇU, BİR İRKİN YOK EDİLMESİDİR. EĞER BİZ BUNU ALKIŞLARSAK, KIBRIS'TA TÜRK SOYUNA

KARŞI JENOSİD SUÇUNU İŞLEYEN MAKARİOS'A NE DİYE BİLİRİZ? (...) TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ, MİLLİYETÇİLİĞİMİZİN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI İDİ. YANİ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ, MÜSTEMLEKECİLERE KARŞI KENDİ KADERİNİ KENDİSİNİN TAYİN EDECEĞİNİ SİLAH OLARAK KULLANMAKTAYDI. BU SAVAŞ BÜTÜN DÜNYAYA ÖRNEK OLMUŞTUR. AYNI ŞEYİ YAPAN VIETNAM'I HİÇBİR TÜRK MİLLİYETÇİSİ AYIPLAYAMAZ!" (*Fikret Ekinci*, "Milliyetçi Değilsin", *Ulus*, 16.5.1967).

Dostumuz Feyzioğlu'na karşı kullanılan bu deyimlere katılacak değiliz. Bu cümleleri aktarmamızın nedeni, Müsteşar Paşanın "Vietnam'da savaşın sona ermesi amacına yönelik olan bir mitinge katılan kişileri mahkûm ettirmek için mahkemelere yazılar göndermesinin, *1 Numaralı anti-komünistlerin bile ne denli yadırgayacağı* bir fikir bağnazlığı oluşturduğunu göstermektir. Yukarıda Fikret Ekinci'den aktardığımız sözler, Müsteşar Paşanın suçlamalarına karşı -haklı olan- "en ağır bir saldırı"dır. Çünkü Vietnam Savaşı'nda Amerika'nın yanında görüldüğü için "milliyetçilikle" bile ilgisi olamayacağı ilan edilen Prof. Feyzioğlu, MİT Müsteşarı gibi, "Vietnam'daki korkunç savaş bitsin diye yapılan (ve başka hiçbir amacı bulunmayan) bir mitinge katılanları, komünizm propagandasından mahkûm edilmeleri için" Mahkemelere ve Savcılara fetvalar göndermemiştir. "Vietnam sorusunda açıkça Vietkong'un haklılığını kabul etmedi, Amerika'yı bu tutumundan ötürü kınamadı" diye o bile "milliyetçilikle ilgisi olmayan bir kişi" sayılırsa, -*Fikret Ekinci'nin* gözünde- Müsteşar Paşamız acaba ne sayılacak?!

Daha birçok yazısında Amerika'daki Vietnam ve Vietnam'ın kurtuluş savaşı hakkında aynı nitelikte yazılar yazan Fikret Ekinci, Berlin'deki Mitingte hazır bulunmamızdan birkaç gün önce Berlin'de okuyabildiğimiz 3 Şubat 1968 günlü ve "*İnsan Mezbahası*" başlıklı yazısında şu cümlelere de yer vermekte idi: "Vietnam harbinin sonucu ne olursa olsun, İNSANLIK YÖNÜNDEN BU YÜZ KIZARTICI VAHŞETLER, *BÜTÜN İNSANLIK İÇİN BİR LEKE OLARAK KALACAKTIR*. İnsanlık bu VAHŞİ ve kanlı öldürmelere, her taraftan gelen birçok masum insanların feci biçimde öldürülmelerine, *SEYİRCİ KALMAKTA DEVAM Mİ EDECEKTİR?* Vietnam harbi insanlığın *unutulmaz dramlarından* biri olarak tarihe geçmiştir. Bir millet ne kadar güçlü olursa olsun, ne kadar yüksek bir tekniğe sahip bulunursa bulunsun, onun kudreti yine de sınırlıdır. Amerika, *ÖLMEYİ KABUL EDEN BİR MİLLETİ YENMENİN MÜMKÜN OLMADIĞINI* acaba anlayabilecek mi? Amerika'nın Vietnam politikasını, *İNSANİ, HUKUKİ, MORAL YÖNDEN HİÇBİR ZAMAN ONAYLAMADIK*. Ama bugün güç bir durumda olan ve Asya bataklıklarında en iyi evlatları boğazlayan bir dostu, en acılı anında yermek, özellikle yalnızlık içine kendi kendisini itmiş birdostu yaralayacak biçimde tenkit etmek istemiyoruz. Ama *AMERİKA'NIN EN VATANPERVER EVLATLARI, EN İYİ KAFALARI, BU HARBE KARŞI DİKİLMİŞERDİR. ÖZELLİKLE SON İKİ YILDA VIETNAM POLİTİKASINA KARŞI AMERİKA'DA BAŞLAYAN DİRENİŞ, HİÇBİR AMERİKA'NIN DOSTU YA DA DÜŞMANI TARAFINDAN YAPILMAYAN BİÇİMDE*, kendi idarecilerine karşı bir moral karşıkoyma hareketidir. Yanlış bir politakadan ötürü böyle idealist ve moral örnekler veren bir milleti, toptan suçlamak kimsenin aklından geçmez... Taraflar için şerefli bir sulh ve *VIETKONG'UN GÜNEYİ TAMAMEN KONTROL EDEN BİR GÜÇ OLARAK* kabul edilerek, *GÖRÜŞMELERE KATILMASINI KABUL ETMEKTEN BAŞKA ÇIKAR YOL YOKTUR. AMERİKA DA DÜNYA DA BİLİYOR KI, VIETKONG BİR MİLLİYETÇİ HAREKETİN ÖLCÜLERİDİR. BAĞIMSIZLIKLARI İÇİN, ÜLKELERİ İÇİN DÖVÜŞMEKTEDİRLER. BÖYLESİNE ÖLEN İNSANLAR, HİÇBİR ÜLKENİN HAKİMİYETİNİ KABUL ETMEZLER. NE KIZIL ÇİN'İN NE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN*. Amerika önce bunu kabul etmelidir. Sonra, *VIETKONG'UN GÜNEYİN TEK GERÇEK GÜCÜ OLDUĞUNU* kabul ederse, mesele çözüme yaklaşır."

Ekinci, "Niçin Go Home?" başlıklı yazısında da şöyle diyor: "Bizzat Amerika'da gençlerin, ilim adamlarının, hatta akli başında işadamlarının, *AMERİKA'NIN VIETNAM*

POLİTİKASINA KARŞI GÖSTERDİKLERİ TEPKİ, BİZİM BAZI KURULUŞ VE GENÇLERİMİZİN TEPKİLERİNDEN KAT KAT ŞİDDETLİDİR. BUNU DA NORMAL KARŞILAMALI, bunlara bakarak memleket çöküyor diye kaygılanmamalıyız. Bugün Amerika'ya kafa tutan De Gaulle, bir Burjuvazi temsilcisidir... Türkiye'de Burjuvazi olsa, *MİLLİYETÇİ* olurlar. Oysa ki bunlar, *MÜSTEMLEKÇİ*, göbekleri dışarı bağlı *PARA FEODALLERİ*, sosyal ve siyasi prestij satılıklarıdır, Amerika olmaz ise, başka birini bulacaklardır."

Demek ki, bu cümleleri yazan *Fikret Ekinci* komünist sayılmayacak -ki komünist değildir-, komünist propagandası yapmış sayılmayacak -ki yapmış değildir- ve bu sözleri söylemiş yazmış olan *Fikret Ekinci* anarşik hareketleri dolaylı olarak desteklemiş olmayacak -ki desteklemiş değildir-; ama Berlin'de bütün bir Türk kamuoyunun meçhulü olarak yabancıların yaptığı bir yürüyüşe katılan, ağzını açıp bir kelime söylemeyen, bir İnsan Hakları Dersi Profesörü, aradan *üç buçuk yıl geçtikten sonra* "*Berlin'deki* mitinge katılarak, hem *Avrupa'da komünizmi yaymış*, hem de bu davranışı ile *Türkiye'deki bazı yasadışı eylemleri yaratmış*" sayılacak! İşte "güvenlik soruşturmalarının dayandığı felsefe ve güttüğü amacın ulaştırdığı" dahiyane sonuçlar! Bu kişiler ve kuruluşlar için, bir eylemin kendisi değil de, onun *kimin tarafından yapıldığı* önemli.

Bu Vietnam yürüyüşü konusunda, *genel MİT* raporunda da, şu çok *ilginci* cümleler yer alıyor: "14 Aralık 1967'de Stuttgart'da, 18.1.1968 günü Batı Berlin'de konferanslar veren Muammer Aksoy 17-18 Şubat 1968'de Batı Berlin'de Amerikan ve Vietnam harbi aleyhinde yapılan mitinge *KÖLN VE MÜNİH'TEN GELEN TANINMIŞ SOLCULARI ve MAHKÛM KOMÜNİSTLERDEN Dr. BALKIR YEKEBAŞ' ile grubunu HARARETLE KARŞILAMIŞTIR*" (M.A.'a ilişkin *genel MİT* raporu, s. 7).

Genel raporda ağırlık, kimlerle konuştuğum üzerindedir. "*Köln'den gelen tanınmış solcuları*", "*hararetle karşılamışım*". Bir istihbarat raporunda, isim verilmez mi? "Köln'den gelen tanınmış aşırı solcuların" kimler olduğu kaydedilmez mi?! Başlı başına şu ifadedeki lâuballik (ciddilikten uzaklık), bu raporların niteliğini göstermeye yeter. Sözüünü ettikleri tanınmış solcular, "demokratik solcu mu, yoksa MİT'in aşırı solcu diye nitelendirdiği kim-selerden" mi? Bu bile kaydedilmemiştir. Oysa Köln'den gelen Türkler, MİT raporunun başka bölümlerinde de adı geçmiş olan ATÖF'ün iki temsilcisidir (Genel Başkanı ile Köln Şubesi Başkanıdır). Bunlar ise, *sosyal demokrat* olup, haklarında bugüne kadar bizim meşhur 141-142'ye dayanılarak, olağanüstü dönemlerde bile dava açılmamıştır. Ve bunlardan bir tanesi sonradan SBF Ankara Hukuku Doçenti olmuş, sonra da 1402 sayılı yasaya göre birçok meslektaşının yargılanmaksızın görevden uzaklaştırılmasına karşı protesto olarak istifa etmiştir. Öteki de, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

BALKIR YEKABAŞ'a gelince: Adını o güne kadar duymadığım bir kişi olup, o gün mitingin sona erdiği meydana birbirini görüp biraraya gelen Türkler birbiri ile tanışılırken adı söylenmiş olabilir; ama hatırlayabilmeme imkân yoktur. Yüzünü, sonradan ancak MİT ajanı H.'nin MİT'e sunduğu (ve ilgililerin adını yazdığı) resimler arasında gördüm. Ve bu kişi ile ne önce, ne de sonra hiçbir ilişkim olmadığı gibi, nerede yaşadığını da bilmem. Bunları kaydedişimin nedeni, MİT ajanı (beşinci sınıf gazetecinin) ilkelik ve zavallılık derecesini göstermektir. Bu zatın, "*hararetle karşılama*"nın hiç değilse nasıl olduğunu belirtmesi gerekmez miydi? "Dr. falan filan" demişlerdir, ben de "elini sıkıp merhaba" demişimdir. Bunun ötesinde "*nasıl bir hararet gösterdiğimi*", gerçekten bilmek isterdim. Eğer yakınlarından öpmüş olsaydım, "zehir ajan" bu fırsatı asla kaçırmaz, fotoğrafı çekerdi. Demek ki, olsa olsa adamın elini sıkarken, *tebessüm etmişim* -ki istisnasız herkesin elini öyle sıkardım- kasılma ve poz yapma adetim yoktur. Bu zavallı yaratık, davranışımı "hararetle karşılama" kategorisine sokmuş! Ama MİT'in ya da ajanlarının kurallarına göre, somurtarak el sıkmak, ya da el sıkmadan önce güvenlik soruşturması raporunu istemek

gerekliyorsa, bundan sonra artık mazisini iyi bilmediğim bir kişi, Türkiye'de ya da yurt dışında tanıtılınca, elini somurtarak sıkmak yoluna gideceğim; ve tüm okuyucularıma da, ajan H'yi (ya da benzerlerini) ve MİT uzmanlarını memnun etmeleri için böyle davranmalarını salık veririm!

C. Belli bir tek kişiye ilişkin genel ve özel MİT raporlarından verdiğimiz iki örnek ve ayrıca bu raporlarda yer alıp sadece değinmekle yetindiğimiz bazı olayların analizinin ulaştırdığı sonuçlar:

Bu yazının (VIII) bölümün A ve B bentlerinde, üzerinde durduğumuz 2 adet örneğin ve yazımızın (III) bölümünde değindiğimiz başka olayların MİT'ce ele alınış ve değerlendiriliş biçimi, aşağıdaki gerçekleri kesinkes ortaya koymuştur:

1. MİT ajanları, uzmanları, yetkilileri ya da müsteşarları, genellikle "*Devletin varlığını, bağımsızlığını, bütünlüğünü ve güvenliğini ilgilendiren*" *bilgileri* toplama, birçok olayda (istihbarat görevini devletin güvenliği doğrultusunda yürütme) ve topladığı bilgileri de bu amaç doğrultusunda objektif biçimde değerlendirme yoluna gidecek yerde, MİT'in asıl amaçlarından saparak, kendilerini, "DEMOKRATİK SOL DOĞRULTUDAKİ VATANDAŞLARIN (hele siyasal yaşamda ve kamuoyunda yazıları, konuşmaları, partiçi ya da partilerarası girişimleri ve başarıları ile biraz gözdoldurmuş tüm sosyal demokratları) *dosyalamak*, onları siyasal yaşada *etkisiz* hale getirmek ve mümkünse herhangi bir biçimde *cezalandırarak* sol görüşlerden *uzaklaşmalarını* sağlamak" amacına yönelik çalışmalara adanmışlardır.

2. MİT'in astları ve üstleri, bu kuruluşun asıl varlık amaçlarından saparak, "kişilerin toplum ve dünya görüşlerini, çalışmalarının odağı" haline getirip, "sol düşünceleri benimseyenleri yok etme tutkusunun tutsağı haline gelmek" ile de yetinmeyerek, *ikinci bir yanlış* da benimseme yoluna sapmışlardır: Demokratik soldaki kişilerin eylemlerini ve açıklamalarını, -hiç değilse- bir *fotoğraf* gibi dürüst biçimde yansıtaçak, Devletin ilgili organlarını GERÇEKLERE UYGUN BİÇİMDE AYDINLATACAK yerde, genellikle demokratik soldaki kişilerin katıldığı olayları ve onların açıklamalarını, *sistemli olarak TAHRİF ETMEK*, onların en masum eylemlerini "*Devleti ve Rejimi yıkmak için girişilmiş ve gerçek amacı saklanmış ihanetler*" olarak göstermek; ve onların açıklamalarını *değiştirerek*, -ne söylerlerse söylesinler, ne yazarlarsa yazsınlar- onları *Leninizm (komünizm)* propagandası yapan kişiler olarak damgalamak yoluna sapmışlardır.

3. Gizli raporların (MİT raporlarının ve Güvenlik Soruşturmaları raporlarının) en sakat, Anayasaya, Hukuk Devleti ilkelerine ve çağdaş demokrasiye en ters düşen yönlerinden biri de, bunlarda *EŞİTLİK İLKESİNİN* tamamen *hiç* sayılmasıdır: Başka deyimle, bir suçun varlığının ya da yokluğunun, *işlenen eyleme* göre değil, onu *işleyen kişinin kimliğine* göre saptanmasıdır. (A) için suç sayılan bir eylem, o eylemin çok daha ileriye gidecini (daha sivrisini) işleyen (B) için, tamamen caiz bir davranış sayılabilmektedir. Yalnız örnek olarak ele aldığımız iki adet olayda değil, -M.A.'a ilişkin gerek genel, gerek özel MİT raporlarında kaydedilen düzinelerle olayda- hele *NATO*, 141-142. maddeler başta olmak üzere, Toprak Reformu, Köy Enstitüleri, Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans vermek, 1961 Anayasası'nda devletin niteliği olarak *Milliyetçi Devlet* deyiminin değil, *Milli Devlet* deyimini seçilmesini tercih etmek gibi konularda, *sağda yer alan*, ya da kendisini sağcı olarak takdim etmese (hatta sosyal demokrat gibi görünse) dahi -şu ya da bu nedenle, MİT büyükleri ya da küçüklerinin gizli ve keyfi ölçütlerine göre- "*güvenilir kişi*" sayılan ayrıcalıklıların, çok daha ileriye giden yazı, ya da konuşmaları, toplumsal bir günah ya da suç *sayılmamakta*, buna karşılık *aynı konularda* onların açıklamalarına kıyasla *çok ılımlı* eleştiriler ise, ciddi olarak demokratik solda sayılan (sosyal demokrat) kişilerin kalemin-

den ya da ağzından çıkınca, *affedilmez suçlar* (komünizm propagandası yapma) olarak nitelendirilmektedir. Kısacası, MİT raporlarında, belli bir kişinin somut bir eylemi değerlendirilken, *eylemin kendisi değil*, o eylimi KİMİN YAPTIĞI göz önünde tutularak, daima ÇİFTE ÖLÇÜT (*çifte standart*) uygulanmıştır.

4. Yine incelediğimiz bir tek kişiye ilişkin genel ve özel raporlar bile açıkça göstermiştir ki, MİT uzmanlarının ve yetkililerinin, "demokratik solda olduğunu yazan ve söyleyen kişilerin, demokratik solda olduğunu KABUL ETMEMESİ HALİNDE, onlar *demokratik solda SAYILAMAZLAR*." Eğer MİT'in büyükleri ya da küçükleri, kendileri bakımından önemli sayılan bazı ölçütlere uymayan kişileri, *ancak aşırı solcu* olarak kabul ederse, bunun aksini kanıtlamak (ve demokratik solda bir kişi olabilmek) *olanaksızdır*. Kısacası kişi, kendi benimsediği, düşündüğü, gönül verdiği ve istediği siyasal doğrultunun değil, *ancak MİT'in uygun gördüğü* siyasal akımın mensubu olabilmektedir. Ne Mahkemenin beraat kararı, ne de başkaca kanıtlar, bu alanda yeterli sayılamazlar:

Bu yazının (V) bölümünün (Bf) bendinde, bu noktaya yine değinmiş ve bize ilişkin çeşitli MİT raporlarından sadece genel raporda, "bütün açıklamalarımıza, yazılı ve sözlü vurgulamalarımıza karşın, -MİT'in uygun gördüğü gibi anti-komünist bir kampanyayı yürütmeyi ihmal ettiğimiz için- *demokratik solcu olduğumuzun MİT'ce kabul edilmediğini*, birkaç örnek ile göstermiştik. Daha bize ilişkin birçok özel MİT raporunda da, demokratik solda yer aldığım (ya da Batılı anlamda demokratik sosyalist olduğum) yolundaki konuşmalarıma, MİT ajanlarıncı işaret edilmiş, ama sonuç olarak bu sözlerimin *doğru ve geçerli* sayılamayacağı ifade edilmiştir. (62)

Madem ki bu yazı, Prof. *BAHRI SAVCI'nın* Armağanı için yazılmıştır, onun da "MİT'ten *demokratik sol diplomasını* alıp alamadığını", (daha doğrusu bu konuda sınıfta kaldığını) belirtmek isteriz: 1971'lerde, kendi MİT raporlarını ele geçirdiğim gibi, -Prof. *BAHRI SAVCI'ya* açılan dava nedeniyle de- onun savunmalarının hazırlanmasına bir ölçüde katkıda bulunurken, bu değerli Ağabeyimize ilişkin MİT raporunun da bir kopyasını elde etmiştim (Ne yazık ki, arada geçen süre içinde bu raporun birçok sayfasını kaybetmiş bulunuyorum. Ancak elimde kalan sayfalar arasında son sayfa da yer alıyor). İşte bu raporun son sayfasının sondan ikinci paragrafı, gerçekten *INCI GIBI* gerekçelerle, "Bahri Savcı'nın asla DEMOKRATİK BİR SOLCU OLAMAYACAĞININ KANITLANMASINI İÇERMEKTEDİR Kİ, BİLGİNİZİ VE KÜLTÜRÜNÜZÜ ARTIRMANIZ için, bu cümleyi aynen aktarıyorum: "Diğer taraftan Prof. *BAHRI SAVCI'nın ÇETİN ALTAN, İLHAN SELÇUK* gibi kişilerle oturup *MAHREM OLMASI GEREKEN BAZI KONULARDA AÇIKÇA MÜDAVELEİ EFKÂRDA BULUNMASI* da, *suç teşkil etmese dahi* diğer bilgilerle birleştiği zaman, bu şahıs hakkında müsbet bir intiba bırakmamaktadır. ÇETİN ALTAN gibi Marksist-Leninist olduğu ve 'DEVİRİM İHTİLAL DEMEKTİR' dediği bilinen kişiyi, komünist ŞADİ ALKILIÇ'ı savunan ve bunları 'Sosyalist' sayan; İngiltere'deki anarşist öğrencilere 'Marksist' veya 'sosyalist' diyen bir kimsenin, GERÇEKTEN Demokratik Sosyalizmi benimsemiş olduğuna da KOLAY KOLAY İNANILAMAZ!"

Ne denli "bilimsel" (!) ve "mantıksal" (!) gerekçelerin ve ölçütlerin söz konusu olduğunu görüyorsunuz!

Şimdi kafamızı kurcalayan bir soruyu beraberce çözebilmemiz çok iyi olurdu: Arada geçen süre içinde, değerli yazar ÇETİN ALTAN konusunda, MİT'in görüşlerinin tamamen değiştiği kuşkusuzdur. Yine M.A.'a ilişkin genel ve özel MİT raporlarında olduğu gibi, Bahri Savcı'ya ilişkin MİT raporunda da, hem M.A.'un, hem de *Bahri Savcı'nın* aşırı solcu olduğunun kanıtları arasında yeniden ve yeniden ileri sürülen "*PROF. TÜRKKAYA ATAÖV ile ilişkisi bulunma*" savının da, bugün değeri tamamen ortadan kalkmış bulunmaktadır. Çünkü bu değerli bilim adamımız, yurt dışında hükümetimizin değil, *DEVLETİMİZİN SA-*

VUNMASINI yapmaktadır. Çok değerli yazar İlhan Selçuk hakkında MİT'in görüşlerinin değiştiğini düşünemiyoruz. Böyle de olsa, 1'e karşı 2 çoğunlukla, "demokratik solcu sayılma sınavında" Bahri Savcı'ya, MİT raporlarında artık bugün olsun, gerekli diplomanın verileceğini düşünenler olabilecektir. Böyle düşünenlerin aldandıkları, Prof. B. Savcı'nın 1402 sayılı Yasaya göre Üniversiteden uzaklaştırılması ile kanıtlanmıştır. (Parantez içinde değinelim ki, aslında bu uzaklaştırmayı yapanların pek de haksız oldukları söylenemez. Çünkü biz, Prof. Savcı'nın günahlarını sayarken, -belki de kendisine karşı beslediğimiz saygı ve sevgiden ötürü- tam objektif hareket edemedik. Ve onun günahlarını, sanki sadece -ikisi sonradan düzelen- 3 kötü kişiyle ilişkisinden ibaretmiş gibi özetleme yoluna gittik. Aslında Prof. Savcı, bırakınız İlhan Selçuk'la -MİT raporunun "çok veciz" (!) formüle ettiği gibi- "MAHREM OLMASI GEREKEN BAZI KONULARDA AÇIKÇA MÜDAVELELİ EFKÂRDA (görüş alışverişinde) BULUNMAK "gibi" VATANSEVERLERE VE İYİ AİLE ÇOCUKLARINA YAKIŞMAYACAK" (!) bazı affedilmez davranışlarda bulunmuş olmasını, bunun yanında "daha birçok tehlikeli ve kötü kişilerle dostluk ilişkisi içinde de olan bir kişi" idi. Hatta başkanı olduğu Anayasa kürsüsündeki çalışma arkadaşları bile, "hiç de makbul (!)" kişiler sayılamazlar: Gerçekten DOÇENT Dr. CEM EROĞUL -herhalde ne çok günah işlemiş bir kişiydi ki- 1402 sayılı Yasaya göre görevinden uzaklaştırılmıştır. Yine Doç. Dr. FAZIL SAĞLAM'da, soyadının aksine hiç de sağlam bir kişi görüntüsü taşımamakta idi. Her ne kadar kendisi hakkında 1402 sayılı Kanuna göre görevden uzaklaştırma kararı alınmadan önce bir protesto jesti ile Üniversiteden istifa etmişse de, daha 1967'lerde yediği naneler, onun zaten görevden uzaklaştırılmasını gerektirmekteydi: MİT'in çeşitli raporlarında, bu kişi hakkında daha nice ve nice günahların sıralandığını bilmiyorsak da M.A.'a ilişkin MİT raporlarında bile, Sağlam'ın günahkârlığını gösterir kanıtlar yer almaktadır. Sadece iki tanesini anmakla yetinelim: M.A.'a ilişkin genel MİT raporunun 5. sayfasında aynen şu sözcükler yer alıyordu: "Prof. M.A., Yönetimi AŞIRI SOLCULARIN ELİNDE bulunan KÖLN GENÇLİK KÜLTÜR KULÜBÜ'nün 10 Kasım 1967'de tertiplediği Atatürk gününe, bu kulüp tarafından şeref misafiri olarak davet edilmiştir. Türk Gençlik Kültür Kulübü Başkanı FAZIL SAĞLAM, Köln Başkonsolosluğumuza gönderdiği bir mektupla bu durumu bildirmiş ve Konsolokluk erkânını da toplantıya davet etmiştir. O gün de radyo konuşmasına benzer şekilde konuşan ve Gençlik Kültür Kulübünün fahri başkanı olarak dinleyicilere takdim edilen MUAMMER AKSOY...". Yine aynı raporun 7. sayfasında, Vietnam mitingi için Berlin'e Köln'den gelen "TANINMIŞ SOLCULAR" diye sözü edilen kişilerden biri de Doç. (o zamanın Doktora öğrencisi) Dr. Sağlam'dı. Ayrıca MİT ajanı 5. sınıf gazeteci H.'nin MİT'e gönderdiği ve Nurettin Ersin'in de Sıkıyönetim Komutanlığı'na (Askerî Savcılığına ve Sıkıyönetim Mahkemelerine ulaştırılmak üzere) yolladığı RESİMLERDE de, Doç. Sağlam ile MİT raporunda "mankûm komünistlerden Dr. BALKIR YEKEBAŞ" diye sözü edilen kişi arasında -ilgili üç fotoğraftan da anlaşıldığına göre- ancak 5-6 metrelik bir mesafe vardır. Kısacası, geçmişi bile böyle olan Doç. Sağlam'ın da, daha sonraları Türkiye'de neler ve neler yaptığı bilinemez. Yine Prof. Savcı'nın kürsüsündeki PROF. DR. MÜMTAZ SOYSAL'ın -bugün dış ilişkilerimizde Devlete büyük hizmetleri dokunmasından ve Avrupa'da çok iyi tanınan ve sayılan bir kişi olmasından ötürü- YÖK ve Sıkıyönetimce Üniversiteden uzaklaştırılmaması, ince hesaplara dayandırılrsa bile, onun da yazmış olduğu "ÇOK TEHLİKELİ"(!) bir ANAYASA KİTABINDAN ötürü, nasıl mimli olduğu ve yıllarca "Mamak'ta misafir" kaldığı elbette MİT'ce unutulacak değildi. Kısacası, bugün dahi Prof. Savcı'nın kürsü arkadaşı Prof. Soysal'da, MİT'in gözünde kuşkusuz hâlâ makbul olmayan bir kişidir. Bu nedenlerle ve yine bizzat kendi MİT raporunda adı anılan birçok eski kötü dostlarının varlığı da hesaba katılarak (62a) Prof. Savcı'nın bugün dahi cezalandırılmış olmasının doğal karşılamakta; ve sevgili UĞUR MUMCU'nun stili ile "O DA, BUNLARI YAPMASAYDI!" demektedir).

5. Bir tek kişiye ilişkin (1971 yılında Askeri Savcı ve Askeri Mahkemeye gönderilen) genel ve özel MİT raporlarında yer alan düzinelerle inanılmaz yanlış ve yalanlar, hele Müsteşar Paşanın yukarıda analizini yaptığımız (Askeri Savcıya ve Hakimlere vermek üzere gönderilen) yazısındaki, -sadece *bağnaz ve çağdışı bir zihniyete sahip olmakla*, ya da *gaflet* ile açıklanamayacak- *GERÇEK DIŞI İDDIALAR*, zaten başka birçok nedenle de savunulması gereken bir görüşün, doğruluğunu *perçinlemiştir*: O da, MİT Müsteşarının KESİNKES BİR SİVİL OLMASI'NIN, hem *kişi* hem de *toplum* bakımından gerekli, hatta zorunlu olduğudur. Bir demokraside, sivillerin düşünüş biçimini, yani demokrasinin canı olan düşünme ve davranma hakkının uygulanmasını, yıllar ve yıllar boyu "görüşlerini serbestçe açıklamayı ve davranışlarını serbestçe seçmeyi bir kusur sayan, *disiplin gereği* âmirin (üst'ün) görüşüne öncelik tanıyıp inandığı birçok görüşleri açıklamamayı bir erdem bilen asker kişi, genellikle anlayamaz ve kavrayamaz. Demokratik düzende kişiler için özgürce her düşünceyi açıklamanın, aç kalınınca karnı doyurmak kadar *köklü ve vazgeçilmez bir gereksinim* olduğunu yürekten duyan sivil insanın, bu manevi açlığını ve onu doyurma içgüdüsünü, (yaşamı üniformanın ve rütbenin gereğini yapmak olan ve ast'ının -izin verilmedikçe- kendisinden başka türlü açıklama yapmasına tahammül edemeyen) asker kişinin, *hoşgörüle* ve anlayışıyla *karşılayamaması* kuraldır, doğaldır. Madem ki *Genelkurmay Başkanlığımız*, zaten bir İstihbarat Şubesine sahiptir, MİT'in *TAMAMEN SİVİL* bir kadroya sahip olması, hiç değilse Müsteşarının ve Bölüm Başkanlarının sivil olmaları, kaçınılmaz bir gereksinimdir.

Değerli okuyucularım izin verilerse, inceleme örneği olarak seçtiğimiz bir tek kişinin yaşamından bir belge ile, bu açıklamalarımızın ne denli doğru olduğunu kanıtlayalım: 1971 yılının MİT Müsteşarı *KORGENERAL NURETTİN ERSİN'in* 6.8.1971 günlü (Vietnam yürüyüşüyle ilgili) yazısını VIII bölümün B bendinde okudunuz. Şimdi, -müstesna niteliklere sahip olduğunu iddia edemeyeceğimiz *SİVİL bir MİT Müsteşarı'nın bile*, objektiflik ve hoşgörüde, Müsteşar Paşayı nasıl fersah fersah geride bıraktığını göstermek isteriz: Söz konusu kişi, Milli Güvenlik Teşkilatının ilk müsteşarı olan bir Hukuk Profesörüdür. Bu kişinin Medeni Hukuk ve Borçlar Hukuku alanındaki kitaplarının Prof. *Tuor* ve Prof. *Guhl'ün* yapıtlarının çevirilerinden başka birşey olmadığını (*Cüneyt Arcayürek* ve Kardeşinin vaktiyle çıkardıkları *Rapor* dergisinde) -hem de Adam Bakan iken- uzun bir makale ile teşhir etmişiz. Ayrıca *Forum* Dergisinde, "Müellif Gibi Görünme Sanatı" adlı iki inceleme ile, yine aynı konuyu değışmişiz. Bununla da kalmayarak, *Osman Bölükbaşı'nın* dokunulmazlığının kaldırılması sırasında Adalet Bakanı olduğu için (Osman Bölükbaşı Avukatlarının Başkanı olarak), kendisine karşı *en ağır eleştirileri* yöneltmiş ve bir de *Forum Dergisi'nde* "Bakan Medeni Kanuna Göre Sorumludur" başlıklı makaleyi yayınlıyarak, kendisinin Anayasaya aykırı tutumundan ötürü tazminatla mahkum edilmesi gerektiğini de savunmuşuz. Ayrıca Hakimlerin "görülen lüzum üzerine emekliye sevk edilmesine ilişkin yasa nedeniyle de, belki bir düzine makalede, Adamı yeniden ve yeniden ağır biçimde kınamışız. O, bu yazılarımıza çok kızdığı ve bize küstüğü halde, 1971'de *NURETTİN ERSİN* ve onun gibi düşünenlerin verdiği MİT raporlarına dayanarak *BAKİ TUĞ* gibi Askeri Savcıların iddianemeleriyle hakkımızda tümünden gerçek dışı ve uydurmalarla dolu bir ceza davası açılınca, bu kişinin (Prof. *HÜSEYİN AVNİ GÖKTÜRK'ün*) Askeri Mahkemeye sunulmak üzere gönderdiği mektup, (63) bir *sivilin* askere kıyasla demokratik kavramlara ve ölçütlere, ne kadar yatkın ve yakın olduğunu kanıtlamaya yeter.

6. MİT Müsteşarı Paşa'nın, 1971 yılında yani Vietnam Savaşı'nın niteliğini *artık sokaktaki adamın bile yeterince öğrendiği ve bildiği* bir zamanda, "Askeri Savcıya ve Sıkıyönetim Mahkemesi Hâkimlerini etkilemek" amacıyla, böylesine cahillik örneği, böylesine gerçekleri tersine çevirici ve yanıltıcı bir yazıyı imzalaması ve göndermesi üzerinde bu kadar uzun durmamızın bir nedeni de, bu yazının *cahillikten* çok, KASITtan

kaynaklandığına inandığımız içindir. Yalnız bizim hakkımızda ve 1971'de değil, BAŞKA PEK ÇOK DEMOKRATİK SOL GÖRÜŞLÜ KİŞİ ve BAŞKA olağanüstü dönemler bakımından da taşıdığı *olumsuz anlam ve olumsuz etkiden* ötürüdür. Daha somut konuşursak, aynı nitelikte DAHA BİNLERCE YAZININ, MİT Müsteşarlarınca ya da yetkililerince, OLAĞANÜSTÜ DÖNEMLERİN ASKERİ SAVCILARINA VE HÂKİMLERİNE gönderildiği konusunda hiçbir kuşkimuz yoktur. 12 Eylül olağanüstü döneminde de, aynı çarkın, en yoğun ölçüde işlediğini gösterir ipuçları eksik değildir. Başka türlü olması, akılla da bağdaşamaz ve olayların doğasına ters düşerdi. Zaten *güvenlik soruşturmaları* denilen "Hukuk ilkelerini, bir değil bir düzine yerinden sustalı bıçakla harçerlemek" anlamına gelen yöntem de, bu dönemden sonra en yaygın düzeye ulaşmış değil midir?! 12 Eylül döneminde ikinci adam olan 1971 döneminin MİT Müsteşarı Paşa'nın, "ENGİN DENEYİM VE BİLGİSİNDEN"(!) "12 Eylül geçiş dönemi yönetiminin" geniş ölçüde yararlanması DOĞALDIR (63 b).

IX. MİT RAPORLARININ YAPTIRIMLARI:

MİT'in kişiler hakkında tuttuğu *özel raporlar* ve bunların biraraya getirilmesiyle oluşturulan *genel raporlar*, MİT tarafından ÇEŞİTLİ BİÇİMLERDE değerlendirilmiştir. Başka Devlet organları da, ÖZELLİKLE OLAĞANÜSTÜ DÖNEMLERDE bu raporlarda benimsenen yargıları temel alarak, ilgili kişilerin herhangi bir biçimde yaptırımlarla karşı karşıya bırakılmaları, herhangi bir tür cezalandırılmaları yolundaki girişimleri benimsemişlerdir.

Dışişleri ya da İçişleri Bakanlığındaki görevlere atanmalar söz konusu olduğunda, MİT raporları öteden beri ele alınarak, kişinin daha okul yaşamında ağzından çıkmış bazı masum cümleler bile, birçok kişinin belli görevlere atanmasına engel olmuştur. Kısacası kişinin, herhangi bir yılda *Demokratik Sol* bir görüşü benimsediği anlamına gelecek bir sonucuna ulaştıran (MİT'in çoğu kez cahil ve peşin hükümlerin tutkusu altında kalan şu ya da bu ajanının imal ettiği) özel raporlar ve bunların biraraya gelmesi sonucunda oluşan genel raporlar, ilgili kişi için daima, bir ayak bağı değil ayak bileklerine vurulan demir zincirler olarak, kişiyi yaşadığı sürece yakından izlemişlerdir. Böyle bir kişi için uygulanacak ÇEŞİTLİ TÜR YAPTIRIMLAR arasında, yalnız *olağanüstü dönemlerde* "hiçbir neden yok iken, ya da en küçük bir bahane ile gözaltına alma", "eskiden aklanmış olduğu eylemler, ya da uydurma isnatlar nedeniyle dahi yeniden ve bu kez Askeri Mahkemelerde yargılanma"nın yanında, özellikle *Nazilerin damgasını taşıyan* bir ceza türüne çarptırılma bile, söz konusu olabilmektedir:

Nazilere has olan, ancak İlkçağlardan beri de çeşitli diktatörlüklerde rastlanan, *barbarca bir ceza*, kuşkusuz "suçluyu meydana çıkarabilmek için, başka kişilerin cezalandırılacağını ilan etme ve suçlu meydana çıkmadığı, ya da işleyeceğini tehdit olarak bildirdiği eylemi işlemekten vazgeçmediği takdirde, *rehine* olarak bildirilen kişileri cezalandırma" yöntemidir. Cumhuriyet döneminde, böyle dehşet verici bir olaya, 1971 yılında rastlamış bulunuyoruz. Gerçekten NİHAT ERİM hükümeti adına yardımcısı SADI KOÇAŞ'ın Türk radyolarında okuduğu *Başbakanlık Bidirisi* ve onun uygulanması, "MİT'deki fişlerin ve dosyaların, gerektiğinde ne denli olumsuz biçimde değerlendirilebileceği"nin ve "ceza sorumluluğunun kişiselliği ilkesinin pervasızca çiğnenmesi"nin unutulmaz bir örneğidir:

NİHAT ERİM Hükümeti adına SADI KOÇAŞ o zamanki askeri cuntanın baskısı altında ve emri ile, 17.5.1971 günü Türkiye radyolarında aşağıdaki bildiriye okumuş; ve bunun ardından da, hemen o gece, caniler enselenircesine MİT'deki dosyalarında solcu kaydı düşürülmüş olan birkaç düzine memleket ölçüsünde ün yapmış aydının (yazarın,

Profesörün, sanatçının, sendikacının) toplanması yoluna gidilmiştir. Davutpaşa kırsasına tıklan bu rehinelere, başlarına neler geleceği konusunda *Elrom'u kaçırınların ne yolda hareket edeceğine, yani onların insafına terkedilmişlerdir*. Sonunda rehinelere karşı uygulanacağı bildirilen *fiili cezaların*, Elrom'u kaçırınları hiçbir suretle ilgilendirmeyip, onları yapacaklarından alıkoymadığı anlaşılınca da, günlerce hürriyetlerinden yoksun bırakılan bu kişilerin birçoğu, MİT raporlarındaki hayali iddialara ve raporlarda yer alan Hukuka ve çağa tamamen yabancı ilkel yargılara dayanılarak Askeri Mahkemelere sanık olarak sevk edilmişlerdir. Şimdi bu Başbakanlık Bildirisini aynen veriyoruz:

"İsrail Devleti'nin İstanbul Başkonsolosu E. Elrom, silahlı 4 zorba tarafından kaçırılmıştır... Bu alçakça saldırının, bugüne kadar çeşitli kanunsuz hareketlerde bulunan ve amacı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak ve parçalamak olan gizli örgüt mensupları tarafından yapıldığı ve saldırıların kimlikleri tesbit edilmiş bulunmaktadır. Kendilerini Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi Merkez Komitesi diye tanıtan silahlı saldırganlar, küstahlıklarını daha da ileri götürerek, Türk Devleti ve hükümetiyle şartlar ileri sürerek pazarlığa girişmeye kalkışmak cür'etini göstermişlerdir... Şimdi kararımızı kendilerine tebliğ ediyor ve sayın kamuoyuna açıklıyoruz: Başkonsolos en kısa süre içinde derhel **s e r b e s t** bırakılmadığı takdirde sözü geçen gizli ÖRGÜTLE UZAK, YAKIN İLİŞKİSİ BULUNANLAR ve masum, gençlerimizi KİŞKİRTİCİ YAYIN VE SÖZLERİYLE KANUNSUZ HAREKETLERE TEŞVİK eden ve KİMLİKLERİ GÜVENLİK KUVVETLERİNCE ÖTEDEN BERİ BİLİNEN kimseler, Sıkıyönetim Bölgeleri dışında bulunsalar dahi derhal gözaltına alınarak en yakın Sıkıyönetim Komutanlığına teslim edileceklerdir. Ayrıca, her ne amaçla olursa olsun adam kaçırınlar, bunlara yataklık edenler ve saklandıkları yeri bildikleri halde *resmi makamlara bildirmeyenler için İDAM cezası verilmesini* öngören Kanun Tasarısı hemen TBMM'ine sunulacaktır. Bu arada kaçırılan Konsolosun hayatına kastedildiği takdirde, sevkedilecek Kanun, *makabline de teşmil edilerek* gerek bu şeni fiili işleyenler, gerekse aynı örgütün mensubu ve aynı suçtan sanık olarak tutuklu bulunanlar hakkında da aynı kanun uygulanacaktır. Bu bildiri Sıkıyönetim Komutanlıkları ile Sıkıyönetim Bölgesi dışındaki İdari âmirlerine ve Emniyet Makamlarına *kesin emir* niteliğindedir" (64).

18.5.1971 günlü gazetelerin ilk sayfalarına bakanlar, aynı büyük manşetleri ve ilgili kişilerin resimlerini görecektir. *Cumhuriyet'ten* aynen aktarıyoruz: "İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının '*Masum gençleri kışkırtıcı yayın ve sözlerle kanunsuz hareketlere teşvik ettikleri*' gerekçesiyle arandıklarını belirttiği şahıslar arasında, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. *Bahri Savcı*, Prof. *Muammer Aksoy*, Prof. *Mümtaz Soysal* ile İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. *Tarık Zafer Tunaya* ve Prof. *İsmet Sungurbey* de bulunmaktadır.

Sıkıyönetim Komutanlığının 19 numaralı bildirisi aynen şöyledir: "1- Aşağıda isimleri yazılı şahıslar, yurt dışında veya Türkiye'nin neresinde olurlarsa olsunlar en kısa zamanda Sıkıyönetim Komutanlıklarına, mahalli askeri veya mülki makamlara veya Konsolosluklarımızla *teslim* olacaklardır. Teslim olmadıkları takdirde bunları görüp yerlerini bildirmeyen, teslim etmeyen veya gizleyen *suç ortakları* da gözaltına alınacaklardır.

2- Kendiliğinden teslim olmayıp aramalar sırasında taannüt gösterenler, direnen veya tehlikeli bir aletle mukavemete yeltenenlere karşı 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 4'üncü maddesi gereğince **SİLAH KULLANILACAKTIR**.

3- *Masum gençlerimizi kışkırtıcı yayın ve sözleriyle kanunsuz hareketlere teşvik eden bu şahısların, yakalanmalarında mahalli askeri ve mülki makamların icraatında yardımcı olunmasını sayın halkımızdan rica ederim.*

Fak TÜRÜN

Orgeneral -

Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı

1- Sait Çiltaş, 2- Şaban Erik, 3- Tarık Ziya Ekinci, 4- Naci Kutlu, 5- Kemal Burkey, 6- Tahsin Ekinci, 7- Mehdi Zana, 8- Ruşen Arslan, 9- Kemal Türkler, 10- Kemal Sülker, 11- Kemal Nebioğlu, 12- Şinasi Kaya, 13- Hilmi Güner, 14- Yaşar Kemal, 15- Samim Kocagöz, 16- Cenan Bıçakçı, 17- Mahir Çayan, 18- Yusuf Küpeli, 19- Münir Aktolga, 20- Ertuğrul Kürkçü, 21- Kâzım Özdoğru, 22- Mihri Belli, 23- Muzaffer Erdost, 24- Şevki Akşit, 25- Rasih Nuri İleri, 26- Vahap Erdoğan, 27- Ahmet Say, 28- Doğu Perinçek, 29- Ömer Özer Turgut, 30- Erdoğan Güçbilmez, 31- Şahin Alpay, 32- Atıl Ant, 33- Gün Zileli, 34- Dr. Hikmet Kivılcımlı, 35- Suat Şükrü Kundakçı, 36- Osman Sercan, 37- Prof. İsmet Sungurbey, 38- Nejat Tözge, 39- Hidayet Kaya, 40- Doğan Avcıoğlu, 41- Cemal Reşit Eyüboğlu, 42- İlhami Soysal, 43- Uluç Gürkan, 44- Uğur Mumcu, 45- Prof. Muammer Aksoy, 46- Prof. Bahri Savcı, 47- Prof. Mümtaz Soysal, 48- Prof. Tarık Zafer Tunaya, 49- Bülent Tanör.

Teslim Olanlar

Yukarıdaki listede adı geçenlerden bazılarının çeşitli illerde ilgili makamlara teslim oldukları a da yakalandıkları öğrenilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığı'ndan verilen bilgiye göre, Kemal Türkler, Kemal Sülker, Kemal Nebioğlu, Şinasi Kaya, Hilmi Güner, Yaşar Kemal, Prof. İsmet Sungurbey, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Tarık Zafer Tunaya ve Bülent Tanör dün kendiliklerinden teslim olarak gözaltına alınmışlardır. Ayrıca Prof. Bahri Savcı ile yazar İlhami Soysal ve Uğur Mumcu da Ankara'da teslim olmuşlardır. Bu arada TİP eski milletvekili Tarık Ziya Ekinci ile TİP Diyarbakır İl Başkanı Tahsin Ekinci'nin Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı'na gözaltına alındıkları bildirilmiştir.

Kayseri'de

Kayseri Valisi Abdullah Asat İğneciler de, dün Anadolu Ajansı aracılığıyla bir açıklama yaparak, "*Vatan ve Cumhuriyeti tahrip eden bir zihniyetin kucağına düşmekten sanık*" saydığı 74 kişinin gözaltına alındığını bildirmiştir. Vali İğneciler'in açıklaması aynen şöyledir: "*Hükümetimizin almış olduğu karar gereğince, Kayseri'de evvelce tesbit edilmiş bulunanlar, geceyarısından sonra nezaret altına alınmışlardır. Bunların içerisinde maalesef öğretmenler çoğunluktadır. Bugüne kadar ikazımıza aldırmayan vatan ve cumhuriyeti tahrip eden bir zihniyetin kucağına düşmekten sanıklırlar.*"

İskenderun'da

İskenderun'da da dün zararlı faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle Türkiye Öğretmenler Sendikası'na (TÖS) mensup 17 öğretmen gözaltına alınmıştır.

İlgililer, gözaltına alınan öğretmenlerden üçünün kadın olduğunu belirtmişlerdir.

Konya'da

Konya'da gözaltına alınanların sayısı, 41 olmuştur. Gözaltına alınanlar arasında TÖS'lü öğretmenler ve Dev-Genç üyeleri bulunmaktadır.

Eskişehir'de

Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığı ise yayınladığı 13 numaralı bildiri ile, *hükümet bildirisinde adı geçen örgütlerle ilgili olarak faaliyetleri öteden beri bilinen* 6 kişinin ilgili makamlara teslim olmalarını istemiştir (...).

Diğer İllerde

Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın Türkiye Radyolarında okuduğu hükümet bildirisinden sonra, yurdun çeşitli illerinde çok sayıda şahsın gözaltına alındığı ifade edilmektedir."

Rehine Avı Uygulamasının Eleştirisi:

Bu bildirinin niteliği hakkında 1975 yılında yayınladığımız "Devrimci Öğretmenin Kırım ve Mücadelesi" başlıklı (2 ciltlik) kitabımızın 1080. sayfasından başlayarak yazdıklarımızı, aşağıda aynen aktarmakla yetinmek isteriz: " **17 MAYIS REHİNE AVI BİLDİRİ-**

SİNİN YANSITTIĞI ZİHNİYET VE YARATTIĞI HAVA (HUKUKUN TEMELDEN YOK FARZEDİLİŞİ):

12 Mart'tan sonra birçok 'kanunsuzlukların ve Hukuku temelden inkâr eden davranışların birbirini izlemesi'ne asla şaşmamak gerekir. Çünkü Hükümet Başkanlığının bir bildirisi, bütün görevli ve yetkililere, bundan sonra artık 'hangi esasların, hangi ölçütlerin, hangi zihniyetin ve hangi yöntemlerin geçerli olduğunu ve itibar göreceğini' açıkça bildirmişti. Yeni iktidarın başındaki kimselerin, 'resmen benimsediklerini çekinmeden ilan ettikleri' bu zihniyet ve ölçütler, elbette ki gelecekte yeni iktidara hizmet edecek küçük büyük bütün kamu görevlilerinin tutum ve davranışlarında bir pusula gibi egemen olacaktı ve oldu. 17 Mayıs 1971 akşamı Başbakan Yardımcısı S a d i K o ç a ş'ın ağzından 'Hükümet Başkanlığı' adına okunan bildiri, iktidarın *yardakçısı olmayıp* da, o günlerde siyasal alanda *yazan ve konuşan* her kişinin rahatça içeriye alınmasını sağlayacak nitelikte bir fetva idi. Ve eğer onu yazan ve okuyanlar, E r i m ve K o ç a ş olmasaydı, toplanacak şahısların başında da bu iki kişi gelirdi. (65) Görülüyor ki tebliğde, 'Başkonsolosun kaçırılmasına herhangi bir surette katılmamış, böyle bir hareketi telkin etmemiş bir takım kişiler'in hürriyetlerinden yoksun bırakılmaları veya bırakılmamaları (toplanmaları veya toplanmamaları), *kendilerinin fiillerine değil. BAŞKONSOLOSU KAÇIRAN KİŞİLERİN yani BAŞKALARININ DAVRANIŞLARINA BAĞLANMIŞTIR.* Eğer Başkonsolos bırakılırsa, gizli örgütlerle uzaktan veya yakından ilişkisi olduğu *zabıta kuvvetlerince* (66)*farz ve kabul edilen* bu kişilere d o k u n u l m a y a c a k ; fakat bırakılmazsa, o zaman bu kişiler toplanacak, yani r e h i n e o l a r a k a l ı n a c a k t ır. Oysa, bu kişilerin, 'ya kanuna aykırı amaçlar güden bir gizli örgütlerle ilişkisi var'dır, 'yahut yok'tur. 'İlişki'nin, hukuki bakımdan 'uzaktan veya yakından' diye de ayrımı söz konusu olamaz. Ya 'o faillerle kanunen suç teşkil eden bir ilişki'; yahut da 'o şahısların kanuna aykırı amaçları ve fiilleriyle ilgisi bulunmayan (suç alanına girmeyen) tesadüfi ilişkiler' söz konusudur: O şahısların eşi veya akrabası olmaktan tutunuz da, onlara ekmek satan veya onlara resmi okullarda ders okutan, veya evini kiralayan, onlarla futbol oynayan kişilerin ilişkisine kadar... Bildiride, toplanacağı 'tehdit' olarak ileri sürülen bu kişiler, gizli örgütlerle veya kaçırma fiili ile, 'k a n u n e n s u ç s a y ı l a c a k ' bir ilişki içinde bulunan kişiler' idiyse, Konsolos bırakılsa da bırakılmazsa da onların y a k a l a n m a s ı ve adalete teslim edilmesi gerekir (Hele aynı bildiride, faillerle pazarlığa girişmenin söz konusu olamayacağı, en sert bir dille belirtildiğine göre, bu kişilerin suçlarından ötürü kovuşturulmaları vazgeçilmez bir görevdi). Yok, eğer bu şahısların fiilleri ve Konsolosu kaçıranlarla olan ilişkileri, 'onların gizli örgüt veya kanunsuz fiilleriyle ilgisi bulunmayan yasal ilişkiler'den ibaret ise; bu halde, hiçbir suç işlememiş olan bu şahısların 'sırf failer üzerinde manevi bir baskı yaratarak, onları bazı fiillerinden alıkoymak veya bazı fiillere zorlamak' için 'h ü r r i y e t l e r i n d e n y o k s u n b ı r a k ı l m a l a r ı', suçun ta kendisidir. Böyle bir davranış, her Hukuk Devletinde 'yakalama veya gözaltına alma' değil, suçsuzluğu görevlilerce de bilinen bu binlerce kişinin, başka şahısları zorlamak için, bir y e m o l a r a k b i r a r a ç , b i r k o b a y o l a r a k 'z o r l a b i r y e r e k a p a t ı l m a l a r ı' yani düpedüz 'h ü r r i y e t l e r i n i n g a s b e d i l m e s i' demektir. Bunun, bir Devletin hele Anayasasında Hukuk Devleti olduğunu ilan eden bir Devletin Başbakanlığı adına ilan edilmesi, korkunç bir çelişkidir; uygar ve çağdaş Devletin, a ş i r e t d ö n e m i ö l ç ü l e r i n i b e n i m s e m e s i d i r .

Evet, bu bildirinin anlamı, *Hukukun askıya alınması*, belli olmayan bir süre için *yürürlükten kaldırılması (ilga edilmesi)* demektir. Kamu görevlilerini 'kanunsuzluklara teşvik' konusunda, 'g e n e l b i r f e t v a ' vermek demektir. Böylece yalnız Hukukun üstün prensipleri değil, Anayasanın 33'üncü maddesinin açık hükmü de (cezaların şahsiliği kuralı da) pervasızca çiğnenmekte idi. Artık Hukuk esaslarına göre değil,

'amaca ulaştıracağına inanılan her aracın meşru olduğu' esasına göre hareket edilecekti. 20'nci Yüzyılın ikinci yarısında, *rehine avı* usulünü n uygulanacağı ilan ediliyordu. 'Ahmet'in suçundan Mehmet'in hesap vermesi', 'Ahmet'i yola getirebilmek için Mehmet'e baskı yapılması' yöntemi, resmen meşru ve muteber sayılıyordu. Yakın tarihimizde, böylesine *SİYASAL BİR SAPIKLĞIN* benzeri yoktur! (66 a).

Hukuk bir kez tüm inkâr edildikten, 'amaç aracı meşru kılar' düsturu benimsendikten sonra, zamanla en korkunç *işkelelere* kadar sürüklenilmesi, doğal bir sonuçtur. Nazi'lerin sonunda 'insandan sabun imal etme' gibi aklın alamayacağı barbarlıklarının başlangıcında, 'Hukuku inkâr eden bir dünya görüşünü benimsemeleri' yatar (67). Ve korkunç sonuca, onlar da 'rehine toplama' köprüsünden geçerek ulaşmışlardır. Kısacası: 17 Mayıs 1971'den sonra Hukuku inkâr eden, Anayasaya ve Hukuka ters düşen *ne kadar eylem ve işlemler* varsa, bunların hepsinin baş sorumlusu, 17 Mayıs günlü bildiriye kaleme alıp yayınlatan Nihat Erim (ve ona bu konuda yardımcı olan Sadi Koçaş ile İsmail Arar)'dır. Fakat unutmayalım ki, Sadi Koçaş'ın Hukuk bilgisi, nihayet okur-yazar bir vatandaşın hukuk bilgisidir. Nihat Erim ise, Hukuk Profesörü sayılan, hiç değilse Hukuk Fakültesi mezunu ve Hukuk Doktorası yapmış bir kişidir. 2 tane de yabancı dil bilir. Türk Devleti ve Türk ulusu, onun bu konudaki günahını hiçbir an affetmeyecektir (İsmail Arar da, kendi çapında bu manevi sorumluluktan asla kurtulamaz). Af Kanunları onları da kurtarabilir; fakat Tarih Mahkemesinde Nihat Erim ve ona bu alanda yordakçılık etmiş kişiler, ebediyyen mahkûm edileceklerdir. Sadece bu 'rehine bildirisi' dahi, onun tarihimizde "hürriyeti şallayan bir Başbakan yardımcısı" olarak değil, 'Hukuku *balıozla* yayan bir Başbakan' olarak tescil edilmesi için yeter de artar bile. İşte 17 Mayıs bildirisiinden sonradır ki, artık (yöneticilerin en küçüğünden en büyüğüne kadar) birçok kamu görevlisinin, Devlet için zararlı gördüğü (kendi kanısınca mikrop saydığı) varlıkları yok edebilmek için, HER TÜRLÜ ARACA başvurusu ve bunu memleketseverlik olarak kabul etmesi yadırganmamalıdır: 'Masum kişileri, birtakım tertiplerle (delil tasni ederek) suçlu göstermeler', 'engizisyon usullerini hortlatarak, işkencelerle sanığın kendi kendisini ve masum bildiği başka kişileri, suçlamaya zorlamalar', 'görevden atmalar', 'aç bırakmalar' ve daha akla ne gelirse bütün bunlar, bazılarınca artık OLAĞAN işlem ve eylemler olarak kabul edilebilmiştir. 'Balık baştan kokar' özdeyişinin bu derece açık bir biçimde kanıtlandığı, az olay düşünülebilir. Atatürkçü öğretmenin 17 Mayıs 1971'den sonra *ezilmesini*, Hukuk dışı binbir tertip ve baskı ile karşı karşıya gelmesini de, *bu teliğin* normal bir sonucu saymak gerekir" (68).

X. MİT KONUSUNUN BİR TABU OLMAKTAN ÇIKARILMASI, HEM DEVLETİN VE HEM DE KİŞİLERİN YARARINA OLARAK KÖKLÜ BİR REFORMA KAVUŞTURULABİLMESİ İÇİN, SERBESTÇE TARTIŞILMASI, MİT'İN SAKAT UYGULAMALARININ VE YÖNLERİNİN ÇEKİNLİMEDEN -TÜM ÖTEKİ TOPLUMSAL SORUNLAR GİBİ- İYİNİYETLE ELEŞTİRME KONUSU YAPILMASI ZORUNLUDUR:

Gerek Türk polisi, gerek MİT ajanları ve görevlileri, Devletin varlığı ve kişilerin güvenliği bakımından, zorunlu ve kaçınılmaz bir hizmet görmektedirler. Bu kadroya mensup birçok kişinin de, iyiniyetle ve fedakarca görev yaptığına inanıyoruz. Ancak, *BENİMSENEN YÖNTEM* ve onun temelinde yatan *FELSEFE* yanlış olunca, tek tek kişilerin iyiniyetle davranışı, olumlu bir sonuca ulaştıramaz. Bu alanda *temeldeki bozukluk*, GİZLİLİĞİN EGEMEN OLMASIDIR. (69) "Devletin varlığını ve güvenliğini ilgilendiren yeraltı eylemleri" konusunda, gerek normal zabıta, gerek MİT görevlilerince, elde edilen bilgilerin, bu gizli girişim Adaletle intikal ettirilinceye kadar (yani kısa bir süre) gizli tutulması

doğaldır. Fakat açıkça yayınlanan yazılar, açıkça verilen konferanslar, görevlilerce ancak Cumhuriyet Savcılığı'na yansıtılır; ve onlar da gereken davaları açarlar. Öyle yapılmayıp, kişilerin *SUÇ SAYILMADIĞI İÇİN Cumhuriyet Savcılarına yansıtılmayan* davranışlarını, açıklamalarını, hatta kafalarında gizli tuttuğu sanılan görüşlerini, dosyalar ve raporlar halinde *GİZLİCE DEPO ETMEK*, kısacası *KAPALI REJİM*, *toplumun egemen felsefesi* olarak benimsemek, "demokratik düzenin temelini oyulması" ve *KAPALI REJİMİN* (diktatörlüğün) -isterse adı demokrasi olarak vaftiz edilsin- yürürlüğe konulması anlamına gelir.

Bu nedenle, *GİZLİ REJİMİN* ülkemizde artık bir *simgesi ve başaracı* haline gelmiş MİT'in, en iyiniyetle ele alınıp *büyütecın altına konulması* ve tedavi edilmesi kaçınılmazdır. Ne yazık ki, *MİT ile "uğraşmanın"(!) tekin olmadığı* kanısı egemendir. Oysa "MİT'in tutum ve gidişinin *düzeltilmesi* yolundaki eleştiriler", MİT'le "uğraşmak"(!) değil, "Devlete ve bizzat MİT'e *yardımcı olmak*" sayılmalıdır.

MİT'in "yanlışlarla ve uydurmalarla dolu raporlarına" ve "onun her tür sol düşmanlığına" değinmenin, gazetelerin başına *"kestirilemeyecek birtakım sıkıntılar açabileceği"* kanısı, öylesine yerleşmiştir ki, aşağıda vereceğimiz bir örnek bunu kanıtlamaya yetecektir: Sevgili *ÖRSAN ÖYMEN*'in aramızdan ayrıldığı hafta içinde yazdığım aşağıdaki makaleyi, toplumumuzun *FİKİR GAZETESİ* olarak tanınmış iki ünlü ve değerli gazetemiz dahi, "gazetelerinin yayın politikasına uymadığı" ve benzeri gerekçelerle yayınlamamayı tercih etmişlerdir. Yazıyı aşağıda aynen veriyorum:

"AŞIRI SOLCU (!) ÖRSAN ÖYMEN'İN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ:

Prof. Dr. Muammer AKSOY

Değerli gazeteci, inançlı demokrat ve sosyal devlet ilkesine gönül vermiş Örsan'ı yitirmemizden sonra her çevreden gelen tepkiler, dürüst, yürekli, açıksözlü ve espri dolu bir gazetecinin ne kadar çok sevildiğini ortaya koydu. Büyüklerimizin tutumu ise, "aşırı solculara ne çok sempati duyduklarını" kanıtladı. "Bu da nereden çıktı?" diyorsanız açıklayayım: Toplumumuzda, birçok alanda neyin "doğru" neyin "eğri", hele "kimin aşırı solcu" olduğunu, "bir kişinin aşırı solcu sayılmasının nedenlerini ve değişken ölçütlerini, aşırı solculuğun türlerini ve derecelerini" yalnız ve yalnız MİT bilir. Hangi siyasal, ya da "siyasalımsı" eylemin, ya da görüşün "suç", hatta "vatan hainliği" sayılması gerektiğini de, yine sadece MİT'in ajanları, uzmanları ve müsteşarları keşfedebilirler. O kadar ki, MİT raporlarını aynen kopya etmek suretiyle iddianamelerini hazırlamış olan ünlü askeri savcı (şimdiki DYP Genel Başkan yardımcısı) Baki Tuğ'a göre; MİT raporunda, "milli devlet deyimini savunmak, Leninizme zemin hazırlamak" sayılmış ise, Kurucu Mecliste bu doğrultuda yapılan konuşmalar bile, 141. maddedeki suç oluşturur.

MİT, siyasal yaşamda, ya da basında rol sahibi bir kişinin, herşeyini bilir; ciğerini okur. Ciğerini ne söz, kaderini okur, falını okur; sadece geçmişini değil, GEÇMEMİŞİNİ bile okur, yaratır. Kişi, kendisinin geçmişi hakkında hiç bilmediği (yaşamadığı) olayları öğrenmek istiyorsa, onun yapacağı tek iş, "kendisi hakkındaki MİT raporlarını okumak"tır, diyebiliriz. Durum böyle iken, Örsan'ın arkasından, sosyal demokratların üzülmeye doğaldır ama, hiç de solcu olmayan ve aşırı solcuları kuşkusuz vatan haini sayan sayın Devlet ve Hükümet Başkanlarımızın ve de sağda yer alan bir eski başbakanın dahi üzüntülerini açıklamalarını doğrusu çok yadırgadık; ve "devlet hesabına çok tehlikeli bulduk" demekte haklıyız sanırım. Çünkü Örsan Öymen, biliyorsunuz -eğer MİT raporlarını okuma onuruna bugüne kadar ulaşamadıysanız bilmiyorsunuz ve ancak şimdi öğreneceksiniz- "aşırı solcunun biri"dir. Bir aşırı solcunun ardından, nasıl olur da büyüklerimiz alänen üzüntü beyan edebilirler. Onların hoşgörülerinin bu denli aşırısı, vatanımızın temellerini sarsmaz mı?! Devlet ve Hükümet başkanlarımız gerçekten üzülmüş olsalar bile, onların bunu gazetelere ve TRT'ye duyurmadan gizlice Örsan'ın ailesine iletmeleri, "devletin yüksek çıkarları" (!) bakımından daha yerinde olmaz mıydı?

Evet, Örsan Öymen'in bir AŞIRI SOLCU olduğu, "tartışma götürmez bir gerçektir; zira bu

yargı, MİT raporundaki kesin kayda dayanmaktadır. MİT'in böyle bir konuda yanıldığını düşünmek, bilinci yerinde bir vatandaşın aklından bile geçemez. Şimdi diyeceksiniz ki, MİT'in herşeyi ve en iyi bildiği kuşkusuz; ama MİT'in böyle bir yargıya ulaştığını ve Örsan'ı damgaladığını sen nereden biliyorsun?" Cevabım: "Bu yargıyı taşıyan MİT raporlarından birinin fotokopisi, 16 yıldır elimde de ondan öğrendim!". MİT raporlarını tartışılmaz gerçekler olarak ele alıp, korkunç iddianamelerini hazırlayan (DYP Genel Başkan yardımcısı) Bâki Tuğ, 1971'de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinde (MÜMTAZ SOYSAL, UĞUR ALACAKAPTAN, UĞUR MUMCU, BAHRI SAVCI ve daha düzinelerle eli kalem tutan sosyal demokrat hakkında olduğu gibi) benim hakkımda da dava açtığı zaman elime geçirmiştim bu raporu..! Dosyanın içinde yer alan, hakkımda düzenlenmiş Genel ve Özel MİT raporlarından biri olarak... İşte bu raporlar sayesinde ki, hem KENDİ KENDİMİ TANIDIM (aklımdan bile geçmemiş birçok eylemin faili olduğumu keşfettim) hem de düzinelerle bilim, siyaset ve sanat adamının ve gazetecinin, nasıl "gizli AŞIRI SOLCU" olduklarını öğreniverdim. Hakkımdaki genel raporda, Örsan Öymen'in de "bir aşırı solcu olduğu" açık seçik kaydedilmişti. Ve bu raporlar, Sıkıyönetim Komutanlığına "Savcılara kaynak ve Hakimlere kanaatlerinde dayanak" olmak üzere gönderilmişlerdi. Ey okuyucularım, Örsan'ın "müseccel (fişli) bir aşırı solcu" olmadığını, artık hâlâ düşünebilir misiniz?! Ama diyeceksiniz ki, "bu raporu sayın Devlet Başkanımız nasıl bilsin?" Eğer bilmiyor idiyse, "bu iş-tihbarat noksanlığı ve aksaklığı", Devletimiz hesabına daha da hazin. Zira Örsan'ın "AŞIRI SOLCU-luğunu tescil eden" MİT raporunun altında olmasa da, o raporun bağlı olduğu özel raporlardan birinin altında o günün MİT Müsteşarı sayın Korgeneral'in açık seçik imzası yer almaktadır. Bu nedenle Müsteşar Paşanın, kendi yazısına ekli genel raporu okunmaması olanaksız. O Müsteşar Paşa ise, bugün Devlet Protokolünde ikinci sandalyeyi işgal eden kişi niteliği ile her an sayın Devlet Başkanımızın yanında. Görevi de Devlet Başkanını önemli olaylarda uyarmak, gerekli önerileri yapmak. Sabık MİT Müsteşarı Paşanın (Nurettin Ersin'in), bildiği MİT raporundaki "gerçeği"(!) güncel bir nitelik taşıdığı anda BAŞKANA yansıtamaması affedilebilir mi?!

Sevgili Örsan'a birgün yolda rastlayarak, "kendisinin nasıl bir aşırı solcu olduğunu" yakında en sağlam belgeye (MİT raporuna) dayanarak kamuoyuna duyuracağımı söylediğimde çok gülmüştü. Ne yazık ki, o korkunç belgenin kendisi ile ilgili gülünç cümlelerini ve belki de kendisi için hazırlanmış özel MİT raporunu dahi okuyamadan aramızdan ayrıldı. Ve şimdi uzaklardan, "hakkındaki bu büyük keşif" karşısında bir yandan basıyordur kahkahayı, öte yandan da "hakkımdaki MİT raporlarını bile okuyamadan ayrıldım şu fani dünyadan; bu yüzden de 'dünyada neler yaptın' diye bir soru ile karşılaşsam, doğru dürüst bir cevap veremeyeceğim" diye üzülyordur, kuşkusuz. Müsterih uyu Örsan'cığım, öte yandaki MİT ajanları, sen daha oraya ulaşmadan, hakkındaki raporları çoktan vermişlerdir bile. Ve bu sayede, "Dünyada neler yaptığını", hiç değilse öte yanda öğrenmiş olacaksın.

Şimdi birkaç cümle ile de sorunun ciddi yanına değinelim: MİT raporlarındaki bu gülünç yargılar, yalnız sevgili Örsan hakkında değildir. Tüm sosyal demokratlar demokratik solcular, MİT'e göre, "Leninist (komünist) ve de vatan haini anlamında aşırı solcu"durlar. İşte Örsan'ı yitirdiğimiz bu günlerde DEVLETİN güvenliği için yaratılmış bir kuruluşun "SAĞ İKTİDARLARIN Güvenliği için işleyen" ve "ulusun yarısının güvensizliğine kaynak olan bir çark niteliğinden kurtulması" için ilk adımları atalım. MİT raporlarının birçoğunun yanlışlar ve uyurmalarla dolu olmasının ana nedeni, bu raporların gizli kalmalarıdır. Bu yüzden ki, onları hazırlayan ajanlar ve benimseyen yetkililer, "bu raporu ne olsa ilgili kişi görmeyecek ve hele onu benim hazırladığım (ya da onayladığım) hep gizli kalacak" diye düşünerek karanlıkta kalmanın verdiği yapay cesaret ile, dürüstlüğü ve insanlığı ve ahlak kurallarını bir yana itebilmektedirler. Farklı görüşlere karşı duydukları düşmanlığı, ya da kişisel kinlerini, darkafalılığın zehirlerini kağıt üstüne rahatça kusabilme olanağına sahip olmaktadırlar. Bunun için diyorum ki, Abdülhamit dönemi jurnallerinin başına gelen felaket MİT raporlarında da yaşanma-malıdır; bunlar asla yok edilmemelidirler. Kişiler hakkında düzenlenmiş MİT raporları, DERHAL YA-YINLANMALI, onların yakılmasına fırsat verilmemelidir. Ve haklarında rapor düzenlenmiş kişilere, bu raporları düzeneyen ajanlara (ve o raporları denetlemeden benimseyen yetkililere) karşı CEZA ve HUKUK davaları açma hakkı tanınmalıdır ki bu sayede, "Devlet içinde Devlet" haline gelen sağdaki bir zümrenin, DEVLET GÜVENLİĞİ ile hiç (ama hiç) ilgisi bulunmayan GÖRÜŞLER ÜZERİNE AMBARGOLAR KOYARAK; gerekli bir devlet kuruluşunu, "demokratik solu yoketme tutkusu içinde işletilen bir mekanizma haline dönüştürmüş olması"na son verilebilsin! Böyle bir başlangıç, sağ iktidarların asla hoşuna gitmeyecektir. Ama gerçek anlamıyla bir HUKUK DEVLETİ

olmamız isteniyorsa ve bunun uzun vadede "sivil sağ iktidarlar için dahi tek sağlam garanti" olduğunun nihayet bilincine ulaşılabilirdiye, bu doğrultuda adımlar atmanın zamanının çoktan glediği ve geçmek üzere olduğu kabul edilmelidir. Demokratik soldaki kişilerin başına haksız gailerle açarak, onları bezdirmek için, bir devlet kuruluşu tarafından sistemli ve sürekli olarak "onların komüniste boyanmaları", Türk Demokrasisine ve Türk Toplumuna sadece büyük zararlar verir ve vermiştir de... Belki şöyle düşünenler de olabilecektir: "Örsan Öymen, bir demokratik solcu değil de, gerçekten bir komünist (aşırı solcu) olsa ve Devlet ve Hükümet Başkanlarımız da bunu bilse idiler, o değerli gazetecinin ölümünden ötürü üzüntülerini yine bildirmezler mi idi ve bildirmeleri daha uygar ve daha demokratik bir davranış olmaz mıydı?" Değerli bir başyazarın, İtalyan Komünist Partisi genel sekreterinin ölümü nedeniyle Papa'nın gösterdiği insancıl jesti de bir örnek olarak verip, Batıdaki düşünce özgürlüğünü ve hoşgörüyü kışkırttığını vurgulayan çok değerli yazısındaki görüşlere ve duygulara katılmamak olanaksız. Ama bizde, daha bir kuşak boyunca bu kadar ileri giden bir hoşgörünün, ancak hayal olacağına inanıyoruz. Ve kesinkes biliyoruz ki, Örsan gerçekten bir aşırı solcu olsaydı ve bunu Devletbaşkanımız ya da Hükümetbaşkanımız bilselerdi; O, Nobel Ödülüne aday bir yazarımız olsaydı bile, büyüklerimiz, onun ölümünden acı duyduklarını asla söylemezler, söyleyemezlerdi. Şu halde, bugünkü sorun, o "ideal ölçüdeki hoşgörü" sorunu değil; *MIT'in yargılarına*, Devletbaşkanımızın, eski ve yeni Başbakanlarımızın bile *inanmaması*, ama o devlet kuruluşunun, benimsediği yanlış yolda gitmeye ve hergün birçok demokratik solcuyu *ÖZGÜRLÜĞÜNDEN* ya da *İŞİNDEN* yoksun bırakacak uydurma raporların imaline devam edışıdır" (69 a).

XI. SONUÇ

Kişilerin sivil yaşamlarında, işledikleri eylemlere ve yaptıkları açıklamalara ilişkin her türlü raporlara (gerek MİT raporlarına, gerek güvenlik soruşturmalarına, gerekse başkaca gizli raporlara) dayanarak, *Devletin güvenliği bahanesi* ile, KİŞİLERE MANEVLİ İŞKENCE yapılmasına ve onların YASALAR DIŞI BİRTAKIM -yazılı olmayan- GİZLİ KURALLAR GEREĞİ CEZALANDIRILMASINA SON VERİLMESİ, DEMOKRASİ ve Hukuk Devleti YOLUNDA ATILACAK adımın ABC'sini oluşturur. AÇIK REJİM olan Demokrasinin bütün *üstünlüğü*, *GİZLİLİĞİN KALDIRILMASINDADIR*. Basının, demokrasinin canını oluşturanların nedeni de, "kamuyu ilgilendiren olaylar üzerine projektörünü yöneltebilmesi"nden ileri gelmektedir. Çünkü karanlıkta, ancak yarasalar uçuşabilir. Açıklığın getirdiği gün ışığında ise, yılanlar, çıyanlar, akrepler ve de yarasalar, kısacası kötülük öğeleri, uzun süre barınamazlar. Bu nedenle, nasıl İŞKENCENİN KALKMASI'nın ilk adımı "*KARAKOLDA NE OLDUĞUNUN GÜN İŞİNE ÇIKARILMASI*" ise, MİT ya da güvenlik soruşturmalarında da durum aynıdır. Evet, eğer şu anda bir yasa ile "*kişi, daha ifade vermek için karakola götürüldüğü hatta çağırıldığı andan itibaren, onun savunucusu (avukatı) yanında olacaktır*" kuralı -Batı dünyasında olduğu gibi- kabul edilse ve hemen uygulanmaya başlansa (ve gözaltına alınan ya da tutuklanan veya cezasını çekmekte olan vatandaş her an avukatını görebilme hakkına sahip olsa) işkence de, işkence iddiaları da büyük ölçüde ortadan kalkar. İşte nasıl bir yönetimin, bu ilk ve kaçınılmaz adımı atmadıkça, "BEN İŞKENCELERİN KALDIRILMASINDAN, DURDURULMASINDAN YANAYIM, BUNLAR BENİM HABERİM OLMAKSIZIN, İRADEME VE ARZUMA KARŞIN GERÇEKLEŞİYOR" demesini ciddiye alabilmeye olanak yoksa, "MİT raporları ve başkaca *gizli raporlar* konusundaki MANEVLİ İŞKENCENİN DURDURULMASI ve onlardaki sayısız yanlış, yalan ve iftiranın önlenmesi" bakımından da, durum aynıdır: "*Kişilere ilişkin raporlar, kişinin istemi üzerine kendisine bildirilebilmeli ve kişiye bunlara karşı itiraz ederek onlardaki her türlü yanlış ve yalanı düzeltebilme hakkı tanınmalıdır*"

Böylece, gizli raporlar, bir ölçüde gün ışığına çıkacaktır ki, işte o zaman bu raporların yalanlar ve iftiralarla dolu olması sona erecektir. Sanığa ilişkin karakoldaki tutum (uygulanan eylemler), müdafinin orada hazır bulunması sayesinde gün ışığına çıkınca, ka-

rakoldaki kanunsuzlukların kaynağı nasıl kuruyorsa, "güvenlik soruşturması", ya da "MIT raporu" adı altında idarece verilen yargıların gün ışığına çıkacağı bilinince de, yalahların ve iftiraların kaynağı kuruyacaktır. (Bu yapılmadıkça ve hele -Anayasaya, yasalara, demokrasi ve Hukuk Devleti ilkelerine taban tabana zıt düşen- kişilerin görüşlerine ve suç olmayan eylemlerine ilişkin keyfi ve gizli yargılamalar adeta bir gelenek halinde sürüp gittikçe, "gizli rapor işkencesi"nin kişilerin huzurunu ve onurunu baltalaması, kaçınılmaz bir sonuç olarak sürecektir).

Kısacası, yıllardan beri toplumumuzda bir tür manevi işkencenin ve çeşitli haksızlıkların kaynağını oluşturan bu hukuksal ve siyasal sapıklıktan kurtulabilmenin tüm önlemlerini bulmak ve uygulamak, hukuksal ve siyasal bir zorunluluğu oluşturmaktadır.

Bunun ayrıntılarını saptamak, bu incelemenin sınırlarını aşar. Ama daha şimdiden bir istemi dile getirmeyi zorunlu görürüz: Bir kişi hakkında herhangi bir makama gizli bir rapor göndermek suretiyle, ya *bir Mahkeme kararı*, ya da *bir idari karar* elde edebilmek istenildiğinde, *MAHKEMELER* (Adli ve İdari Mahkemeler), ya bu raporları *REDDETMELİ*, ya da bu raporlar *İLGİLİ KİŞİLERE VE VEKİLLERİNE kesinkes gösterilmelidir*. İlgili kişi, bu raporları hazırlayan *ajan* ve *görevlilerin* Mahkemede *tanık* olarak dinlenmesini isteye bilmeli; ve yalan tanıklığın kanıtlanması halinde, bu kişilerin hem *hukuki* ve hem de *cezai yaptırımlarla* karşı karşıya bırakılması olanağı, ilgililere sağlanmalıdır. Böyle bir çözümü öngörecektir yasaları (tüzük ve yönetmelikleri) getirecek bir iktidar, *demokrasiye büyük hizmet* sağlamış olacak; ya da onu bu yola zorlayacak *muhalafet ve basın*, aynı onuru hak etmiş olacaktır. "Demokrasiye lâıyk vatandaşlar olabilmemiz için" biz vatandaşlara düşen bir *UYGAR YÜREKLİLİK (medenî cesaret)* borcu da yok değildir: Kişiler, haklarında yalana dayanan rapor verenlere, ya da bunları resmi mercilere, yahut Mahkemelere sunanlara ve o gizli raporlara dayanarak işlem yapanlara karşı, hiç değilse tazminat davaları açmayı ve olayına göre ceza davalarını harekete geçirmeyi ihmal etmemelidirler. Biz şahsen, böyle bir tazminat davasını -hiç değilse- Devlete karşı açarak kazanmış olmanın onurunu taşıyoruz. Ancak MIT raporundaki birçok uydurmaların kaynağını oluşturan ajanlara ve Vietnam yürüyüşü hakkındaki raporun altında imzası bulunan MIT Müsteşarına karşı, çeşitli nedenlerle bugüne kadar dava açamamış olmanın manevî sorumluluğu ve üzüntüsü içindeyiz! Ama şimdi, gecikerek de olsa, bu görevi kısmen yerine getirmek isteriz. (70)

Kişiler hakkında, çağımızın değerlerine ve özellikle (insan hakları ve Hukuk Devleti ilkeleri temeline dayanan) çoğulcu demokrasinin ölçütlerine *ters düşen* çeşitli öteki *işlem ve davranışlar* (71) gibi, bilinmeyen birtakım sözde görevlilerce (rapor kılığı altında) gizli yargılar verilmesinin dahi felsefî temeli (ortak kaynağı) aynıdır: İNSAN ONURUNA OLAN SAYGININ KABUL EDİLMEMESİdir, insanın EN YÜKSEK VARLIK olarak tanınmamasıdır. Bundan ötürüdür ki, *Alman Anayasası*'nın 1. maddesinde yer alan aşağıdaki hükmün, bütün uygar ülkelerin anayasalarının başında yer almasını gönülden dilemekteyim. Şöyle başlıyor *Donn Anayasası*: "İNSAN ONURU kutsaldır (dokunulmazdır). Bütün devlet güçleri ona *saygı göstermekle yükümlüdürler*. Bundan ötürü Alman halkı, dokunulmaz ve devredilmez insan haklarını, dünyadaki *her insan topluluğunun, barışın ve adaletin* temeli olarak tanır."

(Bu maddeyi anayasalara koymak, insana insan olarak saygı duymayan (insan onurunun kutsallığını tanımayan) yöneticilerin ya da görevlilerin, kişiyi karınca gibi (ya da bir parti sözcüsünün o partinin yayın organında kullandığı deyimle hamamböceği gibi) ezmelerine, kuşkusuz çoğu kez engel olamayacaktır. Ama yine de, bir Anayasanın başında, her kavramdan önce İNSAN ONURUNUN ilân edilmesi, sanırız ki, *terbiye edici* ve *insanlaştırmacı* bir rol ve etkiye sahip olacaktır. Ve bu "İNSAN ONURUNA SAYGI" çıkış

noktası, kişinin "meğhul, yetkisiz, sorumsuz birtakım sözde GÖREVLİLERCE damgalanması"na asla izin vermez.)

Şu halde son bir kez daha vurgulayalım ki, eğer Türkiye'mizde, Hukuk Devletinin asgarî ölçüde olsun gerçekleşmesini istiyorsak, bu kişilerin, KAPALI KAPILAR ARDINDA, "Türklerin yarısının *kaderini çizecek* birtakım JURNALLER ÜRETMELEİ"ni, keşinkes önleyecek önlemleri artık almalıyız. Resmî doktrinleri "*kapalılık* (ve *gizlilik*)" olan toplumlarda (ve rejimlerde) bile, "*açıklık* (*saydamlık*)" siyaseti'nin çıkar tek yol olduğunun anlaşıldığı ve resmen ilân edildiği bu günlerde dahi, "*gizli* raporlar ve *gizli* güvenlik soruşturmaları ile KİŞİLERİN KİYILMASI" yöntemi'ni hâlâ yürürlükte tutan bir toplumda, özgürlükçü, çoğulcu demokrasinin ve Hukuk Devletinin, benimsenmiş gerçek rejim" olduğuna, ne Türk Halkını, ne de Hür Dünyayı inandırabilmek olanaksızdır. Sadece "DEVLETİN varlığını, bağımsızlığını, bütünlüğünü ve güvenliğini korumak" için yaratılmış ve bununla görevli bir devlet kuruluşunun; görevini, *siyasal görüşler ve programlar* karşısında tam bir YANSIZLIKLA yerine getirmesi sağlanmalı; onun "başta, DEMOKRATİK SOLDA yer alıp, toplum yaşamımızda rol oynayabilecek kişileri YOK ETME TUTKUSU içinde, bir ADAM YEME MAKİNESİ" (toplumu geriye götüren bir çark) haline gelmesi, artık önlenmelidir. İktidara, muhalefete, özellikle BASINA ve -yaratacağı içtihatlarla-Türk Adalet mekanizmasına (Anayasa Mahkemesi'ne, Yargıtay'a, Danıştay'a, öteki Mahkemelerimize), Türkiye Barolar Birliği'ne ve tüm yazarlara, bu konuda büyük görevler düşmektedir.

NOTLAR

- (1) Bazen, bir bekçinin mahalle bakkalına ya da apartman kapıcısına sorması sonucu hazırlanan...
 - (2) Yasalarımızda da hiçbir dayanağı bulunmayan...
 - (3) Eğer Devletin, tamamen özel bir nitelik taşıyan kilit noktalarındaki -ve görevlide çok özel niteliklerin aranmasını gerektiren- hizmetler söz konusu ise, bu gibi görevlere atama bakımından söz konusu olacak takdir hakkı ve bunun isabetli olarak kullanılması amacıyla yürütülecek soruşturmalar, hem bu yazının dışında kalır, hem de bu konuda kesin birtakım kurallar söz konusu olamaz.
 - (4) MİT'in bu "çifte standart uygulaması" üzerinde (VIII.) bölümünün (C) bendinde de özellikle duracağız.
 - (5) Örneğin, M.A.'a ilişkin genel MİT raporunun 1 numaralı bendinde, aynen şöyle yazılmaktadır: "1. 27 Mayıs'tan sonra Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu'nun üyeliğini ve sözcülüğünü yapan CHP'li Prof. MUAMMER AKSOY, CHP'nin altı okundan biri olan ve eski Anayasamızda da yer almış bulunan 'Milliyetçilik' kelimesinin şimdiki Anayasa'nın ikinci maddesine konulmaması yolunda sarf ettiği gayretlerle nazarı dikkati çekmiştir."
- MİT raporunun daha ilk cümlesini oluşturan bu suçlama, iddianamelerinde "Türk Devletinin resmi ideolojisinin, Milliyetçi Toplumculuk olduğunu dile getiren", çağımızın hukuk kavramlarıyla asgarî ölçüde dahi ilişkisi bulunmayan -olumsuz anlamda- önlü Askeri Savcı Baki Tuğ'un hazırladığı iddianamenin de, ilk cümlesini oluşturmakta idi. MİT Raporunda yer alan (yukarıda aktardığımız) cümledeki eylemin, raporun tümü gözönünde bulundurulduğunda, MİT'e göre 141. ve 142. maddeler kapsamına giren eylemlerden biri olarak sayıldığı tereddütsüz anlaşılmaktadır. Baki Tuğ, MİT raporundaki çekingen ifadeyi daha açık hale getirerek, bunun "aşırı sol bir eylem niteliği taşıdığını" iddianamesinde aşağıdaki biçimde formüle etmiştir: İddianameden aynen aktarıyoruz: "1. Sanık Muammer Aksoy'un aşırı sola hizmet, 27 Mayıs 1960 tarihini mütaakiben başlamıştır. Anayasa komisyonu üyeliğini ve sözcülüğünü yapan AKSOY, Cumhuriyet Halk Partisi'nin umdelerinden birisi olan 'Milliyetçilik' kelimesinin Anayasamızın 2. maddesinde yer almaması için gayret sarfetmiş ve bu gayretinde muvaffak olmuştur."

Hemen ekleyelim ki, gerek MİT raporundaki, gerek Askeri Savcının (Baki Tuğ'un) iddianamesindeki bu kayıtları görenler, Kurucu Meclis'te M.A.'un ve Anayasa Komisyonunun, gerçekten "Atatürk Milliyetçiliğine karşı çıktıklarını" sanacaklardır. Oysa, bu konuda yaptığımız (bir düzine sahifeden fazla yer alan) çeşitli konuşmalarda, -komisyonun da görüşünü yansıtarak- "Atatürk'ün olumlu, ılımlı, yapıcı, bütünleştirici ve çağdaş

görüşlere tamamen uygun milliyetçiliğini, bütün toplumun benimsediğini; bunun, kişilerin ve partilerin ilkesi de olabileceğini, ama Devletin niteliklerini sayarken, hiçbir açıklama yapmadan sadece ve kısaca "MİLLİYETÇİ DEVLET" deyimini kullanmanın, -İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "milliyetçi devlet" deyiminin "faşist devlet" anlamına geldiğinin ansiklopedilerde bile yazılması karşısında- hem içeride ve hem de dışarıda yanlış yorumlara yol açabileceğini belirtmişizdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliklerini (ilkelerini) öngören 2. maddede kullanılacak deyim, 'MİLLİYETÇİ DEVLET' değil, 'MİLLİ DEVLET' olması gerektiğini vurgulamışızdır. Ancak, klasik maddeler niteliğinde olmayan BAŞLANGIÇ bölümünde, "Atatürk milliyetçiliği" (Türk milliyetçiliği) deyiminin kullanılmasını uygun görmüş; ve bu doğrultuda oy vermiş bulunmaktayız. Bu konuda, **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi** cilt 2, s. 61, Cilt 4, s. 291'deki uzun açıklamalarımıza lütfen bakılması... Bu konuşmalarımızı bir arada ve kolaylıkla bulabilmek için **KÂZIM ÖZTÜRK'ÜN TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI** adlı derlemesinin 2. cildinin 1013-1015, 1028-1032, 1096-1103 ve 1109-1111'inci sayfalarına bakınız.

(6) Bu konularda, M.A.'a ilişkin genel MİT raporunda düzinelerle son derece ilginç (ve gülünç olduğu kadar da acıklı) suçlamalar vardır. Ancak bunları yer darlığından ötürü bu yazımızda aktaramıyacağız.

(7) Yazıdaki 1967 kaydı 1968 olacaktı. Ancak bu yazıda o kadar çok ve öylesine korkunç yanlışlar vardır ki, bunların düzeltilmesi başlı başına bir broşür doldurur.

(8) Raporda adı geçen Muammer Aksoy hakkında 1971-73 yıllarında, Ali Sirmen hakkında da, 1981-87 yıllarında Sıkıyönetim Mahkemelerinde (Vietnam'da barış, ya da Dünyada barış istedikleri için) MİT raporundaki telkin doğrultusunda davalar açılarak sürdürülmüş; ve kendileri yıllarca suçsuzluklarını kanıtlama durumunda bırakılmışlardır.

(9) Bu olay üzerinde, 2. "örnek hal" olarak, ileride uzun uzadıya durulacaktır.

(10) Zaten **Babeuf dosyası**" (Sebahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol) adlı kitabın 141, 160, 170 ve 247. sayfa-larına bakılınca, avukatlar arasında Muammer Aksoy'un bulunmadığı görülür.

(11) Aynı yazı, **Ulus** Gazetesince de, hiçbir cümlesi atılmayarak 19.3.1962 günlü sayısında iktibas edilmiştir.

(12) MİT'in bu cümlelerini kendi üslubu ile kısaltarak ve tahrif ederek iddianameye aktaran (günümüzün de-mokrazi kahramanlarından) Baki Tuğ iddianamede bu cümleleri şu kılığa sokmuştur: "Sanık M. Aksoy, Sosyalist Kültür Derneği'nde konferanslar TERTİP ETMİŞ, Yön dergisinde AŞIRI SOLUN GELİŞMESİNE SAĞLAYAN yazılar yazmıştır."

(13) Sosyalist Kültür Derneği ile ilgili günahlarım, MİT raporuna göre, iki tür eylem ile oluşmuş: a) S.K.D.'nde kon-feranslar vermek, b) Bu derneğin "mensuplarıyla yakından(!) temas etmek". Bu ifadeyi kendisine göre değiştiren Askeri Savcı Baki Tuğ ise, yaptığım eylemi iddianemeye "konferanslar tertip etmek" şeklinde geçirmiştir.

Oysa Sosyalist Kültür Derneği yasadışı olmayan bir dernektir: S.K.D. üyesi olmak ya da orada konferans vermek, esasen ne bir suç teşkil edebilir, ne de üye ya da konferans veren şahıs bakımından herhangi bir suç için (mesela 141'inci maddedeki suç için) karine oluşturacak bir tutumu yansıtabilir: Eğer bu derneğin tüzüğü (amaçları), ya da faaliyetleri Hukuka aykırı olsaydı, elbette ona karşı bir dava açılabirdi. Böyle bir halde MİT'e düşen görev, bu derneğin kapatılması için yetkili mercilere ellerindeki belgeleri göndermek olurdu. Oysa S.K.D.'ne karşı, hiçbir dava açılmamıştır. O halde, bu dernekte gerçekten konferans vermiş olsaydım bile, MİT'in bunu dosyalama (fişleme) konusu yapması, hiçbir mantık, hiçbir hukuk ve hiçbir güvenlik anlayışı ile bağdaşmaz! Fenerbahçe kulübünde, ya da Aydıncı Ocağında (Derneğinde) konferans verenler, ya da bu kulüp yahut Ocağın (derneğin) üyeleriyle yakından "temas"(!) içinde bulunanlar, MİT'ce tescil ediliyorlar mı? MİT, kişilerin özgeçmişinin kaleme alındığı "kim, kimdir? yayınları"nın hazırlık bürosu mudur?! Bütün vatandaşların, Devletin güvenliği bakımından hiçbir değeri ve önemi bulunmayan özellikleri (örneğin hangi tatlıyı sevdikleri, hangi artisti beğendikleri dahi) MİT kayıtlarına düşürülür mü? Öyle değilse, yasal bir derneğin üyeleri ile ilişki içinde olmak, ya da onlara konferans ver-mek niçin M.A.'un ve daha düzinelerle demokratik solcunun (ya da gerçek liberalin) dosyalanmasına neden olsun?! Eğer S.K.D. gerçekten Hukuk dışı ve hele Türkiye'nin güvenliği için tehlikeli bir kuruluş idiyse, o zaman bu derneğe karşı dava açılmaması nasıl mazur görülebilir? Bu ihmal, MİT için bir suç işlemo sayılmaz mı? Bu sorunun yanıtı, aslında MİT için çok kolaydır. MİT demek ister ki (diyecektir ki), "M. Aksoy, (ya da benzerleri) yasalara göre meşru görünen, ama yasaların üstünde MİT'in ölçütlerine (MİT'in gayri kanuni kanunlarına, Hukuka zıt olan Hukuk anlayışına) göre 'gayri meşru' olan S.K.D.'nde konferans vermek ve onun mensuplarıyla münasebette bulunmak suçunu işlemişlerdir. Onları ve onların ilişki halinde olduğu S.K.D.'ni normal zamanlarda normal mahkemelere veremiyor isek de; bu, onlar hakkında 'rapor hazırlayarak', olağanüstü dönemlerde onları sürdürmemize en-gel olmamalıdır. Normal dönemlerde ANAYASA hükümleri yürürlükte olduğu için, Mahkemeler Anayasaya uygun yasalar çerçevesi içinde kararlar verecekler ve M. Aksoy'u da S.K.D.'ni de beraat ettireceklerdir. Ama olağanüstü dönemlerde BABAYASA egemen olduğundan, MİT böyle günleri hesaba katarak, o günlerde hesap verme-leri için soldaki vatandaşların GÜNAH LİSTELERİNİ hazırlamakla görevlidir" MİT yetkililerinin böyle düşündüğü kuşkusuzdur.

(14) Dipnotunda bir noktayı daha vurgulamak, birçok MİT ajanının "olayları, sosyal demokrat kişilerinaley-hine olarak ne kadar utanç verici biçimde tersine çevirdikleri"ne parmak basmak isteriz: MİT raporunda sözü edil-

en "sokak gösterilerinde tutuklanan aşırı solcu öğrencilerin müdafaasına yardım ettiği de bir vakıadır" yolundaki, yine "yer, zaman ve isim anmadan rapora yerleştiriliveren **tekerleme**", aslında olay olarak da gerçeğin tam tersini dile getirmektedir: Sokak gösterilerinde tutuklanıp, savunuculuğunu yaptığımız öğrenciler, "**Kıbrıs'ta Makarios'un**, soydaşlarımızın tüm insan haklarını hiçe sayarak ve hatta bir kısmını öldürerek, zulmünü yürüttüğü günlerde" bu durumu protesto etmek için Kıbrıs Türkleri lehine gösteri yapan öğrencilerden ibaretti. Ve sonunda yargıç da, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanununa şeklen aykırı, ama amaç bakımından son derece masum olan bu gösterilere katılan öğrencileri, aklama yoluna gitmiştir. İşte MİT ajanı, "aşırı sol eylemlerle" hiçbir ilgisi bulunmayan, aksine ulusal bir dava uğruna tutuklanan bir düzine öğrenciyi yapmış olduğumuz bu insancıl yardımı da, (düpedüz yalana başvurarak) aşırı sol sokak hareketleri gibi gösterebilme yoluna sapmaktan da çekinmemiştir.

(15) SKD'inde hiç konferans vermedim, ancak birkaç kişinin katıldığı kapalı bir oturumda ben de konuştum: CHP temsilcisi Coşkun Kırca, CKMP temsilcisi Kudret Bosuter'in -ve şimdi hatırlayamadığım- AP'nin de temsilcisi bir şahıs ile birlikte 1965 seçimlerinin analizini yapmıştık.

(16) Bir örnek: Türkiye Elektrik Kurumu'nda müfettiş yardımcılığına atanan Kemal Civaş'ın görevine şu gerekçeyle son verilmiştir: Adı geçen hakkında Erzincan Emniyet Müdürlüğü'nden alınan yazıda, "yapılan tahkikat neticesinde Adli ve İdari yönlerden sakıncasının bulunmadığı, **SIYASİ YÖNDEN İSE 24.12.1979 günü Erzincan Lisesi'nde meydana gelen İDEOLOJİK MAKSATLI SLOGAN ATMAK** olayı ile ilgili olarak yakalanıp MAHKEMEYE SEVKEDİLDİĞİ ve Erzincan Asliye Ceza Mahkemesi'nin 24.12.1982 günlü kararıyla **BERAAT ETTİĞİ** belirtilmektedir. İlginin bu durumu (...) dikkate alınarak çalıştırılmasının sakıncalı olacağı belirtilmektedir" deniliyor.

(17) Dr. **Ömür Sezgin**, kendisi hakkındaki "Güvenlik Soruşturması" sonucunun olumsuz olması nedeniyle, yardımcı doçentliğe atanmamıştır. Ankara 1 nolu İdare Mahkemesi'nin 13.3.1987 günlü değerli kararında şu satırlar yer almaktadır: "Dava dosyasında bulunan belgenin incelenmesinden davacının soruşturmasının belli bir ideolojik görüşe sahip olması ve **HAKKINDA BAŞKACA BİR SUÇ KAYDINA RASTLANMADIĞI** anlaşılmakta olup, atanacağı kadronun gerektirdiği nitelikler dışında bir ayırım yapıp ilginin belli bir ideolojik görüşe sahip olduğundan bahisle yardımcı doçentliğe atanmamasında idarece takdir yetkisinin Hukuka uygun olarak kullanıldığı düşünülemez. (...) Açıklanan bu nedenlerle davacının sadece güvenlik soruşturmasının olumsuz olduğundan bahisle yardımcı doçentlik kadrosuna atanmamasında Hukuka aykırılık açık olduğundan, dava konusu işlemin iptaline..."

(18) Bu konuda, **Danıştay 10. Daire'nin 30.9.1987 günlü, E. 86/1152 ve K. 87/1561 sayılı mükemmel ka-rarına** bakınız.

(19) E: 1985/95, K. 1985/99 sayılı bu mükemmel kararın altında imzası bulunan değerli Yargıçların adlarını da, burada anmayı görev biliriz. **ORHAN TÜZEMEN** (Başkan Vekili), **ŞERAFETTİN KAYA** (10. Daire Başkanı), **ŞERİF ATALAY** (10. Daire Üyesi), **SÜLEYMAN TÜRKOĞLU** (6. Daire Üyesi), **GALİP TANRIÖVER** (10. Daire Üyesi), **FEVZİ TUZKAYA** (8. Daire Üyesi), **SAMI AKURAL** (10. Daire Üyesi), **FURUZAN İKİNCİOĞULLARI** (6. Daire Üyesi), **GÜRBÜZ ÖNBİLGİN** (6. Daire Üyesi), **NURİ ALAN** (5. Daire Üyesi), **SALİM TANSUK** (6. Daire Üyesi), **RÜŞTÜ ALTAY** (8. Daire Üyesi), **YAŞAR SELİM ASMAZ** (6. Daire Üyesi).

(20) Bu konuda durum, 1982 Anayasası'ndan sonra dahi -kural olarak- değişmemiştir; ve hizmetin gerekleriyle bağdaşmayan kamu görevlilerine ilişkin kararların, maksat unsuru yönünden iptal edilmesi gerektiği konusunda, bakınız: Örneğin "İdari Yargılama Usulü", **Kâzım YENİCE** - **Yüksel ESİN**, 1983, s. 62-71.

(21) 1961 Anayasası'nın 33. maddesi (1-3 fıkraları): "Kimse işlediği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz. Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur."

1982 Anayasası madde 38 (1. ve 3. fıkraları): "Kimse, işlediği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz (...). Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur."

(22) 1982 Anayasası'nın 38. maddesinin 6. fıkrası ve 1961 Anayasası'nın 33. maddesinin 5. fıkrası: "Ceza sorumluluğu şahsidir."

(23) Bu olaydaki çok ilginç bir çelişkiye de, değinmeden geçemeyeceğiz: Günday'a bugüne kadar hiçbir suçtan ötürü dava açılmamıştır. Onun güvenlik bakımından Üniversitede çalıştırılmasının sakıncalı olduğunu ileri süren **Rektör** ise, Devletin güvenliğine karşı en ağır suçu işlediği iddiasıyla (ve idam cezası istemi ile) Askeri Mahkeme'ye verilmiş olan bir parti başkanına, yurt dışından (Uganda Kampala'dan) 1981 Ocak'ında teselli mektupları yazan ve ona bağlılığını belirten bir kişidir.

(24) Şu cümlelerdeki mantık sakatlığını, bir ilkokul öğrencisi bile gösteremez. Ajan ve onun sözlerini rapora geçiren MİT'in üst düzeydeki yetkilisi, böylesine "herkesin anlayabileceği kadar açık sözlerden, **tam ters** anlamı çıkarılabilir becerisini" de göstermiştir.

(25) Okuyucu, demokratik sosyalist olabilir için, MİT raporundaki bu sözleri (ve ölçütü) okuduktan sonra, artık ne yapması gerektiğini öğrenmiş demektir.

(26) Bunlar, raporlarda kesin bir ifade ile yer alan düpedüz uydurma, yanlış ve yalan haberlerin dışında kalan bir kategoridir.

(27) Böyle bir şey yapmadık; ama yapsa imişiz, "anti-emperyalist olmak" ve "barışı istemek", me-ğerse suçmuş. Yüce Allah, böyle kötü görüşlere kapılmaktan bizi korumuş!

(28) Askeri Yargıtay'a sunduğumuz cevap dilekçemiz şöyle başlamakta idi: "Çağdaş Hukuk sistemlerinde (demokrasinin asgarisini kabul etmiş olan toplumlarda), 'sanığın kendi suçsuzluğunu ispat etme durumunda olması' söz konusu edilemez; Savcı, sanığın suçlu olduğu yolundaki bütün iddialarını (somut bütün fiilleri), bizzat ispat etmek, bunların delillerini ortaya koymakla yükümlüdür. Askeri Savcı ise, sanığın, Savcının iddialarının aksini ispat etmekle yükümlü olduğu kanısındadır ki, bu büyük bir hukuki yanlıdır. Kaldı ki ben, adeta imkânsız olanı gerçekleştirmiş ve Savcının delilsiz olarak ortaya attığı bütün iddiaların aksinin vârit olduğunu yüzlerce delille isbat etmiş bulunmaktayım. Mahkeme Heyetini ve peşin yargı ile hareket etmeyen her şahsı ikna edecek nitelikte olan ve Askeri Savcılıkça da itiraz bile edilmemiş bulunan bu delillerime rağmen, Askeri Savcının hâlâ 'suçsuzluğumu ispat etmem gerektiği' yolundaki mütalaası, hiçbir uygar (demokratik) ülkede ileri sürülemeyecek bir görüştür."

(29) Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nin 3.8.1791 Anayasası'nın 9. maddesi haline gelmiş olan kuralında da, "suçsuzluğun asıl olduğu" (suçluluğu sabit olmadıkça kişinin suçsuz olduğunun kabul edileceği) esas ilân edilmiş bulunmaktadır.

(30) Esasen bu MIT raporlarının, bize gönderilmemeleri gerekmekte idi; ve MIT, bu raporları bizim görebileceğimizi asla tasavvur dahi etmemişti. Zaten raporları gönderen yazıların üstündeki "çifte ay" ve "çok gizli" kaydı da bunu sağlamakta idi. Ancak Sıkıyönetim Komutanlığı ve Askeri Savcılık, 1961 Anayasası'nın getirdiği Hukuk Devleti ilkelerinden sonra, böyle Hukuk Genel İlkeleri ile çatışan davaların açılması nedeniyle; ilkgünlerde dosyaları ve içindekileri, sanıkların görebilmeleri, hele dosyaların fotokopilerinin çıkarılabilmesi konusunda bir kararsızlık içinde olduğundan ötürü, dosyanın tüm olarak fotokopisinin çekilmesine başlangıçta izin verdiklerinden, bu raporlar elimize geçebilmiştir.

(31) MIT raporlarındaki uydurmalara dayanılarak önce gözaltına alınan sonra tutuklanan ve daha sonra da yıllarca Askeri Mahkemelerde yargılanan bu kişilere karşı açılan davaların ve haklarında verilen tutuklama kararlarının haksızlığı, Adalet mekanizmamızca da kabul edildiği içindir ki, bu satırları yazan şahıs da dahil olmak üzere pek çok aydın, Devlete karşı (466 sayılı Kanuna dayanarak) açmış olduğu davaları kazanmışlardır.

(32) Bir eyleme açıkça tahrik (kışkırtma) niteliği taşıyan görüş açıklamalarının "suç sayılması", gerçek anlamıyla "düşünce suç"nu kabul etmek anlamına gelmez.

(33) "Devletin güvenliği ve MİLLÎ POLİTİKASI ile ilgili istihbarat hizmetleri" formülünde yer alan, "Devletin MİLLÎ POLİTİKASI" ögesi, asla ve asla "Devlet adına MIT'in, ya da onun bağlı bulunduğu BAŞBAKAN-LIĞIN benimseyeceği (saptayacağı) bir SİYASET ve DÜNYA GÖRÜŞÜ" anlamına gelemez; bu deyimden hukuka uygun olarak çıkarılabilecek anlam, kanımızca "ANAYASANIN BENİMSEDİĞİ" rejim (onun temelini ve felsefesini oluşturan Devlet, Dünya ve Siyaset görüşü)" olabilir.

(34) 1983 Yasasının Tasarısı ve Komisyon raporları (Danışma Meclisi tutanak Dergisi Sıra Sayısı: 585) ve Danışma Meclisindeki 4.10.1983 günlü görüşmeler gözden geçirilince saptanacaktır ki, asıl amaç olarak "DEVLETİN BEKASINI VE GÜVENLİĞİNİ SAĞLAMAK", "Devletin bekasıyla ilgili istihbarat görevini yerine getirmek" gibi objektif kavramlar üzerinde durulmasının yanında, "MİLLÎ GÜÇE YÖNELİK FAALİYETLERE ait güvenlik istihbaratı" ya da, "TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN MİLLÎ GÜCÜNÜ MEYDANA GETİREN BÜTÜN UNSURLARINA KARŞI İÇTEN VE DIŞTAN YÖNELTİLEN MEVCUT VE MUHTEMEL FAALİYETLER HAKKINDA MİLLÎ GÜVENLİK İSTİHBARATI" gibi elastik deyimler üzerinde de durulmuş; ve bu sonuncusu, hükümet tarafından getirilen tasarının 5. maddesinde yer alan bir deyim olarak, yasaya da girmiştir. Bu formül üzerinde tartışma açmak, yazımızın sınırlarını çok genişletir. Ancak Danışma Meclisinde kabul edilmiş metnin MGK'inde konuşulması sırasında önerilen ve üzerinde durulan DAHA GENİŞ ve DAHA ELASTİK bir deyime değinmek isteriz: MGK İhtisas Komisyonu yukarıda andığımız deyimle bir tane daha eklemişti; o da "MİLLÎ DEĞERLER" ögesi idi. Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı BURHANETTİN BİĞALİ, bu deyimle fazla sünek bularak, tasarıdan çıkarılmasını önermiş; ve MGK'de o doğrultuda karar vermiştir. Biğali'nin bu noktadaki açıklamasını aktarıyorum: "Sayın Cumhurbaşkanı, Danışma Meclisinin görevlerimizle ilgili 5'inci maddesinin 1 numaralı fıkrası burada 4'üncü maddede (a) fıkrası olarak yer almış ve biraz evvel sayın arkadaşımızın arz ettiği gibi, 'varlığına' ve 'MİLLÎ DEĞERLERİNE' diye iki ibare ilâve edilmiştir. 'Millî değerler' deyince, bu ÇOK ŞUMULLU bir kapsam ifade etmektedir. Mesela ESKİ ESERLER, MİLLÎ DEĞERDİR; kültür, müzik, sanat bunların hepsi birer millî değerdir, aile yapısı dahi millî değerdir. Biz, 'millî gücünü meydana getiren bütün unsurlar' ibaresini YETERLİ kabul ediyoruz. 'MİLLÎ DEĞERLER' tefsire muhtaç bir deyim olarak metinden çıkartılırsa daha ii olur kanaatindeyim."

Biğali'dan sonra söz alan NURETTİN ERSİN'in karmaşık sözleri ise, "yeni eklenmek istenilen deyim şimdilik eklemeyelim, AMA O UNSUR VE DEYİM SANKİ YASADA VARMIŞÇASINA en geniş kapsamda yorumlama yapalım" diye özetlenebilir. İşte onun sözleri: "Eski kanunda Millî İstihbarat Teşkilatı'nın görevlerini sayarken, ekonomik savunmanın gereğini de yerine getirmek gibi bir görev verilmişti; fakat son aldığımız karar gereğince, bu değerler zaten bunun görevleri arasına girdi. Filvaki, halihazır teşkilatlarında ve başkanlıkların içerisinde yine buna benzer bir kuruluş olacaktır; o çıkmamıştır. Bu kuruluş, zaten, gerekirse onlara da bakacaktır; onun normal

çalışmaları içerisinde, psikolojik faaliyetleri içerisinde olacaktır. Çünkü, bugün bize yöneltilen tehdit, gerek istihbaratın her türlüşüne, ülkenin gücüne, vesairesine gibi millî değerlere de var, Orada bir mücadele verilecektir, bu mücadele teşkilatın belki daha çok istihbarat faaliyetine yönelecek, icraatı da yeni kurulan bölüme verilecektir ve paralel çalışmalarını da zaten istedik. Bu tabir şimdilik buraya gerekli olmaz, ama onun istihbaratını yapar; 'gücüne' deyince hepsi onun içerisine girecektir". **"BAŞKAN - (Cumhurbaşkanı ve MGK Başkanı Kenan Evren):** O halde 've millî değerlerine ibaresi silinecek, 'gücünü meydana getiren bütün unsurlarına karşı içten ve dıştan' diye devam edecek" (MGK Tutanak Dergisi, Cilt 11, s. 102-103, 24.10.1983).

"Millî güvenlik kavramı" konusunda (Danıştay 12. Dairenin değerli kararlarına da değinen) değerli Prof. Dr. Lütfi Duran'ın "Sosyal Hareketler ve Millî Güvenlik" başlıklı yazısına bakınız (İktisat ve Maliye Dergisi, Temmuz 1970, s. 165-172).

(35) Konuşmacıyı en ağır deyimlerle karalamış olan MİT raporu, zamanında C. Savcısına değil, M.A.'un Sıkıyönetim Mahkemesinde yıllar sonra 141. maddeye göre mahkûm edilmesi amacıyla (iddiana-menin kanıtlayıcı belgesi olarak) Askeri Savcıya gönderilmiştir.

(36) Bu kelimeler, MİT raporunda da büyük harflerle yazılmıştır.

(37) Konuşmada "konutsuzluğa" şeklinde olan sözcük, MİT raporunda "hoşnutsuzluğa" olarak aktarılmıştır.

(38) Yani bugünün parasıyla 10 milyonlar vereceği...

(39) S.B.F. Dergisinde 1969-1971 yıllarında yayınlanan bu incelemeler, ayrı bası halinde (bir broşür gibi) de basılmıştır. Yazar bu konuda 3 incelemesini de, Atatürk Devrimleri 1. Milletlerarası Sempozyumu'na sunmuş (10-14 Aralık 1973, İstanbul) ve bu tebliğ "Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü" Yayınları No.3'de (s. 343-361 arasında) "Atatürk'te 'Millî Bağımsızlık' İlkesi" başlığı ile yayınlanmıştır.

(1) Konuşmanın tam bu noktasında, açıklamalarımızın "Atatürk ilkelerini savunmaktan farklı birtakım yorumlara çekilebilmesi olanağını önleyen" önemli bir cümle, MİT ajanınca atılmıştır ki, bu cümleyi aynen aktaracağız: "BU DURUMA SEBEP, ATATÜRK İLKELERİNE SIRT ÇEVİRİLMİŞ OLUNMASIDIR". Görülüyor ki, atılan cümle, yapılan haksız isnadın niteliğini ortaya çıkarma bakımından, çok önemlidir.

(2) Konuşmanın bu noktasında yer alıp da MİT ajanının attığı öteki cümlelere, sonra değineceğiz.

(3) Konuşmanın bu noktasında yer alıp da MİT ajanının attığı cümleler, yazımızda daha sonra aktarılacaktır.

(40) Çünkü o zaman, CHP'nin Partî Meclisi Üyesi idim.

(41) -ki ajanın attığı bunca kısımlara rağmen dahi, kendisinin iddia ettiği (ve MİT müsteşarının da düşünmeden imzaladığı) gibi, BİZİM RADYO ağızıyla yapılmış bir konuşma, ya da yabancıların (düşmanların demek ister) milyonlar vereceği bir metin, yine de asla oraya çıkmış değildir.

(42) Şimdi belki bazı sayın okuyucuları (ya da MİT'in kimi savunucuları), "10.1.1967 günü banda alınan konuşmanın metni, GERÇEKTEN M.A.'nın şimdi aktardığı (fakat MİT raporunda yer almayan) bu bölümleri de İÇERİYOR MUYDU?" diye düşünebilirler. Bu konuşmanın metni, ATÖF tarafından hemen çoğaltılarak Türkiye'deki ve Almanya'daki birçok Türk, Türk Basınına ve Muhalefet Partilerine gönderilmişti; hatta ATÖF tarafından Almanca'ya da çevrilmişti (Bu metinler de elimizdedir; ve Sıkıyönetim Mahkemesine de sunulmuştur).

(43) MİT raporundaki garip iddiayı gördükten sonra, ÖRSAN ÖYMEN'den "konuşmamın niçin yayınlanmadığını" yazılı olarak sordum. Aldığım mektubu aynen aktarıyorum: "Sayın hocam, 10 Kasım 1972 tarihinde Köln Radyosunda 'Atatürk' programındaki konuşmanızın yayınlanmama nedenini soruyorsunuz. Daha önce konuşmanızı getiren arkadaş ve radyodaki yetkililere de bildirdiğim gibi, başlıca neden, o tarihlerde bağımsız Köln Radyosu idaresiyle Türkiye'de yayınlanan bazı Adalet Partili gazeteler arasında bir polemğin sürüp gitmesiydi. Türkiye'deki bazı gazeteler Köln Radyosu'na karşı bir iftira kampanyası açmışlardı. Bu kampanya çeşitli ihtilaflara yol açmış, araya Türk ve Alman Dışişleri Bakanlıkları da karışmıştı. Büyükelçilik yetkililerinin radyo idaresi nezdindeki uzlaştırıcı çabalarına rağmen Köln'de bazı gazete muhabirleri, radyoyu AP iktidarı aleyhine bir tutum takınmakla suçluyor ve özellikle radyo personeline 'çamur atmak' için fırsat kolluyorlardı. Konuşmanız, devrin iktidarını Atatürk ilkelerinden sapmakla suçlayıcı nitelikteydi ve üslup bakımından biraz sertçeydi. Konuşmanızda öne sürdüğünüz eleştirilere kişisel görüşlerim açısından yürekten katılmakla birlikte, Türkiye'deki parti çekişmelerinin Almanya'da da ihtilâl yaratabileceği endişesiyle konuşmanızın iktidara yönelik bazı bölümlerini kısaltmak gereği hasıl oldu. Ancak böyle bir kısaltma için, herşeyden önce sizden izin almam gerekirdi. Şimdi hatırladığıma göre -galiba zaman darlığı yüzünden- ya tam bir irtibat sağlayamamış-tık, ya da siz konuşmada tahrifat yapılıp yapılmamasını istemiştiniz. Bende konuşmanızın -izininizi almadan- kısaltıl-masını herşeyden önce konuşmacıya karşı bir saygısızlık olduğu düşüncesiyle bandı programdan çıkartmışım.. Konuşmanızın yayınlanmaması nedeni, o sıralardaki (Radyo-İktidar) arasındaki -aslında incir çekirdeğine sığmayan- anlamsız bir polemğin büyümemesi içindir; yoksa AŞIRI SOL fikirlerin yer aldığı şekilde iddialar varit değildir. Saygılarımla, Örsan Öymen, 14.6.1972".

(44) Nihayet "aşırı solcu" deyiminin doğru olarak kullanılabileceği tek kategori, "belli bir ülkede yasaların izin vermediği öğeleri benimsemiş solcu" olacağına göre, başka deyimle "ihtilalci", yani "Leninist" olan solcular, demokratik düşünen insanlara göre "tek aşırı solcu" kategorisi, MİT'in ölçütlerine göre ise, "4. kat (yani dört üssü) aşırı solcu" kategorisini oluşturmaktadır.

(45) Değerli okuyucularımıza bildirmek isteriz ki, bu satırlar sevgili **Örsan Öymen**'in aramızdan ayrılma-sından çok önce yazılmıştır.

(46) Yine M.A.'a ilişkin MİT raporunda Berlin'deki Vietnam Yürüyüşünden söz edilirken, aynı yürüyüşe katılmış olan ve uzun zamandan beri Almanya'da oturduğu raporda kaydedilen **Dr. Balkır**'ın elini sıkıdığım (halbuki bu şahsın müseccel bir aşırı solcu olduğu) ağır bir günah olarak özellikle belirtilmektedir.

(47) Gerçekten MİT raporlarında, MİT ajanlarının, -çoğu kez isim bile vermeden- **"AŞIRI SOLCU"** ya da **"TANINMIŞ SOLCU"** diye nitelendirdikleri kişilerin **ELİNİ SIKMAK**, ya da **TEBESSÜMLE SIKMAK**, yahut herkesin göreceği biçimde **ADRESLERİNİ ALMAK** dahi günahlar arasında kaydedilmektedir. Örneğin M.A.'a ilişkin genel MİT raporunun 3. sayfasında, "1967 yılı Mayıs ayında Coburg şehrinde yapılan Almanya Türk Öğrencileri Federasyonu'nun çalışmalarına iştirak etmiş (...) bu arada **AŞIRI SOL FİKİRLERİ SAVUNAN ÖĞRENCİLERİN ADLARINI VE ADRESLERİNİ TESPİT EDEREK KENDİLERİNE BÜYÜK YAKINLIK GÖSTERMİŞTİR**" denilmektedir. Yine aynı raporun 7. sayfasında, "17-18 Şubat 1968'de Batı Berlin'de Ame-rikan ve Vietnam harbi aleyhinde yapılan mitinge Köln ve Münih'ten gelen **TANINMIŞ SOLCULARI** ve mahkûm komünistlerden **Dr. Balkır Yekebaş** ile grubunu, **HARARE-TLE KARŞILAMISHTIR**" kaydı yer almaktadır. Aynı raporun 1. sayfasında da gerek **YÖN Dergisi**, gerekse **Sosyalist Kültür Derneği** mensupları ile **YAKINDAN TEMAS** eden **Muammer Aksoy**" denilmek suretiyle, MİT'in hoşlanmadığı kişi ve kuruluşların, **YAKININA GİTMEK** ve -ne anlama geliyor- "onlarla **YAKINDAN TEMAS ET-MEK**", özel günahlar arasında sık sık kaydedilmektedir.

(48) MİT müsteşarının raporunda ileri sürebildiği bu görüşlerin gerçeklere aykırı olduğunu saptamak için, uy-gar bir ülkenin "Güvenlik Örgütünün sahip olması zorunlu bulunan" normal zenginlikte bir **Arşiv**'e bile gerek yoktur. M.A.'un okuduğu **Türkçe gazetelerde** yer alan, bu konulardaki makale ve haberleri biraraya koymak suretiyle oluşturduğu "**küçücük bir arşive**" bir göz atmak bile yetmektedir. Aşağıda vereceğimiz belgeler de, bu gerçeği kanıtlayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî Güvenlik Teşkilatının, bizim (bir tek kişinin zaman zaman ver-diği birkaç saatlik emeklerle hazırladığı) mütevazı arşivimizden binlerce kat zengin bir **arşive sahip olmaması**; bir Tümenin, bir mahalle bekçisinden daha fazla silah gücüne sahip olmaması kadar akıl alamayacağı bir olgudur. Bu nedenle şunu içtenlikle belirtmek isteriz ki, MİT'in **PAŞA MÜSTEŞARININ**, böylesine önemli (çünkü binlerce aydının kaderlerini çizecek) raporlarla ilgili bir konuda dahi, bu denli **cahlhane**, ya da böylesine **kasıtlı** raporlar ver-miş olması, bizi herşeyden çok **ülkümüz hesabına** gerçekten **üzmüştür**. Eğer **MİT'İN GÖREVİ DIŞINA TAŞARAK SİYASETE KARIŞMAK SURETİYLE VERDİĞİ RAPORLAR** böylesine yanlış ve yalanlarla dolu olduğu gibi, kendi asıl görevi alanına giren Devletin güvenliğine ilişkin konulardaki raporları da bu kadar üstün körü ise, "**Allah Türk Devletini ve Türk ulusunu korusun!**" diye dua etmenin tam yeridir.

(49) Biz bu konuda -hem de sonradan AP Milletvekili olan- Tank-Generali Ali Elverdi'nin başkanlık yaptığı Sıkıyönetim Mahkemesi'nin bile oybirliği ile verdiği karar sonucu aklanmış bulunuyoruz.

(50) Bu sözlerimizden, "insan hakları konusunda ders veren bir öğretim üyesi olmadığı halde bu yürüyüşe katılanlar için verilecek değer yargısının" başka türlü olması gerekeceği anlamı asla çıkarılmamalıdır. Yalnız o günlerde zaten Almanya'da bulunduğu için değil, konuya ilgi duyarak Almanya dışından gelmek suretiyle bu mi-tinge katılmış her Türk için dahi, böyle yasal bir toplantıya ve yürüyüşe katılmak, asla MİT Müsteşarının benimsediği yargıya ulaştırılmaz. Ancak, olayımızda söz konusu iki kişinin **özellikleri** göz önünde bulundurulduğunda, Müsteşar Paşanın yazısındaki gaffletin ve gerçekleri **tersine çevirişin** boyutu, **bir kat daha** artmaktadır.

(51) Bildiriyi buraya kadar okumaya tahammül edebildilerse, buna artık bazı MİT mensuplarının ve Müs-teşar Paşanın, "Vay hain gomonist Papaz!" diye bağırıldığını duyar gibiyim.

(53) "Almanya'daki Amerikalıların Vietnam Yürüyüşü Bldirisi"nin başında yer alan objektif ve aydınlatıcı açıklamaları, dipnotunda olsun aynen aktarmak isteriz: "**Güney Vietnam'da 500.000 Amerikan askeri çarpışıyor. ABD, her 60 dakikada savaş için tam üç milyon dolar harcıyor ve New Yorklu Dr. William Pepper, Güney Viet-nam'da yaptığı inceleme gezisinden sonra, 1961'den beri orada katledilmiş çocukların ve gençlerin sayısını, 250.000 olarak tahmin etmektedir.**

VIETNAM'DA KOMÜNİZM VE MİLLİYETÇİLİK: İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonlar, Uzakdoğu'nun sömürge olan ülkelerini işgalleri altında tuttular. Bu işgal, Vietnam için, komşu sömürge ülkelerden tamamen başka sonuçlar yarattı. Japonlar bu komşu ülkelerde, idareyi geniş ölçüde yerli seçkinlere devretmişli. Bu aydınlar, en üst makamlara kadar yükseldiler ve savaştan öncekinden daha geniş bir politik çalışma alanı buldular. Buna karşılık Vietnam'da ise, Japonlar yerel Fransız sömürge hükûmetine dokunmadılar, onu olduğu gibi bıraktılar. **VIETNAM MİLLİYETÇİLERİ İÇİN**, herhangi bir politik çalışma alanı yoktu. Böylece onlar, **yeraltı faaliyetine geçmeye adeta zorlanmışlardır**. O zaman bunlar, önlerinde kuvvetli bir örgüt buldular: Bu, Ho-Chi-Minh idaresindeki komünistler idi. **GEREK KOMÜNİST OLMA-YAN MİLLİYETÇİLERİN, gerekse KOMÜNİST MİLLİYETÇİLERİN**, bu organizasyona katıl-maktan başka seçecek yolları yoktu. Çünkü yalnız o, bütün Viet-nam'ı kapsayan **birlik organizasyonu**; ve bundan ötürü de yalnız o, Japonlara karşı **direnme** göstermeye yetenekli görünüyordu. Bu, **Vietnimh** diye adlandırılan hareket, kendilerini de Japonlara karşı çarpışmakta olan **ABD'inco** silah verme yoluyla **desteklenmişti**. Fransa'nın 1945'ten sonra **SÖMÜRGE YÖNETİMİNİ VIETNAM'DA YENİDEN KURMA** çabası, **KOMÜNİZMİN ve NASYONALİZMİN BU BİRLEŞMESİNİ (İTTİFAKINI) DAHA DA KUVVETLENDİRDİ**. Fransızlara karşı yürütülen **BAĞIMSIZLIK SA-VAŞI** sırasında, **ÇEŞİTLİ SİYASAL DOĞRULTULARA SAHİP VIETNAMLI MİLLİYETÇİLER, BERABERCE ÇALIŞMAYA ZORLANMIŞLARDI**. Bu savaş, 1955'de Dien-Bien-Phu önündeki Fransız hezimetıyla son buldu.

Bütün Vietnamlılar, Ho-Chi-Mihn ve onun Vietminh'ini, İLK PLANDA KOMÜNİSTLER OLARAK DEĞİL, AKSİNE, VIETNAM'IN BAĞIM-SIZLIĞINI FRANSA'DAN KOPARIP ALMIŞ OLAN BİR HAREKET OLARAK KABUL EDİYORLARDI.

1954 Cenevre Konferansı: Fransa'nın 1954 yenilgisinden sonra Cenevre Konferansı, Vietnam'daki durumla uğraştı. 17. enlem, geçici sınır çizgisi olarak saptandı. Fransızların güneye ve Vietminh'in kuzeye çekilmesi kararlaştırıldı. 17. enlem HERHANGİ BİR SİYASAL SINIR OLMAYACAK ve iki yıl içinde Vietnam'ın iki kısmında da yapılacak GENEL SEÇİMLER SONUNDA, VIETNAM BİRLEŞTİRİLE-CEKTİ. 1954 Fransız yenilgisi sırasında Vietnam'da iki hükümet vardı: 'Ülkenin yaklaşık 3/4'üne egemen olan Vietminh' ve 'genellikle Saygon ve Hanoi hükümeti'. 17. enlem, Vietnam'ı takriben iki eşit parçaya bölüyordu. Bu, Vietminh'in savaşta kazanmış olduğu bölgelerden büyük bir kısmını kaybetmesi demekti. Buna rağmen, uluslararası baskının etkisi altında Vietminh, Cenevre Konferansı'nın bu kararını kabul etmek zorunda kalmıştı. Cenevre Antlaşması, Fransa'yı seçimlere kadar Güney Vietnam'ı idare etmekle görevlen-diriyordu. Buna rağmen Fransa, bu taahhüdünü yerine getirmeksizin, 1955'de Vietnam'ı terketti.

NGO DINH DIEM: Amerika Hükümeti, 1954'e kadar her yıl Fransa'yı desteklemek için bir milyardan fazla dolar sarfetti ve böylece Vietminh'e karşı yürütülen savaşın masraflarının büyük bir kısmını yüklenmiş oldu. Bundan ötürü Vietnamlılar Amerika Birleşik Devletleri'nin, VIETNAM'IN KENDİ KENDİSİNİ YÖNETME HAKKINI savunma konusundaki içtenliğinden KUŞKULANMAK için ilk nedene sahip olmaktaydılar. 1954'de Amerikan Hükümeti, Vietnam'ın Güney kısmında anti-komünist bir DEVLETİN başkanı olarak NGO DINH DIEM'i İKTİDARA GETİRMeye karar verdi. DIEM ise, 1955'TE CENEVRE KONFERANSI'NDA GARANTİ EDİLEN SEÇİMLERİN YAPILAMAYACAĞINI ALENEN BİLDİRDİ. DIEM, BİR SÜRE SONRA DA, VIETMINH'İN 1954'E KADAR KONTROLÜ ALTINDAKİ BÖLGELERDE UYGULADIĞI TOPRAK REFORMUNU GERİYE DOĞRU İŞLEMEK ÜZERE İPTAL ETTİ. Polis birçok hallerde köylüleri, artık kendi malları diye kabul ettikleri topraklar için, geçmişe doğru geçerli olarak, beş yıllık vergi ödemeye zorlamıştı. 1956'da Diem, köylülerin geleneksel kendi kendilerini yönetme kuruluşlarını ortadan kaldırdı, seçimle başa gelen başkanlarını (muhtarları) azletti ve onlar yerine hükümet merkezince atanan memurları geçirdi. Diem hiçbir gerçek muhalefete tahammül etmiyordu. HİÇBİR AYIRIM YAPMAKSIZIN BÜTÜN ELEŞTİRİCİLERİ KOMÜNİST DİYE DAMGALIYORDU; ve onlardan binlercesini cezaevine kapattı. 1958'de, eski Vietminh mensupları, Diem'in Saygon Hükümetine karşı gerilla hareketini örgütlemeye başladılar. Köylerde DIEM'İN HİÇ SEVİLMEYEN MEMURLARINI öldürdüler. Amerika Hükümeti, 'terör (tedhiş) dalgası' diye adlandırdığı bu olayları, bugünkü savaşın başlangıcı olarak nitelendirmekte, fakat 1958-1959 yıllarında öldürülenlerin % 80-90'ının DIEM'İN GİZLİ POLİS İSTİHBARAT MEMURLARI olduğu-nu kaydetmeye yanaşmamaktadır. Hanoi Hükümeti, 1960 Eylül'ünde Güney'deki âşileri, Güney Vietnam'ın Millî Kurtuluş Cephesi (Vietcong) olarak tanıdı."

(54) Bu bildiriye, ezici çoğunluğu aşırı solcu olmayan birçok ünlü kişi imza atmıştı; bazılarının adını veriyoruz: Dr. Johannes Agnoli, Ilse Aichinger, Michelangelo Antonioni, Ingeborg Bachmann, Reinhard Baumgart, Prof. Norman Birnbaum, Prof. Ernst Bloch, Nicolas Born, Dr. Margherita von Brentane, Benjamin Britten (20. yüzyılın en büyük İngiliz bestecisi), Hans Christoph Buch, Prof. Noam Chomsky, Franz Josef Degenharat, F.C. Delius, Prof. E.R. Dods (D.Litt, F.B.A. Regius. Of Greec; emeritus in the university of Oxford), Dr. Ingeborg Drewitz, Gunter Eich, Hans Magnus Enzensberger, Ute Erb, Dr. Jürgen Feldhoff, Jacomo Feltrinelli, Hubert Fichte, Prof. Ossip K. Flechtheim, Irich Fried, Dr. Peter Furth, Prof. Helmut Gollwitzer, Prof. Wilfried Gettspele, Sarah Halner, Heinrich Hannover, Prof. Edward Hapke, Dr. Walter Hasenclever, Rolf Haufs, Hans Werner Henze, Günte Herburger, Wolfgang Hildesheimer, Prof. E.J. Hobsbawn (Londra), Dr. Peter Hübner, Prof. Michael Landmann, Dr. Reinhard Lettau, Ernest Mandel, Horst Mahler, Prof. Herbert Marcuse, François Maspere, Prof. Arne J. Mayer (Princeton Üniversitesi), Dr. Klaus Meckat, Prof. Klaus Mollenhauer, Prof. Wolfgang Müller, Maurice Nadeau, Nikolaus Neumann, Wolfgang Neuss, Dr. Bahman Nirumand, Dietger Plorte, Herman Piewitt, Arno Ploog, Dr. F.J. Raddatz, Stefan Reisner, Hans Werner Richter, Jean Paul Sartre, Jürgen Seifert, Peter Schneider, Laurent Schwartz, Prof. Jacob Taubes, Mary Tucholsky, Prof. Kenneth Tynan (South Kensington), Bernward Vesper-Triengel, Monica Vitti, Dr. Klaus Wagenbach, Martin Walser, Prof. Gertrud Weimantel (Frankfurt), Gunilla Weiss, Peter Weiss, Prof. Raymond Williams, Prof. Richard Wollheim (Londra), Prof. Peter Worsley (Manchester), Peter Paul Zahl, Gerhard Zwerenz.

(55) Yarabdim, meğerse ABD'nde ne kadar çok "komünist"(!) profesör ve doçent varmış! NATO'nun belkemiğini oluşturan Amerika'yı, komünist -hem de içten gelen komünist- istilasından kurtarmanın, anlaşılan tek çaresi, CIA'yi MİT'in emrine vermek olacak!

(56) 26.11.1965 GÜNÜNDE ULUSLARARASI VIETNAM GÜNÜNÜN ARİFESİNDE YAYINLANMIŞ BULUNAN BU BİLDİRİ, BİRÇOK BAŞKALARI ARASINDA, aşağıdaki ünlü kişelerin de desteğine kavuşmuştur: Carl Amery, Dr. Günther Anders, Prof. Dr. Ernst Bloch, Heiz von Cramer, Hans Magnus Enzensberger, Erich Fried, Prof. Dr. Helmut Gollwitzer DD, Prof. Dr. Jürgen Habermas, Prof. Dr. Walter Jens, Uwe Johnson, Robert Jungk, Dr. Erich Kästner, Horst Krüger, Wolfgang Neuss, Dr. Harry Pross, Fritz J. Raddatz, Paul Schallück, Gerhard Schoenbern, Wölfried Schnurre, Martin Walser, Peter Weiss, Wolfgang Weyrauch."

(57) -Ki bunlar arasında MICHELANGELO ANTONIONI, SIMON DE BEANVOIR, HEINRICH BÖLL, PETER DURAS, WERNER EGH ve MAGNUS ENZENSBERGER, MAX FRISCH, GÜNTER GRASS, HANS WERNER HEZE, ARNE JAKOBSEN, ALBERTO MORAVIA, JACQUES PREVERT, HANS WERNER RICHTER, FRANCESCO ROSI, NATALIE SARRAUTE, PETER WEISS, FRITZ WOTRUBA, JEAN-PAUL SARTRE, ALF SJÖBERG, KARL HEINZ

STOCKHAUS, CESARE ZAVATTİNİ de yer almaktadır.

(58) Sorun çok ciddi olduğundan, şakaya alınmamasını rica ederek, bu noktadaki SÜPER CİDDİ görüş-lerimizi şöyle açıklamak isteriz: Bu hınzır ve şeytani komünizmin (büyüklerimizin deyimi ile kominizmin, ya da komonizmin), bizim gibi alelade ölümlülerin (fânilerin) bilmediği birtakım "cinli yönleri" olabilir. Başka görüş ve düşüncüler, "bir insanın aklı ya da duyguları ile benimsenmedikçe", insanın kafasına ve ruhuna zorla, ya da sinsice ve de gizlice giremezler. Ama bu hınzır ve şeytancıl komünizm, -cinli bir nesne olduğundan- BELKİ DE "yakınına gelen -tabii bu yakına gelmenin ne zaman gerçekleştiğini, yalnız büyüklerimiz bilirler!- hele bizim gibi geri kalmış toplumlara mensup aydınların içlerine (kafalarına ve ruhlarına), onların haberleri bile olmadan mazaallah gizlice ve sinsice (cin çarpması gibi) girerir. İşte böyle bir olgu ve onun sonucu olarak, komünistlerin yanına yaklaşan kişinin -kendisinin bile haberi olmadan- Komünizmin (ne Hikmeti Hüda ise) tutsağı haline gelivermesi, hiç de olanak dışı değildir. Bu nedenle, her-hangi bir toplantıya, ya da yürüyüşe katılan kişilerin arasında, birkaç tane bile olsa kominist yezitlerinden varsa, o toplantıya katılan masum kişilere -isterse onlar saçları ağarmış Hukuk Profesörleri olsunlar- bu hınzır ideolojinin (Hafazanallah), melunca, haince ve de insafsızca bulaşivermesi tehlikesi vardır. İşte Büyüklerimiz, bu âli hikmetten ötürü, bir Vietnam yürüyüşüne hangi amaçla (kimlerle ve ne ölçüde) olursa olsun katılmış bir Türke, bu siyasal veba mikrobunun geçivermiş olması ihtimalini hesaba katmak zorunluluğundadırlar. Ve bu görünmez tehlike varolduğu içindir ki, böyle bir Türke, artık iyi gözle bakılamayacağını, ülkemizin ulu çıkarları bakımından saptamayı; ve Devlet güvenliğimiz bakımından büyük tehlikeler taşıyan bu durumu, (Mahkemeler de dahil olmak üzere) tüm Devlet organlarına duyurmayı, MİT'in Paşa Müsteşarı, bir vicdan ve vatan borcu saymış olabilir. Niçin olmasın? Müsteşar Paşamız, çok yakın arkadaşı Sayın Sıkıyönetim Komutanı Faik Türlü Paşamızdan, niçin aşağı kalsın?! Ve de onun gibi, aklın ötesinde birçok metafizik bilgilere ulaşılanın en kestirme yolu olan tarikatlardan birine niçin mensup olmasın? Ve bu nedenle de, bizim "akıl" dediğimiz (yalnız 5 duygu ve 3 boyuta sıkışmış bilgilere uzanabilen ve ondan ötesini kavrayamayan) "topal aracın çok üstündeki kutsal cihazlarla" niçin donatılmış bulunmasın?! Onun içindir ki biz, haddimizi bilerek, söyledikleri-mizin, sadece "AKIL VE BİLİM" gibi yetersiz bir mürşide dayandığını idrak ve itiraf etme" dürüstlü-ğünü göstermek isteriz.

(59) Bu raporun arka kapağında, raporu inceleyerek ona katıldığını bildiren tanınmış şahsiyetlerden bir kısmının adları kaydedilmiştir. Bunlar arasında, Oxford Üniversitesi Profesörü JAN BROWLIC, Paris Üniversitesi Profesörlerinden ve Fransa Siyasal Araştırma Enstitüsü Başkanı PHILIPPE DEVILLERS, NİS Hukuk Fakültesi Profesörlerinden RENÉ-JEAN DUPY, Strassburg Üniversitesi Hukuk ve Siyasal İlimler Fakültesi Profesörlerinden GUY FEUER Amerika'nın Kolombiya Üniversitesi Uluslararası Hukuk Profesörü WOLFGANG FRIEDMANN, Paris Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi Profesörü ANDRÉ HAURIOU, Hür Brüksel Üniversitesi Hukuk Profesörü ROBERT LEGROS, Liebig Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi Profesörü H. RIDDER, Hür Brüksel Hukuk Fakültesi Profesörlerinden JEAN J.A. SALMON, Fransa'nın Kan Hukuk Fakültesi Profesörlerinden HUBERT THIERRY, Paris Üniver-sitesi Hukuk ve Siyasal Bilimler Profesörü MAURICE DUVERGER de yer almaktadır.

Rapora katıldığını bildiren Amerika'nın Chicago ve Virginia Üniversiteleri Emekli Uluslararası Hukuk Profesörü QUINCY WRIGHT ise, ayrıca şu cümleleri eklemiştir: "Durum geliştikçe açıkça görülmektedir ki, Amerika'nın VIETNAM'DAKİ MÜDAHALESİ YALNIZ GAYRİ MEŞRU VE AHLAKA AYKIRI DEĞİL, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal çıkarlarına da aykırıdır."

(60) Yeri gelmişken değinelim ki, gerçekten çok ilginç bir toplumuz! Kimin baş, kimin kuyruk olduğunu kestirmek bir hayli zor! Fransızların dünyada ve ülkemizde büyük ün sahibi Hukuk ve Siyasal Bilimler uzmanı Duverger'in, benim Berlin'deki Vietnam mitingine katılmamdan bir gün önce, Vietnam Savaşı'nın sona ermesine ilişkin yazısı bir Türk gazetesinde dahi yayınlanıyor. Sene 1971; arada köprülerin altından çok, ama inanılmayacak kadar çok sular geçmiş, NIXON bile (istemeye, istemeye) Vietnam Savaşı'nın durdurulması gerektiğini anlatmaya başlamıştır. ABD'inde, Vietnam Savaşı'na karşı yer yerinden oynamaktadır. MİT'in Müsteşar Paşası, 18.2.1968'de Berlin'deki Vietnam yürüyüşü'ne katıldı diye, bir Türk Anayasa Profesörü için Mahkemeye (ve Savcılığa) "mahkûm ediniz" direktifini içeren fetvaname gönderiyor. Ama o MİT Müsteşar-lığının bağlı olduğu Türkiye Başbakanlığı sandalyesinde oturan Başbakan (Prof. Nihat Erim) ise, Prof. Duverger'in yazılarının ve konuşmalarının hayranıdır; ve onu ağızından ve kaleminden eksik etmez! Kendisine bağlı MİT Müsteşarlığı sandalyesinde oturan Paşanın ölçütlerine göre ise, Duverger gibi düşünenler (hem demokrasi ve Sosyal demokrasi konusunda ve hem de Vietnam konusunda onun gibi düşünenler) mahkûm edilmesi gereken komünistlerdir!

(61) Amerika'nın tanınmış siyasal yazarlarından WALTER LIPPMANN'ın, özellikle Vietnam politikası konusunda, Başkan JOHNSON ile şiddetle çatışmakta" olduğu, ANTONY HOWARD'nın "Johnson ve Lippmann" adlı yazısında bildirilmektedir.

(62) Örneğin Dışişleri Bakanı yerine Nihat Dinç'in İçişleri Bakanlığı'na ve MİT Müsteşarlığı'na gönderdiği 26.1.1968 günlü yazıda şu cümleler de yer almaktadır: "Bonn Büyükelçiliğimiz, Berlin Baş-konsozumuzla atfen verdiği bir haberde (...) bir süre önce ailesiyle birlikte Almanya'ya gelen ve halen Berlin'de incelemelerine devam eden Prof. Muammer Aksoy'un 18 Ocak 1968 günü, öğrencilerin isteği üzerine Berlin Türk Öğrenciler Birliği'nde 'Türkiye'de Demokrasinin Akıbeti' konulu bir konuşma yaptığı bildirilmektedir. Prof. Aksoy, Berlin'de yeni kurulmuş olan solcu 'Türk Toplumcular Ocağı' mensupları ile temas kurmuştur. Konferansa, (...) yedi aydan beri Berlin'de bulunan kaymakamlarımız da çağırılmışlardır. 9 Kaymakam toplantıya katılmıştır. Aksoy, 'İLİMLİ BİR SOSYALİST OLDUĞUNU' BELİRTMEKLE sözlerine başlamıştır. Vaktiyle

Anayasayı hazırlarken **TÜRKİYE'DE BİR KOMÜNİST PARTİSİNİN KURULMASINA NEDEN KARŞI OLDUĞUNU** izaha çalışmıştır. Bugünkü **milli komünistlerin savunmasını** yapmıştır. Bundan sonra Sayın Cumhurbaşkanı'nın **'ANAYASAMIZIN SOSYALİZME KAPALI OLDUĞU'** yolundaki sözüne değinmiştir. Ve, bu sözü sarfeden Devlet Başkanı ile bunu teyid eden Hükümet Başkanının **İSTİFA ETMELERİ GEREKTİĞİNİ** söylemiştir."

Bu ajanın, "Muammer Aksoy, milli komünistlerin savunmasını yapmıştır" yolundaki uydurmasının, ya cahilliğine ya da söylenenleri anlamayacak bir kafaya sahip olmasına, ya da bile bile gerçekleri değiştirmesi temeline dayanmakta olduğunu, Sıkıyönetim Mahkemesindeki savunmamda şöyle belirtmiştim: "Bu iddia, tamamen gerçeklere aykırıdır ve aldatıcıdır: **'Hangi rejime karşı** milli komünistlerin savunmasını yapmışım? Milli komünistlik, Batılı demokrasiye nazaran daha iyi ve genellikle **Türkiye için uygun olan**, ya da tercih edilecek bir rejimdir' mi demişim?! Raporu hazırlayan şahıs -ki Berlin Başkonsolosu olduğu anlaşıyor- gerçekleri tahrif etme amacına ulaşabilmiştir. (...) Eğer ben, milli komünizmin savunulmasını yapsa idim, yani milli komünizmin **Türkiye'de uygulanmasının uygun olacağını**, veya milli komünizmin **Batılı demokrasiye kıyasla üstün bir rejim olduğunu** ifade etmiş olsaydım, 9 tane (hem de AP iktidarı tarafından seçilerek Berlin'e gönderilmiş) Kaymakamın, hiç değilse bir tanesinin ihbarı ile hakkımda çoktan 142. maddeye göre kovuşturmaya geçilirdi. (...) Köln'deki ikinci konuşmamda olduğu gibi Berlin'de de, 'Komünizm daima Enternasyonalci mi olmak zorundadır, milliyetçi komünistler yok mudur. Böyle olanları karşı birşey söyleyebilmeye imkân var mıdır?' yolundaki sorulara karşı, birkaç bakımdan cevap vermeyi uygun görmüştüm. (...) Komünizmin milliyetçi de olabileceğini, komünizmi reddetmemizin **sebabının**, onun Enternasyonalci olmasından **ibaret olmadığına** dikkati çekmiştim. Özellikle 'Tito hareketinden sonra, birçok komünist ülkede -hele kendi kurtuluş savaşlarında Sovyetlerin yardımına bağlı olmaları oranında- yavaş yavaş Sovyetler karşısına **bağımsız ve milli bir komünist devlet ideali** peşinde koşanların varlığını kabul etmenin, herşeyden önce gerçeğe saygının sonucudur' demiştim. Kaldı ki, 'Komünist devletler arasında milliyetçi olan, bu nedenle bizim işlerimize müdahale etmeleri söz konusu olmayan **Yugoslavya, Romanya, Çekoslovakya** gibi devletlerin tutumunun, **Sovyetler Birliği ve ona bağlı olarak başka devletlerin işlerine** karışmayı amaçlayan komünist devletlerden farklı oluşu üzerinde, Çekoslovakya'nın işgali nedeniyle 28.3.1968 günü yayınladığım bildiride özellikle durduğumu da, MİT yetkilileri bilmezlikten geliyordu. Yine MİT uzmanları, ajanları (bu arada Berlin Başkonsolosu) ve Müsteşarı da biraz olsun gazete hatta Türk gazetesi okur kişilerden olsalardı, Türk gazetelelerinde bile "milli komünizmin, enternasyonalci komünizmden çeşitli noktalarda ayrıldığını ve üzerinde durulmaya değer bir olgu oluşturduğunu" saptayabilirlerdi. MİT, Prof. Ahmet Şükrü Esmir Hocomuzın ve hatta rahmetli Abdî İpekçi'nin bu konudaki yazılarına -sosyal demokrat oldukları için- değer vermese bile, Prof. Yılmaz Altuğ'un "Yugoslavya'daki Gelişmeler", ya da 1 numaralı antikomünistlerden Prof. İsmet Girilti'nin "Milli Komünizm ve Romanya", ya da "Blok Dışı Marksizm: Yugoslavya" gibi başlıklar taşıyan (Milliyet Gazetesi'nde yayınlanmış) yazılarını okuyarak, "milli komünizmden söz etmenin, onu övmek anlamına gelmeyeceğini" öğrenebilirlerdi. Elbetteki, niyetleri, sosyal demokratları karalamak değil öğrenmek olursa..!

Yine **Viyana Büyükelçisi Hasan İstinyeli'nin** Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği "Viyana'da öğrenci münazarası" konulu yazının kaleme alınmasında kendisine dayanan notları tutan izleyicinin, **konuşu-lanları tam anlayacak düzeyde** olmadığı, raporundaki **çelişkilere** ve **tutarsızlıklardan** (örneğin benim söylediğim sözler hakkında, her paragrafta birbirini tutmayan açıklamalar ve yorumlamalar yapmasından) kolayca anlaşılmaktadır. Bir yandan **KOMÜNİZME İNANMADIĞIMI ÖZELLİKLE BELİRTTİĞİMİ** kaydediyor, öte yandan da **İlirici tüm hareketlerin** (sosyal demokratlardan dahi değil) **sadece komünistlerden geldiği yolunda açıklanmış** bulunduğum anlamına gelen cümlelere yer veriyor. Söylenenleri değil, söylenenlerden kendisinin çıkarabildiği sonucu not eden bir ajan! (Zaten hemen hemen hepsinin yaptığı bu!). Yazıdan birkaç cümle aktarıyorum: "11 Haziran 1968 Salı günü, Viyana'da tahsil etmekte olan öğrencilerimizden **NECMETTİN BAYKAL**, son aylarda muhtelif Avrupa memleketlerinde cereyan eden öğrenci nümayişleri hakkında konuşmalar yapmak üzere Batı Almanya'dan iki Türk öğrencisini davet etmiştir. Çoğunluğunu Türk öğrencilerinin teşkil ettiği bir topluluk huzurunda cereyan eden ve Büyükelçiliğimizden de bir **müşahit** bulunduğu bu münazara hakkında aşağıda malûmat arz edilmiştir. (...) Prof. Aksoy, hatiplerin ve bazı dinleyicilerin devamlı ısrarları karşısında konuşmuştur. Prof. Aksoy, Batı almanya'ya bugün Türkiye'de mevcut olmayan **hürriyeti tatmak için geldiğini**, zira memleketimizin bir kapitalist ve mürteci sınıf tarafından idare edildiğini, kendisinin daima gençlerle beraber olduğunu, zira orta yaşlı insanların hayat gailesinde çocuk çocuklarının maişetleri endişesinden riske giremediklerini Türkiye'de AP'nin de CHP'nin de, hatta İşçi Partisi'nin de kalıplaşmış olduklarını, bu partilerin programları ne olursa olsun idarecilerinin muhafazakâr fikirli ve ileri hamlelerden çekinen kimseler olduklarını söyleyerek Türkiye'yi kapitalizmin ve irticanın elinden kurtaracak hareketin ancak gençlerden, gençlik teşekküllerinden gelebileceğini, komünizmin niçin din ve aile düşmanı olmadığını, **HER kapitalist ve MUHAFAZA-KAR OLMAYANA DA KOMÜNİST DİYE HÜCÜM ETMENİN** faydasız olduğunu ifade etmiştir. Prof. Aksoy bazı dinleyicilerin, kendisinin siyasi inanışa sahip olduğunu ısrarla sormaları üzerine, **'KATİYEN KOMÜNİST DEĞİLİM, Allaha da inanırım'** diyerek kendisini hiçbir partiye mensup olmayan **ilâhî fikirli bir aydın** olarak vasıflandırmıştır. Bu konuşmalardan sonra büyük kısmı öğrenci olan dinleyicilerden bazıları söz almışlardır. Önce bir öğrenci vaktiyle kurucu Meclis üyesi olan Prof. Aksoy'un niçin o zaman gençlik meseleleriyle daha fazla ilgilenmediğini, kendisinin işçi ve köylü çocuklarına daha fazla tahsil imkânı verilmesi için niçin bir gayrette bulunmadığını sormuş, gençliğin vatandaş olarak seçmenlik görevini yaparak da memleket meseleleriyle endirekt de olsa meşgul olabileceğini, öğrencinin evvela kendisini tahsil ettiği

sahada yetiştirmesini icap ettiğini, penicilini icat eden veya ilk kalp naklini yapan doktorun vatanına hatta bütün insanlığa sokaklarda bağırıp çağıran bir nümayişçiden daha faydalı olabileceğini, gençliğin dert-lerinin ise **MUTEDİL BİR DİLLE** idari mekanizmaya aksettirmesinin daha uygun olabileceğini ve bilhassa

gençliğin problemleri hususu ile gençliğin **komünizmden de aşırı ve yıkıcı akımlar tarafından kullanılmasının tamamen ayrı bir husus olduğunu** belirtmiştir. (...) Başka bir öğrenci de, Doğu, Sağlam ve Prof. Aksoy'un ileri hakemlerin hep soldan geldiği intibasını vermek istediklerini söyleyerek, hakikatin hiç de öyle olmadığını, Avrupa'da müreffeh memleketler olan **İsviçre ve İsveç'te** komünist partilerinin gayet zayıf olduğunu, **İSVEÇ SOSYALİSTLERİNİN** ise hem anti-komünist olduklarını, hem de özel sermaye sempatisini olduklarını, 20. yüzyılda büyük ilerlemeler kaydeden Japonya'da da komünistlerin gayet zayıf olduklarını söylemiştir. Dinleyicilerin bu sözleri üzerine Doğu, Sağlam ve Prof. Aksoy, **Marksizmden, komünizmden ve hatta soldan bahsetmeyi tamamen bir tarafa bırakarak, Türkiye'nin daha ileri gitmesi ve refahı hakkında konuşmuşlar**, meselenin siyasi yönünden bahsetmemişlerdir. Bütün bu konuşmalar sakın bir hava içerisinde geçmiş, hatta sol fikirler aleyhinde konuşan öğrenciler zaman zaman nüktele de yaparak havanın gerginleşmesini önlemişlerdir. Toplantı beş saat sürmüş ve normal bir şekilde bitmiştir."

(62a) Örneğin B.S.'ya ilişkin MİT raporunun bir yerinde de şöyle deniliyor: "... Ancak Mart 1970'de Marksist-Leninist **ŞİAR YALÇIN** ve mahkûm komünist **ŞADİ ALKILIÇ**'in afları için yayınlanan ve bütün aşırı solcu yayın organlarına gönderilen 422 imzadan birinin Prof. **BAHRİ SAVCI**'ya ait olduğu da herkesçe bilinen bir vakıdır (...). Haziran 1970 ayı başında, bu Demeğin (Milli Kurtuluş Savaşlarıyla ve Vietnam Halkıyla Daya-nışma Derneği'nin) faaliyetleri sebebiyle Ankara 9. Sulh Ceza Mahkemesi'ne çağrılan **ÇETİN ALTAN, İLHAN SELÇUK, MUAMMER AKSOY, TÜRKKAYA ATAÖV, AHMET ARIF, ÖMER ÖZERTURGUT, AYBERK ÇÖLÖK** gibi kişiler arasında **BAHRİ SAVCI** da bulunmaktadır (Bu husus 9. Sulh Ceza Mahkemesi'nden sorularak tevsik edilebilir).

(63a) **MİT** (onun hakkındaki çeşitli raporları) ve **Baki Tuğ** elele vererek, uydurulmuş düzinelerle hayalî olayı gerçekmiş gibi öne sürerek beni suçladıkları (ve 141. maddedeki suçu işlemiş olduğum iddiası ile cezalandırılmamı istedikleri) zaman, Türk toplumunda esen hava, "sanığın suçsuzluğunu ispat etmesi gerektiği" yolunda idi. (Olağanüstü dönemlerde, olağanüstü Mahkemelerde, ceza adaletinin kuralları çoğu kez fiilen tersine dönmektedir. İşte 12 Mart döneminde yer yer egemen olan bu "ANORMAL suçlama ve yargılama sistemi" karşısında bana bağlanan "hayal ürünü birçok eylemin ve niyetin, tam tersinin doğru olduğunu" kanıtlayabilmek için ben de, **OLAĞANÜSTÜ BİR YÖNTEM BULMAK** zorunluğunda kalmıştım: Her uydurma olayın, MİT'in ve Askerî Savcının iddia ettiği gibi değil, "tamamen başka, hatta ters biçimde gerçekleştiğini kanıtlayarak" amacıyla, o olay hakkındaki bilgi sahibi tüm kişilere mektup yazarak, "bildiklerini bana yazmalarını, hatta o olaya ilişkin yazılı belgelere sahip iseler, bunları bana göndermelerini" rica ettim. İşte tersine çevrilmiş olaylardan bir tanesi de, "4 Amerikalıyı kaçıran 4 gencin, belli bir fidyenin belli bir zamana kadar ödenmemesi halinde, Amerikalıları öldüreceklerini bildirmeleri üzerine, 6 Mart'ta onlara gazeteler ve radyo aracılığı ile yaptığım çağrıya ilişkin. "Kimsiniz, bu eylemi niçin yapıyorsunuz bilemem, ama böyle bir davranış ne insanlıkla, ne de Türklükle bağdaşamaz; kanla olumlu sonuca asla ulaşılamaz" diye özetlenebilecek bir çağrıda bulunmam üzerine, hiç tanımadığım Hüseyin İnan, 8 Mart günü Fakülte'deki odama (çalışma saatinden sonra) bir oldu bitti ile gelerek, sürenin uzatılması için fidye istemlerinin karşılanması, gereğinin, benim tarafımdan Amerikan elçiliğine duyurulmasını istemişti. Ben de, iki gün sonra bu olayı gaza-telelere açıklamıştım. Bu çağrıyı, 6 Mart günü Haydarpaşa vapurunda kendisine rastladığım Prof. Göktürk'ün telkini ile (Türk Hukuk Kurumu Başkanı olarak) yaptığım için, gerçeği bilen Göktürk'e de bir mektup gönderip, bildiklerini yazılı olarak bildirmesini istedim. Demokratik soldaki kişilerin lehine konuşmanın ya da yazmanın, ciddi hissimlerle karşılanacağı korkusunun egemen olduğu bir dönemi yaşıyorduk. Bu nedenle düzinelerle mektubuma, hem de Fakülte'deki (asistanlıktan beri özellikle koruduğum) kimi genç öğretim üyeleri bile cevap vermemişti; hatta tanık gösterildiği takdirde aleyhimde konuşacakları tehdidini yaparak yazılı ya da sözlü tanıklıktan kaçınan olmuştu. H. Avni Göktürk ise, gönderdiği mektupta, yalnız **bildiği OLAYI** aynen aktarmakla yetinmiyordu, kendisine subjektif sayılacak bir soru yöneltmediğim halde, mektubunun sonunda, yıllardır tanıdığı Muammer Aksoy'un Batılı çağdaş demokrasiye gönül vermiş bir kişi olduğuna ve ne doğrultuda olursa olsun herhangi bir diktatörlüğün gelmesi için arzu ve çaba göstermesinin imkânsız olduğunu belirtiyordu. Oysa o da, bir **eski MİT Müsteşarı** idi; ve **hem de** kendisini, Türk Hukuk Kurumu Başkanlığından düşürdüğüm, hem de kitaplarının daha çok bir çeviri niteliği taşıdığını teşhir ederek bana düşman olmasını gerektiren bir hayli (Hukuka uygun) girişimde bulunduğum bir MİT Müsteşarı idi. Demek ki, bütün bu olumsuz etkilere karşın, "bir kişinin suçlu olup olmadığı" konusunda bir açıklamada bulunur-ken, kişisel duygularını dahi bir yana bırakarak, **SİVİL BİR KİŞİ** (bir Hukuk Profesörü) olduğundan ötürü, "miş" ve "mış'a dayanarak yargıya varmamış (her soldaki kişiyi, "bu komünist haini cezalandırın" demek gibi ilkel bir davranışa kendisini kaptırmamış) kafasına ve objektif ölçütlerle göre hareket edebilmiştir. (Bununla, "her as-ker Nurettin Ersin gibi ve her sivil de Hüseyin Avni Göktürk gibi hareket eder ve edecektir" demek istemiyo-rum. Ama bu örneğin bile, MİT Müsteşarının bir SİVİL kişi olmasının, objektif yargılara ulaşılma bakımından ne denli yararlı olacağını gösterir nitelikte olduğu kanısındayız. Parantez içinde şunu da kaydetmek isterim ki, Prof. Göktürk'ün kendisine sormadığı noktada böyle subjektif olumlu bir yargısını da içeren bu mektubu, Mahkemeye vermeyi -onun bilirkışılığına sığınmak gibi gördüğüm için- onurlu bağdaştıramıyarak, Mahkemeye vermekten vazgeçtim. Ama bu mektubu, bir anı olarak saklıyor ve -bütün siyasal günahlarına karşın- Prof. Hüseyin Avni Göktürk'ü, bu dürüstçe ve yiğitçe mektubundan ötürü, burada rahmetle anıyorum.

(63b) Bu gerçekleri açıklayarak, 12 Eylül'de hakkında dava açılmış birçok kişinin, iddianamede yer alan sözde ey-

lemelerinden çok, kendileri hakkında MİT raporlarında yer alan masallardan ötürü Mahkemelerin huzuruna çıkarıldığını, "BARİŞ DAVASI" nedeniyle, Mahkeme huzurunda açıklamak istemişim. Ali Sirmen'in, ya da bu davadaki başka bir dostun vekili olarak, Askeri Mahkeme önünde, MİT Müsteşarının ne kadar açık uydurmalarla kişileri suçlayabildiğini, bütün açıklığı ile dile getirecektim. Bunu, amacı "Türkiye'de Hukuk Devletini yerleştirmek için (çeşitli yollardan) katkıda bulunmak" olan Türk Hukuk Kurumu'nun 28 yıldır Başkanlığını yapmış bir kişi olarak kendim için bir namus ve meslek borcu saymışım. Bu kararımı ve isteğimi, tanıdığım çeşitli sanığa da (savunmalar daha tamamen sona ermeden önce) bildirdim. Ancak, o davada hem sanık hem de müdafî olan (ve savunmaların yönetilmesinde söz sahibi) değerli bir "Mamak arkadaşım", bu yolda özel bir savunma yapmama engel olduğu için, görevi yerine getiremedim.

(64) Bu bildiriyi sunan SADI KOÇAŞ'ın, 1965 yılında yaptığı bir konuşmasının okunması ve "hakki-mızda MİT'in en ağır suçlamalarına neden olan 11.11.1967 günlü konuşmamızla onun karşılaştırılması, çok ilginç olacağı ve hele MİT'in çifte standardına en kesin bir kanıt oluşturacağı için, bu konuşmadan kimi cümleleri aşağıda aktarmak isteriz: "Bizim görüşümüz odur ki, TÜRKİYE'DE KOMÜNİZMLE MÜCADELE lazım değil elzemdir. Ama, bu mücadeleyi Devlet ve Hükümet olarak yapmak, milleti bu hastalığa karşı aşılacak suretiyle muafiyet kazandırmak lazımdır. Bir takım sadece his ve heyecan, diğer kısmı sadece kaba kuvvete güvenen, bir kısmı da küçük hesapların peşinde bulunan bir kitle ile mücadeleye atılmak veya böyle hareket etmek isteyenlere müsaade veya müsamaha etmek EN BÜYÜK TEHLİKEDİR. Yıllarca bu konuda yetiştirilmiş bir arkadaşınız olarak (KOMÜNİZMLE MÜCADELE EDECEĞİZ) DİYE, MEMLEKETTE TAM KOMÜNİSTLERİN İSTEDİĞİ BİR HAVA YARATILMIŞ OLDUĞUNU AÇIKÇA İFADE ETMEK ZARURETİNİ HİSSEDİYORUZ. KOMÜNİZMLE MÜCADELENİN YOLU, ÖNÜNE GELENE KOMÜNİST DAMGASI VURMAK, hele bu damgayı Devlet Erkânına, Siyasi Partilere ve Parlamento üyelerine layık görmek DEĞİLDİR. Aylardan beri Türkiye'de açıkça ve bütün şiddeti ile devam eden bu ÇOK SAKIM, SÖZDE MÜCADELE, İNANINIZ, yıllardan beri Türk Milleti tarafından veba olarak tanınan KOMÜNİZMİ BAZI VATANDAŞLARIMIZ NEZDİNE YUMUŞATMIŞTIR. Nasıl yumuşat-masın ki, bu memleketi yıllarca idare etmiş ve hizmetlerinin önemi ve sayısı hafıza-lara sığmayacak kadar kesif olan, bilhassa büyük bir vatandaş kütlesinin devamlı destek ve sempatisine sahip olduğundan şüphe edilmesine imkân bulunmayan TARIHI ŞAHSİYETLERE KADAR KOMÜNİST DENMİŞ ve bu itham bir taraftan kulaktan kulağa fısıltı halinde yayılırken, diğer taraftan meydanlarda bar bar bağırılarak ilan edilmiştir. Gazetelerde çıkan "PETROL KANUNUNA İMZA ATANLAR KOMÜNİST" İTHAMI KARŞISINDA KENDİMİZİ SAVUNMAK VE PETROL KANUNUNDAN NE İSTEDİĞİMİZİ ANLATMAK İÇİN YAPTIĞIMIZ TOPLANTILARDAN BİRİSİNİN SONUNDA KOCA BİR KÜTLENİN "SİZ KOMÜNİST İSENİZ BİZ DE KOMÜNİST OLURUZ" DİYE BAĞRIŞMALARINA BIZZAT ŞAHİT OLDUK. BU, KOMÜNİSTLERİN ARAYIP DA BULAMADIKLARI BİR VASATTIR. VE BU METOD ONLARIN DA BIZZAT TATBİKİNİ İSTEDİKLERİ METODDUR (...) KOMÜNİZM MÜCADELESİ İSMİ ALTINDA FIKİR ÖZGÜRLÜĞÜNÜ KALDIRMA GAYRETLERİNE VE NAYSİYETLERE TEVAVÜZ EDİL-MESİNE MÜSAADE EDİLMEMELİDİR. Milleti heyecana verip silahlandıran, sonra da düşman karşısında çil yavrusu gibi dağılan aşiret alaylarıyla yalın kılıç müstahkem mevkilere saldırır gibi, kaba kuvvet gösterileri ile komünizm mücadelesi yapılmaz. Sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirlerinin gerçekleştirilmesi suretiyle bu mücadeleyi başarmayı öngören Hükümet beyanını canıgönülden destekliyor ve her an kendilerine yardımcı olacağımızı vaadediyoruz. ZIRA KOMÜNİZME KARŞI EN MÜESSİR SILAH SOSYAL ADALETİ SAĞLAMAKTIR." (Sadı Koçaş, C. Senatosu Tutanak Dergisi, 5.11.1965).

(65) "Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi" adlı yapıtımızın 2. cildinin 1081-1084. sayfasındaki 13 numaralı dipnotunu okuyanlar, gerek Nihat Erim'in, gerek Sadı Koçaş'ın, -hiç değilse MİT'in ölçütlerine göre- gençliği tahrik anlamına gelecek konuşmalarından, şaheser örnekler bulacaklardır.

(66) Yani MİT'ce demek isteriz.

(66 a) Davutpaşa'da rehine olarak alıkondüğümüz günlerin ilginç pek çok anısından, okurları da ilgilendirecek iki tanesine, burada değinmek isteriz:

a) Rehine olarak kışlaya tıklandığımızın ertesi günü, Başbakan Nihat Erim'e, "yaptığının bir rehine toplama eylemi" olduğunu belirten bir telgraf "çektim"(!) ve içinde "Hitler'e özgü olan bu yöntemin, Türk Başbakanı tarafından geliştirildiğini, Hitler'in kendi askerlerinin canını korumak için, suçsuz yabancıları rehine aldığını, Nihat Erim'in ise, "yabancıların canını korumak amacıyla kendi vatandaşlarını rehine aldığını" bildirmiş ve bu telgraf metnini de rehine arkadaşlara okumuştum. Hepimiz de, bu telgrafın yerine ulaştığı inancı ile bir ölçüde avunmuştuk. İki hafta sonra, Ankara'ya nakledilmeden önce, telgrafın para-sını bana geri verdiler ve "Kamutanlığın böyle bir telgrafın çekilmesine izin vermediğini" bildirdiler.

b) Davutpaşa kışlasında tanık olduğum ve "yalnız sivil kişilerin değil, askerlerin bile, yasallığına inanmadıkları yasakları ciddiye almadıklarını ve bu gibi yasakların etkisiz kalmaya mahkûm olduğunu" gösteren şu anıyı da unutmuyorum: Doğan Avcıoğlu da Davutpaşa'daki rehineler arasında iki; ve "Türkiye'nin Düzeni" adlı yapıtı, Mahkeme kararına dayanmaksızın, Sıkıyönetim Komutanı Paşanın emri ile toplatılıp, rehine olarak alıkondüğümüz kışlanın zemin katındaki bir odaya yığılıyordu. Kaldığımız yerde düzeni sağlamakla görevli subaylardan ve astsubaylardan bazıları, alt kattaki odadan "Türkiye'nin Düzeni"ni alarak, Doğan Avcıoğlu'na getiriyorlar; ve kendilerine ithaf etmelerini rica ediyorlardı. O da, subay ya da astsubaya adını sorarak, müsadere edilmiş, "Türkiye'nin

Düzeni"ni "askerlik hatırası"(!) olarak hediye ediyordu.

Yaşar Kemal'ler, Tarık Zafer Tunaya'lar, İsmet Sungurbey'ler, Doğan Avcıoğlu'ları ve daha pek çok olağanüstü değerli insanla bir arada geçen bu acı günlerin unutulmaz tatlı anılarını da, 12 Mart faşizmine borçluyuz.

(67) Bu konudaki çeşitli yapıtlara bir örnek olarak Dr. **Wilhelm Püschel**'in "**Der Niedergang des Rechts im Dritten Reich**" 1947 (Üçüncü İmparatorlukta Hukukun sona erşi (zevalı)" adlı kitabına yollamada bulunmak isteriz.

(68) **Muammer Aksoy, Devrimci Öğretmenin Kiyımı ve Mücadelesi**, s. 1080-1086.

(69) Bir kişiye ilişkin gizli raporların, gizli notların (haber vermelerin, istihbaratın), hatta ifade vermelerin, kısacası başka kişileri suçlamanın **GİZLİ KALACAĞI İNANCI** (notu ya da ifadeyi verenin, bu sözlerden, ya da yazılardan, ilgilinin hiç haberdar olmayacağını sanması) konuşan ve yazana olumsuz bir cür'et vermekte, onda görüş ayrılıklarını, ya da bazı duygusal antipatileri aşırı biçimde sömürme hevesini yaratmaktadır. Bu, yalnız MİT raporları, ya da soruşturma raporları için değil, tüm suçlamalar için geçerlidir. Örneğin Almanya'nın en büyük şehrinde Başkonsolos efendinin, Almanya'da bir süre kaldığımız şehirde verdiğimiz konferanslar konusunda -kimliği gizli kalan sorumsuz ajanın tuttuğu yalanlarla dolu notları denetlemeden Ankara'ya bildirmekle yetinmemiş, yine gizli kalma inancının verdiği cür'etle, gerçekleri rahatça tahrif edebilmiştir: Bizim 1971'lerde Sıkıyönetimce tutuklanmış olmamız sırasında- açılan ağır suçlamalarla dolu dava sonucu ne olsa kolay kolay özgürlüğümüze kavuşamayacağımız inancı ile, meşhur Askeri Savcı Baki Tuğ önünde verdiği ve gizli kalacağını sandığı ifadesinde, birtakım yalanlar dile getirebilmekten dahi kendisini alıkoyamamıştır. Ama bizim hazır bulunmadığımız durumda bile olsa, Mahkeme huzurunda ifadesi alınınca, artık söyleyeceklerinin herkese açık tutanaklara geçeceğini ve bu aleniliğin yaratacağı sonuçları düşünerek, Savcı önündeki ifadesini değiştirmeyi tercih etmiştir. Şimdi sabık Başkonsolos efendinin, Askeri Savcı önündeki ifadesinden bazı cümleleri aynen aktarıyorum: "... Bundan ikibuçuk yıl önce Muammer Aksoy Berlin'e gelmiş, benden görüşmek için randevu istedi. Türkiye'den geldiklerini Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Profesör olduklarını PETROL ÜZERİNE ARAŞTIRMA yapmak için Üniversitenin arşivlerinde araştırma yapacağını söylediler. (...) Ancak geldiği zaman görüşmemizde, MÜNHASIRAN TETKİK-LERİNİ daha zengin bulduğu Doğu Berlin 'Humbolt' Üniversitesi'nde Doğu Berlin'de yapacaklarını ifade ettiler. Ayrıca bu Üniversiteye gittiği zaman kendisine büyük kolaylıklar gösterildiğini yardımcı olarak bir memur verildiğini ve dilediği zaman arşivlerindeki evrakların fotokopilerini ve mikrofilmlerini alabileceğini bütün imkânların kendisi için kullanılacağını söylemiş olduklarını da bana belirtti. Hatta benim de kendisiyle birlikte birgün Üniversite arşivini gezebileceğimi söylediler. Ancak ben (...) gitmek istemedim ve gitmedim. Muammer AKSOY 9-10 ay kadar müddetle Berlin'de kalmıştır. Berlin'de kaldığı müddet içerisinde BÜTÜN TEMASLARINI yukarıda söylediğim sol tandanslı dernek ve dernek üyeleriyle yapmıştır. Kendilerinin zaman zaman çeşitli sorunlar üzerinde aydınlaştırmış olduğunu istihbar eyledim. Hatta zaman zaman öğrenci lokallerinde Türk öğrencilerine konferanslar da vermiştir. Çeşitli memleket sorunlarını kapsayan bu konferanslarından bir tanesini bir arkadaşımın yardımıyla GİZLİCE BANDA ALDIRIP BAKANLIĞA GÖNDERMİŞTİM. Bu bandda, Muammer AKSOY'un yaptığı konuşmalardan bir tanesi vardır. Bu konuşmalar kendisinin NE GİBİ FIKIRLERLE NE GİBİ FAALİYETLER İÇERİSİNDE BULUNDUĞUNU belirtecek niteliktedir. Mevzuuları daima D E V L E T ve hükümetin faaliyetlerinin iyi olmadığı merkezindedir" (6.8.1971 günlü ifade).

"Devlet" ile "Hükümet" kavramlarını birbirinden ayıramayan ve Anamuhalefet Partisinin en yüksek karar organında yer alan bir siyaset (ve bilim) adamının, "hükümetin faaliyetlerini eleştirmeme zorunluluğunda olduğunu sanan" bu zavallı Başkonsolosla, sonradan "yürü ya kulum" denilmiş; ve kendisi Büyük Elçiliğe kadar yükselmiştir. Avrupa Konseyi üyesi olduğum yıllarda benimle konuşmak için çok uğraşmış ise de, kendisiyle konuşmayı kabul etmemişimdir.

(69a) Örsan Öymen hakkındaki bu yazı, 1987 yılının Temmuz ayı sonunda, ilk gazeteye ulaştırılmıştı.

(70) Berlin'deki Vietnam yürüyüşü hakkında 7 adet fotoğraf ile birlikte MİT Merkezine uydurmalarla dolu zavallı raporunu veren (beşinci sınıf gazeteci) MİT ajanı H'yi, sözlerini açıkça tekrar etmeye davet ediyoruz. Böylece, kendisini ensesinden tutarak, Türk Adliyesi önüne getirebilme olanağına sahip olmanın mutluluğunu yaşayacağız. Ama onun sadece manevi sorumlulukla karşı karşıya kalmasını sağlamak dahi bize ve topluma şimdilik yetebileceğinden, şu öneriyi dahi yapmaktayız: **Ajan H.**, sözlerini tekrarlarsa, biz kendisini **Mahkemeye vermemeyi** taahhüt ediyoruz. Yeter ki, **İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nde, TÜRK BASINI ÖNÜNDE** "Berlin'de 18.2.1967 günü düzenlenen Vietnam Mitinginin niteliği ve bizim bu mitingteki rolümüz konusunda verdiği raporun doğruluğu ve yanlışlığı konusunda, bir tartışmaya girmeyi kabul etsin!" Bu sözlerimiz, **Ajan H.'nin** notlarına dayanarak Askeri Savcıya ve Sıkıyönetim Mahkemesine gizli rapor gönderen MİT MÜSTEŞARI hakkında da geçerlidir. Ve yine, Berlin'deki davranışlarım ve verdiğim konferanslar hakkında, Dışişleri Bakanlığı'na gerçek dışı raporlar yollamış ve Askeri Savcı Baki Tuğ'a, hakkımızda uydurmalarla dolu ifade vermiş sabık **BAŞKONSOLOS N.a** da, aynı öneriyi yapıyoruz. Böyle bir hesaplaşma, **GİZLİ RAPORLAR** alanındaki **İLK AÇIK HESAPLAŞMA** olarak, **AÇIK REJİMİN GELECEĞİNE HİZMET EDECEKTİR**. Bizden hodri meydan!

(71) Ki insan haklarına, demokrasiye, Hukuk Devleti ilkelerine ve **insan onuruna** açıkça ters düşen bu davranışların başında işkence gelir...

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE KÜLTÜRÜN DURUMU

Sina AKŞİN

Hemen başlarken belirtiyim ki kültürün ve bu arada bilim ve felsefenin Türkiye'deki durumu hiç de parlak değildir. 1950'den sonra Türk kültür hayatının giderek çoraklaşmaya yüz tuttuğu söylenebilir. Bu çoraklaşmanın çeşitli belirtilerini akla geldiği gibi sıralayalım.

ÖĞRETMEN'İN TOPLUMDAKİ KONUMU:

Denebilir ki II. Cihan Savaşının son zamanlarına değin öğretmenin saygın bir konumu vardı. Aldığı maaş, toplumun gösterdiği itibar, bunu belli ediyordu. Atatürk dönemi taşrasında lise öğretmenin il protokolunda hatırı sayılır bir yeri olduğu anlatılır. 1950'den sonra bu durum hızla değişti. Genel olarak memurların enflasyon yüzünden satın alma güçlerinin azalması ile birlikte, memuriyet itibardan düştü. 1960'dan sonra bazı memur kesimlerinin bu düşüşten daha az etkilenmeleri için tedbirler alındı. Bunlar, subaylar, yargıç ve savcılar, üniversite öğretim üye ve yardımcıları, mühendisler (onlara 1950'li yıllarda ayrıcalık sağlandı), hekimlerdi. Öğretmenler bunun dışında tutuldular. "Bir müdür, bir mühür" zihniyetiyle her yerde açılan ortaokullar ve liseler demokratik bir yaygınlaşma olmak bakımından olumlu, fakat bu zihniyetin bir sonucu olan maaş azlığı ve bunun yol açtığı nitelikteki düşüş bakımından olumsuz bir gelişmeydi. Öğretmenler, bugün, aldıkları maaş dolayısıyla, bırakın kitap, dergi, hatta gazete gibi kültürel ve mesleki ihtiyaçlarını karşılamayı, ancak maddi geçimini zar zor sağlayabilen bir kitledir. 1980'den sonra öğretmenler, emekli tazminatlarıyla bir ev sahibi olma umutlarını da, diğer memurlarla birlikte (subaylar hariç) büyük ölçüde yitirmiş bulunuyorlar. Öğretmen olanların büyük çoğunluğu bu işi sevdikleri için değil, çok daha cazip başka fakültelere giremedikleri için, çaresizlikten yapmaktadırlar. Oysa o 'en akıllı' (o en yüksek ÖSYS puanlı) hekimler, elektro-

nik ve bilgisayar mühendislerini yetiştirecek olanlar, bu öğretmenlerdir. (Bkz. benim "*Okullarımızdan Aydın İnsan Yetiştirilir mi?*", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1986).

DİNSEL DALGANIN ETKİLERİ:

Dinsel dalga 1950'den önce ilkokullara isteğe bağlı olarak din dersinin konulmasıyla, ilk imam-hatip okullarının açılmasıyla başladı. Bugün liselerde bile din dersi zorunludur, Müslüman olmayan yurttaşlarımızın dahi bu derslere girmeğe zorlandıklarını haber alıyoruz. İmam-hatip okulları adeta meslek okulu olmaktan çıkarılmış, bütün yurtda dinsel görüşe göre 'genel' eğitim yapan, üniversiteye öğrenci yetiştiren almaşık bir orta öğretim kurumu haline getirilmiştir. Tabii, bu arada Atatürk'ün tevhid-i tedrisat ilkesi de bir yana itilmiş bulunuyor. Bütün yurdu Kuran kursları kaplamış, öğrencilere pasiyon ve yurt hizmeti sağlama görünüşü altında Şeriatçı gençler yetiştirilmektedir. Sağ parti iktidarlara ve 12 Eylül hükümeti komünizme panzehir olur gerekçesiyle dinciliği az çok benimsemiş görünmekte, kamu görevlerine 'dini bütün' kişiler alınmakta, yönetici mevkilerde onlar tercih edilmektedirler. Dinsel dalganın önemli bir boyutu Avrupa'daki Türkler arasındaki dinci örgütlenmedir. Görünen o ki, serbest Avrupa kadınına gören birçok cahil ve görgüsüz köylümüz, "karım ve kızım elden çıkacak" telaşıyla dine, hem de en ilkel ve bağınaz şekliyle sarılmıştır. (Kimileri için Şeriata sarılma, Avrupa uygarlığı karşısında bir kimlik arayışı sonucunda da olabilir.) Almanya'da bazı kilise çevrelerinin, ya da kamu kuruluşlarının da Şeriatçılığı şu ya da bu biçimde destekledikleri rivayet ediliyor. Avrupa'da gelişip serpilen Şeriatçılık oradan Türkiye'ye yansıyor. Gerek Avrupa'daki, gerekse Türkiye'deki Şeriatçılığın, başörtülü üniversiteli kızların gerisinde Suudi petrodolarlarının da bulunduğu hissedilmektedir. Başlıca ilhamını Vahabilikten alması dolayısıyla, Doğu kültürünün gelişmiş şekillerini dahi reddeden ve 7. yüzyıl Arabistan hayatına dönmeyi amaçlayan Şeriatçı akım, Batı kültürünü haydi haydi ve toptan reddetmektedir. Dolayısıyla dinsel dalganın - özellikle Şeriatçı şekliyle- kültür çoraklığı yarattığı söylenebilir.

SALT 'MADDİ KALKINMA' MODELİ:

1950'den bu yana hükümet etmiş bazı siyasilerimizin garip bir zihniyeti vardır. Onlar için yol-baraj-fabrika her şeydir, bu alanda kalkınma esastır. Kültür alanının kalkınması o denli önemli değildir, 'kabil-i ihmal' dir. "İstim arkadan gelsin" misali, kültürel kalkınma "arkadan gelebilir". Hatta kimileri, dinci etki altında, en son ve en karmaşık teknolojileri 7. yüzyıl Arabistan yaşantısı içinde uygulamak isteyen Suudi Arabistan'ı taklid etmek ister gibidirler. Onlar için Batının yalnızca teknolojik ürünleri gelmeli, başka hiçbir şey gelmemelidir.

FELSEFE VE SOSYOLOJİ'NİN ARKA PLANA İTİLMESİ:

Ulusal eğitimimizde hayli etkili olan bir zihniyete göre felsefe, işlerin esasını araştıran, sürekli soru soran bir disiplin olarak tehlikelidir. Egemen ideolojiler, ve bu arada din için de tehlikeli olduğundan, felsefe arka plana itilmelidir. Elaleme ayıp olmasın diye felsefenin liselerden tamamen kaldırılması uygun görülmemektedir. Operaya, baleye, senfonik müziğe nasıl 'tahammül' ediliyorsa, felsefeye de öylece tahammül edilmekte, ama onu arka plana itmek, önemsizleştirmek, felsefecisiz felsefe öğretimi yapmak için adeta çaba harcanmaktadır. Toplumbilim için de öyle. Toplamların evrimini, toplamların yapılarını inceleyen bu bilim dalı da 'tehlikelidir'. Onu da renksizleştirmek, arka plana itmek, diğer toplumsal bilimlerden soyutlamak için elden gelen yapılır. Bu arada tarih ve edebiyata da değinelim: ikisi de ilkel bir düzeyde okutulmakta, üstelik ikincisi sansürlüdür: solcu yazarlar 'yok' sayılmaktadırlar.

ÜNİVERSİTELERE YAPILAN MUAMELE:

1950'den önce Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde siyasal amaçlı bir tasfiye yapıldı. Yine aynı amaçla 1950'li yıllarda "görülen lüzum üzerine" öğretim üyelerinin Bakanlık emrine alınabilmelerini sağlayan ve üniversite özerkliğini zedeleyen hükümler getirildi. 27 Mayıs hareketi ise 147 öğretim üye ve yardımcısını tasfiye etti. 12 Eylül hareketi sıkıyönetim ve yeni üniversite yasasından yararlanarak pek çok üniversitelinin işine son verdi. Birçokları da bu yüzden istifa etmek yoluna gittiler. 1946'dan beri, kesintilere rağmen iyi-kötü başarılı bir biçimde uygulanan yönetsel özerkliğe 1981'de son verildi. Aydınların itibarını zedelediği, akademik mesleğin cazibesini azalttığı için, bütün bu davranışların kültür hayatımızın çoraklaşmasına katkısı oldu.

YAZARLARA VE KİTAPLARA YAPILAN MUAMELE:

Devletin gizli ve açık güvenlik örgütleri genellikle yazarlara ve aydınlar karşı şüpheli tavırlar almışlar, onları izlemek ihtiyacını duymuşlardır. Ceza Kanunumuzda fikir suçlarına yer verildiği gibi, bunlara zulüm sayılabilecek derecede ağır cezalar konmuştur. Siyasal kovuşturmalarda kitaplara 'suç aleti' muamelesi yapılmış, bu yüzden askeri müdahale dönemlerinde binlerce kitap bizzat sahipleri tarafından veya güvenlik örgütlerince yok edilmiştir.

Birçok konularda devlet sübvansiyon verirken ya da teşvik tedbirleri alırken, kitap kağıdı konusunda buna benzer bir tedbir 'akla gelmemiştir'. Oysa bu yüzden, 24 Ocak 1980'den beri kitaplar halkın satın alma gücüne göre aşırı pahalı olmakta, satış azlığından yayınevleri sürekli bir bunalım hali yaşamakta, birçoğu kapanmaktadır. Şirketler, bankalar "kurtarılmak", kurtarılan bir yayınevini henüz duymadım.

Oysa, Türkiye'nin kalkınmaya ihtiyacı olmasına ihtiyacı vardır ama, bu kalkınma maddi kalkınma modelcilerinin yol-baraj-fabrika kalkınması ile yetinirse eksik, güdük, ve köksüz bir kalkınma olacaktır. Bir bakıma böyle bir kalkınmanın kalkınma olmadığı söylenebilir. Teknoloji bilimin bir ürünüdür. Bilimin yaratılmadığı, canlı bir bilimsel ortamın bulunmadığı bir yerde teknoloji "taşıma su" durumundadır, "değirmeni" döndüremez. Bilimsel ortamın canlılığı için felsefe de şarttır, zira bilimin sınırları felsefeyle örtüşme halindedir. Felsefe ile bilimin alışverişi çok gereklidir. Demek ki teknoloji-bilim-felsefenin organik bir ilişkiler ağı içinde bulunması lazımdır. Felsefenin canlı bir ortam bulabilmesi için düşünce ve sanat ortamının da canlı, yaratıcı olması gerekir. Bütün bunların gerçekleşmesi için düşünce özgürlüğü, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü; bilime, kültüre, sanata, bunlarla uğraşanlara, bulundukları kurumlara saygı göstermek şarttır. Bu kişilerin toplumdan itibar görmeleri, bunun için de yeterli maaş almaları gerekir. Ayrıca unutmamalı ki, bilim ve kültür adamları insan ve kadın haklarının, hukuk devleti esaslarının saygı görmediği bir yerde barınamazlar. Görüldüğü üzere, kalkınmamızın çok yönlü, topyekün olması şarttır. Maddi kalkınma modelcilerinin kalkınması tek kanatlı bir uçaktır, havalanamaz, uçamaz.

Demek ki, topyekün kalkınma için kültür hayatımızı çoraklaştıran, yukarıda sıraladığımız davranışlardan kaçınmak, bunların tersini yapmak gerekir. Türkiye'nin maddi kalkınma alanında büyük gelişmeler gösterdiği muhakkaktır. Bu kalkınmanın topyekün bir kalkınmaya dönüşmesi için bir aydınlanma çağına, kültürel bir kalkınmaya, yoğun bir entelektüel ortamın doğmasına şiddetle ihtiyacımız vardır. Bunu yaptığımız takdirde "adam gibi" bir ülke oluruz, gelişmiş ülkeler bizi aralarına almakta fazla tereddüt etmezler. Bu, Türkiye'nin hayati bir sorunudur, zira uluslararası düzenin oligarşik bir yapıya dönüşmesi ihtimalleri ufukta görünmüştür. Azgelişmiş ülkelerin biçimsel eşitlikten yararlandıkları, bütün devletlerin çekişmesinden istifade ederek dış ilişkilerinde ve içişlerinde serbestçe at

oylattıkları çağ belki de son bulacaktır. Üstün devletlerin silahsızlanma konusunda kapsamlı bir anlaşmaya varmaları ve /veya çevrebilimsel bir bunalım, gelişmiş ülkelerin dünya üzerinde oligarşik bir hükümet kurmalarına yol açabilecektir. Dedğim gibi, "adam gibi" bir ülke olursak hükümet edecek olanlar arasında yer alırsınız, yoksa "otobüsü kaçırsınız", vesayet altına girebiliriz. Ondan sonra türlü gerekçe veya bahanelerle bize sanayii, gelişmeyi yasaklayabilecek böyle bir vesayetten kolay kolay kurtulmanın mümkün olacağını sanmıyorum.

WILLY SPERCO (1887 - 1978) TÜRKİYE'DE GAZETECİLİK YAPAN BİR İTALYAN HAKKINDA İLK NOTLAR Korkmaz ALEMDAR

"Eve dönüş ne güzelli İster Afrika isterse Avrupa sahillerinden gelinsin, İzmir uzaktan görününce insan kendini mutlu bir ortamda hissediyor. Çünkü ne de olsa özünde hep İzmirliyiz."

Willy Sperco, Courrier de Smyrne, 6 Ağustos 1910.

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın sonlarına doğru pek çok Batılının uğrak yeri olmuştur. Bunlar arasında gazetecilik ya da Osmanlı ülkesine geldikten sonra gazetecilik yapanlar da vardır. Bu insanlar hakkında bildiklerimiz henüz sınırlıdır. William Churchill, (1) Charles Mismar (2) hakkında bir şeyler biliyoruz ama Edgar Whitaker üzerine henüz bir şey yazılmadı. John Laffan Hanly ve kardeşi Baron Henry Hanly hakkında bilinenler sınırlıdır (3) Régis Delbeuf, Gaston Reggio, Paul Genève hakkında yazılanlar pek azdır. Oysa bu insanlar ve yaptıkları işlerin ilginç yanları vardır. Bazıları "Doğu"ya yerleştikten, sorunlarıyla tanıştıktan sonra çözüm yolları aramaya, görüşlerini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bunlar genellikle ülkeleriyle bağlarını korumuş, onun politikasının savunuculuğunu yapmışlardır. Bazıları ise bir ülkenin korumasından yararlanmış, onu çıkarlarını yine gözetmiş, ama bir bakıma öncükilerden daha çok "Doğu"ya bağlı kalmışlardır. Sözünü edeceğimiz Willy Sperco daha çok ikinci gruptandır.

İstanbul İtalyan Konsolosluğu kayıtlarında adı Michele Guglielmo Sperco olarak geçen, gazetecilik dünyasının Willy Sperco'su, Venedik kökenli bir baba ile Fransız bir anneden 20 Ekim 1887'de İzmir'de dünyaya gelmiştir. (4) Sperco bir İtalyan yurttaşdır ve bütün yaşamı boyunca öyle kalmıştır. Ama biz onun daha çok bir *levantin* (5) olduğu kanısındayız. Bu, sadece doğum yerinin İzmir olmasından değil, öğrenim yılları ve

İtalya'da geçirdiği İkinci Dünya Savaşı yılları hariç, bütün ömrü boyunca "Doğu'da, İzmir'de, İstanbul'da İskenderiye'de yaşamış, çalışmış olmasındandır. "Doğu" onun ülkesiydi; Müslüman olmayan adetleri, gelenekleri, yaşam biçimi, hatta Fransızcanın konuşulma şekli (6) onun alıştığı biçimdeydi. Kendini İzmirli sayması bundandır. Ama o aynı zamanda İstanbulludur da. Yıllar sonra yayınladığı bir kitabında İstanbul'u görmüş ve kent üzerine bir şeyler yazmış Fransız yazarlarından söz ederken şöyle der:

"Bizim gibi İstanbul'da yaşayanlar için bu romanların özel bir yanı vardır. Olayları Paris'te ya da Fransız taşrasında geçenlerden bize daha yakındır. Kahramanları teneffüs ettiğimiz ortamda gelişirler.

"İstanbul'u seven, onu tanıdığını sanan, ancak eşsiz görünümünün değişken yönlerini hergün yeniden keşfeden, onda yaşayanlara hayran, bakışlarında ırkların karışımının esrarengiz çekiciliğini taşıyan kadınların güzelliğini seven bizler, bu hayran olunan yüzün çizgilerini ustalıkla yapılan bir tabloda ya da küçük bir fotoğrafta bulmaya kalkarsak gerçekten aşık değilizdir..." (7)

Willy Sperco yaşamı boyunca iş adamı ve gazeteci-yazar oldu. (8) Ailesi uzun bir süredir İzmir'de oturmakla birlikte A. Frangini'nin sözünü ettiği önde gelen İtalyan aileleri arasında yer almıyordu. (9) Ama gazetelerde çıkan ilanlara bakılırsa, Sperco'ların ticari etkinlikleri 20. yüzyılın başında çeşitli ve önemli görünüyordu. Birçok *levantin* gibi yabancı sigorta (10) ve deniz taşımacılığı (11) şirketlerinin temsilciliğini yapıyorlardı. Willy Sperco da bu geleneği sürdürdü. Bir yandan deniz taşımacılığı ile ilgilenirken öte yandan İzmir'de yayınlanan gazetelere yazı yazmaya başladı. Dönemin gazete koleksiyonlarının eksik olması Willy Sperco'nun gazetecilik yaşamına tam olarak ne zaman başladığını belirlemeye engeldir, ama imzası ilk olarak Gaston Reggio'nun 14 Ekim 1905 tarihli *le Courrier de Smyrne* gazetesinde görülür. Willy Sperco bundan sonra İzmir'in sanat ve edebiyat olaylarını izleyen, kentin önde gelenlerinin yaşamlarını gazeteye yazan kişi olur. Siyasal ve ekonomik olaylar yazarlık yaşamında ilgisini pek çekmezler, ama İzmir *levantin* burjuvazisinin yaşamı onun kaleminden izlenebilir. (12) Sperco bu yaşamı izlemeyi ve aktarmayı hep sevdi. Bu tür bir gazetecilik, yaşadığı ortamda ilgi görmesine ya da işlerini başarılı biçimde sürdürmesine yardımcı mıydı? Bu soruya olumlu yanıt vermek mümkündür ama Sperco'nun gazetecilikte, bu işin yanı sıra iyi yaşamayı da seven Gaston Reggio'yu örnek aldığını belirtmek gerekir. Bu İtalyan gazetecisi onun "ustası ve akıl hocası" idi. Reggio'nun daha sonra açıklayacağı gazetecilik anlayışı (13) onu da etkilemişti:

"Eğer Fransız edebiyatı üzerine yazılanlar okunmak istenirse *Le Figaro* ya da *le Gaulois* satın alınır; siyasi olaylar izlenmek istenirse *Le Temps*'a abone olunur; ama İzmir'in *salons ve cafés*'lerinde konuşulanlar öğrenilmek istenirse benim gazetem okunmalıdır."

Willy Sperco yaşamı boyunca "Doğu'da yayınlanan sekiz Fransızca gazeteye yazdı: *Courrier de Smyrne, La Bourse Egyptienne, Le Levant, La Rêforme, Stamboul Journal d'Orient, L'Etoile du Levant, L'Indépendance Roumaine*; pek çok gazete ile iki haber ajansının İstanbul muhabirliğini yaptı: *Le Petit Parisien, Revue de Paris, Revue de France, Le Mois, Le Figaro, Candide, Les Annales politiques et littéraire, La Gazette du Franc et des Nations, Le Journal pour le Transport International L'Avvisatore Maritimo, Agence Fournier, North American Newspaper Alliance*.

Willy Sperco sadece bir kez, o da altı ay süreyle bir gazetenin sahibi oldu. İzmir'de yayınlanan *Le Levant* gazetesini 15 Temmuz 1921 günü Mehmet Sırrı ve Michel Camber-

oglou'dan üç bin liraya satın aldı. (14) Ama aynı gazeteyi, artık Avrupa'da oturacağı için, (15) 4 Şubat 1922'de "Osmanlı uyruğundan, Fransızların koruduğu, *Seda-ı Hak* gazetesinin sahibi" aynı Mehmet Sırrı Bey'e aldığı fiyata sattı. (16)

Willy Sperco'nun hangi tarihlerde hangi ülkelerde yaşadığını saptamak güçtür. Yaşamı Türkiye (İzmir, İstanbul), Mısır (İskenderiye) ve Avrupa (çeşitli kentler) arasında geçmiştir. 1910-1921 yılları arasında Mısır'a yerleşmiştir. 1922'den 1930'a kadar K.N.S.M. (Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij N.V.) şirketinin müfettişi olarak sürekli dolaşmıştır. 1930 yılından sonra II. Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'da kalmış, savaş yıllarını İtalya'da geçirmiştir. Onu 1946'dan sonra tekrar İstanbul'da, (17) Beyoğlu Tel(graf) sokaktaki evinde görürüz. (18) Yine deniz taşımacılık şirketlerinin temsilcisi, gazeteci-yazardı. İstanbul'da yayınlanan Fransızca gazeteler eskiye oranla etkilerini ve canlılıklarını yitirmişlerdi, Sperco da kitaplarını yayınlamaya başladı. Önce İtalya ile ilgili iki kitabı çıktı: *L'Eroulement d'une dictature. Choses vues en Italie durant la guerre 1940-1945* (Hachette, 1946); *Tel fut Mussolini* (Fasquelle, 1955). Sperco'nun kitabının çoğu Türkiye üzerinedir. *L'Orient qui s'eteint* (Editions Baudinière) savaş öncesi yayınlanmıştır ve Sperco'nun Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Mısır'daki değişmeler konusundaki gözlemlerini içerir. *Atatürk* (Nouvelles Editions Latines, 1958) ve *Turcs d'Hier et d'Aujourd'hui* (N.E.L., 1961) cumhuriyet Türkiye'sinin yeniliklerini anlatır. Sperco, Batıların ilgisini çektiği düşünülen, Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik yönlerini anlatan kitaplar da yayınlamıştır: *Les Trésors du Vieux Sérail, Coeurs en exil, Roxelane Epouse de Soliman le magnifique, Istanbul paysage littéraire*.

Willy Sperco pek çok *levantin* gibi Türkçeyi hiç ya da pek az öğrendi. (19) Aslında bu dil Sperco'nun yaşadığı dönemin önemli bir kısmı için çalışmalarında zorunlu değildi. İzmir'in, İstanbul'un *levantin* kesimlerinin ne günlük yaşamında ne de iş dünyasında Türkçe bilinmesi zorunlu bir dildi. Cumhuriyet döneminde önemi giderek arttığında da çevresindekiler Sperco'nun işlerini yürütmesine olanak verecek kadar Fransızca biliyorlardı.

Sperco Osmanlı imparatorluğu döneminde gazeteciliği günlük siyasal konulardan uzak durarak yürütürken, aynı konumunu Cumhuriyet yönetiminde de sürdürdü. Türkiye'nin iç sorunları konusunda tavrı almaktan uzak durdu. Bu ona yönetimle arasının hep iyi olmasını sağladı. Sonra Ulusal Kurtuluş Savaşı konusundaki olumlu tutumu (20) da iyi ilişkiler kurulabilmesinde önemli rol oynadı. Sperco'nun daha sonraki yıllarda yayınladığı Türkiye ve onun değişim süreci konusunda Batı kamuoyuna bilgi vermeye yönelik kitaplarını Türk hükümeti de satın alarak onun bu çabalarına destek oldu. (21)

Willy Sperco bir bakıma artık örneği kaybolan ya da pek az kalan *levantin*'lerden oldu. Ölümünden sonra Gaston Reggio için yazdıkları aslında kendisi için de geçerlidir: "İyi yaşamayı, iyi yemeyi, iyi şarabı, tiyatroyu ve kadınları severdi..." (22)

NOTLAR

- (1) Orhan Koloğlu, *Miyop Çorçlı Olayı*, Ankara, 1986.
- (2) François Georgeon, "Un journaliste français en Turquie à l'époque des Réformes, Charles Mismar" Türkiye'de ve Türklere Basın Sempozyumuna sunulan bildiri, İstanbul 13-14 Mayıs 1986.
- (3) K. Alemdar, *İstanbul (1875-1964) Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi*, Ankara, 1978.
- (4) Bkz., W. Sperco, *Roxelane, Epouse de Soliman le magnifique*, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1972. Arka kapaktaki özgeçmişle ilgili bilgi.
- (5) Daha önce başka bir yerde yaptığımız bir alıntıyı burada tekrarlamakta yarar var: "*Levantin*, Doğu'da (Levant) oturan veya Doğu ülkelerinde yaşayan, ne Türk ne Arab olan insanlar kullanılır. *Levantin* sıfatı reaya ve Asya'nın

genellikle Hristiyan nüfusu için geçerlidir." André Dubosq, *L'Orient méditerranéen*, Paris, 1917'den aktaran A. Bruneau, *Traditions et politiques de la France au Levant*, s. 273.

(6) "İtiraf edelim ki çok özel bir Fransızca konuşuyoruz. Yerel etkinin güçlü olarak hissedildiği bu Fransızca, İzmir'e yeni gelen Fransızların işitkilerinde gülmek için kendilerini zor tutmalarına yol açıyor..." *Le Levant*, 22 Eylül 1921.

(7) W. Sperco, *İstanbul paysage littéraire*, s. 113-114.

(8) Sperco, Collège des Lazaristes'de okuduktan sonra Dresden'de ticaret, Paris'te hukuk eğitimi gördü. Mısır'da bir süre avukatlık yaptıktan sonra babasının uğraş alanı olan denizcilik işlerinde çalışmaya karar verdi ve Amsterdam'da staj yaptı. *Compagnie Royale Néerlandaise de Navigation*'un önce müfettişi sonra İstanbul, Trieste, İzmir, Pire, Midilli, Samos temsilcisi oldu. Bu arada Yusen Kaisha, Adriatica ve Costa Armatoir adlı başka şirketlerin de temsilciliğini yaptı. Bkz., *Roxelane*...

(9) A. Frangini, *Italiani in Smirne*, Strenna Nazionale, Cenni Biografici, Bologna, 1903.

(10) *The Central Insurance Company Ltd.* İzmir'de olduğu gibi Batı Anadolu'da da binaları, eşyaları, malları, değirmenleri yangına ve başka tehlikelere karşı en uygun koşullarda sigorta ediyordu. *Journal de Smyrne*, 8 Ekim, 7 Aralık 1909.

(11) Sperco ailesi özellikle deniz taşımacılığı işleriyle uğraşıyordu. 20. yüzyılın başlarında çeşitli şirketlerin temsilciliğini yürütüyordu: *Compagnie United Netherlands Navigation* (*La Réforme*, 4 Eylül 1920; *Le Levant*, 10, 13, 19 Ağustos 1921; İstanbul, 10 Temmuz 1935; Beyoğlu, 11 Ekim, 16 Kasım 1936); *Lloyd Royal Belge* (*Le Levant*, 3 Eylül 1921); *Navigazione Libera* (*Le Levant*, 24 Ağustos 1926); *Nippon Yusen Kaisha* (İstanbul, 10 Temmuz 1935, Beyoğlu, 11 Ekim, 16 Kasım 1936).

(12) İzmir'in banliyö yaşamı, hafta sonları, kulüpleri, eğlence yerleri Sperco tarafından anlatılır. İzmir'in bu yaşamından öylesine memnundur ki eleştirilere hiç dayanamaz. *Le Levant*'ın 19 Ekim 1921 tarihli sayısında şöyle yazar: "İzmir'de eğlenme olanağı yoktur diyenlere çok kızıyorum. Burada akşamları yapılacak bir şey yoktur diye düşünener için, her akşam eğlenmeye çıkan iki ya da üç bin İzmirlinin sahip olduğu seçenekleri sıralamak isterim: Raymond Lyon tiyatro grubu, Cybole tiyatrosu, Pallas, Lux, Cybèle, Café de Paris ve Panthéon sinemaları..."

(13) *Le Levant*, 30 Temmuz 1921.

(14) Satın alma sözleşmesi (Kişisel koleksiyonumuzda)

(15) Willy Sperco'nun Türkiye'de Fransızca basın konusunda verdiği bir konferansın yayınlanmamış metninden.

(16) Satış sözleşmesi (Kişisel koleksiyonumuzda).

(17) Carlo Sperco'nun Will Sperco'ya 24 Temmuz 1947 tarihli mektubu.

(18) Said Naum-Duhani, *Vieilles Gens-Vieilles Demeures. Topographies sociales de Beyoğlu au XIXème Siècle*, İstanbul, 1947, s. 110.

(19) 1964 yılında doldurduğu Basın Kartı Bildirisinde Fransızca, İtalyanca, İngilizce ve Almanca bildiğini belirtir. Bkz., Willy Sperco Dosyası, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Arşivi.

(20) Bu konuda ayrıntılı bir bilgi yok, ama *Le Levant*'ın görebildiğimiz sayıları Ankara hükümetinin haberlerine yer veriyordu. 20 Eylül 1921 tarihli sayısında Yunanlıların Sakarya'da uğradıkları yenilgi haberi veriliyor. Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk Cemiyeti'nin açıklamaları duyuruluyordu.

(21) Bkz. Sperco dosyası, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Arşivi.

(22) *Le Levant*, 30 Temmuz 1921, Sperco ile 26 Temmuz 1974'de İstanbul'da Telgraf sokaktaki evinde yaptığımız görüşme.

TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İÇ İŞLEYİŞİ VE KARAR ALMA SÜRECİ

Yılmaz ALİFENDİOĞLU

I. GENEL ESASLAR

Anayasa'nın 149. maddesine göre; Anayasa Mahkemesi, başkan ve on üye ile toplanır, salt çoğunluk ile karar verir. Anayasa değişikliklerinde iptale karar verebilmesi için üçte iki oy çoğunluğu şarttır. Şekil bozukluğuna dayalı iptal davaları öncelikle incelenip karara bağlanır.

Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve yargılama usulleri yasayla; mahkemenin çalışma esasları ve üyeleri arasındaki işbölümü, kendi yapacağı içtüzükle düzenlenir.

Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar dışında kalan işleri dosya üzerinden inceler. Ancak, gerekli gördüğü hallerde sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri ve konu üzerinde bilgisi olanları çağırır.

Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş yasası, (10.11.1983 günlü, 2949 sayılı) Anayasa'nın yukarıda açıklanan kuralını kimi değişikliklerle ve genişleterek almıştır. Kuruluş yasasına göre "Anayasa Mahkemesi, Başkan ve on asıl üye ile toplanır. Başkan asıl üyelere mazereti olanların yerini kıdem esasına göre yedek üyelere tamamlar" (m. 41).

Bir Mahkemenin toplanması, konuyu görüşmeye başlayabilecek duruma gelmesi anlamındadır. Anayasa Mahkemesi asıl üyelere birinin özürü halinde Başkan ve kalan asıl üyelerle toplanamaz. Bu durumda toplantının yapılabilmesi asıl üyenin yerine yedek üyenin katılmasıyla olanaklıdır. Bu nedenle Anayasa'daki, "Anayasa Mahkemesi, Başkan ve on üye ile toplanır" ifadesi, kuruluş yasasındaki "Anayasa Mahkemesi Başkan ve on asıl üye ile toplanır" tümcesinden daha doğrudur. Kaldı ki, karar vermek üzere toplanan mahkeme üyeleri arasında asıl, yedek üye ayırımı yapılamaz. (1) Her üye, "mahkeme üyesi" sıfatıyla oy kullanır. Nitekim aynı konu içtüzükte "Hukuki veya fiili se-

beplerden dolayı Mahkemenin asıl üyelerle toplanması mümkün olmazsa, toplantıya katılamayan asıl üyelerin yeri, Başkanlıkça kıdem esasına göre yedek üyelerle tamamlanır" (m. 30) biçiminde çok daha iyi bir biçimde ifade edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar dışında kalan işleri, dosya üzerinden inceler, görüşmeler gizlidir. Kararlar salt çoğunlukla verilir. Oylamaya en kıdemsiz üyeden başlanır. Kıdem, Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilme gününe göre kazanılır. Aynı günde seçilenlerden yaşça büyük olanlar, aynı yaşta olanlar arasında ise, ad çekme ile saptananlar kıdemli sayılır (2949, m. 42).

Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarıyla idare makamları ve bütün gerçek ve tüzel kişiler ve kuruluşlar Anayasa Mahkemesi'nin istediği bilgi, evrak ve belgeleri tayin edilen süre içerisinde vermekle yükümlüdürler.

Açıklanmasında Devletin yüksek menfaatlerine zarar vermesi umulan ve sır halinde saklanması gereken bilgilerin verilmesinden, evrak ve belgelerin gönderilmesinden ilgili makam kaçınabilir. Anayasa Mahkemesi bu konuda karara varmadan önce, yetkililerden sözlü açıklama isteyebilir. Bu yolda yetkililer tarafından verilen bilgiler tutanağa geçirilmez. Söz konusu bilgi, evrak ve belgelerin istenmesinin gerekliliğine Anayasa Mahkemesi'nce üçte iki çoğunlukla karar verilmesi durumunda, istenen bilgi, evrak ve belgelerin verilmesi zorunludur (Kuruluş Yasası m. 43). Ancak, sır Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği ve yüksek çıkarlarıyla birlikte yabancı devletlere de ilişkin ise, ilgili makamın söz konusu bilgi, evrak ve belgeleri vermemek konusundaki kararı kesindir. Bu bilgilerin yasada belirtilen koşullar uyarınca verilmemesi durumunda, bu sırda ilgili hususlar aleyhte delil oluşturmaz.

Anayasa Mahkemesi'nin görevine girmeyen konulara ilişkin dilekçeler reddolunur. Ret kararı, dilekçe sahibine tebliğ edilir.

Anayasa, yukarıda açıklandığı gibi, Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş ve yargılama usullerinin yasayla; çalışma esasları ile üyeleri arasındaki işbölümünün kendi yapacağı içtüzükle düzenlenmesini öngörmüştür. Böylece Anayasa, yasanın ve içtüzüğün düzenleme alanlarını ayırmıştır. Anayasaya göre yasayla düzenlenen hususların içtüzükte, içtüzükte görülen kuralların yasada yer almaması gerekir. Hal böyle olmasına karşın, kuruluş yasasında kimi yerlerde içtüzüğe gönderme yapılmış ve kimi hususların da içtüzükle düzenlenmesi öngörülmüştür (m. 14, 17, 55). Aynı yasanın 44. maddesinde ise, içtüzükle ilgili Anayasa hükmü yinelenmiştir. Öte yandan, 3.12.1986 günlü Resmi Gazete'te yayımlanarak yürürlüğe giren yeni içtüzükte ise, Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri ile ilgili kurallar yer almıştır.

II- KARAR ALMA SÜRECİ

A. İptal Kararlarında

1. Genel Kurallar

Bilindiği gibi kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) içtüzüğünün veya bunların belirli madde ve hükümlerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı savıyla Anayasa Mahkemesi'nde doğrudan doğruya açılan davalara "iptal davası" denilmektedir (Anayasa (AY) m. 150). Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açma hakkı, iptali istenen kanun, kanun hükmünde kararname veya içtüzüğün Resmi Gazete'de yayımlanmasından başlayarak altmış gün sonra düşer. Şekil bozukluğuna dayalı davalarda bu süre on gündür.

Ayrıca, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına veya üyeliğin düşmesine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce (TBMM) karar verilmesi hallerinde, karar tarihinden başlayarak bir hafta içinde ilgili üye veya TBMM üyelerinden herhangi biri, bu kararın, Anayasaya veya içtüzük hükümlerine aykırılığı iddiasıyla iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilir. Anayasa Mahkemesi iptal istemini onbeş gün içinde karara bağlar.

2. Davanın Açılması

Anayasa değişiklikleri ile kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve TBMM içtüzüğünün veya bunların belirli madde ve hükümlerinin Anayasaya aykırılığı savı ile iptali istemini içeren dava dilekçesinin, Anayasa Mahkemesi Genel Sekreterliği'nce kalemme havale edildiği tarihte iptal davası açılmış sayılır ve Genel Sekreterce, davayı açanlara davanın açıldığına dair bir belge verilir (2949, m. 27).

Iptal davasına ilişkin dilekçelerle ekleri Başkanlıkça görevlendirilecek raportörler tarafından incelenir (İçtüzük, m. 8).

3. İlk İnceleme

Iptal davasına ilişkin dilekçelerle ekleri Başkanlıkça görevlendirilecek raportörler tarafından, kayıt tarihinden itibaren beş gün içinde incelenir (İçtüz. m. 8). Raportörler incelemelerini:

a. Dava dilekçelerinin, Anayasa Mahkemesi'nin görevine giren bir konu ile ilgili olup olmadığı;

b. Davanın, yetkili kişilerce veya gruplarca ve süresinde açılıp açılmadığı;

c. Davanın, TBMM üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyeleri tarafından açılması durumunda, dilekçede davayı açan üyelerin ad ve soyadlarının, seçildikleri bölgelerin ve imzalarının, sıra numarası altında yer alıp almadığını; imzaları içeren her sayfanın, o sayfada ad ve soyadları ile imzaları bulunanların milletvekili ve imzalarının kendilerine ait olduğunun, ayrı ayrı, TBMM Başkanı veya Başkanca belirlenecek görevli tarafından imza ve mühür konulmak suretiyle onaylanmış olarak Genel Sekreterliğe verilmiş olup olmadığı;

d. Dava siyasi parti grupları tarafından açılmış ise, grup genel kurulu kararının onaylı örnekleri ile dava dilekçesinde imzası olanların grup başkanı veya vekili olduklarını belirleyen onaylı belge örneklerinin dilekçeye eklenip eklenmediği;

e. Anayasaya aykırılık savıyla iptal davası açanların, Anayasaya aykırılıklarını ileri sürdükleri hükümlerin, Anayasanın hangi maddesi veya maddelerine aykırı olduğunu ve iddialarını dayandırdıkları gerekçenin neden ibaret bulunduğunu açıklamak zorunluluğuna uyup uymadıkları;

yönlerinden tamamlayarak durumu bir raporla Başkanlığa sunarlar (2949, m. 27, İçtüz. m. 8).

Anayasa Mahkemesi ilk rapor üzerindeki çalışmalarını en çok beş gün içinde tamamlayarak kararını verir (Evrağın kayda girişinden en çok toplam on gün içerisinde).

Anayasa Mahkemesi, yaptığı inceleme sonucunda, konunun kendi görev ve yetki alanına girmediği ya da davanın yetkili kişilerce veya süresinde açılmadığı kanısına varırsa işin esasına girmeden davayı reddeder;

Dilekçede yukarıdaki c, d ve e bentleri yönünden eksiklikler olduğunu görürse eksikliklerin tamamlattırılmasına karar verir. Mahkemece, belirlenen süre içinde noksanların tamamlanmaması durumunda dava açılmamış sayılır.

Dilekçede a ve b bentleri yönünden isabetsizlik bulursa davayı, yapılan yanlışlığa göre, görev, yetki ya da süre yönünden reddeder.

Anayasa Mahkemesi ilk inceleme sonucunda eksiklik bulunmadığını, konunun kendi görev ve yetki alanı içinde olduğunu görürse işin esasının incelenmesine karar verir. Genellikle aynı raportör işin esası yönünden yeni bir rapor hazırlamak üzere konuyu incelemeye başlar.

Anayasa Mahkemesi, Başkanlık Divanı'nın kuruluşuna ilişkin Millet Meclisi kararını (2), TBMM Soruşturma Hazırlık Komisyonu kararını (3), Cumhuriyet Senatosu'nun, Başkanın ve Başkanlık Divanı'nın yenilenmesi gerektiğine ilişkin kararını, TBMM'nin, bir yasanın Cumhurbaşkanınca iki kez geri gönderilemeyeceğine ilişkin kararını (4), Millet Meclisi'nin, üyelerinin ödenek ve yolluklarını saptayan, Millet Meclisi Hesapları İnceleme Komisyonu'nun raporunu onanmasına ilişkin kararını içtüzük düzenlemesi niteliğinde görerek görev alanı içinde kabul etmesine karşın; Millet Meclisi Genel Kurulu'nun, seçimlerin yenilenmesine ilişkin kararını (5), Cumhuriyet Senatosunun Başkan ve Başkanlık Divanı seçimlerine ilişkin kararını (6), Sayıştay Birinci Başkanı'nın seçimi hakkındaki Cumhuriyet Senatosu kararını (7), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın onaylanmasına ilişkin kararı (8), Yasa ve içtüzük niteliğinde görmediğinden görev alanı dışında kabul etmiştir.

Anayasa Mahkemesi (AYM), iptal davasını açan siyasi partinin sonradan kapatılmış olmasını, zamanında usulüne uygun olarak açılan davayı inceleyip karara bağlama ödevini etkilemeyeceğini kararlaştırmıştır (9).

AYM, Anayasanın Geçici 4. maddesini yürürlükten kaldıran 17.5.1987 günlü, 3361 sayılı yasa hükmünün yürürlüğe girebilmesi için halkoyuna sunulması zorunluluğuna ilişkin kuralın iptali istemiyle açılan davayı yetkisizlik nedeniyle reddetmiştir. (10)

AYM, iptal davasına ait dilekçede Anayasaya aykırılık gerekçelerinin gösterilmesini kuruluş yasasına aykırılık sayarak, bu eksikliğin giderilmesi gerektiğine karar vermektedir. (11)

İptal istemi birçok maddeden ibaret ise, her madde için gerekçe yazılmalıdır.

AYM, iptali istenen fıkralardan birisi için gerekçe gösterilmemesini dahi eksiklik kabul etmiştir (12).

Anayasaya aykırılık iddialarının dayandırıldığı gerekçenin, tüm ayrıntılarıyla her fıkra ya da madde için ayrı ayrı gösterilmesinin istenmesi ve bu durumun noksanlık kabul edilerek tamamlattırılması yoluna gidilmesinde fazla yarar yoktur. Çünkü, Anayasa Mahkemesi, ilgililer tarafından ileri sürülen gerekçeye dayanmak zorunda değildir (2949, m. 29). Kanımca, Anayasaya aykırılık iddiası genel bir gerekçeye dayanılarak da ifade edilebilir. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin yukarıda sözü edilen kararları aksi yöndedir.

B. İtiraz Yoluyla Başvurularda

1. İtiraz

İtiraz yolu, bir mahkemede görülmekte olan bir dava sırasında taraflardan birinin kendisine uygulanacak hükmün, Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürmesi ya da mahke-

mece, uygulanacak hükmün Anayasaya aykırı görülmesi suretiyle yapılan bir denetimdir. Türk Anayasasına göre Mahkemelerin, Anayasaya aykırı gördükleri ya da taraflarca ileri sürülen Anayasaya aykırılık itirazını ciddi buldukları hükümleri kendiliklerinden uygulamama biçiminde yetkileri yoktur. Mahkemeler, bu durumda, Anayasa Mahkemesi'ne başvururlar ve Anayasa Mahkemesi'nin bu konuda vereceği karara kadar davayı geri bırakırlar (AY. m. 152).

Anayasa Mahkemesi, işin kendisine gelişinden başlamak üzere beş ay içinde kararını verir ve açıklar. Bu süre içerisinde karar verilmezse mahkeme davayı yürürlükteki kanun hükümlerine göre sonuçlandırır. Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin kararı, esas hakkındaki karar kesinleşinceye kadar gelirse, mahkeme buna uymak zorundadır.

Anayasa Mahkemesi'nin işin esasına girerek verdiği red kararının Resmi Gazete'de yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı saviyle tekrar başvuruda bulunulamaz.

2.- Başvuru

a. Bir davaya bakmakta olan mahkeme, bir yasa ya da kanun hükmünde kararnamenin hükümlerini Anayasaya aykırı görürse, bu yoldaki gerekçeli karar, veya

b. Taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının ciddi olduğu kanısına varması durumunda bu konudaki iddia ve savunmaları ve kendisini bu kanıya götüren kararını,

c. Dava içeriği ile mahkemece bu konuyla ilgili görülen belgelerin onaylı örneklerini Anayasa Mahkemesi Başkanlığı'na gönderir.

Anayasa Mahkemesi, bir davaya bakmakta olan mahkeme deyimini, adli, askerî ve idari davalara bakan ve bu davalarda nihai karar vermek suretiyle uyuşmazlığı çözen her derecedeki mahkemeler olarak anlamaktadır (13).

AYM, kendisine başvurulmasından sonra, davanın herhangi bir hukuksal nedenle ortadan kalkmış olması (feragat ya da kabul gibi) durumunu "bakılmakta olan bir dava" kapsamı içerisinde görmüştür. Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre, mahkemece Anayasaya aykırılık için AYM'ne başvuru yapılmasına karar verildiği tarihte mahkemenin belli bir davaya usulünce bakmakta olması yeterlidir. (14)

AYM, görevsizlik kararı veren mahkemenin bu kararı kaldırılmadan yaptığı başvuruyu, mahkemenin elinde bakmakta olduğu bir dava bulunmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. (15)

AYM, Mahkemece Yargıtay'ın bozma kararına uyulup uyulmaması hakkında bir karar verilmeden itiraz yoluyla başvuruda bulunulmasını, bu durumda mahkemenin elinde bakmakta olduğu bir dava olduğundan söz edilemeyeceği gerekçesiyle reddetmiştir. (16)

AYM, sadece Anayasaya aykırılığın saptanması ve giderilmesi için açılan davayı, koşullarına uygun açılmış bir dava kabul etmemiştir. (17)

Anayasa Mahkemesi'ne göre, "bir davada uygulanacak yasa kurallarının varlığı" koşulu, ancak itiraz yoluna başvurulduğu zaman bulunması gerekir. İşin incelenmesi sırasında bu koşulun devamı zorunlu değildir. Sonradan yürürlüğe giren af yasasının davayı ortadan kaldırması, işin incelenmesini engellemez. (18)

3. İlk İnceleme

Anayasa Mahkemesi Genel Sekreterliği, itiraz yoluyla mahkemelerden gelen evrakı kaleme havade eder ve durumu ilgili mahkemeye bir yazı ile bildirir.

Mahkemelerden itiraz yoluyla gelen işlerin eksiklikleri olup olmadığı görevlendirilecek bir raportör tarafından evrakın kayda girişinden itibaren beş gün içerisinde bir raporla Başkanlığı bildirilir (İçtüz. m. 8 b). Bu raporda, başvuruda bulunan mahkemenin, önünde bakılmakta olan bir dava bulunup bulunmadığı, Anayasaya aykırı görülerek ya da ileri sürülen aykırılık savı ciddi bulunarak iptali istenen kanun, kanun hükmünde kararname hükümlerinin bu davada uygulanma durumları ile mahkemenin başvuruya yetkili olup olmadıkları gösterilir.

Anayasa Mahkemesi, raporun Başkanlığa verilmesinden itibaren beş gün içerisinde (Evrakın kayda girişinden itibaren toplam 10 gün içerisinde) mahkemece gönderilen belgeler üzerinde raportörce düzenlenen raporu esas alarak ilk incelemesini yapar. Anayasa Mahkemesi yaptığı incelemede başvuran mahkemenin gönderdiği belgelerde eksiklik olduğunu görürse, esasın incelenmesine geçilmeden başvurunun geri çevrilmesine, gönderen mahkemenin yetkisiz olduğunun saptanması durumunda ise red-dine, karar verir (2949, m. 28, İçtüz. m. 8).

Eksiklik nedeniye geri çevrilen işlerde eksikliğin tamamlanması için mahkemelere süre verilmez. Mahkemeler, Anayasaya uygunluk denetimini sağlayabilmek için Anayasa Mahkemesi'nce belirtilen eksikliği tamamlayarak başvurularını yinelemek durumundadırlar. Anayasa Mahkemesi'ne işin esastan karara bağlanması için öngörülen beş aylık süre, eksiklikleri giderilerek gönderilen evrakın Anayasa Mahkemesi Genel Sekreterliği'nce kaleme havale edildiği tarih esas alınarak hesaplanır.

Anayasa Mahkemesi yaptığı ilk inceleme sonucunda gönderilen evrakta eksiklik bulunmadığı ve başvuran mahkemenin yetkili olduğu kanısına varırsa işin esastan incelenmesine karar verir.

Raportör esas yönünden raporunu hazırlamak üzere çalışmalarına başlar.

Anayasa Mahkemesi, Anayasaya aykırılık savını içeren taraf dilekçe örneğinin gönderilmemesini (19), dosyanın onaylı örnekleri yerine aslının gönderilmesini (20), Mahkemenin gerekçeli kararında itiraz konusu kuralın Anayasanın hangi maddelerine aykırı olduğu ve aykırılık gerekçesinin belirlememiş olmasını (21), Sulh Ceza Mahkemesi'nde sanığın ileri sürdüğü Anayasaya aykırılık savına karşı C. Savcısının düşüncesinin alınmamış olmasını (22) "eksiklik" kabul etmiştir.

Anayasa Mahkemesi, genelde, dava açma yetkisi ve dava süresi sorunlarının ilk inceleme evresinde çözümlenmesi gerektiği yolunda karar vermektedir (23). Ancak AYM, bazı durumlarda, başvuran mahkemenin olinda bakılmakta olan bir dava bulunup bulunmadığı ve itiraz konusu kuralın davada uygulanıp uygulanmayacağı konularının işin esasıyla birlikte incelenmesini de kararlaştırmaktadır (24).

Anayasa Mahkemesi, başvuran mahkemenin elindeki davaya bakmakla görevli olup olmadığı konusunu, bu mahkemenin itiraz yoluya başvuruya yetkili olup olmadığı yönünden incelemektedir (25).

Anayasa Mahkemesi'nin yapacağı ilk inceleme sırasında raportör, incelediği işle ilgili toplantıda hazır bulunur ve gerekli açıklamaları yapar.

C. Esasın İncelenmesi

1. Dosyaların Raportöre Verilmesi

Dosyalar, raportörlere, esas defterdeki sıra numarasına göre verilir. Bu sıra, rapor-törlerin ellerindeki iş sayısı ve işlerin nitelikleri gerektiriyorsa Başkan tarafından değiş-tirilebilir (İçtüz. m. 31).

Raportörler, esasa ilişkin incelemenin sonuçlarını, kendi düşüncelerini de içeren bir raporla Başkanlığa bildirirler. Bu raporların, esasın incelenmesine karar verildiği tarihten itibaren bir ay, acele hallerde Başkanlıkça belirlenen süre içinde hazırlanması zorunludur (İçtüz. m. 9). Bu süre içerisinde esasa ilişkin raporlarını hazırlayamayan raportörler, ge-cikmenin nedenlerini ve incelemenin ne kadar süre içinde tamamlanabileceğini yazılı ola-rak Başkanlığa bildirirler. Gerekiyorsa bu süre Başkanlıkça uzatılabilir.

Raportörler inceledikleri işlerin esasının görüşmesinde hazır bulunurlar ve gere-ken açıklamaları yaparlar.

Kural, yukarıda açıklandığı gibi olmakla beraber, uyguamada raporların hazırlan-ması, raportörüne ve işin kapsamına göre değişmekte, bazı hallerde 4-5 ay hatta daha fazla zaman almaktadır.

2. Gündem

Toplantıların günün belli etmek ve gündemi düzenlemek başkanlığa aittir. Ayrıca, Mahkeme de, belli işlerin gündeme alınmasına karar verebilir (İçtüz. m. 28).

Raportörler tarafından hazırlanarak Başkanlığa sunulan raporların birer örneği ile Başkanlıkça düzenlenen gündem, toplantı gününden en az on gün önce bütün üyelere dağıtılır. Mahkeme, gerekçe göstererek bu süreyi kısaltabilir (İçtüz. m. 28). Başkan, acele olan veya gecikmesinde sakınca görülen durumlarda söz konusu süreye bağlı ol-maksızın toplantının gününü belli ederek gündemi dağıtabilir. Ancak, Mahkeme, Baş-kanın görüşüne katılmadığı ve yaptığı işleri benimsemediği takdirde görüşme gününü ayrıca kararlaştırabilir.

Üyeler, gerekli görürlerse dosyaları her zaman Genel Sekreterden isteyip inceley-ebilirler (İçtüz. m. 28).

İçtüzükte, toplantı gününün raporun dağıtımından itibaren en çok ne kadar sürede belirleneceği yazılı değildir. Bu konu Başkanın takdirine bırakılmıştır. Uygulamada bazı durumlarda önce rapor, bir süre sonra da toplantı gününü gösteren gündem dağıtıl-maktadır.

3. Toplantı ve Görüşme

Anayasa Mahkemesi üyeleri duruşmalarda ve sözlü açıklamaların yapıldığı oturma-larda kıdemlerine göre yer alırlar. Görüşmelerdeki oturumlarda kıdem esası aranmaz. Görüşmeyi Başkan idare eder, söz isteyenlere göre sırayla söz verir. Usul hakkında ko-nuşmak isteyenlere öncelikle söz verir. Raporun okunmaya başlaması, o konu hakkındaki görüşmelerin başladığını gösterir.

Üyeler serbestçe konuşur ve görüşlerini açıklarlar. Ancak, konu dışı konuşmalar Başkan tarafından engellenebilir. Konuşmanın konu dışı olup olmadığı yolundaki uyuş-mazlığı Mahkeme çözer (İçtüz. m. 10).

Bir üye, aynı konu üzerinde, görüşlerini açıklaması ve genişletmesi için üç defa söz alabilir. Bir üyenin, aynı konu üzerinde üçten fazla söz istemesi durumunda Başkan, bu istemi Mahkemenin oyuna sunar, Mahkeme kabul ederse söz verir.

Görüşmelerin yeterli olduğu teklif edilemez ve bu konu karar altına alınamaz. Başka söz isteyen kalmamışsa Başkan görüşmelerin bittiğini bildirerek oylamaya geçer (İçtüz. m. 10).

Üyelerden biri, görüşme başlamadan önce, işi yeter derecede inceleyemediğini ileri sürerse, o işin görüşülmesi başka bir güne bırakılır. Uygulamada üyelere nadiren bu yönde istek gelmektedir.

Oylama en kıdemsiz üyeden başlar, çekimser oy kullanılmaz. Görev ve usul konularında karşı oy kullananlar esas hakkında görüşme ve oylamaya katılmak zorundadırlar (İçtüz. m. 11).

Görüşmeler teyp ya da stenografi yoluyla kayda alınmamaktadır. Bunun en önemli sakıncası toplantıda ileri sürülen görüşlerin ve daha önemlisi kararın dayandığı gerekçenin bir süre sonra, tam ve doğru olarak hatırlanmasındaki güçlüğüdür. Özellikle karar taslağının ve karşı oyların yazılması ve karar taslaklarının üyelere birlikte incelenmesi sırasında bu husus önem kazanmaktadır.

D. Karar Verilmesi

Kararlar salt çoğunlukla verilir. Anayasa değişikliklerinde iptale karar verilebilmesi için üçte iki çoğunluk gerekir. Toplantıda görüşmeler sonunda veren kararlar, kısa karar halinde hemen yazılır ve üyelere imzalanır. Kısa karar tutanak niteliğindedir.

III. KARARLARIN YAZILMASI VE YAYIMI

Kararların yazılması Başkana, Başkanvekiline ve Başkan tarafından görevlendirilecek üyeye aittir (İçtüz. m. 12).

Uygulamada, kararlar Başkan tarafından yazılmamakta, Başkanvekili veya görevlendirilecek bir üye tarafından yazılmaktadır. Mahkemede, kararların yazılması, düzeltilmesi ve yayımıyla, daha çok, Başkanvekili ilgilenmektedir. Ancak, gündem Başkanlıkça düzenlenmektedir.

İçtüzük hükmüne göre, üyelerin karar yazmak üzere görevlendirilmelerinde, konuların özelliği, geçmiş hizmetleri gözönünde tutulur. Görev dağıtımında, sıraya ve işlerin üyeler arasında dengeli biçimde paylaşılmasına özen gösterilir (İçtüz. m. 12).

Gerekçeli karar taslağı üyeler tarafından birlikte incelenir. Anlaşmazlık halinde kararın son yazılış şeklini Başkan belirler. Azınlıkta kalanlar, birlikte veya ayrı ayrı hazırlayacakları karşıoy yazılarında görüşlerinin dayanaklarını gösterirler.

Kararların yazılmasında, raportörce hazırlanan işin esasına ilişkin rapor başvuru ilk kaynak olmaktadır. Ancak, kararın dayandığı gerekçenin raporda belirtilenden ayrı ya da kararın raportörün görüşünün aksi istikamette çıkmış olması durumunda karar yazılırken rapordan pek az yararlanma veya hiç yararlanamama durumu ortaya çıkmaktadır. Özellikle, kararın verildiği tarihle, kararın yazıldığı veya üyelere birlikte incelendiği tarih arasında epeyi zaman geçmişse kurulda ileri sürülen görüşlerin ve kararı oluşturan gerekçenin anımsanması gerçekten güç olmaktadır.

Kanımcı, bu güçlük, görüşmelerin banda alınması ya da stenograflar yoluyla kay-

dedimesi yoluyla giderilebilir. Tüm konuşmaların banda alınmasında ya da kaydedilmesinde ekonomik ya da pratik güçlükler olması durumunda, değişik görüşlerin, Başkanca ya da bir üyece yapılan ve kurulca onaylanan özetleri kayda alınabilir. Kararın Resmi Gazete'de yayımına kadar saklanması gereken bu kayıtlara, karar taslaklarının hazırlanması ve üyelerce birlikte incelenmesi ve karşıoyların yazılması aşamalarınca başvurulabilir. Böylece kararın yazılmasında, olayların, karar gerekçesinin ve karşıoyların hatırlanması kolaylaşacaktır.

Anayasa Mahkemesi İçtüzüünde karar taslağını yazacak üyenin Başkan tarafından belirlenme süresi yazılı değilse de, karara bağlanan dosya genellikle kararın verilmesini takiben bir iki gün içinde görevlendirilen üyeye gönderilir.

Çizelge 1, halen görevde bulunan üyelerin (Başkan hariç) yazdıkları karar taslakları esas alınarak yapılan bir araştırmayı göstermektedir. Çizelgede, üyelerin yazdıkları karar taslaklarının sayısı ve bu sayının hizmet sürelerine bölünmesiyle bulunan yıla düşen karar görünmektedir. Karar tarihleri ile bu kararların Resmi Gazete'de yayımlandıkları zaman bölümünün uzunluğu karar taslaklarının üyelerce yazılma ve bu taslakların Başkanlıkça göndüme konulup birlikte incelenme, düzeltilip imza edilme sürelerine bağlıdır. Yapılan bir araştırma bu sürenin iki ay ile 10-11 ay arasında değişken olduğunu göstermiştir. Bu araştırmaya göre, bir kararın verilmesiyle yayımı arasında geçen genel ortalama süre 158 gün (5 ay 8 gün)'dür. Kararların verildiği ya da karar taslaklarının üyelerce yazılarak Başkanlığa sunulduğu tarihlerin izinlerin çoğunlukla kullanıldığı Temmuz ve Ağustos aylarına yakın olması, ya da başka işler nedeniyle kurulca okunmaları için gündeme geç konulmaları, imza işlerindeki gecikmeler bu süreyi uzatmakta; öte yandan kimi kararların emsal nitelikte olması, üyelerin yazdıkları karar taslakları sayısını etkilemektedir. Karar tarihiyle yayım tarihi arasında gözlenen ortalama 158 günlük süre, özellikle Anayasanın 152. maddesindeki "Anayasa Mahkemesi, işin kendisine gelişinden başlamak üzere 5 ay içinde kararını verir ve açıklar" hükmü karşısında oldukça uzun bir süredir. Çünkü 158 gün içinde, kararın verilmesinden önce raporun hazırlanması ve incelenmesi için geçen süre dahil değildir.

Karar tarihi ile yayım tarihi arasında geçen süre aşağıdaki evreleri içermektedir:

1. Karar taslağını yazacak üyenin belirlenmesi

Kararlar genellikle Başkanvekili ya da Başkanın görevlendireceği bir üye tarafından yazılır.

İçtüzükte Başkanın görevlendirme süresi belirtilmemişse de, uygulamada, bu süre, çoğunlukla, bir iki günü geçmemektedir.

2. Karar taslağının yazılması

Burada geçen zaman, kararı yazan üyeye ve kararın kapsamına bağlı olmakla beraber, genelde 15 günden beş altı aya varan bir zaman bölümünü içermektedir. Karar taslakları, ortalama bir hafta içinde daktilo edilip, çoğaltılarak dağıtılmaktadır.

3. Üyelerce yazılan kararların gündeme alınması ve okunarak düzeltilmesi

Bu konuda içtüzükte sınırlayıcı bir kurul bulunmamaktadır. Başkanlıkça gündeme konulan taslaklar bir sıraya göre kurulca okunmakta ve gerekli görülen yerlerde değişiklikler yapılmaktadır. Uygulamada bu süre, taslağın Başkanlıkça gündeme konulmasına ve birikim olup olmadığına göre bir hafta ile birkaç ay arasında değişmektedir.

4. Düzeltilmiş metnin daktiloda yeniden yazdırılması ve imzalanması

Bu da, genellikle, bir ila iki hafta sürmektedir.

5. Karşıoylar nedeniyle bekleme

Karşıoylar, genellikle, yukarıdaki süreler içinde yazılmakta ve bu nedenle bekleme olmamaktadır. Ancak, az sayıda da olsa, bazı durumlarda karşıoyların hazır olmaması nedeniyle kararın yayıma gönderilmesinde gecikmeler olabilmektedir.

6. Yukarıdaki evrelerden geçen kararın Başkanlığa gönderilmesi ve Resmi Gazete'de yayımlanması

Bu süre, daktilo hatalarının düzeltilmesi ve okumalar nedeniyle 10-15 gün kadar olabilmekte idi. Ancak son zamanlarda gönderilen metnin filme alınması ve böylece basılması yöntemiyle kısaltılmıştır.

Anayasa Mahkemesi'nce, 1982 Anayasası döneminde verilen kararların (30.8. 1987 gününe kadar) yıllara göre dökümü Çizelge 2'ye alınmıştır. Görüldüğü üzere bu süre içerisinde Mahkeme 46 adet red, 11 adet iptal, 8 adet kısmen red ve kısmen iptal kararı vermiştir. Henüz yayımlanmamış karar adedi 10'dur.

IV- ANAYASA MAHKEMESİ'NE BAŞVURUDAN KARARIN YAYIMINA KADAR GEÇEN SÜRE

Anayasa Mahkemesi'ne başvuru ya da dava açılması tarihi ile verilen kararın yayımı arasında geçen süreyi bulabilmek için, dosyanın ilk incelenmesinde (raporun hazırlanması ve ilk inceleme kararı verilmesi), esasa ilişkin raporun hazırlanmasında ve bu raporların gündeme alınarak görüşülmesinde geçen süreye, kararın verilmesiyle yayımı arasındaki sürenin eklenmesi gerekir. Uygulamada bu süre değişken olmakla beraber kimi durumlarda 2 seneye kadar uzayabilmektedir.

Çizelge 3 bu gözlemi yansıtmaktadır.

V- DEĞERLENDİRME

Batıda Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı 1215) Petition of Rights (Haklar Dilekçesi 1628) ve Bill of Rights (Haklar Demeci 1688) ile başlayan Amerikan ve Fransız ayaklanmaları ve Anayasaları ile halka dönük bir nitelik kazanan; bizde Sened-i İttifak (1808) ve Fermanlarla başlayıp (27), 1876 ve takip eden Anayasalarla somut bir içerik kazanan anayasal belgelerle güdülen amaç mutlak anamdaki otoriter yönetimi sınırlandırarak halkın hak ve özgürlüklerini (temel hak ve özgürlükleri) korumak ve kollamak, kralın bile -bizde padişahın- giremeyeceği alanların varolduğunu vurgulamaktır. Zamanla, yalnız yönetimin yetkilerinin sınırlandırılmasının yeterli olmadığı görülmüş, yasama organının da anayasal kurallarla bağlı olması gerektiği anlaşılmıştır. Böylece çağdaş anayasal anlayış, temel hak ve özgürlüklerle yetkiler arasında denge kurulması ve aynı zamanda, yasama organının Anayasaya aykırı yasalar yapmasının ve çoğunluğun azınlığa tahakküm etmesinin önlenmesi yönünde gelişmiştir. Anayasa Yargısı ve Anayasa Mahkemeleri bu gereksinimin ürünleridir. Anayasa yargısında esas olan Anayasaya uygunluğun sağlanması, tüm yasal ve hukuksal işlemlerin Anayasanın belirlediği çerçeveye ve anlayış içinde cereyan etmesidir. Bu açıdan uygulamanın, Anayasaya uygun yasalara göre yapılması ve Anayasaya aykırılığı saptanmış bir yasanın da en kısa zamanda yürürlükten kalkması çağdaş anayasacılık anlayışının gereğidir.

Türk Anayasası, itiraz yoluyla başvuru ya da iptal davasının açılması ile Anayasa Mahkemesi kararının yayımı arasında en çok ne kadar zaman geçebileceğini açıkça belirlememiştir. Ancak Anayasaya aykırılığın başka mahkemelerde ileri sürülmesi ile ilgili

madde (152) "Anayasa Mahkemesi işin kendisine gelişinden başlamak üzere beş ay içinde kararını verir ve açıklar. Bu süre içinde karar verilmezse, mahkeme davayı yürürlükteki Kanun hükümlerine göre sonuçlandırır" kuralını getirirken, kanımca Anayasa Mahkemesini de, itiraz yoluyla yapılan başvurularda, işin kendisine gelişinden başlayarak beş ay içinde kararını verip, açıklamakla görevli kılmiştir. Anayasada iptal davalarıyla ilgili benzer bir kural bulunmamakta ise de, aynı sürenin iptal davaları için de geçerli olabileceği söylenebilir. Ancak, iptal davalarının çoğunlukla çok maddeden açılması ve raporların hazırlanmasındaki zorluk dikkate alınarak bu sürenin makul bir ölçüde geçebileceği düşünülebilir.

1961 Anayasası döneminde, Anayasa Mahkemesi, 1982 Anayasası'ndan biraz farklı olarak, işin kendisine gelişinden başlamak üzere altı ay içinde kararını verip açıklamak durumunda idi (m. 151). 1961 Anayasası'na göre, bu süre içinde karar verilmezse yerel mahkeme Anayasaya aykırılık savını kendi kanısına göre çözümlyerek davayı yürütebilirdi. Böylece Anayasa Mahkemesi dışında öteki mahkemeler de, koşullar oluştuğunda, Anayasaya uygunluk denetimi yaparak Anayasaya aykırı buldukları yasaları uygulamama olanağına sahiptiler. 1982 Anayasası mahkemelerin anayasal yargı denetimi açısından sahip oldukları bu sınırlı yetkiye son vererek, bunun yerine "Bu süre içinde -5 ay- karar verilmezse mahkeme davayı yürürlükteki kanun hükümlerine göre sonuçlandırır." Kuralını getirdi. Başka bir deyişle, yerel mahkeme, Anayasa Mahkemesi beş ay içinde kararını verip yayımlamazsa davayı, yürürlükteki yasa hükümlerini Anayasaya aykırı bulsa dahi, uygulayarak sonuçlandırmak durumundadır. Her ne kadar 1982 Anayasası'nın 152. maddesindeki bu kural; Anayasanın 138. maddesindeki "Hakimler, ...Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre karar verirler", Anayasanın bağlılıcılığı ve üstünlüğü ile ilgili 11. maddesindeki "kanunlar Anayasaya aykırı olamazlar" kurallarına bağdaşmamakta ise de, daha özel kural olması nedeniyle uygulanma durumundadır.

1982 Anayasası'nın yukarıda açıklanan maddelerinin ışığında ve Anayasanın "Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler" (m. 148), kuralı karşısında Anayasa Mahkemesi, Anayasaya aykırı uygulamaların önlenmesi, Anayasaya aykırı bulduğu kuralların daha fazla yürürlükte kalmaması için, itiraz yoluyla kendisine ulaşan ya da dava yoluyla gelen işlerin, ilke olarak en geç beş ay içinde sonuçlandırılmasını ve özellikle iptal kararlarının en kısa zamanda yazılarak yayımlanmasını amaç edinmelidir. Bu husus, 1961 Anayasası'yla yerel mahkemelere tanınan koşullu Anayasaya uygunluk denetimi yetkisinin kaldırılması nedeniyle 1982 Anayasası döneminde daha fazla önem kazanmıştır.

Anayasa yargısı uygulamasında itiraz yoluyla başvuru ya da iptal davası ile Anayasa Mahkemesi Kararı'nın yayımı arasında geçen sürenin kısalığı, Anayasa Mahkemesi kararlarındaki etkinliğin ölçütüdür. Bu zaman bölümü ne kadar kısa olursa, Anayasaya aykırı bir yasanın ve buna bağlı işlemlerin yürürlükte kalma süresi de o denli kısa olacaktır. Özellikle Anayasaya aykırı görülerek iptal edilen yasanın, iptal kararından ve bu kararın duyulmasından sonra da Resmi Gazete'de yayımına kadar yürürlükte kalması ve Anayasaya aykırı bulunan bu yasaya göre işlemlerin yapılmasına devam edilmesi, kamu vicdanını yaralamakta ve Anayasa Mahkemesi kararının etkinliğinin ve saygınlığının tartışılmasına neden olmaktadır. Nitekim iki gazeteden alınan aşağıdaki başlıklar konunun önemini vurgulamaktadır:

"4 AY GEÇİKEN KARARIN FATURASI BOĞAZ'DA 1000 ruhsat,

Anayasa Mahkemesi'nin İmar Yasası'ndaki değişiklikle ilgili iptal kararının Resmi

Gazete'de gecikmeli olarak yayımlanmasıyla, Boğazdaki yaklaşık bin konuta ruhsat verilmesi imkânı hazırlandığı belirtildi" (28).

Başka bir haber:

"Anayasa Mahkemesi, Yabancıların Türkiye'de Mülk edinmesine olanak tanıyan yasanın iptal kararını 13 Haziran'da almış olmasına karşın, gerekçeli karar Resmi Gazete'de yayımlanmadığı için düne kadar yabancılara arazi satışı yapılabiliyordu" (29).

Davanın açılması ile iptal kararının yayımlanması arasında geçecek sürenin kısaltılması sorununa iki yönden çözüm getirilebilir:

- A. Gerekiyorsa içtüzük değişikliği suretiyle Mahkemenin yapabileceği düzenlemeler.
- B. Anayasa ya da kuruluş yasasıyla yeni kurallar getirilmesi.

A . Mahkemenin Yapabileceği Düzenleme

1. Kuruluşla ilgili olarak:

Anayasa Mahkemesi'nin iç işleyişinde ve kararların hazırlanarak yayımlanma aşamasına gelmesinde yetki ve sorumluluk Başkanlıkta toplanmıştır. Her ne kadar raporlar raportörlerce, karar taslakları Başkanvekili ve üyelerce hazırlanmakta ise de, görevlendirme, denetim ve en önemlisi çalışma gündeminin belirlenmesi Başkanın görevleri arasında ve onun direktifleriyle yürütülmektedir.

Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nde, Mahkemenin geleneğine de uyularak, davalara ilgili evrakın kayda girişinden kararın uygulanmasına kadar geçen evrelerde işlerin gecikmeden yürütülmesinde, Başkanın yanında Başkanvekilinin de görevli olduğu yönünde değişiklik yapılabilir. Hatta, içtüzük değişikliğine gidilmeden de uygulamada, bu işlerin yürütülmesi Başkanvekili tarafından sağlanabilir. Bu arada, raporların hazırlanmasıyla ilgili içtüzük kurallarının aksatılmadan uygulanmasındaki gerekliliği vurgulamak isterim.

Anayasa Mahkemesi'nde Genel Sekreterliğe bağlı "Kararlar" ve "Yazı İşleri" müdürlükleri yardımcı birimler olarak görev yapmaktadırlar.

Uygulamada itiraz yoluyla gelen işlerin, iptal ve siyasi partilerin kapatılması davalarının ve ihtar istemlerinin karar aşamasına kadarki işlemleri Yazı İşleri Müdürlüğü'nce, karardan sonraki işler Kararlar Müdürlüğü'nce yürütülmektedir. Mali denetim işleri, başlangıçtan kararın yayımına kadar Kararlar Müdürlüğü'nce görülmektedir. Öte yandan Yüce Divan işleri, evrakın kayda girişinden kararın tebliğine kadar Yazı İşleri Müdürlüğü'nce yürütülmektedir. Dosyalar, bu iki müdürlük arasındaki işbölümüne ve yapılan işe bağlı olarak Yazı İşleri Müdürlüğü ya da Kararlar Müdürlüğü'nden esas ve karar numarası almaktadırlar.

Bu karışık ve karmaşık bir sistemdir. Aynı işe ilişkin sorumluluk ve yetki iki ayrı müdürlükte toplanmıştır. Kanımca, Yazı İşleri Müdürlüğü ve Kararlar Müdürlüğü tarafından yürütülen dava ve kararlarla ilgili işler tek bir müdürlükte toplanmalı ya da bu iki müdürlük tek birim haline getirilerek Genel Sekreter Yardımcısının başkanlığında çalışmalıdır. Dava evrakının kayda girişinden kararın yayımlanmasına kadar tüm evreler bu müdürlük tarafından kayıt ve çizelge sistemiyle takip edilmeli ve zaman zaman Başkanvekiline ve gerektiğinde Başkana gereken bilgiler verilmelidir.

2. İşin akışıyla ilgili işlemlerde:

İçtüzükte, raportörler tarafından hazırlanan raporların birer örneği ile gündemin

Başkanlıkça toplantı gününden en az on gün önce bütün üyelere dağıtılacağı (m. 28) hatta bu sürenin Mahkemece ya da Başkan tarafından kısaltılabileceği yönünde kurallar bulunmakla beraber, raporun dağıtımıyla toplantı günü arasında "en çok" kaç gün olabileceğine ilişkin bir kural yer almamıştır.

Kanımca bu süre de belirlenmeli ve her halde raporun hazır olmasını ve dağıtımını takiben en çok 20 gün içinde konu ele alınmalıdır.

Karar taslaklarının, yazılmasındaki ve okunmasındaki uygulama tüm kararlar için aynıdır, bütün taslaklar aynı usule ve sıraya tabi tutulmaktadır. İçtüzük değişikliği ile, iptal kararlarına ait taslakların yazılmaları, incelenmeleri ve imzalararak yayımlanmaları önceliğe bağlanmalıdır. İptal kararlarında bu süre bir ayı geçmemelidir.

Kararların üyeler tarafından yazılması ve kurul halinde okunmaları bir hayli zaman almaktadır. Ayrıca yazılacak kararların üyeler arasında dağıtımı da pek de dengeli değildir (Bkz. Çizelge 1). Kanımca üyelerce yazılacak karar taslakları ile bunların gündeme konularak okunmaları içtüzükte belirtilecek bir zamanla sınırlanmalıdır. Karar taslaklarının yazılması her halde bir ayı, okunmak üzere gündeme alınmaları ve okunmaları on gün geçmemelidir.

Karşıoyların, gecikmeye neden olmaması için, kararların yazılmaları ve kurulca okunmaları sırasında hazırlanmış olmalarının gerekliliği de içtüzükte yer almalıdır.

B. Anayasa ya da Kuruluş Yasasıyla Yeni Kurallar Getirilmesi

1- İlk inceleme evresinde:

Anayasa Mahkemesi'ne dava veya itiraz yoluyla gelen evrak, daha önce belirttiğimiz gibi, kayda girişinden itibaren on gün içinde noksanlıkları olup olmadığı yönünden incelenir (ilk inceleme). Anayasa Mahkemesi, uygulamada, bu süreyi geçirmemeye özen göstermekle beraber üyelerin yıllık izinlerini kullandıkları Temmuz ve Ağustos aylarında ilk inceleme işleri, Kurulun toplanamaması nedeniyle çoğunlukla on gün içinde tamamlanamamaktadır.

Anayasa ve kuruluş yasasında değişiklik yapılarak, dava ve itiraz evrakındaki noksanlıkların belirlenmesi ve tamamlattırılması amacıyla yapılan "ilk inceleme"nin beş kişilik kurulca görüşülerek karara bağlanmasına olanak sağlanması akla gelen ilk önlemdir. Beş üyeden oluşacak kurul, görev ve yetkiyle ilgili olup oybirliği bulunmayan konular dışındaki işlerde kesin karar verebilmelidir. Oybirliği sağlanamayan görev ve yetkiyle ilgili işler onbir kişilik kurulda görüşülmelidir.

İkinci önlem, yönetsel uygulamayla, üyelerin yıllık izinlerinin 4-5 aya dağıtılmasıdır. Mahkeme, böylece yaz aylarında da onbir üyeye toplanarak ilk inceleme işlerini süresinde tamamlayabilir.

2- İptal kararlarında:

Bilindiği gibi, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği iptal kararları gerekçesi yazılmadan açıklanamaz. İptal kararları geriye yürümez. Kanun, kanun hükmünde kararname veya TBMM içtüzüğü ya da bunların hükümleri iptal kararlarının Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar (Anayasa m. 153).

Anayasada belirtilen bu kurallar nedeniyle iptal kararının yürürlüğe girmesi, gerekçeli kararın Resmi Gazete'de yayımlanması koşuluna bağlıdır. Bu da yukarıda değişik biçimlerde belirttiğimiz süreç içerisinde zaman almakta, iptal hükmünün duyulmasına

karşın Anayasaya aykırı yasanın bir süre daha yürürlükte kalmasına ve bu yasaya göre işlemler yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Yukarıda verdiğimiz gazete kùpùrlùrinden alıntılar da bu yòndeki eleştirileri ortaya koymaktadır.

Bu durumda anayasal ya da yasal yoldan ne yapılabilir sorusu insanı düşündürüyor.

İlk çözüm, iptal kararının karar tarihinde yürürlüğe girmesidir. Bu durum, iptal tarihinden sonraki Anayasaya aykırı uygulamayı önlerse de, davanın açıldığı tarihteki ilk incelemede Anayasaya aykırılığı hemen göze çarpan ve beklenmesinde büyük sakıncalı doğurabilecek yasaların yürürlükte kalmasını önleyemez. Bu çözümün sakıncalı olduğu da düşünülebilir. Nitekim, 1961 Anayasası'nın ilk metninde, "iptal kararlarının verildikleri tarihte yürürlüğe girmesi" esası kabul edilmişti. O tarihlerde, bu kurala karşı, esasta haklı sayılabilecek, "iptal kararının verildiği tarihte gerekçe açıklanmadığından iptal sebepleri bilinmemekte ve parlamento Anayasaya uygun yeni bir yasayı hemen çıkaramamaktadır. Böylece hukuksal bir boşluk oluşmaktadır" görüşü ileri sürülmekteydi. 1971 yılında Anayasada bu görüş doğrultusunda değişiklik yapılarak "iptal kararı, gerekçesi yazılmadan açıklanamaz. Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlüğe girer" ilkesi benimsendi. 1982 Anayasası da bu kuralı devam ettirdi.

İkinci çözüm, AYM'nin, bazı koşullarla, ilk incelemede ya da iptal kararını verdiği anda ayrıca yürütmeyi durdurma kararı verebilmesidir.

Bu her iki çözüm, Anayasada bu yolda bir değişiklik yapılmasını gerektirir. Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin kendisine Anayasa ve Kuruluş yasasıyla açıkça verilmeyen yürütmeyi durdurma yetkisini kendi kararlarıyla kazanıp kazanamayacağı başka bir deyişle anayasal yargıdaki bu boşluğun içtihatla doldurulup doldurulamayacağı konusu da tartışılabilir.

Konu, Türk Anayasa Mahkemesi'nin önüne iki kez gelmiştir. AYM'si "Anayasa'ya uygunluk denetimi yapılan bir kanunun denetim sonuçlanıncaya kadar, yürürlüğünün Yüksek Mahkemece dondurulması çok ağır ve önemi sonuçlar doğuran bir durumdur. Bu nedenle, Yüksek Mahkemenin böyle bir karar verebilmesi ancak Anayasa ile bu yetkinin kendisine açıkça tanınmış olması ile mümkündür" (30), gerekçesiyle yürütmenin durdurulma istemini reddetmiştir.

Ancak, "Anayasaya göre, kanunlar Anayasaya aykırı olamazlar. Anayasa Mahkemesi'nin esas görevi yargı denetimi yoluyla Anayasaya uygunluğu sağlamaktır. Anayasaya aykırı yasaları iptal etmeye yetkili olan Mahkemenin, Anayasaya aykırı yasaların yürürlüğünü geçici bir süre için durdurmaya da yetkili olduğu kabul edilmelidir. Bu yetki Anayasaya uygunluk denetiminin kapsamı içindedir ve bir usul işlemidir. Anayasada ya da kuruluş yasasında bu yönde açık bir hüküm bulunmasa dahi, bazı durumlarda ve bazı koşullarla yürütmenin durdurulması kararı verilebilmelidir. Kaldı ki, henüz yayımlanmamış olsa da AYM, iptal kararını verirken söyleyeceğini söylemiştir. Karar açıklanamazsa da, kendisi yönünden kesinlik kazanmıştır" biçimindeki görüşün de aynı güçle savunulabileceği kanısındayız.

V- SONUÇ

Anayasa Yargısında esas olan Anayasaya aykırı yasaların yürürlükten kaldırılması ya da bu tür yasaların uygulanmamasının sağlanmasıdır. Anayasa Mahkemesi'nin en

önemli işlevi bu görevin yerine getirilmesi, insan hak ve özgürlüklerini korumaya dönük anayasal sistemin egemen kılınmasıdır. Anayasal yargı denetimindeki başarının ölçütü, sadece Anayasanın ruhuna ve sözüne uygun yorum getirilerek doğru karar verilmesi değil, aynı zamanda, Anayasaya aykırı yasaların uzun süre yürürlükte kalmasının önlenmesidir. Anayasal denetim olanaklı en kısa sürede tamamlanmalı, kararların gecikmeksizin yayımlanması sağlanmalıdır. Bu amaçla içtüzük ya da kuruluş yasasında değişiklikler yapılabilir. Ancak, önemli olan bu gerekliliğin anlaşılmasıdır.

Özellikle iptal kararlarının gecikmeden yayımlanması Anayasaya aykırı yasanın daha fazla yürürlükte kalmasını önleyecektir. 1961 Anayasası'nın ilk metninde olduğu gibi iptal kararının karar tarihinde yürürlüğe girmesi bir çözüm olarak akla gelebilirse de, bu durum Anayasa değişikliğini gerektirmesi yanında, gerekçeyi öğrenmek isteyenler açısından iptal kararının yine de en kısa sürede yazılarak yayımlanması gereğini ortadan kaldırmaz.

Bir başka çözüm, Anayasa Mahkemesi'nin yukarıda sözünü ettiğimiz yürütmenin durdurulması kararı verebilmesidir. Bu durumda yasanın iptali değil, yürürlüğünün durdurulması söz konusudur.

**Çizelge 1. Karar Taslaklarının Yazılması ve Yayımları
(20.8.1987'ye Kadar)**

Üye	Karar Sayısı	Yıla Düşen Karar
X	10 + 2	1.7
X	7 + 1	0.8
X	2	0.33
X	2	1
X	15	1.9
X	1 + 1	1
X	5 + 4	1.1
X	2	0.33
X	1 + 2	3
X	1	0.5
X	3	0.5
X	1	0.17

NOT: + "dan sonra gelen rakam henüz yayımlanmamış karar sayısını göstermektedir.
— Yıla düşen kararın hesabında henüz yayımlanmamış olanlar da dikkate alınmıştır.
— Değişik yoruma yer vermemek için çizelgede üye adları yazılmamış ve bir sıra takip edilmemiştir.

**Çizelge 2. 1982 Anayasası Döneminde Verilen Kararların
Yıllara Göre Dökümü (20.8.1987'ye kadar)**

K A R A R						
YILLAR	Ret	İptal	Kısmen Ret Kısmen İptal	Henüz Yayınlanmamış Karar Sayısı	Toplam	
1983	3				3	
1984	7	2			9	
1985	10	2	1		13	
1986	19	4	3		26	
1987	7	3	4	10	14	
Toplam	46	11	8	10	65	
NOT: 1) Yayınlanmamış kararlar, karar bölümlerinde yer aldıkları için ayrıca genel toplama dahil edilmemiştir. 2) Anayasa Mahkemesi 1983, 1985 ve 1986 yıllarında, ya da bu yılların bir bölümünde, ayrıca, Yüce divan olarak çalışmıştır. 3) Henüz yayınlanmamış kararların dördü ret, ikisi iptal ve beş'i kısmen ret, kısmen iptaldir.						

Çizelge 3. Anayasa Mahkemesi'nce 7 Kasım 1982 - 31 Aralık 1987 tarihleri arasında verilen kararlarda başvuru ya da dava tarihi ile yayım tarihi arasında geçen süre

Kararın Türü	SÜRELER													Toplam Karar
	1 Ay	3 Ay	5 Ay	6 Ay	7 Ay	8 Ay	9 Ay	10 Ay	11 Ay	12 Ay	12-14 Ay	14-18 Ay	18-24 Ay	
İptal			1	1	1	1	3	1	1	1		1	1	12
Ret		2	8	2	9	7	6	5	3		3	3	2	50
Kısmen İptal/ Kısmen Ret	1								1	1			3	6
Toplam	1	2	9	3	10	8	9	6	5	2	3	4	6	68

NOTLAR

(1) Anayasa Mahkemesi onbir asıl ve dört yedek üyeden kurulur. Yedek üyeler, Anayasaya göre aynı kaynaklardan aynı koşullarla seçilir ve öteki üyeler gibi, asli görevleri dışında resmi veya özel hiçbir görev alamazlar. Asıl üyelere eksiklik olursa yerini tamamlarlar. Bu durum, toplantıya katılıp katılamayacaklarını çoğunlukla son ana kadar bilemeyen bu üyelerin iyi hazırlanmalarını engellemekte, Mahkeme bu üyelere yeterince yararlanmamaktadır. Yedek üyelerin asıl üye olabilme olanakları yok gibidir. Anayasa Mahkemesi'ne 45 yaşında seçilen bir yedek üye, emekli oluncaya kadar 20 yıl yedek kalabilecektir.

Avrupa Anayasa Mahkemeleri içinde Avusturya dışında yedek üyelik bulunmamaktadır. Avusturya'da Yedek üyelerin -memuriyet dışında- ayrıca görevlerinin bulunması (çoğunlukla üniversite öğretim üyeleri olmaları) nedeniyle bir sakınca doğmamaktadır. Çünkü her yedek üyenin bir asıl görevi vardır. Bizde ise asıl görevi olmayan yedek üyelik söz konusudur.

- (2) AYM'nin 27.2.1968 gün, E.1967/6, K.1968/9 sayılı kararı, AYMKD Sayı: 6, S. 123-138, RG: 18.6.1968.
- (3) AYM'nin 18.6.1970 günlü, E.1970/25 ve 26, K.1970/32 sayılı kararı, AYMKD Sayı 8, S. 340-363, RG. 17.12.1970, 13697.
- (4) AYM'nin 18.12.1979 günlü, E.1979/22, K.1979/45 sayılı kararı, AYMKD Sayı 17, S. 349-398, RG. 11.5.1980, 16985.
- (5) AYM'nin 21.4.1977 günlü, E.1977/61, K.1977/47 sayılı kararı, AYMKD Sayı 15, S. 300-314, RG. 21.5.1977.
- (6) AYM'nin 4.10.1977 günlü, E.10977/88, K.1977/12 sayılı kararı, AYMKD Sayı 15, S. 485, RG. 19.11.1977, 16188.
- (7) AYM'nin 22.6.1978 günlü, E.1978/50, K.1978/43 sayılı kararı, AYMKD Sayı 16, S. 189-196, RG. 9.7.1978, 16341.
- (8) AYM'nin 12.4.1979 günlü, E.1979/7, K.1979/8 sayılı kararı, RG. 19.7.1979, 16701.
- (9) AYM'nin 8-9.12.1972 günlü, E.1970/48, K.1972/3 sayılı kararı, AYMKD Sayı 10, S. 122, RG. 19.10.1972.
- (10) AYM'nin 18.6.1987 günlü, E.1987/9, K.1987/15 sayılı kararı.
- (11) AYM'nin 20.4.1971 günlü, E.1970/39, K.1971/44 sayılı kararı, AYMKD Sayı 9, S. 469, RG. 16.12.1971, 14044.
- (12) AYM'nin 19-20.10.1967 günlü, E.1963/337, K.1967/31 sayılı kararı, AYMKD Sayı 6, S. 54, RG. 2.5.1968.
- (13) AYM'nin 15.6.1971 günlü, E.1971/17, K.1971/58 sayılı kararı, AYMKD Sayı 9, S. 542-545, RG. 10.2.1972, 14095.
- (14) AYM'nin 18.12.1967 günlü, E.1961/31, K.1967/45 sayılı kararı, AYMKD Sayı 5, S. 246-249, RG. 18.4.1968, 12878; AYM'nin 8.12.1983 günlü, E.1981/10, K.1983/16, sayılı kararı aynı yönde. RG. 7.8.1984, 18482.
- (15) AYM'nin 22.6.1972 günlü, E.1972/31, K.1972/33 sayılı kararı, AYMKD Sayı 10, S. 476-478, RG. 3.9.1972, 14295.
- (16) AYM'nin 21.11.1972 günlü, E.1972/47, K.1972/56 sayılı kararı, AYMKD Sayı 10, S. 563-570, RG. 5.2.1973.
- (17) AYM'nin 18.3.1981 günlü, E.1981/5, K.1981/14 sayılı kararı, AYMKD RG. 17.5.1981, 17343.
- (18) AYM'nin 8.4.1963 günlü, E.1963/16, K.1963/83 sayılı kararı, AYMKD Sayı 1, S. 196-197, RG. 9.7.1963, 11449.
- (19) AYM'nin 8.4.1963 günlü, E.1963/16, K.1963/83 sayılı kararı, AYMKD Sayı 1, S. 196, RG. 9.7.1963, 11449. AYM'nin 24.10.1985 günlü, E.1985/28, K.1985/19 sayılı kararı aynı yöndedir. RG'de yayımlanmadı. Kaynak karar kartonu.
- (20) AYM'nin 19.6.1963 günlü, E.1963/265, K.1963/157 sayılı kararı, AYMKD Sayı 1, S. 317; AYM'nin 25.6.1985 günlü, E.1985/6, K.1985/9 sayılı kararı aynı yöndedir. RG'de yayımlanmadı, kaynak karar kartonu.
- (21) AYM'nin 20.9.1986 günlü, E.1966/15, K.1966/33 sayılı kararı, AYMKD Sayı 4, S. 227, RG. 9.5.1967.
- (22) AYM'nin 22.5.1980 günlü, E.1980/38, K.1980/34 sayılı kararı, RG. 2.9.1980; AYM'nin 2.8.1985 günlü, E.85/14, K.85/15 iddia makamı karşısında savunmanın da alınması gerektiğine dair kararı, RG'de yayımlanmadı.
- (23) AYM'nin 3.7.1964 günlü, E.1964/22, K.1964/54 sayılı kararı, AYMKD Sayı 2, S. 204-205, RG. 26.11.1964.
- (24) AYM'nin 11.10.1965 günlü, E.1965/18, K.1965/54 sayılı kararı, AYMKD Sayı 3, S. 243, RG. 29.3.1966 ve AYM'nin 29.11.1966 günlü, E.1966/11, K.1966/44, AYMKD Sayı 5, S. 4.
- (25) AYM'nin 21.4.1977 günlü, E.1977/61, K.1977/47 sayılı kararı, AYMKD Sayı 15, S. 310, RG. 21.5.1977.
- (26) AYM'nin 6.4.1972 günlü, E.1972/13, K.1972/18 sayılı kararı, AYMKD Sayı 10, S. 286, RG. 24.7.1972, 14255.

- (27) Daha fazla bilgi için bkz. Yılmaz Aliefendioğlu, "Anayasa Mahkemesinin İşlevsel Yönü", **Amma İdaresi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı 1, S. 25.
- (28) **Milliyet Gazetesi**, 20 Nisan 1987.
- (29) **Cumhuriyet Gazetesi**, 25.8.1985, Sayfa 7.
- (30) AYM'nin 1.8.1985 günlü, E.1985/4 Mütferrik Karar, RG. 18.10.1985, Sayı 18092; AYM'nin 6.4.1972 günlü, E.1972/13, K.1972/18 sayılı kararı.

1402'LİKLERİN GÖREVE DÖNDÜRÜLMEMESİ HUKUKA AYKIRIDIR

Rona AYBAY

I. GİRİŞ

Yakın tarihimizde, sayılarla adlandırılmış bir takım insan grupları vardır: Bunlara, sayılarla ad verilmesinin nedeni, toplam sayılarıyla anılmalarının daha kolay oluşudur. Örneğin, 1960 yılı sonlarında, o zamanki askeri yönetimin kararıyla Üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaştırılan öğretim üyelerine "147'ler" denilmesinin nedeni, bunların 147 kişi oluşlarıydı. O zamanki "Milli Birlik Komitesi" içinde yapılan tasfiye sonunda yurt dışında "görevlendirilen" 14 Subaya da "14'ler" denilmişti.

12 Eylül dönemi, eski yönetimlerin uygulamalarını anımsatan, giderek onları çok aşan uygulamalar yapmış ve bu arada, Türk siyasal yaşamına da sayılarla anılan yeni bir grup katmıştır: 1402'likler!

Kendilerinden önceki dönemlerde "tasfiye" edilenlere benzer bir işleme konu olan "1402'likler" in adındaki 1402 sayısının bir özelliği var: 1402 sayısı bu tasfiyenin "kurbanı" olanların toplam sayısını göstermiyor. "1402" bu kişileri kamu görevinden uzaklaştırmak için uygulanan kanunun numarası.

Gerçekte, bu kişilerin toplam kaç kişi oldukları bilinmiyor. "1402'likler" zamana ve mekana yayılan bir tür "salam gibi doğrama" taktiği uyarınca tasfiye edildiklerinden, tam olarak kaç kişi oldukları ancak bu tasfiyeyi planlayıp, yürütenlerce bilinebilir. Onlar da bu konuda hiç bir açıklama yapmadıkları için, "1402'likler" in kaç kişi oldukları bir sır olarak kalıyor. Ama, "1402'likler" in toplam sayısının 1402'yi çok, hem de pek çok aştığını söyleyebiliriz.

12 Eylül öncesi yürürlükte olan 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunun 2. maddesinde,

12 Eylül'den sonra yasama yetkisini kullanan 5 general tarafından bir değişiklik yapılmıştı. Bu değişiklik şöyle diyordu:

"Sıkıyönetim Komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, mahalli idarelerde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.

İşte "1402'likler" e uygulanan işlemin "yasal dayanağı" bu tümcedir.

Buna göre, çok çeşitli iş mesleklerde kişilerin işine son verilmiştir. Bunların arasında işçiler de var, öğretmenler de; Belediye memurları da profesörler de.... Yasanın sözüne göre, bunlar "kamu hizmetinde çalıştırılmaları sakıncalı görülmüş" kişiler. Sıkıyönetim Komutanı, bu sakıncayı, kendi yöntemlerince nasıl yapıyorsa öyle, saptadıktan sonra, bu durumu "sakıncalı" kişinin çalıştığı Kuruma bildiriyor. O da, Sıkıyönetim Komutanının istemi doğrultusunda bir yönetsel işlemle, "sakıncalı"nın işine son veriyor.

Yalnız, Sıkıyönetimce yapılan bu "saptama"nın "ciddiyeti" konusunda şüphe uyandıran durumlar da yok değil. Çünkü, zaten istifa etmiş, emekliye ayrılmış kimselerin de bu yoldan "işine son verme" işlemine tabi tutuldukları görülmüştür!(*))

Aşağıdaki bölümlerde, 1402'likler hakkında uygulanan işlemin ve özellikle de, 1402'liklerin, Sıkıyönetim kalktıktan sonra görevlerine dönüşlerinin engellenmesinin çağdaş hukuka aykırılığını çeşitli yönlerden açıklamaya çalışıyorum. Ama, önce bir temel soruya doğru yanıt vermemiz gerekiyor:

1402'liklerin işine kim son vermiştir?

Çoğu kişi, 1402'liklerin işine Sıkıyönetim Komutanlığınca son verildiğini sanmaktadır. Bu yanlıştır ve bir takım yutturmacalara yol açmaktadır. Kanun dikkatlice okunduğunca görüleceği üzere, "işe son verme işlemi" Sıkıyönetim Komutanınca yapılmamaktadır. Sıkıyönetim Komutanı *sadece* bu yolda *istemde* bulunmaktadır. Asıl "*işe son verme*" *işlemini yapan "sivil"* makamlardır. Örneğin Profesörlerle ilgili işe son verme işlemleri Yükseköğretim Kurulunca yapılmıştır.

(*) Bu makale dizgide iken, değerli gazeteci Emin Çölaşan'ın, zamanın Ankara Sıkıyönetim Komutanı olan Recep Ergun'a yaptığı bir söyleşi yayımlandı (Hürriyet, 2 Şubat 1988, s. 13). Şimdi ANAP Kayseri Milletvekili olan Recep Ergun'un söyledikleri, Sıkıyönetim Komutanınca yapılan "sakıncalılık saptaması"nın ciddiyeti konusundaki şüpheleri arttıran bir karmaşayı ortaya koyuyor. O zamanın Komutanı, bir takım "heyet"lerin arkasına saklanarak sorumluluktan kaçma çabası içinde görünüyor.

Gazeteci Çölaşan soruyor: "Sayın Paşam bildiğiniz gibi 12 Eylül Harekâtı sonrasında bir çok kamu görevlisi hiç bir gerekçe gösterilmeden işinden kovuldu. Siz o dönemin Ankara Sıkıyönetim Komutanı'ydınız. Bir çok insan, bizzat sizin imzanızla kovuldu işinden... Bunlar arasında, benim de tanıdığım gerçek anlamda Atatürkçü, çok değerli ve yunseven insanlar var. Acaba böylelerini de işten attırdınız mı Paşam?"

ANAP Milletvekili Ergun (eski komutan) şöyle yanıtlıyor bu soruyu: "Bakın Sayın Çölaşan, şöyle bir şey arz edeyim. Benim Ankara Sıkıyönetim Komutanlığından ayrılacağım 1983 yılında belli olunca, ben bu konuda bir heyet kurdum. Bu işe daha önceden de zaten bir heyet bakıyordu. Bu atılan kişilerle ilgili bilgiler devletin istihbarat kademelerinden ve emniyetten geliyordu. Hatta başka kademeler de var, tabii özel çalışmalar yapan. Bilgiler oralardan geliyordu. Şahıslarla uğraşmayan, olayları birleştirmiş bilgiler geliyordu. Yeni bir heyet kuruluyordu ve bu heyet bir daha bakıyordu. Yani bunlar bir kişinin kararıyla olmuş şeyler değildir. Ben görevden ayrılırken, şöyle böyle on kişilik bir heyet daha kurdum. Bunların yarısı da hakimdir. Dedim ki: "Acaba gözden kaçma bir şey var mıdır?" Bunlar yeniden baktılar. Günahımız vardır veya yoktur diye, inanır mısınız bir kişi için bile her şeye baktılar ve imza ettiler. Ve bunlar Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı arşivlerinde vardır Sayın Çölaşan. (...) Affedersiniz Sayın Çölaşan, olay budur efendim. Kararlar Heyet halinde alınmıştır efendim."

Bir soru da biz soralım: Yapılan işin, varsa onurunun da, günahının da Komutana ait olması as-kerliğin temel kurallarından biri değil midir? Eski Komutan (şimdi ANAP Milletvekili) Recep Ergun, askerliğin bu temel kuralını değiştirmiş midir?

Sıkıyönetimden gelen isteme karşı en ufak bir direnç göstermeyen siviller, Sıkıyönetim Komutanının arkasına gizlenip -eski deyimle- "sureti haktan" görünmek istemektedirler. Oysa, Sıkıyönetimden gelen isteme karşı "sivil" bir direnme göstermenin yani örneğin Üniversitelerde kendi meslekdaşlarının -meslek yaşamına son verme anlamında- "ipini çekmek"ten kaçınmanın yolları elbette vardı. Evet kanun, Sıkıyönetim Komutanının isteminin "ilgili Kurum ve organlarca derhal yerine getirileceğini" belirlemiştir. Ama, Sıkıyönetimin istemini, "buyruk" sayıp, gece vakti evlere baskın yapar gibi tebliğ etmek yerine, sabahı beklemeye ne engel vardı? ya da, örneğin 45 yılı aşan meslek yaşamında binlerce kişiye hacalık etmiş ve yaş haddinden emekliye ayrılmasına 2 ay kalmış bir Prof. Bahri Savcı'ya böyle bir işlemi tebliğ ettirmektense, tebliğ ettirmesi "emredilmiş" kişi kendi istifasını yazmayı düşünemez miydi?

II. 1402'LİKLERİN, GÖREVE DÖNDÜRÜLMEMELERİ ÇAĞDAŞ HUKUKA AYKIRIDIR.

1- Sıkıyönetim "Süre" ile sınırlıdır

Sıkıyönetim, T.C. Anayasalarında ve Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde "olağanüstü yönetim usulleri" arasında yer verilen bir yönetim usulüdür. Günümüzde yürürlükte bulunan 2709 sayılı T.C. Anayasası da, daha önceki Anayasalarımız gibi sıkıyönetimi, "olağanüstü" bir yönetim usulü olarak kabul etmiştir.

Ancak, olağanüstü bir usul olması ve bireylerin hak ve özgürlüklerine belirli *e k* sınırlamalar getirmesi yüzünden; sıkıyönetim makamlarının da belli sınırlar içinde kalarak hareket etmesi yine Anayasa'da öngörülmüştür. Hukuk devletinin bir gereği olarak konulan bu sınırlamaların en önemlilerinden biri, Anayasa'da öngörülen "*s ü r e*" itibarıyla sınırlamadır.

Anayasa'nın 122. maddesine göre, belirli koşulların gerçekleşmesi halinde Bakanlar Kurulu *s ü r e s i a l t ı a y ı a ş m a m a k ü z e r e* sıkıyönetim ilanına yetkilidir. İlan edilmiş sıkıyönetimin TBMM kararıyla uzatılmasında da *s ü r e s ı n ı r l a m a s ı* vardır. TBMM sıkıyönetimi *belirsiz bir süre için değil* en çok dört aylık bir süre için uzatma yetkisine sahiptir.

Bu açıklamalarımız, "Sıkıyönetim" adı verilen yönetim usulünün, niteliği gereği *s ü r e ile s ı n ı r l ı* olduğu gerçeğini göstermektedir. Sıkıyönetimi ve Sıkıyönetimce tesis edilmiş işlemleri süre sınırlaması dışında düşünmek, olağanüstü yönetim usulünün olağan olduğu gibi bir hukuksal çelişkiye yol açar.

Değerli Meslekdaşım Doç.Dr. Fazıl Sağlam bu konuyu şöyle açıklamıştır:

"Sıkıyönetim halinde, temel hakların durdurulması ve bunlara ilişkin anayasal güvencelere aykırı önlemler alınabilmesi, ancak, durumun (yani sıkıyönetim halinin) gerektirdiği ölçüde sözkonusu olabilecek bir yetkidir (AY m. 15). Sıkıyönetim kaldırılmakla bu yetkinin anayasal mesnet ve ölçütü de ortadan kalkmış olmaktadır. Başka bir deyişle, sıkıyönetim komutanına temel hakları durdurma ve bunlara ilişkin güvenceleri kaldırma yetkisi, ancak sıkıyönetim süresiyle sınırlı olarak tanınabilir. Sıkıyönetim istisnai bir rejimdir. İstisnai bir rejim için öngörülen yetki ve önlemler, normal dönemde etkisini sürdürecektir bir biçimde kullanılamaz. (SAĞLAM, F.; "1402'nin Kaderi Danıştay 5. Dairede", Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1987, s. 13)

2- Sıkıyönetim Kanunundaki "bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar" deyişi 1402'liklerin göreve dönmelerine engel değildir

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda 12 Eylül'den sonra yapılan değişiklik şöyle bir tüm-

ce içermektedir:

"Bu şekilde işlerine son verilen memurlar, diğer kamu görevlileri ve kamu hizmetlerinde görevli işçiler *bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar.*"

Bölgelerinde Sıkıyönetimin sona ermesi üzerine, görevlerine dönmek için başvuran 1402'liklerin başvuruları, bu hükme dayanılarak redolunmaktadır. Oysa *"bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar"* sözlerini, sıkıyönetim sona erdikten sonra da etkisini sürdürecektir şekilde anlamak, çağdaş hukukla bağdaşmaz.

Anayasasında (kanun değil) *hukuk* devleti olduğu yazılı bir ülkede, kanundaki 5 sözcüğe, en temel hakları kabaca ortadan kaldıran sürekli bir anlam verilemez. Aksi halde, belirli bir Sıkıyönetim Komutanlığının istemi üzerine; *gerekece gösterilmeden, savunma alınmadan* yapılan bir "işe son verme" işlemi, *"memuriyetten müebbeden mahrumiyet"* cezasına dönüşmektedir. Bu ise, Anayasa'nın Başlangıç bölümünde ve 2. maddesinde belirtilmiş "hürriyetçi demokrasi", "demokratik toplum", "demokratik hukuk devleti" gibi temel ilkeler açısından kabul edilemez bir sonuçtur. Bu yorum ve sonuç Anayasa'nın 9. maddesine de aykırıdır.

Anayasa'nın "Yargı yetkisi Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır" şeklindeki 9. maddesi aynı zamanda bir hususu daha belirlemiştir: *Mahkeme dışı makamlar, yargı yetkisi kullanıp cezalandırma yetkisine sahip değildirler.*

Ne Sıkıyönetim Komutanlığı ne de bu Komutanlığın istemi üzerine işlem tesis eden İdare, "Memuriyetten müebbeden mahrumiyet" cezası verme *veya o sonucu doğuracak bir uygulama* yapma yetkisine sahiptir. Anayasaya göre "suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz" dolayısıyla cezalandırılmaz. Bu o kadar kesin bir ilkedir ki, bu ilkenin Sıkıyönetim süresince de geçerli olduğu yine Anayasa'da özellikle belirtilmiştir (madde 15/2).

Bu uygulamanın "memuriyetten müebbeden mahrumiyet" olmayıp, bir "sıkıyönetim önlemi" olduğu ileri sürülüyorsa, o zaman da sıkıyönetimin kalkmasından sonra devam etmemesi gerekmez mi? Adı "ceza" olmayan ama aynı sonucu doğuran işlemler karşısında kişiyi çaresiz bırakmak, yargı yetkisinin bağımsız mahkemelerce kullanılması ilkesini anlamsız hale getirmek demektir.

3. 1402'liklerin göreve döndürülmemesi Uluslararası İnsan Hakları Belgelerine de aykırıdır

Sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, alınabilecek tedbirlerin *"milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükleri ihlal edemeyeceği"* Anayasa'da belirtilmiştir (AY m. 15). Başka bir deyişle, Sıkıyönetim Komutanlıklarınca kullanılacak yetkiler, Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan yükümlülükleriyle sınırlıdır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme) 6366 sayılı Kanunla onaylanmış ve Resmi Gazetede yayınlanarak (R.G. 19.3.1954, 8662) T.C. mevzuatına dahil olmuştur. Anayasa'ya göre "kanun hükmünde" (madde 90/son f.) olan bu sözleşmenin 7. maddesi aynen şöyledir: "Hiç kimse, işlendiği zaman milli veya milletlerarası hukuka göre bir suç teşkil etmeyen bir fiil veya ihmalden dolayı mahkum edilemez. Keza hiçkimse suç işlendiği zaman tertibi gereken cezadan daha ağır bir cezaya da çarptırılamaz."

Sözleşmenin bu açık hükmüne o kadar önem verilmiştir ki; en ağır koşullar altında ilan edilen olağanüstü hallerde (sıkıyönetim de dahil) dahi riyeti zorunlu birkaç hüküm-

den birinin 7. madde olduğu yine sözleşmede belirtilmiştir (madde 15/2). Demek ki, Anayasa uyarınca T.C. mevzuatına dahil olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre, en ağır koşullar altında bile böyle bir "c e z a" verilmesi mümkün değildir.

Bağımsız mahkemelerce bile verilmesi çok zor olan böyle bir "ceza" bir "sıkıyönetim önlemi" kılıfı giydirilerek ömür boyu uygulanabilecekse, yukarıdaki hükümlerin bir anlamı kalır mı?

Yine aynı Sözleşme; hiçkimse, haysiyet kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulamaz (m.3) hükmünü koymuş ve bu hükmün de her türlü olağanüstü hal altında dahi kesin olarak uyulması zorunlu bir ilke olduğunu belirtmiştir.

Sıkıyönetim Komutanlığının istemi üzerine tesis olunan "işe son verme" işlemini idari ve geçici nitelikte bir tedbir olmaktan çıkarıp, sıkıyönetim süresini aşacak ve giderek ömür boyu sürecek bir "ceza" haline getirmek, İdare'ye ancak yargı organına verebilecek bir yetki tanımak olurdu. İdarenin, yargısal nitelikte "kesin hüküm" verme yetkisi olmadığına göre Sıkıyönetimin sona ermesi üzerine, 1402'likler göreve dönebilmelidir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, T.C. Resmi Gazetesinin 27 Mayıs 1949 tarihli ve 7217 sayılı nüshasında yayınlanmıştır. Evrensel bildirinin 8. maddesi şöyledir:

"Her şahsın, kendisine Anayasa ve kanun ile tanınan ana haklara aykırı muamelelere karşı fiili netice verecek şekilde milli mahkemelere müracaat hakkı vardır."

Burada, "fiili netice verecek şekilde" ibaresi özellikle önem taşımakta ve Mahkemelerin, temel haklara tecavüzler karşısında sığınılacak etkin birer merci olması gereğini göstermektedir. İdarenin işlemlerini, "hukuka uygunluk" denetiminden geçiren İdare Mahkemeleri; Anayasa ve kanunlarla tanınmış temel hakları İdarece ihlal edilmiş kişilerin bu haklarına kavuşmasını sağlamak durumundadır.

Resmi Gazetenin 22 Aralık 1966 tarihli ve 12484 sayılı nüshasında yayınlanmış "İş ve Meslek Bakımından Ayırım Hakkında Sözleşme"ye göre *Uluslararası Çalışma Örgütü* (ILO) üyesi devletler, iş veya meslek edinmede ve edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede her türlü *ayırımı* ortadan kaldırmayı taahhüt etmişlerdir.

Sözleşmenin madde 1/1 (a) hükmüne göre, "ayırım" deyimi:

"İrk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşe bakımından yapılan ve iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı." ifade etmektedir.

1402'likler hakkında uygulanan "işe son verme" işleminin gerekçesi açıklanmadığı, savunma olanağı tanınmadığı için, bu işlemin "eşitliği" bozucu nitelikte olduğu ve Sözleşme ile yasaklanan türde "keyfi" bir işlem olduğu apaçıktır.

4- 1402'liklerin göreve döndürülmemeleri "kamu hizmetlerine eşitlikle girebilme" hakkını da ihlal etmektedir

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde ifadesini bulan "kamu hizmetlerine eşitlikle girebilme hakkı" T.C. Anayasasında temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Günümüzde yürürlükte bulunan T.C. Anayasasının 70. maddesine göre:

"Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.
Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka bir ayırım gözetilemez."

Sıkıyönetim Komutanlığınca bildirilen "işe son verme" istemine "müebbeden" sürececek bir nitelik tanımak, yukardaki Anayasa hükmü karşısında mümkün değildir.

Çünkü hizmete alınmada eşitlik ilkesine uyulmasının doğal sonucu, hizmetten çıkarılmaya ilişkin işlemlerde de eşitlik ilkesine uyulmasıdır. Aksi halde, hizmete alınmadaki eşitlik, anlamsız hale gelir.

Oysa, 1402'liklerin işine son verme işleminin gerekçesi bildirilmediğine, savunma da alınmadığına göre; kimin niçin bu yoldan işten çıkarıldığı, kimin niçin bu işleme tabi tutulmadığı belli değildir. Bu durum da, eşitlik ilkesini ihlal etmektedir.

SONUÇ

1402'liklere yapılan uygulamanın bir hukuk devletinde savunulması mümkün değildir. Çünkü hukuku, sadece kanunlardaki sözcüklere bakarak, mekanik ve bürokratik bir yorumla uygulamak, çağımıza uyan bir davranış değildir. Böyle bir davranışın yanlışlığı, özellikle, olağanüstü dönemde 5 kişiden oluşan bir "özel yasama organı" tarafından yapılmış "kanun"ların yorumunda ortaya çıkmaktadır. Bu "kanun"ların; TBMM'nin dağıltığı, siyasi partilerin, derneklerin kapatıldığı, sıkıyönetimin bütün yurdu kapsadığı, basın özgürlüğünün olağanüstü kısıtlandığı, kısacası demokratik tartışma ortamının bulunmadığı bir dönemde "yasalaştığı" unutulmamalıdır.

Türkiye'nin çeşitli kentlerindeki İdare Mahkemelerimiz, "kanuncu" değil "hukukçu" yaklaşımlarla, 1402'likler sorununa yargısal yoldan çözüm getirmişlerdir. İdare Mahkemelerimizin bu kararları, "hukuka bağlı devlet", "temel haklara saygılı İdare" gibi kavramlara katkı getiren ve dünya hukukcu topluluğuna "*Türkiye'de yargıçlar var!*" dediyecek kararlardır.

Bu kararları "temyiz mercii" olarak inceleyen Danıştay Beşinci Dairesi ise, çoğu zaman sadece 1 oy farkla, İdare Mahkemelerinin kararlarını bozmaktadır. Danıştay Beşinci Dairesi, İdare Mahkemelerinden gelen kararları bozmakla yetinmeyip, işin esası hakkında da karar vermektedir. Oysa, değerli hukukçu Doç.Dr. Fazıl Sağlam'ın belirttiği gibi "bu konuda varılabilecek *en adil çözüm*, temyiz incelemesi sonunda idare mahkemesi kararının bozularak dosyanın, kararı veren mahkemeye gönderilmesidir.

Bu durumda, idare mahkemesinin kendi yorumunda ısrar etmesi halinde, hukuk devleti ilkesini çok yakından ilgilendiren bu hassas konu, yorum ihtilafı içindeki beş kişilik bir heyet yerine, Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulunda karara bağlanabilecektir" (SAĞLAM, F. ; yukarıda a.g.m.)

Son olarak ortaya çıkan ilginç bir duruma dikkat çekmek istiyorum; 17 Aralık 1987 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "Mecliste bir "sakıncalı" üye" başlıklı bir haber yayınlandı. Habere göre:

"Öğretim Üyesi olduğu dönemde 1402 sayılı Sıkıyönetim yasası ile "sakıncalı" sayılarak, Üniversitedeki görevine son verilen Doç. Abdülkadir Ateş, SHP Milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Gaziantep Milletvekili Ateş, *Üniversite yönetimine ve maalesef Danıştay'a göre üniversitede, bırakın hocalığı, odacı bile olamıyorum, ama mebus olabiliyorum ve kuramsal olarak Milli Eğitim Bakanı olabilirim*" demiş.

Sayın 1402'lik Milletvekilinin söylediği elbet doğru. Yalnız, durumun garabeti orada da kalmıyor; şunu da biz ekliyelim: Bu 1402'lik Milletvekilinin Cumhurbaşkanı seçilmesine (AY m. 101) ve Danıştay üyelerinin dörtte birini (AY m. 104/c) atamasına da yasal hiç bir engel yoktur!

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ BAĞLAYICILIĞI VE YÜRÜRLÜĞE GİRİŞİ

Ahmet H. BOYACIOĞLU

Demokratik düzene geçiş süreci ve çabası içinde olduğumuz bu günlerde, bir yanda, Anayasa Mahkemesinden ve onun kararlarından olduğundan fazla beklenti içinde olan vatandaş kesiminin yermalmasına karşın, öte yanda, iktidar çevrelerinin, tıpkı dün olduğu gibi, iptal kararlarından duyduğu huzursuzluk ve hırçınlığı belli eden tavırlar takınmaya başladığı açıkça gözlenmekte ve bu görüntü, Anayasa değişikliği için gösterilen aceleci tutumun kökeninde, acaba, Anayasa Mahkemesinin 1982 Anayasasıyla esasen kısılan sesinin, tamamen kesilmesi gibi bir düşünce mi yatıyor soru ve kuşkusunu haklı olarak zihinlere getirmektedir.

Yaşadığımız dönemin ortaya çıkardığı sorunlar ve duyulan endişeler, Anayasa Mahkemesi kararlarının etkinliğini, bağlayıcılığını ve yürürlüğe girmelerini bilimsel metodlarla araştırıp incelemeyi yine gündeme getirmiş bulunmaktadır.

Usul yasalarımızda ve hukukumuzda mahkeme kararlarının açıklanması ayrıntılı olarak düzenlenmiş, Anayasamızda da (Madde 141 fıkra 3) bütün mahkemelerin her türlü kararlarının gerekçeli olarak yazılacağı kurala bağlanmıştır.

Kuşkusuz kararların açıklanması ile onların gerekçesinin yazılması birbirinden ayrı konulardır. Bununla birlikte bu iki konuyu birbirinden ayrı olarak düşünmeye de olanak yoktur. Benzetmek gerekirse, bu konular, bir madalyonun iki yüzü gibidirler.

1961 Anayasasının değişikliğe uğramadan önceki ilk metninde, Anayasa Mahkemesi kararlarının gerekçesi yazılmadan açıklanmasını meneden bir kural yer almamakta, tersine, 152. maddenin birinci fıkrasında yer alan "Anayasa Mahkemesi kararları kesin-dir. Anayasa Mahkemesince, Anayasaya aykırı olduğundan iptaline karar verilen kanun veya içtüzük veya bunların iptal edilen hükümleri, karar tarihinde yürürlükten kalkar..."

biçimindeki düzenleme, kararın alındığı tarihte Anayasa Mahkemesini, resmen açıklama yapma yükümü altına sokmaktaydı. 1961 Anayasasının 135. maddesinin son fıkrasındaki "Bütün mahkemelerin her türlü kararları gerekçeli olarak yazılır" kuralının kapsamına, Anayasa Mahkemesi kararlarının da girdiğinden kuşku duyulamaz. Nitekim, 22.4.1962 günlü, 44 sayılı "Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun"un 39. maddesinde yer alan "Anayasa Mahkemesi kararları gerekçeli olarak yazılır. Kararlar, incelemeye veya yargılamaya katılan Başkan ve üyeler tarafından imzalanır. Muhalif kalanlar, kararda muhalefet sebeplerini açıklarlar. Kararlar, ilgililere, muhalefet şerhi ile birlikte tebliğ olunur" biçimindeki kuralın anayasal dayanağını, sözü edilen 135. maddenin son fıkrasından aldığı anda duraksanamaz.

Anayasa Mahkemesi, 152. madde de değişiklik yapan 1488 numaralı Kanunun 22.9.1971 günlü, 13964 sayılı Resmi Gazetede yayımlanıp yürürlüğe girdiği tarihe kadar, yaklaşık dokuz buçuk yıl bu kuralı uyguladı ve Mahkemenin iptal kararları, aksine verilmiş bir karar yoksa, alındığı günü yürürlüğe girdi. O günlerin de kendine özgü değişik dertleri ve sorunları elbette ki vardı. Örnek olarak, rapörtörlerce hazırlanıp görüşülmek üzere Başkanlığa sunulan raporların günlük gazete sütunlarına yansımaları ve kimi üyelerin çalışma odalarındaki masaları üzerinden raporların kaybolmalarına ilişkin olayların Başkanlığa intikal etmesi bunlar arasında gösterilebilir.

Anayasaya aykırı olmalarından dolayı Anayasa Mahkemesince iptaline karar verilen kanun ve içtüzük hükümlerinin karar tarihinde yürürlükten kalkacağını öngören Anayasa hükmünün değiştirilmesinin gerçek nedenleri acaba nelerdi? sorusunun her şeyden önce yanıtlanması gerekmektedir.

Anayasanın bu hükmünün, siyasal çevrelerde ve özellikle parlamento kulislerinde eleştirilmeye başlandığı ve bu eleştirilerin giderek 12 Mart döneminde yoğunluk kazandığı görülmektedir. İlk bakışta haklı ve yerinde imiş gibi yanıltıcı bir görüntü veren bu savlara göre, Anayasa Mahkemesi kararları geç yazılmaktadır. Bu nedenle gerek Bakanlar kurulu gerek parlamento, kararların gerekçesini bilemediği için kanun tasarıları hazırlanamamakta ve Meclislerde görüşülememektedir. Kamu düzenini tehdit eden veya bozan yasa boşluklarının uzun süre devam etmesinin tek sebebi olarak bu durum gösteriliyordu.

Öte yandan sözü edilen dönemde ayrıca şu görüşler de öne sürülmekteydi: Anayasa Mahkemesi kuralları yani kanunları yargılayan bir müessesedir. Kanunlar ise Resmi Gazetede yayımlanmak suretiyle yürürlüğe girmektedir. O halde kanunları yargılayan Anayasa Mahkemesi kararları da Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmelidir. Bu görüşlerde gerçek payı olduğuna inanmıyorum. Önce gerek doktrinde, gerek kazai kararlarda bağlayıcı yönün hüküm fıkrası olduğu yolunda görüş birliği bulunduğunu belirtmeliyim. Bu itibarla gerekçeyi göremedik, o nedenle yasa yapamıyoruz demek inandırıcı olmaz. Kaldı ki, o tarihlerde Anayasa Mahkemesi hüküm fıkrasında, dava konusu kanun hükmünü Anayasanın hangi maddelerine aykırı bulduğunu ve iptal hükmünün anayasal dayanağını iptal kararını aldığı gün imzalanan kısa kararında genellikle göstermekteydi. Görüşümüzün dayandığı nedenleri açıklayabilmemiz bakımından, örnek olarak bazı kısa kararları burada belirtmekte yarar vardır.

* Esas Sayısı 1969/27

Karar Sayısı 1969/64

Karar Günü 11.11.1969

17.6.1965 günlü ve 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanununun 14. maddesinin i bendinin Anayasanın 28. ve 46. maddelerine aykırı olduğuna ve iptaline üyeler-

den CK, HK, FU, HZ, nun karşı oylarıyla ve oyçokluğuyla 11.11.1969 gününde karar verildi (1)."

Esas Sayısı 1970/63

Karar Sayısı 1971/38

Karar Günü 13.4.1971

1- 30.1.1950 günlü, 5521 sayılı İş Mahkemeleri Kanununun itiraz konusu 2. maddesinin birinci fıkrasında bulunan (bir işveren temsilisi ile bir işçi temsilcisinden) deyiminin Anayasanın 7., 132., 133. ve 134. maddelerine aykırılığı nedeniyle iptaline, HK, AG ve İE'nin fıkranın tümünün iptali gerektiği yolundaki karşı oylarıyla ve oyçokluğuyla;

2- Anılan Maddenin ikinci fıkrası üzerinde karar vermeye yer olmadığına AG'nin ortada oylama konusu bulunmadığı yolundaki karşıoyu ile ve oyçokluğuyla;

3- Bu maddenin öbür fıkralarının iptaline oybirliğiyle;

4- Sözü edilen Kanunun itiraz konusu 4. maddesinin iptaline oybirliğiyle;

5- 5521 sayılı Kanunun, iptal edilen kuralları karşısında uygulama yeri kalmayan 3., 6., 12., 13., 14. maddelerinin 44 sayılı Kanunun 28. maddesi gereğince iptallerine oybirliğiyle, 13.4.1971 gününde karar verildi (2)."

Esas sayısı 1971/19

Karar Sayısı 1971/61

Karar Günü 29.6.1971

775 sayılı Gecekondu Kanunun 14. maddesinin b bendindeki, sınırlama kararı uyarınca incelenen ve (Sosyal Sigortalar Kanununun yıllık bütçesinden Bakanlar Kurulunca tesbit edilecek belirli tutarın Türkiye Emlâk Kredi Bankasında açılacak özel fonun kaynağını oluşturmasına) ilişkin bulunan hükmün Anayasanın 48., 61. ve 126. maddelerine aykırı olduğuna ve iptaline, 48 ve 61. maddeler bakımından oybirliğiyle, 126. madde bakımından İE ve HZ'nun karşı oylarıyla ve oyçokluğuyla;

29.6.1971 gününde karar verildi (3)."

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. İncelemelerinden de anlaşılacağı üzere kısa kararların yazılış biçimi, Anayasaya uygunluk denetiminden geçirilen yasa hükmü veya hükümlerinin Anayasanın hangi maddelerine aykırılığı nedeniyle iptal edildiğini açıkça göstermekte ve bu yöne ilişkin eleştirileri aslında geçersiz ve dayanaksız bırakmaktadır.

Anayasanın sözü edilen bu hükmü değişikliğe uğradıktan sonra, Anayasa Mahkemesi de, tutumunu değiştirecek ve kısa kararlarını, iptali istenen yasanın Anayasanın hangi maddesine aykırı olduğunu belli etmeden, sadece, "Anayasaya aykırı olduğuna ve iptaline" deyimini kullanarak yazmaya başlayacaktır.

Öte yandan Anayasa Mahkemesinin yasama yetkisini değil, yargı yetkisini kullanan bir hukuk kurumu olduğunda duraksanamaz. Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi aksini düşünmeyi kesinlikle meneder. Anayasa Mahkemesinin yasa kurallarını yargılamayı değil, onların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli ve yetkili kılınması, onun, yargısal bir kurum olma niteliğini kesinlikle değiştiremez. Bu nedenlerle Anayasa Mahkemesi kararlarının kanunlara benzetilerek, bunlara , kanunların bağlı olduğu yayımlanma usulünün uygulanması fikri temelde sakat olduğu kadar hukuka ters düşen bir gö-

rüş olmasına karşın, Anayasa değişikliği yoluyla hukukumuzda girmiş ve 152. maddede 22.9.1971 gününde Resmi Gazetede yayımlanan 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, Anayasaya aykırılıkları nedeniyle Anayasaya Mahkemesince iptal edilen kanun hükümlerinin, gerekçeli kararın Resmi Gazetede yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkacağı kabul edilmiş ve bununla birlikte, "Kararlar gerekçesi yazılmadan açıklanamaz" hükmü de Anayasaya girmiş bulunmaktadır.

Anayasada sözü edilen değişmeden bu yana, yaklaşık olarak on beş yıldan fazla zaman geçmiştir. Anayasada yapılan bu değişiklikle ülkeye ve hukuka ne kazandırılmıştır. Bunun yanıtını verebilmek için her şeyden önce Anayasanın değişmesini sağlayanlara ve kendi görüş ve düşüncelerini ısrarla savunanlara şu sorunun sorulması gerekmektedir.

Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararlarını göremedikleri ve iptal kararlarının dayanaklarını bilemedikleri için, kanunların yapılamadığını, bu yüzden Anayasada değişiklik yapılmasının ülkenin yararına olduğunu iddia edenler ve isteyenler, Anayasanın istekleri doğrultusunda değişikliğe uğramasından sonra, Anayasa Mahkemesi kararlarında saptanan zaman dilimi içinde, iptale uğramış kanunların yerine Parlamentoca yenilerinin yapılıp yürürlüğe konulmalarına ilişkin bir örnek gösterebilirler mi?

Anayasa Mahkemesi kararları ve Resmi Gazeteler birlikte incelendiği takdirde bu soruya maalesef olumlu yanıt verilememektedir. İptal kararları üzerine, Anayasa Mahkemesince verilmiş süreler içinde parlamentoda hiç bir tasarı kanunlaşmamış ve böylece Anayasanın, doldurulmasını öngördüğü alanlardaki boşluklar sürüp gitmiştir. O kadar ki, Toprak Reformu gibi kanunların iptallerinden ve yenisinin yapılması için verilen sürenin üzerinden uzun yıllar (4) geçmiş olmasına karşın, bu alandaki kanunun halen dahi yapılıp yürürlüğe konulamamış olması, Anayasanın değiştirilmesi için öne sürülmüş olan nedenlerin inandırıcı olmadığının, gerçeklerle ilgisizliğinin başlı başına kesin kanıtı olmaya yetmez mi?

1961 Anayasasının 152., 1982 Anayasasının 153. maddelerinin son fıkralarında "Anayasa Mahkemesi kararları, Resmi Gazetede hemen yayımlanır ve Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar," yolunda biçimlenerek yer almış bulunan hükmün, Anayasa Mahkemesi kararlarının yürürlüğe girmelerinin bir koşulu değil, kararın etkinliğini ve bağlama gücünü ortaya koyarak ona kesinlikle uyulması gerektiğini belli etmek ve bu yolla Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesini pekiştirmek ve güçlendirmek ereğini güttüğü ortaya çıkmaktadır. Gerçekten Anayasa koyucuları, 1924 Anayasasında farklı olarak, aynı kökten gelen "bağlayan" ve "bağlar" sözcükleriyle anlatılmak istenilen niteliklere yalnız iki kuralda yer vermişlerdir. Bunlardan birincisi, 1961 Anayasasının 8., 1982 Anayasasının 1. maddeleridir. Her iki Anayasada da, Anayasa hükümlerinin, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kuralları oldukları açıklandıktan sonra, kanunların Anayasaya aykırı olamayacağı kurala bağlanmıştır.

Anayasa kurallarının bağlayıcılığını, Anayasanın üstünlüğü ilkesinin doğal bir sonucu olarak görmek ve değerlendirmek yerinde olur. Anayasa Mahkemeleri, Anayasanın üstünlüğü ilkesini sadece kağıt üzerinde bırakmayıp gerçek bir güç haline getirme arzu ve iradesinin bir tezahürü olarak ortaya çıktıklarına göre, Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcı nitelik taşımasının nedeni de, Anayasanın üstünlüğü ilkesinin güçlendirilip bütün devlet yaşamına egemen kılınması düşüncesinde aranmalıdır.

Gerçekten, Anayasa kurallarını, üstün hukuk normları olduklarında görüş birliği vardır. Bununla birlikte ülkemiz Anayasaları arasında farklı düşünceler de bu alanda ortaya

çıkılmaktadır. Kanımızca 1924 Anayasası ile 61 ve 82 Anayasaları arasındaki en önemli fark, Anayasanın üstünlüğü ilkesi doğrultusunda oluşmaktadır. 1924 Anayasası'nın 4. maddesiyle "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet'in yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder" biçiminde düzenlediği hükümle, egemenliğin kulanılması ve Ulusun temsili konusunda bir tekel oluşturmakta ve "yegâne ve hakiki mümessil" deyimleriyle bu yetkiye ortak kabul etmediğini belirtmektedir. Öte yandan aynı Anayasanın 103. maddesinde yer alan "Teşkilâtı Esasiye Kanunun hiç bir maddesi, hiç bir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiç bir kanun Teşkilâtı Esasiye Kanununa münafi olamaz" hükmü de tartışmalara vesile olmuş ve kanunların Anayasaya aykırı olamayacağını öngören hükmün, yalnız yasama organına hitap eden bir kural olup yargı organlarının bu konuda yetkileri olmadığını benimseyen Yargıtay Hukuk Genel Kurulunca iş karara bağlanarak tartışma sona erdirilmiş (5) olmakla birlikte, Anayasa hukukunun gelişmesi yolu da böylece kapatılmış oluyordu.

61 ve 82 Anayasaları, Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Ulusunun olduğu, Ulusun, egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanması esasını kabul etmiş, ayrıca, Anayasanın bağlayıcı ilkesi de, bu ilkenin dışında hiç bir unsurun bırakılmamasına özen gösterilerek açıklanmış, kanunların Anayasaya uygunluğunu yargısal yollarla denetleyen Anayasa Mahkemesinin kurulmasına da yer verilerek, Anayasanın üstünlüğü ilkesi bir söz olmaktan kurtarılmış, gerçek ve bağlayıcı bir güce kavuşması sağlanmıştır.

Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcı niteliğinin belirtilmesine ve bunun ayrınıltırına geçilmeden önce, Anayasa Mahkemesi kararlarının yürürlüğe girmesi konusunda 1961 Anayasasında yapılan değişikliğe paralel olarak Anayasada yer verilen "kararlar gerekçesi yazılmadan açıklanamaz" kuralı üzerinde de kısaca durulması gerekmektedir.

Sözü edilen kurala göre, Anayasa Mahkemesi, Anayasanın ve yasanın öngördüğü kurallara uygun olarak açılmış ve bu kurallar çerçevesinde görüşülmesi tamamlanarak kesin sonuca bağlanmış kararlarını, gerekçesi yazılmadan açıklayamayacak ve bunu gizli tutmaya özen gösterecektir. Bu kuraldaki yapaylık ve zorlamanın açıklığı ortadadır. Ayrıca 1982 Anayasasının 153. Maddesinin birinci fıkrasının "İptal kararları gerekçesi yazılmadan açıklanamaz" biçimine dönüştürülmesi, uygulamaya daha da büyük karışıklık getirmiş ve Anayasa Mahkemesi yetkilileri, ret kararlarını açıklamalarına karşın, iptal kararlarında suskun kalmak suretiyle onları da dolaylı biçimde açıklamış olma durumunda kalmışlardır. Bundan başka, Anayasanın 11. maddesindeki temel kurala karşın, özellikle TRT, sorumsuzluk örneği vermiş ve kimi kez haberleriyle Anayasa Mahkemesini, halkın husumetine maruz bırakacak bir görünüm içine de sokmuştur. (6,7).

Söz konusu hükmü hukukça savunmaya olanak olmadığı, diğer haklar yanında ve gereksiz olarak basın özgürlüğünü de kısıtladığı ortadadır. Sakıncalı yanlarına karşın, Anayasanın bu yasağına, değişinceye kadar herkesin saygı göstererek uymasının bir yurttaşlık ve Anayasaya sadakat borcu gereği olduğu da hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır.

Anayasa Mahkemesinin yasak koyan bu hükmü nasıl anladığını bir örnekle açıklamaya çalışalım.

Her şeyden önce şu yönü belirlemem gerekir ki, Anayasa hukuku açısından, kanımca, 12 mart ile 12 Eylül dönemleri arasındaki en önemli fark, 12 mart döneminde parlamentodan çıkan kanunların, 12 Eylül döneminin aksine, öteki yasa hükümleri gibi Anayasaya uygunluk denetimine tabi tutulması ve Anayasanın bu konuya ilişkin hükümlerinin, askıya alınmış ölü hükümler durumunda bırakılmamış olmasında aranmalıdır. Gerçekten

12 Mart döneminde çıkmış olan pek çok kanun iptal davasına konu edilmiş, Anayasa Mahkemesince, Anayasaya aykırılığı saptananların da iptallerine karar verilmiştir. Örneğin 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu bu dönemde değişikliğe uğramış ve açılan iptal davası sonunda kimi hükümlerin iptaline karar verilmiştir (8). Alınan bütün önlemlere rağmen iptal kararının Mahkeme dışına sızması engellenememiş ve ertesi gün, basında iptalle ilgili olarak haberlerin yer alması üzerine, Sıkıyönetim Komutanı, resmi bir yazı ile başvurarak, raporünün cezalandırılmasını Mahkeme Başkanından istemiştir. Başkanın gündem düzenlemesi üzerine toplanan Anayasa Mahkemesi, konuyu görüşmüş, yasaklanan hususun resmi açıklama olduğunu karara bağlamıştır.

Anayasanın 153. maddesinin son fıkrasında "Anayasa Mahkemesi kararları, Resmi Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar" hükmü yer almaktadır.

Anayasa Mahkemesi kararlarının, Resmi Gazetede hemen yayımlanmasını öngören Anayasa buyruğu ile, bu kararların bağlayıcı olma niteliği ayrı ayrı ele alınarak açıklığa kavuşturulmalıdır.

Anayasa Mahkemesi kararlarının asli niteliği, bunların bağlayıcı olmasıdır. Bu bakımdan önce bu konu, sonra da kararların Resmi Gazetede yayımlanması durumu ele alınıp incelenecek ve bunların birbirleriyle olan ilgi ve ilişkilerinin ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan birincisi, bu kararların Anayasa Mahkemesi bünyesine olan iç etkisi, diğeri de Anayasa Mahkemesinin dışında kalan ve 153. maddenin son fıkrasında açıklanan organ, makam ve kişilere olan dış etkisidir.

Kuşkusuz dış etkinin hukuksal dayanağını bilme, öğrenme, muttali olma gibi ögeler oluşturur. Bu durumu sağlayan alışılmış en güvenilir yol, tıpkı yasalarda olduğu gibi, Anayasa Mahkemesi kararlarının da Resmi Gazetede yayımlanması suretiyle kamuoyunun bilgisine sunulması ve ona maledilmesi yoludur. Bununla birlikte kararın bağlayıcı niteliğinin istisnasız her durumda Resmi Gazetede yayımla sağlanacağını düşünmek yanlış ve yanıltıcı olur. Önce Mahkemenin iç bünyesindeki bağlayıcılığın oluşması için kararın yazımına gerek olmadığı ortadadır. Anayasa Mahkemesi kararı, hukuken ve şeklen olduğu anda iç bünyede bağlayıcı olur. Anayasa Mahkemesinin verdiği iptal kararı, Resmi Gazetede yayımlanmamış, gerekçesi yazılmamış, hatta, bir kısım üyeler bu kararın müzakeresine katılmamış olsalar dahi yeniden inceleyemezler, yeniden incelenmesini isteyemezler. Anayasanın, Anayasa Mahkemesi kararlarının kesin olduğu yolundaki kural böyle hareket etmeyi gerektirir. Nitekim Anayasa Mahkemesi de, iptal kararı verdiği durumlarda, sonradan açılan başka bir dava veya yapılmış bir itiraz nedeniyle, yasa kuralının iptaline karar verilmiş olduğunu belirttikten sonra "dava konusu yasa kuralı hakkında yeniden karar verilmesine yer olmadığı" biçiminde işi sonuca bağlamaktadır.

Soyut norm denetimini içeren iptal davalarının açılması Anayasanın saptadığı bir süre ile sınırlanmış bulunmaktadır. Bu sürenin hak düşürücü süre olduğu, öngörülen süre geçtikten sonra dava açma hakkının da düşeceği açıktır. İtiraz yoluna başvurmak, süre koşuluna bağlı değilse de, Anayasanın 152. maddesinin son fıkrasında "...Anayasa Mahkemesinin işin esasına girerek verdiği red kararlarının Resmi Gazetede yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz" tarzındaki hüküm, somut norm denetimine de süre açısından önemli bir kısıtlama getirmektedir.

1982 Anayasasının iptal davası yonuda önemli kimi sınırlama ve kısıtlamalar getirdiği bilinmektedir. Soyut norm denetimine başvuranlar, örneğin ana muhalefet partisi Türkiye Büyük Millet Meclisi grubu, iptal davası yolunu işletirken, Anayasaya aykırılığı elle tutulur biçimde belirmeyen, uygulanma sırasında ortaya çıkabilecek yasa hükümlerini dava dilekçeleri kapsamına alırken, işin üzerinde hassasiyetle durmak ve düşünmek durumunda olduklarını unutmamalıdır. Bilmelidirler ki, sudan sebeplerle açılan iptal davasının reddedilmesi, bu yasa hükümlerinin itiraz yoluyla on yıl ele alınmasına engellik edecektir.

Anayasa Mahkemesinin dışında kalan organ, kuruluş, makam ve kişilere gelince, bunlar hakkında konuya değişik açılardan bakmakta zorunluk olduğu tabiidir. Önce Anayasanın ıttıla için kabul ettiği genel kuralın Resmi Gazete olduğunda duraksanamaz. Acaba değişik ve özel durumlarda bazı kurum ve kuruluşların ve hatta kişilerin iptal kararına resmen muttali olduklarının kabul edilmesi gerekmez mi? Başka bir anlatımla, bu gibi özel durumlarda kararın bağlayıcılığı ile, Resmi Gazetede yayımlanma keyfiyeti, birbirinden bağımsız iki hukuki konu olarak ele alınamaz mı?

Bu sorun hakkında bir görüş belirtmeden, 1961 Anayasasının değişmesinden sonra karara bağlanmış bir davadaki durumun gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

Anayasanın, sözü edilen değişikliğe uğradığı 12 Mart döneminde, Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarına ilişkin kesinleşmiş yargı kararının yerine getirilmesine olur veren kanunun Anayasaya aykırılığı savıyla iptaline karar verilmesi Cumhuriyet Halk Partisince dava edilmişti. Bu davanın incelenmesi 6 Nisan 1972'de tamamlanarak sonuç Başkan tarafından saat 20.30 şularında oya sunulmuş ve on oyun biçim yönünden Anayasaya aykırılıkta birleşmesi nedeniyle kanunun iptaline karar verilmişti. Ben biçim yönünden iptal gerekmediği kanısıyla karşı oy kullananlar arasındaydım. Kısa karar (yani hüküm fıkrası) saat 21 civarında Başkan ve üyelerce imzalanmış ve böylece toplantı sona ermişti. Üyeler Mahkeme binasından ayrılmak için toplantı salonunu terk hazırlığında idiler. Bir üyenin, başkana hitaben, tensip edeceğiniz üye kararı kaleme alır demesi üzerine, başkandan söz isteyerek şu konuşmayı yaptım. "Sayın Başkan, Ben çoğunluk gibi düşünmediğim için karşı oy kullandım. İdam cezasının yerine getirilmesine izin veren kanun yürürlüktedir ve karar Resmi Gazetede yayımlandığı anda yürürlükten kalkacaktır. Bundan başka, Başkanlıkca bir açıklama yapılması da gerekçeli kararın yazılması koşuluna bağlı bulunmaktadır. bu nedenle, idam cezasının her an yerine getirilmesi olanak içindedir. Ben, bu kararda karşı oy kullanmış olmama rağmen bu işin vicdani sorumluluğunu üstlenmem. Bu düşünceyle odama çekilip, karşı oy yazımı yazıp, imzalıktan ve bunu Başkanlık makamına bıraktıktan sonra Anayasa Mahkemesi binasından ayrılacağım. Anayasaya aykırılığı nedeniyle kanunun iptali için oy kullanan arkadaşlarımla bu konuda daha duyarlı olmaları gerekir. Bu itibarla çoğunluk da kararı hemen kaleme almalı ve bu imzalandıktan sonra hep birlikte mahkeme binasından ayrılmalıyız."

Rahmetli dostum değerli hukukçu Kâni Vrana, şimdi bile gözümün önünden gitmeyen yüzü ve yanakları kızarak yaptığı çok güzel ve o ölçüde heyecanlı konuşmasıyla beni desteklemesinden sonra, çoğunluk da, gerekçesini kaleme almış ve karar saat 23 sıralarında başkan ve üyelerce imzalanmıştı. Bunun üzerine Başkan, gerekçeli kararı resmen açıklamış ve yayımlanmak üzere Başbakanlığa göndermiştir.

Bu kararın iptale ilişkin gerekçesi ertesi günü 7.4.1972 günlü Resmi Gazetenin mükerrer 14151 sayılı nushasında yayımlanmış, karar ayrıntılarıyla birlikte ayrıca ve tekrar, Resmi Gazetenin 24.7.1972 günlü, 14255 sayılı nushasında yayımlanmıştır.

Gerçek hayattan alınan bu örnek üzerinde durmalı ve düşünmelidir. Olay tarihinde yürürlükte olan Anayasanın 152. maddesinin ikinci fıkrasında "kanun, içtüzük veya bunların iptal edilen hükümleri gerekçeli kararın Resmi Gazetede yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar" hükmü yer almaktadır. Öte yandan bu maddenin son fıkrasında da "Anayasa Mahkemesi kararları Resmi Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar" hükmü bulunmaktadır.

Söz konusu olayda iptal kararının 6.4.1972 gününde alınmış ve hemen gerekçesi de yazılıp imzalanmış olmasına karşın, karar, 7.4.1972 tarihinde Resmi Gazetenin mükerrem sayısında yayımlanmış olması nedeniyle, Anayasanın hükmü gereği, infazın yerine getirilmesine izin veren 17.3.1972 günlü, 1576 sayılı kanunun karar tarihinde, yani 6.4.1972 gününde yürürlükte olduğunu kabul etmek gerekir. Şayet Anayasa Mahkemesi kararları, bağlayıcı niteliğini istisnasız olarak resmi Gazetede yayımlanma koşuluyla kazanacaksa, başka bir anlatımla bu iki ögenin birlikte oluşması gerekmektedir, o takdirde iptal kararına karşın ölüm cezasının o gece veya şafakta yerine getirilmesini engelleyen bir durum da yok demektir. Oysa Anayasa Mahkemesi, yasanın Anayasaya aykırılığını saptamış ve iptale ilişkin kararın gerekçesini de yazarak imzalamış ve Resmi Gazetede yayımlanması için Başbakanlığa göndermiştir. Başbakanlık, yönetimin başı olduğuna ve Resmi Gazete ile yayımlanma keyfiyeti de Başbakanlığa bağlı bir yönetim biriminin görevi ve sorumluluğu içinde bulunduğu göre, Başbakanlığın Anayasa Mahkemesinin iptal kararına hukuken ıttıla kesbettiğinin kabul edilmesi gerekir. Tersine hareket, yani bütün bu açıklamalara rağmen infazın yapılması, kanımca, siyasal sorumluluğun yanında hukuki ve cezai sorumluluğa da neden olan keyfi bir davranış, ağır bir Anayasa ihlali olarak görülebilir ve öyle de görülmelidir.

Sorunu bu şekilde ortaya koyduktan sonra, güncel konulara geçebiliriz. Anayasa Mahkemesi yabancılara toprak satışına ilişkin kanunun iptaline karar veriyor ve oldukça uzun sayılacak bir zaman sonra yazılabilen bu karar Resmi Gazetede yayımlanmak üzere Başbakanlığa gönderiliyor. Basında, iptal kararının yayımlanması geciktirilerek yabancılara, kimi mülklerin satıldığına dair iddialar öne sürülüyor. Satışa ilişkin gün, sayı, yer gibi objektif bulguların açıklanmasına karşın, yetkililer, böyle bir satışın olmadığını, iptal kararlarının en hızlı yayımlananlar gibi 15 gün içinde Resmi Gazetede yayımlandığını, hatta bunun 5 gününün de Anayasa Mahkemesinde geçmiş olduğunu bildiriyorlar. Ortada bir açıklık bulunmamasına rağmen, konu ile ilgili mevzuatın bilinmesini, söylenenlerin gerçekle olan ilişkilerini saptayabilmek bakımından gerekli görüyorum.

1961 ve 1982 Anayasalarının konu ile ilgili metinleri "Anayasa Mahkemesi kararları, Resmi Gazetede hemen yayımlanır" biçimindedir. Sözcük olarak "hemen" in, hiç vakit geçirmeden, gecikmeden, çabucak, anlamlarına geldiği belirtilmektedir (9). 22.4.1962 günlü, 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 51. maddesinde "Anayasa Mahkemesi kararları Resmi Gazetede derhal yayımlanır ve devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, bütün gerçek ve tüzel kişileri bağlar" denilmekte, 10.11.1983 günlü, 2949 sayılı aynı adı taşıyan Kuruluş Kanununun 54. maddesinde de "Anayasa Mahkemesi kararları Resmi Gazetede hemen yayımlanır ve Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri ve kuruluşları bağlar" hükmü yer almaktadır.

Gerek 1961, gerek 1982 Anayasaları, parlamentonun Anayasayı yorumlama yetkisini, yani teşrii tefsir yolunu kapattığına göre, görev ve yetki alanına giren konularda Anayasayı yorumlama yetkisi, Anayasa Mahkemesine ait münhasır bir yetki olarak ortaya çıkmaktadır. Her iki Anayasada (1961 ve 1982) "Anayasa Mahkemesinin kuruluşu

ve yargılama usulleri kanunla; mahkemenin çalışma esasları ve üyeleri arasındaki işbölümü kendi yapacağı içtüzükle düzenlenir" kuralını öngördüğüne, çalışmanın amacı, işin sonuçlandırılması olduğuna, bu itibarla "çalışma esasları" kavramı içine, işin karara bağlanması, kararların yazılması, tebliği ve yayımlanması gibi durumların da girdiği açık bulunmasına göre, içtüzüğün bu konudaki hükümlerinin de incelenmesi zorunludur.

Anayasa Mahkemesinin gerek eski (10) gerek yeni (11) içtüzükleri, içerik olarak aynı hükümleri taşımaktadır.

İçtüzüğün 13. maddesinde "Kararlar, kağıtların bir yüzüne yazılır ve her sahifesi Anayasa Mahkemesinin soğuk mührüyle damgalanır. resmi Gazetede yayımlanacak kararların örnekleri, Başkanın imzası ile kararlar müdürünün parafını taşır.

Bu şekilde hazırlanmış olan karar örnekleri, Başbakanlığın ilgili birimine imza karşılığında verilir ve Resmi Gazetenin ilk çıkacak sayısında bölünmeksizin yayımlanır.

Baskı yanlışlıkları, Başkanlığın yazısı üzerine, Resmi Gazetenin sonraki sayısında düzeltilir" kuralı yer almaktadır.

Görülüyor ki, bu konuyu düzenleyen hükümler birlikte ele alındığında, kararın yayımlanmasındaki gecikmenin haklı ve inanılabilir olduğunu göstermekte, duyulan kuşku- kuları da dağıtmamaktadır. Ayrıca yukarıda Deniz Gezmiş ve arkadaşları olayında verdiğim Resmi Gazete örneği de, Anayasa Mahkemesi kararının en kısa 15 gün içinde yayımlanıyor iddiasını dayanaksız bırakmaktadır.

Anayasamız, Anayasaya uygunluk denetimini iki yolla sağlamayı amaçlamaktadır. Bunlardan birincisi, Anayasaya aykırı kanunları kaldırmayı hedef alan soyut norm denetimi, yani iptal davası yoludur. İkincisi ise, öğreti alanında da kabul edilmekte olduğu üzere, her nasılsa uygulama alanında kalabilmiş olan Anayasaya aykırı kanunlardan kişileri kurtarmayı ve onları Anayasaya aykırı kanunların etkisi dışında tutmayı erek edin- en somut norm denetimi, yani itiraz yoludur. Nitekim Anayasa Mahkemesi 11.2.1971 günlü kararında (12) "...Bilindiği gibi Anayasa, Anayasaya aykırı hükümlerin yürürlükten kaldırılmasını, başka bir deyişle ayıklanması için -İptal davası- müessesesini kurmuştur. Bu müessesenin işleyişi soyut konularda genel nitelikte sonuçlar doğurur... Anayasaya aykırılık iddialarını Anayasa Mahkemesine getirebilme yolunu mahkemelere açık tutan düzenin işleyebilmesi için ise, ortada somut bir olayın, yani belli bir davanın bulunması, Anayasaya aykırılığı ileri sürülen kanun hükmünün mahkemenin o davada uygulayacağı bir hüküm olması, aykırılık iddiasının ancak o davadaki taraflarca ileri sürülmesi ve mahkemenin iddianın ciddi olduğu kanısına varması veya hükmü kendiliğinden Anayasaya aykırı görmesi gibi koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Anayasa Koyucunun bu son derece dar çerçeveli düzenle güttüğü erek "İptal davası" müessesesinin varlığına rağmen her nasılsa yürürlükte kalabilmiş bir takım Anayasaya aykırı hükümler yüzünden belirli kişilerin belirli haksızlıklara uğramalarını önlemektir... İptal davasını açmaya hakkı olanların bir kanunun yalnızca Anayasaya aykırı olduğu yönündeki görüşleri Anayasaya uygunluk denetimi düzenini işletmeye yeterken, burada böyle bir hükmün ancak belirli bir kişinin belirli haklarını etkileme durumuna geçişi halinde düzen işleme yoluna girebilmektedir... O halde Anayasaya aykırı kanunların ayıklanması 151. madde de öngörülen düzenin baş ereği ve o düzenle doğrudan doğruya elde edilebilecek bir sonuç değildir. Bunun, düzenin dolaylı bir etkisi, bir yan sonucu gibi görülmesi daha yerinde olur" denilmiş olması da iptal ve itiraz yollarına bakış açısını ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.

Çeşitli vesilelerle açıklamaya çalıştığım gibi, Anayasa metinleri de değişebilir ve kimi durumlarda değişmesi zorunlu hale de gelebilir. Anayasaların, yapıldıkları dönemin et-

kisinde kalan (13) donmuş kalıplar olmalarına karşın, toplumlar, sürekli değişme ve gelişme gösteren yaşayan varlıklardır. O kalıbın, kendisine çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkma hedefi gösterilen bir topluma dar gelmesi kaçınılmazı mümkün olmayan, hatta, kimi durumlarda arzulan toplumsal bir olgudur. Anayasalar da insan yapısıdır. Hatalı, ulusal beklentilere uymayan yönleri ve hatta yanlış hükümleri olabilir. İçinde yaşadığımız dönemde, Anayasanın 11. maddesinde ifadesini bulan "Anayasa hükümleri, yasa, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz" buyruğu sadece bir sözden mi ibaret kalacaktır? Yabancılar koşulsuz olarak toprak satışını öngören kanun Anayasa Mahkemesince iptal edildikten sonra yapılan yeni kanun da Anayasaya aykırı yönleri nedeniyle iptal edilmesine karşın, güzel yurt topraklarımız yabancıların ellerinde kalıyor, böylece, Anayasaya uygunluk denetimi, bir şekil olmanın ötesinde Anayasanın üstünlüğünü, bağlayıcılığını, başka bir deyimle Anayasanın gerçek egemenliğini sağlayan bir sonucu ortaya koyamıyorsa, Anayasanın ve Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcı özelliği sadece kağıt üzerinde kalıyorsa, bu durumda Anayasanın 153. maddesinin sondan bir evvelki fıkrasında yer alan "İptal kararları geriye yürümez" biçimindeki kuralın da ele alınarak incelenmesi ve gerekiyorsa değiştirilmesi kaçınılmaz olur.

Kanımızca hukuksal açıdan yapılması gereken ilk iş, Anayasa Mahkemesi kararlarının eskiden olduğu gibi, verildiği andan itibaren etkisini yapan bir duruma getirilerek yapay hale son verilmesi olmalıdır. Buna paralel olarak da Anayasa Mahkemesi kararlarının Resmi Gazetede yayımı, onların yürürlüğe girmesinin koşulu olmaktan çıkarılmalı ve sadece itila unsuru bakımından Resmi Gazetede yayımlanması esası kabul edilmelidir. Öte yandan soyut norm denetiminde iptal kararının geriye yapacağı etki gözden geçirilmeli, "İptal kararları geriye yürümez" kuralı yeniden ve gerçekçi bir biçimde incelemeye tabi tutulmalı ve bu kuralda gereken düzeltme yapılmalıdır.

Bazı alanlarda, Anayasadaki hükme karşın, iptal kararlarının geriye yaptığı etki bilinmemektedir. Örneğin ceza hukuku alanında sanık ve hükümlülerin durumlarında onların yararlarına sonuç doğruran iptal kararlarının geriye etki yapacağı ilkesi kabul edilmektedir. Soyut norm denetimi, yani iptal davası yolu, Anayasaya aykırı yasaların ortadan kaldırılarak Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesinin egemenliği için öngörülmüş ve Anayasada, çabuk sonuç alınmasını sağlama amacıyla dava süreleri kısaltılmış, ayrıca, itiraz yolunda da "olayla sınırlı ve yalnız tarafları bağlayıcı nitelikte karar verme yetkisi" ni düzenleyen kurallar 1982 Anayasası ile gereksiz olarak kaldırılmış bulunmaktadır. Bu durumda iptal davasına konu olan ve Anayasaya aykırı olması nedeniyle iptal edilen bir yasa hükmü hakkında itiraz yoluna başvurulmuş olsa dahi, Anayasa Mahkemesince, yukarıda da açıklanmış olduğu gibi, başka bir dava nedeniyle yasa kuralının iptaline karar verildiği belirtilecek ve "dava konusu yasa kuralı hakkında yeniden karar verilmesine yer olmadığına" denilerek iş sonuca bağlanacak, böylece davanın tarafları olan ilgililer, Anayasa yargısından kesinlikle yararlanamayacaklardır. Bunun sonucu olarak, Anayasaya aykırı bir kanunla haklarını kaybetmiş olanlar açısından eski halin iadesi, ancak parlamentonun yeni yasa yapması koşuluna bağlanmış olacak, Anayasaya uygunluk denetimi de, kağıt üzerinde kalan, eylemli hukuki yararı olmayan, füzuli ve lüks bir müessese haline getirilecektir.

Bütün bu durumlar, soyut norm denetimi sonunda verilen iptal kararlarının, idari yargıda olduğu gibi, sakat muamele tarihine kadar (Anayasa hukukunda kanunun Resmi Gazetede yayımına kadar) geriye etki yapması esasının gözden geçirilmesini ve bu ilkenin Anayasa yargısında da uygulanabilirliğini araştırmayı zorunlu kılmaktadır.

Somut norm denetiminde ise, yukarıda da açıklandığı gibi, amaç, Anayasaya aykırı yasaların etkisinden tarafları kurtarmaktır. Bu anlamda esasen iptal kararının geriye yü-

rümesinden değil, yürürlükte olan yasa hükümlerinin olaya uygulanmasından söz edilebilir. Başka bir anlatımla, anlaşmazlığın çözülmesi aşamasında Anayasa Mahkemesince iptal edilmiş olan yasa hükmünün o davada uygulanmaması tabiidir. Bu, iptal kararının geriye etkisi olarak değerlendirilemez. Kendisine uygulanan yasa hükümlerini dava konusu yapmayan, böylece durumu benimsemiş ve kabullenmiş olan kesinleşmiş hallerin, itiraz yolunda iptal kararlarının dışında tutulmaları tabiidir. Hemen işaret edelim ki, 1982 Anayasası ile itiraz yoluna getirilen sakatlık ve aksaklıklar ayrı bir incelemenin konusu olacak büyüklüktedir. Bu nedenlerle bunları burada belirtmekte yarar görmüyorum.

Yukarıda değindiğim inceleme ve araştırma sonunda, şayet "İptal kararları geriye yürümez" kuralının muhafazası yerinde görülürse, bu takdirde Anayasa Mahkemesinin bazı yetkilerle donatılmasına kesinlikle zorunluk vardır. Gerçi bazı düşünürler, Anayasa Mahkemesinin yürütmenin durdurulması konusunda yeterince aktif davranmadığını belirterek eleştirmekte ve bu yetkinin kullanılabilir olduğunu belirtmektedirler. Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası döneminde bir kaç kez yürütmeyi durdurma kararı alma yetkisinin bulunmadığını karara bağlamıştır. 1982 Anayasası ise Anayasa Mahkemesinin yetkilerini bazen doğrudan doğruya, bazen de dolaylı biçimde kısıtlamış ve asgariye indirmiştir. Bugün bu tartışmalara girmenin ciddi ve yapıcı bir yanı da kanımca yoktur.

Anayasa Mahkemesine verilecek yetkiler, iptal kararının yürürlüğe girişinin ertelenmesine benzer bir biçimde, iptal kararının, gereken hallerde Anayasa Mahkemesi kararı ile Kanunun Resmi Gazetede yayımı tarihine kadar geriye yürütülmesi biçiminde olabileceği gibi, iptal edilen yasa kapsamına giren işlemler hakkında yürütmenin durdurulmasına karar verilmesi biçiminde de olabilir. Bundan başka, nasıl itiraz yoluna başvurulması bir bekletici sorun yaratabiliyor ve yerel mahkeme bu süre içinde işi karara bağlama ve sonuçlandırma yetkisinden yoksun olarak bekleme durumunda kalıyorsa, soyut norm denetimi yolunun işlemesi, yani iptal davalarının açılması halinde de, iptal davasına konu edilen kanunla yapılması istenilen işlemlerin hiç bir karara hacet kalmaksızın durması esası da kabul edilebilir. Veya bunlar, karma bir sistem içinde de düzenlenebilirler.

Anayasanın ilkelerine ters düşecek biçimde, gerek öz gerek şekil yönünden soyut norm denetimini engelleyen, dava açmayı dahi kaldıran durumlar giderilmeli ve Anayasaya uygunluk denetiminden beklenen yararın sağlanması için gereken anayasal değişimler geciktirilmeksizin yapılmalıdır. Biz hukuka bağlı devletle, denetim arasında sıkı bir bağ olduğu inancındayız. Denetimi zayıflatan her hareket, hukuk devletine indirilmiş bir darbedir görüşündeyiz. Gerçi bütün dünya devletlerinde ve özellikle geri kalmış toplumlarda Anayasa Mahkemelerinin güçlenmesinden ve kararlarının etkinlik kazanmasından, iktidarların rahatsız olduğu görünen ve bilenen bir gerçektir. Toplumumuzun bu olgunun dışında kalacağı elbette düşünülemez. Bununla birlikte, her zaman ve her yerde doğruyu söylemenin, ömrümüzü vakfettiğimiz mesleğimizin, Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesinin ve beslemeye mecbur olduğumuz Anayasaya sadakat borcunun bir gereği olduğuna içtenlikle inanıyoruz.

NOTLAR

- (1) Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi Cilt 8, sayfa 139
- (2) Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi Cilt 9, sayfa 458-459
- (3) Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi Sayı 9, sayfa 566
- (4) 19.10.1976 günlü, Esas 1973/42, Karar 1976/48 sayılı kararı Resmi Gazete 10.5.1977 gün, sayı 15933
- (5) temyiz mahkemesi Hukuk Genel Kurulu'nun 3.12.1952 günlü, 4/209/96 Esas, 140 sayılı kararı
- (6) Ahmet H.Boyacıoğlu Cumhuriyet Gazetesi 14.2.1987

- (7) Ahmet H.Boyacıoğlu **Cumhuriyet Gazetesi** 26.2.1987
(Kararların açıklanması ve yürürlüğe girmesi)
- (8) **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi** cilt 10. sayfa 155-236 15, 16 Şubat 1972 günü, E. 1971/35, K. 1972/5 sayılı kararı
- (9) **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Genişletilmiş 7. baskı. Cilt 1, sayfa 522
- (10) 3.8.1962 Günü 11171 sayılı **Resmî Gazete**
- (11) 3.12.1986 Günü 19300 sayılı **Resmî Gazete**
- (12) 11.2.1971 günü, 1971/3-17 sayılı karar, **Kararlar Dergisi** sayı 9 sayfa 306
- (13) **Anayasa Mahkemesi Başkanı Orhan Omar'ın** 9.6.1987 günü 25. kuruluş yıldönümünü açış konuşması.

KAMU MALİYESİNİN ANAYASAL ÇERÇEVESİ

Nami ÇAĞAN

Kamu maliyesinin anayasal çerçevesi sorunu, batı demokrasilerinin kökenine kadar uzanır. Demokratik parlamenter sistemde halk temsilcilerinin oluşturduğu parlamenterler, mutlak gücü elinde bulunduran iktidarın mali yetki ve işlemlerini kontrol etmek amacıyla doğmuşlardır. Büyük Britanya'da kabul edilen ilk anayasal belgelerde mutlak iktidarın vergi koyma yetkisi sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Önce vergiler, sonraları da kamu harcamaları halk temsilcilerinin onayına bağlanarak modern parlamenter demokrasilerin temelleri atılmıştır. Büyük Britanya'da onyedinci yüzyılda olgunlaşan bu gelişmeler yüz yıllık bir ara ile kara avrupalı devletlerine yansımıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ise Tanzimat döneminde avrupa devletlerinin baskısı ile mutlak iktidarın mali yetkilerini sınırlandırma girişimleri olmuş ise de bu konudaki gelişmeler Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmıştır.

Parlamentoların kamu harcamaları ve vergiler alanında yetkili kılınması, devlet bütçesini onaylaması, iktidarın mali uygulamalarını denetlemesi genel siyasal kontrolün çok önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Çünkü devletin kamu maliyesi alanındaki yetkileri ulusal egemenliğin doğrudan doğruya kullanılması ile ilgilidir.

Modern demokrasilerin gelişme süreci içinde mutlak iktidarların tasfiye edilmesiyle, kendisine siyasal sorumluluk yüklenen yürütme organı özellikle kamu maliyesi alanında daha çok yetki ile donatılmıştır. Sosyal devlet, müdahaleci devlet kavramlarının gelişmesi ile maliye politikasının daha etkili biçimde kullanılması zorunluluğu yürütme organının güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bazı iktisat okullarının maliye politikasına alternatif olarak ileri sürdükleri para politikasının uygulanması ve devlet faaliyetlerinin daraltılması olgusu da bu gelişimin yönünü değiştirmemiştir. Bununla beraber, siyasal bilim ve iktisat teorilerindeki gelişmeler, muhafazakâr niteliği baskın anayasa metinlerine

önemli ölçüde yansımamıştır. Çeşitli devletlerin anayasalarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924, 1961, 1982 Anayasalarında kamu maliyesi'nin çerçevesini düzenleyen hükümlerin çok önemli ölçüde farklılaşmadığı gözlemlenebilir. Özellikle anayasal vergileendirme ilkelerinde ve anayasal bütçe sürecinde kayda değer bir evrim söz konusu olmamıştır. Buna rağmen, ekonomik koşulların ve izlenen politikaların hızla değişmesi, daha önce düşünülmeyen yasal ve idari önlemlerin alınması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla anayasa hükümlerinin yorumu konusu daha fazla önem kazanmıştır.

Bu yazıda kamu maliyesinin çerçevesini çizen 1982 Anayasası hükümlerine, son zamanlarda kazandıkları yeni boyutlarıyla değinilmeye çalışılacaktır.

1. ANAYASAL BÜTÇE SÜRECİ

1982 Anayasası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev ve yetkilerini belirten 87. maddesi, bu organa diğer görev ve yetkilerinin yanı sıra, bütçe ve kesin hesap kanunlarını görüşmek ve kabul etmek yetkisini de vermiştir. Anayasa'nın 162. maddesinin 1. fıkrası, bütçeyi hazırlama yetkisini Bakanlar Kuruluna bırakmıştır. Bu hüküm uyarınca Bakanlar Kurulu, genel ve katma bütçe tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren raporu, mali yıl başından en az yetmişbeş gün önce Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Bütçe hazırlığı, politika belirleme yetkisinin ayrılmaz bir parçası olduğundan geleneksel olarak yürütme organı tarafından gerçekleştirilir. Bu aşamada yasama organının bütçe üzerinde bir yetkisi bulunmamaktadır. Buna karşılık yasama organı, bütçeyi inceleme, değiştirme ve onaylama yetkisine sahip kılınmıştır. Yasama organı bu yetkisini Bütçe Komisyonu çalışmaları ve Genel Kurul toplantıları ile kullanır. Bütçe Komisyonu'nun bütçenin incelenmesinde ve onaylanmasında önemli bir rolü vardır; yetmişbeş günlük sürenin yirmi gününün Genel Kurulda geçmesine karşılık ellibeş günü Bütçe Komisyonunda geçer. Anayasanın 162. maddesine göre (f.2,3), "Bütçe tasarıları ve rapor, kırk üyeden kurulu Bütçe Komisyonunda incelenir. Bu komisyonun kuruluşunda, iktidar grubuna veya gruplarına en az yirmibeş üye verilmek şartı ile, siyasi parti gruplarının ve bağımsızların oranlarına göre temsili gözönünde tutulur. Bütçe Komisyonunun ellibeş gün içinde kabul edeceği metin, Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve mali yıl başına kadar karara bağlanır". Anayasanın siyasi parti gruplarının ve bağımsızların, Bütçe Komisyonunda oranlarına göre temsilini benimsemiş olmasına rağmen, kırk üyeden yirmibeşini iktidar grup ya da gruplarına vermesi, hükümet programı niteliğinde olan bütçe tasarısının bütünlüğünü korumak amacıyla dayanmaktadır.

Bütçe Komisyonunun oluşumundaki sakatlıklar ya da Anayasa'da öngörülen süre hükümlerine uyulmaması, bütçe kanununun Anayasa Mahkemesince iptali sonucunu doğurur mu? Anayasa'nın 148. maddesinin 2. fıkrası, kanunların Anayasaya uygunluğunun şekil bakımından denetlenmesini sadece son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapıp yapılmadığı yönünden olacağını hükme bağlamıştır. Buna göre, Bütçe Komisyonunun oluşumundaki sakatlıklar ya da süre hükümlerine aykırılık yargısal denetimde gözönüne alınmayacaktır (1). Bununla beraber, Anayasa'nın 148. maddesinin (f.2), Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü hükümlerine aykırılıkları iptal nedeni saymamak amacı güttüğü, anayasal bütçe usulü ile ilgili aykırılıkların bu hükmün kapsamı dışında kaldığı düşünülebilir. Ancak Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası döneminde, bu Anayasa'da, 1982 Anayasası'nın 148. maddesindeki (f.2) sınırlama bulunmamasına rağmen, Anayasa'da öngörülen süre hükümlerine uyulmamasını iptal nedeni saymamıştır (2). Yüksek Mahkeme, kararının gerekçesinde sürelerin yaptırımlarının Anayasa'da gösterilmediğini, dolayısıyla uyarıcı nitelik taşıdıklarını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 1982 Anayasası döneminde nasıl bir yorumu benimseyeceği merak konusudur.

Anayasa, Bütçe Komisyonuna bütçe tasarısının değiştirilebilmesi bakımından Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna oranla daha geniş yetkiler vermiştir. Anayasa'nın 162. maddesinin 5. fıkrası hükmüne göre, bütçe tasarısının Genel Kurulda görüşülmesi sırasında gider artırıcı ya da gelir azaltıcı önerilerde bulunulmamasına karşılık, Bütçe Komisyonunun anayasal yetkileri itibariyle bütçeye istediği biçimi verebilme olanağı vardır. Bu aşamada gerek kamu harcamaları, gerek kamu gelirleri artırılıp azaltılabilir. Öte yandan bütçe tasarısı, Komisyonunda teknik düzeye inilerek daha ayrıntılı kontrol edilebildiği halde, Genel Kurulda gerçekleştirilen kontrolde siyasal nitelik egemendir; hükümetin genel politikası tartışılır ve eleştirilir. Komisyon çalışmalarının teknik niteliği dolayısıyla siyasal parti farklılıkları kendisini ilke olarak daha az hissettirir.

Bütçe komisyonunda kabul edilen metin, mali yıl başına kadar karara bağlanmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna gelir. Anayasa'nın 162. maddesinin 4. fıkrası, bütçe görüşmelerini ve milletvekillerinin bütçede değişiklik yapma olanaklarını sınırlandırıcı bir usulü hükmüne bağlamıştır: "Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Genel Kurulda, bakanlık ve daire bütçeleriyle katma bütçeler hakkındaki düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sırasında açıklarlar; bölümler ve değişiklik önermeleri üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oya konur". Bu hüküm, aynı maddenin 5. fıkrasında yer alan gider artırıcı ve gelir azaltıcı öneride bulunma yasağı ile birlikte gözönüne alındığında, muhalefet partileri milletvekillerinin bütçeyi politik istismar konusu yapmalarını önlemek ve bütçe dengesini korumak amaçlarına yönelmektedir. Dolayısıyla, Anayasa'nın 162. maddesinin 4. ve 5. fıkraları çerçevesinde hükümet üzerindeki bir parlamenter kontrolden değil, tersine hükümetin kamu maliyesi alanında parlamentoyu kontrol etmesinden söz edilebilir. Bununla beraber, bütçe görüşmeleri sırasında muhalefet partileri alternatif politikalarını ve eleştirilerini ortaya koymak fırsatını bulmaktadır.

Anayasanın 163. maddesinde de "bütçelerde değişiklik yapabilme esasları" hükmüne bağlanmıştır. Bu hükümle bir yandan yürütme organının, öte yandan da parlamentonun bütçeye ilişkin bir kısım yetkileri sınırlandırılmıştır: "Genel ve katma bütçelerle verilen ödenek, harcanabilecek miktarın sınırını gösterir. Harcanabilecek miktar sınırının Bakanlar Kurulu kararıyla aşılabileceğine dair bütçelere hüküm konulamaz. Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname ile bütçede değişiklik yapmak yetkisi verilemez. Cari yıl bütçesindeki ödenek artışını öngören değişiklik tasarılarında ve cari ve ileriki yıl bütçelerine mali yük getirecek nitelikteki kanun tasarısı ve tekliflerinde, belirtilen giderleri karşılayabilecek mali kaynak gösterilmesi zorunludur". Bu maddede yer alan sınırlamalar şekle değil, esasa ilişkin olduğundan anayasa yargısının denetimine tabi bulunmaktadır. Harcanabilecek ödenek miktarının Bakanlar Kurulu kararı ile aşılamayacağını belirtmesi, parlamentonun bütçe üzerindeki yetkisini koruyucu niteliktedir. 1982 Anayasası'ndan önce mali mevzuatta (Muhasebe-i Umumiye Kanunu, m.3, 50) bu yönde hükümler bulunmasına rağmen, bu hükümlere uyulmamış, bütçe yasaları Maliye Bakanlarına bütçede mevcut ödenekleri artırma ya da yeni ödenek kalemleri açmak yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla bütçe açıklarının boyutu önemli ölçüde büyümüştür. 1982 Anayasası'nın, Bakanlar Kuruluna böyle bir yetkinin verilemeyeceğini belirtmesi yerindedir. Bunun gibi, bütçe yasaları ile Maliye ve Gümrük Bakanlığına bütçede yer alan ödenekleri belli zaman aralıklarına göre ve belli oranlarda serbest bırakma yetkisi verilmesi de, bütçe disiplini sağlamak ya da kısa vadeli ekonomik istikrar politikası amaçlarına dayansa da parlamentonun izin verme iradesine sınırlama getirmektedir.

Anayasanın 163. maddesinin kanun hükmünde kararname ile bütçe kanununda değişiklik yapmayı yasaklaması da bütçenin parlamenter kontrolünü güçlendirici bir düzenlemedir. Buna karşılık, cari yıl bütçesindeki ödenek artışını öngören değişiklik tasan-

rılarında ve cari ve gelecek yıl bütçelerine mali yük getirecek nitelikteki kanun tasarı ve tekliflerinde, belirtilen giderleri karşılayabilecek mali kaynak gösterme zorunluluğu, fiilen hükümetten çok parlamentonun yetkisini sınırlandırmaktadır. Çünkü hükümet bir yandan, gelecek yıllarla ilgili yasa tasarılarında ödenek ayırma olanağına sahiptir; öte yandan da cari yıl içindeki ödenek artışlarında tahmini aşan kamu geliri fazlasına (bütçe tasarruflarına) ya da bütçe kanunları ile kendisine verilen bütçe açığını artırma yetkisine dayana-bilecektir. Bu Anayasa hükmü dolayısıyla ortaya çıkabilecek diğer önemli sorun da, her yasa tasarı ve teklifinin az ya da çok bazı giderler gerektirmesi nedeniyle bu giderlerin kaynaklarının gösterilip gösterilmediğinin Anayasa Mahkemesince denetlenmesidir (3). Kaynak gösterme zorunluluğunun hangi özellikleri taşıyan yasalarda aranacağını sap-tanması, çözümü son derece güç bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

1961 Anayasasında (m.94) yer alan bütçe yasasına bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamayacağı kuralı, 1982 Anayasası'nda da vardır (m.161 f.4). Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası döneminde, bu hükmün amacını ve anlamını geliştirdiği öl-çütlerle açıklığa kavuşturmuş ve birçok iptal kararı vermiştir (4). Anayasa Mahkemesi, bu kararlarında bütçe ile ilgili hükümler deyimini geniş anlamda mali hükümler olarak yo-rumlamamış, bütçenin uygulanması ile ilgili, uygulamayı kolaylaştırıcı, maddi yasa konu-su olabilecek yeni bir kuralı kapsamayan açıklayıcı hükümleri bütçe ile ilgili saymıştı. Yüksek Mahkeme, bütçe yasasının diğer yasalardan farklı özel bir sürece tabi olması nedeniyle maddi yasalarda yapılması gereken değişiklikleri mali nitelikleri bulunsu da geçerli kabul etmemiştir. 1982 Anayasası döneminde de Anayasa Mahkemesi, bu hükme ve benzer gerekçelere dayanarak iptal kararları vermiştir (5). Yüksek Mahkemenin çok sayıda emsal kararına rağmen, bütçe ile ilgili olmayan hükümlerin neden bütçe yasa-larında yer almaya devam ettiği sorusu akla gelmektedir. Bütçe yasasına bütçe ile ilgili olmayan hükümler genellikle yasama sürecinin ağır işlediği ortamda eklenir. Öte yandan, bütçe yasasının "ilgili olmayan" aykırı hükmü iptal edilmeye kadar da elde edilmek iste-nen pratik sonuçlar sağlanır. Mevcut yasaları mali açıdan uygulamak durumunda olan bütçe ile bu yasaların değiştirilmesi ortaya çelişik ve ters bir durum çıkarmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında acaba parlamento, kendisine hükümet ta-rafından sunulan bütçeyi ne ölçüde değiştirebilmektedir ? Başka bir deyişle, kaynak da-ğılımının belirlenmesinde parlamento müdahalesi hangi oranda gerçekleşmektedir? Ana-yasanın 162. maddesinin 4. ve 5. fıkraları uyarınca milletvekilleri bütçe üzerinde değişik-lik önergesi verebilirler; dolayısıyla bütçe üzerinde sadece biçimsel değil, gerçek ve maddi yetkileri vardır. Ancak bu yetki oylanan toplam bütçe rakamı ile sınırlıdır. Toplam miktarın bölünmesinde değişiklik yapılabilir. Parlamentonun Bütçe Komisyonu çalışmaları sırasında daha geniş yetkilere sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bununla beraber, gerek Bütçe Komisyonu aşamasında, gerek Genel Kurul aşamasında bütçe tasarısının bütünü, toplam rakamı göz önüne alındığında, gerçekleştirilen değişikliklerin çok önemli olmadığı gözlemlenebilir. Bununla beraber, bütçe görüşmelerinin önemi bütçe tasarısında değişiklik yapılması ile sınırlı değildir. Parlamento üyeleri bütçe görüşmelerinde, hükümet tasarısı konusunda bilgi sağlarlar, eleştiriler yöneltirler. Bu görüşmeler ve tartışmalar kamuoyuna kitle iletişim araçları ile yansır.

Parlamento aşamasında bütçe süreci hükümet tasarısının aynen ya da değiş-tirilerek kabul edilmesiyle sona erer. Bütçe oylamasının olumlu sonuçlanması, hükümetin gerek kamu harcamalarının bütünü, gerek çeşitli hizmetlere dağılımı konusunda parla-mentonun onayını alması anlamını taşır. Onaylanan bütçe, izin, yetki ve tahminleri içeren ve özel bir yasama sürecinden geçen biçimsel bir yasadır. Bütçenin kabulü yolu ile yasa-ma organının, yürütme organını kontrol etmesi ilke olarak siyasal nitelik taşır; ancak Büt-

çe Komisyonu çalışmaları bir ölçüde de olsa teknik özellikler gösterdiğinden bütçenin onaylanması, parlamentonun hükümete duyduğu siyasal güvenin teknik bir güvenle tamamlanması olarak nitelendirilebilir.

Anayasanın 89. maddesinde (f. 1,2) Cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen yasaları onbeş gün içinde yayımlayacağı, yayımlanmasını uygun bulmadığı yasaları gerekçe göstererek bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geri göndereceği, fakat bütçe yasalarının bu hükme tabi olmadığı belirtilmiştir. Bütçe yasası için getirelen istisnai düzenlemenin nedeni, bütçenin özel ve çabuklaştırılmış bir usule bağlanması ve mali yıl başına yetiştirilmesi gereğidir. Ancak acaba Cumhurbaşkanının kabul edilen yasaları onbeş gün içinde yayımlayacağına ilişkin kural, bütçe yasası yönünden de hüküm ifade eder mi? Onbeş günlük süre, geri gönderip gönderme kararı ile ilgili bir inceleme süresi olduğuna ve Cumhurbaşkanına bu yetki, bütçe yasaları için verilmediğine göre, bu süre bütçe yasası yönünden söz konusu olmamak gerekir. Şimdiye kadarki uygulamada Cumhurbaşkanı kendisine gelen bütçe tasarısını derhal yayımladığı görülmüştür. Muhasebe-i Umumiye Kanununun 35. maddesinde de bir süre belirtilemeksizin bütçenin mali yılın başlamasından önce yayımlanacağı hükme bağlanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki oylama sonucunda bütçe tasarısının reddedilmesi olasılığı da vardır. Bütçe'nin reddi, parlamentonun hükümet üzerindeki en güçlü fakat işlemesi olağanüstü koşullara bağlı bir silahıdır; daha önce verilmiş olan güvenoyundan vazgeçildiği anlamını taşır. Bütçesi reddedilmiş olan hükümet, politikasını ve programını uygulayamayacağından istifa etmek zorundadır. Bütçenin reddedilmesi ya da mali yıl başına yetiştirilememesi hallerinde devlet yaşamının aksamaması için geçici bütçe çıkarılır. Bütçenin reddedilmesi nedeniyle geçici bütçeye Cumhuriyet döneminde iki kez (1965, 1970, mali yıllarında) başvurulmuştur. Anayasada ve Muhasebe-i Umumiye Kanununda geçici bütçe ile ilgili hükümlere yer verilmemiştir. Bu durum, anayasa koyucunun ve yasa koyucunun unutkanlığından ya da ihmalinden çok, geçici bütçeyi temenni etmemeleri, böyle siyasal bir buhranı öngörmek bile istememeleri ile açıklanabilir. Ancak, yeni bütçe kabul edilinceye kadar geçici bütçenin çıkarılması kaçınılmazdır. Acaba geçici bütçenin bir yıldan kısa bir süre için çıkarılmış olması, Anayasanın bütçenin yıllık olmasını hükme bağlayan 161. maddesine ters düşer mi? 1974 yılında geçici bütçe olarak kabul edilen "1974 Mali Yılı Genel ve Katma Bütçeleri Kanunlaşınca Kadar Devlet Harcamalarının Yapılmasına ve Devlet Gelirlerinin Tarh Tahakkuk ve Tahsiline Yetki Veren Kanun" üç aylık bir dönem için çıkarılmıştı. Bu yasanın, bütçenin yıllık olmasını öngören Anayasa hükmüne (1961 Anys. m. 126, f.1; 1982 Anys. m.161, f.1) aykırılığı idia edilmişti. Anayasa Mahkemesi, kararında geçici bütçenin Anayasada öngörülen bütçe sürecine uygunluğu koşulunu aramış fakat bir yıldan az süreli olmasını "devlet yaşantısının sürdürülmesinin zorunlu bir sonucu olarak" yıllık olma kuralına aykırı görmemiştir(6). Anayasanın, "devletin ve kamu iktisadi teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları, yıllık bütçelerle yapılır" hükmünün (m. 161, f.1) amacından hareket edilerek de aynı sonuca varılabilir. Yıllık olma kuralı, yasama organının, yürütme organının mali uygulamalarını sürekli olarak kontrol altında bulundurabilmesi amacı ile kabul edilmiştir. Geçici bütçe, bu kontrolün olumsuz sonuçlanması ile ortaya çıkan boşluğun doldurulmasına hizmet etmektedir.

Anayasanın 161. maddesinin 3. fıkrasında, "Kanun, kalkınma planları ile ilgili yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller koyabilir" hükmü yer almıştır. Bu hüküm, bütçe içinde süresi bir yılı aşan programlara yer verilebilmesi için kabul edilmiştir. Aynı hüküm 1961 Anayasasında da vardı. Maddenin gerekçesinde

bütçenin, planlamanın gerektirdiği esnekliğe kavuşturulduğu belirtilmiştir. Bu Anayasa hükmüne dayanarak 527 sayılı Gelecek Yıllara Geçici Yüklenmelere Dair Kanun çıkarılmış ve idare, yatırım projeleri için gelecek yıllara geçici yüklenmelere yetkili kılınmıştır. Öte yandan, birden fazla yılı kapsayan harcamalara ilişkin yasalar bütçenin "G" cetvelinde belirtilmektedir. Bununla beraber, Anayasa Mahkemesi, 1982 Anayasası döneminde verdiği kararlarda Anayasanın 161. maddesinin 3. fıkrasında yer alan hükmü, bütçe dışında oluşturulan kamusal fonlardan yapılan kamu harcamalarına dayanak olarak kabul etmiştir (7). Bu kararlarda Yüksek Mahkeme, toplu konut ve kamu ortaklığı fonundan, tanıtma fonundan ve dış ticaret fonundan yapılması öngörülen bütçe dışı kamu harcamalarını, "kalkınma planı ile ilgili yatırımlar" ve "bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usul" kapsamında düşünmüştür. Oysa söz konusu fonlar çerçevesinde yapılacak kamu hizmetleri süreklilik niteliği taşıyan kamu hizmetleri olduğundan bu gerekçeye katılmak olanağı yoktur. Anayasa özel usulden değil "özel süre ve usul"den söz etmektedir.

Buna karşılık, Anayasa Mahkemesi, 3239 sayılı kanunla oluşturulan Vergi İdaresi Geliştirme Fonundan Maliye ve Gümrük Bakanlığının yapacağı çeşitli cari harcamaları ve yatırım harcamalarını, yıllık bütçelerle periyodik olarak belirlenmeleri nedeniyle bu harcamaların ilişkin bulunduğu hizmetleri "Bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmet niteliğinde görmemiş Anayasa'nın 161. maddesinin birinci ve üçüncü fıkralarına aykırı bulmuştur. Anayasa Mahkemesi bu fonla ilgili iptal kararlarının gerekçesinde fon oluşturularak Maliye ve Gümrük Bakanlığına bütçe ile verilen ödeneğin artırılmasının Anayasa'nın 163. maddesinde yer alan "Genel ve katma bütçelerle verilen ödenek harcanabilecek miktarın sınırını gösterir," hükmüne aykırı olduğunu, ayrıca bu fonun Sayıştay'ın ve Türkiye Büyük Millet Meclisince denetlenememesinin Anayasa'nın Sayıştay ile ilgili 160. maddesine aykırı düşüğünü belirtmiştir.(8). Anayasa Mahkemesi, Tanıtma Fonundan kamu harcaması yapılmasını Anayasa'nın 161. maddesinin üçüncü fıkrasına aykırı bulmamakla beraber bu fondan yapılacak harcamaların Başbakanlık, Maliye ve Gümrük Bakanlığı ile Sayıştay Başkanlığınca iki yıl için seçilen üyelerden oluşan bir kurul tarafından denetlenmesini, Sayıştay'ın ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin denetiminin eksik kaldığı gerekçeleriyle 3230 sayılı Kanunun fon harcamalarının denetimi ile ilgili 4. maddesinin Anayasa'nın 160. maddesine aykırı görerek iptal etmiştir(9). Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasası döneminde, fon kurulmasına ilişkin yasa hükümlerini Anayasanın, kamu harcamalarının yıllık bütçelerle yapılacağı kuralına aykırılığı ve Sayıştay denetiminin bulunmadığı gerekçeleriyle iptal etmişti (10).

2. BÜTÇE UYGULAMALARININ KONTROLÜ

Parlamento'nun bütçenin kontrolü ile ilgili faaliyetleri, bütçe tasarısının incelenmesi, değiştirilmesi ve onaylanmasından ibaret değildir. Bütçe uygulamalarının da denetlenmesi gerekir. Bu anlamdaki denetim teknik bir faaliyeti gerektirmektedir. Parlamento'nun örgütlenmesi bu kontrolü gerçekleştirmekten uzaktır. Bütçe Komisyonu bir dereceye kadar uzmanlaşmış ise de idarenin giderek artan teknik gücü karşısında, bu denetimi yapabilecek donanımına sahip değildir. Bu nedenle Anayasa, bütçe uygulamasının denetimini gerçekleştirecek uzman bir kuruluş olan Sayıştay'ı düzenlemiştir. Anayasanın "Cumhuriyetin temel Organları" başlığını taşıyan üçüncü kısmının "Yargı" ile ilgili üçüncü bölümünde yer alan 160. maddeye göre, "Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir." Sayıştay'ın bu maddede belirtilen

ve yargı görevine ilişkin olan "sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak" dışındaki görevleri, parlamento adına yaptığı idari denetim görevine ilişkindir. Anayasa, Sayıştay'ı bir yönü ile Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetim yapan bir kuruluş olarak, diğer yönüyle de hesap yargılaması ile görevli bir yargı organı statüsünde düzenlenerek, denetlemekle görevli olduğu yürütme organından bağımsızlığını güvence altına almıştır. Sayıştay'ın anayasal konumu, kendisine verilen görevleri yerine getirmesine elverişlidir. Sayıştay'ın idari denetim görevini yerine getirirken Türkiye Büyük Millet Meclisi adına hareket etmesi, onun parlamentonun bir bürosu ya da bölümü olduğu anlamını taşımamaktadır; işlemleri de yasama işlemi niteliğinde değildir. Sayıştay, yargı görevi yapmadığı ölçüde yasama organının yardımcı bir kuruluşu olarak hareket eder.

Sayıştay Kanununda da Parlamento-Sayıştay ilişkisini pekiştirici ve Sayıştay'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bilgi akımını sağlayıcı hükümlere yer verilmiştir. Sayıştay Birinci Başkanı ile daire başkanları ve üyelerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce seçilmeleri (S.K. m.5,6), Sayıştay'ın kendi bütçesi ile ilgili önerisinin Bakanlar Kurulunca incelenememesi ve değiştirilememesi (S.K. m.89, f.27), Sayıştay'ın parlamento ile ilişkisini sağlamlaştırmakta ve yürütme organından bağımsızlığını sağlamaktadır. Sayıştayla parlamento arasındaki bilgi iletişimi bütçe uygulaması ile ilgili olarak verilen raporlarla gerçekleşir. Bu raporların özelliklerine göre belirsiz zamanlarda, üçer aylık dönemlerde ve hesap dönemi sonlarında verilmesi Sayıştay Kanununda hükme bağlanmıştır (m.25/2, 28/IV, V, 87, 88). Sayıştay Kanunun 3162 sayılı kanunla değişik ek 1. maddesi (f.2), Sayıştay raporlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde genel görüşmeye konu olacağını belirtmiştir; böylece uygulamada ortaya çıkan duşaksama da giderilmiştir. Sayıştay'ın teknik açıdan yaptığı denetim hukukilik denetimi niteliğindedir ve siyasal nitelik taşıyan parlamanter kontrole temel oluşturur. Kamu harcamalarının önceden belirlenen politika hedefleri doğrultusunda yapılıp yapılmadığının anlaşılması ve parlamento tarafından kontrol edilebilmesi için Sayıştay denetim sonuçlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne düzenli olarak aktarılması -bilgi akımının sağlanması- gerekir.

Sayıştay'ın bütçe uygulamasını denetlemesi, gelecek yıl bütçesinin hazırlanmasına ve görüşülmesine ışık tutabilir. Bununla beraber, Sayıştay'ın idari denetimi gerçekleştirirken hukukilik denetimi ile yetinmek zorunda kalması, kaynak kullanımının ekonomik etkinliğini denetleyememesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin siyasal denetiminin etkisini ve gücünü azaltmaktadır. Her ne kadar Muhasebe-i Umumiye Kanunun, 24 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile değişik 22. maddesi Sayıştay'a etkinlik denetimi yapma olanağı veriyorsa da, bu tür denetim, Sayıştay'ın yeni bilgiler ve teknoloji ile donatılmasını ve yeni bir mali sorumluluk sistemi kurulmasını gerektirmektedir.

Kamu harcamalarının bütçe süreci içindeki parlamanter kontrolü uygulamadan sonra da devam eder. Parlamento, bütçe uygulamasının sonuçlarını denetlemediği takdirde, başlangıçta verdiği izin ve yetkinin anlamı kalmaz. Yasama organı gerçekleşmiş, kesinleşmiş bütçe rakamlarını ayrı bir yasa halinde kabul ederek uygulamanın, bütçenin onayı sırasında verdiği ön izne uygunluğunu ibra etmiş olur. Bu görevi yerine getirirken Sayıştay, parlamentoya yardımcı olur. Anayasanın "kesinhesap" başlığını taşıyan 164. maddesine göre, "Kesinhesap kanunu tasarıları, kanunda daha kısa bir süre kabul edilmemiş ise, ilgili oldukları mali yıl sonundan başlayarak, en geç yedi ay sonra, Bakanlar Kurulunca Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulur. Sayıştay, genel uygunluk bildirimini, ilişkin olduğu kesinhesap kanunu tasarısının verilmesinden başlayarak en geç yetmişbeş gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunar. Genel kurul, kesinhesap kanunu tasarısını, yeni yıl bütçe kanunu tasarısıyla beraber görüşerek karara bağlar. Kesinhesap kanunu tasarısı ve genel uygunluk bildiriminin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve-

rilmiş olması, ilgili yıla ait Sayıştay'ca sonuçlandırılmamış denetim ve hesap yargılamasını önlemez ve bunların karara bağlandığı anlamına gelmez." Bu hüküm uyarınca Bakanlar Kurulu, mali yıl sonundan başlayarak en geç yedi ay sonra kesinhesap yasa tasarılarını hazırlar; Sayıştay da tasarının kendisine gelmesini izleyen ikibuçuk ay içinde uygunluk bildirimini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunar. Böylece, mali yılın sona ermesinden dokuzbuçuk ay sonra kesinhesap yasa tasarıları parlamentoya gelmiş olur ve yeni yıl bütçe tasarısına paralel bir usulle yasalaşır. Anayasanın süre sınırlaması ile ilgili yukarıdaki hükmü, geçmiş dönemlerdeki on-onbeş yılı bulan savsaklamalara, ihmallere karşı bir tepki düzenlemesidir. Bu hükümle ayrıca, bir önceki yıl bütçe uygulama sonuçları ile izleyen yıl bütçe görüşmelerinin ilişkilendirilmesi de amaçlanmıştır. Ne var ki anayasada yer alan kesin hesap tasarısı ile ilgili sürele uyulmaması, aynı bütçe tasarısının yasalaşmasında olduğu gibi, kesinhesap yasalarının sakatlanması sonucunu doğurmamaktadır. Çünkü Anayasanın 148. maddesi uyarınca yasaların şekil bakımından denetlenmesi, sadece son oylamanın öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı ile sınırlı kalmaktadır. Süre sınırlarına uyulsa bile dar bir zaman dilimi içinde yapılacak denetimin ciddi olmasını beklemek son derece zordur. Bu durumda da kesinhesapların yasalaşması, yerine getirilmesi gereken formaliteden öteye bir işleve sahip olamayacaktır. 1961 Anayasasında (m. 128), süre sınırlamaları bulunmasına rağmen, kesinhesap tasarılarının ne zaman yasalaşacağına belirtilmemesinden kaynaklanan denetim zayıflığı, bu kez de öngörülmüş olan sıkı süre sınırlaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Oysa kesinhesap kanun tasarıları üzerinde yapılması gereken kontrol, ilgili yılın bütçe hesap sonuçlarının denetlenmesi anlamını taşıdığı gibi iler ki yılların bütçe görüşmelerini de etkileyebilmelidir. Görüldüğü gibi, bütçe tekniğinin ve uygulamasının karmaşık niteliği, kuramsal temelinin çok güçlü olmasına rağmen, bütçenin uygulamadan sonraki parlamenter kontrolünü çok zorlaştırmaktadır. Öte yandan Türk Parlamento Geleneğinde şimdiye kadar hiç rastlanmamakla beraber, ciddi bir incelemeye ve görüşmeye dayanmasa da kesinhesapların reddedilmesi olasılığı vardır. Bu durumda kesinhesabı reddedilen hükümet görevde ise, sonradan gösterilen güvensizlik nedeniyle istifa etmek zorunda kalacak ve red gerekçesine göre diğer hukuki ve cezai yaptırımlar uygulanabilecektir. Kesinhesap tasarısının kabulü ise bütçe uygulamasının, parlamentonun verdiği ön izne uygunluğunun saptanıp hükümetin aklanması anlamına gelir. Ancak bu durum, Sayıştay'ın sürdürdüğü denetimleri ve yargılamaları etkilemez.

3. ANAYASAL VERGİLENDİRME İLKELERİ

Anayasa'nın "vergi ödevi" başlığını taşıyan 73. maddesi şu hükmü içermektedir: "Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.

Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimle riyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir." Anayasanın dış ticaretin düzenlenmesi ile ilgili 167. maddesinin 2. fıkrasında da, "Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya Bakanlar Kuruluna yetki verilebilir" hükmü yer almaktadır.

Anayasada vergilendirme ile doğrudan ilgili bu hükümlerin yanı sıra, dolaylı ilişki kurulabilecek pek çok hüküm vardır. Örneğin devlet, vergi yasaları çıkarırken eşitlik ilkesine, temel hak ve özgürlüklerin sınırlarına dikkat etme durumundadır.

Anayasanın 73. maddesinin 1. ve 2. fıkraları dar anlamda, 3. ve 4. fıkraları ise geniş anlamda vergi kavramından hareket etmiştir. Dar anlamda vergi, devletin kamu gelirleri içinde sadece bu türe ilişkin olduğu halde, geniş anlamda vergi, devletin kamu harcamalarını karşılamak üzere koyduğu ve kamu gücünün kullanımına dayanan her çeşit mali yükümlülüğü, kapsamına (vergi, resim, harç, parafiskal yükümlülükler, fon yükümlülükleri vb.) almaktadır. Dar anlamda vergi ile geniş anlamda vergi arasındaki en belirgin farklılık birincinin mali güç ilkesine dayanmasına karşılık ikincinin yararlanma ve karşılığa da dayanabilmesidir. Anayasa Mahkemesi 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanunun bazı maddelerinin iptali için açılan davada, Boğaziçi koprüsünden alınan geçiş parasını, "vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülük" kapsamında görmemiştir. Dolayısıyla da özel kişilere devredilebileceği sonucuna varmıştır (11). Yüksek Mahkemesinin bu kararına katılmak zordur. Çünkü altyapı tesislerinden yararlananlardan yararlanma karşılığında alınan paralar, karşılığa dayanmaları yönünden dar anlamda vergiden ayrılırlar da harca benzer mali yükümlülük niteliğini taşırlar ve piyasa ekonomisi işleyip kuralları dışında kamu gücü kullanılarak saptanırlar. Ayrıca yükümlülüğün adının "geçiş ücreti" olması da, onun hukuki niteliğini etkilemez. Anayasa Mahkemesi bir başka kararında ise 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun 3239 sayılı kanunla değişik 97. maddesine göre yeraltı sularını kullananlardan ve sanayi suyu olarak kullananlardan belediye meclislerinin düzenleyecekleri tarife göre alınan ücreti, karşılığa dayanmaması ve miktarının tek taraflı irade ile ve kamu gücüne dayanılarak saptanması nedeniyle "vergi benzeri mali yükümlülük" niteliğinde görmüştür. Bu yükümlülüğün yasa da sadece konusunun ve yükümlülerinin belirtilerek diğer unsurların belediye meclislerinin kararına bırakılmasını Anayasa'nın 73. maddesine aykırı bularak Belediye Gelirleri Kanunun 97. maddesi hükmünü iptal etmiştir (12). Bu kararla Anayasa Mahkemesi, daha önce değinilen kararına göre "vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülük" kavramını daha geniş yorumlamıştır.

Anayasa hükümlerinden çıkan vergilendirme ilkelerinden önde geleni, "yasallık ilkesi"dir. Buna göre devlet zor unsuru içeren mali yükümlülükler (geniş anlamda vergi) koyarken ya da vergi muaflık ve istisnaları getirirken mutlaka yasa çıkarmak zorundadır. Verginin temel unsurları ile ilgili düzenlemeler, Anayasanın istisna hükümleri saklı kalmak koşulu ile ancak yasa ile yapılabilir. Vergi doğurucu olayların yasalarda açık olarak belirtilmesi gerekmektedir. Yasallık ilkesinin bir sonucu olarak, idarenin vergilendirmeye ilişkin tarh ve tahsil işlemleri de yasalara uygun ve doğru olarak yapılmalıdır. Yasallık ilkesinin temelinde, kişilerin gelirleri, malvarlıkları ve harcamaları üzerine konulacak vergilere, kendi temsilcileri olan yasama organı aracılığıyla rıza göstermeleri düşüncesi vardır (Temsilsiz vergi olmaz-rızasız vergi olmaz ilkeleri) Yasallık ilkesi uyarınca vergilendirme alanında kıyas yoluna başvurulamaz; aksi takdirde vergi koyma açısından yetkisiz olan yürütme ve yargı organlarınca yeni vergi doğurucu olaylar yaratılabilir ya da mevcut vergi yükleri değiştirilebilir Dolayısıyla vergi yasalarında karşılaşılan boşlukların yasama süreci içinde yasa çıkarılarak doldurulması gerekir.

Anayasanın 73. maddesi, 3. fıkrasında yasallık ilkesini hükme bağladıktan sonra 4. fıkrasında istisnai olarak hangi koşullar altında Bakanlar Kuruluna yetki verilebileceğini belirtilmektedir. Buna göre, Bakanlar Kurulu vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde yasanın belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisine sahiptir. Bu hükmün kabul edilmesinin nedeni ekonomiye çabuk ve etkili müdahale etme zorunluluğudur. Aksi halde yasallık ilkesinin sert kalıbı içinde kamu maliyesinin vergi aracı kısa vadeli ekonomi politikası amaçları ile kullanılamaz. Bununla beraber Anayasa, yasa ile de olsa Bakanlar Kuruluna, muaflık, istisna, indirim ve oranlar dışındaki temel vergi unsurlarında (verginin

yükümlüsü, sorumlusu, konusu, matrahı ve vergiyi doğuran olay) değişiklik yapma yetkisi verilmesini kabul etmemiştir. Bu anayasal düzenlemeye rağmen pek çok vergi yasasında özellikle Katma Değer Vergisi Kanununda bu sınırlara uyulmamıştır. Anayasa Mahkemesi, Anayasanın 73. maddesinin 4. fıkrasında açık olarak belirtilmemekle birlikte yukarı ve aşağı sınırlar arasında değişiklik yapma yetkisinin vergi cezaları yönünden de geçerli olduğuna karar vermiştir.

Öte yandan Anayasanın 167. maddesi (f.2) Bakanlar Kuruluna yasa ile, dış ticaretin ülke ekonomisi yararına düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler koyma ve bunları kaldırma yetkisinin verilebileceğini hükme bağlamıştır. Bu hüküm, Bakanlar Kuruluna dış ticaret işlemlerinin gerektirdiği çabuk harekete geçme olanağını ve esnekliğini sağlamaktadır. Ancak "vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler" in ne olduğu tartışma konusu yapılmaktadır (13). Kanımca, daha önce sistemde bulunmayan her çeşit mali yükümlülükle daha önce sistemde yer alan mali yükümlülüklerle yapılan eklemeler ve zamlar bu deyimden kapsamına girmektedir. Bu durumda Anayasa, Bakanlar Kuruluna dış ticarete ilişkin olduğu ölçüde ve yasal temele dayanmak koşuluyla çok kapsamlı, serbest ve sürekli bir düzenleme yetkisi vermektedir. Böyle bir yetkinin çok eski tarihi kökeni vardır (14).

Anayasa, Bakanlar Kuruluna vergilendirme alanında kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermemiştir. Çünkü Anayasanın vergi ödevi ile ilgili 73. maddesi, kanun hükmünde kararname ile düzenlenemeyecek siyasi haklar ve ödevler arasında yer almıştır. Buna rağmen Bakanlar Kurulu, 2977 sayılı İdari Usul ve İşlemlerin Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Kanunun verdiği yetkiye dayanarak Veraset ve intikal Vergisi Kanununda (m. 19, f.2) 194 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile değişiklik yapmıştır. Gerçekte bu değişiklik, vergi yükümlülerinin siyasi ödevlerinden sayılan vergi ödevlerini, temel hak ve ödevlerini sınırlandırmamaktadır; aksine intikale konu olan taşınmazlarda tescil işlemini kolaylaştırmaktadır. Ancak, Anayasanın kanun hükmünde kararname ile ilgili 91. maddesi temel hak ve ödevlerle siyasi hak ve ödevlerin kanun hükmünde kararnamelerle sınırlandırılmasını değil, daha geniş bir kapsam içinde düzenlenmesini yasaklamaktadır. Dolayısıyla 194 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Anayasanın 91. maddesinin kapsamı dışına çıkmıştır. Anayasanın 121. maddesi (f.1, 2), Bakanlar Kuruluna olağanüstü hallerde vatandaşlar için olağanüstü hal yasasına uygun olarak kanun hükmünde kararnamelerle para, mal ve çalışma yükümlülükleri getirme yetkisini vermektedir. Bu kararnamelerin Resmi Gazetede yayımlandığı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulması gerekmektedir.

Anayasa, yerel idarelerle ilgili 127. maddesinde (f.6) "... Bu idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır." hükmünü getirmektedir. Ancak Anayasa bu gelirlerin hangi kaynaklardan nasıl sağlanacağını, nasıl güvence altına alınacağını belirtmemiştir. Başka bir anlatımla, Anayasa'da merkezi idare ve yerel idareler arasında vergilendirme yetkisi bölüşümüne ilişkin bir hüküm yer almamıştır. Vergilerin yasallığı ilkesi uyarınca yerel idarelerin sahip olacakları gelir kaynakları, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan yasalarla belirlenir. Ancak 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu (m.96/B), belediye meclislerine meslek vergisi, ilan ve reklam vergisi, tellallık harcı gibi vergi ve harçların tarifelerini yasada belirtilen alt ve üst sınırlar arasında değiştirme yetkisi vermiştir. Anayasa yasallık ilkesinin istisnası olarak sadece belli koşullarda (m.73, f.4) Bakanlar Kuruluna yetki devrini öngördüğünden belediye meclislerine yasa ile verilen sözkonusu yetki anayasal dayanakten yoksundur (15).

Anayasanın 73. maddesi (f.1), herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olduğunu hükme bağlamıştır. Mali güce göre vergilendirme, sosyal devlet ilkesinin vergi adaleti kuralıdır; en az geçim indirimi, ayırma ilkesi, artan oranlı vergi tarifeleri, sosyal amaçlı vergi muaflik ve istisnaları gibi tedbirler uygulanarak gerçekleştirilmeye çalışılır. Yasa koyucu vergi sistemini mali güce göre vergilendirme ilkesine uygun olarak düzenleyecek ve kişilere mali güçlerini aşan ölçüde vergi yükü yüklemeyecektir. Mali güce göre vergilendirme ilkesi, bu ikinci yönü ile pozitif anayasa hukukunda değer taşımaktadır (16). 3239 sayılı yasanın, sembolik değerlerle uygulanmakta olmasına rağmen Gelir Vergisi Kanununun en az geçim indirimine karşılık olan genel indirim hükmünü (m. 31) yürürlükten kaldırmış olması bu açıdan tartışma götürür niteliktedir. Anayasanın 73. maddesinin 2. fıkrasında yer alan, "Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır" hükmü vergilendirmenin sosyal amacını vurgulayan ve yön gösterici değere sahip bir program-hükümdür. Vergi yükünün hangi koşullar altında adaletli ve dengeli dağılmış sayılacağı konusunda belirleyici olan siyasal tercihtir.

NOTLAR

- (1) Prof.Dr. Lütü Duran, bu görüştedir. Bkz. Türkiye'de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu, Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 22. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiri ve Yorumlar, Ankara 1984, s. 64.
- (2) Anys. Mah. E. 1976/34, K.1976/52, 9.12.1976 (AMKD, Sayı 14, s. 412).
- (3) Bkz. Duran, agm., s. 62.
- (4) Örneğin bkz: Anys.Mah. E. 1974/26, K.1974/48, 21.11.1974 (AMKD. Sayı:12, s. 385); E.1976/52, 9.12.1976 (AMKD Sayı:14, s. 416); E. 1976/53, K.1977/15, 8.3.1977 (AMKD Sayı:15, s. 214).
- (5) Anys. Mahk. E. 1983/9, K.1984/1, 26.1.1984 (Resmi Gazete, 13.12.1984, Sayı: 18604); E.1984/11, K. 1984/11, 15.11.1984 (Resmi Gazete, 22.2.1985, Sayı: 18674).
- (6) Anys. Mahk. E.1974/9, K. 1974/22, 22.5.1974 (AMKD, Sayı:12, s. 237-258).
- (7) Anys. Mahk. E. 1984/6, K. 1985/1, 11.1.1985 (Resmi Gazete, 17.6.1985, Sayı: 18787, s. 3-16), E.1984/9, K. 1985/4, 18.2.1985 (Resmi Gazete, 26.6.1985, Sayı: 18793 s. 9-38).
- (8) Anays. Mah. E. 1986/5, K. 1987/7, 19.3.1987 (Resmi Gazete, 12 Kasım 1987, Sayı: 19632, S.47,48)
- (9) Anys. Mah. E. 1985/24, K. 1987/6, 24.2.1987 (Resmi Gazete, 12. Kasım 1987, Sayı: 19632, s. 16,17)
- (10) Anys. Mahk. E. 1971/19, K. 1971/61, 29.6.1971 (AMKD, Sayı:9, s. 560-567), E. 1967/41, K. 1969/57, 25.10.1969 (AMKD, Sayı: 8 s. 18-65).
- (11) Anys. Mahk. E. 1984/9, K.1985/4, 18.2.1985 (Resmi Gazete, 26 Haziran 1985, Sayı: 18793 s.9,24).
- (12) Anys. Mahk. E. 1986/20, K. 1987/9, 31.3.1987 (Resmi Gazete, 28.5.1987, Sayı: 19473, s. 18-28).
- (13) Anayasa'nın 167. maddesine dayanılarak çıkarılan 2976 sayılı Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun Bakanlar Kuruluna çok soyut olarak "ek mali yükümlülük" koyma yetkisi vermesinin Anayasa'nın 7. maddesine aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesinde açılan davada Anayasa Mahkemesi "ek mali yükümlülük" kavramını "benzeri mali yükümlülük" kavramından farklı nitelendirmiş ve iptal istemini reddetmiştir. Anys. Mahk. E. 1984/6, K. 1985/1, 11.1.1985 (Resmi Gazete, 17 Haziran 1985, Sayı 18787, s. 3, 8, 9).
- (14) Vergilerin yasallığı ilkesinin ilk olarak kabul edildiği Büyük Britanya'da onyedinci yüzyılın başında vergilendirme yetkisinin paylaşılmaması konusunda Kral I. Charles ile Parlamento arasında uyuşmazlık çıkmıştı. Vergilendirme konusunda parlamentonun onayı gerekmesine rağmen, uluslararası ticaretin düzenlenmesi ve ülkenin savunmasına ilişkin tedbirler alınması kralın ayrıcalığında (prerogative) idi. Dolayısıyla kral savaş giderlerini karşılamak için ithalat ve ihracat üzerine vergi koymayı kendi yetki alanı içinde görüyordu. 1606 yılında "Bates" davasında Mahkeme, kralın parlamentonun onayını almaksızın ithal malları üzerine vergi koymasını dış ticareti düzenleme yetkisinin kapsamı içinde buldu. Bkz. D.L. Keir- F.H. Lawson, Cases in Constitutional Law, Oxford Clarendon Press, London.1967, s. 78, 79.
- (15) Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasasında da yerel idarelerin vergilendirme yetkisine ilişkin bir hüküm bulunmamasına rağmen, belli alt ve üst sınırlar arasında kalmak koşuluyla belediye meclislerinin aynı Bakanlar Kurulu gibi bu yetkiye sahip olabileceğini kabul etmişti. Bkz. Anys. Mahk. e. 1970/29, K. 1970/48, 22.10.1970 (AMKD. Sayı: 8, s. 493-496); E. 1969/23, K. 1969/41, 3.7.1969 (AMKD, Sayı: 7, s. 384-387).

(16) Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasası döneminde mali güce göre vergilendirme ilkesini bazı kararları-nın gerekçelerinde kullanmıştır. Bkz. E. 1965/25, K. 1965/57, 26.10.1965 (AMKD, Sayı: 3, s. 271); E. 1965/55, K. 1971/57, 15.6.1971 (AMKD, Sayı: 9, s. 538). Anayasa Mahkemesi, 3239 sayılı Kanunla ilgili olarak açılan iptal davasında hayat standardı esasının kâr eden yükümlülerin yanı sıra zarar eden yükümlülerin de vergilendirilmesi sonucunu doğurmasını Anayasanın 73 üncü maddesinde hükme bağlanan verginin mali güce göre ödenmesi ve vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı ilkelerine aykırı görmemiştir. Bkz: Anys. Mahk. E. 1986/5, K. 1987/7, 19.3.1987 (Resmi Gazete, 12. Kasım 1987, Sayı 19632, s.51,52.)

AVRUPA İNSAN HAKLARI KOMİSYONU'NA BİREYSEL BAŞVURU HAKKI VE TÜRKİYE

Edip ÇELİK

GİRİŞ:

Avrupa Konseyi 5 Mayıs 1949 günü Londra'da 10 Batı Avrupa Devletinin Dışışleri Bakanları tarafından imzalanan bir *Statü* ile kuruldu (1).

Hemen ardından Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Türkiye ile Yunanistan'a örgüte üye olarak katılmaları çağrısında bulundu. Türkiye, Avrupa Konseyi Statüsü'nü 12 Aralık 1949 gün ve 5456 sayılı kanunla onayladı. İzleyen katılmalarla Avrupa Konseyi'ne üye Devletlerin sayısı yirmi bire ulaştı (2).

Avrupa Konseyi Statüsü'nün Önsözü'nde "adalet ve uluslararası işbirliğine dayalı barışı güçlendirmenin insanlığın ve uygarlığın korunması açısından yaşamsal bir önem taşıdığı" vurgulanmaktadır. Bunun yanında, gerçek bir demokrasinin temelini oluşturan kişi özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerinden söz edilmekte ve bunlar halkların *ortak malvarlığı* olarak nitelendirilmektedir (3).

Avrupa Konseyi aynı duyguları paylaşan Avrupa Devletlerinin, bu ilkelerin korunması ile ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak ve daha sıkı bir bütünlüşmeyi gerçekleştirmek için kurdukları bir örgüt olmaktadır.

Statü'nün birinci maddesi, bu temel amacı bir kez daha belirttikten sonra, bu amaca ortak çıkarları ilgilendiren sorunların incelenmesi, anlaşmalar yapılması ve ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, hukuksal ve yönetsel alanlarda ortak bir davranışın benimsenmesi: *insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi* ile ulaşılacağını öngörmektedir.

Statü'nün 3. maddesi ise "Avrupa Konseyi Üyesi olan Her Devletin, hukukun üstünlüğü ile yetki ve yargısına bağlı her kişinin insan haklarından ve temel özgürlüklerden ya-

rarlanması ilkesini benimsediği" hükmünü içermekte ve böylece bu ilkelere saygıyı, bu Devletler bakımından, bir hukuksal yüküm durumuna sokmaktadır.

İnsan haklarına ve temel özgürlüklere bu denli önem veren Avrupa Konseyi'nin ilk el attığı işlerden biri, bu konuda bir Sözleşme yapılması girişimi oldu. İşte, 4 Kasım 1950 günü Roma'da imzalanan "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi" bu girişimin sonucudur.

Türkiye bu Sözleşmeye TBMM'nin 10 Mart 1954 gün ve 6366 sayılı onay kanunu ile taraf oldu.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Konseyi üyesi olan bütün Devletlerin hiçbir çekince öne sürmeden benimseyebileceği hak ve özgürlükleri düzenlemiş ve bunları koruyucu önlemleri getirmiştir. Üzerinde görüş ayrılıkları çıkabilecek, değişik yorumlara konu olabilecek hak ve özgürlükler Sözleşme'nin dışında bırakılmış; bir "*ortak malvarlığı*" oluşturanlara yer verilmiştir. Ardından yapılan ve değişik tarihlerde kabul edilen protokollerle bir yandan Sözleşme kapsamına yeni hak ve özgürlükler alındı; öte yandan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Divanı'nın yetkilerine ve çalışma usullerine ilişkin yeni düzenlemeler yapıldı.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin asıl önemi ve özelliği, içerdiği hak ve özgürlüklerin güvencesi olarak, biri yargı organı niteliğinde, iki denetim kurumu oluşturmalarıdır: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanı.

Bizi burada öncelikle ilgilendiren bunlardan birincisidir. Komisyon'a Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerin çiğnenmesi durumunda başvurulabilir. Bu başvuru hakkı, Devletlere tanınmış olduktan başka, bazı koşullar altında gerçek kişiye de tanınmıştır ki, Sözleşme'nin en ilginç yanı ve uluslararası ilişkiler alanına getirdiği yenilik de budur. Gerçekten de, ilk kez bu Sözleşme ile, hak ve özgürlüklerini çiğnediği iddiasıyla bir Devlete karşı uluslararası nitelikteki bir organa başvurma olanağı gerçek kişiye sağlanmıştır.

Ancak, gerçek kişinin Komisyon'a başvurabilmesinin ilk koşulu, hak ve özgürlükleri çiğnediği öne sürülen Avrupa Konseyi üyesi ve Sözleşme'ye taraf Devletin, Komisyon'un yetkisini: başka bir deyişle "*bireysel başvuru hakkı*" nı önceden kabul etmiş bulunmasıdır. Önemle vurgulayalım ki, bir Devletin yalnızca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kabul etmiş bulunması, Komisyon'un da yetkisini kabul etmiş olması ve bireylere Komisyon'a başvurma hakkını tanıması sonucunu vermiyor. Bu sonucun doğabilmesi için devletin Komisyon'un yetkisini ayrıca kabul etmiş olması gerekiyor

İşte Türkiye Cumhuriyeti, 1954 yılında taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bireysel başvuruya ilişkin 25. maddesini, aradan otuz üç yıl geçtikten sonra, yayımlanmayan bir Bakanlar kurulu Kararnamesiyle ve birtakım çekinceler koyarak kabul ettiğini belirtmiştir.

Bu kabul, Türk iç hukuku açısından olduğu gibi, Sözleşme açısından da bazı hukuksal sorunları beraberinde getirmektedir. İşte bu yazımızın konusu ve amacı, bu sorunları ele almak ve incelemek olacaktır.

I. İÇ HUKUKUMUZ AÇISINDAN

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkının benimsenmesine ilişkin işlemin iç hukukumuza uygun biçimde oluşturulup oluşturulmadığı özellikle iki noktadan tartışmaya açık bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Avrupa İnsan Hakları Sözleş-

mesi'nin 25. maddesi TBMM'nden geçirilmeden kabul edilebilir mi? İkincisi, sözü geçen 25. maddedeki bireysel başvuru hakkının benimsenmesini öngören işlem yayımlanmadan yürürlüğe konulabilir mi? soruları ve sorunlarıdır.

1) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bir milletlerarası andlaşma olduğu kuşkusuzdur. Milletlerarası andlaşmaların yapılışını 1982 T.C. Anayasasının 90. maddesi düzenler. Bu madde 1961 Anayasasının 65. maddesinin -birkaç sözcük düzeltmesi dışında- aynıdır. Anayasanın yanında bir de 31 Mayıs 1963 günü kabul edilen ve 11 Haziran 1963 günü yayımlanarak yürürlüğe giren "milletlerarası andlaşmaların yapılması, yürürlüğü ve yayınlanması ile bazı andlaşmaların yapılması için Bakanlar Kuruluna yetki verilmesi hakkında"ki 244 sayılı kanun var (5).

Anayasanın 90. maddesi "Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır" genel kuralını koyduktan sonra, ikinci ve üçüncü fıkralarında bu genel kuralın dışında tutulan andlaşmaları belirtmiştir. Gerçekten de, maddenin ikinci fıkrası uyarınca "ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan andlaşmalar... yayımlanma ile yürürlüğe konulabilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 25. maddesinin kabulü işlemi ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenlemediğine ve üstelik süresi de bir yıldan fazla olduğuna göre, bu işlemin Anayasa'nın 90. maddesinin 2. fıkrasına dayanmadığı kuşkusuzdur.

Aynı maddenin 3. fıkrası "milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanarak yapılan ekonomik, ticari, teknik veya idari andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluğu yoktur" hükmünü içeriyor.

Bireysel başvuru hakkının kabulü işleminin milletlerarası bir andlaşmaya dayanan *uygulama andlaşması* olmadığı da açıktır. Bu fıkra da öngörülen "kanunun verdiği yetkiye dayanarak yapılan andlaşmaların" ise "ekonomik, ticari, teknik veya idari" konuları ve ilişkileri düzenleyen andlaşmalar olması gerekmektedir. Oysa, bireysel başvuru hakkının kabulünün böyle bir niteliği, hiç kuşku yok ki, bulunmamaktadır (6).

Buna karşılık, yukarıda sözünü ettiğimiz 244 sayılı kanunun 3. maddesinin 1. fıkrası şöyle bir hükmü içeriyor: "... *Türkiye Cumhuriyetini bağlayan bir milletlerarası andlaşmanın belli hükümlerinin yürürlüğe konulması için gerekli bildirimleri yapma ... Bakanlar kurulu kararnamesiyle olur.* "

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 25. maddesinin kabulüne ilişkin Bakanlar Kurulu kararnamesinin yasal dayanağının ne olduğunu -yayımlanmadığı için- bilemiyoruz (yayımlanmama konusuna hemen aşağıda değineceğiz). Bununla beraber, en yakın olasılık Bakanlar kurulunun 244 sayılı kanunun 3. maddesinin 1. fıkrasına dayanmış olmasıdır.

Nitekim, nitelikleri aynı olmasa da benzerlikleri bulunan bir başka olayda, Bakanlar Kurulunun daha önce de bu doğrultuda işlem yapmış olduğunu görüyoruz.

Sözünü etmek istediğimiz işlem, Milletlerarası Adalet Divanı'nın zorunlu yargı yetkisinin kabulüne ilişkin, Divan Statüsünün 36. maddesinde öngörülen bildirimdir.

Türkiye Cumhuriyeti Divanın bu yetkisini 12 Mayıs 1947 gün ve 5047 sayılı kanunla ve beş yıllık bir süre için kabul etmiş; ardından 6357 ve 7153 sayılı kanunlarla Divan yetkisinin kabul sürelerini beşer yıl olmak üzere uzatmıştır. 1961 Anayasası yürürlüğe gir-

dikten sonra, 1962'de sona ermiş olan süre, 25 Şubat 1964 gün ve 423 sayılı kanunla - 1962'den itibaren beş yıl daha uzatılmıştır.

Görülüyor ki, 1924 Anayasası döneminde olsun, 1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra olsun, Milletlerarası Adalet Divanı'nın zorunlu yargı yetkisi TBMM tarafından kanunla kabul edilmiştir. Bu uygulama 1967 yılına kadar sürmüştür. Gerçekten de 23 Mayıs 1967'de süresi sona eren bildirimin, bu tarihten başlayarak beş yıl daha uzatıldığı, Birleşmiş Milletler yanındaki Daimi Temsilciliğimiz tarafından 31 Ağustos 1967 günü Genel Sekreterliğe bildirilmiştir. İşte bu sonuncu bildirim TBMM'nden geçirilmeden ve de bu konuda bir Bakanlar Kurulu kararıyla yayımlanmadan yapılmıştır. Yayımlanmadığı için bilemiyoruz ama gene büyük bir olasılıkla Bakanlar Kurulu kabul işlemini 244 sayılı kanunun 3. maddesinin 1. fıkrasına dayandırmıştır (7).

Milletlerarası Adalet Divanı'nın zorunlu yargı yetkisinin kabulüne ilişkin bildirimin Bakanlar Kurulu kararıyla yapılması ve yürürlüğe konulmasının 244 sayılı kanunun 3. maddesine uygunluğu -geniş bir yorumu benimseyerek- savunulabilir. Çünkü, bu bildirim konu olan Adalet Divanı'nın zorunlu yargı yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından daha önce kabul edilmiştir. 244 sayılı kanun 3. maddesinin 1. fıkrası ise "milletlerarası andlaşmaların yürürlük süresini uzatma" işleminin Bakanlar Kurulu kararıyla yapılabilmesi; aynı maddenin 3. fıkrası ise "teknik ve idari andlaşmalardan iktisadi ve ticari olmayan, özel kişilerin haklarını ilgilendirmeyen ve Türk kanunlarına değişiklik getirmeyen" andlaşmalarla bunlara ilişkin kararların yayımlanmasının zorunlu olmadığını öngörmektedir. Bu yorum benimsendiği takdirde denilebilir ki, Divanın zorunlu yargı yetkisi TBMM tarafından belli bir süre için kabul edilmiştir; 244 sayılı kanun Bakanlar Kuruluna bu süreyi uzatma yetkisini vermektedir. Ayrıca Divan'ın zorunlu yargı yetkisini uzatma iktisadi ve ticari bir nitelik taşımadığı gibi, bu işlem özel kişilerin haklarını da ilgilendirmemekte ve bu nedenle de yayımlanması zorunlu bulunmamaktadır.

Kanımızca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bireysel başvuruya ilişkin 25. maddesi söz konusu olduğunda aynı sonuca varmak olanağı yoktur. Çünkü, Türkiye Büyük Millet Meclisi bu Sözleşmeyi 1954 yılında 6366 sayılı kanunla kabul ederken Sözleşmenin 25. maddesini de kabul etmiş değildir; başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti Sözleşmeyi onayladığı tarihte 25. madde ile bağlanmamıştır. Oysa, 244 sayılı kanunun 3. maddesinin 1. fıkrası Bakanlar Kuruluna "Türkiye Cumhuriyetini bağlayan bir milletlerarası andlaşmanın belli hükümlerinin *yürürlüğe konulması* için gerekli bildirimleri yapma" yetkisini vermektedir. Bakanlar Kurulunun bireysel başvuruya ilişkin işlemi, Türkiye Cumhuriyetini bağlayan bir andlaşma hükmünün *yürürlüğe konulması* değil, o güne kadar Türkiye Cumhuriyetini bağlamayan *bir hükmün kabulünü* amaçlamaktadır. Bu durumda da, Türkiye Cumhuriyetini milletlerarası alanda çok önemli bir yüküm altına sokacak bu çeşit bir hükümle bağlanma istemi TBMM'nden geçirilmeden oluşturulamaz. Bu yetkiyi Bakanlar Kurulunun tek başına kullanması kesin bir "yolsuz onaylama" örneğidir (8).

2) Yayımlanma konusuna gelince; 21 Nisan 1987 gün ve 19438 sayılı Resmi Gazetede Dışişleri Bakanlığının bir tebliği çıktı. Bu tebliğin birinci paragrafındaki açıklamadan öğrendiğimize göre "Türkiye'nin taraf bulunduğu Avrupa İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi'nin 25. maddesi uyarınca Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na kişisel başvuru hakkı 22 Ocak 1987 tarih ve 87/11439 sayılı Bakanlar Kurulu kararı uyarınca tanınmış, Türk Hükümetinin bu kararına dair beyan 28 Ocak 1987 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine tevdi edilmiştir."

Hemen belirtelim ki sözü geçen beyanın Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine tevdi edildiği günün hemen ertesinde, durum gerek iç ve gerek dış yayın organlarında açıklan-

miştir. Buna karşılık Dışişleri Bakanlığı'nın konuya ilişkin "Tebliğ" i, bireysel başvuru hakkını tanıyan işlemin yayımlanmamış olmasının eleştirilere uğramasından (9) sonra Resmi Gazetede çıkmıştır.

Dışişleri Bakanlığı'nın, beyanın metnini de içeren ve "Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru konusunda genel mahiyette bilgi vermek amacına matuf" olduğu belirtilen Tebliği'nin Resmi Gazetede çıkması, "yayımlanma" gereğinin, hatta zorunluluğun yerine getirilmiş olması biçiminde yorumlanabilir ve benimsenebilir mi?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için yeniden Anayasa'nın ve 244 sayılı kanunun ilgili hükümlerine başvurmamız gerekiyor.

Anayasanın 90. maddesinin 3. fıkrası, yalnızca "milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik veya idari andlaşmaların" yayımlanmadan yürürlüğe girebilmesini öngörmektedir. Şu önemli koşulla ki bunlardan ekonomik ve ticari olanlarla "özel kişilerin haklarını ilgilendiren andlaşmalar, yayımlanmadan yürürlüğe konulamaz."

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 25. maddesinin TBMM'nden geçirilmeden bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle benimsenmesi konusunda yukarda söylediklerimiz saklı kalmak koşuluyla, 244 sayılı kanunun bu kararnamenin yayımlanmadan yürürlük ve geçerlik kazanmasına olanak verip vermediğini araştıralım.

244 sayılı kanunun yalnızca iki maddesinde yayımlanması zorunlu olmayan Bakanlar Kurulu kararnamelerinden söz edilmiştir. Gerçekten de Kanunun birinci maddesi uyarınca "milletlerarası andlaşmaların parafe edilmesi, imzalanması veya nota teatisine konu teşkil etmesi veyahut bu andlaşmalara katılma bildirimlerinin yapılması için *Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcilerinin tayini ve bu temsilcilerin yetkilerinin tesbiti* , Bakanlar Kurulu kararnamesiyle olur. Bu kararnameler Resmi Gazetede yayımlanmaz."

244 sayılı kanunun yayımlanmasını zorunlu görmediği öteki kararnameler 3. maddenin 4. fıkrasında yer almıştır ve bunlar, hemen yukarda sözünü ettiğimiz, -Anayasanın 90. maddesinin 3. fıkrasına koşut olarak-, milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan iktisadi ve ticari nitelikte olmayan, özel kişilerin haklarını ilgilendirmeyen andlaşmalara ilişkin kararnamelerdir. "Bu fıkra gereğince yayımlanması zorunlu olmayan andlaşmalar hakkında... çıkarılan kararnamelerin yayımlanması da zorunlu değildir."

244 sayılı kanun bu ikisi dışında, Bakanlar Kurulunun bütün kararlarının Resmi Gazetede yayımlanmasını öngörmüştür.

Oysa, Dışişleri Bakanlığı'nın "Tebliğ" inde sözü edilen ve İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru hakkını tanıdığı belirtilen Türk Hükümetinin kararı ve bu kararı içeren 22 Ocak 1987 gün ve 87/11439 sayılı kararnamesi bugüne kadar Resmi Gazetede yayımlanmamıştır.

Yukardanberi yapmaya çalıştığımız açıklamalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 25. maddesiyle bağlanma isteminin oluşumu işleminin Anayasa ve 244 sayılı yasaya uygun biçimde yapılmamış bulunduğunu göstermektedir. Aslında bu işlem iç hukuk açısından sakat, hatta geçersiz bir işlemdir. Bu Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 46. maddesindeki deyimle "Devletin bir andlaşma ile bağlanma isteminin, andlaşmaların yapılışı konusunda yetkiye ilişkin bir iç hukuk hükmüne aykırı olarak belirtilmesi olayı"dır. Ne var ki yürütme organı yasaya uyma konusuna -bilerek ya da bilmeyerek- önem vermemiş; muhalefet çevrelerinden ise bu uygulamaya karşı hiçbir

ses yükselmemiştir. Devletin bir andlaşma ile bağlanma isteminin sakatlığı - bu sakatlık açık seçik olduğu ve iç hukukun temel önemde bir kuralını ilgilendirdiği takdirde- ancak kendisi tarafından öne sürülebileceğine göre, bu işlem iç hukuk açısından sakat da olsa milletlerarası ilişkiler alanında geçerli olabilir. Acaba bu işlem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi açısından geçerli midir? Bu soruya hemen aşağıda yanıt arayacağız.

II. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ AÇISINDAN

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olduğuna göre, bireysel başvuruyu öngören; başka bir deyişle bu konuda Komisyon'un yetkisini tanıyan 25. maddeyi kabul etmek ve kabul bildirimini Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine vermek olanağına ve hakkına kuşkusuz sahiptir (10).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 28 Ocak 1987 günü Genel Sekreterliğe iletilen kabul bildirimini birtakım çekinceleri içermektedir. Acaba 25. madde çekincelerle kabul edilebilir mi? Türkiye'nin çekinceleri geçerli midir?

Bu soruları yanıtlayabilmek için önce genel olarak Sözleşme'nin çekincelerle ilgili hükümlerini; ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kabul bildirimine koymuş olduğu çekinceleri incelemek gerekir.

1) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çekince konusuna değinen üç madde bulunmaktadır:

Bunlardan birincisi Sözleşme'nin 64. maddesidir. Buna göre "Her Devlet, bu Sözleşme'nin imzalanması ya da onay belgesinin verilmesi sırasında, ülkesinde yürürlükte olan bir Kanunun Sözleşme'nin belirli bir hükmüne uygun bulunmaması durumunda, bu hükme ilişkin bir çekince koyabilir." Ne var ki "işbu madde genel nitelikte çekinceler konulması olanağını vermez."

Burada altını çizmek gerekli olan iki nokta var: Bir kere, bir çekincenin konulabilmesi, Devletin Sözleşme'yi imzaladığı ya da onayladığı sırada ülkesinde yürürlükte bulunan bir kanunun belirli bir hükmüne uygun bulunmaması koşuluna bağlıdır. Daha açık bir deyişle, Devlet ancak Sözleşme'ye katıldığı tarihe kadar yürürlüğe konulmuş kanunları için çekince koyabilir (11). Bu tarihten sonra çıkaracağı kanunlar için çekince söz konusu olamaz; çünkü Devlet, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılmakla bu Sözleşme'ye aykırı düşecek kanunlar çıkarmamak konusunda uluslararası bir yüküm altına girmiştir.

Altının çizilmesi gereken ikinci nokta Sözleşme'ye genel nitelikteki çekincelerin konulmasına olanak tanınmamış olmasıdır.

Sözleşme'nin 64. maddesinde yer alan bu koşulların 25. maddenin (ve de 46. maddenin) kabulü sırasında da geçerli olacağı kuşkusuzdur.

Sözleşme'nin çekince ile ilgili bir başka hükmü 25. maddede yer almış bulunmaktadır. Gerçekten de bu maddenin ikinci fıkrası uyarınca, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun yetkisini tanıyan "bildirimler belirli bir süre için yapılabilir."

Bundan anlaşıldığına göre, bir Devlet bireysel başvuru hakkını kabul ederken yalnızca süre ile ilgili bir kayıt kolabilecektir: Sözleşme'yi imzaladığı ya da onay belgesini verdiği sırada koymuş bulunduğu -genel nitelikte olmayan- çekinceler dışında yeni bir çekince öne süremeyecektir.

Sözleşme'de çekince ile ilgili son hüküm Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın yetkisinin tanınmasını düzenleyen 46. maddede bulunmaktadır. Buna göre de, bir Devlet Divan'ın bu yetkisini kabul ederken, bunun süresini sınırlayabileceği gibi, bu yetkiyi karşılıklılık (mütekabiliyet) koşuluna bağlayabilir.

2) Türkiye Cumhuriyeti'nin bireysel başvuru hakkını tanımaya yönelik bildiriminde "Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun dilekçe alma yetkisinin aşağıdaki *hususlara* bağlı olarak kabul edilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu *hususlar* şunlardır:

" i- *Başvuru hakkının tanınması, sadece Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının uygulandığı sınırlar içindeki topraklarda Türk kamu makamlarının fiillerine ve ihmallerine dair iddiaları kapsar.*

ii- *Bu beyanla Komisyona tanınan yetki bakımından, Türkiye'nin Sözleşmenin 15. maddesi muvacehesinde özel hallerde Sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini kısıtlamasını gerektirecek durum ve şartlar, Türk Anayasasının 119 ilâ 122. maddeleri ışığında yorumlanmalıdır.*

iii- *Bu beyanla Komisyona tanınan yetki, askeri personelin hukuki statüsünü ve özellikle silahlı kuvvetlerin disiplin sistemine dair hususları kapsamayacaktır.*

iv- *Bu beyanla Komisyona tanınan yetki bakımından Sözleşmenin 8, 9, 10 ve 11. maddelerinin 2. fıkralarında yer alan "demokratik bir toplum" kavramı, Türk Anayasasında yer alan ilkelere ve özellikle Anayasanın Dibacesi ve 13. maddesine uygun olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.*

v- *Bu beyanla Komisyona tanınan yetki bakımından Türk Anayasasının 33, 52, ve 135. maddeleri, Sözleşmenin 10 ve 11. maddelerine uygun olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.*

Bu beyan, bildirim tarihinden sonra meydana gelen olaylara ve bu olaylara dayalı hükümlere dair iddiaları kapsar. Bu beyan Avrupa Konseyi Genel Sekreterine tevdi tarihinden itibaren 3 yıl için geçerlidir."

Hemen belirtelim ki, Türkiye'nin bildiriminde *çekince* teriminin kullanılmasından özenle kaçınılmış, bunun yerine "*hususlar*" dan söz edilmiştir.

Burada da altını önemle çizmek gerekir ki hükümet çevreleri gibi (12) bazı bilim adamları da bildirimde çekince konulmadığını, bazı maddelerin uygulanması açısından "*yorumlar*" ve "*açıklamalar*" yapıldığını öne sürmüşlerdir (13).

Ne var ki, bir yandan bildirimin bağlandığı koşulların içerik ve niteliği, öte yandan andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 2. maddesi bunların çekince olduğu konusunda hiç bir kuşkuyla yer bırakmamaktadır. Gerçekten de Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin tanımına göre "*çekince, yazılış biçimi ve kullanılan terim ne olursa olsun*, bir Devletin bir andlaşmayı imzalarken, onaylarken, benimserken ya da uygun bulurken ya da andlaşmaya katılırken yaptığı ve andlaşmanın bu Devlete karşı uygulanmasında bazı hükümlerinin hukuksal etkisini önlemeyi ya da değiştirmeyi amaçlayan tek taraflı bildirgesidir."

Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin bu açık tanımı karşısında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Komisyon'un dilekçe alma yetkisini kabul bildirimindeki "*hususlar*" ın aslında ve gerçek anlamında "*çekince*" oldukları yadsınamayacağına göre bunların geçerli sayılması kanımızca olanaksızdır.

Bununla beraber, -muhal de olsa-, bir an için, çekincelerin geçerli olabileceğini varsayalım ve bundan çıkacak sonuçları düşünelim.

Avrupa insan hakları Komisyonu'na bireysel başvuru yanında, sözleşme'nin 24. maddesinde yer alan bir başka tür başvuru daha var: Sözleşme'ye taraf olan her Devletin, sözleşme hükümlerini çiğnediği iddiası ile bir başka taraf Devlete karşı Komisyon'a başvurabilmesi. Üstelik bu tür başvurunun yapılabilmesi için şikayet edilen Devletin Komisyon'un yetkisini kabul etmiş olması koşulu da yok.

Bu durumda, Türkiye'ye karşı Komisyon'a bir ya da birkaç taraf Devletçe başvuruda bulunulursa Komisyon, Türkiye'nin Sözleşme'yi onaylarken koymuş olduğu "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" na ilişkin çekince dışında hiçbir çekinceyi gözünde tutmayacak; buna karşılık bireysel başvuru söz konusu olduğunda, Sözleşme'nin hükümlerini Türkiye'nin koyduğu çekinceler ışığında uygulamak zorunda kalacak. Bunun benimsenmesi ise olanaksızdır. Çünkü bu durumda, Türkiye'ye karşı Komisyon'a bir Devletin başvurması ile bireyin başvurması hallerine göre uygulanacak Sözleşme'nin aynı maddesi ya da maddeleri değişik biçimde değerlendirilecek. Başka bir deyişle Türkiye açısından bir değil iki Sözleşme bulunduğu gibi garip bir sonuç ortaya çıkmış olacaktır.

Bir sonuca varmadan önce Türkiye'nin öne sürdüğü çekincelerin hangi haklara ve kavramlara değindiğini bir kez daha belirtmekte yarar, hatta zorunluk var.

Bu çekincelerden birincisi başvuru hakkının yalnızca Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının uygulandığı sınırlar içindeki topraklarda Türk kamu makamlarının fiil ya da ihmalleri söz konusu olduğunda kullanılabileceğini öngörmekte ve böylece örneğin Türkiye'nin dış temsilciliklerinde ya da konsolosluklarındaki eylem ve işlemlerden ötürü başvuru hakkı doğmayacağı anlamına gelmektedir. Böyle bir çekincenin ise geçerli sayılmayacağı kuşkusuzdur.

Çekincelerin ikincisiyle Türkiye, Sözleşme'nin 15. maddesinin "savaş ya da ulusun yaşamını tehdit eden başka bir genel tehlike durumunda" alınabileceğini belirttiği önlemlerin" Türk Anayasasının 119 ilâ 122 maddeleri (olağanüstü haller, sıkıyönetim, seferberlik, savaş) ışığında yorumlanmasını istemektedir.

Bir başka çekince "bu beyanla Komisyona tanınan yetki, askeri personelin hukuki statüsünü ve özellikle silahlı kuvvetlerin disiplin sistemine dair hususları kapsamiyacaktır" biçimindedir.

Ayrıca Türkiye "Türk Anayasasının 33 (dernek kurma hürriyeti), 52 (sendikal faaliyet) ve 135. (kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları) maddelerinin Avrupa insan Hakları Sözleşmesinin aynı konuları düzenleyen 10. ve 11. maddelerine uygun olduğu şeklinde anlaşılması" çekincesini koymaktadır.

Ve nihayet Türkiye'nin koyduğu en önemli ve ilginç çekince de aynen şöyle: "Bu beyanla Komisyona tanınan yetki bakımından Sözleşme'nin 8, 9, 10 ve 11. maddelerinin 2. fıkralarında yer alan *demokratik toplum kavramı*, Türk Anayasasında yer alan ilkelere ve özellikle Anayasanın Dibacesi ile 13. maddesine uygun şekilde anlaşılmalıdır."

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, içerdiği temel özgürlüklerin dünyada adalet ve barışın dayanağı olduğunu ve bunların korunmasının bir yandan gerçekten demokratik bir siyasal rejime, öte yandan insan hakları konusunda ortak bir anlayışa ve ortak bir saygıya bağlı bulunduğunu: siyasal ideal ve geleneklerin, özgürlüğe saygının ve hukukun üstünlüğünün bir "ortak malvarlığı" oluşturduğunu Önsözüne yerleştirmiş bulunmaktadır.

"Demokratik toplum" bu Sözleşme'nin içerdiği hak ve özgürlüklerin tümünü ülkesinde sağlayan ve ancak gene bu Sözleşme'nin öngördüğü ölçüler içinde kanunla sınırlamayı kabul eden toplumdur. Demokratik toplum kavramının Sözleşme'dekinden başka bir

biçimde anlaşılmasını istemek" benim demokratik toplum anlayışım sizinkinden değişik-
tir" demeye gelir.

SONUÇ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 25. maddesi uyarınca bireysel başvuru hak-
kının tanınmasına ilişkin bildirim -süre sınırlaması dışında- çekince konulamayacağı ve
çekincelerin geçerliliği konusundaki kararı Komisyon'un vermesi gerektiği gözönünde tu-
tulduğunda ortaya bazı sorunlar çıkacaktır.

Herşeyden önce, Komisyon'un çekincelerin geçerliliğine ilişkin bir karar verebilme-
si, Türkiye'nin bireysel başvuru hakkını tanıyan bildirimine dayanılarak Komisyon'a bir di-
lekçenin gelmesine bağlıdır. Türkiye, bireysel başvuru hakkını "bildiri tarihinden sonra
meydana gelen olaylar ve bu olaylara dayalı hükümlere dair iddialar" la sınırlamış olduğu -
ve başvuru için yerel yolların tüketilmesi koşulu da bulunduğu- için, yakın bir gelecekte
bireysel bir başvurunun Komisyon gündemine girmesi beklenemez.

Komisyon, bireysel bir başvuruyu gündemine aldığı zaman, Türkiye Cumhuriyeti'nin
bildirimindeki "hususlar"ın çekince olduğu ve kabul edilemeyeceği sonucuna varırsa ya
bildirimi geçersiz sayacak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin komisyon'un dilekçe alma yetkisini
kabul etmediğine karar verecektir ya da yalnızca -süre sınırlaması dışındaki- çekince-
lerin geçersiz olduğunu benimseyecektir. İşte bu ikinci durumda, Türkiye Cumhuriyeti, -
bildiriminin içerdiği çekincelerin geçersiz sayılmasına karşın 25. madde ile bağlanmış ola-
cak mıdır?

Kanımızca, bu soruya olumlu yanıt verilemez. Şu nedenle ki, bir Devlet bireysel
başvuru hakkını kabul edip etmemekte tamamen serbesttir. Kabulünü bazı koşullara
bağlamışsa, bazı çekinceler öne sürmüşse, bu koşulları ve çekinceleri geçersiz sayıp,
bildirimi geçerli saymaya -Devletin istemi dışında- olanak yoktur. Bu durumda da tek
olasılık bildirimin tümüyle geçersiz sayılmasıdır. Demek ki Türkiye Cumhuriyeti'nin, Avru-
pa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını tanımış olup olmadığı sorunu
henüz çözümlenmiş değildir. Türkiye bu hakkı gerçekten tanımak istek ve kararında ise
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile bağdaşmayan çekincelerini geri almalı ya da bunlar-
dan arınmış yeni bir bildirim Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine vermelidir.

NOTLAR

1) Bu on devyet şunlardır: Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İsveç, İtalya, Lüksemburg
ve Norveç.

2) Sonradan katılan devletler: Türkiye, Yunanistan, İzlanda, Federal Almanya, Avusturya, Kıbrıs, İsviçre, Malta,
Portekiz, İspanya, Liechtenstein.

3) Statü'nün ikisi birden geçerli olan Fransızca ve İngilizce metinlerinden birincisinde "*patrimoine commun*",
ikincisinde ise "*Common heritage*" terimleri kullanılmıştır. Bu sonuncuyu gözönünde tutarak yapıldığı anlaşılan ve
TBMN'den geçen resmi çeviride "*müşterek miras*"tan sözedilmektedir. Kanımızca bu terim olsun, bizim kul-
landığımız "*ortak malvarlığı*" olsun Statü'de belirtilmek istenileni tam yansıtamamaktadır. bunu "*ortak değerler
bütünü*" biçiminde türkçeye çevirmek belki de daha doğru olacaktır.

5) Biz bu kanunun Anayasaya aykırı olduğu görüşünü öne sürmüştük. İptali isteğiyle Anayasa Mahke-
mesine götürülen bu kanunu Yüksek Mahkeme Anayasaya aykırı bulmamıştır; kanun yürürlüğünü sürdürmektedir (Bu ko-
nuda ayrıntılı bilgi için bk: Edip F.ÇELİK, *Milletlerarası Hukuk Cilt I*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1980, s. 197-
208).

6) Belirtmekte yarar var ki 244 sayılı kanunun Anayasanın 90. maddesinin 2. ve 3. fıkralarına koşut olan (2. mad-
desinin 3. ve 4. maddelerinde) hükümleri bu açıdan değişik bir düzenleme gelmemiştir.

7) Şunu da belirtelim ki 244 sayılı kanun 31 Mayıs 1963 günü kabul edilmiş ve 11 Haziran 1963 günü yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna rağmen 25 Şubat günü, yani 244 sayılı kanunun kabulünden sekiz ay sonra kabul bildiriminin gene TBMM'nden geçirilmiş olmasının nedeni sürenin 1962'den itibaren -yani 244 sayılı kanunun kabulünden önceki bir tarihten başlayarak- uzatılmış olmasıyla açıklanabilir.

8) Milletlerarası Hukuka göre andlaşmaların oluşumu ve yolsuz onaylama konusunda ayrıntılı bilgi için bk: **Edip F.ÇELİK**, Milletlerarası Hukuk, Birinci cilt, 1980, s. 148-171 ve Milletlerarası Hukuk, Birinci Kitap, 1987, s. 80-86.

9) Örneğin bk: **Güney DİNÇ**, Resmi Gazetede yayımlanmalıdır, 9 mart 1987 günlü Cumhuriyet ga-zetesi.

10) Belirtelim ki Türkiye Cumhuriyeti Sözleşme'nin 46. maddesi uyarınca Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın yargısını kabul etmek bakımından da aynı olanak ve yetkiye sahiptir.

11) Örneğin Türkiye Cumhuriyeti 10 Mart 1954 gün ve 6366 sayılı kanunla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kabul ederken Ek Protokolün ikinci maddesinin 3 mart 1924 gün ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununa halel vermeyeceğini belirten bir çekince koymuştur.

12) Bk: 25 şubat 1987 günlü **Milliyet Gazetesi**

13) Örneğin, 21 Mart 1987 günlü Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir habere göre: Ankara'da düzenlenen bir toplantıda konuşan Prof. Dr. İlhan UNAT "Sözleşmeye Türkiye tarafından konulan çekincelerin anlaşma bünyesinde olmadığını", "toplam beş çekinceden dördünün yorum niteliğinde olduğu" öne sürmüştür.

III. CUMHURİYETİN "YÜRÜTME"Sİ: KUVVETLİ İCRA MI, KİŞİSEL İKTİDAR MI?

Lütfi DURAN

Batı ülkelerinin siyasi rejimlerinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'nin anayasal düzeninde ise II. Cumhuriyet döneminde "*yürütme*" organ ve yetkisinin güçlendirilmesi gereğinin duyulması, birçok etmen ve nedenler arasında, özellikle "*yasama*" meclisleri ve fonksiyonunun, anılan aşamalarda egemen güçlerin tekelinden çıkmaya başlamasından kaynaklanmıştır. Gerçekten, söz konusu evrelere ulaşılıncaya kadar, klasik liberal demokrasilerde parlamentolar ile hükümetler arasında özdeşliğe yakın bir uyarlık varolmuş ve "*temsili hükümet*" yönetimi biçimsel olarak sağlanabilmiştir.

Toplumda yer alan tüm sınıf ve katmanların, siyasi ve sosyal örgütlenmelerini ve etkinliklerini gerçekleştirmeleri sonucu, yasama meclislerine temsilcilerini sokmayı başarmalarından sonra, yürütmenin, eskiden olduğu gibi, serbest ve rahat çalışma olanağı daralmaya başlamıştır. Daha önce, bütün batı demokrasilerinde, parlamentoların üstünlüğü geçerli ve etkili olmasına karşın, hükümetlerin güçlendirilmesi gereğinden hiç söz edilmemiş; ancak yürütme organları, yasama meclislerinden kanunları geçirmekte zorluk ve engellerle ve her konuda sıkı siyasi denetimlerle karşılaşmaya başladıktan sonradır ki, "*kuvvetli icra*" sorunu ortaya atılmıştır.

Türkiye'de, II. Meşrutiyet döneminde, Kanun-u Esasi'de yapılan değişikliklerle, önce parlamento ve hükümetin Halife-Sultan'a karşı güçlendirilmesi yoluna gidilmiş, daha sonra yürütmenin sorumlu kanadı, meclisler karşısında etkin ve üstün duruma getirilmiştir. Ancak bu evrim, yakın zamanların "*kuvvetli icra*" gereksiniminden farklı nedenlere dayandığı gibi, bir siyasi partinin diktasına dönüşerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.

Bunun için, Kurtuluş Savaşı boyunca TBMM Hükümeti yönetiminde de "*icra*"nın yasamaya bağımlılıktan kurtarılması yönünde çaba ve girişimler görülmüşse de; siyasi rejim-

min niteliği ve varolan koşullar dolayısıyla, yürütmenin özerkleştirilmesi olguları çok sınırlı kalmıştır. Bununla beraber, Mustafa Kemal Atatürk, İcra vekilleri hey'eti hakkındaki bir tasarı vesilesiyle Mecliste söylediği bir nutukta; meşruti rejimde yasama, yürütme ve yargı organ ve yetkilerinin irdelenmesini yaparak, "icra"nın niteliğini ve "teşri" karşısındaki konumunu şöylece saptamıştır: "... Kuvvei teşriye kanunu yapar, fakat... bizzat temin etmez. Halbuki herşey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilakis herşey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir... Hakikati tarihiye, hakikati ilmiye olmak üzere söylüyorum: *Tatbik eden, icra eden, karar verenden daha kuvvetlidir.*" (1) Milli mücadele döneminin "meclis hükümeti" rejiminde bile, bu "yürütme gerçeği" nedeniyle, Meclis başkanı ve İcra vekilleri hey'eti gerek ülkenin yönetiminde, gerek savaşın sevk ve idaresinde güçlü ve etkin olabilmıştır. Ancak TBMM, "icra" konusunda ve üzerindeki katılma ve denetleme yetkilerini sürekli ve sıkı bir şekilde kullanmaktan geri kalmamıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin, 1924 Teşkilâtı esasiye kanununun yürürlükte olduğu otuzaltı yıllık I. Cumhuriyet döneminde, önce tek parti sistemi, 1950'den itibaren ise, "tek yanlı çok partili" rejimde Meclis çoğunluğu iktidarı süresince, "kuvvetli icra"ya gereksinme duyulmamış, dolayısıyla de böyle bir sorun ortaya çıkmamıştır. (2) Şu kadar ki, bu dönemin 1950-1960 arasındaki kesimde, demokratik akımın geçmeye başlaması üzerine, Mecliste muhalefet partilerinin iktidarı, yüksek mahkemelerin de (Danıştay, Yargıtay) yürütme ve idareyi daha sıkı denetlemelerinden ötürü, hükümet kamuoyu önünde, siyasi ve hukuki bakımdan zor durumlarla karşılaşmıştır. Buna rağmen, siyasi iktidar, herhalde kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi söz konusu olmadığı için, yürütmeyi güçlendirme yönünde, 1924 Teşkilatı esasiye kanununda herhangi bir değişiklik yapmayı gerekli görmemiştir.

İşte "icra"nın anayasa ve demokrasi ile bağdaşmayan ve bunalıma yol açan bu uygulamalarına ve tutumuna tepki olarak; 1961 T.C. Anayasası, meclis üstünlüğünü içeren parlamenter rejimi benimsemekle beraber, hem yasama işlemlerini, hem de yürütme ve idarenin işlem ve eylemlerini denetleme yetkileri ile donatılmış bağımsız bir yargı düzeni kurmuştur. Bu yargısal denetim sistemi, Türkiye Cumhuriyetinin "insan haklarına... dayan... sosyal bir hukuk devleti" (2) niteliğinin bir zorunluğu olmasına karşın, siyasi iktidarlarca sindirilmek istenmemiş, başta Anayasa Mahkemesi ve Danıştay olmak üzere, mahkemelerin kararlarına karşı konulmuştur. Hatta, II. Cumhuriyet döneminde toplam on yılı aşan bir süre Başbakanlık makamında oturan bir parti lideri, "bu Anayasa ile ülkenin yönetilemeyeceği" savında bulunmuştur. Oysa, 1961 Anayasası'nın ilk şeklinde olsun, 1971'de yapılan değişikliklerden sonraki biçiminde olsun, "hukuk devleti" çerçevesinde icraat yapacak bir "yürütme" için gerekli tüm yetki ve yöntemlerin mevzuatta varolduğu, açık-seçik ortaya konmuştur. (3) Ancak, bu yetki ve yöntemleri, zamanında ve yerinde kullanmak becerisini ve basiretini gösterebilen iktidar ekipleri pek çıkmamıştır. Örneğin, 1975'te M.C. koalisyon hükümeti, önceki Bakanlar Kurulu'nun Ege kıt'a sahanlığı konusunda parlamentodan almış olduğu kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin varlığından bile habersiz davranarak, süresini geçirdikten sonra, yetkisizlikten söz etmeyi sürdürmüştür.

Fakat II. Cumhuriyet rejiminde sağ iktidarın yürütmenin yetkisizliğinden yakınmalarına asıl neden, 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklerden güç alan sol muhalefetin parlamento içinde ve dışındaki, sendikalar, dernekler ile meslek kuruluşlarının etkinlikleri karşısında, ülke ve toplum yönetiminin, eskisi gibi, pek kolay ve rahat olmamasıdır. Siyasi iktidarın istediği, Anayasa, hukuk ve kanunlar çerçevesinde ülkeyi yönetmekten ziyade, kendi takdirince ve dilediği esas ve usullere göre, denetimsiz hükümet etmek idi. Böylesine bir idare ise, demokratik "kuvvetli icra" değil, keyfi, indi ve ilkel bir yönetimdir.

II. Cumhuriyetin son yıllarında yürütme ve idare objektif ve dürüst olmaktan çıktığı içindir ki, toplum bunalımı girmiş ve sonuçta anarşiye sürüklemiştir.

İç savaşa dönüşme eğilimi gösteren anarşiyi durdurmak, devleti, yani ülkeyi ve toplumu parçalanıp dağılmaktan kurtarmak amacıyla, 12 Eylül 1980'de girişilen askeri müdahale ile oluşan Milli Güvenlik yönetimi, II. Cumhuriyetin Anayasası'nı ve bütün siyasi partilerini ve adamlarını, yaşanan olaylardan ve gerçekleşen durumdan sorumlu tutmakla beraber; ne Anayasayı tümü ile yürürlükten düşürmüş, ne de siyasileri suçlayarak yargılamaya girişmiştir. Ancak, bu askeri idare, sıkıyönetim altında tuttuğu ülkede üç yıllık sürede çıkardığı kanun, karar, tebliğ ve emirlerle 1961 Anayasasını, otoriter ve totaliter bir rejim kurma, yani *"yürütme ve idare"*ye geniş takdiri ve olağandışı yetkiler vermek yönünde değişimlere uğratmış ve sonuçta bu düzenlemelerin bir bileşimi olarak kendi yaptığı 1982 T.C. Anayasası'nı halkoylamasıyla onaylatmış ve bunun bir geçici madesiyle de kargadaşan sorumlu saymış olduğu siyasileri beş ve on yıl siyaset yapmaktan yasaklamıştır. (4)

Bu yazıda, III. Cumhuriyetin 1982 Anayasası'nın ve bunun tümü ile yürürlükte olduğu son dört yıl boyunca yapılan yasal ve yönetsel düzenlemelerin demokratik bir *"kuvvetli icra"* mı, yoksa indi bir *"kişisel iktidar"* mı ortaya koyduğunu araştırmaya çalışacağım. Bu incelemeyi yürütürken, pozitif kurallardan yola çıkmakla beraber, siyasal ve hukuki gerçekliği yansıtan yetkililerin uygulamaları ile mahkemelerin icihadlarına önem ve üstünlük vermenin doğru olacağı kanısındayım. Ancak bu konuda, III. Cumhuriyet siyasi rejiminin parlamenter, başkanlık, başkancı veya karma hükümet tipinde olduğu gibi peşin ve genel bir tanıdan hareket etmeyeceğim. Bu araştırmanın sonunda, belki böyle bir tanıya varılabilir; fakat bunu yapmaktan kaçınacağım. Çünkü, 1982 T.C. Anayasası, herhangi bir konuda veya kurum bakımından, bilimsel bir tipolojiye elverişli bulunmamaktadır.

ANAYASAL DÜZENLEME VE UYGULAMALAR

III. Cumhuriyet rejiminde, *"kuvvetli icra"* sorununa ilişkin anayasal düzenlemeleri irdelemeye girişirken, iki noktayı belirlemekte yarar vardır. Şöyle ki, 1982 anayasası, *"yürütme"*yi, klâsik şemaya uygun biçimde, Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu diye ikili organ olarak sunmakta, fakat bunların görev ve yetkilerinin içerik ve sınırlarını açıklık ve kesinlikle saptamamaktadır. Bu nedenle, *"kuvvetli icra"* ağırlığının devlet başkanında mı, hükümette mi olduğunu, ilk bakışta, daha doğrusu anayasayı bir okuyuşta kestirmek mümkün değildir.

Öte yandan, yürütmenin güçlülüğü; biri içe dönük, yani devlet organları arasında *"yasama"* ve *"yargı"* karşısındaki konumu; diğeri dışa yönelik, yani sivil toplum ve bireyler üzerindeki etkinlikleri ve etkinliği açılarından gözönüne alınabilir. Bunlardan ilki, esas itibarıyla, anayasal düzenleme, ikincisi ise, daha ziyade, yasal ve yönetsel düzenlemelerle idari kararlarda kendilerini gösterir. Bununla beraber, her ikisi de Anayasa ilke ve kurallarına açık ya da örtülü biçimde bulunabileceği gibi; yürütme ve idarenin kuvveti, bazan Anayasa dışında ve hatta ona karşı, kanun ve düzenleyici işlemler yolu ile de toplum ve bireyleri etkileyebilir.

Türkiye'de devlet organları ve işlevlerinin karşılıklı konum ve etkinliği bakımından *"güçlü yürütme"* sorununun söz konusu bile edilemeyeceği söylenebilir. Çünkü, 1982 anayasası, daha *"Başlangıç"*ında, *"Kuvvetler ayrımının, devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetkilerinin kullanılmasından ve bununla sınırlı medeni bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve ka-*

nunlarda bulunduğunu"nu açıklamaktadır. Bu paragraf, ders kitaplarının klâsik, parlamenter rejimi tanımlayan ifadelerinden ibaret olup, siyasi ve hukuki gerçekliği yansıtmaktan uzaktır.

Gerçekten, parlamenter rejimin yürütüldüğü Batı ülkelerinde bu kuramsal tanıma uygun bir işleyiş bulunmadığı gibi; organ ve yetkilerin eşitliği temelinde bir dengenin kurulması da mümkün değildir. Her siyasi sistemin işlerliği, ancak devlet organ ve fonksiyonlarından birinin ağırlıklı ve öncelikli olması ile sağlanabilir. Bu esas özellikle, "yasama" ve "yürütme" organ ve yetkileri arasındaki ilişkilerde geçerli ve etkili olup, denetim ve fren işlevi yapan "yargı" yönünden önmeli sayılmayabilir. Nitekim Batı ülkelerinin parlamenter rejimlerinde ağırlık ve öncelik genellikle hükümet yanında bulunmakta; fakat, Fransız III. ve IV. Cumhuriyet dönemlerinde olduğu gibi, bazan parlamento tarafından da görülmektedir. O itibarla, Anayasanın, "Başlangıç"ındaki ifadelere bakmadan, Türkiye'de devlet organ ve işlevlerinin karşılıklı konum ve ilişkilerini irdelemek suretiyle, "yürütme"nin gerçek niteliğini ortaya çıkarmak gerekir.

Bu konuyu, 1982 Anayasası'nın tümü ile yürürlüğe girmesinden (Kasım 1983) kısa bir süre sonra sunduğum bir tebliğde (5) ve 1985'te yayınlanan bir makalemden (6), kuramsal olarak irdelemeye çalışmış idim. Her iki çalışmanın sonucunda, bu anayasal düzenlemelerin siyasi yaşama, olduğu gibi yansımayabileceğini ve rejimin eylemli işleyişinde değişik oluşum ve biçimlenmeler görülebileceğini işaret etmiş idim. Ancak, III. Cumhuriyet siyasi sisteminde Cumhurbaşkanlığının devlet düzeninin ekseninde yer aldığını ve tüm organ ve işlevleri otoritesi altında topladığını vurgulamıştım (7). Şimdi, aradan geçen dört yıllık uygulamadan sonra, Türkiye'nin siyasi rejimini belirleyen yasama ve yürütmenin konum ve ilişkileri, daha önce açıklamış olduğum kuramsal şemanın ve mekanizmanın ana çizgisine uygun biçimde gelişmekle beraber, iktidarın sahipliğinde ve kullanılmasında esaslı bir dönüşüm gerçekleşmiş bulunuyor.

Gerçekten, III. Cumhuriyetin anayasal sisteminde, ülkenin ve toplumun yönetimi, bir yanda TBMM'ne karşı sorumlu Bakanlar Kurulu'na, öte yanda her türlü sorumluluktan bağışık, geniş yetkili Cumhurbaşkanı'na bırakılmış; böylece "siyasi iktidar" yanında, bir de "devlet iktidarı" yaratılmak istenmiştir. Oysa, demokratik devlet düzeninde iktidarın yegane kaynağı ve dayanağı milli irade tek ve bölünmez bir bütün olduğundan; parlamento dışında sorumsuz bir Cumhurbaşkanı'nın "devlet iktidarı" olarak yönetimi paylaşması ve kendi başına yetkiler kullanması düşünülmaz ve kabul edilemez.

Bu esasa aykırı olarak, 1982 Anayasası Silahlı Kuvvetleri ve Yükseköğretimi doğrudan doğruya, Bakanlar Kurulu ile Idareyi ve Yargıyı dolaylı biçimde devlet başkanına bağlamış görünmektedir. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın bu üstün konumundan ve etkili yetkilerinden yararlanabilmesi için, Mecliste güçlü ve emin bir çoğunluğa dayanmak gerekir. Çünkü, her konuda, yetkili ve yeterli sayılsa bile, Devlet başkanının bunları uygulatabilmesi ve gerçekleştirebilmesi için gerekli olan parayı, ancak parlamentonun izni ile salınabilen vergiler ve harcanabilen bütçe elde etmesi zorunludur. Kaldı ki, "demokratik devlet" olduğunu savlıyan bir ülkenin siyasi rejimi ne olursa olsun, Cumhurbaşkanı yasadışı güç ve yardım almadan herhangi bir etkinlikte bulunamaz.

İşte bu yüzden, 1982 Anayasası ile yürütmenin başına geçirilen Devlet başkanı, ne denli geniş ve etkili yetkilerle donatılmış olursa olsun, kaynağını ve gücünü doğrudan milli iradede almadığı, yani genel oyla seçilmediği için, bunları tek başına kullanıyormuş gibi görünse de; gerçekte Meclisteki çoğunluğun lideri olan Başbakanın istenci yönünde ve katılımı ölçüsünde gerçekleştirebilir. III. Cumhuriyetin 1989 yılı sonuna kadar sürecektir "demokrasiye geçiş" döneminde dahi bu siyasal gerçeklik, tüm olumsuz koşullara karşın,

etkisini göstermeye başlamış ve asıl siyasi gücün giderek Cumhurbaşkanından, Başbakana geçmesi süreci gözlenmiştir. (8)

Şöyle ki, Anayasa'ya göre, Cumhurbaşkanı, Milli Güvenlik Kurulu'nun başkanı ve Silahlı Kuvvetler'in Başkomutanı sıfatları ile ülkenin iç ve dış güvenliği konularını yönetme gücüne sahip bulunduğu gibi; milletlerarası anlaşmaları oluşturma ve onaylama, elçileri seçme ve kabul etme yetkileri dolayısıyla diplomatik ilişkilere egemen olabilir. Genelkurmay Başkanı'nı atama ve Yükseköğretim Kurulu ve kurumlarının yöneticileri ile Devlet Denetleme Kurulu Başkan ve üyelerini seçme ve atama yetkilerini elinde tutması nedeniyle, savunma, Yükseköğretim ve Sivil Idare alanlarını sürekli gözetim ve denetim altında bulundurabilir. Sıkıyönetim, olağanüstü haller ve savaş rejimlerinde, hiçbir denetime ve sorumluluğa tâbi olmadan, ülkenin ya da bazı bölgelerinin yönetiminde teşebbüsü ele alıp, kanunların ve hatta Anayasanın dışında ve üstünde re'sen düzenlemeler ve uygulamalar yapabilir. Milli güvenlik kavramı çok geniş ve yaygın biçimde anlaşıldığından; iktisadi, sosyal ve kültürel konularda, olağan zamanlarda da, Milli Güvenlik Kurulu'nun gündemine getirilip, Bakanlar Kurulu'nun *"öncelikle gözönünde bulundur"*acağı kararlara bağlanabilir. Esasen devlet Başkanı, dilediğinde Bakanlar Kurulu'na başkanlık ederek, hükümetin bütün kararlarını yönlendirip etkileyebilir. Ayrıca, Cumhurbaşkanının tek başına yapabileceği ve yargısal denetimden bağışık işlemler, sadece Anayasa'da gösterilenler olmayıp, kanunlarla öngörülebilecek kararlara da içermektedir (m. 105/1). (9)

Devlet Başkanı'nın gücünün böylesine artmasına karşılık, yürütmenin asıl sorumlu olan kanadı Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkileri, önceki anayasalarda olduğundan pek farklı değildir. Hatta Cumhurbaşkanı, Başbakana çekilme çağrısında bulunabilmek ve bakanları görevden uzaklaştırmak, milletvekilleri seçiminin yenilenmesine tek başına karar verebilmek bakımından, hem Bakanlar Kurulu hem de TBMM üzerinde etkili otoriteye sahiptir. (10). Bundan başka, yasama konusunda; kanunları bir daha görüşülmek üzere Meclise geri göndermek, iptal istemiyle Anayasa Mahkemesi önüne götürmek ve özellikle Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları halkoyuna sunmak (11) gibi önemli yetkiler de kullanabilir.

Konu ve amaçları itibarıyla bu son yetkilerden Başbakanın yararlanmayı düşünüp isteyebileceği hatıra gelmezse de; Devlet Başkanı'nın öteki görev ve yetkilerini yönetmekte ve etkilemekte büyük ve çeşitli çıkarları olabilir. Nitekim 1986 yılı sonunda süresi dolan Türkiye-A.B.D. arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Andlaşması'nın (SEIA) yenilenmesi görüşmelerinde ve bunu beş yıl uzatan Ek Mektubun imzalanmasında, daha önce münhasır yetkisi alanına girdiğini açıkladığı dış güvenliği ve diplomatik ilişkileri kapsayan bir konuda Cumhurbaşkanı, muhalefetin uyarı ve istemlerine karşın hiçbir müdahalede bulunmayarak, teşebbüs ve karar yetkisini hükümete ve özellikle de Başbakana bırakmıştır. (12)

Bunun gibi, iç güvenlikle ilgili olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sıkıyönetimin 1987 yazında kaldırılmasından sonra yoğunlaşan ayrılıkçı ve bölücü terör eylemlerinin durdurulması ve önlenmesi için, bu bölgelere verilmesi tasarlanan statünün ve alınması öngörülen tedbirlerin saptanması sırasında da, tüm inisiyatif ve düzenleme Başbakana ve Bakanlar Kurulu'na ait olmuştur. Yine 1987 yaz ayları içinde, görev süreleri sona eren üniversite rektörlerinin yerine yapılan seçimler ile emekliye ayrılan Genelkurmay Başkanı halefinin atanmasında, hükümetin ve başının istenç ve tercihleri, Devlet Başkanı'nın iradesinden baskın değilse, herhalde ağırlıklı ve etkili olmuştur. (13)

Öte yandan, "kefili" sıfatıyla "deldirmeme"ye kararlı olduğunu ilan ettiği 1982 anayasası'nın özellikle değiştirilmesi prosedürünü, kolaylaştırmak gerekçesiyle, karmaşık hal-

koylması koşullarına bağlayarak zorlaştıran bir değişiklik konusunda Başbakan tarafından "*ıkna*" edildiği bildirilen Cumhurbaşkanını, buna ilişkin kanunu yıldıırım hızıyla yayınlatarak yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Resmi Gazete'nin 18 Mayıs 1987 günlü 19464 sayısının "Mükerrer" nüshasında yayınlanan söz konusu 17 Mayıs 1987 tarihli ve 3361 numaralı bu kanunun bir maddesi, Anayasanın 1980 öncesi siyasi parti yöneticilerine siyaset yasağı koyan Geçici 4'üncü maddesini "yürürlükten kaldırmakla" beraber, "bu hükmün onaylanarak yürürlüğe girebilmesi için halkoyuna sunulması"nı zorunlu kılmıştır. Böylece, iktidarın, bir yıldan beri 1987'de olabilir de olmayabilir de diye sözünü ettiği erken seçime gidip gitmemek hususundaki kesin kararını vermesi için, halkoylamasını kamuoyunun nabzını yoklama ve propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu kampanya sırasında, seçmen çoğunluğunun eğiliminin iktidar lehinde olduğu sezgisini edinen Başbakan, erken seçim kararı vererek, bir gecede Meclisten çıkarttığı 10 Eylül 1987 tarihli ve 3403 numaralı kanunla, varolan seçim sistemi dışında antidemokratik esas ve usullere göre, çok kısa süreli "*acele*" bir seçime gitmiştir. İşte bu kanunu Devlet Başkanı, muhalefetin çağrı ve beklentilerine karşın, Başbakanca "*ıkna*" edildiğinden, jet hızıyla Resmi Gazete'nin 11 Eylül 1987 günlü ve 19571 Mükerrer sayısında yayınlatarak, yürürlüğe koymuştur. Anayasa değişikliği ile aynı nitelikte sayılabilecek ve o denli önemli olan Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarına ilişkin değişikliklerin, böylesine demokrasi ve Anayasa ilke ve kurallarıyla bağdaşmaz yönde sür'atle gerçekleştirilmesine Cumhurbaşkanının katılmış bulunmasının, "Anayasa, hukukun üstünlüğüne demokrasiye... bağlı"lık andıyla uyarlı olup olmadığı sorulabilir. Ne var ki, Devlet Başkanı ile hükümetin başı arasında bir süreden beri görölen uyum ve anlaşma sayesinde, Cumhurbaşkanının kanunları yayınlamakta ve kararnameleri imzalamakta engelleme, geciktirme ya da durdurma yoluna gitmediği gözlenmektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, TBMM, söz konusu 10 Eylül 1987 tarihli ve 3403 numaralı kanunun bir maddesinde, milletvekilleri seçiminin dönem bitmeden yenilenmesi hakkında hüküm sevketmekle, Cumhurbaşkanına bu noktanın da ikinci kez görüşölmesi için tasarını geri çevirme olanağı vermiş ve Anayasa Mahkemesi'nce uygunluk denetimi yapılabilmesine yol açmıştır. Oysa, Anayasa'nın 77. maddesi uyarınca, Meclis tarafından seçimin yenilenmesi işlemi, kanunla değil, bir yasama kararı biçiminde yapılmış olsaydı, bu aykırılık ve sakatlıklar söz konusu olmazdı. TBMM'nce yapılan seçimlerin yenilenmesi işlemine dahi Devlet Başkanı'nın müdahalesine imkan veren böyle bir düzenleme, ya iktidarın acelesinden veya bilgisizliğinden kaynaklanmış ya da Başbakan, kanunun geri gönderilmeyeceğinden emin olduğu için, bu yöntemde bir sakınca görmemiştir. Anayasa Mahkemesi bu kanunun iptali istemiyle açılan davada, ileri sürölmüş olsun, olmasın, bu önemli yetki aykırılığı için acaba ne der?

III. Cumhuriyet "*yürütme*"sinin Anayasa'ya karşı tavrı ve davranışları bu tür aykırı işlemlerle kalmayıp, "*yasama*"yı dilediği gibi kullanmaya ve Anayasa kurallarını açıkça askıya almaya kadar vamiştır. Gerçekten Başbakan, milletvekillerinin partiler arasında transferini kesinlikte yasaklayan Anayasa'nın 84. maddesini askıya aldığını ilan edebilmekte ve fakat iktidar aleyhindeki geçişleri önlemek için aynı hükmü Demoklasın kılıcı gibi ayrılanların başında sarkıtmayı sürdürmektedir. Böylece Meclis üyeleri, Hükümet şefinin, milletvekilliğinden düşürmek tehdidi altında iktidar partisinin tutsağı olarak, kişisel arzu ve hevesi yönünde hareket etmek zorunda bırakılmaktadır.

Nihayet, 1 Kasım 1987 günü yapılacak yenileme seçimlerinde, partilerin aday listelerine girmeyen milletvekilleri ile aday olabölenlerden kimilerinin, TBMM'nin toplantıya çağırılmasına yeterli sayıdaki imzalarıyla yaptıkları başvuruyu Meclis Başkanı önce bu koşul gerçekteşirse davet çıkarılacağını açıkladığı halde, iktidar partisi yöneticilerinin

işareti üzerine sonradan reddetmekten çekinmemiştir. oysa, Anayasa'nın bu konuya ilişkin hükmü (m. 93/3) çok açık ve kesin olup, aslında sürekli toplantı halinde sayılan Meclisin tatil durumuna son verilmesi isteminden ibaret olan bir müracaatı Başkanın uygulamaya koyma hususunda takdir yetkisi yoktur ve derhal gereğini yapması zorunludur. Başbakanın, Meclis Başkanını destekleme yolunda, toplantı çağırısı çıkarılmayarak Anayasa'ya karşı bir *"gelenek başlatıldığı"*nı söyleyebilmesi, Hukuk âleminde eşi olmayan ve olamayacak türden bir *"inci"* yaratmıştır.

Anayasal düzeyde gerçekleşen bu düzenleme ve uygulamalar pozitif hukukta siyasi rejimin eksenini durumunda bulunan Cumhurbaşkanının yerini, olgularda, Meclisteki çoğunluğu sayesinde Başbakanın almakta olduğunu açık-seçik ortaya koymaktadır. Başbakanın devlet yaşamında ve ülke yönetiminde yerinin ve rolünün gittikçe güçlenmesi ve tek yetkili kişi haline gelmeye yönelmesi, yasal düzenleme ve uygulamalarda daha belirgin biçimde görülmektedir.

YASAL DÜZENLEME VE UYGULAMALAR

III. Cumhuriyetin Başbakanı, devlet teşkilatının doğrudan doruya, mahnalli idarelerle kamu iktisadi teşebbüslerinin de kolaylı olarak gerçek ve etkili başıdır. Başbakanlık teşkilatı hakkındaki 10 Ekim 1984 tarihle ve 3056 numaralı Kanun tümü ile bu esasları geliştiren düzenlemeler yapmakta ve 4. maddesinde Başbakanın bakanlıkların *"en üst amiri"* olduğunu belirtmektedir. Başbakanlık teşkilatı, devlet idaresinin genel ve orta konularını içermekle yetinmemekte, hemen bütün bakanlıkların ayrı ayrı hizmet ve faaliyetlerini kapsayacak genişlikte örgüt ve görevlerle donatılmış bulunmaktadır. Bu örgütlerin ünvanlarını sıralamak bile bir fikir vermek için yeterlidir: Güvenlik işleri, Dış ilişkiler, Ekonomik ve mali işler, sosyal ve kültürel işler, Deniz işleri başkanlıkları.

Başbakan siyasi yönden *"bakanların"* üstü olmakla beraber; idari ve hukuki bakımdan *"bakanlıkların"* amiri durumunda sayılamaz.

Fakat merkezi idarede asıl sorun oluşturan husus; Başbakan nezdinde bulunan devlet bakanlarına, Cumhurbaşkanının tezkeresi ile, bakanlıkların görev ve yetki alanındaki kimi hizmet ve faaliyetlerin dağıtılabilesidir. Gerçi, Bakanlıkların kuruluş ve görev esasları hakkındaki 27 Eylül 1984 tarihli ve 3046 numaralı kanun (m. 4, 11) kamu iktisadi teşebbüslerinin ilgili bakanlıklarının Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile devlet bakanları olarak belirlenmesine olanak tanımaktadır. Ancak bu yöntemle, yalnız bakanlıkların ilgili kuruluşları (KİT'ler) değil, bağlı kuruluşların görev ve yetkileri de Devlet bakanlarına aktarılmaktadır. Örneğin, devlet bakanlarının görev konuları saptanırken, ekonomik ve ticari ilişkileri yönünden dünya ülkeleri bölgelere ayrılarak, herbiri bir bakanın yetki alanına sokulmuştur. Böylece, Sanayi ve Ticaret, enerji ve Tabii Kaynaklar, Bayındırlık ve İskan, Tarım Orman ve Köy işleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Ulaştırma, Dış işleri, Maliye ve Gümrük Bakanlıkları dış ilişkiler konusundaki görev ve yetkilerinden yoksun kalmıştır. Dış Ticaret ve Hazine Müsteşarlığı ile Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi'nin doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlı kuruluşlar olduğu gözönüne alınırsa, devletin tüm iktisadi, mali ve ticari hizmet ve faaliyetlerinin Başbakanın elinde toplanmış olduğu anlaşılır. Bütün bu alanı kapsamak üzere, Başkanlık teşkilatı hakkındaki kanun (m. 31) bir de *"Ekonomik işler yüksek koordinasyon kurulu"* öngörmekte ve bunun *"kimlerden meydana geleceği görevleri ve diğer hususlar(ının) Bakanlar Kurulunca tespit edilmesini"* kabul etmektedir. Bu kurul Başbakanın veya yardımcısının yönetiminde iktisadi ve sosyal işlerle görevli birkaç bakandan oluşmakta ve devletin iç-dış ekonomik, sosyal ve mali konularını düzenleyip kararlara bağlamaktadır. Böylece, bakanlıkların özünü oluşturan içerikleri boşaltılarak, devletin yönetimi tekelde birleştirilmekte, bu da

Başbakana ait olmaktadır. Bu durumda, iktidarın, bakanlıkların sayısını azalttığı ve bürokratik engelleri ve tıkanıklığı kaldırdığı iddiası yersiz ve geçersiz kalmakta; tam tersine, son olarak sayıları dokuza yükselen devlet bakanları birer hizmet bakanlığına dönüşmekte ve bu yüzden asıl bakanlıklarla aralarında sık sık görev ve yetki çatışma ve çekişmeleri çıkmakta ve devlet yönetimi karmaşa ve belirsizlik içine düşmektedir.

Çok sayıdaki bağlı kuruluşları ile esasen bir dev bakanlık olan Başbakanlık, merkez teşkilatı bakımından, bir *"bakanlıklar bakanlığı"* niteliğini de taşımaktadır. Şöyle ki, yukarıda işaret ettiğim hizmet birimleri, konuları ile ilgili bakanlıkların faaliyetlerini izlemek ve koordine etmekle görevli bulunmaktadır. Ayrıca, Bakanlıkların kuruluş ve görev esasları hakkındaki 3046 numaralı kanunun 21. maddesine göre; bakanlar görevlerinin yerine getirilmesinden ve yetkilerinin kullanılmasından Başbakana karşı sorumludurlar. Bu sorumluluğun yaptırım aracı olarak, Başbakanlık teşkilatı kanunu (m. 20), Cumhurbaşkanına bağlı Devlet Denetleme Kuruluna benzer, Başbakana bağlı bir Teftiş Kurul Başkanlığı kurmaktadır. Teftiş Kurulu, bütün kamu kurum ve kuruluşlarını, kamu iktisadi teşebbüslerini, vakıfları, dernekleri, kooperatifleri, işçi ve işveren teşekküllerini, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını her yönden teftiş, tahkik ve murakabe etmekle; imtiyazlı şirketlerle özel kuruluşları dahi mali yönden teftiş ve denetlemekle görevli ve yetkili kılınmaktadır. Başbakan, bu teftiş ve denetimi soruşturma gücü ile, Türkiye'de mevcut tüm resmi ve hususi kuruluş ve kurumları eli ve otoritesi altında tutabilecek durumdadır. Başbakanlık Teftiş Kurulu, Cumhurbaşkanının Devlet Denetleme Kurulu'ndan daha geniş görev alanına ve etkili yetkilere sahip bulunmaktadır.

Başbakanın devlet yönetimindeki bu genel ve üstün konumundan başka, özel kanun veya düzenleyici işlemlerle donatılmış olduğu kişisel yetkilerin hehpsini burada sayıp dökmek mümkün bulunmadığından; bu konuda birkaç örnekle yetinmek zorunluğu vardır.

1982 Anayasası (m. 134), yönetmelik çıkarabilecek organ ve makamlar arasında Başbakanlığa da yer verdiğinden midir bilinmez, III. Cumhuriyet döneminde Bakanlar Kurulu gittikçe artan sayıda yönetmelik düzenler oldu. Bunların bir bölümü kanunların öngördüğü düzenlemeler ise de; bazıları yasal dayanaktan yoksundur. Danıştay'ın II. Cumhuriyet rejimindeki içtihadına göre, yürütme ve idare kanundan güç almasa da düzenleyici işlemler yapabilir; fakat Anayasa Mahkemesi'nin içtihadınca, dün de bugün de, böylesi yönetmelik v.b. genel işlemler çıkarılması hukuken mümkün değildir. (14) Buna rağmen Bakanlar Kurulu, örneğin 2 Nisan 1986 tarihli ve 86/10553 sayılı kararnameyle (R.G., 3 Mayıs 1986-1906, s. 41-42), *Başbakana*, mevzuatın açık hükümlerine karşı, taksit, dolmuş, minibüs ve benzeri toplu taşıma araçları için büyük şehirlerde ihale yolu ile ticari plaka tahsis ve tevzii yetkisini tanımakta ve elde edilen paraları şoförlere ve bir polis vakfına dağıtmaya imkan vermektedir. (15)

Bunun gibi, Bakanlar Kurulu, yasal dayanağı kuşkuolu olan 25 Mayıs 1987 tarihli ve 283 sayılı kanun hükmünde kararname ile, Belediye kanununun 93. maddesini değiştirerek, görevine ilişkin bir suçtan dolayı hakkında soruşturma açılan Belediye Başkanı, İçişleri Bakanı tarafından kesin hükme kadar görevden uzaklaştırıldığında, yerine teklif edilecek belediye meclisi üyelerinden birini geçici olarak tayin etmek yetkisi *Başbakana* tanınmıştır. Yine anılan KHK ile, 3030 numaralı Büyükşehir Belediyesi'nin yönetimi hakkındaki kanunun 9. maddesine eklenen bir fıkrada, Başbakan aynı yolda yetkili kılınmıştır. Dikkat edilirse görülür ki, yukarıdaki yönetmelikte ve 283 sayılı KHK'de, *Başbakan adeta kendi kendine yetki bahşetmektedir*. Ancak, KHK'nin, dayandırıldığı yetki kanunlarının kapsamı dışında kaldığı kanısı baskın gelmiş olacak ki, alışılmışın tersine bir aydan kısa bir süre içerisinde, 20 Haziran 1987 tarihli ve 3394 numara ile İmar Kanununa eklenen bir fıkra ile, "imar planı hususunda belediyelere verilen bütün bu yetkiler *Başbakanın*

onayı ile geçici olarak Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na verilebilecektir." Böylece Başbakan, bir kanunun hükümlerini askıya alabilecek ve bir bakana mahalli idarenin yetkilerini kullanılabilecektir.

1960 öncesi siyasi iktidarının idama mahkum Başbakanı ile iki bakanının itibarlarının iadesini sağlamak için çıkarılan 12 Mayıs 1987 tarihli ve 3374 numaralı kanun, bunların "İmralı'da bulunan mezarları(nın) *Başbakanın uygun göreceği*, hizmetleriyle mütenasip bir yere törenle nakli" (m. 1) görevini vermekte ve yürütülmesini tek başına *Başbakana* (m. 4) bırakmaktadır. Ayrıca bu kanun, değişik yetkili İdare organı ve makamlarının idari işlemleriyle yapılması gereken bazı cadde, yol ve bayındırlık tesis ve eserlerine bu eski Başbakan ve bakanların adlarının verildiği hükmünü taşımaktadır (b. 2). Bu düzenleme biçimi, TBMM'nce kuvvetler ayrımı ya da organlar arasında işbölümü ilkesine uyulmadığını ve I. Cumhuriyetin kuvvetler birliği veya kaynaşması esas ve geleneğinin sürdürülmekte olduğunu göstermektedir. Başbakan, nedense, yürütmenin yetki alanına yapılan bu müdahaleye ses çıkarmamıştır. Belki de, mezarların nakli hususunda aldığı kişisel yetkiye karşı bir ödün vermeyi uygun görmüş; ya da böylesine hukuki inceliklerle hiç ilgilenmemiştir.

Erken seçim eğişik düzeyine girildiği sırada çıkarılan (103) ilçe kurulması hakkındaki 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 numaralı kanunun geçici bir maddesiyle, Bakanlar Kurulu'na, kimi koşullar çerçevesinde, daha (60) kadar yeni ilçe kurma yetkisi verilmiştir. Oysa Anayasa'nın 123. maddesi gereğince, İdarenin kuruluşu kanunla düzenlenir ve 5442 numaralı İl İdare Kanunu da, ilçelerin ancak kanunla kurulabileceğini vurgulamıştır. Bu itibarla söz konusu geçici madde, Anayasa ile yasaklanan yasama yetkisinin yürütmeye devrini içermektedir. Anılan hüküm, KHK çıkarma yetkisini açıkça vermiş olsaydı, belki geçerli sayılabilirdi. Bu yol belirtilmediğine göre, Bakanlar Kurulu'na ilçe kurma yetkisi tanıyan geçici madde Anayasa'ya aykırıdır. Ayrıca, ilçe teşkilatı, milletvekilleri ile İl Genel Meclisi üyelerinin seçim çevrelerini doğrudan doğruya belirlediğinden; bu konuda hükümete verilen yetki, ülkenin siyasi coğrafyasını etkileyecek nitelik ve güçtedir. Bu bakımdan, Anayasa'nın "demokratik hukuk devleti" ilkesiyle bağdaştırılması mümkün değildir. Bundan başka, bir yerde ilçe kurulması, oraya yeni kamu hizmet ve faaliyetlerinin götürülmesi ve işletilmesi zorunluğu taşıdığına göre; bunların gerektirdiği masrafların karşılığını, Bakanlar Kurulu ödenek olarak Bütçeye ekleyemez. Geçici madde, Bakanlar Kurulu'na personel kadroları ihdası yetkisini tanımış ise de; ödenek koymak olanağı vermezdi. Bunun gibi, kurulacak her yeni ilçe, daha önce sınırları kanunlarla saptanmış ilçelerin ve belki de komşu illerin yüzölçümünde değişiklik yapacağından; Bakanlar Kurulu yeni ilçeleri belirlerken, kararname ile söz konusu kanunları değiştirmiş olacaktır. Bu nedenlerle, yürütmenin ilçe kurma yetkisi Anayasa'ya uygun bulunmamaktadır. Nihayet, seçimler öncesinde veya sonrasında siyasi iktidar, elinde tuttuğu bu imkanı, ilçe haline getirilebilecek yöreler halkı üzerinde oy karşılığı ödül ya da ceza olarak kullanabilir. Söz konusu yetki bu yolda kullanıldığı takdirde, yönetimin objektifliği ve dürüstlüğü esasları sarsılır. Cumhurbaşkanının böyle bir yetki saptırmasına izin vermeyeceği hatıra gelebilirse de; Başbakanın "*ikna*" gücü karşısında pek direnemeyeceği söylenebilir.

III. "Cumhuriyetin "*yürütme*"si uygulamada o denli "*kuvvetli icra*" olduğunu göstermektedir ki, kanun alanında bulunan konuları alelâde kararname ile düzenlemekle yetinmemekte; ancak Anayasada öngörülebilecek yeni bir tür olağandışı, ayrık hukuki rejimi kanun hükmünde kararname ile ihdas etmiş bulunmaktadır. Şöyle ki, 10 Temmuz 1987 tarihli ve KHK 285 sayılı "*Olağanüstü Hal Bölge Vâliliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*", (16) Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusunda yer alan sekiz ilde uygulanmakta olan Sıkıyönetimin sona ermesinden itibaren süresiz geçerli olmak üzere, Sıkıyö-

netim ve Olağanüstü hal rejimleriyle ortak yanları olmakla beraber, bunların farklı yönleriyle Anayasa'da yeri bulunmayan kendine özgü yeni olağan dışı bir statü düzenlemektedir. Her ne kadar KHK'nin, Anayasanın 121. maddesiyle 25 Ekim 1983 tarihli ve 2935 numaralı Olağanüstü Hal Kanunu'nun 4. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak çıkarıldığı, başlangıcında belirtilmekte ise de; bu hükümler, usulüne göre olağanüstü hal ilan edilmiş yerlerde, 2935 numaralı kanun çerçevesinde Bakanlar Kurulu'nca "*olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda*" somut ve özgül tedbir ve kararların KHK ile alınmasına imkan tanımaktadır. Yoksa anılan Anayasa ve kanun maddeleri, yepyeni bir olağanüstü hal rejimini yaratmak yetkisini vermemektedir. Çünkü, olağan anayasal düzen dışında, ne gibi olağan dışı, ayırık rejimlerin kurulabileceğini Anayasa'nın kendi öngörmüş ve bunların statülerini de kanunların saptamasını emretmiştir. Bu olağandışı, ayırık rejimlerin iki çeşit Olağanüstü hal, Sıkıyönetim, Seferberlik ve Savaş halinden ibaret bulunduğunu ve hangi esaslara göre kanunlarla düzenleneceğini Anayasa açıkça ve kesinlikle göstermiştir (m. 120-123). Söz konusu olağandışı, ayırık rejimlerin statüleri de düzenlenip yürürlüğe konmuştur. Bunlardan ayrı, farklı veya karma bir olağandışı rejimi kanun koyucu dahi ihdas edemez ve bunun için Bakanlar Kuruluna yetki veremez ve devredemez. Aksi takdirde, bu ayırık rejimlerin Anayasa'da öngörülüp, esaslarının saptanmasına gerek yoktu.

Oysa, 285 sayılı KHK, saydığı illerde, mevcut Olağanüstü hal rejimini ilan ve tatbik etmiyor, "*Olağanüstü Hal Bölge Valiliği*" adıyla bambaşka bir statü düzenleyip uygulamaya koyuyor. Bakanlar Kurulu, daha önce, 2935 numaralı Olağanüstü Hal Kanununda, 201 sayılı KHK ile değişiklik yapmış idi ise de; bu işlem yöntemi dahi eleştirilmiş ve hukuka aykırı görülmüştür. (17) KHK 285, Olağanüstü Hal Kanununu bir kenara iterek, Doğu ve Güneydoğu illeri için "Bölge Valiliği" ünvanı altında yeni bir yönetim rejimi getirmektedir. Bu rejimin konulması ve kaldırılması TBMM'nin bilgi ve onayı dışında, yalnızca Bakanlar Kurulu'nun, takdir ve kararına bağlı görünmektedir. Gerçi, Anayasa gereğince (m. 121/3), bu KHK Meclisin onayına sunulmuş ya da sunulacaktır; lakin bunun "Meclisce onaylanmasına ilişkin süre ve usul", henüz yeni İçtüzük yürürlüğe konmamış olduğu için, bilinmediğinden ve işlemediğinden; siyasi denetimden de geçirilemeyecektir. Ayrıca KHK, 2. maddesinde, "Bakanlar Kurulunca Olağanüstü Hal Valiliği kaldırılabilir veya sınırları değiştirilebilir" denildiğine göre; TBMM'nin bu hususta bir müdahalesi öngörülmediği anlaşıyor. Aynı yönde olmak üzere, KHK'nin 4. maddesinin (j) bendinde, Bölge Valisinin emrindeki kuvvetleri gereğince mücavir illerde hareketin takibi maksadıyla görevlendirebileceği ve mücavir illerin, Bölge Valisinin talebi, İçişleri Bakanlığı'nın teklifi, Başbakanın onayı ile belirleneceği kabul edilmektedir. Bu hükme göre, yetkililerin yönetimiçi bir işlemle, üç ili daha olağanüstü hal bölgesine ithal ettikleri haber verilmiştir. (18) Böylece, söz konusu olağandışı rejimin uygulama alanı, hem Bakanlar Kurulu'nun, hem de TBMM'nin bilgisi ve istenci dışında genişletilmiştir.

Esasen, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği yönetiminin, Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal rejimlerinden farklı yanları bunlardan ibaret değildir. Örneğin Bölge Valiliği, Olağanüstü Hal'de olduğu gibi Başbakanlığa değil, İçişleri Bakanına bağlı olup, bu Bakan, Valinin gerekli gördüğü yetkilerini re'sen kullanabilir. Yalnız bu KHK hakkında değil, Bölge Valisine tanınan yetkilerin kullanılması ile ilgili tüm işlemler hakkında da iptal davası açılamaz.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da varolan sonuçlar ve çıkan olaylar hakkında hiçbir somut ve özgül tedbir, çare ve çözüm içermeyen 285 sayılı KHK, türü kendine özgü olağandışı, süresiz ayırık bir rejimin hukuki statüsünden ibaret olmak itibarıyla, Anayasa ve demokratik hukuk devletine tümü ile aykırı bir işlemdir. Ne yazık ki, yargı denetimi dışında tutulduğundan, herhangi bir yaptırıma da çarptırılmaz.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'nin bugünkü siyasi rejiminde Cumhurbaşkanı, Anayasa'da ve onu hazırlayanların kafasında, "yürütme"nin içinde değil, tüm devlet yapısında üstün ve ayrıcalıklı bir konuma ve önemli sayısız yetkilere sahip bulunmaktadır. Ancak bu kuramsal durum, genel oydan çıkmayan, parlamentoda dayanıldığı bir çoğunluğu bulunmayan ve tekrar seçilemeyen devlet başkanının, siyasi iktidarı elinde tutan gruba uyma zorunluğu yüzünden, olgularda gerçekleşemezdi. Cumhurbaşkanının, haiz olduğu yetkiler itibarıyla, politika arenasında tarafsız hakem rolünde bir devlet başkanı olması da çok güçtür.

Bu bakımdan, Devlet Başkanının, III. Cumhuriyetin dört yıllık uygulamaları boyunca adım adım, görev ve yetkilerini etkilerini iktidar partisinin ve liderinin istekleri yönünde yerine getirir ve kullanır olmasına şaşmamak gerekir. Bu süreç içerisinde, Mecliste mutlak çoğunluğa sahip bulunan iktidarın başı, sert parti disiplini sayesinde ve zayıf muhalefet karşısında, siyasi sorumluluk kaygısından da bağışık olarak serbesetçe icraat yapmak imkanına kavuşmuştur. Cumhurbaşkanına da, inceleme ve denetim gezileri ile törensel etkinlikler yapmaktan başka birşey kalmamaktadır. Hükümetin, Anayasa ve kanunlara uygun olarak yürütme yetkisini ve görevini kullanması ve yerine getirmesi gerekirse de; Devlet Başkanı bunu sağlamak gücünden yoksun bulunduğu gibi; bağımsızlığını yitiren yargı organları da etkili bir denetim yapabilmekten uzaktır.

İşte bu nedenlerle, yürütmenin gerçek gücü devlet başkanından başbakana geçmiş; siyasal ve yargısal denetimlerden azade tam bir serbestlik içinde kullanılabilir olmuştur. Bu itibarla, iktidarın icraatı, anayasal ve yasal düzenleme ve uygulamalar düzeyinde tümü ile hukuk dışında cereyan edebilmiştir. Böyle bir tutum ve davranış içinde bulunan bir "yürütme" ise, "kuvvetli icra" değil, ancak "kişisel iktidar" oluşturur; bu nitelikte bir iktidar da sonunda "keyfi yönetim"e dönüşür.

Nitekim, yukarda irdelemeye çalıştığım siyasi iktidarın hukuk planındaki etkinlikleri, Türkiye'nin demokratik hukuk devleti niteliğini giderek yitirmekte olduğunu sergilemektedir. Esasen sınırlayıcı, kısıtlayıcı ve yasaklayıcı hükümlerle dolu olan 1982 Anayasasına ve Askeri yönetimin düzenlemelerine dahi uymak istemeyen bir iktidardan ülkede gerçek demokratik istikrarı ve gelişmeyi sağlaması beklenemez. Bu bakımdan, Başbakanın, yazımları bile doğru ve düzgün olmayan her yeni kanunun "reform", "inkilap" ya da "devrim" yaptığını ve topluma "çağ atlattığı"ni iddia etmesi, hiç kimseyi kandıramayacak boş sloganlardan ibarettir.

Türkiye'nin kalkınma ve çağdaşlaşma yolunda izlediği model siyasi rejimini de belirlemekte ve yönetime az gelişmiş ülkeler demokrasisi niteliğini kazandırmaktadır. Böyle bir sistemde ise, "yasama" ve sivil toplum karşısında, hukuk çerçevesinde icraatta bulunan "kuvvetli icra" söz konusu olmayıp, herşeye egemen olmak isteyen, kendini hiçbir kayıtlı bağlı saymayan ve denetim dışında kalan yalın bir "güç" vardır.

Eylül 1987

NOTLAR

- 1) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima II, Cilt 14, s. 411, aktaran T. Bekir BALTA, "Türkiye'de yasama-yürütme münasebeti", in *İncelemeler*, AÜSBF yayınları, No: 100/82, İdari İlimler Enstitüsü yayınları, Ankara 1960, Sayı: 9, s. 18.
- 2) Bahri SAVCI, "Türkiye'de Meclis-Hükümet münasebetlerine bir bakış", in (1) dipnotta anılan *İncelemeler*, s. 57-82, Yavuz ABADAN-Bahri SAVCI, *Türkiye'de anayasa gelişmelerine bir bakış*", AÜSBF yayınları No: 94-76, İdari Bilimler Enstitüsü yayınları, Sayı: 7, Ankara, 1959, s. 77-79; T. Bekir BALTA, "Tebliğ ve Açıklamalar", (1) dipnotta anılan *İncelemeler*, s. 1-55 ve *Türkiye'de yürütme kudretli*, AÜSBF yayınları, No: 114-96, İdari İlimler Enstitüsü yayınları, No: 10, Ankara, 1960, 55 s.

- 3) Bülent TANÖR, *İki Anayasa 1961 ve 1982*, Beta Basın-Yayın, İstanbul, 1986, 85-92.
- 4) 17 Mayıs 1987 tarihli ve 3361 numaralı kanunla yapılan Anayasa değişiklikleri arasında, siyaset yasağına ilişkin Geçici 4. madde yürürlükten kaldırılmış ve bu hüküm, 6 Eylül 1987 günü gerçekleşen halkoylamasında, çok az farklı Evete onaylatılmıştır.
- 5) "Türkiye'de anayasa yargısının işlevi ve konumu", in *Anayasa Yargısı*, Anayasa Mahkemesi yayınları No: 4, Ankara, 1984, s. 57-87 ve *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, 1984, s. 3-27.
- 6) "Türkiye'nin siyasi rejimi", *Yeni Gündem Dergisi*, 1-15 Mayıs 1985, Sayı 2w1, in "*Demokrasilerde*" Eki 1, s. 6-7.
- 7) Aynı yönde: B. TANÖR, *anılan kitap*, s. 120: Devlet başkanına ait "... görev ve yetkiler, Anayasanın da açık ifadesiyle yasama, yürütme ve yargı ile ilgili olanlar şeklinde belirtildiğine göre, adeta Cumhurbaşkanının kişiliğinde kısmi bir kuvvetler birliği sistemi oluşmaktadır."
- 8) Cumhurbaşkanının bu yöndeki tutum ve davranışları hakkında bak: L. DURAN, "Devlet Başkanının tedirgin konumu", *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1986, s. 2.
- 9) Aksi görüş: Ergun ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin yayınları, 1986, s. 313.
- 10) Aksi görüş: E. ÖZBUDUN, *anılan kitap*, s. 310-316.
- 11) "Anayasa'nın değiştirilmesi" prosedürünü düzenleyen 175. maddesinin, 17 Mayıs 1987 tarihli ve 3361 numaralı kanunla değişik (R.G. 18 Mayıs 1987-19464 Mükerrer) yeni şeklinde, bu tür kanunların halkoyuna sunulması olasılıkları artmıştır.
- 12) Sedat ERGİN'in, "*Cumhuriyet*" Gazetesinin 17, 18, 19 ve 22 Kasım 1986 tarihli sayılarındaki haber-yorumları, Erdal İnönü ve Bülent Ecevit ile söyleşileri.
- 13) "Başbakan Özel, Genelkurmay Başkanlığı için kararını nasıl verdi? -Gün Gün Operasyon", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Temmuz 1987, s. 1, 8, "Evren'e göre suçlu basın", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1987, s. 9; "Evren'in elinden birşey gelmedi", yazar Uğur MUMCU'nun Org. Necdet ÖZTORUN ile söyleşisi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1987, s. 9.
- 14) Bu konuda bak: Turgut TAN, "Anayasa Mahkemesi kararları ışığında yürütmenin düzenleme yetkisi", in *Anayasa Yargısı II*, Anayasa Mahkemesi yayınları, No: 7, Ankara, 1987, s. 203-216; L. DURAN, "Düzenleme yetkisi özerk sayılabilir mi?" *İÜHF İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Yıl 7 (1983), Sayı 1-3, s. 33-42; L. DURAN, "Anayasa Mahkemesine göre Türkiye'nin hukuk düzeni", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, Mart 1986, s. 13-18 ve 20-22.
- 15) Bu kararnamenin irdelene ve eleştirisi için bak: L. DURAN, "Peştemallık ve ulûfe ya da kolluk yetkisinin paraya çevrilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, Mart 1987.
- 16) (R.G. 14 Temmuz 1987-19517). Bu KHK'nin İstanbul'da Cumhurbaşkanının başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilen asıl metninde (m. 4-d); Olağanüstü Hal Bölge Valisinin, sadece Jandarma Asayiş Komutanlığına değil, bu komutanlığın "emrine giren veya harekât komutasına verilen diğer kuvvet birlikleri" ve ne görev verebileceği öngörülmüş iken; Resmi Gazete'de yayınlanan biçiminde bu hüküm, her nedenle ve nasılsa yer almamıştır. Başbakanlıkça bu "açıklama"nın farkına varılması üzerine, esas KHK 285'in kararlaştırıldığı 10 Temmuz 1987 tarihini taşıyan 286 sayılı KHK ile, m. 4.f.2'nin (d) bendine, yukarıda yazılı hüküm eklenmiş ve Resmi Gazete'nin 15 Temmuz 1987 günlü 19518 Mükerrer sayısında yayınlanmıştır (Bak. Cüneyt ARCA YÜREK, "Sivil paşalı sikiyönetim", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1987).
- 17) T. TAN, "Kanun hükmünde kararname uygulaması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 4, Aralık 1984, s. 45-46.
- 18) "*Cumhuriyet*" Gazetesi, 15 Ağustos 1987 günlü sayısı, s. 1 ve 11.

İNSAN HAKLARI: TEMELLENDİRİLMESİNDEN TANIMLANMASINA

Mehmet Semih GEMALMAZ

I- KAVRAMIN İÇERİĞİNİ SAPTAMADA SORUNLAR

Kavramların da bir yaşama gücü ve yaşama çizgisi vardır. Hoyrat ve yoz kullanımda aşınırlar. anlam yükü ve değerinde bir eksilme doğabilir. Aslında, kavramın belirli bir tarihsel evrede üstlendiği işlev, yani onu kullananlar için karşıladığı anlam, zorunlu biçimde, tarih açısından görece ve geçicidir. Nedir, bu bağlamda altı çizilen, daha çok kötü kullanımın yarattığı bıkkınlıktır. Kısacası, kavram yorgun düşer ve umulan etkiyi sonuçlamaz, beklenen iletişimi kuramaz olur. İşte günümüzün rafa kaldırmaya aday konumuna hızla girmekte olan kavramlarından birisi de İnsan Hakları'dır (1).Gerçekten de geriye doğru kabaca bir bakışla bile, bu çizginin yazgı ortaklarını kolaylıkla görebiliriz: "Özgürlük", "tolerans", "demokrasi", vb., hemen hepsi sorumsuz dil kullanımının olumsuz etkilerine uğramışlardır.

Ne var ki, bu, gerçeğin yalnızca bir yüzü. Arka yüz farklı. Şöyle açılabilir. Örneklenen türden kavramların niteliklerinden kaynaklanan özgünlükleri, direni güçlerini de sergiler. Çünkü bu kavramlar, doğrudan "insan"a, insan "yaşamına, onun edimlerinin "sınırlar"ına ilişkindir. Nitekim hiç umulmadık bir zamanda ya yeniden boy gösterirler ya da kendi işlevlerini yüklenecek yeni bir kavramın türetilmesine olanak hazırlarlar.

Örneklenen ya da bu bağlamda ele alınabilecek kavramlarla anlatımlanmak istenen düşünlerin, genel çerçevede, aynı amaca yönelik yahut birbirlerinden temelde kopuk bulunmayan, belkiliyle koşut anlamları olan içerikte bulunduğu izlenimi edinilebilir. Şu nedenle: Önceleri özgürlük için, adalet için, tolerans için söylenenler, şimdi bir bakıma, insan Hakları kavramı ile yinelenmekte, yeniden vurgulanmaktadır. Ne ki, bu, oldukça yüzeysel, aynı anlama gelmek üzere de yanıltıcı değerlendirmedir.

Bu kavramların temel öngörülerinde kimi ortak yönlerin saklı kaldığı doğrudur. ancak, asıl belirleyici niteliği şu açıda görmek gerekir. Her yeni kavram, hem insan ilişkilerinden kaynaklanan gereksinimlere yanıt getirme işlevi ile yüklü olması ve hem de dilsel gelişmelerin kendi dinamiğine bağlı bulunması nedenleriyle, bir öncekinden daha kuşatıcı ve gelişmeye açık kılıcıdır. Bu yönüyle düşünüldüğünde İnsan Hakları kavramı, kullanım biçiminden doğmuş tüm sorunlarına karşın, içeriğindeki zenginleşme, gelişme ile çağımız insanının, belki de, geleceğe bakabileceği biricik entellektüel varlığıdır.

Sağlıklı dil bilinci ölçeklerinden birisi kavramların sorumlulukla kullanılması ise, yapılacak ilk iş, onlara açıklık kazandırmaktır. Kavram üzerinde netleşme sorunu, İnsan Hakları örneğinde karmaşık olduğu gibi kolaydır aynı zamanda.

A- Olumsuz Etkiler

İnsan Hakları kavramını netleştirmeyi karmaşık bir olgu kılan olumsuz etkiler şöyle sıralanabilir:

1. İçerikte yoğun bir zenginleşme izlenmektedir. Kavramı netleştirmeyi, sınırlarını belirlemeyi güçleştiren bir etmendir bu. Açık ki, bu zorluk, temelde olumlu bir gelişmenin işaretidir; yeni yaşama durumlarını haklaştırmaktadır.

2. Sonucu kadar kaynağında da olumsuz etkiye gelince: Bir yanda ulusal düzlemde siyasal erk ve topluma ekonomik entellektüel açılardan egeyen olan çevreler, diğer yanda uluslararası güç odakları uluslararası düzlemde, kavramın içeriğini oluşturmaya, yönlendirmeye, güdülemeye çalışmaktadırlar. Bu girişimler, kavramın anlamına ilişkin değerlendirmeler enflasyonunu körüklemektedir. Farklı ideolojik ya da siyasal seçişe dayalı yaklaşımların nesnel doğru biçiminde sunulması gibi...

3. Tutarsız ya da çelişkili yaklaşım ve tutumlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu durum daha çok, devletlerin uluslararası siyasada çifte standartları uygulamasından kaynaklanmaktadır. Ulusal düzlemde de, farklı toplumsal kesimlere farklı ölçütleri kullanarak yaklaşılması örnekleri yaygındır. Bunlara bağlı olarak, İnsan Hakları alanında bir siyasallaşma sorunu vardır.

4. İnsan Hakları interdisipliner bir kavramdır. Farklı mantık, teknik ve yöntemlerin dikkate alınmasını, terminolojik ayrımlara özen gösterilmesini gerektirmektedir. Bu konudaki özensizlik ciddi bir sorundur.

5. İnsan Hakları çok-boyutlu bir alandır. Bir çok disiplinin eşgüdümü biçimde sistematizasyonunu gerektirir. Alan ve sınırlar kesin biçimde saptanmadığında, disiplinlerin birbirinden diğerine geçiş sapmalarına yol açabilmektedir.

6. Çoğu kez, hakkı tanıyan/düzenleyen ile hakkı koruyacak olan ve ona aykırı düşenin, devlet gibi, aynı ve tek varlıkta belirmesi, değişen koşullara göre değişen, bu anlamda tekdüzelik ve istikrar içermeyen yaklaşımların kavrama yerleştirilmesinde etmendir.

B- Olumlu Veriler

İnsan Hakları kavramını netleştirmek, bir bakıma, kolaydır. Çünkü,

1. Neresinden bakılırsa bakılsın İnsan Haklarından söz etmek, önünde sonunda, İnsan Haklarının "korunmasını" gündeme getirmektir. Bu da, kavramın interdisipliner ve

çok-boyutluluk niteliklerine karşın, sorunun teknik "hukuk" bağlamında irdelenmesini gerektirir. Doğal olarak da, hukuk terminolojisi öne çıkar. Böylece kavram üzerinde netleşmenin önkoşulları olan, nesnellik, genellikle ve kapsamlı bir consensus olanağı doğa-bilecektir.

Hukukun öne çıkarılmasının başlıca yararı, kavramın içerisinde bulunduğu yoğun siyasallaşmışlıktan arındırılması gereğini (2) gerçekleştirmenin elverişli aracı olmasıdır.

Hukukun işlevi, bu açıdan iki yönüyle önemlidir. İlk açı, güncelliktir. Güncel olan, aynı zamanda gündemde de olandır, sahip olduğu araç ve teknikler bakımından Hukuk ve özellikle uluslararası Hukuk, siyasallaşmışlığı arındırma kapasitesindedir. İkinci açı, evrenselliktir. Uluslararası consensus, kavramın evrensel ölçütlerle temellendirilmesine bağlıdır. Uluslararası Hukuk ve uluslararası barış, işbirliği ve anlayışın da bu hukuk bağlamında geliştirilmesi, kapsamlı bir consensus ve evrensellüğün elverişli aracıdır.

Kuşkusuz, hukukun getirildiği bu üstün konum, sorunların bütünüyle çözüldüğü anlamına gelmez. Bu kez sorun kaçınılmazlıkla, hukukun ideolojik arka yüzünün ne olduğu ve ideolojik konuma bağlı olarak zorunlu biçimde göreceği işlevin evrensel insan Hakları öğretisini kurmaya uygun olup olmadığına odaklaşır. Bununla birlikte, kimi temel ölçütler saptanabilir.

II- HUKUK KAVRAMI OLARAK İNSAN HAKLARI

İnsan Hakları öğretisinin eksenini ve amacı olan insan, hak sahibi olan "kişi"dir. Kişi olmak, hukukun insana yüklediği bir niteliktir (3). Bilindiği gibi, kişi terimi sadece gerçek kişiyi karşılamaz; tüzel kişiyi de kapsar. Bu nedenle, İnsan Haklarının bu kolektif boyutunun da gözönüne alınması zorunludur. Tüzel kişilerin hak sahipliği konusunda en tipik hukuksal metin Federal Alman anayasasının (md.19/III) hükmünde belirir: "Ulusal tüzel kişiler de, doğaları elverişli olduğu ölçüde temel haklardan yararlanır."

Hukuksal açıdan varlaşma koşuludur kişi olmak. Bu kişi, yalnızca hak sahibi değildir, özgürdür diğer yandan. Ama özgürlük, kişinin ona sahip kılınmasına öngelen bir süreçte de kişiyle ilişkilendirilmiştir. Bugün artık aşılış bir görüş olan bu yaklaşım, özgür olanın, hak sahibi kişi olduğu anlayışıdır. Bu yönüyle klasik bireyci öğretilerdir. Kişiyi, hukukun --aslında yaşamın-- ereği kılan ve hak sahibi olmanın kişiye doğal biçimde yapışık özgürlüğünden kaynaklandığı varsayımına dayanan "Doğal Hukuk", "Doğal Haklar" öğretileridir.

Aşılan bu görüş yerini, kişi teriminin, birey olmayı aşan, toplumsal-tarihsel gerçekliği içinde ekonomik, toplumsal ve entellektüel hak ve özgürlüklere ya da olanaklara sahip insan anlayışını karşılaması sürecine bırakmıştır. Çağcıl anlamı budur. Olgusal temeli ise, kişi olmaklığı, insan-toplum etkileşiminin belirlenmesidir.

Etimolojik çözümleme, "hukuk" teriminin irdelenmesini gündeme alır. Hak ile, kökençe, aynı sözcükle karşılanıyor hukuk terimi (4). Romalıların kurduğu bu ilişki, hakkın da hukuk gibi, devlet tarafından oluşturulduğu, düzenlendiği düşüncesine yol açmıştır. Büyük ölçüde bu yaklaşımın etkisiyle, hakkın statüleştirildiği kişi/devlet düalizmi, hatta karşıtlığı görüşleri geliştirilmiştir.

İnsan Hakları dendiğinde, özgürlükler çağrışmaktadır. Günlük dilde, hak ve özgürlük terimleri çoğun birbiri yerine kullanılmaktadır. Yasakoyucular da, hukuk metinlerinde her iki terime birden yer vermektedirler. Çağımızın anayasalarından başka, eski metin-

lerde, örneğin Magna Carta Libertatum'da da, bu terimle birlikte kullanıldı (5). Bunun nedeni, hak ve özgürlüğün, birbirlerini tamamlayan iki kavram olmalarıdır (6).

Klasik bakış açısından hak, ancak örgütlenmesini tamamlamış düzenli bir toplumda ortaya çıkabilir. Başka deyişle hak, ancak toplum içinde doğabilir. Bu nedenle İnsan Hakları, doğuştan gelme değil, toplumca tanınan haklardır (7). Kısacası, bu açıda hak, özgürlüklerin yasalarla güvence altına alınmış biçimidir (8). Nedir, biçimsel hukuk kalıbı anlamında yasaların ötesinde bir şeydir hak. Zira hak, özgürlükleri koruyan, onu kurum-sallaştıran, yeni bir baskının yokluğu biçiminde somutlaşan bir özgürlüğün, hukuksal kılık altında görülmesidir. "Nitekim, hak sahibi olmak dendiğinde, hissederiz ki, sahip olunan bir şeyler verilmiş- kabul edilmiş- ve hukukla güçlendirilmiştir. Her hangi bir haktan söz ettiğimizde, aslında, yönetimin o şeyleri yapmamıza, o hakkın gerektirdiği eyleme izin verdiğini ve durdurmak isteyenler çıkarsa yardımımıza geleceğini ifade ederiz." (9). Kuşkusuz ki, hakkın içinde, teknik bir hukuk süreci olan düzenleme olgusu vardır. Ama hakkı sadece, yasa yapma erkini elinde tutan güce indirgemek, açıkça, hak ile bir yaşama durumunun haklaştırılması arasındaki diyelaktik ilişkiyi, o durumu haklaştırma konusunda erke yönelen istemleri ve mücadeleyi gözden kaçırmak olacaktır. O halde, bu ilişkide temele alınması gereken, "olanaklar"dır. Bir seçme olanağı demek olan özgürlükten beslenen hak, aynı zamanda o olanakları değerlendirme seçeneğini verecektir. Bu bağlamda insan Haklarına bakıldığında görülmektedir ki, hakların hukuksal geçerlilik kazanması, yani pozitif hukuka geçmesi zamana, mekana ve koşullara göre değişmektedir; ancak özgürlük ilkesinin insan Haklarının temeli oluşu saklı kalır. (10)

Hukuksal pozitivist yaklaşımın dar teknik hukuk terminolojisi ile belirtilirse, hak, hukukla korunması ya da güvenceye kavuşturulması gereken bir "çıkar"dır. (11)

Bu saptamalar, teolojik kaynak bir yana bakılırsa, insan Haklarının kaynaklarını sistemleştiren Doğal Hukuk kuramı, Hukuksal Pozitivist kuram ve kısmen de Sosyolojik kuramın (12) yaklaşımlarına işaret etmektedir.

Olgular tarihinde yapılacak gözlemlerle de bir tanıya ulaşmak olası. Bu açıda hak, her evrede egemen siyasal erk tarafından --egemenliğin ele geçiriliş biçimi bir yana-- tanınmış/düzenlenmiş ve bu süreç ile de meşrulaştırılmış ya da buna çalışılmıştır (13). Tarihsel bir gerçek olarak hak-özgürlük ayrımının pratikteki sonucu, siyasal erkin, kişi hak ve özgürlükleri alanını sınırlandırma yetkisinin altının çizilmesidir.

Tarihsel gözlem şu çıkarıma da olanak vermektedir: ilerlemenin toplumsal yaşamdaki yansımaları, hukuksal yapıları değişime zorlamaktadır. Yeni oluşumu hukuksallaştırmadaki tempo yavaştır. Bunu, statükonun mantığı gereği değişim karşısında direnmek eğiliminde bulunması, dahası bir boyutla istikrar ögesinde dayanağı bulan hukuksal güvenlik sağlama kaygısı ile açıklamak belki olasıdır. ancak belirleyici etmen, siyasal erkin, yeni özgürlükleri düzenlemek, özgürlükler alanını genişletmek ve yoğunlaştırmak çabasını tabandan zorlanmadıkça etkin biçimde göstermediğidir.

III- TANIM DENEMELERİ

İnsan Hakları kavramı, bir çok yazarın katıldığı gibi, bu alandaki terminoloji içerisinde -ki bunlar arasında "kişi hak ve özgürlükleri", "kamu özgürlükleri", "temel haklar", vb. sayılabilir- anlam bakımından en geniş olanıdır ve özellikle, insanların sahip olması gereken "ideal haklar" listesi olduğu üzerinde durulmaktadır (14).

M.Cranston yaptığı "pozitif haklar-moral haklar" düalizmi çerçevesinde İnsan Haklarını, hem pozitif hukuk içerisinde düzenlendiği kadarı ile Pozitif Haklar hem de örneğin

BM Bildirisinde geçen "herkes" teriminde formüle edildiği gibi, sahip olunması gerekenler anlamında Moral Haklar bütünü biçiminde kavramaktadır (15).

W. Blakstone, İnsan Haklarının bir seçme gücü, serbest istenç, doğal özgürlük verdiğini söylemektedir. Ona göre, hakların bu kimliği, Fransız Devrimi ile siyasal ve evrensel boyutlar kazanmıştır (16). Bugün bu anlamdaki hakların, artık klasik haklar sınıflandırması içerisinde kaldığı bilinmektedir.

Nitekim H. Coing'e göre, modern Doğal Hukuk kuramının özünü İnsan Hakları oluşturur ki, töresel bir varlık olarak insanın değer oluşuna saygı duyulması için töresel bir postüla üzerinde temellendirilir. Bu postüla, Hak düşüncesinden (idea of Right) çıkartılır (17).

J.E.S. Fawcett ise, aynı kuramsal çerçeve içerisinde kalarak şu ilginç yaklaşımı yapmaktadır: "İnsan Hakları, bazan Temel Haklar (Fundamental Rights) ya da Esas Haklar (Basic Rights) yahut yahut Doğal Haklar biçiminde adlandırılıyor. Temel Haklar ya da Esas Haklar olarak genellikle anayasada düzenlendiklerinden yürütme ya da yasamanın tasarrufu ile kolayca kaldırılamazlar. Doğal Haklar olarak ise, erkek ve kadının doğasına giriktirler. Başka deyişle, tıpkı İngiltere'deki Common Law gibi, yeryüzündeki bütün erkek ve kadınların paylaştığı haklar olarak, bunlar, Ortak Haklar (Common rights) biçiminde de adlandırılabilir" (18).

Toplumcu açıdan soruna yaklaşan bir başka görüş ise, her insanın belli başlı gelişme koşullarını benimseyip bunlara saygı duyan ve anayasalarca güvence altına alınmış bağlayıcı hakların tümüne birden İnsan Hakları denir biçiminde bir tanımla yeğlemektedir. Temel Haklar ya da Yurttaşlık Hakları diye de bilinen İnsan Hakları, insanın içinde yaşadığı toplumdaki konumunun yanısıra, devlet ile olan ilişkisini de belirler yaklaşımı aynı görüşün uzantısıdır (19).

Rene Cassin ise İnsan Hakları bilimini, her insan kişiliğinin gelişmesi için vazgeçilmez olan hakları ve özgürlükleri belirleyerek, insan onurundan devinimle insanlar arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapan, toplumsal bilimlerin özel bir dalı olarak görmektedir. Yves Madiot, İnsan Haklarının konusunu, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınan ve belirli bir uygarlık durumundayla bir yanyandan insan kişiliğine saygı ve bunun korunması, öte yandan ise kamu düzeninin sürdürülmesi arasında uzlaşma sağlayan hakların incelenmesinde görmektedir (20).

Örneklenen tanım denemeleri, temellerine, Doğal Hukukçu, Bilimsel Toplumcu ve modern kuramlardan olan "İnsan Onuru"nu (21) merkeze alan yaklaşımları yerleştirmişlerdir. Bu nedenle kültürlerin çoğulluğu olgusunu esas almazlar, verilen tanımlar ve dayandırıldıkları değerlendirmeler, Bilimsel Toplumcu açının özgün yaklaşımı ayrı, izlendiği üzere, çoğunlukla ölçütlerde özetlenebilmektedir. Bu alanda, bir "olması gerekenleri" gösteriyor ve "ulaşılması gerekli amaçlar" için "yol göstericilik" özelliğine sahip bulunuyor. Kuşkusuz, yol göstericilik niteliğine karşı çıkmak için makul bir neden bulmak zordur; ancak, bu niteliğin temel açıklayıcı etmen biçiminde irdelenmesi üzerinde durulması zorunludur. En azından, bir bilim olarak İnsan Haklarının özerkliğini kurumsallaştırabilmek için bu gerekiyor.

IV- TEMELLENDİRMEDE BAŞAT ÖLÇÜT: BÜTÜNCÜLÜK

İnsan Hakları kavramının temellendirilmesine katkıda bulunmak denli onun evrensellik özelliğine de ışık tutan ölçüt, kavramının bütüncül kimliğe sahip olmasıdır. Pratik bir

yöntemle, bütüncülüğün tanımını vermek yerine, onu tanılamaya (teşhise) yarayacak görünümleri saptanabilir.

1. Görünüm:

Bir kez, ayrı, ayrı "insan" ve "hak" kavramlarının bileşkesinden doğan bir sonuçtur bütüncüllük. Bunlara yapışık olan, "özgürlük ya da serbesti" ve "hukuk" kavramları da gündeme gelmektedir.

2. Görünüm:

İnsan Haklarının dökümü boyutunda bakıldığında, bu kez, İnsan Hakları listesinin bütüncüllüğü ile karşılaşmaktadır. Listenin bütüncüllüğü, İnsan Haklarının evrensellik niteliğinin temelini oluşturur. Bu ilişki iki saptamaya olanak verir.

i) İnsan Haklarını kapsayan haklar ve özgürlükler listesi içerisinde hiyerarşik bir ilişki kurulamaz. Şu anlama gelir. Değersel ve işlevsel açıdan hepsi birbirine eşittir; başka söyleyişle öge kimliğindedir. Öyleyse, her bir hak ve özgürlük için, "sine qua non" (olmazsa olmazlık) ölçütünün bir kimlik belirleyicisi olduğunu vurgulamak gerekir. Kuşkusuz bu noktada da sorunlar belirir. Örneğin, bazı hakların temelini temel olmak niteliğinden söz edilebilir mi? Kuramsal bakımdan yanıt hayırdır; ancak pratik zorunluluklar bakımından tartışmaya açıktır.

ii) İnsan Hakları kavramının içeriğinin oluşturulması sürecinde tek yönlü güdümlerlerin kırılması, onun evrensel dokusunu somutlaştırabilmenin aracıdır. Kültürlerin çoğulluğu olgusundan devinerek yapılaştırılan İnsan Hakları dizgesi, evrenselliğin koşulu-
dur ve emperyalist benimsetmelere karşı ön engeldir. Evrensel olmak, indirgenebileceği en ilkel boyutunda, yaygın kabul bulmak ve bunun aracı olarak evrensel bir dili tutturabilmek ise, güdümlmeleri kırmaya yarayan olanağın, uluslararası anlayışı sağlamanın da koşulu olduğu görülür.

3. Görünüm:

Kişi özgürlüğüne temellendirilen "insan olmak" düşüncesi (doğrudan, "insan olmak, insan onuru" değerdir) bütüncül yapıya sahiptir. "İnsan olmak"da formüleleştirilen düşünce, tüm etkinlik alanları, özellikleri ve güçleriyle insan yaşamını odak aldığı, insan-toplum ilişkilerinin tüm yönlerin kapsadığı için, hukuk disiplini bağlamında, özel hukuk-kamu hukuku ilişkisi ve bütüncüllüğüne işaret eder.

4. Görünüm :

İnsan Haklarının "tanınması", "korunması" ve "geliştirilmesi" açılarının bütüncüllüğü söz konusudur. Başka deyişle, İnsan Haklarının tanınması doğrultusundaki her kuramsal aşama, onun korunması ve geliştirilmesinin de önkoşulu olduğu gibi, yeni yaşama durumlarını haklaştırmaya yönelmeyen bir tanımanın -çapı ne olursa olsun- eksik kalacağına saptanmasına olanak verir. Aynı biçimde, tanımanın yine zorunlu uzantısı olan etkin korumayı içermeyen bir İnsan Hakları listesi, adı geçen bütüncüllük ölçütüne ters düştüğü için kabul edilemez niteliktedir. Daha açık söyleyişle, İnsan Haklarının korunması ve geliştirilmesi süreçleri, bu hakların tanınmasının denetim ve güvencesi olmaktadır. Bu bağlamda, etkin koruma mekanizmalarını yapılaştırmayan ve gelişmeye açık nitelikte İnsan Hakları sistemleştirimle gitmeyen her siyasal erkin sorumluluğu gündeme gelir.

5. Görünüm:

Bütüncülüğün bu görünümü, İnsan Haklarının, klasik (medeni -civil- ve siyasal) haklarla başlayan gelişiminin, ekonomik, toplumsal ve entellektüel haklarla tamamlanıp

ardından'da Dayanışma Hakları ya da Üçüncü Kuşak Haklar biçiminde adlandırılan kategori ile zenginleşmesini sürdürmesi gerçeğine ilişkindir. Bu açıda bütüncüllük, bütün hak sınıflandırmalarını kucaklayacak, iç-tutarlılığı olan bir İnsan Hakları sisteminin niteliğidir.

6. Görünüm:

Bu görünüm, insan Haklarının bir alt başlığı olan "korunması" sürecinin, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemdeki koruma mekanizmaları, teknikleri, araçları ve usulleriyle birlikte ele alınmasına ilişkindir. Günümüzde, gerek giderek içiçe geçen etkileşimleriyle ulusal, bölgesel ve uluslararası İnsan Haklarının koruma süreçleri, gerekse klasik " içişlerine karışmama" sığınağının aşılması ve iletişim teknolojisinin küçülttüğü dünyada İnsan Haklarına duyarlı bir dünya kamuoyunun oluşması gerçekleri; diğer yandan da ekonomilerin entegrasyonu üzerinde özellikle bölgesel düzlemdeki politiko-juridik entegrasyonların artık somut biçimde hissedilen etkileri, İnsan Haklarını korumanın bu üç düzlemdeki bütüncüllüğünü dikkate almayı zorunlu kılmaktadır.

V- TEMELLENDİRME

Bütüncüllük başat ölçütünün ışığında şu değerlendirmeler yapılabilir.

A- Somut İnsan

İnsan, doğa varlıkları arasında -felsefi antropolojik bir yaklaşım ile- "özel", belki bu yüzden "farklılıkları olan" bir türdür. Şu demeye gelir: İnsan, doğadaki ilişkilerin ve toplumsal yaşamdaki eşitsizlik ve özgürsüzlüklerin (22) ayırıcına varabildiği gibi, bununla yetinmemekte, usallığının katkısıyla eşit ve özgür insan ve yaşam savını, arayışını -ki bu, ortaya konuş biçimi, görüşün dayanakları ve sonuçları bakımından varsayımdan ötede bir savdır- ortaya atmakta, sürdürmektedir. İnsanın entelektüel varlık oluşuna da işaret eden bu savın yönü, onun önce, fiziksel-biyolojik gerçekliğini kavradığını; ama dahası, bu noktadan devinerek kendine egemen olma gücünü, yetisini de gösteren bir belirgedir. İnsanın kendi başına değer oluşu, bu niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Başka söyleyişle, insanı değer kılan, doğayı aşma istencinden toplum yaşamı zorunluluğuna geçebilmesi; doğa, toplum ve kendisi ile uzlaşabilme çabasını gösterebilmesidir.

Bu bağlamda Pindare'nin şu dizeleri usa gelmektedir: "Ruhum ölümsüz yaşamın ardından koşma/Olanaklar alanını tüketmeye bak" dizesindeki evrensel çizgilerle insan, tarihsel-toplumsal gelişiminin koşulları içersinde tüketebileceği olanaklar alanını belirleme yetisine sahiptir.

Olanaklar bilgisi, olanakların hak olmaya dönüşmesinin temelidir. Bu açıdan bakıldığında, insanın insan onuruna yaraşır yaşam sürdürmek istemesi, son çözümlemede, insanın kendisini üretmesi ve yeniden üretmek gelişimini sürekli kılması çabasından başka bir şey değildir. Bu sürecin etik çerçevesi ise, insanın, bütün yaratmalarını -diğer yaratmalarından başka, kendisini gerçekleştirdiği her an içersinde insan kendisinin de yaratmasıdır- toplumsallaştırması, insanlarla paylaşması ve dayanışmasıdır.

Soruna hangi açıdan bakılırsa bakılsın İnsan Hakları kavramı "insan" üstünde temellenmektedir. Özcesi, İnsan Hakları öğretisinin ekseni "insan"dır. İçi boşaltılmış, yalıtılmış bir kavram olarak değil, tersine, "yapabilirlikleri gücünden" "olanaklar alanına", hatta daha somut bir ölçütte "yaşama durum ve koşuluna" geçilen insan burada söz konusu. Yaşama durum ve koşulunu vurgulamak, onların bir bütün olarak belirdiği tarihsel, toplumsal, kültürel bir çevreden, dokudan yola çıkmaktır. Çoğulluk ve çeşitlilik gösteren bu

çevreler içersinde düşünülüyöğünde insanın özü, gereksinimlerini karşılama sürecinde yetilerini sonuna dek kullanabilmesidir. İnsan Haklarının asıl temelini bulduğı bu özüñ açığa çıkmasına yol açacak toplumsal örgütlenim biçimi, yani siyasal toplum, İnsan Haklarını kurumsallaştırmanın aracıdır.

Onurlu yaşama kavramı çözümlmeye yeniden oturtulduğunda, insan onuru ile insanın yapabilirlikleri gücünde temellendirilecek bir kavram olan "yaşanmaya değerklik" arasında etkileşim ve bütünlük vardır. Yaşanmaya değerk görmek, yaşanmaya değermeyecek bir yaşam biçiminin olabilirliği ön kabulünden yola çıkar. Böylece, insanın kendisini var edemediğı ve geliştiremediğı yaşam biçiminin yadsınması sonucuna, gereğıne ulaşılır. Bu noktada, insanı ve yaşamı sevmek biçiminde beliren "sevgi" ölçütü gündeme gelir. Şu biçimde. Yapabilirlikleri gücünü olanak olmaya dönüştürerek somutlaştıran, bu olanakları haklaştıran insan eylemi, insan türünü sürdürme ve insansılaştırma sürecinde sevgi üretmektedir. Bu sevgi, türünün bilgisine ulaşmayla hesleniyor ve buradan yola çıkarak insan onuruna yaraşır bir yaşamı sağlayacak toplumsal örgütlenim arayışının itki-si oluyor. İşte, bilgi ile sevgi arasındaki bu ilişki, insanın ilkel biçimdeki güdülerinin aşılmasıdır; kendisi üzerinde egemenlik kurması, doğa üzerindeki egemenliğine geçmesi-nin zemindir. Kısacası kişi, toplum içersinde, devindirici üstün bir değerk olan sevgiyi insanlığını üretmede kullanmakta ve bu insansallığının haklaştırmış biçimi olan İnsan Haklarını kurumsallaştırmaktadır.

B- Özgün Temellendirme Sorunsalı

Temellendirme konusunda yanıt bulunması gereken şu soru hem kuramsal hem de pratik önem taşımaktadır: İnsan Haklarına ilişkin özgün bir temellendirme yapılabilir mi? Daha net biçimde sorulduğunda, dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşayan insanların, örneğın kültürel ya da sosyo-ekonomik özelliklerine göre, kendilerine özgü İnsan Hakları anlayışına, bunun yansıması olan İnsan Hakları listesine sahip olmaları gerektiğı savlanabilir mi?

Bu sorulara temel olan yaklaşımlar genellikle, siyasal bağımsızlığını yeni elde eden uluslarca önerilmektedir. Bu nedenle, yaygın olarak (23), siyasal bağımsızlığı kültürel alana yansıtma çabasının ürünü olduğunu düşündürtmektedir ilk bakışta. Ama bunun ötesinde, sorunun kuramsal bir arka yüzü de vardır.

İlkece, şu ya da bu ülkeye özgü İnsan Haklarından söz edilemez. Bu ilke, kültürlerin çoğulluğı ve çeşitliliğini temel alan bir dünya uygarlığı kategorisine yerleştirilecek İnsan Hakları anlayışını ortadan kaldırmaz. Ayrıca, bu açıda, bölgesel düzeyde İnsan Haklarını korumanın mantığı ile de çelişmez.

Bölgesel korumanın mantığı şu üç temel öğeyi öncelikle kimler: Her bölgenin, kendi tarihsel-toplumsal gerçekliği, bir politiko-juridik yapısı ve nihayet entellektüel dokusu vardır. Bunlar, bir anlayışı kurumsallaştırabilmek için dikkate alınmak zorundadır.

Ayrıca şunlar da eklenmelidir: Yaşam, özünde, bir öncelikler saptama uğraşısıdır ve farklı koşullar bütünü içersinde farklı gereksinimler belirler bu öncelikleri. Buradan devinilerek, örnek olsun, belirli bir koşulda Yaşama Hakkı Seyahat Özgürlüğüne ya da Aç kalmama Hakkı Düşünce Özgürlüğüne, pratikteki zorunluluklar nedeniyle, öne alınabilir görüşü ileri sürülebilmektedir.

Bir de, değışik düzlemlerde çeşitli dayatmalar biçiminde beliren kültürel emperyalizm olgusu vardır.

Bütün bu veriler dikkate alındığında bile, yukarıda vurgulanan temel ilke saklı kalmaktadır. Başlıca şu nedenlerle:

1- Herhangi bir ülkeye ya da kültür çevresine, kendilerine özgülüklerinden yola çıkan bir İnsan Hakları anlayışı yapılaştırma tekeli tanındığında, bunun zorunlu yansıması olan, o anlayışın evrenselliği temsil ettiği savıyla benimsetilmesi süreci de başlatılmaktadır. Oysa hiçbir kültür çevresinin, dünya uygarlığının bir boyutu olmayı aşan önem ve ağırlığından söz edilemez. Tersine her yaklaşım, özünde, ayrımcılık ögesini taşır.

2- Soru şöyle sorulduğunda sorun daha netleşmektedir. Belirli bir koşulda, barışçıl bir düzen içinde yaşama hakkı muhalefet hakkına ya da bağımsızlık hakkı yaşama hakkına yahut adaletin gerçekleştirilmesi hakkı insanlık dışı muameleye maruz kalmama hakkına öngenebilir mi? Yanıt, olumsuzdur. Çünkü, İnsan Hakları, her biri diğerinin koşulu olan bir yapıdadır; her hak bir öge kimliğindedir. Eşdeğerlik, hem değer olarak, insanlık kazanımı, birikimi olarak eşitliğe, hem de işlevsel bir zorunluluk olarak her tekinin vazgeçilmezliği anlamında bir eşitliğe işaret etmektedir. Yapı bir yerinden bozuldu mu, sistem çöker.

3- Gerek hiçbir halkın İnsan Hakları konusunda sunulan hazır reçeteleri kabul etmek zorunda olmadığı ilkesi, gerekse de İnsan Hakları için yapılan savaşımın değişik tarih ve toplum koşullarında spesifik yöntemlerin kullanımına neden olduğu gerçeği, İnsan Haklarının bütüncülüğünün bozulmasına olanak tanımaz. Kendisini sürekli yenileyen bir yapıya kavuşturulduğunda İnsan Hakları öğretisi, insanlık sorununun, çok yönlü katkılarıyla geliştirilmiş aracı olacaktır. Nitekim, her şeyden önce, bölgesel gelişim bunun işaretidir.

4- Kuşkusuz bütün geleneksel kültürlerde de bir "İnsan" ve "hak" anlayışı olmuştur ve bunlar çoğulluğun ve çeşitliliğin göstergesi olarak farklılıkları içerir. Ne var ki, bu başka bir veri, bir kültür çevresinin kendisini evrensel ilan etmesi başka bir veridir. Bu nedenle, Batıdaki tarihsel gelişimi ile temelde kişi yararına siyasal erkin sınırlandırılmasında (24) özetlenen liberal burjuva İnsan Hakları anlayışı, tek başına evrenselliğin ölçütü sayılamayacağı gibi, temsilcisi biçiminde de nitelendirilemez.

5- İnsan Hakları öğretisinin istisnalara (ulusal ya da bölgesel düzeyde olsun durum aynıdır) olanak tanıdığı anlayışı bir kez belirdi mi, bu nokta, siyasal toplumun istisnayı kurallaştırma ve kurumsallaştırmasını da o sistemin içersine almanın kapısını aralayıp, ona meşruiyet kazandırma aracı olabilir.

Ancak, ilke ve bölgesel korumanın gerekliliği saklı kalmakla birlikte bunun yaşatılabilmesi için şu pratik sorununun aşılması da zorunludur.

Bütün dünyada global bir kabul edilebilirlik ve etkin uygulanabilirlik şansı az uzun ve kapsamlı bir İnsan Hakları listesi yerine, insan varlığının zorunlu koşullarına ilişkin, adeta temelin temeli hakları içeren ve bunların evrensel standartlarla dokunmuş bir bütününe indirgenen gerçekçi listeyi biçimlendirme yaşamsal önem taşımaktadır.

Gerçekçi bir İnsan Hakları listesi, kapsamlı bir kabul için en azlarda bir consensus'a işaret eder ve evrensel nitelikteki standartları da içerecek olan vazgeçilmez, ayrıcalık kabul edilmez türdeki hak kategorisine karşılık gelir. Başka deyişle, bu hak kategorilerine ilişkin olarak hiç bir bozulmaya, en küçük bir ihlale göz yumma olanağı yoktur. çünkü, tıpkı bir hakkın özünün doğrudan o hakkın kendisi olmasında açıklandığı gibi, en küçük aykırılık o hakkı konusuz, anlamsız bırakacak, yani o hakkı yoksayacaktır.

Bu hak kategorileştirmesi iki ana başlık altında toparlanabilir: "İnsanın Yapısal Bütünlüğünün Korunmasına İlişkin Haklar" ile "İnsanın Yapısal Bütünlüğünün Geliştirilmesine İlişkin Haklar".

Tüketici olmak gibi bir savı içermeksizin şu alt başlık hakların iki temel kategoriye yerleştirilmeleri olasıdır.

Birinci kategori: Yaşama hakkı; İşkence, kötü muamele, insanlık dışı ceza yasağı; keyfi tutuklama yasağı; Her biçimi ile ayrımcılık yasağı; kanunilik ilkesi; adil ve dürüst yargılanma ilkesi.

İkinci kategori: Kamusal yaşama katılma hakkı; Barış ve güvenlik hakkı; Sağlık ve çevre hakkı; entellektüel özgürlükler (düşünceyi açıklama, muhalefet ve eleştiri hakları gibi).

İşte bu haklar, ulusal, bölgesel ve uluslararası İnsan Hakları belgelerine geçmiş, bu düzenlemelerdeki yargı yerleri kararlar pratiği ile içeriği somutlaşmış, böylece hukuksallaşmasından başka tüm insanlığın ortak değerleri olacak niteliğe kavuşmuş bulunmaktadır.

Bu açıda özgün temellendirme sorunsalına ve bunun içerdiği bölgesel İnsan Hakları anlayışını kurumsallaştırmaya bakıldığında, İnsan Haklarının bölgesel düzeyde tanınması, korunması ve geliştirilmesi sürecinin, her bölgenin kendi özelliklerini dikkate alan bir anlayış üzerine evrensel insan Hakları standartları ile örülü bir sistemin yapılaştırılması anlamına geldiği görülmektedir.

VI- İNSAN HAKLARI LİSTESİ VE ÖZELLİKLERİ

İnsan Haklarından söz edildiğinde, aslında, kavramsal bir tartışma zemini olarak "insanın hak sahipliğinden" çok, somut bir veriden, İnsan Hakları listesinden yola çıkılmaktadır. Gerek kuramın somutlaşmış anlatım biçimi olması gerekse pratikte doğrudan doğruya etki bakımından "liste", her şeyden önce, pratik bir önem taşımaktadır. İnsan Haklarının şimdi ve geleceğinde, insan yaşamını aracısız ve doğrudan etkilemesi yeteneği, adı geçen pratik önemin kaynağıdır. Temel tez olarak beliren, listenin öne çıkarılması görüşü, bu gerçeklere dayanmaktadır.

Bu görüş, hukuksal pozitivist yaklaşımın benimsendiği anlamına gelmez. Açık ki, pozitivist yaklaşım benimsenirse, asıl ve salt olan yasal düzenlemelerdir savı ve metne bağlı dar yorum geçerlilik kazanır.

Yazı diline dökülmüş bir hukuksal metnin, yani listenin yolgöstericilik işlevi, ikinci derecede kalır. Yol gösterici olmak, o özneye, bir dizi değerlendirmelerden sonra örnek olabilirlik niteliğinin yüklendiğini sergiler. Konumuz bağlamında yol gösterici ana güç ya da onu belirleyen temel etmen, yaşamın üretimi ve yeniden üretimi sürecinde, kişi-toplum-tarih bütünselliğinde belirginleşen gereksinimler ile bunların -konumuz çerçevesinde belirtildiğinde- hukuksal/siyasal kimliğe sokulması ve giderilmesidir.

Her İnsan Hakları listesi, tarihsel bir gerçekçilik olarak, bir ürün, verim olarak, daima şimdinin biraz gerisinde kalır. Daha açık söyleyişle, bir hak anlayışı, hukuksallaştırılarak (metne dökülerek) somutlaştırıldığı anda, daha o anda aşılmaya başlamış demektir. Bu açıda liste olsun, onun alt dokusu olan düşünce olsun, aşılabilirlik niteliği ile, somut durumların somut çözüm anahtarıdır asıl olarak.

Kaldı ki, bir liste, her durumda kendisini biçimlendiren düşüncenin tam anlamıyla yansıdığı bir metin olmayabilir. Bu koşulda, eksiklikleri, boşlukları olan bir liste, kuşkusuz, yine de pratik işleve sahiptir ama, ne denli yol gösterici olduğu sorgulanmaya açıktır.

Bazı hallerde yol göstericilik nitelemesi, bir metnin bir diğerine ilham kaynağı olduğu yönündeki değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Ne ki, burada sorun, kaynak olma doğrultusunun ulusaldan bölgesel ve uluslararasına doğru mu, yoksa uluslararasından bölgesel ve ulusala doğru mu yönlendiğini saptamadaki güçlük. Dahası, bir bütün olarak tarihin yönlendirmesinden söz etmek, indirgemeci bakış açılarından sakınmak tutarlı gözükmemektedir.

İnsan Haklarının, yol göstericilik gibi, bir idealler bütünü biçiminde değerlendirilmesi de sorgulanmaya gebedir. Listeyi temel alan bir bakış açısında, listeye geçirilmiş bir hak ve özgürlük, artık ideal olmak özelliğini yitirmiş demektir. Bir kez, hukuksal bir adım atıldığının açık bir anlatımıdır. Bundan ötede, bir gereksinimin saptanarak giderimi konusunda uzlaşma çabasının başlatıldığının göstergesidir. Tanınıp kurumsallaştırılan, güvencelerle pekiştirilen bir hak, somutlaştırılmış, işlevselleştirilmiş demektir. Bu noktada, bir insan Hakları listesi kullanılabilir bir araçtır; ulaşılabilecek bir hedef değil.

İnsan Haklarını idealler biçiminde gören yaklaşım, aslında hakkın tanınması ile korunması süreçlerini içiçe geçirmektedir. Gerçi korunmayan bir hakkın ne denli anlamlı olduğu tartışılabilir ama, bir hak sadece korunması sürecinden ibaret de değildir. Değişik türde haklar, değişik türde edimleri bireye ve politik topluma yükler. En azından, bir hakkın tanınmış olması, onun korunmasının da önkoşulu olmak bakımından, başlıbaşına bir adımdır. Eklenmelidir ki, hakların bir bütün olarak ihlal edilmeyeceği bir politiko-juridik düzenin amaçlanması ayrı bir süreçtir, bir hakkın somutlaşarak metne dökülmesi farklı bir süreçtir (25).

İnsan Hakları listesi merkeze alındığında daima "kimin içindir?" sorusu, bunun yanıtı "insan" ise, "hangi insan?" sorusu gündemde tutulmak zorundadır.

Kapsadığı hak ve özgürlükler, öngördüğü koruma mekanizma ve araçlarıyla İnsan Hakları listesi, daha tanıma aşamasında bile, salt siyasal erk ögesi ile açıklanamaz. Liste, son çözümlemede, geniş bir hak ve özgürlük istemleri bütünü ile çoğu kez topluma ekonomik, siyasal ve entellektüel açılardan egemen olan çevrelerin karşı dirençlerinin çatışmasından doğan eğreti, bu anlamı tamamlamak üzere de geçici bir dengede somutlaşmış anlatımıdır. İnsan Haklarının dinamizmini belirleyen bu diyalektik temel, onun, değişken öz taşımakla birlikte, tarihsel bir varlık olarak consensus biçiminde ortaya çıkmasına yol açar. Tarihin sıçrama ve zikzaklarına uyum sağlar. Her düzlem ve boyuttaki eşitlikçi ilişkilerin dayatmalarından arındırıldığı ölçüde İnsan Hakları anlayışı ve listesinin geniş bir evetlenme olasılığı artar. Bu açıda consensus, İnsan Haklarının evrensel olabilmesinin anahtarıdır.

VII- ÖNERİ TANIM DENEMESİ

İki boyutlu olmalıdır bu tanım denemesi:

İnsan Hakları, uluslararası barış, anlayış ve işbirliği amaçlarıyla bütünleşerek, kendine özgü mantığı, evrensel terminolojisi ve sistemleştirimi ile belirginleşen, hukuk ve özellikle Uluslararası Hukukla yoğun etkileşim içerisinde bir uzlaşmalar disiplini olmaya soyunan, çok boyutlu özerk bir öğretiler, bilimdir.

İnsan Hakları, hiç bir ayrıcalık ve gerekçe kabul etmeksizin bir bütün olarak dünyadaki yaşama durumlarına ilişkin olan ve yeni yaşama durumlarını düzenleme potansiyelini taşıdığı için giderek içeriği zenginleşip, öngördüğü araç ve kurumsallaşma ile korumaya mekanizmaları etkinleşen, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzlemde zamanla daha çok evetlenerek bireysel ve kollektif kullanılan hak ve özgürlükler listeleridir.

Bu yönleriyle İnsan Hakları somuttur, kavranılabilir, dinamik ve insan-toplum-uluslararası toplum gereksemeleriyle bağlantılı olduğu için aşılabilir.

VIII- GELECEĞE DOĞRU

İnsan Hakları, tarihsel açıdan, toplumda kökenini bulan bir kavramdır, aynı anlama gelmek üzere de tarihseldir.

Batılı bakış açısındaki yaklaşımlar çözümlendiğinde şu görülür: İnsan Hakları kavramı, liberal demokratik rejimin mantığı gereği olup devletin kendisini korumasına yönelik sınırlandırılmış/sınırlandırıcı çoğulculuk anlayışı ile bütünleşmekte ve bu kurumsallaşmış biçimi ile çağcıl toplumlarda, politik toplum-sivil toplum düalizmini ilk bakışta ikinci lehine çözer gibi görünmesine karşın, temelde mevcut politiko-juridik düzenin meşruiyetinin yeniden üretilmesi işlevini yüklenmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde genel ortak yararı temsilleyen bir İnsan Hakları anlayışı dayanaksızdır ve eşitsizci düşünce ile ilişkilendirilebilir.

Nitekim özellikle 2. Büyük Savaştan bu yana İnsan Hakları listelerinin içerikçe zenginleşip yoğunlaşması, sosyal hukuk-devletin kurumsallaşması ile toplumsal eşitsizliklerin törpülenmesine yol açılmıştır.

Öte yanda, Sosyalist Blokun uluslararası ölçekte kendi meşruiyetini sağlama ve genel olarak Üçüncü Dünyadaki Sosyalist devinimleri etkileyebilme, giderek yönlendirebilme dürtüleriyle yürüttüğü uluslararası İnsan Hakları belgelerine taraf olma süreci, evrensel, kuşatıcı bir İnsan Hakları öğretisinin belirlediği inancını doğurdu. Bu inanç ile İnsan Hakları, nesnel kurallara göre devinen ve uluslararası Hukuk ile etkin bir bütünleşme yoluyla da siyasallaşmışlıktan arındırılan özel bir uzmanlık alanı olarak görüldü.

Bu gelişmelerle İnsan Hakları, toplumsal ve uluslararası düzlemdeki consensus'un dile getirilme aracı kılındı.

Ne ki, İnsan Haklarını toptan yargılayıp mahkum eden bir yaklaşım gerçekçi sayılmayacağı gibi doğru da değildir. Her şeyden önce, pratik gereksinimlerin karşılanmasında İnsan Haklarının işlev görmesinden ötürü bu böyledir. Belirtilmelidir ki, İnsan Hakları Uluslararası Hukukla bütünleştikçe, devletlerin iç ve dış genel olarak siyasetlerinde beliren çifte standartlaşmayı ayıklama olanağı da artmaktadır. Gerçi uluslararası Hukukun içeriğinin belirlenmesinde, bağımsız bir etmen olarak siyaset olgusu da yatmaktadır. Ama bu olgu, İnsan Haklarına aykırı uygulamaları bu hukuk aracılığı ile önlemede, eğer standartlar belirlenmişse, engel biçimleyemez. Sözün özü, toplumsal ve uluslararası ölçekli consensus'un görece ve geçiciliğine karşın, belirli bir zaman ve yer koşulunda barışçıl işlev gören İnsan Hakları sistemleştirmesinin sağlayabileceği olanaklar gözden çıkarılmaz. Bunun yerini alacak bir araç henüz yoktur.

Yüzyılımızın sonuna doğru, özgürlük anlayışının İnsan Haklarının temeline oturtulması deneniyorsa, bunun anahtar formülü, bireyin istencine, doğrudan onun kendi bilinçli seçişine dayandırılarak, her insan tekinin bir diğeri için vazgeçilmezleşmesi olmalıdır.

Tabii bu sistemleştirmenin, hangi ekonomik, toplumsal, politiko-juridik model içerisinde kurumsallaştırılabileceği, hangi pratik bağlamında somutlaştırılıp geliştirilebileceğinin saptanması zorunluluğu günümüzde İnsan Hakları öğretisinin çözüme kavuşturmak durumunda bulunduğu temel sorundur.

Şimdiden görüneni sadece şudur: Önümüzdeki yüzyıl İnsan Hakları Biliminin kendi özerkliğini ve pratikle bütünleşerek somutlaştıracağı etkinliğini izlemenin dönemi olacaktır.

NOTLAR

(1) Bkz. Benzeri Yaklaşım İonna Kuçuradi "Felsefe ve İnsan Hakları" İnsan Haklarının Felsefi Temelleri H.Ü., Ankara, 1982, sf:49

(2) Karel Vasak "Dimensions Internationales des Droits de L'Homme: Perspectives D'avenir" Revue des Droits de L'Homme Vol: VII, No:1-2, 1975, Çev: Esra Gemalmaz

(3) Aytekin Ataay Medeni Hukukun Genel Teorisi İÜHF yay:619, İstanbul, 1980, 3.bası, sf:253-257

-Yaşama hakkının temellendirilmesinde bu yaklaşım için bkz.,

-Bahri Savcı, Yaşama Hakkı ve Boyutları AÜSBF yay:449, Ankara, 1980, sf:4-7

(4) Ziya Umur, Roma Hukuku İÜHF yay:567, İstanbul, 1979, sf:341 "Roma Hukukunda ius sözcüğü, objektif içerikte iken hukuk, sübjektif içerikte iken hak anlamına gelmektedir. Hukukla hak, aynı mefhumun iç ve dış görünüşlerinden başka bir şey değildir ve aynı esasa irca edilebilir"

-Giovanni Sartori Demokrasi Kuramı SİTD yay:23, Ankara, 1977, çev:Deniz Baykal, sf:199,vd. "Roma geleneğinde ius (Latince kanun), iustum (Latince haklı) terimiyle çok sıkı bağları olan bir terimdi. Zamanla eski kanun terimi, İngilizcede adalet (Justice) oldu. Kısaca ius, hem kanundur hem de haklı. Yani kanun, bir egemen (iussm) tarafından yürürlüğe konan genel bir kural olarak değil, topluluğun adalet duygusunu kaplardı".

(5) Magna Carta'nın Türkçeye çevirisi için bkz., Janko Musulin, Hürriyet Bildirgeleri Belge yay., İstanbul, 1983, çev:N.Zeka, sf 17-21

(6) H. Nail Kubalı Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasi Rejimler İstanbul, 1964, sf: 318 "...hak ve hürriyet aslında bir tek hukuki gerçeğin iki yönüdür. Hürriyet bir haktır ve hak hürriyetle gerçekleşebilir. Bunlardan biri olmadan diğeri olmaz. Hak hürriyetin temeli ve mevzuu, hürriyet ise hakkın gerçekleşme vasıtasıdır."

(7) İlhan Akın, Kamu Hukuku İÜHF yay:440, İstanbul, 1974, sf:381 Yazar şunları da vurgulamaktadır: "Anayasalarda temel hak ve özgürlükler birlikte ele alınıyor. Oysa bunlar eşit kavramlar değildir. Özgürlükler kaynaklarını insanın doğumunda bulurlar. Onların kişiliklerine bağlı, doğar doğmaz kazanılmış bir kavram olarak görünürler. Ama bunların gelişebilmesi için bir toplumun ortaya çıkması gerekir. Toplumsal haklar haline gelir bu, toplum içinde özgürlükler. Gerçekleştirdikleri ülkenin yasaları ile korunurlar... Ne var ki, Doğal Hukuka dayanan bu görüş, Doğal Hukukun varlığına inanıldığı ölçüde doğrudur" sf:264

(8) T.Zafer Tunaya, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku İÜHF yay:454, İstanbul, 1975 (3.bası), sf:279 "Haklar, yazılı hukuk belgeleriyle, kanunlarla, özgürlüğü sağlamak için kişiye tanınan yetkililerdir. Özgürlük, insanın insan olarak taşıdığı gücün, serbest hareket etme gücünün, daha doğrusu bağımsızlığın (otonominin) ifadesidir."

-Andre Mercier "İnsan Haklarının Temelleri" İnsan Haklarının Felsefi Temelleri sf:17 "Yasalar aracılığı ile belirginleşen haklar, özgürlüğü kullanma olanaklarını belirgin kılar."

-Henry Shue "Temel Hakların Evrenselliği" İnsan Haklarının Felsefi Temelleri sf:27 "Hak, bir hakka sahip olma hakkı değildir; -Yiyecek gibi, özgürlük gibi- başka birşeyden yararlanma hakkıdır... Özgürlük hakkına sahip olmak demek, özgürlüğe sahip olmak demektir. Özgürlüğün bir hak olduğu bilinciyle, özgürlüğe sahip olmak anlamına da gelir."

-Tennur Koyuncuoğlu "Tarihsel Yaklaşımla Hak-Özgürlük İlişkisinin Saptanması" MHAD, yeni seri:12, No: 15 İstanbul, 1983 "Aslında özgürlük ve hak kavramlarının her ikisi de toplumsal kökenlidir. Ne var ki, özgürlük bir inanç bilinciyle oluşurken, hak teknik bir işlem sonucu doğmaktadır."

-Özgürlükten hakka doğru kurulan klasik çizgiyi tersten ele alan yaklaşımlar da yapılmıştır. Örneğin bkz., Harold Laskey Grammar of Politics London, 1948, sf:142,vd.

"Özgürlük...hakların bir ürünüdür...Haklar olmadan, özgürlük olamaz; çünkü haklar olmadan insan, kişiliğinin gerektirdiği gereksinimlerle ilgisi olmayan kanunların bendesi olacaktır."

(9) Maurice Cranston *What are Human Rights?* The Badley Head Ltd., London 1973, sf:4 Cranston'a göre, metinde adı geçen türde haklar "pozitif haklar"dır. Bunların karakteristiği, pozitif hukuk içerisinde, bir devletin yürürlükteki hukukunda yer almalarıdır. İkinci tür haklar, "moral haklar"dır. İki hak türü arasındaki ayrım, pozitif hakların olmazsa olmaz nitelikteki zorlama gücüne sahip olmasıdır. Yazar, Kant'tan devinerek, hakların, ençok ona sahip olmadığımızda bilincine vardığımızı belirtiyor. Yazara göre, ayrımdaki ikinci ölçüt, pozitif hakları hukuk metinlerine ya da mahkemelere başvurduğumuzda öğrenebilmemize karşın, moral haklarda böyle bir otorite bulamayacak oluşumuzdur. Cranston, moral haklar konusundaki gerek kendi savlarının gerekse de başkalarının savlarının yalnızca "haklı çıkartılabileceğini" (to justify); bunun ise kanıtlamaktan ve pozitif hukukun otoriden çıkan kuralına dayanmaktan farklı olduğunu belirtmektedir sf:5-6

(10) Karel Vasak *"Realite Juridique des Droit de L'Homme"* Dimensions Internationales des Droit de L'Homme Unesco, Paris, 1978, çev:Esra Gemalmaz, sf:6

(11) Morris Ginsberg, *On Justice In Society* Penguin, London, 1965, sf:74 Buradaki tanımın oldukça dar kaldığı ve eskidiği açıktır. Bu tanım Alman hukukçusu Rudolf v.Jhering'in, "istenç egemenliği kuramı"nı eleştirirken önerdiği hak tanımının izlerini taşımaktadır. Ancak, kişinin çıkarlarından sadece bir bölümü onun açısından hak sayılabilir. Zira yetkili organlar tarafından, genelin çıkarı ya da yararı için konulmuş düzenleyici ve koruyucu hükümler bir hukuk metninde bulunabilir ve bu bir hak tanımımız da olabilir.

-Öte yanda Prof. Hohfeld'in çözümlemesine göre, hak bazan belirli bir anlamda kullanılır ve hak sahibinin, diğerine karşı devletleriyle ilişkilendirildiği bağlamda bir şeye "yetkili kılınması" anlaşılar. Yazar, bazı hallerde ise, hak ile yasal (hukuksal) statü değişikliğinden elde edilen bir "dokunulmazlık" (masuniyet) kastedildiğini belirtmektedir. Bir diğer hal, bir şey yapma konusundaki "aynıcılık" (privilege) durumunu hakkın, sağlamasıdır. Hak ile vurgulanan sonuncu durum ise, hakkın, yasal (hukuksal bir ilişki yaratma "gücünü" vermesidir. Yazarın bu çözümlemesi için bkz., "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning" 23 Yale Law Journal, No:16, 1913

(12) Jerome J. Shestack *"The Jurisprudence of Human Rights"* Human Rights in international law Clarendon press, Oxford, 1984, (edi. Thedor Meron) sf:83,vd. Sosyolojik Hukuk Kuramı, a priori kuramlardan ve analitik tipteki yaklaşımlardan ayrılmaktadır. İnsan Hakları sorunlarıyla ilgilenmektedir. Bu çerçevede kuramın soruna yaklaşım biçimi, bazan kurumsal gelişmeye dikkat çekilmesi, bazan İnsan Haklarına ilişkin kamu siyasasının özgül sorunlarında odaklaşılması ve nihayet bazı hallerde ise, hukuk ve topluma ilişkin davranışsal boyutların sınıflandırılması olarak belirmektedir. İnsan Hakları bağlamında bu yaklaşımların yararı ya da pratik önemi, toplumsal süreç çerçevesinde İnsan Hakları sisteminin amprik yönünü, öğelerini nitelenmesi ve tanımlamasıdır. İnsan Hakları kuramı bakımından Sosyolojik ekolün öncül katkısı, yer ve zamana bağlı toplumsal ve ekonomik koşullar ile moral duygusu arasında eşitlikçi bir ilgi kurmasıdır. Bu yaklaşım, William James'in pragmatik ilkesi olduğunda şöyle formüleleştirilir: Asıl iyi, istemin (talebin) karşılanmasıdır. Bu yaklaşım, klasik kamusal ve siyasal özgürlüklerin yanı sıra çeşitli istekler-örneğin işsizlere yardım, azınlıkların korunması, ayrıcalıkların kaldırılması, vb.- konusunda 20. Yüzyıl toplumunda artan istemlerle ilişkilendirilmiştir.

Sosyolojik ekolün temsilcilerinden Roscoe Pound'un işaret ettiği gibi, 19. Yüzyılda hukuk tarihi sanki, bireysel haklar konusunda artan ilgiyi, olgunlaşan anlayışı kaydetmek için yazılıyordu yahut da daha çok bunu konu alıyordu. 20. Yüzyılda ise bu tarih, insanın istekleri, istemleri ve toplumsal ilgileri alanında gelişen anlayışı dile getirmektedir. Pound, değerlilik bakımından bir öncelik-sonralık, bir sıra düzen öngörmediği bu ilgileri, "bireysel, "toplumsal" ve "kamusal" olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya bağlamıştır. Bireysel ilgiler, kişiliği (fiziksel tümlük, düşünce özgürlüğü, serbesti, vb.) yerel ilişkileri ve (mülkiyet, sözleşme, vb. gibi) maddi bo-yutu kapsar. Kamusal ilgi, tüzel kişi olarak devletin ilgilerini ve toplumsal ilgilerin bekçisi oluşunu kapsar. Toplumsal ilgi ise, güvenliği, toplumsal kurumların güvenliğini, genel ahlakı, toplumsal kaynakların korunmasını, genel ilerlemeyi ve bireysel yaşamı kapsamaktadır. Pound'un yaklaşımı, İnsan Hakları anlayışının kapsamını genişletmiş ve onun istemlerle olan karşılıklı etkileşimini vurgulamıştır. İlgilere ilişkin belirlemeler, nitelermeler, toplumsal süreç gerçekliğinin dikkate alınmasına yol açmıştır.

Sosyolojik ekol, sosyal bilim alanında descriptive yöntemin yeterli olmayacağı, ilgileri temel alan yaklaşımın amaç faktörünün gözardı ettiği, normatif bir sonuç olan hakkın ilgilerin belirlediği amprik gerçeklikten nasıl çıktığının yanıtsız kaldığı noktalarından eleştiriyse açıktır.

(13) Mehmet Semih Gemalmaz, *"Türkiye'de İnsan Hakları ve Kavramının Temellendirilmesi Sorunu"* İBD, C:57, s:10-12, İstanbul, 1983, sf:444

(14) Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri* AÜHF yay:453, Ankara, 1981 (6.bası), sf:14, vd. "...İnsan Hakları deyince, genel olarak, daha çok olması gereken alanında kalan veya sadece platonik Bildirilere geçen bir

"ulaşılabacak hedefler programı" aklı gelir. Kamu hürriyetleri, bu ideal programın gerçekleşmiş kısmıdır. Daha açık bir deyişle, kamu hürriyetleri, İnsan Haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ifade eder."

-İlhan Akın, age., sf:263 "...Kamu sözünden genellik, herkese vergi olma anlaşılmalıdır. Yöneticilere karşı ileri sürülebilecek haklar, kamu haklarıdır. Yönetilenlere tanınan başka haklar da vardır ve onlar da genel haklardır; ama bunlar ancak yöneticilere karşı ileri sürüldükleri zaman Kamu Hakları anlamını kazanırlar. Bu hakları Kişi Haklarından ayıran, aynı zamanda Kişi Topluluklarına da tanınmış haklar olmalarıdır. Demek ki, genellikle kamu hak ya da özgürlüklerinden söz açıldı mı, bunun toplumda bulunan her kişiye, her kişi topluluğuna tanındığını ve yöneticilere karşı ileri sürülebilecek hak ve özgürlükler olduğunu anlamak gerekir."

-Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş AÜSBF yay:240*, Ankara, 1968, sf:181 "Kişi hakları veya özgürlükleri terimi 18. Yüzyılda ortaya çıkan ve klasik demokrasiye temel olan bireyci öğreti ile ilişkili. Bu bakımdan terim, şimdiki haklar ve özgürlükler içinde ancak klasik nitelik taşıyan bölümü kapsıyor. İnsan Hakları terimi ise oldukça geniş: Bütün insanlara tanınması gereken ideal haklar bunun içine giriyor hep. Büyük olaylardan sonra yayırlanan evrensel bildirilerde çoğunlukla bunlar sıralanıyor. Kamu özgürlükleri ise, bu ideal hak ve özgürlükler içinde gerçekleşmiş olanları göstermektedir. Temel haklar deyimi, çoğu zaman hem kamu özgürlüklerinin hem de İnsan Haklarının karşılığında kullanılıyor."

-Bülent Daver, "Türkiye'de Siyasal Haklar" Türkiye'de İnsan Hakları AÜHF yay:256, Ankara, 1970, sf:42, dp:4 "Kamusal haklar, İnsan Haklarının pozitif hukuka kabul edilmiş kısmı olarak tanımlanabilir. Bu haklardan prensip itibarıyla yerli yabancı ayrımı gözetilmeksizin herkes yararlanır."

-Cahit Talas, "Bir İnsan Hakkı Olarak Sendika Hakkı ve Uluslararası Belgelerde Yerli ve Evrimi" İnsan Hakları Yıllığı, Yıl: 1, Ankara, 1979, sf:36 "Sade anlamında İnsan Hakları deyimi, her hangi bir nedene dayanmaksızın ve hiç bir fark gözetmeksizin insanlık niteliğinden ötürü bütün insanlara tanınmış olan, başta devlet olmak üzere herkesin saygılı olması ve uyması gereken bir haklar ve özgürlükler denetimini belirler."

(15) Maurice Cranston, age., sf:6 "İnsan Haklarının moral haklar olarak sınıflandırılmasında, onları diğer çeşit moral haklardan ayıran şu noktanın saptanması önemlidir. Bu, onların evrensel olmasıdır. Pek çok moral hak, özel kişilere özel durumlarından ötürü bağlıdır. Oysa İnsan Hakları, özel konumdan çıkarsanan haklar değildir; onlar, kişiye sadece insan olmalarından ötürü bağlı olan haklardır."

(16) Elsie and Bertram Bandman, *Bioethics and Human Rights*, Boston, 1978, sf:47'ye yollama için bkz., T. Koyuncuoğlu age., sf:49, dp:115 Berdman'a göre, İnsan Hakları olarak beliren haklar, Evrensel Bildirilerde, haktan öte hakka yakınma biçiminde ortaya konmuştur. ibid., sf:50, dp:124

(17) Helmut Coing, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, Berlin, 1950, sf:170'e yollama için bkz., Arnold Be-recht, *Political Theory*, Princeton University press, 1963, (3.bası), sf:360, dp:5

(18) J.E.S. Fawcett, *The Law of Nations*, Allen Lane the Penguin press, London, 1968, sf:151

(19) M. Buhr - W. Schrowder - K. Barck, *Aydınlanma Hareketi ve Felsefe Birim* yay., İstanbul, 1984, Çev: V. Atayman, sf:91

(20) İbrahim Kabaoğlu, "İnsan Hakları" *Yeni Gündem*, 1-15/Aralık/1985, s:27, sf:22-23 Ayrıca bkz.,

-Yves Madiot *Droits de L'Homme et Libertes Publiques* Masson, Paris, 1976, çev: Esra Gemalmaz, sf:14 "İnsan Hakları terimi, genelliği, hukukun öteki dallarıyla bağlantıyı kolayca kurabilmesi, uluslararası plândaki aktüel gelişmesi ile gerçek ve derin bir bütünselliği kapsamaktadır."

(21) M. McDouglas - H. Laswell - L. Chen, *Human Rights and World Public Order*, 1980'e yapılan yollamalar için bkz., Jerome J. Shestack, agm., sf:95-97 İnsan Haklarının modern kuram çerçevesinde öngörülen "onurunun korunması" boyutu, bu içeriği ile yeni bir değerlendirmedir. Bu yaklaşıma göre, insan onuru, üstün değerdir. Temeli, insanın kendisine ve başkalarına saygı duyabilme yetisidir. Kuşkusuz bir postüladır bu. Ancak eski yaklaşımlardan farklı olarak burada, insan onuruna ilişkin tüm değerlerin biçimlendirilmesi, paylaşılması ve korunması olanaklarının varlığı ortaya atılmaktadır. Bu açıda İnsan Haklarına ilişkin istemler, aslında, tüm değerlerin geniş biçimde paylaşılmasına ilişkin istemlerdir ki, zaten İnsan Hakları bunlara bağlıdır. Ayrıca bu istemler, aynı zamanda, toplumsal değerlerin etkin bölüşümüne de ilişkindirler. Yazarlara göre, bağımsız değerlerin işaret ettiği istemler şunlara ilişkindir: 1-saygı, 2-erk, 3-sağlık, 4-iyi huy, 5-yetenek, 6-gönül kazanma (affection), 7-aydınlanma, 8-dürüstlük. Bu temel sekiz değeri tatmine yönelik geniş bir istemler bütünü vardır. İnsan onuru değerlerine ilişkin insanların açığa çıkan ortak istemleri ile bunların başarılmaları, gerçekleştirilmesi arasında farklılık vardır. Bu ayrım, nüfus, kaynaklar, kurumsal düzenlemeler, vb. gibi çevre etmenlerinden doğar. Son amaç, dünya toplumdur. Değerlerin demokratik bölüşümünün sağlandığı, bütün uygun kaynakların maksimize edildiği ve toplumsal siyasanın nesnel bir görünümü olarak insan onurunun korunduğu bir dünya toplumdur bu.

(22) Andre Mercier *agm.*, sf:16 "...Özgür olmak, özgür olmadığını bilmek, itiraf etmek ve bunu kabullenmektir... Özgürlük daha çok, birlikte getirdiği bazı güçlük ve engellere rağmen, bir şeyde ısrar etme, onu halletme ve aşma olanağıdır."

(23) Zeynep Aruoba "İnsan Haklarının Evrenselliğine Bir Yaklaşım Denemesi" *Yazko Felsefe Yazıları*, 4. Kitap, İstanbul, 1982, sf:137

(24) Batıdaki gelişim sürecinde, siyasal erkin sınırlandırılmasının sınıfsal karakteri ve içyüzü konusunda bkz., -Mehmet Semih Gemalmaz "Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları" *İnsan Hakları Yıllığı*, C:7-8, Ankara, 1985-1986, sf:55, vd.

(25) Esasen, son çözümlemede, bir hak da, ancak haksızlık, yani ona aykırı düşünebilirlik olasılığında mantıksal açıdan varlık nedenini bulur. Bu yaklaşım, bir yönüyle Kantçı anlatımla, bir hakkın değerini ancak onu yitirdiğimizde anladığımız biçimdeki görüşle bütünleşmektedir.

TOPLUMSAL, EKONOMİK BOYUTLARIYLA TOPLU KONUT UYGULAMALARI

Cevat GERAY

KONUTUN EKONOMİK VE TOPLUMSAL BOYUTLARI

Konutun bir yatırım ya da tüketim maddesi mi olduğuna ilişkin kısır tartışmalar, yerini konutun ekonomik açıdan verimli bir yatırım alanı olup olmadığı konusundaki tartışmalara bırakmıştır. Artık konutun içinde yaşayanların verimini artıran, yapımla ilgili işleyim kollarıyla dolaylı dolaysız ilişkisi bulunan, işlendirme siyasasının aracı olarak kullanılabilen bir yatırım alanı olduğu anlaşılmıştır. Yakın yıllara değin, konutta, öteki verimli yatırım alanlarına; örneğin demir-çelik işleyimine göre anamal-ürün katsayısı yüksek, verimsiz bir "ölü yatırım alanı" gözüyle bakılmıştır. Sosyal planlama alanındaki son gelişmeler, ekonomik projeler karşısında, toplumsal projelerin (bu arada konutun) da önem kazandığını, dikkatin toplumsal alt-yapı yatırımlarının daha verimli biçimde kullanılmasına çevrildiğini gösteriyor. Artık konut yatırımlarının verimliliğinden söz edilebilmektedir. İyi ve uygun nitelikli konut sağlamak yakın zamanlara değin yalnızca bir toplumsal eylem olarak görülmekteydi. İşleyimsel gelişmenin destekçisi olarak konutun ekonomik büyümeye çok az bir katkısı bulunduğu düşünülüyordu. Konutun yararlarının akçalı olarak hesaplanmasının güçlüğü ortadaydı. Maloluş-yarar çözümlemelerindeki gelişmeler sonucu, konut yatırımlarının ekonomik, toplumsal etkileri ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Bu alandaki örnek olay araştırmaları, konutun kalkınma projeleri arasında çekici bir seçenek yatırım olduğunu kanıtlamış bulunuyor. Konutun toplam yararları içinde pek azını oluşturan doğrudan getirilerini değerlendiren geleneksel ölçünlerin, konutun önemli toplumsal ve ekonomik yararlarını dışladığı, bu yüzden konut çıktılarının büyük ölçüde düşük düzeyde hesaplanmasına yol açtığı bir gerçektir. Bununla birlikte maloluş-yarar oranı konutta 1.35 olarak saptanmıştır. Bu da konutun ekonomik kalkınma açısından elverişli bir yatırım alanı olduğunu kanıtlamaktadır. Kötü konut koşulları, kötü beslenmeden sonra, düşük yaşam düzeyinin açık göstergesidir. "Asya Faciası" adlı yapıtta Gunnar MYRDAL, konut

koşulları ortalamasının ulusal ekonomik gelişme düzeyi ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır. Yaşam düzeylerine ilişkin eşitsizlikleri açıklamada kullanılan dizilerin dayandığı sekiz temel tüketim maddesinden birinin konut olması anlamlıdır. Toplumsal açıdan konut, genellikle sağlık sorunuyla birlikte ele alınmaktadır. Özellikle su ve kanalizasyon kolaylıkları bu nedenle önem kazanmaktadır. İyileştirilmiş konut koşulları, bulaşıcı hastalıkların azalması gibi sağlıkla ilgili yararları yanında, aile gizliliğinin sağlanması, emeğin veriminin artırılması, işe devamsızlıkların azalması gibi toplumsal ve ekonomik yararlar da sağlamaktadır.

Özetlemek gerekirse konut yatırımları dolaylı, dolaysız çeşitli toplumsal ve ekonomik yararlar sağlamaktadır. *Makro Ekonomik Açıdan*, (1) artan işlendirme ve yüksek güdülendirme yoluyla yüksek ücretler ödenmesi, üretimin artması, yatırımdan çok getiri elde edilmesi gibi nedenlerle, ulusal ya da bölgesel gelirden artışlar görülmesi, (2) kamu giderlerinde (cinayetlerin, yangınların azalmasından, hastalık ve kaza giderlerinin azalmasına) sağlanan düşüşler dikkati çekiyor. *Mikro Ekonomik Açıdan*, konuta yatırım yapan kişinin kira, faiz vb. getiriler sonunda daha çok gelir sağlaması önem taşıyor. Toplumsal açıdan, (1) ailede dirlik düzenin gelişmesi, (2) özel yaşamdaki gizliliğin (mahremiyetin) sağlanması, (3) beden sağlığındaki, beslenmedeki gelişmeler, (4) ortalama tutumlarda, gönül gücünde ve beklentilerde iyileşmeler, (5) komşuluğun gelişmesi, (6) daha iyi araştırma ve çalışma davranışlarının gelişmesi, (7) daha yüksek bir gönül gücünün gerçekleşmesi söz konusudur.

Konutun toplumsal açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da elle tutulur yararları, daha doğrusu, verimliliği söz konusudur. Konutun ulusal gelire katkısı, kamu giderlerini azaltıcı etkisi nedeniyle, ekonominin çeşitli kesimlerine kaynak ayrılmasına ya da kaynak aktarılmasına ilişkin kararlarda hesaba alınması gerekir. Konuta, ekonomik açıdan "verimsiz" damgasını vurup onu "ölü yatırım" saymak yerine, öbür toplumsal ve ekonomik projelerle maloluş-yarar çözümlemesi yoluyla karşılaştırmak, böylece kalkınma modeli içindeki yerine oturtmak zorundayız.

KENTLEŞME VE KONUT SORUNU

40 yıllık dönemde kentsel nüfus, Türkiye'de ülke nüfusunun yarısını aşmıştır. Yüzyılın sonunda, toplam nüfusumuzun dörtte üçü, yaklaşık elli milyon insan, bugünkü kentsel nüfusumuzun yaklaşık dört katı insan kentlerde yaşayacaktır. Yalnızca kentleşmenin önümüzdeki yıllık dönemde doğuracağı yeni konut gereksinmesi en az beş milyon dolaylarında olacaktır. Bu da bugünkü kentsel konut varlığımızın iki katına eşittir. Türkiye'nin kentsel alanlarda karşı karşıya bulunduğu konut sorunun ne denli büyük ölçeklere ulaştığı açıktır. Planlı dönemde konuta, öngörülen üstünde yatırım yapılmıştır. Fakat konut darlığının giderilmediği de bir gerçektir. Büyük kentlerimizdeki nüfusun hemen hemen yarısının izinsiz yapılarda yani gecekondularda barınması ilginçtir. İzinsiz (imarlı) konutların yanında gecekonduların oluşması, ikili bir kent yapısının doğmasına yol açmıştır. Türkiye'nin bugünkü ekonomik, toplumsal yapısındaki çelişkiler böylece "mekana"da yansımıştır. Biri izinli, öbürü izinsiz (kaçak) iki ayrı türden konut yapım süreci kentlerimizi biçimlendirmektedir. Bu süreçlerden birini düzenleyen imar yasaları, hızlanan kentleşmenin yarattığı gecekonduların yapım sürecini yasadışı saymıştır. Bu konuda gerçekçi, kapsamlı ve uygulanabilir siyasalar geliştirilmemiştir. Yasalarla yasaklanmasına karşın hızla büyüyen kentlerde nüfusun yarısının yasa dışı sayılan gecekonduların süreci yoluyla barınma olanağına kavuştuğu bir gerçektir. Konut üretimi konusuna yalnızca toplumsal açıdan

yaklaşmaktadır. Konut üretiminin ekonomik boyutları bir yana itilmiştir. Buna karşılık, olaya ekonomik kaynakların aktarılması açısından bir "meta üretimi" olarak bakıldığı sık sık görülmektedir.

Konuta ayrılan kaynaklardan amaca en uygun biçimde yararlanılamamaktadır. Kentsel geliştirim (imar) planlaması arasında tutarlılık sağlanamamıştır. Konut yatırımlarının, biriktirimi (tasarrufu) özendirici özellikleri gerektiği gibi değerlendirilememiştir. Konutun ulusal gelire katkısı, yapı işleyimini ve buna bağlı yan işleyimleri geliştirici yönleri yeterince incelenmemiştir.

TÜRKİYE'DE BARINMA KOŞULLARI VE KONUT GEREKSİNİMİ

Türkiye'de kentsel alanlarda konut sorununun boyutları aşağıda özetlenmiştir:

— Konutların sağlamlık durumu, sahip olduğu kolaylıklar, oda sayıları, içinde yaşayan hane halklarının nicel ve nitel özelliklerine ilişkin bilgilere göre barınma koşulları elverişsizdir.

— Barınma yoğunluğu yüksektir. Hane halklarının büyük çoğunluğu bir ya da iki odalı küçük konutlarda yaşamak zorundadır.

— Hanehalkı gelirleri ile konut büyüklüğü arasında bir bağlantı vardır.

— Kentlerde, başta kira olmak üzere konut giderlerinin dar gelirli hanehalkı bütçelerine yükü ağırdır.

— Konuta yapılan yatırımların GSMH içindeki payı % 3-4 toplam yatırımlar arasındaki payı % 20 dolayındadır.

— Toplumsal altyapı yatırımları arasında eğitim, sağlık için ayrılanlar, konuta ayrılanlardan yüksek olmuştur. Her bir nüfus için üretilen konut birimleri sayısı öbür ülkelere göre daha düşük bir düzeydedir.

— Özel kesim, yeni üretilen konutların yaklaşık % 95'ini üretmektedir.

Giderek genişlemekle birlikte kooperatif kesimin payı oldukça sınırlı olmuştur.

Batıkent'te olduğu gibi, kooperatif belediye ve devlet işbirliği çerçevesinde başarılı sonuçlar alınabileceği anlaşıyor.

— Birikmiş ve yakın gelecekte nüfus artışından doğacak konut gereksinimlerine dayanarak yaptığımız bir kestirime göre, 2000 yıllarında konut açığımız milyon birim konutu bulacaktır.

Yukarıda gerçeklerin ışığında Türkiye 2000 yılına değin, yılda yaklaşık 400 bin konut üretmek sorunuyla karşı karşıyadır. Bu nedenle çığ gibi büyüyen konut gereksinimini karşılayacak bir konut siyaseti geliştirmek ve uygulamak zorundayız.

Gelir Düzeyi ve Dağılımının Konut İstemine Etkisi

Gelir düzeyi ile barınma koşullarının, kira ödemelerinin ve konut satın alma gücünün birbiriyle yakından ilişkisi olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Gelir durumuyla ilgili en son sayısal bilgileri içeren Kentsel Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi (1978-97) nin sonuçlarına göre, düşük gelirli hanehalkları toplamın yaklaşık üçte birini (% 34.8) oluştururken, toplam gelirin yirmide üçünü (% 13.7) alabilmekteydi. En üst gelir üzerinde-

ki hanehalklarının oranı toplam gelirin % 8.6 iken, toplam gelirin % 28'ini elde ediyorlardı. Bir başka anlatımla, hanehalklarının yarısından çoğu (% 56'sı) toplam gelirden % 28.3'lük bir pay alabilmekte idi. Buna karşılık üst gelir düzenlerinden dörtte bir oranındaki (% 26.8) hanehalkları, gelirinin yarısından çoğunu % 55.1'ni kazanıyordu.

Tüketim Harcamaları ve Gelir Düzeyi

Konut istemi açısından, gelir düzeyi ve dağılımı yanında bu gelirin tüketilmesi ve biriktirilmesi eğilimleri de önemlidir. Aynı anket sonuçlarından yararlanarak buna ilişkin ipuçları elde etmemiz olanaklıdır. Önce çeşitli gelir kümelerine göre tüketim ve biriktirim eğilimlerini inceleyelim. Kentsel Türkiye'de gelirin % 72'sinin tüketime gittiği, buna karşılık % 28'inin biriktirildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında alt gelir düzeyindeki hanehalklarının biriktirim şöyle dursun ay içinde borçlandıkları anlaşılmaktadır. Bunlar için konut isteminin düşük gelirli kiralık konutlara yönelmesi, devletin bu istemi karşılamada etkin bir tutum içinde bulunması zorunludur. En çok biriktirim yapabilen en yüksek gelir kümesindekilerin konut istemlerinin devlet desteği olmaksızın karşılanabileceği açıktır.

Konut Giderlerinin Tüketim Harcamaları İçindeki Payı

Hanehalklarının çeşitli tüketim alanlarına harcadıkları paralar arasında konuta kentlerimizde ancak % 14.69 oranında bir pay ayrılabilir. (Çizelge 1) İlgili çeken nokta en alt gelir kümesinde konuta ayrılan pay en düşük değerdedir. (13.7) Bu oran alt orta gelir düzeyinde % 14.4, orta gelirlerde % 14.5 üst ortada % 15.9, üst gelir düzeyinde (ortalamanın altında) % 14.4 oranındadır. Gerçi konuta, daha düşük oranlarda para harcan-

ÇİZELGE 1.

GELİR DÜZEYLERİNE GÖRE HANEHALKLARININ BİRİKTİRİMLERİ, KONUT VE KİRA GİDERLERİ (ORANSAL DAĞILIMI)

Kentsel Hanehalkları	Gelir Katmanları					
	Alt	Alt Orta	Orta	Üst Orta	Üst	Top.
Gelir Düzeyleri	35	21	17	18	9	100
Kentsel Gelirden Alınan Pay	14	15	17	27	28	100
Tüketim Giderleri	113	95	83	66	39	72
Biriktirimleri	-13	5	17	34	61	28
Konut Giderlerinin Toplam Harcamalarındaki Payı	13.7	14.4	14.5	15.9	14.5	14.7
Konut Giderlerinin Dağılımı	24	20	19	24	13	100
Kiranın Konut Giderindeki Payı	46	45	43	41	39	43
Kiracılık Oranı	50	26	36	34	35	36
Kiracıların Dağılımı	26	30	17	18	8	100
En Düşük Kira Ödeyenler	55	33	24	18	12	35
En Yüksek Kira Ödeyenler	4	1.1	6.3	17.6	10.8	3.3

ÇİZELGE 2.
HANEHALKI BÜYÜKLÜKLERİNE VE ODA SAYILARINA GÖRE KONUT GEREKSİNİMİ
(1984 - 88)

Hanehalkının Nüfus Sayısı	Hane Sayısı	%	Uygun Oda Sayısı	Uygun Oda Sayısında Oturun Hanehalkları	Uygun Olmayan Oda Sayısında Oturmayan Hanehalkları	1984 - 88	Dönem Toplamı
1 - 3 kişi	1.106.124	29	2 oda	717.054	- 389.070	541.384	- 930.434
4 - 5 kişi	1.554.328	46	3 oda	1.379.733	- 174.583	858.615	- 1.033.208
6 ve daha çok	836.534	25	4 ve daha çok	1.300.197	+ 463.663	488.793	- 3.430
TOPLAM	3.496.984	100	Oda başına 1.5 kişi ölçütüne göre	3.396.984	- 100.000	1.866.772	1.966.772

ÇİZELGE 3.
KENTSEL TÜRKİYE'DE 1979 GELİR DÜZEYİNE VE YAPI MALİYETLERİNE GÖRE
HANEHALKLARININ ÖDEME GÜCÜNÜN YETTİĞİ KONUT ALANI (M²)

Gelir Düzeyi	Gelire Göre (A)	Konut (B)	Konut Gideri ve Biriktirme Göre (C)
Alt	18	19	19
Alt - Orta	31	26	36
Orta	43	30	79
Üst - Orta	67	37	189
Üst	146	43	636
Ortalama	45	28	111

AÇIKLAMA :

Bir yıllık ödeme gücünü saptarken :

"A" dizisi için, yıllık gelirin % 15'i;

"B" dizisi için, yıllık konut gideri toplamı;

"C" dizisi için, yıllık konut gideri toplamı ile biriktirim toplamını 20 ile çarptık. Konut alanını saptarken ödeme gücü tutarını, yapı maliyeti ortalamasına böldük.

ması istenir bir durum olmakla birlikte, kiralara, konut maliyetlerinin yüksekliği, enflasyonun baskısı, yaşam koşullarının güçlüğü dikkate alınırsa, geliri düşük olanların üzerinde konuta ilişkin giderlerin baskısı daha ağır olmaktadır. Çizelgeler (1,2,3) bir arada incelendiğinde, hanehalklarının üçte birinden çoğunu (% 35'ini) oluşturan alt gelir düzeyindekiler toplam gelirden % 14'lük bir pay alırken, toplam konut giderlerinin % 13'ünü yapabilmekte, buna karşılık en üst gelirli % 9'u oluştururken toplam gelirin % 28'ine sahip olmakta, buna karşılık toplam konut giderlerinin % 13'ünü yapmaktadır.

Konut Giderleri, Kiracılık Durumu

Ülkemizde kiracılık daha çok kentsel alanlarda yaygındır. 1965 ve 1975 yılları arasında kiracılık oranında bir değişme olmamış, 1979 verilerine göre Kentsel Türkiye'de hanehalklarının % 35.9'u kiracıdır. En düşük gelirliiler arasında kiracılık oranı % 50.1'i bulmaktadır. Çoğunluğu gecekondlu sahibi durumunda olan alt-orta gelir kümesindeki hanehalklarının kiracılık oranı % 26.1 gibi düşük bir düzeydedir. Orta ve üst gelir düzeyindekilerde kiracılık oranı ortalama düzeydedir.

Öte yandan, konuta giden ödemeler arasında kiranın payı % 43'ü bulmaktadır. Bu pay alt ve alt-orta gelir düzeylerinde ortalamanın üstünde, orta üst-orta ve üst gelir düzeylerinde ortalamanın altında kalmaktadır. Başka bir deyişle, kira alt gelir kümelerinde daha büyük bir yük oluşturmaktadır.

1963'te konut kirasının gelire oranı düşük gelirli hanehalklarında daha büyük, yüksek gelirliilerde daha küçük olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin düşük gelirli ailelerde kira, gelirin % 29'unu geliri orta düzeyde olanlarda % 22'sini buna karşılık üst-orta gelirli ailelerde % 12'sini yüksek gelirliilerde % 10'unu oluşturduğu bir gerçektir.

Ödenen Kira ile Gelir Düzeyi Arasındaki Bağlantı

Kentsel Türkiye'de 1978-79 yıllarında kiracı hanehalklarının büyük çoğunluğu (% 78.8) düşük kiralı konutları kiraladıkları, buna karşılık % 21.1 oranındakilerin de yüksek kiralı konutlarda kiracı olarak oturabildikleri anlaşılmaktadır. Düşük kiralık yerleri, düşük gelirli hanehalklarının % 77.1 gibi büyük çoğunluğu kiralayabiliyor. Buna karşılık yüksek kiralı konutları tutanlardan % 75.7 sinin üst gelir düzeylerindeki hanehalkları olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Konut İsteminin Ölçeği

Gelir düzeyi yanında, hanehalkı büyüklüğü, hanehalkının içindeki birden çok evli çiftin (ailenin) varlığı, barınma yoğunluğunun yüksekliği, aşırı sıkışıklık da gereksinimin isteme dönüşmesine etkili olmaktadır. Fakat bu etkinin derecesini ölçmeye elverişli veriler elde yoktur. Bu nedenle konut istemine ilişkin herhangi bir sonuca ulaşabilmek için, hanehalkının konuta harcayabileceği paranın tutarı ve biriktirme eğiliminin büyük ölçüde belirleyici olduğunu varsaymak yanıltıcı olmaz. Hanehalklarının konuta ilişkin harcamaları kabaca, toplam tüketim giderlerinin % 15'i dolayındadır. Ortalama biriktirme eğilimi % 28' dir. Fakat gelir düzeylerine göre oluşan katmanlaşma dikkate alınır, alt gelir kümesindekiler gelirden çok harcama yaparak borçla geçinmektedirler. Alt-orta gelir düzeyindeki biriktirimleri de yok denecek ölçüdedir. Biriktirme yapabilecek olan en üst gelir düzeyindeki hanehalkları mülk ya da kiralık konut siyasasının dışında bırakılmalı, fakat istemin saptanmasında dikkate alınmalıdır.

Kentsel nüfusun 1984-1988 plan döneminde aynı hızla artacağı, ortalama hanehalkı büyüklüğünün 4.56 kişi olduğu varsayılarak DPT Özel Uzmanlık Kurulunca yapılan bir kestirime göre, 1.3 milyon konuta gereksinim duyulacaktır. 1979 Tüketim Harcamaları Anketine dayanarak 1979'daki hane halkı büyüklüğünün ortalama 4.4 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda, 1984-88 döneminde kentsel nüfus artışından doğan gereksinim toplamı 1.350.692 birim konuttur. Gereksinim toplamına, yıkılma, yanma, kamulaştırma gibi nedenlerle yenilenmesi gereken konutları (varolan konutların yaklaşık % 10'unun yenilenmesi için 0.5 milyonluk bir ek gereksinim doğacaktır) eklemek gerekir. Kabaca, beş yıllık plan döneminde 1.8 milyon konuta gereksinim duyulacağı kestirimiştir.

Gereksinim duyulacak 1.8 birimlik konutların tümü için istem doğacağı beklene-
mez. Bunu hanehalklarının gelir düzeyleri, ödeme güçleri belirleyecektir. Bugünkü gelir
düzeylerine, ödeme, tüketme eğilimlerine bakılarak tüm biriktirimlerin konuta yöneltilmesi
söz konusu olamaz. Gelirlerinden konuta ayırdıkları yaklaşık % 15'lik dilimin konut iste-
mine dönüştürülmesi beklenebilir. Biriktirimlerin belli bir kesiminin de konut istemine dö-
nüştürülmesi özendirilmelidir. Bu nedenle, hanehalklarının konut istemini etkileyebilecek
ödeme güçlerin sap gelirden yalnızca % 15'lik bir pay ayrılması yanında, konut giderleri-
nin tümünün konuta yöneltilmesi olasılığını dikkate alarak ödeme gücünü kestirmek ge-
rekmiştir. Çok iyimser bir kestirimle konut giderleri ile biriktirilen paraların tümünün konu-
ta gitmesi durumunda konut istemini etkileyecek ödeme gücünün ölçeğini de kestirmek
yoluna gidilebilir. Bu durumda her bir hanehalkının 45 m² konuta 20 yıl süre için ödeme
gücü vardır. Hanehalkı gelirleri dikkate alındığında, en düşük gelirlielerde 16 m², alt-orta
gelir kümesinde 28 m², orta gelir kümesinde 43 m², üst ortada 67 m², en üstte 165 m² ola-
rak saptanmıştır. Bir kişiye 15 m² üzerinden, yalnızca nüfus artışından doğacak gerek-
sinmenin 5.9 milyonx 15 m² = 89.145.000 m² olacağı anlaşılmaktadır. 3.4 milyon hane-
halkı 45 m² den 3.4 milyonx 45 = 143.000.000 m² konutun yapım maliyetini karşılar
görünüyorsa da kanımızca özellikle en alt gelir düzeyindekilerin bir konuta sahip olabil-
melerini karşılayacak akçalı güçleri çok sınırlıdır. Bunların gecekondulara yönelmesi ya
da gecekondularını genişletmeleri beklenir. Ucuz kiralık halk konutları bu hanehalkları
için gerçekçi bir çözümdür. Genelde hanehalklarının 28 m² lik ödeme güçlerinin devletçe
desteklenmesi gerekecektir. Alt ve alt-orta gelir kümelerindeki hanehalkları için "evini
yapana yardım" yöntemi önerilebilir. Bunun da gerçekleşmesi devlet desteğine bağlıdır.
Orta gelir düzeyindeki hanehalklarının ödeme güçleri toplu konut kredilerinden yararlanı-
larak gereksinimlerine göre 45 m² ve daha büyük konutları mülk edinmelerine fırsat sağla-
yacaktır. Üst-orta gelir düzeyindekilerin bireysel olanaklarıyla konut edinme ya da kiralık
konutta yaşama olanakları vardır. Konut siyasasının bu ve en üst gelir düzeyindekilerin
konut istemlerini karşılama yerine, bunların lüks konut eğilimlerini engellemeye hatta ki-
ralık konut edinmeye yöneltilmelidir.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında konut isteminin yöneleceği konut isteminin yönel-
tileceği büyüklükleri şöyle sıralanabilir:

Kişi	Hanehalkı (%)	Konut Alanı (net)	Yaşama Odası	Yatak Odası	Toplam
1 - 3	29.62	45 m ²	1	1	2
4 - 5	45.75	65 m ²	1	2	3
6 - 7	19.19	98 m ²	1	3	4
7	5.54	120 m ²	1	4	5

Görüldüğü gibi, önümüzdeki yıllarda kentlerimizde konut isteminin 45 m², 65 m² ve
98 m² arasında dengeli biçimde karşılanması ve özellikle 65 m² ye yöneltilmesi için gerekli
önlemler alınmalıdır.

Konut metrekareleriyle ilgili kestirimlerimizden, özellikle iki ana sonuç çıkarabiliriz.
Birincisi, konut giderlerine dayalı kestirimimiz en alt düzeyde, buna karşılık, biriktirimi de
içeren kestirimimiz en üst düzeyde konut istemini etkileyecektir. Bu da, tüm biriktirim-

lerin konuta yöneltilmesi gibi gerçekçi olmayan bir varsayıma dayanmaktadır. Ama, hiç değilse belli bir ölçekte gerçekleştirilmesi tümden olanaksız da değildir. Konut getirisinin yüksek olmadığı, banka ve banker faizlerinin konut yatırımdan daha karlı olduğu bir dönemde, elbette biriktirilen paranın konuta yatırılabilirliğini ummak olanaksızdır. Fakat koşullar tersine döndüğünde, para-kredi siyasalarıyla konutun özendirilmesi durumunda yatırımların büyük ölçüde bu alana kayması beklenebilir. Özellikle, konutun enflasyona karşı bir tür güvence oluşturacağı koşullar doğduğunda, konut isteminde biriktirimlerin katkısının büyük olabileceğini söyleyebiliriz. O halde, 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde bu konuda aşırı bir iyimserliğe kapılmamak daha gerçekçi olur. Kestirimlerimizden çıkarabildiğimiz ikinci sonuç, her iki durumda da, yalnızca hane büyüklüğü açısından değil, gelir açısından da küçük (45-50 m²), orta (65-70 m²) ve büyükçe (90-100 m²) konut birimlerinin üretilmesi için konut siyasasını yönlendirmek gerektiğidir. İstemin hangi büyüklükteki konutlara yöneltilmesi konusunda bu kestirimlerimiz kimi ipuçlarını vermekteyse de hanehalkı büyüklükleri, hanehalkı içindeki evli çift sayıları bu konuda dikkatte bulundurulmalıdır. Örnek vermek gerekirse 1975 nüfus sayımına göre Türkiye'de, hanehalklarının % 3'ünde hiç aile bulunmuyor, buna karşılık % 16'sında iki ya da daha çok evli çift bulunuyordu. Tüm evli çiftlerin üçte birini oluşturan bu ailelerin bir kesiminin konut isteminde bulunacağı beklenebilir.

Kentsel Türkiye'de hanehalklarının büyüklüklerine ve yaşadıkları konutların oda sayılarına göre dağılımına bakarak konut gereksiniminin, dolayısıyla istemin hangi konut büyüklüklerine yöneleceği konusunda bir görüş geliştirmek olanaklıdır.

1978-1979 Kentsel Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi verilerine göre, büyük ağırlığın 2 ve 3 odalı konut üretilmesine verilmesi gerekmektedir. En azından kalabalık olmayan çekirdek aileye dönüşen hanehalkları için 2-3 odalı konutlara yönelmek, ekonomik açıdan daha uygun düşecektir.

TOPLU KONUT YASASI VE UYGULANMASI

2985 sayılı Toplu Konut Yasası Mart 1987'de üçüncü yaşını doldurdu. Hazırlık çalışmaları bir yana bırakılırsa, yasa ve öngördüğü fon 1984 Eylül'ünde işlerlik kazandığına göre gerçekte yasanın uygulanışı üçbuçuk yıllık bir geçmişe sahip. Uygulamaya ilişkin herhangi bir değerlendirme yapabilmek için bugün yürürlükte olan yasayı 1981'de çıkarılmış olan 2487 sayılı eski toplu konut yasasıyla kısaca karşılaştırmada yarar vardır. Eski yasa, bütçe gelirlerinden belli bir yüzdesinin toplu konut fonuna ayrılmasını öngörüyordu. Yapımcı olarak kooperatif kuruluşlara, toplumsal güvenlik kurumlarına, kamuya öncelik tanıyor, özel kesim kuruluşlarına da üstlenici olarak rol alma olanağını sağlıyordu. Arsa değer artışlarından, konut pazarlamasından doğan gelir artışlarının kamuda kalması sonucunu doğuracağından özel kesim kuruluşları bu yasaya karşı çıktılar. Hatta, Devlet Planlama Teşkilatı yetkilileri de bu yasayı aynı doğrultuda eleştiriyorlardı. 1982 ve 1983 bütçelerine konulması gerekenin çok altındaki oranlarda ödenek konuldu. Konan ödenek de tümüyle kullanılmadı. Kısacası, yasa bebeklik çağında boğuldu, gerçekte uygulamaya konmadı: Yürürlükteki 2985 sayılı yasa, öncekinin aksine, fonun bütçe ile ilişkisini kesmiş, bütçe dışı kaynaklara bağlamıştır. Kooperatif kuruluşlara, kamuya, toplumsal güvenlik kurumlarına tanınmış olan öncelik kaldırılmış, özel kesim kuruluşları çevrime sokulmuştur. Pek çok konuyu tüzük ve yönetmeliklere bırakan yeni yasa, gerçekte öncekinin aksine, bir çerçeve yasası, hatta bir yetki yasası niteliğindedir. Konutla birlikte, arsa, teknik ve toplumsal altyapıları benzeri işgörü yapılarını da içeren, kent kurma ya da kent geliştirme sürecini tümüyle kapsayan yeni yasa, konutla ilgili endüstriler için de kredi olanakları sunmaktadır. Adındaki "toplum konut" deyimine karşın yasa birey-

sel kredi olanağı da sağlamaktadır. Yönelinen toplumsal katmanlar, yapım kuruluşları, konut ölçünleri (standartları) açısından öncelikler, ilkeler öngörmüyor, bunların belirlenmesini tüzüğe, yönetmeliklere kısacası toplu konut yönetimine bırakıyor. Toplu Konut Yasası'na koşturularak çıkarılan öbür yasalarda da konutla ilgili önemli kurallar öngörülmüştür. Örneğin; 1 Mart 1984'de yürürlüğe giren 2982 sayılı yasayla, arsa sağlanması, konut yapımı, kredilendirme, alım satımıyla ilgili kimi vergi bağışıklıkları getirilmiştir. Bunun gibi, 3065 sayılı katma değer vergisi yasasında 3099 sayılı yasayla yapılan değişikliklere, konut kooperatiflerinin, konutları teslim alırken yüklenicilerine KDV ödemeleri öngörülmüştür. Toplu Konut Yasası'nın uygulanmasına ilişkin tüzük 22 Haziran, Yönetmelik 23 Haziran 1984 günleri Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe konmuştur. Yönetmelik, on aylık bir uygulamadan sonra 28 Nisan 1985'de yerini yeni bir yönetmeliğe bırakmıştır. 1987 başında yönetmelik, uygulamanın ışığında yeniden değiştirilmiş, kredi koşulları, küçük konutlar yararına (bir ölçüde) değiştirilmiştir. Yapılan bu yasal düzenlemelerle uygulamaya, eski yasa kapsamına giren konutları yarım kalmış kooperatiflerden başlanmıştır. Gerçekçi bir yol tutulmuştur. Resmi Gazete'de yayınlanan duyurularla (tebliğlerle) kredilere ilişkin ilkeler belirlenmiş, kredi akışı sağlanmıştır. Konutlarını % 70 düzeyine getirmiş kooperatiflere "tamamlama kredisi" adı altında ek bir olanak öngörülmüştür. Bu arada, işçi ve memurlarla emekliler için faizsiz ek kredi olanağı sağlanmıştır.

Bugünkü yasal düzenlemelere göre, toplu konut uygulamaları orta ve üst gelir katmanlarına olanaklar sağlamaya yöneliktir. Bugünkü yapı maliyetleriyle, toplu konut kredisinden alt, alt-orta gelirli katmanların konut edinmeleri olanaksızdır.

Kağıt üzerinde özkaynak katkısı % 10 düzeyinde istenmekteyse de gerçekte bu oran % 50'ye yaklaşmaktadır. Bunu da ancak aylık geliri 300-350 bin dolaylarındaki yüksek gelirli aileler karşılayabilirler. Önceki bölümde açıkladığımız gibi DİE'nin kentsel hanehalkı gelirlerine, tüketim harcamalarına ilişkin yaptığımız çözümlemelere göre, en alt gelir düzeyindeki hanehalklarının giderleri gelirlerini aşmaktadır. Bunlar, büyük olasılıkla, bakkala kasaba borçlanarak ya da memleketten destek alarak yaşamaktadırlar. Krediden yararlandırılsalar bile onların konut edinmelerine olanak yoktur. Aynı gözlem, gelirden en çok % 5'ini biriktirebilen alt-orta gelirli aileler için de geçerlidir. Bu nedenle, alt ve alt-orta gelir katmanları için "kiralık konut" sağlanması daha gerçekçi bir yoldur. Oysa orta ve üst-orta gelir düzeyindeki hanehalkları konut kredisinden yararlanacak biriktirimi yapabilecek akçal güce sahip bulunmamaktadırlar. Yürürlükteki kredi dizgesinden, 150 m²'lik konut büyüklüğünü aşmamak koşuluyla, en çok orta-üst gelir katmanları yararlanmaktadırlar. Oysa yirmi yıllık biriktirim güçleriyle toplam 189 metrekarenin üstünde konut edinebilecek katmanların toplu konut yasasından yararlanmalarını engelleyecek bir önlem alınmamıştır. Öte yandan, kredi faizlerinin yüksek, sürelerinin kısa tutulmuş olması da düşük gelirli için ayrı bir sınırlılık taşımaktadır.

Konut üretimi daha çok büyük konutlara yöneliktir. Üretilen konutların ortalama büyüklüğü 100 m²'nin üstündedir. Hem toplu konuta ilişkin yasal düzenlemeler, hem de vergi bağışıklıklarını öngören yasalar, uygulanagelen 100 metrekarelik sınırı 150 m²'ye yükselterek büyük konutlar için de destek ve kolaylık sağlamaktadır. Oysa barınma sorunluklarına ilişkin sayılamalar, hanehalkı ve konut büyüklükleri, konut gereksinmesi ile ilgili veriler gereksinmenin küçük konutlara yönelik olduğunu göstermektedir. Önümüzdeki beş yıllık dönemde doğacak 2 milyona yakın konut gereksinmesinin 2 ve 3 odalı konutlarda öbekleneceğini kestirmekteyiz. Büyük konuta yönelmeğe neden olan toplumsal, davranışsal eğilimlerin, alışkanlıkların istendik yönde değiştirilmesi, yönlendirilmesi zorunludur. Konuk odası ya da salonu, alaturka hela, küvet gibi kullanılmayan ya da az kullanılan alanlardan artırım sağlama yolları araştırılmalıdır. Ortak çamaşır yıkama alış-

kanlığı özendirilebilir. Bu arada, mobilya endüstrisinin hantal, hareketsiz mobilyadan hareketli, konut boylarıyla tutarlı çok amaçlı mobilyaya yönelmesinde de zorunluluk vardır.

Konut maliyetinde arsanın payı ülkemizde çok yüksektir. Özel iyelikteki arsalar, toplu konut girişimlerinde önemli sınırlılıklar getirmektedir. Her türlü spekülasyonların dışlanması için toplu konut alanlarında arsanın kamu eliyle sağlanması, yapıma hazır duruma getirilmesi zorunludur. Bugüne değin toplu konut uygulamalarında kamunun elindeki arsaların kullanılması yoluna gidilmiştir.

Başlangıçta bu gerçekçi bir tutumdur. Ancak yasa ve yönetmelik kamunun arsa edinmesi için çeşitli olanaklar öngörmektedir. Toplu Konut Fonuyla da beslenmekte olan geliştirme-destekleme fonundan belediyelere toplu konut amacıyla arsa kamulaştırmaları için yardım olanağı yaratılmıştır. Ancak bir yıllık uygulama sırasında bu fonlardan arsa için ayrılanı yetersizdir. Yüzbinlerce konut üretmekten sözeden yetkililerin kamunun girişkenliği ele almasını, böylece vurguncuların ekmeğine tereyağ sürmemesini, toplu konut girişimlerinden doğacak rantların kamuya maledilmesini sağlamaları gerekir.

Bugünkü yasal düzenlemeler, toplu konut alanlarındaki alt-yapı giderlerinin % 60' ının fondan karşılanmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca geliştirme destekleme fonundan da belediyelerin alt-yapı için desteklenmesi öngörülmüştür. Belediyelerin bu olanakları konut kooperatifleriyle işbirliği içinde değerlendirilmesi gerekir. Kent-Koop'tan belli katkı almasına karşın Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin alt-yapı yapımına geçmemesi bu konuda olumsuz, o ölçüde de "talihsiz" bir örnektir.

Yürürlükteki yasalar, kooperatiflere ne ayrıcalık ne de öncelik tanıyor. Fakat uygulamada kooperatifler toplu konut üretiminde en etkin yol olarak geniş ölçüde etkinlik gösteriyorlar. Son toplu konut yönetmeliğinde kooperatiflere daha çok ağırlık verildiğini söyleyebiliriz. Özellikle belediye, kooperatif işbirliğine devletin yardımı da eklenince başarılı sonuçlar alınabileceği anlaşılmıştır. Batıkent'ten sonra Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde Kent-Koop'un öncülüğünde yaygınlaşan kooperatif girişimler de bunu kanıtlıyor.

Kent-Koop'un Batıkent projesinden alınan sonuçları, güdümlü kentsel gelişme açısından değerlendirmek isterim:

1- İmar Planının kentsel gelişmenin önünde gitmesi ilkesi kuşkusuz bu deneyimin en önemli katkısını oluşturmaktadır.

2- Sağlıklı bir yaşam çerçevesi yaratılması amacının en azından planın gerçekleştirilmesiyle bağlantılı olduğu düşünülürse, Belediyenin altyapıyla ilgili olarak anaprotokola uyup gereklerini yerine getirmesini beklemek gerekmiştir. Bu da bugün için Batı-kent'te yaşayan 2000 ailenin yol, su, elektrik, kanalizasyon ve ulaşım sorunlarını çözmek için Belediye duyarsızlığını sürdürmektedir.

3- Kooperatif örgütlenme bireysel çıkarla toplumsal yararı bağdaştırmada önemli katkılar sağlamıştır. Uzun süredir konutunun bitmesini bekleyen pek çok aile bu yoldan konuta kavuşabilmiştir.

4- Dar gelirlilerin konut edinmeleri amacıyla örgütlenmeleri konusunda Kent-Koop, ülke hatta dünya ölçüsünde başarılı bir örgütlenme modeli oluşturmuştur. Konut Kooperatifçiliğine karşı güvensizliğin giderilmesine katkıda bulunmak yanında Kent-Koop, yalnızca konut yapmakla yetinen, alışlagelmiş konut yapı kooperatifçiliğini, tek parsel ölçeğine yöneltmiş, kent kurmayı ve kent işletmeciliğini de içeren Kent Kooperatifçiliği

kavramının gelişip yaşama geçmesine yolaçmıştır. Bugün ülkenin çok çeşitli bölgelerinde Kent-Koop öncülüğünde girilen toplu konut projelerinde aynı anlayış ve tutum içinde çalışan kooperatif birlikleri yaşama kavuşmuştur. 1987 ederiyle 2 trilyonluk bir yatırım paketi oluşturan 22 projede 200 bin konutun yapılması 1 milyon nüfusun 50 milyon metre-karelik kent alanlarına yerleştirilmesi, Kent-Koop önderliğinde gerçekleşecektir.

5- Devlet, belediye ve kooperatif üçlüsünün işbirliğine dayalı olan Kent-Koop modeli, devletin toplu konut fonunda akış sağlamasıyla 1984 Eylül'ünden bu yana işlerlik kazanırken, Ankara Büyükşehir Belediyesinin 15 Aralık 1980'de imzalanan protokolü resmen, açıkça iptal etmeden protokole uymayarak yükümlülüklerini yerine getirmeyerek modelin çalışmasını aksattığı maalesef bir gerçektir. Arsa tahsisini geciktirme, arsa vermemesi, kendi eliyle yandaşlarına kurdurup başına geçtiği kooperatif birliği üyelerine öncelik vermek, Batıkentlilerin parasını önceden ödedikleri altyapının yapımını savsaklıyarak, Ankara Büyükşehir Belediyesi hem projenin bütünlüğünü bozmuş, hem de eşi görülmemiş biçimde yurttaşlara eşit davranma ilkesini bozmuştur. Kent-Koop'un 1.6 milyarlık elektrik şebekesini yaptırmaya karşın, TEK'in bunu devralmaması 20 bin megavatlık 15 bin konuta elektrik verecek bir yatırımın hizmete açılmasını engellemektedir.

6- Batıkent kendini yeniden üreten bir sürecin başlangıcı olmuştur. Önceden toprak vurguncularının, ya da toprak rantına elkoyan toplu konut girişimcilerinin elinde kalan artı değerler kooperatif üyelerinde kalmış, öte yandan belediyenin kamulaştırma giderleri geri ödenerek yeni yerleşmeler için fon yaratılmasına olanak sağlanmıştır.

7- Konutun maloluşunu en aza indirecek önlemler de Batıkent'te alınmıştır. Özellikle arsa payı, toplam içinde çok düşük düzeyde kalması sonucunda büyük ucuzluk sağlanmıştır. Bu pay binde 37 dolayındadır. Bittiğinde konutlara, maloluşun üç katına değin alıcılar çıkması da bunu gösteriyor.

8- Projede öngörülen kiralık konut üretimine geçilmesi için projenin kendini besleyen bir sürece dönüşmesini beklemek gerekmiş, bu konuda yeni bir proje başlatılmıştır. Mülk konutların çekirdek konut, nüve konut "gündüzkondu" niteliğinde olması öngörülmüşse de bunun gerçekçi olmadığı anlaşıldığından, daha çok orta gelirli kümelerle yönelmek gerekmiştir. Zaten bugünkü konut politikası ve toplu konut uygulaması, alt gelir kümelerine değil, orta-üst ve üst gelir katmanlarına yöneliktir. Düşük gelirli için Kent-Koop "konu-tunu kendin tamamla" çerçevesinde bir proje öngörmektedir.

Sırası gelmişken, konut kooperatiflerinin denetimiyle ilgili bir konuya değinmek istiyorum. Kimi açık gözlerin, yasaların sağladığı olanakları da dikkate alarak eldeki arsalarını pazarlamak için kooperatif kurarak halkı örgütledikleri de bilinmektedir. İmar durumu açıklığa kavuşmamış, iyelik durumu yargıçlıkça belirlenmemiş olduğu için "ihtilafı", daha doğrusu "tapusu sakat" arsalar üzerinde, planı, projesi onaylanmadan, toplu konut yönetiminin "önolur" u ya da "uygunluk belgesi" alınmamışken, sanki iç ve dış krediler sağlanmışcasına basın yayın araçlarıyla yapılan duyurularla halkı katılmaya çağıran kooperatif girişimler, yalnızca kooperatifçiliğin yozlaşmasına yol açmıyor, aynı zamanda konut özlemi içindeki yurttaşın güveninin sarsılması sonucunu da doğuruyor. Kamunun bu tür yoz girişimleri sıkı kurallara ve denetime bağlı tutulması zorunludur. Fakat, Kooperatifler Yasasında yapılmak istenen değişiklik önerilerinin, demokratik kooperatifçilik ilkelelerine aykırı düştüğünü de vurgulamak isteriz. Önemli olan, yurttaşın kooperatif yoluyla konut edinme umut ve özleminin açık gözlerce sömürülmesine izin verilmemesidir. Yoz olmayan, kooperatifçilik ilkelerine uyan gerçek kooperatifleri devletin sultasına altına sokacak antidemokratik önerilerin karşısındayız.

GERÇEKÇİ BİR KONUT SİYASASININ ANA İLKELERİ

Kentsel konut siyasasına ilişkin görüşlerimizi aşağıda özetliyoruz:

1- Kentsel konut siyasası, kentleşme, kentsel altyapı, kentsel arsa konusundaki siyasalardan bağımsız ele alınmaz. Ayrıca konut sorunu, ulusal, bölgesel ve yerel ölçeklerdeki planlamalardan kopuk olarak çözüme ulaştırılamaz.

2-Konut ne yalnızca toplumsal, ne de yalnızca ekonomik (meta üretimiyle ilgili) nitelikte bir sorundur.

3- Toplumun gönençini, sağlığını, esenliğini, verimliliğini sağlamak gibi toplumsal işlevi yanında, konut, ekonomik yaşamda işlendirme (istihdam) yaratma, yapım ve yapıma bağımlı yan işleyimleri bütünleme, ekonomik büyümeyi hızlandırma işlevlerine sahip önemli bir ana işleyim kesimidir.

4- Konut üretimini düzenlemede, verimliliğini artırmada devletin önemli görevleri vardır. İlgili siyasaları saptamak, arsa üretmek (gerekli altyapı ile donatmak) arsa kullanımına ilişkin imar kararlarını almak, yasal ve yönetsel düzenlemeler yapmak, arsalar-dan konut yapımında yararlanmak için gerekli denetimi sağlamak, konutla ilgili ölçüleri belirlemek, akçalı kaynakları yaratmak, geliştirmek, konut üretim etkinliklerini toplum yararını sağlayacak biçimde denetlemek, doğrudan konut üretimi yapmak devletin bu konudaki görev ve yetkileri arasındadır. Dar gelirli ailelere konut sağlamak devlete Anayasa'yla yüklenmiş bir görevdir.

5- Türkiye'nin 21. yüzyıla girerken birikmiş ve doğacak konut gereksinimlerini karşılayacak bir konut üretimi ve finansman planı yapılmalıdır. Devlet, kent planlaması ve konut amaçlarıyla ürettiği kentsel arsaların iyeliğini gerçek ve tüzel kişilere devretmemeli uzun süreli (örneğin 99 yıl) olarak kiralamaladır. Böylece, konutun maloluşunda arsa payı sifıra indirgenmeli, kent toprakları vurgunculuk konusu olmaktan çıkarılmalıdır.

6- Konut siyasasının ana amacı tüm toplum katmanlarını, insanca yaşayabilecekleri sağlıklı barınma olanağına kavuşturmadır. Herkesi konut sahibi etmek gibi yanlış bir tutuma son verilmeli, düşük gelirli kümeler için "ucuz kiralık konutlar" üretilmelidir.

7- Yukarıda belirtilen amaçlara ulaşmak için:

a- Aynı yatırımla daha çok sayıda birim konut üretilmelidir.

b- Kentsel konut üretimi ile kentsel alt-yapı ve kentsel arsa üretimi kent planlamasıyla eşgüdümüne sokulmalıdır.

c- Öncelikle düşük gelirli olanların gereksinimlerini karşılayacak biçimde, uygun büyüklükte, nitelikte konut üretimine yönelinmelidir.

d- Küçük üreticilerin, gecekondu yapımcılarının düşük gelirli olanların kendi evlerinin yapımında biriktirmelerinden, işgüçlerinden, karşılıklı yardımlaşmalarından, dayanışmalarından, "evini yapana yardım" yönetimi ve ilkeleri çerçevesinde yararlanılmalıdır.

e- Konut üretimini kent planlamasının gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanabilmek amacıyla, konut ve arsa üretimiyle kent planlaması, kentsel gelişme ve konutlandırmanın ardından değil, önünden gitmelidir.

f- Konutun ülke ekonomisi içindeki yeri en gerçekçi biçimde saptanmalı, ulusal kalkınma erekleriyle tutarlığı sağlanmalıdır.

g- Kamunun, özel kesimin, halkın konuta yönelik deneyimleri, birikimleri değerlendirilmelidir.

h- Bugünkü kredilendirme uygulaması, daha çok orta-üst ve üst gelir katmanlarına yönelmiştir. Kredi tutarı, faiz oranları, süreleri dikkate alındığında, güçlerini aşan bir katkıda bulunmaları gerektiğinden orta ve alt-orta gelirli ailelerin konut edinmeleri olanaksızlaşmaktadır. Bu nedenle, özkaynak oranının konut maliyeti içindeki payının % 50'lerden % 10'a düşürülmesi, kredi tutarının enflasyona göre ayarlanması, kredi süresinin 15'ten 20 yıla çıkarılması, faiz oranının % 10'a indirilmesi gereklidir. Düşük ve alt-orta gelirli için "mülk konut" yerine "kiralık konut" sağlanmalı, bu konutlar için kira, içinde oturacak olanın gelirine göre saptanmalıdır. Büyük konutlara kredi verilmesinden vazgeçilmeli, 85 metrekaresinin altındaki küçük konutların üretimi özendirilmelidir.

i- İyi nitelikli, ucuz, sağlam konutların üretilmesinde, sağlıklı bir kentsel çevre yaratılmasında en etkin konut yapımcısı olarak kooperatiflerin rolü benimsenmiştir. Yurttaşın kooperatife olan güvenini yitirmemesi için spekülatif girişimlerin engellenmesi gerekir. Toplu konut yönetiminden "ön izin" ve "uygunluk belgesi" almayan, arsası "sabıkalı" olan kooperatiflerin etkinliklerine izin verilmemelidir.

KAYNAKÇA

ÇEZİK, Asuman, "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel ve Kentsel Nüfus ve Yerleşmelere İlişkin Bilgiler", DPT, SDP, Ankara 1977 (Ç)

DİE, Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları: Ankara 1978, 79, Ankara, 1982.

DİNÇ, Tuyan, Türkiye'de Hanehalkı Yapı ve Sayısına Göre Konut İhtiyacı, TÜBİTAK, Ankara, 1978.

DPT, Yerleşme, Bölgesel Gelişme, Kentleşme, Konut Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara, 1977

"V.M.Y.K.P." Konut Özel İhtisas Komisyon Raporu" 1983 (çoğaltma)

GERAY, Cevat, "Mesken İhtiyacının Tahmini ve Şehirlerimizdeki Mesken İhtiyacı Hakkında bir Deneme" SBF IV. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara, 1961, S.65-86

— "Kentsel Türkiye'de ve Ankara'da Konut İstemi, Gelir Düzeyi ve Tüketim Giderleri", Prof. Fehmi YAVUZ'a Armağan, Ankara, 1983'den ayrı bası.

— "Konut Gereksinmesi ve Karşılama", Türkiye'de Konut Sorunu, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1981.

GÜNAL, Gölün, "Konut Sektörünün Finansmanı", Ankara Ticaret Odası Mesken Semineri, 16.4.1981 (Ç)

KARAYALÇIN, Murat, Project Democracy/Proje Demokrasisi, Kent-Koop, Ankara, 1985, Ayrıca, Yazarın, Kent-Koop Genel Kurullarında yaptığı konuşmalar, çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan yazı ve demeçleri

— Yapı Tasarruf Sandığı Yaklaşımı, Ankara, 1986

KELEŞ, Ruşen, 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972.

KENT-KOOP Yönetim Kurulu, I-VIII Genel Kurullarına sunulan çalışma yazanıkları ve yıllık programları (Her biri ayrıca kitap olarak yayınlanmıştır.)

— Batıkent Ana Rapor Politikalar Demeti, (2.Baskı) Ankara, 1984

— Batıkent Politikalar Demeti: Ana Rapor, Ankara, 1981

— Batıkent New Settlement Project Ankara, 1983

— "Konut Maliyetleri", 1 ve 2, Mart 1986 (Ç)

— Yeni Bir Kentsel Toplu Yapısı ve Yeni Bir Kentsel Düzen İçin Çağır, Ankara, 1987 (Ç)

KENT-KOOP YILLIKLARI:

— Konut'81, Ankara, 1982

— Konut'82, Ankara, 1982

— Konut'83, Ankara, 1984

— Konut'84, Ankara, 1985

KENTKUR, A.Ş. "Batıkent Konut Yapımı Fizibilite Raporu", Ankara, 1986 (Ç)

NIKSARLI, Muammer, "Türkiye'de Konut Sorununun Çözümünde Kooperatiflerin yeri", ITO'nca 8.6.1987 günü düzenlenen seminere sunulan bildiri.

TEKELİ, İlhan-İLKİN Selim, *Bahçellevlerin Öyküsü Kent-Koop*, Ankara, 1984
TMMOB, *Konut Kurultayı*, Ankara, 1975. *Konut Kurultayı*, Ankara 1982
TOKMAN, Yıldız, *Yenimahalle Konut Politikalarında Özel Bir Örnek*, Ankara, 1985
S.B.F. İskan ve Şehircilik Araştırma Merkezi, XIII. *İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları: TOPLU KONUT SORUNLARI VE SİYASASI*, Ankara, 1983
ŞAT, Malik-DAĞLI, Nevzat-YILMAZ, İdris, *Batıkent'te Evimiz Var*, Kent-Koop, Ankara, 1985
YAVUZ-KELEŞ-GERAY, *Şehircilik*, SBF (2. Bası) Ankara 1978.

SERBEST BÖLGELERDE GREV HAKKI VE ANAYASA MAHKEMESİ KARARI

Mesut GÜLMEZ

Anayasa Mahkemesi, 6.6.1985 tarihli ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Yasası'nın aralarında "serbest bölgenin faaliyete geçmesinden itibaren on yıl süreyle 5.5.1983 gün ve 2822 sayılı Kanunun grev ve lokavt ile arabuluculuk hükümleri uygulanmaz. Ancak bu süre içinde toplu iş sözleşmesi üzerinde çıkacak menfaat uyuşmazlıkları Yüksek Hakem Kurulunca karara bağlanır" diyen geçici 1. maddesinin de bulunduğu tüm maddelerinin iptali istemiyle doksaniki TBMM üyesince açılan davada, söz konusu geçici maddenin Anayasa'ya aykırı bir yönü bulunmadığından iptal isteminin reddine karar vermiştir⁽¹⁾.

İPTAL İSTEMİNİN GEREKÇESİ

Geçici 1. maddenin iptali isteminin gerekçesi, Anayasa'nın grev hakkını salt çıkar uyuşmazlıklarında başvurulabilen bir araç olarak düzenleyen 54 . maddesi ve özellikle bu maddenin, "grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri kanunla düzenlenir" diyen 4. fıkrasıdır.

Dava dilekçesinde, grevin işçiler için "anayasal bir hak" olduğu anımsatıldıktan sonra, fıkra da geçen "haller" deyiminin "olağanüstü hal, sıkıyönetim, afet vb. gibi durumlar"ı kapsadığı; "işyerleri" terimiyle "Anayasanın ifade etmek istediği husus (un) da gayet açık" ve "bu ifade ile nesnel bir belirleme (nin) amaçlanmış" olduğu, dolayısıyla "işkolu" itibarıyla bir yasaklamada bulunmaya dahi Anayasamızda olanak sağlanma (dışı)" görüşü savunulmuştur. Serbest Bölgeler Yasası'nın söz konusu geçici 1. maddesi ile, "Anayasada öngörülen hallerle bağlantı kurulmaksızın tümüyle normal durumda ve öte yandan herhangi bir işkolu ve işyeri tahdidinde bulunulmaksızın bir coğrafi alandaki tüm işyerlerinde çalışan işçiler (in) 10 yıllık geçici bir süreyle de olsa grev hakkından mahrum bırakılmakta ve grev (in) yasaklanmakta" oluşunun 54. maddeye aykırı düştüğü öne sürülmüştür.

Kısacası iptal isteminin gerekçesinde, serbest bölgelerdeki on yıllık geçici grev yasağı, temelde Anayasa'nın 54. maddesinin 4. fıkrasında öngörülen "haller" yada "işyerleri" kapsamına girmeyen dolayısıyla da bir bölge yada coğrafi alan yönünden genel nitelik taşıyan bir sınırlama olması nedeniyle Anayasa'ya aykırı bulunmuştur. Gerçi dava dilekçesinde toplu iş sözleşmesi hakkı tanıyan 53. madde metnine de yer verilmiştir. Ancak bu maddenin ne söz konusu geçici madde kuralı ile bir bağlantısı kurulmuş, ne de maddenin içeriğine ve özellikle tanıyıp güvence altına aldığı toplu iş sözleşmesi özerkliği ilkesine değinilmiştir.

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN GÖRÜŞÜ

Anayasa Mahkemesi ise geçici 1. maddede Anayasa'ya aykırı bir yön bulunmadığı sonucuna ulaştığı kararında, bu madde hükmünün "Anayasa'nın 54. maddesinin beşinci fıkrasındaki grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde... uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür" şeklindeki kuralının değişik tarzda ifadesinden ibaret" olduğu yolunda kanımızca yanlış ve yüzeysel bir görüşten yola çıkmıştır. Ayrıca yüksek yargı organı, "grev hakkının bulunmadığı yerde lokavt ve arabuluculuktan da söz edilemez" diyerek bir başka yanılıya düşmüştür. Çünkü bilindiği gibi, grev hakkının yasaklandığı işlerde ve yerlerde, lokavt da söz konusu olmaz ama, arabuluculuk yolunun denenmesi, 2822 sayılı yasaya göre zorunludur ve bu barışçı yol başarısızlıkla sonuçlanmadıkça Yüksek Hakem Kurulu'na başvurulamaz.

Kararında, iş uyuşmazlıklarının barışçı yollardan çözülmesi konusunda "ülkemizde halen kanunla sınırlandırılmış grev ve lokavt serbestisi" sisteminin geçerli olduğunu belirten Anayasa Mahkemesi, söz konusu on yıllık geçici grev yasağının, 2822 sayılı yasanın 31. maddesinde yer alan "geçici yasaklar"a benzediği görüşünü benimsemiş ve söz konusu hakların sınırlandırılmasının dayanağını da, Anayasa'nın 54 ve 13. maddelerinin oluşturduğunu belirtmiştir.

Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 13. maddesinin temel hak ve özgürlüklerin yerine göre sınırlandırılmasına olanak veren genel nitelikteki sınırlama nedenlerini gösterdiğini; bu nedenlerin "herhangi bir hak ve hürriyet konusunda uygulanabileceği (ni)", yasa koyucunun genel sınırlama nedenlerine "dayanmak suretiyle demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı düşmeyecek sınırlamalar getirebilece (ğini)" belirttikten sonra, serbest bölgelerdeki on yıllık grev yasağının anayasal dayanağını 13. maddedeki "kamu yararı"nın oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gerçekten, "demokratik bir ülkede işçi ve işveren kuruluşları arasında ortaya çıkan uyuşmazlığın çözümünde taraflara grev hakkı ve lokavtın tanınması (nın) rejimin gereği" olduğunu belirten Anayasa Mahkemesi, bununla birlikte "yerine göre başvurulana bu mücadele araçlarının *ulusal ekonomi* (2) ve kamu düzenine olumsuz yönde etkileri nedeniyle bazı sınırlama ve kısıtlamalara tabi tutulmaları (nı) da kaçınılmaz" bulmuştur.

2822 sayılı yasanın grev hakkı ve lokavt ile arabuluculuğa ilişkin kurallarının on yıllık bir süre için askıya alınmasında, "*ön planda serbest bölgelerin memlekete sağlayacağı ekonomik yararların dikkate alındığına kuşku yoktur*" diyen yüksek yargı organı, geçici 1. maddenin gerekçesindeki görüşü benimsediği ve aynen aktardığı kararında, bu maddenin Anayasa'ya aykırı bir yönü bulunmadığını aşağıdaki gerekçelere dayandırmıştır:

"Bu yolla bölgedeki çalışma düzeninin kuruluş ve yatırım faaliyetlerinin yoğun olduğu ilk on yıllık dönemin risklerden uzak istikrar içinde muhafaza edilmesi amaçlanmıştır.

Söz konusu haklar bakımından getirilen geçici yasaklığın haklı gerekçesini serbest bölgelerin kurulup yerleşmesindeki *kamusal çıkarlar* oluşturmaktadır, böyle bir nedene dayalı olarak Yasa Koyucunun **ülke düzeyinde çok sınırlı bir alanda** grev, lokavt ve arabuluculuk gibi işçi ve işveren haklarının kullanılmasını belirli bir süre askıya almış olmasının demokratik toplum düzeninin gerekleriyle çelişebileceği söylenemez."

KARŞIOY YAZISINDAKİ GÖRÜŞLER

Anayasa Mahkemesi'nin bu kararına bir üye karşı çıkmıştır.

Karşioy yazısında, 54. maddenin 4. fıkrasındaki hükmün "yasaklama ve erteleme-nin yapılacağı 'haller ve işyerleri' için" olduğu belirtildikten sonra, "Anayasa, ülkenin sa-dece bazı bölgelerinde grev ve lokavt yasağı getirilebileceğine ilişkin bir kural içermekte-dir (içermemektedir)"⁽³⁾ görüşüne yer verilmiştir.

Geçici 1. maddenin Anayasa'ya aykırılığının savunulduğu karşioy yazısının dayan-dığı ikinci gerekçe, 54. maddede öngörülen grev ve lokavt yasağı yada erteleme-sinin, "Anayasa'nın öngördüğü grev hakkına ve lokavta getirilen özel sınırlama niteliğinde" ol-duğu noktasıdır. 13. madde temel hak ve özgürlüklerle ilgili genel ve özel sınırlamaların, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmasını ve öngörülükleri amaç dışında kullanılmasını yasaklamış olduğundan, "Anayasa'nın 54. maddesinin öngördüğü grev ve lokavt yasağı yada erteleme-si, haklı nedenlerin de bulunması halinde başvurulabilecek ancak, 'demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı düşmeyecek' bir özel sınırlama hükmü olarak düşünülebilir. Bu da ancak, haklı nedenleri içeren çok kısa süreli bir yasa-klama ve erteleme olabilir." Oysa 3218 sayılı yasa, "grev ve lokavtı 10 yıl gibi çok uzun bir süre yasaklamakla yada bu süre içinde grev ve lokavt uygulamasını bu bölge yönünden ortadan kaldırmakla Anayasa'nın 54 ve 13. maddelerine (...) aykırılık oluşturmaktadır."

Karşioy yazısı on yıllık grev ve lokavt yasağını, Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan eşitlik ilkesine de aykırı bulmuştur. Çünkü bu yasa-k, "grev ve lokavt açısından ser-best bölge içindekilerle ülkenin öteki yerlerinde farklı bir uygulamaya neden olması nedeniyle" de, eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır.

KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kanımızca herşeyden önce, serbest bölgelerde gönüllü ve özgür toplu pazarlık dü-zenini on yıl için askıya alıp onun yerine zorunlu hakem sistemi koyan geçici 1. maddenin Anayasa'ya aykırı düştüğü savının öne sürülmesinde ve incelenmesinde, yani gerek iptal isteminde gerekse Anayasa Mahkemesi kararında, Anayasa'nın 53. maddesinin metnin-den söz edilmesine karşın içeriğine hiç değinilmemiş olması, önemli bir eksiklikler. Bu nokta, bir yandan iptal isteminin, öbür yandan bunun reddi kararının sağlam ve güçlü ge-rekçelere dayandırılmamış olmasının temel nedenini oluşturmuştur.

Gerçekten, Anayasa'nın "işçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkı-na sahiptirler" diyen 53. maddesi, "toplular sözleşmesi özerkliği" ilkesinin anaya-sal kaynağını ve dayanağını oluşturur. Gerçekten 1961 Anayasası gibi, 1982 Anaya-sası'nın da güvence altına aldığı bu ilke, toplu iş sözleşmesi taraflarına, sınırları göste-rilen belirli bir alanda, devlet (yasama ve yürütme organlarının) karışmasından uzak biçimde, nesnel hukuk kuralları üreterek üçüncü kişilerin ekonomik ve toplumsal durum-ları ile çalışma koşullarını düzenleyebilme erkinin tanınmış olması anlamına gelir⁽⁴⁾. İşçi

ve işverenlerin, Anayasa'ca korunan ve devletin karışmaması gereken bu özerk alanda, toplu iş sözleşmesi aracılığıyla maddi anlamda hukuk kuralları koyma yetkisi vardır.

Devletin Anayasa güvencesinde olan bu özerk alanı daraltma sonucu doğuran işlem ve eylemleri, bu ilkeye ve dolayısıyla Anayasa'ya aykırı düşer. Toplu iş sözleşmesi erkinin Anayasa'nın gösterdiği taraflardan alınarak başka kişi yada kurullara bırakılması, 53. maddeyle bağdaşmaz. Dolayısıyla, 3218 sayılı yasanın gönüllü toplu pazarlık sürecinin barışçı ve çatışmacı kurumlarını oluşturan arabuluculuk ile grev ve lokavta ilişkin kuralların serbest bölgelerde uygulanmamasını ve toplu iş sözleşmesinin olağan taraflar yerine zorunlu hakem organınca bağıtlanmasını öngören geçici 1. maddesi, kaynağını Anayasa'dan alan özerklik ilkesine aykırıdır. Çünkü bu maddeyle salt ekonomik amaçlarla getirilen kısıtlama, Anayasa'nın belirlediği sınırlar dışında kalmaktadır.

Gerçekten Anayasa, toplu iş sözleşmesi özerkliği ilkesine yasayla istisnai olarak getirilebilecek sınırları göstermiştir. Başka bir anlatımla, işçi ve işverenlere tanınan özerk alana, ne zaman ve hangi koşullarla karışılabilirliğini, örneğin Yüksek Hakem Kurulu'nun tarafların yerine geçerek "toplular iş sözleşmesi hükmünde" sayılan kesin bir kararla uyuşmazlıkları çözeceği durumları ve işyerlerini göstermiştir. 54. maddenin 4. fıkrası, "grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri"nin yasayla düzenlenmesine, dolayısıyla özel yasanın göstereceği durumlarda ve işyerlerinde özerk alana karışılmasına, tarafların toplu iş sözleşmesi erkinin sınırlandırılmasına olanak vermiştir.

Kanımızca, serbest bölgelerin 4. fıkra da anılan "haller" yada "işyerleri"nden sayılıp sayılmaması konusu, Anayasa'nın öngördüğü özel yasa olan 2822 sayılı yasanın bu konudaki kurallarının incelenmesiyle daha da açıklığa kavuşturulabilir.

Herşeyden önce, "Türkiye'de ihracat için yatırım ve üretimi artırmak, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak üzere" kurulması öngörülen serbest bölgelerin, 2822 sayılı yasada kesin grev ve lokavt yasaklarına konu olan "işler" ya da "yerler" niteliği taşımadığı kuşku götürmez. Öyleyse tartışılması gereken nokta, serbest bölgelerin "geçici yasaklar" ı düzenleyen 31. maddede öngörülen "haller" e benzeyip benzemediğidir.

Anayasa Mahkemesi de, yukarıda değindiğimiz gibi, geçici 1. maddedeki kuralı 2822 sayılı yasanın kimi durumlarda ve koşullarda grev ve lokavtın geçici olarak yasaklanmasına olanak veren 31. maddesine benzetmiştir (s.51). Kanımızca çok yüzeysel olan bu benzetme, doğru değildir ve serbest bölgelerle 31. maddede sözü edilen durumlar arasında hiçbir bağlantı ve benzerlik kurulamaz. Çünkü 31. madde, "savaş halinde, genel yada kısmi seferberlik süresince" grev ve lokavtı yasaklamış; "yangın, su baskını, toprak ve çığ kayması veya depremlerin sebebiyet verdiği ve genel hayatı felce uğratan felaket hallerinde" de, Bakanlar Kurulu'na gerekli gördüğü işyerlerinde veya işkollarında grev ve lokavtın yasak edildiğine dair karar alma olanağı tanımıştır. Ancak yasa, Bakanlar Kurulu'nca alınacak bu karara iki önemli sınırlama getirmiştir. Birincisi, grev ve lokavtı yasaklayan kararın genel yaşamı felce uğratan felaket hallerinin "vuku bulduğu yerlere inhisar etme (si)"; ikincisi de, kararın ancak "bu hallerin devam: süresince yürürlükte kalmak üzere" alınmasıdır.

Açıkça görüldüğü gibi bu madde, savaş, genel yada kısmi seferberlik ve genel yaşamı felce uğratan felaket gibi toplum yaşamı için gerçekten olağanüstü nielik taşıyan kimi durumlarda, hem bu durumların süresi, hem de ortaya çıktıkları yerler yönünden sınırlı olmak koşuluyla grev ve lokavtın geçici olarak yasaklanmasına olanak vermiştir. Burada gerçekten bir "geçicilik" vardır. Hatta, daha önce değinildiği gibi, geçici yasaklarda Yük-

sek Hakem Kurulu'na başvurulması, ancak geçici grev yada lokavt yasağının altı ayı dolurmasından itibaren (yani sonra) olanaklıdır. Oysa, yer ve sınırları olağan dönemlerde salt ekonomik amaçlarla belirlenen serbest bölgelerin, bu olağanüstü durumlarla en küçük bir benzerliği bulunmadığı, dolayısıyla da 54. maddenin 4. fıkrasında geçen "haller" terimi kapsamında düşünülmemesi gerektiği açıktır. Kaldı ki, 31. maddede geçici yasaklamaya olanak veren olağanüstü durumların hiçbirinin, serbest bölgeler için getirilen ve gerçekten de çok uzun olan on yıllık bir süre boyunca sürmesi de düşünülemez ve bu nedenlerle, serbest bölgeler için öngörülen on yıllık grev yasağının, gerçekten "geçici" nitelik taşıdığı savunulamaz. Bu, özünde toplu iş sözleşmesi özerkliğini geçicilik örtüsü altında gerçekte sürekli olarak ortadan kaldıran bir yasaklama niteliğindedir.

Bu nedenle Anayasa Mahkemesi'nin, geçici madde hükmünü, son derece yüzeysel bir yaklaşımla, ne Anayasa'nın 54. maddesinin grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde... uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür" diyen 5. fıkrasındaki kuralının "değişik tarzda ifadesinden ibaret" gören görüşü (s.50), ne de bu maddenin 4. fıkrasında geçen "haller" sözcüğü ile "dava dilekçesinde öne sürüldüğü gibi Anayasanın 119-122. maddelerinde yer alan olağanüstü haller ile sıkıyönetim ve savaş halinin kastedilmediği, bunlarla beraber bu deyimle anılan hakların geçici yada sürekli olarak yasaklanabileceği *tüm durumlar* (ın) ifade edilmek istenmiş" olduğu yolundaki görüşü (s.53) benimsenebilir. Kanımızca Anayasa güvencesindeki bir temel hakka getirilecek kısıtlamalarla ilgili "haller" sözcüğünü, amacı ve sınırları ne olursa olsun, grev hakkına geçici yada sürekli nitelik taşıyan yasaklamaların konulabileceği her türlü durumu kapsayacak denli geniş yorumlamak gerekir. Böyle bir yorum, anayasal bir ilke olan toplu iş sözleşmesi özerkliğinin ve gönüllü toplu pazarlığın, siyasal iktidarlarca sınırsız biçimde sınırlandırılabilmesine olanak verir.

Öte yandan, 2822 sayılı yasanın, grev ve lokavt yanısıra arabuluculuğa ilişkin kurallarının da serbest bölgelerde uygulanmamasını öngören geçici madde kuralının Anayasa'ya aykırı olup olmadığı konusuna, ne iptal istemi gerekçesinde, ne de Anayasa Mahkemesi kararında değinilmiştir. Oysa bilindiği gibi arabuluculuk, toplu pazarlık sürecinde anlaşmazlıkla sonuçlanan toplu görüşmeden sonra ve çatışmacı yollara başvurmadan önce denemesi gereken ancak verilecek karara uyulması zorunluluğu bulunmayan bir barışçı yoldur ve bu yol, grev ve lokavtın gerek kesin gerek geçici olarak yasaklandığı işlerde, yerlerde ve durumlarda uygulanır. Serbest Bölgeler Yasası ise, yukarıda değinildiği gibi, toplu pazarlık sürecinin bu barışçı aşamasının uygulanmasına da olanak vermeyecek, uyuşmazlığın toplu görüşmeden sonra doğrudan doğruya Yüksek Hakem Kurulu'na gönderilmesini öngörmüştür. Kanımızca bu düzenleme, serbest bölgelerde Anayasa güvencesindeki gönüllü toplu iş sözleşmesi özerkliği ilkesi ile bağdaşmayan, 53. maddeye aykırı düşen ve sonuç olarak da serbest bölgelerde, Türk toplu çalışma ilişkileri düzeninde örneğine rastlanmayan kendine özgü bir zorunlu hakem süreci getirmiştir.

Son bir nokta olarak, Anayasa Mahkemesi'nin "geçici" sayabildiği on yıl süreli grev yasağını, "ülke düzeyinde çok sınırlı bir alan(ı)" kapsadığı için demokratik toplum düzeninin gerekleri ile çelişir bulmamış olmasını, iki yönden eleştiriye açık gördüğümüzü belirtelim.

İlk olarak, kuşkusuz böyle bir görüşün doğal sonucu, grev yasağı getirilen alanın "çok sınırlı" olmasının, yani yasağın ülkenin çok küçük bir bölümünü kapsamasının, yasağa "anayasal meşruluk" yani demokratik toplum düzeninin gerekleriyle bağdaşırılık kazandıracığıdır. Daha açık bir anlatımla, temel haklara gerçekte demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olan kısıtlama yada geçici yasaklamalar getirilmesi, eğer ülke düzeyinde "çok sınırlı" bir alanda uygulanması söz konusu ise, Anayasa'ya aykırı sayılır.

mayacaktır. Buna karşılık bu mantığın, serbest bölge uygulamasını yaygınlaştırmayı amaçlayan bir ekonomi politikası izlenmesi ve dolayısıyla grev yasağının uygulanacağı coğrafi alanın "ülke düzeyinde çok sınırlı bir alan" olmaktan giderek çıkıp genişlemesi olasılığında söz konusu olan bir başka sonucu da, anılan yasağın demokratik toplum düzeninin gerekleri ile çelişir bir nitelik kazanması, dolayısıyla da Anayasa'ya aykırı düşmesi olacaktır. Acaba bu gerekçeye egemen olan mantık çerçevesinde, öbür temel haklardan kimilerine ülke halkının çok sınırlı sayıda bir bölümüne yönelik kısıtlamalar konulmasının da, demokratik toplum düzeninin gerekleriyle çelişmediği söylenebilecek midir? Kısacası, neresinden bakılırsa bakılsın, kanımızca Yüksek Mahkeme'nin dayandığı bu "coğrafi gerekçe"nin "hukuksal" olmadığı ortadadır.

Eleştiriye açık gördüğümüz ikinci nokta da, Anayasa Mahkemesi'nin geçici maddede Anayasa'ya aykırı bir yön bulunmadığına karar verirken dayandığı görüşü ile de çelişkiye düşmüş olmasıdır. Daha açık bir deyişle Yüksek Mahkeme, serbest bölgelerin, Anayasa'nın 54. maddesinin 4. fıkrasında öngörülen "grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller"den olmadığını temelinde kabul etmiş, ancak geçici yasağın öngörüldüğü coğrafi alanın küçüklüğü yada önemsizliği nedeniyle, serbest bölgeleri fıkrada geçen "haller" terimi içinde düşünmüş yada düşünmek durumunda kalmış olmasıdır.

ULUSLARARASI KURALLAR VE GREV YASAĞI

Serbest Bölgeler Yasası'yla getirilen ve Anayasa'ya aykırı bir yönü bulunmadığı Anayasa Mahkemesi'nce karara bağlanan on yıllık grev yasağı, Türkiye'nin 8.8.1951 tarihli ve 5834 sayılı yasayla onayladığı Teşkilatlanma ve Kollektif Müzakere Hakkı Prensiplerinin Uygulanmasına Mütteallik 98 Numaralı Milletlerarası Çalışma Sözleşmesi'ne de aykırıdır.

1 Temmuz 1949 tarihli bu Sözleşme'nin 4. maddesi, işçi (çalışan) ve işverenler arasında gönüllü toplu pazarlık süreçlerinin özendirilip geliştirilmesi ve uygulamada en geniş biçimde kullanılması amacına yönelik önlemler alınmasını öngörmüştür⁽⁵⁾. Hükümet ve kamu yetkililerinin, bu amacı gerçekleştirici doğrultuda gönüllü toplu pazarlık sürecini kısıtlayıcı değil eksiksiz bir biçimde geliştirici, kolaylaştırıcı ve yaygınlaştırıcı bir tutum izlemesi, bunu yaparken tarafların toplu iş sözleşmesi bağtlama özerkliğine dokunmaması gerekir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün denetim organları (Sendika Özgürlüğü Komitesi ile Sözleşme ve Tavsiyeleri Uygulama Uzmanlar Komisyonu), grev hakkına genel olarak getirilecek yasaklama yada kısıtlamaların yalnızca çok şiddetli bir ulusal bunalım durumunda ve sınırlı bir süre için haklı gösterilebileceğini belirtmişlerdir. Komite'ye göre, iş uyuşmazlıklarının çözülmesi amacıyla zorunlu hakem yönteminin grev hakkı yerine yasayla zorunlu kılınması, yalnızca dar anlamda "temel hizmetler" için haklı görülebilir. Temel hizmetler ise, "kesintiye uğraması halkın bir bölümü yada tümü için kişinin yaşamını, güvenliğini yahut sağlığını tehlikeye düşürebilecek nitelik taşıyan hizmetler"dir. Serbest bölgelerinse "temel hizmetler" kavramıyla hiçbir ilişkisinin bulunmadığı açıktır. Dolayısıyla bu bölgeler için getirilen on yıllık grev yasağı, bunu ancak "temel hizmetler" için haklı gören uluslararası kurallara ve ilkelere de aykırıdır. Bu aykırılık, yalnızca Türkiye'nin onaylamadığı 87 sayılı Sözleşme ilkeleri açısından değil, onayladığı 98 sayılı Sözleşme'nin 4. maddesinde yer alan gönüllü toplu pazarlığın geliştirilmesi ve toplu pazarlık taraflarının özerkliği ilkesi açısından da söz konusudur. Çünkü serbest bölgelerdeki grev yasağı, uyuşmazlıkların Yüksek Hakem Kurulu'nca çözülmesi dolayısıyla taraflara bira-

kılan özerk alanın daraltılarak zorunlu hakem organının yetki alanının genişletilmesi sonucu doğurmaktadır.

Öte yandan, Serbest Bölgeler Yasası'nın 2822 sayılı yasanın arabuluculuk ile ilgili kurallarının uygulanmamasını öngörmüş olması da, 98 sayılı Sözleşme kurallarına ve UÇÖ denetim organlarının ilke kararlarına aykırıdır.

Gerçekten Sendika Özgürlüğü Komitesi, çeşitli ülkelerde sendika özgürlüğüne yönelik saldırılara ilişkin birçok yakınma olayında yinelediği ilke kararlarında, yasanın tüm toplu görüşme, uzlaştırma ve hakem araçlarının (süreçlerinin) tüketilmesine değin grevleri "geçici olarak" kısıtlamasına olanak tanımıştır. Ancak böyle bir kısıtlamanın uygun, yansız ve çabuk (sürekli) işleyen ve ilgililerin, yani tarafların çeşitli aşamalarına katılabilimleri gereken uzlaştırma yada hakem usulleriyle birlikte bulunması gerektiğini vurgulamıştır.⁶ Uzmanlar Komisyonu da, Komite'nin bu kararını benimseyerek, raporunda aynen yinelemiştir.⁷ 3218 sayılı yasanın 2822 sayılı yasayla uzlaştırma süreci yerine öngörülen arabuluculuğun barışçı bir yol olarak denenmesine olanak vermemiş olmasının, bu ilke kararlarına aykırı olduğu açıktır.

Yine Komite'nin, ülkemizle ilgili 997, 999 ve 1029 sayılı yakınma olayları dolayısıyla Mayıs 1982'de verdiği kararında, 12 Eylül'den beri yürürlükte olan grev hakkının askıya alınması ve toplu pazarlık hakkının sınırlandırılması önlemlerinin sendika özgürlüğüne zarar verdiğini yeniden vurguladıktan sonra, bu önlemlerin değer ve önemi yanı sıra, "süresi" yönünden de doğrudan doğruya ivedi dönemle sınırlı olması gerektiğini belirtmiştir.⁸ 3218 sayılı yasanın hiçbir biçimde "geçici" bir grev yasağının söz konusu olduğunun savunulmasına olanak vermeyen düzenlemesinin, bu karara da aykırı olduğuna kuşku yoktur.

SONUÇ

Anayasa'nın ve 2822 sayılı yasanın özgür ve gönüllü toplu pazarlık alanını çok geniş ve uluslararası ilkelerle bağdaşmayacak biçimde kısıtlayıp daralttıkları ve bu olgunun resmi çevrelerce de uzun bir direnmeden sonra artık "itiraf" ve kabul edildiği ortada iken, Anayasa Mahkemesi'nin salt ekonomik çıkarları gözönüne alarak 13. maddedeki "kamu yararı" nedeniyle serbest bölgelerde bir temel sosyal hakkın on yıl için yasaklanmasında Anayasa'ya aykırı bir yön bulunmadığı yolundaki görüşü, olsa olsa 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri bir "istisna", sınırlandırılmasını ise "kural" sayan temel yaklaşımina uygun düşen bir sonuçtur.

Yüksek yargı organının, Anayasa'nın 54. ve özellikle toplu iş sözleşmesi özerkliği ilkesini tanıyan ve güvenceye alan 53. maddesini, Türkiye'yi bağlayan 98 sayılı Sözleşme kurallarını gözönüne almaksızın, salt grev hakkına "yasayla" sınırlamalar getirilmesine olanak verdiği görüşünden yola çıkarak, serbest bölgelerdeki on yıl gibi gerçekte "geçici" sayılması olanaksız bir süre için getirilen grev yasağının Anayasa'ya aykırılık oluşturmadığı sonucuna ulaşabilmesi ve bu yolla da yasa koyucuya özgür ve gönüllü toplu pazarlık alanını ekonomik nedenlerle daraltma olanağı tanıması, şaşırtıcı olmasının ötesinde, sosyal devlet ilkesiyle ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili genel ve özel sınırlamaların "demokratik toplum düzeninin gerekleri"ne aykırı olamaması ilkesiyle de bağdaşmayan bir sonuçtur. Çünkü kanımızca toplu iş sözleşmesi özerkliği ve gönüllü toplu pazarlık ilkeleri, "demokratik toplum düzeninin gerekleri"ndendir. İşçi ve işverenlere Anayasa'yla tanınan özerk alanın, ancak bu ilkelere uygun olarak daraltılmasına olanak verilmelidir.

Bu noktalar tartışılmaksızın bilinen sonuca varılmış olması, önemli bir eksiklikler.

Temmuz 1987

NOTLAR

- (1) 6.10.1986 tarihli ve E. 1985/21, K. 1986/23 sayılı karar (**Resmî Gazete**, 14 Mart 1987, Sayı: 19400, s. 21 vd.).
- (2) Altını biz çiziyoruz. İzleyen vurgulamalar da bizim (M.G.).
- (3) Karşılıklı yazısında anlam kayması yaratan böyle bir yazım yanlışlığı bulunması üzücüdür.
- (4) Bu ilke konusunda bkz: Fazıl Sağlam, "Türk Hukukunda Toplu Sözleşme Erki ve Sınırları", **AÜSBF Dergisi**, Cilt XXIX, Sayı 1-2, Mart-Haziran 1974, s. 205 vd.; Devrim Ulucan, **Toplu İş Sözleşmesi Özerkliği ve Hukuki Niteliği**, İTÜ Yayını, İstanbul, 1981.
- (5) Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mesut Gülmez, "Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkının Uluslararası İlkeleri ve Türkiye", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt 9, Yıl 1987, s. 41 vd.
- (6) BIT, **La liberté syndicale** (Receuil de décisions et de principes du Comité de la liberté syndicale du Conseil d'administration du BIT, 3e édition, Genève, 1985, s.80 (390 sayılı karar).
- (7) BIT, **Liberté syndicale et négociation collective** (Etude d'ensemble de la Commission d'experts pour l'application des conventions et recommandations), **Rapport III** (Partie 4 B), CIT, 69e session 1983, réimpression 1984, Genève, s.67-68 (214 sayılı paragraf).
- (8) BIT, **Bulletin officiel**, Vol. LXV, 1982, Serie B, No 1 (214e, 215e et 216e rapports), s. 143 (571 sayılı paragraf); BIT, **La liberté syndicale**, s. 80 (391 sayılı karar).

İNSAN HAKLARI VE AFRİKA'DA KORUNMASI ÜZERİNE^(*)

İbrahim Ö. KABOĞLU

İnsan hakları, toplumsal bilimlerin ve insan bilimlerinin bir dalıdır. Disiplinlerarası bir niteliğe sahip olan insan hakları bilimi, felsefe, sosyoloji ve tarih alanına olduğu denli hukuk alanına da girer. Konuya hukuksal açıdan bakıldığında, insan haklarının anayasacıyı, uluslararası hukuk uzmanını, hukuk tarihçisini ve kimi öteki hukuk dalı uzmanlarını ilgilendirdiği, ancak kendine özgü bir alana da sahip olduğu görülür. Gerçekten, insan haklarını da kapsamına alan 'özgürlükler hukuku' kavramı, günümüzde bağımsız bir hukuk dalı olarak ele alanabilecek derecede gelişmiştir (1). Kısacası, insan haklarını konu alan bir kolokyum, tarihçiyi olduğu denli hukukçuyu da ilgilendirmektedir (2).

Bu bildiride, insan hakları üzerine kimi gözlemlerde bulunduktan sonra, bunların Afrika'da korunması sorunu ele alınacaktır. Daha doğrusu, 'Afrika koruma sistemi' için ön-bilgi oluşturduğu ölçüde insan hakları kavramına değinilecektir.

İNSAN HAKLARI ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

Hiç kuşku yok ki, insan hakları sorunsalı insanlığın baş sırada yer alan bir uğraş konusudur (3). Ne var ki, siyasal ve ideolojik kullanımı, kavramın içeriğini boşatmaya, anlamını saptırmaya elverişli olabilmektedir. Bu nedenle insan hakları bilimsel planda incelenmelidir (4). İnsan hakları bilimi, "bütünü, her insanın kişiliğinin gelişmesi için vazgeçilmezolan hakları ve özgürlükleri belirleyerek, insan onurundan hareketle insanlar arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapan sosyal bilimlerin bir dalıdır" (5). Tümünden gelim

(*) Senegal'in başkenti dakar'da 16-21 aralık 1985'te yapılan "Individu et dépendances: la problématique des droits de l'homme dans le monde méditerranéen et en Afrique" konulu uluslararası kolokyuma sunulan "Sur les droits de l'homme et leur protection en Afrique" başlıklı bildiri metninin ilke olarak aslına bağlı kalınarak yapılan çevirisi.

yöntemiyle yapılan bu tanım şu üç ana ögeyi içermektedir: insan hakları bir bilimdir; bu bilimin ölçütü insan onurudur; konusu ise, insan onuruna saygıyı sağlayan hak ve özgürlüklerin araştırılmasıdır (6).

İnsan hakları günümüzde anlaşıldığı biçimde (7) irdelenirken, yani bu kavrama bilimsel yaklaşımda bulunurken, şu üç öge üzerinde yoğunlaşılması önemli görünmektedir (8): bir kez insan haklarının öznesini belirlemek gerekir. Sonra, bu dalın konusunu oluşturan haklar araştırılmalıdır. Nihayet, insan haklarını korumak amacıyla geliştirilen araçlar incelenmelidir.

Birbirinden soyutlanmış bireylerin yanında, çeşitli insan grupları ve toplulukları da, gerek iç hukukta gerekse uluslararası düzeyde insan haklarının öznesidirler. Toplumsal gruplara hukuk, genel olarak tüzel kişilik tanır ve bunlar ilke olarak bireylere tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanırlar. Gerçekten toplu yaşam çağımız toplumunun en önemli olgularından biridir.

Hangi insan hakları? İnsan hakları, bireysel güvenlik hakkından çevre hakkına, düşünce özgürlüğünden grev hakkına değin uzun bir çizelge oluşturur. Bunun içeriği, özgürlükler üzerine yapılan bölümlmeye göre değişebilir. Zira her ayırım farklı bir yaklaşımın ürünüdür. Burada şematik bir biçimde üç sınıflandırma tipine değineceğiz.

*Birinci ayırım, hak ve özgürlüklerin içerik ve öznesine göre yapılır. Bunlar üç başlık altında incelenir (9): fizik özgürlükler, entelektüel özgürlükler ve toplu eylem özgürlükleri. Hemen belirtelim ki, toplumsal ve ekonomik hakları kapsamına almadığı sürece bu sınıflandırma eksik kalır.

İkinci bölümleme, konuya insan haklarının evrimi açısından yaklaşan uzmanlarca yapılır. Hak ve özgürlükler üç kuşak olarak düşünülür (10): birinci kuşak, kişi haklarını ve siyasal hakları kapsamına alır. Bunlar, bireysel özgürlük, konut dokunulmazlığı, haberleşmenin ve özel yaşamın korunması, düşünce özgürlüğü, dernek özgürlüğü, toplanma özgürlüğü vb. leridir. Toplumsal ve ekonomik haklar ikinci kuşağa denk düşer. Sendika özgürlüğü, grev hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı ve sağlık hakkı başlıcaları arasında belirtilebilir. Yeni haklar veya dayanışma özgürlükleri üçüncü kuşağı oluşturur. Bu sonuncusu, başlıca olarak çevre hakkı, barış hakkı, kültür hakkı, gelişme hakkı ve hakların kendi yazgılarını belirleme hakkını içerir. 'Yeni' olarak nitelenen hakların hukuksal değeri (11) tartışmalı olduğu ölçüde, kuşaklara göre hak ve özgürlükler ayrımı eleştirilebilir.

Bir başka yaklaşım biçimi ise, bireysel özgürlükleri toplu özgürlüklerden ayırır (12). Demokratik bir toplumda kişinin tek başına veya grup halinde davranması olgusundan hareketle yapılan ikili ayırım da kesinlik taşımamakla birlikte, bireysel haklarla halkların hakları ayrımını billurlaştırması bakımından önemlidir.

Herbiri göreceli bir değere sahip olan bölümlmeler, hak ve özgürlüklerin karşılıklı bağımlılığı ilkesini (13) ve aralarındaki dayanışma olgusunu (14) yadsıyacak noktaya varmamalıdır. Bu bakımdan özgürlüklerin genel ve bütünsel bir biçimde tanınması önem taşımaktadır. 'İnsan hakkı, pozitif hukukça tanınmakla kamu özgürlüğüne dönüşür' görüşü (15) klasikleşmiş olmakla birlikte, tanıma tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda söz konusu hakkın muhatabını ve konusunu belirlemek, buna saygı mekanizmalarını ön görmek gerekir. Hukuk bilimince bilinen ve denenen teknikler, insan haklarının sınırlarını belirlemeye ve gerek iç hukukta gerekse uluslararası düzeyde hakları güvence altına alan kuralları ortaya koymaya olanak verir. İç hukukta yargısal mekanizmalar ilk sırada yer almaktadır. Uluslararası düzeyde ise, resmi örgütler ve resmi olmayan, yani özel örgüt ve kuruluşlar belirtilmeye değer.

İNSAN HAKLARININ AFRIKA'DA KORUNMASI

İnsan Haklarının korunması konusunda Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı'nın ele alınması, "Akdeniz Dünyası ve Afrika'da İnsan Hakları Üzerine Uluslararası Kolokyum" çerçevesinde anlamlı olacaktır (16).

Afrika İnsan Hakları ve Halklar Hakları Şartı, 28 Haziran 1981'de Kenya'nın başkenti Nairobi'de toplanan Afrika Birliği Örgütü (A.B.Ö.) zirvesinde hazır bulunan devlet başkanlarınca oybirliğiyle kabul edildi (17).

Afrika Şartı, türünün hükümetlerarası ilk aracı olup bölgesel bir Şart'tır (18). Afrikalılar böylece tarihlerinde ilk kez bölgesel bir hukuksal rejim tanımaktalar (19). Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı'nın kabulü, genç Afrika Devletlerinin yaşamında başlıbaşına bir olay oluşturmaktadır (20). Hak ve özgürlüklerin bireysel olduğu denli toplu korunması konusundaki birçok boşluktan birini dolduran (21) Şart, aynı zamanda Afrika uluslararası hukukunun gelişmesine temel katkıyı sağlamaktadır (22).

1. ŞART'IN İÇERİĞİ

Afrikalılara Afrika bölge ölçeğinde hukuksal bir araca sahip olma olanağını sunan Şart'ın belirgin çizgilerini belirtmeye çalışalım (23).

Tanınan Haklar: Afrika Şartı, herşeyden önce, korumayı amaçladığı insan hakları ve halkların haklarını sıralamaktadır (md. 1-26). Şart, hem kişi haklarını ve siyasal hakları (birinci kuşak), hem toplumsal ve ekonomik hakları (ikinci kuşak), hem de dayanışma haklarını (üçüncü kuşak) kabul eder. Bu üç hak ve özgürlük kategorisi arasında kurulan bağ, Şart'ın özgünlüğünü oluşturur. Önsözü, "kişi hakları ve siyasal hakların, ekonomik ve sosyal haklardan, anlayışta olduğu denli evrenselliklerinde de ayrılmaz (olduğunu); ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gerçekleşmesinin kişi hakları ve siyasal haklardan yararlanmanın güvencesi" olduğunu vurgulamaktadır. Böylece Afrika Şartı, gerçekte birbirini tamamlayan hak ve özgürlüklerin karşılıklı bağımlılığını doğrulamış oluyor (24).

Afrika Şartı'nın öngördüğü ve ilk iki kuşak içine giren hak ve özgürlüklerin başlıcaları şunlardır: yaşama hakkı (md.4), insan kişiliğine saygı ilkesi (md.5), eşitlik ilkesi (md.3) ve kişi güvenliği hakkı. Bu sonuncusu, habeas corpus ilkesini kapsayacak derecede geniş tutulmuştur (md. 6-7). Din ve vicdan özgürlüğü (md.8), kanaat ve açıklama özgürlüğü (md.9), seyahat, yerleşme ve ülkeyi terk etme özgürlüğü, ülkeye dönme hakkı (md.12) ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Yönetime katılma hakkı (md.13), mülkiyet hakkı (md.14), eğitim hakkı (md.17), haberleşme özgürlüğü (md.9), çalışma hakkı (md.15) ve sağlık hakkı (md.16) yine bireysel özgürlükler arasında yer almaktadır. Şart, dernek özgürlüğü (25) ve toplanma özgürlüğü gibi klasik toplu özgürlükleri tanıdıktan sonra, "yabancıların topluca sınırışı edilmeleri" (26) yasağını koyuyor.

Afrika İnsan Hakları Şartı, aynı zamanda *Halkların Hakları Şartı* olmayı amaçlamaktadır. Halkların haklarının tanınması, Şart'ın en ayırdedici niteliği olup, bu büyük ölçüde sömürgeci çıkmış ülkelerin tepkisini yansıtmaktadır. "Her halk eşittir; halklar aynı onurdan yararlanır ve aynı haklara sahiptirler" (md.19). Klasik insan hakları yanında Şart, varolma hakkı, kendi yazgısını belirleme hakkı, doğal zenginliklerinden yararlanma hakkı (md.20-21), gelişme hakkı (md.22), barış ve güvenlik hakkı (md. 23), sağlıklı ve bütünüleyici bir çevrede yaşama hakkı (md.24) gibi özgün bir halklar hakları dizisi (27)

tanımlanmaktadır. Bu hakların sahipleri, birbirinden soyutlanmış bireyler değil, birey toplulukları olarak halklardır. Kuşkusuz, birey de kendi başına kimi hakların haklarının öznesi olabilir. Afrika Şartı insan haklarının ve halkların haklarının birbirinden ayrılmaz niteliğini ilan eder. Yine Şartın önsözüne göre, "halkın hakları gerçeği ve bunlara saygı, zorunlu olarak insan haklarını güvence altına almalıdır" (28). Çoğu üçüncü kuşak içinde yer alan halkın hakları, böylece insan haklarının içeriğini zenginleştirmektedir. Hakların başlıca sahibi olan bireylerden başka, gruplaşmalar, insan toplulukları ve halklar da değişik hak ve özgürlüklerden yararlanırlar. Gerçekte, bireysel ve kolektif -halkların hakları dahil- özgürlüklerin sıkı bir biçimde birbirine geçmiş olması, Afrika Şartının en özgün niteliklerinden biridir (29).

Hak ve Ödevler Dengesi: Afrika Şartı'nda hak ve ödevler arasında denge kaygısı dikkati çekmektedir. Ödevlerin çifte anlamı var. Devlet, bireyler karşısında yükümlülükler sahip, bireylerin de topluluğa karşı ödevleri bulunmakta. Devletin ödevleri hem insan haklarına hem de halkın haklarına ilişkindir. Afrika Şartı'na taraf Devletler, Şart'ta yer alan hak ve özgürlüklere saygıyı öğretim, eğitim ve yayım yoluyla geliştirmek ve sağlamak, ayrıca bu hak ve özgürlüklerin bunlara denk düşen yükümlülük ve ödevleri de içerdiğini gözetlemek amacıyla önlemler almak zorundadırlar (md.25). Şart, "halkların, zenginliklerini ve doğal kaynaklarını serbestçe tasarruf edecekleri" hükmünü öngörmektedir. Buna karşılık, "Devletler, Afrika birliği ve dayanışmasını güçlendirmek amacıyla zenginlik ve doğal kaynaklarını serbestçe kullanma konusunda bireysel olduğu denli toplu olarak da yüküm altına girerler" (md.21,4). Yine madde 22, hak ve ödevlerin dengelenmesine iyi bir örnek oluşturur. "1. Bütün halklar, özgürlük ve kimliklerine kesin saygı çerçevesinde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme ve insanlığın ortak malvarlığından eşit yararlanma hakkına sahiptirler. 2. Devletler, ayrı ayrı veya işbirliği halinde gelişme hakkının kullanılmasını sağlamakla yükümlüdürler". Şart, bireylerin ödevlerini de belirler. "Her bireyin, aileye ve topluma, Devlete ve yasal olarak tanınan diğer topluluklarla uluslararası topluma karşı ödevleri vardır" (md.27). Kişinin özgürlükleri, öteki bireylerin haklarına saygı gösterme yükümlülüğüyle sınırlanmıştır.

Toplumsal Dayanışma: Afrika Şartı'nın koyduğu toplumsal dayanışma ilkesi, bireylerin ödevleri arasında açık olarak belirtilmiştir. Örtülü olarak, bir yandan Devletin ödevleri ve halkların hakları arasında varolan, öte yandan bireyin hak ve özgürlükleri ile ödevleri arasında varolan sıkı bağlardan çıkmaktadır. Şart, kolektif güvenlik, ortak çıkar, kolektif (toplu), toplu olarak, işbirliği vb. deyimleri sık sık kullanarak toplum halinde yaşamı ve birlikte hareketi vurgulamaktadır. Toplumsal dayanışma, genel bir biçimde, halkların hakları ve dayanışma özgürlükleri arasındaki ilişkiler bağlamında somutlaştırılabilir. Zira, topluluk halinde belli bir yaşam anlayışını dile getiren dayanışma özgürlükleri, "ancak, bireyler, devletler, diğer kamusal veya özel toplulukların, yani toplum halinde yaşamaya katılanlar bütünü'nün çabalarını birleştirmeleriyle gerçekleştirilebilir" (30). Halkların haklarını da içinde alan üçüncü kategori özgürlüklerin, toplumsal dayanışmanın en ilksel gereklerini dile getirdikleri de bir gerçektir. Aslında hak ve ödevler dengesi, dayanağını, günümüzde de varlığını sürdüren ve dayanışma duygusunda somutlaşan Afrikanın kültürel geleneklerinde bulur. "Dayanışma içinde ortak yaşama" gerçeğinden hareketle, haklar ve ödevler diyalektiğinin canlılığını korumak ve geliştirmek amacıyla ödevler benimsenmiştir (31).

Anılan hükümleriyle Afrika Şartı, batılı ülkelerle sosyalist ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında görüş ayrılıkları yaratan geleneksel özgürlükler kavramı ile sosyal, ekonomik ve kültürel haklar çatışmasına bir sentez önermeye çalışır (32).

2. Hakların Güvencesi

Özgürlük ve otorite arasında bulunması gereken denge bakımından, Afrika şartı bağlamında ağır basan otoritedir. Devlet, her yerde 'hazır ve nazır' (omniprésent) bir kurum ve örgütlenme olarak ön plana çıkmaktadır (33). Ancak, devletin bu niteliğinin sınırları da yok değildir. Şu halde karşı güç oluşturuca mekanizmalar nelerdir?

Şartın ikinci kısmı koruma hükümlerine ilişkindir. Şart, insan ve halklar haklarını geliştirme ve Afrika'da korunmasını sağlamakla yükümlü bir *"İnsan ve Halklar Hakları Komisyonu"* nun kurulmasını öngörüyor. Komisyonun görevini yerine getirmede sahip olduğu başlıca işlev ve yetkiler şunlardır: insan ve halklar haklarının korunması alanında Afrika sorunları üzerine dökümantasyon toplamak, inceleme ve araştırmalar yapmak, seminer, kolokyum ve konferanslar düzenlemek, haberleri yaymak, insan ve halklar haklarıyla ilgili ulusal ve yerel kuruluşları cesaretlendirmek; insan ve halklar haklarını ilerletmek ve korumakla ilgilenen diğer Afrika ve uluslararası kurumlarla işbiliği yapmak (md.45). Görüldüğü üzere Komisyon, insan haklarının ilerletilmesinde ileri derecede önemli bir rol oynayabilir (34). Komisyon, Şart'ı yorumlama yetkisine de sahiptir (md.45, 2. 1-3).

Hakların bölgesel ölçekte korunması konusunda Komisyon tek kurumsal organdır. Afrika Komisyonu, bir denetim, anket ve uzlaştırma organı olarak nitelendirilir (35). Komisyon, yetkileri çerçevesinde (36) her türlü soruşturma yöntemine başvurabilir. A.B.Ö. Genel Sekreterini ve aydınlatıcı bilgi verebilecek her kişiyi dinleyebilir. Ayrıca Komisyon, bildiri (communications) kabul etme yetkisine sahiptir.

Komisyon, herşeyden önce, *Şarta taraf devletlerden gelen bildirimleri* kabul edebilir: "Eğer bu Şarta taraf bir Devlet yine Şarta taraf olan diğer bir Devletin bu Şart hükümlerini çiğnediği yolunda inandırıcı nedenler öne sürerse,yazılı bir bildiriyle sorun üzerine bu devletin dikkatini çekebilir... Kendisine bildiri gönderilen Devlet bildiriye aldığı tarihten itibaren üç aylık süre içinde, bildiri gönderen devlete sorunu aydınlatıcı açıklama veya yazılı beyanlarda bulunmak zorundadır..." (md.47). Eğer sorun her iki Devleti tatmin edecek biçimde çözüme bağlanmamışsa, her iki Devletten biri bunu Komisyona götürebilir (md.48). Bununla birlikte, 47. madde hükümlerine karşın, eğer bu Şarta taraf olan bir devlet, yine bu Şarta taraf başka bir devletin Şart hükümlerini çiğnediği kanaatindeyse... sorunu doğrudan doğruya Komisyon'a götürebilir (md.49). Komisyon, ilgili taraf devletlerden davaya ilişkin her türlü gerekli bilginin kendisine sağlanmasını isteyebilir. Gerekli gördüğü diğer kaynaklardan da bütün bilgileri elde ettikten sonra, ayrıca insan ve halklar haklarına saygıya dayalı dostane bir çözüme ulaşmada kendine özgü tüm yolları denedikten sonra Komisyon, olguları ve vardığı sonuçları ayrıntılarıyla yansıtan bir rapor hazırlar. Bu rapor ilgili devletlere gönderilir ve *Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı* 'na bildirilir (md.52).

Komisyon, ikinci olarak, "bu Şarta taraf devletlerden gelen bildirilerden *başka bildirimler* kabul edebilir" (md.55). Komisyon Sekreteri bu bildirilerin çizelgesini oluşturur ve bunları bu konuda bilgi sahibi olmak isteyen Komisyon üyelerine iletir. Komisyon, üyelerinin salt çoğunluğunun isteği üzerine konuyu ele alır. Şart, bu tür bildirilerin incelenme koşullarını ayrıntılı olarak hükme bağlamakla birlikte, böyle bir olanakla Komisyon, bireyler veya birey grupları aracılığıyla bir sorunu ele alabilecektir (37). Yalnızca Devletleri tanıyan Afrika Bölge Hukuku çerçevesinde özgün bir durum oluşturmaktadır anılan hüküm (38).

Belirtilen yetkilerine karşın Komisyon, sorunu esastan, ancak Devlet ve Hükümet başkanları Konferansı veya, ivedi durumda, kendi başkanının kararı üzerine inceleyebilir.

Bu mekanizmayla Şart hükümlerinin Devlet başkanlarının iradesiyle sınırlandırıldığı söylenebilir (39). Gerçekten, "insan ve halklar haklarına yönelen ağır ve toptan ihlaller" varolsa da (md.58, f.1). Komisyonun konuyu esastan ele alması, A.B.Ö. üye Devletlerinin çoğunluğunun isteğine bağlı kılınmıştır (40). Bir başka önemli sınır 59. maddeden kaynaklanmaktadır: "Bu başlık hükümleri çerçevesinde alınacak bütün önlemler, Devlet ve Hükümet Başkanları Konfesansının başka biçimde karar aldığı ana değin gizli kalacaklardır".

Madde 62'ye göre, Devletler bu Şartın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren (41), her iki yılda bir, bu Şartla tanınan ve güvence altına alınan hak ve özgürlüklere gerçeklik vermek amacıyla alınan yasama niteliğinde veya başkaca önlemler hakkında birer rapor sunma yükümlülüğü altına girer. Bu hükümle, devletlerin egemenliğine ilişkin kimi yetkilerin sınırlandırıldığı söylenebilir.

SONUÇ YERİNE

İnsan haklarına saygı, bu konuda ortak bir bilincin yaratılması ve koruyucu araçların geliştirilmesi ölçüsünde sağlanabilir. Afrika Şartı örneği, özgürlüklerin yaygın bir biçimde tanınmasının yalnızca gelişmiş toplumlarda olanaklı olduğu görüşünü geçersiz kılmaktadır. Kuşkusuz daha önemlisi, az gelişmiş toplum ve devletlerde özgürlüklerin gerçekleşme derecesidir. Ancak Şartı hazırlayanların Kıt'a gerçeklerini de gözönüne aldıklarını anımsatalım. Bununla birlikte, olumsuzluklar, yalnızca az gelişmiş toplumsal yapıdan kaynaklanmamaktadır. İnsan haklarının ilerletilmesi başlıca şu üç engelle karşılaşmaktadır Afrika'da: tek parti sisteminin hakimiyeti, devlet otoritarizmi ve askeri rejimlerin yaygınlığı.

Sınırlarına karşın, resmi bir organ olarak Afrika İnsan ve Halklar Hakları Komisyonu'nun geleceğe yönelik işlevi gözardı edilmemelidir. Şartın etkililiği için, Afrika'da insan hakları üzerine kolektif bir bilincin oluşturulması da önemli görünüyor. Duyarlı bir kamuoyu ve karşı güçler oluşturmada, birey ve birey gruplarının çabaları belirleyici olacaktır (42). Şartın onaylanmasında olduğu gibi, ulusal mevzuat engellerinin aşılması ve insan haklarını koruma aracı olarak uygulanmasında da özel kuruluşların etkinliği (43) vazgeçilmez görünüyor. Ulusal ve bölgesel ölçekte kurulan dernekler yayım, toplantı, gösteri vb. etkinlikleriyle, siyasal iktidarlarca insan haklarının tanınmaması, onlara saygı duyulmaması ve çiğnenmesine karşı halkları harekete geçirebilirler. Kısacası Afrika şartı, yetersizliklerine karşı, Kıt'a devletlerinde insanın gelişmesi ve özgürleşmesinin bir aracı olabilir (44); o ölçüde bir insan hakları bölge hukukundan söz açılabilir.

NOTLAR

- (1) Bu yeni hukuk dalı, Hukuk ve siyasal Bilimler Fakültelerinde, kamu özgürlükleri, insan hakları ve temel hak ve özgürlükler başlıkları altında okutulmaktadır.
- (2) Bu belirleme, kolokyuma katılanların çoğunluğunun tarihçi ya da hukuk tarihçisi olmaları nedeniyle yapılmıştır.
- (3) M. VILLEY'in yaptığı "XX. yüzyılda 'insan hakları' bir dindir" belirlemesi, bu uğraşın yoğunluğunun iyi bir anlatımı değil mi? (Bkz. Villey, *Correspondance*, DROITS (RFTJ), 2-Les droits de l'homme, 1985, PUF, s. 35).
- (4) Bilim niteliğine, insan haklarını dogmatikliği tehlikesine açık olduğu biçiminde bir eleştiri yöneltilenirse de, kanaatimizce bilimsel yaklaşım, insan haklarının ideoloji haline getirilmesinden ve politizasyondan arındırılması için önemli hatta gereklidir.
- (5) Bu tanın Nobel Barış Ödülü (1968) sahibi R. CASSIN tarafından, 1971'de Nice'te yapılan "İnsan hakları bilimi: metodoloji ve öğretim" konulu kolokyumda yapılmıştır. Bkz. *Revue des Droits de l'Homme* (RDH), 1972, vol.1, s. 50, 1973, vol.VI, no.1.

- (6) İnsan Hakları Uluslararası Enstitüsünde 1973 yılında bilgisayarca yapılan -tüme varım yönteminin kullanılmasıyla teknik tanım da insan haklarını bilim olarak nitелеmektedir. Tanım metni için bkz. J.M. BECET et D. COLARD, *Les droits de l'homme, I- Dimensions nationales et internationales*, Economica, Paris 1982, s. 10. Türkçe metin için bkz. İ.Ö. KABOĞLU, *Özgürlükler Hukukunun tanımına doğru*, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sy. 86, Nisan 1987, s. 20.
- (7) Günümüzde anlaşıldığı biçimde insan hakları kavramı XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve açıklamalar için bkz. B. SAVCI, *İnsan Hakları (Kanunilik Yolu ile Korunması)*, AÜSBF yay. ,Ankara 1953, s. 4-70. Ayrıca bkz. M. VILLEY, *Le droit et les droits de l'homme*, PUF, Paris 1983, s. 130-154.
- (8) Krş. Kaboğlu, a.g.m., s. 20-21; Y.MADIOT, *Droits de l'homme et libertés publiques*, Masson, Paris 1976, s. 14.
- (9) Bkz. IMBERT, *Les droits de l'homme en France*, La Documentation Française, 1985, s. 95-117; J. RIVERO, *Les libertés publiques, 2- Le régime des principales libertés*, PUF, Paris 1980.
- (10) Bkz. Madiot, a.g.e., s. 20; M. SIMON, *Les droits de l'homme (Guide d'informations et de réflexion)*, Chronique Sociale, Lyon 1985, s. 150-155; K. VASAK, *Le droit international des droits de l'homme*, RDH, 1972, vol.1, s. 443-451.
- (11) Bu konuda örnek olarak bkz.R. PELLOUX, *Vrais et faux droits de l'homme, problème de définition de classification*, Revue de droit public (RDP), 1981-1, s. 53-68.
- (12) Bkz. J. MORANGE, *Libertés publiques*, PUF, Paris 1985.
- (13) Krş. Becet, Colard, a.g.e., s. 290.
- (14) Krş. J.RIVERO, *Les libertés publiques, 1-Les droits de l'homme*, PUF, Paris 1978, s. 34.
- (15) Örnek olarak bkz. M. KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara 1976, s. 14; Morange, a.g.e. s. 15.
- (16) Burada 'İnsan Hakları Uluslararası İslam Bildirisi'ni yalnızca belirtmekle yetiniriz. İslam Konseyi Genel Sekreteri Salem AZZAM tarafından 19 Eylül 1981'de Paris'te ilan edilen ve bi kısım Afrika Devletlerini ilgilendiren bu bildiri, Kuran ve Sünnet'e dayanmakta ancak hukuksal anlamda belli bir kurucu otorite tarafından belirlenen hakları onaylayan bir bildiri niteliği taşımamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. S.A. SINACEUR, *Déclaration Islamique Universelle des Droits de L'Homme*, (Présentation) in *Droits de l'Homme Droits des Peuples*, PUF, 1982, s. 221-227.
- (17) Şart metninin Türkçesi için bkz. İ.Ö.KABOĞLU ve O.DÖNMEZ, *Afrika İnsan Hakları ve Halklar Hakları Şartı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c.2, s.3.
- (18) Şart sözcüğünün buradaki anlamı ve öteki devletler hukuku deyimleriyle karşılaştırılması konusunda bkz. M.GIÈLE AHANHANZO, *Introduction à la Charte Africaine des Droits de l'Homme et des Peuples (Organisation de l'Unité Africaine)*, in *Droit et Libertés à la fin du XXe siècle, Et. Offertes à Cl.-A. COLLIARD*, Paris, 1984, s. 511-538.
- (19) Bkz. D. Abcu SANGARE, *Des Droits de l'Homme et des Peuples (La Charte africaine)*, RJP, 1985, no. 3, s.837-852.
- (20) Krş. .BA, B.KOFFİ, F.SAHLİ, *La dimension africaine des droits de l'homme et des peuples*, in *Organisation de l'Unité Africaine (De la Charte d'Addis-Abebà à la Convention des Droits de l'homme et des Peuples)* éd. Silex, Paris 1984, s. 405-417.
- (21) Bkz. B. N'GOM, *Charte Africaine des Droits de l'homme et des Peuples*, (Présentation), in *Droits de l'homme Droits des Peuples*, PUF, 1982, s. 203-208.
- (22) Bkz. Ba. Koffi, Sahli, a.g.m. ; N'Gom, a.g.m.
- (23) Burada Afrika şartıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıkları araştırmak ilginç olurdu. Bölgesel nitelikte olan her iki metinden biri az gelişmiş Afrika ülkelerine ilişkindir, öteki ise Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine. Şu kadarını belirtelim ki, Afrika Şartı, daha çok hak ve özgürlüklerle devletler çizelgesi ve bunların içeriklerini vurguluyor. Buna karşılık Avrupa Sözleşmesi, etkili bir insan haklarını koruma mekanizmasını ön plana geçirir; Şart'ın koruma sistemi ise, Avrupalınlıkına göre bir hayli yetersiz.
- (24) "Afrika bağlamında ekonomik, sosyal ve kültürel hakların benimsenmesi, geçmişten -sömürge öncesi ve sömürge döneminden- etkilene ve Afrika insanının geleceğe duyduğu özlem görünüşüne alındığında özel bir anlam kazanmaktadır". P.-F. GONIDEC, *Un espoir pour l'homme et les peuples Africains? La Charte Africaine des droits de l'homme et des peuples*, Le Mois en Afrique, 18e année, Juin-Juillet 1983, s. 22-40.
- (25) "Hiç kimse bir demeye üye olmaya zorlanamaz" (md. 10). Bu hüküm, Afrika ülkelerinin çoğunda tek partiye üyelik mecburiyeti gerçeği karşısında özgül bir etkiye sahip olacaktır. Krş. N'Gom, a.g.m.; Sangare, a.g.m.
- (26) "Ulusal, sosyal, budunsal veya dinsel gruplara bir bütün olarak yönelen sınırdışı etme, kolektif sınırdışı etmedir" (md. 12). Toplu sınırdışı etme yasağı, Afrika'da tanık olunan acı gerçeklerin önüne geçilmesi amaçıyla getirilmiştir.
- (27) Krş. J.BOISSON, *Une Initiative novatrice de l'UNESCO*, Le Monde Diplomatique, Février 1984, s. 16.

(28) Gonidec şunu not eder (a.g.m): "Şartı hazırlayanlara göre Afrika insanı, ait olduğu halktan koparılamaz. Halkların haklarının tanınması ve korunmasıyla, halkın haklarından ayrılmaz olan insan hakları güvence altına alınmış oluyor".

(29) Bununla birlikte, "halklara" hakların tanınması, birçok tartışmayı da gündeme getirmiştir. Bireysel hakları tamamlayıcı nitelik taşıdığı görüşü karşısında, bunlarla çatıştığı görüşü de savunulmuştur. Aslında, bireysel haklarla halkların hakları arasındaki çatışma sorunu Afrika Şartıyla gündeme gelmiştir. Bir yandan 'halk' deyiminin yorumlanması sorunlar yaratırken, öte yandan da, halkların haklarının devlete karşı kullanılması devlet için yıkıcı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gonidec, a.g.m.; N'Gom, a.g.m.; Ahanhanzo, a.g.m. Bu konuda şu görüş öne sürülebilir: halkların hakları, yalnızca sömürgecilik olgusuyla açıklanamaz. Halkların haklarını düzenlemek, aynı zamanda, bizzat Devletin siyasal örgütlenmesi çerçevesinde, ayrı budunların, toplulukların, Afrika halklarının folklor ve dil zenginliklerinin varlığını tanımlar. Halklar da, bireyler ve birey gruplaşmaları gibi kimi hakların sahibidirler. Hak ve özgürlükler, doğaları gereği Devlete karşı kullanılır. Buna karşılık Devlet, özgürlükleri düzenleme yetkisini elinde tutar. Ayrıca onları koruma ödevini de yerine getirir. Bundan halkın hakları ile devletin varlığı arasında bir çelişme bulunmadığı sonucu çıkar. Bu haklar aynı zamanda, egemenliğini tartışma konusu yapmaksızın devlete karşı ileri sürülebilirler. UNESCO ile işbirliği içinde Saint-Marin Cumhuriyetinde 4-8 ekim 1982'de, "Dayanışma hakları, halkların hakları" konulu uluslararası bir kolokyum için yapılan eksperler toplantısında, halkların haklarının insan haklarından ayrılmaz niteliği vurgulanarak halkların haklarının sınırlayıcı bir tanımla reddedilmiştir.

"Halkların hakları, boyutları ve gerçekleşme düzeyleriyle bireysel ve kolektif insan haklarından ayrılırlar da, doğaları bakımından bunlardan ayrılmazlar. Onlar, insan haklarına saygı ve bunların gerçekleştirilmesi için tamamlayıcı bir güvence olarak ortaya çıkarlar..." (Le Monde Diplomatique, Février 1984, s. 18 alın-tı). Aynı görüş için bkz. Boisson, a.g.m.

(30) Krş. Vasak, Le droit international des droits de l'homme, s. 445.

(31) Bkz. Ahanhanzo, Introduction à la Charte Africaine..., s. 524-525.

(32) Krş. Une Charte Africaine, Le Monde Diplomatique, Février 1984, s. 16.

(33) İnsan hakları konusunda, kamu düzeni (md. 6.8), ulusal güvenlik (md.11), kamu sağlığı veya genel ahlak (md.22), genel çıkar (md.14) gerekleri, (devlet için) tanınan ve ilan edilen hakları sınırlamak amacıyla olduğu kadar, ortadan kaldırmak amacıyla da getirilen neden ve gerekçelerdir. Birey için tek güvence, yasanın önceliği ilkesidir. Krş. Gonidec, a.g.m.

(34) Krş. Gonidec, a.g.m.

(35) Bkz. Ba, Koffi, Sahli, a.g.m.

(36) Komisyon üyeleri onbir uzmandan oluşur ve oturuma kişisel olarak katılırlar. Görevlerini yerine getirirken, Afrika Birliği Örgütü'nün ayrıcalık ve dokunulmazlıklara ilişkin Sözleşmesi'nde öngörülen diplomatik ayrıcalık ve dokunulmazlıklardan yararlanırlar (md.43).

(37) "Taraf Devletlerden gelen bildirilerden başka bildiriler", 'Şartı onaylamayan A.B.Ö. üye Devletlerini', 'gerçek kişileri', 'A.B.Ö. tarafından tanınan resmi olmayan her örgüt' veya 'özel nitelikteki her gruba' içine alır. Bkz. Ba, Koffi, Sahli, a.g.m.; Gonidec, a.g.m.

(38) Bkz. N'Gom, a.g.m.

(39) Krş. N'gom, a.g.m.

(40) Bkz. Gonidec, a.g.m.

(41) Afrika Şartı, ekim 1986'da yürürlüğe girmiştir. Bkz. M. KAPANI, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi yay., Ankara 1987, s. 58.

(42) Krş. G. Ahanhanzo, a.g.m.; N'Gom, a.g.m.

(43) Şart yürürlüğe girmeden önce Uluslararası Hukukçular Komisyonunun etkinlikleri konusunda bkz. Jacques de BARRIN, Il est urgent d'attendre..., Le Monde Hebdomadaire, Du jeudi 9 au mercredi 15 janvier 1986, s. 2.

(44) Krş. G. Ahanhanzo, a.g.m.

DEMOKRATİK GELİŞMEMİZDE YEREL YÖNETİMLER

Ruşen KELEŞ

(I)

Siyasal iktidarın coğrafi boyutları, günümüzde, siyaset bilimcilerinin dikkatini, giderek daha çok çeken konular arasına girmiştir. Yerel yönetimlere "demokrasinin okulu" gözüyle bakan kuramcıların yanı sıra, bir çok devlet ve siyaset adamları da, merkez ile çevreyi sağlıklı bir denge içinde tutabilmek için, siyasal iktidarın mekandaki dağılımını demokratik bir uzlaşımın ön koşulu saymağa başlamışlardır. Tarihsel gelişim süreçlerinin bir sonucu olarak, güçlü bir merkezi yönetimi ön plana tutan Fransa, İtalya ve Almanya gibi ülkelerde bile, 2. Dünya Savaşı sonrasında, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için çaba harcandığı görülür. Bugünkü Almanya'ya bir federal devlet biçimi veren 1949 tarihli Bonn Anayasası, geniş ölçüde, savaş öncesi Almanya'sının katı merkezîyetçiliğine karşı duyulan tepkinin bir ürünüdür.

Yerinden yönetim (Decentralization) yazını gözden geçirildiğinde, siyasal anlamdaki yerinden yönetimle yönetsel yerinden yönetimin birbirinden ayrılmakta oldukları dikkati çeker. Gerçekten, birincisinde, ulusal bir kimliğe sahip olmayan yerel birimlerin yarı-özerk bir statüden yararlanmaları söz konusudur. Bunlara, yerine göre, eyalet, federe devlet, kanton vb. adlar verilmektedir. Oysa, tekçi devletlerde, yerel yönetimler, belli bir alandaki topluluğa yerel kamu hizmetlerinin sağlanmasından sorumlu kamu tüzel kişilidir. Yasama ve yargılama konularında yetki sahibli değildirler.

Tekçi olsun ya da federal devlet statüsüne sahip bulunsunlar, bugün yeryüzünde birçok ülkeler, siyasal yerinden yönetim isteklilerinin baskılarıyla karşılaşmaktadırlar. Bu baskılar, yer yer, merkez ile çevre arasında gerginliklere yol açmaktadır. İngiltere İskoç ulusçuluğu, Kanada Québec ayrılıkçılığı, Belçika flamanların kendi dillerini resmileştirme istemleri, İspanya, Basque ve Katalonya bölgelerinin daha da özerkleşmeleri, Fransa Bre-

tagne ve Korsika halklarının, Irak ve İran ise Kuzey ve Batı bölgelerindeki özerk Kürdistan istekleri gibi sorunlarını çözebilmiş olmaktan uzaktırlar.

Merkezi yönetimlerin çevre halkına yaklaşımlarında da, dolaylı ya da dolaysız resmi soykırım ve bastırma politikaları ile tam siyasal özerklik uçları arasında değişen yöntemler uygulanmasına karşın, siyasal özerklik ve federe devlet statüsü kazanma gibi çözümlerin bile, çevre merkez ilişkilerinde her zaman sağlıklı bir dengenin sağlanmasına yetmediği görülmektedir. Bu nedenle, yerel yönetimlerini yeniden düzenlemekte olan ülkeler, olası gerginlikleri azaltabilmek amacıyla, siyasal yerinden yönetimle yönetsel yerinden yönetim arasında bir denge arayışı içine girmektedirler. 1981'de iktidara gelen Fransız Sosyalist Partisi'nin, coğrafi bölgelerde, üyeleri seçimle belirlenen, tüzel kişiliğe sahip meclisler oluşturması, İtalya'da benzer doğrultuda hazırlıklar yapılması, 1979'da yeni ıspanyol Anayasası'nın belli bölgelere özerklik tanınması, bu arayışlara örnek olarak gösterilebilir.

Cumhuriyet'in ilanından önce, Türkiye'de çağdaş anlamda yerel yönetimlere rastlandığı söylenemez. Osman Nuri Ergin ve Gabriel Baer'in açıkça gösterdikleri gibi, 19. yüzyılın sonlarına gelinceye değin, bugün birer yerel yönetim hizmeti olarak bilinen görevlerden birçoğunu Loncalar üstlenmişti. Ekonomik yaşamın düzenlenmesinde, fiyat denetimlerinin uygulanmasında hatta belli mesleklere giriş ve yükselme kurallarına uygunluğun sağlanmasında, loncaların önemli işlevleri vardı. Ama bunların modern yerel yönetimlerin çekirdeğini oluşturduğunu söylemeğe olanak yoktur.

Tanzimat'tan sonra, başta İstanbul olmak üzere, taşra kentlerinde, batı özentisi olduğu açıkça görülen yerel yönetimler oluşturma girişimlerine rastlanır. Özellikle, 1860'ları izleyen yıllarda, İstanbul'da ve taşrada, üyeleri seçimle işbaşına gelen yerel meclisler kurulmuştur. İngiltere'de bile, seçilmiş yerel meclislerin oluşmasını sağlayan ilk yasanın 1835'de çıkarıldığı anımsanırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel yönetim arayışlarında çok geç kalmadığı anlaşılır. Hele de, 1869 tarihli bir tüzük ile İstanbul'da kurulan Şehremaneti örgütü, 1984'de 3030 sayılı yasa ile oluşturulan iki düzeyli federatif bir yapısı olan anakent sistemini çok andırıyordu.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde, gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan düzenlemelerde, belediyeler demokratik siyasal kurumlar olmaktan çok, yerel kamu hizmetlerini yurttaşla kolay, ucuz ve etkin olarak sunmakla görevli ve daha fazlasına karışmamaları gereken kuruluşlar olarak görülmüşlerdir. Yerel düzeyde halk katılımını artırmayı da amaçlayan birimler olarak öngörülmüş olmadıklarından, demokratik gelişmeye katkıda bulunmalarından da söz edilemezdi. Öte yandan, Cumhuriyet anayasaları, devleti tekçi ve de merkeziyetçi bir yapıya oturtarak, ülkede yerinden yönetimin, siyasal değil, fakat yönetsel anlamda bir yerinden yönetim olarak yerleşmesini yeğlemişlerdir.

Gerçekten, Cumhuriyet'i kuranlar için başta gelen amaç, Türk kentelinin, demokratik değil, fakat temiz, çağdaş, sağlıklı ve güzel olmalarının sağlanmasıydı. Bu nedenle de, yalnız Belediye Yasası değil, yerel yönetimlerle ilgili bütün öteki yasalara, bu amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak hükümler konmuştur.

Yerel yönetimlerini siyasal anlamda güçlendirmekten kaçınmış bulunan ülkeler, çoğu kez, bunu yerinden yönetimin yararına inanmadıklarından değil, karşı karşıya bulundukları zorunlulukların etkisi altında yapmışlardır. Merkeziyetçi yönetim sistemimizi aldığımız Fransa'da bile I. Napolyon'un şu sözleri söylediği sık sık vurgulanır. "Eğer savaşlarla uğraşmak zorunda kalmasaydım, Fransa'nın daha mutlu olmasını sağlamaya komünlerden başladım." Söz konusu zorunluluklar, genellikle, ülkelerin ulusal varlığını ve toprak bütünlüğünü ilgilendirmektedir. Tarihte de, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde yerel

yönetimlerin varlığına, ancak Alman ve İtalyan Birlikleri gerçekleştirildikten sonra göz yulduğu, bilinen bir gerçektir. Yeni bağımsızlık kazanmış ölkelerden hemen hemen hiçbirinde güçlü bir yerinden yönetim geleneği görölmez. Bunun nedeni, bu ölkelerde, merkezi yönetimin, bir başka deyişle, devletin varlığının ve gücünün henüz ön planda gelmesidir.

Devletler için, ulusal birlik ve toprak bütönlüğu kuşkusuz önemli amaçlardır. Ama, güçlü yerel yönetimlerin varlığını ve yerel halkın en geniş anlamdaki katılma isteklerini, bu amaçların gerçekleşmesine engel olarak görmek yanıltıcıdır. Tersine, ancak demokratik yerel yönetimlerin varlığı bir ölkede, gerçek anlamda demokrasinin var olduğunu gösterir. Ulusal bütönlük içinde yerini bulmuş yerel birimlerle, yalnız ekonomik ve toplumsal yapı değil, siyasal sistemin dayandığı temeller de güçlendirilmiş olur. Ulusal birlik içinde meşruluğun en güçlü kaynağını, bütünü oluşturan toplulukların uzlaşımı ve desteği olduğu bilinmektedir. Bu nedenledir ki, çağdaş demokrasilerde, ne özerklik, hatta bağımsızlık isteyen yerel birimlerin bütünden kopmasına yol açabilecek ayrılıkçı istemler kabul görmekte, ne de, zorlama ve baskı yöntemlerinin yararına inanılmaktadır. Tutulan yol, daha çok, demokratik çoğulculuğun gerektirdiği bir hoşgörü ortamında, bir yandan yerel ögelerin ekonomik ve toplumsal insan haklarının her türlüşünden yararlanmalarını sağlamak, bir yandan da, yönetime katılabilme yollarını onlara açık tutmaktır.

(II)

Türkiye'de yerel yönetimlerin demokratik gelişmeye koşut olarak geçirdikleri değişim, çok partili siyasal yaşama geçtiğimiz 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda incele-nirse bir anlam taşır. Tek parti dönemi, bu yönden atipik bir dönemdir. Oysa savaş son-rası, farklı dönemlerin ekonomik ve siyasal özellikleri dikkate alınarak, birkaç dönem içinde incelenebilir.

A) 2. Dünya Savaşı Sonundan 27 Mayıs Devrimi'ne (1945-1960)

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar geçen süre içinde, belidiyeleri genel ola-rak "merkezi yönetimin taşra örgütü" olarak görme eğilimi devam etmiştir. Bu nedenle, merkezin taşradaki temsilcileri olan mülki idare amirlerinin, yerel yönetimler üzerindeki vesayet yetkilerini olabildiğince sınırsız bir biçimde ve zaman zaman merkezin istediği ölçülerin bile dışına çıkarak kullandıkları görölmüştür.

1923'te kurulan Cumhuriyet'in, 1925-1937 yılları arasında, Doğu Bölgesi'nde, ulusal birlik ve toprak bütönlüğu için tehlike sayılabilecek bir dizi olaylarla uğraşmak zorunda kalışı, merkez dışındaki siyasal örgüt ve birimlere kuşku ile bakılmasına yol açmıştır.

Öte yandan, sayıları 30 yılda iki katına, 1930'da 492'den 1960'da 995'e yükselmiş olmasına karşın, belediyelerin pek çoğu bu dönemde, kendi kendilerini yönetmeye ola-nak verecek yetişkin elemanlara, yönetici ve teknisyen kadrolara sahip olmaktan uzak-tırlar. Son olarak, mali açıdan da, kendilerine yetecek kaynaklara sahip olmadıklarından, merkezi yönetimin onlara aktardığı kaynaklarla yetinmek zorundaydılar. Merkeze bağım-lılıklarının nedenlerinden biri de buydu.

Bu dönemde, belediye başkanları iki dereceli bir seçimle göreve gelmekteydiler. Yani, belediye başkanını, halkın doğrudan doğruya seçerek oluşturduğu Belediye Mecli-si, kendi içinden seçiyordu. 1946'da çok partili siyasal sistem tercihi yapıldıktan sonra, en çok eleştirilen ve antidemokratik bulunan yöntemlerden biri bu olmuştur. Bunun gibi,

bir belediye başkanı, İçişleri Bakanı'nca görevden alınabiliyor ve belediye meclisi, halk tarafından seçilmiş olmasına karşın, Bakanlar Kurulu kararıyla dağıtılabiliyordu. Her iki konuda da, önceden sağlanmış bir yargı güvencesi yoktu. İlgililerce yargı yollarına başvurmak hakkı, bütün öteki yönetsel işlemlerde olduğu gibi, işlemin tamamlanmasından sonra kullanılabiliyordu.

Bu antidemokratik özellikler, ülkede, genel olarak geçerli bulunan sistemin sonuçlarıydı. Tek partili dönemde tartışma konusu yapılmalarına bile gerek görülmediği halde, siyasal partilerin çoğalmasıyla birlikte, siyasal partiler ve basın, bunları tartışma gündemine getirmekte gecikmediler. 1950'de, siyasal iktidarı Demokrat Parti'nin devralması sonucunda görevi son bulan Cumhurbaşkanı'nın, seçim bölgesi olan kentin belediye başkanının makam odasındaki portresini artık asılı bulunduğu duvardan indirmesi için, merkezi yönetimin, vali aracılığı ile yaptığı çağırışı dinlemeyen belediye başkanını bakanlık emrine alması ve belediye başkanını eylemini destekleyen belediye meclisini Bakanlar Kurulu kararıyla dağıtmasını, yerel yönetimlerimizin demokratik gelişme sürecine ışık tutan bir örnek olarak gösterebiliriz.

Yönetimi halkın ayağına götürmek, kamu yönetiminin önemli kurallarından biridir. Bu kural, yerel yönetimler için de geçerlidir. Siyasal iktidarlar, bu nedenle, belediye, il ve ilçe gibi yerel siyasal ve yönetsel örgütlerin sayısını artırmaktan, kendileri için övünç payı çıkarmak isterler. Hele de, çok partili siyasal rejimlerde, halkın beğenisini ve oyunu kazanmak için pazarlık yöntemleri yaygınlaşmaya başladığında, belediye sayısının artırılması daha da önem kazanmaktadır.

1946'da çok partili dönemin başlamasının bu açıdan belirli bir etkisi olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim, 1930-1945 arasındaki 15 yıllık sürede belediye sayısı yalnız 91 artarken, 1945-1960 arasındaki 15 yıllık sürede bu artış 412 olmuştur. 1945 sonrasında hızlanan kentleşmenin bunda etkili olduğu kabul edilse de, siyasal etmenin küçümsenemeyeceği hatırla tutulmalıdır. Çünkü, halk gözünde belediye olmak, bir statü prestiji elde etme anlamına geldiği gibi, merkezi yönetimin türlü yardımlarından yararlanabilmenin bir aracı olarak da değer taşır. Siyasal iktidarlar yönünden ise, "demokrasinin temel taşları" olan bu yönetimleri kamuoyu önünde destekliyor görünmenin siyasal kazancı küçümsemez.

Bu dönemde yerel yönetimlerin genel görünümü, bize, tek parti döneminden henüz özde değil, fakat biçimsel olarak uzaklaşmış olduğunu göstermektedir.

B) 27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül 1980'e (1960-1980)

1960-1980 dönemi, her iki ucunda da ikişer üçer yıllık askeri müdahaleler bulunan ve bunların etkileri, yalnız bu süreleri kapsamakla kalmayıp, daha da derinlere uzanan uzunca bir dönemdir. Bu müdahaleler sonucunda, ülkenin genel siyasal yaşamındaki antidemokratik uygulamalar, etkilerini yerel yönetimler üzerinde de göstermekten geri kalmamışlardır.

Burada bir gerçeği daha vurgulamakta yarar vardır: Daha çok teknisyen kadrolarla işbirliği yaptıklarını savunmakta olan, askeri müdahalelerden sonra kurulmuş bulunan olağanüstü dönem hükümetleri, tüm kamu yönetiminde olduğu gibi yerel yönetimlerde de, bir yandan akılcı yeniden düzenlemelerin hazırlanıp konmasına fırsat sağlarken, bir yanda da, bu yönetimlerin demokratik siyasal işlevlerini askıya almakta ya da ikinci plana itmekte duraksamazlar, bu çelişki, hem 1960, hem de 1980 müdahalelerinde açıkça görülebilmektedir.

1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis, o günün koşullarında, yerel yönetimlerin mali kaynak sorunlarına kesin bir çözüm bulmak amacıyla, adına "mali denkleştirme" (compromis fiscal) denilen evrensel ilkeyi, 116. maddenin son fıkrasına sokmuştur. Bu düzenlemenin ardındaki düşünce, yeterli mali kaynaklara sahip olmanın, yerel özerkliğin ön koşulu olmasıydı. Bu nedenle, yerel yönetimlere "görevleriyle orantılı" gelir kaynaklarının sağlanması gereği, bir anayasa kuralı haline getirilmiştir.

1946-1960 arasındaki antidemokratik uygulamalara bir tepki olmak üzere, 1961 Anayasası, aynı zamanda, yerel yönetimlerin seçimle oluşan organlarının organlık sıfatını kazanma ve kaybetmeleri konusundaki denetimin ancak "yargı yolu ile" çözülebileceği ilkesini de benimsemiştir. Bunu, Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir ilerleme saymak gerekir. Böylece, artık, seçimle göreve gelen bir belediye başkanının, siyasal iktidarın keyfi kararıyla işten uzaklaştırılması, uzaklaştırılabileceği tehdidi ile çalışmaktan alakonması yolu kapanmış oluyordu.

1960-1980 döneminin, demokratik gelişmemiz açısından kayda değer bir özelliği de, belediye başkanlarının, belediye meclisleri yerine, doğrudan doğruya halk tarafından seçilmelerinin olanaklı kılınmasıdır. Böylece, görevini doğrudan doğruya halktan alacak belediye başkanlarının, siyasal yönden, meclisin seçtiği başkanlara oranla çok daha güçlü olabilecekleri düşünülmüştür. MEHTAP Projesinin bir devamı olarak, yerel yönetimlerin demokratik kuruluşlar olarak ilk yeniden düzenleme girişimlerinin de bu döneme rastladığı görülmektedir. Ama, bütün bu olumlu özelliklere karşın, 1960 askeri müdahalesini gerçekleştiren kadro da, ülkedeki bütün belediye başkanlıklarını, 2 yıl süreyle, merkezi yönetimin taşradaki temsilcileri olan vali ve kaymakamlara teslim etmekten geri kalmamıştır.

1960-1980 döneminde, yerel yönetimlerin demokratik gelişmemizdeki yeri bakımından önemli sayılabilecek bir akım, sosyal demokrat CHP'nin, 1973'de büyük kent belediyelerindeki başkanlık ve belediye meclis üyeliği seçimlerini büyük çoğunlukla kazanmasının ardından, belirlemiş olduğu "yeni belediyecilik" ilkelerinin, sosyal demokrat belediyecilerce çekici bulunarak benimsenmesidir. Halktan ve belediyecilerden değil, yukarıdan, teknisyenlerce geliştirilip sosyal demokrat belediyelere kılavuz olarak sunulan bu ilkeler, gerçekte yeni ve kimsenin bilmediği şeyler değildi. Hem yerel özerklik kavramının öğeleri arasında, hem de Cumhuriyet Türkiye'sinin kısa belediyecilik tarihinde mevzuat ve uygulama olarak yer almış bulunan bu ilkelerin, bölgesel birlikler halinde örgütlenen belediyecilerin, sözlü ve yazılı olarak eğitilmelerinde, önemli bir rol oynadığı kabul edilmelidir.

Yeni belediyecilik, demokratik, üretici, birlikçi, katılımcı, sosyal adaletçi ve tekelsiz rantların oluşmasına yer bırakmayan bir belediyecilik olarak öngörülmüştür. Bunlar arasında, zaman zaman sözü edilen, yukarıda kısaca değinilen ve siyasal yerinden yönetim çağrışımı yapılmasına yol açan, "yerel yönetim, yerel hükümet olmalıdır." ilkesinin, gerçekten siyasal yerinden yönetim isteğinin bilinçli bir sonucu olarak mı, yoksa yerel yönetim kurumunun güçlendirilmesi için mi, bu ilkeler arasına sokulduğunu, ilgili belgelerden çıkarabilmek olanağı yoktur. Ömrü kısa sürmüş olmasına karşın, Yerel Yönetim Başkanlığı'nın, bu ilkelerden bir bölümüne sahip çıkması, uygulanma şanslarını artırmıştır. Öte yandan, geliştirilmelerine öncülük eden siyasal parti içinde bile üzerlerinde görüş birliği sağlanamamış olması, CHP iktidarının ömrünün kısa sürmesi ve dolayısıyla iş yapma gücünden yoksun bulunması, ilkelerin daha çok geçerlik kazanmasını önlemiştir.

Bu dönemde CHP'nin, basının, demokratik kitle örgütlerinin yerel yönetimlere verdikleri önemin ve belediyelerce yukarıdaki ilkelere geniş ölçüde sahip çıkılmasının da bir sonucu olarak, gerek Anayasa Mahkemesi, gerekse Danıştay, yerel yönetimlerle ilgili

yargısal denetimin yerine getirilmesinde, özerk ve demokratik yerel yönetimlerden yana kararlar almaktan geri kalmamışlardır. Fatsa (Ordu) ve Gültepe (İzmir) gibi bazı belediyelerde ise, başkanlar, alternatif bir yaşam biçimini beldelerinde egemen kılmak, halk yönetimini en ileri düzeye vardırabilmek için, belediye kurumunun organlarını, daha doğrusu kendisini bile bir kenara bırakmayı deneyebilmişlerdir. (1)

C) 12 Eylül Dönemi (1980-1983)

1980 askeri müdahalesi, ülkedeki bütün demokratik kuruluşların, "demokrasiyi yok etmekte", farklı oranlarda da olsa, birleşerek, çok partili parlamenter demokrasinin yerine totoliter bir sosyalist düzenin konmasına yönelmiş oldukları inancı ile yapılmıştır. En azından, 1981'i izleyen düzenlemeler, müdahalenin bir fikri temelini, başlangıçtan beri var olduğunu kanıtlamıştır. Yerel yönetimler de kuşkusuz, bundan kendilerine düşen payı almışlardır. Bu düşüncelerle yola çıkan yöneticiler için asıl amaç, "demokrasiyi korumak" için, devletin, merkezi yönetimin güçlendirilmesi olmalıydı.

Bu nedenle, 12 Eylül'ün hemen ardından, bütün belediye başkanlarının görevlerine son verilmiş, bütün yerel meclisler dağıtılmıştır. Yerel meclislerin görevleri, belediyelerde encümenlerin atanmış üyelerine bırakılmıştır. Belediye başkanlıkları, il merkez belediyeleri dışında, en büyük mülki amirlere bile, çok istisnai durumlarda emanet edilebilmiştir.

12 Eylül yönetimi, her alanda olduğu gibi, yerel yönetimler alanında da bir dizi düzenlemelere girişmiş, kurulan çalışma komisyonlarında, belediye başkanı ve muhtar gibi yerel organların, seçim yerine atamayla göreve gelmelerini sağlayacak öneriler geliştirilmiştir. Bir kısım bürokratlar ve bilim adamları da, bu önerileri desteklemekte sakınca görmemişlerdir. Bu dönemde, Milli Güvenlik Konseyi'ne bu konularda sunulan bir raporda, yerel yönetimlerin başında seçilmiş, taşra örgütlerinin başında ise atanmış kimselerin bulunmasının yönetimde "iki başlılık ve sakıncalar" yarattığı öne sürülerek, seçim yöntemi-ne son verilmesi önerilmiştir.

12 Eylül yönetiminin yaptıkları ve yapmayı tasarladıkları, gerçekte, halkın kendi kendini yönetebileceğine duyulan bir güvensizliğin sonuçlarıdır. Bunda 12 Eylül 1980 yönetiminin, 27 Mayıs 1960 yönetiminden çok daha ileri gittiği bir gerçektir. Bir genelleme yapmak gerekirse, 27 Mayıs dışında, askeri müdahalelerin, yerel demokrasiyi, vardıgı gelişme düzeyinden daha gerilere götürmekte olduğu açıktır, denilebilir.

Bu gözlemin kanıtlarından biri de, anketlerin sınırlarında ve yönetiminde, 1980'den hemen sonra yapılan köktenci düzenlemelerdir. Milli Güvenlik Konseyi, Aralık 1980 tarihli 34 sayılı kararıyla, anket alanlarındaki bazı belediye ve köylerin tüzel kişiliklerini, gerekli gördükleri takdirde kaldırmaya, Sıkıyönetim Komutanlarını yetkili kılmıştır. Bu düzenlemenin amacı, gerçekte, düzensiz kentleşmenin sonucu olarak büyük kentlerin yakınında oluşan yerleşmelerin, su, kanalizasyon, ulaşım gibi temel hizmetlerini bir bütünlük içinde çözmektir. Ama, bunu yapabilmek için, Sıkıyönetim Komutanlarına, yerel özerkliğe keyfi karışmalarda bulunma olanağı sağlamış oluyordu. Komutanlar, bir kaç ay içinde, 100'e yakın belediyenin ve 150 köyün tüzel kişiliklerine son verdiler. Bu kararlarının, teknik açıdan ne ölçüde yerinde olduğunu tartışmaya gerek yoktur. Milli Güvenlik Konseyi'nin Aralık 1981'de çıkardığı 2561 sayılı yasa da, aynı konuyu, biraz daha ayrıntılarına inerek ve daha sistemli bir biçimde düzenlemeyi amaçlıyordu. Ama bunun da, yerel özerkliğe ve yerel demokrasiye ters düşmesi bakımından, 34 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararından farklı bir yönü yoktur. Burada hatırla tutulması gereken nokta odur ki, bir yerel yönetim biriminin, halkın istenci belirlenmeksizin, sınırlarının değiştirilmesi, bir başka birimle bir-

leştirilmesi, ya da tüzel kişiliğinin kaldırılması, Avrupa Konseyi'nin tanımladığı "yerel özerklik" kavramına tümüyle ters düşen uygulamalardır.

Yerel yönetimlerin siyasal işlevlerine ve yerel demokrasinin güçlenmesi yönünden taşıdıkları öneme fazla inanmış görünmemesine karşın, 12 Eylül askeri yönetimi, devletle yerel yönetimler arasındaki gelir bölüşümüne yeni bir biçim veren önemli bir karar almıştır. 2380 sayılı yasa ile, 1949'dan beri belediyelerin bazı devlet vergilerinden almakta oldukları değişik oranlardaki paylara son vererek, genel bütçe vergi gelirlerinden, her yıl belediyelere % 5'lik, İl Özel Yönetimlerine ise % 1'lik bir pay ayrılmasını kararlaştırmıştır. bundan bir kaç ay sonra da, 2464 sayılı yeni Belediye Gelirleri Yasasını çıkartmıştır. Uzun süreden beri gereksinme duyulan bu mali düzenlemeleri, sivil siyasal iktidarlar, o güne kadar gerçekleştirememişlerdir. Böylece, yerel yönetimler, gelirlerinde sağlanan 3 katına varan artışlar sayesinde, merkeze bağımlı olmaktan, bir ölçüde kurtularak görevlerini gereği gibi yerine getirebilirlerdi.

Yerel yönetimlerin siyasal işlevleri konusunda fazla duyarlı ve yerel demokrasinin işlerlik kazanmasına fazla istekli olmayan bir askeri yönetim, acaba Hazine'den, yerel yönetimlere büyük oranda kaynak aktararak kendi merkezîyetçi felsefesiyle çelişkiye düşmüş olmuyor muydu? Hayır, çünkü, askeri yönetimin, yerel yönetimlerin gelirlerini artırmaktan amacı, bu yönetimleri daha özerk kılmak, başına buyruk yapmak değil, yerel kamu hizmetlerini sunma işlevlerini daha etkin olarak yerine getirmelerine fırsat vermektir. Böylelikle, yerel yönetimlerin bir ölçüde "depolitize" edilmesi de sağlanmış olacaktı. Çünkü dönemin temel felsefesi, nitelikleri siyasal olsa, tüm kuruluşların "depolitizasyonu" idi. (2)

Bu dönemin yerel demokrasi açısından en önemli özelliği 1982 Anayasası'nın 127. maddesidir. Bu maddenin dikkatle incelenmesi, 1961 Anayasası'nın 116. maddesinden başlıca şu noktalarda ayrıldığını gösterir: a) Anayasa, yerel yönetimleri tanımlarken, "genel karar organları" yerine, "karar organları"nın seçimle oluşmasından söz etmektedir. Bundan, belediye ve il genel meclislerinin yanı sıra, encümenlerin de seçim yoluyla oluşturulacağı sonucu çıkarılabilir. b) Öte yandan, Anayasa, seçimi, "halkın" değil, "kanunda gösterilen seçmenlerin" yapmasını öngörmektedir. Bundan da, organların oluşumunda, farklı seçim yöntemlerine başvurulabileceği sonucu çıkar. c) Üçüncü olarak, 1982 Anayasası, yasa ile düzenlenecek konuları sıralarken, "vesayet" ten ilk kez söz etmektedir. Vesayetin yasa ile düzenleneceği açıktır. Ve daha önce de, 1961 Anayasası'nda "vesayet" terimi geçmiyor olmasına karşın, vesayet kurumu hukuken vardı ve merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin yasa ile düzenlenecek ilişkilerinin kapsamı içinde bu konu da bulunuyordu. d) Bir başka yenilik, büyük yerleşim merkezleri için, yasa ile, özel yönetim biçimleri oluşturulabileceği hükmüdür. Bu, üzerinde 20 yıldır durulan bir gereksinmenin sonucuydu. Nitekim, Milli Güvenlik Konseyi, antidemokratik yöntemlerle de olsa, 34 sayılı kararı ve 2561 sayılı yasa ile aynı konuda çözüm arayışları içine girmek gereksinmesini duymuş bulunuyordu. e) Bu yazının konusu bakımından en önemli değişiklik, kuşkusuz, Anayasa'ya şu hükmün sokulması olmuştur: "Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü ve kaybetmeleri konusundaki denetim yargı yolu ile olur. Ancak, görevleriyle ilgili bir suç sebebiyle hakkında soruşturma veya kovuşturma açılan mahalli idare organları veya bu organların üyelerini, İçişleri Bakanı, geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar (görevden) uzaklaştırabilir." İşte bu hüküm, kanımızca, İçişleri Bakanı'na, keyfi olarak belediyelere karışma fırsatları vermektedir. Belediye başkanlarının, aslı olmayan gerekçelerle görevlerinden uzaklaştırılmalarına yol açabilecek antidemokratik bir hükümdür bu. 1986 ve 1987 yıllarında, bu hüküm, İzmir Merkez ve Marmaris belediyelerinde partizanca amaçlı uygulamalarda kullanılmış fakat,

yönetsel yargı görevden alma işlemlerini bozmuştur. Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi, Anayasa'nın 127. maddesine bu hükmü koymakla, yerel demokrasimizin 1960 öncesine kadar geri götürebilecek antidemokratik uygulamalara ortam hazırlamışlardır. Bunu, demokratik gelişmemiz açısından geri bir adım olarak değerlendirmek gerekir.

D) Liberal Dönem (1984 ve Sonrası)

1983 sonralarında iktidara gelen Özal hükümetinin programında, "yerel yönetimlerin güçlendirilmesi" önemli bir yer tutuyordu. 3 yıllık bir askeri yönetimin, "devleti güçlü kılmak" gerekçesiyle, daha fazla merkezîyetçilik doğrultusunda almış olduğu önlemlerin birer birer gevşetilmesi yeniden demokrasiye dönüş özlemi içinde olanlara çekici gelebilecek bir fikirdi. Daha da önemlisi, merkezîyetçilik, Özal'ın, herşeyi liberalleştirme ve özelleştirme felsefesi karşısında en büyük engellerden birini oluşturuyordu. oysa, desantralizasyonla, hem demokratik bir reformun gerçekleştirildiği izlenimi yaratılabilir, hem de özel sektöre ve belli gruplara, merkezî bürokrasinin müdahalesi olmaksızın serbestçe kaynak aktarılabilirdi. Halkın büyük bir kısmının yerel yönetimler üzerindeki merkez ve vesayetinden usanmış olması, yerel yönetimleri daha geniş yetkilerle donatmak isteyenlerin işini kolaylaştırmıştır. Özellikle, kentlerin imar planlarının hazırlanması, onaylanması, uygulanması ve değiştirilmesi konusunda belediyelerin son sözü söyleyecek duruma getirilmeleri, belediyelerin uzun zamandan beri duydukları bir gereksinmeyi karşılamış olacaktı.

ANAP iktidarının, yerinden yönetimleri güçlendirmek amacıyla almış olduğu önlemler, özetle şunlardır:

a) Yerel seçimlerle ilgili yasada Mart 1984'te yapılan bir değişiklik, merkez belediyesinin sınırları içinde birden çok ilçe bulunan belediyelerde "anakent yönetimi" oluşturma'nın ilk adımıdır. Hemen ardından, 195 Sayılı yasa gücündeki kararname ve 3030 sayılı yasa ile, anakent ve ilçe belediyelerinin görevleri, gelirleri ve organlarının oluşumu düzenlenmiştir. Önce İstanbul, Ankara ve İzmir'de anakent belediyelerinin sayısı, 1986 ve 1987 yıllarında Adana, Bursa, Konya ve Gaziantep ile birlikte 7'ye yükselmiştir.

İktidarın, bu düzenlemeyle yapmak istediği, yerel kamu hizmetlerinin bir bütünlük içinde etkin olarak halka sunulmasını sağlamak ve anakentlerde halkın yerel işlerin görürmesine daha yakından katılmasını gerçekleştirmektir. 3 yıllık uygulama, vatandaşın, ilçe belediyesinin varlığına karşın, anakent belediyesine koşmakta duraksamadığını, ama yakınındaki ilçe belediyesine de isteklerini iletmeyi ihmal etmediğini göstermiştir. 1973 ve 1977 yerel seçimlerinin sonuçlarının gösterdiği gibi, daha çok sosyal demokrat oyların sonucu belirlediği büyük kentleri, ilçelerden oluşan seçim çevrelerine bölerek, ANAP'ın hiç değilse bazı yörelerde seçim şansını artırma niyetinin de, anakentlerdeki bütün ilçe belediyelerinin başkanlıklarını ve meclis çoğunluğunu ANAP kazandığından bu varsayımın doğruluk derecesini kanıtlamaya gerek kalmamıştır. 1989 yerel seçimlerinin bu yönden nasıl sonuç vereceği merakla izlenmeye değer.

Anakent yönetimleri, oturmuş görünmekle birlikte (3) sorunları eksik değildir. İlçe belediyeleri üzerinde, bir çok konularda, anakent belediye başkanları ve meclisleri bir tür vesayet yetkileri kullanır olmuşlardır. Anakent encümenleri, seçilmiş hiçbir üyesi bulunmayan antidemokratik bir yapıya sahiptirler. Görev ve yetkilerin anakent ve ilçe belediyeleri arasında bölüştürülmesindeki bazı belirsizlikler, anakent belediyelerinin keyfi ve değişik uygulamalarına yol açabilmektedir. daha da önemlisi, ilçe belediyelerinin büyüklüklerinin, verimli bir halk katılımını sağlamaya elverişli olmamasıdır. Bu durum, sistemi, asıl amaçlarından biri olan demokratik katılımı gerçekleştirmekten alakoymaktadır.

b) ANAP iktidarı, 12 Eylül yönetiminin belediye gelirleri konusundaki olumlu girişim-

lerini sürdürmüştür. Genel bütçe vergi gelirlerinden belediyelere ayrılan pay % 5'ten % 10, 30'a kadar çıkarılmış ve sonra % 9,25'e indirilmiştir. Emlâk Vergisinin büyük bir bölümü belediyelere bırakılmıştır. Bu kaynak artışlarının belediyelerde göreceli bir rahatlık yarattığı açıktır. Böylece, yerel yönetimler, merkeze bağımlı olmaktan geniş ölçüde kurtulma şansını elde etmişlerdir.

Ama, teftiş ve denetim mekanizmalarının gereği gibi işlememesi, daha doğrusu, bu mekanizmalara karşı iktidarın tavır alması ve bunları bürokratik engeller olarak nitelemesi, kaynakların kullanılmasında usulsüzlük ve yolsuzluk söylendilerini artırmıştır. Bir ana-kentte, önemli bir ilçenin belediye başkanı, bu yüzden görevden alınmıştır. Belediyelerin iş makineleri ve benzeri dışalım gerektiren araç ve gereç gereksinimlerini, kendi başlarına, bir genel plan ve programa, merkezi eşgüdümüne gerek duyulmaksızın yurt dışında karşılama çabaları, büyük döviz kayıplarına yol açmaktadır. Bazı büyük kentlerde birkaç ay önce sökülen, kaldırım taşlarına süslenen kaldırımın gaz ve su boruları konulması, ya da kaldırım taşlarının değiştirilmesi için yeniden söküldüğü görülebilmektedir. Birçok belediye, birer kamu kuruluşu gibi değil, ticari işletme gibi yönetilmekte, çoğu kez kendilerini özel firmaların bağlı olmaları gereken kurallarla bile bağlı saymamaktadırlar. Belediyelerin, kamu kuruluşu olduklarını unutarak, gazetelere büyük boy reklâm ve ilân paraları ödedikleri çok sık görülmektedir.

Bunların yanı sıra, merkezi düzeydeki özelleştirme çabalarını yerel düzeyde de etkili kılma girişimleri, yalnız hizmet kalitesinde olumsuz gelişmelere yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda, yerel kamu hizmetlerinin her şeyden önce birer kamu hizmeti oldukları gerçeğinin gözden uzak tutulması sonucunu da doğurmaktadır. Kısacası, belediyelerde kaynak artışının ve libereralleşmenin yol açtığı başına buyruk olma alışkanlığı, bu yoldan, demokratik yönetimin tam tersi olan otokratik eğilimlerin gelişmesini beslemektedir.

c) İmar planları, çevre koruma hizmetleri, geçekondur alanlarının düzenlenmesi gibi konularda, anakentlerden başlayarak, belediyelere 3030, 3194 ve öteki yasalarla tanınan yetkilerin, gerçekte, yerel özerklik açısından olumlu karşılanmaları gerekir. 60 yıla yakın bir zamandan beri merkezi yönetimin vesayeti altında bulunan belediyelerin, kendi sorunlarının sahibi duruma getirilmesi demokratik gelişmenin ön koşulu ve gereğidir. Bu uzun vesayet döneminin daha da uzaması, yerel yönetimlerde, ister istemez bir "vesayet sendromu" yaratabilir ve artık ondan kurtulmalarını güçleştirebilir. Bu hastalığın virüsü, yerel yönetimlerin, artan vesayet müdahalelerine karşı direncini azaltır ve onları ölüme mahkum eder.

Bununla birlikte, desantralizasyonun ne ölçüde ileri götürülmesi gerektiğine, ülkenin özel koşulları dikkate alınarak karar verilmelidir. Örneğin, imar ve planlama konularında tüm yetkilerin belediyelere bırakılması, yüzde doksanı tek bir teknik elemandan bile yoksun olan belediyelerde ne hizmet kalitesinde ve ne de yerel özerklik anlayışında bir ilerleme sağlamıştır. Özerklik, salt "özerk" denilsin diye değil, özerkliğin sağlayacağı somut yararlar elde edilsin diye genişletilmelidir. Yerinden yönetimin güçlendirilmesini, bu yönetimlerin, yerel özerklikten daha çok yararlanabilecek duruma getirilmesini sağlamak biçiminde anlamakta yarar vardır. Nitekim, iktidar, her fırsatta övünmekte olduğu desantralizasyon çabalarına karşın, uygulamadaki aksaklıkları görerek, bazı önlemler almak gereğini düşünmüş bulunmaktadır. Başbakan, Ekim 1987'de yaptığı bir açıklamada, belediyelerin özerkliğinin bir sınırı bulunması gerektiğinden söz etmiş, alınmasını tasarladığı önlemler için, "Bu bir sopa gibi başlarında duracaktır. Eğer çok numaralar yapan belediyeler varsa, o vakit yetkiyi alır, özel olarak yaptırırız." demiştir. (Milliyet, 6 Ekim 1987)

(III)

Yerel yönetimlerin demokratik gelişmemiz içindeki yerinin incelenmesi, her iki kurumun, birbirlerine yakından bağlı olduklarını ortaya koyar. Bir başka deyişle, yerel yönetim kurumunun işleyişi, toplumun genel ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısının özelliklerine ve gelişme düzeyine bağlıdır. Yerel özerklik konusunda, ülkemizde, özellikle çok partili siyasal dönemi kapsayan 40 yıllık dalgalanmalar, ulusal plandaki siyasal gelişmelerden aynen etkilenmiştir. Yerel özerkliğin, askeri müdahale dönemleriyle, o dönemlerin dışında kazandığı özellikler, bu genel sisteme bağlılığın sonuçlarıdır. Bu da bize, genel düzeyde demokrasi olmadan, yerel düzeyde demokrasiden söz etmenin güç olduğunu anlatır.

Yerel yönetimlerin yetki ve kaynak yönlerinden güçlendirilmesi, üzerlerindeki merkez vesayetinin azaltılması ve yararlı görülen durumlarda tümüyle kaldırılması, halk yönetimine, kısaca demokrasiye inanmanın gerekleridir. Özellikle mali kaynak bağımlılığının azaltılmasının, yerel özerkliğin ön koşulu olduğu anınsanırsa, son birkaç yıl içinde yapılanları olumlu adımlar saymak gerekir. Ne var ki, kaynak aktarımının, hesapsız ve sorumsuzca harcamalara yol açmasını önleyecek önlemlerin de birlikte alınması zorunludur.

Yalnız kaynak kullanımının değil, yerel organlara bırakılmış olan yetkilerin kullanımında da gerekli denetimi etkinlikle sağlamanın, yurttaşların siyasal bilinç düzeyinin bir işlevi olduğu hiç unutulmamalıdır. Bu nedendir ki, yerel yönetim ve yerel özerklik gibi kavramların gerçek içeriklerine kavuşabilmeleri, halkın bunlara sahip çıkabilecek ve denetleme görevini hakkıyla yapabilecek bir bilinçlenme düzeyine varmasına bağlıdır. Yalnız halkta değil, siyasal kişi ve kurumlarda da, yerel özerkliği, slogan düzeyinde ve boş bir kalıp olarak değil, gereğini yerine getirmeye hazır bir bilinç ve sorumluluk duygusu olarak yerleştirmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde, yerel özerliğe, geçmişte devlet ve siyaset adamlarının, çoğu kez, halkın kendisi kadar bile sahip çıkmadıklarını gösteren örnekler verilebilir.

Üzerinde son olarak durulması gereken bir nokta da, yerel yönetimlerin demokratik gelişme sürecindeki gerçek yerlerini alabilmeleri için, bölgelerin özelliklerini dikkate alan, ulusal birlik ve toprak bütünlüğü içinde, bölgesel kültür farklılıklarının korunmasına fırsat veren, insan haklarına saygılı sınırlı bir siyasal yerinden yönetim sisteminin Türkiye için uzun dönemde sağlayabileceği yararlarla, doğurabileceği sakıncaları soğukkanlı ve nesnel bir biçimde düşünmek zamanının geldiğidir. Güneydoğu Anadolu Projesi gibi büyük projelerin yaratacağı ekonomik fırsatların bu tür yönetsel ve siyasal desantralizasyon mekanizmalarıyla desteklenmesi, ülkenin toprak bütünlüğüne dışardan yöneltilebilecek gizli ve açık planları da dayanıksız bırakır.

KISA KAYNAKÇA

Hamamcı, Can, *Belediyelerimizin Yapısı ve Demokratikleşme Eğilimleri*, Ankara 1981, (Yayımlanmamış doktora tezi)

Heper, Metin (ed.), *Democracy and Local Government: Istanbul in the 1980's*, The Eothen Press, Washington, 1987

Hill, Dilys, *Democratic Theory and Local Government*, Hutchinson, London, 1948.

Keleş, Ruşen, *Türkiye'de Kent Yönetimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara 1988.

Keleş, Ruşen ve Fehmi Yavuz, *Yerel Yönetimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

MacKenzie, W.J.M. *Theories of Local Government*, LSE, London, 1961.

Mény, Yves et Vincent Wright (eds), Center-Periphery Relations in Western Europa, George Allen, London, 1985.

Paddison, Ronan, The Fragmented State: The Political Geography of Power, St. Martin Press, London, 1983.

Rees, Gareth et al. , Political Action and Social Identity, MacMillian, London, 1985.

Rokkan, Stein and Derek W. Unwin (eds). The Politics of Territorial Identity, Sage, Beverly Hills, 1982.

Schulz, Ann, Local Politics and Nation States, Clio Press, Santa Barbara, 1979.

Smith, B.C, Decentralization, MacMillian, London, 1985.

Wickwar, Hardy, The Political Theory of Local Government, Univ. of South Carolina Press, South Carolina, 1970.

DİPNOTLAR

- (1) Ruşen Keleş, "Yerel Yönetimlerimizde Güncel Oluşumlar", *Tütengil'e Saygı*, İstanbul, 1981.
- (2) Böyle olmasına karşın, özellikle 1981'den sonra, askeri yönetim, Danışma Meclisi, odalar Birliği, TÜSIAD, bazı gazeteciler demekleri, SİSAV gibi kimi vakıflar ve kimi derneklerin belli doğrultuda politika yapmalarına hoşgörü göstermiştir. Türk Dil ve Tarih Kurumlarının alabildiğine suçlanması da, hoşgörü ile karşılanan, bu siyasal eylemlerdendir.
- (3) Ruşen Keleş, *Türkiye'de Kent Yönetimi*, Türk Sosyal Bilimler Demeği, Ankara, 1988.

SEÇİMSİZ DEMOKRASİ

Ahmet Taner KIŞLALI

Seçimin demokrasi demek olmadığını, çağdaş diktatörlüklerin hemen tümünde seçimlere rastlandığını biliyoruz. Ama, seçimin varlığının o rejimin demokratikliğinin kanıtı olmadığı ne ölçüde gerçekse, seçimsiz bir demokrasinin düşünülmemeyeceği de o ölçüde açıktır. Seçim, halkın ülke yönetimine katılmasının ilk ve vazgeçilmez koşuludur. Demokratik bir seçimin ilk iki önemli koşulu ise, farklı şeyler arasında seçim yapabilmeye olanak tanıyan bir rejim, demokratik olmadığı gibi; bazılarının oylarına daha çok, bazılarının oylarına daha az temsil hakkı tanıyan, toplumun bazı kesimlerinin çıkar ve düşüncelerinin temsiline olanak bırakmayan bir rejimin demokratikliği de tartışmalıdır.

12 Eylül Anayasası, tutucu bir dünya görüşüne ve sermayenin çıkarlarına uygun olarak oluşturulmuş bir anayasadır. Adeta orta sağ bir partinin programı gibidir. O çerçeve dışındaki bir tercih olanağı bırakmadığı, tek bir seçeneği seçmene peşinen kabul ettirdiği için "seçimsiz bir demokrasi" isteğinin yansımasıdır. Demokrasiyi değil, orta-sağda bir "çoğunluk dikta"sını hedeflemektedir. Özal hükümetinin seçim yasası ise, o çoğunluğun bulunamaması durumunda, aynı eğilimin bir "azınlık diktası"na olanak hazırlamaktadır.

Çoğulcu demokrasinin işleyebilmesi için, toplumda farklı çıkarlara ve dolayısıyla farklı görüşlere sahip bulunanların örgütlenebilmeleri, çıkar ve görüşlerini barışçı yollardan rahatlıkla savunabilmeleri gerekir. Farklı çıkarlar arasında barışçı bir denge, ancak bu çerçeve içinde kurulabilir. Toplumsal barış da, rejimin istikrarı da, bu dengenin kurulabilmesine bağlıdır. Eğer toplumdaki bazı kesimlerin örgütlenebilme ve çıkarlarını barışçı yollardan savunma olanakları kısılrsa, çarpıtılmış, hakça olmayan bir denge ortaya çıkar. Sonuç, toplumsal huzursuzluklar ve patlamalar olur. Böyle bir ortamı yaratan hukuk düzenini ise, "çoğulcu demokrasi" olarak nitelendiremeyiz.

Örgütlenme olanaklarının kısılması, işverenleri değil işçileri, sermaye sahiplerini değil iktisaden güçsüz toplum kesimlerini etkiler. Sendikaların siyasal partileri desteklemelerini önlemek de, ancak dar gelirli toplum kesimlerinin çıkarlarını savunan partilere olumsuz etki yapar. Birkaç varlıklı bir partiyi finanse edebilir, ama birkaç işçi bir partinin masraflarını karşılayamaz.

Bir işveren, tek başına da olsa belirli bir ekonomik güce ve bu güçten hareketle, önemli bir toplumsal ağırlığa sahiptir. Kendi görüş ve çıkarlarına uyan bir siyasal partiyi desteklemesi durumunda, bu desteğin tek başına bile bir anlam ifade edeceği açıktır. Oysa bir işçinin tek başına, ne ekonomik, ne toplumsal ve ne de siyasal bir ağırlığı vardır. İşçi, ancak örgütlendiği ölçüde, kendi görüş ve çıkarlarını savunmada etkili olabilir.

Çoğulcu demokrasi bir denge ve uzlaşma rejimidir. Denge olmadan uzlaşma zaten olmaz. Ancak birbirlerini dengeleyebilecek güçler, uzlaşmayı zorunlu kılar. Denge ise, para gücüne karşı, sayı ve örgüt gücünün oluşmasıyla kurulabilir. Tarihsel evrim içinde, sendikaların ve kitle partilerinin ortaya çıkışı bu gereksinmeden kaynaklanmıştır. Beş işadamlarının karşısında parasal bir denge sağlayabilmek için, belki beşyüz bin işçi ya da kamu görevlisinin biraraya gelmesi gerekir. Böyle birşey ise, örgütlenme olmadan gerçekleşemez. Örgütlenmeyi zorlaştırmak, toplumda sağlıklı bir dengenin oluşumunu zorlaştırmak anlamına gelir. Toplumsal patlamaları ise, dengeler değil, dengesizlikler yaratır.

Hak ve özgürlükler, toplumda çatışma çıkmasını kolaylaştırmazlar, varolan çatışmaların yumaşayıp "meşru" bir düzeye aktarılmasına yardımcı olurlar. Örneğin Batı'da, işçi sınıfı, kendi çıkarlarının savunmasını kolaylaştıracak yasal olanaklara kavuştukça, şiddete dayalı yöntem ve amaçlardan uzaklaşmış, barışçı bir güç olmuştur. Oy hakkını, örgütlenme özgürlüğünü, grev ve toplu sözleşme haklarını aldıkça, demokratik rejimin güvencesini oluşturan temel güçler arasına katılmıştır. Hak ve özgürlükler, patlamaların nedeni değil, büyük patlamaları önleyecek "güvenlik kapakçıkları"dır. Ama 12 Eylül Anayasası, bazı hak ve özgürlüklerin geçmişte rejime karşı olan küçük azınlıklarca kötüye kullanılması gerekçesinin ardına gizlenerek, o hak ve özgürlükleri, büyük çoğunlukların da kullanamayacakları hale getirmiştir.

Demokratik "güvenlik kapakçıkları"nın işlemez duruma getirildiği bir rejim, bunalımlara karşı dayanıksızdır. Böyle bir anayasal çerçevede, güçlü bir hükümetin, gerektiğinde hakem rolü oynayabilecek güçlü bir cumhurbaşkanının ve 12 Eylül'ün hedef olarak gösterdiği "güçlü devlet"in varolabilmesi zordur. Devlet, kendisini benimseyen yurttaşlarının çokluğu oranında güçlüdür. Azınlıkta bile olsa, devletin kendisinin haklarını koruduğunu gören birey, o devletin gücünün temel ögesini oluşturur. Devlet, yurttaşlarının bir bölümüne, belirli çıkar ve görüşlerin devleti olduğu izlenimini verdiği oranda gücünden yitirir. Cumhurbaşkanının hakem rolünü oynayabilmesi ise, yansız ve yıpranmamış olmasına bağlıdır. Yansızlığını, seçilmesinin ancak bir uzlaşmaya bağlı olması sağlayabilir. Yıpranmamasını sağlamanın yolu da, ona gereksiz sorumluluklar yüklenmemekten geçer. Oysa yüksek yargılardan rektörlere kadar uzanan bir "tek seçicilik" görevi, cumhurbaşkanını kısa zamanda hakem değil taraf durumuna sokabilir.

Ülkenin 12 Eylül'e gelmesinde önemli bir katkısı olan otorite boşluğu, devlet örgütünün hızla yanlılaştırılması ölçüsünde büyümüştü. Siyasal iktidarın müdahalesine en açık olan kurumlar, en hızla bozulan, çözülen, işlevini yerine getiremez duruma düşen kurumlar oldular. Elbette ki, fırtınalı denizde, birkaç metrekarelik durgun sulara rastlanamaz. Büyük bunalım geçiren toplumlarda, her kurumun bu bunalımdan nasibini alması doğaldır. Ama, 12 Eylül öncesinde, yapıları gereği mesleğe girme ve yükselmenin somut

kurallara bağlandığı, uzmanlığın önemli rol oynadığı kurumlar, bunalımın koşullarından en az etkilendiler. (Silahlı Kuvvetler ile Adalet, Maliye ve Dışişleri Bakanlıkları gibi..)

Bunalımdan görece olarak az etkilenen bir başka kesim de, özerk kurumlar oldu. Keyfi ve sınırsız bir yönetime engel oldukları için, egemen güçlerin yıpratılmaları amacıyla büyük çaba gösterdiği bu kurumların başında Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Üniversiteler vardı. Bir özel hukuk kurumu oldukları halde, Türk Dil ve Tarih Kurumları da bu çerçevede yer alıyorlardı.

Yasa ve kural tanımaz atamaların, hiç değilse bir bölümünü Danıştay önlemeye çalıştı. Daha da önemlisi, yönetimin haksız uygulamalarıyla karşılaşanlar, başvuracak bir organ bulabildiler, bütün umutlarını yitirmediler. Hukuk devletinin ve çoğulcu demokrasi-nin temel amaçlarından birisi de böylece yerine gelmiş oldu.

Özerk yüksek öğrenim kurumlarının durumunu ise, özerk olmayanlarla karşılaştırmak değerlendirilmelidir. Üniversite öğretim kadroları, değişen iktidarlara birlikte allak bullak olmadıysa, üniversiteler bilimsel gücü olmayan militanların yönetimine geçmediyse ve sözcüleri eğitim enstitülerinin durumuna düşmediyse, bunun temel nedeninin özerklik olduğunu kabul etmek zorundayız.

Suç, Anayasaya aykırı yasaları iptal eden Anayasa Mahkemesinde miydi? Yoksa o yasaları -tüm uyarılara karşın- çıkaran ve belki de bu yolla Anayasa değişikliği için kamu-oyu oluşturmak isteyen hükümetlerde, siyasal kadrolarda mıydı? Suç, yönetimin haksız uygulamalarına karşı çıkan Danıştay'da mıydı? Yoksa bile bile o uygulamaları yapan, kamu yönetimini militanlaştırmaya çalışan, kamu görevlilerini siyasal baskılara direnemez hale getirmek isteyen hükümetlerde miydi?

Eğer, 12 Eylül öncesinde, devletin acze düşmesindeki temel neden olarak, devlet örgütünde yükselmenin yetenek ve başarıdan çok siyasal militanlığa bağlı hale geldiği öne sürülüyor idiyse, bunun çözümü, siyasal iktidarların yetkilerini artırmak ve onu frenleyecek, kamu görevlisi için güvence sayılabilecek kurumları ortadan kaldırmak ya da işlevlerini yerine getiremeyecek bir duruma sokmak olmamalıydı.

Özerk kurumlar, egemen ideolojinin, egemen güçlerin karşısında olanlara da nefes alma olanağı sağlayan güvenlik adacılarıdır. Toplumun, egemen güçlerin çıkarlarının dar çerçevesinde sıkışıp kalmamasını sağlarlar. Örneğin Atatürk'ün dil ve tarih devrimleri, tutucu iktidarlara karşı yaşayıp gelişebildilerse, bunda, siyasal iktidarların doğrudan etki alanı dışında kalan Türk Dil ve Tarih Kurumlarının büyük rolü olmuştur.

Spinoza'dan beri vurgulanan bir gerçek var: Bir karar organının yapısının demokratik olması kadar, hatta ondan da çok, yaptığıının demokratik olması önemlidir. Çoğunluğun oylarına dayalı bir yönetim, eğer bugün için azınlıkta kalan ve yarın çoğunluk haline dönüşebilecek olanların haklarına saygı göstermiyorsa, bu, demokratik bir yönetim olmaktan çok, bir çoğunluk diktasıdır. Bir hukuk devletinde, adaletin ve özgürlüğün gereklerinin yerine getirilmesi, yöneticilerin keyfine ya da sağduyularına bırakılamaz. Adaletin ve özgürlüğün gerekleri, kurumsal güvencelere bağlanmak zorundadır.

Pascal, yanlışın gerçeğin tersi olmadığını, ama zıt bir gerçeğin unutulması olduğunu söylemişti. Çoğulcu demokrasi de, zıtların birarada bulunması zorunluluğundan kaynaklanır. Karşıtların birbirlerini yok etmeleri değil, tamamlamaları gerekir. Çoğulcu demokrasi, işte bu nedenden dolayı uzlaşmayı zorunlu kılar. Uzlaşmasız yaşayamaz.

Çoğulcu demokrasilerde, kendinden olmayanlara, farklı düşünenlere, kararlara ve uygulamalara katılma hakkı tanımayan bir "cephencilik anlayışı"na yer yoktur. İktidar-

dakiler gibi düşünme özgürlüğü dikkatörlüklerde de vardır. Gerçek özgürlük, iktidardakilerin farklı düşünebilme ve bu farklılığı ortaya koyabilme özgürlüğüdür.

Çoğulcu demokrasiyi işleyebilir duruma getirmeyi amaçlayan çabalar, uzlaşmayı zorunlu kılacak kurumlar ve kurallar getirmelidir. Siyasal iktidarlara denetleyecek ve sınırlandıracak olan özerk kurumlar yokoldukça, keyfi yönetim olasılığı artar. Çoğunluk diktası eğilimleri başlar. Uzlaşma zorunluğu ortadan kalktığı oranda, toplumsal barışı sağlayabilmek zorlaşır. Keyfi yönetim, uzlaşma zorunluğu ile birlikte demokrasiyi de yıkar. (27 Mayıs öncesinde yığıldığı gibi...)

Unutmamalıyız ki, çoğulculuk sayıdan çok, farklılıktan kaynaklanır. Çok partinin varlığı, gerçek bir çoğulcu rejimin bulunduğu anlamına gelmeyebilir. Çoğulcu demokrasi-nin amacı, farklılıkları yok etmekten çok, uzlaştırmaktır.

Hızlı yapısal değişiklik geçiren her toplumda olduğu gibi, Türk toplumu da 1950-80 döneminde belirgin bir çözülme, bölünme sürecini yaşadı. Ekonomik potansiyelin -yanlış bir sanayileşme modelini de içeren bir biçimde- yanlış yönlendirilmesi ve büyük ölçüde bunun ürünü olan sağlıklı bir kentleşme, bir yandan geleneksel kurumları ve onlara dayalı dengeleri yıkarken, öte yandan da toplumsal farklılıkları sivrileştirdi. Geleneksel dayanışma kurumları hızla ortadan kalkarken, doğan boşluktan, demokratik rejimi yıkmak isteyenler yararlanmanın yolunu buldular.

Toplumda yararları ve dolayısıyla düşünüş biçimleri, olaylara bakış açıları birbirinden farklı olan kesimlerin çoğalması, bir anlamda gelişmenin ve geleneksel toplumdan çağdaş topluma geçiş sürecinin de bir belirtisidir. Bu geçişin az sancılı olabilmesi, geleneksel ilişkiler bütünü'nün çözülmesiyle doğan boşluğu, yeni ve sağlıklı bir kurumlaşmayla doldurmaya bağlıdır.

Toplumun yaşadığı bölünme sürecini 27 Mayıs Anayasası'nın sağlıklı bir biçimde kolaylaştırdığını sanmak yanlıştı. Çoğulcu hale gelmiş bir toplumun, çoğulcu olmayan bir anayasa ile -barış içinde- yönetilebileceğini sanmak ciddi bir yanılgı idi. Çoğulcu bir toplumu "tekelci" bir anayasaya sığdırmaya çalışmak, iki ayaklı bir yaratığı tek paçalı bir pantolonla yürütmeye benzer. Koltuk değneği gerekir!

Çoğulcu demokrasilerde küçük boşalmalar, tekelci rejimlerde rastlanan büyük patlamaların seçeneğidir!

Çoğulcu bir rejimde, bütünleşme çeşitlilikten hareketle sağlanır. Çoğulcu bir demokrasi, toplumda çıkarları ve dolayısıyla dünya görüşleri birbirinden farklı olan kesimlerin varlığını kabul eder ve bakışçı yollardan bir mücadele ile, onlar arasında bir denge kurmayı amaçlar. Toplumsal değişmeye koşut olarak, o kesimler arasındaki güç dengesi değişeceği için, çıkar dengesi de elbette ki değişecektir. Ama azınlıkta olanların da çıkarlarına ve görüşlerine saygı göstermek, oyunun ilk kuralıdır.

Sayısal çoğunluktan gerilemek, bazı durumlarda sistemin temelinde bir gerileme sayılmayabilir. Örneğin, farklı çıkarları ve farklı görüşleri temsil eden siyasal partilerin sayısındaki azalma, birbirine yakın olan görüşlerin aynı siyasal parti içinde temsili sonucunu veriyorsa, çoğulculuktan uzaklaşma anlamına gelmez. Ama siyasal düzeyde çıkarlarını ve görüşlerini dile getiremeyen her toplumsal güç, toplumsal barış ve rejim için ciddi bir tehlikedir. Çoğulcu bir demokraside, partiler yelpazesi daraldıkça, parti içi yelpazeler genişlemek zorundadır.

Ekonomik ve toplumsal nedenlerle çoğulcu bir yapıya ulaşan bir toplumu, anayasal zorlamalarla siyasal bir bütünlüğe kavuşturamayız. Çoğulcu bir toplumdaki bütünleşme, ancak uzlaşma yoluyla olur. Yoksa "seçimsiz bir demokrasi" yaratarak değil!

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA XIX.YÜZYILDA AMERİKAN YÜKSEK OKULLARI

Uygur KOCABAŞOĞLU

I. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl Amerikalılar Osmanlı Devleti'ne bir fatura çıkarmışlardı. (1) Faturayı hazırlayan, yaklaşık 90 yıldır Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı misyoner örgütü, tahsilâtı yapması istenen ise ABD Dışişleri Bakanlığı idi. Faturanın üzerinde kısaca, "Türkiye'deki Amerikan Çıkarları" (American Interests In Turkey) yazıyordu. Faturanın içeriğini 90 yıllık misyoner faaliyetlerinden kaynaklanan çeşitli kalemler oluştuyordu. Buna göre, başta ABCFM olmak üzere, Bible Society, American Tract Society, Presbyterian Board of Commissioners for Foreign Missions, YMCA, YWCA vb. kuruluşlar, başlangıcından 1914 yılına kadar Osmanlı topraklarında toplam 39.524.000 Dolar tutarında yatırım yapmışlardı. (2) Söz konusu kuruluşların "çıkarları"nın 1914 yılındaki parasal değeri ise toplam 8.390.000 Dolar kadardı. (3) Bu faturanın "naylon" olup olmadığını burada tartışacak değiliz. Ancak, başlangıcından 1914 yılına kadar harcanan Dolarların yaklaşık % 24'ünün, 1914 yılındaki mevcutların ise yaklaşık % 46'sının Osmanlı topraklarındaki Amerikan yüksek okullarına ait olduğunu biliyoruz. (4) Bu yazıda, işte bu Amerikan yüksek okullarının, kuruluş, gelişme ve XIX. yüzyıldaki durumları değerlendirilecek.

A. Amerikan Misyoner Faaliyetleri

Misyoner faaliyetleri genelde birbiriyle eşgüdümleştirilmiş başlıca üç işlevden oluşur: Eğitim, yayın ve sağlık hizmetleri. 1820 yılının ilk günlerinde Osmanlı mülküne ayak basan Amerikalı misyonerlerin bağlı olduğu ABCFM'in faaliyetleri içinde de en önemli yeri kuşkusuz eğitim alıyordu. İlk Amerikan misyoner okulu 1824 yılında açıldıktan sonra, zamanla gelişen, karmaşıklaşan ve kendi içinde belirli kademeleri olan bir tür eğitim

sistemi ortaya çıktı. Bu eğitim sistemi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak hızla gelişti. 1860 yılında küçüklü büyüklü 71 olan Amerikan okullarının sayısı, 1880'de 331'e, 1900'de 438'e, 1913'te 450'ye ulaştı. Buralarda öğrenim gören öğrenci sayısı ise sırasıyla 2742, 13095, 22545 ve 25.922'yi buldu. (5) Bu yazının konusunu, işte bu eğitim sisteminin tepesindeki eğitim kurumları oluşturuyor.

B. Amerikan Yüksek Okullarının Kuruluş Amaçları

XIX. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde, önceleri İncil okuma, yazma ve aritmetikten ibaret olan misyoner eğitimi gelişmiş, birtakım orta düzey eğitim kurumlarını bünyesinde barındırır olmuştur. Bu kurumlara öğretmen yetiştirilmesi acil bir görev olarak ortadaydı. Buna bir de yüzyılın ortalarından itibaren, başta Ermeniler olmak üzere artan oranlarda Batı burjuvazisinin aracılığı rolünü üstlenen azınlık orta ve yüksek sınıflarının daha nitelikli eğitim talebi eklenince, orta öğrenim kademesinin üstünde bir örgütlenme kaçınılmaz oluyordu. Ayrıca, misyoner faaliyetlerine katkıda bulunacak yerel din adamlarının yetiştirilmesi ve sağlık kurumlarına eleman bulunması, yüksek öğrenim kurumları açılmasını misyonerler yönünden hızlandıran bir başka öge oluyordu. Kısaca, bir yandan Batı sermayesine açılan imparatorluğun değişen koşullarında gereksinme duyulan daha nitelikli, en azından yabancı dil bilen, genç kuşakların, öte yandan ulusal bilinç ve kendi kaderini tayin etme özlemleri güçlenen azınlıkların bu değişimi hızlandırabilmek için gereksinme duyduğu nitelikli elemanların yetiştirilmesi, yüksek okulların açılmasını gündeme getirmişti. Öte yandan, misyonerlerin amacı, maddeci bir eğitim vermek değildi. Onlar, Protestanlığın ve Amerikan ideallerinin yol gösterdiği genç kuşaklar yetiştirmek peşindeydiler. Oysa koşullar tam tersini zorladı. Örneğin bu yüksek okulların mezunlarından pek çoğu iş hayatına atılırken, pek azı kendini "yüce amaçlar"a adadı. Çok azı bağlı oldukları devlette çalışmayı tercih ederken, büyük çoğunluğu başta İngiliz şirketleri olmak üzere yabancı şirketlerce istihdam edildi. Tanrının kelâmını egemen kılmak için kurulduğu savunulan bir eğitim sistemi, kısa sürede Batı kapitalizminin değerlerini ve bir ölçüde de bilgi ve becerisini aktaran kurumlar haline geldi.

II. ÖNCÜLER

ROBERT COLLEGE VE SYRIAN PROTESTANT COLLEGE

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kurulan ve çok değişik biçimlerde de olsa varlığını bugün de sürdüren Amerikan yüksek okulları Robert Kolej ve Suriye Protestan Koleji (Beyrut Amerikan Üniversitesi)dir. Bunlardan Robert Kolej ayrıca, Amerikalıların denizasırları ülkelerde kurdukları ilk yüksek öğrenim kurumudur. Her iki okulun kuruluşu, ABCFM içinde başgösteren stratejik bir tartışmadan etkilenmiştir. Bu tartışma misyoner eğitiminin ana dillerde mi yoksa İngilizce mi yapılmasıyla ilgili bir tartışmaydı. 1840'lı yıllarda ABCFM, misyoner eğitiminin İngilizce değil ana dillerde yapılması yolunda bir karar almıştı. Bu karar, iki farklı uygulama halinde, iki yüksek okulun kurulmasına yol açmakla kalmış, aşağıda görüleceği gibi, koşulların zorlamasıyla çok kolay değişivermiştir. (6) Ancak yeri gelmişken belirtilmelidir ki, gerek Robert Kolej, gerekse Suriye Protestan Koleji, ABCFM'e doğrudan bağlı misyoner okulları değildir.

A. Robert College (Robert Koleji - İstanbul)

Ülkemizdeki Amerikan okulları içinde öyküsü en iyi bilinen Robert Koleji'dir. İstanbul'da, misyoner örgütlenmesi dışında "secular" bir Amerikan yüksek okulu kurulması fikri 1857 yılına kadar geri gider. Bu tarihte öncü misyonerlerden H.D.G. Dwight'ın Yale

Üniversitesi mezunu oğulları New York'lu zengin Mr. Christopher Robert'a başvurarak böyle bir yüksek okul kurulmasına önayak olunmasını isterler. Bu ilk girişimden bir sonuç çıkmaz. İki yıl sonra Mr. Robert konuyu, yıllardır İstanbul'da bulunan ABCFM misyoneri Cyrus Hamlin'in dirayetli ellerine arazi satın almak için gerekli parayla birlikte, teslim eder. (7) ABCFM'in eğitimin ana dillerde yapılması kararına karşı olan Mr. Hamlin, ABCFM'den istifa ederek, kendini bütünüyle bu yeni okulun kurulması işine verir. İlk iş olarak Ahmet Vefik Paşa'nın Rumeli Hisarı'ndaki arazisinin peşine düşer. 1862 Haziran'ında Osmanlı Maarif Nezareti'nden okul için izin koparır ama, Nafia Nezareti'nden binayı yapma iznini alamaz. Bunun üzerine araya yüksek politika girer. ABD Dışişleri Bakanı William E. Seward ve bizzat Başkan Abraham Lincoln'un işe müdahale etmesiyle ve Akdeniz'deki Amerikan filosunun sancak gemisi Hartford'un İstanbul'u ziyaret edip Amiral Farragut'un Bâb-ı Ali'ye görünmesiyle 1868 yılında, Amerikan yönetiminin koruması altında İstanbul'da bir kolej açılması sorununun pürüzleri giderilmiş olur. (8)

Bu arada Mr. Hamlin boş durmamış, bir süre önce Merzifon'a taşınan Bebek'deki ilâhiyat okulunun (Bebek Seminary) binasında Robert Kolej'i 1863 yılında öğrenime açmıştı. Öğrenime açıldığı yıl Kolej'in bir başka ilginç özelliği de, öğretmeni öğrencisinden fazla olan belki de dünyanın ilk okulu olmasıydı. Zira Robert Kolej'de öğrenimin başladığı yıl, öğretim kadrosu beş, öğrenci kitlesi (?) dört kişiden oluşuyordu. (9)

Kolej'in bugünkü yerindeki yeni binalarının ilki, Hamlin Hall'un temeli 1869'da atıldı. Temel atma töreninde konuşan Osmanlı uyruklu bir Ermeni şunları söylüyordu: "Lütf edip Hisar'a nazar kılınız. Türkiye'nin fikr-i atikesiyle efkâr-ı cedidesi arasında olan tebeddülâtı dört yüz sene ikdamları inşa olunmuş olan Rumeli Hisarı ile şu üzerinde durduğumuz temel taşının bize ihbar eylediği Robert Kolej'den öğrenebiliriz. Sorarım size, yan yana duracak olan bu iki cesim-i ebniyenin resmi ne maksad ileri getirmek için çizildi? Bunun cevabı kolaydır. Hisar silâhane olup, zulm aletleri vasıtasıyla insan kanı dökerek milletleri harab eylemek için, bu mekteb ise kütüphane olup ulûm ve fûnûn vasıtasıyla milletleri tenvir ve saîd (mutlu) eylemek için." (10)

Cyrus Hamlin on yıl Kolej'in başında kaldı ve yerini damadı George Washburn'a devretti. Okulun renkli kuruluş öyküsü, Mr. Hamlin ve Mr. Washburn'un anılarında ayrıntılarıyla sergilenir. (11) Robert Kolej bir misyoner okulu değildi ve ABCFM ya da herhangi bir başka misyoner örgütü ile organik bir ilişkisi yoktu. Bununla birlikte ABCFM'e bağlı misyonerler, Kolej'de öğretmenlik yapmışlardır. Okulun kuruluş ve gelişmesi için gerekli finansmanı, J.S. Kennedy, C.H. Dodge ve C. Robert gibi New York'lu philanthropist zenginler sağlamıştır. Yalnızca Mr. Robert'in parasal katkıları 400.000 Doları bulmuştur. (12)

Okul, müdür dışında ABD'de oturan bir mütevelli heyet ve İstanbul'da bulunan bir yönetim kurulu (Board of Managers) tarafından yönetiliyordu. 1871 yılında mütevelli heyetini oluşturan isimler şunlardı: D.B. Coe, A. Booth, D. Headley, G. Lambert, C. Robert ve müdür C. Hamlin. Bunlar arasında, Merchants Bank ve Third National Bank gibi Amerikan bankalarının önde gelen yöneticileri bulunuyordu. (13) Türkiye'deki yönetim kurulu ise, başta ABD ve İngiliz konsolosları olmak üzere Amerikalılar'la azınlıkların itibarlı temsilcilerinden oluşuyordu.

Okulun kuruluşunun yedinci yılında yeni kaydolun öğrenci sayısı 71'di. Bunların 35'i Bulgar, 10'u Rum, 8'i Ermeni, 6'sı Amerikalı, 4'ü İngiliz, 2'si Hollandalı, 2'si Süryani, 2'si Osmanlı uyruklu Hristiyan, 1'i İranlı, 1'i de Alman'dı.

XX. yüzyılın başına gelindiğinde (1903) Kolej'de 2500'den fazla öğrenci okumuştı. Bunların 435 tanesi okulda 4-7 yıl geçirdikten sonra derece ile okulu bitirmişlerdi. Bu

mezunların uluslara göre dağılımı ise şöyleydi: 195 Bulgar, 144 Ermeni, 76 Rum, 14 İngiliz ve Amerikalı, 3 Alman, 2 Yahudi, 1 Türk. (15) Kolej'in XIX. yüzyılda verdiği mezunlar arasında Bulgarlar ve Ermeniler ilk sıraları alıyordu.

1907-1908 ders yılı başında okulun öğretim kadrosu 9'u Amerikalılar'dan oluşan 14 kişiden ibaretti. (16)

1880 yılına gelindiğinde okulun gelir ve giderleri eşit duruma gelmişti. Yatılı öğrencilerden yılda 200 Dolar, gündüzlülerden ise 44 Dolar ücret alınıyordu. (17) İlk yıllarda öğrencilerden alınan ücret, masrafların yarısından azını karşılayabiliyorken, 1880'li yıllarda okul kendi kendine yeterli bir konuma yükselmiş ve bundan sonra sağlanan bağışlarla yeni bina ve teçhizat yatırımları karşılanmıştı.

Eğitim dili İngilizce olan Kolej'de, 15'e yakın eski ve yeni dil de öğretiliyordu. (18) Amerikan kolejlerinin eğitim sistemine benzer bir eğitim programı olan Robert Kolej, önceleri diller ve ticari bilimler öğretimine ağırlık verirken, 1912 yılından başlayarak mühendislik öğretimine de başlamıştır. Okulun ilk yıllarındaki ders programları konusunda bir fikir edinebilmek için 1880 yılındaki ders programlarına bir göz atılabilir: (19)

Hazırlık Bölümü: İngilizce, Zihni ve Yüksek Aritmetik, Coğrafya, Ermenice, Bulgarca veya Rumca, Fransızca, Almanca veya Türkçe, Çizim ve Güzel Yazı.

Birinci Sınıf (Freshman): İngilizce, Cebir, Geometri, Zooloji, Ermenice, Bulgarca veya Rumca, Fransızca, Almanca veya Türkçe, Trigonometri, Fizik, Eski Tarih, Latin Grameri ve Dili, Eski Ermenice, Eski Yunanca veya Slavca.

İkinci Sınıf (Sophomore): Shakespeare, Analitik, Geometri, Denizcilik ve Seyr-ü Sefain, Fizyoloji, Organik ve İnorganik Kimya, Çağdaş Tarih, Latince, Fransızca, Almanca, Türkçe veya Arapça, Eski Ermenice, Yunanca veya Slavca.

Üçüncü Sınıf (Junior): Retorik, Mantık, İngiliz Edebiyatı, İnşaat Mühendisliği, Analitik Kimya, Mineroloji, Parlamenter Hukuk, Ekonomi Politik, Botanik, Biyoloji, Latince, Fransızca, Almanca, Türkçe veya Rusça, Eski Ermenice, Yunanca veya Slavca.

Dördüncü Sınıf (Senior): Jeoloji, Astronomi, Psikoloji, Ahlak, Felsefe Tarihi, Uygarlık Tarihi, Tarih Felsefesi, Ticaret Hukuku, Uluslararası Hukuk.

Nüvesini Harvard Üniversitesi'nin bağışladığı 200 kadar hukuk kitabının oluşturduğu Robert Kolej kütüphanesi de XX yüzyılın başında (1907) 12.000 ciltlik modern bir kütüphane haline gelmiştir. (20)

B. Syrian Protestan College (Suriye Protestan Koleji - Beyrut)

Robert Kolej'den üç yıl sonra, Orta-Doğu'nun bir başka önemli liman kenti olan Beyrut'da ikinci Amerikan yüksek okulunun nüvesi oluşturuluyordu. Misyonerlerin ünlü ana dil-İngilizce tartışmasının bir başka uygulaması Suriye Koleji'nde, bu kez eğitimin ana dilde (Arapça) yapılması şeklinde denenecekti.

Öncü Amerikalı misyonerlerden Daniel Bliss, ABCFM'den ayrılarak, daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne dönüşecek, eğitim dili Arapça olan bu yüksek okulu, Aralık 1866'da dört öğretmen ve 16 öğrenci ile öğrenime açtı. (21) Okulun yönetim düzeni Robert Kolej'inkine benziyordu. Dördü New York, ikisi Boston'dan altı Amerikalı, mütevelli heyeti oluşturuyordu. Okulun Beyrut'da bulunan yönetim kurulu ise aralarında Beyrut

ABD Konsoloslu, Beyrut, Şam ve Kudüs'teki İngiliz Konsolosları, İngiliz iş adamları ile ABD ve İngiliz misyonerlerden oluşan 21 kişilik bir kuruldu (22) 1867 yılında tıp eğitimine de başlanan okulda 1868 yılında daha geniş bir binaya geçildi ve 1871 yılı sonlarında yeni kampustaki ilk binanın temeli atıldı. (23) Suriye Koleji ilk mezunlarını 1871 yılında verdi. (24) 1875 yılında ise okulun eğitim dili İngilizce'ye dönüştürüldü. (25)

Kolej, New York Eyaleti yasalarına göre kurulmuş ve bu Eyalet'çe "muadileti" onaylanmıştı. Ancak bu okuldaki mezun olan tıp öğrencilerinin tabib diploması alabilmeleri -XIX. yüzyıl sonuna kadar- İstanbul'da bir sınava girip başarılı olmalarına bağlıydı. (26)

XX. yüzyılda Arap dünyasında birtakım önemli etkileri olacak olan Suriye Protestan Koleji'nin, gerek mezunları, gerekse yayınları açısından XIX. yüzyılda pek büyük bir etki yaptığı söylenemez. Bununla birlikte okul kuruluşunu ve gelişmesini XIX. yüzyılda tamamlamıştır.

1882 yılında tüm öğretim kadrosu 15 kişi (altısı profesör) olan Kolej, 1903 yılında 44 öğretim elemanına (12'si profesör) kavuşmuştu. (27) Yine 1882 yılında üç bölümü olan Kolej, yaklaşık yirmi yıl sonra beş bölümden oluşan (Hazırlık Okulu, Tıp Bölümü, Eczacılık Bölümü, Ticaret Bölümü, Arkeoloji ve Filoloji Bölümü) bir üniversite görünümü kazanmıştı. (28) okulun 1910 yılına kadar verdiği 964 mezundan, tıpta % 95'i, eczacılıkta, % 96'sı, 1900 yılında kurulan Ticaret Bölümü mezunlarının ise % 90'ı Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde faaliyet gösteriyordu. (29)

1920 yılında ana sözleşmesi (charter) değiştirilerek Beyrut Amerikan Üniversite-si'ne dönüşecek olan Suriye Protestan Koleji, XIX. yüzyıl sonunda, binaları, ders araç ve gereçleri, kütüphanesi, müzesi, hastanesi, öğretim kadrosu ve 1000'e yaklaşan öğrenci kitlesiyle hatırı sayılır bir yüksek öğrenim kurumu kimliği kazanmıştı. (30)

III. ANADOLU'DAKİ YÜKSEK OKULLAR

İlk yıllarda Amerikan misyoner eğitiminin amacı, asıl olarak "iyi yetişmiş protestan kadrolar" yaratmaktı. Oysa 1870'li yıllara gelindiğinde, Osmanlı imparatorluğu'ndaki sosyo-ekonomik değişimler, azınlıkların artan talepleri ve öteki misyoner örgütlerinin (özellikle Latin örgütleri) rekabeti, ABCFM'in eğitim politikasını gözden geçirmesine yol açtı. "Maddeci olmayan iyi Hristiyanlar yetiştirmek" yerini, "değişen yeni hayata", "ticaret ve endüstri hayatının isteklerine" uygun adam yetiştirmeye bıraktı. Bu olguyu 20 yıl önce gören Cyrus Hamlin'le ABCFM'in arasını açan görüş farklılığı, olayların zorlamasıyla normal mecrasına girmiş oluyordu. Daha o zaman, "yüksek ve varlıklı sınıfların (özellikle Ermenileri kastediyor) talebi, New England kolejleri türünden bir eğitimidir" diyen Mr. Hamlin haklı çıkıyordu. (31) Öte yandan ABCFM de, daha 1864 yılında, "bizim yüksek öğrenimden anladığımız, New England kolejleri türünden bir eğitimidir" diyerek bu gerçeği kabul etmişti bile. (32)

1870'lere gelindiğinde ABCFM yönetimi (Prudential Committee) yerli Hristiyan unsurların da yönetiminde söz sahibi olacağı bir yüksek okul örgütlenme modeli geliştiriyordu. Buna göre, 12 kişilik mütevelli heyetlerinin yarısı ABCFM yarısı da yerel Protestan Kiliseler Birlikleri'nin üyelerince atanacaktı. Ayrıca, mütevelli heyetinin Anadolu'lu üyeleri okul yönetim kurullarında da yarı yarıya temsil edileceklerdi. (33)

İşte bu gerçekten yeni yaklaşım ve ona yol açan gerçeklikteki değişikliklerin sonucu Anadolu'da bir dizi yüksek okul (College/Kolej) kurulmuştur. (34)

A. Central Turkey College (Merkezi Türkiye Koleji - Antep)

Robert Kolej ve Suriye Protestan Koleji'nden sonra Osmanlı mülkünde kurulmuş olan üçüncü yüksek okul Central Turkey College için 1872 yılında bastırılan bir broşürde şöyle deniyordu: "Böyle bir kolejin kurulması zamanının geldiği konusunda en küçük bir kuşkuyla yer yoktur. Türkiye, dünya ulusları arasında onurlu bir yer elde etme yolunda hızlı gelişmeler kaydetmektedir. Her yerde okullar açılmakta, kitaplar, gazeteler yayımlanmakta, demiryolları inşa edilmekte, bankalar kurulmakta, sermaye yatırımları yapılmakta ve iyi bir plana göre yeniden yapılanmaktadır." (35) Anadolu'nun göbeğinde bir yüksek okul açılmasının gerekçesi bu satırlarda açıkça kendini göstermektedir. Ancak bu, genel olarak Amerikan çıkarları yönünde dile gelen bir açıklıktır. Bunun bir de misyoner mantığı ve dizgesi içinde haklılaştırılması gerekmektedir. Bu ise o denli zor birşey değildir. Çünkü misyonerlerin üzerinde kutsal bir misyon vardır. Bu misyon, "İslam uygarlığı ile çepeçevre sarılmış Hristiyan gençliği kötülüklerden korumaktır." (36) Yüksek öğretim kurumları bu amacı gerçekleştirmek için iyi birer olanaktır.

Öte yandan işin bir de yerli Hristiyanları ilgilendiren yönü vardır. Yüzyılın ortalarından itibaren Antep ve çevresinde faaliyetlerini yoğunlaştıran Amerikalı misyonerler burada bir Protestan cemaat oluşturmuşlardır. Antep, Protestanların bağımsız kiliselerini kurdukları ilk kentlerden birisidir. 1865 yılına gelindiğinde kentte, biri Yakacık Kilisesi, diğeri Hayik Kilisesi olmak üzere iki Ermeni Protestan Kilisesi ve bunlara bağlı bir cemaat oluşmuştur. (37) Bu cemaatin ve çevredeki diğer Hristiyanların bir yüksek okula olan talepleri giderek artmaktadır. Ayrıca, İstanbul ve Beyrut'ta benzer iki okul açılmış, Bâb-ı Ali'nin onayı alınmış, deyim yerinde ise yol açılmıştır. Buna bir de Antep, Maraş, Urfa vb. kentlerde ABCFM denetiminde faaliyet gösteren orta dereceli okullara kaynağında eleman yetiştirme olanağını katınca, Antep'deki yüksek okulun ABCFM yönünden "haklılığı" pekişmiş oluyordu.

Kilikya Ermeni Protestan Birliği'nin 1870 yılında Urfa'da yapılan yıllık toplantısında, Antep'de bir yüksek okul açılması yolunda ABCFM'e resmen başvurulmak üzere ilk kez harekete geçildi. (38) ABCFM'in deneyimli misyonerlerinden Tillman C. Trowbridge İngiltere ve ABD'de kaynak yaratma (bağış toplama) turlarına başladı. Yalnızca İngiltere'de 15.000 Dolar toplamayı başaran Trowbridge'e yerli halk da 5000 Doları aşan bir katkıda bulundu. (39)

ABD'nin Boston kentinde Amerikalılar'dan oluşan bir mütevelli heyet, 1874 yılı Mart'ında Massachusetts Eyaleti'nden okulun kuruluş beratını (Charter) aldı. Okulun yönetim kurulu ise Kiliya Ermeni Protestan Birliği'nce dördü yerli halktan, dördü de misyonerlerden olmak üzere seçilecekti. Sonraki yıllarda (okulun bütçesine katkıları oranında) yerli temsilcilerin sayısı artacak ve ilk 50 yıldan sonra okul yönetiminin sorumluluğu Türkiye'deki yönetim kuruluna (Board of Managers) devredilecekti. (40) Bu arada, okul kampusunun kurulacağı arazinin, Antep'li bir Müslüman, Kethüdazade Hacı Göğüş Efendi tarafından bağışlandığını belirtelim (41)

Merkezi Türkiye Koleji, Ekim 1876'da, küçük bir binada eğitime başladı. Yeni kampustaki ilk binanın temeli 1877'de atıldı ve ertesi yıl yeni binaya taşınıldı. 15 Ocak 1878'de Bâb-ı Ali okulu bir idadî olarak onaylandı. (42)

1879 yılı başında okulda 80 öğrenci bulunuyordu. Aynı yıl Kolej'de okutulan dersler şunlardı: Dünya Edebiyatı, Kimya, Analitik Kimya, Retorik, Ekonomi Politik, Mineroloji,

Fiziki Coğrafya, Dünya Tarihi, Uygarlık Tarihi, Ahlak Felsefesi, Muhasebe, Anatomi, Fizyoloji, Geometri, Cebir, Türkiye Tarihi, Amerikan Tarihi, Türkçe, Yüksek Cebir, Doğa Tarihi, Vokal Müzik, Ermeni Dili ve Edebiyatı, Ermenice ve İngilizce Güzel Yazı Yazma Sanatı. (43)

1888-1889 ders yılında okuldaki toplam öğrenci sayısı 84'tü, bu öğrencilerin 55'i yüksek kısımda okuyordu. Tüm öğrencilerin 30'u Antep'ten, geriye kalan 54'ü ise 21 ayrı yerleşme biriminden geliyordu. Öğrencilerin 63'ü Protestan ermeni, 18'i Gregoryan Ermeni ve 3'ü de Yahudi idi. 1887 yılına kadar Tıp Bölümü'nden 18 öğrenci mezun olmuştu. (44)

1893 yılına gelindiğinde okulun vermiş olduğu mezunların sayısı 110'u bulmuştu ve o yıl bu öğrencilerin meslek dağılımları aşağıdaki gibiydi: (45)

Öğretmenlik yapanlar	: 32
Tıp eğitimine devam edenler	: 5
İlahiyat öğrenimi görenler	: 15
Diğer alanlarda okuyanlar	: 4
Doktorluk yapanlar	: 10
İş hayatına atılanlar	: 14
Vaizlar	: 9
Eczacılar	: 3
Avukatlar	: 2
Dişçiler	: 1
Elektrikçiler	: 1
Mühendisler	: 1
Edebiyat alanında çalışanlar	: 2
Fotoğrafçılar	: 1
Diğer meslekler	: 6
Ölü	: 4
TOPLAM	: 110

Merkezi Türkiye Koleji her din ve mezhepten öğrenciye açıktı. Okulun eğitim dili Türkçe'ydi. Bununla birlikte, özellikle fen derslerinin kitapları İngilizce olduğu için, İngilizce bilmek de gerekliydi ve dolayısıyla okulda İngilizce öğretimi de yapılıyordu. Bir ders yılı üç sönestre ayrılıyor ve okul her yıl Ekim'in ikinci Çarşamba'sında açılıyor, Temmuz'un üçüncü Perşembe'sinde kapanıyordu. (46)

Başlangıçta okulda üç bölüm bulunuyordu: Hazırlık Bölümü, Bilimler Bölümü ve Tıp Bölümü. İki yıl olan Hazırlık Bölümü'ne kabul edilmek için, Türkçe bilmek, iyi ahlâka sahip olmak ve giriş sınavlarını başarmak gerekliydi. Bu bölümde, birinci yıl, İngilizce'nin yanı sıra Aritmetik, Cebir ve Coğrafya; ikinci yıl ise Fizyoloji, Muhasebe ve Geometri öğretiliyordu. (47)

Bilimler Bölümü'nde öğrenim dört yıldır. İngilizce, Türkçe, Aritmetik, Cebir, Geometri, Fizyoloji sorularından oluşan giriş sınavını başarmak zorunluydu. Türkçe ve İngilizce dil derslerine özen gösterilen bu bölümde ilk yıllarda okutulan dersler şöyle idi: (48)

Üçüncü ve dördüncü derslerin bir kısmı seçimlikti. Gündüzlü öğrenciler yılda bir Osmanlı Lirası öğrenim harcı ödüyorlar, yatılı ise ayrıca yılda onbir lira veriyorlar, yatak vb. gereksinmelerini kendileri karşılıyorlardı. (49)

Birinci Yıl (Freshman):

- Tarih
- Yüksek Cebir
- Felsefe
- Fiziki Coğrafya

Üçüncü Yıl (Junior):

- Genel Tarih
- Retorik
- Ekonomi Politik
- Botanik
- Analitik Geometri
- Ticaret Hukuku
- Mineroloji
- Yüksek Matematik (Calculus):

İkinci Yıl (Sophomore):

- Trigonometri
- Felsefe
- Astronomi
- Kimya

Dördüncü Yıl (Senior):

- Uygarlık Tarihi
- Felsefe
- Mantık
- Ahlak Felsefesi
- Uluslararası Hukuk
- Jeoloji
- Analitik Kimya
- Matematiksel Astronomi
- Felsefe Tarihi

1883 yılında okulun bütçesi 83.900 Osmanlı Lirası'dır. Gelirlerin 10.000'i ABCFM'den, 6.600'ü İngiltere'den, 11.000 lirası yerel kaynaklardan, 10.000 lirası harçlardan, 15.000 lirası yatılı ücretlerinden ve 41.300 lirası ise ABD'li mütevellilerden sağlanıyordu. Giderlerin ise 54.000 lirası öğretim elemanlarının ücretlerine, 5.000 lirası kütüphane, okuma odası ve ders araç/gereçlerine, 20.000 lirası gereksinmesi olan öğrencilere yapılan yardımlara ve 3.900 lirası da diğer masarflara tahsis ediliyordu. (50)

1877'de 14 öğrenci ile öğretime başlayan Tıp Bölümü, 1880'lerde oldukça gelişmiş bir görünüm sergilemektedir. 1888-1889 ders yılında Tıp Bölümü'nün bütçesi 44.300 Osmanlı Lirası'nı bulmuştu. Bu gelirin 6.500 lirası Londra, 9.300 lirası ABD, 28.500 lirası ise diğer kaynaklardan sağlanıyordu. (51)

1880'li yıllarda Tıp Bölümü'nde okutulan dersler şunlardı: (52)

Birinci Yıl (Freshman):

- Anatomi
- Botanik
- Kimya
- Pratik Anatomi
- Fizyoloji

İkinci Yıl (Sophomore):

- Anatomi
- Analitik Kimya
- Fizyoloji
- *Materia Medica Therapeutics*
- Genel Patoloji
- Pratik Kimya
- Klinik
- Pratik Anatomi

Üçüncü Yıl (Junior):

- Teşhis ve Uygulama
- Genel Cerrahi
- Doğum Bilgisi
- Klinik
- Hastanede Çalışma
- Pratik Eczacılık

Dördüncü Yıl (Senior):

- Tedavii
- İşlevsel Cerrahi
- Göz ve Kulak
- Jinekoloji
- Tababet Hukuku
- Klinik ve Hastanede Uygulama
- Mezuniyet Tezi

Merkezi Türkiye Koleji, doğrudan ABCFM'in kontrolü altında olmakla birlikte misyonerlerle başından beri iyi ilişkileri sürdürüyor ve bu örgütün bütçesinden önemli kaynaklar elde ediyordu. (53) Ne ki okulun mali durumu 1800'li yılların ortasından itibaren bozulmaya başlamıştı. 1886 yılında son sınıfı Halep'e taşınan Tıp Bölümü 1888 yılında kapatıldı. (54) Bir yandan Tıp Bölümü'nü yeniden faaliyete geçirmek için yerli ve yabancı kaynaklar

zorlanırken, diğer yandan 1892 yılından itibaren yörede başgösteren olaylar okulu ciddi bir şekilde etkilemeye başladı. Kimi öğrenci ve öğretim elemanları ihtilalci Ermeni örgütleriyle ilişki içinde bulunan Kolej, XIX. yüzyılı bir "nifak yuvası" olma töhmeti altında ve ayrintıları bu yazının kapsamı dışında kalan çeşitli olaylarla kapadı. Bazı bölümleri ya da sınıfları zaten dağıtılmış olan okulun kendisi de 1915 yılında kesin olarak kapandı. Mütareke ile birlikte okulu yeniden canlandırma girişimleri başladı. Merkezi Türkiye Koleji 1921 yılında yeniden açıldı. (55) Ne ki bu yeniden doğuş uzun sürmeyecek ve okul, 1924 yılında "sürgündeki kolej" kimliği ile Halep'e taşınarak Anadolu'nun kaderinden bütünüyle çıkacaktı. (56)

1880'li yılların sonlarına doğru, öteki misyoner okullarına olduğu gibi Merkezi Türkiye Koleji'ne de tek tük İslam öğrenciler de girmeye başlamıştır. Bunlar aydın ve varlıklı kesimlerle bazı taşra bürokratlarının çocuklarıydı. Ancak Türk-İslam öğrencilerin Amerikan okullarına artan oranlarda girmeye başlamaları II. Meşrutiyeti izleyen bir olgudur.

Antep'te bu yüksek okulun kuruluş amaçlarından birisi de, "kendi anayurtlarını terk etmeyecek düzeyde bilgi ve beceri ile donatılmış genç kuşaklar yetiştirmekti." (57) Bir başka deyişle, iyi ahlâklı, özverili ve "inanç"lı gençler yetiştirilmesi, entelektüel düzeyi yüksek, bilgili ve hünerli gençler yetiştirmeye tercih ediliyordu. Ancak bu amacın gerçekleştirildiği de pek söylenemezdi. Örneğin, 1880'li yıllarda okulda içki, "pornografi" ve eşcinsellik görülmüş ve bu olaylar misyonerlerce, "yöredeki moral ve ahlâk düşüklüğü"ne ve "yerli öğretim elemanlarının kişiliği"ne bağlanıvermişti. (58)

Ne misyonerlerin, ne yerli Hristiyan unsurların ne de okula çengel atan ihtilalci Ermeni örgütlerinin beklentilerini karşılayamayan ve XX. yüzyılın ilk yıllarındaki karanlık olaylarda yıpranan Merkezi Türkiye Koleji hakkında Kurtuluş Savaşı veren kadronun da kanaatleri son derece olumsuzdu. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey (İnönü), 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

"Ayntap civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır. (Lanet olsun sedaları) Bu Amerikan kolejleri, Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, anbar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimiz içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur." (59)

Fransızlar için değilse de, Amerikan çıkarları için "üss-ül-hareke" olarak kurulduğu söz götürmeyecek olan Merkezi Türkiye Koleji'ni kuran Tilmann C. Trowbridge'in adı bugün Boston (Cambridge)'de Harvard Üniversitesi'ne ait bazı binaların da bulunduğu bir sokağı süslemektedir.

B. Euphrates College (Fırat Koleji - Harput)

1903 yılında, Harput'daki ABD Konsolosu'nun, "Birleşik Devletler'in, bu topraklarda gelecekteki ticari egemenliğini sağlayacak, Amerikalı öğretmenler, Amerikan eğitim uygulamaları ve kitapları, Amerikan yöntem ve fikirleri gibi mükemmel potansiyel olanaklardan daha iyi bir kazanım düşünmüyorum." (60) dediği okul, özgün adı Armenia College (Ermenistan Koleji) olan Fırat Koleji'dir. Amerikan fikir, yöntem ve ürünlerine özlem duyan gençler yetiştirmek her ne kadar misyonerlerin gerçek amaçlarının dışına taşıyorduyorsa da, öznel niyetler, nesnel olgular karşısında bir kez daha etkisiz kalıyordu.

Ermenistan Koleji'nin kuruluş hazırlıkları 1874 yılına kadar geri gider. 1865 yılında Harput Ermeni Protestan Kiliseler Birliği kurulmuştu. 1877 yılına gelindiğinde 22 Kilisesi,

1332 üyesi ve beş bin dolaylarında cemaati olan Birlik'in 83 tane de ilkokulu bulunuyordu. (61)

Ayrıca kentte erkek çocuklar için bir yatılı orta okul ve Tokat'tan buraya taşınan bir de ilâhiyat okulu (Theological Seminary) vardı. (62) ABCFM'li misyoner Crosby H. Wheeler, 1875 yılında, ABD'deki sondajları sonucu 140.000 Dolar bağış toplamıştı. Buna 40.000 Dolar'lık yerli katkı da eklenince kurulacak yüksek okulun mali kaynakları büyük ölçüde yaratılmıştı. Kuruluş sözleşmesi ve Mütevelli heyeti, Massachusetts Eyaleti Senatosu'nca 13 Mayıs 1878'de resmen tescil edilen okul için 181.000 Dolar kaynak yaratılmıştı. (63)

Antep'deki yüksek okulun örgütlenmesine benzer şekilde, mütevelli heyet ABCFM'ce seçildi. On kişiden oluşan bu heyetin tüm üyeleri Boston ve çevresinde oturan Amerikalılar idi. (64) Armenia College'de erkek çocukların yanı sıra kız çocuklar da öğrenim göreceğinden, ABCFM'in bir yan kuruluşu olan Women's Board of Missions adlı örgüte de mütevellilerin üçte birini seçme hakkı tanınmıştı. Mütevelli heyet, "görevi kabul etmesi ABCFM'den ayrılması anlamına gelmeyeceği" koşuluyla Mr. Wheeler'ı koleje başkan (müdür) seçti. Okulun Türkiye'de bulunan yönetim kurulu üyeleri de Harput'daki ABCFM misyonerlerince seçildi. Bununla birlikte, Harput Ermeni Protestan Kiliseleri Birliği'nin mali katkısı 1000 Doları aşınca, yönetim kuruluna bir üye sokabilecek, bu katkı 2000 Doları aşınca da kuruldaki yerli Hristiyan oranı üçe çıkabilecekti. (65)

Özgün adı Armenia College olan okula, Osmanlı makamlarının itiraz etmesi üzerine 16 Şubat 1888'de Euphrates College (Fırat Koleji) adı verildi. (66) Okul, ilkokuldan yüksek kadar tüm öğrenim kademelerini içerdiği gibi, ilk kez hem kız hem de erkeklere açık bir misyoner okulu olması yönünden özellik taşımaktadır.

Okulun öğrenim dili Ermenice idi. (67) Bununla birlikte, özellikle yüksek kısma devam eden öğrenciler, Amerikan ders kitaplarını okuyabilmek ve Amerikalı öğretmenleri izleyebilmek açısından, iyi düzeyde İngilizce de öğrenmek zorunda kalıyorlardı. Okulda ayrıca Türkçe de öğretiliyordu. (68) Okulun ilk, orta ve lise kısımlarında üçer yıl olan öğrenim süresi, yüksek kısımda dört yıldır. ABCFM'ce atanan 3-4 Amerikalı profesör dışındaki 21 kişilik öğretim kadrosu -Türkçe öğretmeni Reşid Efendi dışında- tümüyle Ermenilerden oluşuyordu. (69) Misyoner kaynaklarına göre, 1876 yılında, Harput'daki bir orta öğrenim kurumunu ziyaret eden Osmanlı Valisi, bu okulların kendi okullarından iyi olduğunu halkın önünde açıklayabiliyordu. (70)

Fırat Koleji, ötekiler gibi paralı bir yüksek okuldu. Yüksek bölümde bir erkek öğrencinin ödediği yıllık harç tutarı altı Dolar kadardı. Bir yıllık yatılı ücreti ise, ilk yıllarda 26 Dolar dolaylarında idi. Kızlardan daha düşük harç ve yatılı ücreti alınıyordu. (71)

Fırat Koleji'nin yüksek bölümünde okuyan kız ve erkek öğrencilerin değişik yıllardaki sayısı hakkında aşağıdaki veriler bir fikir verebilir:

Yıllar	Kız Bölümü	Erkek Bölümü
1882 - 1883 (72)	89	150
1890 - 1891 (73)	67	79
1898 - 1899 (74)	37 (hazırlık dışında)	33 (hazırlık dışında)

1897-1898 ders yılında Fırat Koleji'nin tüm bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin sayısı ise aşağıdaki gibidir: (75)

	Erkek	Kız	Toplam
Ana Okulu	168	190	358
İlkokul	132	130	262
Ortaokul	119	80	199
Lise	72	37	109
Yüksek	33	37	70
TOPLAM	524	474	998

1891-1892 ders yılında Fırat Koleji'nin bütçesi 103.450 Dolar'dı. Gelirlerin 55.000 Dolar'lık bölümü Mr. Peet adlı bir amerikalı'nın bağışları, 25.667 Doları da öğrencilerden alınan harçlardan oluşuyordu. Giderler için en büyük pay ise 85.201 Dolar'la öğretim elemanlarının ücretleriydi. (76)

Yüksek bölümden ilk erkek mezunlarını 1880 yılında veren Kolej, ilk kız mezunlarını da 1883 yılında vermiştir. Fırat Koleji'nin yüksek bölümünden XX. yüzyıl başına kadar 148 erkek, 125 kız öğrenci mezun olmuştur ve bunların büyük bir kısmı öğretmen olarak istihdam edilmiştir. 1905-1915 dönemindeki mezunların bir bölümü Beyrut'daki Suriye Protestan Koleji'nde tıp ve eczacılık öğrenimi görmüş, bir bölümü de 1915'deki olaylardan önce ve sonra ABD'ye göç etmiştir. (77) 1911 yılına kadar okuldan mezun olan öğrencilerin sayısı, 317'si erkek, 191'i kız olmak üzere 508'dir. (78)

Fırat Koleji, özgün adının da açıkça ortaya koyduğu gibi yalnızca Ermenilere yönelik bir eğitim kurumudur. 1908 yılında Koleji'nin Kürtlere de eğitim verecek biçimde yeniden örgütlenmesi okul yönetimince önerilmişse de, ABD'deki Ermenilerin itirazı karşısında bu öneri kabul görmemiştir. (79)

ABCFM'e bağlı altı misyoner, otuz yedi yıllık tarihi boyunca Fırat Koleji'ne başkanlık (müdürlük) etmiştir. (80)

1895 yılındaki olaylar okulu geniş ölçüde etkilemiş, daha yerinde bir deyişle Fırat Koleji bu olayların içinde çalkalanmış, okul binalarından sekizi yangın ya da yağmadan zarar görmüştür. O tarihte 88.000 Dolar olarak tahmin edilen zarar-zıyan (81), 1901 yılında ABD'ye 100.000 Dolar olarak Osmanlı Devleti'nce ödenmiştir. (82)

1915 yılındaki olaylara da karışan okul, Princeton mezunu müdürü Ernest Riggs'in Osmanlı Hükümeti'nce sınırışı edilmesinden sonra (83), kırk yıla yaklaşan ömrünü tamamlayarak tarihe karışmıştır.

C. Anatolia College (Anadolu Koleji - Merzifon)

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'da, "müstakil bir Pontus hükümeti teşkil etmek emeline" kapılan Rumlar'dan söz ederken, "Ethniki Hetairia Cemiyeti propagandacıları ve *Merzifon Amerikan müessesatı* tarafından manen yetiştirilen" yöredeki "Rum kütlesi"ne değinir. (84) Aşağıdaki satırlarda söz konusu "Merzifon Amerikan Müessesatı"na ilişkin bilgiler aktarılacak.

Merzifon'daki Amerikan misyoner eğitimi 1865 yılında başlar. İstanbul Hasköy'deki yatılı misyoner okulu, "dış dünyanın gözünden uzak" ve "ulaşılacak kitleye daha yakın" olsun diye anılan yıl Merzifon'a taşınmıştır. (85) Merzifon'un yanı sıra, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat ve Kayseri'deki orta dereceli misyoner okullarının öğretmen gereksinmesini karşılamak üzere Merzifon'da bir yüksek okul açılması için Batı Türkiye Misyonu 1880 yılında ABCFM'e başvurdu. (86) Bu arada, daha sonra Koleji'nin ilk başkanı olacak olan Dr. Charles Chapin Tracy, birkaç yıl sonra Koleji'ne katılacak olan bir liseyi 1883 yılında eğitime açtı. (87)

Anadolu Koleji, 8 Eylül 1886'da, "kampus"u, binası, şirket sözleşmesi olmaksızın kurulmuş ve eğitime başlamış oldu. Kolej'in sözleşmesinin ABD Maccashusetts Eyaleti'nce onaylanması 1894, Bâb-ı Alî'ce bir yüksek okul değilse bile "amerikan mektebi" olarak resmen kabul edilmesi 1899 yılını buldu. (88)

Anadolu Koleji'nin ilk bakışta göze çarpan bir özelliği, çeşitli azınlık gruplarına ve bu arada Türk öğrencilere de açık olmasıdır. Bu nokta okulun kuruluş sözleşmesinde, "dinsel kanaatleri nedeniyle hiçbir öğrencinin okula kabulü engellenemez" denilerek belirtil-diği gibi, (89) uygulamada da kendini göstermektedir. Okulda Ermeni, Rum, Rus ve Türk öğrencilerin sayısı 1913 yılında sırasıyla 160, 200 40 ve 25'ti. Aynı durum öğretim kadro-su açısından da geçerlidir. 1913 yılında öğretim elemanlarının 11'i Ermeni, 10'u Amerikalı, 9'u Rum, 1'i Rus ve 1'i de İsviçreli'dir. (90)

Kolej'in müteveli heyeti, ABCFM'in kendi mensupları arasından seçtiği 10 Amerika-lı'dan oluşmaktadır. (91) okulun Merzifon'daki yönetim kurulu da yine 10 üyeden oluş-maktadır. Bu üyelerin 5'i Pontus Protestan Derneği, diğer 5'i de ABCFM'ce atanan misyo-nerlerden oluşmaktadır. (92) İlk yıllarda ABCFM, okulu, para, bina, araç-gereç ve insan gücü yönünden yoğun bir şekilde desteklemiştir. Zamanla, yerel katkıların artması ölçü-sünde bu destek azalma göstermiştir. (93)

1888 yılında, hazırlık sınıfları da dahil olmak üzere Anadolu Koleji'nde 130 öğrenci okumaktadır: (94)

Hazırlık Sınıfları	: 60
Birinci Sınıf	: 30
İkinci Sınıf	: 2
Üçüncü Sınıf	: 8
Dördüncü Sınıf	: 10

Bu öğrencilerin geldikleri yörelere göre dağılımları ise aşağıdaki gibidir: (95)

Sivas	: 53
Ankara	: 43
Trabzon	: 23
Kastamonu	: 6
Aydın	: 2
Konya	: 1
Diyarbakır	: 1
İstanbul	: 1

1890-1891 ders yılında Anadolu Koleji'nde okutulan dersler şunlardır: (96)

Hazırlık Sınıfları

- Aritmetik
- İngilizce
- Coğrafya ve Haritacılık
- Gramer ve Çeviri
- Ermenice, Rumca, Türkçe, (97)
- İngilizce Dil, Edebiyat ve Çeviri
- Fizyoloji
- Cebir
- Resim/Müzik
- Edebiyat Tarihi
- Resmi Yazışma ve Hukuk Dili

Birinci Sınıf

- Geometri
- Fiziki Coğrafya
- İngiliz klasikleri
- Retorik
- Edebiyatın İlkeleri
- Ticaret Hukuku
- Retorik ve Kompozisyon
- Fransızca

İkinci Sınıf

- Trigonometri
- Astronomi
- Botanik
- Tarih (eski)
- Tarih (modern)
- Mantık
- Mecelle
- Resmi yazışma
- Fransızca

Üçüncü Sınıf

- Ticari Aritmetik
- Muhasebe
- Kimya
- Ceza Hukuku
- Kompozisyon
- Fransızca

Dördüncü Sınıf

- Felsefe
- Felsefe Tarihi
- Ahlâki Bilimler
- Ekonomi Politik
- Uluslararası Hukuk
- Mineroloji
- Jeoloji

Anadolu Koleji ders dışı etkinlikleri yönünden de dikkat çekmektedir. Okulda çeşitli müzik ve kültür kulüpleri oluşturulmuştu. Ermeni, Rum, Rus ve Türk öğrenciler kendi kulüplerini kurmuşlardı. Kış aylarında bu kulüplerce düzenlenen gecelere ve verilen konferanslara yöre halkı da katılıyordu. (98)

Koleji'nin 10.000 cildi aşkın bir kütüphanesi ve 7000'den fazla türü içeren bir botanik ve zooloji müzesi vardı. (99)

Anadolu Koleji'nin bir başka özelliği de kendine-yardım (self-help) esasına dayanan uygulamalara ağırlık verilmesiydi. Bu uygulama, öğrencilerin eğitimlerine kendi emekleriyle katkıda bulunmaları, kendine güven duygusunun geliştirilmesi, yörede emeğe saygı fikrinin yaygınlaştırılması, gençlerin pratik, yaratıcı, becerikli ve günlük yaşamda karşılaşılan sorunları çözmeye dönük bir eğitime tabi tutulması ve öğrencilerin eğitim giderlerine bir ölçüde katkıda bulunabilmeleri gibi amaçlara yönelikti. Bu amaçları gerçekleştirmek için okulda çeşitli atölyeler, işlikler, değirmen ve bir de deneme çiftliği kurulmuştu. (100)

1890'lı yıllardan sonra Anadolu'da başgösteren olaylar Merzifon'daki kolejin de sonunu hazırladı. Daha 1893 yılında, bir ihtilalci Ermeni örgütünün "manifestosu" okulun duvarlarına asılmış, bu olay "Bâb-ı Ali'nin dikkatini okul üzerine çekmişti. Bununla birlikte okul yönetimi yetkili makamları ikna ederek, bu olay nedeniyle herhangi bir yaptırımla karşılaşmadı. (101)

Daha sonra gelişen olaylar, özellikle 1895 yılında başgösteren olaylar, öncelikle Ermeni öğrenci ve öğretim elemanları olmak üzere Anadolu Koleji'ni etkiledi. Ancak öğre-

nim devam etti. 10 Mayıs 1916'da okul binalarına İttihat Terakki Hükümeti'nce el konarak, okulun bir askeri hastaneye dönüştürülmesi üzerine Anadolu Koleji kapandı. (102) 1916-1917 yıllarında yörede başgösteren çiçek ve tifüs salgınları sonucu, okul 50'ye yakın öğretmen ve çalışanını yitirdi. (103) Bütün bunlara karşın Anadolu Koleji, 1 Ekim 1919'da, 11 öğretim elemanı ve 150 öğrenci ile (72 Rum, 70 Ermeni, 7 Türk, 1 Rus) yeniden öğrenime açıldı. (104)

1920-1921 ders yılında okulda 218 öğrenci kayıtlı bulunuyordu. Öğretim kadrosuna iki Müslüman Türk (Zeki Ketani ve İsmail Şevket) de katılmıştı. 1921 Şubat'ında (12 Şubat) Zeki Ketani'nin bir suikast sonucu öldürülmesi okulu yeniden karıştırdı. Koleji'nin müdürü Mr. George E. White'in, İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a, "Koleji'nin öğrencileri ve öğretmenleriyle siyasetle hiçbir ilişkisi yoktur. Kolej yönetimi, öğrenciler arasında siyasal duyguları bastırmak konusunda kararlı, farklı uluslardan gelen öğretmenler de siyasal sürtüşmelere girmeme konusunda basiretli davranmışlardır." (105) diyerek güvence veriyse de, olay genişledi ve dört gün sonra TBMM'ne bağlı birliklerce okulda bir arama yapıldı. (106) Bu günlerde, Anadolu'da Yenigün'de, "Mektep değil fesat ocağı" başlığı altında yayınlanan bir yazı Ankara'nın tutumunu açıkca dile getiriyordu. Yazıda, okulda yapılan aramada Pontus teşkilatının pek çok belgesinin ele geçirildiği belirtiliyor ve Anadolu Koleji'nin bir "fesat ocağı" olduğu anlatılıyordu. (107) Bu yazının yayımlanmasından bir hafta önce, okulun tüm yabancı öğretim elemanlarının ülkeyi terketmesi istendi; okulun mallarına el kondu ve öğrencileri dağıtıldı. Bu arada Ağustos ayında, okulun Rum öğretim elemanlarından üçü, ayaklanma hazırlamak suçuyla TBMM Hükümeti'nce idam edildi. (108)

Anadolu Koleji'nin Anadolu'daki serüveni böyle bir trajediyle sona erdi. Ancak okul, Yunanistan'da, Selanik yakınlarında bir yere taşınarak, aynı adla yaşamını günümüze kadar sürdürdü. (109)

IV. İKİNCİ DERECEDEKİ "YÜKSEK OKULLAR"

Bu başlık altında incelenecek yüksek okulları gerçek anlamda birer yüksek okul saymak zordur. Ancak bu okulları, orta öğretimi aşan bir düzeyde eğitim verdikleri için, orta öğretim kurumları olarak değerlendirmek de doğru olmayabilir. Aslında bu okullar, Amerikan misyoner eğitimi dizgesi içinde, sui generis eğitim kurumları görünümündedir. Aşağıda kısaca bu okullara değinilecektir.

A. Central Turkey College for Girls (Merkezi Türkiye Kız Koleji)-Maraş

Merkezi Türkiye Koleji'ne mekan olarak Antep'in seçilmesinden sonra, Maraş'ta da bir kız koleji kurulması kararlaştırılmıştı. Bu kız okulun amacı, Adana, Antep, Maraş, Haçin vb. kentlerdeki orta dereceli okullardan gelen kız öğrencilere daha ileri düzeyde eğitim olanağı sağlamanın yanı sıra adı geçen yörelerdeki okulların öğretmen ihtiyacını da karşılamaktı.

Merkezi Türkiye Kız Koleji, 1882 yılında öğrenime açıldı. ABCFM'in bir yan kuruluşu olan Women's Board of Missions ve yerel kaynaklarca finanse edilen okulun yönetimi, daha önceki örneklerde görüldüğü gibi, Amerikalılar'ın egemen olduğu bir mütevelli heyeti ve yöredeki misyonerlerle yerli unsurların yarı yarıya temsil edildikleri bir yönetim kurulundan oluşuyordu.

Okulun öğrenim süresi, iki yılı hazırlık sınıfları olmak üzere altı yıldır. Ancak bunun yalnızca son iki yılı, yüksek okul eğitimi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, okuldan alınan diplomaların Osmanlı Maarif Nezaret'i'nce onaylandığı ve bu okuldan mezun olan öğrencilerin, ülkenin herhangi bir yerinde öğretmenlik yapabildikleri belirtilmelidir. (110)

1890'lı yıllarda okulda öğretilen dersler, Türkçe, Ermenice, İngilizce, Cebir, Doğa Bilimleri, Fizyoloji, Psikiyatri, Ahlâk, Genel Tarih, Dinler Tarihi, İngiliz Edebiyatı, Biyoloji ve Ev Ekonomisi idi. (111) Örneğin, 1893-1894 ders yılında, Maraş Kız Koleji'nde ikisi Müslüman Türk kızı olmak üzere, 29 öğrenci öğrenim görüyordu. Bunların altısı hazırlık sınıflarında, 23'ü ise Kolej sınıflarında idi. Aynı yıl ikisi Amerikalı, dört öğretmen okulda görev yapıyordu. (112) Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl, öğrenci sayısı 140'ı bulan Merkezi Türkiye Kız Koleji, öteki okullar gibi, izleyen yılların dağdağası içinde tarihe karıştı.

B. St. Paul's Institute (Aziz Pol Enstitüsü) - Tarsus

Aziz Pol'ün doğduğu rivayet olunan Tarsus'daki bu okulun açılması isteği yöre halkından değil, fakat New York'lu zengin bir Amerikalı'dan kaynaklanmıştır. 1885 yılında Kudüs'e hacı olmaya giderken Tarsus'a uğrayan New York'lu zengin iş adamı Albay Elliot F. Shepard, bu kasabayı çok sevmiş ve burada bir okul açma fikrine kapılmıştı. (113) Amerikalı zengin albayın bu düşüncesi, ABCFM yerine, bu kez bir başka misyoner örgütü olan Presbyterian Board of Missions tarafından desteklenince, ilk iş olarak Amerikalılar'dan oluşan bir mütevelli heyetinin belirlenmesi ve 1887 yılında New York Eyaleti'nden onay alınması üzerine okulun kuruluşu fiilen başlamış oldu. (114) Bir yıl sonra, yani 22 Kasım 1888'de Aziz Pol Enstitüsü, 3 öğretmen ve 17 öğrenci ile öğrenime açıldı. (115) Yine alışılmış uygulamalardan farklı olarak, okulun başına bir Amerikalı değil de, Türkiye'de Amerikan okullarında ve ABD'de okumuş, Harutyun S. Cenanyan adında bir Ermeni vaiz getirildi. (116) Ayrıca okulu yönetmek üzere sekiz kişilik bir danışma komitesi oluşturuldu ve dört Amerikalı'nın yanı sıra dört Ermeni de bu komitede yer aldı. (117)

Harutyun S. Cenanyan, 1893 yılında, kimisi kişisel, çeşitli nedenlerle okul yönetiminde ve Tarsus'tan ayrıldı. Bu tarihte bir ABCFM misyoneri olan Dr. Thomas D. Christie Aziz Pol Enstitüsü'ne müdür olarak atandı. Bu olaydan birkaç gün sonra ölen Albay Shepard, mirasından 100.000 Doları okula bırakıyordu. (118) Okul asıl gelişmesini Dr. Christie'nin 27 yıl süren müdürlük döneminde gösterdi. Mütevelli heyetinin ve danışma kurulunun kararıyla 1903 Kasım'ında Aziz Pol Enstitüsü ABCFM'in kontrolüne geçti. (119)

Tarsus'taki bu okulun 1895-1896 ders yılında yedi öğretim elemanı, 80 öğrencisi (65 Ermeni, 14 Rum, 1 Amerikalı) bulunuyordu. (120) Bu öğrencilerin 60'ı hazırlık sınıflarında, 20'si ise kolej bölümünde okuyordu.

Okulun bastırıldığı bir broşürde, 1897 yılında öğrenim süresinin 4 yılı hazırlık, 4 yılı da kolej bölümünde olmak üzere sekiz yıl olduğunun belirtilmesine karşılık, (121) Frank A. Stone, Enstitü'nün 5'i Akademi, 5'i de kolejde olmak üzere 10 yıllık öğrenim süresi olduğunu ileri sürmektedir. (122)

Başlangıçta bir ilâhiyat okulu olarak düşünülen Aziz Pol Enstitüsü, hiçbir zaman böyle bir kimlik kazanmamıştır. (123) Okulun öğretim elemanı sayısı 1897 yılında 11'e, öğrenci sayısı da 134'e yükselmiştir. Bu öğrencilerin 59'u kolej bölümlerinde okumaktadır

ve tüm öğrencilerin 95'i yatılıdır. Öğrencilerin yaklaşık % 16'sı Rum, geri kalanlar ise Ermeni'dir. Okula yedi vilayetten öğrenci gelmektedir. (124)

Aziz Pol Enstitüsü ilk mezunlarını 1893 yılında vermiştir. Mezunların sayısı 1906 yılında 80, 1914-1915 ders yılı sonunda ise 163'ü bulmuştur. Bu 163 mezunun mesleki dağılımları şöyledir: (125)

İş hayatına atılanlar	: 35
Din görevlileri	: 35
Tıp öğrenimi görenler	: 32
Öğretmenlik yapanlar	: 32
Hukukçular	: 7
Değişik meslekler	: 19
Bilinmeyen	: 3
TOPLAM	: 163

Aziz Pol Enstitüsü, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başındaki olaylardan çeşitli biçimlerde etkilenmesine rağmen varlığını korudu. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, yeni devletin milli eğitim sistemine uyum göstererek, günümüze kadar ulaştı.

C. International College (Uluslararası Kolej) - İzmir

İzmir, Amerikan misyonerlerinin ayak bastıkları ve ülkemizdeki ilk misyoner matbaasını kurdukları bir kentti. 1880 yılında kentte, bir erkek bir de kız lisesi faaliyetini sürdürüyordu. ABCFM misyoneri İskoç kökenli James P. McNaughton ilk kez 1893 yılında Boston'daki genel merkeze başvurarak, kentteki erkek lisesinin geliştirilmesini önermişti. (126) Bu geliştirme esas olarak XX. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1902 yılında İzmir'de bir yüksek okul kurmak için harekete geçildi ve 8 Nisan 1903'te okulun sözleşmesi Massachusetts Eyaleti'nce onaylandı. (127) Amacı, kuruluş yasasında, "erkek çocuklara ve gençlere, Hristiyanlık ilkelerine dayalı, dil, sanatlar ve bilimler eğitimi" vermek olarak belirlenmiş olan bu okulun, dördü hazırlık, dördü yüksek bölümde olmak üzere eğitim süresi sekiz yıldır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra 275 öğrenciye sahip olan Uluslararası Kolej, hızlı bir gelişme gösterdi. (128)

1911 yılında New York'lu hayırsever Mrs. John S. Kennedy'nin 25.000 Dolarlık bağışı ile satın alınan arazide, İzmir'in "Cennet'i" (129) diye anılan bir köşesinde modern binalara kavuşan okul 1934 yılına kadar yaşadı. Büyük dünya bunalımı nedeniyle dış kaynakları daralan, Cumhuriyet yönetiminin yabancı okulları ciddi biçimde denetlemesi ve sınırlandırmasıyla harekât serbestisi de ortadan kalkan okul, 31 Ağustos 1934'te kendi kendini fesh ederek kapandı. (130)

D. Constantinople College for Girls (İstanbul Kız Koleji) - İstanbul

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda kurulan, ancak asıl gelişmesini XX. yüzyılda gösteren bir diğer Amerikan okulu da İstanbul Kız Koleji'dir. Ünlü mezunlarından Halide Edip'in (Adivar), "Bu kolejin her şeyini seviyorum, seviyorum, seviyorum." dediği rivayet olunan (131) bu okul, 1871 yılında orta dereceli bir okul olarak kuruldu. 1890 yılında Massachusetts Eyaleti Senatosu'nda kuruluş sözleşmesini onaylatarak "Kolej" kimliği kazandı. (132) Daha önceki örneklerinde de gördüğümüz gibi, mütevelli heyeti ABD'de,

yönetim kurulu İstanbul'da bulunan Kız Koleji, daha XIX. yüzyıl kapanmadan 200'e yaklaşan öğrenci sayısı ile hatırı sayılır bir öğretim kurumu haline gelmiştir. (133)

1905 yılında bir binası yangında yok olan Kolej, Üsküdar'daki yerinden Arnavutköy sırtlarına taşındı. (134) İkinci Meşrutiyet'ten sonra yeniden örgütlenen bu okul, 1912 ve 1914 yıllarında gerçekleştirilen bazı değişikliklerle varlığını sürdürdü. Hristiyan azınlıkların yanı sıra, özellikle Bulgar gençlerine eğitim olanakları sunmasıyla dikkati çeken İstanbul Kız Koleji, Müslüman Türk kızlarının devam ettiği ilk Amerikan okullarından birisi olmuştur. Bu okuldaki mezun olan ilk Müslüman kızın, Gülistan adında saraylı bir cariye oluşu da kayda değer. (135)

İstanbul Kız Koleji de, geçirdiği önemli değişikliklere karşın, günümüze kadar varlığını sürdürebilen ender Amerikan okullarından birisidir.

V. SONUÇ YERİNE

Buraya kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan yüksek okullarının XIX. yüzyıldaki kuruluş ve gelişmeleri, ana çizgileriyle sergilenmeye çalışıldı. Burada sonuç yerine bir iki soruya yanıt aranması kaçınılmaz olmaktadır.

Bir kere, bu yazıda özetlenen Amerikan eğitim kurumları birer yüksek okul sayılabilirler mi? Bizce sayılabilirler. Yüksek okul olarak Tanzimat döneminin biçimlendirdiği, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Hamidiye Ticaret Mektebi, Sanayi-i Nefise, Hendese-i Mülkiye Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye vb. Tanzimat'a "adam" yetiştirmeye yönelik okulların aslında gerçek anlamda bir üniversite olup olmadığı çok tartışılır. Darülfünun'un ancak üç şube ile 1900 yılında faaliyete geçebildiği bir ülkede, bu Amerikan okulları da birer yüksek okuldur. Bunların misyonerler eliyle kurulmuş olmaları, ya da esas itibarıyla azınlıklara yönelik birer eğitim kurumu özelliği taşımaları bu gerçeği değiştirmez. Öğrenci sayıları, öğretim kadroları, okutulan dersler, izlenen ders kitapları, ders araç ve gereçleri vb. yönlerden, bu okulları Osmanlı yüksek öğretim kurumlarıyla karşılaştırdığımızda, bu gerçek bütün açıklığı ile ortaya çıkar. Özellikle İmparatorluğun taşrasında, yüksek okul sayılabilecek tek bir okul bile yokken, taşradaki Osmanlı Darülmuallimin'lerinin sayısı 1900 yılında 15, bu okullardaki öğretmen sayısı 32 (okul başına iki öğretmen) ve ortalama öğrenci sayısı 33 dolayında iken, (136) Anadolu'daki Amerikan okulları neresinden bakılsa birer yüksek okuldur.

İstanbul Darülmuallimin'inde 1898 yılında, ders olarak, Kur'an-ı Kerim maa tecvid, Dürri Yekta Şerhi, Arabi Sarf ve Nafiv, Hesap, Coğrafya, Tarih-i İslâm, İlm-i Eşya, Usul-ü İnşa vb. dersler okutulurken, (137) Amerikan okullarında Ekonomi Politik, Uluslararası Hukuk, Felsefe Tarihi, Uygarlık Tarihi, Fiziki Coğrafya, Astronomi, Botanik, Analitik Kimya, Yüksek Matematik, Trigonometri vb. derslerin okutulduğu, üstelik bu dersleri, hepsi olmasa da pek çoğu gerçekten ehil öğretmenlerin, daha ileri öğretim teknikleriyle ve daha iyi ders kitaplarından okuttukları düşünülürse, bu okulların gerçek anlamda birer yüksek okul oldukları yadsınamaz.

Yanıtlanması gereken ikinci soru, bu eğitim kurumlarının ortaya çıkışlarının ve gelişmelerinin itici gücü olan asıl etkenlerin neler olduğudur. Her toplumsal yapı kendi gereksinimlerine uygun eğitim dizgesini de yaratır. Farklılaşmış sınıfsal yapısının yanı sıra farklı etnik/ulusal grupların iç içe bulunduğu bir imparatorlukta bu alanda olanlar, yani azınlıklara yönelik çok sayıda yabancı öğretim kurumunun ortaya çıkmış olması, şaşırtıcı değildir.

Gerek özel olarak Amerikan okulları, gerekse genel olarak tüm yabancı okullar, farklı ulusal/etnik grupların eğitim, aydınlanma, uyanma gereksinimiyle, bu gruplar aracılığıyla imparatorluğa nüfuz etme yarışına giren uluslararası kapitalizmin çıkarlarının çakıştığı, ya da bir süre için öyle görüldüğü bir dönemde ortaya çıkmışlar ve gelişmişlerdir. Yabancı okulların oluşmasına ve gelişmesine neden olan temel dinamik budur. Ne misyonerlerin kendilerine göre dinsel "misyon"ları, ne Osmanlı yöneticilerinin "gaflet" ve basiretsizlikleri bu okulların oluşmasını ve gelişmesini açıklamaya yetmez. İlginçtir ki örneğin Amerikan misyoner okullarının en hızlı gelişme gösterdiği dönem, genel olarak tüm yabancı eğitim kurumlarına karşı en fazla kuşku duyulan, bununla da kalınmayarak denetim ve engellemeler için önlemler geliştirilen II. Abdülhamit dönemidir. Maliyesi, ticareti, sanayisi, postanesi, adliyesi ve ordusuyla emperyalist çıkarların etkisine açılmış çok uluslu bir imparatorlukta, ister misyonerler, ister konsolosluklar eliyle olsun, bu bağımlılık ilişkilerini yeniden üretecek bir eğitim dizgesinin oluşmasına ve ciddi boyutlara ulaşmasına şaşmamak gerekir.

Yanıtlanması gereken bir başka soru da, Amerikan okullarının, "Ermeni Olayları" diye anılan olaylarda ne gibi bir rol üstlendiğidir. Bu konu, ayrıca ele alınıp incelenmeye değer önemdedir ve bu yazının kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak geçerken şu kadarı söylenebilir: Amerikan okulları, İmparatorluk'taki Ermenilerin tümüne değil, ancak bir bölümüne ulaşabilmiştir. Ulaştığı kesimde ise, yeni bir "Ermeni Kimliği" yaratılmasında kuşkusuz etkili olmuştur. Bunun ötesinde, Ermenilerin bir bölümünün 1890'lı yıllardan itibaren giriştikleri silahlı kalkışma eylemlerinde Amerikan okullarının -bir iki münferit olay dışında- doğrudan bir rol oynadığını söylemek, eldeki verilerin ışığında pek olanaklı görünmemektedir. Bununla birlikte, çözülme sürecindeki bir İmparatorluğa, ticari, mali, ekonomik, kültürel vb. yönlerden nüfuz etmeye çalışan Amerika Birleşik Devletleri'nin ve nesnel olarak buna aracı olan misyonerlerin sorumluluğu ortadan kalkmaz. Kaldı ki, olup biten olayların değerlendirilmesinde ve özellikle Amerikan ve dünya kamuoyuna yansıtılmasında Amerikalı misyonerlerin ve bu okullarda yetişmiş Ermeni intelligentsia'sının azımsanmayacak sorumlulukları olduğu bir gerçektir.

KAYNAKLAR

1. Bu, Amerikalılarca Osmanlı Devleti'ne çıkarılan ilk fatura değildi. Daha önce de zaman zaman benzer faturalar çıkarılmıştı. Örneğin 1896 yılında New York Barosu avukatlarından Mr. Everett P. Wheeler, dokuz milyon Doları aşkın bir başka fatura çıkarmıştı. Mr. Wheeler bu konuda hazırlayıp bastırdığı bir risalede, 1830 anlaşmasının maddelerini kendine göre yorumlamış ve 1895 yılındaki olaylarda (Ermeni olayları) Amerikan mallarına verilen zararın ödenmesini ve bunun için Akdeniz'e filo gönderilmesini, İzmir limanının işgal edilerek gelirlerine el konulmasını ve bunun ABD geleneğine ve uluslararası hukuka uygun olduğunu savunmuştu. Bkz. Everett P. Wheeler, *The Duty of the United States of America to American Citizens in Turkey*, New York, Fleming H. Revell Co., 1896, s. 9 ve 21.

Bu konuda bir başka faturayı ise 1903 yılında Vladimir A. Tsanoff'un çıkardığını görüyoruz. Tsanoff, *Boston Evening* gazetesinde 2 Eylül 1903 tarihinde, "Türkiye'deki çıkarlarımız" adıyla yayımlanan yazısında, Amerikalıların, Türkiye'deki çıkarlarının büyüklüğünü bilmediklerini hatırlatarak uyarıyor, yalnızca Amerikan misyoner örgütlerinin, o tarihte 6.5 milyon Dolar değerinde yatırımları bulunduğunu kaydediyordu. "Eğer biz ticaretimizi artırmazsak, Türkiye bütübütün alacaklıların eline düşecek" diyerek kaygılarını belirten Tsanoff, yazısını şöyle sürdürüyordu: "Ayrıca, Makedonya ve Ermenistan Osmanlı'dan koparılsa, ABD'nin bu yörelerle ticareti muazzam artacaktır. Çünkü cahil Türkler ticaret yapmasını da bilmezler. Harput'daki ABD konsoloslu Norton, dikiş makinesini Türkiye'de tanıtmak konusunda bile ne büyük güçlük çekmişti." Bkz. Vladimir Audreieff Tsanoff, "Our Interests in Turkey", *Boston Evening*, Sept. 2, 1903, ABCFM Arşivi, Seri 16:5, Vol. 6, No: 134.

2. *American Interests in Turkey* (Rapor), ABCFM Arşivi, Seri 16:5, Vol. 6, No: 161-A.

3. a.k.

4. "Amerikan Çıkarları'nın Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan yüksek okulları açısından parasal ifadesi şöyle özetlenebilir:

Kuruluşun Adı (Kent)	Başlangıcından 1914'e Kadar Yapılan Yatırım (Dolar)	1914 Yılındaki Parasal Değeri (Dolar)
Syrian Protestant College (Beyrut)	2.800.000	900.000
Robert College (İstanbul)	3.070.000	1.140.000
Constantinople College for Women (İstanbul)	1.800.000	1.000.000
Euphrates College (Harput)	378.000	184.000
Central Turkey College (Antep)	280.000	116.000
St. Paul's Institute (Tarsus)	110.000	54.000
Anatolia College (Merzifon)	324.000	190.000
International College (İzmir)	395.000	185.000
Central Turkey College for Girls (Maraş)	210.000	95.000
TOPLAM	9.367.000	3.864.000

Kaynak: a.k.

5. Joseph K. Greene, *Leaving the Levant*, Boston, The Pilgrim Press, 1916, s. 108.

6. Fırat Koleji'nin (Ermenistan Koleji) kurucusu Mr. Wheeler, İngilizce öğrenmeye çalışan öğrenciyi okuldan atacağını kesin olarak açıklarken, çok değil yirmi yıl sonra, eğitim dilinin İngilizce olmasının şampiyonluğunu yapmış ve Harput'da İngilizce eğitim yapan bir yüksek okulun kurulmasını sağlamıştır. Bkz. James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, Boston, The Pilgrim Press, 1908, s. 186.

7. Keith Maurice Greenwood, *Robert College: The American Founders*, (Basılmamış Doktora Tezi), University Microfilm Inc., Ann Harbour, Michigan, 1966, s. 1-9.

8. a.k., s. 25-29; Greene, a.g.e., s. 203.

9. Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and The Near East*, Minneapolis University of Minnesota Press, 1971, s. 23. Okulun ikinci müdürü F. Washburn'a göre öğrenci sayısı ders yılı başında yalnızca üçtü. Bkz. George Washburn, *Fifty Years In Constantinople*, Boston, Houghton Mifflin, 1909, s. 17.

10. *Laying the Corner Stone of Robert College*, July 4, 1869, İstanbul, A.H. Boyacıyan Matbaası, 1869, s. 22.

11. Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, New York, Robert Carter and Brothers, 1878, ve Cyrus Hamlin, *My Life and Times*, Boston, Congregational Study School and Publishing Society, 1893, Washburn, a.g.e.

12. Grabill, a.g.e., s. 24.

13. *Robert College - Constantinople*, 1880, (Broşür), ABCFM Arşivi, Seri 16:5, Vol. 5, No: 35.

14. Washburn, a.g.e., s. 40-41.

15. a.k., s. 293.

16. a.k., s. 308.

17. *Robert College...* (yukarıda adı geçen broşür).

18. a.k.

19. a.k.

20. Washburn, a.g.e., s. 14-15.

21. Grabill, a.g.e., s. 24.

22. Bayard Dodge, *The American University of Beirut: An Introduction to Beirut and the University* (çoğaltma), Princeton University, 1952, s. 12.

23. a.k., s. 13 ve 21.

24. Stephen B.L. Penrose Jr., *That They May Have Life: The Story of the American University at Beirut, 1866-1941*, New York, The Trustees of the American University at Beirut, 1941, s. 33.

25. a.k., s. 30.

26. a.k., s. 41.
27. a.k., s. 76.
28. a.k., s. 76-77.
29. a.k., s. 128.
30. **Syrian Protestan College**, New York, Wm. C. Martin Printing House, 1896; Henry Harris Jessup, **Fifty Three Years In Syria**, New York, Fleming H. Revell Co., 1910, s. 298-306; Bayard Dodge, "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", **The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences**, Vol. 401, May 1972, s. 15-22.
31. Cyrus Hamlin, **Educational Institutions and English Literature for Turkey** (Rapor), 1857, ABCFM Arşivi, Seri: 16:7:1, Vol. 12, No: 269.
32. **Statements in Regard to Colleges in Unevangelized Lands**, 1864, s. 1.
33. "The Plan of College Organization", ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 5, No: 1.
34. Anglo-Saxon dünyasının "College" kavramı ile kıta Avrupası'nın yüksek okul ya da Osmanlı'nın "Ali Mektep" kavramları arasında tam bir uyum olmadığını belirtmek gerekir. Anglo-Saxon dünyasında üniversiteye öğrenci yetiştiren, orta öğretim kurumları üstündeki eğitim kademesine genellikle verilen ad olan "College" Bâb-ı Alî'de de çoğu kez bir "âli mektep" sayılmamıştır. Oysa aşağıda görüleceği gibi bu okulların bir kısmı, tıp, eczacılık, dişçilik, ticaret vb. bölümleriyle aslında birer yüksek okuldur. Öte yandan, bu okullara yasal dayanak sağlayan ve çeşitli ABD eyaletlerinin yetkili organlarının onaylanan kuruluş sözleşmeleri de bu okullara ABD "College"leri ile muadilat olanağı sağlıyordu. Bu yazıda, orta öğretim kademesinin üstündeki tüm okullar yüksek okul sayılmıştır.
35. Tillmann C. Trowbridge, **A Christian College In Central Turkey**, (Broşür), 15 Ağustos 1872, ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 3, No. 68.
36. Frank A. Stone, **Academia for Anatolia: A Study of the Rationale, Program and Impact of Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey: 1830-1980**, Manuscript, 1981, s. 158.
37. Frank A. Stone, **The Educational 'Awakening' Among the Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey, 1845-1915**, (çoğaltma): Middle East Studies Association: In 10-12 Kasım 1977 tarihinde yapılan onbirinci yıllık toplantısında düzenlenen panele sunulan bildiri, s. 3.
38. a.k., s. 8; Ayrıca, ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 1, No. 105.
39. Stone, **The Educational...**, s. 11.
40. a.k., s. 10-11.
41. a.k., s. 12'de, H. Uğuroğlu Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Gaziantep Kültür Derneği Yay., No: 57, 1971, s. 21'den aktarılıyor.
42. Stone, **The Educational...**, s. 12, Bâb-ı Alî bu okulun bir yüksek okul (Ali Mektep) olduğunu 1914 yılında kabul etmiştir.
43. ABCFM Arşivi, Seri 16:9:5, Vol. 3, No: 65.
44. **Thirteenth Annual Report of Central Turkey College, 1888-1889**, ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 5, No: 36.
45. **Seventeenth Annual Report of Central Turkey College**, ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 10, No: 45, (1895 yılında bu mezunların 16'sı ABD'de, 4'ü ise İngiltere'de bulunuyordu.)
46. ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 5, No: 5-6.
47. a.k.
48. a.k.
49. a.k.
50. ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 5, No: 65.
51. ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 5, No: 73.
52. ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 5, No: 7.
53. **The Report of the Sub-Committee On Missions in Turkey**, 1 Mart 1892, s. 9, ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 10, No: 27.
54. Stone, **Academia...**, s. 168-171.
55. a.k., s. 177

56. a.k., s. 179-180.
57. a.k., s. 177.
58. Thomas D. Christie'den N.G. Clark'a 10 Kasım 1880 tarihli mektup, **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:9:5, Vol. 7, No: 4.
59. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima 1, Cilt 4 (İkinci Basılış), 1942, s. 296.
60. Stone, **Academia...**, s. 199'da Thomas H. Norton, "Influence of an American College in Turkey", **The Missionary World**, 99(7), July 1903, s. 298'den aktarıyor.
61. Stone, **Academia...**, s. 187.
62. Yörede okul açan yalnızca Amerikalılar değildi. El Aziz'de (Elazığ) Fransızların ve Almanların da misyoner okulları vardı. Ayrıca Ermeni Gregoryan Kilisesi de okullar açmıştı ve bunların pek çoğu Fırat Koleji (Ermenistan Koleji) mezunlarının yönetimindeydi. Bkz. Stone, **Academia...**, s. 189.
63. Stone, **Academia...**, s. 188.
64. **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:5, Vol. 5, No: 65.
65. Stone, **Academia...**, s. 188.
66. a.k., s. 191.
67. **Euphrates College Harpoot, In Asia Minor**, (Broşür, tarihsiz), **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:5, Vol. 5, No: 49.
68. Stone, **Academia...**, s. 191.
69. a.k., s. 191.
70. **Facts About Armenia College** (Rapor), **ABCFM Arşivi**, Seri:16:5, Vol. 5, No: 47.
71. Stone, **Academia...**, s. 192.
72. **ABCFM Arşivi**, Seri:16:9:7, Vol. 6, No: 179.
73. **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:9:7, Vol. 10, No: 51. Hazırlık bölümü dışında.
74. **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:9:7, Vol. 10, No: 157 ve **Euphrates College and Students: Report for the Year 1898-1899**, **ABCFM Arşivi**, Seri:16:9:7, Vol. 11, No: 343.
75. **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:9:7, Vol. 10, No: 157.
76. **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:9:7, Vol. 10, No: 209.
77. Stone, **Academia...**, s. 193.
78. Greene, a.g.ö., s. 223.
79. a.k., s. 194.
80. a.k., s. 195.
81. a.k., s. 196.
82. Greene, a.g.ö., s. 221 ve Stone, **Academia...**, s. 196.
83. Stone, **Academia...**, s. 194-195.
84. Kemal Atatürk, **Nutuk**, (İkinci Cilt) İstanbul, Millî Eğitim Basımevi 1952, s. 626.
85. Stone, **Academia...**, s. 200; F.A. Stone, "The American Middle West in the Ottoman Middle East: Anatolia College, Turkey, 1889-1921", Pittsburg, Pennsylvania'da 27-29 Ekim 1980 tarihinde yapılan Duquesne University History Forum'a sunulan bildiri, (çöğaltma), s. 2-3.
86. Stone, **Academia...**, s. 200.
87. a.k., s. 201.
88. a.k., s. 201-202; Greene, a.g.ö., s. 215'te sözleşmenin onaylanma tarihi olarak 1886 yılını göster-mekteyse de, Stone'un bilgileri daha doğru görünmektedir.
89. Stone, **Academia...**, s. 201 ve 205.
90. Stone, "The American Middle...", s. 16.
91. **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:5, Vol. 7, No: 41.
92. Stone, **Academia...**, s. 202.
93. Stone, **Academia...**, s. 202.
94. "Marsovan Report", **ABCFM Arşivi**, Seri: 16:9:3, Vol. 10, No: 12.
95. a.k.

96. ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:3, Vol. 18, No: 20.
97. Türkçe derslerde şu konular işlenmektedir: Güldeste, Birinci Kıraat, Miftah, İnşa, Münşaat, Fezleke. Bkz. ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:3, Vol. 10, s. 32.
98. Stone, Academia..., s. 208.
99. a.k., s. 209.
100. a.k., s. 205 ve 206.
101. Stone, Academia..., s. 206.
102. a.k., s. 211.
103. a.k., s. 212.
104. a.k., s. 213.
105. a.k., s. 216.
106. a.k., s. 217.
107. "Mektep Değil Fesat Ocağı", Anadolu'da Yenigün, 28 Mart 1921.
108. Stone, Academia..., s. 217-218.
109. a.k., s. 218.
110. ABCFM Arşivi, Seri 16:9:5, Vol. 10, No: 51.
111. ABCFM Arşivi, Seri 16:9:5, Vol. 10, No: 69. Greene, a.g.e, s. 186-187.
112. ABCFM Arşivi, Seri 16:9:5, Vol. 10, No: 69.
113. Greene, a.g.e, s. 224-224; Stone, Academia..., s. 218-219.
114. Greene, a.g.e, s. 221; Stone, a.g.e., s. 227.
115. Stone, Academia..., s. 222.
116. Stone, Academia..., s. 220 vd.
117. Stone, Academia..., s. 223.
118. Stone, Academia..., s. 227.
119. Stone, Academia..., s. 229.
120. "Report of the School Year 1895-1896", ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:5, Vol. 10, No: 104.
121. St. Paul's Institute, Tarsus, Asia Minor 1897, (Broşür), ABCFM Arşivi, Seri: 16:5, Vol. 5, No: 77.
122. Stone, Academia..., s. 228.
123. a.k.
124. ABCFM Arşivi, Seri: 16:5, Vol. 5, No: 77.
125. Stone, Academia..., s. 234.
126. Stone, Academia..., s. 253-255.
127. a.k., s. 256.
128. a.k.
129. Greene, a.g.e, s. 225; Stone, Academia..., s. 258.
130. Stone, Academia..., s. 263-267.
131. Grabill, a.g.e., s. 25.
132. Act of Incorporation and Constitution and By-Laws of the American College for Girls at Constantinople In Turkey, Boston, Frank Wood, 1890.
133. Kolejin öğrenci sayısı 1892'de 137, 1893'de 147 ve 1895'te 161'dir. 1892 yılında okuyan öğrencilerin etnik/ulusal köken bakımından dağılımları da aşağıdaki gibidir: Ermeni: 51, Bulgar: 29, Rum: 22, İngiliz: 14, Amerikalı: 10, Yahudi: 6, Türk: 4, Fransız: 1. Bkz. ABCFM Arşivi, Seri: 16:9:3, Vol. 18, No: 27.
134. Greene, a.g.e., s. 189.
135. Mary Mills Patrick, A Bosphorus Adventure, California, Stanford University Press, 1934, s. 225.
136. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ankara, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, 1982, s. 161.
137. a.k., s. 159.

BİR KONUYA NASIL YAKLAŞMALI? (POLİTİKA BİLİMİ ARAŞTIRMALARI İÇİN KURAMSAL BİR DENEME)

Fadıl KOCAĞÖZ

"Platon'a göre, bir sorunu çözmek saçmadır; çünkü kişi ya neyi bulmaya çalıştığını bilmektedir ve dolayısıyla ortada bir sorun yoktur, ya da neyi bulmaya çalıştığını bilmemektedir ve dolayısıyla bir sonuca ulaşması beklenemez" ()*

Bu denememizde, Politika Bilimi çerçevesinde seçilecek bir araştırma konusuna, araştırmacının hangi ölçütler, değerler ve önermelerle yaklaşması gerektiği sorusuna yanıt aranacaktır. Amacımız, oldukça basit bir mantık izleyerek, bir araştırma konusunun Türkiye'li Sosyal Bilimci için en doğru biçimde nasıl ele alınabileceğini tartışmaktır. Bu amaç için çevresinde dolaşacağımız bir "yatay-hedef" konu seçtik: "Tek-parti rejimleri: Türkiye ve Tunus modelleri". Kuşkusuz başkaca "fiktif" konular da bulunabilirdi; seçtiğimizi, olası sorunları en geniş biçimde kucaklayan bir "araştırma nesnesi" olarak değerlendirdik.

Denememizin bir diğer amacı da, ülkemizde artık git gide daha fazla kurutulan bilim vadisine girecek genç kuşaklara "bilimsel düşünce'nin en yakın olasılıkla hangi anlamlara gelebileceğini konusunda kim ipuçları verebilmektir.

"Yapay konu"muz çevresindeki tartışmayı, "bilimsel araştırma nedir?" Sorusuyla başlatacağız:

"İLK ADIM"

"Bir araştırmacının en çetin bölümünü ilk aşaması oluşturur. Sonraki aşamalarda denli etkin yöntemler kullanılırsa kullanılsın, eğer ilk adım yanlış ya da yüzeysel nitelikteyse durumu düzeltmenin olanağı yoktur aslâ..." (1). Northrop'un "en çetin aşama" olarak nitelediği, bu her bilimsel araştırma için geçerli olan güçlük, Politika Bilimi alanında yapılacak bir araştırmada kendini daha fazla duyurmaktadır. Çünkü bu alanda, diğer sosyal bilim dallarında olduğu gibi, birbirleriyle yarışan birden çok kuram mevcuttur. Başka bir deyişle tüm sosyal bilim dallarında olduğu gibi, *Politika Bilimi'nde de birden çok kuram*

(*) K. Polanyi, *The Tacit Dimension*, (Örtük Boyut) London, 1967. s. 22

(ya da paradigma), doğa bilimlerine oranla daha belirgin bir biçimde aynı anda geçerlidir. (2). Dahası, Politika Bilimi alanında tek ve egemen bir kuram bulunmayışı bir kenara, geçerli kuramların sayısı birçok sosyal bilim dalındakilerden de fazladır. Bu nedenlerle, Politika Bilimi araştırmalarında "ilk adım" ın anlamı, kuramsal bir seçim yapmak, daha doğru bir deyişle, araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturacak önermeler sistemini *kurmaktır*.

Bu güçlüğün kolayca aşılabacağı düşünülebilir. Farklı, hatta çelişik önermeler içeren ve birbiriyle yarışan birden çok kuramın aynı bilim disiplini içerisinde varlığının tanınması yani, herbirinin bilimsel geçerliliğe sahip olduğunun kabul edilmesi, içlerinden birinin hiç tartışılmadan benimsenmesini haklı kılabılır. Ya da, aksi yönde yürütülecek bir mantıkla; bir kuramsal seçim yapmanın gerekli olmadığı, ele alınan konuyla ilgili tüm araştırmaların kabul edilebilir sonuçlarından yararlanmanın daha akılcı bir yol olduğu düşünülebilir. Her iki durumda da kuramsal sorunlarla ilgilenmek gereği kalmayacaktır. Ancak, her iki tutumun da küçümsenmeyecek sakıncaları vardır.

Bir kuramın hiç tartışılmadan, başka siyaset bilimcileri tarafından kullanıldığı için bilimsel geçerliliği varsayılarak benimsenmesi durumunda, araştırmacı, bu temel- görüşün ana öndeyilerinden kuşku duymayacağından, böyle bir başlangıç, en azından "yüzeysel bir ilk adım" olma tehlikesini taşıyacaktır. Öte yandan bu tutum, kuramlardan birine dogmatik bir biçimde bağlanıldığı, ya da sadece öznel değerler, bireysel eğilimler sonucu seçim yapıldığı izlenimini haklı olarak uyandıracaktır. Çünkü, Politika Bilimi alanındaki belli başlı kuramlar ideolojiden bağımsız değildir (3). Bu nedenle, seçimin *sadece* kuramın ideolojik içeriğine dayanmadığı açık gerekçelerle gösterilmelidir.

Kuramsal sorunları dışlayan ikinci tutum yani, bir önermeler sistemi kurmaksızın, farklı temel görüşlere dayanan araştırmaların ulaştığı sonuçlara açık tutarak çalışmanın kapsayıcı ve nesnel olmasını sağlama eğilimi ise, çalışmanın iç tutarlılığı yönünden sakıncalar taşıyacaktır. Çünkü, Politika Bilimi alanında deneme- yanılma yöntemini kullanmak olanaksız olduğundan, her çözümleyici çalışmanın ulaştığı sonuçlar ile başlangıçtaki ilk önermeleri arasındaki ilişki, "varsayımların doğrulanması" yönündedir; ve bu, bir ölçüde zorunludur da. Çünkü aksi durumda yani doğrulanmadığında, bilgi nesnesinin ne olduğu değil, "*ne olmadığı*" öğrenilmiş olur ki, bu da Politika Bilimi'nde büyük anlam taşımaz. Dolayısıyla, bir araştırmanın sonuçlarının benimsenmesi başlangıçta dayandığı "temel- görüş"ün de benimsendiği anlamına gelir. Sonuçların dayanağını oluşturan kavramların sistemli biçimde içeriklendiği "temel- görüş", ya da kuramlar ise birden çok ve genellikle de çelişik olduğuna göre, kendi önermeler sistemini kurmamış, sadece konusuyla ilgili diğer araştırmaların sonuçlarından yararlanmış bir çalışma, ya birbiriyle çelişkili sonuçların alt alta sıralanmasından ibaret kalacak ya da, çözümleyici değil betimleyici bir "derleme" olacaktır. Sonuç olarak, kuramsal sorunların bu yoldan dışlanması da çözümleyici bir araştırma için "yüzeysel bir başlangıç" tır.

GENEL OLARAK KURAMSAL SEÇİM SORUNU

Türkiye ve Tunus'un da içinde yer aldığı Akdeniz toplumlarının siyasal ve sosyal yapılarının incelenmesinde, beş farklı kuramsal çerçevenin geçerli olduğu kabul edilmektedir:

- 1- Modernleşme ya da, Gelişme Kuramı
- 2- Bağımlılık Kuramı
- 3- Üretim Biçimi Paradigması (ya da, Marksist Kuram)
- 4- Parçalı Toplum Paradigması
- 5- Merkez- Çevre Paradigması (4).

Bunlara türev modeller ve herbiri içerisinde farklı yaklaşımlar eklenebilir: Modernleşme Kuramı'nda "normatif yaklaşım", "yapısal- işlevsel yaklaşım", "davranış araştırması" ayırdedilmektedir (5). Marksist Kuram'da Neo- Marksizm, klasik görüşten ayrılmıştır. Parçalı Toplum Paradigmasında ise, Neo- Patrimonyalizm kavramının yeni bir türev oluşturduğu öne sürülmektedir (6). Ancak, ele alınan konu üzerindeki farklı kuram ya da modellerin sayısı ne olursa olsun, önemli olan seçimin nasıl yapılacağıdır. Bu konuda akla gelen ilk yöntem *kuramları somut olgular karşısında sınamaktır*. Böylece, olgusal gerçeklikle en çok uyuşan *doğru kuram* bulunacaktır. Ancak, böyle bir yöntem, asıl araştırmaya geçmeden önce eldeki kuram sayısı kadar araştırma yapmak gibi bir olanaksızlığı gerektirmesinden öte, geçersizdir de. Çünkü bu kuramları, somut olgular karşısında sınayıp kimilerini çürütmek olanaksızdır. Bu olanaksızlığın epistemolojik (Bilgi kuramı ve bilim Felsefesi'ne ilişkin) nedenlerine ileride "paradigma" kavramını açıklarken döneceğiz. Şimdilik daha yüzeysel bir kanıtla yetiniyoruz: Aynı anda geçerli olan farklı kuramlar, eğer somut olgular karşısında çürütülebilseydi, Politika bilimi çoktan "tek ve egemen" bir kurama kavuşmuş olurdu.. Dolayısıyla, aynı disiplin içerisinde ya da aynı konuda birden çok kuramın varlığının tanınması, herbirini oluşturan soyut önermeler sistemi ile "somut olgular" arasında bir uyumsuzluk *bulunmadığının* kabul edilmesini gerektirir. Bu kabul edilince, *kuramları olgular karşısında sınamak, bir kuramın soyut kavramları karşısına bir diğer kuramın kavramlarını koymaktan başka birşey değil*; sonuç olarak kuramsal bir seçim için boş bir girişimdir. Yine de bir örnek vermek gerekirse: Modernleşme Kuramı'nın klasik biçimi açısından, "gelişmekte olan" ülkelerin siyasal sistemlerinde, tek- parti içerisindeki klikleşmeler gelecekteki modern çoğulcu sistemin habercisidir (7). Parçalı- Toplum Paradigmasına göre ise bu klikleşmeler, parçalı (segmentaire) toplumsal yapıdaki önderlik savaşmalarının, yeni "batılı" ideolojik kılıflar altında devam etmesinden ibarettir; modernleşme ya da çoğulculuğa doğru bir gelişim sözkonusu değildir (8). Her iki önerme de, görgül bulgularla desteklenip kanıtlanabilmektedir. Kısacası, *her iki farklı kuram, kendi olgusunu yaratmıştır*. Klikleşme olgusu konusunda bu iki kuramı "somutluk" karşısında sınamak, "çoğulculuk başlangıcı" kavramı karşısına, "parçalı yapının sürmesi" kavramını koymaktan başka bir anlam taşımayacaktır; ya da tersi ... (9).

Sonuç olarak, kuramları olgular karşısında sınayıp, aralarında gerçeği ortaya çıkarmadaki üstünlüklerine göre bir seçim yapılamayacaksa, çalışmamızı yönlendirecek kuramsal çerçeveyi kurabilmek için daha elverişli ölçütler aramamız gerekecektir. Bu ölçütlerin, kuramların sistemleştirdiği kavram ve önermelerle somut olgular arasındaki ilişkide değil, kuramların temellerinde yatan *epistemolojik tutumlarda ve içerdikleri değerlerde* bulunduğunu düşünüyoruz.

KURAMLARIN TEMELLERİ VE POLİTİKA BİLİMİNİN BAĞIMSIZLIĞI SORUNU

Konumuzu ilgilendiren kuram ve temel- görüşlerde üç düzey ayırdedebiliriz:

- 1- Epistemoloji düzeyi
- 2- Değerler düzeyi
- 3- Önermeler düzeyi (kuramın kendisi)

İlk iki düzey, üçüncü düzeyi yani kuramın önermelerini çeşitli biçimlerde etkileyip belirler. Ancak, bu düzeylerde, kuramsal düzeyde seçim yapmayı olanaksızlaştıran, yurakarıda değindiğimiz engeller yoktur. Olgularla çürütülemeyen kuramsal önermeler, dayandıkları epistemolojik tutuma, içerdikleri değerlere bakılarak karşılaştırılabilir. Başka deyişle, kuramsal önermeler düzeyinde bulunamayan ölçüt bu iki düzeyde bulunabilir. Çünkü bu düzeylerde, çok sayıdaki kuramlar az sayıda kategorilere indirgenebilir. Örne-

ğin epistemoloji düzeyinde iki ana kategori: Pozitivist bilgi anlayışı ve oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip "pozitivist - olmayan" anlayışlar (Kuramcılık) ayırdedilebilir (10). Bu iki anlayış, belirledikleri kuram ve temel görüşlerden bağımsız olarak ele alınabilir ve kendi aralarında tartışılarak, birinden biri epistemolojik gerçeklerle benimsenebilir. Bu seçim yapıldıktan sonra, benimsenen bilgi anlayışına uymayan kuramların kavramları ve önermeleri bir kenara bırakılacaktır. Değerler düzeyinde ise, böylesine bir seçim yapılamaz fakat, bu düzeyde hangi kuramın hangi ideolojik değerleri içerdiğini görmek, hangi epistemolojik tutumu benimsediğini görmekten daha kolaydır. Bu nedenle, belirli bir değerler kategorisinin en azından *neden benimsenmediğini* nesnel ölçülere getirmek olasıdır. Böyle bir seçimle de, çalışmamızı yönlendirecek ikinci adım atılmış olacaktır.

Ancak, burada yapmayı düşündüğümüz gibi bir model kurmak için, işe epistemolojik ve ideolojik katmanlardan başlamaya gerek olmadığı; bağımsızlığını belirli ölçülerde de olsa kazanmış bir çalışma alanı olan Politika Bilimi'nde, bağımsızlaşmanın bir sonucu olarak sözkonusu sorunların da çözülmüş sayılabileceği düşünülebilir. bu nedenle, öncelikle Politika Bilimi'nin bağımsızlığı konusunu ele almak gerekmektedir.

POLİTİKA BİLİMİ'NİN "BAĞIMSIZLIĞI" SORUNU

İkinci Dünya Savaşı ertesinde belirli konular Sosyoloji, Hukuk, v.b. alanlardan çıkartılıp Politika Bilimi'nin sınırları içine alınarak disipline "siyasal iktidar" olgusu çevresinde bir kişilik kazandırılmış, ampirik yöntemlerin artan biçimde kullanılması ile de alan "bilimselleştirilmiştir". Öte yandan "olması gereken"e değil, "olan" ın açıklanmasına yönelen bir anlayışla Siyaset Felsefesinin etkisinden kurtarılma istenmiştir. "Siyasal olgular"ı, bağımsız bir disiplin sayesinde diğer toplumsal olgulardan ayırdederek, bunların pozitif bilgisine ulaşılabileceği; Siyaset Felsefesinden soyutlanarak da, bu bilginin "nesnelleşeceği" düşünülmüştür. Başka bir deyişle, bağımsız bir "bilimsel" disiplin kurulunca hem epistemoloji, hem de değerler alanındaki açmazların çözüleceği umulmuştur. Politika Bilimi'nin kuruluşu döneminde büyük yararlar sağlayan, "iktidar" olgusuna yeni boyutlar getiren bu anlayışın yeniden gözden geçirilmesinde bugün için artık sakınca yoktur. Çünkü, herşeyden önce, Politika Bilimi'nin bağımsız bir disiplin olduğunu kabul etmek, ona bu bağımsızlığı kazandırmış olan bilim anlayışını tümüyle benimsemek anlamına gelmemektedir. Nitekim, örnekse Neo- Marksist akım, "yerleşik" Politika Bilimi'nin (11a) yöntem ve kavramlarını kullanmaksızın bir "kapitalist devlet kuramı" kurmuştur (11b).

Bunun ötesinde, Politika Bilimi'nin bağımsız bir Sosyal Bilim durumuna gelmesi, epistemoloji ve ideoloji düzeyindeki sorunlarını kendiliğinden çözememiştir. Epistemoloji düzeyinde, siyasal olguların "pozitif" bilgisine ulaşmak için görgül saptamalardan tümevarım yoluyla genel, nesnel, bilimsel "tek" bir Politika Bilimi Kuramı'na ulaşma çabası, kısaca, doğa bilimlerinin geleneksel yöntemini Politika Bilimi'ne uygulama isteği, C.W. Mills'in deyişiyle, "soyutlanmış deneyimcilik"le sonuçlanmıştır (12).

Bağımsız bir disiplin ve buna özgü yöntemlerle siyasal olguları Siyaset Felsefesi'nden kaynaklanan değerlerden arınmış olarak incelemek savı ise daha köklü bir yanlışlığın ifadesidir. Çünkü bilimsel bilginin değerler karşısındaki durumu, bilginin elde edilme yönteminde değil, bilgi öznesi ile bilgi nesnesinin *karşılıklı konumlarında* belirir; dolayısıyla, felsefi yöntemin yerine "bilimsel yöntem"i koymak, "olması gereken"e değil "olan"a yönelmek bilginin değerler karşısındaki durumunu değiştirmez. Sosyal Bilimler'de bilgi öznesi ile bilgi nesnesi Doğa Bilimlerinde olduğu gibi birbirinden bağımsız değil *aynı bölümdedir*. E.H. Carr'ın deyişiyle: "Toplum Bilimlerinde insan bir başka türün bağımsız gözlemcilerince değil, öteki insanlarca incelenmektedir" (13). Bunun sonucu olarak inceleyen incelediğini etkilediği gibi incelenen de inceleyeni etkilemekte, özne ve nesne

karşılıklı olarak birbirini *belirleyebilmektedir*. Yine Carr'ın deyişle, "Bir siyaset bilimcisi tarihi gözlemlere dayanarak tiranlığın kısa ömürlü olduğunu savunursa, tiranın düşüşüne katkıda bulunabilir" (14). Bilgi öznesinin bilgi nesnesini bu etkileme olanağına karşılık, J. Piaget'nin belirttiği gibi: "... sosyal bilimci, doğumundan başlayarak kesintisiz biçimde araştırmasının konusu tarafından biçimlenmektedir" (15). Sosyal Bilimler alanında, olgu ile araştırmacı arasındaki bu karşılıklı etkileşimin belirli bir "bilimsel yöntem" ile ortadan kaldırılması ve böylece, bilim adamının incelediği konu karşısında bağımsızlık ve tarafsızlığı sağlanarak, bilginin değerlerden arındırılması olanaksızdır.

Sonuç olarak, Politika Bilimi'nin bağımsız bir bilim dalı olduğunun kabul edilmesi, Politika Bilimi kuramlarının epistemolojik ve ideolojik sorunlarının ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Başka deyişle, disiplinin kuruluş dönemine egemen olan bağımsızlık kaygısı artık işlevini yitirmiştir. Dolayısıyla, bağımsız bir alan olduğu bizce de kuşku götürmeyen bu dalda kurulacak bir model için epistemoloji ve ideoloji katmanlarına inmek, bağımsızlığın reddi anlamına gelmeyecektir.

EPİSTEMOLOJİ DÜZEYİ

Sosyal Bilimler alanında iki bilgi anlayışı ayırdedilebileceğini belirtmiştik: *Pozitivizm ve Kuramcı epistemolojiler*. Her iki kategorinin önce, özet olarak, Genel Epistemoloji problemi içerisindeki yerini, sonra Sosyal Bilimler ve Politika Bilimi kuramlarına nasıl yansıdıklarını ele alacağız.

GENEL OLARAK POZİTİVİZM

Epistemoloji problemi çerçevesinde kalan yönüyle bir felsefe akımı olarak Pozitivizm'in, D. Hume ile başladığı kabul edilir. Akım, yüzyılımızın başında Neo- Pozitivizm adı altında canlanmış. Mantıkçı Pozitivizm (ya da mantıkçı ampirizm) olarak da adlandırılan bu bilgi anlayışı, "Vienna Çevresi" diye bilinen M. Schlik, R. Carnap, O. Neurath gibi filozofların çalışmalarını ifade eder. Ancak Mantıkçı Pozitivizm, daha geniş kapsamlı bir felsefe akımı olarak yalnızca "Vienna Çevresi"ni değil İsveç'te Uppsala okulu, Berlin'de H. Reichenbach ve C.G.Hempel, İngiltere'de B. Russell ve özellikle L. Wittgenstein, A.B.D.'nde pragmatizm ve işlemselcilik okulları, en önemlisi, akımın babası sayılabilecek olan E. Mach'ın epistemolojik tutumlarını kapsamaktadır (16).

Mantıkçı Pozitivizm (ya da mantıkçı ampirizm) in temel amacı "Bilim" i felsefi spekülasyondan kurturmaktır. Bilimsel olanı spekülasyon olandan ayıran "bilimsel deneydir". Çünkü deneyden yararlanan ve gelişen felsefi spekülasyon değil, bilimdir. Pozitivizm bu noktadan hareketle bilimselliğin ölçütü olarak "doğrulanabilirlik ilkesi" ni ortaya atmıştır. İlkeye göre, bir önermenin doğru olup olmadığı, o önermenin ilişkin olduğu (ve öngördüğü) duyumların ortaya çıkıp çıkmadığına bağlıdır. Bir önerme duyumlara ilişkin değilse, o önermenin doğru olup olmadığı bilinemez. Metafizik önermeler duyumlara ilişkin değil; ampirik önermeler duyumlara ilişkindir. O halde, bir önerme ampirik değilse doğruluğu belirlenemez nitelikte yani, metafiziktir; bu da "anlamsız" olması demektir. "Anlamlı" önermeler ise, ya doğrudan doğruya deneylere tekabül eder ya da, deneylere tekabül eden yalın fikirlere ayrıştırılabilir. Kısacası Pozitivizm'e göre, tüm bilimsel kuramların gözlemlenebilir nesnelere dayanması gerekir. ancak, "gözlemlenebilir olan" nedir? Başka deyişle, kuramlardan bağımsız bir "gözlem dili " var mıdır? İşte bu soruda pozitivistler hayli zorlanmış ve değişik yanıtlar vermişlerdir: Carnap, tüm kavramları temel- deneyler dediği şeylere dayandırmış, temel- deneyi de, belirli bir anda tüm duyulardan toplanan duyumların tümü olarak tanımlamıştır. Neurath ise, bilimin duyum gibi bir öznel temeli olamayacağını

çağını, gözlemlenebilir olan fakat öznel olmayanın bulunması gerektiğini savunmuştur. Bu "öznel arası" gözlemlenebilirlik ise çoğu insanın yine "gördüğüne inandığı" şeylerdir. Herşeye karşın, "gözlemlenebilirin" yani bağımsız gözlem dilinin ne olduğu konusundaki bu farklı tutamlar Pozitivizm'in temel inaçlarını sarsamamıştır. Bu inaçlar 1929 yılında açıklanan "Bilimsel Dünya Görüşü: Viyana Çevresi" başlıklı programda şu biçimde dile getirilmiştir:

"Amacımız, tek bir bilimin yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ve psikoloji, doğa bilimleri ve edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır. (benimsenen yöntem)... bilimi metafizik sorunlardan, anlamsız önermelerden arındırmak ve aynı zamanda, doğrudan gözlenebilir içeriklerini yani, 'verilmiş olanı' göstermek yoluyla ampirik bilimin anlamını, kavramlarını ve önermelerini açıklığa kavuşturmak" (17).

Bilim Felsefesi içerisindeki yerini özetlemeye çalıştığımız Pozitivizm'in bugün için tutarlı bir görüş olarak varlığını sürdürdüğü söylenemez. Herşeyden önce, akımın birçok temsilcisi en önemli savlarında çözümsüzlüklere düşmüş, ana ilkeleri terketmek zorunda kalmıştır. Örnekte Pozitivizm'in canalcı noktasını oluşturan "doğrulanabilirlik ilkesi" ya yumuşatılmış, ya da ilkeden tamamen vazgeçilmiştir. Çünkü, "anamlı bir önermenin kesin olarak doğrulanabilmesi gerekir" biçiminde ifade edilen bu ilkeye uygun olan önermelerin dahi, her zaman doğrulanmayacağı düşünülebilir. Şöyle ki: "Bütün cisimler Newton'un yerçekimi yasasına bağlıdır" türünden bir önerme, doğrulanabilirlik ilkesine uygun, gözleme dayanan anlamlı bir önerme olarak görünse de, evrenin sonsuza kadar varolacağını yine Pozitivizm varsaydığına göre, bütün cisimlerin bu yasaya bağlı kalıp kalmadıklarını araştırmak olanaksızdır. Bu durumda, gözleme dayanan anlamlı önermeleri ve bilimsel kuramları da metafizik önermeler gibi anlamsız saymak gerekecektir. Doğrulanabilir önermeleri böylesi bir anlamsızlaşmadan kurtarmak için kimi pozitivistler, ilkenin daha esnek bir tanımına başvurmuştur. İlkenin yumuşatılması, deneye dayalı önermeler için söz konusu tehlikeyi ortadan kaldırmış fakat, bu kez "tüm metafiziğin" anlamsız olduğunu öne sürmek olanaksızlaşmıştır. Çünkü, felsefi spekülasyonlar da belirli ölçüde duymalara ve gözleme dayanmaktadır. Bu açmaz karşısında pozitivistlerin büyük bölümü doğrulanabilirlik ilkesinin kesin tanımını aramaktan vazgeçmiştir (18).

"Doğrulanabilirlik ilkesi"ne asıl köklü eleştiri Pozitivizm'in dışından, K. Popper'dan gelmiştir (19). Popper ilkeyi adeta tersine çevirmiştir. Ona göre, bir kuramın doğruluğunun ölçüsü ampirik yönden ne ölçüde desteklendiğinde değil, hangi ampirik bulgu karşısında "yanlışlanabileceği"nin önceden bilinip bilinmemesindedir. Popper bu sonuca çağının üç büyük kuramı; Marx'ın tarih kuramı, Freud'un Psikanaliz'i ve Adler'in Bireysel Psikoloji'sinin somut olgu karşısındaki tutumlarını izleyerek ulaşmıştır. Popper'a göre bu kuramlar kendilerine uygun ampirik destek bulmakta hiç bir güçlük çekmemekte, her yeni olguyu temel önermelerini doğrulayan bir kanıt biçimine sokuvermektedir. Bu durum, doğrulanabilirlik ilkesinin bilimselliğin ölçütü olamayacağını göstermektedir. 1919 yılında yapılan ve Einstein'ın görelilik kuramını doğrulayan bir deney (ölçüm) Popper'ı derinden etkilemiştir (20). Popper'a göre, burada önemli olan kuramın ölçüm tarafından doğrulanmış oluşu değil; ölçümün, kuramın öngördüğü doğrultuda sonuçlanmaması durumunda kuramın terkedileceğinin yani, yanlışlanmış olacağının önceden bilinmesidir. Oysa Marx, Freud ve Adler'in kuramları hangi koşullar altında, hangi olgular karşısında yanlışlanmış sayılacaklarını önceden bildirmemekte, bu olasılıkları içermemektedir. *Yanlışlanması olanaksız bir düşüncenin ise, doğruluğunun ispatı olanaksızdır.* Böylece Popper, doğrulanabilirlik ilkesinin yerine, "yanlışlanabilirlik ilkesini" koyarak Pozitivizm ve ampirizme önemli bir darbe indirmiştir. Ancak, doğrulanabilirlik ilkesini kesin biçimde yıkan T.S.

Kuhn'dur. T.S.Kuhn'nun bilgi tarihine ilişkin görüşleri aynı zamanda Popper'cı düşünceye de yönelik köklü bir eleştiridir. İleride, Kuramcı bilgi anlayışını açıklarken ayrıntılı biçimde ele alacağımız bu yaklaşım, bilimsel kuramların her zaman yanlışlanabileceğini, başka deyişle bir bilimsel kurama uymayan ampirik verilerin hemen her zaman bulunduğunu göstermiştir. Bu, Popper'ın "yanlışlanabilir kuramın doğru kuram" olduğu biçimindeki ilkesini de yıkmıştır. Kısaca, Popper ampirik desteğin bilimselliğin göstergesi olmadığını göstererek Pozitivizm'in ayağını nasıl yerden kesmişse, Kuhn da, kuramların her zaman doğrulanabilirliği gibi her zaman da yanlışlandığını, yanlışlanabilirliğin de normal bir durum olduğunu; bu nedenle doğruluğun göstergesi olamayacağını göstererek Popper'ın ayaklarını yerden kesmiştir.

Böylece, kuramlardan bağımsız bir gözlem dili bulunmadığına göre, *hangi kuramın kabul edilmesi gerektiği sorusu* ne Pozitivizm'in doğrulanabilirlik ilkesi ne de Popper'ın yöntembilimi ile bağdaşmayan bir biçimde yeniden sorulacaktır: *Yanlışlanan kuramlar içinde hangisi ya da hangileri doğru olarak kabul edilmelidir?* Tüm kuramlar doğrulanabilir oldukları kadar yanlışlanabilir de olduklarına göre, kuramın doğruluğunun ölçütü nedir? (21).

Gerek Pozitivizm gerekse Popper'cı düşüncenin ulaştığı bu nokta, bir anlamda çağdaş epistemolojinin gelişim çizgisini göstermektedir. Bu gelişimin Sosyal Bilimler'deki yansımaları belirledikten sonra, Pozitivizm ve Popper'cı düşünceye alternatif olan Kuramcı anlayışları ele alacağız.

POZİTİVİZM VE POLİTİKA BİLİMİ

Pozitivizm, epistemolojik temellerini Locke, Berkeley özellikle de Hume'da bulurken, Sosyal Bilimler alanındaki "ölkücü" temellerini Fransız Ansiklopedist'lerinde, Saint-Simon'da ve nihayet sistemli bir biçimde A.Comte'da bulmuştur. Comte'un pozitivizmi en yalın biçimiyle; Sosyal Bilimlere Doğa Bilimleri kadar (Doğa Bilimlerinde bulunduğu inandığı kesinlikte) geçerlik kazandırmaktır. Bu anafikir, günümüze kadar pozitivist sosyal bilicilerde ve pozitivist sosyal bilim kuramlarında sürmüştür. Ancak, Comte'dan bugüne, Pozitivizm'in Sosyal Bilimlere etkisinin izlediği yol oldukça karmaşıktır. Çünkü, her şeyden önce Comte'un düşüncesindeki pozitivizm, hem bir bilgi anlayışı hem de bir toplum tasarımıdır. Ona göre insan aklı gerçeğe yönelen ve kaçınılmaz biçimde pozitifleşen bir gelişme çizgisine sahiptir. Bu gelişme içerisinde ise toplum, "teolojik hal"den, "metafizik hal" yoluyla çıkacak ve son aşama olan "pozitif hal" e ulaşacaktır. Kısacası Comte'un pozitivizmi, hem kaçınılmaz biçimde doğru bilgiye yönelen insan aklının izlediği tek yol, hem de bilim dışı boş inançların egemen olmadığı, son ve mükemmel bir toplum tipidir. Pozitivizm'in içerdiği, çıkış noktasından günümüze ulaşan bu iki anlam Sosyal Bilimleri de çeşitli biçimlerde etkilemiştir. Bir bilgi anlayışı anlamındaki pozitivizm, Sosyal Bilimleri "doğrudan" etkilerken, pozitivistin "toplum biçimi" tasarlayan anlamı ise bir pozitivist kültüre yol açarak toplum tasarımlarını "dolaylı" olarak etkilemiştir. Açık bir deyişle, Sosyal Bilim kuramlarının bir bölümünde pozitivist bilgi anlayışı geleneği açıkça sürdürülürken, kimi önemli kuramlar, pozitivist benimsedikleri halde, sonradan, söz konusu ettiğimiz "dolaylı etki" sonucu pozitivist biçimde yorumlanarak dönüştürülmüştür. Örnekte çağdaş Modernleşme Kuramı bir yandan Durkheim'ın pozitivizmi ve Mantıkçı Ampirizm'in Davranışçı yaklaşımından doğrudan doğruya etkilenirken, diğer yandan, aslında farklı bir anlayışa dayanan M. Weber'in "anlayıcı sosyoloji"sini de pozitivist ve davranışçı biçimde yorumlayabilmiştir. Benzer bir doğrultuda fakat kuşkusuz çok farklı yönlerden Marksist kuram da kökeninde pozitivist olmayan bir bilgi anlayışıyla doğruluğu halde, "ekonomizm" olarak adlandırılan pozitivist yorumun yaygın egemenliğine sokulabilmiştir. Poziti-

vist kültürün dolaylı etkisinin özel bir biçimi ise sonradan batılılaşan toplumlardaki sosyal düşünce ve sosyal bilim anlayışı üzerinedir. Bu etki, Batı kökenli kuramların içerdikleri değerlerin de nesnel gerçeklermişcesine benimsenmesi sonucunu doğuran "yansıma" etkisidir. "Doğrudan" ve "dolaylı" etkileri daha yakından ele alırken, "yansıma" etkisini de dolaylı etkinin özel bir biçimi olarak açıklayacağız.

DOĞRUDAN ETKİLER

Pozitivizm'in Sosyal Bilimler, bu arada Politika Bilimi'ne doğrudan etkisinin, "Sosyal Bilimler'i Doğa Bilimleri'nin yöntemleriyle, Doğa Bilimleri'nin kesinliğine ulaştırma ülküsü" olarak özetlenebileceğini belirtmiştik. Bu ülkü, Comte geleneğini sürdüren Durkheim ve takipçilerinde açıkça bulunduğu gibi, Mantıkçı Ampirizm akımının etkisindeki politika bilimcileri tarafından da Davranışçılık'tan beklenen amaç olarak benimsenmiştir. Durkheim'a göre:

"Toplum Bilim'in istediği, fizikçilerin, kimyacıların, fizyolojistlerin, kendi bilimsel alanlarının ortaya konulmamış bilgisine girerken içinde bulundukları ruhsal duruma, toplum bilimcinin de kendisini sokmasıdır... Bunun için toplum bilimin de öbür bilimlerin eriştiği düşünsel olgunluğa erişmesi gerekir" (22).

Sosyal Bilimler'in Doğa Bilimleri kesinliğine henüz erişmediği, aralarında bir derece farkı olduğunu savunan bu anlayış, Mantıkçı Ampirizm tarafından, "yerleşmiş olmayan" ve "yerleşmiş" bilimler ayrımı biçiminde ifade edilmektedir (23). Ayrımın ortadan kalkması için pozitivistlerin önerdikleri çözüm: "Yerleşmiş olmayan dallardaki bilim adamlarının kullandıkları bütün kavramların gözlemlenebilir verilere dayandırılmasını güvence altına alacak şekilde davranmaları..."dır (24). Gözlemlenebilir veriler ise başkalarının davranışları olduğuna göre, Mantıkçı Ampirizm "Davranışçılık" akımının sosyal bilimlerdeki felsefi temelini oluşturmuş olmaktadır (25).

Gerek Durkheim ekolü, gerekse davranışçılığın dayandığı pozitivist gelenek günümüzde Sosyal Bilimler'in bir çok alanını kapsayacak tek bir ortak yöntem biçimine sokulmak istenmektedir. P. Lazarsfeld, R. Boudon gibi yöntemciler, doğrulanabilirlik ilkesinin bilim anlayışı içerisinde önemini yitirdiğini gözardı ederek, Sosyal Bilimler'de de "kuram"ı, sadece doğrulanabilir önermelerin oluşturduğu bir sistem olarak tanımlamakta ve tek tek gözlemlerden yola çıkarak genellemelerle kuramlara ulaşmanın yani, pozitivist tümevarımın (26) Sosyal Bilimler'de tek geçerli yöntem olduğunu savunmaktadır (27). Bundaki amaçlarını, Mantıkçı Pozitivizm'in bilimi metafizikten arındırma ideale benzer bir biçimde, Sosyal Bilimler'i "izm"lerden arındırmak olarak belirleyen bu yöntemciler, bir yandan da, yine Mantıkçı Ampirizm'in paralelinde, kuramlardan bağımsız bir sosyolojik gözlem dilini kurmak çabasıdadır.

Günümüzde Politika Bilimi de bu doğrudan etkilerin egemenliğinden henüz kendisini kurtarabilmiş değildir.

DOLAYLI ETKİLER

Comte sonrası pozitivist gelişmelerin bir başka yönü, kendileri pozitivist bilgi anlayışını benimsememiş olan kimi büyük düşünürlerin ortaya koydukları çığır açan kuramların, pozitivist yorumlara konu edilmesi ile belirmiştir. Bu tür yorumlara yol açan başlıca etkenlerden biri, pozitivizmin yalnızca bir bilgi ve bilim anlayışı değil, aynı zamanda bir "pozitivist kültür" oluşturmasıdır. Bu kültürün temelinde, Comte'çu düşüncenin çıkış noktasındaki "pozitif hâl" olarak ifade edilmiş toplum biçimi tasarımı yatmaktadır. Kuşkusuz Comte sonrasında toplum tiplerini ayırtetmede kullanılan ölçütler değişmiş, dolayısıyla

"pozitif hâl" tasarımı terk edilmiştir. Ancak, toplumlar için Comte öncesinde varolmayan bir "nihai aşama" düşüncesi farklı kuramlara her zaman yerleşmiştir. Örnekte Durkheim, Comte'un zihinsel gelişme ölçütü yerine, "dayanışma biçimleri" ölçütünü koyarak üç hâl ayırımına karşılık, "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" ya dayalı toplum tiplerini ayırt etmiştir. Spencer ise "karmaşıklık ölçütü"nü kullanarak, "militan toplum" ve "sanayi toplumu" ayırımı yapmıştır. M. Weber'de ölçüt; "siyasal meşruluk" biçimi toplum tipleri ise, "geleneksel" (Patriarkal, Patrimonyal, Feodal, Monarşik) toplumlar, "karizmatik otoriteye dayalı toplumlar" ve "rasyonel- hukuki toplumlar" biçimindedir. "Üretim biçimi" ölçütü ise, Marksizm'in "komünal, köleci, feodal, kapitalist, komünist toplum" tiplerinin ayrıdır. Çağdaş Modernleşme Kuramı ise, tek bir kavramsal ölçüt yerine, belirli bir toplumdaki, okuma-yazma oranından, kullanılan telefon sayısına uzanan çok sayıda ölçüt kullanarak, "geleneksel", "gelişmekte olan" ve "modern" toplum tiplerini aşamalar olarak ayırt etmektedir. Ancak, Modernleşme kuramının kullandığı ölçütlerin sonuç olarak, "sanayileşme" temeline indirgenebileceğini unutmamak gerekir. Saydığımız tüm bu ayırmalarda ortak olan nokta, değişik ölçülerde de olsa, toplumlar için bir "nihai aşama", ya da "örnek toplum" idealine yer vermeleridir. Bu konuda uzunca bir parantez açmamız gerek: Gerçi Weber'in "ideal tip" kavramını ortaya atıp geliştirmesinden sonra, gerek önceki aşamalar gerekse nihai aşama olarak toplum tiplerinin "saf" bir biçimde varolamayacağı, birden çok ideal tipin özelliklerini birarada yaşadığı kabul edilmektedir. Bu anlayışın Neo-Marksizm'deki etkisi ise, farklı üretim-biçimlerini "birlikte varoluşlarıyla" ele alan "toplumsal formasyon" (toplumsal kuruluş) kavramının klasik kurama katılması olmuştur. Öte yandan, toplumsal araştırmalar, gitgide toplum tipleri çizmekten çok, belirli tiplere "geçiş süreçleri" üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gelgelelim, sözkonusu gelişmeler belli başlı kuramlarda "son aşama" anatemasının terk edildiği anlamına gelmemektedir. Bu anatemayı "gelişmiş" toplumlara yönelik araştırmalardan çok, "az gelişmiş" ya da "gelişmekte olan" lara yönelik araştırmalarda gözlemek daha kolaydır. Bu araştırmalar, çok farklı kuramlara dayansalar bile, hemen daima, daha üst aşamadaki bir modele "göre" örgütlenmiş kavramlarla yürütülmekte ve incelenen toplumun o kuramın öngördüğü gelişme ya da ilerleme biçiminin hangi aşamasında olduğu saptanmaktadır. İşte bu "teknolojik" diyebileceğimiz tutum, kanımızca pozitivist kültürün sosyal bilim kuramları üzerindeki dolaylı etkisinin ürünüdür. Gerçekten de, bu etkiyi toplumla belirli aşamalara bölmek geleğinin yanı sıra (28), farklı "son aşama" tasarımlarının içinde de kolayca bulmak mümkündür. Gerek "modern toplum", gerek "rasyonel-hukuki toplum", gerekse "komünist toplum" tasarımları belirli ölçülerde Comte'un "pozitif hâl"ini içermektedir. Tüm farklılıklarına karşın bu toplum tiplerinin herşeyden önce toplum, doğa ve insan konusunda gerekirci bir dünyacılık (secularisme) temeline dayandığını unutmamak gerekir. Bu konuya değerler düzeyini ele aldığımızda tekrar döneceğiz. Şimdi, pozitivistin büyük kuramlar üzerindeki dolaylı etkisini iki örnekte görelim. Örneklerden birincisi Weber Sosyolojisi, diğeri Marksist Kuram.

Weber, Sombart ile birlikte, sosyal bilgilerle doğal bilgiler arasında bir nitelik farkı olduğunu, ikisinin aynı yöntemle işlenemeyeceğini, sosyal bilgide "anlama" (verstehen) gerektiğini yüzyılın başlarında öne sürmüş ve sosyal bilgilere uygun farklı bir yöntemin geliştirilmesi için çalışmıştır. Fakat, çıkış noktasından açıkca pozitivist olmayan bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Weber'in T. Parsons eliyle anglo-amerikan bilim dünyasına tanıtılması ile, epistemolojik temelden soyutlanarak davranışçılık ile bütünlenebilmiştir. Daha çok klasik Alman geleneğinin topluma ilişkin genel kavramları ve o dönemde yoğunlaşan yöntem tartışmaları çerçevesinde önemli bir özgünlüğe sahip olan "Anlayıcı Sosyoloji"nin, Amerikan ampirizmi ile nasıl eklemleştirdiği sorusuna farklı yanıtlar bulunabilir: Örnekte C.W.Mills'e göre, amerikalı sosyal bilimciler, Weber'i biçimleyen Kita

Avrupası koşulları konusunda açık bir "bellek yetersizliği" içindedir (29). Bu yetersizliğin yol açtığı ihmal, Weber düşüncesinin felsefi temellerinden soyutlanarak ithal edilmesi sonucunu doğurmuştur. Gerçekten de, Weber sosyolojisinin ana konusunu oluşturan "sosyal eylem", "anlayıcı yöntem" bir kenara bırakılırsa, pozitivist anlayışın "davranış" ile aynı şeymiş gibi görünebilir (30). Öte yandan, İ. Sunar'a göre Weber sonrası görüşlerin bir yandan öznel bir radikalizme, diğer yandan, pozitivist programın yetersizliğini vurgulamasına rağmen, pozitivistizmin bir kez daha pekişmesine yol açması, temelinde yatan bir çelişkiden kaynaklanmıştır (31). Buna göre, Weber bir yandan toplumsal dünyanın doğal dünyayı inceleyen yöntemlerle incelenemeyeceğini, araştırmacının zorunlu olarak bir seçme ve öznel bir başlangıç yapması gerektiğini savunurken, diğer yandan, bir kez bu seçim yapılmış sosyal olaylar, hem yorumlayıcı hem de nedensel açıklamalara geçilebileceğini savunmaktadır. Kısacası sosyal olaylar, hem yorumlayıcı hem de nedensel bir biçimde açıklanabilir. Sunar'a göre, Weber'in, hem öznel radikalizme hem de daha güvenli bir pozitivistizme giden yolları açan çelişkisi budur. Gerçekten de, araştırmacı düzeyinde, hem öznel bir başlangıç yapıp hem de nesnel sonuçlara ulaşmak son derece çekici bir büyüme değeri. Bu büyüme değeri Kuzey Amerika sosyal biliminin elinden henüz düşmemiştir. Ancak, Weber'in pozitivist yorumu, çıkış noktasındaki bilgi anlayışının unutulmasının nedeni ne olursa olsun; pozitivistizmin sosyal bilimler alanında bugün hala geçerliliğini korumasına büyük katkısı olmuştur. Modernleşme kuramlarının kök saldı pozitivist geleneğin önemli bir yönünü oluşturan Weber Sosyolojisi, ampirizmi yüreklendirdiği gibi T. Parsons, D. Easton çizgisini izleyerek "sistem" anlayışının "yerleşik Politika Bilimi"ne yayılmasını da sağlamıştır.

Marksist Kuram da Weber Sosyolojisi gibi çıkış noktasındaki bilgi anlayışından çok farklı yönleri doğru geliştirilmiştir. Marx'ın epistemolojik tutumunu toplumsal olgulara yönelen araştırmalar açısından belirleyen ünlü önermesi şöyledir:

"Gerçek ve somuttan başlamak doğru bir yöntem gibi görünür... Oysa yakından bakınca bunun yanlış olduğunu anlarız... *Soyuttan somuta ulaştıran doğru yöntem, düşünce içinde somutun kavranması ve onun düşüncedeki somut olarak yeniden üretilmesi demektir*" (32).

Pozitivistizm ve ampirizmden, görüldüğü gibi hayli uzak olan bu bilgi anlayışı, Kautsky, Plekhanov, Bukharin gibi düşünürler tarafından bir tür Marksist Pozitivistizm'e dönüştürülmüş, bu yorum sosyalist ideolojide "ekonomizm" olarak anılagelmiştir (33). Bu yorum esas olarak Marx'ın sosyolojisine değil, felsefede idealizme karşı çıkışına dayanarak geliştirilmiştir. O dönemde kesin tanımına kavuşmuş bir Mantıkçı Ampirizm bulunmadığı için Marx'ın aslında "somuttan başlamak dediği şeyi de idealizme dahil ettiğini gözden kaçırmak doğal sayılabilir. Ancak günümüzde aynı yanılgıya düşmek kabul edilebilir bir şey değildir. Söz konusu yorum giderek Judanov ve Stalin tarafından "mekanik bir determinizm"e ulaştırılmıştır. Bir başka yönden ise, Lukacs ve Goldmann gibi düşünürler bu pozitivist tutuma karşı çıkarak, "diyalektik" ve "sınıf bilinci" kavramları çevresinde bir Marksist bilgi anlayışı oluşturmaya yönelmiştir. Onlara göre, "doğru bilgi" ancak yabancılaşma ve şeyleşme (reification) ortadan kalktığı zaman olasıdır. Şeyleşmenin ortadan kalkması ise proletaryanın "olası", ya da "ileri bilinci" ile bağıntılıdır. Kısacası, sınıflı bir toplumda, egemen sınıfın yerleşik ideolojisinin yol açtığı "yanlı algılama", ancak "ileri bilinç" ile aşılabılır (34). Nihayet, Neo-Marksizm olarak bilinen akım; yani Althusser ve izleyicileri, bir yandan Yapısalcılık (35), diğer yandan çağdaş bilgi kuramlarındaki gelişmelerden etkilenecek bir anlamda Marx'ın sözünü ettiğimiz ilk önermesine dönüş sayılabilecek yeni bir bilgi anlayışını Marksist Kuram'a getirmişlerdir (36). Neo-Marksizm, özellikle ortaya attığı "sorunsal" (problematique) kavramı ve ampirizme karşı geliştirdiği

etkin eleştirileri ile kuramcı anlayışa odukça yaklaşmıştır (37). Görüldüğü gibi pozitivist- min epistemoloji problemi içerisinde uğradığı akıbet, Marksist sosyal bilgi kuramları içinde de oldukça paralel biçimde izlenmektedir.

YANSIMA ETKİSİ

Pozitivizm'in, epistemolojik düzeyde pozitivist- olmayan kuramları bu biçimde ege- menliği altına alması, en sağlam bilgi anlayışı oluşundan değil, başlangıçta açıkladığımız ikili anlamından kaynaklanmaktadır. Bir toplum tipi olarak "pozitif hâl" artık bilimsel bir kavram değildir ama, pozitivizmde içeriklenmiş bu anlamın bir "pozitivist kültür"e yol aça- rak özellikle sonradan batılılaştan ülkelerde, toplumsal sorunlara bakış tarzında yaygın bir "yanlı algılama"ya neden olduğu bilinmektedir (38). Pozitivizm'in bir dünya görüşü ve kül- tür oluşturmaya elverişliliği yanı sıra, "gerekirci" ve ilerlemeci" yönü, sonradan batılılaştan toplumlarda onu, başta "yönetici elit" olmak üzere, aydınlar gözünde ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Aynı biçimde, Pozitivizm'in "bilimsellik", dolayısıyla "haklılık ve "meşruluk" çağrışımlarını kolaylaştırması, egemen kültüre ve resmi ideolojilere uyarlanmasına yardım etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Marksist pozitivistin Stalinist düşüncede, Weber Sos- yolojisi'nin pozitivist ve ampirist yorumunun A.B.D. kökenli "yerleşik" Siyaset Bilimi'nde en uç noktalarına ulaşması rastlantı değildir. Bizim burada "pozitivizmin yansıma etkisi" olarak isimlendirdiğimiz olgu ise, benzer bir uyarlanmanın "kültür" biçiminde yansımasının "sonradan batılılaştan" ülkelerde aldığı biçimdir. Bu etki, en yalın biçimiyle, bilimsel kuram- ların birer "moda" biçiminde "çevresel bilim toplulukları"na yayılmasıdır. Ş. Mardin'in de belirttiği gibi sorun daha çok, "çevresel bilim toplulukları" diye adlandırdığımız gruplarda sosyal bilimlerin ve bu konularda bilgi sahibi olmanın, siyasal iktidara yaklaşma, pay al- ma aracı olarak görülmesinde yatmaktadır. Yine Mardin'e göre: "Kitle halinde fikir değış- tirmenin bir yönü sosyal bilimlerin bir anlama vasıtası değil fakat bir iktidardan bugün ve- ya yarın pay alma aracı sayılmasıyla ilgili ise, diğer bir yönü aynı toplum tipinde genel eği- limin dışında kalan düşünceye cevap verilmemesidir. Bu nitelik yalnız Anadolu'nun 'geri- ci' olarak tanınan muhitlerinde değil, bizzat üniversitelerimizin ortasında da caridir" (39). İşte bu, "genel eğilim dışında kalan düşünceye cevaz verilmemesi" olayı da kanımızca pozitivistin bilim merkezlerinden çevresel topluluklara yansıyan etkisidir.

Sonuç olarak, pozitivistin Politika Bilimi üzerindeki her üç etkisi yönünden de, bu genç bilim dalını önemli ölçüde kısırlaştırdığını söyleyebiliriz. araştırma konumuz açısin- dan ise, pozitivist anlayışı, ya da bu anlayışı benimsemiş bir kuramı izlemek son derece olumsuz sonuçlara varacaktır. Herşeyden önce, genel epistemoloji alanında özetlediği- miz gelişmeler gözönünde tutulursa, "doğrulanabilirlik ilkesi"ne bağlı kalmak, araştırma- mızın "bilimselliği"ne önemli birşey katmayacaktır. Aksine, ilk satırlarda da belirttiğimiz gi- bi "yüzeysel bir başlangıç" yapmak, ya da E.H. Carr'ın deyişiyile "makas-zamk" kolaycılı- ğına düşmek tehlikesi artacaktır (40). Öte yandan, araştırmamız nihayet "çevresel bir bi- lim topluluğu" olan Türk sosyal bilim dünyası içerisinde yürütülecektir. Ele alınacak pek çok konu, yıllardır "merkezdeki bilimlerin" in yansıma etkisi altında değerlendirilmiş konu- lardır. Dolayısıyla, pozitivistin doğrudan etkisinin yanı sıra, "yansıma etkisini" de aşmak, anlamlı bir önermeler sistemi kurmak için gereken düşünsel özgürlüğe ulaşmak gerek- mektedir. *İdeolojik amaçları "pozitivist devrim" olan iki tek-parti rejimini ancak pozitivist- den farklı bir bilgi anlayışı ile çözümlayebiliriz!*

KURAMCI BİLGİ ANLAYIŞI

Kuramcı anlayışları pozitivistinden ayıran en önemli özellik bir araştırma programı, bilimde bir "doğru yol" göstermemeleridir. Ancak, kuramcı anlayış, kanımızca, "çevresel

bilim toplulukları"nın pozitivizmin yansıma etkisi diye adlandırdığımız kısıtlayıcı etkisinden kurtulmaları için yol gösterici bir rol oynamaktadır. Çünkü kuramcı anlayışın pozitivizme olan temeldeki üstünlüğü, yani, pozitivizmin de aslında bir "kuruluş kuramı" olduğunu göstermesi, çevresel bilim topluluklarına özgür bir yaratma ortamı hazırlamaktadır. Kuramcı bilgi anlayışının temsilcileri başta T.S.Kuhn olmak üzere Feyerabend, Lakatos, gibi düşünürlerdir. Anlayış, felsefi temellerini Kant ve Hegel'in yanı sıra olgun Wittgenstein'da bulmaktadır. Aralarındaki ayrımlara karşın, anti-pozitivist anlayışı benimseyen felsefeci ve yöntemcilerle göre, kuramlar doğadan, kavramlar olaylardan türetilemez; Dünya, düşüncede yansımaz. Düşünce ile dış dünya, bilimsel kuram ile olgu arasındaki ilişki bir "denklik ilişkisi" değil, bir oluşum (formation), ya da kuruluş (constitution) ilişkisidir.

Bu temelden hareketle, örneğin T.S.Kuhn, "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" (41) adlı yapıtında, bilimsel gelişme süreci içerisinde iki farklı düzey ayırdetmektedir: "*Normal bilim*" ve "*Bilimsel grup*" süreçleri. Normal bilim içerisinde bilimciler, "bilimsel grup" tarafından benimsenmiş olan belirli "paradigma"lar çerçevesinde çalışırlar. Paradigma, neyin aranması gerektiğini ve nasıl bulunacağını belirleyen, bilimsel grubun "dış-dünya" konusundaki kanı ve inançlarını yöneten kavramsal sistemler bütünüdür. Bu bilgiler ve inançlar bütünü, bilimci o alana katılmadan önce belirlenmiştir ve bilimsel gereksinmelere cevap verebildiği sürece değişmez. Bilimciler, sözkonusu sınırlar içinde "olağan bilmece" (enigmes) çözerler; bilim, bir "parlatıp temizleme" işidir. "Bilimsel devrim" süreci ise normal bilim krize girdiği zaman başlar. Krizi duyumsayan bilimciler için araçları değiştirme zamanı gelmiştir. Kriz, eldeki paradigmaya göre aykırı olguların hissedilmesiyle kendini gösterir. Ancak, paradigma doğrultusunda açıklanamayan, ya da anlamlandırılmayan olguların izlenmesi kendi başına paradigma değişikliğine neden olmaz. Kuhn'a göre yeni bir paradigmanın eskisinin yerini alması, kısaca "bilimsel devrim", birden çok etkinin sonunda gerçekleşir. Siyasal etkilerden, bilimcinin kişiliğine ve psikolojik yapısına uzanan bir dizi etmen devrimde rol alır. Kimi bilimciler eldeki paradigmanın içine düştüğü çözümsüzlükler karşısında, bilim dünyasını terk edip sanata ya da Felsefe'ye yönelirler. Ancak, yeni paradigma biçimlenmeye başladıktan sonra, kimi olgular eski paradigmanın açıkladığından farklı bir biçimde açıklanır, kimi yeni olgular ortaya çıkar, kimileri ise tamamen unutulur. (Hemen aklı geliveren bir örnek: Fizikte Einstein devriminden sonra "ether" ya da "esir" olgusunun terkedilip unutulması, Evren'i doldurduğu ve ışığın boşlukta iletilmesini sağladığı varsayılan bu "kavramsal nesne" üzerindeki tartışmaların bitmesidir). Böyle bir paradigma değişikliğinden çıkan sonuç ise, her paradigma yeni bir dış dünya tasarımı getirdiği için, eski ve yeni paradigmanın karşılıklı konumlarını tartışacak, ikisinden bağımsız tarafsız bir bilgi bulunmadığıdır. Bu nedenle, İ. Sunar'ın da, "Kuhn'ın anlam teorisi" diye adlandırdığı anlayışını açıklarken belirttiği gibi, bilimin mutlak anlamda "doğru"ya, ya da "gerçeğe" doğru ilerlediği söylenemez (42). Bu noktada kuramcı anlayışın ve Kuhn'un yaklaşımının, Einstein'ın görelilik Kuramı ile ne kadar yakın olduğunu görebiliriz: Einstein'na göre de, *aynı olguyu açıklayan* birbirinden farklı hatta çelişik iki kuramın birbirine üstünlüğünü tartışmak olanaksızdır.

"İki teoriden (Newton kuramı ve kendi kuramı) birinin veya ötekinin üstünlüğü sorununun bir kenara bırakarak, *teorik ilkeler kurgusal niteliklerine* önem veren bir noktayı belirtmekle yetinebiliriz. *Bu da birbirinden farklı iki teorik ilkenin aynı olgu grubunu açıklayabilmesidir.* Bu da göstermektedir ki, bu ilkeler olgulardan bağımsız kurgular olup, olgulardan mantıksal olarak çıkarılmaları olanaksızdır... Bu nedenle, ben de geçmiş çağlarda özlemediği gibi salt düşünce ile gerçeği kavrayabileceğimize inanıyorum" (43).

Görülüyor ki, "pozitif bilimler" alanında kuramcı anlayış bilimsel devrimlerde zaten temellenmektedir. "Pozitif" diye bilinen bilimler alanında Kuhn'cu yaklaşımın gözlediği en önemli bilimsel devrimler, Galileo, Kopernik, Newton, Maxwell, Einstein ve Plank'ın ger-

çekleştirdiği buluşlardır ve her biri kendinden önceki paradigmanın ana dayanaklarını kökten reddederek gerçekleşmiştir. Einstein örneğinde de görüldüğü gibi, buluşların sahipleri de zaten, gerçekleştirdiklerini kuramcı bir anlayışla açıklayabilmektedir. Yüzyılımızın iki büyük bilimsel devriminden Einstein devrimi, kendinden önceki paradigmanın yani, Newton Fiziği'nin kuşku duyulmayacak gerçekler saydığı "mutlak zaman" ve "mutlak mekan" kavramlarını, Plank devrimi yani, Kuantum Fiziği ise, yine ana inançlardan olan, "Doğa'nın sürekliliği" ve "gerekircilik" (determinizm) anlayışlarını yıkmıştır.

Kuhn'un yaklaşımını, Sunar'ın özetlediği biçimde bir kez daha tekrarlayacak olursak (44):

- 1- Bütün kuramsal ve olgusal öğelerin anlamı, temellendirildikleri paradigma ya dayanır; doğal dünya ancak bir paradigma içinde algılanır: Paradigma olgusal bir belirlemeye değil, olgular paradigmadan doğan belirlemeye bağlıdır.
- 2- Bilimsel açıklama tek bir mantığa bağlı değildir; farklı paradigmlar farklı açıklama yöntemlerine dayanır.
- 3- Bu nedenle, *standart bir doğrulama ya da yanlışlama mantığı söz konusu olamaz* (45).

Görülüyor ki, gerek pozitif bilimlerdeki gelişmeler, gerekse bilimin anlamındaki yeni tanımlar hayli ilginç ve bir pozitivist için, ya da o gelenekte düşünme alışkanlığı kazanmış olanlar için kavranması güç bir noktaya ulaşmıştır. Sosyal Bilimler'de ise söz konusu gelişmeler önemli etkiler yapmaktan geri durmamıştır. Nitekim, pozitivist gelenek içerisinde Comte'cu fransız ekolünden gelen M. Duverger dahi, pozitif bilimlerdeki gelişmelerin, Sosyal Bilimler'deki anlayışı (pozitivist anlayışı) ters çevirdiği kanısındadır: "... bugün, XX.y.y. sonuna göre fizik ve toplumbilimleri karşılaştırmasına değin görüşler tersine dönmüştür. eskiden toplumbilimleri, o zaman mutlak kabul edilen fizik gerekirciliğin bulunduğu varsayılarak, fizik bilimlere göre düzenlenmekteydi. Bugün ise, fizik gerekirciliğin mutlak olduğu kabul edilmemekte, gerekirciliğin... toplumbilimlerinin örneğini verdiği gibi göreceli (relatif) olduğu kabul edilmektedir" (46). Bu noktadan, Kuramcı anlayışın sosyal bilimler özellikle Politika Bilimi'ne etkilerine geçebiliriz.

KURAMCI ANLAYIŞIN POLİTİKA BİLİMİ'NE ETKİSİ

Kuramcı anlayış ve "paradigma" kavramının sosyal bilimlere dolayısıyla Politika Bilimi'ne etkisi umulmadık düzeyde olmuştur. Günümüzde *paradigma* kavramı pozitif bilimlerden ziyade sosyal bilimlerin "âmentü"sü hâline gelmiştir. Pozitivizm, doğa ile toplum arasında gözlem ve algılanmaları bakımından fark gözetmezken, yani pozitivist ülkü, toplumun da doğa gibi gözlemlenebileceğini öngörürken, kuramcı anlayışa göre toplum olayları doğa olayları gibi ele alınmaz. Başka bir deyişle, doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında bir derece farkı değil, bir nitelik farkı vardır. Anlayışı toplum bilimlerine getirerek çığır açan P.Winch'e göre, "...toplumsal olaylar doğal olaylarmış gibi ele alınamazlar çünkü, toplum *anlam sistemi* ile temellendirilmiş bir 'yaşam biçimi'dir". Daha başka bir deyişle, toplumsal ilişkiler nedensel değil, "anlamsal" nitelik taşırlar (47).

Bu düşünme biçiminin mantıksal sonuçları ise bizi Politika Bilimi'nin tanımı alanında yaşamsal bir noktaya götürmektedir. o da şudur: "Ne toplumsal olaylar evrensel bir gerçeklik niteliği, ne de toplumsal ilişkiler nedensel bir karakter taşırlar. HER TOPLUM KENDİ GERÇEĞİNİ YARATIR; ussallık, (rasyonalite) her toplumun özgül gerçekliğinin bir türevidir" (48).

Hiç kuşku yok ki, bu tür bir bilgi anlayışı ve toplum tasarımı benimsemek, Politika Bilimi'nde oldukça yeni olduğu gibi, politika bilimcisine de işitilmemiş sorunluluklar yükley-

mektedir. Çağdaş Politika Bilimi, bilim dünyasının "merkezleri"nda, bir bilim adamının doğumundan çok önce belirlenmiş kuramlara inanıp bağlanıvermesini sağlayan mekanizmaları kurmuş olmakla birlikte, "çevresel politika bilimi toplulukları"nda pozitivist akımı egemen kılmakta artık güçlük çekmektedir. Günümüzde, "çevresel" bilim topluluklarının mensupları, pozitivistin saydığımız her üç etkisi yönünden de kuramcı bir anlayışı benimsemek zorundadır. Gerçekten de, genel epistemolojide pozitivist ve ampirizmi benimsemek artık "çağ-dışı" bir davranıştır. Öte yandan, pozitivistin belli başlı Politika Bilimi kuramları üzerindeki etkisi, kuramları birer "bilim aracı" olarak benimsenemeyecek ölçüde kısırlaştırmıştır. Nihayet, "yansıma etkisi", "pozitivist bir kültür"ü çözümlmek durumunda olan "çevresel grup" bilimcilerini pozitivistten iyiden iyiye uzaklaştırmaktadır. Çünkü araştırmamızda da ele almamız gerekecek konulardan biri, daha önce de belirttiğimiz gibi bir "pozitivist devrim ideolojisi"dir. Kuramcı bilgi anlayışının her üç yöndeki üstünlüğü, bizi Politika Bilimi'ndeki bu yeni anlayışa itmektedir. Kuramcı anlayışın Politika Bilimi'ni parçaladığı, bir anlamda bilim olmaktan çıkardığı doğrudur. Ancak, çağımız bilgi anlayışları ve bunların Politika Bilimi'ne yansımaları karşısında da benimsenecek başka tutarlı bir "bilimsellik" yoktur.

Bu noktadan sonra konumuzu ilgilendiren kuramsal yaklaşımların ikinci düzeyine, yani "değerler düzeyi"ne geçebiliriz. bu alan, başlangıçta saydığımız beş ana kuramın ikinci katmanını ortaya çıkartacaktır.

DEĞERLER DÜZEYİ

Ele aldığımız konuda geçerli olan çok sayıdaki paradigma, epistemoloji açısından iki kategoriye indirgendiği gibi, içerdikleri değerler açısından da az sayıda kategoriye indirgenebilir. Böylece, çok sayıda kuram arasında izlenecek yol, epistemoloji alanında olduğu gibi değerler düzeyinde de daha kolay bulunacaktır. Çünkü değerler düzeyi de, epistemoloji düzeyi kadar sağlam dayanaklara sahip olmamakla birlikte, kuramların seçiminde etkili olacaktır. Fakat bu alanda da, öncelikle Politika Bilimi'nde "değerler"in ne ölçüde geçerli olduğunu; bu sorunu çözmemiz gerekmektedir.

Aslına bakılırsa, Politika Bilimi-Değerler ilişkisi, kuramcı anlayış benimsendikten sonra önemli ölçüde çözülmüş sayılmalıdır. Çünkü değerlerden arınmış bilim olabileceği (ya da olması gerektiği) düşüncesi ve getirdiği büyük sorunlar sadece "pozitivist" bakışın sorunlarıdır. Oysa, *paradigma kavramı, sosyal gerçekliğin göreceliği, gerekliliğin reddi*, kuramsal açıklamanın bir *kurgu* olduğunun kabulü, değerlerden arınmış bir Politika Bilimi'ni "zorunlu kılmamaktadır. Çalışmamızın başında, Politika Bilimi'nin bağımsızlığı sorunu ele aldığımızda da değerlerden arınmış Politika Bilimi olamayacağını savunmuştuk. Orada ki kanımız sosyal bilimler alanında bilgi öznesi ile bilgi nesnesinin birbirinden bağımsız olmadığı gerçeğine dayanıyordu. Kuramcı anlayış bu görüşü de desteklemektedir. Çünkü, bilgi öznesi ile bilgi nesnesinin "içiçeliği", toplumsal olgu ile bilimsel kuramın içiçeliği anlamına gelmektedir ve genel anlamda toplumsal olgu, siyasal değerler ve ideolojiyi de içerir. Bilgi süreci, olgulardan değil, düşünce ile arasındaki kuruluş ilişkisinden başladığına göre, toplumsal olgunun bilgisi, içerdikleri değerler ve ideolojiden de başlıyor demektir. Gelgelelim, yine "çevresel politika bilimi" toplulukları açısından, Politika Bilimi'nin değerlerden özerk olmadığını söylemek büyük anlam taşımamaktadır. Konunun bu yönüne daha yakından bakalım.

POLİTİKA BİLİMİ VE DEĞERLER

C.W.Mills'e göre sosyal bilimlerin geleneğinde başlıca üç ideal kökleşmiştir: Aydınlanma Çağın'dan günümüze miras kalan bu idealler; 1- gerçeğe, olguya verilen değer, 2-

insan ve topluma ilişkin işlerde insan aklına verilen değer, 3- insanın özgürlüğüne verilen değerdir.

Gerçeğe ve olguya verilen değer konusu, bir anlamda epistemoloji düzeyi ile ilgilidir. O nedenle bu kategoriyi yeniden ele almayacağız. İnsan akli ve özgürlük değerleri ise, belirli bir "ilerleme" anlayışı içerisinde birbirini tamamlayan bir çifttir: Özgürlük, insan akli ve rasyonelliğin gelişeceği ortam, buna karşılık insan akli ise özgürlüğü sağlamanın aracıdır. Bu bileşim, Batı düşüncesinin eksenini oluşturan "ilerleme" idealinin itici gücüdür. "İlerleme" anlayışında bütünlenen bu idealler yine Mills'e göre "... herhangi bir uygulamada, ölçütler olarak da, erekler olarak da, bir çok görüş ayrılıklarına yol açmaktadırlar (49). Söz konusu görüş ayrılıkları, insan akli ve özgürlüğe ilişkin ideallerin marksist ve liberal (Marksist olmayan) biçimde algılanabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de: "Liberalizm, özgürlük ve akıl üzerinde, bunları bireye ilişkin en yüce duygular sayarak durmuş; Marksizm ise, özgürlük ve akıl, tarihin siyasal olarak 'inşasında' insanın rolüne ilişkin en yüce olgular saymıştır" (50). Söz konusu bilinen bu temel ayırma karşın, bu değerlerin başta gelen ortak yönü *Batı'da üretilmiş* değerler oluşlarıdır. Mills'in bu alandaki düşüncesi; çevresel bilim topluluklarının mensuplar tarafından kabullenilmesi oldukça güç mantıksal sonuçlara götürmektedir. Belki de, çevresel bilim gruplarının araçlarını oluşturan kavram ve kuramların bu yönüne pek eğilmemiş oluşları söz konusu kabullene-meyiştten kaynaklanmaktadır. Mills'in bu konudaki düşüncesini açıkça ortaya koyduğu cümleler şunlardır:

"Sosyal Bilimler'in kapsamında yer alan değerler, Batı toplumunda yaratılmış değerler arasından seçilmiş değerlerdir. Başka yerlerde ise, sosyal bilimler dışarıdan ithalolunmuş bilimlerdir. Elbetteki bazıları, seçtikleri değerler sanki Batılı ya da başka tipten toplumları aşkın nitelikteymişler gibi; bazıları da kendi standartları, yaşanan o toplumda, sanki gerçekleşmemiş durumda bir potansiyel olarak 'içeriklemiş' birşeymiş gibi konuşmaktadırlar. Fakat artık açıkça anlaşılmaktadır ki, *sosyal bilimin geleğinde yer alan değerler ne aşkın değerlerdir, ne de içeriklenmiş (immanent) değerler...*" (51).

Eğer sosyal bilimler alanında değerlerin konumu "Batılı olmayan" toplumlar için böyle ise, Mills'in ulaştığı şu son yargı da gerçeği yansıtıyor demektir: "Günümüzde (gerek) modern idealler açısından... gerekse sosyalist düşünceye göre yapılacak olan analizlere *direnen* yeni toplumsal yapı türleri ile karşı karşıya kalmış bulunuyoruz" (52).

Görülüyor ki, Mills'in çözümlemesinde "yerleşik Politika Bilimi"nin değerleri ile, çevresel toplum yapılarını çözümleyebilmek olanaksızdır. İster geleneksel toplum/gelişmekte olan toplum/modern toplum aşamalanmasında beliren gerekirci modernleşme anlayışıyla olsun, ister klasik Marksist şemaların gerekirci aşamalanmasında olsun, yaklaşımlarda içeriklenmiş olan bu değerler çevredeki bilimcileri yanılığlara sürükleyecektir. Çünkü bu değerler, ne aşkın değerlerdir, ne de çözümlemeye tabi tutulan toplumda günün birinde belirecek olan değerlerdir... Hiçbir toplumun Batı gelişme çizgisini izleyeceği "önceden bilinebilecek bir gerçeklik" değildir. Politika Bilimi'nin yaşamsal bir noktasında yer alan bu sorun, özellikle Türk bilimcileri arasında pek az tartışılmıştır. Tipik bir "çevresel topluluk" olan "Türk bilimsel grubu", pozitivizmin "yansıma etkisi"ni açıklarken de değindiğimiz gibi, içinde yer aldığı paradigmaların temellerini pek sorgulamamıştır. Konuya belirli ölçüde 1970 yılında Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Semineri'nde değinilmiş (53), Karpat'ın bildirisini eleştiren Ş. Mardin, daha sonra üzerinde yine ayrıntılı biçimde durulmayacak olan bu soruna ilişmiştir. Karpat, değerlerden ve kültürden arınmış bir sosyal bilimin mümkün olmadığını öne sürerek, bir "Türk Sosyal Bilimi", ya da Ortadoğu toplumlarını açıklamak üzere bir "İslâm Sosyal Bilimi"nin olabilirliği üzerinde durmuş, Mardin de bu görüşe yanıt olarak, değerlerden arınmış bilim olamayacağı fikrine bir dereceye kadar katılmakla birlikte, kendi kültürümüzü anlamak için bile farklı bir

"miyara" sahip olmamız gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre: "...siyasal güç, devlet, oto-rite kavramları kültürler üstü kavramlardır. Fakat bu kavramlardan çıkardığımız sonuçları kendi amaçlarımız için kullanmalıyız" (54). Mardin'in önerisi kanımızca ancak bir ölçüye kadar doğrudur. Herşeyden önce Politika Bilimi'nin ürettiği kavramlardan pek azı "kültür-lerüstü" niteliktedir. Ayrıca, bu kavramlardan çıkardığımız sonuçları "kendi amaçlarımız" için kullanmanın yolları da, amaçlarımızın ne olduğu konusunda yaygın bir fikir birliği bulunmadığından hayli uzak bir "amaç" gibi görünmektedir.

Sonuç olarak, değerler ve sosyal bilim ilişkilerinin Türk bilimcileri tarafından yeterince tartışıldığını öne sürmek güçtür. Bunun başlıca nedeni daha önce de değindiğimiz gibi, belki de Mills'inkine benzer bir önermenin çevresel bir bilim grubunda, "kendi kendini inkâr anlamına geleceğidir. Gerek sosyal bilimlerin "ithal olunmuş" bilimler oluşu, gerekse içerdiği değerlerin Batı toplumlarına özgü, diğerlerine yabancı oluşu, bilimciyi önemli bir açmazla karşı karşıya bırakmaktadır. Kaldı ki, Batılı sosyal bilimciler (bir anlamda merkez sosyal bilimi) diğer toplumlara olabildiğince tarafsız kavramlarla yaklaşmak eğilimindedir. 19. yüzyıl oryantalistlerinin yaklaşımları büyük ölçüde terkedilmektedir. artık "geri", "ilkel", "uygarlaşmamış" toplumlardan değil "geleneksel", "gelişmekte olan" ve benzeri toplumlardan söz edilmektedir. Bu durumda, ulusal değerleri, ya da kendi toplumunun özgül bir yapıda olduğunu öne sürmek, çevresel bilim gruplarının mensuplarına fazla bir şey kazandırmamaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, bu bilimcilerin durumu artık, Osmanlı Devleti'ni oryantalistlerin öne sürdüğü gibi Türk olmayan unsarların değil türkların kurduğunu kanıtlamaya çalışan F. Köprülü'nün durumuna benzememektedir. Batı toplum bilminde içeriklenmiş değerler ne denli yabancı olursa olsun, artık klasik oryantalist değerler değildir. O halde, insan aklı, özgürlük gibi değerlerin "Batılı olmayan bilim" için yeni yorum ve anlamlarını beklemek gerekecektir. Şu an için bu alanda yapılacak önemli bir şeyler olduğunu düşünmek zordur. Bizim bulabildiğimiz tek çözüm, Mills'e katılmakla birlikte, "çevresel grupların" değerler konusunda, bunları "nesnel gerçeklermiş gibi" benimsememeye çalışmalarıdır. Başka bir deyişle, *sosyal bilimlerde içeriklenmiş değerlerin Batılı yorumlarının "reddinden" oluşan bir tavrı benimsemekten başka şimdilik çare yoktur*. Zaten değer yaratmak, ideal oluşturmak sosyal bilimin tek başına yapabileceği bir şey değildir; ayrıca amacı da olamaz. Belirli bir düşünce dünyasında, *özgün bir felsefe, özgün bir sanat üretilmeden*, kısacası bilimde içeriklenecek değerler "kültür"de yerleşmeden, sosyal bilimlerden fazla bir şey beklenemez. Gerçekten de, çevresel grupların bilimcileri, ya kendi toplumlarının yapılarını belirli bir modelin kalıbına sokmayı, ya da belirli bir modele "çok küçük de olsa" bir katkıda bulunmayı "bilimsel faaliyet" zannetme yanılgısına düşüyorlarsa, bu, özgün sanat akımları ve özgün felsefe ekolleri tarafından beslenemediklerindendir. (Bu noktada, çevresel entelijansiada aksi yönde bir oluşum izlenmekte, sanat, edebiyat, sosyal bilimi besleyecek yerde, sanat ve edebiyat sosyal bilimden, özellikle de Marksist Sosyoloji'den çok şey beklemektedir. Onun izini sürmek peşinde olan bu düşün dünyasının oluşturduğu, bize göre ters etkilenme de kanımızca pozitivistizmin süre giden yaygın egemenliğinin ilginç bir sonucudur). Fakat, bilinen herhangi bir batılı modeli kullanmadan "bilim" yapılabileceğini öne sürmek, her bilimcinin kendi bilimsel yöntemini kurması ve ortaya adamı sayısı kadar bilim anlayışı çıkması demektir ki, o zaman bilim ile felsefe ya da sanat arasında anlamlı bir ayırım bulunmadığını söylemek gerekecektir. Bu, kolayca anlaşılabileceği gibi, pozitivist düşünme biçimine oldukça garip gelecek bir durumdur. Fakat, eğer çevresel bilim topluluklarında da genel kabul görecektir paradigmlar üretilecek, sosyal bilimler, "ithal olunmuş" bilimler durumundan çıkabilecekse, işe bu anlayışla başlamak gerekecektir. Ancak, sosyal bilimcinin dünyaya bir pozitif bilimci gibi bakması yerine, biraz felsefeci, biraz sanatçı gibi bakması gerektiğini sadece çevresel gruplar için önerdiğimiz sanılmamalıdır.

KURAMSAL ÇOĞULCULUK

Bilim Felsefesi ve bilgi kuramı alanında, Kuhn'un anlayışının yanıbaşında gelişen bir başkası, bir anlamda, ayırtırdığımız düzeyleri bütünleyerek, çevresel bilim gruplarına ilişkin kanılarımızı bilgi problemi içinde eritmiştir. Kısaca "Kuramsal Çoğulculuk" diye bilinen ve Feyerabend tarafından ortaya atılmış olan bu yaklaşım, herşeyden önce, değerler düzeyi ve epistemoloji düzeyini birlikte içeren bir "kuram" tanımını getirmektedir. Bu tanıma göre:

"Kuramlardan söz ederken, bunlara mitleri, siyasal düşünceleri ve dinsel sistemleri de dahil edeceğim ve bu adı verdiğim bir bakış açısında, varolan tüm nesnelerin en az bir yönüne uygulanabilme niteliğini arayacağım. Genel görelilik kuramı bu anlamda bir kuramdır. 'Bütün kuzgunlar siyahtır' önermesi ise, bu anlamda bir kuram değildir" (55).

Feyerabend'a göre bu biçimde tanımlanan kuramlardan birden çoğunun, birbiriyle gelişmeler bile, *aynı anda birarada bulunması doğal, hatta gerekli bir durumdur*. Böyle bir bilim dünyasına iki ilke egemen olmalıdır: "Çoğalma ilkesi" ve "İnat ilkesi". Çoğalma ilkesi şudur:

"Genel kabul gören bakış açısı çok iyi kanıtlanmış ve çok yaygın olsa dahi, bunlarla bağdaşmayan kuramlar bulmak ve geliştirmek" (56).

İnat ilkesi ise, ortaya atılan yeni kurama ilk anda saçma görünse bile sıkı sıkı sarılmak ve içerdiği tüm anomalileri inatla çözmeye çalışmaktır. Görülüyor ki Feyerabend, Kuhn'un anlayışından farklı olarak paradigma değişimlerinin "bilinçli" olarak zorlanmasını önermektedir. Kuhn'un çok çeşitli etmenlere bağladığı paradigma değişimleri, Feyerabend'e göre bilimciler tarafından yaratılacak "kuramsal çoğulculuk" ile her zaman başarılabılır. Normal olan ve yeni olguların bulunabilmesi için gereken, tek bir "kuramın" (paradigmanın) yerleşmesi değil, birçok "kuram"ın aynı anda geçerli kılınmasıyla, eski paradigmalar için "anomali" sayılacak verilerin doğmasını zorlamaktır. *Bu zorlama yerleşik paradigma hiç bir anomali içermiyorsa bile yapılmalıdır*.

Demek oluyor ki, yukarıda ortaya attığımız, çevresel bilim topluluklarında her bilimcinin kendi alanındaki modelleri zorlayacak bir özgürlükle davranması ve konusuna karşı en azından bir denemeci gibi yaklaşması gerektiği savı, Feyerabend'in "kuramsal çoğulculuk" yaklaşımının da etkisi altındadır. Çünkü benimsediğimiz ve çevresel bilim topluluklarınc da benimsenmesi gerektiğine inandığımız kuramcı anlayışa göre, "bilim" ve Felsefe içiçedir: "Metafizik bir dünya imgesi olmayan bilim olamaz" (57). Ancak, çevresel bilim gruplarında, sosyal bilimcinin benzeri anlayışları paylaşan felsefeci ve sanatçılara gereksinimi olduğu da açıktır. Oysa pek çok bilim ve sanat adamı, gerek pozitivizmin yansıma etkisi sonucu benimsedikleri modellere bağlılıklarından, gerekse Batılı olmayan kendi toplumları hakkında Hegel'ci bir umutsuzluk içinde bulunduklarından, bu düşünme özgürlüğünü benimsememektedir. Doğu ve Batı'nın aşılamayacak biçimde farklı olduğunu, Doğu'da "korku" temeline dayanan yönetme biçimi nedeniyle özgürlük ve Felsefe'nin gelişmediğini, bundan böyle de farkın kapatılmasının olanaksız olduğunu düşünenlerin (8), ya da, değişik yollardan aynı benzer sonuçlara varanların sayısı az değildir. Bize göre ise, anti-pozitivist gelişmelerin ortaya koydukları, çevresel grupların da sanat, felsefe ve sosyal bilimlerde özgün bakışlar getirebileceğini göstermektedir. Bir olgunun birden çok paradigmanın kavramlarıyla kurulabileceği ve aynı anda geçerli kılınacak kuramsal bakışların bilimsel zenginliğin koşulu olduğu fikri, çevresel düşün topluluklarının benimseyeceği en doğru tutumun ipuçlarını vermektedir.

SONUÇ

Gerek epistemoloji, gerekse değerler düzeyi, başlangıçta saydığımız kuramlar arasında belirli bir yol çizmemizi sağlayacak olanakları vermiştir. kuşksuz mutlak bir ayırımla

belirli kuramların terkedilmesi ve tek bir yaklaşımın benimsenmesi söz konusu değildir. Kuramları oluşturan önerme sistemleri nihayet matematiksel denklemler değil, soyut kavramlardan oluşur. Kavramların anlamsal içerikleri ve bunlardaki değişim ya da farklı yüklemeler önemli dil sorunlarını peşinden sürüklemektedir. Benimsediğimiz kuramcı anlayışın önemli güçlüklerini oluşturan ve bir bakıma "yapı" olarak ele alınabilecek "paradigma" kavramı, dilin "yapısal" tasarımının içerdiği sorunların önemli bölümünü kendinde toplar. bu çalışmanın amacı dışında kalan dil sorunlarının önemini yadsımamakla birlikte, yine de, gerek Modernleşme kuramları ve türevlerinin, gerekse üretim-biçimi paradigmasının klasik pozitivist yorumunun kavramlarını kullanmayacağımızı söyleyebiliriz. Çünkü bunlar, ya pozitivistin saydığımız üç etkisini de taşıyan, ya da ele alınacak toplumlara yabancı değerleri içeren kavramlardır. Osmanlı Devleti'nin yapısıyla bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye ve Tunus siyasal yapılarının, Mills'in gözündeki, yerleşik siyasal bilim yaklaşımlarına "direnen" yapı türlerinden oldukları görülür. Eğer bu toplumların tarihsel siyasal süreçleri elimizdeki belli başlı kuramsal çerçevelerle doyurucu biçimde açıklanamıyor, ya da söz konusu yanlış algılamalar sonucu yanlış yargılara götürüyorsa, bir "nesnel çözümleme" için farklı kavramlar kullanmak gerekecektir. Nitekim, aynı mantıktan hareket eden denemeler "çevresel bilim toplulukları"nda git gide çoğalmaktadır. Örnekte bunlardan en çarpıcı olan kavramlar Fas'lı düşünür A.Larui'nin özgün görüşlerinde yer almaktadır (59).

Öte yandan, başlangıçta saydığımız beş kuramsal çerçeve yeniden anımsanacak olursa, belirlenen tutumumuz karşısında, Marksist paradigmanın pozitivist yorumunu ve Modernleşme Kuramı'nı bir kenara bırakışımız, bunlara yakından bağlı olan, "Bağımlılık Kuramı" ile "Parçalı Toplum Paradigması"nı da terk etmemizi gerektirmektedir. Çünkü "üretim-biçimi" ile "Bağımlılık Kuramı" birbirine bağlı bir çift oluştururken, "Parçalı Toplum" ile "Modernleşme Kuramı" bir diğer çifti oluşturmaktadır. birinci çift marksist Kuram'daki "iç" ve "dış" dinamikleri vurgularken, ikinci çiftte Weber'ci doğrultunun belirlediği "iç" ve "dış" ayırımını görmekteyiz. Belirli bir toplumu "üretim-biçimi" kavramı temelinde ele aldığımızda, bu toplum eğer kapitalist merkezde yer almıyorsa, ister istemez, "Bağımlılık Kuramı" ya da yaygın ve basitçe deyişle "emperyalizm" kuramına da başvurmamız gerekecektir. Aynı biçimde o topluma, bir "parçalı toplum" olarak yaklaşıyorsak, bu kez modernleşme Kuramı'na gitmemiz gerekecektir. Bu bağlantıyı yetkin bir biçimde kurduğu makalesinde Y. Schemeil'in da belirttiği gibi (60), her iki çiftin dışında kalan beşinci kuramsal çerçeve yani, "Merkez-Çevre" paradigmasının en verimli gelişmeye aday olduğu açıktır. Gerçekten de, konumuz açısından, sonuçta "iç-dinamik" "dış-dinamik" ayırımına götüren bu kavram çiftleri yerine, "iç" ve "dış"ı "merkez ve çevre" bütünlüğü içinde ele almak daha doğru görünmektedir. Çünkü "merkez-çevre" simgesel tasarımı için benzeri bir "iç-dış" karşıtlığı, ya da farklılığı yoktur "Merkez" ve "Çevre" simgeleri hem belirli bir coğrafyaya, hem belirli ideolojilere, hem de belirli toplumsal zümrelere tekabül edebilmektedir. Dahası, "merkez" ve "çevre" arasındaki ilişkiler ağı, "global" bir kapsayıcılıktadır. Örnekte, Osmanlı Devleti'nin "Batı"ya göre "çevre" sayılacağı 19. yüzyıl boyunca, bu çevre, Tunus'a göre, bir "merkez"dir. Aynı biçimde, İstanbul'a göre "çevre" olan Tunus kenti, Sahel bölgesine göre "çevre" değil bir "merkez"dir. Aynı Sahel bölgesi ise, Güney'de Büyük Sahara'nın Kuzey ucunda yer alan kabileler için bir "merkez" oluşturmaktadır. Benzer biçimde, Anadolu da Batı'ya göre bir "çevre" olan İstanbul'a göre "çevre"dir, ya da İstanbul, "yöneticiler merkezi", "çevresinde" yer aldığı bir bütünün Anadolu'ya göre "merkezi"dir.

Görülüyor ki, "merkez- çevre" paradigması çerçevesinde, "iç dinamik-dış dinamik" ayırımına gerek kalmamakta, merkez ve çevre arasındaki karşılıklı "bağımlılık", "vericilik", "bağışlama" ilişkilerinin kavranışı, diğer kuramların yöneldiği olguları da kapsamaktadır.

Bu nedenle de, gerek Modernleşme Kuramının değerleri, gerekse Marksist Kuram'ın pozitivist yorumunun "bağımlılık" varsayımı bir arada kucaklanabilmektedir.

Tasarladığımız kuramsal model, bir ölçüde "merkez-çevre" paradigmasını temel almakla birlikte, esas olarak daha farklı bir "simgesel kavram"da odaklaşacaktır. O da, "*iktidar prizması*" ya da "*iktidar piramidi*" olarak adlandırdığımız "*bir siyaset tarzı*"nın zaman içerisinde geçirdiği bölünme ve birleşme süreçleridir. Merkezden çevreye doğru sürekli dağılma ve yeniden birleşme eğilimi gösteren bu "geniş anlamda iktidar" odakları, parçalanıp sonra yeniden birleşen bir elmas parçasının kristallerini anımsatan prizmalardır. Tarihsel ve yapısal köklere dayanan "siyaset tarzı" ise bütünleşme sürecinde birleştirici unsur rolünü oynarken, dağılma dönemlerinde bir "merkezkaç" kuvveti biçimine bürünmektedir. Gerek Osmanlı Devleti, gerekse Türkiye ve Tunus Cumhuriyetleri dönemlerinde toplumdaki "*dike*" bölünmeler ve karşı karşıya gelmelerin çizgisini izleyerek siyasal iktidarı belirleyen bu merkez-çevre diyalektiğinin aldığı biçimler, konumuza yaklaşmakta bize iyi bir rehber olabilir. Yetersiz şekilde, ama bir nebze olsun "*patron-yanaşma ilişkileri*" kavramı ile açıklanan bu merkez-çevre arasındaki karşılıklı çevre arasındaki karşılıklı etkileşim, Güney Akdeniz toplumları siyasal süreçlerinde daha yalın ve daha az karmaşık bir biçimde izlenebilmektedir.

DEĞERLENDİRME

Denememizin pek de parlak bir sonuca ulaşmadığını görüyoruz. Zaten kullanılagelmekte olan "merkez-çevre" paradigmasına simgesel eklentilerle tutarlı bir modele ulaşamayacağı açıktır. Ancak, başta da belirttiğimiz gibi, ilgimizi daha çok çeken nokta hangi yöntem? Hangi değerler? Hangi önermeler? Gibi sorulardı. Çözümleyici araştırmalar için "ilk adımı" oluşturan ve çoğunlukla cepheden göğüslenmesinden kaçınılan kimi noktaları tartışabildiğimizi sanıyoruz. Siyaset Sosyolojisi genellemesinde özgün yaklaşımlar inşa edilecekse, öncelikle temellerinin atılacağı arsayı temizlemek gerekiyor diye düşündük.

KAYNAKÇA

- 1- Akşit, B. "Toplumsal Gelişme Kuramları ve Azgelişmişlik: Epistemolojik ve Kuramsal bir İnceleme", Toplum ve bilim, no. 9-10. 1980.
- 2- Althusser, L. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (çev. Y.Alp ve M. Özışık) Birikim Yay. İstanbul 1978. Pour Marx, F. Maspero, Paris 1966.
- 3- Apter, D.E. ve S.S. Mushi, "La Science Politique", R.I.S.S.c.24, no.1, 1972. (47-74).
- 4- Boudon, R. *La Crise de la Sociologie*, Droz Paris, 1971.
- 5- Carr, E.H. *Tarih Nedir?* (çev. M.G. Gürtürk) Birikim Yay. İstanbul, 1980.
- 6- Duverger, M. *Siyaset Sosyolojisi*, (çev. Ş. Tekeli) Varlık Yay. İstanbul, 1975. *Diktatörlük Üstüne*, (çev. B.Tanör) Dönem Yay. İstanbul, (tarih-siz).
- 7- Goldmann, L. *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, (çev. A. Timuçin ve F.Aynuksa) Kavram Yay. 1977.
- 8- Goux, J.M. "Science et Histoire Selon Karl Popper", La Pensée, no. 208, 1979, (29-38).
- 9- Hilav, S. "Felsefenin Başlangıcı; Doğu, Korku, Birey", Yazko Felsefe Yazıları, Kitap 5, İstanbul, 1983. (34-44).
- 10- Johansson, I. "Angiosakson Bilim Felsefesi" (çev. Şahin Alpay), Yazko Felsefe Yazıları, Kitap 4, İstanbul 1983, (5-35).
- 11- Keat, R. ve J. Urry, *Social Theory as Science*, Routledge. Kegan Paul, London- Boston, 1975.
- 12- Kuhn, T.S. *La Structure des Révolutions Scientifiques*, Flammarion, Paris 1972.
- 13- Laclau, E. "Siyasal düzeyin özgüllüğü", *Kapitalist devlet Sorunu* (içinde) (çev. Y. Berkman) Birikim Yay. İstanbul, 1977, (129-160).
- 14- Larui, A. *L'Idéologie Arabe Contemporaine*, Maspero, Paris, 1977.

- 15- Leca, J. "Pour une Analyse Comparative des systèmes Politiques Méditerranéens", R.F.S.P. c. 27, no. 4- 5, 1977 (554- 581).
- 16- Lukacs, G. **Histoire et Conscience de Classe**, Ed. de Minuit, Paris 1960.
- 17- Mardin, Ş. "Siyasal Bilimler'de Araştırmalar Tebliğleri Eleştirisi" **Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi** (içinde), Hacettepe Ün. Yay. Ankara, 1971. (85-91).
- 18- Marx, K. **Contribution à la Critique de L'Economie Politique**, Ed. Sociales, Paris, 1957.
- 19- Milhau, J. "Popper ou La Vérité en Question", La Pensée, no. 208, 1979, (4-29).
- 20- Mills, C.W. **Toplumbilimsel Düşün**, (çev. Ü. Oskay) Kültür bak. Yay. Ankara, 1979
- 21- Özlem, D. "Bilgi ve Bilimde Olguculuk-Tarihselcilik Tartışması Üzerine", yazko Felsefe Yazıları, Kitap 4. istanbul 1983. (36-64).
- 22- Piaget, J. **Epistemologie des Sciences de L'Homme**, Gallimard, paris 1977.
Le structuralisme, P.U.F. Paris, 1974.
- 23- Polanyi, K. **The Tacit Dimension**, London, 1967.
- 24- Popper, K. **Conjectures and Refutations**, Routledge-Kegan Paul, London, 1972.
- 25- Poulantzas, N. **Pouvoir Politique et Classes Sociales**, F. Maspero, Paris 1968.
- 26- Schemeil, Y. "Les Elites politiques au Proche-Orient" R.F.S.P. c. 28 no. 3, 1978. (557-573).
- 27- Sunar, İ. **Düşün ve Toplum**, Kültür Bak. yay. Ankara, 1979.
- 28- Weber, M. **Economie et Société**, c.I, Lib. Plon, Paris, 1971.
- 29- Yıldırım, C. **Bilim Felsefesi**, Remzi Kitabevi, istanbul, 1979.
- 30- Zghal, A. "The Reactivation of Tradition in a Post-traditional Societe, Daedalus, Kış, 1973. (225-237).

NOTLAR

- (1) F.S.C. Northrop, **The Logic of the Sciences and Humanities**, C. Yıldırım Bilim Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979. Ek: 9, s. 224-232'den.
- (2) Paradigma, ya da temel-görüş kavramını "geniş kapsamlı kuram" anlamında da kullanıyoruz. Konuya ileride ayrıntılı bir biçimde döneceğiz. Şimdilik, aynı konuda birden çok paradigmanın Doğa Bilimleri'nde de geçerli olabileceğini belirtmekle yetinelim. Bu durum, sosyal bilimlerde sadece daha yaygındır.
- (3) M. Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, (çev.Ş. Tekeli) Varlık yay. İstanbul, 1975. s. 407.
- (4) Bkz. J. Leca, "Pour une analyse comparative des systèmes politiques Méditerranéens". R.F.S.P. c. 27, n. 4-5, 1977. (554-581). *passim*.
- (5) D.E. Apter ve S.S. Mushi, "La Science Politique", R.I.S.S. c. 24 n.1, 1972. (47-74). *passim*.
- (6) Y. Schemeil, "Les elités politiques au Proche-Orient", R.F.S.P. s. 28, no.3, 1978. (557-573). s. 545.
- (7) M. Duverger, **Diktatörlük Üstüne**, (çev. B. Tanör) Dönem Yay. İstanbul, tarihsiz. s. 72 vd.
- (8) A. Zuhal, "The reactivation of tradition in a post-traditiona society" Daedalus, kış, 1973. s. 225-237. *passim*.
- (9) Buradaki "klik" betimlemesi kendi başına bir olgu sayılamaz "klikleşme olgusu", betimlemeye anlamlı bir bütün oluşturan kavramlar sistemi içerisinde yer bulduğumuzda ortaya çıkar; "klik" betimlemesi o zaman anlam kazanır ve bir "siyasal olgu" haline gelir. Daha felsefi bir dille ifade edersek: Eğer bizim burada yaptığımız gibi, ortada aynı gerçekliği açıklayan iki farklı olgu değil, klik sözcüğünün karşılığında bir tek gerçeklik bulunduğunu kabul edersek, dil ile dış dünya arasında bir denklik bulunduğunu önesüren Neo-Pozitivizm doğrultu-sunda düşünüyoruz demektir. Bu açıdan bakıldığında, aynı gerçeğe iki farklı kuramın iki çelişik açıklama getirmesi, Politika Bilimi'nin henüz ortak bir gözlem dili oluşturmadığını, yeterli olgunluğa erişmediğini göstermektedir. Çünkü Politika Bilimi gelişmiş olsaydı, siyasal gerçekliği açıklayacak tek bir dil yaratmış olmalıydı. Şimdilik, bu sonucu kabullenmenin, bu çalışmanın kendi kendisini inkar etmesi anlamına geleceğini belirtmek ile yetiniyoruz. İleride sosyal bilimler anlayışımız sergilediğinde, kendi özellikleri içerisinde Politika Bilimi'nin de gelişmiş bir alan olduğunu kabul ettiğimiz görülecektir.
- (10) Burada bilim felsefesi ve bilgi kuramına ilişkin tutumların tümüne yer vermemiz mümkün ve gerekli değil. Şu kadarını belirtelim ki, Sosyal Bilimler alanında kimi yazarlar başlıca üç bilgi anlayışı ayırdetmek-tedir: (Bkz. R. Keat ve J. Urry, **Social Theory as Science**, Routledge Kegan Paul, London-Boston, 1975. s. 3-67): 1- Pozitivizm 2- Marksist Realizm 3- Yapısalcılık. Biz, pozitivist olmayan anlayışları "kuramcı" bilgi anlayışı olarak nitelemeyi, böylece üç değil iki kategori ayırdetmeyi çalışmamız için yeterli ve amaca uygun buluyoruz. Bunun ötesinde, Neo-Marksist yaklaşımın, sosyal bilim alanında Marksist Realizm-Yapısalcılık ayrımını ortadan kaldırdığı da düşünülebilir. Kaldı ki, pozitivist olmadıkları halde, ne Marksist Realizmi, ne de Yapısalcılık içinde yer alan M.Weber'in "anlayıcılığı", K. Popper'in sosyal bilime de uyguladığı "yanlışla-nabitirlik ilkesi", G. Gurvitch'in "diyalektik hiper-amprizm"i gibi Keat ve Urry'nin üçlü ayırımına girmeyen anlayışlar da vardır.

İ. Sunar da, ikili bir ayırım yaparak, pozitivistizm karşısında yer alan bilgi anlayışlarını "yorumlayıcı yaklaşım", kısaca "yorumsama" (hermeneutik) olarak adlandırmaktadır. (Bkz. *Düşün ve Toplum, Kültür Bakanlığı Yay. 1979. Passim.*) Buna göre pozitivist epistemoloji "doğal toplum" modelini, yorumsama ise "sembolik toplum" modelini temellendirmektedir. Yorumlayıcı yaklaşım, ampirizm varsayımına dayanmadığı için, pozitivistizmin aksine, bilgi ile dış dünya arasında bir denklik kumaz. Ona göre, dil dünyadan, kuram doğa-dan, söz olaydan türetilemez; dünya düşüncede yansımaz. Aralarındaki ilişki bir denklik ilişkisi değil, bir "oluşum" ya da "kuruluş" ilişkisidir. Yorumsama anlayışına göre, dünya bilginin dışında varolmasına rağmen, dışarıdaki dünyanın düzeni bilgi aracılığı ile kurulur. İ. Sunar, sözkonusu yapıtında bu iki eğilimin sosyal düşünce tarihi içindeki durumlarını incelemekte ve kendisi de yorumlayıcı anlayışı benimsemektedir. Bu ikili ayırım izlendiğinde, Sunar'ın "yorumsama" kategorisini bizim "kuramcılık" ile karşıladığımız görülür. Bu farkın nedeni, anlayışı ele aldığımızda ortaya çıkacaktır.

(11a) "Yerleşik" Politika Bilimi ile, bu alanın isim babalığını da yapmış olan A.B.D. kökenli Politika Bilimi'nin temel tutum ve yöntemlerini kastediyoruz.

(11b) Özellikle Bkz. L.Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (çev. Y. Alp ve M. Özışık) Birikim Yay. 1978. s. 29 v.d. Ayrıca, N. Poulantzas, *Politique et Classes Sociales*, F. Maspero Paris, 1968. *passim*.

(12) C.W. Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, (çev. Ü.Oskay) Kültür Bak. Yay. Ankara, 1979. s. 84 v.d.

(13) E.H. Carr, *Tarih Nedir?* (çev. M.G. Gürtürk) Birikim Yay. İstanbul, 1980. s. 93.

(14) *Ibid.* s. 94-95

(15) J. Piaget, *Epistemologie des Sciences de l'Homme*, Gallimard, Paris, 1977. s. 54.

(16) Bkz. I. Johansson, "Anglosakson bilim Felsefesi" (çev.Ş. Alpay) Yazko Felsefe Yazıları, 4. kitap, s. 5-35.

(17) *Ibid.* s. 13.

(18) *Ibid.* s. 9.

(19) Bkz. J. Milhau, "Popper ou la Verité en Question", *La Pensée* no. 208, 1979, 4-29. s. 11.

(20) Bkz. J.M. Goux, "Science et Histoire Selon Karl Popper", *La Pensée*, no. 208, 1979, 29-38. *passim*. Ayrıca K.R. Popper, *Conjectures and Refutations*, Routledge-Kegan Paul, London, 1972 s. 35-36.

Sözkonusu gözlem, güneş tutulması sırasında yakın yıldızların gece ve gündüz fotoğrafları çekilerek, ışığın da madde gibi; kütle tarafından çekildiği varsayımını doğrulayan ölçümdür.

(21) I. Johansson, *op. cit.* s. 28.

Kuhn'un bilim tarihi anlayışı ve bilgi kuramı için Bkz. T.S. Kuhn, *La Structure des Revolutions Scientifiques*, Paris, 19970 *passim*.

(22) L. Goldmann, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, (çev. A. Timuçin, F. Aynuksa) Kavram Yay. 1977. s. 33'den.

(23) I. Johansson, *op.cit.* s. 18.

(24) *Ibid.* s. 18

(25) Davranışçılığa temel olan, yerleşmiş olmayan bilimlerden Psikolojideki gözlemlenebilir verilerdir. Bunlar da "özneler arası doğrulama ilkesi"ne göre, diğer kişilerin davranışlarıdır. Davranışçılık günümüzde en yaygın biçimde Psikoloji'yi egemenliği altına almıştır. ancak, Siyaset bilimi sınırlarındaki olgulara uyarlanması Psi-koloji'ye oranla çok daha tutucu, "olan"ı koruyucu, "istikrar" ve düzen kaygılarını gereğinden fazla bilimsel ilginin odak noktası haline getiren bir rol oynamaktadır.

(26) Oysa tümevarımsal mantığın varolan bir kurama uygulanması olanaksızdır. Bkz. *Ibid.* s. 17.

(27) R. Boudon, *La Crise de la Sociologie*, Droz. Paris, 1971. s. 100.

(28) Toplum tipleri ya da toplumsal aşamalar ayırdetme geleneği Comte öncesinde de vardı. Ancak, özellikle "sözleşme" ayırımına dayalı daha çok bireyin toplulu içindeki hukuksal konumunu belirleyen soyut iki toplum tipi öngörmekteydi.

(29) C.W. Mills, *op.cit.* s. 80.

(30) Weber'in "anlayıcı yöntem"i ve "sosyal eylem" kavramları için Bkz. M.Weber, *Economie et Societé*, Plon, Paris, 1971 s. 4. v.d.

(31) İ. Sunar, *op.cit.* s. 18. v.d.

(32) K. Marx, *Contribution à la critique de l'Economie Politique*, ed. Sociales, Paris. 1957. s. 164-165. (a.b.ç.)

(33) Bkz. B. Akşit, "Toplumsal Gelişme Kuramları ve Azgelişmişlik: Epistemolojik ve Kuramsal bir İnceleme", *Toplum ve Bilim*, no. 9-10. 1980. s. 82. v.d.

(34) Özellikle Bkz. G. Lukacs, *Histoire et Conscience de Classe*, ed. de Minuit, Paris. 1960. s. 106-107.

(35) Bkz. J. Piaget, *Le Structuralisme*, P.U.F. Paris. 1974. s. 104. v.d.

(36) Neo-Marksizm'in bilgi anlayışını yansıtan örnek bir yorum için Bkz: E. Laclau, "Siyasal Düzeyin Özgüllüğü" *Kapitalist Devlet Sorunu* (içinde). Çev. Y. Berkman. Birikim Yay. İstanbul. 1977. s. 129-160.

- (37) "Problématique" kavramı, için Bkz. L. Althusser, *Pour Marx*, F. Maspero, Paris, 1966. s. 24 v.d.
- (Problématique kavramı, "paradigme" kavramının Marksist yazındaki eş-anlamlısı olarak görülebilir. Ancak bu görüntü aldatıcıdır. Çünkü Althusser, Marx'ın eserlerini iki bölüme ayırarak "ideolojik sorunsal" ve 1845'den başlayan "bilimsel sorunsal" ayırımı yapmaktadır. bu ayırımı ona göre bir "epistemolojik kopuş"tur. Bu tür bir mutlak bilimsellik, "paradigme" kavramı ile bağdaşmaz.
- (38) Bkz. D. Özlem, "Bilgi ve Bilimde Olguculuk-Tarihselcilik Tartışması Üzerine", *Felsefe Yazıları*, 4. kitap. s. 36-64.
- (39) Ş. Mardin, "Siyasal Bilimler'de Araştırmalar Tebliğleri Eleştirisi" *Türkiye'de Sosyal Araştırma-ların Gelişmesi*, (içinde), s. 85-91. Hacettepe Univ. Yay. D-II. Ankara. 1971. s. 91.
- (40) E.H. Carr, *op.cit.* s.
- (41) Bkz. T.S. Kuhn, *op.cit. passim.*
- (42) İ. Sunar, *op.cit.* s. 24. ve dn. 54.
- (43) A. Einstein, *Essays in Science*, (C. Yıldırım, Bilim Felsefesi s. 243'de). (a.b.ç.)
- (44) İ. Sunar, *op.cit.* s. 125.
- (45) İ. Sunar, *op.cit.* 125. (a.b.ç.)
- (46) M. Duverger, *Siyaset sosyolojisi*, ... s. 12.
- (47) İ. Sunar, *op.cit.* s. 127.
- (48) *Ibid*, s. 127. (a.b.ç.)
- (49) C.W. Mills, *op. cit.* s. 275-276.
- (50) *Ibid*. s. 257.
- (51) *Ibid*. s. 274. (a.b.ç.)
- (52) *Ibid*. s. 258. (a.b.ç.)
- (53) Bkz. Türkiye'de Sosyal Araştırmaların s. 57-73 ve 85-95.
- (54) *Ibid*. s. 90.
- (55) İ. Johansson, *op.cit.* s. 91.
- (56) *Ibid*. s.91.
- (57) *Ibid*. s. 96.
- (58) Bu konudaki yetkin bir örnek için Bkz. Selahattin Hilav, "Felsefenin Başlangıcı, Doğa, Korku, Birey." *Yazko Felsefe Yazıları Kitap 5*, İstanbul, 1983. s. 34-44. *passim.*
- (59) Bkz. A. Larui, *L'Ideologie Arabe Contemporaine*, Maspero, Paris 1977.
- (60) V. Schemeil, *op.cit. passim.*

2533 SAYILI KANUN'LA SİYASAL PARTİLERİN KAPATILMASI OLAYINA BİR DEĞİŞİK YAKLAŞIM

Maksut MUMCUOĞLU

"Sol için partiler, daima sağ için olduğundan daha gereklidir. Partileri yok etmek sağ bakımından, solu felce uğratmanın mükemmel bir yoludur."

M. DUVERGER

GİRİŞ

Prof. Bahri Savcı gibi, tüm yaşamını çoğulcu-yarışmacı demokratik rejimin ülkede yerleşmesine adanmış bir bilim adamı için çıkarılan armağana, siyasal partilerin kapatılması ile ilgili bir yazı yazmak gerçekten çok büyük bir çelişki... Ne var ki, siyasal olgulara -ne denli çelişik nitelik taşısalar da- gözlerimizi kapamak olanaksız. Bu kısa incelememizde, 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Kanunla, 12 Eylül 1980'e kadar kurulmuş bulunan siyasal partilerin kapatılmasına ilişkin nedenleri gözden geçireceğiz. Bu bağlamda ilk olarak, siyasal partilerin kapatılmasına gerekçe gösterilen resmi nedenleri ortaya koyacağız. Bundan sonra, Türkiye'nin özel koşulları altında şekillenen ordu-siyaset ilişkilerini gözönünde tutarak, siyasal partilerin kapatılmasına yol açan asıl nedenleri aramaya çalışacağız.

İncelememizde, M.DUVERGER'in yukarıya aldığımız (1) gözlemini temel varsayımımız olarak kabul ettik. Bu varsayımın doğruluğunu, 1980'ler Türkiye'sinin siyasal koşulları içinde gözden geçireceğiz. Bu varsayımı daha açık bir şekilde şöyle formüle edebiliriz: 2533 sayılı Kanunla, siyasal partilerin kapatılmasının asıl nedeni, CHP gibi köklü, kurum-

laşmış, iyi örgütlenmiş bir siyasal partinin çatısı altında sol potansiyelin toplanmış olmasıdır. Bu potansiyel-belli bir süre için bile olsa dağıtıldığı takdirde, hem amaçlanan ekonomik kalkınma modelini, hem bu modeli zorlamayacak bir siyasal sistemi yerleştirme şansı artabilecektir.

Bu noktada bazı ön açıklamaları ve hatırlatmaları gerekli görüyoruz. Bilindiği gibi, 24 Ocak Kararları diye anılan ve belli bir ekonomik tercihi yansıtan önlemler dizisi 12 Eylül 1980'de iktidarı ele geçeren askeri yönetimce de benimsenmişti. Öyle ki, bu kararları teknokrat olarak hazırlayan Sn. Turgut Özal'a, askeri yönetim, ekonominin sorumluluğunu devretmişti. 24 Ocak'ta getirilen modelin, halkın özgür ve serbest tercihiine dayalı çoğulcu-katılımcı bir siyasal sistem içinde yürütülmesi son derece zordu. Gerçi bu kararlar yürürlüğe konulduğunda, CHP 1977 seçimlerinde kazandığı halk desteğini geniş ölçüde yitirmişti ama, yurdun her yanına yayılmış örgütüyle, azımsanmayacak mal varlığı ve maddi potansiyeliyle gene de ayakta idi. Üstelik bu CHP, başta işçi sendikaları olmak üzere, çalışan kesimlerin seçimden seçime siyasal arenada yer almasını yeterli görmüyor, örgütlü katılmanın yaygınlaştırılmasını talep ediyordu. (2) Oysa, 24 Ocak kararlarıyla getirilen modelin, daha uzunca bir süre yaygın katılma yoluyla kendisine yöneltilecek taleplere cevap verecek gücü yoktu.

Sistemin diğer güçlü ve kurumlaşmış partisi AP. ise 24 Ocak kararlarının arkasındaki siyasal güç olarak, baştan beri katılmanın yaygınlaştırılmasına karşıydı. Ancak, 12 Eylül'den sonra, gerek askeri yönetim, gerek 24 Ocak kararlarını tek alternatif olarak kabul eden bazı çevreler, başta Demirel olmak üzere, A.P. yönetici kadrosunu "fazla yıpranmış" görmeye başladılar. Bu arada Demirel'in A.P.'nin başından ayrılmaya hiç niyetli olmadığını gösteren davranışları AP.'ni de kurtaramadı.

Diğer partilerden MHP. terörle iç içe olduğundan, MSP ise laiklik "bamteli"ne bastığından kolay hedeflerdi.

Özetlemek gerekirse, 24 Ocak kararlarını askeri yönetim döneminin sonrasında da yürütebilecek yeni bir yapılaşmaya gerek vardı. Ancak bunun karşısındaki tek örgütlü kurumsallaşmış güç CHP idi. Bu nedenle 2533 sayılı Kanun çıkarıldı ve yeni modelin önündeki başlıca engel kaldırıldı.

Varsayımımızı böylece açıkladıktan sonra, hemen belirtelim ki, büyük toplumsal-siyasal olayları tek bir nedene indirgemek bazen yanıltıcı sonuçlar verebilir. Bundan dolayı partilerin kapatılmasını açıklayan resmi gerekçelerden başlayarak daha ayrıntılı bir incelemeye girişebiliriz.

I- SİYASAL PARTİLERİN KAPATILMASININ RESMİ GEREKÇELERİ

2533 Sayılı Kanun'un gerekçeleri Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporu'nda belirtilmiştir. Devlet Başkanı Org. Kenan Evren, 15 Ekim 1981'de yaptığı Radyo-TV. konuşmasında bu gerekçeleri halka duyurmuştur. Evren, Danışma Meclisi'ni açış konuşmasında ve halk önünde yaptığı diğer konuşmalarda da bazı ek gerekçeler göstermiştir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1 — 12 Eylül öncesinde Siyasal Partiler, devletin gücünü azaltan, onu parçalayan, vatandaşları birbirine düşman cephelere ayıran kuruluşlar haline gelmişlerdir. Kapatılan siyasal partiler bununla da kalmamış, anarşi, terör ve bölücülüğe destek olmuşlardır.(3)

2 — Türkiye'nin bu duruma gelmesinde büyük sorumluluk taşıyan siyasal parti yönetici ve mensupları (4), kusurlarını idrak edip, yeni anayasa, seçim ve siyasal partiler ka-

nunları hazırlanana kadar yönetime yardımcı olacakları-hiç olmazsa gölge etmeyecekleriydi, çeşitli biçimler altında siyasal nitelik taşıyan tutum ve davranışlarını sürdürmüşler, hatta kendi aralarında iktidar kavgasına tutuşmuşlardır. Kapatılan siyasal partilerin yöneticileri daha da ileri giderek; "ilk yapılacak seçimde iktidara geleceklermiş gibi yandaşlarına şimdiden makam, mevki ve menfaat dağıtma vaadlerinde bulunmuşlardır". (5)

3 — Bu partilerin yöneticileri, bir yandan; "gizi kapılar arkasında toplantılar düzenleyerek, yalan haberler yayarak temiz vatandaşları mevcut yönetim aleyhine zehirleme içine girmişler" öte yandan; "kendi içimizde halledeceğimiz problemleri dış ülkelere jurnal ederek bir takım kuruluşlar vasıtasıyla yönetime baskı yaptırma denemelerine girişmişlerdir". (6)

4 — Kapatılan partilerin yöneticileri, "ilk günden beri devlet memurları üzerinde yürüttükleri etkileme manevralarını, bu kez Danışma Meclisi çatısı altına sokma çabalarına girişmişlerdir. Danışma Meclisi'ni bu tür etkilerden kurtarabilmek için eski partilerin feshi zorunluluğu doğmuştur. (7)

5 — Parti liderleri, yönetimi bir kez ele geçirdikten sora, oligarşik bir kadro çemberi oluşturmuşlar ve bu kişileri yönetimden uzaklaştırmak olanaksız hale gelmiştir. (8)

Eski liderler çekilmeyi bilmediklerinden, onların yerine 12 Eylül felsefesine ters düşmeyecek "yeni bir politikacı tipi yaratma" zorunlu olmuştur. (9)

6 — 12 Eylül Yönetimine göre, Türkiye'de küçük partiler, koalisyonlar vasıtasıyla gerçek güçlerinin çok üstünde bir rol oynamışlar ve bu durum olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bundan dolayı ülkenin "az ama öz" partiye ihtiyacı vardır. (10)

Sonuç olarak, 12 Eylül Yönetimi, kapatılan partileri bir "enkaz"a benzetmiş, bu enkaz kullanılarak inşa edilecek demokrasinin çökmeye mahkum olduğu yargısına vararak (11), sağlam malzeme (yeni kurulacak partiler) ile kendisine göre bir demokrasi kurma çabasına girişmiştir.

II- RESMİ GEREKÇELERİNİRDELENMESİ

Resmi gerekçeleri irdelemeye geçmeden önce, Türk siyasal sisteminde yüzyıllardır yaşamsal bir rol oynayan Ordu kurumunun, 1980'ler Türkiye'sindeki yerine ve işlevine özetle değinmek gerekir.

Ordu-siyaset ilişkileri siyasal bilimciler, hukukçular, siyaset sosyologları ve tarihçilerce en çok ilgilenilen konuların başında gelir. Bunun sonucu olarak, pek çok yazar, bu ilişkileri kapsayan ve açıklayan tipolojiler geliştirmişlerdir. (12)

Biz, bunlar arasında Eric NORDLINGER'in tipolojisine özetle değineceğiz. Nordlinger'e göre, orduların siyasetle (veya siyasal sistemle) ilişkilerini içeren başlıca üç model vardır. Bunların birincisinde ordu "hakemlik (moderator) işlevini üstlenmiştir. Bu modelde ordu, yönetimin dizginlerini açıkça ele almaktan çok, perde arkasından "veto gücü"nü kullanır. Bir başka deyişle iktidardaki sivil yöneticiler ordudan gelen istekleri yerine getirmekte başarı gösteremezlerse, ordu bir "azil darbesi" ile onları görevlerinden uzaklaştırır ve yerlerine daha uysal bir başka sivil grubu getirir. Bu modele giren orduların amaçları, hedefleri alan itibarıyla sınırlıdır. Gerçekten bunlar, status quo'yu korumak, birbirleriyle rekabet eden gruplar arasındaki güç dengesini (veya eşitsizliğini) sürdürmek, siyasal ve anayasal temel kuralları takviye etmek, ekonomik çıkarların dağılımındaki her önemli değişikliği engellemek, nihayet siyasal düzenin ve hükümetin istikrarını sağlamak gibi özünde tutucu amaçlar güderler. (13)

Nordlinger'in tipolojisindeki ikinci modelde ordu "bekçilik" (guardian) işlevini yerine getirir. Bu modele giren ordular, esas itibarıyla "hakemlik" işlevini gören ordulara benzerler. Yalnız aralarındaki bir önemli fark vardır; bekçiler zorunlu gördüklerinde sivil iktidar sahiplerini bir darbe ile görevden uzaklaştırır ve iktidarın kontrolünü açıkça ele alırlar. Bununla birlikte amaçları hakemlerinki kadar tutucudur. Gerçekten, bekçilerin ilk hedefleri, birbirleriyle kavgaya tutuşmuş, aşırı partizan ve çürümüş politikacıları görevden alıp hükümeti ve bürokratik mekanizmayı onarmak bu suretle devletin etkinliğini arttırmaktır. Bekçilerin bundan sonraki amacı, sivil gruplar arasında ekonomik çıkar ve iktidar dağılımında yeniden bazı düzenlemeler yapmaktır.

Nordlinger'e göre bekçiler, esas itibarıyla önceki yönetimin kötü uygulamalarını ve kusurlarını düzeltmek isterler. Yazar, bunları devlet organlarında operasyona girişen cerrahlara benzetmekte, ancak, hasta taburcu edildikten sonra, operasyonun etkilerinin devamı konusunda pek bir şey yapmadıklarını söylemektedir. (14)

Nihayet, üçüncü modeli "yönetici" (ruler) tip oluşturmaktadır. Bu model, öncekilere göre daha iddialı ve daha uzun vadeli amaçlara yönelmiştir. Gerçekten bu tipte yer alan ordular, statüs quo'yu korumanın ve iktidarı kontrolün ötesinde, siyasal ekonomik hatta sosyal sistemin önemli alanlarında temel değişiklikler yapmayı amaçlarlar. Örneğin, monarşilerin, geleneksel oligarşilerin ve siyasal partilerin kökten sökülüp atılmasına girişirler. Yönetici ordular, sürekli ve düzenli bir ekonomik gelişme sağlayabilmek için, yüksek düzeyde bir yatırım ve modernleşme programının gerekliliğine inanırlar. Bu modelde genellikle önceki iki modele göre baskı daha yaygındır. Ayrıca, devlet yönetimine, ekonomiye ve topluma tepeden inme yöntemlerle yön verilmeye çalışılır. (15)

Askeri rejimlerin hemen tümü amaçlarını gerçekleştirdikten sonra iktidardan ayrılmayı vaad ederler. Ancak, "hakemler" ve "bekçiler", daha tutucu ve ılımlı amaçlar peşinde olduklarından nisbeten daha kısa bir zamanda vaadlerini tutup iktidardan ayrılırlar. Buna karşın "yöneticiler"in, daha uzun bir dönem için, hatta temelli iktidarda kalmaları olasıdır.

Nordlinger'in tipolojisini böylece inceledikten sonra, acaba Türk Ordusu'nu hangi tipe sokabiliriz? Sorunun cevabı ilk bakışta çok kolay görülüyorsa da, aslında pek öyle değil. Gerçekten, Cumhuriyetten bu yana ordu, her üç tipe, kimi zaman çok yaklaşan, kimi zamanda bir hayli uzaklaşan işlevler üstlenmiş. Örneğin, 1923-1950 dönemi tam anlamıyla "yönetici" tipe uygun düşer mi? Bu dönemde, iktidarın belkemeğini oluşturmakla birlikte, Atatürk'ün daha başlangıçta aldığı kesin bir tavırla, ordu komutanlarının görevlerinden ayrılmadıkça T.B.M.M. üyesi olamadıklarını görüyoruz. Böylelikle ordu, hem günlük siyasal çekişmelerin dışına çekilip asıl işlevine yöneltilmiş, hem yönetim üzerinde doğrudan siyasal etkide bulunması önlenmiştir. Buna karşın, önce Atatürk, sonra İnönü bir yandan saygın askeri kişilikleri nedeniyle devrimci atılımların yürütülmesinde ordunun desteğini sağlamışlar; öte yandan orduya, kendi iç işlerinde partizan politik müdahalelerden uzak bir özerklik alanı yaratmışlardır. Ayrıca bu dönemde, en yüksek devlet makamları asker kökenlilere açık tutulmuştur. (16) Demek ki, 1923-50 dönemi, Ordu'nun siyasal iktidarın belkemeğini oluşturmakla birlikte, klasik "yönetici" tip'e tam anlamıyla uymadığı bir dönemdir.

Çok-partili siyasal yaşama geçildiğinden bu yana, tanık olduğumuz üç askeri darbeyi kısa bir çözümlemeye tabi tuttuğumuzda, şu saptamaları yapmak mümkün:

Önce 27 Mayıs darbesi, özünde bir "bekçilik" anlayışıyla ortaya çıkmakla birlikte, yöneldiği hedefler ve başta 1961 Anayasası olmak üzere pek çok uygulamasıyla ne "hakem" tipine uyuyor, ne "bekçi". Çünkü, bu iki tipin en temel özelliği olan "tutuculuk" niteliğini 27 Mayıs'ta göremiyoruz. (17)

12 Mart 1971 darbesi ise, pek çok açıdan "hakemlik" tipine uyuyor. Şöyle ki, öncelikle ordunun istemlerini karşılamayan hükümeti, bir "azil darbesi ile görevden uzaklaştırıp, yerine kendi görüşlerine daha yatkın bir başka sivil grubu işbaşına getiriyor. İkinci olarak, reformculuk iddiasıyla ortaya çıkmasına karşın, özünde son derece "tutucu". Gerçekten 12 Mart'ın başlıca amacının, 1961 Anayasası'nın temel haklarla ilgili özgürlükçü içeriğini daraltmak ve yeni yeni filizlenen çoğulcu yapıyı ortadan kaldırmak olduğunu biliyoruz. Son olarak 12 Mart darbesi, ülkedeki toplumsal güçler dengesini -daha doğrusu dengesizliğini- sağ lehine iyice değiştirmek istiyor. (18)

Hiç kuşkusuz, üç darbe içinde gerek iktidarda kalış süresi, gerek yöneldiği hedefler açısından en iddialısı 12 Eylül darbesidir. 12 Eylül, kendisine darbe ortamını yaratan koşullar (toplumsal, ekonomik ve siyasal) bakımından da önceki iki darbeden daha avantajlıdır. Bir kere, toplum, ne yakın, ne uzak tarihinde tanık olmadığı bir değişim/dönüşüm sürecinden geçmektedir. Ekonomik yapıda tarım kesiminin nisbi ağırlığı oldukça hızlı bir tempoda azalırken, sanayi ve hizmetler kesiminin önemi ve ağırlığı artmaktadır. Bir yandan bu faktörün, öte yandan ulaşım ve iletişim olanaklarının yaygınlaşmasıyla ülkede çok yönlü bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Kırsal bölgelerden, kentsel bölgelere uzun süredir devam eden göç ne kentli, ne köylü bir değişik tabaka yaratmıştır. Kapitalizm öncesi kurum ve yapılarla, modern kapitalizme özgü kurum ve yapılar bir arada yaşamaktadır. Kuşkusuz bu oluşumlar siyasal sisteme de yansımakta, bir zamanlar seçimlerle sınırlı olan siyasal katılma değişik biçim ve kanallardan sisteme yeni yeni istemler yöneltmektedir. Ancak, 12 Eylül Darbesine giden sürecin en belirgin özelliği sokakların kana bulanmasıdır. Bu toplumsal trajedinin nedenlerini ayrıntılarıyla araştırmak, bizim konumuzun sınırlarını çok aşmaktadır. Fakat, sokaklarda akan kanın, hem 12 Eylül'e davetiye çıkardığı, hem 12 Eylül rejiminin -başta siyasal partileri kapatmak olmak üzere- pek çok uygulamalarını adamakıllı kolaylaştırdığı açıktır.

Özetlemek gerekirse, 12 Eylül arifesinde Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşamının hemen her kesiminde bir bölünmüşlük ve kutuplaşma gözlemlenmekte, bu da rejim üzerindeki "consensus"u zayıflatıp belirgin bir otorite boşluğu yaratmaktadır.

Konumuza daha özel bir biçimde yaklaşabilmek için, zorunlu gördüğümüz bu açıklamalardan sonra, siyasal partilerin kapatılmasının bize göre nedenlerini ortaya koyabiliriz.

1- 12 Eylül Türkiye'ye Özgü Bir Bekçilik İdeolojisine Dayanıyor

Ordu-siyaset ilişkilerini açıklamada esas aldığımız Nordlinger tipolojisine göre, ülkemizde bekçilik modeline en açık biçimde uyan 12 Eylül darbesidir. Ancak, 12 Eylül, bekçilik konusunda toplumumuzun siyasal kültüründen kaynaklanan çok belirgin çizgiler taşımaktadır.

Bilindiği gibi, Osmanlı-Türk toplumunda, devletin ve iktidar sahiplerinin çok özel bir yeri vardır. Çünkü, başta ekonomik zenginlik ve saygın bir toplumsal statü edinmek dahil olmak üzere, toplumca önem verilen tüm değerleri dağıtan güç devlettir. Devlet bu niteliğiyle toplumdan neredeyse bağımsız, egemen ve özerk bir varlıktır. Osmanlı-Türk toplumunda iki ana sınıfı belirleyen başlıca etken devlette görev almak ve o'nun dışında bulunmaktır. İlk kategoriyi oluşturanlar yöneticiler, ikinciye oluşturanlar ise sıradan insanlardır (bunlara zamana göre reaya, kul veya vatandaş denilmektedir). Yöneticiler, kendilerini devletin bekçisi saymaktadırlar. Yönetilenler ise, bu durumu hiç sorgulamaksızın kabullenmişlerdir. Öyle ki, bu kabullenmeyi ne Osmanlı reformları, ne 1876 ve 1908 Anayasal hareketleri hatta ne de milli devlete geçiş uzun boylu değiştirebilmiştir. (19)

Yönetici-bekçiler içinde, askerlerin çok özel bir ağırlık taşıdığı, tartışma götürmez bir gerçektir. Bu konuda Bernard Lewis'in şu saptamasını aktarmak istiyoruz:

"Ordu ve bürokrasi, Türkiye'de tabiatıyla yeni meslekler değillerdi; tam tersine, ulemayla birlikte, geleneksel siyasal ve toplumsal düzenin dayandığı üç sütunu teşkil ederlerdi. Fakat, ulemadan farklı olarak, bunlar büyük bir değişim geçirmişlerdi. Bir yüzyılı aşkın bir süreden beri Osmanlı Devleti, Avrupalı düşünmana tek başına direnebilecek modern orduyu ve zamanın göstermiş olduğu gibi, bu ordunun dayanması gereken modern devleti kurmak için en üstün çabalarını askeri ve idari reforma harcamıştı. Yeni yöntemler ve donatılar yeni okullar ve ders programları- Batılı etkilere ve fikirlere açık, ülkelerinin küçülen statüsünün farkında ve eski bağılıklarına Avrupa örneğinden esinlenen yeni ve köklü bir yurtseverliği de katan- yeni bir subay ve memur türü yaratmıştı. Bütün bu reform ve değişikliklerden sonra, geniş bir çevreden toplanmakla beraber, kendi içinden beslenen asker ve bürokrat sınıflar, imparatorluğun savunma ve yönetiminde imtiyazlarının ve sorumluluklarının -halkın geri kalan kısmının hala kendiliğinden ve tartışmasız kabul ettiği bir statü ve otoritenin derin inancını korudular. 1920'de bile Kemalist devrimin Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri arasında hala 138 memur, 53 asker ve 53 din adamı- toplamın üçte iki kadarı- vardı". (20)

Görüldüğü gibi Ordu, İmparatorluğun güçlü dönemlerinde kudretin, gerilme dönemlerinde ise batılılaşmanın ve modernleşmenin sembolü olmuştur. Öyle ki, III. Sultan Selim'in Nizam-Cedit reformundan başlayarak, II. Meşrutiyet'te ve çöken İmparatorluk'tan modern bir milli-devlet kurmada askeri unsur önde gelen reformculuk işlevini üstlenmiştir. (21)

Her ne kadar Cumhuriyet döneminde milli bir burjuvazinin yaratılmasına çalışılmış, özellikle 1950'lerden sonra bu alanda bir hayli yol alınmışsa da, tarih boyunca hiç bir sınıf ordunun devletin bekçisi olduğu anlayışına karşı çıkamamıştır (1950-60 Demokrat Parti döneminde, ordunun ayrıcalıklı durumu bir hayli sarsılmıştır. Ancak, 27 Mayıs'ta ordu buna tepkisini göstermiş; Anayasa'yla, getirilen kural ve kurumların ötesinde toplumsal-siyasal yaşamdaki bekçilik işlevini sürdürceğini ortaya koymuştur). Bir başka deyişle, tarihten kaynağını alan egemen siyasal kültür etkisini çok partili siyasal yaşam altında da sürdürebilmiş; Batı'da toplumsal sınıfların birbirleriyle giriştikleri mücadeleler sonucu belirlenen siyasal iktidara tabi bir güç olan ordu, bizde özerkliğini koruyabilmiştir.

Söylediklerimizi toparlamak gerekirse, bizde ordu, bir takım toplumsal ve tarihsel birikimin sonucu olarak kendini devletin bekçisi kabul etmekte, gene kendisine göre devletin tehlikeye düştüğü her durumda, doğrudan veya dolaylı müdahaleyi görev saymaktadır.

2- Bekçilik Bağlamında Siyasal Yaşama ve Siyasal Partilere Bakış

Bekçilik anlayışı, buraya kadar yaptığımız açıklamaların zorunlu sonucu olarak, siyasal yaşama ve siyasal partilere demokratik toplumlardan çok farklı bir bakış açısı getirmiştir. Buna göre, genel olarak siyaset, özel olarak parti siyaseti bulaşılması gereken "kirli bir iş"tir. (22)

Bu anlayış, askerlik gibi kendine özgü bir örgütlenmeye ve kurumsal yapıya sahip kuruluşlarda, subayların dikkat ve enerjilerini asıl görev alanlarından başka alanlara kaydırmamalarını sağlamak bakımından yararlıdır. Ancak, demokratik bir toplumda siyaseti, hele böyle bir toplumda "olmazsa olmaz" nitelikteki partiler arası siyasal mücadeleyi ka-

tegorik olarak karalaması bakımından yanlıştır. Gerçekten, birakalım demokratik toplumları, ister az gelişmiş olsun ister çok, her toplumda ve her siyasal rejimde siyaset birincil bir faaliyettir. Siyasetin kötü bir faaliyet olarak algılanmasının başlıca nedeni, onun doğasında varolan iktidar kavgasıdır. Ancak kavga siyasetin sadece bir yüzüdür. Onu zorunlu ve meşru kılan, diğer yüzü ise uzlaşmadır. Bir toplumda birbirleriyle çatışan menfaatların uzlaştırılması suretiyle toplumsal barış ve düzen sağlanabilir. Özellikle çoğulcu-demokratik toplumlarda çatışma ve uzlaşma sürecinin sınırlarını çizen, koşullarını koyan pek çok kural (yazılı ve yazısız) ve kurum vardır. (23)

Ayrıca unutmamak gerekir ki, toplum ve devlet yönetimini ilgilendiren tüm temel kararlar (yargı organlarınca verilenler de dahil), siyasal niteliklidir.

Bekçilik anlayışının benimsenmesinin demokratik rejimle bağdaşmayan diğer önemli bir sonucunu, Devlet yapısı içinde Orduya tanınan "de facto" yerde görüyoruz. Gerçekten Anayasa'nın 117. maddesinin II. fıkrası; "Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı Bakanlar Kurulu sorumludur"; aynı maddenin IV. fıkrası, "... Genelkurmay Başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur" demesine rağmen Ordu, hem kendi mensuplarınca, hem pek çok siyaset adamınca hükümetin ve T.B.M.M.'nin denetimi dışında -hatta onların üzerinde- ayrı bir organ gibi görülmektedir. Öyleki, Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan bir basın bildirisinde, "Genelkurmay Başkanlığı ile Hükümet arasında koordinasyon toplantısı"ndan söz edildiğini bir kaç yıl önce duymuştuk. Oysa, Anayasa'nın yukarıda değindiğimiz açık hükmü ile yetki ve sorumlulukları belirlenmiş iki kurum arasında koordinasyon söz konusu olamaz; bunların arasındaki ilişki, bir bağlılık ilişkisi, bir hiyerarşik ilişkidir. Zaten meşruluğunu millet iradesinden alan bir temsilî rejimde başka tür bir düzenleme de düşünülemez. (24)

Ordunun bekçilik ideolojisi açısından siyasal partilere bakışı çok daha karamsardır diyebiliriz. Gerçi, Mehmet Ali Birand'ın sınırlı incelemesi dışında, ordunun siyasetle ilgisini araştıran hemen hiçbir yapıt bulunmamaktadır. Ancak, 1982 Anayasası'nda ve siyasal Partiler Kanunu'nda ifadesini bulan hükümlerden anlamlı bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür.

İlk saptamamız şudur: ulusal çıkarların tek temsilcisi ve güvencesi ordudur. Siyasal partiler, belirli dar çıkarları temsil eden, gerektiğinde ulusal çıkararı bu dar çıkarlara feda eden güvenilirmez" kuruluşlardır. (25) Bütüncül bir ulusal çıkar anlayışının, özellikle bizim ordumuzda yerleşmesini açıklamak zor değildir. Gerçekten, gaza ve fütuhât esasına dayanan bir uç beyliğinden, devasa bir İmparatorluğu geçişte, gerileme döneminde sınırları savunmada; nihayet yeni bir Devlet kurmada, ulusal çıkarları başlıca gerçekleştirmek için ordu olmuştur. Bu işlevi yerine getiren bir kurumun ulusal çıkarların sahipliğini üstlenmesi, aynı zamanda "devlet sahipliği" rolüyle de özdeşleşmektedir.

Ne var ki, çoğulcu demokratik rejimlerde ulusal çıkar kavramı çok farklı bir içeriğe sahiptir. Gerçekten çoğulcu bir demokraside ulusal çıkar, birbirleriyle mücadele ve yarış halinde olan çıkarların bir bileşkesidir. Bu çıkarlar çıkar gruplarınca ve diğer çoğulcu kuruluşlarca açıklanır (çıkartların açıklanması işlevi) ve birer talep olarak siyasal sisteme yöneltilir. Çoğulcu-demokratik bir toplumda, çıkarlar o kadar çok ve çeşitlidir ki bunların siyasal kararlar haline dönüştürülmeden önce, birbirleriyle birleştirilmesi, bağdaştırılması ve belibaşlı birkaç siyaset alternatifine indirgenmesi gerekir. İşte bu işlevi siyasal partiler yerine getirir. Böylelikle siyasal temsili, yani halkın seçim yoluyla hükümet politikasını etkilemesini mümkün kılarlar. (26)

Demek ki, çoğulcu-demokratik bir toplumda siyasal partiler bölücü değil, tam tersine birleştirici bir rol oynarlar. Çünkü; "siyasal partiler, seçim yoluyla siyasal iktidarı ele geçirmek amacını güden kuruluşlar olduklarına göre, genellikle tek bir sosyal menfaati temsil etmekle yetinemezler, tersine oy potansiyellerini en yüksek haddine çıkarabilmek amacıyla, çeşitli menfaat gruplarına hitap etmeye çalışırlar. Dolayısıyla, parti politikasının saptanması, bu grupların menfaat ve isteklerinin parti tarafından birleştirilip bağdaştırılmasını gerektirir". (27)

Modern demokrasilerde partilerin yerine getirdikleri işlevlerle, devletin ve ulusal çıkarların bekçiliğini üstlenen Ordu'nun partilerden beklentileri arasında, neredeyse kapılamayacak bir algılama, bir zihniyet açığı bulunmaktadır. Gerçekten M. Ali Birand'ın, Genelkurmay Başkanlığı'nca hazırlatılıp, Harp Okullarında okutulan "Atatürkçülük" Ders Kitabı'ndan naklettiği şu satırlar, bu gözlemimizi doğrulamaktadır:

"... Partiler, Devletin Dinamik İdealini gerçekleştirmekle sorumludurlar... Devletin Dinamik idealine ulaşması partilerin programlarının esasını teşkil eden kuraldır. ... Cumhuriyetçi, milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı Türk Devleti'nde bütün inkılap sonuçlarını, vatandaşların tam güvenliğini ve milli düzen ve disiplini, dahili ve adli teşkilat kanunlarıyla koruyan ve hiç sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek, başta devlet olmak üzere, devletin bütün müesseselerinin faaliyetlerinin temelini teşkil etmelidir... Devlet yönetiminde görev yapacak partiler, milletin tümünü temsil ederek gerçekçi, memleketin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmayı ve dinamik ideale ulaşmayı öngörmelidirler... Türkiye için gerçek bir demokrasi, Atatürk ilkelerinde ve özellikle halkçılık ilkesinde vardır. bu nedenle demokrasi, halkın sadece kendi görüşlerini en iyi ve sadık bir şekilde temsil edecek insanları seçmekle gerçek değerine ulaşır..." (28).

Partilere, böyle bir genel ilkeler çerçevesi çizildikten sonra, aynı kitapta onların nasıl çalışmaları ve vatandaşların istemleri karşısında ne gibi tavır almaları gerektiği konularına da değinilmektedir. Buna göre:

"... Siyasi partilerin, vatandaşların her istediğini yerine getireceklerine söz vermeleri demokrasi için zararlı olduğu kadar, inandırıcı da değildir. Halkın kendi ihtiyaçlarına çare bulunmasını istemesi doğaldır. Ancak o, gerçekleştirebilme imkanının ne olduğunu düşünemez. Siyasi partiler ise, vatandaşların istediklerini mevcut imkanları ile olduğu kadar, ülkenin genel yarar ve geleceği ile birlikte ele almak zorundadır... Türk Devleti'nin ideali, partilerin dinamik ideali olmalı, Türk Devleti'nin temel nitelikleri bütün partilerce benimsenmeli ve Atatürkçülük bütün partilerin büşterek eseri olmalıdır..." (29).

Muhalefetin nasıl yapılması gerektiği ise şöyle anlatılıyor:

"... Atatürkçülük'te, muhalefette kalan parti ve kişilerin iktidarı ele geçirmek için kendi siyasetini yaymaya çalışması, iktidardaki partiyi eleştirilmesi, ancak bu eleştirileri milli bütünlüğü bozucu ve yıkıcı boyutlara ulaştırmamaları, yıkıcı olmayan akılcı ve gerçekçi bir muhalefet ile iktidardaki partinin yapacağı hataları millet ve ülke yararına ifade etmeleri gereklidir..." (30).

Bize göre, bu düşünceler yarışmacı- çoğulcu bir sistemden çok, yönetici tek-parti ile, ona sözde muhalefet eden icazetli bir başka partinin bulunduğu bir otoriter rejime uygun düşmektedir.

Bu sorunların derinlemesine tartışılması konumuzun sınırlarını aşmaktadır. Ancak belirtelim ki, birbirleriyle çelişik çıkarları bulunan çeşitli sınıf, tabaka ve gruplardan oluşan bir toplumda, siyasal rejimin niteliğini değiştirmedikçe ne bu şemaya uygun siyasal partiler yaratılabilir, ne de partilerin bu soyutlamalar çerçevesinde çalışması sağlanabilir. Zaten 12 Eylül'den sonra yukarıda nakledilen ideal programa uygun olarak yaratılmaya çalışılan partiler düzenin ilk seçimde ortadan kalkması bunu doğrulamaktadır. Ancak, Bırand'ın da haklı olarak belirttiği gibi subay adaylarına aşılana ütopik partiler düzeni ile, siyasal gerçekliğin çatışması onlardan derin bir düş kırıklığı yaratmakta, sonuçta partilere ve politikacılara karşı subay kesiminde derin bir kuşku ve güvensizlik doğmaktadır. (31) Hele, siyasette çatışma ögesinin ağır bastığı siyasal kültürümüzün etkisiyle siyasal mücadele şiddetlendiğinde yeni müdahalelerin tohumları atılmaktadır.

III- BEKÇİLİK İDEOLOJİSİ ve 1980'LER TÜRKİYESİ'NİN ÖZEL KOŞULLARININ SONUCU: PARTİLERİN KAPATILMASI

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, bekçilik ideolojisi bağlamında Ordunun siyasete ve siyasal partilere bakış açısını ortaya koydu sanıyoruz. Böylesine ütopik, kendine özgü bir soyutlamanın Batılı veya çoğulcu dediğimiz demokrasilerin işlemesiyle temelde bir çelişki içinde olduğu açıktı. Buna Türkiye'nin 1970'lerin sonundaki bozulmuş siyasal yapısı eklenince, 12 Eylül darbesinin gelmesi kaçınılmazdı. Bu noktada şu saptamayı yapmayı zorunlu görüyoruz: 12 Eylül arifesinde Türk siyasal sistemi, başta siyasal partiler olmak üzere, yarı-felç hale gelmişti. Gerçekten rejimin temel kuralları üzerindeki Consensus zayıflamış; gevşek ve ilkesiz koalisyonlara dayanan hükümetler ne bürokrasiye, ne topluma egemen olabilmiş; çoğulcu gruplar kendi aralarında bölünmüşler, kısaca sistemin sacayağını oluşturan kurumlar büyük bir zaaf içine girmişlerdi. Özellikle, seçmenlerin % 80'inin oyunu alan iki büyük parti, anlamsız bir tutumla rejimi kurtarabilecek adamları atamamışlardı. Durum, Georges Vedel'in, "demokrasi, gerçi siyasal partiler olmaksızın yaşayamaz, fakat siyasal partiler yüzünden ölebilir de" sözlerine, tıpatıp uyuyordu (Nitekim öldü de...).

12 Eylül darbesinin, öncekilerden farklı olarak bir hayli hazırlıklı geldiği anlaşılıyor. Siyasal partilerin kapatılması ve 1982 Anayasası ile kendine özgü bir rejim kurulması, zaten bu gerçeği kanıtlıyor. Ancak Evren, halka hitaben yaptığı konuşmalarının birinde, kamu görevlilerinin halkla ilişkilerinde sabırlı olmalarını öğütlerken, şöyle bir söz söylüyor:

"... Biz de 12 Eylül'e gelinceye kadar az mı sabrettik. Ama sonunda muradımıza erdik..." (32).

Görüldüğü gibi, müdahale koşullarının olgunlaşması için sabırla beklenildiği ve iktidarın "murad edildiği" anlaşılıyor.

Milli Güvenlik Konseyi'nin, siyasal hayata yeni bir biçim vermek konusunda, işe politikacılardan başlamak istediği Evren'in pek çok konuşmasında dile getirilmişti. Bu konuşmalardan birinde Evren; "eski partilerin devamı niteliğinde yeni yeni partiler çıkacak olduktan sonra, biz eski partileri niye kapattık, niye kapatma lüzumunu hissettik?" diye sorduktan sonra; "12 Eylül felsefesine inanmış... yeni bir politikacı tipi yaratma ve onlarla yola çıkma çabası içerisindeyiz" (33) şeklinde amaçlarını ortaya koymuştur.

MGK.'nin, yeni kurulan partilerin toplumsal tabanları konusunda da, ülkenin toplumsal-siyasal gerçekliğinden çok tepeden inmece kendi ütopyasını esas aldığı görülüyor. Evren bu konuda şöyle diyor:

"... Bu partiler (yeni kurulan partiler) meydana çıktığı zamanda bir taban tutturdular. Efendim filan partinin tabanı yokmuş... sanki ayakkabı alıyorlar... şimdi onların" taban, taban", diye tutturdıkları taban, vaktiyle kendi kurdukları teşkilatın mensupları. Taban dedikleri o. O taban delindi, eskidi artık. Yeni taban lazım bize...". (34)

MGK. Yönetiminin, partileri düzenlerken çok duyarlı olduğu husullardan biri de ülkede çok parti olmaması Evren, bunu, "... fazla parti değil az parti, öz parti bu memleketi hizmet edecek, bu memlekete yararlı olabilecek partiler istiyoruz" (35) şeklinde ifade etmiştir.

IV- CHP'NİN KAPATILMASI ZORUNLUYDU !

Görüldüğü üzere, 1980'lerin koşullarına uyarlanmış bekçilik anlayışının önündeki en büyük engel CHP idi. Bir kere CHP, gücünü Atatürk'ten, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nden alan köklü bir partiydi. ikinci olarak kurumlaşmanın tüm öğelerine (eskilik, değişen koşullara uyum yeteneği, özerklik) sahipti. (36) Üçüncü ve bunlara bağlı olarak yurdun her yanına yayılmış güçlü bir örgütü ve azımsanmayacak bir malvarlığı vardır. Nihayet % 30-35 dolaylarındaki çekirdek oyu ile sürekli bir iktidar alternatifi oluştuyordu.

CHP'nin, bekçilik modeliyle en açık çelişkisi, demokrasiyi ve siyasal katılmayı algılama tarzında yatıyordu. Gerçekten CHP, 1970'lerin başlarından itibaren ülkede geçerli olan demokrasiyi yeterli görmemeye başlamıştı. 1976'da toplanan XXIII. Kurultay'da kabul edilen "Program"; demokrasi kurallarının ekonomik ve toplumsal düzenin tümünde geçerli olmasını, böylelikle demokrasiye daha çok yaygınlık, derinlik ve gerçeklik kazandırılmasını öngörüyordu. (37)

Bu Program'a göre demokrasi kuralları, her düzeyde öğretim kurumlarında, kamu iktisadi teşebbüslerinde, kamu görevlilerin örgütlenmesinde, yerel yönetimlerde kooperatiflerde, toplumsal güvenlik kurumlarında ve sendikalarda uygulanmalıydı.

Özetle CHP, seçimlerle sınırlı bir katılma anlayışını yeterli bulmuyor, katılmanın her alana yayılmasını savunuyordu. CHP'ye göre, tüm erdemlerine karşın ülkemizde ve dünyada demokrasinin yaygınlaşmamasının başlıca nedeni, "tutucu ekonomik güç çevreleri"nin, onu çağın gereksinmelerini karşılamaktan alıkoymalarıydı. (38)

Bu "Program"la CHP, kuruluşundan itibaren içinde yer aldığı bir ittifaktan iyice kopuyordu. Bu ittifak, toplumdan soyutlanmış, ondan özerk bir devletin koruyuculuğunu üstlenmiş ittifaktı...

CHP'nin böyle yeni bir yörüngeye kayma çabaları, sanıyorum ki ordu gözünde O'nun saygınlığına büyük bir darbe indirmiş ve sonunu hazırlamıştır.

Hiç kuşkusuz CHP'nin kapatılmasında, ülkede uygulanmasına çalışılan yeni ekonomik modelin de önemli katkısı olmuştur. Bırakalım yaygın ve derinlemesine halk katılmasını, sınırlı plüralizm ve eşit koşullarda yarışmaya dayalı adil ve serbest seçimler bile, belli bir süre için bu model önünde büyük bir engel oluştuyordu.

CHP'nin kapatılmasına karar verildikten sonra, diğer partilerin kapatılması, nisbeten daha kolaydı. Çünkü, katılmayı sadece seçimlere indirgeyen, çoğulcu bir yapı özlemi duymayan, kurulum işleyebilmesi için gereken mali kaynakları kolayca bulabilecek merkez sağ partilerin kurulması son derece kolaydı (gerçekten de böyle oldu!).

SONUÇ

Başta ortaya attığım varsayımı doğrulayacak kanıtları ortaya koyduğumu sanıyorum. Hiç kuşkusuz bu konuda daha çok yapılacak iş daha çok cevaplandırılacak soru vardır. İleride araştırmacıların bunları yerine getireceğine inanıyorum. Son olarak, varsayımımı doğruluyan bazı Anayasa hükümlerine değinmek istiyorum. Siyasi partilerin uya-cakları esasları gösteren 69. madde'nin II. fıkrası aynen şöyle diyor:

"Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar".

Benzeri bir hüküm Anayasa'nın 33/IV. fıkrasında yer alıyor. Buna göre;

"... Dernekler... Siyasi amaç güdümezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar, sendikalarla kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler."

Son olarak, Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını düzenleyen Anayasa'nın 135. maddesinin III ve IV. fıkraları şu hükümleri - daha doğrusu yasakları - getiriyor:

"Meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremezler, siyasetle uğraşamazlar, siyasi partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemezler.

Siyasi partiler, sendikalar ve sendika üst kuruluşları; meslek kuruluşlarının ve üst kuruluşları organlarının seçimleriyle aday gösteremezler ve belirli adayların leh veya aleyhlerinde faaliyette bulunamazlar ve propaganda yapamazlar."

Aslında bu hükümleri uzunboylu yorumlamaya bile gerek yok. Bu suretle siyasi faaliyet, ekonomik açıdan güçlü kesimlerin tekeline bırakılıyor, çoğulculuk yasaklanırken, sol partilerin tüm hayat damarları kesiliyor....

Siyasal partilerin kapatılması bana göre, siyasal tarihimizin en hüzün verici, en ibret dersi alınacak olaylarından biridir. Hele böylesine önemli bir olayın "çıt çıkmadan" gerçekleştirilmesi, toplumumuz ve demokratik geleceğimiz açısından herkesi düşündürcek kadar anlamlıdır.

NOTLAR

- (1) DUVERGER- Maurice, Siyasal Partiler: Modern Devletteki Örgütleri ve Faaliyetleri (Çev. Ergun Özbudun). Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970, s. 445.
- (2) CHP Program ve Tüzüğü, Ankara, 1976, s. 223 vd.
- (3) Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri: 12 Eylül 1981-12 Eylül 1982, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982, s. 38, 54-55.
- (4) Siyasal partilerin sadece yöneticileri değil, mensupları da ağır bir şekilde suçlanmaktadır. Bu nokta çok dikkat çekicidir.
- (5) Evren: 1981-82, s. 37-38.
- (6) Özellikle, dış ülkelere jurnal olayı olmasaydı, "belki kapatma kararı almak gereği duymayacaktık"deniliyor. Bkz. Evren, 1981-1982, s. 38.
- (7) Evren: 1981-1982, s. 39, 73.

- (8) Evren: 1981-1982, s. 39, 73.
- (9) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri: 12 Eylül 1982-9 Kasım 1983, Ankara, TBMM Basımevi, 1983, s. 408.
- (10) Evren: 1981-1982, s. 74; Evren: 1982-1983, s. 305.
- (11) Evren: 1981-1982, s. 38, 39.
- (12) Bunların arasında şu seçme eserler zikredilebilir: HUNTINGTON, Samuel P., *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, New York, Random House, 1964; FINER, S.E., *The Man on Horseback: The Role of The military in Politics*, London, Pall Mall Press, 1962.
- (13) NORDLINGER, Eric A., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, 1977, s. 22-23.
- (14) Nordlinger, a.g.e., s. 25.
- (15) Nordlinger, a.g.e., s. 26-27.
- (16) Bu konularda derinlemesine bilgi için bkz: RUSTOW, D.A., "The Army and the Founding of the Turkish Republic", *World Politics*, 11 (July 1959); RUSTOW, D.A., "The military: Turkey" (Eds. R.E. WARD and D.A. RUSTOW), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton, Princeton University Press, 1964.
- (17) Aynı görüş için bkz: KAPANI, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981 (6.Bası), s. 115; ÖZBUDUN, Ergun, *The Role of the military in Recent Turkish Politics*, Harvard University, Center for International Affairs. No. 14 (November 1966), s. 23.
- (18) 12 Mart'ın bir yabancı gözüyle eleştirisi için bkz: PEVSNER, Lucille W., *Turkey's Political Crisis: Background, Perspectives*, New York, N. Y. , Prager, 1984.
- (19) Osmanlı-Türk toplumunda devlet ve iktidarın yeri ve rolü üzerine çok sayıda eser bulunmaktadır. Bunların sıralamasına gitmeyeceğim. Ancak devletin gelir dağılımına ilişkin rolü hakkında bkz. Şerif MARDİN, *Turkey: The Transformation of an Economic Code (The Political Economy of Income Distribution In Turkey*, Eds: Ergun Özbudun and Aydın Ulusan), New York, Holmes and Meier, 1980, s. 23-25.
- (20) Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 456;
- (21) Rustow, *The Military: Turkey*, s. 352.
- (22) Evren, 3 Ekim 1983'te Kara Harp okulu'nun açılış konuşmasında öğrencilere "politikaya bulaşmamalarını" öğütlemiştir. Bkz. Evren'in Söylev ve Demeçleri. 1982-83, s. 457; Benzer bir gözlem için bkz. M. Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları (5. baskı), 1986, s. 115.
- (23) Bu konuda bkz: KAPANI, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1981 (2. Baskı) s. 1-5.
- (24) Farklı bir yorum için bkz. Nahit SAÇLIOĞLU, "Askeri Şellerin Anayasal Konumu", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1987.
- (25) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Birand, *Emret Komutanım*, S. 114-134
- (26) Ergun ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1977 (2. Baskı) s. 92-93.
- (27) Özbudun, a.g.e., s. 93.
- (28) Birand, *Emret Komutanım*, s. 117.
- (29) Birand, *Emret Komutanım*, s. 118.
- (30) Birand, *Emret Komutanım*, s. 118-119.
- (31) Birand, *Emret Komutanım*, s. 119-121.
- (32) Evren'in Söylev ve Demeçleri, 1982-1983, s. 218.
- (33) Evren'in Söylev ve Demeçleri, 1982-1983, s. 297-408.
- (34) Evren'in Söylev ve Demeçleri, 1982-1983, s. 304.
- (35) Evren'in Söylev ve Demeçleri, 1982-1983, s. 305.
- (36) Siyasal sistemin ve onun örgütlerinin kurumsallaşma düzeyi ile ilgili geniş bilgi için bkz: HUNTINGTON, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Yale Universtiy Press, 1968, s. 12 vd.
- (37) CHP Programı, 1976, s. 223.
- (38) CHP PROGRAM, 1976, s. 224.

"HUM" ZAMİRİ'NİN SERENCAMI

KANUN-U ESASİ İLANINA MUHALEFET ÜZERİNE BİR DENEME

Cemil OKTAY

I. GİRİŞ

Geçen yüzyılın son çeyreğine girerken Osmanlı siyasal sisteminin karşılaştığı önemli değişimlerin başında, Kanun-u Esasi ilanı ve bunun doğal sonucu olan Meclis-i Meb'usan'ın 1877 Mart'ında açılması gelir. Bir bakıma, Kanun-u Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876 tarihini, yüzyılı aşan Türk parlamento yaşamının ve anayasacılık geçmişinin milad noktası olarak düşünebiliriz.

Günün yönetim kadroları tarafından bu milad noktasının nasıl yaşandığını bilmek, sonraki dönemlerin siyasal gelişmelerini anlamaya yarayacak önemli ipuçlarının yakalanmasını sağlayabilir. Sözü edilen ipuçlarına ulaşmanın başlıca yollarında biri, Kanun-u Esasi ilanına muhalefetin özelliklerini açığa çıkartmaktır. Görüleceği gibi, anayasacılık hareketine karşı yürütülen muhalefetin anlaşılması, yalnızca Birinci Meşrutiyet rejiminin neden çok kısa soluklu kaldığı sorusunu yanıtlamakla kalmaz; aynı zamanda, siyasal üslubumuzun derinlerde yatan özelliklerini de sergiler.

Kanun-u Esasi üzerindeki en hararetli tartışmaların sonuçta bir gramer tartışmasına dönüşmesi, günümüzde belki birçok kişiye yadırgatıcı görünebilir. Ne var ki, "Hum" zamirinin kimleri belirlediği sorusunun yanıtı, tartışmaların en canalıcı noktasını oluşturmuştur. "Hum"a verilen anlama göre, Anayasa ve onun getirdiği yenilikler arasında Meclis-i Meb'usan meşru veya gayrimeşru olabiliyordu. Dahası, "Hum"un anlamı, o gün için yorumcusuna ikbal kapılarını ardına kadar açabildiği gibi, sürgün yollarını da işaret edebiliyordu.

Böylesine önemli hale gelen "Hum" zamiri tartışması nereden kaynaklanıyordu?

Al-i İmran Suresi'nde "Veşawir'hum fi'l-amr" denilmiştir. "Bir hüküm verirken, birşey yaparken onlara danışınız" şeklinde ifade edilebilecek olan bu Kur'an sözündeki "onlar"dan kimlerin anlaşılması gerektiğine gelince, yaklaşımlar o denli farklı olabiliyordu ki, taraflardan birine göre diğeri, en ölçülü deyişle "fesat erbabı"ydı. Sonuçta, Türk siyasal üslubunun değişmez kuralı işledi ve "fesat erbabı"nın kim olduğuna iktidar dengeleri karar verdi. Önce Anayasa'nın ateşli yandaşları, yeni döndükleri sürgün yerlerinin boş kalmasını yadırgamış olmalı ki, Kanun-u Esasi'ye muhalefetle "ahalinin aklını karıştıran", "vatan hainlerini" ve "fesat erbabını" resmi dille "nefy" ettirdiler. Çok kısa bir süre sonra ise, iktidar dengeleri değiştiği için bu kez anayasacılar bazıları "fesat"çı oldular ve onlar da sürgüne gönderildiler. Bilindiği gibi, sonradan otuz yılı aşkın bir dönem boyunca, Kanun-u Esasi ve Meclis-i Meb'usan sözleri başta olmak üzere, bu kurumları anımsatan her türlü söz sansür konusudur.

II. "HUM" VE İKTİDAR

19. Yüzyıl Avrupa tarihinin en temel özelliklerinden birisi, siyasal iktidarın giderek daha fazla halk yığınlarına dayanması olgusudur. Geneloy henüz birçok ülkede geçerli olmamakla beraber, Batı'nın öndegelen ülkeleri halkı temsil eden parlamentolarla yönetilmektedir. Siyasal iktidarlar artık halk yığınlarının eğilimlerine kulak vermektedir. Örneğin Tanzimat yıllarının kalemlerinden Sadık Rıfat Paşa, bir risalesinde kamuoyunun Avrupa ülkelerinde ne denli etkili olduğunu anlatır. Paşa'nın kendi deyişiyle, "...mizac-ı asr ve efkâr-ı zamâne cûş-u huruşa gelmiş bir nehre şebhtir. Ve cihanda def' ve izâlesi muhal olan ahvâlden biri, itikâd ve diğeri efkâr-ı ammedir" (1). Bireyin, içinde bulunduğu toplumsal statüden bağımsız olarak bir değer haline geldiği Batı toplumlarında, bu bireylerden oluşan halk, siyasal iktidarın adeta yeni tanrısıdır. Meşruiyet halktan kaynaklanır; iktidarların izleyeceği siyaseti sonuçta halkın eğilimleri belirler. Özetle, Batı Avrupa toplumları giderek artan bir biçimde "demos"un egemen olduğu toplumlar haline gelmektedir.

Oysa Osmanlı toplumu geçen yüzyılda hâlâ daha geleneksel bir toplumdur. Başka bir ifadeyle, birey, toplumsal stütüsünden bağımsız değerlendirilen bir varlık değildir. Toplum, hukuk açısından eşitlemiş bir toplum manzarası göstermez. Hukuk, eşit bireylerin ilişkilerini düzenleyen bir hukuk değil, statüleri düzenleyen bir hukuktur. Tanzimat'la başlayan yenileşme girişimlerinin başarıları nenüz bu alanda pek cılızdır. Müslim ve gayri müslim olmak birçok hukuki ilişkiyi düzenleyen temel bir ölçüdür. Bireyi, içinde doğup büyüdüğü etnik ve dinsel cemaati şekillendirir. 1839'dan beri Hat'lar ve Ferman'lar ne derlerse desinler, Osmanlı insanının kafasındaki yerleşik değerler açısından bireyin statüsü herşeyden önde gelir. Ait olduğu cemaate göre, ya da toplumsal hiyerarşideki sırasına göre, herkesin hakkı ve hukuku ayrıdır; herkesin haddi bellidir. Tanzimat'ın bütün yenileşme çabalarına karşın, 1870'li yıllarda, vergi açısından bile bireyin dinsel cemaati önemli bir ölçüdür. Yeni açılan okullarda Müslüman çocuğu ile Hristiyan çocuğunu yan yana oturtmaktan, Müslüman olmayanların askere alınmalarına kadar herşey yerleşik değerleri altüst eden sorunlardır.

Bütün bunların yanı sıra, Osmanlı insanı geleneksel toplumun kurumlarını yüzyılın başlarından beri yadırgamaya başlamıştır. Tanzimat'la birlikte, geleneksel olanın, bir kısım bireyler tarafından yadırganır ve rahatsız edici bulunmasının daha da hız kazandığını biliyoruz. Bu anlamda Tanzimat, farklı zihniyetlerin, farklı görüşlerin yaşamın birçok safhasında derinden derine çatışmaya başlamasının bir adımıdır (2).

Yukarıda işaret edilen gramer tartışmasının altında yatan asıl neden de işte bu çatışma oluyor. "Hum"u yalnızca Müslümanlarla sınırlandırmak, ya da "Hum"dan dinsel cemaati ne olursa olsun bütün ahaliyi anlamak, zihniyet farklılıklarına göre belirlenen de-

ğişik yorumlardı. Bu arada kafalarda kimi belirliyor olursa olsun, "onlar"a danışma fikrini bile zor benimseyenler vardır. Fetva Emni Halil Efendi'nin anlayışı örneğın böyledir. Abdülaziz'in halledilmesi için "çarşaf kadar fetva"vermeye hazır Halil Efendi, halkın eğilimlerinin yansıyacağı bir meclis önerisi karşısında olağanüstü bir ürkeklik gösterir. Anayasa tartışmalarının yapıldığı Meclis-i Mahsus'da söylenen şu sözler onundur:

"Siz devlet adamlarısınız. Cümleniz akıllı ve umurdidesiniz. Anadolu'nun, Rumelinin birtakım cahil insanlarını toplayıp da onlardan rey veya tedbir mi alacaksınız? Her işi âdilâne görünüz. Şayet bir meselede şüpheniz olursa Fetvayı Şerif'e müracaat ediniz" (3).

Fetva Emni, bu sözleri çok köklü bir geleneğin temsilcisi sıfatıyla söylüyordu. Hükümet etmenin temsil yeteneğini değil, malûmat sahibi olmayı gerektirdiği bir sistemde, "birtakım cahil"lere danışmak ve onların"rey"lerini almak ciddi bir iş olamazdı. Fetva Emni-liğinin bu görüşünde yalnız olmadığını belirtmek gerekiyor. örneğın Sadrazam Rüşdü Paşa'ya göre, "meşrutiyet idaresinde vatandaşlarda kabiliyet yoktur. Ahalinin hürriyetinde türlü mazarrat vardır" (4).

Kısacası, yerleşik Osmanlı zihniyeti açısından, siyasal iktidar ilişkilerinde ve iktidarın kullanılması konusunda, "onlar"ın yani halk faktörünün yeri olmamak gerekir. Siyaset daha çok seçkin işi, bilme, devlet idaresinden anlama sorunudur. Bu açıdan bakıldığında, geleneksel anlayışa göre yorumu ne olursa olsun, "hum", siyasetin temeli olamaz.

Kanun-u Esasi çerçevesinde siyasal iktidarı sınırlandırmaya gelince, buna da gerek olmadığı geleneksel kalıplarla ifade ediliyordu. Cevdet Paşa'ya göre, "Madem ki makam-ı muallay-ı saltanata bir padişah-ı âkil cülus etmiş [ti]; o halde Kanun-u Esasi'nin ilanına lüzum kalmamış [tı] " (5). Muhafazakâr kanadın bu ünlü ismi, kuşkusuz bu sözleriyle "makam-ı muallay-ı saltanat"a oturan Abdülhamid'e yaranma gayreti içinde değildir. Ancak düşünce tarzı her unsuruyla gelenekseldir. O gelenek de, siyasal iktidar karşısında güvenceyi, belirli, herkese ve her duruma uygulanabilir a priori yasal düzenlemelerde değil; iktidar sahibinin erdeminde arayan siyasal anlayışa dayanır.

III. KİTAP VE OLAYLAR

Gerçekten geleneksel siyasetin kalıpları arasında "hum"un yeri yoktu. Meşveret geleneği nihayet cemaatin akıllı ve işbilir tanınanlarına danışmayla sınırlı bir gelenektir. Temsil yetkisine sahip bir parlamento ise yeni bir çok farklı bir kurum oluyordu. Osmanlı yönetimi, alıştığı siyaset şemasını güncel olayların etkisi ile zorlamak durumunda kaldı. Kitabın "onlara danışınız" sözü birçoklarının aklına gelen sihirli bir formül olmuştur.

Kanun-u Esasi'nin ve genelde meşrutî rejimin İslam geleneklerine uygun olduğunu, dahası "gerçek" ve "ilk" İslamın meşrutiyetçi olduğunu Yeni Osmanlılar öteden beri savunup duruyorlardı (6). Bu şekilde, herhangi bir siyasal yeniliğin İslam geleneğine göre meşrulaştırılması, Osmanlı siyasal yaşamında hemen her zaman görülen bir yaklaşımdı. Günün ihtiyaçlarını yanıtlamak amacıyla oluşturulan siyasetler, meşrutiyetlerini güncel olana değil, hep yoruma açık ideal bir çerçeveye atıf yapmak suretiyle açıklamışlardır. Bu meşrulaştırma üslubu, son tahlilde kendisine atıfta bulunulan çerçevenin, örneğın Şeriat'ın ne olduğu sorusunu yanıtlamaya dayanır. Kanun-u Esasi tartışmalarının çok yoğun olarak sürdüğü günlerde yayınlanan, Esad Efendi'nin, Hükümet-i Meşruta Risalesi'nde bunun açıkça görürüz. Esad Efendi, "Bizim hükümetimiz esasen şeriatla mukayyed olduğundan hükümet-i İslamiyyedir. Binaenaleyh hükümet-i meşrutadır. diye yazar (7).

1870'li yılların başları, Osmanlı yönetiminin derinden yaşadığı bir bunalım dönemidir. Herşeyden önce, Âli Paşa'nın ölümüyle birlikte Bab-ı Âli ciddi bir otorite boşluğu geçir-

mektedir (8). Paşa'nın ölümünü "artık şimdi padişah oldum" (9) diye karşılayan Abdülaziz, beklentisinin tersine keyfince padişah olamamış, Osmanlı bürokrasisi ise, Mahmud Nedim Paşa'nın elinde kendisiyle dama taşı gibi oynanır hale gelmiştir (10).

Diğer taraftan Mahmud Nedim ve Midhat Paşa klikleri arasında iktidar çekişmesi vardı. Abdülaziz'in padişahlığı, halledildiği güne kadar bu çekişmeyi saraydan izlemekle geçer. Özetle, Bab-ı Âli'nin rakipsiz patronu Âli Paşa'nın ölümünü izleyen beş yıl bir yazarın deyişiyle "kaos dönemi"dir (11). Önce Bosna ve Hersek, onların ardından Bulgaristan ayaklanmaları bu kaosu daha da yaygınlaştıran olaylardır. Kaos, İmparatorluğun merkezinde ilk işaretini Mayıs 1876 başındaki Talebe-i Ulûm hareketiyle verir (12). Artık "Meşrutiyet", "Konstitüsyon", "Kanun-u Esasi" sözcükleriyle ifade edilen yeni bir rejim arayışı, Yeni Osmanlılar'ın yayınladıkları fikirlerin arasından çıkmış, İstanbul'un sokaklarına inmiştir. Ne var ki, bir Fransız tarihçisinin dediği gibi, İstanbul'da Divanyolu'nda ve Sirkeci'de "konstitüsyon" isteyenler, "isteklerinin somut olarak ne anlama geldiğini bilecek durumda değillerdir" (13).

Midhat Paşa'nın önderliğini yaptığı anayasacıların yönlendirdiği Talebe-i Ulûm hareketi sonunda, Bab-ı Âli'den Mahmud Nedim Paşa, Saray'dan da Abdülaziz uzaklaştırıldı. Bu her yönüyle askeri bir darbe sonucu gerçekleşti. Darsenin temel amacı da, bir kısım darbeciler açısından meşruti bir rejim kurması. Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılâp'ta bu noktayı açıkca belirtir: "... Tebeddül-ü saltanat hal-i hazır istibdadı vikaye için olmadı. Herkes milletin istikbalini temin için bu fedakârlığı deruhte etti..." (14).

"Tebeddül-ü Saltanat" konusunda anlaşılan ekibin, kurulması düşünülen yeni rejim üzerinde sanıldığı kadar aynı görüşlere sahip olmadığı görüyoruz. Şeyh-ül Vüzera Namık Paşa'nın hiç değilse yalnızca Müslümanlardan bir meclis kurulması önerisi bile "ruj" olmakla nitelendirilecektir (15). Başka bir deyişle, "ahaliyi" temsil yetkisine sahip meclis açılması ve siyasal iktidarın Anayasa hükümleriyle sınırlandırılması, "aşırı", dahası fazla "ihtilalcı" bir çözümdür. "Ruj olma" ya Osmanlı yöneticilerinin rıza göstermesi, Balkanlar'daki ayaklanma girişimlerinin ve savaşın doğurduğu uluslararası bunalımın sonucunda mümkün olacaktır. Avrupa diplomasisi, yönetimden Balkanlar'da ciddi ıslahat yapmayı ve savaşın durdurulmasını talep ettiğinde, Osmanlı siyasal sistemi sözcüğün tam anlamıyla ağır bir baskı altındadır. Bu baskıdan kurtulmak ve uluslararası talebi yanıtlama yöntemi olarak bulunan çözüm, "rujluğa" razı olmaktır. Anayasa ilanında ve Meclis-i Meb'usan'ın açılması konusunda bütün bir 1876 yaz ve güz aylarını kararsızlıkla geçiren Bab-ı Âli'nin önde gelenleri, nihayet Kanun-u Esasi'yi ilana karar verdiler. Sadrazam Rüşdü Paşa'ya atfedilen şu sözler ilginçtir: "Teklifat-ı Hariciye sırasında böyle birşey gösterilmek [Anayasa'yı ilan] mecburiyeti olmasaydı muvafakatıma ihtimal yoktu" (16).

1876 Güzü'nde dış baskıların doruk noktasına ulaştığı bir sırada, bu baskılara karşı direnmenin yöntemi olarak Kanun-u Esasi görülmüştür (17). Kanun-u Esasi'ye böylesine önemli bir siyasal işlev yükleyenler arasında, Al-i İmran Suresi'nde geçen "hum" zamiri, yalnızca Müslüman olanları değil, Müslüman olsun veya olmasın bütün Osmanlı ahalisini kapsamalıydı.

Abdülaziz'i halledenler, önce Kanun-u Esasi'yi ilan etme amacına V. Murad ile ulaşabileceklerini umuyorlardı. olayların gelişmesi, örneğin Sırbistan ile savaş hali, yeni padişahın sağlığının bozuk olması ve özellikle Bab-ı Âli'nin meşruti rejim konusundaki isteksizliği gibi bir dizi neden, Anayasa'nın ilanı sorununa bütün bir yaz boyunca ara verirdi. Sağlık gerekçesiyle halledilen V. Murad'ın yerine saltanat makamına geçen Abdülhamid'den, başta Midhat Paşa olmak üzere meşruti rejim yanlıları güvence istediler. Bu güvenenin yazılı hale getirileceği metin olan Cûlus Hattı'nın ilanı, geleneklerin aksine bir hayli

gecikmiştir. Gecikmenin nedeni ise anayasal rejim yanlıları ile böyle bir rejime karşı olanların, kozlarını ilerde paylaşmak üzere lastikli sözcükleri bulmada karşılaştıkları güçlüklerdir. Açıkça meşruti rejimi ve meclis önünde sorumlu hükümet sistemini öngören Midhat Paşa'nın metni, karşıt gruplar tarafından benimsenemez olarak nitelendi. Gecikmeli olarak yayınlanan Cülus Hattı gerçekten esnek ifadelerle doludur. İktidar dengesi ve olayların anayasacılar lehine gelişmesiyle, 1876'nın Ekim ve Kasım aylarından itibaren, Kanun-u Esasi ilanı tek siyaset seçeneği haline geldi. Balkanlar'a ilişkin uluslararası ıslahat ve özerklik isteklerini etkisiz kılmanın, Osmanlı siyasal sistemi açısından biricik yolu, bütün bir İmparatorluğu içine alan yenileşme atılımı olmuştur.

Neresiden bakılırsa bakılsın Kanun-u Esasi, hiç değilse ilan tarihi itibarıyla, özünde dış siyasetin, dış baskılardan korunma amacının bir vasıtası olarak belirginleşiyor. Mahmut Celalettin Paşa da Midhat Paşa'nın Kanun-u Esasi'nin ilanını, "dıştan yapılan tekliflerin güzelliikle savuşturulmasına tesirli bir çare" olarak gördüğünü belirtir (18).

Kanun-u Esasi'nin kabulü son tahlilde ne Ahmet Mithat Efendi'nin "entrika ipinin ucu'nu görme ihtiyacına bir cevaptı; ne de Türkistan'ın diğer Erbab-ı Şebabı'nın (Yeni Osmanlılar kendilerine bu adı veriyorlardı) yüksek Osmanlılık ülküsünün uygulama alanına konulmasıydı. Asıl amaç, Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın ifadesiyle "inkılâb-ı mühim karışısında" Tersane Konferansı'nı "zaid" kılmaktır (19). Özetle Kanun-u Esasi'nin ilanı, Aralık 1876'da her yönüyle bir hikmet-i hükümet (Raison d'Etat) işidir. Bosna, Hersek ve Bulgaristan'a yarı özerk rejim isteyen Tersane Konferansı heyetine inandırıcı bir öneri götürme siyasetidir. Hiç değilse Osmanlı yönetiminin büyük çoğunluğu açısından, Kanun-u Esasi'nin temelde yatan amacı budur.

Dolayısıyla Kanun-u esasi'ye muhalefet etmek de, özünde belirli bir rejim tercihinin muhalefet olarak değil, (Raison d'Etat) ya karşı çıkmak olarak anlaşılmıştır. Hikmet-i hükümeti belirleyen olaylardı. Değişik bir ifadeyle güncel olan, yaşamın gerekleri olan herşeydi. Bunlar da esas itibarıyla dünyevi unsurlardır. Dünyevi unsur olmaları dolayısıyla zamanla ve mekanla sınırlıdır. Ne var ki, İslamın ve Osmanlı'nın siyasal yönetim geleceğinde meşrutiyet güncel olanda değil, zamanı ve mekanı aşan ideal şemalar çerçevesinde açıklanır. Bu gelenekte, gerekirse ideal şema zorlanır; böylelikle olaylar ve güncel ihtiyaçlar, meşrutiyetin kaynağı olmaksızın, asıl meşrutiyet kaynağı olan ideal şemaya uydurulur. İdeal şema olarak şeriat, gerekli görüldüğü zaman herşeyi içine almaya elverişli bir çerçevedir. A.F. Başgil'in deyimiyle o, "boş bir ambar"dır (20). Kanun-u Esasi'nin ilanındaki gerekçe de hemen her siyasal girişimde olduğu gibi, ideal şema ile güncel zorunluluk arasına sıkıştırılmıştır. İdeal şemanın olası öteki yorumlarına ise iktidar dışındaki klikler sahip çıktılar. İktidarın, Anayasa'nın Şeriat'a uygun olduğunu savunduğu yerde; muhalifler, bunun hiçte böyle olmadığı konusunda direndiler.

IV. "ÂLEM-İ MEDENİYETİN TERAKKİYAT-I HAZIRASI" (21)

Denememizin ara başlığında kullandığımız bu ifade bizim bugün "çağdaş uygarlık düzeyi" diye adlandırdığımız ülkünün geçen yüzyıldaki söyleniş biçimidir. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Küçük Sait Paşa'nın okuduğu Abdülhamid'in Meclis-i Meb'usan'ı açış nutkunda geçer. Benzer bir başka söz de Kanun-u Esasi'nin mimarlarından Midhad Paşa'ya aittir. Paşa'ya göre Kanun-u Esasi'nin ilanı, "Devlet-i Aliyye'nin terakkiyat-ı asriye yolunda komşularıyla hemrû [olması] için" di (22). Keza, Ahmed Midhad Efendi'ye göre Meclis-i Meb'usan ve Kanun-u Esasi, "medeniyet dairesi"ne girme sorunu. "Şeriatın, medeniyetin [ve] muktezıyat-ı zamanın icabatı"nı anlayabilme işiydi (23).

Osmanlı yönetiminde Tanzimat'la başlayan dönemde, klasik şeriat idealinin yanı sıra, bir bakıma o eski idealle çatışan yeni bir idealin doğmasına tanık oluyoruz. Bu da,

"âlem-i medeniyetin terakkiyatı hazırası"na ulaşma idealidir. Siyasetin meşrulaştırılmasında, artık şeriat kalıplarının yanı sıra bir de "çağdaş uygarlık düzeyi" kavramı kullanılmaktadır. Abdülhamid'in açış nutkunda bu ifade, Meclis-i Meb'usan'ın varlık gerekçelerinden biridir. O zamana kadar Meclis-i Meb'usan'ın bulunmaması, terakkiyat-ı hazıraya ulaşamamış olunmasının nedenleri arasında geçer (24). Bu bağlamda Meclis-i Mebusan yeni ülkünün mütemmim cüzüdür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Meclis'in halkı temsil eden, siyasal katılmayı kurumlaştıran bir organ olarak değil, daha çok belirsiz (flou) bir çerçevede ele alınmasıdır. Değişik biçimde söylemek gerekirse, Meclis, bizatihi tüketilen bir değerdir; amaçsal bir değerdir. Yaşamın görgül sadeliğiyle Meclis'in varlığı arasında açık bir ilişki yerine, "âlem-i medeniyetin terakkiyat-ı hazırası" gibi muğlak bir ülkünün parçası olma özelliği ağır basar.

Kanun-u Esasi muhaliflerinin kafasında "medeniyet dairesi" daha çok Hristiyan alemini, Hristiyan alemi de Balkanlar'daki ayaklanmayı çağrıştırıyor; buna karşı Müslüman olmayanlara İmparatorluk merkezinde yönetime katılma yolunu açan siyaseti hiç mi hiç anlamak istemiyorlardı. Bu nedenle de Fetva Emini'nin yorumunda olduğu kadar, Gürcü Ramiz Paşa, Ahışhavi Şerif Efendi, Beypazarlı Hacı Emin ve Muhyiddin Efendi gibilerinin anlayışlarında "hum"a gayrimüslüm ahali dahil edilemiyordu.

V. "TARAFĞIRAN" VE "HİLÂFGIRAN" KARŞI KARŞIYA ?..

Ahmet Midhat Efendi, Üss-ü İnkılab adlı yapıtında, Kanun-u Esasi önerisi karşısında tavrı alışları "tarafgiran" ve "hilâfgiran" başlıkları altında ikiye ayırır (25). Gerek Kanun-u Esasi fikrini benimseyen, gerek bu fikre muhalif olan taraflar da kendi içlerinde türdeş özellikler göstermezler (26). Örneğin meşrutî monarşi önerisini benimseyen, Batılı yazarların "liberaller" diye tanımladığı grup kendi içinde iki ayrı eğilimden oluşuyordu. Bu eğilimlerden birincisine göre, "Kanun-u Esasi'yi devlet vermez [di], millet alır [dı]" (27). Bu grup aynı zamanda anayasalı rejim meselesini toplumsal gelişmeyle birlikte ele alan bir gruptur. Toplumsal gelişmeci grubun düşüncelerini en iyi özetleyen Vartan Paşa'nın "Beylerbeyi Sarayı'nın yanında bir fabrika açılmasına [tanık olmadan], memleketin adam olduğunu göremeyeceğim" yolundaki sözleridir (28). Gene aynı gruba göre, devlet tarafından Kanun-u Esasi ilan edilmesi "milletin rüşdünü" ispat etmezdi.

Tarafgiran'ın ikinci eğilimine göre ise, imparatorluğun özel şartları dolayısıyla, ki bu yaklaşım "biz farklıyız" sözleriyle dile getiriliyordu; Kanun-u Esasi, ancak devlet otoritesinin üstesinden gelebileceği bir iş oluyordu. Hemen Yeni Osmanlıların tamamı, özellikle siyasal plandaki önderleri Midhat Paşa böyle düşünenler arasındadır. Bu görüşü Ahmed Saib şöyle ifade eder:

"Bu maksadı [yani Kanun-u Esasi'yi ilan] elde etmek için bizim gibi cahil efrattan müteşekkil milletin başında hükümdar olan zad, bu fikrin mervici bulunması şarttır" (29).

Dikkat edilirse Kanun-u Esasi'ye gönülden "hayır", dudağının ucundan usulca "evet" diyen Mütercim Rüşdü Paşa'lar, "Anadolu ve Rumeli'nin cahil insanları"ndan sözeden Halil Efendi'ler ve Ahmet Saib bir noktada birleşirler. O nokta da henüz halkın yetersiz olduğu kanısıdır. Başka bir deyişle "hum"un yetenekleri üzerinde belirgin bir kuşkun bulunduğu söylemeyiz. Yaygın kanıya göre, 1876 yılının Osmanlı ahalisi henüz kendilerine danışılacak bir ahali değildir. Bu iddiaları yanıtlama ihtiyacıyla olsa gerek, Meclis-i Meb'usan'ın açılış törenlerinde okunan Nutk-u Hümayun'da aksi yönde görüşler ileri sürülür (30). Ne var ki aynı otorite, II. Meşrutiyet'in başında otuz yıllık uzun tatilin nedenleri arasında halkın eğitim düzeyinin düşük olmasını gösterecek, bu da "Jön Türklük" (31) heyecanından esinlenen Meb'usların şiddetli öfkelerine yol açacaktır (32).

Yadırgatıcı olan, muhalif sıfatıyla Gürcü Ramiz'in de Çamlıca'daki köşkünden gelip geçenlere, Kanun-u Esasi'yi kastederek "sırası değil" (33) diye konuştuğu zaman, bunun "te'dib'i" gereken bir muhalefet olarak yorumlanmasıdır. Bu Gürcü "taassup fedaisi" nin (34) muhalif sayılmasındaki nedeni, onun "sırası değil" tavrıyla açıklamaya çalışırsak, kuşkusuz ortaya yadırgatıcı bir durum çıkar. Oysa eski kazaskerin muhalif sayılması, onun da birçokları gibi halkın eğitim düzeyini düşünerek "sırası değil" diye düşünmesinden ileri gelmiyordu. Bu tutumunu, Kanun-u Esasi fikrinin Raison d'Etat kimliğini kazandığı ve iktidarın siyaseti haline geldiği noktada da sürdürmesiyle, iktidar sahiplerinin tahammül sınırlarını zorlamış oluyordu. Böyle yorumlandığı zaman, onun da, diğer on oniki yandışıyla birlikte Arkadi Vapuru'nun yolcuları arasına katılmasını doğal karşılamak gerekiyor.

"Hilâfıran" Kanun-u Esasi'ye karşı tavrını esas itibarıyla iki ayrı gerekçeye dayanıyordu. Bunlardan birincisine göre, Kanun-u Esasi temelde bid'at (sapma) olayı olarak değerlendiriliyordu. İkinci olarak da siyasal yönden mahzurlu görülüyordu. Kanun-u Esasi tartışmalarını yakın mesafeden gözleme olanağı bulan bir tarihçiye göre, meşrutî rejim girişimini "bid'at" diye nitelendirenlerin görüşleri kaba çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

"Padişahımız, peygamberimizin halifesi ve Müslümanların önderidir; onun İslamiyete uygun emirleri boyun eğilmesi gereken emirlerdir; dayanağımız olan İslamiyete bağlı kalmak farzdır. Eğer bir millet meclisi gerekiyorsa, onun sadece Müslümanlardan teşkilî caiz olabilir. Yoksa Müslüman olmayan tebaanın öyle bir meclise kabulü ile devlet idaresini onların eline bırakmak caiz görülmez" (35).

Şeyhülvüzerâ Mehmet Namık Paşa da böyle düşünüyordu. Düşüncesini açıkladığı zaman, Ziya Paşa ona, "aldığı şu kadar bin kuruş maaşın ne kadarının Müslüman olmayanlardan alınan vergilerle kendisine ödendiğini" anlatıyordu (36). Muhalefet gerekçesine yukarıda da değinilen Fetva Emini Halil Efendi ve Ebusüfyan örneklerine inanmıyor, "hum"un gerçek anlamı üzerinde tartışmayı her vesileyle uzatıyordu. Ama bu ve benzeri hareketler, "fesat"lıkla suçlanmayacaktır. Bu suçlamanın hedefi, sonuçta "bid'attır" yolunda karşı çıkanların "en ileri gidenleri" oldu (37). Üss-ü İnkılab yazarının "ileri gitmek" dediği şey, biraz düşüncesinde ısrarlı olma anlamına geliyor; biraz da muhalefeti Bab-ı Âli'nin toplantı salonlarında dile getirmekle yetinmeyip, "ahali" arasında tartışmayı sürdürmek olarak görülüyor.

"Kanun-u Esasi'yi hilaf-ı şer'i şerif gördükleri için tasvip etmeyenlerden, yalnız muhalefesi ile iştigal eylemeyip de olababda efkar-ı nası ihlâl e dahi çalışan bazı ulemayı şu hareket-i muzıralarından men edilmek için..." (38) sözlerinin yazarı Ahmet Midhat Efendi, neyin muhalefet sayıldığını anlamamızda bize çok önemli bir ipucu vermektedir: "Kanun-u Esasi bid'at mıdır, değil midir?" tartışmasını "ahali" arasında yapmak, işi "ileri götürme"dir. Özellikle devletin içinde bulunduğu "hal-i ızdırar"ı (39) anlamamaktır.

"Hilâfıran"ın Kanun-u Esasi'yi bid'at sayan tavrının yanı sıra ileri sürdüğü diğer gerekçelerine gelince, bunun Müslümanlık-Hristiyanlık etrafında temellendirildiğini görüyoruz. Anayasa'ya karşı açıkça karşı gelenlerin kendi ifadeleriyle meclis kurulmasındaki asıl amaç, "bu meclise hristiyanları doldurup devlet işlerine onları ortak etmektir" ve böyle bir şeye gerek yoktur (40). "Rusya devletinde bulunan Müslümanların böyle bir meclise girme hakkı olmaması, bizde de Meclis-i Umumi'nin lüzumsuzluğuna delil"dir (41). Bu arada İngiltere'nin de "Hindistan Müslümanlarına pek hak tanımadığı" ileri sürülüyordu (42). Ayrıca Kanun-u Esasi, muhaliflerin görüşünde "hukuk-u hilafet" e dokunan bir girişimdi (43).

Muhallifler, "tarafgiran"ın ünlü kalemi Namık Kemal tarafından İttihad gazetesinde yayınlanan makaleleriyle bir güzel haşlandılar. Namık Kemal onlardan, "rûfekaa-yı şekavet", "Moskoflu", "cemiyet-i fesat", "on-oniki budala", "birtakım müfsitler", "hain", "hain değilse, meclisin ne demek olduğunu bilmez", "arada dönen pol altınlarının" tesirinde kişiler olarak sözetti (44). Ahmet Midhat Efendi'ye gelince, o, muhaliflerin "ümme-i muhammedî kazaklara esir" etmeye çalıştıklarını yazıyordu(45). Bütün bu nitelermeler, Bab-ı Âli'nin muhalifler hakkındaki sürgün kararını alkışlama amacıyla İstanbul Basını'nda sıralanıyordu.

VI. SONUÇ YERİNE: ARKADİ VAPURU İSTİM ÜSTÜNDE !..

Midhat Paşa, Kanun-u Esasî'yi ilan eden Sadrazamdır. Sadarete getirilişinden çok kısa bir süre sonra ilan ettirdiği Anayasa'nın 113. maddesine dayanılarak Abdülhamid tarafından yurt dışına sürülmüştür. Kanun-u Esasî Midhat Paşa, daha ortada 113. madde olmadığı halde, Kanun-u Esasî muhaliflerini anayasacı "liberaller"ın basındaki coşkulu alkışları arasında, İstanbul dışına muhakemesiz sürdürmek için direten kişidir (46).

Dönemi nakleden hemen bütün yazarlar bu açık çelişkiye dikkat çekerler. Örneğin Ahmet Saib, Midhat Paşa'nın kendisinin de sonradan bu yanlışını onarmaya çalıştığını yazar (47). Ne var ki, meşrutî rejime geçilme çalışmalarının yapıldığı bir dönemde, Bab-ı Âli ve Genç Osmanlılar, meşrutî rejimin belki en önemli kuralını görmezlikten gelebilmişlerdir.

Sürgüne gönderilen muhalifler (48) hakkında hükümetin yayınladığı bildiriden, olayın iktidar tarafından nasıl değerlendirildiğini daha iyi izleyebiliyoruz. bildiri metninde rastlanan muhaliflere yönelik nitelermelerden bazıları şöyle:

En başta, muhalifler, "agraz-ı şahsiyesini devlet-ü memleketin mazarrat-ü hâsarında arıyan ve bu yolda her türlü su-i ef'ali itikaba mail olan bazı erbab-ı mefsedet" ifadeleriyle tanımlanıyorlar. İzleyerek, bu kişilerin "bir takım eracif-ü ekazip neşriyle eshan-ı umumiyeyi tahdiş ve devletin böyle gaileli zamanında umur-ı mülk-ü milleti teşviş" ettikleri, "neşriyat-ı muzırralarını artırarak ve enva-ı riyakarlık ile suret-i haktan görünerek iğfal edebilecekleri adamların efkârını bozacak ve zabıta-i memleket-i karıştıracak hal-ü harekette bulundukları" ileri sürülüyor (49). İktidarın muhalifler hakkında vardığı karar, onların Arkadi Vapuru'na bindirilerek ivedi olarak Ege Adaları'na sürülmeleri oldu.

Bu ne ilk, ne de son sürgün hareketidir. Sürgün kararını alkışlayanların bir kısmı sürgünden daha yeni dönenlerdi. Sürgün kararını verenler ise aynı akıbete, ama bu kez anayasa çerçevesinde muhatap olacaklardı. Bu monist ve totaliter siyasal geleneğin, hele ünlü hikmet-i hükümet anlayışının (50) çok sıradan ve doğal bir uzantısı idi. öyle bir doğal miras ki, "onlar"ın "kayıtsız şartsız" egemenliğini ilan eden bir dönemde bile, gücünden hiç birşey yitirmeksizin, dahası güçlenerek sürüp gidiyor.

NOTLAR

(1) Sadık Rıfat Paşa, "İdare-i Hükümetin Bazı Kavâid-i Esasîyesini Mutazammın Risale", Muntahabat-ı Asar, Yeni harflerle yayınlayanlar: M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, Yeni Türk edebiyatı Antolojisi I 1839-1965, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. no. 1874, İstanbul, 1974, s. 39. Aynı metnin daha sade bir dille örneği için bkz: Abdurrahman Şeref, (Sadeleştiren: Mübcecel Nami Duru), Tarih Söyleşileri, İstanbul, 1980, s. 108. Sadık Rıfat Paşa için bkz: Ali Fuat, "Rical-i Tanzimattan Rıfat Paşa" - Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Yeni Seri, C.I, S. 1-2, Letafet Matbaası, İstanbul, 1930.

(2) Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İctimâî Hayat", Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

(3) Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılap, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1958, s. 50. Yaklaşık bir yüzyıl sonra söylenen

ve Cevdet Kerim İncedayr'ya maledilen şu sözler, Halil Efendi'nin ifadesiyle ne kadar da uyuşur: "Ülkenin yönetimini Hasolara, Memolara bırakacağız" Bkz: Turan Güneş, *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yay., İstanbul, 1982, s. 101.

(4) a.g.e., s. 48-49.

(5) Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, C.VI, s. 21-22, Yıl: 1942, s. 57. Keza bkz: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983, s. 221. Ahmet Saib, *Abdül-hamid'in Evall-i Saltanatı*, Kahire, 1326, s. 72.

(6) İhsan Sungu, "Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*.

(7) Esad Efendi, "Hükümet-i Meşruta", Yeni harflerle yayınlayan: Z. Toprak, *Boğaziçi Üni. Der.*, Vol.6, 1978.

(8) İbnülemin Mahmud Kemal İnâl, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C.I, İstanbul, 1969, s.27. İbnülemin, "Ali Paşa'nın ahirete intikali daire-i devlette hali değiştirdi" diye yazıyor.

(9) a.g.e., s. 28-29.

(10) a.g.e., s.279, 280-281, 289.

(11) Roderic H. Davison, *Reform In The Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, 1963, Chapter VIII.

(12) Süleymaniye ve Fatih Medreselerinin öğrencileri, İbnülemin'in yazdığına göre, "Devlet ve memleketin hukuk ve istiklalı pamâli âda olduğu bir zamanda derslerle iştiğal, muvalık hamiiyet ve diyanet değildir" diye düşünmektedirler. A.g.e., s. 300-301. Talebe-i Ulum hareketinin bir tahlili için bkz: İlder Turan, "Osmanlı imparatorluğu Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti", *İ.Ü. İktisat Fak. Mec.*, C. 29, no. 1-4, 1969-1970. Keza Andre Daniel, *L'Année Politique 1876*, Paris, 1877.

(13) Frantz Despagne, *La Diplomatie de Troisième République et Le Droit des Gens*, Sirey, Paris, 1904, s. 39.

(14) Süleyman Paşa, a.g.e., s. 49. Darbecilerin siyasal eğilimi konusunda bkz: Henri Eliot, *Bir Hakikatin Tezahürü*, İstanbul, 1946, s. 12.

(15) A.g.e., s. 49.

(16) B.S. Baykal, a.g.m., s. 52.

(17) Cte Charles de Moüy, "Souvenirs d'un Diplomate", *Revue des Deux Mondes* C. CLVII, Février 1900, s. 617, 620-621.

(18) Mahmud Celaleddin Paşa, (Hazırlayan İsmet Miroğlu), *Mir'at-ı Hakikat*, Berekât Yayınları, İstanbul, 1983, s. 175. Burada özenle belirtmek gerekir ki, Mithat Paşa'nın Anayasa ilanını yalnızca dış siyaset sorunu olarak görmediği açık bir gerçektir. Anayasal meşrutî rejim istekleri, Abdülaziz'in ilk saltanat yıllarına kadar uzanır. Yeni Osmanlılar ise bu tür isteklerin militan kadrosunu oluşturdular. M.C. Paşa'nın ifadesini değerlendirirken Kanun-u Esasî'ci bir kadronun varlığını ve bu kadronun Mithat Paşa tarafından yürü-tülen önderliğini gözden irak tutmamak gerekiyor. Ancak, 1876, Aralık ayında Kanun-u Esasî'nin ilan edilebilmesi, daha çok dış siyasetin dinamiklerinden yola çıkılarak mümkün olmuştur.

(19) Ahmet Saib, *Abdülhamid'in Evall-i saltanatı*, Kahire, 1326, s. 74.

(20) Olaylar zorladığı ve gerekli görüldüğü zaman, ideal şema olarak Şariat her şeyi içine almaya elverişli bir çerçevedir. A.F. Başgîl'in deyişle o, "boş bir ambar"dır. Bkz: A.F. Başgîl, *Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Müesseseleri*, Ders Notları, Teksir, İstanbul, 1955, s. 20.

(21) Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb'usan*, İstanbul, 1940, s. 10. Nutk-u Humayun. Keza Bkz: Recai Ga-lip Okandan, *Amme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri*, İstanbul, 1946, s. 118.

(22) Mithat Paşa'nın kaleme aldığı Cülus Hatı müsveddesinde geçiyor. Nakleden: A. Saib, a.g.e., s.25.

(23) Ahmet Mithat Efendi'nin İttihâ'ta çıkan yazısı. Nakleden Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, C.II, Maarif basımevi, İstanbul, 1956, s. 137.

(24) Hakkı Tarık Us, a.g.e., Nutk-u Humayun, s. 10-11 ve R.G. Okandan, a.g.e., s. 118.

(25) Ahmet Mithat Efendi, *Üss-ü İnkılap*, Kısım-ı Sani, Cülus-u Humayun'dan Bir Seneye Kadar, Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul, 1295, s. 178-179.

(26) Tarık Zafer Tunaya, ilk siyasal bölünmelerin bu dönemde ortaya çıktığını yazar. Bkz: T.Z. Tunaya, "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve 'Hükümet-i Meşruta'", *B.Ü. Der.* Vol. 6, 1978, s. 228.

(27) A.M. Efendi, *Üss-ü İnkılap*, s. 179.

(28) M.C. Kuntay, a.g.e., s. 106. A.M. Efendi'ye göre bu grup, "efkar-ı mürid erbabı"ndan oluşuyordu. A.g.e., s. 189.

(29) A. Saib, a.g.e., s. 19.

(30) H.T. Us, a.g.e., Nutk-u Humayun.

(31) "Jön Türklük" deyiminin belirli bir siyasal tavır alışı ve düşüncenin adı olarak kullanılması konusunda bkz:

Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, 1889-1902*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

(32) Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Meb'usan'ı", A.Ü. Siyasal bilgiler Fak. Der., C.XXV, No. 1, Mart 1970, s. 37.

(33) M.C. Kuntay, a.g.e., s. 107.

(34) A.g.e., s. 150.

(35) M.C. Paşa, a.g.e., s. 175.

(36) Ahmet Nuri Sinaplı, *Mehmet Namık Paşa*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1987, s. 250.

(37) A.M. Efendi, a.g.e., s. 184.

(38) A.k., s. 186.

(39) A.k., s. 184.

(40) M.C. Kuntay, a.g.e., s. 123.

(41) M.C. Kuntay, a.g.e., s. 123.

(42) M.C. Kuntay, a.g.e., s. 123.

(43) Gürcü Ramiz Paşa, damadı Cüruksulu Ahmet'in Jön Türk olma suçlamasıyla tutuklandığını öğrendiğinde, bir aile yakınının padişaha muhalif olmasına tahammül edemeyerek felç geçiren insandır (bkz: M.C. Kuntay, a.g.e., s. 151). Anayasacılar grubunun en ateşli yandaşı Namık Kemal'in bile "hukuk-u hilafete dokunmak" söz konusu olduğu zaman dikkat kesildiği bir ortamda, iliklerine kadar saltanatçı ve hilafetçi Ramiz Paşa'dan köşkünde uslu oturmasını beklemek nereye kadar mümkündür?..

(44) A.k., s. 108, 109, 111.

(45) A.k., s. 136.

(46) Muhaliflerin sürülmeleri için Midhat Paşa'nın ısrarlı olduğu konusunda en ufak bir kuşkunun bulunmadığını belirtelim. Memduh Paşa, "muhaliflerin teb'idlerini Şuray-ı Devlet Reisi Midhat Paşa teklif ve şiddetle ısrar etmesi üzerine naçar mucibince iradesi verildi. Bilamuhakeme neyin suhuleti asr-ı cedid hükümdarına öğretildi" diye yazmaktadır. Bkz: *Mirat-ı Şuunat*, s.4. Aynı yönde bir başka yargı için bkz: M.C. Paşa, a.g.e., s. 241.

(47) Ahmet Saib, a.g.e., s. 84-85.

(48) Gürcü Ahışhavi Şerif Efendi, Ramiz Paşa, Bozkırlı Mustafa Efendi, Beypazarlı Hacı Emin Efendi, Kıbrıslı'nın Kahyası Kamil Efendi, Muhyiddin Efendi (Dağıstanlızade), Hadimi Mustafa Efendi, Uzunetek Rıza Bey, Hasan Efendi.

(49) 12 Teşrin-evvel 1292 tarih ve 76 sayılı İttihad Gazatesi'nde yayınlanan Hükümet bildirisi. Nakleden M.C. Kuntay, a.g.e., s. 129.

(50) Hikmet-i Hükümet (Raison d'Etat) ideolojisinden söz eden görüşler için bkz: Şerif Mardin, "Religion et Laicité en Turquie", *Atatürk Fondateur de La Turquie Moderne, Sous La Direction de Ali Kazancigil et Ergun Özbudun*, Masson, Paris, 1984, s. 186.

OSMANLI SEÇKİMLERİ

İlber ORTAYLI

Osmanlı seçkinleri ve Osmanlı kültürü aslında 19. yüzyıl Osmanlı reform asrının bir ürünüdür ki, siyasal Osmanlıcılığın temelini oluşturduğu bir kültürel olgudur. Genellikle 19.yüzyıl Osmanlıcılığının imparatorluğu ayakta tutmak isteyen beyhude bir akım olduğu tekrarlanabilir. Bu çağdaş tarihçinin bir yorumudur ve araba devrildikten sonra yol gösteren bir tutumu andırır. Gerçekte 19. yüzyıl reformatörü için Osmanlılık ve Osmanlı vatanı bilinci, zamanın koşulları içinde tek tutarlı ve kurtarıcı yoldur. Tanzimat reformatörü bu ideolojiyi kültürel palanda temellendirmek için gayret göstermiştir. Bununla birlikte Osmanlılık, dönemin kaçınılmaz olarak yükselen akımı ulusçuluk karşısında dumura uğramıştır. Tanzimat yönetimi de, bilinçli olarak Müslüman unsurun (ki bu büyük ölçüde Türkçe konuşan müslüman unsur demektir) devlet işlerinde yetiştirilmesi, batı dillerini öğrenmesi ve modern bilimi öğrenmesi alanında bazı adımlar attı. Böylece; bir yandan Osmanlılık bilinci ile her din ve dilden bir seçkin tabakanın yetiştirildiği, öbür yandan gelecekteki Türk ulusçuluğunun temellerinin de bu bürokrasi tarafından atıldığı görülmüyordu. 19. yüzyıl bu kültürel ve ideolojik kutuplaşmanın asrıdır ve ulusçuluk kadar kozmopolit Osmanlılığın da etnik dini gruplar arasında etki gösterdiğini söylemek gerekir. Böylece bu gruplar arasında temeli Türk diline ve Avrupa kültürüne açılmağa dayanan bir eğitim ve kozmopolit bir Osmanlı seçkinler grubunun doğup geliştiği görülmektedir. 19. yüzyıl tarihçiliğinin anlaşılması ve betimlemesi zor konularından biri bu ikili gelişmedir.

19. yüzyıl Osmanlı aydını tipi, Osmanlıca eğitimi yanında batı dillerinden birini de bilir. bu kültürel yapının oluşumunu kuşkusuz 18. yüzyıla kadar izlemek mümkündür. Aslında 18. yüzyılın kozmopolit Osmanlı okumuşu 19.yüzyıl Osmanlı aydınının öncüsüdür.

Kısaca Lale devri dediğimiz dönem, aslında dönemini ifade edemeyen bir adlandırmadır. Bu devre belki Osmanlı barok çağı demek daha doğru olacaktır. Boyutları ve öz

iyice anlaşılıp betimlenebilmiş bir dönem değildir. 18. yüzyıl Balkanlar ve bugünkü Türkiye'nin Avrupa ticaretine, kültürüne ve politikasına açıldığı bir çağdı. Türk asıllı okumuş tabaka da imparatorluğun diğer din ve etnik gruplarına mensup okumuşlar gibi batı kültürüne ve dillerine açılmıştı. örneğin Fenerli Rum aristokrasisinden, Paduada yetişen Mavrokordato kardeşler, Neo-Aristotelien bir düşünceye sahiptiler. İstanbulda bulunan geleceğin Eflak Beyi Dimitri Cantimir bunlarla yakın ilişkideydi. (İşin ilginç Nikolo Mavrokordato Cantimir'i aynı görevde izleyeceğini aklına bile getirmiyordu.) Grubun batı ve doğu dillerinde, Türk ve batı musikisinde bilgisi ve çalışması vardı. Kendilerine Nefiyoğlu adında, batı dillerini ve Latinceyi de bilen bir Osmanlı beyzadesinin katıldığını biliyoruz. Bu grubun dışında dönemin tarihçilerinden Hezarfenn Hüseyin efendi, doğu dilleri dışında Latince ve Yunancayı da bilirdi. Kendisi Yunan Roma ve Bizansı içeren bir dünya tarihi kaleme almakla meşguldü. İstanbul'a gelen L.F. Marsigli ve A.Galland gibi kitab düşkünlerini hayran bırakan bir bilgisi ve kitab koleksiyonu vardı. Dönemin ilginç tiplerinden biri de; eski Galata kadısı, Yanyalı hoca denen Esat efendiydi. İş gücü bırakmış, İbrahim Müteferrika matbaasında musahhih olmuştu. Yunanca ve Latince biliyordu. 18. yüzyılın sadrazamlarından Ragıp paşa şiire ve şaire Fitnat hanıma düşkünlüğü yanında, batı bilimine de düşkünlüğü vardı. Garb dillerinde Voltaire'den yaptırdığı tercümeler yanında, Newton'u da okuyup bir şerh yazmıştı. Çizgi devam ediyor. 19. yüzyıl başında medreseden yetiştiği ve ulema ailesinden geldiği halde, medreselilerden nefret eden *Şanizade Ataulлах efendi* bu geleneğin ürünü olan bir kişilikti. Şanizade bizdeki aydın geleneğinin başını çeker. Bir aydınlı, çünkü bilinçli olarak yaşadığı kültürel çevreyi değiştirmek istiyordu. Evindeki toplantılara Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi adı verilirdi ki, bir nüve akademi veya salon kurumuydu. Dönemin ulemasından kazasker payeli Kethüdazade Arif efendi, medrese bilgisinin sonsuzluğu yanında batı bilimine meraklı biriydi ve batı müziğini de severek dinlerdi. Bugün messadinlemek için İstanbul'da St. Antoine kilisesini dolduranların öncüsü sayılmalıdır. Protestan kilisesindeki messaların abonesiymiş. Kethüdazade Arif efendi bilinçli olarak Osmanlı okumuş sınıfının eleştirisini, yapısal zaafını ele alan biridir. Ona göre okumuşlarımız nazım yazıp, nazım söyleyip nazımla düşünmekten, nesir gibi zor ve zengin bir anlatıma geçmelidir. Nitekim 18. yüzyılda sathi bir sanayi olarak kurulan matbaa; 19. yüzyılda Osmanlı Türkü'nün ve diğer Osmanlı milletlerinin hayatına girdi. bu hüküm sadece Türkler için değil, Ermeni, Rum ve Musevi cemaatler için de sözkonusudur. Osmanlı insanı için nesir, Moliere'in Mösyö Jourdain'e gibi günlük dilin ötesinde bir anlam ve anlatım strüktürü ile eşleşmiştir. Düşüncenin geliştiği bir edebi tür olmuştur.

19. yüzyılın belirgin bir özelliği iki dilli Osmanlı aydınıdır. Sözüünü ettiğimiz ikinci dil yabancı dil olan Fransızca değildir. Değişik etnik gruptan olan aydınların Türkçe'yi de mükemmel biçimde öğrenmiş olmalarıdır. Tanzimat aydınının bu tipine örnekler çoktur. En çarpıcısı ceddinden gelen Rumcayı da Türkçe kadar iyi bilen Ahmet Vefik Paşadır. Dede-i ilk müslüman Divan-ı hümayun tercümanı Bulgarzade Yahya efendiydi) Kuşkusuz Arnavutluk'un Fraşeri hanedanından gelen Şemseddin Sami ilmi Türk ve Arnavut tetkiklerine başlayan iki dilli ve iki ideolojili bir münevverdi. 19. yüzyılda Rumeli eyaletlerindeki memurların birçoğu Türkçe dışında bir iki Balkan dilini çok iyi bilirlerdi (1).Aslında Tanzimat Türk dilinin eğitim-inin yaygınlaştığı bir dönemdir. Mekteb-i Sultani, Tıbbiye, Mülkiyye gibi kurumlar Türk dilini iyi öğrenen kozmopolit Osmanlı bürokrasisinin yetiştiği kurumlardı. Esasen Mekteb-i Tıbbiye'ye her dini gruptan ne kadar öğrenci alınacağı, gayrimüslim cemaatler arasındaki münakaşadan dolayı; Babiâli tarafından belirli kontenjanlarla tesbit edilmişti. Babiâli (Meclis-i Valâ) sıhhatli bir nüfus sayımı yapılan kadar, gayrimüslimlere üçte bir kontenjan ayırmış, bunu çeşitli gruplara taksim etmiş ve münakaşa üzerine sonra Bulgarlar için de bir grup tesbit etmişti. Üçte bir oranı yaygınlık kazanan bir uygulama olmalı ki, Meclisi-i Mebusan açıldığı zaman orada da azanın üçte birinin gayrimüslim olduğu görülmüştür.

II. Mahmud devrinden beri Yunan ayaklanması nedeniyle Fenerli Rum aristokrasi gözden düşmüş ve Bab-ı âlî'nin kadrolarına diğer gayrimüslim unsurlar ve Türkler girmeye başlamıştır. Ermeni Divan-ı hümayun tercümanları içinde Sahhak Abro efendi Osmanlıcasının zenginliği ve yaptığı telif ve tercümelerde iktisat ilmine ait Türkçe karşılık bulduğu yeni kelimeleriyle tanınır. Nihayet 19. yüzyılın son çeyreğinde eğitim reformu geçiren Museviler de bu dönemden itibaren Babiali bürokrasinin önemli mevkilerinde görülmeğe başladılar. Bu bürokratların içinde Moiz Fresko gibi örneğin İbranice harflerle (Üstad adlı) Türk dilinde gazete çıkaranlar, Missalidis gibi Yunanca harflerle Türkçe mecmua çıkaran ve roman yazanlar (Temaşa-i Dünya R. Anhegger tarafından latin harfleriyle çıkarıldı) Ermeni harfleriyle Romanlar şiirler kaleme alanlar vardır. Nihayet Baronyan Agob gibi hem Ermenice hem Türkçe gazete çıkaranlara da rastlanır. (Tadron veya Tiyatro gazetesi) 19. yüzyılın bu kültürel pluralizmi, Şemseddin Sami gibi hem Arnavut hem Türk ulusçuluğunda ayrı bir yeri olan daha doğrusu bir Osmanlı imparatorluk ulusçusu tipindeki aydınların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Osmanlı seçkini bu gelişmeler sonunda bürokraside kozmopolit bir kadro oluşturduğu gibi, bilim ve sanat hayatında da özellikle matbuatda bu yapıyı sonuna kadar korumuştur. iki dilli Osmanlı seçkinlerine hayatın her alanında rastlamak mümkündü. 1854'de Topkapı civarında doğan fakir bir Ermeni genci, aldığı bursla Mekteb-i Sultanide okumuştur. Geleceğin Ermeni patriği Ohannes Arşarunidir bu kişi. Mekteb-i Sultani, Tıbbiye gibi eğitim kurumlarının kadrolarında, Bulgar, Rum, Ermeni, Arnavut, Maruni gençlerine her zaman rastlanıyordu. Özellikle Hamidiye devrinde Arab vilayetlerindeki gençlere verilen bu eğitim imkanıyla Araplar arasında da Osmanlı patriyotizminin yayılması amaçlanmıştır. Bu gibi girişimlerin ulusçuluğun sonuçlarını önleyemediği açıktır. Ama kültürel planda bir Osmanlılığın yerleşmesini sağlamıştır. Nitekim imparatorluk dağıldıktan sonra da Bulgaristan'da Romanya da, Arap ülkelerinde Osmanlı eğitiminden geçmiş, Türkçe bilen bir bürokrasi bıraktı. İmparatorluk hayatını Osmanlılık, İslamcılık ve ulusçuluk gibi akımların çatışmasıyla kapadı. Bizzat Osmanlı eliyti bu kavganın içinde yer aldı. imparatorluğun dağılmasını önlemek isteyen muhalefetin üyeleri daha çok Türk unsur arasından çıkmıştır. Kozmopolit bürokrasiye resmi muhalefetin ve iktidarın taraftarı olmuştur, ya da ulusçu akımlara mensub olmuştur. Ama bu arada Osmanlı patriyotizmi için mensup olduğu etnik ve dini grubun ayırımıcı isteklerine karşı çıkanlar da vardır. Londra sefiri Kostaki Muzurus paşa bu tip Osmanlı patriyotlarından. Atina elçiliği sırasında, Yunan ulusçularının nefretini kazanmış ve sakatlanmasına neden olan bir suikasta maruz kalmıştı (6). Genellikle Osmanlı eliti ulusçu eğilimleri olsa bile ilk anda federasyondan öte bir program düşünmemektedir. 1860'larda "Bulgar gizli ihtilal komitesi" Avusturya Macaristan modeli üzere federatif bir model öngören ilk anayasa teklifini getirmişti. O kadar ki tamamıyla yabancı ülkeden gelen Zionistlerin bile federatif, hatta sadece idari muhtariyetten ötede bir program öngöremeyen genç liderleri Osmanlı eğitiminden geçmeyi ve Osmanlı sistemiyle bütünleşmeyi yöntem olarak benimsemişlerdir. Polanyalı David Bengurion'un ve bazı yandaşlarının Osmanlı hukuk mektebinde talebe olması bu havayı açıklar.

Kuşkusuz Osmanlılık sağlam tarih şuuruyla dayanan bir ulusçuluk değildi: O pragmatik ve belli bir coğrafyadaki geleneklere dayanan yurtseverlik ideolojisiydi. Osmanlılığa mensup bu kozmopolit elitin ortak bir Osmanlı tarihi şuuruyla mensup olduğunu gösteren ciddi etüdlere ve böyle bir şuura dayanan bir tarih yorumunu bulmak güçtür. Emperyal milliyetçiliğin sadece bizde değil, Avusturya-Macaristanda bile en zayıf tarafı buydu. İdari, siyasi, iktisadi yönden Osmanlı birliğinin devamını zaruri gören Butrus el Bustani, Tahtavi, Kāvakebi gibi Arap aydınlarının tarih yorumları tamamen anti-Türk ve ırk'a dayanan bir Arap ulusçuluğuydu.

Osmanlılık bir müddet için basit halk tabakasına da sirayet etmiştir. Fevzi'nin "Tuhfet'ul Uşşak"ına benzeyen manzum lugatların sayısı kalabalıktır. Bunlar nazım biçimde Türklere Ermenice, Rumca ve Rumlara Türkçe öğretmeyi amaçlar. Elit zümrenin batı kültüründen edindiği "asar-ı atika" düşkünlüğü, batı sanatına yakınlık da ortak bir faaliyet yaratmıştır. Bu alanda Osmanlı seçkini dini ve etnik farka bakmaksızın aynı amaç için çalışmıştır denebilir. Sisam beyi (Kife?) Babıali'yi adalardaki eserleri toplayıp İstanbul'da müze açmağa teşvik ediyordu (7). Girit mutasarrıfı Kostaki Adossides paşa ile Konya valisi Abdurrahman paşa antika eser toplamakta adeta başı çekiyorlardı (8). Sava paşa Rum ortodoks olmasına rağmen önemini halen koruyan İslam hukuku üzerinde nazari bir eser yazmıştır. Serkis Karakoç, Aristarşi bey antlaşma ve hukuk metinlerini kodifiye etmekte büyük çaba göstermişlerdir. Ulusların birbirini yediği Makedonya'ya bile bazı halde sarsılmaz ittifaklar da kurulmuştur. Makedonya ihtilalcilerinden İvan Mihajlov 1934'de Türkiye'ye sığınmış ve dört yıl Türkiye'de yaşamıştı.

II. Meşrutiyet devrimi Osmanlı vatanseverliğinin adını koyarak tarih sahnesine çıktı. Ama kaçınılmaz olaylar imparatorluğu parçaladı ve ulusçulukların döneminde Osmanlı seçkinleri sahneden çekildiler. Bu ortamda Türk ulusçuluğunu "en geciken ulusçuluktur" gibi değerlendirmek henüz siyasal edebiyat ve hatta siyasal örgütlenme tarihimiz yeterince aydınlanmadığından pek hazırcı bir hüküm olur. Ancak son devir Türk aydınının Osmanlı yurtseverliğini ister istemez sürüklemek zorunda olduğu da bir gerçektir.

NOTLAR

- 1) George Gawriych, "Tolerant dimensions of cultural pluralism in the Ottoman empire". the Albanian community" I J M E S 15/ 1983. s. 521- 522
- 2) Başb. Arş. İrade-Meclis-i Valâ Nr: 16519 (12 Ramazan I 273) Meclis-i Valâ mazbatası
- 3) İ. Ortaylı, "Osmanlılarda ilk telif iktisat elyazması " Yapıt Ekim 1983 s. 37-44
- 4) Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1928, s. 127-139 ve 141-142
- 5) Kevork Pamukçuyan "Ohannes Arşaruni" İstanbul Ansiklopedisi Cild 2, s. 1663
- 6) Sinan Kunalp "Bir Osmanlı Diplomatı- Kostaki Musurus Paşa" Belleten T T Kur. Ankara 1970/3, s. 429
- 7) Başb. Arş. İrade-Dahiliye Nr: 24654, 7 Mart 1857 tarihli Sisam kaymakamı Kife beyin arzı
- 8) Semavi Eyyice "Arkeoloji müzesi ve kuruluşu" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* Cild VI, s. 1596-1603

ANAYASA MAHKEMESİ ÜYELERİNİN HUKUKSAL KONUMU

Yekta Güngör ÖZDEN

27 Mayıs 1960 Devrimi'nin gerekçesi -nedeni saydığım Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu siyasal-hukuksal yaşamımızda yeni bir dönemin başlangıcıdır. Anlaşmazlık konusu kimi yasama çalışmalarının, kimi ulusal sorunların bunalıma dönüşmesini önlemiş, hukukun üstünlüğü ve Anayasa'nın egemenliği konusunda özverili çabalarıyla hukuk devleti oluşumuna unutulmaz katkılarda bulunmuştur. Eleştirilen, yakınılan kimi kararlarının hukukun gereği, Anayasa'nın buyruğu, Mahkemenin salt içtenlikli kanısı olduğu gözetilirse getirdiği aydınlığın ve sağladığı dengenin değeri yadsınamaz. Anayasa hukukunun bir anlamda siyasal-politik hukuk olduğu anımsanırsa, işlevlerinin büyük bölümü siyasal nitelikli bulunan Anayasa Mahkemesi'nin gereksiz tartışmalara çekileceği, haksız eleştirilere konu yapılacağı, hele hukuka inanmayan, karşı çıkan, hukuku geçersiz ve etkisiz kılmaya çalışan, demokrasiye katlanamayan kişi ve kesimlerce yıpratılmak, güçsüz düşürülmek isteneceği açıktır. Toplumsal-kurumsal yapımız, siyasal-kültürel düzeyimiz ve bilinen koşullanmalarımız gereği doğal karşılanabilecek bu durum, her alanda, her zaman hukuk devletinin ve demokrasinin erdeminin yaşamaya haklı Türk Ulusu için girilmesi zorunlu çalışmaların boyutlarını ve kapsamını çizmektedir.

Hukuk düzenimizde özel işlevleri, yargı organları arasında özel bir yeri ve özgün bir yapısı bulunan Anayasa Mahkemesi, yasama ve yürütme erkinin Anayasal sınırlar dışına çıkmasını önlemekte, denetimleriyle hak ve özgürlükleri savunarak rejimin bekçiliğini yapmaktadır. Ulusal istenci oluşturan azlığı, çoğunluğa karşı koruyarak Anayasal istenç olan ulusal egemenliği gerçekleştirir. Böylece yasama-yürütme ve yargı erklerinin üstünde sayılan kurucu gücün istencini yeğleyerek uyulacak sonucu belirler. İşlevlerini, görev ve yetkilerini başarıyla, doyurucu düzeyde yerine getirmesi hukuka, yargıya, ada-

lete güveni artıracak, bu da hukuk devletinin tüm nitelikleriyle gerçekleşmesini sağlayacaktır. Yargı erkinin güçlenmesi, etkinliğini göstermesi, çağdaş biçimde çalışarak beklentileri karşılaması ulusal özelemdir.

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN GÖREV VE YETKİLERİ

Anayasa'nın 153/son maddesine göre yasama, yürütme yargı organlarını, yönetim makamlarını, gerçek tüzel kişilerini bağlayan kararlarının yerine getirilmesi zorunludur. Sözü edilen organlar ve yönetim, kararları hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez (Anayasa Mad. 138/son).

Anayasa yargısı kurumu, uygunluk denetimi organı olan Anayasa Mahkemesi:

1 - Yasaların, yasa değeriindeki kararnamelerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi İltüzüğü'nün biçim ve öz, Anayasa değışikliklerinin ise yalnız biçim yönünden Anayasa'ya uygunluğunu inceler ve denetler (Anayasa Mad. 148, 150; 2949 nolu yasa Mad. 18/1). Bu tür inceleme soyut norm denetimi olup "iptal davası" adını alır.

2 - Anayasa'nın 152. maddesine dayanarak Mahkemelerin gönderdiği aykırılık savı işlerinde, Yüce Divan sıfatıyla çalışırken ya da siyasal partilerin kapatılmasına ilişkin davalarda ön sorun olarak gerekli kararı alır (Anayasa Mad. 152; 2949 no.lu Yasa Mad. 18/2). Bu tür inceleme somut norm denetimi olup "itiraz davası" adı verilir.

3 - Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başkan ve üyeleriyle başsavcılarını, Cumhuriyet Başsavcivekilini, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar (Anayasa Mad. 148/3; 2949 no.lu Yasa Mad. 18/3).

4 - Siyasal Partilerin kapatılması davalarına bakar (Anayasa Mad. 69/1, 6; 2820 no.lu Yasa Mad. 98-108; 2949 no.lu Yasa Mad. 18/4).

5 - Siyasal partilerin akçalı-mali denetimini yapar (Anayasa Mad. 69/4; 2820 no.lu Yasa Mad. 74-77; 2949 no.lu Yasa Mad. 18/5).

6 - Milletvekilleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi olmayan bakanların yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ya da üyeliğin düşmesine ilişkin TBMM kararlarına yönelik Anayasa'ya ya da İltüzüğe aykırılık savlarına dayanan iptal istemlerini karara bağlar (Anayasa Mad. 85; 2949 no.lu Yasa Mad. 18/6).

7 - Uyuşmazlık Mahkemesi'ne başkanlık yapacak üye ile yokluğunda yerine vekil edebilecek üyeyi kendi üyeleri arasından görevlendirir (Anayasa Mad. 158/2; 2247 no.lu Uyuşmazlık Mahkemesi Yasası Mad. 2, 3; 2949 no.lu Yasa Mad. 18/7).

8 - Anayasa ile verilen öbür görevlerini yerine getirir (Anayasa Mad. 148/son; 2949 no.lu Yasa Mad. 18/8). Bu görevleri "verilen"den çok "verilecek" olarak anlamak daha uygundur. Anayasa ile verilmiş, yetki kapsamına giren başka bir görev yoktur. Kendi başkanı ile başkanvekilini seçmesi, kendi İltüzüğünü yapması, bir üyenin görevini sağlık bakımından yerine getiremeyeceğinin kesin olarak anlaşılması durumunda üyeliğin sona ermesine karar vermesi, olağan çalışmalarının doğal gerekleri, belli sonuçlarıdır.

Anayasa'nın 148/son maddesi "Anayasa Mahkemesi, Anayasa ile verilen diğer görevleri de yerine getirir" demekle Anayasa dışında, örneğin Anayasa'dan düzenleme yetkisi almamış bir yasa ile görev verilmesini engelleyerek Mahkemenin yasama organı katında bağımsızlığına uygun, kolaylıkla, çalışmasını öngörmüştür. Bu kural, Anaya-

sa'nın 146/son maddesindeki "Anayasa Mahkemesi üyeleri, asli görevleri dışında resmi veya özel hiçbir görev alamazlar" kuralını tamamlamaktadır. Yalnız Anayasa'dan kaynaklanan görev, Anayasal organ olarak, yasama organının çalışmalarını denetleyen güçlü bir kuruluş olmayı, bağımsızlık ve görev güvencesi taşımayı amaçlamaktadır.

ANAYASA MAHKEMESİ ÜYELİĞİNE SEÇİLME-ATANMA YETERLİĞİ

Anayasa'nın 146/1. maddesi, Anayasa'nın onbir asıl, dört yedek üyeden kurulacağını öngörmektedir. İkinci fıkraya göre Cumhurbaşkanı iki asıl iki yedek üyeyi Yargıtay, iki asıl bir yedek üyeyi Danıştay, birer asıl üyeyi Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay genel kurullarında kendi Başkan ve üyeleri arasından üye tam sayılarının salt çoğunluğu ile her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden; bir asıl üyeyi ise Yükseköğretim Kurulu'nun kendi üyesi olmayan Yükseköğretim kurumları öğretim üyeleri içinden göstereceği üç aday arasından; üç asıl ve bir yedek üyeyi üst düzey yöneticileri ile avukatlar arasından seçer (Anayasa Mad. 104/2-C ve 2949 no.lu Yasa Mad. 4). Böylece 1961 Anayasası'nın üçlü seçim sisteminden vazgeçilerek atama Cumhurbaşkanı'na bırakılmıştır.

Anayasa'nın 104/1. maddesinin "Devletin başı" olarak nitelendirdiği Cumhurbaşkanı'nın Anayasa Mahkemesi'nin tüm üyelerini (bir bölümünü önerilenler arasından bir bölümünü doğrudan) seçmesi kanımca uygun değildir. Bir kez, Cumhurbaşkanı, TBMM' nin üstünde olmadığı gibi göreviyle ilgili suç işlerse kendisini yargılayacak yargıçların hepsini seçmiş olması, olumlu ya da olumsuz kararın inandırıcılığını zayıflatır. Cumhurbaşkanı, çoğunluğu oluşturmayacak sayıda üyeleri seçmeli, TBMM'ne de bu oranda üye seçmek hakkı tanınmalıdır. 1961 Anayasası'nın bu konudaki düzenlemesi daha gerçekçi, daha uygun idi. 7.3.1973 günlü, 1697 no.lu "Anayasa Mahkemesi'ne Yasama Meclislerinden seçilerek Asıl ve Yedek Üyelikler İçin Adaylığa Başvurma, Seçim Esas ve Usulü Hakkında Kanun" (1) gerekli düzenlemeleri içermekte, nitelik ve koşulları belirlemektedir.

Yedek üyeler, boşalma olunca asıl üyeliğe geçemezler. Asıl üyelerin yokluklarında onların yerine Kurula katılan, katıldıkları toplantılarda kідeme göre, asıl-yedek ayrımı olmadan, yerlerini alan yedek üyeler yeni bir seçimde asıl üye olabilirler. Bu da geldikleri yüksek mahkemelerle ilişkileri kesildiğinden, ancak üst düzey yöneticisi ya da avukat olarak Cumhurbaşkanı kontenjanından seçilmelerine bağlıdır. Anayasa gereğince (Mad. 146/4) Başkan ve Başkanvekili asıl üyeler arasından gizli oyla, Mahkemece seçildiğinden yedek üyeler Başkan ve Başkanvekili olmadıkları gibi, asıl üyeler varken seçime de katılamamaktadırlar (2949 no.lu Yasa Mad. 8/1). Uygulamada başka bir ayırım gözetilmemesine karşın, "yedek üyelik" yanlış anlama ve alınganlık nedeni olmakta, sorun yaratabilmektedir. Kaldırılması, tüm üyelerin aynı konuma getirilmesi daha yararlı olacaktır. Bu konu üzerinde ayrıntılı biçimde durulmaktadır (2).

Hukuk çevrelerinde uzun yıllar tartışılan (3) öğretim üyelerinin seçilmesi sorunu 1982 Anayasası ile çözüme kavuşmuşsa da üyeliğe seçilmekle Üniversite ilişkisinin kesilmesi ilgiyi azaltmaktadır. Üniversitede 67 olan emeklilik yaşı Anayasa Mahkemesi'nde 65 (Anayasa Mad. 147/1)'dir. Resmi ve özel başka görev yasağı, ek gelirleri de önlemektedir. Oysa öbür Anayasa Mahkemelerinde olduğu gibi (İtalya, Almanya, Avusturya, Yugoslavya) profesörlerin üniversite ilişkilerinin sürdürülmesi, Anayasa Mahkemesi üyelerinin üniversitelerde ders vermesi olanakları hukuk otoritelerinin Anayasa Mahkemesi'nde görev almaları yolunu açacaktır.

Anayasa Mahkemesi üyelerinin meslek yönünden olduğu kadar kişisel nitelikler yönünden de üstün olmaları Mahkeme'nin ulusal alanda, uluslararası hukuk çevrelerinde değerini yüceltecektir. Mahkemeye duyulacak güven, üyeleriyle doğrudan orantılıdır. Üyelerin durumu Mahkemenin saygınlığıdır. Önyargısız, yansız kişiler olan üyelerin beğenilir bilgi düzeyleri, zengin meslek deneyimleri bağımsız görevlerinin ağırlığını oluşturur. Özgüdüsel (vicdanî) sorumlulukları kişiliklerinin güvencesindedir. Yeterlik ve bağımsızlık, biri öbürünün tamamlayıcısı, koşulu ve sonucu olan iki ögedir. Ulusal egemenliği yargı erkinde temsil gücünü, yetkisini taşıyan kimselerin Anayasa koruyuculuğu yapması Anayasa Mahkemesi kavramının doğal bir sonucu sayılmış, hukukun biçimine değil de içeriğine önem verdikçe, Anayasa Mahkemelerinin yalnız Anayasaya göre değil, Anayasaların üstünde yer alan, yazılı olmayan hukukun genel ilkelerine göre karar alabileceği, böylece Anayasada yer almayan yetkileri dahi kazanabileceği ileri sürülmüş, gerçek bir gereksinime dayanan hukuk devleti anlayışının demokrasiyi bu doğrultuya yönlendireceği savunulmuştur (4). Anayasa Mahkemesi üyelerinin ulusa seçtirilmesinin demokratça çözüm olup olamayacağı, siyasal bir kurul niteliği alıp almayacağı öğretide birleşilmemiş görüşlerdendir.

Üyelerin seçilme yeterlikleri Anayasa'nın 146/3. ve 2949 no.lu Yasanın 3. maddesine göre şunlardır:

1. Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Sayıştay'da başkan ve üye olmak; ya da

2. Kırk yaşını bitirmiş, altmışbeş yaşını doldurmamış, yükseköğretim görmüş ve kamu hizmetlerinde en az onbeş yıl eylemli olarak çalışmış ya da yükseköğretim kurumlarında en az onbeş yıl öğretim üyeliği yapmış olmak koşuluyla;

a) Yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler dallarında öğretim üyesi; ya da

b) Yükseköğretim Kurulu başkanı, üyesi, yükseköğretim kurumlarında rektör, dekan ya da müsteşar, müsteşar yardımcısı, general, amiral, büyükelçi, bölge valisi, vali olarak görev yapmak; ya da

c) Avukat olarak eylemli onbeş yıl çalışmak ve

3) Hakimlik mesleğine alınmamayı gerektiren bir suçtan hüküm giymemek ya da bu tür suçlardan dolayı ceza kovuşturması altında bulunmamak ve hakimlik mesleğine alınmasına engel bir durumu olmamak.

Yükseköğretim kurumlarından, öğretim üyeleri dışından yöneticilere, üst düzey yöneticilerinden de hukuk, ekonomi ve siyasal bilim öğretimi yapmamış olanlarla general, amiral, bölge valisi ve valilere yer vermek gereksiz ve yararsız bir genişletme olmuştur. Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nden üyeler seçilmesi karşısında siyasal işlevli bir mahkemede başka asker kökenli üyelere yer vermek çalışma konusuyla bağdaşmamaktadır. Bunun gibi adaylarda yaş sınırı da aranmalı, deneyimlerinden, kendilerinden daha uzun süre yararlanmak ve emekliliğin yaklaşması nedeniyle çalışmalara uzak kalmamak için yaş sınırına yaklaşmış kimseler seçilmemelidir. Adaylıkta en çok 60 yaş getirilmelidir.

ÜYELİK VE GEREKLERİ

Anayasa Mahkemesi Üyeliğine seçilenleri Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı'na bildirir. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı durumu, seçilenlere yazı ile tebliğ eder (2949 no.lu Yasa Mad. 5/1). Görevi kabul etmeyenlerin adları da Anayasa Mahke-

mesi Başkanı tarafından Cumhurbaşkanlığına ve aday gösterilmesi söz konusu ise ilgili kurula bildirilir. Bu tarihten başlayarak bir ay içinde Kuruluş Yasasının 4. maddesine göre yeniden seçim yapılır. (2949 no.lu Yasa Mad. 6). Seçilenlerin ad ve soyadları Resmi Gazete'de yayımlanır.

1982 Anayasası'nın Geçici 11. Maddesi uyarınca Mahkeme Kurulu'nun 11 asıl 4 yedek üyeye inmesinden sonra, boş olan yerler için yapılacak seçimlerde uyulacak esası ve sırası Mahkeme belirleyerek Cumhurbaşkanlığı'na ve ilgili yargı organları ile Sayıştay'a ve YÖK'e bildirmiş, seçimlerle atamalar bu karara göre yapılmıştır.

AND

Anayasa Mahkemesi üyeleri, görevlerine başlamadan önce, Mahkeme Başkanı'nın çağıracağı Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, Yüksek Mahkemeler başkanları, Adalet Bakanı, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Danıştay, Askeri Yargıtay Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başsavcıları, Sayıştay ve Yükseköğretim Kurulu Başkanları, üniversite rektörleri, hukuk, iktisat ve siyasal bilimler fakülteleri dekanları, Anayasa Mahkemesi'nin emekli başkan ve üyeleri huzurunda, Anayasa Mahkemesi asıl ve yedek üyelerinin oluşturacağı kurul önünde şu andı içerler:

"Türk Milleti tarafından demokrasiye âşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi olunan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı koruyacağıma; görevimi doğruluk, tarafsızlık ve hakka saygı duygusu içinde, sadece vicdanımın emrine uyarak yapacağıma, namusum ve şerefim üzerine andıçerim." (2949 no.lu Yasa Mad. 7). Mahkeme Başkanının andıçme töreni için çağıracağı konuklardır. And, Mahkeme Kurulu önünde içilir. Cumhurbaşkanına değil, Mahkemeye dönük andıçılır. 2949 no.lu Yasanın Geçici 6. maddesine göre andıçme törenine Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri de çağırılır.

BAŞKAN VE BAŞKANVEKİLİ SEÇİMİ

Anayasa Mahkemesi, asıl üyeleri arasından gizli oyla ve üye tamsayısının salt çoğunluğu ile dört yıl için bir Başkan ve bir Başkanvekili seçer. Süresi bitenler yeniden seçilebilirler (Anayasa Mad. 146/4). Seçilme ve seçme hakkı asıl üyelerindir (2949 no.lu Yasa Mad. 8). Seçilelerin emeklilik sınırına yaklaşmaları nedeniyle yeniden seçilme durumu olmamıştır. Yönetim ve temsil Başkana aittir. Başkan ve Başkanvekilinin bulunmaması durumunda Mahkemeye en kıdemli üye başkanlık eder (2949 no.lu Yasa Mad. 9).

KIDEM

Anayasa Mahkemesi'nde görüşmeler tamamlanınca oylamaya en kıdemsiz üyeden başlanır. Kıdem, Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilme gününe göre belli edilir. Aynı günde seçilenlerden yaşça büyük olanlar, aynı yaşta olanlar arasında ad çekme ile saptananlar kıdemli sayılır (2949 no.lu Yasa Mad. 42). Kuruluş yasasının geçici 2. maddesi uyarınca yürürlük tarihinden başlayarak bir ay içinde yeniden kıdemler belirlenerek 42. maddeye uygunluk sağlanmıştır.

KISVE (ÜSTLÜK)

Anayasa Mahkemesi Başkan ve üyeleri duruşmalı işlerde ve törenlerde, Mahkeme bütçesine konulan ödenekle yapılan ve demirbaş olarak kendilerine verilen, özellikleri İktüzük'te belirlenen kisveleri giyerler (İktüzük Mad. 23).

ÜYELERİN HUKUKSAL DURUMU

İncelememiz Anayasa Mahkemesi üyelerinin genel konumu, görev, yetki ve sorumluluklarıyla akçalı olanakları, protokol düzeniyle sınırlandırılmıştır. Bu konulara değinirken Mahkemenin yapısına, özelliğine, konumuna da dokunulacaktır. Daha sonra belirtileceği, öğretide de üzerinde görüş birliğine ulaşıldığı gibi Anayasa Mahkemesi genel anlamda bir mahkeme ya da üst-yüksek mahkeme olmayıp anayasal denetim organıdır. İşlevi, anayasaya uygunluk denetimidir. Temel görevi budur. Öbür görevleri ikinci sırada ve ek işlerdir. Siyasal partileri kapatma davalarında ve Yüce Divan sıfatıyla çalışmalarında mahkeme niteliği vardır. Bu nedenle, yargısal çalışmaları gözetilerek mahkeme adı verilmiş, 1982 Anayasası 1961 Anayasası'nın özgün yerinden alarak yüksek mahkemeler arasında saymıştır. Mahkeme bir anayasa organı ve en yüksek yargı kuruluşu durumunu aldığı için üyeleri de "yüksek hâkim" sayılmaktadır. Üyelerin hukuksal durumları, incelememizin başlangıcından bu yana sunulan Anayasa kuralları ile bunları tamamlayıp açıklayan 2949 no.lu "Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun"un (5) ilgili maddelerinde kaynağını bulmaktadır. Üyelerin hukuksal durumları öзде ve genelde Anayasa ile belirlenmiştir. Anayasa'nın 149/3. maddesi "Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve yargılama usulleri kanunla; mahkemenin çalışma esasları ve üyeleri arasındaki işbölümü kendi yapacağı İltüzükle düzenlenir" dediğinden, 1961 anayasası dönemindeki 44 no.lu "Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun"da (6) olduğu gibi tüm özlük işleri kendi özel yasasında yer almalıdır. Ancak, 2802 no.lu Hakimler ve Savcılar Kanunu'nun (7) 1. maddesinin (b) bendi "Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay üyelerinin aylık ve ödenekleri ile diğer mali, sosyal hak ve yardımlarını düzenlemeyi yasanın amacı kapsamına almış, 2. maddesinin ikinci fıkrası da "Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay Başkan ve üyeleri de 1. maddenin (b) bendinde sayılan özlük hakları bakımından bu Kanun hükümlerine tâbidirler" diyerek özlük işlerine elatmıştır. Anayasa'ya açıkça aykırı bu düzenleme ile Anayasa Mahkemesi'nin özellikleri gözardı edilmiş, öbür yüksek mahkemelerle bir tutularak ödemelerde ayrılık önlenmiş, üyelerle adaylar aynı durumda sayılmış, böylece Anayasa Mahkemesi üyeliğinin yüksek mahkeme üyelerince çekiciliği kaldırılmıştır. Sonraki 241, 243, 265 ve 270 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler bu doğrultuda yürürlüğe konularak Anayasa'ya aykırı durumlar, eşitsizlikler yaratılmıştır. Bunlar "Akçalı durum" bölümünde ele alınacaktır. Burada, 2802 no.lu yasada 1. ve 2. maddesinin belirtilen kurulları dışında Anayasa Mahkemesi üyelerinin hukuksal durumlarını ilgilendiren açıklık bulunmadığını vurgulamak istiyorum. Tek ayrık kural, Anayasa'nın 147/2. ve 2949 no.lu Yasanın 13/1. maddelerinde belirtildiği gibi "...hakimlik mesleğinden çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymesi durumunda..." üyeliğın sona ermesi durumudur. Bu yollama, 2802 no.lu Yasanın 53. ve 69. maddelerini gündeme getirmektedir.

Mahkeme üyelerinden 5 asıl, 3 yedek yüksek mahkemelerden geldiği için hakimdirler. Yargıtay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyeleri böyledir. Danıştay ve Sayıştay üyesi hukuk öğrenimi yapmamış olabilirler. Burada avukatlardan 1 üye seçildiği varsayılmıştır. YÖK kontenjanından da 1'den fazla hukukçu gelebilir. Meslekten hakim olunsun olunmasın Anayasa Mahkemesi üyeleri arasında yargıcılık konumu (statüsü) yönünden bir fark yoktur (8). Yeri gelmişken Cumhurbaşkanının üç asıl ve bir yedek üyeyi üst düzey yöneticileri arasından seçerken isterse hepsini üst düzey yöneticilerinden, isterse avukatlardan seçebileceğini belirtelim. Ancak, Anayasa'nın korporatif bir sistemi öngördüğü gözetilerek iki alandan seçimin daha uygun olacağı unutulmamalıdır.

Anayasa Mahkemesi üyelerinin geniş anlamda memur sayılmaları, Anayasa ile belirlenmiş durumları yönünden uygulamada pek önem taşımamaktadır. Meslek statüsü

bakımından güvence yetersizliği açıktır. Üyelerin görevleri sırasında açıkladıkları görüşleri ve oyları dolayısıyla sorumlu tutulmamaları için, Anayasa hakimi olarak dokunulmazlıklarının mevzuatımızda belirtilmediği, politikayı denetleme görevleri nedeniyle kamuoyuyla daha yakından ilişkileri ve onun eleştirisine hedef tutulması olasılığı karşısında böyle bir düzenlemenin yararlı olacağı ileri sürülerek İtalyan Anayasa belgelerinden 1.2.1948 günlü yasanın 5. maddesi örnek gösterilmiştir (9).

Anayasa'nın 146. ve 147. maddelerine ek olarak 2949 no.lu Yasanın 3, 4, 11, 12, 13, 14, 15. maddeleriyle İçtüzüğü'nün 18-25. maddeleri, üyelerin bu inceleme üzerinde durulan hukuksal (salt hukuksal, özlük ve disiplin işleri) durumlarına statülerine, ilişkin düzenlemeleri içermektedir.

Anayasa Mahkemesi üyelerinin görev süresince yasama meclisleri ve yerel yönetim seçimlerinde hiçbir biçim ve yöntemle aday olamayacaklarına, aday gösterilemeyeceklerine ve seçilemeyeceklerine ilişkin 44 no.lu Yasanın 14/2. maddesi açıklığına 2949 no.lu Yasada yer verilmemiştir. Bunun nedeninin seçim yasaları ile, adaylığın, çekilme koşuluna bağlı tutulmasıdır. Görevden ayrılınca üyelik sıfatı düşer, bu sıfatı taşımayan için adaylık ve seçilmek serbesttir.

GÖREVLE İLGİLİ VE KİŞİSEL SUÇLARDA İZLENECEK YÖNTEM

Anayasa Mahkemesi üyelerinin sakıncalı eylemlerinin varlığında, suç konusu tutum ve davranışlarının, aykırı durumlarının saptanmasında izlenecek yöntemle ilişkin açıklık, 2949 no.lu yasanın 55. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, Başkan ve üyelerin görevlerinden doğan ya da görevleri sırasında işledikleri suçlarla kişisel suçları için soruşturma açması Anayasa Mahkemesi'nin kararına bağlıdır. Mahkemeye Başkanın konuyu götürceği, hem yönetim yetkisinden hem de anılan maddede Başkanın, gereken durumlarda işi Mahkemeye götürmeden önce bir üyeye ön inceleme yaptırabilmesinin yazılı bulunmasından anlaşılmaktadır. İmzasız, adressiz, takma adla yapılan ya da belli bir olayı ve nedeni içermeyen, delilleri ve dayanakları gösterilmeyen ihbar ve şikayetler Başkanlıkça işleme konulmaz. Yasa, görevle ilgili ve kişisel suçlar için aynı yöntemi benimsemiştir. Ön inceleme yaptırılmasına, kurul üyelerinin seçilmesine, soruşturmanın yapılmasına ve gereken kararların verilmesine ilişkin kuralların Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nde bulunacağı öngörülmüştür (2949 no.lu yasa, mad. 55. fıkra 2).

İçtüzüğü'nün (10) konuyla ilgili 24. maddesinin beşinci fıkrasına göre, görevli üyenin hazırladığı rapor üzerine Mahkemede yapılacak görüşme sonunda, soruşturma açılmasına yer olmadığına karar verilirse, kararın bir örneği ilgili üyeye, birer örneği de ihbar ve şikayette bulunanlara tebliğ edilir. Soruşturma açılmasına karar verilirse (fıkra 6), hazırlık soruşturmasını yapmak, Ceza Yargılamaları Yöntem Yasası'na göre gereken kararı vermek ve bu yasanın Cumhuriyet Savcılarına tanıdığı tüm yetkileri kullanmak üzere gizli oyla, üç kişilik bir Soruşturma Kurulu seçilir. Kurula en çok oy alanlar, oyların eşitliği durumunda kıdemli olanlar seçilmiş sayılır ve üyelerden en kıdemlisi Başkanlık eder. Soruşturma Kurulu, kamu davasının açılmasına gerek görmezse, belgenin işlemden kaldırılmasına karar verir. Kamu davasının açılmasını gerekli görürse iddianame düzenleyerek bu davayı açar ve görevle ilgili suçlarda Yüce Divan'a; kişisel suçlarda Yargıtay Ceza Genel Kurulu'na verilmek üzere dosyayı Başkanlık aracılığıyla Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderir. Kurulun işlem ve kararları kesindir.

Ağır Cezayı gerektiren suçüstü durumlarında hazırlık soruşturması genel hükümlere göre yapılır.

Anayasa Mahkemesi Başkan ve üyelerinin kişisel suçlarında Yargıtay üyelerinin kişisel suçlarına ilişkin 2797 no.lu Yargıtay Yasası'nın (11) 46. maddesinin uygulayacağı öngörülmüştür (İçtüzük, mad. 24, son fıkra). Sanık, Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nca verilen kararın yüzüne karşı ya da yazılı olarak bildirilmesinden başlayarak onbeş gün içinde yeniden incelenmesini isteyebilir.

Başkan ve üyeler hakkında Sıkıyönetim Konutanlığı'nca kovuşturma yapılmasına, Sıkıyönetim Yasası'nın öngördüğü izin yeri olan Anayasa Mahkemesi izin vermezse, İçtüzük'ün 24. maddesi uygulanır (İçtüzük, mad. 25).

Başkan ve üyelerin görevle ilgili ve görevleri sırasında işledikleri suçlardan ötürü yargılanma yeri Yüce Divan, kişisel suçlarında ise Yargıtay Ceza Genel Kurulu'dur. Dava açılması koşulu ve yargılanma yerleri, suçlar yönünden, yeterli güvencedir.

Anayasa Mahkemesi Başkan ve üyeleri hakkında disiplin kuralları düzenlenmemiştir. Yüksek Mahkemelerin kendi yasalarında öngörülen disiplin işlemlerinin Anayasa Mahkemesi için düşünülmemesi, Mahkemenin hukuk yaşamındaki düzeyine, Mahkemeye ve üyelerine verilen değere, duyulan saygıya, üyelerin mesleklerinin doruğuna gelmiş, her yönden seçkin kişiler kabul edilmesine dayanmaktadır. Yasakoyucu, üyelerin gereken özeni göstereceği inancıyla konuyu onların duyarlığına bırakmıştır.

AKÇALI DURUM

Anayasa ile kurulan Anayasa Mahkemesi üyelerinin, geldikleri yerdeki durumları ne olursa olsun kadro dereceleri 1/4 olup günümüzdeki (Ağustos 1987) göstergeleri 4100'dür. aylık ödemelerin 2802 no.lu Hakimler ve Savcılar Yasası'nın 103. maddesini değiştiren 41 sayılı KHK. (12) ile birinci derecenin son kademesine eklenecek Başkan için 1100, asil ve yedek üyeler için 900 rakamından sonra bulunacak sayının belli katsayı ile çarpılması sonunda elde edilecek miktarın esas alınarak yapılacağı öngörülmüştür. Başkanla üyeler arasında yönetim ve temsil için belirli bir süreyle sınırlı olarak seçilmekten başka ayırım yoktur. Başkan üyelerin üstü değildir. Hepsinin birer oy hakkı vardır. Mahkemeyi olağan bir devlet çalışma yeri gibi düşünüp görevde her yönden eşit olan Başkanla üyeleri, genel müdür ve yardımcısı gibi ayırmak büyük yanlışlık olmuştur. Bu kararname ile değiştirilen Hakimler ve Savcılar Yasası'nın 106. maddesi uyarınca ödenek, brüt aylık tutarının % 90'ına çıkarılmıştır. Kararnamenin 39-a maddesiyle anayasa Mahkemesi Başkanı'yla Yüksek Mahkemeler Başkanlarına, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ile Sayıştay Başkanı'na görevlerinin karşısında gösterilen gösterge rakamlarının memur aylıklarına uygulanan katsayı ile çarpımı sonucu bulunan miktarda (gösterge 650 gösterilmiştir) damga vergisi dışında herhangi bir vergiye bağlı olmayan makam tazminatı verilmiştir. Böylece Başkan ve üyeler arasında yine gereksiz bir ayırıma gidildiği gibi, Anayasa Mahkemesi üyeliğine aday durumunda olan Yüksek Mahkeme başkan ve başsavcıları Anayasa Mahkemesi üyelerinin önüne geçirilmişlerdir. Bu durum açıkça ve büyük ölçüde Anayasa'ya aykırılık örneğidir. Anayasa'nın Anayasa Mahkemesi'ne üye seçilebileceklerini belirlediği kimselere, üyelerden fazla ödemede bulunmak, bu kimselerin gelmesini önlemek, gereksiz kılma. Kararname ile Anayasa kuralı değiştirilmiş, tersine çevrilmiş, çiğnenmiş olmaktadır. Makam tazminatının bu görevde toplam üç yıl süre ile çalışmış olanlardan asgari 25 yıl kamu görevi yaptıktan sonra emekliye ayrılanlara % 60'ı yaşamları boyunca T.C. Emekli Sandığı'nca ödeneceği de kararnamede açıklanmıştır. Kararname, hiçbir demokratik ülkede görülmediği biçimde Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ile Orgeneral ve Oramirallere Anayasa Mahkemesi Başkanı'ndan fazla makam tazminatı verileceğini bildirmektedir.

Bir süre sonra, 243 sayılı KHK. (13)'nin 40. maddesinin son tümcesinde "Daha yüksek ek göstergeli bir görevden Anayasa Mahkemesi asıl ve yedek üyeliğe atananların aylık ödemelerinde önceki görevlerinin ek gösterge esas alınır" denilerek aykırılık ağırlaştırılmıştır. Böylece Anayasa Mahkemesi'nde Başkan, üye, yeni atanan yüksek göstergeli üye (örneğin bir orgeneral) olmak üzere üç tür aylıklı ortaya çıkmaktadır. Üsetlik yeni atanan bu üye Başkandan da fazla aylık alabilecektir. Böyle bir düzenlemenin savunulacak yönü yoktur. Görevin birliği ve tümlüğü ilkesine aykırıdır. Anayasa Mahkemesi'nin kaynağı durumundaki Yüksek Mahkemelerin başkanları, Yüce Divan'ın savcısı olan (Anayasa mad. 148/4). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve yüksek mahkeme olmayan Sayıştay Başkanı'na Anayasa Mahkemesi üyelerinden fazla ödemede bulunmak Anayasa'nın amacı ile uyumsuzdur. Önceden üç Yüksek Mahkeme başkanı ile birçok daire başkanının asıl üye ve yedek üye olarak geldikleri Anayasa Mahkemesi'nin üyeleri onların arkasına itilmiştir. Anayasa Mahkemesi'ni güçlendirmek hukuk devletini güçlendirmek olacak, Anayasa'nın ereğine daha uygun düşecektir. 243 sayılı KHK'nin 54. maddesi 241 sayılı KHK'nin 39/a maddesini değiştirerek Başkanın makam tazminatı göstergesini 800'e çıkarmış, ayrıca üyelere 500 gösterge üzerinden makam tazminatı vermiştir. 33. madde ile ödenek % 95'e yükseltilmiştir.

1.1.1987'den geçerli olmak üzere 31.12.1986'da yürürlüğe konulan 265 sayılı KHK. (14)'nin 1. maddesiyle değiştirilen 241 sayılı KHK'nin 39-a maddesi Başkanın makam tazminatı göstergesini 1.300'e, üyelerinkini 900'e çıkarmıştır. Bu düzenlemede Genelkurmay Başkanının makam tazminatı göstergesi ise 1.500 olmuştur.

Yayın gününde yürürlüğe giren 270 sayılı KHK. (15)'nin 1. maddesi makam tazminatını (1.300 ve 900'ü) "Yüksek Hakimlik Tazminatı'na dönüştürmüş, 2. maddesi bu tazminatı almaya hak kazanma gününden başlayarak bu görevlerde en az iki yıl çalıştıktan sonra emekliye ayrılanlara yaşamları süresince T.C. Emekli Sandığı'nın eksiksiz ödeyeceğini bildirmiştir. Kamu ve özel sektörde görev alanlarla serbest meslek çalışması yapanlara bu tazminat ödenmez (mad. 2/3). İlk iki KHK. 24.4.1984 günlü 2999 no.lu, son iki KHK.de 12.3.1986 günlü, 3268 no.lu yetki yasalarına dayanılarak çıkarılmıştır.

Anayasa Mahkemesi Başkan ve üyeleri, aylıklarına ek olarak, % 95 yargı ödeneği, yüksek hakimlik tazminatı ve yakacak yardımı almaktadırlar. Başkan ve üyeler arasında ayırım, Anayasa Mahkemesi üye adaylarına daha fazla ödeme, hukuk devletinde rastlanması çok güç aykırılık, yanlışlık, haksızlık örneğidir. Anayasa Mahkemesi üyelerinin özlük haklarının, Anayasa Mahkemesi'nin olağan bir mahkeme olmadığı ve özellikleri gözetilerek kuruluş yasasında düzenlenmesi yoluna gidilseydi, yüksek mahkemelerle bir tutulmasaydı aykırılık oluşmazdı. Nitekim, Mahkemenin kuruluşunda, 22.5.1962 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 44 no.lu yasa ile, Anayasa Mahkemesi üyelerinin hepsine 2000 TL.lık kadro verilmişti. Aynı Resmi Gazete'de daha sonra kabul edilen 45 no.lu Yüksek Hakimler Kurulu Kanunu da yayımlanmıştır. Bu yasaya bağlı (1) sayılı cetvelde Yargıtay Savcılığı kadrosu 1500, Cumhuriyet İkinci Başsavcılığı kadrosu 2000, (3) sayılı cetvelde Yargıtay İkinci Başkanı kadrosu 1750, Yüksek Hakimler Kurulu üyesi kadrosu 1500 lira olarak saptanmıştı. Yargıtay Birinci Başkanlığıyla aynı kadroyu alan Anayasa Mahkemesi üyeleri, yine 25.4.1962'de, Yargıtay Başkan ve üyelerinin 800, birinci sınıfa ayrılmış hakimlerin 650, ikinci sınıfa ayrılmış hakimlerin 550 lira ödenek almalarına karşın 1620 lira ödenek almakta idiler. Aylıkların % 60'ı oranında olan bu ödeneği o tarihte TBMM üyeleri aylıklarının % 50'si oranında almaktaydılar. Birinci sınıfa ayrılmış Anayasa Mahkemesi raporörleri $650 + 250 = 900$ lira yani Yargıtay üyelerinden fazla, ikinci sınıf hakimlerden Anayasa Mahkemesi raporörlüğüne gelenler ise $550 + 250 = 800$ lira yani Yargıtay üyelerine denk ödenek almışlardır. Yargıtay Başkan, Başsavcı ve üyelerine 7168 no.lu

yasa ile Hakimler Yasası'na eklenen cetvele göre aldıkları 800 lira ödenek, 15.7.1965 günlü, 661 no.lu yasayla yine Hakimler Yasası'na ek yasaya bağlanan cetvelle birinci derece memur aylığı tutarının % 60 olarak belirlenmiştir. Buna karşın aylıklarda ve derecelerde bir değişiklik yapılmamıştır. Bu düzenleme ile Yargıtay Birinci Başkanı ile Cumhuriyet Başsavcısı'nın dereceleri 1; kadro aylıkları 2000; Yargıtay İkinci Başkanlarıyla Cumhuriyet İkinci Başsavcılarının dereceleri 2, kadro aylıkları 1750; kadro aylıkları 1500 lira olarak saptanmıştır. Sonraki 15.6.1967 günlü, 884 no.lu yasaya bağlı 1 sayılı cetvelle yargıtay üyeliği, Yargıtay İkinci Başkanlığı ve Yargıtay Birinci Başkanlığı birinci sınıf hakimlik olarak gösterilmiş, dereceleri 1 ve kadro aylıkları 2000 lira olarak gösterilmiştir. Aynı yasaya bağlı 2 sayılı cetvelde de buna koşut değişiklik birinci sınıf savcılık yönünden yapılmıştır.

657 no.lu Devlet Memurları Yasası'na 31.7.1970 günlü, 1327 no.lu yasayla eklenen ek geçici 7. ve 8. maddelerle Anayasa Mahkemesi üyeleriyle hakimlik ve savcılık mesleklerinde olanların ve maddede sayılanların aylık uyarlamaları (intibakları) kendi özel yasaları yürürlüğe girinceye kadar bu maddelere göre yapılmıştır. Böylece Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyelerinin, daire başkanlarıyla birinci başkanlarının aylık ve ödenekleri eşit duruma gelmiştir. Bu belirtmem, aylık ve ödeneklerde başlangıçtan beri eşitlik olduğu savlarının gerçeklere aykırılığını kanıtlamaktadır.

12.2.1982 günlü, 2595 no.lu yasa ile 657 no.lu yasanın yukarıda sözü edilen ek geçici 7. maddesine eklenen "ek fıkra" ile Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay Başkanları ile Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Danıştay ve Sayıştay Başkanları ile Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve danıştay Başsavcısına ayrıca aylıkları tutarlarının (ek gösterge içinde) % 10'unun makam tazminatı olarak ödenmesi öngörülmüştür. Daha sonra yukarıda değinilen 2802 no.lu Hakimler ve Savcılar Yasası'nın 1. ve 2. maddeleri aylık ve ödenekle öbür malî, sosyal hak ve yardımları bu yasa kapsamı içine alarak gereken düzenlemeyi yapmıştır.

Son kez yürürlüğe konulan 30.12.1987 günlü, 306 sayılı KHK., 2802 no.lu yasanın 103. maddesinin değişik (a) bendini yeniden değiştirerek Yüksek Mahkeme Başkan ve Başsavcılarının aylık ödemelerindeki gösterge rakamını 3300, Anayasa Mahkemesi üyeleriyle öbür yüksek mahkeme üyelerininkini ise 2700 olarak saptamıştır. KHK.'nin 4. maddesiyle müsteşarlar ve kimi genel müdürler için de 2700 rakamı uygulanmaktadır. 2. ve 7. maddeler, tazminatların, hakim ve yargı ödeneği ödemeleri damga vergisi dışında herhangi bir vergiye bağlı tutulmaz. Bu oran önemsizdir. Kararnamenin 8. maddesi Sayıştay Başkanı için de 3300 rakamını öngörmektedir.

Bu arada 17.5. 1987 günlü, 293 sayılı KHK. ile (mad.4) Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerine aylık, ödenek ve yüksek hakimlik tazminatından ayrı olarak 1000 gös-terge rakamının memur aylıklarına uygulanan katsayı ile çarpımı sonunda bulunan miktarda aylık ek tazminatın damga vergisi dışında kesintisiz ödemesi de gözetilirse Anayasa Mahkemesi üyelerinin geride kaldığı anlaşılır. Kararnameler, Anayasa'nın getirdiği düzeni bozmuşlar, seçim yönetimini tersine çevirmişlerdir. Kararnameyle yargıç-savcı, üye aylık ve ödemelerinin saptanmasının Anayasa'ya aykırılığı ayrı bir konudur.

293 Sayılı KHK'nin değiştirdiği 2247 sayılı Uyuşmazlık Mahkemesi'nin kuruluş ve işleyişi hakkında Kanun'un 38. maddesi 30.12.1987 günlü, 305 sayılı KHK ile yeniden değiştirilerek toplantıya katılacaklara aylık ödeneklerinden ayrı olarak yapılacak ve ayda dört yüz puanı geçmeyecek ödeme de Anayasa Mahkemesi üyelerinin önüne geçilmeyi sağlamıştır.

Bu durumlar, giderek "Danışman"lara Bakanlıklarda yapılan milyonu geçen aylık ödemeler, kimi üst düzey bürokratlara verilen ikinci (ek) görevler anımsanırsa Anayasa Mahkemesi üyelerine yapılan uygulamanın özel amaçlı olduğu sanısı güçlenmektedir.

Anayasa Mahkemesi üyeleri Anayasa ile verilenler dışında resmi ve özel hiçbir görev yapamazken Yargıtay ve Danıştay üyeleri, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda, Yüksek Seçim Kurulu'nda, Yüksek Hakem Kurulu'nda, Uyuşmazlık Mahkemesi'nde, ilgili komisyonlarda görev alabilmekte, fakülte ve yüksek okullarda ders verebilmekte, yerinde yapılacak incelemelere gidebilmektedirler. Ek olanakları bulunmayan Anayasa Mahkemesi üyeliği çekici duruma getirilecekken görevde iken yararlanılan T.H.Y., DDY. ve Deniz Yolları taşıtlarından indirim kaldırılmıştır. Denetleyeni denetlenenle karşılaştırmada, milletvekillerine sağlanan haklarla indirimler gözetilirse Anayasa Mahkemesi'nin hiç düşünülmediği anlaşılmaktadır. Anayasa Mahkemelerinin yeri, tüm dünyada, yüksek mahkemelerinkinden ayrıdır. Bu, büyüklük ya da küçüklükten, astlık-üstlükten değil görev alanının değişikliğinden, yapının özelliğinden doğmaktadır. Bunun için kuruluşta Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay Başkanları olanaklarını bırakarak Mahkememizde üyeliğe gelmişlerdir. Aylık ve ödeme, organın düzeyinden değil işlerin özelliğinden ötürü ayrı olmalıdır. Ülkemizde yüksek yargı organlarından fazla aylık ödeyen kuruluşlar vardır. Yükseköğretim Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, kimi bankalar ve KİT'ler. Üstelik ilk iki kurul üyeleri önceki görev yerlerinin bağladığı emekli aylıklarını da almaktadırlar. Aylık düzeyi, bunların yüksek yargı organlarının üstünde konumları olduğu anlamına gelemmez. Yine fazla aylık-ödenek alan TBMM üyeleri, askeri personel, sözleşmeli çalışanlarla özel sektör ilgililerini ayrı tutuyorum. Anayasa Mahkemesi üyelerine doyurucu, yeterli aylık-ödenek verilmesi yanında akçalı olmayan onursal olanaklar sağlanması çekiciliği artıracaktır. Bunun yararı Devlet içindir. Gereksiz ve yersiz çekimlerle ayrı ödeme sağlanamamış, on yılı aşan farklı uygulama politik nedenlerle kaldırılmıştır. Böyle olunca yüksek mahkemelerde istekliler çok azalmış, daha çok emekliliğe yaklaşanlar gelmiştir. Bu konuda yüksek mahkemelere büyük sorumluluk düşmektedir. Kendilerine yaraşan duyarlılığı göstermeleri, yargıyı zayıflatacak yanlışlıklardan kaçınmaları umulur. Fazlalık sağlanamazsa bile, Anayasa Mahkemesi üyelerine yüksek mahkeme başkanlarıinkinden daha az aylık ve ödenek verilmemelidir, hiç değilse eşitlik gerçekleştirilmelidir. Böylece çalışma istekli, daha seçkin yargıçlar gelir, kararlar daha doyurucu olur, yakınmalar azalır.

Anayasa Mahkemeleri, yasama organının devamı, tamamlayıcısı durumunda olup onunla eş düzeydir. Yargı erki, ulus adına kullanılır, ulusal egemenliğin bir ögesidir. Güçlü yargı, güçlü devletin, demokratik düzenin simgesi, ulusun en sağlıklı güvencesidir. Ülkemizde hukuk devletin göstergesi durumunda bulunan Anayasa Mahkemesi akçalı yön dışında da olanaksızlık, yoksunluk ve ilgisizlik içindedir. Federal ALMANYA Anayasa Mahkemesi'nin yüksek mahkemelerden ayrı, özel bir yeri vardır. Başkanı'nın aylığı Bakan aylığı düzeyinde olup ayrıca üç tür ödemeden yararlanmaktadır. Başkan yardımcısının aylığı Müsteşarınki, tazminatı Bakanınki düzeyindedir. Öbür yargıçların aylıkları Federal Yüksek Mahkeme Başkanı'nın aylığına göre ayarlanmaktadır. İTALYAN Anayasa Mahkemesi üyelerinin aylık ve ödenekleri kendi iç yönetmelikleriyle belirlenmektedir. YUGOSLAVYA Anayasa Mahkemesi üyelerinin aylık ve ödenekleri öbür yargı kuruluşlarındakilerin üstündedir. AVUSTURYA Anayasa Mahkemesi'nin yapısıyla üyelerinin statüleri çok değişik olduğundan karşılaştırma yapılması olanaksızdır. Bu mahkemenin üyeleri yasada sayılan bakan, parlamenter, siyasal parti üyeliği dışında uğraşlarda bulunarak gelir sağlayabilmektedirler. Yüksek İdare Mahkemesi'nde de görev alabilmektedirler.

Anayasa Mahkemeleri yarı siyasal nitelikte görev yüklendiklerinden kimi anayasalarda yargı bölümü dışında düzenlenmişlerdir. Örneğin İtalyan Anayasası'nda "Anayasa

Güvencesi (garantisi)" başlıklı bölümde (mad. 134/137); Avusturya Anayasası'nda "Anayasal ve İdari Garantileri" başlıklı bölümde (mad. 137/148); benzer görevi yapan Anayasa Konseyi de Fransız Anayasası'nda ayrı başlıkla (mad. 56-63) yer almıştır.

Öbür Anayasa Mahkemelerinde olduğu gibi Mahkememizin kendine özgü durumu, kuruluşunda aylık ve ödeneklerin düzenlenmesine de yansımıştır. Şimdi, Anayasa'nın yargı bölümünde, yüksek mahkemelerin ilk sırasında yer alması işlev, yapı, özellik ve konum değişikliğine bağlanamaz. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi üyeliklerinin büyük bölümüne üye adaylığı yönünden kaynaklık eden bu kuruluşlarla anayasa Mahkemesi'nin Anayasa kuralları açısından karşılaştırmalarının yapılması, Anayasa'nın içeriği ve amacının ortaya konulması bakımından zorunlu ve yararlı olmuştur sanıyorum. Öte yandan, her kurumun, o kurumda görev yapanların kişilikleriyle doğru orantılı olarak topluma yararlı ya da zararlı olduğu tartışmaya gelmeyen bir gerçektir. Bu yüzden Anayasa Mahkemesi'nin tarihsel gelişimine değinmek bugünkü duruma doğru tanı konulması için yararlı olmuştur.

Anayasa Mahkemesi ile yüksek mahkemelerin yapıları arasında belirgin farklılıklar, büyük özellikler bulunduğu, yüksek mahkemelerin kariyer yeri olmalarına karşın Anayasa Mahkemesi'nin kariyer yeri olmamasıyla da bellidir. Anayasa, Anayasa Mahkemesi'nde üye olmayı bir kariyere bağlamayıp, üyelerinin çoğunluğunun yüksek mahkeme başkan ve üyelerinden oluşmasını öngörmüştür. Bu durumda bunların Mahkememiz üyeliğinin anayasal aday olarak tanımlanması doğrudur.

"Şu noktaya da ayrıca ve açıkça değinmek gerekir ki, 1982 Anayasası, Anayasa Mahkemesi üyelerini doğrudan doğruya veya gösterilen adaylar arasından seçme yetkisini Cumhurbaşkanı'nın görevleri arasına koymaktadır. Cumhurbaşkanı'nın bu yetkiyi kullanırken, bilgisi, tecrübesi, kişilik ve karakteri ile öteki yetenek ve nitelikleri yönünden mükemmelere yaklaşanlara bu Yüce Kuruluşta görev verme istek ve çabası içinde olacağından kimse kuşku duyamaz. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi üyeliği çekici bir duruma getirilip burada çalışma isteği aday olanların içinde uyandırılmadıkça, Cumhurbaşkanı'na yapılacak fazla bir iş kalmayacağı, sonucun "şerrin ehvenini tercihten öteye gitmeyeceği endişesi de üzerinde ciddiyetle durulması" gereken duyarlı bir konudur" (16).

Anayasa Mahkemesini bu durumdan kurtanmanın ve Devletimizin en güçlü temel dayanaklarından biri durumuna getirmenin ilk koşulu üyelerinin aylık ve ödeneklerinin ve öteki haklarının 24.2.1983 günlü, 2802 sayılı "Hakimler ve Savcılar Kanunu" kapsamından çıkarılarak kendi yasası içerisine konulması, ikinci koşul da bu yasada özendirici hükümlere yer verilmesidir. Kuruluş yasası ile düzenlemek anayasal bir gerek görülmektedir. Bilinmektedir ki, özel yasa ile düzenlenmesi gereken konular genel yasa kapsamına alınamaz, ancak özel yasada açıklık bulunmayan durumlarda genel yasanın kuralları uygulanır. Yine bilinmektedir ki ülkemizde parlamento olduğu için Anayasa Mahkemesi vardır, varlık nedeni, yasama organıdır. Oysa Yargıtay ve Danıştay, değişik adla da olsa, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de vardılar. Cumhuriyet döneminde var olacaklardır. Öyleyse bu kuruluşlar birbirleriyle karşılaştırılarak değil, kurulma nedenlerine göre ve özellikleri gözetilerek bağlı tutulacakları kurallar saptanmalıdır. Anayasa'nın bu yolu izlemesi yasalara da yansımalıdır. Hukuk devleti niteliği, hukukun üstünlüğü ilkesi her hukukçuyu bu konuda görevli kılmaktadır. Kişisel dürtüler, özel durumlar, görev yerleri, ilkedan ödün vermeyi asla gerektirmez.

YÜKSELME SÜRESİ

Anayasa Mahkemesi üyelerinin kazanılmış haklarının hesabında esas alınacak yükselme süresi iki yıldır. Bu sürenin bitiminde, kazanılmış hakları kendiliğinden bir üst

dereceye yükseltilir. Avukatlıktan Anayasa Mahkemesi üyeliğine geçenlerin kazanmış hak aylıklarına esas alınacak derece ve kademeleri serbest avukatlıkta geçen sürenin üçte ikisi Anayasa Mahkemesinde geçmiş sayılarak belli edilir (2940 no.lu yasa, mad. 60).

Eylemli olarak onbeş yıl avukatlık yapanların Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilmeleri 1961 Anayasası'nın 145. maddesiyle öngörülmüştü. Maddenin 20.9.1971 günlü, 1488 no.lu yasayla değişik biçiminde de bu durum korunmuş, Millet Meclisi'nin üç, Cumhuriyet Senatosu'nun iki asıl, birer yedek üye kontenjanlarından seçilmek olanağı sürdürülmüştür. 1982 Anayasası'nın 146/2. maddesi, avukatların, Cumhurbaşkanı'nın üç asıl bir yedek üye olarak seçecekleri arasında yer alabileceğini öngörmektedir. Avukat, serbest meslek üyesidir. Devlet hizmetinde memur olarak da çalışabilir. Yasakoyucu, avukatların Anayasa Mahkemesi'ne, topluma ve hukuka katkılarını düşünmüştür. Hukukun değişik dallarında en az onbeş yıllık deneyimlerinden yararlanmayı amaçlamıştır. Avukat, aydın, uygar bir hukuk adamıdır. Uygun bulduğu işleri alır. Barışçı çözümlerle adaletin uygunlukla gerçekleşmesine çalışır. Siyasal partilere her yurttaş gibi üye olabilir. Bu ilişkisi Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilmesine engel değildir. Üye seçilmesiyle Barosuyla ve partisiyle ilişkisi kesilir. Artık yansızlığı kuşkusuzdur. Yasakoyucu, siyasal parti üyesi olmayı doğal karşılamış, ancak yargı güvencesi yönünden duyarlık göstererek 13.7.1965 günlü, 648 no.lu yasa ile 44 no.lu yasanın 43. maddesine eklediği 6. bentle "Mali denetimi yapılan veya kapatma isteminde bulunan Bakanlar Kurulu veya aynı Bakanlar Kuruluna katılan siyasi partilerden biri ile veya kapatma isteminde bulunulan siyasi parti ile Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilmeden önceki beş yıl içerisinde üyelik ilişkisi bulunuyorsa bu dava ve işlere bakamazlar" kuralını getirmiştir. Bu tür bir kurala 2949 no.lu yasa da yer verilmemiştir. Bugüne değin Anayasa Mahkemesi'ne üye olarak üç avukat seçilmiştir (Ekrem KORKUT, 24.5.1962-1.1.1964; Şemsettin AKÇOĞLU, 24.5.1962-21.2.1965; Yekta Güngör ÖZDEN 11.1.1979...). Avukatlıktan gelen üyenin, önceki mesleğinde kimin, hangi nedenle avukatı olduğu da önemli değildir. Avukat herkesin davasını alır, herkes avukatın müvekkili olabilir. Ahmet'in avukatı olunur ama Ahmet olunmaz. Cumhuriyet Senatosu üyeliğinden, Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçilince belki siyasal yandaşlık, eğilim ve önyargı söz konusu olabilir. Ama serbest meslekten gelinince hiçbir bağlılık söz konusu olamaz. Önce avukat olarak görev yaptığı dava ve işlerin görüşmelerine katılamaz (2949 no.lu yasa, mad. 46/3).

DAVA VE İŞLERE BAKMANIN UYGUN OLMADIĞI DURUMLAR

Kuruluş Yasası'nın (2949 no.lu) 46. maddesi, Başkan ve üyelerin bakamayacakları dava ve işleri şöyle sıralamıştır:

1. Kendilerine ait ya da kendilerini ilgilendiren dava ve işler,
2. Aralarındaki evlilik bağı kalkmış olsa bile eşinin; kan ve sıhrîyet yönünden ana-baba-dede-çocuk-torunların; dördüncü dereceye kadar (bu derece içinde) kan yönünden ve akrabalığı doğuran evlilik kalkmış olsa bile üçüncü dereceye kadar (bu derece içinde) evlenme yönünden yakın hısımlarının ve aralarında evlatlık bağı bulunan kimselerin dava ve işleri,
3. Dava ve iş sahibinin vekili, vasisi ya da kayyımı olarak görev olarak yaptığı dava ve işler,
4. Hakim, savcı, hakem olarak baktığı, tanık ya da bilirkişi olarak beyanda bulunduğu dava ve işler,
5. Görüş ve kanı açıkladığı dava ve işler.

Çok önceki yıllarda bilmisel bir yazıda ele aldığı konular beşinci bent kapsamına giremez. Dava ve işe etkili yeni düşünce-kanı ve görüş yasaklık nedenidir. Yansızlığının kuşku duyurmaması amaçlanmıştır. "İhsası rey" denilen, oyunu önceden belli etme durumu görev yapmaya engeldir.

İZİN

Anayasa Mahkemesi'nde adli araverme uygulanmaz. Kuruluş yasasında dinlenmeye ilişkin bir kural yoktur. Yasanın "Özlük İşleri" başlıklı 14. maddesi, izinlerin İltüzük'te düzenleneceğini öngörmüştür. Yüce Divan sıfatıyla bakılan ya da Anayasa'ya göre süreye bağlı olan işlerin yürütülmesini engellemeyecek biçimde Başkan tarafından yıllık kırkbeş günlük izin verilebileceği açıklanmıştır. İltüzüğün konuya ilişkin 20. maddesi yıllık iznin kullanılmasında süreye bağlı işlerin aksatılmamasıyla üyelerin dinlenmelerinin sağlanması koşullarını getirmiştir. Yıl içinde kullanılmayan iznin sonraki yıl içinde kullanılması ve iki iznin birleştirilmesi olanağı İltüzük'le tanınmıştır (mad. 20/2). Hastalık ve özür izinlerinde genel kurallar uygulanmaktadır.

EMEKLİLİK

Anayasa'nın 147/1. maddesi, Anayasa Mahkemesi üyelerinin altmışbeş yaşını doldurunca emekliye ayrılacaklarını öngörmüş ve bunu "üyeliğin sona ermesi" başlığı altında düzenlemiştir. Altmışbeş yaşını dolduran üyenin başka hiçbir işleme gerek kalmadan üyelikle ilişkisi kesilir. Batıdaki örnekleri gözetilerek altmışbeş yaşın yükseltilmesi önerilmiştir (17). Ülkemizin koşulları, hukukçuların yetiştirme güçlükleri, öbür nedenler ve yabancı ülkelerdeki örnekler gözetilerek yeni bir düzenlemeye gidilebilir. Kişisel kanım, bir kimsenin kendisine de zaman kalmalıdır. Ulusal görevin ölünceye değin süreceği savı da uygun karşılanabilir. Konu, üzerinde önemle durulacak, değişik yönleriyle ele alınacak özellik taşımaktadır. Çalışma süresi, yıl olarak, dolduğunda altmışbeş yaşından önce de Başkan ve üyeler yazıyla emekliliklerini isteyebilirler (İltüzük, mad. 12). Altmışbeş yaşını doldurunca istekleri olmasa da emekliye ayrılırlar. Bu durumda, Anayasa Mahkemesi üyeleriyle öbür devlet memurları arasında bir fark yoktur. Emeklilik hakları yönünden 5434 no.lu T.C. Emekli Sandığı Yasası uygulanır. Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemelerince gösterilecek adaylar ya da Türk Silahlı Kuvvetlerinin üst düzey yöneticileri arasından seçilen üyenin, ordu üyesi (mensubu) olmaktan doğan emeklilikle ilgili tüm hakları saklıdır (İltüzük, mad. 15). Bu bölümü sona erdirirken emekli ikramiyesinin, özellikle emekli aylığının çok düşük olduğunu, yıllarını meslekte yoğun çalışmalarla geçirmiş, kendini adalete adanmış yüksek yargıçların yoksunluğa itildiklerini belirtmek isterim. Yaşama koşullarının ağırlığı gözetilerek haklı bir dinlenme dönemine giren, önemli görevler yapmış kişilere geçim sıkıntısı çektilmemelidir. Devlet, emekliler için çağdaş olanakları hızla gerçekleştirmeli, sağlık sorunlarından dinlence, gezi kolaylıklarına değin tüm gereksinimleri uygarca çözmelidir.

Emekliye ayrılan Başkan ve üyelere, sonraki Nisan ayının 25'inde törenlerde kutlanan "Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluş Günü" nedeniyle onurlarına düzenlenecek gecede onur belgesi ve geçmiş hizmetlerinin onurunu simgeleyen bir armağan verilir. Emekliye ayrılmadan ölenlerin onur belgeleri eşlerine, eşleri yoksa çocuklarına verilir (2949 no.lu yasa, mad. 58, İltüzük, mad. 41).

YASAKLAR

Bu başlık, Kuruluş Yasası'nın 46. maddesiyle düzenlenen dava ve işe bakmama durumlarını anımsatıyorsa da görev yapma yasağı, dava ve işe bakma engeli olarak değil

kurallara aykırı tutum ve davranıştan kaçınmayı belirtmek için kullanılmıştır. Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün (Kuruluş Yasası'nın 44. maddesi gereğidir). Çeşitli Hükümler başlıklı Dokuzuncu Bölümünde yer alan 32. maddesinin başlığıdır. Anılan madde, Başkan ve üyelerin Mahkemeye gelmesi olası güncel konular hakkında sözlü ya da yazılı olarak görüşlerini belirtmeyeceklerini (fıkra 1) öngörmektedir. Maddenin ikinci fıkrası, basın ve yayın organlarının temsilcilerine, Anayasa Mahkemesi ve Mahkemenin çalışmalarıyla ilgili konularda ancak Başkanın ya da yetkili kılacağı bir görevlinin bilgi ve demeç verilebileceğini bildirmektedir.

Başkan ve üyelerin Mahkemenin incelenmesi olası güncel konular hakkında sözlü ya da yazılı görüş açıklamaları, yansızlıkları, hakimlik nitelikleri, görev gerekleriyle bağdaşmayacağı gibi adalete güven duygusunu da sarsar. Yargıcın oyu önceden bilinmez, kanısı belli olmaz. Adalete en zararlı etken önyargıdır. Yargısını, kanısını önceden belli etmiş kimsenin o dava ve işle yargıcılık yapması sakıncalıdır. İçtüzük, üyeyi, bu yolla Mahkemeyi kuşkudan kurtarmak, adaleti korumak için kaçınılması zorunlu tutum ve davranışın bir türünü açıklamıştır. Ancak "gelmesi olası konu"yu dar anlamda, o günlerde inceleme konusu olabilecek dava ve iş olarak düşünmek gerekir. Geniş anlamda düşünülürse bugünlerde olmazsa yarın her konu gelebilir. Bu durumda Anayasa Mahkemesi üyeleri aşırı ölçüde kısıtlanmış olurlar. Ayrıca, açık ve doğrudan dava ve işle ilgili kanı belirtmemek koşuluyla bilimsel çalışmalar (yazılı ya da sözlü), incelemeler, makaleler bu yasaklama içinde düşünülmemelidir.

Mahkeme ve Mahkeme çalışmalarıyla ilgili konularda basın ve yayın organlarına Mahkemeyi temsil eden Başkanın ya da yetkili kılacağı bir görevlinin (üyeyi görevlendiremez, bir memur ya da raportör olabilir) bilgi ve demeç vermesi, bunlardan başka bir ilgilinin böyle bir girişimde bulunmaması doğaldır.

Üyeleri ve Mahkemeyi saldırı ve satışmadan, haksız eleştiriden, polemiklerden korumak için İçtüzük belli bir konudan uygun bir düzenleme yapmıştır. Günlük tartışmaların, siyasal çekişme ve çalkantıların dışında kalmak, mesleğin adına ve onuruna uygun davranmak üyelik düzeyine gelmiş herkesin özenle izleyeceği bir tutumdur. Özellikle kurula bağlanması, daha duyarlı davranılması içindir. Mahkemeye söz getirecek, gölge düşürecek, kanunlara güveni yıkacak, saygınlığı zayıflatacak eylemlerden kaçınmayı bilemeyecek üye olamaz. Amaç, kaçınılması zorunlu bir durumu yasaklayarak aykırılıkları önlemektir.

Bir üye Mahkemeye ilgili (örneğin, gereksinimleri, kadrosu, binası, araç-gereçleri, yasası vb.) bilgi ve demeç veremez. Mahkeme çalışmalarıyla ilgili (örneğin, dava ve işler, çalışma düzeni ve koşulları, izlencesi, yapılmış ve yapılması düşünülen işler, memurlar vs.) olarak da bilgi ve demeç veremez. Ancak kendisinin imzası bulunduğu bir karara bilim-hukuk dışı, ağır eleştirisi, içinde kendisinin bulunduğu üyelere ya da Mahkemeye saldırı, satışma yöneltilirse, üyeleri ve Mahkemeyi kamuoyunda küçük düşürüp yanlış tanıttacak söz ve davranış yakıştırılırsa, bunlar Mahkeme adına karşılanmadığı zaman açıklama, yanıt, düzeltme ve savunma niteliğinde konuşma yapabilir, demeç verebilir, yazı yazabilir. Bunun sorumluluğu, durumu takdir edecek o üyenindir. Kendisiyle ilgili zorunlu demeç verebilir. Bir konuda yurttaş olarak (yasak dışında) görüşünü açıklayabilir. Mahkemeye gelmesi olasılığı bulunmayan bir konuda, güncel olmayan bir konuda hukukçu olarak başvuru görüşünü kamusal yarar gözeterek açıklayabilir. Bunların yasakla ilgisi yoktur. Mahkemesini, üyelerini ve görevlilerini, hukuk ve adaleti korumak doğal görevidir. Andına bağlı kalacağı kuşkusuz bir Anayasa Mahkemesi üyesinin demeç ya da yazısında bir siyasal görevlinin-yetkilinin adının ya da sıfatının geçmesi, o demeci siyasal nitelikli, üyeyi de siyasal eylem sahibi yapmaz. Savunmasız yargıya çatılması,

değeri bilinmeyen sessiz kalmanın yanlış anlaşılması, demeci, savunmayı zorunlu kılabilir. Üyenin yasağa aykırı davrandığı var sayılsa bile bunun yaptırımı yoktur. Bu düzeyde bir yargıcın yasağı çiğnemeyeceği, çiğnese de kendi özgürsüne bırakılmasının daha etkili bir uyarı olacağı düşünülmüştür.

ÜYELİĞİN SONA ERMESİ

Anayasa'nın bu başlığı taşıyan 147. maddesiyle, Kuruluş Yasası'nın "Emeklilik ve Çelişme" başlıklı 12. ve "Hüküm giyme, hastalık ve devamsızlık" başlıklı 13. maddeleri konuyu düzenlemiştir. Anayasa Mahkemesi üyeliği şu durumlarda sona erer:

a- Yaş sınırına gelinmesiyle. Üyeler, altmışbeş yaşını doldurunca emekliye ayrılırlar.

b- Koşulları (çalışma yılı) yerine gelmişse kendi istekleriyle 65 yaşından önce emekliye ayrılmalarıyla.

c- Görevden çekilmeyle. Dilekçe vererek görevden çekilmeleri bir süreye ya da kabule bağlı değildir. Seçimlere katılmak için çekilmek zorunudur.

d- Hakimlik mesleğinden çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giyilmesi durumunda, Hakimler ve Savcılar Yasası'nın konuyla ilgili 65. maddesinin 1, 2, 4 ve 5. fıkraları uygulanır.

e- Görevini sağlık yönünden yerine getiremeyeceğinin kesin olarak anlaşılmasında. Bu durumda, yani iyileştirilmesi olanaksız bir hastalık ya da beden özürü resmi bir hastahenenin sağlık kurulu raporuyla kesin olarak saptanırsa Anayasa Mahkemesi üye tamsayısının salt çoğunluğunun kararıyla üyeliğe son verilir. Yürütme organının ve yönetim yerlerinin etkisiyle alınabilecek rapor olasılıklarına karşı Mahkeme kararı bir güvence olarak düşünülmüştür. Asıl ve yedek üyeler kurulu gerekli görürse başka bir hastahane sağlık kuruluna muayene ettirilir (İçtüzük mad. 22/3).

f- İzinsiz-özürsüz ve aralıksız olarak onbeş gün ya da yılda toplam otuz gün süre göreve gelmemekle devamsızlığın sürmesi görevin sona erme nedenlerinden biridir. Bu durumda da üye tamsayısının salt çoğunluğunun kararı gereklidir. Yanlış uygulamaları önlemek, savunmayı gözetmek, haklı nedenleri belirlemek için bu zorunluluk da bir güvencedir.

g- Resmi ya da özel görev almada. Anayasa'nın 146/son maddesinin yasakladığı resmi ya da özel hiçbir görev alamama durumuna açıklık getiren Kuruluş Yasası'nın "Üyeliğe bağdaşmayan haller" başlıklı 11. maddesine göre asıl görevi dışında resmi ya da özel bir görev alan Başkan ya da üye görevden çekilmiş sayılır. Bu husus, çekilmiş sayılıp sayılmayacağı Anayasa Mahkemesi'nce karara bağlanır. Bu durumda üye tamsayısının salt çoğunluğu yerine "Mahkeme kararı" aranmıştır.

İYİLEŞTİRME (Tedavi)

İçtüzüğün bu başlık altındaki 21. maddesi Başkan, Başkanvekili ve üyelerle eşlerinin, bakmakla yükümlü oldukları ana, baba ve çocuklarının hastalanmaları durumunda resmi ya da özel hakimin göstereceği gerek üzerine evde, resmi ya da özel sağlık kurumlarında, raporla yurtdışında iyileştirme koşullarını düzenlemiştir. Giderlerin Anayasa Mahkemesi bütçesinden ödeneceği, 657 no.lu Devlet Memurları Yasası'nın 209.210. maddeleriyle Devlet Memurları Tedavi Yardımı ve Cenaze Giderleri Yönetmeliği ve memurla ilgili mevzuatın içtüzüğe aykırı olmayan kurallarının uygulanacağı belirtilmiştir.

Yüksek Mahkemelerin hekim, laboratuvar, fiziksel iyileştirme, röntgen, dişçilik olanakları Anayasa Mahkemesi'nde yoktur. Haftada bir gün belirli saatlerde gelen bir hekimle sürekli görevli bir hemşire sağlık sorunlarıyla ilgilenmektedirler.

PROTOKOL DÜZENİ

Anayasa Mahkemesi üyelerinin protokoldaki yerleri hukuksal durumlarına, Mahkemenin devlet yapısındaki düzeyine uygun biçimde belirlenmemiştir. "Ülkemizde protokol düzenlerinin yasal dayanaktan yoksun ve yürütmenin değişen takdirlerine göre yapılagelmekte olması" (18) huzursuzluklara, değişik biçimli protestolara neden olmaktadır. Anayasa Mahkemesi üyeleri, kuruluş yıllarında Meclis Başkanvekillerinden sonra gelmekte iken 17 yılı aşan bu uygulama 12 Eylül 1980'den sonra her tören ve toplantıda giderek değişmiş ve şimdilerde 14 sıra arkaya alınmışlardır. Dünyadaki örneklerine, hukuksal gereklere aykırı bu durum nedeniyle beş yıldır hiçbir törene ve toplantıya katılmayan, durumu gerekçeleriyle birlikte Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürlüğü'ne yazılı olarak bildiren üye vardır.

Protokol düzenlemesi o ölçüde "düzensizlik" durumuna gelmiştir ki Anayasa Mahkemesi Başkanı yine 12 Eylül 1980 sonrasında Anamuhalefet Partisi Genel Başkanı'nın, Genelkurmay Başkanı'nın arkasına alınmıştır. Federal Almanya'da Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın protokoldaki yeri Cumhurbaşkanının yanındır. Taşıt yasası değişmediği için Genelkurmay Başkanı'nın arabası 04, Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın arabası 03 no.su taşımaktadır. Eylemli uygulama ise hiçbir demokratik ülkede görülmemiş biçimde sürdürülmektedir.

"Protokol skandalı" sayılacak uygulama o kadar gelişmiş, o kadar aykırılık doludur ki Anayasa Mahkemesi üye adayları durumundakiler, Anayasa Mahkemesi'nin denetlediği partilerin temsilcileri, yargıladığı kimseler Anayasa Mahkemesi üyelerinin önüne alındığı gibi, Mahkemenin savcısı olan Cumhuriyet Başsavcısı da yargıçlarının önüne alınmıştır. Önceki uygulamaların tümüyle tersi olan bu yeni düzenlemenin haklı hiçbir nedeni yoktur. Anayasa Mahkemesi'nin anayasal konumu, yapısı, işlevleri değişmemiştir ki protokol sırası değişsin. Üst yetkililerin buyrukları, kişisel istekleriyle protokol düzenlenemez. Protokol görevlileri kendi günlük görev ilişkilerini gözeterek protokol düzenlemesini gerçekleştiremezler. Anayasa Mahkemesi'nin görüşünü, düşüncesini almadan hukuk dışı değerlendirmelerle devlet hiyerarşisini saptamak doğru değildir. "Protokol" kavramı, anlamı ve türleri gözetilirse uygulamayı uygun bulmak olanağı yoktur. Yürütme erkinin içindeki Genelkurmay Başkanı ile Yükseköğretim Kurulu Başkanı'na verilen yerler ile Anayasa Mahkemesi Üyelerine verilen yer karşılaştırıldığında devletin bu konuyu savsakladığı anlaşılır. Protokol Yasası, yönetmeliği çok gerçekçi, yansız biçimde düzenlenip yürürlüğe konulmalı, tüm devlet örgütünden özenle uyulması istenmelidir. Nice resmi tören ve toplantılarda Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın üyelerinin kim-neci olduklarını bilmeyen yetkililere rastlanmaktadır. Yargı organının anayasal yeri tartışmasızdır. Yürütme erkinin yetkisiz uygulaması ile kimi yüksek yargı organları başkanlarına verilen yer örnek gösterilemez. "Kendi kurumu temsil" ile "yargıyı temsil" ayrı durumlardır. Öğretide birleşildiği, uygulamada belli olduğu gibi "En Yüksek Mahkeme" durumunda bulunan Anayasa Mahkemesi'nin protokoldaki yeri mutlak düzeltilmelidir.

Birçok kurum, kurul ve kuruluşun ilgilileri hizmet için kendilerine verilen arabalarla işlerine gelip giderken Anayasa Mahkemesi üyelerine Müsteşar, Genel Müdür, Daire Başkanı, Şube Müdürlerine verilen arabalar bile verilmemektedir. Törenlerde siyah plakalı üç kişilik arabalarına yer bulmak sorun olduğu gibi arabalarına bakılarak başka kapıdan alınmak üzere bekletilmektedirler. Adaletin yüceliğiyle asla bağdaşmayan kişiye bağlı

düzenleme, göreve-sıfata bağlı yasal biçime getirilmelidir. Yargılamanın onuruna aykırı ortam, koşul ve düzeleme devlet onurunu da olumsuz biçimde etkiler, görevi sarsar. Yargıyı uygun olmayan yerde gören ulusun bakışı değişir. Yönetmeliklerin Anayasa'da yayımlanma zorunluluğuna (Anayasa Mad. 124) uyulmalıdır. Anayasa Mahkemesi'ne karşı tutuma (19) dönüşmüş uygulama devlete yaraşır duruma getirilmelidir. Bu nedenle, Babakanlık Personel Genel Müdürlüğü'nün 26.5.1983 günlü, 19-383-12459 ve 10.8.1983 günlü, 19-83-18559 sayılı yazıları ile bu yazılarda geçen ve Cumhurbaşkanlığı'nın talimatını açıklayan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin 12.5.1983 günlü, 518-1-83/M-2727 ve 2.8.1983 günlü, 518-3-83/20-3879 sayılı yazıları içerikleri yeniden gözden geçirilip düzeltilmelidir.

SONUÇ

Anayasa Mahkemesi, Türk hukukun güçlü, etkin bir kuruluşudur. Sağladığı ve sağlayacağı yararlar gözetilerek her yönden daha üstün duruma getirecek düzenlemelere gidilmelidir. 1982 Anayasası'nın hukuka aykırı kuralları ayıklanmalı, bu çalışmaya öncelik ve ivedilikle yargıyı gerçekten bağımsız kılacak, yargıç güvencesini getirecek yenilemelerle başlanmalıdır. Hukuk devletini tüm nitelikleriyle gerçekleştirecek oluşumlar içinde Anayasa Mahkemesi'nin, bu alanda da Anayasa Mahkemesi üyelerinin hukuksal konumları büyük önem taşımaktadır. Yargıçlık nitelikleri yanında, değişik konularda uzmanlık düzeyinde çalışmaları gerektiren görevin özelliği gözetilerek daha başarılı kılmak için aykırılıklar, engeller kaldırılmalı, olanaklar sağlanmalıdır. Anayasa Mahkemesi'nin saygınlığı devlet, toplum, görevliler ve bireyler, hepimizin ortak sorumluluğu ve ulusal onurumuzdur.

NOTLAR

- (1) Resmi Gazete, 16/3/1973-14478.
- (2) ALİEFENDİOĞLU Yılmaz; Anayasa Mahkemesi Üyeliği, Amme İdaresi Dergisi, 1985, Cilt: 18, Sayı: 3, S. 33-42.
- (3) AKSOY Muammer; Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Seçimi Konusundaki Tartışma (ve bunun ortaya çıkardığı konu hukuku meseleleri) Ankara 1962.
- (4) AKSOY Muammer; a.g.e., S. 105.
- (5) Resmi Gazete'de 13/11/1983 - 18220, S. 4-18.
- (6) Resmi Gazete'de 25/4/1962 - 11091.
- (7) Resmi Gazete'de 26/2/1983 - 17971.
- (8) Bk. aynı görüşte, AZRAK Ülkü; Türk Anayasa Mahkemesi, İst. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1962, XXVIII/1, S. 659.
- (9) a.g. yazı.
- (10) Resmi Gazete, 3/12/1986 - 19300, S. 3-14.
- (11) Resmi Gazete, 8/2/1983 - 17953.
- (12) Resmi Gazete, 29.6.1984 - 18446.
- (13) Resmi Gazete, 12/12/1984 - 18603.
- (14) Resmi Gazete, 31/12/1986 - 19328.
- (15) Resmi Gazete, 2/2/1987 - 19360.
- (16) Anayasa Mahkemesi'nin Önceki Başkanlarından Ahmet H. BOYACIOĞLU'nun görüşüdür.
- (17) Anayasa Mahkemesi'nin önceki Başkanlarından H. Semih ÖZMERT'in Anayasa Mahkemesi'nin 23. yıldönümü konuşması (25.4.1985).
- (18) Anayasa Mahkemesi önceki üyelerinden Nahit SAÇLIOĞLU'nun görüşüdür.
- (19) ERDOĞDU, Ahmet; "Protokoldaki Düzensizlik", Cumhuriyet, 5.2.1980.

AVRUPA TOPLULUKLARI HUKUK DÜZENİNDE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE TÜRKİYE

Hüseyin PAZARCI

Bahri Savcı hocamızın insan haklarının korunması konusunda Türkiye'de gerçekleştirilen ilk bilimsel çalışmalardan birinin yazarı olduğu, konuyla ilgilenenlerin çok iyi bildiği bir olgudur (1). İnsan hakları konusunu akıl ve vicdan ikilisinin herbirinin süzgecinden geçirerek bugünkü kuşaklara öncülük etmiş olan hocamıza armağan edilecek bir yayında onun bu özelliğiyle ilgili bir konu seçmenin yerinde olacağını düşündüm. Böylece Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusuna bağlı olarak anılan Topluluk üyeliği çerçevesinde insan haklarının korunmasının alacağı biçimi, konunun güncelliğini ve ülkemizde pek ele alınmadığını da göz önünde tutarak, incelemeyi uygun gördüm.

AVRUPA TOPLULUKLARINDA İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

Avrupa Topluluğu hukuk düzeni çerçevesinde insan haklarının korunması konusuna eğilindiği zaman ele alınması gereken ilk sorun, bu hakların korunmasına ilişkin kaynakların ve bu hakların kapsamının saptanması olmaktadır. İkinci olarak ise, A.T. hukuk düzeni çerçevesinde insan haklarının korunması mekanizmasının incelenmesi gerekmektedir.

A) A.T.'da İnsan Haklarının Korunmasının Dayanağını Oluşturan Kaynaklar

Avrupa Topluluğu hukuk düzeni genel olarak incelendiği zaman iki tür kaynak ile karşılaştırılmaktadır: i) kurucu andlaşmalar ve ekleri; ii) Topluluk organlarının kurucu andlaşmalara dayanarak oluşturduğu kurallar. Bu kaynakların birincisi, A.T. hukukunun asıl ya da birincil nitelikteki kurallarını, ikincisi de türetilmiş ya da ikincil nitelikteki kurallarını oluşturmaktadır.

a. Kurucu Andlaşmalar

A.T. hukuk düzeni çerçevesinde insan haklarının korunması konusuyla ilgili birincil nitelikli kuralların sayısının çok sınırlı olduğu görülmektedir. En başta, A.T.'nin bugün yürürlükte bulunan kurucu andlaşmalarının ve eklerinin hiçbirinde insan haklarının korunmasına doğrudan yönelik herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Yalnızca, bugün yeni yürürlüğe girmiş bulunan 17-28 Şubat 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi'nde doğrudan insan haklarının korunmasından söz edilmektedir (2). A.T. üyesi devletler, Topluluk kurucu andlaşmalarının bir tamamlayıcısı olarak gerçekleştirdikleri anılan andlaşmanın Giriş bölümünde bu konudaki kararlılıklarını şu cümleyle belirtmektedir:

"Üye devletlerin anayasaları ve yasalarında, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme ve Avrupa Sosyal Yasasında tanınan temel haklara dayanarak ve özellikle özgürlük, eşitlik ve sosyal adaletin birliğinde geliştirilmesine kararlı olarak..."

Öte yandan A.E.T. kurucu andlaşmasının Girişinde üye devletler "barış ve özgürlüğün" korunması konusundaki kararlılıklarını bildirirken, dolaylı olarak insan haklarının korunmasının da amaçları arasında yer aldığını bildirmektedir (3).

Bununla birlikte A.T. kurucu andlaşmalarında insan haklarının dolaylı olarak korunmasına yönelik birtakım hükümlerin yer aldığı gözlenmektedir. Örneğin, maddi hukuk açısından bakılırsa, A.E.T. Andlaşmasının 7. maddesi Topluluk alanına giren konularda uyrukluk nedeniyle ayırım gözetilmesini yasaklamaktadır. Yine, A.K.Ç.T. Andlaşmasının 4. madde b) bendi kömür ve çelik üreticileri, alıcıları ve kullanıcılar arasında ayırım gözetici önlemleri ve uygulamalar yasaklamaktadır. Öte yandan, A.E.T. Andlaşmasının 119. maddesi cinsiyet nedeniyle ücret farklılığına gidilmesini yasaklamaktadır. Nihayet, A.E.T. Andlaşmasının 48. maddesinde üye devletler yurttaşlarının serbest dolaşımı, 52. maddesinde öteki üye devletler ülkelerine yerleşme hakkı ilke olarak kabul edilmekte ve bunları izleyen maddelerde bu konulardaki koşulların düzenlenmesine gidilmektedir. Ancak, A.T. kurucu andlaşmalarının insan hakları kurallarıyla ilişkisi bu kadarla kalmamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleriyle A.T. hukukunu karşılaştıran Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın eski başkanı R. Lecourt'a göre, aslında İnsan Hakları Sözleşmesinin kişi güvenliğine ilişkin ilk dört maddesi dışında Sözleşme ve ek protokollerin hükümleri ile A.T. kurucu andlaşmalarının birçok hükmü insan haklarının korunması konusunda aynı amaçlara yönelik bulunmaktadır (4).

b. Türetilmiş A.T. Hukuku Kuralları

A.T. kurucu andlaşmalarının insan hakları konusundaki doğrudan hükümlerinin azlığına karşılık, Topluluk organları kararları ile A.T.A.D.'nin çeşitli davalara ilişkin olarak verdiği kararlar çerçevesinde insan hakları konusu giderek A.T.'da uygulanan hukuk kuralları niteliğini kazanmıştır.

Topluluk yönetim organlarının insan haklarını ilgilendiren düzenlemeleri özellikle işçilerin serbest dolaşımı ve yerleşme hakkına ilişkin olarak doğmuştur. Örneğin, bu çerçevede insan haklarını ilgilendiren önemli belgelerden birinin Konsey tarafından kabul edilen 1612/68 sayılı işçilerin serbest dolaşımı ilkelerine ilişkin tüzük olduğu bildirilmektedir (5). Anılan tüzük temel ilke olarak bütün üye devletler yurttaşları arasında eşit davranış ilkesini kabul ettikten sonra, işe girme ve çalışma koşulları, sosyal ve mali avantajlar, mesleki eğitim ve işsizlik konularında eşitliği öngörmektedir. Yine, aynı tüzük işçilerin sendikal haklarına ilişkin kuralları düzenlemektedir (mad. 8). Anılan tüzüğe, kişisel hakların kullanımına ilişkin düzenlemeleri içeren Medeni ve Ticari Konulardaki Kararların Uy-

gulanması ve Yargısal Yetkiye İlişkin Sözleşme, Topluluk Beratı Konusunda Sözleşme gibi sonradan yapılan kimi andlaşmaları da ekleme olanağı vardır (7).

Ancak, A.T. hukuku düzeninde insan hakları konusundaki en önemli katkı Avrupa Toplulukları Adalet Divanı kararları ile gerçekleşmiştir. A.K.Ç.T. Antlaşmasının 31., A.E.T. Andlaşmasının 164. ve EURATOM Andlaşmasının 136. maddelerinde "Adalet Divanı işbu Andlaşmanın yorumlanmasında ve uygulanmasında hukuka saygıyı sağlar" hükmüne dayanan Divan, "hukuka saygı" deyimini yalnızca Topluluk kurucu andlaşmaları ile sınırlı tutmamıştır. Böylece hukuka saygıyı sağlama görevini yerine getirirken Divan'ın üye devletlerin hepsine ortak hukuk ilkeleri ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan kurallara da saygıyı sağlama gerektiği anlayışını benimsediği görülmektedir. Divan bu anlayışını ilk kez 12 Kasım 1968'deki *Stauder Davası*'na ilişkin kararında ortaya koymuştur (8). Anılan kararında Divan, sosyal yardım amacıyla ucuz tereyağı dağıtımı sırasında kimlik gösterilmesinin istenmesini kişilik onuruna aykırı bularak dava açan Stauder'in başvurusunu reddederken, bu kimlik isteminin "Divan'ın saygıyı sağlamakta görevli olduğu Topluluk hukukunun genel ilkeleri içinde yer alan kişinin temel hakları"ndan birisinin çerçevesine girmediğini bildirmiştir. Böylece, Divan bu kararı ile insan haklarının korunmasını A.T.'da hukuk genel ilkeleri kavramı üzerine dayandırma yoluna gitmiştir. Divan'ın bu kararını temel haklara saygının hukuk genel ilkelerinin bölünmez bir parçası olduğunu kabul eden 17 Aralık 1970 tarihli *Internationale Handelsgesellschaft Davası*'na ilişkin kararı izlemiştir (9). Bunlardan sonra, aynı yönde değerlendirmeler içeren Divan'ın 14 Mayıs 1974 tarihli *Nold Davası*'na ilişkin kararı ile 28 Ekim 1975 tarihli *Rutili Davası*'na ilişkin kararı göze çarpmaktadır (10).

Kapsamı açısından bakıldığında, A.T.A.D.'nin hukuk genel ilkelerine dayandırarak koruduğu temel haklar ve özgürlüklerin çok farklı olduğu gözlenmektedir. Böylece, R. Lecourt'un gözlemlerine göre, bu hakların bir bölümü adil bir biçimde yargılanma kavramı ile ilgilidir (11). Bu çerçevede, kişilerin şans eşitliği, savunma hakkı, aynı olay nedeniyle iki kez yargılanılamayacağı ilkesi ve hatta yeterli gerekçeden yoksun karar olamayacağı gibi haklara ve ilkelere dayanarak Divan'ın birçok Topluluk ya da üye devlet kararını iptal ettiği görülmektedir. Divanın bu çerçevede koruduğu ikinci bölüm temel haklar ise, hukuksal güvence kavramına bağlı değişik ilkeleri ve hakları ilgilendirmektedir (12). Böylece, kamu düzeni, geriye yürümezlik ilkesinin suistimali, iyi niyet yoksunluğu ya da orantılı olma ilkesine (proportionnalité) aykırılık gibi nedenlerle Divan'ın birçok Topluluk kararını bozduğu saptanmaktadır.

B) A.T. Hukuk Düzeni Çerçevesinde İnsan Haklarının Korunması Mekanizması

A.T. hukuk düzeni çerçevesinde kişilerin, temel haklar dahil, haklarını korumak amacıyla başvurabilecekleri birinci yol, sorunu Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na götürmeleridir. Nitekim üç Topluluğu kuran andlaşmaların herbiri gerçek kişilere, kişi gruplarına ya da tüzel kişilere, sorunların niteliğine bağlı olarak, üç değişik dava türü çerçevesinde A.T.A.D.'a başvurma hakkını tanımaktadır. Sözü edilen dava türleri şunlardır: i) iptal davası; ii) ihmal ya da içtinap davası; iii) zarar-giderim davası.

İptal davası (A.K.Ç.T. And., mad. 33; A.E.T. And., mad. 173; EURATOM And., mad. 146), Konsey ya da Komisyon kararlarına karşı kişilerin de Divan'a başvuruda bulunabildiği ve bu kararların ortadan kaldırılmasını ya da yok sayılmasını istediği dava türüdür. Anılan hükümler çerçevesinde kişiler, Topluluk organlarının kendilerine yönelttiği ya da başkalarına yöneltilmekle birlikte "doğrudan doğruya ve kişisel olarak" kendilerini ilgilendiren durumlarda, iptal davası açabilecektir. Bu hükümlerin A.T. hukuk düzeni

çerçevesinde insan haklarının korunmasına olanak verdiği yazarlarca ve olaylar ile teyid edilmektedir (13).

İhmal ya da içtinap davası (A.K.Ç.T. And., mad. 35; A.E.T. And., mad. 175; EURATOM And., mad. 148), kişilerin de, Konseyin ya da Komisyonun, kurucu andlaşmalarda açıkça öngörülmüş olmasına rağmen, karar almaktan kaçındıkları durumlarda A.T.A.D.'a başvurarak gerekli işlemleri gerçekleştirmelerini sağlamak amacıyla açılan bir dava türüdür. Divan başvurusu haklı bulursa ilgili organın kararda öngörülen önlemleri alma zorunluğu vardır. İnsan haklarının korunmasına ilişkin olarak, örneğin kurucu andlaşmalarda öngörülen serbest dolaşım v.b. konularda ilgili organların kusur ve ihmallerinin giderilmesini sağlamak üzere A.T.A.D.'a başvurulması olasılığı vardır.

Zarar-giderim davası (A.K.Ç.T. And., mad. 40; A.E.T. And., mad. 215; EURATOM And., mad. 188), Topluluk organlarının ya da memurlarının, görevlerinin yerine getirilmesi sırasında, kusurlu ya da ihmale dayanan bir davranışları nedeniyle zarar gören kişilerin bu zararlarının giderilmesi amacıyla Divan önünde açabilecekleri bir dava türüdür. Yazarlar bu dava türü çerçevesinde de kimi durumlarda insan haklarının korunmasının olanaklı olduğunu bildirmektedir (14).

Kişilerin A.T. hukuk düzeni çerçevesinde insan haklarının korunması amacıyla başvurabilecekleri ikinci yol, bir üye devletin kurucu andlaşmalara aykırı davranışları nedeniyle konuyu anılan devlet mahkemelerine götürüp oradan da A.T.A.D.'a aktarılmasını sağlamak olmaktadır. Nitekim, Divan'dan A.T.'ni ilgilendiren konularda ön-karar isteme hakkı A.K.Ç.T. Andlaşmasının 41., A.E.T. Andlaşmasının 177. ve EURATOM Andlaşmasının 150. maddelerinde tanınmaktadır. Anılan hükümler çerçevesinde bir üye devletin yerel yargı organları önünde A.T. hukukunu ilgilendiren bir sorun ortaya çıktığı zaman söz konusu yerel yargı organlarının bu sorunu A.T.A.D.'a götürerek onun kararını isteme hakkı vardır. Ulusal alt yargı organları için ihtiyari olan bu ön-karar isteme hakkı, son ve kesin kararı verme yetkisine sahip ulusal üst yargı organları için zorunludur. Bu yolla da A.T. çerçevesinde insan haklarının korunabileceği yazarlarca kabul edilmektedir (15). Nitekim, böyle bir durum son zamanlarda Meryem Demirel adlı bir Türk yurttaşının F. Almanyaya mahkemeleri önünde açtığı bir dava çerçevesinde de söz konusu olmuştur. Meryem Demirel 3 ay süreli bir ziyaret vizesi alarak, küçük çocuğu ile birlikte Türk eşinin yanına Mart 1984'te gitmiştir. F. Almanyada bulunduğu sırada, bir ikinci çocuk doğuran ve bir üçüncüsüne hamile kalan M. Demirel, bu durumunu da ileri sürerek, vize süresi bitmesine rağmen, orada kalmayı sürdürmüştür. Bunun üzerine sözü geçen kent yetkilileri, F. Almanyanın "Yabancılar Yasası"na (*Ausländergesetz*) dayanarak, 28 Mayıs 1985 günü Meryem Demirel'i ülke dışına çıkarma kararı almışlardır. Meryem Demirel bu karara karşı gerekli yönetsel yolları tüketip bir sonuç alamayınca, sorunu ilgili kararı iptal etmesi istemiyle, 1 Ağustos 1985 günü, Stuttgart Yönetim Mahkemesi'ne (*Verwaltungsgericht Stuttgart*) götürmüştür. Meryem Demirel'in anılan Mahkeme önünde A.E.T.-Türkiye Ortaklık Anlaşmasındaki Türk yurttaşları için serbest dolaşım ilkesinin kabul edilmesine ilişkin hükümleri de ileri sürmesi nedeniyle, Mahkeme, 11 Aralık 1985 tarihli bir kararı ile, sorunu ön-karar için A.T.A.D.'a götürmüştür. Ancak, Divan Ankara Ortaklık Anlaşması ile üye devletlerde kişiler lehine somut yükümlülükler doğmadığı gerekçesi ile anılan davada olumsuz bir karara varmıştır.

TÜRKİYE'NİN A.T. ÜYELİĞİ ÇERÇEVESİNDE İNSAN HAKLARI KONUSUNDA ALMASI GEREKEBİLECEK ÖNLEMLER

A.T. hukuk düzeninde insan haklarının korunmasına ilişkin kurulların yukarıda belirtilen biçimde anlaşılması ve uygulanması, Topluluğa üyelik için başvuran bütün devletle-

rin de aynı kuralları ve standartları benimsemesini gerektirmektedir. Bu durum 14 Nisan 1987'de A.T.'ye tam üyelik başvurusunda bulunan Türkiye için de geçerlidir.

Uygulamada A.T.'na tam üyelik için başvuran devletlerin insan haklarına saygı konusunda iki grup önlem almakla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Birinci grup önlemler, üyelik başvurusu yapıldıktan sonra bu üyeliğe kabulün gerçekleşmesi aşamasında aday devletin alması gereken önlemlerdir. İkinci grup önlemler ise, daha çok tam üyelik başladıktan sonra, üye devletin ulusal hukukunun A.T. hukuku çerçevesindeki insan hakları kurallarına uyumunu sağlamak amacıyla alması gereken önlemlerdir.

Birinci grup önlemlerin alınması, bir hukuksal gereklilikten çok bir siyasal gerekliliğe dayanmaktadır. Her ne kadar A.T. kurucu andlaşmaları doğrudan insan hakları ve demokrasiye ilişkin kurallar içermiyorlarsa da, uygulamada, A.T. üyesi devletlerin ortak değerlerini oluşturan demokrasiye ve insan haklarına saygı gösterilmesi koşulu yeni aday üyede aranan en önemli özelliklerden biri olmaktadır. Nitekim, 20 Kasım 1973'te A.T. hükümet başkanları Paris'te ve 7-8 Nisan 1978'de Kopenhag'da yayınladıkları bildirimlerde, demokrasinin, sosyal adaletin ve insan haklarına saygının Avrupa kişiliğinin temel öğeleri olduğunu açıklamışlardır (16). Öte yandan, Avrupa Parlamentosu, Konseyi ve Komisyonu, 5 Nisan 1977 tarihli bir ortak bildiri ile, insan haklarını Topluluk hukuk düzeninin bir parçası olarak ilan etmiştir (17). Anılan bildiride üye devletlerin anayasaları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan temel haklara saygının Toplulukta sağlanacağı ve organların yetkilerini kullanırken bu haklara saygı göstereceği bildirilmektedir. Topluluk organlarının anılan kararlarda kabul edilen ilkelere uydukları ve uygulamada Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi yeni üyeler kabul edilirken aday devletlerin de aynı kuralları benimsemesini aradıkları görülmektedir (18). Ancak, bu durum, Şubat 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi'nde Topluluk devletlerinin demokrasi ve insan haklarına bağlılıklarını bildirmeleri nedeniyle günümüzde daha çok hukuksallık kazanmış görünmektedir.

Üyeliğe aday devletlerin demokrasiye ve insan haklarına A.T. ölçülerinde saygı göstermemeleri durumunda ise Topluluk organlarının, 1977 ortak bildirisine de uyarak, bu devleti üyeliğe kabul etmeme biçiminde davranacakları ortaya çıkmaktadır. Zira, bugüne kadar geçerli olan üyelik kabul usulüne göre, bir aday devletin üyeliğe kabulü için Komisyon'un görüşü üzerine Konsey'in oybirliği ile karar vermesi gerekmektedir. (19) Avrupa Tek Senedi'nin 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmesi ile yeni üye kabulünde ayrıca Konsey'in oybirliği ile kararını vermeden önce Avrupa Parlamentosu'nun olumlu görüşünün de alınması gerekmektedir (20). Oysa, anılan Topluluk organlarının insan haklarına saygı gösterdiği konusunda olumlu bir kanıya sahip olmadıkları aday devletlerin A.T.'ye katılması yönünde karar almayacakları ve üyeliğini reddetme yoluna gitmeseler bile ilgili devlet bu konuda gerekli önlemleri alana kadar kabul işlemini savsaklayacakları anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Topluluğun tam üyesi olarak kabul edilmesi anından başlayarak uyum sağlamak zorunda olduğu insan haklarına ilişkin kurallara gelince, mevzuatımızın bugünkü durumunda, anayasal ve yasal birçok hükmün bu açıdan yeniden değerlendirilmesi gereği ortaya çıkabilecektir. Anayasal hükümler düzeyinde sorun değerlendirildiği zaman, insan hakları açısından göze ilk çarpan hükümlerden biri 1982 Anayasamızın 16. maddesi olmaktadır. Anılan maddeye göre "Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir." Uluslararası hukukun genel kuralları açısından hiçbir sorun çıkarmayan bu hüküm, A.T. hukukunda üye devletler yurttaşları arasında ayırım-gözetilmesinin yasaklanması nedeniyle, A.T. hukuk düzenine aykırı düşmektedir. Hiç olmazsa, A.T. üye devletlerinin yurttaşlarının Türkiye'de yabancı olarak kabul edilmesi durumunda -ki uluslararası hukuk ve Türk uyrukluk yasası bakı-

mından bu yorum doğrudur- A.T. hukukunun insan haklarına ilişkin kurallarının çiğnenmesi olanağı vardır. Anayasal hükümler düzeyinde Türk mevzuatının A.T. hukuku çerçevesindeki insan hakları kurallarına uyum sağlamak zorunda kalabileceği başka bir grup hüküm ise sosyal haklar ve çalışma hak ve özgürlükleri konularında olabilecektir (21).

Nihayet, yasal düzeyde de, özellikle dernek kurma, sendikal faaliyetler, düşünce açıklama özgürlükleri gibi konularda Türk mevzuatının A.T. çerçevesinde kabul edilen standartlara uyulanması zorunluluğu gerekecek görünmektedir. Ancak, bütün bu konularda hangi hükümlerin ne gibi değişiklikler gerektirdiğinin belirlenmesi için A.T. mevzuatının ve A.T.A.D. kararlarının ayrıntılarıyla incelenmesi gerekmektedir. Örneğin, A.T.A.D. birçok kararında bir kamu yararının korunması amacıyla kişilerin hak ve özgürlüklerine getirilen "açıkça orantısız" (*manifestement disproportionnés*) kısıtlamaları redetmektedir. (22)

SONUÇ

Yukarıda belirtilen verilerden de anlaşılacağı gibi, A.T. hukuk düzeni, ilke olarak, ekonomik ve ticari sorunlara yönelik kurallar içermekle birlikte, zaman içinde özellikle A.T.A.D.'in üye devletlerin benimsediği hukuk genel ilkelerine dayanan içtihadı ile insan haklarının da en önemli koruyucusu bir hukuk düzeni niteliğini kazanmıştır. Türkiye'nin A.T.'a tam üyeliği aynı insan hakları standartlarının ülkemizde de uygulanmasını zorunlu kılacaktır. Fakat insan haklarına saygının gerçek dayanağının insanın değerine inanan, ona güvenen ve insanlık onurunu çok yükseklerde tutan bir anlayış olduğunu ve ancak bu anlayış benimsendiği zaman insan hakları sorunlarının gerçekten bir çözüme bağlanabileceğini hiçbir zaman unutmamak gerekmektedir.

NOTLAR

- (1) B. Savcı., *İnsan Hakları (Kanunilik Yolu ile Korunması)*, Ankara, SBF Yayını, 1953.
- (2) Anılan andlaşma metni için bkz. *Bulletin des Communautés Européennes*, Supplément 2/86, Luxembourg, Office des publications officielles des Communautés européennes, 1986.
- (3) A.E.T. kurucu andlaşması metni için bkz.: E. Nömer ve Ö. Eskiuyurt, *Avrupa Sözleşmeleri*, İstanbul Hukuk Fak. Yayını, 1975, s. 491 vd.; H. Günuğur, *Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması)*, İstanbul İKV Yayını, 1985.
- (4) R. Lecourt, "Interférences entre la Convention Européenne des droits de l'homme et le droit de la Communauté au regard du contrôle judiciaire communautaire et national", In Conseil de l'Europe, *Actes du Colloque sur la Convention Européenne des Droits de l'Homme par rapport à d'autres instruments Internationaux pour la protection des droits de l'homme* (Athènes, 21-22 Septembre 1978), Strasbourg, 1979, s. 86.
- (5) C. Baydarol, *Avrupa Toplulukları Hukukunun Temelleri*, İstanbul, İKV Yayını, 1986, s. 15-16.
- (6) Tüzük metni için bkz. *Journal Officiel des Communautés Européennes*, L 257, 19.10.1968, s. 2 vd.
- (7) R. Lecourt, a.g.m., s. 85.
- (8) *Recueil*, 1968, s. 425 vd.
- (9) *Recueil*, 1970, s. 1135 vd.
- (10) Bilgi için bkz. R. Lecourt, a.g.m., s.92.
- (11) Aynı yapıt, s. 95.
- (12) Bkz. R. Lecourt, aynı yapıt, s. 95-96.
- (13) Örneğin bkz. Ö. Madra, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru*, Ankara, SBF Yayını, 1981, s. 145-147.
- (14) Örneğin bkz. R. Lecourt, a.g.m., s. 88.
- (15) Örneğin bkz. Ö. Madra, a.g.y., s. 147-148.
- (16) Bkz. *Europa-Archiv*, 1978, s. 284.

- (17) .Bkz. A.F. Arsava, **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar**, Ankara, SBF Yayını, 1985, s. 307.
- (18) Bkz. J. Civelek, **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul, 1984, s. 326.
- (19) A.K.Ç.T. And., mad. 98; A.E.T. And., mad. 237; EURATOM And., mad. 205.
- (20) Avrupa Tek Senedi, mad. 8.
- (21) Örneğin bkz. A.F. Arsava, **a.g.y.**, s. 444-445.
- (22) Örneğin; R. Lecourt, **a.g.m.**, s. 96 ve 106'dan naklen, 8 Temmuz 1965 tarihli **Fanzl Davası** kararı, **Recuall**, s. 639 ve 7 Temmuz 1976 tarihli **Watson Davası** kararı, **Recuall**, s. 1199.

SAYIŞTAY ÜYELERİNİN SEÇİMİ ve 1982 ANAYASASI

M. Yavuz SABUNCU

Bu yazıdaki amacımız 1982 Anayasasının ilgili hükümleri ışığında Sayıştay başkan ve üyelerinin seçimi konusundaki düzenlemeyi değerlendirmektir. Konuyu önce 1924 ve 1961 anayasalarındaki düzenlemeler çerçevesinde ele alacağız.

Bilindiği gibi 1924 Anayasasını hazırlayan komisyonun metninde Sayıştay'la ilgili herhangi bir madde yer almamaktaydı. Meclis görüşmeleri sırasında "Divan-ı Muhasebat"ı ayrı bir madde olarak düzenleyen ve başkan ve üyelerinin TBMM tarafından seçilmesini öngören bir madde teklif edilmiştir. TBMM Anayasa Komisyonu "mazbata muharriri" Celal Nuri Bey'in bu konuda bir kanun olduğu ve ayrıca bir anayasa maddesine gerek olmadığı yolundaki açıklamalarına karşın, önerge sahipleri görüşlerinde ısrar etmişlerdir. Nihayet bu kez Celal Nuri Bey'in verdiği bir önergenin kabul edilmesi sonucu, başkan ve üyelerin seçimine ilişkin bir hüküm içermeyen 100. maddenin anayasa metnine girmesi ile Sayıştay bir anayasal kuruluş olma niteliğini kazanmıştır. Böylece 1924 Anayasasının kabulünden önce (1923'de) çıkarılmış olan 374 sayılı Divan-ı Muhasebat Kanunu ile Sayıştay başkan ve üyelerinin seçiminin TBMM'ne verilmiş olması yeterli sayılmış, bunun bir kere de Anayasa'da tekrarlanması gerekli görülmemiştir.

Bu haliyle 1924 Anayasasının 100. maddesi Sayıştay'ı -374 sayılı yasada olduğu gibi- "TBMM'ne merbut" bir organ olarak tanımlamakta, böylece Sayıştay başkan ve üyelerinin TBMM tarafından seçilmesinin zorunlu değil, fakat olağan sayılmasına imkan vermektedir. (1) Bu noktada gözönünde tutulması gereken bir husus da, Danıştay, üyelerinin seçimi konusunda da benzer bir sistemin kabul edilmiş olmasıdır. Gerçekten de 1924 Anayasasında İdare bölümü içinde yer alan Danıştay'la ilgili 51. madde uyarınca Danıştay üyelerinin seçimi TBMM'nce yapılmaktaydı. ONAR'ın da belirttiği gibi bu durum "anayasa sisteminde yasama ve yürütme organları ve kuvvetleri arasındaki sıkı bağılılık

(nedeniyle) ... hukuk sistemi bakımından bir çatışma sayılabılırdı". (2) Öte yandan 1924 Anayasasının TBMM'nin yetkilerine ilişkin 26. maddesindeki sayımın bu organın yetkileri açısından "tahdidi" olarak ele alınamayacağı gerçeği, 1924 Anayasası açısından Sayıştay başkan ve üyelerinin seçimi konusunda bir anayasa tartışmasına imkan vermemekteydi.

1961 Anayasasının Kurucu Meclis'deki görüşmelerinde Sayıştay'la ilgili hüküm konumuzu ilgilendirecek bir tartışmaya yol açmadan kabul edilmiştir. 1961 Anayasasının 127. maddesi TBMM ile Sayıştay arasındaki ilişkiyi 1924 Anayasasından farklı bir ifadeyle düzenlemekte ve yalnızca "TBMM adına denetlemek"ten söz etmektedir. Buna karşılık maddenin gerekçesinde "1924 Anayasasında olduğu gibi bu kurulun TBMM'ne bağlılığı esas kabul edilmiştir" denerek maddenin nesnel anlamını aşan bir ifade kullanılmıştır. (3) Belki de bu nedenle 1924 döneminden kalma seçim yöntemi, anayasadaki farklı ifadeye rağmen, 1967'de çıkarılan 832 sayılı yeni Sayıştay Yasasında aynen kabul görmüştür. Halbuki bu yasanın TBMM'nde görüşülmesi sırasında Millet Meclisi Anayasa Komisyonu raporuna atfen belirtildiği gibi, bu hükümden Sayıştay başkan ve üyelerini seçme yetkisinin TBMM'ne verildiği sonucunu çıkarmak mümkün değildi. (4) Millet Meclisi Anayasa Komisyonu raporunda, "Büyük Millet Meclisi adına" ibaresinden ne kastedildiği açıklanmaktadır. Buna göre "Anayasanın 127. maddesi 'Sayıştay hesapları TBMM adına kesin hükme bağlar' derken 'adına' kelimesini kullanmakla aslında bir faraziye (fiction) yaratmaktadır. Bu hukuki faraziye... yürütme organının yasama organı tarafından murakabe edilmesinin kolaylaştırılması gibi bir hukuki sonuç doğurmaktadır" ve "sadece seçimin yürütme organınca yapılmaması" anlamına gelmektedir. Meseleye bu açıdan bakılınca ve 1961 Anayasasının genel tutumu da göz önünde tutulursa, hem yargısal görevleri olan, hem de bir mali denetim organı olan Sayıştayın başkan ve üyelerinin seçimine "kooptasyon" yöntemi çerçevesinde bir çözüm bulunması daha uygun olurdu. (5) Ancak öte yandan 1961 Anayasası TBMM'ne tümü Yargı alanında olan bazı seçme yetkileri de vermişti. Buna bakarak Anayasa Mahkemesine ve Yüksek Hakimler Kuruluna -1971'e kadar- TBMM tarafından üye seçilmesini öngören bir anayasanın meclis adına denetim yapmakla görevli bir organın başkan ve üyelerinin seçimi ve atanması işleminin TBMM'nce yapılmasına cevap vereceği de söylenebilir.

Soruna açıklık getirmek için 1961 Anayasasının TBMM'nin yetkileriyle ilgili 64. maddesini ele almak gerekiyor. Bu madde TBMM'nin çeşitli yetkilerini saydıktan sonra "yetkilerindendir" kelimesi ile bağlanmaktadır. Bu ifadenin amacının TBMM'nin yetkilerinin bunlardan ibaret olmadığına işaret etmek olduğu maddenin gerekçesinden anlaşılmaktadır.

Gerçekten de anayasanın diğer maddelerinde bu maddede sayılmayan ve TBMM'ne verilen pek çok yetki (genel olarak denetim yetkileri, seçme-atama yetkileri, silahlı kuvvetler kullanılmasına izin verme gibi) göze çarpmaktadır. Kanımızca 64. maddenin "tahdidi" bir nitelik taşımasının temel nedeni de işte bu husustur. 64. madde gerekçesinde yer alan ve "yasama yetkisi genel ve ilkel olduğundan, sahası da genel ve ilkeldir" ifadesi ile vurgulanan husus anayasanın 5., 6. ve 7. maddeler gerekçesinde belirtildiği gibi yasama organının Anayasaya aykırı olmamak şartıyla herhangi bir konuyu kanunla doğrudan doğruya ve dilediği ölçüde ayrıntılı olarak düzenleyip düzenlememekte serbest olmasıdır. (6) Yoksa bu ifade 1961 Anayasası'nın 5. maddesinin "tabiatıyla aslında... ilkel ve genel yetki olarak norm-işlemleri yapmak" (7) olarak anladığı "yasama işlemi" yetkisine sahip olan TBMM'nin basit yasalar yoluyla "normal olarak yasama mahiyetinde görülmeyen" (gerekçe) ve anayasada yer almayan yeni yetkiler edinebileceği anlamına gelmesi gerek. Bu hükme dayanarak "anayasada başka organlara verildiği tasrih edilmeyen yetkiler" in "bizim anlayışımıza göre... 'résidu de compétences' olarak TBMM'ne

ait" olduğunu ileri sürmek (8) ise anayasanın objektif anlamını aşacak ve anayasanın 5. , 6. ve 7. maddelerinde yer alan Yasama, Yürütme ve Yargı ayrımı gözönünde tutulunca bir anlam ifade etmeyecektir. Zira bu kavramların içeriklerinin istenildiği gibi belirlenebileceği söylenemeyeceğine göre, Anayasa'da yetki paylaşımı açısından herhangi bir boşluk olması da mantıken mümkün değildir. Bunu söylerken, devlet işlevlerinin ayrıma tabi tutulmasının ve belli organlara verilmesinin, bu organların birbirlerinden tamamen bağımsız ya da maddi anlamda birbirlerinin alanına giren konularda tamamen etkisiz olmalarını gerektirdiğini söylemek istemiyoruz. Dolayısıyla hareket noktamız 1961 Anayasanın katı bir güçler ayrılığı sistemi getirdiği ve bu nedenle Yasama organının Sayıştay başkan ve üyelerinin seçiminde bunun maddi anlamda idari bir işlem olması nedeniyle yetkili olamayacağı da değildir. Dahası Sayıştay'ın bir yargı yeri olup olmaması da durumu değiştirmemektedir. (9) Bizce 1961 Anayasası "üç grup halinde topladığı" (gerekçe) devlet yetkilerini kullanan organlar arasındaki hukuki "temas" ve "etkileşim" noktalarını saptamış, bunu yaparken TBMM'nin "maddi" anlamda yasama kavramı dışında kalan yetkilerini anayasada açıkça belirtmiştir. Bunlar anayasanın çeşitli maddelerinde yer alan denetim, onaylama, seçme-atama yüce divana sevk vb. yetkileridir. Başka bir deyişle TBMM'nin bu yetkilerinin anayasada tek tek sayılmasının temel nedeni aslında bunların "yasama" kavramı içinde yer almayan yetkiler olmalarındandır. Ya da, soruna tersinden bakarsak, bu tür işlemlerin yasama işlemi sayılmalarının nedeni anayasa ile TBMM'ne bırakılmalarındandır. Bu nedenle 1961 Anayasasının Sayıştay başkan ve üyelerinin seçimi konusunda ayrıntılı hükümler içermemesi ve düzenlemeyi kanun koyucuya bırakması, kanun koyucunun bu alanda sınırsız bir takdir yetkisine sahip olduğu ve Sayıştay üyelerini seçme yetkisini kendine ayırabileceği anlamına gelmez. Çünkü "meclisin şekli kanun dışında bağlayıcı karar alma yetkisi... bu hususta Anayasada açık veya üstü kapalı bir dayanak bulunmasına bağlıdır ." (10) 1961 Anayasası ise TBMM'ne Sayıştay üyelerini seçme konusunda açık bir yetki vermediği gibi, Sayıştay ile TBMM arasında organik bir bağ da öngörmemiştir. 127. madde hükmünün böyle bir bağı -Millet Meclisi Anayasa Komisyonunun anılan raporu hatırlanırsa- zımnen öngördüğü ileri sürülemeyeceğine göre, Sayıştay faaliyetlerinin yalnızca bir kısmını oluşturan, TBMM'ne bütçenin denetlenmesinde yardımcı olma işlevinden, Sayıştay başkan ve üyelerinin TBMM tarafından seçilmelerine üstü kapalı da olsa bir anayasal dayanak çıkarsamak kanımızca mümkün değildir. (11)

Bu nedenle 1961 Anayasası döneminde Sayıştay-TBMM ilişkisinin 1924 modeline uygun olarak sürdürülmesini ancak "meclis üstünlüğü" anlayışı çerçevesinde bir "kalıntı" olarak değerlendirmek mümkün olabilecektir. Gerçekten de TBMM'nin ulusal egemenlik/temsil yetkisi/bütçe yetkisi gibi bir dizi "klasik" çıkarsamadan kaynaklanan bu alandaki yetkisinden vazgeçmek istememesi olağan görülmelidir. Bu açıdan 832 sayılı yasa görüşülürken 1961 Anayasasının öngördüğü sistemin ve 127. maddenin 1924 Anayasasının 100. maddesiyle olan farklılığının gözönünde tutulmaması ve Millet Meclisi Anayasa Komisyonunun uyarısına karşın TBMM'nin bu alanda yetkili olmasının "doğalmışçasına" kabul görmesi şaşırtıcı değildir.

1982 ANAYASASI ve SAYIŞTAY

1982 Anayasasının konumuza ilişkin hükümleri, Sayıştay başkan ve üyelerinin TBMM tarafından seçilmesi ve atanması konusunda daha önce söylediklerimizi evleviyetle geçerli kılmaktadır. Gerçekten de 1982 Anayasasının 87. maddesi TBMM'nin görev ve yetkilerini 1924 Anayasasının tersine tahdidi bir biçimde saymakta ve 1961 Anayasasından da farklı olarak bu konuda herhangi bir yoruma yer bırakmamaktadır. 87. madde metni bunu ortaya koyduğu gibi, gerekçede de maddenin "TBMM'nin anayasada gerek bu maddede gerek diğer maddelerinde düzenlenmiş olan bütün yetkilerini kapsayacak şe-

kilde" oluşturulduğu açıkça belirtilmektedir. (12) bu amaçla 1982 Anayasası'nın 87 maddesinde TBMM'nin görev ve yetkilerinin -1961'in 64. maddesine oranla- daha geniş bir sayımına gidildiği gibi "ve anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmek" biçiminde ifade edilen bir atıf yoluyla gerekçede belirtilen kapasıcılık sağlanmaktadır. Böylece 87. madde bir yandan TBMM'nin -bir kısmı ayrı maddeler halinde ayrıca düzenlenen-başlıca görevlerini belirtirken, öte yandan burada yer almayan, ancak anayasanın diğer maddelerinde düzenlenen -sıkıyönetim kararını onaylamak, Cumhurbaşkanını seçmek, seçimlerin yenilenmesine karar vermek gibi-görev ve yetkileri de içeren bir netilik kazanmaktadır. Başka bir deyişle bu maddenin yazılış tarzı TBMM'nin tüm görev ve yetkilerinin Anayasanın 87. ya da bir başka maddesinde mutlaka yer almış olmasını gerektirmektedir. Böylece Yasama organını görev ve yetkilerinin sınırı çizilmiş olmakta ve Anayasa'da TBMM'ne ait olduğu belirtilmeyen tüm görev ve yetkiler organik anlamda yasama faaliyetlerinin dışında kalmaktadır. Buradan varılan doğal sonuç da TBMM'nin yasalar yoluyla kendisine Anayasa ile verilmemiş yeni yetkiler edine-meyeceğidir.

Bu durumda Anayasanın 6. maddesinde yer alan "hiçbir kimse veya organ kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz" hükmü çerçevesinde Sayıştay başkan ve üyelerinin TBMM tarafından seçilmesi ve atanmasını öngören 832 sayılı yasanın Anayasa'ya aykırı sayılması gerekir. (13) 1982 Anayasasının Sayıştay'ı düzenleyen 160. maddesinde tekrarlanan "Sayıştay'ın TBMM adına" denetim yaptığı varsayımından, Sayıştay başkan ve üyelerini seçme konusunda TBMM'nin mevcut yetkisine üstü kapalı da olsa bir dayanak bulmak daha önce yaptığımız açıklamalar çerçevesinde mümkün değildir. Kaldı ki 160. maddenin gerekçesinde -1961 gerekçesinden farklı olarak-maddeyi bu biçimde anlamaya imkan verecek bir ifade de bulunmamaktadır.

Öte yandan 1982 Anayasasının genel yapısı da böyle bir yoruma olanak bırakmamaktadır. Çünkü 1982 Anayasası herşeyden evvel TBMM'nin seçme ve atama yetkilerini tamamen ortadan kaldırmış durumdadır. Örneğin 1961 Anayasasında yer alan ve Yargı Gücü ile Yasama arasında doğrudan bir ulusal irade bağlantısı kurmayı amaçlayan Yüksek Hakimler Kurulu ve Anayasa Mahkemesi'ne üye seçme türünden bir yetki 1982 Anayasasında yer almamaktadır. Buna karşılık 1982 Anayasası gerek Yargı gerekse İdare içinde yer alan pek çok anayasal kurum açısından seçme ve atama yetkilerini ya doğrudan Cumhurbaşkanına vermekte, ya da bu tür seçme/atama yetkilerini yasalar yoluyla Cumhurbaşkanına tanınmasına genel mantığı çerçevesinde imkan sağlamaktadır. Böylece 1961 anayasasının yargı organları -ve bazı kuruluşlar- açısından güvenceye aldığı kooptasyona dayalı yöntemler, yerini Cumhurbaşkanının doğrudan ya da gösterilen adaylar arasından bu organlara üye seçmesi yöntemine bırakmıştır. Başka bir deyişle 1961 Anayasasının iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi amacıyla ayrıntılı güvenceler sağladığı "Yargı" alanında 1982 Anayasası da belli bir "hassasiyet" göstermiş ve bu alanda Yasama ya da Yürütmenin sorumlu kanadını değil ve fakat "tarafsız ve sorumsuz" Cumhurbaşkanını yetkili kılmıştır. Öte yandan 1982 Anayasasında Sayıştay, yüksek mahkemeler arasında sayılmamakla birlikte, yargı bölümünde yer alan, verdiği yargı kararlarına karşı yönetsel yargı yoluna başvurulamayan ve böylece -1961 döneminden farklı olarak- "belli konularda aldığı yargısal kararlarla bir yüksek mahkeme gibi" (14) görev yapan bir organdır. Sayıştayın başkan ve üyelerinin seçiminde TBMM'nin yetkili kılınmasının anayasanın genel yapısına -ruhuna- aykırı düştüğünü belirtirken bu hususu da yargımızı güçlendiren bir faktör olarak zikretmek istiyoruz.

Sonuç olarak 1924, 1961 ve 1982 metinlerinde bir anayasal kuruluş olarak ele alınmış bulunan Sayıştay'ın başkan ve üyelerinin seçimine ilişkin kuralların Anayasaya uy-

gun hale getirilmesi gerektiği kanısında olduğumuzu belirtmek isteriz. Bunun biçimi konusunda bir öneride bulunmak bu yazının çerçevesini aşmakla beraber, bulunacak yöntemin yüksek mahkemelerin ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun oluşturulma biçimlerinden esinlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Öte yandan, TBMM bu konudaki yetkisini korumak için Anayasada bir değişikliğe de gidebilecektir ki, bu da hiç kuşkusuz Anayasa ile Yasa arasındaki çatışmanın -bir başka biçimde- çözülmesi anlamına gelecektir.

DİPNOTLAR

- (1) Divan-ı Muhasebat başkanı ve üyelerinin TBMM Genel Kurulunca seçilmesi ve meclis çoğunluğunun onayı olmadıkça azledilemeyecekleri yolundaki fıkranın anayasa metnine girmesinin reddedilmesinde Kütahya mebusu Recep Bey'in karşı çıkışının etkili olduğu görülüyor. Recep bey böyle bir hükmün anayasaya girmesine "ihtisas ile intihabın telif olmayan iki ayrı nokta" olduğunu savunarak ve "ilerde belki diğer bazı لازم ahkam koymak" mecburiyetinde kalınabileceğini belirterek muhalefet etmiştir. Bkz. Şeref Gözübüyük/ Zekai Sezgin, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, AÜSBFY No. 78, Ankara, s. 458. Burada konumuz bakımından ilginç olan, Sayıştay'ın TBMM'ne bağlı olmasının öngörülmesine rağmen, onun başkan ve üyelerini saptanmasında başka yöntemlere kapını açık bırakılmasını savunan Recep Bey'in görüşünün kabul görmesidir.
- (2) Bkz. Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 788-789.
- (3) Bkz. Kazım Öztürk (Haz.), *Gerekçeli Anayasa*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 249.
- (4) Bkz. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 39, s. 52. Konuşmacı Senato başkan Vekili Sırrı Atalay kanunun tümü üzerinde yaptığı konuşmada anılan rapordan bölümler okumaktadır. Atalay yasama organınca üye seçme yönteminin bir tek Belçika'da görüldüğünü belirterek "Anayasa bunu arzu etseydi, anayasaya bu hükmü de koyardı" görüşünü savunmakta ve Sayıştay başkan ve üyelerinin seçimi ile ilgili maddeler görüşülürken verdiği -reddedilen- önergelerle kooptasyona dayalı bir seçim usulünü kabul ettirmeğe çalışmaktadır. Bkz. aynı yerde, s. 52-61. Millet Meclisi Anayasa Komisyonu'nun 17.2.1963 tarih ve esas 2/532, karar 42 sayılı anılan raporu için ayrıca bkz. S.S. Onar, a.g.e., s. 793-795.
- (5) Nitekim, gerek MBK Anayasa Komisyonu Öntasarısında (Madde 190), gerekse SBF Tasarısında (Madde 87) yasama organına "bağlı" olması öngörülen Sayıştay'ın başkan ve üyelerinin seçiminde TBMM'nin yetkili olması düşünülmemişti. İstanbul tasarısı kooptasyon usulünü öngörmekte, SBF tasarısı ise bu konuyu kanun koyucuya bırakmakla birlikte, ilgili madde gerekçesinde "meclise bağlılığın mutlaka meclis tarafından seçilmeyi gerektirmeyeceği" belirtilerek "kısmi bir kooptasyon" yöntemi önerilmek-teydi. Bkz. Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966, C.I, s. 79, s. 379, s. 419.
- (6) Yasama yetkisinin genelliği ve ilkilliği konusunda bkz. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin yayınları, 1986, s. 156-158.
- (7) Turan Güneş, *Türk Pozitif Hukukunda Yürütme organının Düzenleyici İşlemleri*, Ankara, AÜSBFY No. 191-173, 1965, s. 44.
- (8) Bkz. Temsilciler Meclisi Yürütme Organları Alt Komisyonu Raporu, in: K. Öztürk, y.a.g.e., s. 494.
- (9) Gözübüyük 1963'de yazdığı bir yazıda bu noktadan hareketle Divan-ı Muhasebat Kanununun yeni Anayasa'ya uydurulması gerektiğini belirtmekte ve "aynı zamanda bir yargı organ niteliğinde bulununan Sayıştayın başkan ve üyelerinin siyasi bir kurul olan TBMM'nce seçilmeleri usulünün" değiştirilmesini önermekteydi. Bkz. Şeref Gözübüyük, "Sayıştay", AÜSBFD, C. XVII, No: 3-4, Ankara, 1963, s. 318.
- (10) Tahsin Bekir Balta, *İdare Hukuku*, AÜSBFY No: 326, Ankara, 1970/72, s. 13.
- (11) Bu noktada TBMM'nin Kamu İktisadi Teşebbüslerinin denetimiyle ilgili Anayasadan kaynaklanan denetleme yetkisini kendisiyle organik hiçbir bağlantısı olmayan Yüksek Denetleme Kurulu aracılığıyla kullandığını hatırlatmak isteriz.
- (12) Bkz. *Gerekçeli Anayasa*, Ankara, Değişim Yayınları, 1984, s. 120-121: Hemen belirtmek gerekir ki, bu maddenin hangi saiklerle bu biçimde düzenlendiği konusunda Gerekçe'de bir açıklama olmadığı gibi, konu Anayasanın Danışma Meclisi'nde görüşülmesi sırasında da ele alınmamıştır. Dolayısıyla maddenin "tahdidî" bir biçimde yazılmasının hangi "ihtiyaç"tan kaynaklandığı karanlıkta kalmaktadır. Ancak bunu "modern devletle yürütme kuvvetinin denetimi altında devlet faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi anlayışı"nın egemen olduğu Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nun "yürütme kuvvetlendirmek... felsefesi"nin bir yansıması olarak görmek de çok yanlış olmayacaktır. Bkz. "Anayasa Komisyonu Raporu", y.a.g.e., s. 240-241.
- (13) 7.3.1985 tarih ve 3162 sayılı "21.2.1967 Tarih ve 832 Sayılı Sayıştay Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bu Ka-

nuna Üç Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun'un Geçici 3. maddesi ile 832 sayılı yasanın aday seçimi aşaması atlanarak Sayıştay'a üye seçiminin "bir delaya mahsus olmak üzere TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunca doğrudan" yapılması öngörülmüş ve anılan komisyon 9.11.1985 tarihinde 21 kişiyi Sayıştay üyeliğine seçmiştir. Yukardaki açıklamalarımız çerçevesinde Anayasaya aykırı olduğu konusunda kuşumuz bulunmayan bu yasa uyarınca yapılan seçimin iptali için İdari Yargı'da açılan dava reddedilmiştir. Ancak bildiğimiz kadarıyla bu davada yasanın anayasaya aykırılığı konusu ortaya atılmış değildir. Esasen Sayıştay üyelerinin seçimi konusu pek çok kez Anayasa Mahkemesinin önüne gelmiş olmakla birlikte, Sayıştay yasasının konuyu düzenleyen 5. ve 6. maddelerinin Anayasaya aykırılığı iddiası hiç ileri sürülmemiştir. Konunun -832 sayılı yasaya karşı iptal davası açılmayacağına göre- bir başka sefer itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesine götürülmesi mümkün olabilecektir. Bu ise Anayasanın 152. maddesi gereğince bu kuralın uygulanacağı bir davayı gerektirmektedir. Ancak eğer İdari Yargı güvensizlik kararı verir, ya da Anayasa Mahkemesi konunun İdari Yargının gücü alanına girmediğine, dolayısıyla görülmekte olan bir davadan söz edilemeyeceğine karar verirse, 832 sayılı yasanın anılan hükümlerine karşı itiraz yolu da kapanmış olacaktır.

(14) Bkz. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, S. Yayınları, Ankara, 1986, s. 263.

ASKERİ YARGI'NIN 1924, 1961, 1982 ANAYASALARI DÖNEMLERİNDEKİ DURUMU

Nahit SAÇLIOĞLU

GİRİŞ

Askeri yargı, ülkedeki tüm yargının özel bir kesimini oluşturur. Günümüzde bu özel kesim, değişik yapıya ve işlevlere sahip çeşitli kuruluşlarıyla anayasal bir kurum niteliği kazanmıştır.

Bir kuruluşu, yalnız kuruluş (örgüt) olarak ele aldığımız zaman durağan bir görünüm sergiler. Halbuki her örgüt bir gereksinime cevap vermek için var edilmiştir. Cevap vermesi için de durağan olmayacak, işleyecek ve işletilecektir.

Bir örgütü işletecek, ona, dinamizmini, gücünü, başarısını, hatta bir ölçüde itibarını kazandıracak olan unsurların başında onun içine sokulan beşeri unsur, yani adına insan dediğimiz malzeme gelir. Bu nedenle bir kuruluşun amacına uygun biçimde işletilebilmesinin, rasyonel olarak kurulmuş olmasından sonra belki de ilk koşulunu, içine sokulacak beşeri unsurun amaca en iyi biçimde cevap verebileceklerden seçilmesi ve onlara başarılı olmalarına yarayacak çalışma koşullarının sağlanması, diğer bir deyişle iyi bir personel yönetim ve politikasının saptanarak uygulanması oluşturur.

Günümüzde askeri yargının temel insan malzemesi, hukukçu olan askeri hakim ve askeri savcılardır. Acaba başlangıcından beri askeri yargı, içine sokulan insan malzemesi ve bu malzemeye karşı güdülen politikalarla, son amaç olan gerçeği bulmak ve adaleti söylemek işini en iyi olarak yapacak biçimde kurulmuş ve işletilmiş midir?

Bu soru, askeri yargının tarihçesine kısa bir göz atmamızı ve tarihsel gelişimi içinde bu kurumlarda görev almış beşeri unsurların nitelikleriyle statülerine değinmemizi gerektirmektedir.

Yazımızda ağırlığı görev ve yetkileriyle tarih içinde askeri yargı örgütleri ve bu örgütlerdeki işlev ve statüleri ile her dönemde kendilerine değişik isimler verilmiş olan beşeri unsurlar oluşturacaktır.

I- TARİHÇE

1) Osmanlı'dan Önceki Dönem

Osmanlı Devleti, Dini-sultani nitelikte kurulmuş, uzun süre bu niteliğini korumuştur.

İslam devletinde peygamberden itibaren imamet, vilayet yetkilerinin (din, devlet ve hükümet başkanlıklarının) yanı sıra kaza (yargı) da peygambere ve halifeye ait bir yetki kabul edilmiştir.

Müslümanların çoğalması ve sınırların genişlemesi üzerine önce peygamber sonra da halifeler bu yetkiyi tayin ettikleri kadı (yargıç)lara kullanırmışlardır. Bu konuda Halife Hz. Ömer'in Kûfe'ye tayin ettiği kadılardan Ebu Musa-El Eş'ari'ye gönderdiği "Siyaseti Kaza" (1) başlıklı yazısı ile Hz. Ali'nin Mısır'a vali nasbettiği Malik bin-el Haris-el-Eşter'e yazdığı emirname (2) çok ünlü ve önemlidir.

Abbasielerde halife Harun-ur-Reşit'in Bağdat Kadılığına tayin ettiği imam Ebu Yusuf'a "Kadı-il-Kuzat" adı verilmiştir. Ne var ki ümera ve diğer nüfuzlu kişilerin davalarına "Mezalim Divanı"nda bakılırdı. Bu divanın başkanı da askerdı.

Büyük Selçuklu'larda şer'i olmayan davalar Mezalim Divanında görülürdü. Bu divanın başkanına "Emir-i Dad" veya "Emir-i Bar" ya da sadece "Bar Bey" denilirdi.

Anadolu Selçuklularında şer'i ve hukuki davalar kadılar tarafından görülür, Konya kadısına "kad-i Kuzat" denilirdi. Ancak bütün askeri davalar "Kadı Leşker" denilen ordu kadısı tarafından görülürdü.

Karaman Oğullarında da aynı teşkilat vardı. Fakat askerlerin şer'i, hukuki ve örfi davalarına "Kadı Asker"ler bakardı.

Moğollarda ve İlhanlılarda siyasi, idari, örfi ve askeri davalar için özel bir mahkeme mevcuttu. Bu mahkemelerin hakimlerine "Yargucu" veya "Emir-i Yargu" denilirdi. Bu mahkemelerin huzuruna sanıklar, iki elleri arkasına bağlı olarak çıkarılırdı. Harp sorumluları hakkında ise "Divan-ı Büzürk" denilen özel bir mahkeme kurulurdu. Emir-i Yargucu bütün askeri mahkemelerin başhakimi mevkiinde idi.

Akkoyunlu ve Karakoyunlu'larda da askerlere özgü mahkemeler vardı. Bunlarda ordu kadılarına "Kadı Maasker" denilirdi.

Memlükler'de askerler arasındaki şer'i ve hukuki olmayan bütün davalara "Darül-adil"de bakılırdı. Örfi ve askeri davaların hakimi "Hacibülhüccap" idi. Hacibülhüccabın yetkisi, şer'i mahkemelere kadar uzanabiliyordu. Askerlerin şer'i ve hukuki davalarına ise, "Kadıasker"ler bakarlardı. Hacibülhüccabın verdiği hükümlere "Hükmü Siyaset" veya "Yasa hükmü" deniliyordu. (3)

2) Osmanlı Dönemi

a- Başlangıcından 1241(1826) Yeniçerilerin Kaldırılmasına Kadar Olan Dönem

Osmanlı devletinde kaza hakkı "yargı yetkisi" padişah'a aittir.

Osman ve Orhan bey zamanında ordu, Orhan beyin yaptıkları geliştirilerek, yeniden daha tertipli ve düzenli biçimde kurulunca, ordunun aldığı bu yeni nitelik, sürekli ha-

reket halinde olması ve ordu mensuplarının toplum içindeki durumları gözönünde bulundurularak bunların şer'i, hukuki ve örfi davalarını çözecek, ordu ile birlikte hareket eden özel kadılık mercii kurulmasına gerek duyulmuş ve bu kadılığa "Kazaskerlik", görevi yapacak hakime de "Kadiasker", daha sonraları "Kazasker" denilmiştir.

İlk kazasker olarak da I. Murat zamanında Bursa kadısı bulunan Çandarlı Kara Halil nasp edilmiştir.

Osmanlı'da kazaskerlik makamı, asker rütbelerden mareşalliğe, sivil mevkilerden vezirliğe eşit kabul edilmiştir. (4)

"Kazasker, bugünkü teşkilatımızda Bakanlar Kurulu demek olan Divan-ı Humayun'un üyesi idi. Kadiaskerler bu divanda askerlere ait tüm şer'i, hukuki ve örfi davalara bidayeten (ilk derece mahkemesi olarak), asker olmayanların bu cins davalarına temyizden (yargıtay gibi üst derece mahkemesi olarak); Çarşamba ve Cuma günleri ikindi üzeri toplanan Sadriazam Divanında ise istinafen bakarlardı. Askerlere ait yerel davalar için ise kadiaskerler naip tayin ederlerdi. Kadiaskerlik sonradan 1477 yılında Rumeli ve Anadolu Kadiaskerliği olmak üzere ikiye ayrılırdı." (5)

Başlangıçta askerlerin bütün davalarına bakan kadiaskerlerin bu yetkileri, mesleki suçlardan dolayı cezalandırılmalarının kendi amir ve üstlerine ve özel olarak oluşturulan kurullara bırakılması sonucu, bir sınırlamaya uğradı. Bunun gerekçesi ise; ordu mensuplarının barış ve savaştaki hizmet ve işlevlerinin gösterdiği özelliklerin onların farklı özel düzen kurallarına ve yargılama biçimine tabi tutulmalarını gerektirdiği, ayrıca ordu içinde disiplin ve otoritenin kurulup korunması için de üst ve amirlerin astlarını uslandırmak için onlara karşı bazı cezalandırma yetkileri ile donatılmasının zorunlu olduğu düşüncesi idi. Yeniçeriler kendi usul ve yasalarına göre ancak kendi amirleri ve bir çeşit mahkeme olan kendi kurulları tarafından cezalandırılırlardı. Ancak padişahın başkumandan sıfatıyla barışta ve savaşta yetkisi mutlaktı. Ayrıca sadrazam da ordu ile sefere gittiği zaman Serdar-ı Ekrem sıfatını almakta ve padişahın vekili durumunda olduğu için de her çeşit yetkiye sahip bulunmaktadır. Hatta bu durumda emirleri Ferman niteliği taşıyordu. (6)

"Askerlerin belli kişi (amir ve üst) ve kurullarca cezalandırılmaları çok bozulmuş olan yeniçerilerin (Hicri 1241, Miladi 1826 tarihinde) kaldırılmasına, hatta daha sonraki tarihlere kadar -muayyen bazı usul ve esaslara istinaden- devam etmiş ve bu hakkın askeri mahkemelerce kullanılması Tanzimata yakın döneme kadar uzatılmıştır." (7)

b- 1241 (1826) - 1286 (1869) Kanunname-i Ceza Dönemi

Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra Ordu, "Asakiri Mansurei Muhammediye" adı altında yeniden düzenlendi. Ordu askeri yönden düzenlenirken askeri yargı da yeni bir düzenleme gördü. Bu düzenlemede askeri yargı örgütünün esaslarını şu iki kanunda bulmaktayız:

- Kanunname-i Ceza,
- Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye.

Kanunname-i Ceza, askeri yargı örgütü için yalnız bir usul ve ceza kanunu değil aynı zamanda bir örgütlenme kanunudur.

Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye ise bir askeri ceza kanunu değil, ordu iç hizmet yasası niteliğindedir. Ne var ki bu kanunnamenin TEDİBAT faslı disiplin cezalarını, bu cezaların verilme ve infaz usulünü içerdiğinden ona Kanunname-i Cezanın devamı ya da tamamlayıcısı gözüyle bakılmaktadır.

Bu iki kanunnamenin yürürlüğe konuluşu hakkında Merhum As. Hakim Korgeneral Rıfat Taşkın ile merhum Ord. Prof. Vasfi Raşit Sevig'in ileri sürdükleri tarihleri merhum İbrahim Akmaner kabul etmemektedir. Ona göre bu yasaların yürürlük tarihleri belli değildir. Ancak 1248-1286 tarihleri arasında kırk yıl kadar yürürlükte bulunduklarını gösteren sebepler mevcuttur. (8)

Askeri Yargının bundan sonraki gelişim tarihçesini Sn. Prof. Dr. Sahir Erman'ın Askeri Ceza Hukuku adlı kitabının (6. baskı) s. 303'den başlayan Tarihçe bölümünde yaptığı özetlemeden de yararlanarak 1924 Anayasasına gelmeye çalışalım.

Kanunname-i Ceza "... muhtelif tarihler taşıyan ve perakende şekilde çıkarılmış olan Fransa Askeri Ceza Emirnamelerinin tercümelerinin biraraya getirilmelerinden oluşturulmuş, iyi bir düzenlemeden yoksun, kırkûç bent içeren bir mecelle niteliğindedir. (...) Bu düzensizliğine karşın hakimlerin tarafsızlığını sağlamaya çalışması, sanıklara savunucu (avukat) tayin edebilme, dava nakli isteminde bulunabilme, verilen hükmün bir üst merci tarafından tekrar incelenmesine olanak tanınması bakımından eskiye oranla biraz daha iyi ve ileri sayılabilir. (9)

Bu yasanın mahkeme diye kurduğu kurul yedi kişilik bir divan-ı harpti. İçinde hukukçu üye ve savcı da yoktu. Yargılama yöntemine ilişkin hükümleri yok denecek kadar azdı. Bu yüzden kararları her zaman isabetli olmuyor, keyfi hareket de edebiliyorlardı.

Önceleri divan-ı harplerin kararlarına karşı itiraz ve bir üst mercide inceletme hakkı da tanınmamıştı. Sonradan, kararları "betekrar tecessüs ve taharri" edecek yani yeniden gözden geçirip araştırarak "Divan-ı Daimi" adlı bir üst merci kuruldu. Bu merci hükümleri sadece hukuki bakımdan bir daha gözden geçirir, onaylar ya da bozardı. (10) Ne var ki bu merciin içinde de hukukçu yoktu.

Kanunname-i Ceza yürürlükte kaldığı kırk yıllık süre içinde şu üç askeri mahkemeyi oluşturmuştu:

- Divan-ı Harbi-i Daimi
- Divan-ı Harbi-i Mahsus
- Divan-ı Harbi-i Tecessüs

Keyfi hareketleri nedeniyle ülkede çok kötü bir ad ve acı anılar bırakmış olan bu divan-ı harplerden her birinin oluşum biçimleri ile yetki ve görevleri hakkında genişçe bilgi için Askeri Yargıtay üyelerinden merhum Hakim Albay İbrahim Akmaner'in Askeri Adalet Mecmualarında (Sayı 9, 10, 12, 14) sözü edilen yazı dizisine başvurulabilir.

c- 1286 (1869) - 1930 Yılları Arasında Askeri Yargı. (11) "Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu" Dönemi

Tanzimattan (1839) sonra birçok alanda olduğu gibi Orduda da bazı düzeltme ve yeniden düzenleme (İslahat ve tensikat) hareketlerine girişilmiştir. Kanunname-i Ceza'nın ve onunla gelen askeri yargı düzeninin bu yeni yapıya cevap veremediği anlaşılmıştı. Yeni bünyeye yeni bir askeri ceza yasasının yapılması gerekiyordu. Bu maksatla Fransızların 9.6.1857 tarihli Askeri Ceza Kanunu "... muhakeme usulüne ait kısımları tamamen istisna edilerek ve teşkilata ait kısımlarından da bazıları alınmak ve suçlarla cezalara ait kısımları da değiştirmek suretiyle" (12) 21 Şev'al 1286 (1869) tarihinde yeni bir kanun olarak "Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu" meydana getirildi. Bu yeni kanunla kırk yılı belki de biraz aşkın bir süre uygulanmış olan "Kanunname-i Ceza'nın ömrü sona erdiriliyordu.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanununun 14.10.1930 tarihinde yürürlüğe konulmasına kadar geçen altmışbir yıl içinde ekleri ve bağımsız nitelikte diğer kanunlarla birlikte uygulanmış olan Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu ile ülkemizde şu adları taşıyan askeri mahkemeler kurulmuştur.

- Divan-ı Harbi-i Daimi ve Mukavemet
- Divan-ı Harbi-i Mahsus
- Divan-ı Harbi-i Örfi
- Divan-ı Temyiz-i Askeri (13)

1869-1930 yılları arasında kurulan bu kurumların; zaman zaman bünye, yetki ve görev alanları bakımından büyük değişikliklere uğramış olsalar da başta gelen özellikleri; sonraları karargahlarda "Mehakim Şubeleri"nin kurulması ve bu şubelerde hukukçuların çalıştırılması, "Adli Müşavirlikler" meydana getirilmesi, 20 Eylül 1333 (1917) tarihli kararname ile divanı harplere, biri duruşmayı idare etmek diğeri savcılık yapmak üzere iki hukukçunun atanabilmesi, gerektiğinde 1879 tarihli (Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye) kanununun kimi hükümleri uygulanarak sanıklar için eskiye oranla bir miktar güvence sağlanması; kararlarını bazen temyizen bazen de üst merci olarak inceleyecek organların (Divan-ı Temyiz-i Askeri ve Heyet-i Temyiziye gibi) kurulması, savunma hakkına biraz daha fazla olanak tanınmasıdır.

Bu arada şu olumsuz yönlerine de işaret edelim:

Özellikle II. Meşrutiyet döneminde ülkenin iç durumu nedine ilan edilen Örfi İdare (sıkıyönetim)'ler yıllarca sürmüş ve meydana getirilen Örfi Divan-ı Harplerin görev ve yetki alanları çok genişletilmiş, genel mahkemelere ait işlerden birçoğuna bakmak yetkisi bu divan-ı harplere devredilmiş, sanıkların güvenceleri kısılmış, isyan halinde verilen idam cezalarının, komutanın onaylaması ile derhal infaz edilebilme olanağı tanınmıştır.

Divan-ı Temyiz-i Askeri 1338 (1922) yılına kadar Osmanlı Hükûmetinde görev yapmıştır. Bu yıllarda Ankara'da Milli Hükûmet kurulmuş bulunmaktadır ve Kurtuluş Savaşı'nın en önemli yıllarıdır.

Milli ordunun oluşmasına rağmen askeri yargıda "Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu" ile divan-ı harp usulü uygulanmaktadır. Ancak Divan-ı harplerin kararlarını temyizen inceleyecek bir üst yargı kurumuna ihtiyaç vardır. Kararların temyizi için dosyaları Osmanlı hükûmetince kurulmuş İstanbul'daki Divan-ı Temyiz-i Askeri'ye göndermek mümkün değildir ve düşünülemez. Bunun üzerine 20 Mayıs 1338 (1922) tarih ve 257 sayılı bir kanunla Milli Hükûmet kendi Divan-ı Temyiz'ini Ankara'da kurmuştur. Bu Temyiz kısa bir süre sonra Konya'ya, İstanbul'un geri alınmasından sonra 1923 yılında İstanbul'a, 1930 yılında da tekrar Ankara'ya nakledilmiştir.

Kısacası 1924 Anayasası yürürlüğe girdiği zaman Askeri Yargıda ilk derece mahkemesi olarak Osmanlı'dan kalma "Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu" ve ekleri ile kimi bağımsız yasaların meydana getirdiği divan-ı harplerin son şeklini ve 257 sayılı yasa ile Milli Hükûmetin kurduğu Divan-ı Temyiz-i Askeri'yi bulmuştur. Bu kurumlar 1924 Anayasasının kabulünden sonra daha altı yıl yaşayarak 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanununun yürürlüğe gireceği 14.10.1930 tarihine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bugün artık bir kısmı bıraktıkları acı anılarla (Nemrut Mustafa Divanı Harbi gibi) tarihe geçmiş ve çağın ulaştığı düzey karşısında dirilme olanakları kalmamış olan bu kurumlardan, esasen yukarıda da değindiğimiz için, 1924 Anayasası döneminde 6-7 yıl yaşadılar diye tekrar söz etmeyeceğiz.

1924 Anayasası döneminde askeri yargının durumunu belirtmek için bu dönemde askeri yargının uzun ömürlü temel yasaları niteliğindeki 14.6.1930 tarih ve 1631 sayılı Askeri Mahkeme Usulü Kanunu ile, 15.6.1930 tarih ve 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu üzerinde durmamız gerekmektedir.

Ne var ki bu yasalardan söz etmeden önce 1924 Anayasasının yargı ile ilgili hükümlerini gözden geçirmekte yarar vardır.

II- 1924 ANAYASASI DÖNEMİNDE ASKERİ YARGI'NIN DURUMU

1) Genel Olarak

Ankara'daki Milli Hükümet önce 20.1.1337 (1921) tarihinde 85 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanunda, değil askeri yargıdan, genel yargıdan bile söz edilmez.

Daha sonra, bunu ortadan kaldıran 1924 Anayasası dediğimiz 20.4.1340 (1924) günlü ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir.

Bunu da, 12.6.1960 tarih ve 1 sayılı kanun kısmen, 9.7.1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ise tumuyle ortadan kaldırmıştır.

1924 Anayasasının 37 yıllık ömrü içinde, askeri yargının başlıca temel kurumları olarak, Osmanlı'dan kalma ve birçok değişikliklere uğramış olan Askeri Ceza Kanun-name-i Hümayunu ve Divan-ı Harpler, Cumhuriyetin 1930 yılında 1631 sayılı kanunla kurduğu Askeri Mahkemelerle Askeri Temyiz Mahkemesi ve 22.5.1940 günlü ve 3832 sayılı Kanunla kurulan Örfi İdare (sıkıyönetim) Mahkemeleri yer alır. Bu kurumlar ceza yasaları olarak da genelde, 1632 sayılı Askeri Ceza, Türk Ceza ve Örfi İdare Kanunlarını uygulamışlardır.

Askeri yargıdan 1924 Anayasası da söz etmez. Yani askeri yargı bu anayasanın yürürlükte kaldığı 37 yıl içinde de bir anayasa kurumu değildir.

Bu anayasa "Genel hükümleri"nden olan 8. maddesinde "Hakk-ı Kaza-Yargı Hakkı"ndan; 4. bölümünü oluşturan (53-67) maddelerinde de yargı erkinden söz eder.

8. Madde şöyledir: "Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır." Bunun anlamı şudur: Mahkemeler bağımsızdır, ama kanuna göre bağımsızdır. Yani, kanun mahkemeye ne kadar bağımsızlık vermişse o kadar bağımsızdır. Bu madde, anayasanın genel hükümlerinden olduğu için sivil-asker tüm mahkemeler için geçerlidir.

53. Madde, mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkilerinin saptanmasını kanuna bırakmıştır. Bu anayasa "Yüce Divan" dışında yüksek mahkemeleri bile ne kurmuş ne de görev ve yetkilerini saptamıştır.

54. Maddesinde yargıçlar "bütün davaların görülmesinde ve hükmünde bağımsızdırlar" dedikten sonra "ancak kanun hükmüne bağılıdırlar" demek suretiyle vicdani kanaatin yanı sıra, bir anlamda mahkeme bağımsızlığını da iktidarın (esasen 37 yılın 33 yılı tek parti iktidarı olmuştur) çıkaracağı kanundaki takdirine bırakmıştır.

55. Maddesinde yargıçlar "azlolanamazlar" yani görevlerinden çıkarılamazlar derken bunu da yine iktidarın dilediği gibi yapabileceği" ... kanunlarda gösterilecek usul ve hallere" bağlamıştır. Kısacası bu anayasada sivil-asker tüm yargı organları için mahkeme bağımsızlığını ve hakim güvencesini sağlayacak anayasal kurum ve kuruluşlara yer verilmemiştir.

Binbir sorunu ve yapılacak çok önemli işleri olan, kurduğu rejimi bile henüz tam oturtamamış bir ülkede Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra kabul edilmiş bir anayasanın, tek parti düzenine uygun ve birçok hakları dilediği zaman, dilediği oranda sınırlamaya el-verişli hükümler içermesini doğal saymak gerekir.

Ne var ki, özellikle çok partili rejime girildiği 1945 yılından sonra düzene tepkiler artmış, bir taraftan toplum daha geniş hak ve özgürlükler isterken, diğer taraftan kimi kurum ve kuruluşlar da güvence ve özerklikler istemeye başlamışlardır. Bu arada askeri hakimler de boş durmamışlar, durumlarının düzeltilmesi savaşımına girmişlerdir.

Onların bu savaşımının meyvesi, 1950-1960 yılları arasında geçen 10 yıllık iktidarları döneminde muhalefetteyken halk yararına ve demokrasi için verdiği sözlerden hiçbirini tutmayan, birçok konuda devirdiği tek parti yönetimini bile aratan ve giderek meşruiyetini de yitiren Demokrat Parti'yi yıkarak iş başına gelen Milli Birlik Komitesi döneminde yapılan 1961 Anayasası ile alınmıştır.

1924 Anayasası döneminde askeri yargı açısından temel yasalardan birinin 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanunu ve bu kanunla gelen kurumlar olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu dönemde askeri yargının durumunu bu yasadaki değişiklikler ışığında kısaca gözden geçirelim:

2) 1631 Sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanunu

Bu kanun Alman Askeri Muhakeme Usulü Kanunu ile, 1928 tarihli Fransız kanunundan yapılan alıntılarla meydana getirilip 22.5.1930 tarihinde kabul edilerek 14.6.1930 tarihinde yayımlanmıştır.

11 kez değişiklik gördükten sonra 25 Ekim 1963 gün ve 353 sayılı Askeri Mahkemeler Kurulu ve Yargılama Usulü Kanunu'nun 259. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu yasanın önemli özelliklerinden birisi sadece bir yargılama usulü yasası olmayıp askeri mahkemelerin kuruluş biçimlerini saptaması ve Askeri Yargıtay'ı yeniden kurması nedeniyle bir kuruluş, askeri hakimlerin statülerine kısmen de olsa yer vermesi nedeniyle de bir statü yasası niteliği taşımaktadır.

Bu yasanın usule ve kuruluşu, hatta statüye ait hükümleri çok partili siyasi hayata girdiğimiz 1945 yılından sonra çok incelenmiş, eleştirilmiş ve üzerinde pekçok söz söylenmiş ve yayın yapılmıştır.

Bu yasa hakkında bilimsel ölçülere dayalı derli toplu bilgi edinmek isteyenler Sn. Prof. Sahir Erman'ın Askeri Ceza Hukuku adlı yapıtına başvurabilirler.

Ayrıca bu konuda pekçok kaynak bulunduğu yazıda usul ve kuruluş yönlerinden nirengi saydığımız noktalara değinilerek ayrıntılara girilmeyecek, ağırlık daha çok askeri hakimlerin statülerine verilecektir.

a. Kuruluş

Bu yasanın 10. maddesi "Askeri suçlarda kazai vazifeler, amiri adliler ile bu kanunun üçüncü faslında yazılı askeri mahkemeler tarafından yapılır" demektedir.

- Yasaya göre "adli amirlik" askeri yargı görevinin yapılmasında askeri mahkemeler gibi temel bir kurum kabul edilmiş ve Yasa (10'dan 25'e kadar olan maddelerini adli amirliğe ayırmıştır).

- Askeri mahkemelere gelince; yasa ilk derece mahkemeleri olarak Alay Askeri Mahkemeleri ile Tümen ve daha yüksek makamların mahkemelerini (bu arada bir askeri mahkeme olan Sıkıyönetim Mahkemelerini) üst derece mahkemesi olarak da Askeri Temyiz Mahkemesi'ni göstermiştir.

Yasa askeri mahkemeleri esas itibariyle adli amirin refakatinde kabul etmiş ancak nezdinde, hatta 30/c maddesinin ilk biçiminde Genelkurmay'da kurulan askeri mahkeme ile seferberlikte, ordularda ve başkomutanlıkta kurulacak mahkemelerin, bu makamların "emrinde" kurulacağını ifade etmiştir. Sonradan mahkemelerin emir altında olamayacağı idrak edilerek o günlerin Divan-ı Harp dönemini yaşamış komutanlarına belki de bir taviz olarak verilen "emrinde" sözcüğü yasadan çıkarılarak bu makamlar için de "refakatinde" denilmiştir.

- Alay Askeri Mahkemeleri:

Bu mahkemelerde hukukçu yoktur. Subaylardan kurulmuştur. Duruşmalarda savcılık makamını adli subay işgal eder. Adli subaylar hakim sınıfından değildir. Ancak son zamanlarda olanak elverdikçe bu makamlarda hukuk çıkışlı yedeksubaylar çalıştırılmıştır.

Duruşmalar açık olarak yapılır. Müdafî (avukat) bulundurulabilir. Baktığı suçların bir kısmı kabahat türünden sayılabilecek kısa hapis cezasıyla cezalandırılan hafif fiillerdir. Kısa hapis cezası tayin ettiği hükümlerine karşı temyiz yolu kapalıdır (İlgili maddeler: 25, 26, 27, 28, 49, 56, 152, 229).

- Diğer Askeri Mahkemeler:

Bunlar, sıkıyönetim mahkemeleri ile Tümen Genelkurmay Başkanlığı'na kadar olan kademe mahkemeleridir. Görevlerine giren kişiler hakkında, şayet suçu gerektiriyorsa, ölüm cezası dahil yasadaki bütün cezaları verebilir ve tazminata hükmedebilirler.

Bu mahkemelerin komutanlıklara göre kademelenmeleri ile oluşturulma biçimleri (madde: 30-31)'de gösterilmiştir.

Tümen Mahkemeleri binbaşından, Kolordu Mahkemeleri albaydan yüksek rütbeli sanıkları yargılayamazlar.

General, amiral ve mareşaller barışta Genelkurmay Askeri Mahkemesinde, savaşta ve olağanüstü hallerde ordularda, ordu müfettişliklerinde ve başkomutanlık 4998 sayılı yasa ile (başkomutanlık) deyimini kaldırılmış bunun yerine (Harp Kuvvetleri Genel Komutanlığı) deyimini konulmuştur" refakatinde kurulacak mahkemelerde yargılanırlar.

Bu mahkemelerde hukukçu askeri hakimlerle yeteri kadar askeri savcı bulunur. Kurulda çoğunluk subay üyelerdedir. Duruşmanın inzibatı subay olan başkana, idaresi askeri hakime aittir.

Başkanın rütbesinin sanıktan yüksek, subay üyelerin en az sanığın rütbesine eşit olması esastır. Askeri hakim için rütbe eşitliği ya da üstünlüğü aranmaz.

Başkan ve üyelerin listesi adli amir tarafından her yıl yeniden hazırlanır. Zorunluk olmadıkça mahkeme kuruluna katılacaklar listedeki isimlerden seçilir.

Bu mahkemelerin en zayıf yanı, çoğunluğu güvenceden ve hakimlik formasyonundan yoksun, emir altındaki subayların oluşturmasıdır.

- Askeri Yargıtay:

1631 sayılı yasanın 41. maddesi, "Askeri Yargıtay iki daireden oluşur. Her dairedede dört askeri, dört adli aza bulunur. Askeri Temyiz Mahkemesinde iki askeri iki adli aza mülazimi bulunur" demiştir.

Görevi (madde 30'da): "... İşbu kanunun hükümleriyle hal ve faslı kendisine tevdi edilen hususlardan başka temyizen tetkikat icrasına ve hüküm ve karar vermeye memurdur" biçiminde belirlenmiştir.

Genel yönetim ve işlemlerin yürütülmesi Birinci Başkana aittir.

Dairelerinde başkanlık görevi asker olan başkana, "muhakematın idaresi (duruşmanın yönetimi) de adli üyeye bırakılmıştır.

b) Yargılama Usulü

Bir usul yasası olarak 1631 yasa kimi kusurlarına karşın kendinden öncekilerle kıyaslanamayacak kadar ileri bir yasadır. Şöyle ki; hakkı söyleyebilmek için, gerçeği araştırıp bulmak için gerekli hemen bütün usul hükümleriyle yardımcı kurumlara (keşif, otopsi, bilirkişi vb...) yer vermiş savunma hakkı gibi en önemli bir hakkın kullanılmasına oldukça geniş biçimde olanak tanımıştır (mad. 204-211). Kanun yollarını (itiraz ve temyiz) taraflara açık tutmuş, kararın düzeltilmesi, muhakemenin iadesi ve yazılı emir kurumlarını da benimsemiştir.

Sair kanunlara göre askeri mahkemelerde muhakeme olunacakları 7., askeri ve umumi mahkemelere tâbi iki suç işleyenler hakkında yetkili mahkemeyi 8. maddesinde göstererek keyfi yetki kullanımlarını adli amirler arasında bile önlemeye çalışmıştır (m. 18-24).

O tarihlerde henüz uyuşmazlık mahkemesi kurulmamış olduğundan "merci tayini" sorununu 282. maddesinde: "Askeri mahkemelerle umumi mahkemeler arasında icabı (olumlu) veya selbi (olumsuz) ihtilaf (uyuşmazlık) vukuunda keyfiyet Temyiz Mahkemesi Ceza Heyeti Umumiyesinde (ceza genel kurulu) hallolunur. Şu kadar ki, tetkik sırasında Askeri Temyiz Müddeiumumisi'nin mütalaası alınır" biçiminde çözümlenmiştir.

141. Maddesi, mahkemelerin oluşturulmasında subay ve hakim bulunmazsa adli amirler arasında birbirlerinden subay ve hakim istemeye olanak tanıyordu. Aslında kendi sistemi içinde tutarlı olan bu madde iyi niyetle kullanıldığı takdirde sistemin işlemesi bakımından gerekli ve yararlı idi. Ancak bir adli amirin bir hakimi herhangi bir davada bulundurmamak istememesi halinde yapay ihtiyaç istemlerinde bulunarak kötüye kullanmasına da elverişli idi.

Bir soruşturmayla ancak adli amirin emir ve izni ile başlanabilirdi. Bir askeri hakim (madde 83/4-5)'te belirtilen fevkalade haller dışında kendiliğinden soruşturma yapamazdı. Bu koşullarda başladığı bir soruşturmanın sonucunu da, "derhal" adli amirine bildirmek mecburiyetinde idi.

c) Askeri Hakimlerin Statüleri

Bir organın başarı koşullarından birinin, o organda, hizmete (iş ya da işlere) cevap verecek yetenek ve niteliklere sahip kişilerin çalıştırılması, görevle görevlisi arasında korelasyonun kurulması olduğunu söylemiştik.

Ancak organın tam başarısı için bu koşul yetmez. Verimin ve iş kalitesinin yükselmesi, en azından düşmemesi için görevlilere, görevin gerektirdiği uygun çalışma koşullarının, araç, gereç ve güvencelerin sağlanması, emek ve hizmetinin maddi ve moral

açıdan çok iyi ve adaletli biçimde değerlendirilip hakkının tam verilmesi, (yetki-görev-sorumluluk) dengesinin çok iyi kurulması ve korunması vb. gibi daha bazı koşulların da gerçekleştirilmesine gerek vardır. Meşhur sözdür, "Marifet iltifata tâbitir".

Askeri yargının başarılı olabilmesi, diğer bir deyişle toplumu ve silahlı kuvvetleri çalışma ve kararlarıyla doyurması için bu organın aktif unsuru olan askeri hakimlere yurtdışında işaret edilen başarı koşulları sağlanıyor muydu?

Statü sorununa işte bu nedenle değinmek istedik. Bu konuyu güvenceler ve haklar olarak iki noktada ele alacağız.

i. Hakimlik güvenceleri:

Bunlar genellikle yer, meslek, görev ve mali olmak üzere üç grupta toplanır. O dönemde askeri hakimlerde bunların hiçbiri yoktu denilebilir. Şöyle ki; bir yerden alınıp bir başka yere atanmaları adli amirin iki satırlık yazısına bakardı. Yer güvencesi, 44. madde ile Askeri Yargıtay'ın sadece adli üyelerine tanınmıştı.

Yükselmeleri, sicil amirlerinin subjektif ölçülerle yapacakları değerlendirmelere bağlıydı. Askeri Yargıtay'ın adli üyelerine bile başkan sicil verirdi.

Sıralı sicil üstleri bir askeri hakim için "yetersizdir", "disiplinsizdir", "orduda kalması caiz değildir" demişlerse o askeri hakim derhal meslekter çıkarılabilirdi.

Aynı tarihlerde yürürlükte olan (Alman Yeni Askeri Muhakeme Usulü Kanunu'nda ise askeri mahkemelerin bağımsızlığı ve askeri hakimlerin güvencesi ile ilgili şu hükümler mevcuttu: "madde 3; Aşağıdaki maddelerde başka bir hüküm konmuş olmadıkça, hakimlerin ömür boyu tayin olunması, her türlü masraftan hariç olarak sabit bir maaş almaları, azl olunamamaları, tebdil olunamamaları, ve hizmet münasebetiyle maaş ve istihkakları hakkındaki müracaat haklarına hâlel gelmemesi hususlarına dair mahkemelerin teşkilatı hakkındaki kanunun 6. ve 7. maddeleriyle 8/1. fıkrası ve 9. maddesi hükümleri bu müşavirler (yani askeri hakimler) hakkında da aynen caridir.

Ayrıca, madde 17, (1), (2), (3)'de de askeri hakimlerin adli amir ile ilişkileri, itiraz hakları düzenlenmiştir." (14)

Mali güvenceye gelince; bu konu hakimlerin görebilecekleri kimi sosyal desteklerden çok, aylık ve ödeneklerinin doyurucu olması ile ilgilidir. Askeri hakimlerin aylığı rütbe aylığına bağlanmıştı. Teğmen eşidi bir askeri hakime, yaptığı işin önemi, yetki ve sorumlulukları düşünülmeden, sadece teğmen maaşı verilirdi, onunla geçinmesi istenirdi. Ödenğe gelince, çeşitli savaşımardan ve tatsız olaylardan sonra, askeri hakimlere ödenek, sivil hakimlerden dokuz yıl sonra verilmiştir.

Bu süre içinde kimi askeri hakimlerin durumu protesto amacıyla kararlarını, adlarının üstüne "ödeneksiz hakim" diye yazarak imzaladıkları görülmüştür. Ayrıca yine bu dokuz yıllık süre içinde arkadaşlarımızın askeri hâkimlerin de hâkimlik ödeneği almaları için hazırlayıp tanıdıkları milletvekillerine verdikleri otuza yakın kanun teklifi, ya hiç Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmadan teklifleri alan milletvekillerinde kalmış, ya da Meclise sunulanlar komisyonları aşamamışlardır. Buna neden olarak da askeri hâkimlere tazminat verilmesi konusunun Yüksek Askeri Şûra'dan geçerek karar halini almamış olması gösterilmekteydi. Bu yüzden 1952 yılı Şubat ayında toplanacak olan Yüksek Askeri Şûra'ya sunulmak üzere hazırlanan "Subay Terfi Kanunu" tasarısına, kanunla hiç ilgisi olmadığı halde, askeri hâkimlere de emsali hâkimler gibi ödenek verileceğine dair bir hüküm, sırf Yüksek Askeri Şûra'dan geçirilmek amacıyla o tarihte Milli Savunma Bakan-

lığı Kanun İşleri Müdürü olan Cevad Odyakmaz tarafından eklenmiştir. Askeri Şûra, zamanın Millî Savunma Bakanı Hulûsi Köymen'in büyük desteği ile hükmü aynen kabul etmiş ve tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiştir. Ancak tasarı henüz komisyonlarda iken o sırada Millî Savunma Bakanlığı'na getirilen Seyfi Kurtbek tarafından geri alınmıştır. Böylece askerî hâkimlere ödenek verilmesi konusu bir süre daha sürünce-mede kalmıştır.

ii- Statü ve haklara gelince:

Askerî adli hâkimler, yukarıda değindiklerime ek olarak statü bakımından da son derecede moral bozucu bir durumun içine sokulmuşlardı. Subay sınıfından değil, büyük çoğunluğu o tarihlerde doğru dürüst lise öğrenimi bile görmemiş kimselerin oluşturduğu askerî memur sınıfından sayılmışlardı.

Bunun sonucu olarak da yaka renkleri onlarıki gibi kahverengi idi. Üzerinde made-ni bir teraziye meslek alâmeti olarak takarlardı.

Hangi rütbeye eşit olduklarını gösteren demir ve yıldızlarının ve hatta elbise düğ-melerinin rengi, subaylarıki gibi sarı değil, beyazdı. Rütbe adıyla değil, onun eşidi, karşılığı olan sınıf derecesi ile çağırılırlardı. Örneğin albay hâkim, 1. Sınıf; yarbay hâkim, 2. Sınıf askerî memur olarak adlandırılırdı.

Yaka rengi 1952 yılında yine Cevad Odyakmaz'ın tamamen şahsi gayreti ile (Yeşil-Kırmızı) olarak değiştirilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de askerî hâkimleri küçümseyen sözler sarfedil-diği olmuştur. Emekli general bir milletvekili, askerî hâkimler için Meclis'te "Onlar bizim dosya memurlarımızdır" gibilerden, sade kendi cehaletini sergileyen sözler söylemiştir.

Gerek bütün bunlar, gerek kimi adli âmirlerin hatta kurmay başkanlarının kulaktan kulağa yayılan, bir kısmını da yaşayıp gördüğümüz incitici, kırıcı tutum ve davranışları hu-kuk eğitimi görmüş, diplomasını alırken adalet üzerine yemin etmiş genç askerî hâkimleri çileden çıkarıyor, onlarda iş morali ve çalışma şevki bırakmıyordu.

Sıkıntılı durumumuz üniversite çevrelerince de biliniyordu. Nitekim ben diplomamı gecikerek, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı'nın dekanlığı zamanında, onun elinden almıştım. Yemin ettikten sonra Kubalı Hoca mealen şunları söylemişti: "Bir askerî hâkim olarak ne kadar güç ve olumsuz koşullar altında görev yaptığınızı biliyorum. Ama bütün bu koşul-lara rağmen eski bir hocanız olarak sizden adalet uğrunda pervasız olmanızı isteyecek, hiç olmazsa temenni edeceğim."

Cevap konuşmamın sonunu şöyle bağlamıştım: "Ben de temenni ediyorum ki; mem-leket koşulları, genel ve askerî yargının durumu öylesine düzelsin ki, bir Fakülte Dekanı öğrencisine diplomasını verirken pervasız olmasını istemek gereğini bir daha duymasın."

İçinde bulunulan koşullar nedeniyle hemen bütün genç askerî hâkimlerin gözü meslekten ayrılmaktaydı. Ne var ki 15 yıl hizmet etmeden (sonra on yıla indi) istifa etmek mümkün değildi.

3663 Sayılı Yasa, belli bir yaş ve rütbeden önce evlenmeyi yasaklıyordu. Evlenen-ler bazen ceza ile birlikte ordudan ihraç da ediliyordu. Kimi arkadaşlar bu yolla meslekten ayrıldılar.

Bir kısmı da komutanın hukuki dayanaktan yoksun emirlerine uymaktansa çatışmayı ve sicil yolu ile ordudan atılmayı göze alarak ayrıldı.

Yazının yörüngesini bu bölümde biraz değiştirmiş olsa da yeni kuşağın nereden nereye geldiğini anlaması ve de ibret olması için hâkimlik stajı yaptığım değişik yerlerde dinlediklerimden, görüp yaşadıklarımın, -özür dileyerek, biraz da yaptıklarımın- birkaçını anlatmadan geçemeyeceğim:

— Bir askerî hâkim elindeki bir dosya hakkında adli âmile açıklamada bulunurken ileri sürdüğü görüş adli âmirin hoşuna gitmez. Hâkim, "Yasa böyle" deyince, adli âmir "Ver bakayım şu yasayı" der ve alıp okuduktan sonra, "Benim dediğim olacak. Senin ya-san bana vız gelir" diyerek kanun kitabını fırlatıp yere atar. O ana kadar komutanın önünde hazır ol duran hâkim, bu vaziyetini bozup karşısındaki koltuğa oturur ve bacak bacak üstüne atar. Komutan onun bu davranışına köpürür ve "Bu ne saygısızlık, ben izin vermeden nasıl oturursun, kalk!" diye bağırır. Hâkimin cevabı şöyle olur: "Paşam, şu ana kadar beni sizin karşınızda hazır ol durduran yere attığınız o kanundu. O kanun benim değil, devletin, milletin iradesidir. O size vız gelirse, siz de bana vız gelirsiniz. O kanun yerden kalkmadıkça ben de devletin malı olan bu koltuktan kalkmam."

— Adli âmirlikten verilen kararları, soruşturmayı yapan hâkimin de adli âmirle birlikte imzalaması esastır.

Adli âmirlerden birisi, kendisine imzaya getirilen kararda hâkimin imzasını görünce, "Bu nasıl iş, hâkimin imzası benim imzaman yanında ve hizasında nasıl yer alır, şirket mi bu yetki? İmzanı sileceksin, onun yerine sadece adının ve soyadının baş harflerini koyacaksın" diyerek dosyayı hâkime fırlatır.

— Bir komutanlığa bir askerî hâkim atanmış. Atama yazısında "Refakatine" sözcüğü varmış. Yazıyı alan komutan küplere binmiş; "Hâkim nasıl benim refikim olurmuş? Refakatine değil, emrine denmesi lâzım. Ben onu bu yazıyla göreve başlatmam. Ankara ile temas edeceğim" der. Gerçekten de Ankara ile teması sonuçlanıncaya kadar hâkimi birkaç gün göreve başlatmaz.

Ben bunları 1942 yılında dinlediğime göre -Şayet gerçek iseler- bu olayların 1631 sayılı Askerî Muhakeme Usulü Kanunu'nun kabul edildiği 1930 yılını izleyen yıllarda, yani yeni usullerin ve kurumların oturtulmaya çalışıldığı dönemde meydana gelmiş olmaları gerekiyor.

Ne var ki, Divan-ı Harp dönemini yaşamış, bir kısmı da o yetkileri kullanmış olan yaşlı komutanlara yeni usulleri benimsetmek kolay olmadığından komutan-hâkim sürtüşmeleri, 1961 Anayasası'nın kabulüne ve askerî yargıda bu anayasaya uygun düzenlemelerin yapılmasına kadar değişik biçim ve dozda sürüp gitmiştir.

Bu arada içinde bulunduğum bir olayı, değişik bir örnek oluşturduğu ve bir savışma bilinçli olarak girişmemizin hem nedeni hem de başlangıcı olduğu için anlatmak istiyorum.

1949-1954 yılları arasında Harp Akademileri Askerî Mahkemesinde hakimlik yaptım. Harp Okulu çıkışlı olan şube müdürüm rütbe (derece)sini gösteren demir ve yıldızları beyaz renkte takmayı içine yatırmıyor bazen sarı takıyordu. Ben beyaza yakın bir renk kullanıyordum. Akademi kurmay başkanı şube müdürümü rütbe işaretlerini sarı renkte takmış görünce söylemediğini bırakmadı. "Üstün, hizmete ve askerliğe dair kusur ve hatalarından dolayı ast'ı tenkit ve muaheze etmesi hakaret sayılmaz" diyen Askerî Ceza Kanunu'nun 119/3 maddesi olmasa kurmay başkanının sözleri düpedüz hakaret suçunu oluşturuyordu.

Tartışmalarını daha fazla duymamak için yanlarından ayrıldım. Olay bana çok dokunmuştu. Mevcut statüden kurtulmak için ne yapmamız gerektiğini sabaha kadar

düşündüm. Sonunda, askeri hakimi bol olan İstanbul'da onları biraraya getirip savaşım metodunu ve ulaşılmak istenen hedefleri hep birlikte konuşup tartışarak saptamamız gerektiğine karar kıldım.

Ertesi gün karargâhları dolaşmaya başladım. Önce genç arkadaşlardan en güvendiğim ikisine başvurdum. Ne var ki bunlar evli olduklarını ileri sürerek yalnız fikir yardımında bulunabileceklerini, aktif bir hareket düşünüyorsam bunda kendilerini mazur görmemi istediler. Sonra yaşlı ve yüksek rütbeli (albay eşidi) üç askeri hakime başvurdum. Bunlardan yalnız rahmetli Selahattin Günçan nazikane özür diledi. Diğer ikisinin beni odalarından bir kovmadıkları kaldı.

Ümitsizlik içinde evime dönerken, As. Hakim Enver Kerküker'e (Yakuboğlu) rastladım, durumu ve düşüncelerimi anlattım. Enver o atak, ateşli hali ve kendine özgü üslubu ile, "ağabey, bırak şu ödle adamaları, çektiğimiz canımıza yetti. Mücadeleyi biz yapalım. Merak etme, bana güven. Nereye kadar isterseniz oraya kadar sizinleyim dedi (sonradan bu arkadaşımız kendisi için ilk olanak doğduğunda meslekten ayrıldı).

Ertesi günü yine genç askeri hakimlerden Emin Ülgener'e rastladım. Olayları ve düşüncelerimi ona da anlattım. O da Enver Kerküker gibi: Yeter çektiklerimiz, yanınızdayım" dedi (E. Ülgener de ilk fırsatta meslekten ayrılanlardandır).

Birkaç gün sonra Heybeliada'dan deniz hakimi sınıf arkadaşım Numan Özdalga (sonradan amiral ve As. Yargıtay Başsavcısı oldu) geldi. Durumu ve düşüncelerimi ona da anlattım. O da, "savaşımın her çeşidine varım. Yalnız, Fahri Çoker'le görüşsem (sonradan amiral ve As. Yargıtay Başkanı oldu) iyi olur. Donanmada geniş çevresi vardır. Mücadeleye katılmayı kabul ederse büyük yararlar sağlayabilir" dedi. Katılması gerçekten yararlı da oldu.

Başımıza yüksek rütbeli birini bulamamış olmak beni sıkıyordu. Hepimiz, üsteğmen, yüzbaşı eşidi gençlerdik. Bizleri çekip çevirecek birine gerek duyuyordum. Nihayet aklıma, subaydan geçme binbaşı eşidi As. Hakim Rıza Tunç geldi. Ona gidip konuyu anlattım. Yalnız mücadelemize katılmayı değil, başımıza geçmeyi de kabul etti (Rıza Tunç daha sonra Yüksek Adalet Divanı Üyeliği, Askeri Yargıtay Başkanlığı yaptı, Tümgeneral oldu). Odasında bazı çaişme esasları saptadık. Garnizonda ve yakın birliklerdeki bütün genç hakimler durumdan haberdar edilecek, Rıza Tunç'un saptayacağı bir günde ve yerde toplanılacaktı.

Nihayet 1949 yılı Nisan ayı başlarında Harbiye'de otuza yakın askeri hakim Rıza Tunç'un başkanlığında toplandık. Konuyu açıklamam için ilk sözü bana verdi. Toplanmamızın ana sebebinin, hepimizi üzen layık olmadığımız statüden kurtulmak için nasıl bir savaşım biçimi izlememiz gerektiğini ve isteklerimizi saptamak olduğunu söyledim.

Tartışmalar sonunda çoğunlukla şu kararlar alınmıştı:

— Hedef, subay sınıfına geçmek olacak. Bu aşamada fazla şeyler istenip akıllar karıştırılmayacak.

— Üç kişilik bir grup seçilecek, bu grup basınla temas edip durumumuzu ve sıkıntılarımızı anlatacak. Basına davamızı benimsetmeye, lehimize yazılar yazılmasını sağlamaya çalışacak (Bu üç kişilik gruba ben, Emin Ülgener ve Enver Kerküker seçilmiştik).

— Bu konuda seçilen üç kişinin çabası ile yetinilmeyecek, her askeri hakim gücünün yettiği kadar durumumuzu ve isteklerimizi politikacılara, kumandanlara ve basın mensuplarına anlatacak.

— Yapılan önemli işlerden Rıza Tunç'a haber verilecek, çalışmalar onun koordinatörlüğünde yürütülecek.

— Gelecek toplantı Rıza Tunç'un belirleyeceği bir tarihte, ailelerle gezintiye gidirmiş havası içinde adaların birinde yapılacaktır.

Önümde duran ve arkasında 8 Mayıs 1949 tarihi bulunan fotoğrafa göre adaya 20 askeri hakim gitmişiz. Fotoğraf pek net olmadığı, üzerinden 38 yıl geçtiği için seçebildiklerim: (Rıza Tunç, Fahri Çoker, Necdet Şehirlioğlu, Kemal Kırgız, Mehmet Ünülu, Nahit Saçlıoğlu, Numan Özdalga, Kenan Parlakses, Emin Ülgener, Asım Ayrıl, Cahit Çulha, Halit Anılan, Enver Kerküker, Veysel Taşkiran, Ali Cesur)'dur.

Bu toplantıda herkes ne yaptığını, üç kişilik grup olarak biz de basınla temaslarımızı anlattık. Harbiye'de alınan kararlar burada da teyid edildi. Donanma içinde faaliyette bulunma işi Deniz Hâkimleri Fahri Çoker, Numan Özdalga ve Asım Ayrıl'a bırakıldı.

14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti seçimi kazanmış iktidar olmuştu. Ankara'daki arkadaşların ne yaptıklarını öğrenmek, faaliyetlerimizden kendilerini haberdar etmek, gerekirse koordinasyon biçimini saptamak üzere birkaç günlüğüne Ankara'ya gittim. Bakanlıkta görevli sınıf arkadaşım Cevat Odyakmaz ve Hilmi Özarpat (Sınıflarının birincileri olan bu iki değerli arkadaş da ilk fırsatta meslekten ayrılanlardandır) ile temas ettim. İkisinin de çevrelerindeki birkaç genç arkadaşla Bakanlık, Genelkurmay, Hükümet ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çok ciddi ve bilinçli faaliyet içinde bulunduklarını gördüm ve gelip İstanbul'dakilere anlattım.

Gerçekten de 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra kurulan ilk Demokrat Parti Hükümetinin Milli Savunma Bakanı olan Refik Şevket İnce, Cevat Odyakmaz'ın kendisini ikna etmesi sonunda askeri yargının ıslâhı için bir komisyon kurmuş ve askeri hakimlerin statüsünü de içeren modern bir usul kanunu tasarısı hazırlanmasını istemiştir.

Cevat Odyakmaz ile Hilmi Özarpat tarafından kaleme alınan tasarıyı Bakan olduğu gibi kabul ederek 1951 yılı Yüksek Askerî Şûra toplantısına sunulmak üzere gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiş ve ayrıca görüşünü almak için Genelkurmay Başkanı Orjeneral Nuri Yamut'u da Komisyonla birlikte Bakanlık Makamına davet emiştir. Tasarının esasları, getirdiği yenilikler ve yürürlükteki kanunla arasındaki farklar, raportör Cevat Odyakmaz tarafından anlatılmıştır. Genelkurmay Başkanı sadece dinlemiş, açıklama bitince de "Bu kanundan bütün hâkimler faydalanacak mı?" diye sormuş, hatta isim zikrederek soruyu çok daha özelleştirmiştir. Kendisine bütün hâkimlerin yararlanacağı cevabı verilince de hiçbir şey söylemeden müsaade isteyip ayrılmıştır. Bu tutum, hazırlanan tasarının Askerî Şûra'ya sevk edilmeyerek bir kenara atılması için kâfi gelmiştir. (15) Tasarının kanun teklifi olarak verilip kanunlaştırılması yolundaki çabalar da, milletvekillerinin parti disiplini anlayışı içinde eriyip gitmiştir.

Bakan Hulusi Köymen zamanında yapılan biriki girişim de yine akim kalmıştır.

Rıza Tunç sanırım 1952 yılında Ankara'ya atandı. Çalışmalarını orada sürdürecekti. Başsız kalmıştık. Buna rağmen benim 1954 yılında Bursa'ya atanmama kadar biz üç kişilik grup, rahmetli A. Emin Yalman, F. Rıfık Atay, Hayri Alpar, M. Ali Sebük, Bedii Faik, Şevket Rado dahil 15-20 basın mensubu, yazar ve bilim adamı ile temas edip kırkı aşkın yazı yazdırıyorduk. Temaslarımızı tek tek veya birlikte yapıyorduk.

Demokrat Parti Programında "Yargı Birliği" bulunduğu için askeri yargı açısından bu dönemin fikir platformundaki en önemli tartışması genel yargıya rağmen ayrı bir askeri yargıya gerek olup olmadığı konusuydu.

Kimi arkadaşlar, biraz da meslekten bıkmış ve bezmiş oldukları için, yargı birliğinden yanaydılar. Bunlar askerî mahkemelerin antidemokratik, anayasaya ve yargı birliği fikrine aykırı olduğunu ileri sürüyorlardı. Ben bunların yanında değildim, çünkü:

— Yasa ile kurulmuş kurumların 1924 Anayasası'na aykırı olduklarını zorlamasız ileri sürmeye hukuken pek olanak göremiyordum.

— Antidemokratik olmasına gelince, bu doğrudu. Pek çok kurum ve yasa, hatta Anayasanın kendisi antidemokratikti.

— Yargı Birliği fikrine gelince; onu bir hayal olarak görüyordum. Dünyadaki gelişme yargı birliğine doğru değil, yargı kurumlarında da uzmanlaşmaya doğru gidiyordu. Türkiye yüz yıl önce idarî yargıyı, altıyüz yıl önce de devletin dinî-sultanî karakterine rağmen genel yargıdan ayrı bir askerî yargıyı kurarak islâmın bir çeşit yargı birliği sayılabilecek yapı ve felsefesinden ayrılmıştı.

Bana göre, adlî yargı karşısında ayrı bir idarî yargı kurulmasını gerekli kılan önemli nedenler vardı. Bunlar; memurun itibarının, yürütmenin otoritesinin ve hizmet yapmadaki insiyatifi ile güçler dengesinin korunması ihtiyacı; bu konuda uzmanlaşmamış olan adliye mahkemelerinde çeşitli yanlışlıklara düşülmesi; idarî uyuşmazlıkların ve kimi teknik yönetim özelliklerinin özel hukuka ait usul ve hükümler dışında amaca cevap verecek ayrı bir düzenlemeyi gerektirmesi; özel hukuk ile kamu hukuku arasında çıkış noktaları, felsefe ve amaçları ile ilke ve kuralları bakımından ayrılıklar bulunması vb. idi. Bu sebepler, aynı zamanda, adlî yargıdan ayrı bir askerî yargının kurulmasını da gerekli kılan sebeplerdi. Asker kişiler ve askerî idare için de geçerli olan bu sebeplere de ek olarak ayrıca askeri yapının ve faaliyetlerinin gösterdiği daha başka önemli özellikler de genel yargıdan ayrı özel bir askeri yargının varlığını gerekli kılmaktaydı.

Sebepler niteliğindeki bu önemli özelliklerden bazılarını belirtelim:

— Kumanda görevi: Bunun, silahlı kuvvetler ile kısmen güvenlik güçleri dışında hiçbir kamu kurum ve görevinde benzeri yoktur.

— Silahlı kuvvetlerde, hiçbir kamu kurum ve görevinde tam benzeri bulunmayan bir disiplin, otorite ve hiyerarşi anlayışına ve düzenine gerek vardır.

— Silahlı kuvvetlere bağlı birliklerin bazen sık sık yer değiştirme ihtiyacı duyması mekâna bağlı yargı görevini işlemez kılmaktadır.

— Başka devletlerin askeri güçleri ile bazen ortak görevle bazen de kendiliğinden ulusal sınırlar ve kurallar dışına çıkması onu millî hukuktan da ayrı, uluslararası hukuk alanına sokmaktadır.

— Silahlı kuvvetler ve askeri yargı, fonksiyonel özelliklerinin yanı sıra kimi yapısal özelliklere de sahiptir. Bunu biraz açıklayalım: Mahkemelerin temel görevi sadece şekil hukukunu yerine getirmek değil, gerçeği bulup hakkı adaletle ve zamanında söylemektir. Adalet bir iç duyuş ve denge sorunu olduğundan zamana ve koşullara göre değişebilir. Bu nedenle bir yargı hükmüne adil gözü ile bakabilmek içni olay zamanında, olay koşullarını görüp yaşamış olanların olayı değerlendirmeleri, hatta o koşulların insanların hakkı söyleyecek kurula belli bir oranda katılmaları önem taşır. Bu düşünce ise sırf askeri suçlar ile muharebe (çarşışma) koşulları içindeki askeri suçları yargılayacak kurula, belli bir oranda, hukukçu olmayan asker üyelerin katılmalarını normal hatta gerekli sayar. Bu

mantık ise hakkı söyleyecek kurulun yapısal oluşumunu etkiler.

Olaydan uzun süre -bazen yıllarca- sonra, olay yerinin belki de binlerce kilometre uzağında, olaydan ve onun heyecanlarından, risklerinden habersiz, sırf hukukçu kişilerin yaptıkları muhakeme sonucunda verecekleri hüküm, şekil açısından yasalara uygun olabilir ama mutlaka adil olabilir mi? Bu kurul adaleti bulmak için bilirkişi de kullanamaz. Çünkü ne konu bilirkişi konusu olabilir ne de koşullar bilirkişi kullanmaya, yerinde uygulama yapmaya olanak tanır. Kore Savaşı'nın Türkiye'de görülen davalarında, Kore'ye uygulama yapmaya nasıl gidilecek, bilirkişi raporu nasıl alınacaktı? Sonra bu kurul olayı sırf hukuk açısından inceleyecek Yargıtay durumunda değildir ki yalnız hukukçulardan oluşsun.

Bütün bu durumlar ve daha bazı nedenler, silahlı kuvvetler için bir ölçüde normal idare ve kamu hukuku kurallarının da dışında, ayrı bir mantık ve felsefeye dayalı, koşullara uyan bir hukuk (nesci = dokusu)nun ve kurumlarının meydana getirilmesini, yani ayrı yönetim, ceza ve yargılama usulleri ile ilk derece mahkemelerinin karma bir bünyede oluşturulmasını gerekli kılar.

İşte bu nedenlerle yargı birliği fikrine karşı idim. Nitekim Demokrat Parti de yargı birliğine gitmenin kolay olmadığını anlayarak bu fikirden vazgeçtiğini başbakan Adnan Menderes'in 10.1.1952 günlü Parti Meclis grubu toplantısında "... meselâ, Kore'de bir hadise olsa -o tarihte Kore'de savaşıyor bir tugayımız vardı- buradan sivil hakim mi göndereceğiz" sözleriyle dile getirmişti.

Statü için savaşım konumuza dönelim.

Çok yönlü ve çetin uğraşılardan sonra 1955 yılında askeri hakimler, askeri memur sınıfından çıkarılıp subay sınıfına dahil edildiler.

Birinci aşama geçilmişti. Bana göre bundan sonra uğrunda savaşıma girilmesi gereken konu, askeri mahkemelerin daha bağımsız kılınması ve askeri hakimlerin hakimlik güvencesine kavuşturulması sorunu idi. Aslında bu konu adliyenin de sorunu idi. Çünkü on yıllık iktidarları döneminde muhalefetteyken halk yararına ve demokrasi için vaad ettiklerinden hiçbirini yapmayan Demokrat Parti, adliye için söylediği yargı bağımsızlığı ve güvencesi konusundaki sözlerini de tutmamış ve konu bir bakanları tarafından "Hakimin teminatı vicdanıdır" gibi demagogik sözlerle geçiştirilmeye çalışılmıştır.

Demokrat Parti zamanla bununla da yetinmeyerek, T.C. Emekli Sanlığı Yasası'nın 39/b. maddesinde yaptığı değişiklikle adalet bakanına Yargıtay başkanını bile "gördüğü lüzum üzerine" emekliye sevk edebilme yetkisi tanımıştır.

Mahkeme bağımsızlığı ve hakimlik güvencesi konusundaki savaşımımızı, olaylar ve Demokrat Parti iktidarının olumsuz tutumu nedeniyle muhalefet partileri ve basın destekliyordu. Ne var ki kesin sonuç için 27/Mayıs/1960 ihtilaline kadar beklememiz gerekti.

27 Mayıs 1960 günü merhum Cemal Gürsel'in o zamanki Askeri Şûra salonunda Ord. Prof. Sıdık Sami Onar ve diğer bilim adamlarıyla yaptığı görüşmede yanlarındaydım. Konuşmalarının sonunda Cemal Gürsel, Sıdık Sami Onar'a "Beyefendi, yeni anayasayı hazırlamayı zatîalinizden rica ediyorum. Çalışacağınız arkadaşlarınızı seçmekte serbestsiniz. Bu konuda biz size (personel, yer, araç, gereç, vb.) istediğiniz bütün yardımı yapacağız" mealinde sözler söyledi.

O zaman bir kurucu meclisin kurulacağı belli değildi. Belki S.S. Onar'ın başkanlığındaki komisyonun hazırlayacağı metin, ihtilal idaresi ile yapılacak görüşmeler ve reyizyonlar sonunda Türkiye'nin yeni anayasası olabilirdi. O halde askeri yargı açısından

amacımıza ulaşabilmek için derdimizi hem Onar Komisyonuna hem de ihtilalcilere anlatmamız gerektiği kaatine vardım. Fakat bunu nasıl başaracaktık?

Bir süre bekledim. Onar Komisyonu belli oldu. İhtilalciler de Milli Birlik Komitesi haline geldiler.

General Muharrem İnsan Kızıloğlu'na 27 Mayıs akşamına doğru İçişleri Bakanlığı önerildiği zaman, "Ben Namık Gedik'in terekesinin üzerine tek başıma gitmem. Benimle çalışacak özel bir askeri büro kurmama ve bu büroya kendi seçeceğim iki askeri hakim de almama izin verirseniz giderim" demiş. Askeri hakim olarak da eskiden beri tanıştığımız için benimle Hâkim/Albay Mehmet Çokgüler'i seçmiş. Ayrıca benim, bilim adamlarının Ankara'da daha bir süre yapmaları gereken çalışmalarında İçişleri Bakanlığı gözlemcisi olarak bulunmam için de izin amış. Bu görev durumum nedeniyle bilim adamları ve ihtilalcilerle daha kolay temas edebilir hale gelmiştim. Esasen bunlardan bir kısmı hocam, bir kısmı da arkadaşımdı.

Bilim adamlarını ve ihtilalcileri davamız konusunda ikna etmeye çalışmamız gerektiği fikrini önce çalışma arkadaşım Mehmet Çokgüler'e açtım. Onayladı ve "Rıza Tunç ile görüşelim" dedi. Görüştük. O da onayladı. Ben daha çok bilim adamlarına, onlar da ihtilalcilere dert anlatacaktık.

M.B.K. kurulunca arkadaşlarımızdan Hâk. Alb. Hasan Gürsel'i komitenin hukuk müşavirliğine aldılar. Böylece Hasan Gürsel komitecilerle bizden daha çok ve daha kolay temas eder duruma gelmişti. Bu iş bölümüne göre çalışmaya başladık.

Ben bilim kurulu üyelerinden temas edebildiklerimin hemen hepsinden olumlu cevaplar almıştım. Bilim kurulunda en büyük destekleyicilerim, hocalarım Ord. Prof. Dr. H. Veldet Velidedeoğlu ile Prof. Dr. H Nail Kubalı, arkadaşım Dekan Naci Şensoy ve aziz dostum Prof. Dr. Muammer Aksoy'du.

Ayrıca Kurucu Meclis döneminde Milli Birlikçilerden ricada bulunduklarımın hepsi de anlayış gösterdiler ve desteklerini esirgemediler.

Hiçbir askeri hakim, davamıza hizmet ve yadımlarını bilmediklerimiz de dahil, bu değerli kişilere minnet borçlu olduklarını asla unutmamalıdır.

Yıllarca sonra kendisine bazı şeyler sormak için yazdığım mektupta bilim kurulunda askeri yargı için yaptığı hizmetleri unutmadığımı da ifade ettiğim merhum Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı'nın 14 Mayıs 1975 tarihli cevap mektubunun bir kısmının fotokopisini bu konuda belge niteliği taşıdığı için ilişige alıyorum.

Yazımın arasına anı niteliğinde pasajların girmesine üzülmemeye rağmen şu üç olaya da değinmeden geçemeyeceğim:

— Biz Yassıada'da o günlerin deyimi ile düşüklü yargılarken, Kurucu meclis de Ankara'da anayasa çalışmalarını sürdürüyordu. Sıranın yargı bölümüne gelmekte olduğunu duymuş, oradan askeri yargı için ne çıkacağını merak etmeye başlamıştım. Vakıa Naci Şensoy bilim kuruunda askeri yargı için doyurucu düzenlemelere gidildiğini söylemişti ama Kurucu Meclisde politik yönü ağır basan üyeler çoğunlukta idi.

Ankara'ya son izinli gidişimde M.B. Komitesine, Kurucu Meclis'e uğramış, özellikle Prof. Muammer Aksoy'la konuyu bir kez daha konuşup bazı saptamalar yapmıştık. Aksoy onları gerçekleştirebilirse askeri yargıya çok büyük bir hizmette bulunmuş olacaktı.

14 Mayıs 1965

Çok özgün ve değerli Nahit Bey,

3 Mayıs tarihli mektubunuzu aldım. ~~...~~

1961 Anayasadan bir Tazminat hazırlanmış görülmüş
olarak 27 Mayıs 1960 günü Kurulun ve Eski bir süre sonra
Kurulmuş hâmin olan İstiklal Komisyonundaki anayasalarla
hizmetini Risi ile beraber Askeri Yargıtay'ın da ilk
defa bu Anayasa müessesesi hâline getirilmesi husu-
sundaki gayretlerini hatırlayarak yaptığınız iltifatlar
beni son derece duygulandırdı. ~~...~~

Bu vesile ile ben de şunu önemle hatırlatıyorum ki
Askeri Yargıtay'ın bu Anayasa müessesesi hâline
geçmesi hususundaki inancı ve değerli fikirleri-
niyle sizler ilham ve kuvvet veren siz oldunuz. Saygılarımla.

H. N. K.

Bu merak ve düşünceler içinde Kurucu Meclis'ten haber beklerken bir sabah saat 6'ya doğru Mehmet Çokgüler'le yatmakta olduğumuz odanın kapısı açıldı. Birden şaşırdım. Çünkü içeri giren Muammer Aksoy'du. Sakal tıraşımı henüz bitirmiştim ki, Aksoy hiçbir şey sorup söylememe vakit bırakmadan cebinde çıkardığı bir kağıdı uzatarak "Vaktim yok, sen şunu okurken makinanı ver ben de traş olayım. Daha buradan Yeşilköy'e geçip komisyonun sabah toplantısına yetişmek için uçağa bineceğim" dedi.

Okuduklarımin yeni anayasaya askeri yargı ve Askeri Yargıtay hakkında koydur-
maya çalışacağı hükümler olduğunu anlamıştım.

Muammer Aksoy bana "Nahit'ciğim, askeri yargı için sert ve tatsız tartışmalar olu-
yor. Komite dışındaki kimi askerler, özellikle Askeri Yargıtay başkanı olan general komis-
yona etki yapmak istiyor. Dün bütün gün onlarla uğraştım. Nihayet bu metni formüle et-
tim, ancak görüşünüzü almadan savunusuna geçmek istemedim. Metin hakkında ne
düşünüyorsunuz?" diye soruyordu.

Aksoy'un bu vefa, idealizm ve alicenaplığı karşısında gözlerim yaşarmıştı. Bütün gün mecliste pençeleşmiş, gece bin güçlkle bulduğu uçakla Yeşilköy'e gelmiş, Dolma-bahçe'de irtibat bürosu başkanı Albay Namık Kemal Ersun'dan (sonradan orgeneral) gene bin güçlkle bir J. botu bulmuş, düşüncemizi almak için bize kadar gelmişti. Buradan da komisyonun sabah toplantısına yetişecekti. Yorgunluğu, uykuzluğu her halinden belliydi.

Takdir ve şükran ifade eden hangi kelimeler Aksoy'un bu fedakârlığını karşılayabilirdi? Sevgi ve saygıyla onu kucakladım, hazırladıklarını çok beğendiğimi söyledim. Mehmet Çokgüler de aynı duyarlılığı ve beğeniyi gösterdi.

Sonunda Aksoy'un önerisi anayasa hükmü olmuştu. Böylece askeri yargı, kazaskerlik döneminden beri görmediği kişilik, bağımsızlık ve güvenceye kavuşturulmuştu.

Sevgili Muammer Aksoy, sana tekrar yüzbinlerce minnet ve şükran.

— Bilim Kurulu'nun anayasa ön tasarısını hazırlamakta olduğu günlerde idi. Yüksek Adalet Divanı'ndaki üye arkadaşlardan biri ile davalar üzerinde genel olarak konuşurken söz arasında şunları söyledi: İhtilalci olsan mesele kolay. Suçluluklarına inan-dın mı sorumluluğu üzerine alır makinalı ile tararsın. Hakimlik öyle mi ya... Delille bağlısın. Her zaman olayların mantığına dayanamazsın. Yalnız vicdani kaanitini kullanarak hüküm tesis edemezsin. Hakimin özel bilgisi hükme dayanak olamayacağından "İlm-i hâkim me-dar-ı hüküm olamaz" için iç yüzünü bilsen bile kendi bilgini kullanarak hüküm veremezsin... vb.

Bilim Kurulu üyelerinden Hukuk Fakültesi Dekanı ve Ceza Hukuku Profesörü Naci Şensoy öğrencilik yıllarından arkadaşımıydı. Divandan her hafta şehre izinli çıkardık. Görüşmek istediğim zamanlar telefon eder buluşurduk. Bir buluşmamızda Naci'ye Di-van'daki arkadaşımın konuşmasından esinlenerek Türk Ceza Hukukunda hakimin karar verirken vicdanını yeterince kullanamaması sorununa değindim. Biraz düşündükten sonra Naci aşağı yukarı şunları söyledi: "Evet konu çok önemli. Ancak hakimin bunu isabetle kullanabilmesi ondan da önemli. Bu endişe ile olacak, bizde vicdani kullanma işi adeta bir kenara itilmiş. Bence bu kadarı da olmaz. Vakit vakit kafama takılır bu konu, sakıncasız ve tam doyurucu bir cevap bulamam. Bir düşüncem var, şayet onu kurula kabul ettirebilirsem uygulama hayatımızda reformdan da öteye belki bu konuda bir devrim yapılmış olur."

Nihayet komisyondan çıkan ön tasarının 161. maddesinde şöyle bir ifade yer aldı: "Hakimler, görevlerinde bağımsız ve her türlü müdahaleden masundurlar. Görevlerini yalnız vicdani kanaatlerine göre yerine getirirler."

Ön tasarının bu maddesi Kurucu Meclis'den çıkan 1961 tarihli TC Anayasası'nın 132. maddesinde şöyle değişti: "Hakimler görevlerinde bağımsızdırlar. Anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler."

Bu madde hakime kararlarında vicdani kanatini de gerektiğinde bir öge olarak kullanmak olanağı veriyordu. Ben bu ögeyi birkaç karar ve karşıoy yazımda kullanmışımdır.

Ne var ki 1982 Anayasası'nı yapanlar birçok noktaya olduğu gibi buna da tahammül edemediler ve bu maddeyi yaptıkları anayasanın 138. maddesinde: "Hakimler görevlerinde bağımsızdırlar, Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler" biçiminde değiştirerek vicdani kanaati gerektiğinde bağımsız kullanabilecek bir öge olmaktan çıkardılar.

— Yüksek Adalet Divanı'nda insan ruh ve sinir yapısının kolay dayanamayacağı stresler içerisinde görev yaparken biz asker üyeleri çileden çıkaracak şöyle bir haber

işittim. Yeni anayasanın kuracağı Anayasa Mahkemesi'nde Askeri Yargıtay'ın başkan ve üyelerine yer verilmeyecekti. Kendi olanaklarımla soruşturdum, haber asılsız değildi.

Oysa bilim kurulunca hazırlanan ön tasarıda Askeri Yargıtay'a iki kontenjan tanındığını işitmiştim. Kurucu Meclis'in bunu bizden esirgemesi hem yüksek yargı organları arasında kurulacağı söylenen dengeye ters düşer hem de meslek onurumuza indirilmiş büyük bir darbe olurdu.

Kendi kendime şu kararı verdim: "Şayet Askeri Yargıtay hakimlerine Anayasa Mahkemesi'nde yer yoksa, bizim de burada, Yüksek Adalet Divanı'nda işimiz ve yerimiz yoktur. Güvenilir teminat verilmedikçe, bana neye mal ederlerse etsinler, davalara girmeyeceğim ve kaarlara katılmayacağım. Ve bu düşüncemi karşılaştığım M.B. Komitesi üyelerine, isterlerse tehdit kabul etsinler, mutlaka söyleyeceğim."

Düşündüklerimi önce oda arkadaşım Mehmet Çokgüler'e arkasından da Hasan Gürsel'le Rıza Tunç'a açtım. Hepsisi de köpürdüler. Aynı kararda birleştik.

Sonuçta Askeri Yargıtay'a iki kontenjan tanındı. Sanırım bu sonucun sağlanmasında olaya müdahalemizin ve takındığımız tavrın büyük etkisi olmuştur. 1961 Anayasasına askeri yargı işte böyle giriyordu.

d. Türk Yargı Hayatında Askeri Hakimlerin, Adliye Hakimleri ve Subaylarla Birlikte Görev Aldıkları Bir Mahkeme Daha Vardır.

Bu mahkeme 10.7.1960 tarih ve 3894 sayılı Deniz Zabıt ve Müsadere Kanunu'nun (90-98) maddelerine göre kurulup işleyen "Deniz Müsadere Mahkemeleri" ile, "Yüksek Deniz Müsadere Mahkemesi"dir. Bunlardan ilki birinci derece, diğeri ikinci derece mahkemesidir.

Deniz Müsadere Mahkemeleri, ikisi adliye hakimlerinden, biri askeri adli hakimlerden olmak üzere üç mesleki hakim ile iki deniz subayından; Yüksek Deniz Müsadere Mahkemesi ise ikisi Temyiz (Yargıtay) mahkemesi üyesinden ve birisi Askeri Temyiz (As. Yargıtay) Mahkemesi askeri adli hakimlerinden olmak üzere üç mesleki hakimden ve deniz üst subayından oluşturulmaktaydı.

III- 1961 ANAYASASI DÖNEMİNDE ASKERİ YARGI

Bu dönemin askeri yargı açısından önemi askeri yargıyı anayasal bir kurum haline getirmiş olmasıdır.

1961 Anayasası'nın (20.9.1971 - 1488, 15.8.1973 - 1969) gün ve sayılı yasalarla değişik 138. maddesi şöyledir: (16)

"Askeri yargı, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askeri olan suçları ile, bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemeler asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları ile kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemelerin, savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu kanunla gösterilir.

Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine sahip olması şarttır (Ancak savaş halinde bu şart aranmaz). (17)

Askeri yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askeri hakimlerin özlük işleri, askeri savcılık görevlerini yapan askeri hakimlerin refakatinde bulundukları komutanlarla ilişkileri mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre düzenlenir."

Görülüyor ki 1961 Anayasası askeri yargıyı sadece bir anayasal kurum haline getirmekle kalmamış, onun görev ve yetki alanının sınırlarının ne olması gerektiğine dair ilkele-ri koymuş; askeri yargı organlarının kuruluş ve işleyişleri ile, askeri hakimlerin özlük işlerinin, askeri savcılarının komutanlarla ilişkilerinin mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenleneceğini yasa koyu-cuya bir direktif olarak vermiştir.

Ayrıca, (20.9.1971 - 1488) sayılı yasa ile değişiklik gören 141. maddesinde Yargı-tay için şu hükmü getirmiştir. (18)

"Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerden verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca, asker kişilerin kanunla gösterilen belli davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

Askeri Yargıtay üyeleri en az albay rütbesinde birinci sınıf askeri hakimler arasın-dan Askeri Yargıtay Genel Kurulu'nun üye tam sayısının salt çoğunluğu ile her boş yerin üç misli olarak gösterdiği adaylar arasından Cumhurbaşkanınca seçilir.

Askeri Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, İkinci Başkanı ve daire başkanları Askeri Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanırlar.

Askeri Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri ve üyelerh akındaki disiplin ve özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin ge-reklerine göre kanunla düzenlenir."

Bu hükümlere göre anayasanın askeri yargı hakkında kurduğu sistem şöyle olmak-tadır: Aşağıda "Askeri Mahkemeler" ve "Disiplin Mahkemeleri", bunların üstünde "Askeri Yargıtay".

Anayasanın yukarıdaki hükümlerine göre değişikliklerinin yine anayasanın geçici 7. maddesine göre 29 Ekim 1963 tarihine kadar yapılması gerekiyordu. Bu gereği yerine ge-tirmek üzere önce Askeri Yargıtay'ın kuruluşu hakkında 4.12.1963 günlü ve 127 sayılı yasa çıkarıldı. Daha sonra bu yasa 27.6.1972 tarih ve 1600 sayılı "Askeri Yargıtay Kanu-nu" ile kaldırıldı.

Askeri mahkemeler için 25 Ekim 1963 tarihinde 353 sayılı "Askeri Mahkemeler Ku-ruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu", 26 Ekim 1963 tarihinde de 357 sayılı "Askeri Hakim-ler ve Askeri Savcılar Kanunu" çıkarıldı. Daha sonra bu kanunun 27.7.1972 tarih ve 1611 sayılı kanunla "Askeri Hakimler kanunu" olarak değiştirildi.

353 sayılı yasa yapılırken "İlk Soruşturma" yasa bünyesine alınmadığından o tarih-den beri askeri yargıda soruşturma "Hazırlık" ve "Son soruşturma" olmak üzere iki safha-da yapılmaktadır.

Disiplin mahkemeleri için 22 Haziran 1964 tarihinde 477 sayılı "Disiplin Mahkemeleri Kuruluşt, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları Hakkında Kanun" çıkarıldı.

13.5.1971 tarih ve 1402 sayılı olarak çıkarılmış bulunan 1402 sayılı "Sıkıyönetim Kanunu" 15.5.1973 gün ve 1728 sayılı kanunla değiştirildi. Sıkıyönetim kanunu daha son-ra birçok değişiklikler gördü.

4 Temmuz 1972 gün ve 1602 sayılı kanunla "Askeri Yüksek İdare Mahkemesi" ku-ruldu. Bu kanun da sonradan bazı değişikliklere uğradı.

20.6.1973 gün ve 1773 sayılı "Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargıla-ma Usulleri Hakkındaki Kanun"la Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulup faaliyete geçirildi.

Bu mahkemeler esas itibarıyla sivil adliye içinde yer almış olan kuruluşlardandır. Ne var ki bünyelerine askeri hakim ve savcılarının sokulmuş olmaları ve asker kişilerce işle-nen kimi suçlara bakmakla görevli bulunmaları nedeniyle burada onların da sözünü ettik.

Burada bu mahkemelerin yapısal ve fonksiyonel durumlarına değinecek değiliz. Çünkü bunlar hakkında bu genişlikte verilecek bir bilgi bu makalenin çerçevesine sığmaz. Esasen yasalar ortadadır. İncelemek isteyenler, yasalardan ve Sn. Prof. Dr. Sahir Erman'ın Askeri Ceza Hukuku adlı yapıtından istedikleri bilgileri edinebilirler.

Yalnız burada şunları söylemekle yetineceğim:

Anayasaların sadece "Güzel" ilkeler içermesi yetmez. Onları bozulmadan, saptırılmadan amaca uygun biçimde hayata ve uygulamaya indirecek mekanizmalara ve yaptırımlara da sahip olması gerekir. Anayasalar bunlardan yoksun olurlarsa, iktidarlar, onlara aykırı yasalar çıkarabilirler. Nitekim Askeri Yargıtay kendi başkan, başsavcı ve üyelerinin yükselme, emeklilik ve sicil işleri ile ilgili konularda Anayasa Mahkemesi'nden iki kez iptal kararı almasına rağmen idare bu anayasa döneminde bile anayasaya aykırı olarak çıkardığı yasalarla sözde güvenceli Askeri Yargıtay hakimlerinden dilediğini emekli etmiş, dilediğini general yapmış, bir kısmı için de emekliliği istetecek kadar onur kırıcı durumlar yaratmıştır.

Askeri Yargıtay'ın Anayasa Mahkemesi'ne açtığı ve iptalle sonuçlanan şu iki dava bu konuda çarpıcı örnek oluşturur.

1- Anayasa Mahkemesi Kararları. 1- Esas: 1967/43, Karar: 1969/31, Karar Günü: 29, 30 Mayıs 1969 ve 3 Haziran 1969.

2- Esas: 1972/49, Karar: 1974/1, Karar Tarihi: 10 Ocak 1974.

Kısacası, 1961 Anayasası döneminin askeri yargıya getirdiği yeniliklerin en önemlileri şöyle özetlenebilir.

- Askeri yargı anayasal bir kurum haline gelmiştir.
- Adli amirlik kaldırılmıştır.
- 1631 sayılı kanunun 141. maddesi kaldırılmıştır.
- Bir askeri hakime artık hem duruşma hakimliği, hem savcılık, hem sorgu hakimliği yaptırılamamaktadır. Hakimlik, savcılık ve adli müşavirlik ayrı ayrı kişiler tarafından yapılan görevler haline getirilmiştir.
- Askeri mahkemelerde çoğunluk asker üyeden alınıp adli üyeye verilmiştir.
- Askeri Yargıtay yalnız askeri hakimlerin oluşturduğu bir kurum haline getirilmiştir.
- Askeri Yargıtay hakimlerinin bağımsızlığını zedeleyen sicil verme işlemi vakit vakit uygulansa da esasta kaldırılmıştır.
- Alay askeri mahkemeleri kaldırılmış, daha düzenli ve oldukça daha güvenceli Disiplin Mahkemeleri kurulmuştur.
- Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur.
- Uyuşmazlık Mahkemesi'ne Askeri Yargıtay Üyelerinin katılmalarına olanak sağlanmıştır.
- Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne askeri hakim ve savcılar da sokulmuşlardır.
- Anayasanın yargı bölümünün genel hükümlerinden olması nedeniyle askeri yargı için de geçerli olan 132. maddesinde, "Hakimler görevlerinde bağımsızdırlar, Anayasaya, kanuna, hukuka ve VİCDANİ KANAATLERİNE göre hüküm verirler" denilmek suretiyle, vicdani kanaat de hüküm verilirken göz önünde bulundurulacak, hatta dayanılacak bir öge haline getirilmiştir.
- As. Yargıtay'a kanuni kadro verilmiştir. Aynı zamanda her makama hangi rütbenin verileceği yasa ile belirlenmiştir.
- 1961 Anayasası'nda olağanüstü yönetim usulleri, 1924 Anayasası'ndan biraz

farklı olarak 123. maddesinde "Olağanüstü Haller"; 124. maddesinde de "Sıkıyönetim ve Savaş Hali" olarak düzenlenmiştir. Böylece sıkıyönetim, 1924 Anayasası m. 86'da olduğu gibi anayasal bir kurum olara sürdürülmüştür.

IV- 1982 ANAYASASI DÖNEMİNDE ASKERİ YARGI

Bu anayasa 7.11.1982 tarihinde kabul olunmuş ve 2709 kanun no.sını almıştır.

Anayasanın tümü için etkili ve geçerli olan Genel Esaslar kısmı 11 maddeden oluşmaktadır. Bunun 9. maddesi yargıyı, Türk Milleti adına kullanılan bir yetki kabul etmiş ve bütün mahkemeler için bağımsız olmak esasını koymuştur. Kuşkusuz askeri yargı da bunun içindedir.

Bu anayasa yargıya (138-160) maddelerde yer vermiştir. Yargı bölümünün genel hükümlerinden olan mahkeme bağımsızlığı ile ilgili 138. maddesi, 1961 Anayasası'nın aynı maddesindeki "Hakimler görevlerinde bağımsızdırlar; anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler" biçimindeki hükmünü yukarıda da değinildiği gibi "Hakimler görevlerinde bağımsızdırlar, anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler" olarak değiştirmiştir. Bu değişiklikle vicdani kanaat hakimnin resen nazara alacağı bağımsız bir unsur olmaktan çıkarılıp anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak kullanılabilecek bağımlı bir öge haline getirmiştir. Bu nokta özellikle ceza hukuku bakımından çok önemli ve askeri yargı için de geçerli bir değişikliktir.

Bu anayasa, 145. maddesinde Askeri Yargı'ya, 156. maddesinde de Askeri Yargıtay'a yer vermiştir. Bunların 1961 anayasası'ndaki hükümlerle kıyaslanmaları için madde metinlerini aşağıya alıyorum.

"Madde 145- Askeri Yargı, Askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin, askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemeler, asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara da bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemelerin savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili oldukları; kuruluşları ve gerektiğinde bu mahkemelerde adli yargı hakim ve savcılarının görevlendirilmeleri kanunla düzenlenir.

Askeri yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askeri hakimlerin özlük işleri askeri savcılık görevlerini yapan askeri hakimlerin mahkemesinde görevli bulundukları komutanlık ile ilişkileri, mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı, askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir. Kanun, ayrıca askeri hakimlerin yargı hizmeti dışındaki askeri hizmetler yönünden askeri hizmetlerin gereklerine göre teşkilatında görevli bulundukları komutanlık ile olan ilişkilerini gösterir."

"Madde 156- Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerden verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca, asker kişilerin kanunla gösterilen belli davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

Askeri Yargıtay Üyeleri birinci sınıf askeri hakimler arasından Askeri Yargıtay Genel Kurulu'nun üye tam sayısının salt çoğunluğu ve gizli oyla her boş yer için göstereceği üçer aday içinden Cumhurbaşkanınca seçilir.

Askeri Yargıtay başkanı, Başsavcısı, ikinci başkanı ve daire başkanları Askeri Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanırlar.

Askeri Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, mensuplarının disiplin ve özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir."

Bu anayasa hükümlerine karşın, ayrıntılarına girmeden, askeri yargıyla ilgili usul ve askeri hakimlere ilişkin statü hükümlerine kısaca değinelim.

1) Statüleri Bakımından

— Yüksek mahkeme üyesi olmayan askeri hakimlerin yükselme işlemleri 357 sayılı Askeri Hakimler Kanunu'nun 14. maddesinin yaptığı göndermeye göre 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu'nun hükümlerine göre yapılmaktadır. Yani askeri hakimler de diğer subaylar gibi mesleki sicil belgesi ile subay sicil belgesindeki değerlendirmeye notlarına göre yükseltilmektedirler.

— Yer değiştirmeleri, 357 sayılı kanunun 16. ve 17. maddesindeki hükümlerine tâbi olup, bu kanun hükümleri saklı kalmak şartıyla Silahlı Kuvvetler mensuplarının nakil ve tayinleri hakkındaki hükümler esas alınarak Milli Savunma Bakanı ve Başbakanın onaylayacağı müşterek kararname ile yapılmaktadır. Bu kararname Resmi Gazete'de yayımlanır.

— 357 sayılı yasanın sözü geçen 16. maddesi askeri hakimlerin yer ve görev güvencelerini belirlemektedir. Şöyle ki, Askeri hakim ve savcılar olurları alınmadıkça 2. bölgede hizmet sürelerini tamamlamadan, 1. bölgede dört yıldan önce başka bir yere ve göreve atanamazlar. Ancak sıkıyönetim mahkemeleri ile devlet güvenlik mahkemelerine yapılacak atama ve nakiller bu hükmün dışındadır.

— Emeklilik yaş sınırları, 21. maddeye göre, diğer subaylar gibidir.

— 18. madde, rütbe ve kıdemlerine göre emsalleri olan adliye hakim ve savcılarının almakta oldukları hakim ödeneğini askeri hakim ve savcılarının da aynen almalarını sağlamaktadır.

— Disiplin cezası: 29. maddeye göre askeri hakimlere ancak M. Savunma Bakanı tarafından savunmaları aldirılarak uyarma ve kınama cezaları verilebilir. Bu cezalar kesin olup ilgilinin mensup olduğu kuvvet komutanlığındaki dosya ile kıtadaki şahsi dosyasına konur ve siciline işlenir.

— Yüksek mahkeme hakimlerine gelince: Bunlardan Askeri Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, 2. Başkanı, Daire Başkanları ve üyelerinin yükselme işlemleri sicile tabi değildir. Aynı rütbedekilerin bir üst mevkie getirilmesinde kıdemleri esas alınır.

— Yer güvenceleri mevcuttur. Olurları alınmadıkça başka bir göreve getirilemezler.

— Meslekten çıkarmayı gerektiren bir durumu olmadıkça yaş sınırına gelmeden önce emekli edilemezler, görev ve mesleklerinden de çıkarılamazlar.

— Ödeneklerini diğer yüksek mahkemelerin hakimleri gibi alırlar. Ancak, 23.1. 1987 günlü ve 270 sayılı kanun hükmünde kararname ile saptanan yüksek hakimlik tazminatının emekliye ayrıldıkları zaman bunlara, emsalleri sivil yüksek mahkemeler hakimlerinininkinden % 50 eksik ödenmesi öngörülmüştür. Bu hükmün hukuksal ve mantıksal hiçbir gerekçesini bulamıyoruz. İnsana, geçmişte askeri hakimlere uygulanan üvey evlat muamelesinin günümüzdeki bir çeşit hortlaması gibi görünmektedir. Hem devletin en sıkıntılı günlerinin en ağır ve sorumluluk dolu yıpratıcı davalarını omuzlarına yüklemesi hem de

üç kuruşu esirgeyerek meslek onurlarını incit, çalışma şevklerini kır. Doğrusu olacak şey değil bu.

Aynı kararnamede Başsavcı'ya, rütbesi general değil de albay ise çok daha eksik tazminat verilmektedir. İş'i omuzdaki rütbeler mi yapmaktadır, yoksa kişinin kendisi mi?

Tazminat rütbeye değil göreve ve makam'a verildiğine göre -ki bu husus Başkan tuğgeneral de olsa tümgeneral de olsa tazminatında ayırım yapılmadığından da anlaşılmaktadır- Başsavcılık yapan albayla tuğgeneral arasında ayırım yapılması mantığa olduğu kadar, eşit işe eşit ücret ilkesi, hakkaniyet ve nasafet kuralları ile de çelişen bir tutarsızlıktır. İlk fırsatta düzeltileceğini umut etmek istiyoruz.

— 357 sayılı yasaya 30 Ağustos 1981 tarih ve 2510 sayılı yasa ile getirilen hükümlerle Askeri Yargıtay'da kadrolar idarenin takdirinden çıkarılarak kanuni kadroya bağlanmıştır.

— 11.12.1981 günlü ve 2563 sayılı yasa ile Askeri Yargıtay'ın daire sayısı beş'e çıkarılmıştır.

— Yasanın, daire sayısı dışındaki esasları Askeri Yüksek İdare Mahkemesi için de geçerlidir.

2- Usul Hükümleri Açısından

— 21.1.1981 tarihine kadar askeri mahkemelerin tümen ve daha üst komutanlıklar nezdinde kurulmaları zorunlu iken 2376 sayılı kanunla 357 sayılı kanunun 1. maddesinde değişiklik yapılarak tümen mahkemeleri aradan çıkarılmıştır.

— 16.10.1981 tarih ve 2538 sayılı yasa ile 353 sayılı yasanın 2. maddesine eklenen bir fıkra, "200 ve daha fazla sanık hakkında açılan davalarda askeri mahkeme dört hakim ve bir subay üyeden kurulur..." hükmü getirmiştir.

— 19.9.1980 günlü ve 2301 sayılı yasa ile 1402 sayılı sıkıyönetim yasasının 18. maddesinde değişiklik yapılmış ve bu değişikliğe göre, sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevlerine giren suçlarda bir gaibin aleyhinde soruşturmaya konu teşkil eden suçun kanunda gösterilen yukarı haddi üç seneyi geçmiyorsa yokluğunda duruşma açılabilceği kabul edilmiştir.

— Ayrıca, 353 sayılı yasanın 143. maddesinde 2376 sayılı yasa ile yapılan değişikliğe göre bazı disiplinsizlik ve mahkemeye karşı uygun olmayan söz ve davranışlarından dolayı kimi sanık, müdafî ve müdahillerin duruşma salonundan çıkartılarak müteakip duruşmalara kabul edilmeyip davalarının yokluklarında yürütülmesi imkân dahi-line sokulmuştur.

— 14.11.1980 tarih ve 2342 sayılı kanunla, sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte olan davalarda talik süresinin 30 günden fazla olamayacağı, savunmasını yapmak üzere sanık vekillerine verilecek savunma süresinin 15 günü (15 ve daha fazla sanıklı davalarda 1 ay) geçemeyeceği, iddianamede kanuni unsurları ile belirtilen suça ilişkin kanun hükümlerinden, daha hafif cezayı gerektiren kanun hükmünün uygulanması gereken hallerde ek savunma nedeniyle duruşmanın tehir ve talik edilemeyeceği hüküm altına alınmıştır.

— Sıkıyönetim kanununda 12.3.1982 tarih ve 2632 sayılı kanunla yapılan değişiklik sonucu para cezaları, para cezası ile birlikte veya müstakil 6 aya kadar hürriyeti bağlayıcı ceza hükümleri temyiz dışı bırakılmıştır.

— 11.8.1983 tarih ve 2875 sayılı kanunla savaş hükümlerine kıyasen sıkıyönetim mahkemelerine tebligatlarını Tebligat Kanunu hükümleri dışında basın veya radyo aracılığı ile yapmak olanağı tanınmıştır.

— 1402 sayılı sıkıyönetim kanununun 2. maddesine 19.9.1980 tarih ve 2301 sayılı kanunla şöyle bir fıkra eklenmiştir:

"Sıkıyönetim komutanlarının, bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir."

— 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 15. maddesine 19.9.1980 gün ve 2301 sayılı kanunla eklenen 5. fıkra, 7.11.1980 gün 2337 sayılı kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: "Sıkıyönetim komutanı ve bu kanunda yazılı suçlarda sanık kişileri sıkıyönetim komutanlığı nezdindeki askeri mahkemeye sevk ve tutuklanmaları gerekip gerekmediği hakkında bir karara lincaya kadar gözetim altında tutabilir. Bu süre otuz günden fazla olamaz. Ancak delillerin araştırılıp saptanmasının uzun süre alması nedeniyle sanıkların 30 gün içinde hakim önüne çıkarılmalarına olanak bulunmaması halinde sanıklar soruşturmanın bitiminde ve her halde 90 gün içinde yetkili hakim önüne çıkarılır. Gözetim altında bulunanlar ilk 30 gün sonunda hakim önüne çıkarılmadıkları takdirde sıkıyönetim komutanı, anılan kişilerin durumunu bu süre sonunda ve bunu takip eden 20'şer günlük dönemlerde inceler ve hakim önüne çıkarılıp çıkarılmamaları konusunda karar verir. Aynı kişi için aynı suç isnadı sebebiyle ve yeni deliller çıkması gibi haklı bir sebep yok iken bu yetki bir defadan fazla kullanılamaz."

— 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na 8.12.1980 gün ve 2354 sayılı yasa ile eklenen maddelerden 4.sü şöyledir:

"Devletin; siyasi, veya mali veya iktisadi veya askeri veya idari güvenliğini bozacak nitelikteki kaçakçılık suçunu işleyenler ile, sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevine giren suçları işleyenlerin fiillerine iştirak halinde olmasa bile, bunlara her ne şekilde olursa olsun yardım ettiği anlaşılan kaçakçılık suçları sanıklarının kaçakçılık davalarına bakmak görevi kanunun 13. maddesindeki zaman kaydına bakılmaksızın sıkıyönetim askeri mahkemelerine aittir."

— Sıkıyönetim komutanlarına 2337 sayılı yasa ile tanınan 90 güne kadar gözaltında bulundurulabilme süresi, 3.9.1981 gün ve 2515 sayılı kanunla 30 güne indirilmiştir. Ancak bu süre de 3.5.1985 gün ve 3195 sayılı yasa ile 15 güne indirilmiştir.

— 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na 24.3.1981 gün ve 2439 sayılı yasa ile şu (Ek. Madde 7) eklenmiştir: "Sıkıyönetim mercilerince yapılmakta olan bir soruşturma nedeniyle, sıkıyönetim komutanı ve askeri savcısı tarafından gerekli görülüp yazı ile istendiği takdirde, ceza infaz kurumları ile tutukevlerinde tutuklu ve hükümlü bulunan kim-seler derhal bu mercilere teslim edilirler..."

1924, 1961 Anayasaları dönemlerinde olduğu gibi 1982 Anayasası döneminde de Türkiye'de askeri yargının durumunu tam olarak açıklamak için yukarıda değinilenler kuşkusuz yeterli değildir. Gerek yazının bir armağan için yazılmış olması, gerek daha fazla sayfa işgal etmemek düşüncesi ve bu dönemlere ait yazılı hukuk ve uygulanma metinlerinin, inceleme için kütüphane ve arşivlerde herkese açık ve kolay bulunabilir olmaları nedenleriyle ayrıntılara daha fazla girmeden nirengi noktaları saydıklarımıza dokunmakla yetindik.

NOTLAR

- (1) BECCARIA, Mühit'in Göklü tercümesi ss. 400-402. dipnot.
- (2) Hz. Ali'nin BİR DEVLET ADAMINA EMİRNAME'si - Mehmet Akif Ersoy tercümesi. Doğan Güneş yayını 1963.
- (3) Yukarıda sözü edilen çoşilli hakim ve mahkeme adları hakkında daha geniş bilgi için Tarih Deyimleri ve Terimler adlı kitap ile Türk Ansiklopedisinin Kadı ve Kazasker maddelerine ve özellikle merhum İbrahim Akman'er'in Adalet Mecmuasının 9, 10, 12, 14. sayılarında yayımlanan "Türkiye'de Askeri Kazanın tarihçesi" başlıklı inceleme yazısına bakılması.
- (4) Türk Ansiklopedisi - Kazasker Maddesi.
- (5) İ. Akman'er, Askeri Adalet Mecmuası. Yıl 1957, Sayı: 10 Sf. 643 49 No.lu dipnot.
- (6) İ. Akman'er, Aynı dergi s- 645.
- (7) İ. Akman'er, Aynı dergi s: 645.
- (8) İ. Akman'er, Aynı dergi sayı 10, s. 650.
- (9) İ. Akman'er, Aynı dergi sayı 10, s. 651, Sayı 12, ss. 778-779.
- (10) Prof. Dr. Sahir Erman, Ceza Hukuku. 6. baskı ss. 303-304.
- (11) İ. Akman'er Askeri Adalet Mecmuası, 12. sayı, s. 778'den alınan başlık.
- (12) İ. Akman'er, Aynı dergi, sayı 12, s. 779.
- (13) Bu kurumların yapıları, görev ve yetkileri, değişiklikler (Özellikle bugün Askeri Yargıtay haline gelmiş olan Divan-ı Temyiz-i Askeri'nin) hakkında daha geniş bilgi için İ. Akman'er'in adı geçen yazı dizisine, K.K.K. Yayınlarından (1956), Askeri Temyiz Mahkemesi adlı yapıta, Ord. Prof. Vasfi Raşit Sevig'in (Askeri Adalet) adlı kitabına, E. Hâkim Tümgeneral Fahri Çoker'in makalelerine vb. başvurulabilir.
- (14) Alman Yeni Askeri Muhakeme Usulü Kanunu. Asr. Yargıtay Başsavcısı Merhum Rifat Taşkın çevirisi. Ankara M.M. Vekaleti Mat. 1935, ss. 17-19.
- (15) Bu konuda R.Ş. İnce basına şöyle bir açıklama yapmak gereğini duymuştur: "Askeri kaza teşkilatını, askeri hayatın ruhu olan disiplini kuvvetlendirecek mahiyette yeni bir şekle sokmak için uğraşıyoruz. Bir milletin, bir müessesenin ruhunda ve hayat tarzında yer etmiş sulullerin değiştirilmesi bahis mevzuu olunca, bu değişikliklerden doğacak fayda ve zararları çok iyi ölçmek hükümetin baş vazifelerindendir. Biz de bu ölçüleri aramakla meşğulüz." 1 Şubat 1950 günlü (YENİ İSTANBUL) gazetesinden.
- (16) Maddenin ilk şekli:

Madde 138- Askeri yargı, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askeri olan suçlarıyla, bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak iledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemeler, asker olmayan kişileri, ancak özel kanunda belirtilen askeri suçlarından dolayı yargırlar.

Askeri mahkemelerin, savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu kanunla gösterilir.

Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine sahip olması şarttır.

Askeri yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askeri hakimlerin özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı hakimlik teminatı ve askerlik hizmetinin gereklerine göre özel kanunla düzenlenir.
- (17) Bu fıkra 1699 sayılı kanunla konmuştur. Bu cümle Anayasa Mahkemesi'nin 15.4.1975 gün ve E. 73/19, K. 75/87 sayılı kararı ile iptal edilmiştir (Resmî Gazete 26.2.1976 - 1551).
- (18) Maddenin ilk şekli:

"Madde 141- Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerce verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca, kanunla gösterilen askeri işlere ait belli davalara ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Askeri Yargıtay üyeleriyle Başsavcısı, hakimlik niteliğine sahip kırk yaşını bitirmiş ve en az on yıl askeri hakimlik veya askeri savcılık yapmış kimseler arasından, Askeri Yargıtay genel kurulunun üye tam sayısının salt çoğunluğuyla boş yerin üç misli olarak gösterdiği adaylar arasından Cumhurbaşkanınca seçilir.

Askeri Yargıtay, Başkanlarını kendi üyeleri arasından seçer. Askeri Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, üyeler arasındaki disiplin işleri, mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre, kanunla düzenlenir.

1982 ANAYASASI'NIN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER BAKIMINDAN GETİRDİĞİ SORUNLAR

Fazıl SAĞLAM

I- GENEL OLARAK

1982 Anayasası, "güçlü devlet, güçlü iktidar" arayışını, temel hak ve özgürlüklerin güvence alanını daraltarak gerçekleştirme yolunu seçmiş bir Anayasadır. Bu yol demokratik rejim içinde siyasal iktidarı güçlü kılma amacının en kötü seçeneğidir. Çünkü bu yol, fazla özgürlüğün anarşi getirdiği ve devleti güçsüz kıldığı gibi yanlış bir varsayıma dayanmaktadır. Anarşinin, devletin, daha doğrusu siyasal iktidarın güçsüzlüğünden kaynaklandığı bir gerçektir, ama, fazla özgürlüğün devleti güçsüz kıldığı ve anarşi doğurduğu iddiası bir aldatmacadır. 1982 Anayasasının Kurucuları devlet gücündeki zaafı, 1961 Anayasası ile siyasal iktidarın fazlaca sınırlandırılmış, hak ve özgürlüklere gereğinden fazla güvence getirilmiş olmasının bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Gerek işbaşındaki siyasal iktidarların terör ve anarşi karşısındaki beceriksizliği ve gerekse bu ortam içinde temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması'nın sorumluluğu, hep 1961 Anayasasına yüklenmiştir. oysa temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence alanı içinde kullanılmasının anarşi ile hiç bir ilgisi yoktur. Kötüye kullanma ise zaten temel hakların koruma alanı dışında kalan eylemlerdir. *Hiçbir temel hak ve özgürlük, anarşi ve teröre cevaz vermez.*

Kişî özgürlükleriyle devlet kavramı arasındaki karşıtlık, meşruti monarşi dönemlerinden kalma bir düşüncedir. Çağdaş demokratik rejimi temel tercih olarak seçen anayasalar, devlet gücü ile temel hak ve özgürlükleri birbirine zıt kavramlar olarak ele almazlar; aksine kişiyi, devletten önce ve devlet dışında dokunulmaz devredilmez ve vazgeçilmez nitelikte belli hak ve özgürlük alanlarının sahibi olarak değerlendirirler. Bu anlamda insan, onurlu, haysiyetli bir varlık olarak devlet etkinliğinin nesnesi (objesi) değil, öznesi (süjesi) durumundadır. 1961 Anayasası 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyetini "*insan haklarına*

d a y a l ı ... bir hukuk devleti" olarak nitelerken devletin işlevini son derece çağdaş bir anlayış üzerine oturtmakta, temel hak ve özgürlükleri, devlete karşıt bir kavram olmaktan çıkararak devlet ve toplum yaşamının ayrılmaz bir parçası, vazgeçilmez bir unsuru durumuna getirmektedir. Bu anlamda devletin varlık nedenlerinden biri, temel hak ve özgürlüklerin korunmasını ve daha etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır.

1982 Anayasasında "insan haklarına dayalı devlet" tanımının "insan haklarına saygılı" devlet olarak değiştirilmiş olması, yalnızca bir "anlatım farkı" (1) olarak görülemez. (2) Bu değişiklik, 1982 Anayasası Kurucularının devlet ve temel hak anlayışını yansıtmaktadır. 1982 Anayasasında yürütme organı güçlendirilirken, sanki bunun zorunlu bir sonucuymuş gibi, temel hak ve özgürlüklerin güvence alanı daraltılmış, sınırlama imkanları artırılmış, bunların korunmasında önemli bir işlev yerine getiren meclis denetimi ve yargısal denetimin etkisi azaltılmıştır. Aslında 1961 Anayasasının eksikliği olarak gösterilen "güçlü yürütme" organının bu yaklaşımla sağlanabildiği de kuşkuludur. Etkili bir yargı ve meclis denetiminden kopuk olan siyasal iktidarın gücü, ancak temel hak ve özgürlükler üzerinde uyguladığı baskı ile kendini gösterir ki bunu da çağdaş demokratik rejim içinde güçlü iktidarın bir ölçüsü olarak ele almanın mümkün olamayacağı ortadadır.

1982 Anayasası, yukarda özetlemeye çalıştığımız genel yaklaşımının bir uzantısı olarak temel hak ve özgürlükler bakımından birçok sorunu da birlikte getirmiştir. Bu yazıda bu sorunların bellibaşlıları irdelenecektir.

II. BELLİBAŞLI SORUNLAR

1. Temel Hakları Sınırlama Olanağında Artış

1982 Anayasası temel hak ve özgürlükleri sınırlama olanağını genişletmiştir. Bu genişlemenin kapsamını kavrayabilmek için, konuyu 1961 Anayasası ile karşılaştırmalı olarak incelemek gerekir.

1961 Anayasasına göre temel hak ve özgürlükler anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak *ancak kanunla* sınırlanabilir. Kanun, bir temel hakkı herhangi bir nedenle değil, ancak Anayasa'da yer alan belli nedenlerle sınırlayabilir. Temel hak ve özgürlüklerden herbiri belli bir yaşam alanını güvence altına aldığına göre, sınırlama nedenleri de bu farklı nesnel yaşam ilişkilerinin niteliğine ve yapısına uygun nedenler olmalıdır. İşte bu nedenle 1961 Anayasası, kademeli ve farklılaşmış bir sınırlama sistemi getirerek, *hangi temel hakkın hangi nedenle sınırlanabileceğini* o hakkın kendi maddesi içinde belirlemiştir. Buna göre, bir temel hak ancak, kendi maddesinde anılan sebebe bağlı olarak sınırlanabilecek, ilgili temel hak maddesinde bir neden yer almamışsa, sınırlama yapılamayacaktır. Bu sistem 1971 Anayasa değişikliğinden sonra tartışılır bir duruma gelmiş olsa bile, sistemin geçerliliği ve gerekliliği her zaman savunulabilmektedir.

Buna karşılık 1982 Anayasası bu sistemi terkederek 13. maddesinde geniş bir liste halinde sıraladığı *sınırlama sebeplerinin*, "temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerli" olduğunu hükme bağlamıştır. Bu sebepler 13. maddede "Devletin ülkesi ve milliyetiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması" olarak sıralanmıştır. Bunlardan "milli güvenliğin ve genel asayişin korunması", 61. Anayasası'nın 11. maddesinde 71 değişikliği ile getirilmiş olan sebeplere eklenmiş *yeni sınırlama* sebepleri- dir. Görülüyor ki bir yandan sınırlama sebepleri artırılırken, diğer yandan bu sebeplerle tüm temel hakları sınırlama imkanı getirilmiştir.

Bütün bu sebepler, genel, soyut, içeriği belirsiz kavramlardır. Bu kavramlar, Anayasa Mahkemesinin bir kararında isabetle belirttiği gibi "uygulayıcıların kişisel görüş ve anlayışlarına göre genişleyebilecek, öznel yorumlara elverişli, bu nedenle de keyfiliğe dek varabilir çeşitli aşamalı uygulamalara yol açacak genel kavramlardır". (3)

Anayasa Mahkemesi, hukuk devleti ilkesinin örnek bir uygulaması olarak 1974-1976 yıllarında geliştirdiği bir ilke kararı uyarınca bu tür kavramların, somutlaştırılmadan, olduğu gibi yasalara geçirilmesini Anayasanın amacına aykırı bulmakta, "ilk bakışta Anayasa kuralının kanuna aktarılışı" gibi gözüken bu uygulamayı "yasal düzenleme" niteliğinde görmemekte, sınırlama nedenlerinin, yasada yargısal denetime elverişli bir belirginlikte somutlaştırılmasını aramaktadır. (4)

Ancak 12 Eylül 1980'den sonra çıkarılan bir çok Yasada (Örneğin Pasaport Yasası, Basın Yasası, Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasasında yapılan değişiklikler, Dernekler Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası, Siyasal Partiler Yasası, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Yasası) Anayasa Mahkemesinin bu ölçü-normu gözardı edilmiş, söz konusu yasalarda yer alan temel hak ve özgürlüklere ilişkin sınırlamaların bir kısmında Anayasadaki sınırlama nedenlerinin tekrarlanmasıyla yetinilmiştir.

Üzülerek belirtmek gerekir ki Anayasa Mahkemesi de, Polis Vazife Ve Selahiyetleri Yasasında 3233 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikler (5) dolayısıyla açılan bir iptal davasında kendi geliştirdiği bu ilke kararına uymamıştır. (6) Mahkemenin, en azından, hukuk devleti bakımından büyük önem taşıyan bu ilke karardan niçin döndüğünü açıklaması beklenirdi. Söz konusu ilke kararının, yalnızca Sayın Aliefendioğlu'nun karşı oy yazısında hatırlatılmış olması, temel hak ve özgürlüklerin geleceği bakımından endişe verici bir gelişmedir. Bu ilke kararının bir tarafa bırakılmasıyla yasa koyucunun sınırlama ölçütleri idari makamlara aktarılmış, Anayasanın yalnızca yasa koyucuya tanıdığı temel hakları sınırlama yetkisi, idari makamların takdirine bağlanmış olmaktadır.

2. Öz Güvencesinin Kaldırılmış Olması

1961 Anayasa'nın temel hak anlayışını en çarpıcı biçimde yansıtan kural 11. maddenin 2. fıkrasında yer alan "*öze dokunma yasağı*" dır. Bu fıkra göre, "*kanun temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.*" Bu kural, yasa koyucuya tanınan *sınırlama yetkisinin kesin bir sınırını* oluşturmaktadır. Her temel hakkın güvence altına aldığı belli yaşam alanının, o hakka sağlanan anayasal güvencenin varlık nedenini oluşturan dokunulmaz bir özü, bir çekirdeği vardır. İşte 1961 Anayasası 11/2. maddesiyle bu öze *mutlak bir koruma* getirmekte, kişiye *dokunulmaz bir alan* sağlamaktadır. Böylece temel haklar, kamu çıkarları (Anayasada yer alan sınırlama sebepleri) karşısında belli bir önceliğe sahip kılınmış olmaktadır. Öze dokunma yasağı, Anayasa Mahkemesinin yirmi yıllık uygulaması içinde belli bir açıklığa kavuşmuş, özün içeriği konusunda belli ölçütler geliştirilmiştir.

Öte yandan yine belirtmek gerekir ki öze dokunma yasağı 1961 Anayasası döneminde ne öğretide ne de uygulamada ciddi bir yakınmaya yol açmamış, aksine bu kurala 1961 Anayasası'nın erdemlerinden biri gözüyle bakılmıştır.

Buna karşılık 1982 Anayasası, öze dokunma yasağına yer vermemiştir. Gerekçeye göre, yeni Anayasa ile getirilen "sınırlamanın demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmaması" kıstası, "öze dokunmama" kıstasından daha belirgin, uygulaması daha kolay olan bir kıstastır. Batılı anlamda demokratik rejimin temel özellikleri konusunda, siyasal yaşamımızın başlıca partileri arasında dahi henüz bir fikir birliği sağlayamamış, her askeri müdahale ardından farklı bir demokrasiden söz edilmiş olan ülkemizde "de-

mokratik toplum düzeninin gerekleri" kıstasının, 20 yıldır Anayasa Mahkemesince sürekli olarak uygulanan ve giderek açıklık kazanan "öze dokunma yasağına" oranla daha belirgin olduğunu ileri sürmek, pek de inandırıcı olmuyor.

Kaldı ki 1961 Anayasası'nın sistemi içinde "hakkın özü kavramı", bir çok temel hak maddesi içinde yer alan "*ek güvenceler*" le (önceden izne bağlama yasakları, sansür yasakları, yasal sınırlamanın yargıç kararıyla uygulanabildiği haller, belli temel hak alanlarını sağlamlaştıran ek güvenceler) somutlaştırılmıştır. Bunlar ilgili oldukları temel hakkın özü bakımından pozitifleşmiş öz unsurlarıdır. (7)

Ancak daha önemlisi, *söz konusu kıstasların birbirinden farklı nitelikte olmasıdır*. "Demokratik toplum düzeninin gerekleri" bir sınırlama kıstasıdır; yani sınırlamanın nasıl yapılması gerektiğini gösterir. Yine 13. maddede öngörülen bir başka sınırlama kıstası olan *ölçülülük* ilkesiyle birlikte uygulandığı takdirde, bu kıstas, iyi işleyen bir yargı mekanizması elinde, temel hakların korunması bakımından sınırlamayı denetleyici önemli bir işlev yerine getirebilir. Ancak yine de nisbi netelik taşıyan bir kıstastır.

Buna karşılık öze dokunma yasağı, kişiye her temel hak açısından dokunulmaz asgari bir alan güvencesi verir. bu alanda artık sınırlama faaliyeti yapılamaz. Öze dokunma yasağı sıkıyönetim rejiminde dahi geçerliliğini belli bir ölçüde korumuş bir kuraldır. İşte öze dokunma yasağına 1982 Anayasasında yer verilmemiş olmasının gerçek nedenini burada aramak gerekir. 1982 Anayasasının kurucuları, olağanüstü yönetim usullerinde temel hak ve özgürlüklerin devlet gücünü asgari bir ölçüde de olsa sınırlamasını kabul edememişlerdir.

3. Olağanüstü Yönetim Usullerinde Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Güvencelerin Kaldırılabilmesi

Yukarda da belirtildiği üzere "öze dokunma yasağı", sıkıyönetim rejiminde dahi temel hak ve özgürlüklere asgari bir güvence sağlayabilmişti. 1961 Anayasası, savaş, seferberlik hali, sıkıyönetim ve olağanüstü hal gibi yönetim usullerini de anayasal bir rejim olarak düşünmüş, bu gibi durumlarda, temel hak ve özgürlüklerin korunmasını, normal zamanlara göre daha dar olmakla birlikte, belli bir anayasal güvencenin altına da düşürmemiştir.

Buna karşılık 1982 Anayasasının yaklaşımı içinde olağanüstü yönetim usulleri, özellikle temel hak ve özgürlükler bakımından *adeta Anayasa'dan bağımsız ayrı bir rejim* oluşturmaktadır. 1982 Anayasası'nın 15. maddesine göre, olağanüstü yönetim usullerinde "*temel hak ve özgürlüklerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilmekte, bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı tedbirler*" alınabilmektedir.

Gerçi burada öngörülen "durdurma" ve "güvenceleri kaldırma" imkanları, belli ilkelere bağlı kılınmıştır. Bu tür önlemlerde "*durumun gerektirdiği ölçü* içinde kalınacak" başka bir deyişle *ölçülülük ilkesine* uyulacak ve aynı zamanda "uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler" de ihlal edilmeyecektir. Öte yandan Anayasanın 15.maddesinde sıralanan belli hak alanlarına, örneğin kişinin maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne olağanüstü yönetim usullerinde dahi dokunulamıyacaktır. Ne var ki bütün bunlara uyulup uyulmadığını yargısal yönden denetleme imkanı yok denecek kadar zayıftır.

Gerek "temel hakları durdurma" ve gerekse "anayasal güvenceleri kaldırma" önlemleri, *yasa ile* alınabileceği gibi, Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun çıkaracağı kanun hükmünde kararnamele de alınabilir. (bu tür kararnameleri

diğerlerinden ayırdetmek üzere *"olağanüstü kararname"* olarak adlandıracağız). 1982 Anayasası'nın 91/1. maddesi, "sosyal ve ekonomik hak ve ödevler" dışında kalan temel hak ve özgürlüklerin kanun hükmünde kararnameler (KHK)'le düzenlenemeyeceğini belirtirken, "sıkıyönetim ve olağanüstü halleri" saklı tutmuştur. Bu nedenle normal zamanlarda "ancak yasa ile" sınırlaması mümkün olan temel hak ve özgürlükler, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde, olağanüstü kararnamelerle sınırlanabilecektir. Bu durumda:

a) "Temel hakları durdurma ve anayasal güvenceleri kaldırma" önlemlerinin yasa ile alınması halinde, bunların anayasaya aykırılık yönünden yargısal denetime tabi olacağı düşünülebilirse de, bu imkan son derece dar ve önemsiz bir çerçevede kalmaya mahkumdur.

aa) Bir kere denetleme kapsamı dardır; çünkü "durumun gerektirdiği ölçü" ve "uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler"le sınırlıdır. Bunlar, bugüne kadarki uygulama gözönünde tutulduğunda, yargı kuruluşlarımızın kullanmaya pek alışkın olmadıkları kıstaslardır. 15/2. maddede sıralanan dokunulmaz hak alanları ise, temel hak ve özgürlüklerin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

bb) Yargısal denetim, bu çerçevede dahi teorik bir imkan olmaktan öteye geçemeyecektir; çünkü gerek Sıkıyönetim Yasasının temel hak ve özgürlükler bakımından en dikkate değer hükümleri ve gerekse Olağanüstü Hal Yasası, Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan ve bu nedenle anayasaya aykırılıkları ileri sürülemeyen yasalardır.

b) "Temel hakları durdurma ve anayasal güvenceleri kaldırma"ya ilişkin önlemlerin, Anayasa'nın 121. ve 122. maddelerinde öngörülen *"olağanüstü kararnameler"* yoluyla getirilmesi halinde ise, bunlara karşı yargısal denetim yolu tamamen kapatılmıştır. Anayasa'nın 148/1. maddesine göre "... olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmaz."

c) Öte yandan "temel hakların durdurulması" ve "anayasal güvencelerin kaldırılması"na ilişkin önlemlerin Sıkıyönetim Komutanınca uygulanmasının yargısal denetimi de mümkün değildir. Çünkü 1402 sayılı Yasaya 2342 sayılı Yasa ile eklenen Ek Madde: 3'e göre, "Bu kanunla Sıkıyönetim Komutanlarına tanınan yetkilerin kullanılmasına ilişkin idari işlemler hakkında iptal davası açılmaz. Şahsi kusurları nedeniyle hukuki sorumlulukları ileri sürülemez."

ç) Olağanüstü rejimlerde temel hakların korunması bakımından yargısal denetimin etkisi, yürütmeyi durdurma imkanının sınırlanması ya da kaldırılması yönünden de azaltılmıştır: (YUK m.27/10, 11; TSGLK m. 33/son; Olağanüstü Hal Kanunu m. 33, bu konuda verilebilecek birkaç örnektir.)

d) Olağanüstü rejimlerde "temel hakların durdurulması" ve "anayasal güvencelerin kaldırılması" imkanı ile bunun yargısal denetiminin mümkün olamaması karşısında şu sonuca varmak kaçınılmaz oluyor: 1982 Anayasası, adeta içiçe iki Anayasa içermektedir. Bunlardan biri normal durumu düzenlemekte, ikincisi ise olağanüstü rejimleri, birincisinden etkilenmeyen ayrı bir rejime tâbi kılmaktadır.

Olağanüstü rejimlerde temel hak ve özgürlüklerin normal zamanlara göre daha fazla sınırlanabilmesi, bir bakıma işin doğasında yatan bir ihtiyaçtır. Ancak buna karşılık hak ve özgürlüklerin en fazla korunma ihtiyacının olağanüstü rejimlerde ortaya çıktığı da bir gerçektir. Özellikle Cumhuriyetimizin yarı ömrüne yakın bir süreyi sıkıyönetim altında geçirdiği gözönünde tutulursa, bu ihtiyaç daha da kesinleşir. İşte bu iki ihtiyaç arasında 1961 Anayasasıyla kurulan denge, 1982 Anayasası'nda "hakların durdurulması ve anayasal güvencelerin kaldırılması"na varacak kadar bozulmuştur.

4. Anayasal Güvence Kapsamında Daraltma ve Yasaklamalar

a) Temel Hak Maddelerindeki Özel Daraltma ve Yasaklar

Temel hak ve özgürlüklerin bir kısmında güvence alanı doğrudan doğruya Anayasa tarafından daraltılmış, bazılarında da hak alanına özel yasaklamalar getirilmiştir. Her ikisinin tipik örneği olarak grev hakkını göstermek mümkündür. 1982 Anayasası, "hak grevi"ni güvence kapsamından çıkarmıştır. Anayasanın 54. maddesine göre grev yalnızca "toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde" anayasal güvenceye sahip kılınmıştır. Öte yandan "siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi ve genel grev", Anayasanın 54/7. maddesinde yasaklanmıştır. Bunun gibi sendika, dernek ve siyasi parti kurma gibi hak alanlarında da, başta geniş çaplı siyaset yasakları olmak üzere çeşitli yasak ve kısıtlamalar öngörülmüştür. Bu yazı çerçevesinde bunların ayrıştırısına giremiyoruz. Ancak bunların sınırlamadan farkını doğru kavramak gerekir. Anayasanın 13. maddesinde öngörülen sınırlama, yasa koyucuya tanınmış bir yetki, onun takdirine bırakılmış bir olanaktır. Yani bu durumda ilgili temel hak, başlangıçta kendi nesnel sınırı dışında bir sınıra sahip değildir. Hak alanının genişliği yasa koyucunun siyasal anlayışına göre değişebilir. Oysa Anayasanın, belli bir hak alanına doğrudan doğruya yasak koyduğu durumlarda, yasa koyucunun bu yasağı Anayasa değişikliği dışında aşma olanağı yoktur. Ancak getirilen yasak soyut ve belirsiz nitelikteyse, yasa koyucunun bunu somutlaştırmada bir takdir yetkisine sahip bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin "siyaset yasakları"nda böyle bir somutlaştırma yapılabilir.

Ancak Anayasanın yasak koymayıp, yalnızca güvence alanını daralttığı durumlarda yasa koyucunun hak alanını genişletmesine engel yoktur. Yukardaki grev örneğine dönersek: "Siyasal grev, genel grev ya da dayanışma grevi"ni yasa ile sağlamak mümkün değildir. Ama buna karşılık hak grevi yasa koyucu tarafından getirilebilir. Aynı şekilde sendika hakkının Anayasada yalnızca işçiler için güvence altına alınmış olması, yasa koyucunun memurlara sendika hakkı tanınmasını engellemez. Çünkü 1982 Anayasası, 1961'den farklı olarak memurların sendika hakkını yasaklamamıştır.

b) Anayasanın Temel Hakların Kötüye Kullanılmasına İlişkin

14. Maddesi

1961 Anayasasının 11/3. maddesi, temel hak ve özgürlüklerin insan hak ve hürriyetlerini, Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmakla kullanılamayacağını öngörmekteydi. Bu çerçevede temel hakların güvence alanına bir daraltma veya bu alana ilişkin bir yasaklama getirilmiş olmadığını daha önce belirtmiştik. (8) Çünkü bu maddede yasaklanan şey, herhangi bir hakkın anayasal düzenimizin üç temel taşından herhangi birini *ortadan kaldırma* kastıyla kullanılmasıdır. Ortadan kaldırma, bir eylem gerektirdiğinden burada söz konusu olan bir *eylem* kastedir. Doğrudan doğruya "ortadan kaldırma" eyleminin hiçbir temel hakkın koruma kapsamı içinde yer alamıyacağı kuşkusuzdur. Bir temel hakkın bu kasıtlı kullanılması da ancak söz konusu eylemle "açık ve yakın" bir nedensellik bağı içindeyse, 11. maddenin 3. ve 4. fıkraları kapsamına girecektir. Ancak aynı nedensellik bağı bu kez temel hak kullanımını norm alanı açısından özgül (spesifik) nitelikler olmaktan çıkaracaktır. Kısacası, söz konusu fıkralar her halükarda temel hak ve özgürlüklerin *koruma alanları dışında* kalan belli kullanım biçimlerini hukuki disiplin altına almaya yönelik hükümler olup, yeni bir daraltma ve yasaklama boyutu içermemektedir. (9)

Acaba aynı şeyi 1982 Anayasasının 14. maddesi için de söylemek mümkün müdür?

SOYSAL, bu konuda 1982 Anayasasında "kasıt" yerine "amaç" deyiminin kullanılmış olmasını karışıklığa yol açabilecek bir fark olarak görmekte (10) ancak 1982 Anayasasının 14. maddesinde yer alan "bozmak, tehlikeye düşürmek, yok etmek, sağlamak, yaratmak, kurmak" gibi kavramların eylemsel niteliği gözönünde tutularak, amaç kavramı açısından da bu eylemlerin sonucuna yönelik bir iradenin aranması gerektiğini belirtmektedir. (11).

ÖZBUDUN da 14. maddede yer alan deyimleri "eylem ifade eden deyimler" olarak görmekte ve ancak temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasıyla maddede sözü edilen eylemler arasında "açık ve yakın bir nedensellik" ilişkisi bulunduğu takdirde kötüye kullanmanın söz konusu olabileceği görüşünü savunmaktadır. (12)

Buna karşılık TANÖR, 14. maddeyi "bir genel yasaklama ve yaptırım hükmü" olarak değerlendirmekte (13) ve yasamanın "bu madde ışığında gereken kısıtlamaları getirmek zorunda olduğu"na işaret etmektedir. (14) Ancak TANÖR, 18.11.1987 tarihli *Cumhuriyet Gazetes'i*nde yayımlanan makalesinde bu görüşü biraz daha açarak, maddede yer alan yasakları "soyut yasaklar" olarak nitelendirmekte ve 141-142. maddelerde "cebiri" unsurunun eklenmesine ya da "çoğulcu demokratik düzene uygun", "ihtilal ve sınıf diktası dışında seyreden" KP'lerin kurulmasına yasayla olanak sağlanmasına Anayasasının engel teşkil etmediğini belirtmektedir.

Herşeyden önce "kasıt" yerine "amaç" deyiminin kullanılmış olmasının önemli bir fark yarattığı kanısında değiliz. Zira 14/1. maddede belli yasaklar sıralandıktan sonra, 2. fıkrada bu yasaklara aykırı hareket edenler hakkında uygulanacak yaptırımlar cezai nitelikte olacaksa, -ki maddenin asıl amacı da budur- suçun unsuru olarak eylem kastının gündeme gelmesi, işin doğası gereğidir. Nitekim maddenin gerekçesinde de sürekli olarak "kasıt" deyimini kullanılmıştır.

Bizce 14. maddede asıl göze çarpan farklılık, 1961 Anayasasının 11/3. maddesinde yer alan yasaklardan başka yeni bazı yasakların öngörülmüş olmasıdır. Bu genişlemede TCK'nun 141-142. maddelerinin suç tanımında bulunan bazı ibarelere yer verilmiş olması, yanıltıcı bir etki yaratmamalıdır. Bu ibareler, 141 ve 142. maddeleri, bir bütün olarak Anayasa hükmüne dönüştürmüştür değildir. Anayasa Hukuku açısından bakıldığında, bu yeni yasakların temel hakların koruma alanları bakımından 1961 Anayasasında yer alanlardan farklı nitelikte olduğunu söylemek için bir neden göremiyoruz.

Gerçi 14. maddenin bir "genel yasaklama ve yaptırım hükmü" olduğu kuşkusuzdur. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki Anayasada yer alan temel hak maddeleri, kendi norm alanlarıyla ilgili gibi gözükken tüm kullanım biçimlerini güvence altına almamakta, anayasal güvence, yalnızca norm alanı açısından özgül (spesifik) sayılabilecek kullanım biçimlerini kapsamaktadır. 14. madde metninden, maddede yer alan yasakların 1961 Anayasasından farklı olarak ilgili temel hak ve özgürlüklerin özgül kullanım biçimlerini de kapsadığına işaret edecek bir pozitif dayanak çıkarmak bize mümkün gözükmemektedir. 1961 Anayasasının 11/3. maddesi bakımından söz konusu olan "açık ve yakın tehlike" kıstası, 1982 Anayasası açısından da geçerlidir. Burada önemli olan yasa koyucunun bu ölçüte itibar edip etmeyeceği ve Anayasa Mahkemesinin bu ölçütü doğru uygulayıp uygulamayacağı sorusudur. Bu noktada 14. maddenin yorumundaki açıklık ölçüsünde iyimser olamadığımızı belirtmek zorundayız. Ne var ki uygulamanın öğretiyi ters düştüğü tek sorun bu olmadığı gibi, yanlış uygulama da öğretiyi, doğruyu tesbitten alıkoymamalıdır.

5. Anayasa Mahkemesinin "Sınırlamanın Sınırı" Olarak Öngörülen Yeni Ölçütlere Yatkın Olmaması:

1982 Anayasası, temel hakların sınırlandırılmasının sınırı olarak iki temel ölçüt getirmiştir. 13. maddenin 2. fıkrasına göre, "Temel hak ve özgürlüklerle ilgili genel ve özel sınırlamalar

- demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve
- öngörüldükleri amaç dışında kullanılamazlar.

a) Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri

Bu ölçütün temel hakların korunmasında büyük bir işlev yerine getirebileceğini yukarıda belirtmiştik. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için, maddenin gerekçesinde yer aldığı biçimde, "*genellikle kabul gören demokratik rejim*" anlayışının esas alınması gerekir. Esasen "demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"nden alınmış olup, Avrupa standardında bir demokratik düzeni ifade eder. Netikim gerekçede de uluslararası sözleşmelere gönderme yapılmaktadır.

Ancak Anayasa Mahkememiz, yeni bir kararında 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunun grev hakkını serbest bölgelerde 10 yıl süre ile yasaklayan geçici birinci maddesini "*demokratik toplum düzeninin gerekleriyle çelişmediği*" sonucuna varmıştır. (15) Alman Anayasasının olağanüstü dönemlerde dahi grev hakkına dokunulamayacağını öngören hükmü (m. 9/3, son. cümle) ile karşılaştırıldığında Anayasa Mahkemesinin Avrupa standardından ne ölçüde uzaklaşmış olduğu hemen anlaşılabilir. Ancak burada temel hakların Anayasa Mahkemesi tarafından korunması yönünde endişe verici bir gelişme ile karşı karşıyayız. Çünkü Anayasa Mahkemesi, aynı kararında "demokratik toplum düzeninin gerekleri" ölçütünde Avrupa standardını esas almadığını açıkça belirtmektedir.

"Burada sözü edilen demokratik toplum düzeniyle hiç kuşkusuz *Anayasamızda gösterilen* hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenen hukuk düzeyinin kastedildiğinde duraksamaya yer yoktur." (16)

Anayasa Mahkemesi, bu yaklaşımını değiştirmede süreci temel hak ve özgürlüklerin demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütüyle korunmasına olanak yoktur. Çünkü TANÖR'ün de isabetle belirttiği üzere, "demokratik toplum düzeninden anlaşılması gereken eğer 'bu Anayasadaki' hak ve özgürlüklerle bezeli demokratik toplum düzeni ise, o zaman bu hükmün güvence getirmeyeceği, bir kısır döngü ya da totolojiye yol açacağı meydandır." (17)

b) Ölçülülük İlkesi

13. maddede yer alan "sınırlamanın, öngörüldüğü amaç dışında kullanılamaması" kuralı "ölçülülük ilkesinin bir ifadesidir. Madde gerekçesi bunu daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır: "... öngörülen amaçlar yahut nedenler bahane edilerek başka bir amaçla ulaşmak için hak ve hürriyetler sınırlandırılmayacak; yahut meşru amaç güdülerek sınırlanmış olsalar bile, getirilen sınırlama bu amacın zorunlu yahut gerekli kıldığından fazla olmayacaktır. Diğer bir deyişle amaç ve sınırlama orantısı her halde korunacaktır."

Öte yandan aynı ilke Anayasanın 15. maddesinde olağanüstü yönetim usulleri bakımından da öngörülmüştür. bu maddeye göre, savaş seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde temel hakların kullanılmasının durdurulabilmesi veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı önlemlerin alınabilmesi, ancak "*durumun gerektirdiği ölçüde*" mümkün olabilecektir.

Görülüyor ki özellikle Alman Anayasa Mahkemesi kararlarında geniş bir yer tutan ve temel hakların korunmasında çok önemli bir işlev yerine getiren ölçülülük ilkesine Anayasamızda pozitif bir hüküm olarak yer verilmiştir. (18) Ayrıntılara girmeden özetlemek gerekirse (19), ölçülülük ilkesi, sınırlayıcı önlem ile sınırlama amacı arasındaki ilişkinin üç aşamada mantıksal bir denetimini sağlamaktadır.

a) İlk aşamada yasal önlemin sınırlama amacına ulaşmaya *elverişli* olup olmadığı denetlenir. (*Elverişlilik ilkesi*) Yasal düzenleme, sınırlama amacına ulaşma bakımından elverişli değilse, o sınırlama Anayasaya aykırıdır.

b) İkinci aşamada yasal sınırlayıcı önlemin, sınırlama amacına ulaşma bakımından zorunlu ya da gerekli olup olmadığı denetlenir. (*Zorunluluk veya gereklilik ilkesi*).

Bu anlamda aynı amaca çeşitli sınırlayıcı önlemlerle ulaşmak mümkünse, bunlardan en hafif olanı, yani özgürlüğü en az sınırlayanı seçilmelidir. Daha hafif bir önlemin alınması, sınırlama amacına ulaşma bakımından aynı derecede etkili iken, ağırların seçilmesi Anayasaya aykırıdır.

c) Üçüncü aşamada ise yasal önlemin, yöneldiği kişiye "ölçüsüz bir yükümlülük" getirip getirmediği denetlenir. Amaç ve araç birbirine karşı ölçüsüz bir oran içinde olmalıdır. (Oranlilik ilkesi).

Ölçülülük denetiminin *bu üç alt ilkesinin* yargısal denetim aracı olarak *sağlıklı bir biçimde kullanılabilmesi için*, her şeyden önce *sınırlama amacının somut ve belirgin olması gerekir*.

Yukarda Anayasada öngörülen *sınırlama nedenlerinin belirsiz kavramlar* niteliğinde olduğunu, yasa koyucunun getireceği her sınırlayıcı düzenlemede *bunları-somutlaştırması gerektiğini* belirtmiştik. Nitekim Anayasa Mahkemesi 1974-1976 yıllarında verdiği ilke kararlarında bu zorunluğu vurgulamıştı. Ne var ki yine yukarda belirtildiği üzere, Anayasa Mahkemesi, Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasasında yapılan değişiklikleri ilişkin kararında Anayasanın 13. maddesinde yer alan sınırlama nedenlerinin somutlaştırılmadan söz konusu yasaya geçirilmesine, eski kararlarının aksine seyirci kalmış, bunda Anayasaya aykırı bir yön görmemiştir. Anayasa Mahkemesi, böylece ölçülülük denetimini adeta imkansız bir hale getirmiş olmaktadır.

Anayasa'da sınırlamanın sınırı olarak öngörülen "demokratik toplum düzeninin gerekleri" ölçütü ile "ölçülülük ilkesi", 1982 Anayasasının otoriter yapısını yumuşatacak ve temel hak ve özgürlüklerin Avrupa standardında korunmasını sağlayabilecek tek çıkış noktasıdır. Bu nedenle Anayasa Mahkemesinin, bu iki ölçütün kullanılma yolunu tıkayan kararlarını bir an önce düzeltmesi ve değiştirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde temel hak ve özgürlükler, ilgili maddelerin ilk fıkralarında, kağıt üzerinde hapsedilen göstermelik değerler olarak kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

KAYNAKLAR

- (1) E. ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara 1986, s. 80.
- (2) Aynı görüşte M. SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Ankara 1986, s. 186 vd.; "İnsan Hakları Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Niteliği": *Anayasa Yargısı* 3, Ankara 1987, s. 47 vd., s. 59
- (3) AYM, 25.4. 1974, E. 73/41, K. 74/13; AYMKD, C. XIII, s. 152 vd.
- (4) Dip Not: 3'deki karar; aynı yönde: AYM, 11-14. ve 25.2.1975, E. 73/38, K.75/23; AYMKD, C.XIII, s. 255; AYM, 18-22. 11. 1976, E. 76/27, K.76/5; *Anayasa Yargısı* II, No: 61, 4/b.

- (5) Yasanın eleştirisi için bkz. B.SAVCI, "Bir Yasanın Demokrasi Açısından Anatomisine Bir Bakış": **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Ağustos 1985, Sayı: 79, s. 4 vd; F.SAĞLAM, "Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanununda Yapılan Değişiklikler Üzerine Düşünceler": **aynı dergi**, s. 11.
- (6) AYM, 26.11.1986, E. 85/8, K. 86/27: RG: 14.8.1987- 19554.
- (7) Bu konuda bkz. F. SAĞLAM, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, s. 156 vd.
- (8) SAĞLAM, age, s. 134 vd.
- (9) SAĞLAM, age, s. 135
- (10) SOYSAL, **Anayasanın Anlamı**, s. 192 vd.
- (11) SOYSAL, age, 217.
- (12) ÖZBUDUN, age, s. 89 vd, s. 91.
- (13) B. TANÖR, **İki Anayasa: 1961-1982**, İstanbul 1986, s. 135.
- (14) TANÖR, age, s. 140.
- (15) AYM, 6.10.1986, E. 85/21, K. 86/23: RG: 14.3.1987-19400, s. 53.
- (16) Aynı RG, s. 52.
- (17) TANÖR, age, s. 137.
- (18) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 18. maddesinde benzer bir kurala yer verilmiştir.
- (19) Ayrıntılar için bkz. SAĞLAM, age, s. 110-128.

İKİ KAVRAM: ÖZERKLİK VE TARAFSIZLIK

Mümtaz SOYSAL

1961 ve 1982 Anayasalarının karşılaştırılması, yalnız Anayasa yapıda iki dönem arasındaki amaç, yöntem ve içerik başlıklarını incelemek bakımından değil, bazı kavramların zaman içinde geçirdiği değişiklikleri izlemek bakımından da ilginç olabilir. Arada geçen süre, birtakım kavramların Anayasa hukukuna sokuluşundaki amaçlarda ve bu kavramlardan beklenen işlevlerde de değişiklikler yaratmıştır.

Değişiklik geçiren kavramların başında "özerklik" kavramı geliyor.

1961 Anayasasının ilk metninde, "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu"na ilişkin Üçüncü Kısım'ın "Yürütme"yi düzenleyen İkinci Bölümü, "İdare" konusundaki hükümler arasında, "Özerk Kuruluşlar" başlığıyla iki kuruluş kategorisi içermektedir:

a) Üniversiteler;

b) Radyo ve televizyonun idaresi ve haber ajansları.

Gereğe bakıldığı zaman, her iki kategori için "özerklik" statüsünün getirilmesi, yakın geçmişteki uygulamalara karşı açık bir tepki olarak beliriyor: "Üniversitelerimizin ilmi ve fikri sahada tam bir hüviyet içinde vazifelerini yapmaları bütün Türk milletinin üzerinde titizlikle durduğu bir husustur. Geçmiş tecrübeler, üniversitelerimizin haklarını sarahatle koruyacak hükümlere ihtiyaç olduğuna şüphe bırakmamıştır. Muhtariyetin (özerkliğin) anayasada belirtilmesi bu sarahati sağlayacaktır...Radyonun partizan tutumu ve partizan bir yayın vasıtası haline getirilmesi, memleketimizde, uzun seneler ciddi bir huzursuzluk konusu olmuştur. Bu sebeple, radyo muhtariyeti ve tarafsızlığı anayasa teminatı altına alınmak istenmiştir."

Ayrıca, Anayasa'daki bu maddelerin çeşitli fıkralarında da geçmişteki olayların açık birer tepki olarak yansımaları görmek de mümkündür. Örneğin, "Üniversite organları,

öğretim üyeleri ve yardımcıları üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar" diyen 120. maddenin 3. fıkrası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarına hükümetçe elkonmasını eleştiren Profesör Bülent Nuri Esen'in Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1954 Eylül'ünde uzaklaştırılışını, ders yılını açış konuşması iktidar çevrelerinde tepkiler uyandıran Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Profesör Turhan Feyzioğlu'nun 1956 Aralık'ında "bakanlık emri"ne alınışını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi "Dahili Nizamnamesi"ndeki değişiklikleri eleştiren Profesör Hüseyin Nail Kubalı'nın İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki derslerinden Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararıyla 1958 Şubat'ıyla Nisan'ı arasında uzak kalışını, tekrarlanmaması gereken olaylar olarak hemen akla getirmekteydi.(1) Aynı biçimde,

121. maddenin 2. fıkrasında "Her türlü radyo ve televizyon yayınları tarafsızlık esasına göre yapılır" dendiği zaman, 1960 öncesindeki haber bültenlerini, radyo konuşmalarını ve "Vatan Cephesi'ne iltihak listeleri"ni anımsamamak olanaksızdı.(2)

Bununla birlikte, 1961 Anayasası'ndaki düzenlemede dikkati çeken bir başka özellik, üniversitelerle birlikte radyo ve televizyon yönetimi ile haber ajanslarının aynı "Özerk Kuruluşlar" başlığı altında toplanmış olmalarına karşılık, bunlara uygulanacak özerklik derecelerinin belirtilmemiş olması ve daha da önemlisi, gerek radyo ve televizyon yönetimi, gerekse haber ajansları dolayısıyla, "özerklik"i "tarafsızlık"tan ibaret olduğu yönünde bir izlenimin yaratılmış bulunmasıdır. Nitekim, 1961 Anayasası'nın ilk metninde, üniversitelerin "bilimsel ve idari özerkliğe sahip" oldukları belirtildikten sonra, radyo ve televizyon istasyonlarının "özerk kamu tüzel kişiliği halinde" yönetileceği hükme bağlanmakta, ancak radyo ve televizyon yayımlarının "tarafsızlık esaslarına göre" yapılacağı söylenmektedir. Yine 121. maddenin son fıkrasına göre, "Devlet tarafından kurulan veya devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır."

Özerklik ve tarafsızlık kavramlarının birbirine yakın tutulması, hatta karıştırılması, kısa zamanda etkisini göstermiştir. 12 Mart döneminin ilk aşamasında yapılan Anayasa değişikliği, 120 ve 121. maddeler için yine ortak bir başlık kullanmakta, fakat bu kez başlık "Özerk üniversite, tarafsız radyo-televizyon, haber ajansları" olarak değiştirilmektedir. 20 Eylül 1971'de kabul edilip 22 Eylül 1971 tarihli Resmi Gazete'yle yayımlanarak yürürlüğe giren Anayasa değişikliğine göre, üniversiteler "özerk", radyo ve televizyon istasyonları ile "devlet tarafından kurulan ve devletten mali yardım alan haber ajansları" ise sadece "tarafsız"dır.

Aynı ayırım 1982 Anayasa'sıyla da devam ediyor. Yalnız, bu kez, ortak başlık gereği ortadan kalkmış, üniversiteler ile "radyo ve televizyon idaresi ve kamuyla ilişkili haber ajansları" ayrı ayrı başlıklar altında düzenlenmiştir. Üniversiteler, 1961 Anayasa'sının ilk metninde olduğu gibi "bilimsel ve idari özerkliğe sahip" ya da 1971 metninde olduğu gibi kısaca "özerk" değil, yalnızca "bilimsel özerkliğe sahip"tirler. Radyo ve televizyon yönetimi ile kamuyla ilişkili haber ajansları ise "tarafsız"dır.

Başlangıçtaki durumun geçirdiği bu değişiklikler dolayısıyla, açıklığa kavuşturulması gereken ilginç bir soru ortaya çıkmıştır: Geniş anlamlı "bilimsel ve idari özerklik"ten dar anlamlı bir özerkliğe ya da "bilimsel özerklik"e ve "tarafsızlık"a geçişin gerisindeki temel tutum değişikliği nedir?

Bu sorunun yanıtı, özerklik statüsünün başlangıçta niçin bir Anayasa güvencesine kavuşturulduğunu derinliğine araştırmadan bulunamaz.

Yanıt bulunduğu zaman da görülecektir ki, şimdiki Anayasa'da "bilimsel özerklik" diye belirlenen kavramla "tarafsızlık" kavramı arasında artık pek büyük bir fark da kalmamıştır.

Müthiş bir geriye gidişi göstermekle kalmayıp gelecek için tehlikeli olan ve dolayısıyla değiştirilmesi gereken budur.

Bu yazı, 13 Haziran 1946 tarihli ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'ndan beri Türk üniversitelerinin geçirdiği çeşitli statü değişikliklerini ya da 24 Aralık 1963 tarihli ve 359 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Kanunu'ndan beri yaşanan mevzuat değişikliklerini incelemek üzere yazılmış bir yazı değil.

Özerklik kavramına getirilen klasik tanımlamaları, bu kavramın yönetim hukukundaki "yerinden yönetim" ilkesiyle ilişkisini ve hizmet esasına dayalı yerinden yönetimin geleneksel kurallarını incelemek de yazının amaçları arasında yok. Bu konularda şimdiye kadar çok yayın yapıldı, görüş açıklandı,(3) yargı kararı alındı.(4)

Burada, daha çok, özerklik konusunun 1961 Anayasası ile başlayarak bir anayasal düzenleme konusu haline gelişindeki temel neden ortaya konmağa çalışılacak. Temel neden yalnızca daha önceki olaylara bir tepki olmaktan mı ibaret? Yoksa, bunu aşan, daha ciddi, daha derin bir neden mi var?

Konuya daha sağlam yaklaşabilmek için, 1961 Anayasasıyla özerk olmaları istenen kurumların yerine getirdikleri kamu hizmetlerinin niteliğine bakmak gerekir: Üniversiteler, bilimsel araştırma ve öğretim yapacaklar; radyo ve televizyon ile kamusal haber ajansları da vatandaşların anayasa haklarından olan haberalma hakkının gereklerini yerine getireceklerdir. Bu iki kamu hizmetinin görülmesi sırasında karşılaşılabilecek engeller iktidarların, yani seçimle işbaşına gelip devlet gücünü kullanmakta olanların yaratabileceği engellerden ibaret değil. Çok daha önemli olarak, kurulu düzenin inançlarından, değer yargılarından, yerleşik çıkar ilişkilerinden oluşan ideolojik ve ekonomik engeller ağı var.

Asıl önemli olan bu ağ olduğu halde, Türkiye'nin 1960'tan önceki siyasal geçmişinde üniversiteyle ve radyoyla ilgili olaylar daha çok iktidardan gelme engellemelerle dolu olduğu için sorunun bu yanı dikkatlerden kaçmış, üniversitelere ve TRT'ye ilişkin konular daha çok iktidar-kurum ilişkileri açısından ele alınmıştır.

Daha doğrusu, iktidarla olan ilişkiler çerçevesinin kurulu düzenle olabilecek ilişkiler çerçevesinin de özünü meydana getirdiği, iktidardan gelebilecek engellemelere karşı gerekli özerklik güvenceleri sağlanırsa toplumun bütününden gelebilecek engellemelerin da önlenebileceği düşünülmüştür: İktidar, bütün bir toplumun oylarıyla seçilen bir çoğunluğun iktidarı değil midir? Kurumları bu iktidara karşı korumak, onları toplumdaki ideolojik ve ekonomik engeller ağına karşı da korumak demektir.

Tabii, böyle bir yaklaşımın çok yanıltıcı ve ters sonuçlara götürmesi mümkündür. Nitekim, Türkiye şimdi bu sonuçlara doğru sürükleniyor.

Örneğin, devlet üniversiteleri dışında vakıflarca, özel desteklerle kurulacak üniversitelerin daha özerk olacaklarını düşünmek gibi.

Herhalde, özerkliğin bir bütün olduğunu, araştırma ve öğretme özerkliğinin yanında yönetsel ve parasal özerklikler bulunmadıkça tam bir özerklikten söz edilemeyeceğini burada ayrıca vurgulamak gerek. Bu bakımdan, şimdi yalnızca "bilimsel" özerklikten sözeden 1982 Anayasasının tam bir üniversite özerkliği getirmediği de açık. Böyle olunca, bir vakıf aracılığıyla yönetsel ve parasal özerkliğe kavuşmuş bir üniversite, devlet bütçesinden yardım alan ve üst düzeydeki "vesayet" organlarının denetimine tabi olan üniversitelerden daha özerk gözükebilir.

Özerkliğin, bir kamu hizmetini o hizmetin özelliğine uygun bir statü içinde yerine getirebilmek için yaratılmış bir kamu hukuku kavramı olduğu düşünülmedikçe, bu çeşit yaklaşımlar hep yanıltıcı olmaya mahkumdur.

Özerk kuruluşun ya da kuruluşların Anayasadaki "idare" başlığı altında yerleşimleri, hatta "idarenin bütünlüğü" içinde sayılarak yasayla ayrıca belirtilmemiş konularda idarenin genel kurallarına tabi tutuluşları ve devlet parasıyla iş görmekte oluşları, ne idareye "bağlılık"ın bir belirtisidir, ne de devlete egemen olanların istedikleri doğrultuda davranma biçiminde bir ödevin.

Tam tersine, yerine getirilen kamu hizmetlerinin niteliği, yani "bilimsel araştırma ve öğretim yapmak " ile "vatandaşların anayasa haklarından olan haberalma hakkının gereklerini yerine getirmek" hizmetlerinin özünden gelen nitelik, sınırsız bir özgürlük istiyor. İktidarcı ya da toplumca konmuş sınırlar varsa, ne araştırma ve öğretim "bilimsel" olabilir, ne de haberalma hakkının gerekleri yerine gelmiş sayılır. Eğer bilimi ve haberi bilim ve haber yapan öz nitelik "gerçeğe uygunluk" ise, bu yolda konacak her türlü sınırlama bilimin ve haberin özünü yaralar.

Dolayısıyla, devletin, kamu adına, idarenin bütünlüğü içinde ve idarenin genel kuralları çerçevesinde bir kamu hizmetinin yerine getirilmesi için verdiği para, örneğin güvenlik, sağlık, ulaştırma gibi hizmetlerden farklı olarak, bu kez hiç bir sınır tanımadan yerine getirilmesi gereken bir hizmet için verilmiş paradır.

Daha doğrusu, bu hizmetin yerine getirilmesi için hizmetin biçimine ve tarzına ilişkin birtakım sınırlar konacak ise, bunları koyacak olan özerk kuruluşun kendisidir. "Özerk" sözünün Batı dillerindeki karşılığına kaynaklık eden eski Yunancadaki "autonomos"sözü de "kendi kurallarına göre yönetilen " anlamına gelmez mi?

Bu noktada sık sık sorulan soru şudur: Devlet, kullanılış kurallarını, dolayısıyla sınırlarını belirlemeden, kamuya ait paraları nasıl olup da özerk denenen kuruluşlara verebilir?

Soru, özerklik kavramının en hassas sorusudur ve insan etkenini gündeme sokmadan yanıtlanamaz.

Özerk kurum, herşeyden önce, özerk insanlar topluluğu, daha doğrusu temel sorumluluğu özerk insanların elinde bulunan bir topluluk demektir. Onun içindir ki, özerklik, yönetim bilimindeki "kariyer" kavramıyla birlikte gider. En aşağı basamağından en yukarı basamağına kadar insanları sürekli yetiştiren, geliştiren, kendi içinde başarı ölçülerine tabi tutan, yetiştikçe, geliştikçe, başarılı oldukça sorumluluk çevresini ve dolayısıyla karar yetkilerini arttıran bir kariyer kuracaksınız ki, özerk kuruluşlar bu nitelikteki insanların elinde "erk"lerini, yani güçlerini gerçekten kendi "öz"lerinden alabilsinler. Türkçedeki "özerk" sözcüğünün "autonomos" sözcüğü ile ifade edilen kavramın anlaşılmasına getirdiği katkı budur.

Bu çeşit insanlar yoksa, yani kurumlar uğraştıkları alanlardaki güçlerini kendi niteliklerinden alan insanların elinde değilse, o zaman elbette kamu parasının, bütün sorumluluğu özerk kuruluşların kendilerine bırakarak, sınırsızca devredilmesi düşünülemez.

Özerklik kavramını, yalnız dıştan tahammül edilmek, katlanılmak bakımından değil, içten de yüklenilmek, taşınabilmek bakımından zor bir kavram haline getiren de budur. Özerk kurumlardaki insanlara tanınması gereken dokunulmazlıklar, basit birer ayrıcalık olmadığı gibi, sadece hizmetin serbestçe yerine getirilmesine ilişkin güvenceler de

değildir. Bu dokunulmazlıklar, insan kişiliğinin tam bir özgürlük ortamı içinde gelişmesine yönelik, bu amacı taşıyan dokunulmazlıklardır. Böyle olduğu için de tam bir sorumluluk duygusuyla kullanılmaları gerekir.

Bu sorumluluk duygusu, elbette, hizmetin niteliğine göre, çeşitli biçimlerde kendini gösterecektir: Bilim adamının objektifliğinden televizyondaki bir program yapımcısının yığınlarla iletişim kurmadaki becerikliliğine kadar çok farklı değerlendirme ölçülerine tabi bir sorumluluk. Gerçeği çarpıtmak bilim adamına yakışmayacağı gibi, gerçeği yansıtırken iletişim kurallarına hiç uymayan bir program yapmak da televizyondaki sorumluya yakışmayacaktır.

Özerk kurumların hizmetleri ancak bu çeşit insanlarla görülebilecek hizmetlerdir ve bu çeşit insanlar var oldukça kamunun parası hiçbir sınırlamanın gerekçesi sayılamayacaktır. Çünkü, tekrar etmek gerekirse, hizmet ancak sınırsızlık ortamında yerine getirilebilecek bir hizmettir.

...

Özerklik kavramındaki bu enginliğe karşılık, tarafsızlık kavramındaki yüzeysel, nerdeyse mekanik ve çizgisel çağrışımlar tam bir kısırlığın habercisi: Taraflara eşit davrandığınız, taraflardan eşit uzaklıkta durduğunuz ölçüde tarafsızsiniz. Tarafsız olabilmeniz için mutlaka "taraflar" olacak, siz bu tarafların dışında, ortasında, üstünde olacaksınız, kendiniz birşey olmak ya da yapmak yerine, olanların ortalamalarını, ortak paydalarını, açtıkları yolları falan bulacaksınız. Yaratıcı, katkıcı olmayan, kısır bir işlev.

Onun için de, yerine getirilmesi çok özel nitelikler istemiyor: İyi bir terazici, iyi bir ölçücü, iyi bir dengeleyici olmanız yeterli. Aşmanız gereken bir durum yok. Toplumun ideolojik ve ekonomik engellemelerini bir veri olarak kabullenip onlar çerçevesinde, onlara göre varolanlara karşı yine "tarafsız" olabilirsiniz. Yeter ki size "tarafsız" payesini verebilecek "taraf"lar bulunsun.

Şimdi, geriye bakıldığında zaman açıkça anlaşıyor ki, 1961 Anayasa'sının ilk metninde "Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır" sözünün bulunması, TRT'nin özerk olmayan bir statüye indirilmesinde bir ipucu, bir başlangıç noktası olarak kullanılmıştır. Tarafsızlık, özerk davranışları gerektirecek kadar önemli ve zor bir tutum değil. Özerk olmadan da tarafsız olabilirsiniz. Dolayısıyla, belirli bir kariyer anlayışı, aşama aşama edinilen sorumluluklar ve bunların oluşup korunması için dokunulmazlıklar gereksizdir.

İşte, bu noktadan tekrar üniversite özerkliği konusuna döndüğümüz zaman şunu farketmemek olanaksız: Üniversitedeki kariyer anlayışını bozan, onu dıştan ya da yukarıdan müdahalelere açık hale getiren, meslekteki güven duygularını sarsan bütün düzenlemeler, dolaylı bir biçimde, "bilimsel özerklik" in özünü de zedelemiştir. Onlar varken bilimsel özerkliğin yönetsel ve parasal tamamlayıcıları da yok olmakta, üniversite mesleği toplumda mevcut siyasal ve ekonomik güçlere karşı yüzeysel bir "tarafsızlık" anlayışıyla sürdürülebilecek bir meslek de sayılabilmektedir.

Tabii, onu bu kolayca sürdürülebilecek biçimiyle benimsemek ya da güçlüğü seçip ona en yakışan biçim için çaba harcamak, yine üniversite mensuplarının kendilerine kalmış bir iştir.

NOTLAR

1) O dönemin olayları konusunda ayrıntılı bilgi ve bu olayların akademik özgürlük açısından genel ölçülere göre değerlendirilişi için, bakınız: C.H. Dodd, "Academic freedom and university

autonomy in Turkey" un Science and Freedom, A bulletin of the Committee on Science and Freedom, No. 12, manchester, October 1958.

2) 1960 öncesinde radyonun kullanılmasına ve radyo yayınları üzerindeki iktidar etkisine ilişkin olarak, bakınız: Muammer Aksoy, Partizan Radyo ve DP. Ankara, 1960.

3) Klasik anlayış içinde özerkliğin en ileri tanımını, 1971'deki Anayasa değişikliğinden sonra yeni bir Üniversiteler Kanunu için çalışmalar yapılırken, Millet Meclisi Milli Eğitim Komisyonu tarafından kabul edilen Tasarı üzerine Ankara Üniversitesi Senatosu'nca 27 Ocak 1973 günlü toplantıda oybirliğiyle benimsenip yayımlanan "görüşler"de bulmak mümkün: "Özerk Üniversite, yönetimi ve denetimi ile ilgili kuralları kendisi koyan ve uygulayan; öğretim ve araştırmalarının alan, nitelik ve gerçekleştirme yol ve yöntemlerini kendisi saptayan bir üniversitedir." (Sayfa:5)

4) Anayasa Mahkemesi'nin 4 Şubat 1966 tarihli ve Esas 65/32, Karar 66/3 sayılı kararında özerkliğe ilişkin olarak şöyle denmekteydi: "Özerk bir kuruluşun, kanunla belli sınırları içinde kalmak şartı ile, kendi hareketine hakim olacak kaideleri de yine kendisinin düzenlemesi gerekir... Kanun koyucu...yasama yetkisini kullandığından bahisle, Üniversiteyi kendi kendini yönetme imkanından yoksun bırakacak şekilde sınır koyamaz."

ORDU VE SİYASET; BONAPARTİZMİN SİYASAL KÜLTÜRÜ

Gencay ŞAYLAN

Askerlerin siyasal rolleri ve işlevleri, Türk siyasal yaşamı üzerinde düşünen ya da çalışan araştırmacılar için ağırlıklı bir sorunsal oluşturmaktadır. Türkiye'nin son ikiyüz yıllık tarihi içinde ordu ya da askerler siyasal sistemin birincil öğelerinden biri olagelmışlerdir. Cumhuriyetle başlayan modern Türkiye'de de, görünürde sivilleşme ve demokrasi yolunda atılan büyük adımlara karşın ordunun siyasal işlevi ya da ağırlığı giderek artmış; 1960 yılından beri askeri darbeler neredeyse düzenli ve periyodik olma özelliğini taşımıştır. Bu çerçevede içinde, 1990 yılında askerlerin tekrar darbe yaparak siyasete müdahalelerinin beklendiği yarı şaka yarı ciddi bir çok kişi ya da çevre tarafından da dile getirilmektedir.

Son 30 yıllık Cumhuriyet tarihi içinde Türkiye'nin siyasal yaşamında en etkin ve belirleyici faktörün ordu olduğuna kuşku yoktur. Bir başka deyişle siyasal yaşamın işleyiş biçimi, egemenlik ve meşruiyet kavramları, siyasetin sınırlılıkları ve kurumsal düzeni (anayasalar) esas olarak ordu tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle de Türk siyasal yaşamı ile ilgili çalışmaların, araştırmaların ve her düzeyde kuramlaştırma girişimlerinin bu sorunsal üzerinde odaklaşması beklenmektedir. Ancak gerçeğin hiç de böyle olmadığı; bu sorunsal ile ilgili bilgi, genelleme ve tartışma düzeyinin çok sınırlı kaldığı söylenebilmektedir.

Türkiye'de askerlerin siyasal işlevlerini ve periyodik hale gelen askeri müdahaleleri temellendiren bir resmi söylem egemen gözükmekte; bu konu ile ilgilenen araştırmacılar sözü edilen resmi söylemin dışına çıkmaya cesaret edememektedirler. Böylece bu son derece önemli alanda yapılan çalışmalar, incelemeler ya da tartışmalar çok sınırlı kalmakta; resmi söyleme karşı ya da dışında çözümleme yapmaktan çekinildiği için çok az sayıda çalışmanın ortaya çıktığı gözlemlenebilmektedir. Buna karşılık yabancı bilim adamı ve araştırmacıların bu alana girdikleri görülmektedir. Nitekim Türkiye'de askerlerin siyasi

rolleri ve işlevleri ile ilgili çözümlemelerde genellikle yabancı kaynaklı çalışmalara gönderme yapıldığı söylenebilmektedir.

Aslında siyasal yönden gelişmemiş, demokrasi deneyimi ve birikimi yetersiz toplumlarda askerlerin siyasal rolleri ve işlevleri, siyaset bilimcileri ve araştırmacıları için çok çekici bir alan oluşturmaktadır. Batı ülkelerinde ve hatta bazı sosyalist ülkelerde bu alanda özgün çalışmalar yapan enstitülerin kurulduğu, derinlemesine uzmanlaşmış araştırmacı kadroların ortaya çıktığı ileri sürülebilmektedir. Bir çok ünlü siyasal bilimcinin bu sorunsal üzerinde çalıştıkları ve askerlerin siyasal işlevleri ile ilgili kuramlaştırma denemelerine giriştikleri bilinmektedir. Bu tür çalışmaların ya da kuramlaştırma girişimlerinin siyaset bilimi literatürü içinde oldukça geniş bir yer kapladığı açıktır.

Örneğin Huntington, ordunun siyasal sisteme müdahalesi ile toplumsal gelişmişlik düzeyi arasında belirleyici bir ilişki olduğuna işaret ederek toplumsal yapının gelişmesi ve karmaşıklık düzeyinin yükselmesi ile askerlerin siyasi iktidara el koymalarının zorlaşacağını ileri sürmektedir. Buna göre geri kalmış toplumlarda yani üçüncü dünya ülkelerinde askerlerin siyasal sistemde doğrudan bir işlevi söz konusu olurken gelişmiş toplumlarda orduların sivil iktidara tabi olmaları beklenmektedir. İlk bakışta makul ve tutarlı görünmesine karşın Huntington'un kuramlaştırma girişiminin açıklama düzeyinin yetersiz kaldığı ya da çok sınırlı olduğu söylenebilmektedir. En gelişmiş, modernleşmiş üç Latin Amerika ülkesine, Şili, Arjantin ve Uruguay'da ortaya çıkan askeri müdahalelere bakmak bu çözümlemenin sınırlılığını gösterebilmektedir.

Askerlerin siyasal işlevleri üzerinde duran bir başka siyaset bilimcisi, J.C. Hurewitz, geri kalmış toplumlarda asker-politikacıların olumlu ya da bir başka deyişle modernleştirici işlevlerinden söz etmektedir. Hurewitz'e göre geri kalmış toplumlarda askeri bürokrasi en ileri düzeyde rasyonelleşmiş kurumdur ve bu kurum içinden gelen askerlerin toplumu yönetmesi, gelişme ve modernleşme açısından olumlu, hızlandırıcı bir olgudur. Ancak somut örneklerle, özellikle gelişmiş Latin Amerika toplumlarına ya da Türkiye'ye bakıldığında bu çözümlemenin genellik düzeyinin çok yetersiz kaldığı açıktır. Bu ülkelerdeki çağdaş askeri müdahale örneklerine bakıldığında ağır basan eğilimin, modernleştirmeden çok muhafazakarlık olduğu söylenebilmektedir.

Kuşkusuz orduların siyasi işlevleri ile ilgili çözümleme örneklerinin sayısını artırmak, çeşitli yaklaşımlardan söz etmek olanaklıdır; bundan da ötede gereklidir. Batılı bilim adamları ve araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar, çözümlemeler ve tanımlar, geçerlik düzeyleri bir yana, sorun alanını kavramak için son derece faydalıdır. Ancak burada genel bir literatür tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılmayacaktır. Aksine bu alanda oldukça özgün bir sorun üzerinde durulacak, bu sorunla ilgili bazı yaklaşım önerileri formüle edilmeye çalışılacaktır. Ancak bu tartışmaya girmeden önce askerlerin siyasi iktidara el koymaları olgusuna çeşitli yönlerden yaklaşılabileceği düşüncesi üzerinde bazı genel şeyler söylenmeye çalışılacaktır.

Askerlerin iktidara el koymaları ya da bir başka deyişle siyasal sistemin geçici ya da sürekli olarak militaristleşmesi, son derece karmaşık bir olgudur. Daha somut bir ifade ile sözü edilen karmaşık olguyu kavramak için sosyo-politik açıdan farklı ve çeşitli yönlerin ele alınması gerekir. Ancak bu farklı yönlerin tamamının incelenmesinden sonra askersel siyasete ilişkin genel kuram için ön eşik aşılmış olacaktır. Örneğin burada esas olarak belli bir ülkede, Türkiye'de, ordunun iktidara el koyması olarak tanımlanan olgunun, toplumun siyasal normları ve siyasal davranış kalıpları ile ilişkileri, bunlara bağlı olarak ortaya çıkan etkileşimler tartışılmaya çalışılacaktır. Kuşkusuz böyle bir yaklaşımın dışırdında, genel sorunsalın farklı yönlerine eğilen bakış ya da ele alışı da olanaklıdır.

Kuşkusuz askerlerin siyasal işlevlerinin hangi farklı açılardan incelenebileceği, ilginç bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Bir ele alış türü, orduların siyasal sistem içindeki işlevsel konumu olabilmektedir. Bilindiği gibi sivil toplumun ve bu topluma özgün kurumların olmadığı ya da yönetici sınıfın askerler üzerinde denetim kuramadığı yerlerde askeri yapı kendi örgütsel mantığı çerçevesinde siyasallaşmaktadır. Devlet aygıtının belirleyici parçası sayılabilen ordunun temel işlevi kurulu sosyo-ekonomik düzeni ve bu düzene egemen bölüşüm sistemini korumaktır. Ancak bu çok genel düzeyde tanımlanmış bir işlev olup açıklayıcılık özelliği sınırlı kalmaktadır. Orduların örgütsel yapılarına egemen olan katı hiyerarşi ve disiplin, otoritenin sınırsızlığı ve örgütsel yapı içinde gayriresmi örgütlenmenin ya da informal otoritenin yokluğu sözü edilen genel işlevin yerine getirilişini önemli ölçüde belirlemektedir. Bir başka deyişle askeri örgütlenmenin yapısal özellikleri ve örgütün başka kurumlar karşısındaki otonomisi tutarlı ve kapsamlı açıklamalar için büyük önem taşıyan değişkenler olarak kabul edilmelidir.

Bu çerçeve içinde askeri bürokrasinin iç kültürü ve topluma kapalılık derecesi de siyasal işlev açısından özgün bir ele alışı gerekli kılmaktadır. Askeri bürokrasinin kendini tanımlaması, kapalılık çerçevesinde oluşan "asker-sivil" ayrımının içeriği, katı hiyerarşi ve sınırsız otorite değişkenleri ile beraber farklı ve özgün alt ideolojilerin oluşumuna yol açabilmekte; böylece ortaya kendi kendini üretebilen bir referans çerçevesi olgusu çıkabilmektedir. Örneğin Türkiye'de askerlerin müdahalesi incelenirken bu noktanın yani bir öz referans grubunun sürekli müdahale ideolojisi üretmesinin üzerinde durulması gerektiği ileri sürülebilmektedir.

Askerlerin siyasete müdahalesinde ele alınması gereken bir diğer noktanın da dış etkiler olduğu söylenebilmektedir. Bu sorun özellikle üçüncü Dünya ülkeleri için önemli gözükmektedir. Ampirik data, bir çok askeri müdahalede Pentagon bağlantısının belirleyici değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Panama okulları örneğinde gözlemlenebileceği gibi bugün çok sayıda ülkenin silahlı kuvvetlerinin silah-teçhizat, eğitim ve ideoloji açısından Pentagon'a bağımlı olduğu gösterilebilmektedir. Latin Amerika ülkelerinin çoğunda gözlemlenebildiği gibi ulusal savunma politikası esas olarak içeriye yönelik olarak tasarılanmakta ve böylece sözü edilen bağlantı ya da bağımlı askeri müdahalelerde çok önemli bir rol oynayabilmektedir.

Ordu ve siyaset ilişkilerinde diğer bir ele alış ya da yaklaşım, askerlerin bir toplumsal grup olarak incelenmesidir. Başka bir deyişle askerlerin ve özellikle subayların geldikleri aileler yani toplumsal kökenleri, sınıfsal bağlantı ve ittifakları siyasal işlevin biçimlenmesinde belirleyici olabilmektedir. Bu özellikler ve toplumsal ilişkiler, askeri müdahalelerin tutucu ya da değiştirici, modernleştirici içeriği üzerinde ağırlıklı bir rol oynayabilmektedir. Nitekim batı üniversitelerinde ordu ve siyaset ilişkileri üzerinde yapılan çalışmalarda bu yöne büyük ağırlık verildiği söylenebilmektedir.

Burada esas olarak, askeri müdahaleler siyasi kültür sorunu olarak ele alınmaya çalışılacaktır. Başka bir deyişle Türkiye'de periyodik hale gelen askeri müdahaleler ile siyasi kültürü belirleyen norm ve siyasal davranışlar arasındaki karşılıklı etkileşim tartışılmaya çalışılacak, en azından yaşanan gerçekleri açıklamaya yönelik saptamalar yapılmaya gayret gösterilecektir.

SIYASAL KÜLTÜR

Siyaset bilimi, siyasal yapıların olduğu kadar siyasal yaşamın davranışsal yönü üzerinde de durur; bu davranışların ve siyasal normların ya da değer sisteminin tüm sis-

temi nasıl etkilediğini de araştırır. Örneğin Türkiye'de demokrasi ya da daha genelde siyasi erkin toplum tarafından nasıl algılandığı, ordunun siyasal işlevi üzerinde çeşitli toplumsal sınıf ve tabakaların nasıl bir referans ölçütü geliştirdikleri gibi hususlar siyaset biliminin ilgi alanına girmektedir. Siyasal kültür, en genel düzeyde, siyasal sistemde insan davranışlarına biçim veren, davranış öncüllerini belirleyen tutum, inanç ve duyguların toplamı olarak tanımlanabilmektedir.

Siyasal kültür zaman içinde oluşan, yani tarihsel olma özelliği taşıyan bir olgudur. Zaman içinde toplumun tamamına ya da bir kısmına ait olan siyasi tutumlar oluşmakta ve bunlar o kesimlerin davranışlarına yön vermektedir. Örneğin Türkiye'de askeri müdahaleleri meşru sayma ve yeni otoriteye baş eğme sadece korku ve tehditten kaynaklanmaktadır. Bunun en açık örneği 12 Eylül'e karşı Anayasa Mahkemesinin tutumu sayılabilir. Anayasal düzeni olduğu gibi ortadan kaldıran askeri müdahaleler Anayasa Mahkemesinden her zaman tam destek almış; gerek 1971 gerek 1980 müdahalesinden sonra hiç bir Anayasa Mahkemesinin üyesi istifa etmediği gibi askeri yönetime tam destek vermiştir. Bu tutum ve davranışı sadece korku ya da sinme ile açıklamak mümkün gözükmemektedir. Bürokrasiye ve bu arada en yüksek yargı organı üyelerine egemen siyaset ve devlet anlayışı, askeri müdahaleleri meşru saymaya kaynaklık etmiş gibidir.

Her siyasal sistemde insanlar, otoriteye baş eğme, baş kaldırma, bir partiye oy ya da destek verme gibi çok çeşitli olabilen siyasal davranışlarda bulunmaktadır. Eğer bu davranışlar siyasal sistemin çıktısı (output) kabul edilirse siyasal tutum, inanç ve duygular da bir kısım girdi (input) olarak sayılmalıdır. Siyasal çıktılar bu girdiler tarafından belirlenmiş bulunmaktadır. Peki bu girdiler nasıl oluşmaktadır? İşte bu noktada siyasal kültür çözümlemesinin devreye girdiği ileri sürülebilmektedir. Siyasal kültürün temelde bir "sosyalizasyon" sorunu olduğu açıktır. Aile, yakın iş çevresi, dostlar, eğitim kurumları, sınıfsal konum ve bağlantılar bu sosyalizasyon sürecinin ana elemanlarıdır; kişi toplumun parçası haline gelirken yani sosyalizasyon süreci içinde siyasal tutum, inanç ve duygularını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle kişilerin siyasal eylemlerine yön veren ideoloji, siyasal referanslar, egemenlik ve meşruiyet anlayışı, otoriteye bağlılık gibi tutum ve değerleri bu sosyalizasyon süreci içinde biçim almaktadır.

Ancak bu noktada bir parça durmak ve anlamsız bir totolojiye düşmenin söz konusu olmadığını göstermek gerekmektedir. Siyasal davranışları belirleyen siyasal sosyalizasyon süreci bağımsız bir değişken olarak kabul edilmemelidir. Toplumdaki kurumsallaşmış iktidar yapısı yani devlet, çeşitli aygıtları ile sosyalizasyon sürecinin işlemlerini belirlemekte; egemen siyasi kültürün yeniden üretilmesinde en büyük sorumluluğu üzerine almış bulunmaktadır. Siyasal sosyalizasyon, genel sosyalizasyon sürecinin alt sistemdir ve devletin ideolojik aygıtları tüm sosyalizasyon sürecinin yeniden üretiminde aktif bir rol yüklenmiştir.

Bilindiği gibi devleti, "belli bir toplumsal düzeni ve özellikle o düzene özgü dağılım (bölüşüm) biçimini korumak ve geliştirmek için icat edilmiş bir toplumsal kurum" olarak tanımlamak mümkündür. Korumak ve kollamak devletin temel işlevi olunca neyin, kime karşı, nasıl korunacağı gibi sorular sormak gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi koruma ve kollama işlevi egemen üretim ve özellikle bölüşüm biçimine yönelik olmaktadır. Devlet, mevcut üretim ve bölüşüm biçiminin yerine başka bir biçimin geçmesini engellemek için vardır. Ancak devletin bu temel işlevini yerine getirişi kolay ve yalın bir biçimde yürümektedir; çünkü toplum karmaşık ve dinamik bir olgudur. Daha somut bir ifade ile egmen üretim ve bölüşüm biçimi kendi içinde zıtlıklar içeren ve sürekli değişen bir süreçtir. Örneğin devlet tarafından uygulanan yüksek faiz politikası bölüşüm biçimini değiştirmekte, ticaret kapitalizmi lehine, sanayi kapitalizmi aleyhine bir durum yaratarak toplum içinde gerilimlere neden olmaktadır.

Görüldüğü gibi toplumsal yapının özellikleri, karmaşıklığı ve gelişmenin dinamizmi koruma ve kollama görevinin nasıl biçim alacağını belirlemektedir. Genel olarak devletin koruma ve kollama görevinin iki boyutlu olarak yerine getirdiği söylenebilmektedir. Birinci boyut zor kullanma tekeli olarak tanımlanabilmektedir. Orduların siyasi sisteme el koyma biçimindeki müdahalesini bu kapsam içinde düşünmek gerekmektedir. Buna ek olarak ikinci boyut ise devletin, yukarıda değinilen çeşitli aygıtları ile sosyalizasyon sürecine müdahalesidir ve böylece koruma-kollama görevi o toplum üyesi kişilerin uygun tutum, inanç ve duygulara sahip olması ile sağlanabilmektedir. Kuşkusuz bu boyut, aynı zamanda orduların siyasi sisteme müdahalesi ile ilgili sosyalizasyonu ya da bir başka deyişle siyasi kültürü biçimlendirmeyi de kapsamaktadır. Her toplumda siyasi kültür, bir sistem olarak siyasetin sınırlarını belirlemekte, kamu ve özel yaşamın alansal tanımını tayin etmektedir. Yani daha açık bir deyişle siyaset düzeninde kimlerin neler yapacağını (rol tanımı), hangi konu ve tartışma alanının siyaset içinde kalacağını (siyasal yaşamın çerçevesi) ve siyasetin nasıl yapılacağını (işlevler) siyasal kültür belirlemektedir.

Siyasal kültür kavramı ile ilgili öncü ve klasik çalışma 1961 yılında Gabriel Almond ile Sidney Verba tarafından yapılan araştırmadır. "*Civic Culture*" başlığı altında yayınlanan bu çalışmada demokratik politik kültürün temeli ya da bu tür bir politik kültürü yaratan faktörler araştırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra bu kavram Ward, Scott, Rose, Barghoorn gibi siyaset bilimcileri tarafından kullanılmış; ve "neden bazı ülkelerde siyasi rejim demokrasi olamıyor" sorusunu cevaplandırmada temel alınmıştır. Örneğin Meksika, Japonya, Nijerya gibi ülkeler araştırma konusu yapılarak buralarda demokrasinin yokluğu "*civic culture*"ın gelişmemesine bağlanmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi toplumsal dengelerin yani sınıfların karışıklı ilişkilerinin tarih içinde devlet kurumunun işleyişini belirlediği söylenebilmektedir. Demokrasi olarak tanımlanan siyasi sistem ancak tarihin belli döneminde, belli gelişmeler göstermiş toplumlarda ortaya çıkmakta; demokrasinin işleyişini belirleyen temel değişken ana sınıflar arasındaki denge olarak tanımlanabilmektedir. Batılı yazarların "*civic culture*" olarak tanımladıkları yapılar da bu çerçeve içinde gelişmiş bulunmaktadır. Böylece bu toplumlarda siyasal tutum, bireyci değer ve inançlar, çoğulculuk, seçim ve temsil ilkesi, temel insan hakları gibi kavramlar doğrultusunda gelişmiştir. Böyle bir sistem içinde devlet, ideolojik aygıtları ile uygun siyasal kültürü yeniden üretmek durumunda kalmıştır. Başka bir deyişle "*civic culture*" raslantısal bir biçimde değil, belli bir tarihsel etkileşim içinde ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi demokratik siyasi kültürün egemen olduğu toplumlarda farklı sınıf ya da tabakaların sistemin kurumsal esasını değiştirmeden iktidar için yarışmaları ve iktidar oldukları takdirde özellikle bölüşüm sistemini yeniden düzenleyebilmeleri söz konusudur. Değişmeyecek olan hususlar ise temel haklar, çoğulculuk ve temsil mekanizması gibi öğelerdir. Bu tür bir sistem içinde orduların koruma ve kollama gerekçesi ile siyasi iktidara müdahale etme olasılığı yok denecek kadar azdır. Örneğin İngiltere gibi bir ülkede ordunun, devleti kurtarmak ya da terörü önlemek gibi gerekçelerle siyasi iktidara el koymaya kalkması gerek İngiliz halkı gerek İngiliz ordusu için düşünülmeyecek bir şeydir. Başka bir deyişle bir ülkede karmaşık ve tarihsel bir süreç içinde oluşan siyasal kültür ile ordunun siyasete müdahalesi arasında belirleyici bir ilişki bulunmaktadır.

Bu açıdan yaklaşıncı acaba Türkiye'deki egemen siyasi kültür ile askeri müdahaleler arasında nasıl bir ilişki vardır? Bir başka deyişle hangi tür faktör ve kurumlar toplumda askeri müdahaleler için uygun bir siyasal kültür yaratmaktadır? Türkiye'nin siyasi gerçeğini ve ordunun siyasi işlevini kavrayabilmek için bu sorulara cevap verilmesi ya da en azından nasıl cevap verilebileceği konusundaki tartışmaların geliştirilmesi gerekmektedir.

dir. Burada da bu iş yapılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'deki egemen siyasi kültür ile si-
lahlı kuvvetlerin siyasal işlevleri arasındaki etkileşimi tartışabilmek için önce devlet kuru-
mu ya da daha somut bir deyişle devletin, ideolojik aygıtları ile siyasi tutum, inanç ve
duyguları oluşturma biçimi ele alınmalıdır.

BONAPARTİZM ve TÜRKİYE'DEKİ İŞLEYİŞ BİÇİMİ

Sivil ya da uygar toplum, üretim yapısının belirli bir gelişme aşamasından sonra or-
taya çıkmış bulunmaktadır. Sivil toplum ve bu topluma özgü siyasal kültür (buna civic
culture demek de olanaklı), tüm ticari ve sanayi yapıyı etkilediği gibi devlet kurumuna,
siyasal topluma da biçim vermiştir. Sivil toplumun oluşumunu belirleyen esas değişkenin,
en kısa biçimde, burjuvazinin gelişmesi ve egemenliği ele geçirmesi olarak tanımlamak
olanaklıdır. Eğer burjuvazi, belli tarihsel koşullar içinde gelişmemiş, toplumsal yapılara
ve siyasi sisteme damgasını vuramamışsa sivil toplumun ve bu topluma özgü siyasal ku-
rumlaşmanın oluşması söz konusu olamamaktadır. İşte bu durumda ortaya çıkan siyasal
kurumlaşma ya da devlet, "bonapartizm" olarak tanımlanan geniş kavramsal kategorinin
içine girmektedir.

Birbirinden önemli farklılıklar göstermekle beraber tüm bonapartist devletlerin ortak
özellığı toplumsal güçlere karşı "görelî bağımsızlıktır". Tabakaların sınıf haline gelemediği
ya da sınıfların oluştuğu, ancak tabakaların (estates) önemini ve varlıklarını koruduğu
toplumsal yapılarda ortaya çıkan ve görelî olarak toplumsal güçlerden bağımsızmış gibi
gözükken devlet tiplerini bonapartist kategorisine sokmak olanaklıdır. Sosyo-ekonomik
dönüşümü büyük ölçüde üzerine alan ve bunun sonunda çok büyük bir bürokrasiye ya
da memur ordusuna sahip olmak durumunda kalan devletleri de bonapartist kategorisine
sokmak gerekmektedir. Bu tür devletlerde bürokrasi ya da bürokrasinin bir kesimi, devle-
tin otonomisini bilfiil kullanmakta; ideolojik aygıtlar yolu ile de bu düzen ile uyumlu toplum-
sal tutum ve değerler yeniden üretilmektedir.

Bonapartist devlet çözümlemesi esas olarak Marx tarafından yapılmış olmakla be-
raber marksist olmayan batılı araştırmacıların da aynı kavramsal çözümlemeye ulaştıkları
söylenabilmektedir. Örneğin batılı araştırmacılar da raslanan "benevolent state" ya da "re-
demptive state" gibi kavramların bonapartist devlet ile özdeş oldukları görülmektedir. Bu
bakımdan ister bonapartist ister redemptive olarak tanımlansın, kapitalist dönüşümünü
tamamlayamayan toplumlarda devlet sanki bağımsız bir kurummuş gibi koruma ve kolla-
maya ek olarak değiştirip, geliştirme için kapsamlı sorumluluklar ve işlevler yüklenmek-
tedir. Bu işlevler doğrudan doğruya üretim güçlerini geliştirmeyi kapsamanın yanında
emekle sermaye arasında dengeler kurmayı da içermektedir. Toplumda sınıf iktidarı ile
devlet iktidarı birbirlerinden farklı şeylerdir ve devlet iktidarının her kapitalist toplumda şu
ya da bu ölçüde otonomisi vardır. Mülkiyet kurumunun güvenceye alınması, pazar güç-
lerinin işlerliğinin sağlanması, talep orkestrasyonunun düzenlenmesi, temel hizmetlerde
(eğitim, sağlık gibi) ve alt yapıda arz sağlanması, sosyal refah girişimleri gibi modern ka-
pitalist devlete özgü işlevler sözü edilen otonominin artmasına yardımcı olmaktadır.
Başka bir deyişle kapitalist devlet hemen hemen her ülkede işlev alanını genişletirken
otonomisini artırma eğilimi göstermektedir. Ancak bonapartist ya da redemptive devletin
salt bu mekanizma ile açıklanması mümkün değildir. Kuşkusuz bu gelişme bonapartist
devletin etkinliğini ve otonomisini korumaya yardımcı olmuştur ama unutmamak gerekir ki
bu tür devletin oluşumu özgün ve tarihsel koşullardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin kapitalist dönüşümü hızlı ve etkin bir biçimde yürümemiş, ufak mülkiyet
ya da işletme toplumsal dokunun esasını oluşturmuştur. Toplumda büyük bir yaygınlık
gösteren küçük aile işletmeleri, doğal olarak merkezi, güçlü ve otonom bir devlet aygı-

tının doğmasına yol açmıştır. Toplumsal dönüşüm için devlet önemli ve çeşitli işlevler yükümlenmiştir; çünkü uzmanlaşmamış, büyük ölçüde kendine yeterli aile işletmelerinin böyle bir devlet tipine gereksinmesi vardır. Bu sosyo-ekonomik özelliğe bir de dış değişken eklemek gerekmektedir. Çok uluslu bir imparatorluğun parçalanması ve bu parçalanmayı önlemeye çalışma özellikle askeri bürokrasinin gücünü ve etkinliğini çok artırmıştır. Bütün bu etkileşimlerin bileşkesi olarak "devlet kültürü" ya da devletin bir araç olmaktan çıkıp "amaç" haline gelmesi Türkiye'nin siyasal düzenin en belirgin ögesi olmuştur.

Türkiye'deki devlet kültürü ilk bakışta ideolojik öğelerin ağırlığına ve buna ek olarak sivil toplum kurumlarının gelişmemiş olmasına bağlanabilir. "Devlet", "devletin gücü", "devlete sadakat", "devleti kurtarma" gibi toplumsal normlar siyasi kültürün en önde gelen, en ağırlıklı öğelerini oluşturmaktadır. İşin ilginç yanı, devlet kurumunun yanında toplumun egemen kesim ve tabakaları da bu normların yeniden en etkin bir biçimde üretilmesi konusunda fikir birliği içinde gözükmesidir. Sosyo-ekonomik kavramların ve normların bile bu temel ideolojik değerlere gönderme yapılarak tanımlanması; yani bir başka deyişle kalkınma, gelişme, zenginleşme gibi kavramların bile devletin güçlenmesi ile eş anlamlı olarak algılanması sözü edilen ideolojinin yeniden üretiminin etkinlik düzeyini gösterebilmektedir. Örneğin farklı ve karşıt dünya görüşlerini savunmaları beklenene, işçi, beyaz yakalı ya da iş çevrelerinin devlet düşüncesine ortak değer ve normlarla yaklaşmaları toplumun üstündeki "ebedi devlet mitosunun" ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Böylece toplumun bir bütün olarak devletten gelen her şeye, her düzenlemeye kolayca baş eğmesi sağlanabilmektedir.

Devlet kültürünün böylesine egemen hale gelmesi son derece ilginç sosyo-politik gelişmelere de yol açabilmiştir. Örneğin toplumun en güçlü ve egemen kesimi sayılabilen büyük iş çevreleri bile kendi çıkarlarına yönelik politika alternatiflerini bile, "böylece devlet daha fazla vergi alır" ya da "devlet daha da güçlenir" türünden tezlere dayanarak savunmak gereğini duymaktadırlar. Başka bir deyişle iş çevreleri kurulu toplumsal düzeni ve kapitalizmi savunurken, bunun en rasyonel seçim olduğu teması yerine "daha güçlü devlet" teması ile sözü edilen ortak değer yargılarına gönderme yapmaya büyük özen göstermektedirler. Kısaca vurgulamak gerekirse devlet kültürünün ne kadar ağırlıklı bir ideolojik öge olduğu ampirik olarak kolaylıkla ortaya konabilmektedir.

Türk toplumunun siyasal kültüründe devlet olgusunun böylesine merkezi bir yer alması karmaşık bir tarihsel süreç içinde ortaya çıkmıştır. Daha somut bir ifade ile uluslaşma sürecinin özgün yapısı farklı ve hakim konumlu bir devlet aygıtına yol açmış; devletin ideolojik aygıtları sürekli olarak bu kültürün yeniden üretiminde belirleyici olabilmektedir.

Uluslaşma ya da bir başka deyişle ulusal bir toplumun oluşumu, sosyo-ekonomik koşullara bağlı bir tarihsel gelişme olarak tanımlanabilmektedir. Genel olarak ulusal toplumun oluşumuna yol açan tarihsel faktör meta üretime bağlı bir pazar bütünleşmesidir. Pazarın bütünleşmesi, etnik bakımdan üniformite gösteren bir toplum yapısı ile üst üste gelebilir ya da gelmeyebilir; yani pazar bütünleşirken farklı etnik gruplar, ulus olarak tanımlanan kategoriye dönüşebilir. Uluslaşma, bu nesnel temel üzerinde gelişen bir "toplumsal referans çerçevesi" ve ideoloji biçimlenmesi ile beraber yürümektedir. Örneğin Kuzey Amerika'da farklı toplumlardan gelen göçmen grupları, pazar bütünleşmesi çerçevesinde bir ulusal potada bütünleşmişlerdir. Bu süreç günümüzdeki Afrika toplumlarında açık bir biçimde gözlemlenebilmektedir.

Bilindiği gibi Türklerin ulusçuluk ideolojisi, çok uluslu bir İmparatorluğun, Osmanlı devletinin dağılma döneminde, oldukça geç olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Türk ulusçu-

luğu, dağılan bir İmparatorluğu korumak ve geri kalmış bir toplumu geliştirmek işlevlerini yükümlenmiş bir devlet aygıtı çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin Türk ulusçuluğunun kuramsal temellerinin Leon Cahun'un çalışmalarında bulunması ilgi çekicidir. Bu konuda, Tamer Timur'un son yapıtında (*Osmanlı Kimliği* . İstanbul: 1986) geliştirdiği çözümleme gerçekten ufuk açıcı olma özelliği taşımaktadır. Türkiyeli türkçüleri son derece etkilemiş bulunan Cahun'a göre "Türkler uygarlık açısından geri ve yeteneksiz bir toplumdur" ama en büyük becerileri devlet kurmadır; yani Türk toplumunun en büyük özelliği "ordu tipi örgütlenmeyi"başarabilmesidir. Türkler için son derece olumsuz ve aşağılayıcı yargılar içeren Cahun'un tezleri acaba neden Türk ulusçuluğu için temel ideolojik çerçeveyi oluşturmuş; bir başka deyişle neden Türk aydınları ulusçuluk ideolojilerini formüle etmek için bu tezlere sarılmak gereği duymuşlardır ?

Kuşkusuz böyle bir soruya kolay ve kesin bir cevap bulmak pek kolay bir iş değildir, ama en azından soruyu düşünmeye başlayınca bazı temel olguların önemli olduğu ileri sürülebilmektedir. Batıdaki ulusçuluk akımlarından farklı olarak Türkiye'de ulusal ideolojiyi belirleyecek ve bu alanda öncülük işlevini yüklenerek güçlü bir burjuvazinin ortaya çıkmadığı açıktır. Belki Türk ve Yunan ulusal ideolojilerinin sosyo-politik karşılaştırmalı çözümlemesi bu alanda ilginç bulguların ortaya çıkmasına yol açabilecektir. Osmanlı imparatorluğu yıkılırken Türk aydınları için esas soru hep devleti kurtarmak olmuş ve böylece ulusal ideoloji "devleti kurtarmak için ne yapmalıyız" sorusu üzerine oturmak zorunda kalmıştır.

Böyle bir tarihsel oluşuma ek olarak Cumhuriyetten sonra devletin sosyo-ekonomik gelişmede öncü rolü oynaması sözü edilen devlet kültürünün güçlenmesinde önemli olmuştur. Bilindiği gibi Türk burjuvazisi, kendi gücü ile sermaye birikimini sağlayamamış, hızlı bir toplumsal değişim sürecini başlatamamış ve dış rekabet karşısında etkin korumacılık önlemlerine gereksinme göstermiştir. Örneğin devletçilik politikaları bu gereksinmelerin doğurduğu bir gelişmedir. Başka bir deyişle devlet sermaye birikiminden, pazarın genişlemesine ve korumacılığa kadar çeşitli boyutları kapsayan sorunları çözmeye yönelmiş; önemli ölçüde de başarı sağlanmıştır. 24 Ocak 1980 tarihine kadar siyasal rengi ya da ideolojisi birbirinden ne kadar farklı olursa olsun bütün iktidarların ekonomi politikası alanında "ithal ikameciliğine" sık sıkı bağlı kaldığı ve devlet sektörünün sınırlarının sürekli geliştiği söylenebilmektedir. Yani devlet, bir taraftan ekonominin yürümesi için temel kararları alıp, politikalar uygularken diğer taraftan da, giderek artan ölçüde doğrudan üretim alanına girmiştir. Kısaca vurgulamak gerekirse, devletin toplumsal ve ekonomik yaşam alanındaki ağırlığı, bu ağırlığın sağladığı yüksek otonomi zaten toplumda tarihsel olarak oluşmuş devlet kültürünün daha da güçlenmesine yol açmıştır denebilmektedir.

Devlet kültürünün giderek güçlenmesi ve devlet kurumu çerçevesinde ortaya çıkan iktidar yoğunlaşması Türk ordusunun siyasal işlevini belirleyen en ağırlıklı etken sayılabilmektedir. Eğer devlet iktidarı olağanüstü bir yoğunluk kazanmışsa ve toplumda en azından ideoloji ya da politik kültür düzeyinde bu yoğunluğa karşıt norm ya da mekanizmalar oluşmamışsa ordunun çok etkin bir siyasi aktör konumuna gelmesini, kaçınılmaz, doğal bir gelişme saymak gerekmektedir. Bir bakıma sözü edilen iktidar yoğunlaşmasının bürokrasinin çeşitli kesimlerinde etkisini gösterdiği ve özgün tutumların oluştuğu ileri sürülebilmektedir. Ancak ordunun konumu, yapısı gereği özellik taşımaktadır.

Ordu, Türkiye'de çok güçlü ve etkin bir devlet mekanizmasının sahibi ya da sözcüsü konumundadır. Devlet bir kurum ve işlevler bütünü olarak toplumsal düzenin yeniden üretilmesinde salt bir koruyucudan ötede rol almış olduğundan, sermaye birikimi için temel kararları alıp, mekanizmaları harekete geçirdiğinden ve devletin bu konumu ya da işlevleri toplumun egemen kesimleri tarafından kabul gördüğünden tüm bu oluşumu ifade

eden "devletin çıkarları" bir tanımlayıcıya ve korumucuya gereksinim göstermektedir. Ordu, geleneksel ve her ülkede gözlemlenen işlevine ek olarak bu görevi de üstlenmiş bulunmaktadır. Bir başka deyişle Türkiye'nin sosyo-ekonomik düzeni, "devletin yüce çıkarları" çerçevesinde tanımlanan bir bekçilik ve düzenleyicilik gözetimine tabi bulunmaktadır. Ordu bu işlevi yükümlenmiştir ve doğal olarak bu işlevi ideolojik bir temele oturtmak zorundadır. Ordunun "koruma ve kollama görevi" sadece fiziki güce dayandırılmayacağı, bizzat ordu mensuplarının ve tüm toplumun meşru sayacağı toplumsal değerlerle desteklenmesi gerekmektedir. Böylece bir taraftan devletin yüce çıkarları için askeri müdahalelerin meşruluğu ve gerekliliği toplumsal ideolojinin belirgin bir boyutu haline gelirken diğer taraftan da askeri örgütlenme içinde etkin bir alt kültür oluşmaktadır.

Ordunun örgütlenme biçimi ve hiyerarşik yapısı sözü edilen otonom bir alt kültür ya da değerler bütünü yaratılması için çok uygun bir ortam sağlamaktadır. Uniforma, kahramanlık, yurtseverlik, özveri duygusu vb. olgular bu tür bir alt ideolojinin oluşmasını desteklemektedir. Silahlı kuvvetlerin bu alt ideolojisi, örgütsel kapalılık ve otonomi düzeyi sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Mehmet Ali Birand'ın yetkin ve parlak çalışması (*Emret Komutanım*) bunu çok açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. Kısaca söylemek gerekirse Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup subaylar, kendilerini devletin özü ya da temeli olarak görmekte, Cumhuriyeti koruma ve kollamanın kendi görevleri olduğuna içtenlikle inanmaktadırlar. Örneğin Birand'ın konuştuğu generallerden biri bunu çok açık ve içten bir biçimde ifade etmektedir. Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı olan bu general, kendisine yöneltilen 12 Eylül darbesini neden başbakana haber vermediği sorusuna "Biz devleti korumakla görevliyiz, kuruluşumuzun temeli budur, havada kalmış hükümetlere bilgi veremezdik" biçiminde cevaplandırmaktadır. Başka bir deyişle tipik bir temsilci olduğu kabul edilebilecek bu görüşe göre, kendini devletin temeli ve sahibi sayan askerler için anayasa ya da yasalar zaman zaman uyulacak kurallardır ama bütün bunların üstünde, onların tanımladığı bir devletin çıkarları kavramı vardır. Nitekim Silahlı Kuvvetlerin her üyesinin göreve başlarken yaptığı ve sembolik önemi çok ön plana çıkarılan "yemin töreninde" söylenen yemin metninde "anayasaya sadık olmak" gibi bir ifade bulunmamaktadır.

Silahlı kuvvetlerin içinde bulunduğu çevresel koşullar darbe ile beraber gelen yeni sosyo-politik düzenlemenin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu olgunun açıkça gösterilebilmesi, 27 Mayıs ile diğer darbelerin karşılaştırılması ile mümkün olabilmektedir. Örneğin 1950-60 döneminde tüm bürokraside ve askerlerde yaşanan keskin gerileme (ulusal gelirden alınan pay ve toplumsal statü olarak) 27 Mayıs'ta askerlerin radikal ve değiştirici görüşler taşıyan çevrelere yaklaşmasına neden olmuş; ortaya tarihimizdeki en özgürlükçü ve liberal düzenleme çıkmıştır. Ancak bundan sonra, ordunun bürokrasi içinde farklı bir konum almasını sağlayan düzenlemelerden sonra, tutucu görüşler giderek etkinlik sağlamış; hem 12 Mart hem 12 Eylül darbeleri sözü edilen tutuculuğun siyasi eyleme dönüşmesine neden olmuştur.

Darbelerin ideolojik eğimleri ve darbe sonrası uygulamaların içeriği açısından belli farklılıkların varlığına karşın askerlerin politik düzenlemelerinde bir ortak tutum, kalın bir çizgi içinde kendini göstermektedir. Bunu kısaca katılımın önlenmesi olarak tanımlamak mümkündür. Askeri iktidarlar, söylem olarak daima demokrasiden yana bir tavır almışlar, gerçekten her müdahaleden belli bir süre sonra genel seçimlere gitmişler; fakat bir taraftan da çoğulculuğun temeli sayılacak katılımın sınırlı kalmasında ısrarlı olmuşlardır. Başka bir deyişle demokrasi ya da genel anlamda siyasi rejim, sadece belli zamanlarda yapılacak seçimlerle meşruiyet kazanır görüşü belirleyici olmuş; geniş yığınların aktif bir biçimde politikaya katılması yasal düzenlemelerle önlenmeye çalışılmıştır. Yani siyaset ge-

niş halk yığınları için çirkin ve tehlikeli bir uğraş olarak öngörülmüş, katılımın seçimden seçime oy vermekle sınırlı kalmasına özen gösterilmiştir.

EBEDİ İKTİDAR PARTİSİNİN VAZGEÇİLMEZ ÖNCÜLLERİ

Yukarıda da bir kaç kez değinildiği üzere Türkiye'nin siyasal sistemi, rejim ne olursa olsun, seçkin bir "öz" çevresinde işlemektedir. Bu özü en kısa biçimde askerler ve seçkinler olarak tanımlamak olanaklıdır. Bu öz bir bakıma hiç muhalefete düşmeyen "ebedi iktidar partisi ya da odağı" konumundadır. Kuşkusuz bu kesimleri en genel olarak iktidar bloğu içinde ele almak olanaklıdır ama iktidar bloğu, kavram olarak oldukça gevşek ve sınırlarının tanımı tam olarak yapılamayan ya da en azından değişebilen bir çerçeveye oturmaktadır. Halbuki iktidar seçkinleri ve öz için görece bir kararlılık ve azalmayan bir etkinlik söz konusu olmaktadır. Örneğin sivil idareye geçişten 4 yıl sonra, ikinci genel seçim sonrasında iktidar partisinin hükümet kurma girişimlerinde kimlerin bakan olacağı konusunda istihbarat örgütlerinin değerlendirmeleri bir etken olarak gözükmemektedir. İşin ilginç yanı, bakan olabilecek milletvekilleri (doğal olarak her milletvekili bakan olabilir) için bir takım çevrelerin resmi istihbarat örgütlerine tahkikat yaptırmaları kamuoyu için rahatsız edici bir gelişme olmamıştır.

Son 30 yıllık yakın tarihimiz içinde ortaya çıkmış belirgin bir olgudan söz edilebilmektedir. Askeri müdahaleler kalıcı olma özelliği göstermemekte ve belli düzenlemeler yapıldıktan sonra siyasi rejim olarak çok partili, parlamenter sisteme geçilmektedir. Bir başka deyişle askerler ve siyasi seçkinler için açık bir rejim tercihidir söz edilebilmektedir. Kuşkusuz böyle bir rejim için toplumdaki gelen yığınsal talebin varlığı yadsınamamaktadır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi sadece içeriden gelen talebin pek de belirleyici olmadığı açıktır; yapılan askeri müdahaleler hem toplumsal kurumlar hem de kamu oyu tarafından benimsenmekte, bu tür girişimlere hiç bir biçimde karşı çıkılmamaktadır.

Son 30 yıllık tarihe bakıldığında, periyodik hale gelen askeri müdahaleleri yine periyodik hale gelen "demokrasiye geçme" aşamalarının izlediği görülmektedir. Yani bir başka deyişle Türk siyasal yaşamı adeta bir birini izleyen "çeyrek Kondratieff devreleri" boyunca akıp gitmektedir. Askeri müdahale ve tekrar demokrasiye dönüş gibi birbirlerinin karşıtı gelişmeler, sürecin düzenliliğini bozmamaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu, gelişmişlik düzeyi ve Batı Avrupa sistemleri ile çok iç içe girmiş ilişkileri, askeri rejimlerin sürekliliğini önler gözükmemektedir. Böylece siyasal kültür açısından ilginç bir sarmalın varlığından söz edilebilmektedir. Siyasal sisteme askeri müdahaleler doğal karşılanmakta ve bir süre sonra çok partili, parlamenter bir siyasal sisteme geçme genel olarak arızasız bir biçimde yürüyebilmektedir.

Bu sarmal içinde, otoriter toplum özelemlerinin darbelere kaynaklık ettiği açıktır. Her askeri darbeyi izleyen düzenleme girişimlerinin ortak noktası ise katılımın sınırlandırılmasıdır. 1961 Anayasasının, toplumsal tarihimizin en özgürlükçü düzenlemesini getirdiğine kuşku yoktur. Uygun koşulların ve belki de bir ölçüde raslantıların yardımı ile 1961 Anayasası yaşama geçebilmiştir. Ancak bu anayasada bile katılımı engelleyen, daraltan sınırlamaların var olduğu gözden kaçmamalıdır. Siyasi parti örgütlenmesi ile ilgili düzenleme sözü edilen sınırlamanın çok açık örneği sayılabilmektedir.

Bilindiği gibi 1971 ve 1980 darbelerini izleyen düzenlemelerle katılım çok daha ileri düzeylerde sınırlandırılmış bulunmaktadır. Sınırlandırmanın temel amacı, genel olarak yığınların "depolitizasyonu" biçiminde tanımlanabilir. Askeri müdahaleler çerçevesinde ortaya çıkan siyasi eğilimlerin belli tercihler içerdiğine kuşku yoktur. Bu tercihleri, kısaca, yığınların siyasetle uğraşmasının engellenmesi, siyasetin dar kadrolar tarafından yürütü-

lecek bir uğraş olma özelliği taşıması, demokrasinin seçimden seçime oy vermekten ibaret kalması vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Böylece siyasal rejimin bunalımlardan uzak kalacağı, üzerine basarak vurgulanmaktadır; çünkü, bu kesimlere göre, yoğun katılım büyük eşitsizliklerin egemen olduğu Türk toplumunda yığınların isteklerini harekete getirmekte, bunun sonucu olarak da bir siyasal sistem ve katılım bunalımı ortaya çıkmaktadır.

Ebedi iktidar partisi için bir diğer temel siyasal tercih, "çoğulculuğun" sınırlanmasıdır. Askerlerin öngördükleri siyasi rejim modeli, temel ideolojik ilkeler konusunda uzlaşmaya ya da bir başka deyişle bugünkü iktidar blokunun ideolojik tercihinin bütün siyasi hareketler için ortak platforma oluşturmaya dayanmaktadır. Muhalefet, ancak bu ideolojik uzlaşım dışında, çeşitli sorunlara ilişkin farklı görüş ve çözümler getirebilecektir. Buna karşı ortak ideolojiyi tartışmaya başlayan muhalefet meşru sayılamayacaktır. Böylece, tamamen kendine özgü, çoğulcu olmayan, otoriter rengi fazla bir demokrasi anlayışı ortaya çıkmaktadır. Örneğin 12 Eylül sonrası geçildiği ileri sürülen "açık rejim", belirlenen özellikleri taşıyan, çoğulcu olmayan bir demokrasi olarak tanımlanabilmektedir. Ceza Kanunundaki ünlü 141, 142, maddelerin Anayasaya girmesi, toplumdaki her tür ikincil (sendika, dernek, meslek odası, kooperatif gibi) örgütlenmenin sınırsız bir denetim altına alınarak ikincil örgütlerin varoluş gereklerini yerine getiremez hale sokulması, insan hakları ve temel özgürlükler alanında baskıcı bir uygulamaya gidilmesi söz edilen rejim anlayışını yerleştirmeye yönelik girişimler olarak değerlendirilebilmektedir.

Türkiye'nin siyasal gündeminin 1 numaralı maddesi demokrasidir. Demokrasinin, kamu hukukuna ilişkin bir takım düzenlemelerden önce bir siyasi kültür sorunu olduğuna kuşku yoktur ve henüz Türkiye'nin siyasal kültürünün bu doğrultuda belli bir gelişmişlik gösterdiğini söylemek oldukça zordur. Sivil haklar ve sivil toplum batıda burjuvazi ya da orta sınıflar tarafından geliştirilmişlerdir. Bu nedenle Batı toplumlarındaki siyasal gruplardan biri olan tutucular da demokrattır. Türkiye'de ise tutuculuk ile demokrasi, en azından şimdiye kadar ki gelişme çizgisine bakıldığında, bağdaşmaz gözükmemekte; tutuculuk için demokrasi ile çoğunluk diktatöryası özdeş kabul edilmektedir. Siyasal sistem içinde büyük ağırlığa sahip olan askerler de, bu çerçevede içinde, katılımı ve çoğulcu özelliği iyice kısıtlanmış bir düzenden yana olan tercihlerini açıkça ortaya koymuş gözükmemektedirler. Başka bir deyişle Türkiye'nin demokratikleşmesi ya da siyasal kadroların demokratlaşması hiç de kolay gözükmemektedir. Bir siyasi sistem, ondan da ötede bir yaşam biçimi olarak demokrasi, katılımın sınırlandığı, tabularla dolu bir ortam ile bağdaşmaz. Türk burjuvazisinin ve "orta tabakaların" demokrasiden yana kararlı bir tutum almayışları mevcut siyasi kültürün yeniden üretimini kolaylaştırmaktadır.

ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNE ÖNERİLER

Ekonomik ve Sosyal Haklar

Cahit TALAS

1. Sanıyoruz ki, demokrasi rejimini bütün kurum ve kuralları ile benimsemiş hemen hiçbir ulusun anayasası 1982 Anayasamız kadar kendi içinde çelişkilerle ve yanlışlarla dolu bir durum göstermemiştir. Bir yandan devletin niteliklerini belirleyip sosyal olmayı öngörmüş bir yandan da çalışanların haklarına sosyal devlet ilkesi ile bağdaşması mümkün olmayan sınırlamalar getirmiştir. Bu durumun en tipik örneğini sendikal haklara ilişkin düzenlemelerinde görüyoruz. İşverenlerin isteklerini ve önerilerini geniş ölçüde benimsemiş olan bu düzenlemelerin doğal sonucu işçilerin, memurların ve emeklilerin yaşam düzeylerinde görülen dramatik gerilemelerde beliriyor. 1980'den bu yana işçilerin ulusal gelirden almakta olduğu pay çok önemli gerilemelere uğramıştır. 1980'nin başında yüzde 39 olan bu pay 1986'da yüzde 20 dolayına düşmüştür. Bu durumun bir anlamı da ekonomik bakımdan güçsüz olan kesimden varlıklı kesime haksız gelir aktarılmasıdır. Sosyal ve ekonomik adaletsizlik aşırı ve emeğin insafsızca sömürsüne dönük boyutlar kazanmıştır. Anayasadan ve ondan kaynaklanan yasaların düzenlemelerinden gelen ve sosyal ve ekonomik haklarla birlikte kimi temel özgürlükleri de aşırı sınırlamalar ile işlemeziğe götüren bir anlayış, sosyal devlet ilkesine ters düşmenin ötesinde, toplumda-ki sosyal dengeleri de bozmuş ve sosyal barışı tehlikeye sokmuştur.

2. Sosyal ve ekonomik hakların evrimi ülkelerin siyasal rejimlerinin nitelikleri ile doğrudan ilgilidir. Bunların içinde özellikle sendikal hakların ve özgürlüklerin boyutları siyasal rejimin niteliğini belirleyen başlıca öğedir. Demokrasi ile sendikal haklar birbirine yakından bağlıdır. Biri olmazsa öteki de olmaz. Bu nedenle, yalnız sendikal haklara ve özgürlüklere getirilmiş olan sınırlamalar bile siyasal rejimin demokrasiye dönüşmesinin başlıca engeli olarak önümüze gelmektedir. Bu durum içerde ve bağlı olduğumuz uluslararası kuruluşlarda böyle değerlendirilmektedir.

3. Yeni anayasanın sendikal haklara ve özgürlüklere bakış açısı bir yanıştan kaynaklanıyor. O da şu: Sınıfsal bir örgüt olan sendikanın bu niteliği ileri sürülerek, sendikacılık hareketi içinde, üretim araçlarını ellerinde tutan katlara egemen olma amacı görülmüştür. Bu bir yanılgı ve saptırma olarak kabul edilebilir. Sendikaya ve onun oluşturduğu sendikacılık hareketine sınıf egemenliğinin bir aracı olarak bakmak, aslında, sosyal ve ekonomik adaletsizliklerin sürüp gitmesini istemek anlamına geldiği gibi, son bir tahlilde de bizi, demokrasiye yabancı sistemlerin sendikacılık anlayışına, yani sendikaların gereksizliği ve devlet denetimi altında çalışmaları gerektiği zihniyetine kadar götürür.

Bilindiği gibi sendikaların işlevleri ve amaçları bir bütün olarak, başka bir deyimle bir hareket içinde değerlendirildiği takdirde, adil bir ekonomik, siyasal ve sosyal düzen yaratmaya yöneliktir. Buna özgürlükleri koruyarak ulaşmak isterler. Çünkü, bağımsız ve etkin bir sendikacılık özgürlüksüz, bir bakıma demokrasi olmaksızın yaşayamaz. Bunu uzun tarih deneyimlerine dayanarak bilmektedirler. Ancak, ekonomik ve siyasal iktidarlara ellerinde tutanlar, sendikaların işlevlerini yerine getirmelerine engel olma yolunu yeğledikçe ve adaletsiz, haksız bir gelir dağılımının düzeltilmesine karşı çıktıkça, sendikalar bir hareket olarak siyasal bir işlevi de benimsemek durumunda kalırlar. Bugün ülkemizdeki gerçekler ve oluşum da bu doğrultulardadır.

4. Sendikal haklar ve özgürlükler (sendika kurma, toplu pazarlık ve grev yapma) sosyal politikanın temel taşı, ekonomik ve sosyal hakların özü ve demokrasinin de simgesidir. Bütün devlet-işçi-işveren ilişkilerinin temelinde bu haklar ve özgürlükler vardır. Bunlar, sermayenin doğasından gelen sömürü isteğine karşı, koruyucu ve denge sağlayıcı öğeler olduğu için işçinin, işçi sınıfının gözünde mevzuattan, devlet müdahalelerinden daha çok önem taşırlar. Bu önem, ayrıca toplumsal yaşama işçilerin de katılımının etkin bir aracı olma niteliğinden ötürü daha da artar.

Sendikacılık hareketi, parlamentoları oluşturanların yani suyun başındakilerin tüm davranışlarının ve politikalarının bağlı bulundukları katların ve sınıfların çıkarları doğrultusunda oluştuğunu ve sermayenin ne ekonomik ne de siyasal gücü paylaşmak istemediklerini gördüğü ve bildiği için, kendisine yakın ve temelinde işçilerin, daha kapsamlı deyimi ile ekonomik bakımdan güçsüz kitlelerin bulunduğu siyasal partileri desteklemek görevi ve bir bakıma zorunluğu ile karşı karşıya gelirler.

5. İster geleneksel işlevleri içinde sınırlansın, isterse işlev ve görev anlayışı değişmiş ve gelişmiş bir sendikacılık söz konusu olsun, genel olarak sendikaların devlet ve hükümet önünde ve karşısında bağımsızlıklarının tanınmış olmasına kesin gereksinim duyulur. Bunun sağlanması ise, ancak demokrasiler içinde mümkündür. Genellikle sendikalar kapitalist sistemin sanayiinin oluşturduğu bir harekettir. Doğması gibi gelişmesi de sanayileşmeye yakından bağlıdır. Bununla birlikte, gelişmesi ve işlevlerini yerine getirebilmesi özgür bir ortamın varlığını gerektirir. Bu özgür ortamı ise, ancak çoğulcu demokrasiler sağlayabilmektedir. Demokrasiler tehlikeye düştüğü zaman ona, herkesten önce sendikaların sahip çıkmalarının bir ana nedeni de budur. Bu bağlam içinde düşündüğümüzde 1982 Anayasasındaki ekonomik ve sosyal hakların ve özgürlüklerin de kökten değişimleri zorunluğu vardır. Bunların başında da sendikal haklar (sendika kurma, toplu pazarlık ve grev yapma) gelir. Bunlar mevzuattan daha etkin, daha demokratik ve gelir bölüşümünü daha hakça dengeleyicidir. Sermaye kesimi bu dengelemeye karşı çıkmıştır. İşçi kesimine *mutlu azınlık denmiştir*. Bundan böyle işçiler yararına yeni önlemler alınmalı ve dengelemenin başlıca ögesi, dinamiği olan sendikal haklar ve özgürlükler bir sınıra çekilmelidir. İşte bu görüş Anayasaya geniş ölçüde yansıtılarak bugünkü durum oluşturulmuştur. Oysa, bütün sosyal nitelikli düzenlemelerde esas olan dengenin devlet koruyuculuğuna gereksinimi olmayanlar lehine bozulmamasıdır. 1982 Anayasasında ise,

bunun tersi yapılmıştır. Bunun sonucunda da gelir dağılımı adaletsizliği en derin olan bir toplum yaratılmıştır. Çalışanların köklü bir anayasa değişikliği istemesinin temelinde bu olgunun, durumun başta gelen bir rolü vardır.

6. Ekonomik ve sosyal haklara ilişkin anayasa değişikliğinin odağını sendikal haklar içinde gördüğümüz için ve siyasal rejimin niteliği ile bu haklar arasında doğrudan bir bağlantı bulunduğundan genel açıklamalarımızı bu durumun sınırları içinde tuttuk. Sendikal haklar dışındaki ekonomik ve sosyal haklara ilişkin değişiklikleri her maddenin gerekçeleri içinde belirlemeye çalışacağız.

Sosyal ve Ekonomik Haklara İlişkin Maddeler ve Gerekçeleri (*)

Madde:

Aile

Aile Türk toplumunun temelidir. Devlet ailenin, ananın ve çocuğun korunması için gerekli önlemleri alır ve örgütleri kurar.

Çocuk her türlü ihmâl, eziyet ve sömürüye karşı devletçe korunur.

Devlet nüfus planlamasını sağlayıcı önlemleri alır.

Gerekçe

Anayasadaki (mad. 41) madde yeterli değildir. Maddeye daha geniş bir kapsam ve anlam getirilmiştir. Yeni içeriği ile bu maddenin özünde çocuğu yalnız yabancılara karşı değil, kötü davranışta bulunan ana ve babaya ve yasal temsilcilerine karşı korumak da bulunmaktadır. Çocuklar toplumun en güçsüz kesitini oluştururlar. Bu nedenle eziyete, sömürüye ve başka kişiler tarafından ezilmeye en elverişli durumdadırlar. Hiçbir neden kimseye, çocuğa kötü davranma hakkını vermez. Devletin koruyucu gözü sürekli olarak çocuğun üstünde olmalıdır. Bu nedenle çocuğun sayısı, iyi yetişmesine ve sağlıklı büyümesine engel olmamalıdır. Kalabalık yarı ham bir nüfus bir toplumun çoğu kez kalkınmasına engel olmaktadır. Maddeye eklenen ve nüfus planlamasını öngören fıkra bu engeli kaldırmayı amaçlıyor.

Madde:

Öğretim Hakkı

Herkes öğrenim hakkına sahiptir. Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama devletin görevidir.

İlk öğrenim ve eğitim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur. Devlet okullarında öğrenim parasızdır.

Eğitim ve öğretim Atatürk İlkeleri ve devrimleri doğrultusunda çağdaş bilim ve lâik devlet esaslarına göre devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Lâiklik ve öğrenim birliği ilkesine aykırı ve dini esaslara dayalı eğitim yapılamaz. Bu esaslara aykırı öğretim yerleri açılmaz.

(*) Bu bölümün oluşturulmasında bizim de katıldığımız A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesinin ilgili öğretim üyelerince hazırlanmış olan *Gerekçeli Anayasa Önerisi* (Ankara, 1982) adlı çalışmadan yararlanılmıştır.

Devlet maddi olanaklardan yoksun yetenekli öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak önlemleri alır.

Öğretim ve eğitim kurumlarında öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler herne suretle olursa olsun engellenemez. Dini esaslara dayalı eğitim ve öğretim yapılamaz.

Devlet, yurt dışında bulunan vatandaşların öğrenim ve eğitimi sağlamak için gerekli önlemleri alır.

Gerekçe

Öğrenim temel bir insan hakkıdır. Bu nedenle halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak devletin bir ödevidir. Devlet bu ödevini olumlu çalışmaları ile yerine getirecektir. Başka bir deyimle devlet aktif bir rol oynama durumunda olacaktır. Çağdaş bir anlayışın gereği olan ilk öğretim, cinsiyet ayırımı gözetmeksizin zorunlu olacaktır. Sosyal devlet ilkesinin doğal bir sonucu olarak da her düzeydeki öğrenim parasız gerçekleştirilecektir. Öğrenim ve eğitimin bir ticaret ve kazanç konusu yapılmasına izin verilmeyecektir.

Özellikle 1970'li yıllardan sonraki uygulamalarda ortaya çıkan lâiklik ilkesine aykırı ve öğrenim birliğini bozan gelişmeler lâik devlet için önemli tehlikeler oluşturmaya başlamıştır. Atatürk devrimleri arkalara itilmiş ve dini yanı ağır basan öğretim ve eğitim önlerine geçmiştir. İmam-hatip okullarının toplumun ihtiyaçlarının çok ötesinde boyutlara çekilmiş olması bilinçli ve sinsî bir geriye dönüş hareketini simgelemektedir. Bu hareketi durdurmak için maddeye gerekli hükümler yerleştirilmiştir. Çağdaş ve bilimin gerçeklerini önde tutan bir toplumla bağdaşması olanaksız yollara girilmemesi için devletin aktif önlemler alması düşüncesinden hareket olunmuştur.

Madde:

Mülkiyet Hakkı

Herkes mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.

Mülkiyet Hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.

Gerekçe

Bu maddede 1961 Anayasasının mülkiyet hakkına ilişkin 36. maddesinin birinci ve üçüncü fıkraları aynen korunmuştur. İkinci fıkra ise, temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmamasına ilişkin genel hükümlerin Anayasada yer alması nedeni ile gerekli görülmemiştir.

Madde:

Kıyılardan Yararlanma

1982 Anayasasının 43. maddesinin olduğu gibi kalmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Madde:

Toprak Mülkiyeti

Gerekçe

1982 Anayasasının toprak mülkiyetine ilişkin 44. maddesini aynen korumanın uygun olacağı düşünülmüştür. Bununla birlikte *Devlet arsa üzerinde haksız kazancı önleyici önlemleri alır* biçiminde oluşturulmuş bir fıkranın madde sonuna eklenmesi yararlı olacaktır. Çünkü hızlı kentleşme sürecinde arsaların sürekli olarak spekülâtif kazançlara konu olması kalkınmakta olan ülkemizde önemli sorunlar yaratmaktadır. Ekonomik kaynaklar kalkınma açısından verimsiz yatırımlara (arsalara) bağlanmakta, arsa spekülasyonları ile yeni ekonomik ve sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Arsa üzerinde haksız kazanç elde edilmesini önleyecek önlemler almak toplumsal bakımdan gerekli ve yararlıdır.

Madde:

Kamulaştırma

1982 Anayasasının kamulaştırmaya ilişkin 46. maddesinin olduğu gibi korunmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Madde:

Devletleştirme

1982 Anayasasının 47. maddesinin olduğu gibi korunmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Madde:

Tarım Arazilerinin ve Meraların Korunması

1982 Anayasasının Tarım, Hayvancılık ve bu üretim dallarında uğraş verenlerin korunmasına ilişkin 45. maddesinin olduğu gibi korunmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Madde:

Çalışma ve Sözleşme Özgürlüğü

1982 Anayasasının çalışma ve sözleşme özgürlüğüne ilişkin 40. maddesinin olduğu gibi korunmasının uygun olacağı düşüncesine varılmıştır.

Madde:

Ekonomik ve Sosyal Yaşamın Düzeni

Ekonomik ve sosyal yaşam, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlanması amacıyla düzenlenir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollardan gerçekleştirmek, bu amaçla ulusal tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak devletin görevidir.

Gerekçe

Bu madde 1961 Anayasasından olduğu gibi alınmıştır (Md. 41). 1982 Anayasasının da benimsemiş olduğu sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak düşünümüştür. Ekonomik ve sosyal yaşamda adaleti, tam çalışmayı (tam istihdam) sağlamaya ve herkes için insanlık onuruna yaraşır bir aşam düzeyine ulaşmaya dönük politikalar çağdaş toplumların devletlerinin önde gelen amaçları arasında yer alır. Bunun bir anlamı da toplumu oluşturan sınıflar arasında ekonomik ve sosyal bir denge kurmaktır. Bu yoldan sosyal barışın sağlanması da gerçekçi ve daha kolaydır. Bu amaçlara daha hızla ve etkin yollardan ulaşmak kalkınma sorunu planları ile çözülebilir. Bu nedenle de bu tür planların yapılması devletin görevleri arasında sayılmıştır.

Madde:

Çalışma Hakkı

Çalışma herkesin hakkıdır. Devlet, çalışanların yaşam düzeylerini yükseltmek, çalışma koşullarını iyileştirmek ve geliştirmek, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için uygun ve gerekli önlemleri alır ve çalışanları korur.

Yurtdışında çalışan Türklerin haklarını ve çıkarlarını korumak devletin görevidir.

Angarya yasaktır.

Gerekçe

1961 ve 1982 Anayasalarının esaslarına bağlı kalınarak düzenlenmiştir. Ana düşünce çalışma hakkını belirlemek olduğu için maddenin başlığından *ödev* sözcüğü çıkarılmıştır. *Çalışma hakkı çalışma ödevi* ile dengeleniyor düşüncesinin doğmaması ve çalışma hakkına bir zaaf getirilmemesi için yukardaki düzenleme öngörülmüştür.

Madde:

Çalışma Koşulları

Kimse, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan işlerde çalıştırılmaz.

Çocuklar, gençler, kadınlar ve bedensel ya da ruhsal yetersizlikleri olanlar çalışma koşulları bakımından özel olarak korunurlar.

Gerekçe

1982 Anayasasının çalışma koşullarına ilişkin 50. maddesinin benimsemiş olduğu ilke korunmuştur. Yalnız, dinlenme hakkını belirleyen son fıkrası ayrı bir madde içinde belirlenmiştir.

Madde:

Dinlenme Hakkı

Her çalışan dinlenme hakkına sahiptir.

Ücretli hafta ve bayram tatilleri ile ücretli yıllık izin hakkı yasayla düzenlenir.

Gerekçe

Burada 1961 Anayasasının 44. maddesinin benimsediği ilkeye uyulmuş ve dinlenme hakkını oluşturan hafta tatili, bayram tatilleri ve yıllık izinler anayasa içinde belirlenerek, bunların yasalarla düzenlenecekleri açıklanmıştır.

Madde:

Ücretin Adil Olması

Devlet, çalışanların, yaptıkları işe uygun ve insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlamalarına elverişli adil bir ücret elde etmeleri için gerekli önlemleri alır.

Gerekçe

Burada 1961 Anayasasının ücrette adalet sağlanmasına ilişkin 45. maddesinin getirmiş olduğu temel ilke, olduğu gibi benimsenmiştir. Ücretin yaşam hakkının ve yaşam düzeyinin çalışanlar bakımından gösterdiği önemi gözönünde tutularak bunun adil ve insan onuruna yaraşır bir nitelikte olması düşünülmüştür.

Madde

Sendika Kurma Hakkı

Çalışanlar ve kamu kesimi dışındaki işverenler, önceden izin almaksızın sendikalar, federasyonlar ve konfederasyonlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.

İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları yasayla düzenlenir.

Sendika, federasyon ve konfederasyonların tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.

Yasa, sendika hakkına ve özgür sendikacılık ilkesine aykırı olarak sendikaların faaliyet alanlarını sınırlayamaz.

Gerekçe

Türkiye, 12 Eylül 1980 hareketinin getirmiş olduğu olağanüstü bir dönemin koşullarından arınmış değildir. Bu koşulların bir bölümü 1982 Anayasası ve bundan kaynaklanan yasalarla kalıcılık kazanmıştır. 1982 Anayasası ile demokratik bir siyasal rejimin bütün kurum, kural ve nitelikleri ile işlemesi olanak dışıdır. Özgür ve bağımsız bir sendikacılık ancak demokrasiler içinde vardır. Bu durumda demokrasiye yer vermeyen bir Anayasanın özgür ve bağımsız bir sendikacılığa kapalı olması doğaldır. 1982 Anayasasının Sendika Kurma Hakkı ile Sendikal Faaliyet adını taşıyan 51 ve 52. maddeleri özgür ve bağımsız sendika hakkını kabul etmemiştir. Her iki madde de bütünü ile Batılı demokrasilerde ve uluslararası belgelerde belirlenen sendika hakkına ve özgür sendika hakkına karşı aşırı derecede sınırlamalar ve yasaklar getirmiştir. Sendika kurma hakkından başlayarak sendika yöneticiliğine, sendikaların çalışmalarına, programlarına ve hükümet

tarafından denetimlerine, uluslararası faaliyetlerine, gelirlerine özgürce tasarruf edemeye, kapatılma ve faaliyetten alıkonmaya kadar uzanan bir dizi sınırlama ve yasak bu maddeler içinde yer almıştır. Sendikalar toplumdan soyutlanmıştır. Etkinliği olmayan kuruluşlar niteliğine indirgenmiştir.

Bu nedenlerle Anayasanın 51 ve 52. maddelerinin kaldırılması öngörülmüştür ve sendika hakkını yeniden düzenleyen yukarki madde oluşturulmuştur. Bu madde, geniş ölçüde, Sendika Hakkının ve Özgürlüğünün korunmasına ilişkin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 87sayılı Sözleşmesinden esinlenmiştir. Kurulması güvence altına alınan sendikal örgütlerin türleri belirlenmiştir. Sendika kurma hakkının bir bütün olması ve ancak her düzeyde ve örgütsel yapı açısından her türde örgütlenmeyi içerdiği ölçüde bu bütünlüğün korunabilmiş olması gerçeği, böyle bir düzenlemeyi zorunlu kılmıştır. Bu zorunluk, sendikal çoğulculuk ilkesinin de doğal bir sonucudur. Çeşitli uluslararası metinlerde *"herkesin dilediği sendikayı kurma ve bu sendikalara girme hakkı"* ilkesi yinelenirken yalnız çekirdek sendikal birimlerde örgütlenmenin değil, aynı zamanda federasyon ve konfederasyon tipindeki örgütlenmenin de amaçlandığı belirtilmiştir.

Ülkemizde bölgesel düzeyde kurulmuş ve geçmiş dönemlerde belli ölçüde önem kazanmış federasyonlara verilen bir ad olan *"birlik"* sözcüğünün metinde yazılmamış olması bu tür örgütlenmenin güvence altına alınmadığı anlamında değildir. Federasyon deyiminin bölgesel düzeyde kurulabilecek örgütleri de içeren bir anlam taşıması nedeniyle böyle bir anlatım yolu yeğlenmiştir.

Günümüzde işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin sendika hakkına duyulan gereksinim her dönemden daha yoğundur ve ivedilik kazanmıştır. Memurların yaşam düzeylerinin dramatik ölçülerde düşmüş olmasının başlıca nedeni bu haktan ve özgürlükten yoksun bırakılmış bulunmalarına yakından bağlıdır. Sendika hakkına ilişkin 87 Sayılı UÇÖ sözleşmesi bu hak bakımından hiçbir ayırım yapmadığı gibi UÇÖ'nün 1978 yılında kabul ettiği ve Türkiye'nin de olumlu oy ile desteklenmiş olan 151 sayılı Sözleşme de kamu kesiminde memur statüsünde çalışanların sendika hakkını benimsemiş ve düzenlemiştir.

Devletin ekonomik etkinliklerinin hızla büyümesi sonucunda bir yönü ile işveren olarak gördüğü işlevler de yoğunlaşmaktadır. Ancak, devletin yalnız işveren olmaması nedeniyle, işverenlerle aynı örgütler içinde sendikalaşması devlet olma niteliği ile ve taşıdığı diğer özelliklerle bağdaşmayan sonuçlar doğurur. Bununla birlikte, devletin istihdam ettiği işçilerle ilişkileri yürütecek kamusal nitelikli birimler oluşturması ve bu birimlerin işveren örgütleri ile eşgüdüm ve etkileşim gereksinimini karşılayacak bir etkinlik göstermesi engellenmiş değildir.

Demokrasinin güvencelerinden biri ve aynı zamanda demokrasinin bir ürünü olan sendikaların her bakımdan demokratik ilkelerle uyum içinde bulunmaları doğaldır. Sendika, federasyon ve konfederasyonların tüzük, yönetim ve işleyişlerinin demokratik ilkelere aykırılığı, ancak demokratik yollarla ve demokrasi ilkelerine dayalı kuruluşlarca belirlenebilir.

Madde:

Toplu İş Sözleşmesi Hakkı

Çalışanlar işverenlerle olan ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal durumlarını korumak ve düzeltmek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler.

Gerekçe

Toplu pazarlık sonunda toplu iş sözleşmesi yapma sendikaların önde gelen işlevlerinden biridir. Toplu iş sözleşmesi yalnız işçi statüsünde olanlar için değil tüm çalışanlar için gerekli ve yararlıdır. Bu nedenle işçiler yerine çalışanlar sözcüğü kullanılmıştır. Öte yandan, toplu iş sözleşmesi çalışanlar ile işverenler arasındaki tüm münasebetlerde düzenleyici bir role sahip olmalıdır. Onu yalnız ekonomik ve sosyal çıkarlar içinde sınırlama yeterli değildir.

Toplu iş sözleşmeleri çalışanların örgütleri olan sendikalarla işverenler ya da onların sendikaları arasında serbestçe yapılmalıdır. Burada ayrıca Türkiye'nin de onaylamış olduğu Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkının Korunmasına İlişkin 98 Sayılı Sözleşme'nin belirlemiş olduğu ilkelere de uymak zorunluğu gözönünde bulundurulmalıdır. Bu Sözleşme Türkiye tarafından 5834 sayılı yasa ile 1951 yılında onaylanmıştır.

Maddede yalnız toplu iş sözleşmesi hakkı ilkesinin belirlenmesi ile yetinilmiş ve düzenlemeler yasalara bırakılmıştır.

Madde:

Grev Hakkı

İşçiler grev hakkına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları yasa ile düzenlenir.

Gerekçe

Grev hakkı sendika ve toplu iş sözleşmesi yapma haklarının işlerliğini ve etkinliğini sağlamanın önde gelen bir aracıdır. Onun bu işlemlerinin, yerinde olmayan düzenlemeler ve sınırlamalar yolu ile aksatılmaması gerekir. 1982 Anayasası hakkının özünü geniş ölçüde yok edici düzenlemeler ve yasaklarla grevi fiilen yapılamaz duruma getirmiştir. Bu nedenle bugün Türkiye'de grev olayına az rastlanmaktadır ve başvurular sonunda yitirmektedirler. Demokratik ülkelerde grev hakkının özüne dokunulması ve aşırı yasaklarla işlemeziğe götürülmesi söz konusu olmaz. Bu nedenle yalnız hakkın belirlenmesi ve istisnaların yasa ile düzenlenmesine ilişkin hükümlerle yetinilmiştir.

Lokavta madde içinde yer verilmemiştir. Çağımızda ve yasalarda ve de Anayasalarda lokavta yer verilmemiştir. Sosyal devlet ilkesi ile bağdaşırılığı yoktur. Çünkü ekonomik bakımdan güçsüz olanlara karşı bir saldırı aracı olma niteliği taşımaktadır.

Madde:

Sosyal Güvenlik Hakkı

Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için gerekli örgütlenmeyi yapmak ve kurumları kurmak devletin görevidir.

Devlet sosyal güvenlik finansmanına katkıda bulunur.

Gerekçe

Sosyal güvenliği sağlamak çağdaş devletin önde gelen görevlerinden biridir. Ayrıca sosyal devlet niteliğinin kaçınılmaz bir gereğidir. Yaşamın çeşitli ekonomik, sosyal ve mesleki risklerine karşı, özellikle ekonomik bakımdan güçsüz durumda bulunan kitleleri korumak ve insanları gereksinim ve gelecek korkusunun baskılarından kurtarmak

sağlıklı ve dengeli bir toplumsal yaşamın önemli koşullarıdır. Bu nedenledir ki, sosyal güvenlik İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan sosyal politikaların önde gelen dallarından biri olmuştur. İnsan hakları belgelerinde ve yeni anayasalarda giderek büyüyen bir yer ve etkinlik kazanmıştır.

1961 ve 1982 Anayasaları da sosyal güvenlik ilkesini benimsemişlerdir. Bu madde aynı ilkeden yola çıkmıştır. Bir adım daha ileri atarak sosyal güvenliğin finansmanına, harcamalarına devletin de katılmasını öngörmüştür. Böylece, toplumun çeşitli katmanları arasında bir dayanışma oluşmasına ve varlıklı kesimlerden varlıksız kesimlere gelir transferi yolu ile gelir bölüşümünde adaletin sağlanmasına dönük bir yeni yola girmenin yararlarına ulaşmak istenmiştir.

Madde:

Özel Durumluların Korunması

Devlet, savaş ve görev şehitlerinin dul ve yetimleri ile malûl gazileri korur ve gerekli önlemleri alır.

Devlet, sakatları, yaşlıları, kimsesiz çocukları korur ve bunların toplumla uyum sağlamaları için gerekli önlemleri alır.

Gerekçe

Bu madde, 1982 Anayasasının 61. maddesinin belirlemiş olduğu ilkeleri koruyarak ve bazı yazım değişiklikleri yaparak yazılmıştır. Önemli bir içerik değişikliği düşünülmüştür. Düzenleme daha çok sosyal güvenlik sisteminin sosyal yardım dalının kapsamı içine girmekte ve sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak önümüze gelmektedir.

Madde:

Sağlıklı Yaşam Hakkı

Herkes sağlıklı bir yaşam hakkına sahiptir. Bu amaçla, devlet gerekli bütün önlemleri alır.

Devletin her türlü sağlık kurumlarında tedavi ve bakım parasızdır.

Gerekçe

Sağlıklı yaşam, yaşam hakkının bir uzantısıdır. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmuş insan hakları belgelerinde ve yeni anayasalarda sağlık hakkına başta gelen bir yer verilmiştir. Bu hak gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun ve daha ivedidir. Çünkü, bu nitelikli ülkelerin insanların çoğu yoksulluklarından ötürü hastalıklara daha açıktırlar. Sağlıksız kalabalık bir toplum her bakımdan güçsüzdür ve geleceğe umutla bakma şansına daha az sahiptir. Bu yörünge içinde ülkeler sağlık konusuna daha çok önemle bakmak ve sağlık önlemlerine dönük harcamalarını yeterli ölçüler içinde tutmak durumundadırlar. Bu nedenlerle Türkiye'de de sağlık, devletin başta gelen görevleri içinde düşünülmüştür.

Madde:

Doğanın ve Çevrenin Korunması

Doğa toplumun ortak malıdır. Sağlıklı bir yaşam ve ekonominin dengeli gelişmesi, doğal zenginliklerin bozulmaması, doğal kaynakların

israf edilmemesi ve toplumun genel yararları dışında kullanılmaması için devlet gereken önlemleri alır. Bu amaçla çevre sağlığını korur ve çevrenin kirlenmesini önlemeye dönük düzenlemeleri yapar.

Tarım topraklarını kendi üretim ve kullanım amacı dışında kullanılmamasını sağlamak için gerekli yasal düzenlemeler yapılır.

Gerekçe

Günümüzde çeşitli nedenlerden, fakat özellikle sanayileşme ve hızlı nüfus artışından ötürü doğa bozulmakta, çevre kirlenmektedir. Bu, sağlıklı bir yaşam ölemine ters düşmektedir. Bozulan doğa dengelerini yeniden kurmak, sınırlı ve tükenen doğal kaynakları yeniden üretmek olanak dışıdır. Bu nedenlerle devletin bu konulara özel bir dikkat göstermesi ve kamu yararını gözönünde tutarak düzenlemeler yapması ve önlemler alması gerekmektedir. Doğanın yozlaştırılması ve çevrenin kirlenmesi Türkiye'de hızla büyüyen önemli bir sorun durumuna gelmiştir.

Öte yandan ülkenin kimi bölgelerinde tarım için çok elverişli topraklar, gelişigüzel tarım dışı faaliyetlere ve alanlara açılmakta ve böylece beslenme bakımından geleceğe dönük sorunlar, plansız ve bilinçsiz kararlarla yığılmakta, tehlikeli boyutlara uzanmaktadır. Burada da devletin kamu yararı bakımından müdahalelerine gereksinim vardır.

Madde:

Konut Hakkı

Devlet, kentlerin özelliklerini, çevre koşullarını gözeten ve başta yoksul ve dar gelirli ailelerin konut gereksinimlerini karşılayan önlemleri alır.

Toplu konut girişimlerini destekler

Gerekçe

Konut yaşamın ve onun yanında ailenin ayrılmaz bir yanı, bir parçasıdır. Sağlıklı yaşamın vazgeçilmez koşullarından biridir. 1961 ve 1982 Anayasaları konut hakkına yer vermişler ve konut gereksiniminin karşılanmasında devleti de görevli görmüşlerdir. Hızlı nüfus artışı ve hızlı kentleşmeler konut gereksinimini artırmış ve özellikle yoksul, dar gelirli ve topraksız kitlelerin kentlere akını sorununun çözümüne yoğun bir ivedilik getirmiştir. Madde bu düşüncelerin ve durumların ışığında ele alınmıştır.

Madde:

Kooperatifçiliği Destekleme

Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak önlemleri alır ve kooperatifleri destekler

Gerekçe

Bir yandan küçük üreticileri, bir yandan da toplumun dar gelirliilerinin oluşturdukları kesimi korumak, dengeli bir toplum kurmak sosyal devletin görevlerinden biridir. Bu konuda kooperatiflerin etkin rolleri vardır. Politika dışı bir kurum olan kooperatifçilik hareketi bütün kapitalist ülkelerde devlet tarafından korunmuş ve desteklenmiştir.

SENED-İ İTTİFAK

Bülent TANÖR

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla, I. Ortaylı'nın deyimiyle "İmparatorluğun en uzun yüz-yılı"na (1) hızlı bir giriş yaptı. Yenilikçi Padişah III. Selim'in ıslahat hareketi başarısızlığa uğramıştı. Onun tahttan indirilmesi (29 Mayıs 1807), Nizam-ı Cedid'in ve yenilik yanlılarının dağıtılması, tutucuların yeniden iktidara gelmesi gibi olaylar hızla birbirini izledi. Ancak bu gelişmeler de karşıtlarını yaratmakta gecikmeyecekti. Yenilik yanlısı Rusçuk âyanı Alemdar (Bayraktar) Mustafa Paşa, İstanbul'dan ve dağıtılan ordudan kaçıp gelen yenilik önderlerinden altı kişinin (Rusçuk Yârânı) kendisine katılmasıyla bir direniş odağı oluşturdu. Bunlar, yenileşme çabalarının devamını sağlamak ve III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için eyleme geçtiler. Edirne'deki Rumeli Ordusu'yla İstanbul'a gelen Alemdar ve arkadaşları duruma elkoyup, III. Selim'e karşı ayaklananları ve bunları destekleyen bir kısım ulemayı sindirdiler. Nihayet Alemdar, Babıali'yi basarak sadrazamlık mührünü eline geçirecek ve Şeyhülislâm'a şunu diyecekti: "Ülema, rical-i devlet ve Rumeli ağaları ve Anadolu hanedanları Sultan Selim efendimizin cülüsünü istiyorlar." Ancak, bu arada III. Selim'in öldürülmesi üzerine, III. Mustafa'nın hal' edilerek yerine II. Mahmut'un tahta çıkarılmasından başka çare kalmayacaktı (28 Temmuz 1808). Ülema, devlet ileri gelenleri ve yeniçeri ocağı da bu durumu onayladı. Bundan sonra, II. Mahmut tarafından sadrazam seçilen Alemdar ile onun destekleyicileri olan "Rusçuk yârânı", hiç değilse bir süre için, Merkez'deki asıl siyasal güç odağı haline geldiler. (2)

Bu gelişmelerin Osmanlı-Türk anayasa hukuku açısından ilk önemli ürünü "Sened-i İttifak" (SI) adlı belgenin ortaya çıkmasıdır.

A) HAZIRLANIŞI

İçinde bulunulan dönemde İmparatorluğun Taşra'sı, âyanlar ve hanedanlar arasında fiilen bölünmüş ve paylaşılmış durumdaydı. Merkez'deki yeni iktidarın, Mustafa Paşa

ve Rusçuk yârânının başkenti düzene koymuş olmalarına karşın, ülkede asayişin ve merkezî birliğin sağlanması sorunu gündemdeydi. Merkez'e hakim olan, yenilik hareketlerine (özellikle askeri alanda) devam etmek isteyen ve bu amaçla da merkezî birlik ve otoriteyi kurmaya çalışan bu güçler, Merkez ile Çevre (Taşra güçleri) arasında bir uzlaşma yolunu aramaya çalıştılar. Objektif ve sübjektif koşullar onları şiddet kullanmaya değil, anlaşma ve uzlaşmaya itiyordu. Bir kere, Merkez'den uzak bölgelerde kendileri zayıf, yerel unsurlar ise (âyanlar, hanedanlar, vb.) güçlüydüler. Ayrıca, Alemdar Paşa'nın kendisi de eski bir âyandı, benzerlerine söz geçirebilme olanağına sahipti, şu ya da bu ölçüde taşra güçlerinin de çıkarlarını kollamak durumundaydı. Bu nedenlerle Alemdar, ülkede merkezî birlik ve otoriteyi kurmak, muhtemelen reformlara yeniden başlayabilmek için, âyan ve hanedanları itaat altına almak, bunun karşılığında da bunlara birtakım güvenceler vermek amacıyla, "hükümetin tayin ettiği âyanlarla mukavele yapmaya" karar verdi. (3)

Nüfuzlu ve kendinden emin Alemdar, basit kağıt parçalarıyla yaptığı bir çağrıyla âyanları ve hanedan temsilcilerini İstanbul'da bir toplantıya davet etti. Alemdar'ın rakibi durumundaki Bulgar âyanları ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu çağrıya uymadılar. Anadolu'nun ve Arap illerinin uzak bölgelerindekiler de İstanbul'a gelmediler. Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ın nüfuzlu âyanı Tepedelenli Ali Paşa ise sadece bir temsilci göndermekle yetindi. Toplantıya katılan âyanlar ise beraberlerinde küçük birer ordu getirmeyi de ihmal etmediler. (4)

Âyanların toplantıya katılma oranı ve sayısı, bir "sözleşme" olarak nitelenen ve bu toplantıdan doğacak olan Sl'nin ne derece temsilî değer taşıdığı sorusuyla ilgilidir. Ne var ki, gerek o dönemin gerekse günümüzün tarih yazarlarında bu konuda bir netliğe ve görüşbirliğine rastlanmıyor. Yukarıda sayılan örneklerden de anlaşıldığı gibi, Anadolu ve Rumeli'nin bütün âyanlarının bu toplantıya katıldıklarını ileri süren Arapyan Efendi'nin iddiası herhalde gerçeğe uymamaktadır. Asım, Şanizade ve Cevdet Paşa tarihlerinde de gelen âyanların hepsi sayılmamış, sadece yedi isim verilmiştir. İ.H. Danişmend'e göre bunların sayısı 7'den fazla olmalıdır. (5) B. Lewis'e göre ise, çağrılı âyanların üçte ikisi toplantıya gelmişlerdir. (6)

29 Eylül 1808'de Kağıthane köşkünde yapılan bu toplantıya ("*Meşveret-i Amme*") âyanlardan daha fazla sayıdaki Merkez temsilcileri de katıldılar (devlet ileri gelenleri, valiler, ulema, vb.). Alemdar, Meşveret-i Amme'yi bir söylevle açtı. Bunda ağırlık, yeniçeriliğin geriliğine ve yeniden düzenlenmesi gereğine verilmişti. Bu da, sadrazamın esas amacının ıslahat hareketlerine ve özellikle askeri reformlara yeniden elatmak olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan sonra, siyasal birlik ("yek cihet olma") gereğini vurgulayan Alemdar birtakım dilek ve önerilerde bulunarak, Ahmet Cevdet Paşa'nın deyişiyle "gayet samimi olarak" başladığı bu konuşmasına son verdi. (7)

Alemdar'ın önerileri ve ortaya attığı konular oturuma katılanlar arasında tartışıldıktan sonra "meşveret" son buldu; varılan ortak sonuçlar "*Sened-i İttifak*" adı verilen bir protokolle saptandı ve imzalanıp mühürlendi (7 Ekim 1808). Toplantıya katılan âyan ve hanedan temsilcilerinden ise sadece dördü sened'e mühürlerini bastılar. (8) Öbür âyanlar, bağımsızlıklarının sınırlandırılacağını hissedince askerlerini de alıp memleketlerine dönmüşlerdi. (9)

Şu var ki, çekingen ve isteksiz davranan yalnız âyan değildi. Saltanat haklarının tenlikeye girdiğini düşünen II. Mahmut da senedi onaylamakta duraksama geçirdi. Ancak, Enderun ileri gelenlerinden Ömer Ağa'nın, "Bu senet sizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur. Lâkin reddi dahi kâbil değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup sonra bunun fesih ve

ilgası çaresine bakılmalıdır" şeklindeki önerisine uyarak metne tuğrasını bastı; bir Hatt-ı Hümayun ile Sl'yi onayladı. (10) İçinde bulunan koşullar Sultan'a daha geniş bir manevra alanı bırakmıyordu; Alemdar ve siyaseti ağır basmıştı.

B) İÇERİĞİ

Sl'nin başlangıç bölümünde, neden yapımına gerek duyulduğu açıklanıyor. Belgenin ortaya çıkış nedeni, devlet ileri gelenleri ile "memalik hanedanları" arasındaki ayrılık ve çatışmanın devleti yıkım noktasına getirmesi olarak açıklanmıştır. Amaç da, bu durumdan kurtulmak için yeniden birlik oluşturulmasıdır.

Sl'nin, âyan ağzından çıkmışcasına kaleme alınan esas metni yedi "şart"tan oluşuyor. (11)

1) Padişahın kişiliği ve otoritesi devletin temeli olup, taahhüt ve güvencemiz altındadır. Ona karşı vezirler, ulema, devlet ileri gelenleri, hanedanlar ve asker ocakları sözlü ya da eylemli, açık ya da gizli bir ihanet ya da itaatsizlikte bulunurlarsa, buna yeltenenleri hep birlikte cezalandıracağız. Bu karara uymayanları da yola getireceğiz. Hayatta oldukça kendimiz, daha sonrası için de evlatlarımız ve hanedanlarımız adına, saltanatın korunması ve "fesat ve ihanet"ten uzak tutulması sorumluluğunu üstleniriz.

2) Kendimizin ve hanedanlarımızın yaşaması devletin yaşamasına ve güçlenmesine bağlı olduğundan, toplanacak asker de devlet askeri olarak yazılacaktır. Ocaklar buna karşı gelirlerse, elbirliğiyle bunların cezalandırılmasına çalışacağız.

3) Hazine ve devlet gelirlerinin toplanması ve korunmasına, padişah buyruklarının yerine getirilmesine çalışmaya, buna karşı gelenleri birlikte cezalandırmaya söz verimiz.

4) Öteden beri padişah buyruk ve yasaklarının onun mutlak vekili olan sadrazamdan çıkması nasıl kanun idiyse, bundan böyle de öyle olacak, her iş ona sunulup onun izni alındıktan sonra hareket edilecektir. Buna karşı gelenlerden hepimiz davacı olacağız. Ama sadaret makamı da yasa dışı ve devleti zarara sokacak işlere kalkışır ya da mutlak yetkisini kötüye kullanıp keyfi hareketlerde bulunursa, bunun önlenmesine de elbirliğiyle çalışacağız.

5) Padişah ve devlet otoritesinin korunmasına nasıl kefil olduysak, hanedanların devlete, merkezdeki devlet adamlarının da birbirlerine güven duymaları en büyük şarttır. Bu, birlik içinde birbirimize kefil olmamızla sağlanabilir. Şöyle ki, hanedanlardan birine bir suçu olmaksızın devlet ya da taşra vezirlerinden (valiler) bir saldırı gelirse, hepimiz elbirliğiyle bunu önlemeye bakacağız. Hanedan temsilcilerinin ve bunlar ölünce de hanedanların korunmasını vekiller taahhüt edecek, hanedanlar da kendi yönetimleri altındaki âyan ve ileri gelenleri koruyacaklardır. Hiçbir hanedan kendisine verilen toprakların dışına el atmayacaktır. Aksine davranışlar birlikte önlenecektir. Bütün hanedan ve âyanlar, karışıklık ve ayrılık yaratanları, reayaya zulüm yapanları ve şeriat buyruklarının yerine getirilmesine karşı koyanları cezalandıracaklardır. Hanedanlar vekillere, ulemaya ve büyük-küçük devlet memurlarına haksız işlem yapılmamasına kefil olurlar. Birinin suçu varsa, soruşturma yapıldıktan sonra sadaret makamı suçuna göre onun cezasını vermelidir.

6) Başkentteki asker ocakları ayaklanırsa, bütün hanedanlar izin ve çağrı almadan gelerek o ocağı dağıtacaklardır. Bu işe kalkışanlar sıradan kişilerse, bunların soruşturma sonucu idam edilmelerini âyan taahhüt eder.

7) Yoksulların ve reayanın korunması esas olduğundan, âyan kendi yönetimindeki yerlerin asayişine ve vergilerin ezici olmamasına dikkat edecektir. Bunun için vüke-

lâ ile hanedanlar arasındaki görüşmeler sonunda haksız vergiler kaldırılacaktır. Hanedanlar birbirlerinin davranışlarını gözetleyecekler, zulüm yapanları devlete bildireceklerdir... İşbu yedi şarta görüşmeler sonunda karar verilip, aksine hareket edilmeyeceğine dair yemin edilmiş, yeminlerin belgelenip saklanması için de bu Sened yazılmıştır...

Sl metninin "şart"larında yer alan başlıca esaslar bunlardır. Senedin sonundaki Ek'te (Zeyl) de, şartların zamanla değiştirilmesini önlemek için, bundan sonra sadrazam ve şeyhülislam olacakların bu makamlara geçer geçmez bu Sened'i imzalayıp harî harfine uygulamaları kararlaştırılmıştır. Sened'in bir sureti Beylikçi kaleminde, bir sureti de padişah'ta bulunacak, gereken kişilere de birer suret verilecektir. Bizzat padişah, bu şartların sürekli ve aralıksız olarak uygulanmasına gözcülük (nezaret) edecektir.

Sl'ye yansıyan toplumsal ve siyasal çelişkiler nelerdir? Bu belgenin sosyo-politik haritası ve bundan sızan hukuki değişimler nasıl okunabilir?

Sl'deki "şart"ların özü, âyanın Merkez'e (padişah ve sadrazama) sadakat sözü, Merkez'in de âyana güvence vermesidir. Böylece, Merkez/Çevre ya da Merkez/Taşra çatışması renkleri taşıyan bu kutuplaşmadan, Merkez'in ve Çevre'nin ayrı ayrı sağladıkları yararlar, açılması gereken ilk iki pakettir. Üçüncü nokta, söz konusu çelişkiden sızan ve genel olarak toplumun çeşitli kesimlerini ilgilendiren yenilik ya da kazanımlardır. Dördüncü ve sonuncu kalem, Sl'nin işlerliğini sağlayacak güvence ve yaptırımlar olabilir.

Merkez'in sağladığı avantajlar; padişahın ve devletin otoritesine herkesin başeğmesini (Şart 1), sadrazama itaat (Şart 4), mali ve vergisel buyruklara uyma (Şart 3), yendiği ocağının padişaha itaati (Şart 1, 2 ve 6), âyanın kendi toprakları dışına elatmaması (Şart 5) diye özetlenebilir.

Âyanın kazanımları; sadrazamın keyfi eylemlerinin önlenmesi (Şart 4), suçsuz hanedanlara haksızlık edilmemesi, bunların sürekliliğinin korunması ve kendi yönetimleri altındaki hanedanları koruma haklarının tanınması (Şart 5). Büyük âyanların yönetim ve etki alanlarının korunması, hanedan haklarının babadan oğula geçmesinin kabul edilmesi ve bunların kendilerine bağlı küçük âyanlar üzerindeki egemenliklerinin onaylanması, fiili feodal statüleri süreklilik ve hukukilik kazandırmak demektir. (12)

Genel Kazanımlar, yönetici "kullar", yoksullar ve reaya ile ilgili güvencelerdir. Bunlar; yine sadrazamın keyfi eylemlerinin yasaklanması (Şart 4), yoksulların ve reayanın korunması, vergilerin haksız ve ezici olmaması (Şart 7), reaya zulmün yasaklanması (Şart 5 ve 7), suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi, cezaların suça göre sadrazam tarafından verilmesi (Şart 5), ayaklanan kişilerin de soruşturma yapılmadan idam edilmemesi (Şart 6) gibi noktalarda belirir. Sl'de, devlet yönetimine verilerek istenen yön açısından da konumuzu ilgilendiren bir nokta vardır. Padişahın bütün buyruk ve yasaklarının sadrazamdan geçmesi kuralının pekiştirilmesi (Şart 4), bu makama özel bir yer verildiğini göstermektedir. (13) Her yeni sadrazamın Sened'deki yeminle bağlı olması ise, Şart 4'de her ne kadar sadrazamdan yine "padişahın mutlak vekili" ("Makamı Vekâleti Mutlaka") diye söz edilmişse de, Onu eskiden olduğu gibi sadece padişahın mutlak vekili olmaktan çıkarıyor, (14) Sened'le bağlı bir konuma getiriyor.

Buraya kadarki tablodan, pratikteki değerleri ya da gerçeklikleri ne olursa olsun, "kazanımların dağılımı" bakımından birtakım ara sonuçlar çıkartılabilir. Birincisi; kazanımlar sadece Merkez ile Taşra'yı değil, genel'i ve kamu'yu da ilgilendirmektedir. İkincisi; Merkez ile Taşra egemen güçlerinin kazanımları arasında bir eşitlik ve dengeden çok, Merkez'in daha kârlı çıktığını gösteren bir bilançonun varlığıdır. Üçüncüsü; "genel kazanımlar"ın (yönetici kullar + yoksullar + reaya) gözden kaçırılmaması gereken önemlidir:

keyfiliğin yasaklanması ya da hukukiliğin aranması, vergilemede adalet, zulmün yasaklanması ya da kişi dokunulmazlığı, suçlarda ve cezalarda yasallık (kanunilik) ilkesinin aranması, vb.

Güvence ve yaptırımlar, Sl'nin işlerliğiyle ilgili önemli bir konudur. Bunlar, manevî ve fiilî karakterde olmak üzere ikiye ayrılır.

Sl'deki karşılıklı söz verme (taahhüt) ve bağlanmalar, yine karşılıklı yeminlerle pekiştirilmiştir. Dolayısıyla, güvence ve yaptırımlar ilk bakışta sübjektif, manevî, ahlakî ve dinîdir (Allah'a ve Peygamber'e yemin). Padişah, mutlak hakları gözönünde bulundurularak yemin dışı bırakılmışsa da, sadaret makamı ile devlet ileri gelenlerinin verdikleri sözler ve ettikleri yemin, O'nu da bağlamaktadır. Zeyl'deki ifadeler de bunu doğrular. II. Mahmut'un metni imzalamadaki duraksamaları, Ömer Ağa'nın sözleri de aynı yönde yorumlanmalıdır. Sonunda, padişahlık tuğrasının metne basılmasıyla kendini gösteren onay, Padişahın da Sened'le bağlandığı anlamına gelir. Kaldı ki Sened'in bir suretinin O'na verilmesi, uygulamadaki denetimini sağlamak içindi. (15)

Sl, tarafları mânen bağlayan "yemin" dışında, fiilî ya da pratik güvence ve yaptırımlar da içermektedir. Bunlardan bazıları önleyici ve caydırıcı karakterdedir. Ayanın: vekillere, ulemaya, devlet memurlarına haksız işlem yapılmamasına kefil olması (Şart 5), sadrazamın keyfi eylemlerini (Şart 4) ve hanedanlara yönelen haksızlıkları elbirliğiyle önlemeye çalışması (Şart 5), zulüm yapanları devlete bildirmesi (Şart 7), hanedanların başka topraklara elatmalarına elbirliğiyle engel olması (Şart 5) gibi.

Birtakım güvence ve yaptırımlar ise daha aktif ve bastırıcı karakter taşır. Ayan: padişaha itaatsizliği (Şart 1), özellikle yeniçerilerin itaatsizliğini (Şart 2), malî ve vergisel buyruklara uymamayı (Şart 3), reayaya zulüm yapılmasını, şariat buyruklarının yerine getirilmemesini, ve bu gibi eylemlerin faillerini cezalandıracak, asker ocaklarında bir ayaklanma olursa izin almadan gelerek bunları dağıtacaktır (Şart 6).

Görülüyor ki güvence ve yaptırımların bir kısmı genel düzeni koruyucu, bir kısmı merkezin otoritesini, bir başka bölümü de bizzat âyanların çıkarlarını koruyucu niteliktedir. Yine bu güvence ve yaptırımlar, *devlet aygıtı dışında*, örgütlü olmasa bile (âyanlar kendi aralarında örgütlenmiş, kurumsal bir yapı oluşturmuş değillerdi) *kollektif* bir karakter taşımaktaydı.

C) UYGULAMA

Sl'nin uygulanışına gelince; buna, "uygulanmayışı" demek daha doğru olur. Çünkü Sl, Alemdar'ın ortadan kaldırılmasından sonra unutuldu ve hükümden düştü, Sl'nin imzalanmasıyla Alemdar'ın bir ayaklanma sonucu ölümü arasında topu topu beş hafta geçmişti (7 Ekim 1808/15 Kasım 1808). Böylece Sl'nin pratikteki etkisi ve önemi çok sınırlı kaldı. (16) Bunun nedenleri üzerine çeşitli varsayımlar kurulabilir.

Bir kere, Sl'deki esasların uygulanabilmesi büyük çapta, âyanın elbirliğiyle davranabilmesine bağlıydı. Ayan ise birliğini koruyamadı ve merkezi hükümet, Alemdar'ın saf dışı kalmasından sonra, âyanın ileri gelenlerini birer birer ayıklayıp etkisizleştirdi. (17)

Ayrıca Sl'de, uygulamayı ve verilen sözlerin tutulup tutulmadığını denetleyecek "özel bir örgüt" de öngörülmemişti. (18) Bunun akla gelebilecek ideal şekli, temsilî değeri ve sürekliliği olan bir kurul, parlamento benzeri bir tartışma ve denetleme organı olabilirdi. Sl, böyle bir denetim sistemi ve organı oluşturmadığı gibi, "isyan hakkı"nın meşruluk koşullarını da belirtmemişti. Bu yüzden de daha baştan "ölü doğmuş bir belge"ydi. (19)

Sl'nin her yeni sadrazam ve şeyhülislâm tarafından imzalanması usulü de, bu belgenin sürekliliğinin ve kalıcılığının ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. Bilebildiğimiz kadarıyla, Alemdar'dan sonra bu belgeyi yeniden ortaya çıkarıp imzalayan bir sadrazam olmamıştır.

D) DEĞERLENDİRME

Sl sorunsalı ve değerlendirmeleri başlıca üç öbekte toplanabilir: belgeyi doğuran *sosyo-politik etkenler*, belgenin *hukuki niteliği* ve tarihsel anlamı ya da *katkısı*.

1) Sİ Olayı

Meşveret-i Amme'yi ve Sl'yi yaratan sosyo-politik çerçevenin değerlendirilmesinde, Merkez ve Çevre güçlerinin karşılıklı ağırlıklarının tartılması asıl kalkış noktası olmalıdır. Bu konuda yazanlar arasında, ilk bakışta belki dikkati çekmeyen önemli yaklaşımlar farkları vardır.

Bir grup yazara göre Sl, âyanların (Taşra güçleri) Merkez'e dayatıp kabul ettirdikleri bir belgedir. *İnalcık* şöyle diyor: "Yeniçeri ocağının, aşağı tabaka halk ve ulemanın işbirliğiyle gerçekleştirdiği Kabakçı hareketine karşı, "taşra âyanını ve hanedanları temsil eden Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesi, duruma elkoyması ve "diktatörlük devri", siyasal bakımdan, "taşra'da hakim âyanın, devletin karar verme yetkilerini fiilen ele geçirme mücadelesi şeklinde" yorumlanabilir. Sl tarihsel açıdan, "büyük âyanın devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsünü ifade eder." Savaş ve ihtilâl ortamı içinde iktidarı ele alan âyanlar, padişahın mutlak otoritesi karşısında açıkça kendi durumlarını güvenceye bağlamak amacıyla, bu belgeyi kabul ettirmişlerdir. "Yeniçeriler örneğini izleyen âyanlar Sultan'a, Sened-i İttifak adı verilen bir anlaşma belgesi imzalatmışlardır." (20) Alemdar'ı âyanların bir temsilcisi, onun iktidarını da âyanların iktidara tırmanışı olarak gören *İnalcık*'tan farklı olarak, daha çok Merkez'in bir adamı şeklinde değerlendiren *Kara* da, farklı bir noktadan hareket etmekle birlikte aynı sonuca ulaşır. Şöyle ki; âyanlarla başedecek durumda olmayan Bayraktar, "bu senedi mevcut şartların içinde realist bir düşünce olarak kabul et"miştir; dolayısıyla Sl bir âyan dayatmasıdır. (21) Bazı hukukçulara göre de Sl; âyan ve beylerin padişaha ya da hükümet merkezine kabul ettirdikleri, (22) hatta metnini de bizzat daha önceden hazırladıkları (23) ya da "kendisi de bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa'nın (II. Mahmut'a) zorla kabul ettirdiği" (24) bir belgedir.

Bunun tam karşı kutbunda ise, Sl'yi, Merkez'in ya da daha doğrusu Merkez adına davranan Alemdar'ın bir buluşu, formülü ve dayatması olarak algılayan görüş yer almaktadır. Örneğin *Kubalı*'ya göre, askeri yenilikler için vakit kazanmak isteyen Alemdar, derbeyi kesilen âyanları geçici olarak da olsa tatmin ederek "devlete bağlamak için, çok realist bir düşünce ile" söz konusu senedi "tanzim ve kabul ettir"miştir. (25) *Shaw*'lar da aynı yönde düşünüyor, reform ve özellikle askeri reform hareketini yeniden başlatmak isteyen Alemdar'ın âyanı kazanmak amacıyla "kendi kişisel prestijini kullanmak zorunda kaldı"ğını yazıyorlar. (26)

Bu zıt yorumlar arasında kalan, ikinci yoruma daha yakın olmakla birlikte, Merkez ve Çevre güçlerinin ağırlıklarını birlikte hesaba kattığından daha dengeli ve uzlaştırmacı sayılabilecek bir üçüncü yaklaşım daha vardır. Buna göre; birinci ve ikinci yaklaşımlardan farklı olarak Sl âyanın ya da Merkez'in tek yanlı olarak dayattığı bir formül değil, esas olarak Merkez kaynaklı, fakat Çevre güçleriyle "anlaşma" ve "uzlama"yı simgeleyen bir metindir. Sl'yi; Merkez'e bağlılığı yeniden kurmak için yönetimde ıslahat yapılması ve

bu yolla da muhalefetin kaldırılması perspektifinde kavrayan *Özçelik* bu grupta yer almaktadır. Yazara göre Sl, iç ve dış zayıflamayı gidermek ve otoriteyi yeniden sağlamak amacıyla "memleketin ileri gelenleriyle anlaşma zarureti"nden doğmuştur. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa olarak "kamu oyu"nun dikkate alınması zorunluluğu da kendini göstermiştir. Sl toplantıları da âyanın Merkez'e karşı güvenini biraz olsun güçlendirmiş sayılır. (27) Bu belgeden bir "sözleşme" ya da "anlaşma" terimleriyle söz edip Merkez ve Taşra güçlerinin rolüne birlikte yer veren, "sözleşmenin asıl hararetli taraftarları" olarak da "bir kısım âyanın desteğini kazanan bürokratlar"ın Merkez güçleri adına oynadıkları aktif role özellikle işaret eden *Berkes* de bu yaklaşımı benimsemiş sayılmalıdır. (28) *Okandan*'ın Sl'yi, âyanların Merkez'e zorla kabul ettirdikleri bir belge olarak gördüğüne yukarda değinilmişti; ancak yazar, Alemdar'ı âyanların bir temsilcisi sayan İnalıcık'tan farklı olarak, onu Merkez ile Çevre arasında bir arabulucu konumunda ele aldığı için, kısmen bu gruptaki düşüncelere de yatkınlık içindedir. Yazara göre Alemdar, "feodal muhalefeti etkisiz hale getirme"ye çalışan, bununla ancak merkezî hükümetin keyfi işlemlerinin önlenmesiyle gerçekleştirebileceğini düşünen ve bu amaçla da âyan ve beylerle hükümet arasında "anlaşma" zemini arayan bir arabulucudur. (29)

Sl'nin sosyo-politik kurgusunu kavramak bakımından, bu üçüncü ve sonunca yaklaşım gerçeklere daha uygun düşüyor.

Bir kere Taşra güçleri olgusunun Merkez üzerinde uzun zamandan beri süregelen baskısı ne olursa olsun, Meşveret-i Amme ve Sl formülleri doğrudan doğruya âyandan gelen istek, zorlama ya da dayatmalardan doğmuş değillerdir. Ayanlar kendiliklerinden İstanbul'a gelip "şart"larını dayatmamışlardır. Düşünce, girişim ve çağrı, merkezî birlik ve reformculuk adına çözüm arayan, sadrazam olarak devletin Merkez güçlerinin başında yer alan, "Rusçuk yârânı" gibi Merkez güçleriyle işbirliği yapmış ve yapmakta olan bir kişiden (Alemdar) gelmektedir. Ayrıca, âyanların da hepsi bu çağrıya uymadıkları gibi, toplantıya katılanların bir bölümü de tartışmaların aldığı seyri görünce silahlı maiyetlerini alıp memleketlerine geri dönmüşlerdir. "İttifakname" metninin önce âyan tarafından hazırlanıp sonra Merkez'e dayatıldığını (30) kanıtlayacak bilgilere ise rastlanmıyor. Ama bunun tersini düşünmek için daha güçlü karineler vardır: Meşveret-i Amme bir Merkez girişimidir, Merkez güçleri temsilcilerinin (ricali devlet, ulema, vb.) sayıca çok daha ağır bastığı bir kuruldur; hatta Sl esaslarının Merkez güçlerinin bir ön toplantısında oluşturulduğu izlenimi bile edinilmektedir. (31) Nihayet, Sl "şart"larından da, Merkez'in Taşra'ya oranla çok daha kazançlı çıktığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, Sl'nin *Magna Carta Libertatum* ile olaysal benzerlik içinde görülmesi de (32) doğru değildir. 1215'de İngiliz feodallerinin (baronlar) Londra'yı alıp, Kral Yurtsuz Jean'ı köşeye sıkıştırıp ona kendi şartlarını dayatmaları olayı ile, 1808'de Müslüman-Türk feodallerinin (âyan, hanedan temsilcileri, vb.) basit kağıt parçalarıyla yapılmış bir davete kısmen uyarak, askerlerini ise "ne olur ne olmaz," düşüncesiyle peşlerine takarak Payitaht'a gelmeleri, sonra da bunlardan bazılarının adeta "kerhen" bir "ittifakname"ye imza koymaları olayı arasında bir yakınlık yoktur.

Öte yandan Sl, bir Merkez dayatması olarak da görülemez. Bir kere, tek yanlı dayatma ile "sened" imzalanması ya da imzalatılması özel hukuk ilişkilerinde görülebilecek bir şey olsa bile, devlet yönetimine ya da kamu hukukuna ilişkin alanda böyle bir olasılık düşünülemez. "Merkez dayatması" bir emir ya da buyruk biçimini alabilir, bunun klasik ve mantıkî biçimi budur; bir "senet"le sonuçlanan pazarlık ise, ister istemez "iki taraflılık" unsurunu da içerir. Biraz daha açarsak; Meşveret-i Amme ve Sl olguları, Merkez'in durup dururken ve hiçbir Merkazkaç zorlama yokken tasarladığı birer formül değildir. Amaçlanan ve beklenen, Merkez adına siyasal birliğin yeniden kurulması ve reformlar için uy-

gun ortam hazırlanması ise de, bu ihtiyacı doğuran merkezkaç sosyal faktörlerden başkası değildir. Bu taşra güçleridir ki, ilerde de görüleceği gibi, önce "sosyal muhatap", sonra da bir sözleşmeye "taraf" sayılmakta, basit birer tâvizden öteye birtakım hak ve güvenceler (özellikle, önleyici ve bastırıcı yaptırım uygulama hakları) elde etmektedirler. Ayrıca unutmamak gerekir ki, artık Merkez'in bir temsilcisi saydığımız Alemdar da (eski) bir âyandır ve onun Başkent'teki yükselişi, kısmen âyanın da iktidara tırmanışı anlamına gelmektedir. (33) Bu nedenlerle, Sl olayını ve hazırlanışını Merkez'in bir buluşu saysak bile, Merkez dışı güçleri yok sayan, sadece Merkez'in tek yanlı dayatması olgusuna yer veren ikinci yaklaşım biçimini paylaşabilmek yine de imkansızdır.

Bu durumda Sl olayı; ülkenin egemen ve yönetici güçlerinin Merkez ve Taşra kanatları arasındaki çelişkileri karşılıklı ödün ve güvencelerle gidermek, siyasal bunalımı atlatmak amacıyla Merkez güçleri tarafından ya da bunlar adına sahneye konan bir "geçici mutabakat" arayışı olarak görünmektedir.

2) Hukuki Niteliği

Sl, hukuki açıdan ne türde bir belgedir? Önce onun "ne olmadığı"nı saptamak daha uygun olur.

Sl, geleneksel Osmanlı hukuk kaynaklarından herhangi birine benzememektedir. Bir kere, dinsel kaynaklı ya da islam hukuku kurallarına göre düzenlenmiş bir "şeriat belgesi", bir fetva ya da "hüccet-i şer'i" değildir. Kanun, kanunname, adalet fermanı, vb. gibi, örfi hukuk işlem türlerine de giremez. Yasa ve anayasal belgelerdeki hukukî belirlilik ve objektif dilden yoksundur; hukuk diliyle değil hanedanların ağzından çıkmışcasına kalemle alınmış olup, bir sistematığı de yoktur. Belgeyi oluşturan topluluk da, yasa ya da yasa benzeri kurallar koymaya yetkili bir kurul değildir. (34) Meşveret-i Amme, devletin sürekli kurum ve kurulları arasında yer almaz, bir kereye mahsus olarak oluşturulmuş, işlevi siyasal bunalımı çözmek ve uzlaşma yolları aramaktan ibaret olan bir "toplu görüşme" ya da "toplu tartışma" kuruludur. Kısaca bu nedenlerle Sl, ne içeriği ne de onu yaratan "organ" açısından, geleneksel Osmanlı hukuk kaynaklarına ya da bilinen monarşik anayasal belgelere (ferman, misak anayasa) benzemez.

Sl'nin "ne olduğunu"na gelince; doktrinin üzerinde birleştiği nokta onun iki taraflı bir belge, bir *misak* (35) ya da "*sözleşme*" (mukavele, akit) olarak (36) tanımlanışudur. Bu niteleme bazı yazarlar tarafından, Magna Carta ile kurulan benzerlikle de desteklenmektedir. (37)

"Misak" ya da "sözleşme" nitelemesi, Sl'nin hukukî kimliğine en uygun düşen terimleme olabilir. Gerçekten, tarihsel ve sosyal bir veri olan Merkez/Taşra zıtlaşması Meşveret-i Amme'ye ve Sl'ye de yansımaktadır. "Meşveret", sosyolojik açıdan bu ikili saflaşmayı içerir. Sl metni de, gerek esasları gerekse güvenceleriyle "*karşılıklık*" ve "*iki taraflılık*" gibi unsurları taşımakta, bu nedenle bir sözleşme özelliği göstermektedir.

Ancak yine de, "misak" ya da "sözleşme" nitelemelerini birtakım olgularla düzelterek, çekinceler çerçevesinde kabul etmek daha doğru olur. Özetle yinelemek gerekirse; Taşra güçlerinin Merkez'i sarsan bir olgu olmasına karşın, Sl girişimi bunlardan gelen bir zorlama ve dayatma ürünü değildir, daha çok Merkez patentli ya da ağırlıklıdır. Benzetme konusu Magna Carta'da ise dıştan dayatma ve iki taraflılık çok açıktır. Ayrıca, imzacı Taşra unsurları az ve isteksiz, hükümdar kanadı ise sonradan ve istemeyerek devreye girmiş görünmektedir. Ağırlık ve inisiyatif, Merkez adına davranan ve âyanların da desteğinden yararlanan bürokratlardadır. Bu nedenlerle, sosyo-politik düzlemde varolan Mer-

kez/Çevre zıtlaşması, Sl'nin hazırlanışında ve hukukî niteliklerinde aynı ölçüde belirgin değildir. Dolayısıyla, karşılıklı uzlaşmayı ve krizi atlatmayı amaçlayan Meşevret-i Amme ve Sl, Merkez ve Taşra'nın egemen güçleri arasındaki "geçici mutabakat" arayışları doğrultusunda, bugünkü deyimlerle, bir "yuvarlak masa", bir "ortak platform" ya da "konsensus metni" karakterleri de gösterir. Benzerlerine çok daha sonraları Türkiye Cumhuriyeti'nde, özellikle 1960 sonrasında rastlanan bu gibi "kriz çözücü mutabakat" girişimlerinin ise, klasik iki taraflı sözleşme olmaktan farklı özellikler taşıdıkları meydandadır.

3) Katkısı

Bugün, geriye doğru bir bakışla Sl nasıl değerlendirilebilir? Onun, siyasal-anayasal gelişmelerimiz içindeki yeri nedir? Farklı değer yargılarından yola çıkan yazarlar, bu olay hakkında son tahlilde "olumlu" ya da "olumsuz" olmak üzere karşıt yargılara ulaşıyorlar. Bir de, bu kutuplaşmanın dışında kalan, daha "nüanslı" bir yaklaşımdan söz edilebilir.

Bu yaklaşımlardan birincisine "juridisme" egemendir; "Devletin merkezî iktidarının sınırlanması", bu değerlendirmelerin anahtar kavram olup, Sl de bu açıdan olumlu bir ilerleme sayılmaktadır. Örneğin *Onar*, Padişah ve hükümet üzerinde bir "üstün hukuk kuralı" yarattığı için Sl'yi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "ilk amme hukuku kaidesi ve hukuk devletine doğru gidiş" in bir belirtisi olarak ele almaktadır. Yazar, İngiltere'deki anayasal gelişmelerin de lordlarla hükümdar arasındaki mücadeleden kaynaklandığını ve kralın yetkilerinin önce soylular sonra da halk tarafından sınırlandığını hatırlatarak şöyle devam ediyor: "Bizde de bu tekâmül seyri takip edilse idi, belki hakiki bir âyan meclisi, senato teşekkül eder ve daha sonra bu meclis bir de halk meclisi ile tamamlanmak suretiyle tam bir tarihi tekâmül şeklinde parlamenter bir sisteme doğru gidilebilirdi." (38) Merkezî devletin mutlakîyetinin feodal dengelerle sınırlanması tezini, bir başka açıdan *Kubalı*'da da görürüz. Yazar; saltanat hakkının objektif (dıştan) bir sınırlamaya tâbi tutulması olarak gördüğü Sl olayının, bir tür "feodal temsil fikri"ni de içerdiğini belirtiyor. Bu nedenlerle Sl, "monarşi tarihimizin meşruti şekle doğru gelişmesi yolunda göze çarpan" ilk örnek olması bakımından özel bir anlam taşır. (39) *Abadan/Savcı*'ya göre de Sl, anayasalı devlet rejimine geçişte ilk ve önemli rolü oynamıştır. (40) Özellikle *Savcı*, Sl'yi iki açıdan olumlu bir aşama saymaktadır. Birincisi, Padişahın o güne kadar Tanrı'dan aldığı iktidarını artık yeryüzü güçlerine (âyanlar) dayandırmak zorunda kalmış olmasıdır. Bu, egemenliğin kaynağının gökten yere inişini, sırf tanrısal olmaktan çıkıp bir ölçüde "beşerileşmesi"ni ifade eder. İkinci önemli nokta, bu iktidarın ilk defa olarak, kullanılışı bakımından da bir sınırlamaya bağlanmış olmasıdır. Bu özellikleriyle Sl, "hiç olmazsa biçimsel anlamında demokrasi"ye doğru bir gelişmenin kapısını açmıştır. (41) *Aldıkaçtı* da, iktidarın müstebid karakterinin kendi dışından sınırlanması olarak değerlendirdiği Sl'yi, "demokrasi düzenine gidişin ilk çabası, ilk belirtisi" saymakta, onda, uyrukluk açısından Padişah'la âyan arasında bir çeşit "içtimaî mukavele" özelliği bulmaktadır. (42) Son bir örnek olarak *Akın*, Sl'nin "hukuk devleti kurma yolunda atılmış bir adım" sayılabileceğini yazıyor. (43)

Tam öbür kanatta yer alan yazarlarsa, Sl'nin demokratikleşme sürecinde "olumlu" bir adım olduğu görüşüne karşı çıkıyorlar. Bu yaklaşımda daha çok "sosyolojik" bir bakış açısı egemendir. Dayanılan ortak gerekçe, Sl hareketinin iticisi sayılan toplumsal tabaka ya da sınıfın (âyan, derebeyliği ya da feodalite) çağdışı niteliği oluyor. *Avcıoğlu*'na göre "derebeylerin zorba yönetimini meşrulaştırma" amacıyla padişaha "baskı"yla kabul ettirilen Sl, aslında "eşkiyalığın meşrulaştırılması" anlamına gelen bir "utanç belgesi"dir. (44) Sl'nin, derebeylik olgusunu Avrupa'daki feodalite gibi "meşrulaştırarak" hakların babadan oğula geçmesini amaçladığını kaydeden *Soysal*, böylece, "Batı toplumlarında feodal dü-

zen çoktan tarihe karışır ve onun yerine burjuva düzeni geçerken, Osmanlı toplumu, otoritesine her yerde boyun eğdiren merkezci bir devlet yapısına henüz kavuşmuş olmamakta, tam tersine, derebeylerin egemen oldukları bir düzene doğru kaymaktaydı" diyor. (45) *Tanillî*'ye göre de Sî, "âyan ve derebeylerinin egemenliği"ni vurgulayan, bu nedenle de bir "ileri atılım" sayılmaması gereken, "merkezi otoritenin zayıflamasıyla feodaliteye doğru çözülme"yi simgeleyen bir belgedir. (46) Başka yazarlarda da, Sî'yi "modern devlet yapısı ve ideolojisiyle uyumsuz bir belge" sayan, (47) fiili feodal yerinden yönetimciliği kurumsallaştıran bu belgenin uygulanmasını önleyen ve merkezi-modern kurumsallaşmaya adım atan II. Mahmut'un tutumunu olumlulayan (48) yorumlara rastlamaktayız.

Hukukî ve sosyolojik değerlendirmeleri birlikte götüren üçüncü yaklaşım özellikle *İnalcık*, bir ölçüde de *Berkes* tarafından temsil ediliyor. *İnalcık*'a göre, siyasal tarih açısından büyük âyanın devlet iktidarını denetimi altına alma girişimi demek olan Sî olayı, eyaletlerdeki egemen güçlerin ve onların hayat görüşünün ifadesi olması bakımından "gelenekçi"dir; bu yüzden de "modern devlet anlayışına aykırı bir akımı temsil eder." Şu var ki, "bu belgeye tarihimizde istibdat ve mutlakiyeti sınırlama amacı güden hareketler içinde bir yer vermek mümkündür." Burada âyan, halkın "temsalcisi ve koruyucusu rolünü" de üstlenmekte, özellikle keyfi vergiler konusundaki direnişinde de reaya da kendisini desteklemektedir. *İnalcık*; Türkiye'de derebeylik döneminin milletin hiç olmazsa bir bölümünde padişaha karşı reayalık ve kulluk duyguları yerine, özgürlük ve adalet duygularını uyandırdığını ve bu "zadeler devri"nin halk egemenliği dönemini hazırladığını ileri süren Ziya Gökalp'in bu tezlerini aşırı ve abartılmış, ama özünde gerçek payı da bulunan düşünceler sayarak şöyle devam eder: Gerçekten, II. Mahmut döneminde belli başlı âyanlar ortadan kaldırıldığı zaman, padişahın mutlak ve merkezi otoritesine karşı koyabilecek hiçbir kuvvet kalmamış, ülke tam bir "istibdat devri"ne yeniden dönmüştür. *İnalcık*'a göre, modern bir devlet anlayışını temsil etmeyen, "gelenekçi" Sî hareketi yine de İmparatorluğun sosyal ve siyasal yapısını değiştirecek bir başlangıç olabilirdi. 19. yüzyılda nasıl Balkanlar'da padişaha tâbi hristiyan prenslikler ortaya çıkmışsa, Anadolu'da da birtakım yerel beylikler kurulabilirdi. Fakat böyle bir gelişmenin "Türk birliğinin zararına" sonuçlar doğuracağı kanısında olan yazar, "merkeziyetçi ve mutlakiyetçi saltanatın bunu önleyen çabalarını (II. Mahmut reformları/bt) olumlu bir hareket olarak" görmekten de geri kalmamaktadır. (49) Sî'nin, Osmanlı egemenliğinin mutlak gücünün paylaşılması anlamına geldiğini belirten *Berkes*'te de benzeri değerlendirmelere tanık olamaktayız. Yazara göre; "Alemdar'ın bu amaçla padişahlık makamı ile âyanı uzlaştırmak tasarısı gerçekleşmiş olsaydı, belki daha o zamandan beri bir Ayan Meclisi kurulacaktı." Ne var ki, bozulmuş Osmanlı rejiminden kurtulma isteği, Sî biçimi bir "uzlaşma"yla gerçekleştirilememiştir. (50)

Sî değerlendirmelerinde, Magna Carta ile kurulan benzerlikler de bir başka tartışma konusudur. Bazı yazarlar bu iki olay ve belge arasında paralellik bulmaktadırlar. *Aldıkaçtı*, yapılış ve hazırlanış özellikleriyle, hükümdarın soylulara ya da âyanlara verdikleri hak ve güvenceler açısından iki belge arasında benzerlikler görmektedir. (51) ve *Onar* ve *Tunaya*'da da Sî, Magna Carta çağrışımı uyandırıyor. (52) *Küçükömer'e* göre, Osmanlı toplumunda büyük toprak mülkiyetine bağlı yeni bir sınıf olarak beliren âyan gerçeği karşısında eğer "Osmanlılarda İngilizlerde olduğu gibi bir Magna Carta aranacaksa, bu (...) olsa olsa Sened-i İttifak'ta bulunabilir." (53) *Ortaylı* da Sî'yi "modern devlet yapısı ve ideolojisiyle uyumsuz bir belge" saymakla birlikte, onu Magna Carta'ya benzetmekte, sadece "çok gecikmiş bir Magna Carta" olarak nitelemektedir. (54)

Karşı görüşte yer alan *Berkes'e* göre ise, iki belge arasında bir benzerlik aramak yanlıştır. İlk başlarda lordlara hak tanıyan Magna Carta zamanla burjuvaları da bir heyet, sınıf ya da "état" olarak kapsamına alan bir anlayış ve uygulamaya açılabilmişti. Osmanlı

İmparatorluğu'nda ise, birbirlerinden kopuk, bir sınıf bilincine sahip olmayan kişilerden oluşan derebeyliği feodalizm demek olmadığı gibi, Sİ de, feodal hakları olan beyler sınıfı ile bir Baş-Bey durumundaki hükümdar arasında yapılmış bir sözleşme değildir. Padişah, beylerin sadece birincisi ya da başı olmaktan çok öteye, bütün toplum üzerinde despotik yetkileri olan bir hükümdardır. Ne İslam ne de Osmanlı hukukunda ulema, umera ve reaya hukuk karşısında bir "heyet", bir sınıf olarak görülmemişlerdir. Haklar ancak bireyler içindir Bu temel farklar yüzündendir ki, İngiltere'de Magna Carta demokratik bir gelişmenin kapısını açarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sened-i İttifak'ın böyle bir işlevi olmamıştır. (55)

Magna Carta'yla kurulan benzerlikler konusunda uzlaştırmacı bir görüşe sahip olan *İnalçık* ise, Sİ'nin hükümdar iktidarının yerel güçlerce sınırlandırılması bakımından Magna Carta'ya benzediğini, ancak ondan farklı olarak, daha baştan, "liberal-demokratik bir gelişimin hazırlanmasına yetecek niteliklere sahip olmadığını" belirtiyor. (56)

BAZI DÜŞÜNCELER

Sİ ile ilgili bu yaklaşımlar, aralarındaki farklara ve hatta zıtlıklara rağmen, yerinde tespitlerde bulunuyorlar. "*Juridiste*" görüşler, olayın sosyolojik perde-arkasına dikkat etmemekle, sorunu "iktidarın sınırlandırılması" soyutlamasına indirgemekle birlikte, Sİ'nin hukuk gelişmelerimiz içindeki anlamını vurgulamış oluyorlar. "*Sosyolojist*" denebilecek ikinci yaklaşım, olayın hukuk katındaki anlamını pek vurgulamadığı için tek yönlü bir bakışa sahip olsa bile, hukuk olaylarının ardındaki somut gerçeği gün ışığına çıkarmak gibi bir yarar sağlıyor. Herhalde, bu farklı yaklaşımları birlikte götüren yorumlar, Sİ gerçeğini bütün yönleriyle kucaklama bakımından daha fazla şansa sahip olacaktır.

Biz burada sadece, Sİ'ye bir başka açıdan daha nasıl bakılabileceğini, biraz da varsayımsal biçimde ortaya koymaya çalışacağız, bununla yetineceğiz. Bu, hukukî ve sosyolojik yaklaşımların katkılarını yadsımayan, ama *politik* tonları daha ağır basan bir çerçeve olacaktır.

1) Bize öyle geliyor ki, hukuk literatürü Sİ'ye gereğinden fazla bir önem vermiştir. Yukarıki zıt görüşler bile bu noktada birbirleriyle buluşmaktadır. Şu farkla ki; birinciler Sİ'yi hukuk soyutunda yüceltmekte, uygulanmamasından adeta bir hayal kırıklığı duymakta, ikinciler ise Sİ'yi olumsuzlarken onun "feodaliteyi meşrulaştırma" yönelimini fazlasıyla önplana çıkartmaktadırlar. Bizce, her iki yönden gelen büyültmelerin bir nedeni, Sİ'yi gerçek bir "sözleşme", hatta âyan dayatması sonucu ortaya çıkan bir "misak" olarak görmekle ilgilidir. Maddi gerçeklerin ise bu yönde olmadığına, Sİ'nin Merkez girişiyle sahneye konan bir uzlaşma tasarısı olduğuna yukarıda yeterince değinilmişti. İkinci neden, Sİ'yi bir "*ilk*" mukavele olarak ele almaktır. Bu da doğru sayılamaz; Osmanlı yönetimi daha önceleri de kendi uyruklarıyla buna benzer pek çok "mukavele" yapmış, haklar ve ayrıcalıklar tanımış, günü geldiğinde de bunları geri almakta güçlük çekmemiştir. (57) Nihayet, Sİ'nin kârlıları olarak sadece ya da esas olarak âyana yer verilmesi, abartmaların bir başka nedeni olabilir. Oysa, yine yukarıda değinildiği gibi, Merkez'in (ve Kamu'nun) Sİ'den sağladığı çıkarlar çok daha ağır basmaktadır.

Bu döküm, Merkez'ci yanı belirgin olan Sİ'yi bir de şöyle sorgulamayı mümkün kılıyor: Sİ, bir "sözleşme" karakteri taşımasına rağmen, aslında Merkez'i güçlendirici bir *siyasal operasyon* mudur? Onun Merkez'e zaman kazandırması, nefes aldırması, hemen hiç uygulanmaması ya da uygulanamaması gibi noktalar bu soruyu akla getiriyor. Eğer gerçek bu yöndeyse, o zaman klasik hukuk yaklaşımının Sİ'de bulunduğu değerler ile, her iki (hukuki ve sosyolojik) yaklaşıma ortak olan ve Sİ'yi bir "âyan dayatması" sayan

görüşler bir kez daha temelsiz kalacaktır. Varsayımlar doğruysa, Sİ, klasik hukuk bakışının onda bulunduğu olumlu değerleri (İktidarın sınırlanması, vb.) zaten o ölçüde taşımamakta, esef duyulan noktada ise (uygulanmayışı) sanki asıl işlevini görmektedir (Merkez'e, toparlanma ve atağa kalkma olanağı sağlaması). Bu durumda Sİ'nin "unutulup gitmesi"nden değil, işlevini gördükten sonra yerini, somut koşulların asıl güçlü alternatifi olan "merkezileştirici modernizasyon" programına bırakmasından söz etmek daha doğru olacaktır.

Bu bağlamda, III. Selim tarzı bir yenilikçilik okulunda yetişmiş ve onun programını yeniden uygulatmak için başkente gelmiş olan Alemdar'ın, sadece Merkez ve Taşra arasında değil, III. Selim ile II. Mahmut tipi merkezîyetçi reformculuklar arasında da bir köprü oluşturduğu düşünülebilir. Belki de onu II. Mahmut'tan ayıran, bir iç iktidar çatışmasının harcıhâm karakteristikleri dışında, II. Mahmut'tan farklı olarak, merkezî reformlar ve modernleşme programını, âyanları da koruyarak gerçekleştirmeyi tasarlamasından başka bir şey değildir.

İşte bu şekilde, Sİ'nin feodalite ile Merkez'in çatışmasından ya da birincinin ikinciye kendini dayatmasından doğan bir belge olarak görülmesinden farklı bir bakış açısı kurulabilir. Bu takdirde, Kamu'nun Sİ ile elde ettiği "yönetimde adalet ve yasallık" gibi kazançların da, *devlet yapısını sağlamlaştırma* dürtüsünden kaynaklanmış olabileceğini düşünme fırsatı doğar. Dolayısıyla, Sİ gibi bir "misak"(!)ta cılız biçimde uç veren hak, adalet, adil ve yasal yönetim aranırlarının, 30 yıl sonra daha ayrıntılı ve tantanalı bir şekilde, ama bu defa da "tek taraflı bir ferman"la (Gülhane Hat-ı Hümayûnu) ortaya çıkışı pek de şaşırtıcı olmayabilir. Belki böylece Sİ olayı, III. Selim'le başlayıp II. Mahmut'la gelişen ve Tanzimat'ı da içine alan merkezileştirici ıslahatçılık çerçevesinde yer alır, atipik bir epizod, çizgi dışı bir olay sayılmaz.

2) İkinci ya da özel bir tartışma gergefi, siyasal (anayasal) değişimlerde âyanlara yüklenen olumlu ya da olumsuz rollerle ilgilidir. Klasik hukukçu yaklaşımı onların sınıfsal açıdan geri, feodal karakterini gözardı etmek gibi bir kusurla yüklüydü. Bazı yazarlar da, Türkiye'de İngiltere benzeri bir evrim şansının varolmuş olabileceği yolunda varsayımlar ileri sürmekteydiler. Sosyolojik yaklaşımı benimseyenler ise, feodal gerilikten anakronizmden haklı olarak söz etmekle birlikte, söz konusu sosyal tabakanın neden ileri atılımlarda yer alamayacağı konusunu derinleştirmiyorlar. "Feodalizm çağının kapandığı"nı belirtmek bu açıdan yeterli değildir. Çünkü, en azından 19. yüzyılda Balkanlardaki hristiyan milletlerinin feodal unsurları, onları yerel ve ulusal temsilî (hatta anayasalı) rejimlere götüren gelişmeler içinde yapıcı roller oynamışlardır. Dahası, 20. yüzyılda bile, feodal unsur ve ideolojilerin gerek despotizme gerekse ulusal köleliğe karşı verilen mücadelelerde payları olmuştur (1905 ve hatta 1979 İran devrimleri, Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı, Afganistan'daki bağımsızlık hareketleri, vb.). Bizce ayırdedici olan, 1808 olayında rol alan âyan tabakasının alelittak ve bizatihi gerici (feodal) karakteri değil, bunların, özel konumları ve ilişkileri nedeniyle temsilî, hukukla bağlı, giderek anayasalı (meşrutî) bir yönetime yönelecek ya da yönlendirilebilecek bir durumda olmamalarıdır. Bu eksiklik muhtemelen Müslüman ve Türk âyanlarına (feodallerine) özgü bir durumdur. Balkanlardaki diğer milliyetlerin feodal unsurlarının oynadıkları roller hatırlandığında, bu fark daha açık bir şekilde görülebilir. Gerçekten, Romanya (Eflâk, Buğdan), Yunanistan (özellikle Mora) ve Sırbistan beyleri, 19. yüzyılda kendi ülkelerinde yükselen yarı özerk, temsilî rejimlerde aktif ve olumlu roller oynayabilmişlerdir. Sanırız, iki temel faktör bunda etkili olmuştur: kapitalizm-öncesi sınıfların, yanibaşlarında ya da önlerinde az çok (nisbeten) gelişmiş ulusal burjuvazilerini bulmaları, ve bununla bağlantılı olarak, ulusal kurtuluş ve bağımsızlık gibi, demokratik açıdan da ilerletici ve geriletici bir ortamda yer almış olmaları. Osmanlı İmpara-

torluğu'nun Türk ve Müslüman feodalleri ise, ekonomik ve kültürel durumlarındaki gerilik bir yana, hemen hemen mevcut olmayan bir ulusal burjuvazinin ya da burjuvazilerin sürükleyici gücünden de yoksundular. Ayrıca bunlar, tarihsel özelliklerin bir sonucu olarak, "ulusal bağımsızlık mücadelesi" gibi ilerletici ve demokratikleştirici bir gündem maddesiyle karşı karşıya bulunmuyorlardı.

NOTLAR

- (1) İ. ORTAYLI, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil yay., İstanbul 1983.
- (2) E.Z. KARAL, *Osmanlı Tarihi*, c.V, 4. baskı, TTK yay., Ankara 1983, s. 87-88; S.J. SHAW/E.K. SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, E yay., İstanbul 1983, s. 25-26.
- (3) İ.H. UZUNÇARŞILI, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tırsinli İsmail, Yılık oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK yay., Maarif matb., İstanbul 1942, s. 138-140.
- (4) *Tarih-i Cevdet*, c.V, Üçdal neşr., İstanbul 1984, s. 2239-2243; H.İ. İNALCIK, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, c. XXVIII, sayı 112, 1964, s. 604 vd.; SHAW/SHAW, c. II, s. 26.
- (5) İ.H. DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, Türkiye yay., İstanbul 1972, s. 94-95.
- (6) B. LEWIS, *The Emergence of Modern Turkey*, Second ed., Oxford Paperbacks 1968, p. 75.
- (7) Söylevin metni ve özeti: E.Z. KARAL, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 91-92; *Tarih-i Cevdet*, c. V, s. 2241-2242.
- (8) İmzalayanların kimlikleri: *Tarih-i Cevdet*, c. V, s. 2243.
- (9) SHAW/SHAW, c. II, s. 27.
- (10) *Tarih-i Cevdet*, c. V, s. 2243.
- (11) Metin: S. FERİDUN, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul 1962, s. 1-4. Ayrıca İncalcık ("Sened-i İttifak...", s. 604-606) ile Berkes (*Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi yay., Ankara 1973, s. 122-124) geniş özet veriyorlar.
- (12) H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 607.
- (13) O. ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 3. baskı, İÜHF yay., İstanbul 1978, s. 37.
- (14) H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 607.
- (15) H.N. KUBALI, *Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*, Tan matb., İstanbul 1960, s. 49; O. ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi*, s. 38; H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 607.
- (16) SHAW/SHAW II, 27.
- (17) H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 609.
- (18) H. İNALCIK, *The Nature of Traditional Society: Turkey*, *Political Modernization in Japan and in Turkey*, Ed. by Ward and Rustow, Princeton Univ. Press, Princeton 1964, p. 53.
- (19) N. BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 127-128.
- (20) H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 603, 607; *The Nature of Traditional Society*, p. 52.
- (21) E.Z. KARAL, *Osmanlı Tarihi*, c. V, 4. baskı, s. 93.
- (22) R.G. OKANDAN, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İÜHF yay., İstanbul 1977, s. 57; H. HAZIR, "Sened-i İttifakın Kamu Hukuku Bakımından Önemi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı 2, 1984, s. 24.
- (23) S.S. ONAR, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, c. I, 3. baskı, İ. Akgün matb., İstanbul 1966, s. 146; M. SOYSAL, *Anayasanın Anlamı*, 6. baskı, Gerçek yay., İstanbul 1986, s. 26.
- (24) C. ÜÇÖK / A. MUMCU, *Türk Hukuk Tarihi (Ders Kitabı)*, 2. baskı, AÜHF yay., Ankara 1981, s. 307. Aynı yönde: M. SOYSAL, *Anayasanın Anlamı*, s. 26.
- (25) H.N. KUBALL, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 49.
- (26) SHAW/SHAW II, 26-27.
- (27) S. ÖZÇELİK, "Sened-i İttifak", İÜHF, c. XXIV, sayı 1-4, s. 11. Alemdar'ın, "İmparatorluğun feodal keşmekeşine son vermek için.. Senedi İttifak'ı vücuda getirmiş" olduğunu belirten T.Z. Tunaya da aynı doğrultuda bir değerlendirme yapar (*Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedi-gün matb., İstanbul 1960, s. 25).
- (28) N. BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 121-128.
- (29) R.G. OKANDAN, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 56-57.
- (30) S.S. ONAR, c. I, s. 146; M. SOYSAL, *Anayasanın Anlamı*, s. 26.
- (31) *Tarih-i Cevdet*, c. V, s. 2241-2242.

- (32) S.S. Onar'da Sl, Magna Carta çağrışımı uyandırıyor (İdari Hukukunun Umumi Esasları, c. I, s. 148). O. Aldıkaçtı da iki olay arasında paralellik bulmaktadır (Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi, s. 36, not 5 ve s. 38). İ. Ortaylı, Sl'yi "çok gecikmiş bir Magna Carta" saymaktadır (İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 18). Aynı yönde: İ. KÜÇÜKÖMER, Düzenin Yabancılaşması, Ant yay., İstanbul 1969, s. 56-57. T.Z. Tunaya da, Sl'yi "bir çeşit Osmanlı Magna Carta'sı" sayıyor (Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 25).
- (33) SHAW/SHAW II, 26; H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 603, 607.
- (34) N. BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 121-122. Yazar, içeriği açısından Sl'nin "basit bir ana-yasa taslağı" sayılabileceğini de ileri sürüyor.
- (35) H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 606;
- (36) S.S. ONAR I, 147; R.G. OKANDAN, amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 57; H.N. KUBALI, Türk Esas Teşkilat Hukuku, s. 50; N. BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 121-122. O. Aldıkaçtı daha da ileri giderek, "bir çeşit içtimai mukavele"den söz ediyor (Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi, s. 39).
- (37) S.S. ONAR I, s. 148; O. ALDIKAÇTI, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi, s. 36, not 5 ve s. 38.
- (38) S.S. ONAR I, 147-148. Onar'ın tersine Sl'de objektif ve üstün bir hukuk kuralı niteliği bulamayan Okandan, yine de bunun olumlu bir aşama olduğu kanısındadır (Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 56-58).
- (39) H.N. KUBALI, Türk Esas Teşkilat Hukuku, s. 50.
- (40) Y. ABADAN - B. SAVCI, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, AÜSBF yay., Ankara 1959, s. 19.
- (41) B. SAVCI, "Batılı ilkeler altında demokratikleşme", AÜSBFD, c. XXIX, no: 1-2, 1974, s. 10 ve "Osmanlı-Türk reformlarının (islahat hareketlerinin bir batı demokrasisi doğurma çabaları", AÜSBFD, c. XXI, no: 1, 1966, s. 114.
- (42) O. ALDIKAÇTI, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi, s. 36-39.
- (43) İ. AKIN, Kamu Hukuku, 2. baskı, İÜHF yay., İstanbul 1980, s. 301.
- (44) D. AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, c. I, Cem yay., İstanbul 1973, s. 68-71.
- (45) M. SOYSAL, Anayasanın Anlamı, s. 26-27. Ancak yazar, "Osmanlı tarihinde ilk kez, görünürde de olsa Pa-dışah otoritesi sözleşme niteliğinde bir belgeyle sınırlandırılmış olmaktadır" dedikten sonra, Sl'nin "keyfi davranışları önlemek yolunda ilk yazılı belge" olduğunu da belirtiyor (s. 26).
- (46) S. TANILLI, Devlet ve Demokrasi, İÜHF yay., İstanbul 1981, s. 80.
- (47) İ. ORTAYLI, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 18.
- (48) H. HAZIR, "Sened-i İttifak'ın Kamu Hukuku Bakımından Önemi", s. 17-28.
- (49) H. İNALCIK, "Sened-i İttifak", s. 603, 608-609.
- (50) N. BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 118, 125, 510.
- (51) O. ALDIKAÇTI, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi, s. 36, not 5 ve s. 38.
- (52) S.S. ONAR I, 148; T.Z. TUNAYA, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 25.
- (53) İ. KÜÇÜKÖMER, Düzenin Yabancılaşması, Ant yay., İstanbul 1969, s. 56-57.
- (54) İ. ORTAYLI, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 18.
- (55) N. BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 509-510.
- (56) H. İNALCIK, "The Nature of Traditional Society", s. 53.
- (57) Örneğin 16. yüzyılda ayaklanan suhtelerle (medrese öğrencileri) "mukavele"ler yapılmış, bunlara birtakım ödünler (af), haklar (dirlik) ve ayrıcalıklar (ehl-i örfün, yani yöneticilerle kadıların bunların işlerine karışmaması, Anadolu suhtelerinin temsilcisi ve davalarının bakıcısı olarak İstanbul'daki kemerbaşların, yani medrese talebesi temsilcilerinin yetkili sayılması, vb.) tanınmıştı (M. AKDAĞ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi yay., Ankara 1975., s. 272-276).

OSMANLI PARLAMENTOSU'NDA "HARB-I UMUMİ" TARTIŞMALARI

Tarık Zafer TUNAYA

SAVAŞLAR VE MECLİSLER

Saraybosna komplosu sırasında Osmanlı Parlamentosu (Meclis-i Umumi) açıldı. Haber bir gün sonra her iki Meclise duyurulmuştur. Meclisler de Avusturya-Macaristan parlamentosuna "taziyyette bulunulmasına" karar vermişlerdir. Herhangi bir konuşma yapılmamıştır. (1)

İttihatçı doruğun Almanya ile ittifak antlaşması yaptığı gün (2 Ağustos 1330-15 Ağustos 1914) meclisler de beş aylık bir ara tatiline sokuluyordu. (Bu tatil Ocak ayı başlarına kadar sürecektir. (2)

Meclislerin tatilde bulundukları süre içinde köprülerin altından hayli su geçmişti. İttihat ve Terakki yapısındaki dar bir oligarşi-kimi zaman kişiselliğe kadar varabilen- tutumunu yasallaştırmak ve "meşrulamak" için, aldığı kararları Meclis-i Umumi'nin kabulüne sunarak "irade-i milliye"ye maletme ve başvurma yöntemine yatkın olmuştur. Merkez-i Umumi ve Heyet-i Vükelâ içinde oluşan bir grubun, kararını önce bu kurumlara sonra da "itaatkâr" parlamentoya götürmesi gerekiyordu. İlk iki kurumda zorlukla karşılaşmıştır. Kabinede istifalar olmuştur. Karar ne bir fırka, ne de bir hükümet kararıydı ve onların dışında alınmıştı ve İttihat ve Terakki'nin olmaktan çok İttihatçı bir gruba aitti.

Yabancı politika adamlarını, örneğin Raymond Poincaré'yi, "Talât, Enver, Cemal, Wilhelmstrasse'nin adamlarıdır" kanısına varıran belli başlı olay da bu Umumi Harb'e giriş kararıdır.

Daha sonra, ama yakın bir tarihte, Müdafaa-i Hukukçuların da yargıları bu olacaktır. Bir çeşit Kanun-ı Muvakkat yöntemiyle bu. İttihat ve Terakki ile özdeşleşmiştir. Her za-

man en büyük ve affedilmez bir *suçu* (daha da ötesi *günahı*) olarak yüzüne vurulmuştur. Hâlâ da vurulmaktadır.

Liderlerin kuşkuları Meclislerde kurdukları diyaloglarda ortaya çıkabilecek sürprizlerdeydi. Gerçi 1330 (1914) Mebusan'ı seçileli kısa bir süre olmuştu. İttihat ve Terakki'ye cesaret veren, 1. yasama dönemindeki muhalefetten kurtulmuş olmasıydı. İçinde Arap, Rum ve Ermeni mebuslar bulunmasına rağmen, muhalefetsiz denebilecek- silme İttihatçı sayılabilecek- bir Mebusan'la kurduğu diyaloglarda hiçbir sertleşme olmuştur denemez. Ama bu Meclis, 1918 yılında, yenilgiden hemen sonra, dört yıllık yumuşaklığını inkâr edercesine, muhalif kesilecektir. Ayan'daki durum ise hayli farklıdır.

Mebusan Padişah'ın açış nutkuyla çalışma dönemini açmış, mebuslardan hiçbir tartışma ve eleştiri gelmemiştir. Ayrıca "Ariza-i Cevabiye"de İcra'yı (Yürütme'yi) kutlamıştır. Ordu ve Donanma'ya da teşekkür ve kutlayışlarını bildirmiştir.

Mebusan'ın bu tutumu Harp kararını tasvip etmesi olarak kabul edilmiştir. Yoksa bir gündem maddesi olarak, gerekli usullere göre "müzakere" edilmiş ve de oylanmış değildir.

Yinelemek gerekirse 1918 yılında yenilginin ilanı tarihine değin -bu yıl dahil- Mebusan'da Harb'e giriş sorunuyla ilgili tartışmalara rastlanmamaktadır.

Ayan'ın tepkileri hakkındaki farklılığa değinilmişti. Bu Meclis'te sınırlı fakat sert bir muhalefet olmuştur.

Aşağıda, her iki Meclisin 1914-1918 (1330-1334) süresini kapsayan 3. Döneminde, son İttihat ve Terakki kabinesinin istifasına kadar, ortaya çıkan gelişmeleri izleyeceğiz.

MECLİS-İ MEBUSAN VE HARB-I UMUMİ

Meclis, savaş nedeniyle, belirli süresinden bir ay geç açılmıştır. Buna karşılık bu yasama dönemi "temdit edildiği" (uzatıldığı) için normal süresinden daha uzun sürmüştür.

Padişah, açış söylevinde (Nutm-u İttihati) ve Reis de (Halil Menteşe) ilk konuşmasında, Meclis üyelerini bir olup bitti karşısında bırakmışlardır.

Padişah, "Nutm-u Hümayununda" durumu İttihat ve Terakki dilinden anlatır:

"Müsallah bitaraflik ilan edilmişken, Donanmayı Hümayunumuz Karadeniz'de Rus donanmasının tecavüzatına duçar olmuş"; "Düvel-i mezkûreye karşı hal-i harbi ilan ile hudutlardaki ileri hareket emrini verdim" diyordu. Bu saldırganlık İslam dinine yönelikti:

"... Rusya, Fransa, İngiltere devletlerinin alem-i İslam aleyhinde ötedenberi takip ettikleri siyaset-i imhakâranenin silah kuvvetiyle ref'i fariza-i diniye hükmü olduğundan, ısdar olunan fetavay-ı şerife mucibince bilcümle Müslimini bunların ve muavini olan devletlerin aleyhine Cihad'a davet eyledim..." (3) Halife-Padişah Hristiyan savaş ortaklarını övüyor, "... Muazzam mütefiklerimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin şanlı orduları tarafından müşterek düşmanlara karşı Avrupa'da ihraz olunan muzafferat-ı mütevaliye"den söz ediyordu.

Ve "Şark Meselesi"nin ruhu kapitülasyonların kaldırılmasını da müjdeliyordu:

"... Ve kapitülasyon namı altında içtima eden bilcümle imtiyazat-ı ecnebiyenin ref'ini irade ederek düvel-i sairede olduğu gibi Memalik-i Şahanede dahi ecanip ve bunlara mü-

teallik muamelat hakkında hukuk-ı beyneddüvel ahkâmının tatbiki usulünü vazeyledim".(4)

Yeni başkanlık seçimi yapılmış ve Halil Bey (Menteşe) seçilmiştir. Yeni Reis sert sözlerle görevine başlamıştır: "Harp umumileşmiştir. Bugünkü harp ... beka ve mevcudiyet münazaası (ölüm kalım çarpışması)"dır. Reis, kürsüden ilk selamlarını gönderiyordu: "... Bu kürsi-i muallâdan gazilerimize bin selamlar, şühedamıza fatiha'lar gönderirim". (5)

Sözleri, kısa bir süre meydan okuyucu olacaktır:

"... Bu harbin en mühim neticesi olarak, Kuzey Denizinden Hint Denizine varacak koca bir kitle oluşacak ve milyonlarca insanın, milyonlarca servetin yokolmasına sebebiyet veren İngiliz hodgâmlığı (bencilliği), Rus herzeleri, Fransız intikamı, İtalyan hainliğine karşı (kahrolsun sesleri) insanlığı ebediyen koruyacaktır". (6)

Mebusan Padişahın nutkunu baştan aşağı tasvip ederek yanıtlamıştır. Önce fetvaların etkinliğini tasdik etmiştir. Ezilmekte olan milyonlarca müslüman bu fetvaların çağrısına koşacaktır.

Mebusan Meclisi İttihatçı liderlerin olup bittisini, böylece ve ayrı bir anayasal işleme başvurmadan kabul etmiş sayılıyordu. Meclis kabulünü hep tepkilerle gösterecektir. Ordu ve Donanmaya iletilmek üzere Başkumandanlık Vekâleti'ne yazılan beyanname durumu güçlendirici bir işlemdi.

Enver Paşa'nın yaptığı açıklamalarda özellikle "Rus ordusunu artık bizim için bir tehlike teşkil edemeyecek hale soktuk" demesi "medit" (uzun) ve sürekli alkışlarla karşılanırken, Mehmetçik de kutlanmıştır. Bu sözlerin 60.000 insanın yitirilmesiyle sonuçlanan Sarıkamış bozgunundan sonra söylenmiş olması inandırıcı olabilir miydi?

Almanların Ruslara karşı kazandığı Tannenberg zaferi, yapılan öneri üzerine bir telgrafla kutlanmış ve Reichtag başkanından teşekkür telgrafı alınmıştır. (7)

1331 (1915) yasama yılını (sene-i içtimaiyesi) açış konuşmasında Padişah, "İttifak-ı Müselles"ın (Üçlü İttifak'ın) Bulgaristan'ın katılmasıyla "İttifak-ı Murabba" (Dörtlü İttifak) olduğunu belirtir. Ariza-i Cevabiye'de Mebusan'ın Moskof sözcüğünü kullanması ilginçtir. (8)

Çanakkale cephesini "Fırka'nın tensibi (uygun bulması) ile ziyarete giden mebuslar izlenimlerini kürsüden dile getirmişlerdir, bu arada Mustafa Kemal Bey'i (Atatürk) ilk-belki de son - kez övgüyle anmışlardır. Çanakkale zaferi dolayısıyla savaş alanına gönderilen ressamın tablolarını Meclis'e armağan etmişler ve hemen duvarlara asılma kararı alınmıştır.

1332 (1916) yılının açış nutkunda Padişah, Çanakkale ve Irak cephelerinden söz etmiş, Kut-ül Amare'de General Townshend (Tavzend)'in esir edilmesini vurgulamış ve Rusların İran'ı istila ederek Güney'e doğru inmesi, Osmanlı ordularının da Tahran yakınlarına gidişi üzerinde durmuştur. (9)

Artık Enver Paşa, Mebusan'ı savaşın ne kadar sürebileceği hakkında aydınlatmaktadır: "... Evvelce de arzettiğim gibi harp, bizim için herhalde düşünenlerin tahmininden daha uzun sürebilir." Harbiye Nazırı vekâlet bütçesine 1 milyar 500 milyon kuruş zam isterken böyle konuşuyor, garp ve şark cephelerinde büyük muharebeler "göreceğiz" diyordu. Kanun tartışmasız ve övgülerle kabul edilmiştir. (10)

Cavit Bey ise, hayli kötümserdir: "... Maatteessüf harp bir hal-i mutad (alışılmış bir hal) hükmünü aldı". (11)

• 1333 (1917) yılı açış nutkunda, artık zaferler anlatılmaz olmuştur. Padişah "... Alem-i insaniyet için misli görülmemiş bir felaket teşkil eyleyen bu Harb-i Umumi'den, "iktisadi harbe karşılık tahtelbahir harbinden", asıl büyük olay olan Amerika'nın harbe girmesinden söz etmektedir. "Papa hazretlerinin" sulh çağrısına cevap verildiği hatırlatılmaktadır. (12)

"Ariza-i cevabiye"de Osmanlı siyaset edebiyatına "İstiklal Harbi" terimi, Harb-i Umu-mi'nin bir yeni adı olarak girmiştir. "... Bircümle arazimiz üzerindeki hukuk-ı hakimiyetimizi mutlak ve kat'i bir istiklal dairesinde muhafaza etmek..." amacı belirlenmekte, aynı du-rum, İran için de temenni edilmektedir. Talat Paşa bu konuda kesindir: "... Ariza-i cevabiye'de zikri geçtiği üzere bu millet istiklal ve istihlas (kurtuluş) harbi yapıyor. Bu yıl için-de, Rum "tehcirleri"nden ötürü, her zaman büyüyecek bir muhalefetin öncüleri görül-müşlerdir. (13)

Hariciye Nazırından sonra sözalan Aydın mebusu ve Hukuk-ı Esasiye profesörü Veli Bey'in bir mesajı vardır: "... Müttelikler bilmeli ki ve âlem bilmeli ki, biz harbe mevcudiyet-i siyasiyemizi ve istiklalimizi muhafaza için girdik. (Pas pour le Roi de Prusse). Al-manların ve mütteliklerimizin güzel gözleri ve kralların hatırı için girmedik" (şiddetli ve sürekli alkışlar). (14)

Hariciye Hazırı Ahmet Nesimi Bey İmparatorluğun taksimine ilişkin gizli andlaşma-ları lanetlemiştir. (15) Ona vekâlet eden Halil Bey: "... Bugün bu harbin mevcudiyet ve istihlas harbi olduğu hakkında kanaati mütezelzil (inancı sarsılmış) bir tek Osmanlı kal-mamıştır. İttihatçıların lider takımından böylesine bir konuda "Osmanlı"nın zikredilmesi il-ginçtir. İttihatçılar meydan okuyarak karşıladıkları umumi Harb'i, üç yıl içinde bir savunma ve istiklal savaşı niteliğine dönüştürmüşlerdir. Ama yine "Osmanlı"yı düşünerek.

Savaşın son yılında (1334-1918) Mebusan'da, harbe giriş nedenleri üzerinde durul-muştur. Bir an Ağaoğlu Ahmet Bey çok iyimserdir: "... Efendiler, Rusya'nın mağlubiyeti ve işin içinden çıkmasıyla harbi biz kazandık. Şimdi buna benim emniyet-i kat'iyem var. Kanaat-i kâmilemdir". (16)

Bu sözler laşe-i Umumiye Kanunu konuşmalarında söylenmiştir. Bu hava Brest-Litowsk andlaşması görüşmelerinde daha da bayramlaşacaktır.

Ne var ki çok uzun sürmeyecektir ve Mondoros'un felaket rüzgârları Mecliste ese-cektir. O zaman hiç beklenilmeyen bir muhalefet de ortaya çıkacaktır.

AYAN'DA TEK KİŞİLİK MUHALEFET FIRKASI

Mebusan'daki durumun tam tersine Ayan Meclisinde sarsıcı bir muhalefet vardır. Partilerin pek açığa vurulmadığı bu "olgunlar" meclisinde, bir kişi, tek başına bir muhalefet partisi kadar güçlüdür ve ağır hücumları üstlenmiştir: Ahmet Rıza Bey.

Onu kısık sesiyle, klasik kültürünü taşıyan uzun tiradlarıyla Damat Ferit paşa izler. Çürüksulu Mahmut ve Fuat Paşa'lar da zaman zaman, daha ılımlı olarak, onlara katılırlar. Klasik bir Osmanlı bürokrati olan Yorgiyadis Efendi de yılgınlık göstermeyen tutumuyla bu grup içindeki yerini almıştır. Ayan Meclisi, parlamenter rejimlerde rastlanan sahnelere tanık olmuştur.

Burada da, Padişah'ın toplantı yıllarını açış söylevleriyle (Nutm-ı iftitahi) Meclisçe verilen yanıt (Ariza-i Cevabiye), ilginç diyaloglar içerir.

1914 yılında Ayan, Padişah'a yanıtına "rical-i siyasiye ve askeriye teşekküratını beyan etmekle" başlar. Cevabı yazanlar arasında ünlü şair (Şair-i Azam) Abdülhak Hamit Bey de vardır.

Arıza metninde şu cümle de okunur:

"... Beyanat-ı şahanelerine heyet-i acizanemiz ve millete muvafık olan bu siyaset-i müdebbiranede devam edildiğine kanaat-i çâkeranemiz vardır". (17)

Ayan izlenen siyasetin devletin ve milletin çıkarlarına uygun ve tedbirli olduğunu belirtiyordu.

Ahmet Rıza Bey savaş dönemi muhalefetinin ilk çıkışını, 24 Aralık 1914 günü yapar: "Gerçi böyle bir zamanda hükümete yardım bir vatan görevidir ama "siyaset-i müdebbirane" (tedbirli siyaset) deyimine karşı çıkar. Ona göre hükümetin "adem-i siyaseti" (siyaset yokluğu) vardır. Bu deymi benimsemiş görünmeye herhalde "hükümet bile müsaade etmez." Hükümetin siyaseti bilinmediği halde buna nasıl düşünceli bir siyaset denebilir? Fakat Reis Rifat Bey'in açıklamaları üzerine itirazını geri almıştır.

Aynı yıl yapılan Kanun-ı Esasi değişikliğinde de (26 Kanun-ı sani 1330-6 Şubat 1914) Encümen üyesidir ve tek muhalif de odur. Bütçe konuşmalarında da tutumu değişmez. Artık eski Jön Türk ve İttihatçı Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey koyu bir İttihat ve Terakki muhalifidir, bir çeşit intikam havasındadır ve eleştirileri Padişahı da kapsamaktadır. Başkumandanlığa verilecek tahsisata karşıdır çünkü "böyle şeyleri bilmek için asker olmak lazım değildir". (18) Muvakkat kanunların aleyhindedir. Ermeniler hakkında (ve lehinde) önerge vermiştir. (19)

1915 (1331) yılında Ayan Meclisi yine hareketlidir.

Üyeler Çanakkale cephesindeki izlenimlerini övgülerle anlatırlar.

İttihatçıların karşısında, yine bütün bükülmezliği ile Ahmet Rıza Bey vardır ve Dahiliye Nazırı Talat Bey'le Harb-ı Umumi'nin ilanı üzerindeki tartışmada kendini gösterir: "... Şunu da ilave etmek isterim ki, harb-i hazır milletin rey'i ile, arzusu ile ilan edilmedi. Hükümet harbe kendi rey'i hodseranesi (dik kafalı tutumu) ile iştirak etti..." (20)

Talat Bey'in karşılması İttihatçı tezin açıklanmasıdır: "Heyet-i aliyelerince harbe ne gibi şerait (koşullar) dahilinde girildiği ve bu suret-i iştirakin (katılma şeklinin) her iki mecliste ne surette tasvip edildiği malumdur". (21)

Ahmet Rıza Bey yeniden söz alır: "... Dahiliye Nazırı beyfendi harp hakkında hükümetin kararı Meclisçe tasvip edilmiştir dediler. Halbuki böyle bir tasvip kararı hatırlamıyorum. Bendeniz harhalde tasvip etmemiştim. Bu sözlerimin zapta geçmesini isterim". (22)

Bununla beraber Ahmet Rıza Bey'in de, öteki üyeler gibi Enver Paşa'yı Çanakkale konusunda "tasvip" ettiği olmuştur.

İttihat ve Terakki ile çatışma sahneleri 1916 (1332) toplantı yılında da hiç eksik olmamıştır. Bu yılın "Arıza-i Cevabiye" sinde Ayan, Padişah'a karşı bir saygı olmak üzere, "Heyet-i abidanemiz" terimini (kölelerinizden oluşan kurul anlamına) kullanmıştı.

Ahmet Rıza Bey bu konuda coşar: "... Ben Padişahın ve bütün Osmanlıların halis ve sadık bir hizmetkârıyım. Lakin kölesi, kulu değilim. Gerek Padişahımıza ve gerek millet-i Osmaniye hürmetim ve muhabbetim fevkalade büyüktür. Lakin lisanım hür ve müstakil bir vicdanın tercümanıdır. Lisan-ı rukiye (iki büküm olma lisanı) değildir. Bunun

için (heyet-i abidanemiz) yerine (heyet-i âcizanemiz) dense (âciz) kelimesi hakikat-ı hale belki daha muvafık düşer". (23) Öneri kabul edilmemiş, yazılı terim aynen kalmıştır.

İttihatçılara bir eleştiri daha: "... Hakkı Paşa'nın Sadarete tayininden yani beş seneden beri ne erkân-ı hükümet ve ne de İttihat ve Terakki Cemiyeti hiçbir işte benimle iştişare etmemiş ve hiçbir işte rey ve mütalaamı sormamıştır. Memleketimizde serbest-i matbuat (basın özgürlüğü) olsaydı o vasıtaya müracaat edecektim." (24)

1916 (1332) yılında da Ahmet Rıza Bey'in muhalefeti ağırlığından bir şey yitirmez: "Diğer vilayetlerimiz nerede? Rumeli yok. Anadolu'nun malum olan vilayetleri yok. O halde bu parayı nereye sarfettiniz? Sizden üç milyon kuruşun hesabını soruyorum." (25)

Damat Ferit Paşa ikinci planda kalmayı yağlar ve Ahmet Rıza Bey'in destekleyicisidir. laşe sorunu ile ilgili önerisine can-ı gönülden katılmıştır.

1917 (1333) yılının hazin memleket tablosunu da yine Ahmet Rıza Bey çizer: "... Bir kuru ekmeği almakta bu ahaliye teshilat (kolaylık) gösterilemedi. Suistimaller, hırsızlık aleni irtikâp (açıkça yiyicilik), küçük büyük mikyasta spekülasyon gittikçe arttı. O derece ki kanunlar, kararlar menafi-i şahsiyeyi temine (kişisel çıkarları sağlamaya) hizmet etmekten başka bir şeye yaramadı. Ahali... kimin emrine itaat edeceğini bilmiyor". (26)

Ve nihayet 1918 (1334) yenilgisi gelir çatar. Gittikçe zayıflayan İttihatçılar Mondo-ros Mütarekesi'ne değin eleştirilirler.

Bir gün beklenen olay ortaya çıkar.

Ahmet Rıza Bey Ayan'da, Darüleytam (yetim mektepleri) bütçesindeki açığın "suiistimalattan" (kötüye kullanmalardan) olduğunu söyler.

Aslında İttihatçı "fedai" özelliklerine sahip olan Maarif Vekili Ahmet Şükrü Bey bu konuyu yanıtlar:

"... Ahmet Rıza Bey'in bu yolda beyanatta bulunmasını kendi muamelat ve icraatına bakıyorum da muvafık buluyorum. Ahmet Rıza Bey Meclis-i Mebusan reislerine tahsis edilmiş daire eşyasını ve gümüş takımlarını almak suretiyle (gürültüler ve devam sesleri)... Bendeniz, kendilerinin gayr-ı meşru ef'al ve harekâtı (yapıp ettiklerini) olanların, diğerlerinde de (başkalarında da) aynı hali tasavvur etmeleri ihtimalinin mevcut olduğunu arzetmek istiyorum. Ahmet Rıza Bey, Adile Sultan sarayı, ba irade-i seniyye (Padişahın emriyle) mektebe tahsis edildiği halde el'an o sarayın köşkünden çıkmadığı gibi mahkeme ilamına mukabil (karşısında) yine çıkmamakta ısrar etmekte bulunmuştur. (27)

Üyelerden Haydar Bey "Teessüf olunur" diyecektir.

Şükrü Bey devam eder: "Ahmet Rıza Bey'in bu suretle aleyhine ikame-i dava eden (dava açan) ben olduğum için, bütün infialatı (taşkınlıkları) bundan inbias ediyor (kaynaklanıyor).

Ahmet Rıza Bey, Mebusan Meclisi'nden gelen bu ağır sataşmayı Ayan'da yanıtlar:

Kız okulu yapmak için Kandilli'de harap, bakımsız Adile Sultan sarayını istemiştir. Tanınmış otuz üç kişiden oluşan yasal bir dernek kurmuştur. Padişah'ın tasdikine sunulmuş, fakat öylece kalmıştır. Maarif Nazırı Maarif'e devrine muvaffak olmuştur. Saray'a ait, harem ağalarının oturduğu bir köşkü otuz altı liraya kiralamıştır. Tahliyesi için Mahkeme kararı gerekmiştir. Dava açılmıştır. "Fazla hakarete maruz kalmamak için" babasından kalan Çengelköy'deki yıkık dökük çiftliğe taşınmıştır. "Mayıs iptidasından beri dağda çiftlikte oturuyorum." (28)

Anılarından hareket eder: "... Devr-i sabık'ın keyfî ve istibdatçı yönetimine karşı devam eden savaşmam boyunca sabık Padişah bütün millete yaptığı gibi bana da, aileme de zulmetmişti. İstanbul, Paris, Brüksel mahkemelerine müracaatla siyasi hükümler verdimmeye çalışmıştı. Sultan Abdülhamid'in muamelesinde haksızlık çoktu, fakat bayağılık yoktu. Ailemin haysiyetini ve benim izzet-i nefsimi yaralayacak hiçbir hakareti görülmemiştir. Oysa benim o Padişah'a pek az da olsa özel bir hizmetim, küçük bir yardımım geçmemiştir." (29)

Ahmet Rıza Bey, Draç mebusu Esat Paşa'nın Arnavutluk ayaklanmasını varkuvvetle desteklediği sırada, Şükrü Bey "beni öldürmek ümidi ile bu meseleyi ortaya atmıştır" demiştir. Eşya okula armağan edilmiştir" savına karşı ise, Ahmet Rıza bey şöyle demiştir:

"... Gurbette zaruret içinde yaşadığım günlerde bana birkaç kez gönderilen ve bu eşya kıymetinden bin kat fazla olan paraları kabul etmediğim halde, vatanıma dönüşümden ve Mebusan başkanlığı gibi yüce bir mevkie geçtikten sonra iki üç oda eşyasına tenezzül etmiyeceğimi düşünemeyen veyahut Padişahın bu kadarsık hediyesini bana çok gören adamları, selamet ve saadeti uğrunda mal ve canımı adanmış olduğum bir milletin fertleri arasında görmek benim için bir hüzündür. İnsan bu millete kırıgı ve pişman olmayarak hizmet edebilmek için vatani benim gibi çok, pek çok sevmelidir; sevmeyse bu gibi hareketlere, nankörlüklere kesin olarak dayanamaz". (30)

Vahdettin kendisini (1918 yılında) Ayan başkanlığına getirince, "Ariza-i Cevabiye"yi sunmak için Saray'a gitmiş ve izlenimlerini Meclis'ine anlatmıştır: "... Memalik-i şahanelerinde gerçek Meşrutiyet idaresinin kurulmasıyla hak ve adaletin sağlanacağı hakkındaki isteklerine Heyet-i Ayan'ın her fırsattan istifade ederek hizmete hazır bulunduğunu arzettim". (31)

Tam dört savaş yılı boyunca, Ahmet Rıza Bey tek kişilik bir muhalefet partisi görünümü ve gücü ile Ayan'da İttihatçılara savaş açmıştır. Birkaç arkadaşı ondan çok daha geride kalmışlardır. Her seferinde Jön Türkler mazisinden yararlanmış, hiçbir şekilde de bu mazisini reddetmemiştir. Konuşmaları, bir siyaset retorik'i (hitabeti) niteliğine bürünmüştür. Genellikle soyut konuşmayı tercih etmiştir.

Mütareke'nin imzalanmasından ve belli başlı liderlerin ülkeyi terketmesinden sonra, Ayan'daki muhalefetin gerilimi daha da artacaktır. Ahmet Rıza Bey'in tutumu İttihat ve Terakki tarihine kendine özgü, eşine pek rastlanmayan bir muhalefet türü olarak geçmiştir.

Osmanlı parlamentosunun her iki Meclisinde izlediğimiz bu gelişmeler, bazı gerçekleri ön plana çıkarır. Önce İttihatçılar sırtlarında bir kambur gibi büyüyen Harb-i Umu mi'ye giriş sorununu hiçbir zaman dürüst ve haklı bir çözüme kavuşturamamışlardır. Kendilerine bağımlı Meclislerde, anayasal işlemler yerine, fiili tasvip mizansenlerine başvurma yönteminde ısrar etmeleri tarihsel sorumluluklarını giderek ağırlaştırmıştır.

"Dünya tarihinin gördüğü bu en büyük savaşın" dört bikkınlık yılı içinde, İttihatçılar, eylemlerinin yanı sıra zaferleri övme, yenilgileri örtme politikası ve de edebiyatı yaşatmışlardır. Sarıkamış'ta başlayıp Mondoros'ta kuruyan İttihatçı politikanın en büyük özelliği, bu trajik savaşın, hiçbir şeyi ciddi çözümlere bağlayamayacak kadar yetersiz ve beceriksiz olduğunu kanıtlamış olmasıdır.

NOTLAR

- 1) MAZC, 1330, Dvire III, Si I, 14. içt. s. 117
- 2) MMZC, 1330, D. III, Si I, 23. içt. s. 401
- 3) MMZC, 1330, D. III, Si I, 1. içt. s. 1
- 4) MMZC, 1330, D. III, Si I, 1. içt. s. 1
- 5) MMZC, 1330, D. III, Si I, 1. içt. s. 4
- 6) MMZC, 1330, D. III, Si I, 35. içt. s. 373
- 7) MMZC, 1330, D. III, 27. içt.
- 8) MMZC, 1331, D. III, Si 2, 1. içt.
- 9) MMZC, 1332, D. III, Si 3, 1. içt.
- 10) MMZC, 1332, D. III, Si 3, 52. içt. s. 829
- 11) MMZC, 1332, D. III, Si 3, 52. içt. s. 830
- 12) MMZC, 1333, D. III, Si 4, 1. içt. s. 1-2
- 13) MMZC, 1333, D. III, Si 4, 6. içt. s. 523
- 14) MMZC, 1333, D. III, Si 4, 13. içt. s. 130
- 15) MMZC, 1333, D. III, Si 4, 13. içt. s. 158
- 16) MMZC, 1334, D. III, Si 4, 9. içt. s. 1160
- 17) MAZC, 1330, D. III, Si 1,3. içt. s. 22
- 18) MAZC, 1330, D. III, Si 1, 21. içt. s. 258
- 19) MAZC, 1331, Si 2, 10. içt. s. 92
- 20) MAZC, 1331, D. III, Si 2, 23. içt. 263
- 21) MMZC, 1331, D. III, Si 2, 23. içt. 263
- 22) MMZC, 1331, D. III, Si 2, 23. içt. s. 266
- 23) MAZC, 1332, D. III, Si 3, 5. içt. s. 20
- 24) MAZC, 1332, D. III, Si 3, 5. içt. s. 18-19
- 25) MAZC, 1332, D. III, Si 3, 17. içt. s. 151
- 26) MAZC, 1333, D. III, Si 4, 7. içt. s. 55
- 27) MMZC, 1334, D. III, Si 4, 33. içt. s. 513
- 28) MAZC, 1334, D. III, Si 4, 26. içt. s. 276-277
- 29) MMZC, 1328, D. II, s. 747
- 30) MAZC, 1334, D. III, Si 4, 26. içt. s. 277
- 31) MAZC, 1334, D. III, Si 1, 5. içt. s. 2

Kısaltma: MAZC: Meclis-i Ayan zabıt ceridesi

MMZC: Meclis-i Mobusan zabıt ceridesi

TÜRK TOPLUMUNDA LAİKLİĞİN KÖKENİ, ÖNEMİ VE SÜREKLİLİĞİ ÜZERİNE

İlter TURAN

Nüfusunun çoğunluğu Müslüman ülkelerle karşılaştırıldığı zaman, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki açıdan önemli farklılıklar gösterdiği hemen dikkati çekmektedir. Türkiye siyasi sistemini laiklik ilkesi üzerine inşa etmiştir ve Türkiye iktisadi, sosyal ve siyasal kalkınma açısından, diğer ülkelerden daha ileri bir aşamada bulunmaktadır. (*) Ülkemizin sözünü ettiğimiz diğer ülkelere göre farklı ve kaanatimizce üstün bir konumda bulunması bir rastlantı değildir ve laikleşme-çağdaşlaşma ilişkisinin bir ürünüdür.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇAĞDAŞLAŞMA VE LAİKLEŞME

18. yüzyıldan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ülkeleri karşısında uğradığı askeri yenilgilerin süreklilik kazanması, İmparatorluğu yenilginin nedenleri üzerinde arayışlara itmiş, önlemler almaya zorlamıştır. Bilindiği gibi, önceleri Batı'nın askeri teknolojisini edinmek yönünden çabalar yürütülmüş, bunlar yeterli olmayınca toplumda daha kapsamlı yenileşmeye yönelinmiş, gerileme durdurulamamış, nihayet Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, yaşam gücü tükenmiş olan İmparatorluk tarih sahnesinden silinmiştir.

(*) Burada iktisadi, sosyal ve siyasal açıdan kalkınmış olmanın kısaca tanımlanması yararlı olabilir. İktisadi kalkınmadan kastedilen, milli gelirin teşekkülünde tarım ve hammadde üretiminin yanı sıra sanayi üretimin de giderek artan önemli bir paya sahip olması kastedilmektedir. Sosyal açıdan kalkınmışlık, bireylerin cinsiyet, soy, asalet, din mensubiyoti gibi kıstaslara bakılmaksızın yasal ve fiili eşitliğe sahip olmaları ve toplumda yükselmenin büyük ölçüde kişisel başarıya bağlı olması anlaşılmaktadır. Siyasal kalkınma deyimi ile aktarılmak istenen ise toplum üyelerinin kendilerini etkileyen karar alma süreçlerine katılma ve onu etkileme kanallarının gelişmiş olması, devletin vatandaşlara hizmet götürme, can, mal güvenliği sağlama işlevlerini yerine getirecek bir kapasiteye erişmiş olması ve siyasal değişmeyi barışçıl yollardan ve siyasal sistemin varlığını tehlikeye düşürmeden gerçekleştirme becerisine erişmiş olmasıdır.

Bütün uğraşlarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi çöküşünü engelleyememiş olmasında, sahip olduğu siyasal-toplumsal düzenin dayandığı ilkelerin, rekabet ettiği ülkelerin düzeyine gelmesine olanak sağlamaya elverişli olmaması, en önemli rolü oynamıştır. Bu gözlem bizi Batı Avrupa siyasal-toplumsal sistemlerinin dayandığı ilkeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte olanlarla bir karşılaştırmaya götürmektedir.

Rönesanstan başlayarak Batı Avrupa toplumlarında bilim ve din arasındaki bağ giderek zayıflamış, bu iki faaliyet alanı birbirine karşı özerklik kazanmıştır. Uzun süren mücadelelerden sonra belirginleşen din-bilim ayrımı dini ve bilimsel bilgilerin farklı türden bilgiler olduğunu kabul ediyordu. Bunun çok önemli sonuçları olmuştur. İlk, bilimsel çabalar sonucu elde edilen bilgi ve bulguların dinin söyledikleriyle uyum içinde olması baskısı kalkmış, böylece doğada, evrende, toplumda insanda varolan düzenlilikleri saptama, edinilen bilgilerden uygulamaya dönük çözümler yaratma çabaları hız kazanmış, kendi kendini besleyen ve geliştiren bir bilgi, teknoloji üretimi süreci başlamıştır.

Bilimsel çabaların ulaştığı başarılı sonuçlar, bu çabaların yürütüldüğü toplumların üyelerinde, insanın doğayı denetleyebileceği, daha gönençli toplumlar yaratılmasının tanrısal bir buyruk değil, birey ve toplumların iradi çabalarının ürünü olduğu anlayışını yaygınlaştırmıştır.

İlk başta, bilimin dinden özerkleşmesinin kendi gücünü azaltacağını düşünen kilise de, zaman içinde, ancak bu değişime uyduğu ölçüde, varlığını sürdürebileceğini algılamıştır. Şöyle ki, bilim-din ayrışmasına direnmek, tüm dini bilgilerin de reddi ya da şüphe ile karşılanması olasılığını da beraberinde getiriyordu. Dini ve bilimsel bilgilerin ayrı tutulması ise bunların farklı ölçütlerle değerlendirilmesine olanak veriyor, ilkinde inanmak ve değişmezlik, ikincisinde gözlemle doğrulanabilirlik ve değişebilirlik esas alınıyordu. Böylece bireyin hem dindar olması, hem de bilimsel çabaları destekleyen ve onun sağladıklarından yararlanan bir kişi olmasının yolu da açılmış oluyordu.

Batı karşısında yenilgiye itilen Osmanlı İmparatorluğu, kendi siyasal-toplumsal düzeninin ilkelerini değiştirmeden, seçici teknoloji ithali ile gerileyişini durdurmaya çalışmıştır. Bunun başarılı olmasının olanağı yoktu, çünkü rakip ülkeler sürekli ve düzenli olarak yeni bulgular, eskilerinden daha üstün teknolojiler üretiyordu. Buna karşılık, sınırlı olan teknoloji ithali dahi, İmparatorluk içinde tartışmalara, bölünmelere yol açıyor ve tutarlı bir değişme stratejisinin izlenmesini zorlaştırıyordu.

Yeniliklere, değişikliklere karşı çıkanların, kendi tercihlerini meşrulatırma silahı dindi. Ancak, çoğu zaman direnişin, yeniliklerden zarar göreceklere kaynaklandığı da ke-sindi. Matbaanın kullanılmasına el yazmasıyla geçimini sağlayanlar, yeni savunma teknolojilerinin uygulanmasına, bunların okulda öğrenildiğini gören alaylı askerler karşı çıkmışlardır. Sorun, gelenekçi tutumların dinin gerekleri olduğu savından kaynaklanıyordu. Dinin mutlak doğrulardan oluştuğu düşünüldüğünde, uzlaşma zemini yoktu. Yenileşmenin istenilen hızda gerçekleştirilememesi, gerçekleştirilme mücadelelerinin zaman zaman kanlı olması, değişikliklerin bir iman sorununa dönüşmesiyle yakından ilgilidir.

Batı Avrupa'da bilim-din ayrışması süreciyle tamamen eşanlı olmamakla birlikte, iktisadi ve sosyal değişimlerden etkilenen ve önemli siyasal sonuçları olan ikinci bir gelişme de, konumuzla ilgili gözükmektedir.

16. ve 17. yüzyıllarda, Batı Avrupa'da merkezi krallıklar, feodal birimler üzerinde egemenliklerini güçlendirmeye başlamışlar, iktidarlarını paylaşmakta ısrarlı olan Roma

Kilisesi'nin otoritesinden giderek kurtulmuşlardır. Sınırları belli, üzerinde tek siyasal otorite kurulu, iç iletişimi güçlü olan bu siyasal birimlerin ahalisi, 18. yüzyıla gelindiğinde, kendisini bir ulus olarak görmeye başlamıştı. Bireylerin toplumsal kimliği ulusal olarak algılanıyor, en yüksek siyasal bağlılık da ulusal siyasal kurumlara yöneliyordu. Bu gelişmenin önemli bir boyutu da laikleşme idi. Bir yandan Roma Kilisesi'ne karşı kralların yürüttüğü mücadele, diğer yandan bu kiliseye karşı tepki olarak beliren protestanlık ve ardından gelen din savaşları, dinin siyaset dışına çıkarılması, bireyin kişisel bir tercihi düzeyine indirgenmesiyle çözüme bağlanıyordu.

Amerikan kolonilerinin isyan ederek, İngiltere'den kopması, birkaç yıl sonra da Fransa'da patlayan ihtilâl, uluslaşan toplumlarda, siyasal iktidarın meşruiyetinin de ulusa kaymakta olduğunun güçlü göstergeleriydi. Fransa'daki gelişme, iktidarlarını dinle meşrulaştıran ve bir bölümü de çok uluslu olan Avrupa krallık ve imparatorluklarını telaşa itmiş; buna karşılık özellikle Napolyon, ulusçuluk ideolojisini yaygınlaştırarak, Fransa'yı baskı altında tutan ülkelerde iç sorunlar yaratmaya çalışmıştır. Avusturya'nın önderlik ettiği ulusçuluğu durdurma çabaları, sonuç vermemiş, ulusal devletler kurma savaşları, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Özetle, ulusçuluk olayı bir yandan başka bir ulus tarafından yönetilmeye karşı başkaldırmayı, diğer yandan ülke içinde iktidarın ulustan kaynaklanmasına ilişkin değişimleri kapsıyordu.

Osmanlı devleti, Fransa'da cereyan eden olayların kendisini nasıl etkileyeceğini hemen sezememişse de, Mora İsyanı bu etkinin ne olacağını açıkça göstermiştir. 19. yüzyıl boyunca İmparatorluk, kaynaklarını kendisinden ayrılmak isteyen toplumları birarada tutmaya ayırmış, ancak sonuçta başarılı olamamıştır. Bunda belki de şaşılacak birşey yoktur. Kendi içindeki din cemaatlerine aynı statü tanıyan, iktidarını dinle meşrulaştıran, devletin görevini dinin gereklerini yerine getirmek olarak gören, dini cemaatin başkanlığı ile devlet başkanlığını aynı kurumda toplayan bir siyasal yapının uluslaşma ve iktidarın kökenini topluma dayandırma baskılarına uyum sağlaması ne dereceye kadar mümkün olabilirdi?

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı imparatorluğu'nun yaşam gücünü tüketmesine ve çökmesine yol açtı. İmparatorluk topraklarının sömürgeci ve sömürgecilğe özenen devletler tarafından paylaşılmasına geçilmişken, beklenmeyen bir olay gerçekleşiyor, Mustafa Kemal önderliğinde bir ulusal kurtuluş hareketi Anadolu'da geliyordu.

Türk kurtuluş hareketinin ulus temeline oturtulması şüphesiz bir tesadüf değildi. Osmanlıcılık, İslâmcılık gibi İmparatorluğu birarada tutma formülleri başarısızlığa uğramıştı. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı'nda Müslüman Arapların, Müslüman olmayan ülkelerle işbirliği yaparak Osmanlılardan kopmaları, İslâm ümmetinin tek devlet tarafından yönetilen bir siyasal toplum oluşturduğu düşüncesinden kendini bir türlü sıyıramayan Osmanlı devlet seçkinlerine, gerçekleştirilmesi olanaksız bir özlemin peşinde olduklarını gösterdi. Toplumun siyasal örgütlenmesinin temelinin ümmetten ulusa kayması, ümmeti esas alma kapısının kapalı olduğunun kesinleşmesiyle hız kazanmıştır.

Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından sonra, ateşkes sırasındaki Osmanlı sınırlarının tanınmayarak ülkenin işgale başlanması karşısında Sultan-Halife'nin sessiz kalması, hatta işgalci ülkelerin istekleri doğrultusunda, bu işgale karşı Anadolu'da doğan direniş hareketine karşı koyması; sonuç olarak kendi mevkiini korumak için, Tanrı adına yönettiği ümmetinin bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumaya yanaşmaması, Anadolu'ya geçerek, kurtuluşu amaçlayan bir hareketin önderliğini yüklenmemesi, savaşımın ulus adına yürütülmesini zorunlu kılmıştır.

Sultan-Halife'nin desteğini esirgediği kurtuluş hareketi egemenliğini, yönettiği toplumun onayına dayandırarak meşrulaştırmıştır. T.B.M.M. hükümeti ümmetin değil ulusun temsilcilerinden oluşuyor, ulus adına hareket ediyor, ulusal bağımsızlık için savaşıyordu.

Kurtuluş Savaşı'na katılan, gerek halk gerek önder kadrosu arasında, toplumsal kimliği din olarak görenler, savaşı Sultan-Halife'yi kurtarma amcına bağlayanlar bulunuyordu. Ancak, bunlar da, başarı sağlanıncaya kadar T.B.M.M. dışında bir otorite tanımamışlar, Sultan-Halife'ye dayanarak bağımsızlık hareketinin başarılı olamayacağını kabul etmişlerdir.

CUMHURİYETİN KURULMASI VE LAİKLEŞME

Kurtuluş Savaşı'nun ulus adına yürütülmesine, yukardaki açıklamadan da görülebileceği gibi, içinde bulunulan koşullar ve Sultan-Halife'nin tutumu katkıda bulunmuştu. Savaşın başarıya ulaşmasıyla birlikte, savaş sırasında bölünmelere yol açacağı endişesiyle gündeme açıkça getirilmeyen, toplumsal kimliğin özü ve rejimin ne olacağı soruları güncellik kazandı. Tartışmaların nasıl sonuçlandığının incelenmesine gerek yoktur: T.M.M.M.'nin kurduğu fiili egemenlik, önce saltanat kaldırılarak, ardından Cumhuriyet ilan edilerek, bir ulus-devletin kurulmasıyla sonuca ulaştırılmıştır.

Bu noktada; Cumhuriyet'in kuruluşunun önderi Atatürk'ün, neden ulus-devlet tercihine ısrarla yöneldiğini çözümlemek, Türk toplumunun geçirdiği dönüşümü anlamlandırmak bakımından yerinde olacaktır. Atatürk'ün eylemlerine hangi gözlemler ve düşünceler yön vermiştir?

İlkin, Atatürk, bir yandan Avrupa ülkelerinin deneyimlerine bakarak, diğer yandan bir Osmanlı subayı olarak İmparatorluğun çeşitli kesimlerinde geçirdiği deneyimler ve yaptığı gözlemler sonucunda, insanların bir yönetim altında bulunma isteğini belirleyen en önemli değişkenin ulusal kimlik olduğunu algılamıştır. Ulus dışındaki kimlik boyutlarına dayandırılarak kurulmak ya da devam ettirilmek istenen siyasal birlikler, Osmanlı deneyiminde de görüldüğü gibi, büyük kaynaklar kullanılarak ve zorlamalarla gerçekleştirilebiliyor ve her zaman dağılma eğilimi gösteriyordu.

İkinci olarak, sosyal, iktisadi ve siyasal gelişmelerini sürekli ve düzenli kılabilen ülkeler, bunu başaramayan ülkeler karşısında üstün duruma geçiyorlar, geri kalan ülkelerin varlıklarını bağımsızlıklarını tehdit edebiliyor, ortadan kaldırabiliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında giderek gerilemesi ve yenik düşmesi, ilerlemesine, yenileşmesini sağlayacak bir yapı oluşturmamasından kaynaklanıyordu.

Üçüncü olarak, meşruiyetlerini yönetilenlere dayandırmayan yönetimler, bir yandan kendi dar çıkarlarını toplumun önüne alabiliyorlar ya da bu ikisini bir tutuyorlar, diğer yandan da, toplumsal gelişme ve ilerlemenin kendi güçlerini azaltacağı endişesinden yola çıkarak, ilerlemeyi denetleyen, çoğu zaman da, kısıtlayan bir tutum benimsiyorlardı.

Bu üç saptamanın, eylemler için çizdiği yön açıktı: Rejim ulus-devlet ilkelerine göre şekillenecek, siyasal iktidarın kaynağı ulus olacak ve toplum sürekli gelişme ve ilerlemeye elverişli bir yapıya kavuşturulacaktı. Bu amaçların gerçekleştirilmesi ise kapsamlı bir laikleşmeyi zorunlu kılıyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra uygulanmasına geçilen ve Atatürk Devrimleri adını verdiğimiz eylemlerin bütünsel bir çerçevede anlamlandırılmasının anahtarı laikleşmedir.

Hilâfetin kaldırılması, Evkaf ve Şeriye Nezaretinin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, medreselerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü Medeni Kanun'un

çıkarılması, kıyafet devrimi, kadınlara oy hakkının verilmesi, harf devrimi, dil devrimi ve tarih alanında yapılan çalışmalar laikleşmeye katkıda bulunmuşlardır. Bu devrimlerin laikleşmeyle ilişkisini ve laikleşmenin de bir önceki paragrafta değindiğimiz amaçların gerçekleştirilmesindeki rolünü kısaca gözden geçirelim.

Örneğin hilâfetin süregelmesi çok yönlü bir sorun yaratıyordu. Padişah hem siyasal toplumun hem de dini cemaatin başındaydı. Tarih boyunca, padişahın hangi görev ve yetkilerinin dinle, hangilerinin devletle ilgili olduğuna ilişkin bir ayırım gözetilmemişti. Zaten padişahın Sultan olmaktan öteye Halife olduğunun da vurgulanması, İmparatorluğun çözülmesini durdurmak için İslamın bir bütünleştirici formül olarak öne sürüldüğü 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Diğer bir deyimle, halifeliliğin önem kazanması, dini olmayan siyasal dürtülerden kaynaklanmıştır.

Saltanatın kaldırılmasından sonra hilâfetin süregelmesi, siyaset dışında bir Halifeliliğin ne demek olduğu belli olmadığından, cumhuriyet yönetiminin ulus kökenli siyasal iradesiyle, halifenin dini kökenli siyasal iradesiyle, halifenin dini kökenli siyasal iradesini karşı karşıya getiriyordu. Siyasal kimliği ve en yüksek siyasal bağlılığı biçimlendirici etkisini sürdürecektir bir din kurumu varoldukça, din ve devlet işlerinin ayrılarak, dinin bireysel bir tercihe dönüştürülmesi olanağı bulunamazdı. Tam tersine varlığını ulusa değil ümmete, süregelmesini yenileşmeye ve çağdaşlaşmaya değil, geleneğe işlevini din-devlet ayrılığına değil birliğine borçlu bir kurum, İmparatorluğun çözemediği için çökmesine yol açan sorunları yeniden gündeme getirecekti.

Şeriyeye ve Evkaf Nezaretinin kaldırılması, Hilafetin kaldırılması işleminin doğal bir uzantısı olarak değerlendirilmek gerekir. Devlet işlerinde din ilkelerine uygunluk sağlamakla yükümlü bir örgüte, siyasal egemenliğin ulustan kaynaklandığı bir siyasal sistemde gerek yoktu. Kurumun varlığı ise çağdaşlaşmayı amaçlayan ulus-devletin gelişmesi dolayısıyla kayba uğrayacaklara bir direniş odağı sağlayacaktı.

Medreselerin kapatılması ve eğitimin birleştirilmesi çok yönlü sonuçları olan bir eylemdi. Medreseler, din-bilim ayrılmazlığının bir simgesiydiler. Osmanlı devletinin yenileşme çabalarına uyum sağlamaları mümkün görünmediğinden, yeni eleman gereksinmesi, medrese sistemi dışında okullar açarak karşılanmıştı. Yeni okulların gelişmesi medrese mezunlarını giderek işsiz ve işlevsiz bırakmıştı. Değişmenin ve gelişmenin kendileri aleyhine sonuçlar doğurduğunu gören bu kurumlar, eski konumlarının ve saygınlıklarının ancak kendilerine üstün yer veren düzenin geri gelmesiyle mümkün olacağını düşünmeye başlamışlar, yenileşmeye dirençlerini de, dinin elden gitmesiyle meşrulaştırmışlardır. Özellikle Abdülhamit yenileşme zorunluluğu karşısında yaygınlaştırdığı çağdaş öğretimi amaçlayan okulların mezunlarının, paylaşmaya razı olmadığı iktidarını paylaşmak istediklerini sezdiklerinden, medreselileri yenilikçi gruplara karşı bir güç olarak kullanmıştı. 31 Mart'ta, din adına İstanbul'da yenilikçi katliamına giren topluluklar içinde medreselilerin önemli bir yeri vardı. Güçlerini din-devlet ayrımı olmamasından alan, din adına toplumsal değişmeyi denetlemeye çalışan, ulus kavramını dine aykırı bulan, dinin bireyselliğe indirgenmesini kendi güçlerini kıracağı için kabullenemeyen bir kurumun kapanması, bağımsızlığı ve çağdaşlaşmayı amaçlayan Cumhuriyet açısından zorunlu sayılmıştır.

Eğitimin birleştirilmesi ise, Milli Eğitim Bakanlığı'na öğretimi denetleme, içeriğini belirleme işlevini veriyor, böylece genç kuşakların siyasal toplumsallaşmasını ulusçu, laik ve cumhuriyetçi bir çerçeveye oturtuyordu.

1926'da Medeni Kanun'un kabulü de toplumu laikleştirerek ona çağdaşlaşma yolunu açıyordu. İlk, Medeni Kanun tüm vatandaşlara eşit uygulanacak bir kanundu. Böylece, geçmişte din camialarına tanınmış olan şahıs hukukuna ilişkin kamu görevlerini yürütme ayrıcalığına son verilmiş oluyor, dinin bireyselleştirilmesi yönünde önemli bir

adım atılıyordu. İkinci olarak, kanunun tüm vatandaşları eşit görmesi, kamu otoritesinin din karşısında yansız bir tutuma sahip olması anlamına geliyordu. Bu ise, kişisel inancı ne olursa olsun bireyin toplumun diğerlerinden farksız bir üyesi olmasına olanak veriyor, ulusal bütüneşmeyi kolaylaştırıyordu. Üçüncü olarak kanun, erkeklerin, kadınlara göre üstün durumuna önemli bir darbe vuruyor, kadınların da toplumsal yaşamın bir parçası olmalarını, toplumsal gelişmeye daha fazla katılmaları yolunu açıyordu. Dördüncü olarak kanun, dini esaslara dayanmayan ve T.B.M.M. tarafından çıkarılmış bir kanundu. Dinle meşrulaştırılması gerekmediği gibi, toplumsal gereksinimler değiştikçe onun da değiştirilmesi yalnız yasama organının iradesine bağlıydı. Son olarak, kanunun uygulanmasında din öğrenimi değil, hukuk öğrenimi ön plana geçiyordu. Bu yoldan, dinin kamu politikasına müdahale etmesine ve din-devlet işlerinin ayrılmayacağını savunanların kadrolaşmasına elverişli bir alan da ortadan kaldırılmış oluyordu.

Harf ve dil devrimleri de, ümmet kimliğinden ayrılarak, ulusal kimliğe geçişi hızlandıran değişikliklerdi. Yeni kuşaklar, içerikleri ulusçu, cumhuriyetçi ve laik olan yeni kitapları okuyarak yeni yayınları izleyerek yetişeceklerdi. Kullanacakları dil de, ümmet çerçevesinde oluşmuş yapay ve salt yönetici seçkinlerin konuştuğu bir dil değil, toplumun çeşitli kesimleri arasında iletişimi sağlayacak ulusal bir dil olacaktı.

X X X

Yaptığımız kısa tartışma, uluslaşma, çağdaşlaşma ve laikleşmenin birbiriyle bağlantılı kavramlar olduğunu ve laikleşmeden uluslaşma ve çağdaşlaşmanın kolay gerçekleştirilemeyeceğini göstermektedir. Özetlemek gerekirse:

1. *Laikleşme*, ümmet çerçevesinden uzaklaşmayı, *uluslaşmayı* sağlamıştır.
2. *Laikleşme*, toplumsal değişmeyi dinin denetiminden uzaklaştırarak *çağdaşlaşma* yolunu açmıştır.
3. *Laikleşme*, toplum üyelerini eşitleştirerek, *ulusal bütünleşmeyi* kolaylaştırmıştır.
4. *Laikleşme*, iktidarın meşruluğunu yönetilenlere bağlayarak, yığınların kendi kaderlerini belirlemesine olanak vermiş, böylece *cumhurnuriyetin kurulmasını, yaşamasını ve demokratik bir siyasal sisteme dönüşmesini* sağlamıştır.
5. Sonuç olarak *laikleşme*, Atatürk'ün de amaçladığı gibi, çağdaşlaşarak bağımsızlığını devam ettiren ve kalkınan, yönetilenlerin istek ve gereksinmelerine duyarlı olan bir ulus-devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin, kurulması ve gelişmesinde başlıca amillerden biri olmuştur.

SIYASAL DEMOKRASİLERDE DİN-SİYASET İLİŞKİSİ

Din ve devlet işlerinin ayrılması ilkesini benimsemiş demokrasilerin hepsinde iki toplumsal altsistem olarak din ve siyaset arasında bir etkileşim vardır. Din, insanların değerler sistemini belirleyen önemli bir etkidir, dolayısıyla insanların siyasetten ne istediklerini ve beklediklerini etkiler. Ancak, bir dini tercihin kamu politikasını belirlemesini engelleyen güçler, gelenekler, kurumlar din-siyaset ilişkisini düzenlemekte rol oynarlar.

Üyelerinin çoğunluğunun aynı dinden olduğu toplumlarda dahi, dinin gerekleri, genel din ilkelerinin özel durumlarda ne anlama geldiği, dini ilkelerin kamu politikasına ne ölçüde yansımaları gerektiğine ilişkin farklılaşmalar bulunmaktadır. Bir topluluğun kendi tercihlerini kamu politikasına dönüştürme çabaları, diğer gruplar tarafından dengelenmektedir.

Birçok toplumda laikleşme uzun süren, zaman zaman kanlı savaşimleri da içeren bir sürecin ürünü olduğundan, nelerin kamu politikasının konusu yapılabileceğine ilişkin ortak anlayışlar gelişmiştir. Tarihi deneyimler, insanların dini konularda uzlaşmacı olmadıklarını göstermiştir. İnanç konularının kamu politikasına konu edilmesinin toplumsal gerilimleri yükseltici, toplumu bölücü, parçalayıcı sonuçlar doğurduğunun bilincine varılmış olması, bireylerin ve toplulukların din alanında kamu otoritesine yönelttikleri istekleri sınırlamaktadır.

Din-siyaset ilişkisinin belirlenmesinde üçüncü etken yasal düzenlemelerdir ve bunları uygulayan siyasal kurumlardır. Laik toplumlarda din-siyaset ilişkisinin sınırları yasalarca da belirlenmiştir. Yasa yapımı ve uygulanması ise, seçmen baskılarına hedef olmayan yargı kurumları tarafından denetlenmektedir.

TÜRKİYE'DE DİN-SİYASET İLİŞKİSİ

Türkiye'de din-siyaset ilişkisi Batı Avrupa'da gözlenenden bazı yönleriyle farklı bir görünüm vermektedir. Batı Avrupa deneyiminde laiklik kurumsal temellere oturmuştur. Roma İmparatorluğu döneminden başlayarak siyasal iktidar-kilise arasında bu iki kurumun toplum yönetimindeki konum ve yetkilerinin belirlenmesi tartışması süregelmiştir. "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya" ifadesi tartışmanın eski tarihlerden başladığının simgesel ifadesidir. Daha önemli olarak, Batı deneyiminde, birbirine paralel fakat özerk kilise ve devlet diye iki ayrı örgütsel yapı mevcuttur. Laikleşme kilise ve devletin kendi ilgi ve müdahale alanlarını çatışarak ve uzlaşarak belirleme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Türk deneyiminde ise kiliseye benzer devletten özerk ve bireyin dini gereksinmelerine cevap veren bir örgütsel yapı yoktur. Dinle ilgili faaliyet devletin yönetilenlere karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu çeşitli sorumluluklardan bir tanesi olarak görülmüştür. Din-siyaset ayrımının özel önem taşıdığı Osmanlı toplumunda, dinin kamu politikasını yönlendirmesi ve meşrulaştırması bir sorun teşkil etmemiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen laikleşme ise devlet açısından önmeli bir sorun ortaya çıkarmıştır: Vatandaşın dini gereksinmelerine cevap verecek özerk bir kurum yoktur. Dolayısıyla, bu sorumluluk devlet tarafından yerine getirilmek zorundadır. Fakat devlet bu görevini yaparken, dinin kamu politikasını belirleyici bir rol oynamasına olanak vermemek durumundadır. Buna karşılık, vatandaşlar, laiklik ilkelerine uygun olsun, olmasın, dinle bağlantılı her türlü istemin siyaset aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini düşünebilmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen tek parti dönemi yoğun laikleşme sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, daha önce de değinildiği gibi, laikliği topluma yerleştirmek ve kurumsallaşmış bir temele oturtmaya dönük başarılı çabalar yürütülmüştür.

1946'da siyasal rekabete geçilince, oylarını artırmak çabasında olan siyasi partiler, vatandaşın dini gereksinmelerine karşı daha duyarlı bir siyasetin izleyicisi oldular. 1946'dan başlayarak, Ezan'ın Arapça okunmasının serbest bırakılması, İlahiyat Fakültesi'nin açılması, İmam-Hatip okullarının kurulup, yaygınlaşması, köylerde cami yapımının hızlandırılması, kadrolu imam sayısının artırılması, değiştiğimiz siyasal duyarlılığın somut göstergeleriydi. Bununla birlikte, saydığımız uygulamaların, laiklik anlayışına karşı çıkmayı amaçlamayıp, vatandaşın dini gereksinmelerini yanıtlamayı öngördüğü düşünülebilir.

Uzun dönemde siyasal sistemin laik niteliğini aşındıracak ilk girişimler, Demokrat Parti iktidarının ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Seçmenin desteğini yitirmekte olduğunu hisseden Demokrat Parti, desteğini güçlendirmek için yeni yollar aramaya başlamış ve dini bir siyasal güç kaynağı olarak değerlendirmek istemiştir. Hükümet üyeleri kamuya

açık eylemlerinde dini simgelerin kullanılmasını giderek hoşgörüyü karşılamışlar, kendilerine de dindar bir görünüm vermek istemişlerdir. Bazı din hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması zorunluluğu karşısında, devletin din karşısında yansız, dindarlığın ise kişisel bir tercih olduğunu vurgulamak gerekirken, dinin siyasetin bir parçası olduğu mesajı topluma ulaştırılmıştır.

Demokrat Parti'nin diğer bir tutumu da, laikliğin ciddi aşınmaya uğramasına yol açacak nitelikteydi. Siyasal rekabet ortamında yeniden canlanmaya başlayan tarikatlara parti hoşgörülü olduğunu hissettiriyor, bunun karşılığında siyasal destek bekliyordu. Din-devlet ayırımına bağlılığı son derece şüpheli ve 31 Mart Olayı'nda dinci grupları harekete geçirmekte büyük rol sahibi Said-i Nursi'nin yönlendirdiği Nurculara gösterilen sempati özellikle dikkat çekiciydi. Böylece, din-siyaset ayırımını benimsemeyen grupların siyasal bir aktör olma özellikleri meşrulaştırılmış oluyordu.

Çok partili yaşamın başlamasından sonra, günümüze kadar geçen sürede, toplumumuzda din-siyaset ayırımına olumlu gözle bakmayan ve dini tercihlerin kamu politikasına dönüşmesini savunan grupların geliştiğini ve güçlendiğini görüyoruz. Seçim sonucu, iktidara gelen her partinin seçmenleri arasında din-siyaset ayırımını benimsememiş topluluklar da yer almıştır. Bununla birlikte, bu toplulukların etkileri, kamu politikasını biçimlendirecek boyutlara varmamıştır. Görülebildiği kadarıyla, toplumumuzun büyük bir kesimi, devletten bireysel dini gereksinmelerini karşılamak ötesinde görevler beklememektedir.

Toplumda kısa vadede başarı şanslarının yüksek olmadığını, laik cumhuriyete karşı doğrudan cephe almanın ise kendilerine karşı yenemeyecekleri bir ittifakın güçlenmesini teşvik edeceğini sezen laiklik aleyhtarı gruplar, uzun vadeli stratejilere yönelmişlerdir. Aralarında düşünce, öğreti farkları bulunmasına ve birbirleriyle rekabet etmelerine rağmen, din-siyaset ayırımını benimsemedikledik ölçüde birbirini andıran bu grupların izledikleri stratejiler şöyle özetlenebilir:

1) İlk strateji siyasal partiler içinde iç dayanışması yüksek bir hizip oluşturmak ve kendi istekleri yönünde sonuçlar elde etmeye çalışmak. Bunlara karşı direnildiği zaman, partilerden ayrılma tehdidinde bulunarak partilerini zayıf düşürmektir. Bunun bir başka biçimi de, 1970'den sonra, bir parti kurarak iktidara ortak olmak ve koalisyon hükümetini sürekli baskı altında tutarak isteklerini elde etmek biçiminde gerçekleşmiştir.

Bu stratejinin uygulamaya ilişkin bazı sınırları vardır. İlk, söz konusu gruplar, ancak orta-sağ ve sağ partiler içinde yer alabilmektedirler. Dolayısıyla, siyasal nüfuzları, içinde bulundukları partinin iktidarda olmasıyla bağımlıdır.

İkinci olarak, grupların istekleri anayasaya aykırı olmamak ve partiyi kamuoyu karşısında güç durumda bırakmamak durumundadır. Bu sınırlama, ise, grupların isteklerini yasa yapımından çok uygulamaya doğru kaydırmaktadır. Bu noktada; hangi bakanlıkların grup üyelerine verileceği önem kazanmaktadır. Ele geçirilen bakanlıklarda ne gibi uygulamalara başvurulduğu, diğer bir strateji unsuru çerçevesi içinde biraz sonra ele alınacaktır.

2) İkinci strateji, yönetimin bazı kilit noktalarında kadrolaşmaktadır. İlk strateji, daha uzun vadeli olan ikinci stratejinin gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır.

Kadrolaşma stratejisi iki ana yoldan uygulanmaya konmaktadır. Bir yandan kitlelere erişmekte özel olanakları olan devlet kurumlarına din-siyaset ayırımını onaylamayan kadrolar yerleştirilmekte, diğer yandan kişileri dini görevlere hazırlayan öğretim kurum-

larının genişletilmesine ve buralardaki öğretimin din-siyaset ilişkisini güçlendirecek şekilde gelişmesine çalışılmaktadır.

Kadrolaşmaya hedef teşkil eden kurumlar arasında Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı başta gelmektedir. Son yıllarda, kamuoyumuzu uğraştıran Evrim Kuramı'nın orta öğretimde okutulup, okutulmayacağı tartışmaları, bazı imamların vaazlarında siyasal içerikli ve laikliğe karşı tavırlar ortaya koymaları, sözünü ettiğimiz kadrolaşma çabalarının belirtileridir.

Diğer kurumlar, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi ideolojik bir toplumsallaştırmaya elverişli olmasalar dahi, sempatizanları istihdam, hizmet gibi olanaklar sağlayarak onları birarada tutma ve ödüllendirme potansiyelini taşımaktadır. Kamu görevine gireceklerin girdikleri sınavlarda sorulan sorular bazen basına yansımakta ve bu kadrolaşma çabasının boyutlarını örneklerle sergilemektedir.

Kadrolaşma stratejisinin öğretimle ilgili bölümü birkaç alanda uygulanmaya konulmuştur. Çok partili hayata geçişten sonra, din adamı gereksinmesini karşılamak üzere başlatılan din elemanı yetiştiren kurumları geliştirme politikası, günümüzde toplumun gereksinmelerini aşan bir yaygınlık kazanmıştır. Öğrencisi sınırlı olan İlahiyat Fakülteleri bir yana bırakılacak olursa, büyük artışın İmam-Hatip Okullarında görüldüğü bilinmektedir. Bu okulların her yıl sayıları onbini aşan mezunlarının din görevlerinde istihdam olanağı yoktur. Mezunların bir bölümü zaten, öğrenimlerini bir lise mezuniyeti olarak değerlendirmekte ve değişik alanlarda üniversiteye devam etme olanağını bulmaktadırlar. Bununla beraber, çok sayıda İmam-Hatip Okulu mezunu da, orta öğrenimde edindikleri uzmanlıkla ilgili istihdam olanakları aramaktadır. Böyle bir grubun varlığı, onlara göre işler yaratılması yönünde güçlü bir sosyal ve siyasal baskı oluşturmaktadır. Bu okulların bugünkü sayılarıyla devamı ya da daha da artması, değinilen baskıyı güçlendirecektir. Nasıl ki, medrese mezunlarının işlevsiz ve işsiz kalması, onları mekteplilere öncelik tanıyan düzene karşı isyana itmişse, din öğrenimi görmüş gruplar sayıca arttıkça, kendilerini üstün konuma getiren yeni bir düzenin yandaşı olmaları ve bunu gerçekleştirmek için olağındışı siyasal eylemlere yönelmeleri sözkonusu olabilir. Böyle bir durumda, sosyal ve iktisadi gelişmeyle uyum sağlayamayan, değişmeden zararlı çıkan birey ve toplum kesimlerinin önderliğini üstlenmeleri de sözkonusu olabilir.

Vatandaşların din bilgisi edinmek üzere yöneldikleri Kuran Kurslarının da, dini siyasetle ilişkilendirmek ve dini tercihleri kamu politikasına dönüştürmek yönünde toplumsallaştırma çabalarına yöneldikleri, basında zaman zaman yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.

Son olarak, üniversite gençliğinin barınma ve beslenme sorunlarını karşılamak üzere, din-siyaset bağlantısının yeniden güçlenmesini isteyen toplulukların kurdukları yurtlar bulunmaktadır. Bu yurtlara girebilmek için dindarlık koşulu aranmakta, dini gereklerin yurtta kalanlar tarafından topluca yerine getirilmesi istenmekte, dini siyasetle ilişkilendirmeye dönük bir toplumsallaştırma, bu kurumlarda da yürütülmektedir.

Okullar, kurslar, yurtlar aracılığıyla kadrolaşma stratejisinin uygulanmasında, İslâm yardımseverliğinden geniş çapta yararlanılmaktadır. Devletin yeterince kaynak ayırmadığı bu kurumların geresinmesi, iyi niyetli ve yardımsever halkın kişisel dindarlık duyguları harekete geçirilerek sağlanmakta, fakat laikliğe uygunluğu kuşkulu bir toplumsallaştırmayı gerçekleştirmek üzere kullanılmaktadır.

3) Din-siyaset ayrılığını aşındırmak yönünde başvurulmuş üçüncü strateji, sürekli olarak bu iki olguyu ilişkilendiren eylemlerde bulunmak ve bireyleri dindarca davranışlara yöneltmek için baskı altında tutmak biçiminde gerçekleştirilmektedir.

Son yıllarda, özellikle bazı yerel yönetimlerin bireye ait din tercihlerini kamu politikasına dönüştürdükleri görülmektedir. Örneğin, kimi yerde Ramazan'da sigara içenlere ceza kesilmekte, restoranlar iftar ve sahur saatleri dışında kapalı kalmaya zorlanmakta, kimi yerde belediye memurlarına hizmet dışı zorunlu din eğitimi yaptırılmakta, kimi yerde ise belediye hoparlörlerinden her hafta Kuran okutturulmaktadır. Kamu otoritesinin dini ilkelere bağlayıcı kılmasının örnekleri olduğu açık olan bu eylemler mevzii kalmakta, bunlara karşı çıkmak bireyi çevre baskılarına açık tutacağından, çoğu zaman sessizlikle karşılanmaktadır. Ancak, basına yansıyan olayların bazılarında kamu otoritesi, isteksizce de olsa, harekete geçmeye kendini mecbur hissetmektedir.

Yine son yıllarda, kamu kuruluşlarında mescitler açıldığı, burada çalışmaların dindarca davranması yönünde çevresel baskılar oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Böylece kişiler dindarlığın toplumsallaştırılması, dindarlık konusunda farklı görüşte olan kişilerin kamu hizmetinde tutunamaması sağlanmak istenmektedir.

X X X

Türkiye'de din-siyaset ilişkileri, uluslararası siyasal ortamdan da etkilenmektedir. Ülkemizin nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Orta Doğu ülkeleriyle iktisadi ve siyasal ilişkileri yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık, Türk dış politikasında geleneksel ağırlığı olan Batı Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerinde bazısı iktisadi, bazısı siyasi çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Zaman zaman Batı Avrupa ülkeleriyle olan ikili ve çok yönlü ilişkilerimizin gözden geçirilmesi gerektiği tartışmaları kamuoyunun dikkatini çekmektedir. Demokratik bir ülkede bu tartışmaların yapılması doğaldır, sağlıklıdır.

Ancak, Orta Doğu ülkeleriyle gelişen ilişkiler sorunlardan arınmış değildir. Bu ülkelerin hiçbirinde din-siyaset bağı Türkiye'deki kadar açıklıkla birbirinden ayrılmamıştır. Bazı ülkelerde din devletin varlığını, rejimin dayanağını oluşturmaktadır. Bazı ülkelere devlet tarafından desteklenen, bazılarında devlete rağmen varlığını sürdüren din-siyaset ayrılmazlığına dönük güçlü hareketler vardır. Bu ülkelerle ilişkiler yoğunlaştıkça, değişen hareketler Türkiye'de de yaygınlaşma çabalarını yoğunlaştırmaktadırlar.

Bazı Orta Doğu ülkeleri Türkiye'nin Batı ülkeleriyle olan çok yönlü savunma, iktisat ve kültür bağlarını, Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerin daha fazla gelişmesine en büyük engel olarak gördüklerini, Batı'dan uzaklaşmanın Türkiye'ye büyük kazanç sağlayacağını açık ya da kapalı şekilde ifade etmektedirler. Türkiye'nin Batı ülkeleriyle olan ilişkilerinde son yıllarda karşılaşılan zorluklar, bu görüşleri çekici de kılabilir. Buna karşılık, ülkenin dış ilişkilerinin ağırlık noktasının salt Orta Doğu'ya kaydırılması, Türkiye'nin bu bölge ülkelerinin siyasal özelliklerini kazanması yönündeki baskıları artıracak, ülke içinde büyük gerilimlerin doğmasına yol açacaktır.

TÜRKİYE'DE LAİKLİK SORUNLARI VE BAZI ÖNERİLER

Laikleşmenin Türk toplumuna kazandırdıklarını daha önce özetlemiştik. Toplumda laiklikten uzaklaşmanın, laikleşmenin çözdüğü sorunları yeniden gündeme getireceği muhakkaktır. Laikliğin zayıflaması ulus olmamızı bozucu, ülkemizi bölücü, çağdaşlaşmamızı engelleyici, yönetilenlerin iradesini kısıtlayarak demokrasimizi aşındırıcı ve ülkemizin diğer ülkeler karşısında zayıf kalmasına yol açıcı sonuçlar doğuracaktır. Türk toplumunun bütünlüğünü, bağımsızlığını koruması, kalkınması ve gelişmesi devletin laik niteliğini devam ettirmesiyle yakından ilişkili gözükmektedir.

Devletin laik niteliği yerleşiklik kazanmıştır ve laik devlet anlayışı toplumumuzun her kesiminde yaygın destek görmektedir. Ancak, yukarıda yaptığımız çözümlemelerden de an-

laşılabilceğı gibi, ölkemizde laikliğı karşı akımlar gelişme ve güçlenme eğilimi göstermektedir. Bu akımların uzun dönemde dahi siyasal sistemimizi dini esaslara dayandırması olası gözükmemekle birlikte, ölkede içinde huzursuzluğa, yüksek gerilimlere yol açmaları, böylece iktisadi gelişmemizi yavaşlatıcı ve dış ölkelere karşı zayıf düşürücü sonuçları olabilir.

Öyle ise, ne yapılmalıdır? Bu konudaki önerileri ortaya koymadan önce, önerilerin biçimlendirilmesinde gözönünde bulundurulması gereken birkaç hususu hatırlamak yararlı olacaktır. İlkın, Türkiye bir demokrasidir; dolayısıyla, laikliğin korunmasına ilişkin önlemler, demokratik bir sistemde uygulanabilirliği olan ve demokrasiye aykırı olmayan nitelikte olmalıdır.

İkinci olarak, her toplumda olduğu gibi, toplumumuzda da, din-siyaset ikiliğini benimsemeyen birey ve toplulukların bulunabileceğini kabullenmek gerekmektedir. Sorun, bu tür eğilimlerin kökünün kazınması ya da tamamen silinmesi değil, din-siyaset birliğini savunamların kamu politikası üzerindeki etkilerini denetlemek, bunu en düşük düzeye indirmek olduğu unutulmamalıdır.

Üçüncü olarak, yapılacak öneriler, toplumumuzda devletin vatandaşın bireysel dini gereksinmelerine cevap vermekle yükümlü görüldüğünü gözönünde bulundurulmalıdır. Diğer bir deyimle, öneriler devletin bu yükümlülüğünü ihmal etmesiyle sonuçlanmamalıdır. Eğer sonuçlanırsa, ortaya çıkacak boşluğun laikliğı benimsemeyen kadro ve örgütler tarafından doldurulması çok güçlü bir olasılıktır.

Son olarak, önlemler vatandaşın bireysel dindarlığını bu dindarlık kamu önünde de tezahür etse, kısıtlayacak yönde olmamalıdır. Kişisel dindardığı kısıtlayıcı eylemler, dindarlığı engellemekten çok onun toplumsallaşmasına yol açar.

Çizdiğimiz çerçeve içinde, ölkemizde laikliğı karşı olan tutumların gelişmesini denetlemek için yapacağımız öneriler eğitimle ilgili olanlar, yönetimle ilgili olanlar, siyasetle ilgili olanlar biçiminde üç ana başlık altında toplanabilir.

a) Eğitim Alanında Laikliğin Korunması

1. Çoğu mezun için klâsik lise işlevi gören İmam-Hatip Okulları liseye dönüştürülmelidir. Bu okullarda doyum noktasının çoktan aşıldığı 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da ifade edilmiştir. Din adamı yetiştirme işlevi çok daha sınırlı sayıda ön-lisans öğretimi yapan kurum tarafından karşılanabilir. Böylece, ortaokullardan başlayan bir toplumsallaşma sürecinin yerini, laik orta öğretimden gelen gençlere uzmanlık eğitimi veren bir düzenleme alacaktır. Ön-lisans öğretiminin diğer öğretim kurumlarından soyutlanmış din lisesi yerini alması, bir yandan öğrencilerin daha çok yönlü bir ortamda yetişmesini sağlayacak, diğer yandan saygınlıklarını artıracaktır. Din hizmeti için yetiştirilen fakat istihdam olanağı bulunmayan bir kitlenin oluşması da böylece engellenecektir.

2. Ortaöğretimde din dersleri, okul saatleri dışında ve isteyen öğrencilerin katılacağı bir programa dönüştürülmelidir. Böylece hem devletin, bireysel din gereksinmesine ilişkin bir hizmet sağlaması mümkün olacak, hem de bu derslere tüm öğrencilerin gitmesi yönündeki çevresel baskı ortadan kalkacaktır.

3. Ortaöğretim ve yükseköğretimde öğrencilerin barınma ve yemek gereksinmelerini karşılamak için devlet yatırım ve harcamaları, artırılmalıdır. Böylece, öğrencilerin din-siyaset ilişkisini kurmayı amaçlayabilecek gönüllü kuruluşların sağladığı olanaklara bağımlı duruma girmesi engellenebilir. Üniversite öğrencilerinin kaldığı ve dernekler tarafından işletilen yurtlara öğrenci tahsisinin Kredi ve Yurtlar Kurumu aracılığıyla yapılması

da, bu kuruluşların olanaklarından, öğrencinin eğilimine bakılmaksızın yararlanabilmesini mümkün kılacak, tek yönlü bir siyasal toplumsallaştırma çabasını zorlaştıracaktır.

4. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi'nin kuruluş biçimi değiştirilebilir ve ilk ve orta öğretim ders kitaplarının denetimi ve onaylanması üniversitelerden, ilgili meslek kuruluşlarından temsilcilerin de katıldığı uzmanlık komisyonlarına verilebilir. Bu işlevin salt bakanlık için kadrolara verilmesi, Daire'yi laikliğe yatkın olmayan akımların daha kolay etkileyebileceği bir konuma getirmiştir.

5. Kuran Kurslarını daha yakından denetleyen bir yapı kurulmalıdır.

b) Yönetim Alanında Laikliğin Korunması

1. Ülkemizde din hizmetlerinin yürütülmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kuruluş Başbakanlığa bağlıdır ve yürütme sorumluluğu genellikle bir devlet bakanına verilmektedir. Kuruluş siyasi baskılara açık gözükmemektedir, rapik tarikatların nüfuz mücadelesine konu olduğuna ilişkin yoğun iddialar bulunmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, günlük siyasal ortamdan daha az etkilenen, devletin yansızlığına daha uygun bir yapıya kavuşturulması yönünde düşünmek gerekmektedir. Bu çerçeve içinde din işlerinin, farklı din ve mezheplerin de temsil edildiği bir Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yönlendirmesine bırakılması, Kurul'un da devletin yansızlığını temsil eden Cumhurbaşkanlığı tarafından görevlendirilmesi ve ona sorumlu olması düşünülebilir. İl düzeyinde de müftülükleri yönlendirici ve denetleyici İl Din İşleri Kurulları oluşturulabilir. Siyasal sistemimizde bu düzenlemeye benzeyen düzenlemeler bugün de mevcuttur.

2. Belirli devlet dairelerinde din-siyaset yakınlığını savunanların kadrolaşmasını engellemek, memur alımlarının standartlaştırılmasından geçmektedir. Bunun için yılda bir veya iki defa devlet memurluğu sınavları açılabilir. Çeşitli memurluk tür ve kademeleri için bu sınav farklı olabilir. Memur alacak çeşitli devlet kurumları, ancak bu sınavlarda belirli bir barajı aşmış olanlar arasından seçim yapmaya zorlanabilir. Bu sınavın uygulanması bir devlet dairesi (örneğin Personel Dairesi) tarafından ya da bu konuda kapasitesi olan bir üniversite tarafından gerçekleştirilebilir.

3. Devlet dairelerinde mescit açılması durdurulmalı, açılmış olanlar kapatılmalıdır. Memurlar mesai saatlerinde işyerinde bulunduklarına, bu saatlerde namaz kılmak için serbest zaman tahsis edilmediğine ve İslam dininde de dua etmenin ertelenme olanağı olduğuna göre, devlet dairelerinde mescit bulunmasının savunulması mümkün değildir. Özel önemi olan Cuma Namazına katılmak isteyen memurlar için mazeret izni almak yolu her zaman açıktır. Bu izni vermek durumunda olan amirlerin, izin isteğini anlayışla karşılayacaklarına bu yazarın güveni tamdır.

c) Siyaset Yoluyla Laikliğin Korunması

Demokrasi farklı görüşlerin, isteklerin, çıkarların çatışmasını bağdaştıracak bir uzlaşma formülüdür. Demokrasilerde kamu otoritesinin harekete geçmesini sağlayan en güçlü dürtü, yönetilenlerden gelen uyarılardır.

Tartışmamız sırasında, vatandaşlarımızın çoğunluğunun laikliğe karşı olmadığına ilişkin düşüncemizi ifade etmiş bulunuyoruz. Öyle ise siyaset alanında laikliğe karşı olanları dengeleyecek gücün varolduğu, dolayısıyla endişelenecek bir durum olmadığı ileri sürülebilir. Ancak bu noktada, kamuoyunda laikliğin yaygın olarak benimsenmiş olmasına karşın, laikliği benimsemeyen topluluklarla karşılaştırıldığı zaman, yeterince örgüt-

lenmemiş olduğu belirtilmek gerekir. Bilindiği gibi, siyasetle örgütlenmemiş eğilimler değil, örgütlenmiş kadrolar daha etkili olurlar, gerek siyasal partileri gerek kamu otoritesini yönlendirmekte daha fazla başarı kazanırlar.

Bu gözlemin ışığında iki öneri yapmak mümkündür.

1. Genel nitelikli ilk önerimiz, ülkemizde gönüllü kuruluşların (derneklerin) faaliyetine konulan kısıtlamalarla ilgilidir. Yürürlükte olan yasalarla derneklere ideolojik ve siyasete katılmalarını engelleyici sınırların genişletilmesi, başka konularda çok farklı görüşleri savunmakla birlikte, laiklik çizgisinde birleşebilen kuruluşların güçlenmesini sağlayacaktır. Bu önerimiz, siyasal sistemimizin daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasıyla yakından ilgili olduğu için zaten siyaset gündemimizdedir.

2. İkinci olarak, laikliğin toplumumuzun huzuru ve geleceği açısından vazgeçilmezliğine inananlar, laikliğin ihlâlini denetleyecek gönüllü kuruluşlar oluşturabilirler. Bu kuruluşlar inanç özgürlüğü kısıtlanan ve baskıya uğrayan vatandaşlara çok yönlü destek sağlayarak, laikliği zedeleyen ve yasal dayanağı olmayan kamu otoritesi eylemlerini duyurarak, ilgili daha üst mercilere aktararak, gerekirse yargı yoluna başvurarak, laiklik karşısındaki akımları denetleme uğraşı verebilirler. Bu tür örgütlenmeler Batı Demokrasi-lerinde yaygındır. Türkiye'de de gelişmeleri genel demokratik gelişmemizin bir parçasını oluşturacaktır.

SONUÇ

Laiklik Cumhuriyetimizin, toplumumuzun ve demokrasimizin gelişmesini, bekasını sağlamak için bilinçli olarak seçilmiş ve izlenmiş bir yoldur. Cumhuriyetimizin gelecekteki başarısı, bu yoldan ayrılmamak için gösterilecek sürekli ve bilinçli çabalara bağlıdır.

ÖNSEÇİM VE SEÇİM PROPAGANDASI İLE İLGİLİ ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER

Hikmet Sami TÜRK

I. GİRİŞ: 3403 SAYILI KANUN HAKKINDAKİ KARAR

Seçimlerle ilgili bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına ve 18. dönem milletvekili genel seçimine ilişkin 10.9.1987 tarih ve 3403 sayılı Kanun'un çeşitli maddelerinin Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla Anamuhalefet Partisi tarafından açılan iptal davasında Anayasa Mahkemesi'nce verilen karar, iç politikada yarattığı dalgalanma durulduktan ve ilk duygusal tepkiler geçtikten sonra serinkanlı bir değerlendirme konusu olarak ele alınmalıdır. İlk kez bir parlamento seçiminde oy verme gününün ertelenmesi sonucunu doğuran bir yargı kararı olarak tarihe geçecek bu karar, sadece 3403 sayılı Kanun'un 8. maddesinin iptali bakımından değil, diğer bazı maddeleri hakkındaki iptal istemlerinin reddi bakımından da önem taşımaktadır. 9.10.1987 tarih ve E.1987/23, K.1987/27 sayılı bu karar, konusunun özelliği dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nce oldukça kısa bir zamanda sonuçlandırılmış bir davada birkaç gün içinde gerekçesi yazılarak yayımlanmış bir karar olarak da ayrı bir yere sahiptir (1).

Ancak karar gerekçesinin bu kadar çabuk yazılması, Yüksek Mahkeme'nin seçim mevzuatı ile ilgili son kararlarında rastlanan bir maddî hatanın bu kez de gözden kaçmasına yol açmış; "Dayanılan Anayasa Kuralları" arasında 67. madde, 3. fıkrasında hâlâ "Yirmibir yaşını dolduran her Türk vatandaşı, seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir" hükmü yer alan ilk metniyle gösterilmiştir (2). Oysa Anayasa'nın 67. maddesinin 3. fıkrası, 17.5.1987 tarih ve 3361 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle "Seçimlerin ve halkoylamasının yapıldığı yılda, ay ve gün hesaba katılmaksızın, 20 yaşına giren her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir" biçiminde değiştirilmiş bulunmaktadır. Sözü geçen kararlarda varılan sonuç üzerinde hiçbir etkisi olmamakla birlikte, Anayasa Mahkemesi kararlarında böyle bir maddî hataya yer vermeyecek bir dikkat ve özen gösterilmesi beklenir.

II. ANAYASA MAHKEMESİ VE ÖNSEÇİM

A – 3403 Sayılı Kanun'un 8. Maddesi ve Önseçimle İlgili Önceki Yasal Düzenlemeler

Tabii, 9.10.1987 tarihli Anayasa Mahkemesi kararının en çarpıcı yönü, 18. dönem milletvekili genel seçiminde oy verme gününü erteleyen yeni bir yasal düzenleme gerektiren iptal hükmüdür. Bilindiği gibi, 18. dönem milletvekili genel seçimi tarihini 1 Kasım 1987 olarak belirleyen 3403 sayılı Kanun'un 8. maddesi, bu seçimde adaylık için önseçim yapılmayacağını, adayların "siyasî partilerin tüzüklerindeki hükümlere veya merkez karar organlarının belirlenecek usullere göre ve seçim kurullarının yönetim ve denetimine tabi olmaksızın tespit" edileceğini hükme bağlamıştı. İşte Anayasa Mahkemesi'nce "Anayasa'ya aykırı" görüldükçe "iptaline" karar verilen madde budur.

Anayasa Mahkemesi kararını değerlendirebilmek için biraz geriye dönmekte yarar vardır. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de çok partili siyasal rejime geçildikten beri partilerin parlamento seçimlerinde gösterecekleri adayların saptanması usulü, değişik uygulamalara ve yoğun tartışmalara konu olmuştur (3). Bu dönemde edinilen tecrübelerin ışığında 12 Eylül 1980 yönetimince kabul edilen 22.4.1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun "Parti adaylarının tespiti" kenar başlıklı 37. maddesi, milletvekili adayları listesinin ve bunların listedeki sırasının her partinin "üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile" saptanması usulünü benimsemiştir. Bunun nedeni Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu'nda hayli ilginç satırlarla açıklanmıştır:

"Siyasî partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve millî iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasî partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hâkimiyetine yönelebirlirdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, millî iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemiştir.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem millî iradenin ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerine aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır" (4).

Ne var ki bu usul, hiç uygulanmamıştır. Çünkü önce Siyasî Partiler Kanunu'nun geçici 6. maddesi, bu Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra yapılacak "ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim" yapılmayacağını, milletvekili adaylarının "doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından" saptanacağını hükme bağlamıştı. 12 Eylül 1980 döneminin koşulları içinde yeni kurulan ve 6 Kasım 1983 milletvekili genel seçimine katılmalarına izin verilen partilerin henüz yeterince örgütlenememiş olmalarıyla açıklanabilecek bu hüküm, sonraki dönemde de benzeri hükümlere örnek olmuştur. Nitekim 17. dönem milletvekili ara seçimine ilişkin 11.7.1986 tarih ve 3309 sayılı Kanun'un 3. madesi bu seçimde parti adaylarının "partilerin merkez karar ve yönetim kurulları tarafından tespit" edileceğini belirtmişti. İşte 3403 sayılı Kanun'un Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilen 8. madesi de, temelde bu doğrultuda bir düzenleme niteliğindedir.

B – Önseçimle İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları

1. 3270 Sayılı Kanun ve Anayasa Mahkemesi

Fakat daha önce zaten Siyasî Partiler Kanunu'nun 37. maddesi, 28.3.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun'la değiştirilmiş ve bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim zorunlu olmaktan çıkarılmıştı. Gerçekten Siyasî Partiler Kanunu'nun 3270 sayılı Kanun'un 9. maddesiyle değişik 37. maddesi, partilere milletvekili adaylarını "serbest, eşit, gizli oy açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile" saptama olanağını tanımakta, kontenjan adaylığı ve merkez yoklaması dışında parti aday seçimlerinin "seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında" yapılacağını hükme bağlamakta, ayrıca partilerin tüzükleri gereğince "herhangi bir seçim çevresinde bütün üyelerin iştiraki ile yapacakları önseçimde" Siyasî Partiler Kanunu'nun önseçimlere ilişkin hükümlerinin uygulanacağını belirtmektedir. "Parti adaylarının tespiti" konusunda 12 Eylül 1980 yönetimince benimsenen görüşten farklı bir anlayışı yansıtan bu değişikliğin nedeni, 3270 sayılı Kanun'a ilişkin Teklifin "Madde Gerekçeleri" arasında şöyle açıklanmıştır:

"Bu Kanunun 37. maddesi değiştirilerek, daha esnek hale getirilmiştir. Siyasî Partiler demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Seçimlerde Türk Milletinin huzurunda serbestçe rekabet etme imkânına sahip olmalıdırlar. Madde eski şekliyle çok katı hükümler taşıdığından sistemi geliştirme fırsatı mümkün olamamaktadır. Maddenin yeni şekliyle Siyasî Partilere aday tespitinde kolaylık sağlanmış ve milletçe benimsenecek en iyi adayları belirleme imkânı getirilmek istenmiştir" (5).

3270 sayılı Kanun'un çeşitli maddeleri hakkında Anamuhalefet Partisi tarafından açılan iptal davasında Anayasa Mahkemesi, bu Kanun'un Siyasî Partiler Kanunu'nun 37. maddesini değiştirerek bütün parti üyelerinin katılacağı önseçimi zorunlu olmaktan çıkaran ve partilere aday saptama konusunda çeşitli seçenekler veren 9. maddesinin Anayasa'ya aykırı olmadığı sonucuna varmıştır. Yüksek Mahkeme, 22.5.1987 tarih ve E.1986/17, K.1987/11 sayılı kararında bu sonuca varırken siyasal partilerde aday saptamasının "parti içi bir konu" olduğu, aday saptama yönteminin partilerin tercihine bırakılmasının "Anayasa ile uyuşmayan bir yönü" bulunmadığı, önseçimin zorunlu olmaktan çıkarılmasının "tümüyle dışlanması" anlamına gelmediği, "partilerin kendilerine tanınan bu yetkiyi kötüye kullanması olasılıklarının da anayasal denetimle ilgisi" bulunmadığı düşüncelerinden hareket etmişti (6).

2. 3403 Sayılı Kanun'un 8. Maddesinin İptal Gerekçesi

Buna karşılık Anayasa Mahkemesi, 9.10.1987 tarihli yeni kararıyla 3403 sayılı Kanun'un 8. maddesini iptal ederken bu madde ile 18. dönem milletvekili genel seçimi için "her türlü önseçimin yasaklandığı", oysa Anayasa'nın 69. maddesinin 3. fıkrasına göre partilerin parti içi çalışma ve kararlarının demokrasi ilkelerine aykırı olamayacağı, aday saptamasının "bir parti içi çalışma türü" olduğu, herhangi bir partinin yapacağı geniş veya dar kapsamlı bir önseçimin "demokratik bir yöntem" olduğu, bunu yasaklamanın "partilerin iç düzenine antidemokratik bir müdahale" niteliği taşıdığı, "partilerin elinden parti içi demokrasiyi gerçekleştirci, genişletici ve güçlendirici" böyle bir yöntemin alınmayacağı, "aday saptamasında partiyi özgür kılmak" gerektiği, bu "özgürlüğü kısıtlayan, sınırlayan, zedeleyen" bir düzenlemenin "Anayasa'ya ters düşeceği"; ayrıca seçmeni "demokratik olmayan bir yöntemle saptanmış odaylara oy vermek zorunda" bırakarak "daha demokratik saptama yöntemi için seçenek" tanımamanın oy hakkını zedeleyeceği, bu durumun "Anayasa'nın 67. maddesindeki seçme ve seçilme hakkına açık bir aykırılık oluşturduğu" düşüncelerine dayanmıştır.

C – Anayasa Mahkemesi Kararlarının Değerlendirilmesi

Görüldüğü gibi, Anayasa Mahkemesi'nin 9.10.1987 tarihli yeni kararı, temelde 22.5.1987 tarihli önceki kararıyla aynı doğrultudadır. Her iki karara göre de aday saptanması parti içi bir sorun olmakla birlikte; Siyasî Partiler Kanunu'nun 3270 sayılı Kanun'la değişik 37. maddesi, bu konuda partilere -bütün parti üyelerinin katılacağı geniş önseçim dahil- çeşitli seçenekler verdiği için iptal edilmemiş; buna karşılık 3403 sayılı Kanun'un 8. maddesi, önseçim yapmak isteyen partilere bu olanağı vermediği için iptal edilmiştir.

Böylece Anayasa Mahkemesi, 9.10.1987 tarihli yeni kararında soruna daha çok partilerin iç düzenine demokrasi ilkelerine aykırı bir biçimde "müdahale" edilmesi açısından bakmıştır. Şüphesiz bu, sorunun önemli bir yönüdür ve Yüksek Mahkeme'nin bu konudaki açıklamaları doğru ve yerindedir. Ancak sorunun aynı derecede önemli başka bir yönü daha vardır ki o da partilerin iç düzeninin demokratik ilkelere aykırı olamayacağıdır. Nitekim Anayasa'nın 69. maddesinin 3. fıkrasında bu nokta açıkça belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 22.5.1987 ve 9.10.1987 tarihli kararlarında aday saptama işinin parti içi bir sorun olduğunu vurgulaması, bu konuda partilerce kabul edilecek yöntemlerin de demokratik olması gerektiği noktası üzerinde yeterince durulmamasına yol açmıştır. Bu, her iki kararın eksik yönüdür.

Örneğin herhangi bir partinin tüzüğünde adayların tamamının merkez yoklamasıyla saptanmasının öngörülmesi demokratik sayılabilir mi? 3403 sayılı Kanun'un 8. maddesi Siyasî Partiler Kanunu'nun 37. maddesi ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan aday saptama yöntemi de, kontenjan adaylığı veya merkez yoklamasından pek farklı değildi. Milletvekili adaylarının tamamının bu yoldan saptanmasının çağımızın katılımcı demokrasi anlayışıyla bağdaşmayacağı ve siyasal partiler içinde dar bir lider kadrosu çevresinde oligarşik yapılaşmayı güçlendireceği açıktır.

Kaldı ki milletvekili adaylarının saptanması parti içi bir sorun olarak görülse bile bu, siyasal partilerin bu konuda tamamıyla "özgür" oldukları anlamına gelmez. Çünkü Anayasa'nın 69. maddesinin 3. fıkrası, aday saptanması yönteminin de demokratik ilkelere uygun olmasını zorunlu kılar. Bu fıkranın amacı, parti içi demokrasiyi gerçekleştirmektir. Demokratik ilkelere aykırı bir aday saptanması yönteminin kabulüne veya uygulanmasına olanak veren bir yasa hükmü de Anayasa'ya aykırıdır.

Siyasal partiler, Siyasî Partiler Kanunu'nun 3. maddesinde tanımlandığı gibi "milletvekili ve mahallî idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile millî iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden" kuruluşlardır. O nedenle parlamento ve yerel yönetim seçimleri için aday göstermek, partilerin aslî işlevlerindendir. Gerçi bütün parti üyelerinin katılacağı bir önseçimle parti içi demokrasi kavramı özdeşleştirilemez. Ama zorunlu olarak genel merkez organlarınca belirlenecek kontenjan ve merkez yoklaması adayları dışındaki parti adaylarının olabildiğince geniş bir partili önseçmenler çevresinin oy kullandığı bir önseçimle saptanmasının parti içi demokrasi gereklerine en uygun yöntem olduğu açıktır.

Türkiye, -Federal Almanya gibi- yakın tarihindeki tecrübelerin ışığında Anayasasına siyasal partilerin iç düzenlerinin demokratik ilkelere aykırı olmaması yolunda hüküm koymuş, ayrıca -yine Federal Almanya ve Portekiz gibi- partilerin kuruluş ve çalışmalarını özel bir yasa ile düzenlemiş sayılı ülkelerden biridir. Bu olgu, Anayasa koyucunun partilerin iç düzenlerine kayıtsız kalmadığını; yasa koyucunun da parti içi demokrasiyi gerçekleştirmeye yönelik tedbirler almakla, en azından antidemokratik uygulamalara olanak tanıyacak yasal düzenlemeler yapmamakla yükümlü olduğunu gösterir. Siyasal partilerle ilgili yasal düzenlemeleri Anayasa'ya uygunluk açısından değerlendirir ve başka ülkelerde uygulanan yöntemlerle karşılaştırırken Türkiye'nin bu özelliğini gözden ayırmamak gerekir. Bu, milletvekili adaylarının saptanmasına ilişkin yasal düzenlemeler için de geçerlidir.

III. ANAYASA MAHKEMESİ VE SEÇİM PROPAGANDASI

A – 3403 Sayılı Kanun'un 1. Maddesi ve Bu Maddeye İlişkin İptal İstemi Hakkındaki Red Gerekçesi

Anayasa Mahkemesi'nin 9.10.1987 tarih ve E.1987/23, K.1987/27 sayılı kararı, sadece seçimlerle ilgili bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına ve 18. dönem milletvekili genel seçimine ilişkin 10.9.1987 tarih ve 3403 sayılı Kanun'un 8. maddesinin iptali bakımından değil, aynı Kanun'un diğer bazı maddeleri hakkındaki iptal istemlerinin reddi bakımından da önem taşımaktadır. Bunlar arasında en önemlisi, söz konusu kararın 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 49. maddesinin 2. fıkrasını değiştirerek oy verme gününden önceki propaganda süresini 21 günden 10 güne indiren 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesinin "Anayasa'ya aykırı olmadığına ve iptal isteminin reddine" ilişkin bölümüdür.

Yüksek Mahkeme, dava konusu maddenin "etki alanı bakımından seçim propagandalarında tartışmasız bir önceliğe sahip olan radyo ve televizyonda propaganda ile ilişkin hükümlerde bir değişiklik yapmadığı", propaganda süresi yönünden "getirilen sınırlamanın demokratik toplum düzeninin gerekleriyle bağdaşmayan bir yanı" bulunmadığı; "iktidarla muhalefet partileri arasında bir ayırım yapmadığı için eşitlik ilkesine aykırı bir durum" olmadığı, çünkü 10 günlük propaganda süresinin "her siyasal parti için uyulacak bir süre" olduğu; ayrıca "Kamuoyu oluşturma bakımından yasaların öngördüğü sair propaganda türleriyle Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Kanuna göre yapılabilecek propagandalar da dikkate alındığında" 10 günlük sürenin "demokratik toplum düzeni gerekleriyle bağdaşmaz nitelikte" görülmediği gerekçesiyle bu sonuca varmaktadır (7).

B – Red Gerekçesinin Değerlendirilmesi

1. Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Yaklaşım Farkı

Ancak bu gerekçe üzerinde tartışılabilir. Dikkati çeken nokta, Anayasa Mahkemesi'nin 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesi hakkındaki iptal isteminin reddine karar verirken bu madde ile diğer yasalardaki propaganda olanakları bakımından herhangi bir değişiklik yapılmadığını belirtmek gereğini duymasıdır. Bu, Yüksek Mahkeme'nin daha önce 18.1.1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ve Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un yerel seçimlerde 298 sayılı Kanun'un radyo ve televizyonda propagandaya ilişkin 52-55. maddelerinin -52. maddenin şimdi kaldırılmış olan son fıkrası dışında- uygulanmayacağını hükme bağlayan 35. maddesinin "Anayasa'ya aykırı olmadığına ve iptal isteminin reddine" karar verirken benimsediği görüşten farklı bir yaklaşımdır. Gerçekten Anayasa Mahkemesi, 1.3.1984 tarih ve E.1984/1, K.1984/2 sayılı bu kararında "genelde tüm siyasî partilerin seçim propagandasında radyo ve televizyondan yararlanamayacakları hükme bağlanırken" iktidar partisinin -11.11.1983 tarih ve 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu'nun 19 ve 20. maddeleri çerçevesinde- "hükümet çalışmaları nedeniyle dolaylı veya dolaysız radyo ve televizyondan yayımlar yapması" olanağının açık bırakıldığı, başka bir deyişle, iktidar partisine "kamuoyunu eşitlik ilkesine aykırı olarak etkileme fırsatı" verildiği iddiasını şu gerekçe ile dikkate almamıştı: "Atıfta bulunulan kanun ve onun hükümlerinin içeriği ne olursa olsun, kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesinde, iptali istenen hükmün öteki yasalara karşı durumunun, onlarla çelişip çelişmediğinin değil, Anayasa ilkelerine ve bu ilkelerin dayandığı hukuk kurallarına uygunluk gösterip göstermediğinin araştırılması gerekir. İleri sürülen bu gerekçeler Anayasaya aykırılık itirazına dayanak yapılamaz" (8).

Şimdi Anayasa Mahkemesi 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesine ilişkin iptal istemi hakkında karar verirken eski görüşünden ayrılarak bu maddeyi diğer yasalar karşısındaki konumuyla değerlendirdiğine göre; incelemenin tek yanlı kalmaması için, dava konusu madde ile bağlantılı yasaların sadece değişikliğe uğramayan hükümlerinin değil, değişikliğe uğrayan hükümlerinin de göz önüne alınması gerekir. O nedenle 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle 298 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 2. fıkrası değiştirilerek propaganda süresinin 21 günden 10 güne indirilmesinin anlamını tam olarak kavrayabilmek için önce seçim mevzuatında bu hükme nasıl gelindiğini ana çizgileriyle görelim:

2. Propaganda Süresi ile Seçim Yasakları Süresinin Kısaltılması

İlk iş olarak 19.2.1987 tarih ve 3330 sayılı Kanun'un 4,5 ve 6. maddeleriyle 298 sayılı Kanun'un 64, 65 ve 66. maddeleri değiştirilerek seçimlerde idarenin tarafsızlığını, partiler arası eşitliği ve kamuoyunun serbestçe oluşmasını sağlamaya yönelik olan ve eskiden seçimin başlangıcından bitimine kadar en az 90 gün devam eden seçim süresi yasakları, oy verme gününden önceki 21 günlük propaganda süresi ile bağlantılı duruma getirilmiştir. Gerçekten 298 sayılı Kanun'un 64, 65 ve 66. maddelerinin değişiklikten önceki metinlerine göre seçim süresi yasakları, "Seçimin başlangıç tarihinden seçim sonuçları ilân edilinceye kadar" devam ettiği halde; değişiklikten sonraki metinlerine göre "Seçim propagandasının başlangıç tarihinden oy verme gününü takip eden güne kadar" devam edecektir. 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun seçimin başlangıcına ilişkin 6. maddesinin 2. fıkrası ile 298 sayılı Kanun'un o zaman henüz değiştirilmemiş 49. maddesinin propaganda süresine ilişkin 2. fıkrası karşılaştırıldığında 3330 sayılı Kanun'la yapılan değişikliğin amacının ilk aşamada iktidar partisi yararına seçim süresi yasaklarını en az 90 günden 21 güne indirmek olduğu açıkça görülür. Böylece seçim

süresi yasakları da propaganda süresi yasaklarına dönüştürülmüş, dolayısıyla nitelik değişikliğine uğramış oluyordu.

3330 sayılı Kanun'un çeşitli maddeleri hakkında Anamuhalefet Partisi tarafından açılan iptal davasında ise Anayasa Mahkemesi, 22.5.1987 tarih ve E.1987/6, K.1987/14 sayılı kararıyla sadece 298 sayılı Kanun'un 64. maddesine eklenen ve bu maddedeki yasakları "ara seçimlerde seçim çevresiyle" sınırlayan son cümleyi iptal etmiş; aynı madde-deki yasakların uygulanacağı süreyi dolaylı bir biçimde 21 güne indiren değişikliğe dokunmamıştır (9).

Fakat iktidar partisi bununla yetinmeyecekti. Nitekim 18. dönem milletvekili genel seçimini öne alan 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle bu kez 298 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 2. fıkrası değiştirilmiş ve propaganda süresi 21 günden 10 güne indirilmiştir. Gerçekte bu, iktidar partisnin tabi olacağı seçim yasakları süresinin 10 güne indirilmesi demektir. Böylece iktidar partisi, oy verme gününden önceki son 10 güne kadar kamu kesimince yürütülen iş ve hizmetlere ait törenler ve bunlar hakkındaki yayınlar, Başbakan ve bakanlarla milletvekillerinin -3330 sayılı Kanun'dan önce genel olarak yurt içi, şimdi yalnız seçim propagandası amaçlı- gezilerinde resmî araçların kullanılması ve bu gezilere memurların katılması ile ilgili yasaklara tabi olmaksızın devlet olanaklarından yararlanma hakkına kavuşmuştur. İşte bu nedenle 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle yapılan değişikliğin amacı, sadece bütün partilerin 298 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde serbestçe seçim propagandası yapabilecekleri süreyi kısaltmak değil, aynı zamanda iktidar partisnin seçim yasaklarına tabi olmaksızın devlet olanaklarından yararlanacağı süreyi uzatmaktır. Dolayısıyla işin bu yönünü dikkate almaksızın 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesine sadece propaganda süresini bütün partiler için "eşit" olarak kısaltan bir hüküm gözüyle bakmak, son derece yanıltıcıdır.

3. *Radyo ve Televizyonla Propaganda Hakkında Kısıtlamalar*

Üstelik iktidar partisine seçim propagandası konusunda avantaj sağlayan değişiklikler bu kadarla da bitmiyor. Çünkü bu arada -Anayasa Mahkemesi'nin de son kararında işaret ettiği gibi- "etki alanı bakımından seçim propagandalarında tartışmasız bir önceliğe sahip olan radyo ve televizyonda propaganda ile ilişkin hükümlerde" de değişiklik yapılmıştır. Önce 28.3.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun'un 22. maddesiyle 298 sayılı Kanun'un 52. maddesi değiştirilerek siyasal partilerin radyo ve televizyonla propaganda hakkı yeniden düzenlenmiş ve Türkiye'de uzun yıllardan beri uygulanan partilerarası eşitlik ilkesinden uzaklaşarak seçime katılan partilerden Meclis'te grubu bulunanlara toplam 50, Meclis'te temsil edilenlere 40, diğerlerine ise 30 dakikalık konuşma hakkı tanınmış; ayrıca bu partilerin bedelini "reklam tarifelerine göre" ödeyecekleri toplam 15-45 dakikalık "üç konuşma daha" yapabilecekleri ve bu tür propaganda konuşmalarını "görüntülü olarak da" verebilecekleri hükme bağlanmıştır. Daha sonra 19.2.1987 tarih ve 3330 sayılı Kanun'un 3. maddesiyle "reklam tarifelerine göre yayımlanacak görüntülü propaganda konuşmaları toplam 6-45 dakikalık altı konuşmaya dağıtılabilecek biçimde yeniden düzenlenmiş; bu arada TRT haber bültenlerinin seçim çalışmalarıyla ilgili bölümünde siyasal partilerce verilen ve eskiden seçimin başlangıcından itibaren yayımlanan metinlerin artık sadece oy verme gününden önceki 21 günlük propaganda süresi boyunca yayımlanması kabul edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanı tarafından açılan iptal davası üzerine 22.5.1987 tarih ve E.1987/3, K.1987/13 sayılı kararıyla 298 sayılı Kanun'un 52. maddesinin 3330 sayılı Kanun'un 3. maddesiyle değişik paralı-görüntülü propaganda ile ilişkin hükümlerini "Anayasa'ya aykırı" bularak iptal etmiştir (10). Buna karşılık Anayasa Mahke-

mesi, 298 sayılı Kanun'un 52. maddesini değiştirerek radyo ve televizyonla propaganda sürelerini farklı biçimde düzenleyen 3270 sayılı Kanun'un 22. maddesinde Anayasa'ya aykırılık görmemiştir. Yüksek Mahkeme, anılan Kanun'un çeşitli maddeleri hakkında Anamuhalefet Partisi tarafından açılan iptal davasına ilişkin 22.5.1987 tarih ve E.1986/17, K.1987/11 sayılı kararında radyo ve televizyonla seçim propagandası konusunda "her ülkenin kendi koşullarına uygun" düzenlemeler yapabileceği düşüncesinden hareket etmekte ve getirilen düzenlemenin "bir önceki seçimlerde öbür partilere oranla daha büyük seçmen kitlesinin güvenini kazanmış partilere avantaj" sağladığını kabul etmekle birlikte; bunun "partiler arasında ayırım değil, büyüklüklere göre fark" yaratmak anlamına geldiğini, oysa "aynı durumda" bulunmayanlar için "ayrı düzenleme" yapılmasının "eşitlik ilkesini" zedelemeyeceğini belirtmektedir (11).

Yüksek Mahkeme'nin bu gerekçesi, özellikle Türkiye koşullarında çeşitli yönlerden tartışılabilir niteliktedir. Ancak eşitlik ilkesi açısından yapılan değerlendirmedeki temel yanlış, siyasal partilerin seçime katılması olgusunun "aynı durumda" bulunma ölçüsü olarak alınmamasındadır.

Anayasa Mahkemesi'nin 298 sayılı Kanun'un 52. maddesinin paralı-görüntülü propaganda ile ilişkin hükümlerini iptal, buna karşılık propaganda sürelerini farklı biçimde düzenleyen hükümleri hakkındaki iptal istemini reddetmesinden bir gün sonra kabul edilen 23.5.1987 tarih ve 3377 sayılı Kanun'un 3. maddesiyle sözü geçen 52. madde bir kez daha değiştirilerek radyo ve televizyonla propaganda için iktidar partisine toplam 50, anamuhalefet partisine 40, Meclis'te grubu olan partilere 30, diğer partilere ise 20 dakikalık konuşma hakkı tanınmış; ayrıca siyasal partilerin bu propaganda sürelerinin yarısını -"TRT dışında" hazırlanmak kaydıyla, fakat bu kez parasız- "görüntülü olarak da" kullanabilecekleri hükme bağlanmış; bu arada TRT haber bültenlerinin seçim çalışmalarıyla ilgili bölümünde siyasal partilerce verilecek metinlerin yayımlanacağı süre yeniden kısaltılarak 21 günden 15 güne indirilmiştir.

298 sayılı Kanun'un 52. maddesindeki son değişiklik, 3403 sayılı Kanun'un 2. maddesiyle gelmiş ve bu maddenin oy verme gününden önceki son 15 gün içinde TRT haber bültenlerinin seçim çalışmalarıyla ilgili bölümünde siyasal partilerce verilecek metinlerin yayımlanmasına ilişkin son fıkrası, tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır. İşin ilginç yanı: 3403 sayılı Kanun'a ilişkin iptal davasında - aynı zamanda yerel seçimlerde radyo ve televizyonla propaganda konusunda siyasal partilerin yararlanabilecekleri tek olanağı da ortadan kaldıran- 2. maddenin iptali istenmemiştir!

4. Anayasa Mahkemesi'nin Denetim Yöntemi ve Karşı-Yöntem

Görüldüğü gibi, seçim mevzuatında arka arkaya gerçekleştirilen bu değişikliklerden sonra Türkiye'de artık seçimler, eşit koşullar altında yapılan bir yarışma olmaktan çıkmıştır. Oysa Anayasa Mahkemesi'nin 3330 sayılı Kanun'a ilişkin iptal davasında verdiği 22.5.1987 tarih ve E.1987/6, K.1987/14 sayılı kararında belirttiği gibi, "İktidar partisini ayrıcalıklı kılıp seçime katılan öbür partilere göre daha güçlü biçimde siyasî yarışmaya sokmak eşitlik ilkesini zedelediği gibi dürüstlük ilkesine de uygun düşmemektedir" (12). Yüksek Seçim Kurulu'nun 14.7.1986 tarih ve K.268 sayılı kararına göre ise, "Seçimin dürüstlüğü kavramının, seçmenlerin hür ve sağlıklı iradeleri ile oy kullanmaları, adaylar ile siyasî partilerin de serbestçe ve eşitlik içinde propaganda yapmaları ortamının sağlanması şeklinde anlaşılması gerekir" (13).

Bu nedenlerle iktidar partisine oy verme gününden önceki son 10 güne kadar devlet olanaklarını seçim avantajı olarak değerlendirme fırsatı veren, muhalefet partilerinin

devlet tekelindeki radyo ve televizyon antenlerinden yararlanma hakkını asgarîye indiren, siyasal partilerin ve bağımsız adayların serbestçe propaganda yapabilecekleri süreyi son derece kısaltan bütün bu değişikliklerin sandık başına gitmeden önce kamuoyunun serbestçe oluşmasını engelleyici nitelikte, dolayısıyla Anayasa'nın 13. maddesinde sözü edilen "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı" olduğu ortadadır. Fakat Anayasa Mahkemesi'nin 3403 sayılı Kanun'un 1. maddesini bu değişiklikler içindeki yeri ve anlamıyla değerlendirememesi, iptali isteminin reddine neden olmuştur.

Burada Anayasa Mahkemesi'nin -yukarda sözünü ettiğimiz- 1.3.1984 tarihli kararında benimsediği, son kararında ise bir yönüyle terk etmiş gözüktüğü tutumun; daha açık bir deyişle, iptali istenen bir hükmü onu çevreleyen veya onunla bağlantılı diğer hükümlerle birlikte değil, tek başına ele alarak incelemesi yönteminin Anayasa'ya uygunluk denetimi açısından her zaman yeterli olamayacağı da ortaya çıkmaktadır. Hatta bu yöntemin aslında hepsi ortak bir amaca yönelik, ama her biri tek başına ele alındığında Anayasa'ya açık bir aykırılık göstermeyen hükümleri bir arada değil -yukarda bir örneğini gördüğümüz gibi- ayrı ayrı yasalarla getirmek suretiyle Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmeleri riskini asgarîye indiren bir karşı-yöntemin geliştirilmesini kolaylaştırdığı da söylenebilir. Bu yoldan hepsi veya çoğu ayrı ayrı Anayasa'ya uygunluk denetiminden geçtikten sonra ortaya Anayasa'ya, özellikle "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı" bir mevzuat tablosunun çıkması, şaşırtıcı olmayacaktır. Şimdiye kadarki yöntemiyle Anayasa Mahkemesi, bu gidiş karşısında çaresiz kalabilir. O nedenle Anayasa Mahkemesi'nin iptal davalarında belirli bir hükmü değerlendirirken konuya biraz da bu yönden bakması yerinde olacaktır.

NOTLAR

- (1) Anılan karar için bk. Resmî Gazete, 14.10.1987, S. 19604, s. 23-61.
- (2) Bk. Resmî Gazete, 18.9.1987, S. 19578, s. 29, 56 (22.5.1987 tarih, E.1986/13, K.1987/12 ve E.1986/17, K.1987/11 sayılı kararlar); 14.10.1987, S. 19604, s. 30 (9.10.1987 tarihli karar).
- (3) Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Hikmet Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1969, C. 26, S. 3-4, s. 85-89; Hikmet Sami Türk, "40 Yıl Öncesi Anlayışına Dönülmek İsteniyor", Yankı, 27.1.2.2.1986, s. 12.
- (4) Millî Güvenlik Konseyi S. Sayısı 562 "Siyasî Partiler Kanunu Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu", s. 7 "Madde 41".
- (5) TBMM Tutanak Dergisi 1986, C. 26, S. Sayısı 413, s. 2 vd "Madde 6".
- (6) Anılan karar için bk. Resmî Gazete, 18.9.1987, S. 19578, s. 46-81, özellikle 61 vd.
- (7) Bk. Resmî Gazete, 14.10.1987, S. 19604, s. 32-34, 42.
- (8) Resmî Gazete, 1.5.1984, S. 18388, s. 27 vd.
- (9) Bk. Resmî Gazete, 18.9.1987, S. 19578, s. 19-23.
- (10) Bk. Resmî Gazete, 18.9.1987, S. 19578, s. 9-12.
- (11) Resmî Gazete, 18.9.1987, S. 19578, s. 65 vd.
- (12) Resmî Gazete, 18.9.1987, S. 19578, s. 21.
- (13) Resmî Gazete, 17.7.1986, S. 19167, s. 27.

ANAYASA MAHKEMESİ İPTAL KARARLARI GERİ YÜRÜR

Yıldırım ULER

Anayasalarımızın sözü açık: "İptal kararı geriye yürümez" (1961 m.152/3, 1982 m.153/5). Oysa, kuram bunun tam tersini söylemektedir. Sakatlıklar kuramına göre iptal kararları geri yürür. Bu, iptalin niteliği gereği böyledir (1).

Kurama ters düşen Anayasadaki bu kesin deyişin yanıltıcı olduğu kuşkusuzdur. Belki bu açık ve kesin deyişin etkisiyle, "Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının geriye yürümezliğinin hemen hemen bir doğma olarak ele alındığını ve bunun teorik olarak açıklanmağa ya da eleştirilmeğe çalışılmadığını görmekteyiz."(2)

Geri yürümezliğin gerçeğe uymadığını gören öğreti ve yargı yerleri Anayasanın sözünü saklı tutarak yorum yapmağa çalışmaktadırlar. Bu durumda yargı kararlarına göre, geri yürümezlik yalnızca kazanılmış hakları, dolayısıyla hukuksal kararlılığı korumak amacıyla konulmuştur. Anayasaya aykırı olduğu için iptal olunmuş yasa ya da yasa hükmünün uygulanması söz konusu olan olay ise zorunlu olarak iptal kararından öncedir. Ancak, yargı yerleri önlerindeki somut olayda iptalin geri yürüdüğünü saptadıklarında, örneğin, "(iptal kararı geri yürümez ise bu) Anayasa Mahkemesi kararının geriye yürümemesi değil, hiç yürümemesi neticesini ortaya koyduğundan, Anayasa ve hukuk dışı böyle bir düşünce tasvib olunamaz ve Anayasa Mahkemesince ittihaz edilmiş iptal kararının bu davada uygulanmaması, Anayasa Mahkemesi kararının geri yürümesi olarak asla nitelendirilemez"(3) demektedirler. "İptal kararı geri yürümez" biçiminde, kurama bu denli aykırı bir deyişi Anayasaya koyarak acaba gerçek değiştirilebilir mi?

Bu tür sorunların yanıtı olumsuz olmak zorundadır. Geri yürümezlikten yola çıkmak ve tüm sorunsalı tersinden ele almak demektir. Yasal ve anayasal kuralların gücünün de bir sınırı vardır. Kurama aykırı düşen bu kural ya da ilkenin yanıltıcı olacağından kuşku olamaz ama salt Anayasada yer almış olmakla geçerli olabileceği çok kuşkuludur.

İPTALİN NİTELİĞİ

Soruna çözüm aranırken önce iptalin niteliğini doğru biçimde saptamak gerekmektedir. İptalin niteliğini saptamaya çalışırken Kelsen'ci yanlışlarla uğraşmak zorunlu olacaktır.

İptal

İptal, hukuka aykırılığın yargı organınca saptanmasına bağlanmış bir yaptırımdır. Hukuka aykırılık, bu aykırılığın yargı organınca saptanması anında değil, işlemin yapıldığı anda doğmuş ve onun geçerliliğini etkilemiştir.

Durumu anayasaya aykırılık açısından ele alırsak, "Anayasaya aykırı norm, anayasadan önce çıkmışsa, anayasanın yürürlüğe girmesiyle, anayasadan sonra çıkmışsa çıktığı anda anayasaya aykırı düşmüştür. Sonradan hadis olan bir anayasaya aykırılık kabili tasavvur değildir"(4).

Hukuka (Anayasaya) aykırılığı denetleyen yargı organı, işlemin geçerliliğini etkileyen bir sakatlık saptayınca, iptal kararı vererek o işlemin geri yürür biçimde ortadan kalkmasını sağlar. İptalin bir yaptırım olması hukuka aykırılığın, bu aykırılığın doğumu anından başlayarak ortadan kaldırılmasını, hukuk düzenini, hukuka aykırılığın bulunmadığı bir duruma döndürülmesini, doğmuş sonuçların olabildiği ölçüde silinmesini, kısaca, iptalin geri yürümesini gerektirir.

Yokluk

Anayasanın üstünlüğü ve yasaların anayasaya aykırı olamayacağı aykırı yasanın "yok" sayılmasını akla getirebilir. Bu bakımdan "yokluk" iptalden dikkatle ayrılması, karıştırılmaması gereken bir kavramdır. Kelsen, "batıl olmak hukuken mevcut olmamak anlamındadır"(5) derken ayırıma pek dikkat etmez gözükmektedir. Yokluk, işlemin hukuken hiç doğmaması, dolayısıyla hiçbir sonuç doğurmaması iken; iptal, işlemin sakatlığı nedeniyle yargı organınca ortadan kaldırılmasıdır. Yokluğun saptanması için Anayasa Mahkemesine gerek yoktur.

Anayasaya aykırı bir yasa ya bu aykırılık nedeniyle hiç geçerlilik kazanamamıştır denilebilir ya da aykırılık onun doğumuna engel çok ağır bir sakatlık sayılacağı için yoktur denilebilir. Ancak, bu iki biçim de yasa biçiminde ortaya çıkarılan bir işlem için düşünülməsi güç ve çok ağır bir sonuç olur. Anayasaya aykırı bir yasanın yok sayılabileceğini düşünmek güçtür. Anayasaya aykırılık yasanın iptal edilerek ortadan kaldırılmasına yol açabilecek bir sakatlıktır. Yokluk durumunda geri yürüme ya da yürümeme değil hiçbir sonuç doğurmama söz konusudur. İptal ise sakatlığın izlerini silmek üzere geri yürüyecektir. İptal tarihinden sonra ise artık o yasa yoktur, hiçbir sonuç doğuramaz.

Hukuk Kurallarının Geri Yürümezliği

Kelsen, bir yasanın Anayasa Mahkemesince iptal edilmesini, Anayasa Mahkemesinin "negatif bir yasama işlemi" saymaktadır. Kelsen'e göre, Anayasa Mahkemesinin bir yasayı iptal eden kararı, bir yasayı kaldıran başka bir yasa ile aynı niteliktedir. O'na göre, örneğin Amerikan hukukundaki Federal Yüksek Mahkemenin bir yasayı Anayasaya aykırı bulmasının geri yürür nitelikte olması A.B.D. Anayasasındaki yasaların geri yürümezliği ilkesiyle bağdaşmaz. Çünkü, geri yürür nitelikte bir iptal de bir yasama işlemi niteliğindedir(6).

Bir işlevin yerine getirilmesi ile o işlevin yargılanması arasında doğal olarak bir yakınlık var ise de, yargısal bir işlem olan iptal yasama işlemine benzetilemez. Anayasa Mahkemesinin işlevinin bir yasama işlevi olmadığı, yargısal yol ve yöntemlerle yapılan bir Anayasaya uygunluk denetimi olduğu Türk Hukukçuları açısından çok açıktır(7). Hukuk boşluğu söz konusu olduğunda Medeni Kanunumuzun 1 nci maddesi de gözönünde tutulacak olursa, hukuk düzenimiz yargıcın yasa koyucu gibi davranmasına yabancı değildir ama hukuk kuralları ile yargısal bir kurum olan iptal nitelikçe çok farklıdır. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi iptal kararlarının geri yürümezliği için, "bu prensip kanunların yürürlüğü için kabul edilmiş bir prensibin aynıdır" demek (8) yanlıştır. Kaldı ki, yasalar geri yürüyebilir. Hukuk kurallarının geri yürümezliği katı bir kural değil bir ilkedir (9). "Bir kanun, kural olarak, yürürlüğe girdiği tarihten sonraki olayları düzenler. Bu, hak ve adaletin bir gereğidir. Bununla beraber hak ve adalete aykırı düşünmemek şartıyla ihtiyaç ve zaruret halinde kanunlar yayımlarından önceki olayları kapsayacak, kısaca geri yürüyen kuralları koyabilirler (10).

Kaldırma (İlga)

Kelsen'in Anayasa Mahkemesinin iptal kararını, bir yasaı kaldıran başka bir yasa ile aynı nitelikte saydığından söz etmiştik(11). İptal kararı geriye yürümeyecek, yalnız iptal tarihinden sonra etki yapacak ise acaba Mahkemeye tanınmış olan yetki -iptal denilmiş olmasına karşın- iptal değil de bir kaldırma (ilga) yetkisi midir? Kaldırma ve değiştirme, işleminin yarattığı sonucu geleceğe yönelik olarak kaldıran ve değiştiren karşı işlem bir hukuksal sonucu değiştirdiği veya kaldırdığı için yapıcı niteliktedir (12).

Anayasada, "Kanun, kanun hükmünde kararname veya TBMM içtüzüğü ya da bunların hükümleri, iptal kararlarının Resmi Gazetede yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Gereken hallerde Anayasa Mahkemesi iptal hükmünün yürürlüğe gireceği tarihi (bir yılı geçmemek üzere) ayrıca kararlaştırılabilir." denilmekte ve "iptal kararının yürürlüğe girişi-nin ertelendiği durumlar" dan söz edilmektedir. (1961 m.152, 1982 m.153). İptal olunan yasanın "yürürlükten kalkacağı"nın söylenmesi Mahkemenin yetkisinin iptal değil kaldırma olduğuna kanıt gösterilebilir. Diğer yandan, anayasada "iptal kararının yürürlüğe girişi" nden söz edilmesi de düşündürücüdür, "yürürlük" hukuk kuralları için kullanılan bir terimdir. Yargı kararları, kesinleşir, kesin hüküm olur, bağlayıcı olurlar ama bunlar için yürürlüğe girme terimi kullanılmaz. Anayasa Mahkemesine, verdiği kararın "yürürlüğe girme" tarihini ayrıca belirleme olanağı tanınması da hukuk kurallarının yürürlüğünün ileri bir tarihe bırakılabilmesine benzetilebilir. Ve anayasada iptal denilmiş olmasına karşın, aslında kaldırmanın kabul edildiği yolunda gösterilebilecek en güçlü kanıt, geri yürümezliktir. Geri yürümeyen iptal olmaz. Ancak, sanıyorum ki bu durum Anayasada kullanılan terimlerin özensizce seçilmiş ve kullanılmış olmanın ötesinde bir anlam yüklemek gerçekçi ve doğru değildir. İptal bir kaldırma (ilga) değildir.(12a) Bir yargı organı olan Anayasa Mahkemesinin yaptığı iş yargısal bir iştir, iptal kararı, aslında bir kaldırma değiştirme işlemi değil -ki yargı yerin normal işlevi içinde böyle bir yetkisi olamaz- gerçek bir iptal kararıdır. Anayasadaki kötü anlatıma karşın, iptalden sonra yasa yürürlükten kalkmaz fakat gerir yürür biçimde ortadan kalkar, yok olur.

UYGULAMADAN ÖRNEKLER

Geri yürümezlik sorununa kuramsal olarak değindikten sonra, bu kuralın Türk yargıcı tarafından nasıl anlaşıldığını, nasıl uygulandığına örnek olaylardan yararlanarak bakmak yararlı olacaktır.

Cezada

Anayasada "iptal kararları geriye yürümez " denilmiş olmasına karşın Ceza Hukukunun temel bir ilkesi geri yürümeyi zorunlu kılmaktadır. Yargıç Ahmet Güler'in anlatımıyla(13) "Geri yürümezlik ilkesinin" uygulanması.. ceza hukuku yönünden geçerli değildir. Çünkü Türk Ceza Yasasının 2. maddesinde:

"İşlendiği zamanın kanununa göre cürüm veya kabahat sayılmayan fiilden dolayı kimseye ceza verilemez. İşlendikten sonra yapılan kanuna göre cürüm veya kabahat sayılmayan bir fiilden dolayı da kimse cezalandırılmaz. Eğer böyle bir ceza hükmü olunmuşsa icrası ve kanuni neticeleri kendiliğinden kalkar. Bir cürüm veya kabahatin işlendiği zamanın kanunu ile sonradan neşrolunan kanun hükümleri birbirinden farklı ise, failin lehine olan kanun tatbik ve infaz olunur." hükmü yer almaktadır. Bu hüküm, usul yasasında yer aldığı halde Anayasal nitelikte olan, yetki ve görev hükümleri gibi; adi yasada yer almış Anayasal bir hükmüdür. Beccaria'dan beri 200 senelik bir geçmiş olan ve dünya hukuk düzeyinin ceza hukukundaki gelişmesini ifade eder. Bu yönden Anayasalıdır ve uyulması zorunludur.

Anayasa Mahkemesince iptal edilmiş bir ceza hükmüne göre kişilerin mahkum olmaları ve hapiste kalmaları düşünülemez. Böyle bir iptal halinde Türk Ceza Yasasının ikinci maddesinin uygulanacağı ve Anayasanın 152. maddesindeki "iptal kararı geriye yürüyemez" hükmünün görmezlikten gelineceği ve işlemeyeceği kuşkusuzdur." Güler'in, doğrudan TCK. madde 2.'yi dayanak alması, Anayasanın aynı paraleldeki hükmünden (1961 m.33,1982 m.38) söz etmemesi ilginçtir. Gerçekten ceza hükmü taşıyan bir yasanın iptalinden sonra, bu hükmü dayanılarak yargılanmış ve suçlu bulunmuş bir kişiyi suçlu saymak-Anayasada hiçbir hüküm olmasa da olanak dışı kalacaktır.

Ceza hükmü taşıyan bir yasanın iptalinin geri yürüyeceği, Anayasadaki geri yürümezlik ilkesinin dokunulmaz olmadığını, başka ve daha güçlü bir ilke ile karşılaştığında uygulanmayabileceğini göstermek bakımından öğreticidir.

Görölmekte Olan Davalar

Somut norm denetiminde Anayasa Mahkemesinin iptal kararının geri yürüyeceği erken farkedilmiştir. Danıştayımızın anlatımıyla, davaya bakan mahkemenin uygulanacak bir kanun hükmünü Anayasaya aykırı görmesi ya da taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasını ciddi bulması halinde Anayasa Mahkemesinin vereceği iptal kararının geriye yürüyeceği, dolayısıyla Anayasada belirtilmiştir. Bu durumda geri yürüme kabul olunmaz ise,

"..Anayasa Mahkemesinin vereceği karara kadar davanın geri bırakılacağı yolundaki Anayasanın 151 inci maddesinin birinci fıkrası ile Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkındaki 44 sayılı Kanunun aynı mealdeki 27 inci maddesinin üçüncü fıkrası hükmü ve bahsi geçen 151 inci maddenin itiraz yoluyla mahkemelere gönderilen işlerde üç ay içinde Anayasa Mahkemesi tarafından karar verilmezse, mahkemenin Anayasaya aykırılık iddiasını kendi kanısına göre çözümleyerek davayı yürüteceği yolundaki dördüncü fıkrası hükmü mesnetsiz kalır. "(14)

Somut norm denetiminde geri yürüme "ön mesele" kavramıyla da açıklanabilir. Anayasanın "Anayasaya aykırılık sorununu bir ön mesele saydığı açıkça anlaşılmaktadır. Ön mesele hakkında verilen kararların ve varılan sonuçların eldeki davada uygulanması genel hukuk kuralları gereğidir. Ön mesele sayılan Anayasaya aykırılık sorununu çözümlen iptal kararı geriye yürüyerek mahkemenin elindeki ilgili davaya uygulanmayacak olsaydı, davanın bekletilmesine gerek kalmazdı."(15)

İptal kararı genel etkilidir. İptalin geri yürümesi bu iptalin belli bir dava dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin önüne götürülmüş olduğuna ya da doğrudan iptal davası -soyut norm denetimi- sonucunda mı elde edildiğine bağlı olmamak gerekir. Aliefendioğlu sorunu şöyle ortaya koyuyor: "...örneğin, bir mahkemenin elinde benzer nitelikte 50 dava dosyası olsa, iptal hükmüne göre karar verebilmesi için birini gönderip ötekileri bekleterek, Anayasa Mahkemesinin vereceği karara göre hükme bağlanması yeterli olacak mıdır?

Konuyu öteki mahkemeler yönünden ele aldığımızda, itiraz yoluyla başvuru üzerine iptal edilen hükmü benzer işlerde uygulama durumunda olan başka mahkemelerin, kararlarını iptal edilen hükmü yok kabul ederek mi, yoksa olay tarihindeki hükme göre mi vereceklerdir, sorusunu sormak gerekecektir.

Anayasa Mahkemesinin iptal kararından yalnız Anayasaya aykırılık itirazında bulunan davadaki taraf yararlanır; Anayasa Mahkemesine gelinmeyen öteki benzer işlerde iptalden önceki kural uygulanır dersek haksız ve adaletsiz bir durum ortaya çıkaracak, iptal edilen kuralı Anayasa Mahkemesine gelinmeyen benzer işlerde yok kabul edersek, bu defa da, iptal hükmünün geriye yürüdüğünden söz edilebilecektir."(16)

Danıştayımıza göre,

"...itiraz yoluyla gönderilmesi üzerine Anayasa Mahkemesince verilen..iptal kararının yalnız ilgili iş için hüküm ifade edeceği düşünülemez. Zira bu iptal kararının Anayasasının 152 nci maddesinin beşinci fıkrasında yazılı olduğu üzere olayla sınırlı ve yalnız tarafları bağlayıcı olacağına karar verilmemiştir. (17)"..(İptal kararı geri yürümez) hükmünden hareket olunarak, bu dosya ile dava konusu edilen olayda yahut ihtilaf konusu edilmiş olup halen görülmekte bulunan diğer davalarda iptal kararının uygulanamayacağı neticesinin çıkarılması herşeyden evvel Anayasasının 151 inci maddesi hükmüne ve 152 inci maddede yer alan ("Anayasa Mahkemesi kararları devletin, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar.") tarzında ifadesini bulan temel hukuk kurallarına aykırı düşer. Böyle bir telakki, Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümemesi değil, hiç yürümemesi neticesini ortaya koyduğundan, Anayasa ve hukuk dışı böyle bir düşünce tasvip olunamaz.."(18)

Görüldüğü gibi, Anayasa Mahkemesi iptal kararının geriye yürümesi için açılmış ve görülmekte olan bir dava bulunması yeterli olmaktadır.

Dava Konusu Edilememiş İşler

Danıştay, gerek 1961 öncesi yargı yolunu kapayan yasalar, gerek 1971 sonrası yapılan anayasa değişiklikleri nedeniyle yargı yoluna başvurulamayan durumlar için, bu yasaların ve anayasa değişikliklerinin Anayasa Mahkemesince iptalinden sonra, yeni bir dava süresi tanıyarak yargı yolunu açmıştır(19)

Dava Konusu Edilmemiş İşler

Yargı kararlarından anlaşıldığına göre, iptal kararı ancak uyuşmazlık konusu yapılmış olup da henüz çözümlenmemiş davaları etkileyecek iptal bu uyuşmazlıklar için geri yürüyecektir. Buna karşılık,

"..Anayasasının 152 nci maddesinin 3 üncü fıkrası ve 44 sayılı yasanın 50 inci maddesinin 5 nci fıkrası hükümlerine göre, anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının uyuşmazlık haline getirilmemiş işlemlere kendiliğinden uygulanmasına hukuken olanak bulunmadığı, (süresinde dava açılmadığı için) Anayasa Mahkemesince verilen iptal karar üzerine dava açılmasının davacı için bir hak doğmayacağını" kabul etmiştir(20).

Bu çözümün haklılığı tartışılabilir. Yargı yolu kapalı olup da sonradan açılınca yeni bir dava süresi tanıyan Danıştayımızın bu durumda da ilgiliyi koruması beklenirdi. Yasanın açık deyişi karşısında, çıkarılabileceği uyumsuzlukta başarı şansı görünmeyen bir ilgiliye, o yasanın Anayasaya aykırılığı saptanarak engelin kalkmasından sonra yeni bir dava hakkı tanımak hakkaniyete uygun olur.

Kesinleşmiş Yargı Kararlarına Etki

İptal edilen bir yasaya dayanılarak verilmiş ve kesinleşmiş yargı kararlarına karşı yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilebilmelidir. HUMK. m.445,446, İYUK. m.53 ve CMUK.m.327, 330 da gösterilen hallerin tahdidi olduğu ileri sürülerek iptalden sonra yargılamanın yenilenmesinin olanaksızlığını ileri sürmek aşırı biçimcilik olur. Sayılan nedenler kesin hükmün dayanağı olan kanunun Anayasaya aykırı bulunarak ortadan kaldırılmasına oranla daha hafif nedenlerdir. Örneğin. 445/3'de "Hükme esas olan bir ilam hükmünün fesih ve nakz olunarak kaziyeyi muhkeme teşkil etmek suretiyle külliye mürtefi olması" m.53/c'de "karara esas olarak alınan bir ilâm hükmünün, kesinleşen bir mahkeme kararıyla bozularak ortadan kalkması" m.327/4 "Ceza hükmü, hukuk mahkemesinin bir hükmüne müstenid olup ta bu hüküm kat'ileşmiş olan diğer bir hükümle bozulmuş ise" denilmektedir. Yasanın iptal ile ortadan kalkmış olması yargı kararlarının yasal dayanağını ortadan kaldırır. Yasal dayanağın ortadan kalkması yargılamanın yenilenmesi bakımından yeni kanıtlar ele geçmesine ya da " tarafları ve sebebi aynı olan bir dava hakkında verilen karara aykırı yeni bir kararın verilmesine sebep olabilecek kanuni bir dayanak yokken, aynı mahkeme yahut başka bir mahkeme tarafından evvelki ilâm hükmüne aykırı bir karar verilmiş bulunması" (m.53/h) na oranla çok daha önemli ve geçerli bir neden sayılmalıdır.

Böylece, iptal kararından sonra gerekirse yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilebilecektir. Ancak ceza mahkumiyeti durumunda buna bile gerek olmadığı düşünülebilir.(21)

Anayasaya Aykırı Olarak Alınanlar Geri Verilir mi?

Anayasaya aykırı olması nedeniyle iptal edilmiş bir yasaya dayanılarak alınan vergi, ödenti vb. alınanlar, dayanaklarını kaybettikten sonra alan için bir sebepsiz zenginleşme oluşturur. Acaba, iptal kararının geri yürümezliği ilkesi bu sebepsiz zenginleşmenin ortadan kaldırılmasına engel olacak mıdır?

C.H.P.'nin Malları..

1960 öncesinde iktidardaki Demokrat Partinin muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'ni zayıflatmak amacıyla çıkardığı 14.12.1953 tarih ve 6195 sayılı yasanın adı "C.H.P. 'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun" idi. Bu yasa ile C.H.P.'nin mallarına el konulmuştu. 1961 Anayasası yürürlüğe girip Anayasa Mahkemesi göreve başladıktan sonra açılan bir dava sonucunda yasa iptal edildi.

Anayasa Mahkemesi, bu dava sırasında, vereceği iptal kararının geri yürüyebileceğini sezmişti. Ancak;

"Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümeyeceği hükmünün hasıl edeceği sonuçların tayini uygulama ile ilgili bir işlem olup bu hüküm Mahkememizin görevini etkileyecek nitelikte değildir. Mahkememizin görevi, usul ve kanun hükümlerine uygun olarak açılan bir davayı görmek ve iptali istenen kanun veya hükmü Anayasaya uygunluğunu veya aykırılığını belli ederek karara bağlamaktır; kararın geriye yürüyecek nitelikte olup olmayacağını tayin ve bunun sonuçlarını tespit etmek Anayasa Mahkemesinin görevi içinde bulunmamaktadır." diyerek karara varmıştı(22).

Konuyu inceleyen Danıştay 3. Dairesinin, "Filhakika T.C. Anayasasının 152 nci maddesinde yer alan Anayasa Mahkemesi kararlarını geriye yürütmeyeceği hükmü açık ve kesindir. İnceleme konusu hadisede de bu hüküm aksine bir düşünceye yer verilemez.

Anayasa Mahkemesinin Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının Hazineye İadesi Hakkında 6195 sayılı Kanunun iptali üzerine şöyle bir hukuki durum doğmaktadır.

Hazinenin bu Kanuna dayanan iktisabı, iktisab mesnedinin hukuk ve kanun dışı bulunduğu böylece tebeyyün etmesi üzerine meşruiyetini kaybetmiş ve Partice iadesi istenen mallar hazinenin haksız bir iktisabı durumuna geçmiştir. Bu gibi hallerde tasarrufun mer'i mevzuata ve umumi hukuk esaslarına göre düzeltilmesi gerekeceği ve Anayasa'nın 152 nci maddesinde yazılı prensibin bu düzeltmeye engel olamayacağı bedihidir.

İptal kararı ile meydana gelen yeni hukuki durum müvacehesinde Halk Partisine, malların talep ve istirdad hakkı doğmuş ve hakkı sahibine vermek en başta gelen vasıf ve görevlerden olan devlete de, mesnedi kalmayan iktisaplar üzerinde tasarrufta devam ve ısrar etmiyerek gereğini yerine getirmek vecibesi terettüp etmiştir." biçimindeki görüşü, Genel Kurulca, "Daire kararının birinci fıkrası kaldırılarak ikinci fıkra başına "Gerçekten Anayasanın 152 nci maddesinde (iptal kararı geriye yürümez) yolunda bir hüküm yer almış ise de;" ibaresinin ilavesiyle" onanmıştır(23).

Hazineye geçen malların geri verilmesi sırasında bu kez Demokrat Partinin yerini almış olan Adalet Partisinin dava açması sonucunda uyuşmazlık bu kez Dava Daireleri Kurulunda karara bağlanmıştır: "C.H.P.'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki 6185 sayılı Kanunun Anayasa Mahkemesince iptali üzerine bu partinin, hazineye geçen mallardan bir kısmının iadesi halinde geri kalanlar için hazineye ibra edeceğini bildirmesinden, Danıştay Üçüncü Dairesinin Genel Kurulca da onaylanan kararıyla durumda hukuki bir sakınca bulunmadığının belirtilmesinden ve aynı Dairece, CHP'nin dava açması nedeniyle işin sulh yoluyla çözülmesinin uygun bulunmasından sonra bir kısım hazine mallarının anılan partiye verilmesine ilişkin kararnameye karşı açılan davada..;

Anayasasının 152 nci maddesinin 3 üncü fıkrası ve 44 sayılı Yasanın 50 nci maddesinin 6 ncı fıkrasında yer alan hükümler ile, iptal kararından önce idarece yapılan işlemler sonucunda üçüncü kişiler için doğan subjektif hakların ihlali engellenerek kamu düzenin korunması amacı güdülmüş olup 6195 sayılı Yasa yalnız CHP nin mallarının hazineye intikalini öngördüğünden iptal kararının geriye yürütmesiyle ihlali engellenecek bir hukuki durum söz konusu olmadığı gibi anılan Yasanın 1 inci maddesi hükmüyle, yasa, idarenin bir işlemine gerek kalmadan subjektif işlemi bizzat tesis etmesi sonucu yasanın iptaliyle beraber malların hazineye kalmasının hukuki dayanağı ortadan kalkmış bulunduğu.." gerekçesiyle Adalet Partisi'nin açtığı dava da red edilmiştir.(23.a)

Görüldüğü gibi, Anayasadaki geri yürümezlik ilkesi, sebepsiz zenginleşme durumunda da yenik düşmekte ve "hakkı sahibine vermek en başta gelen vasıf ve görevlerinden olan devlet"e, artık kendi "haksız iktisab"ı durumuna girmiş olan malları geri vermek ödevi yüklenmektedir.

Ancak, burada gerek sebepsiz zenginleşmenin geri verilmesi gerektiğini savunan Prof.Turan Güneş'in, gerek yukarda alıntı yapılan Danıştay Dava Daireleri Kurulu kararının yaptıkları bir ayırım üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Bu ayırım, iptal edilen yasanın bir düzenleyici işlem değil de, gerçekte birel, subjektif bir işlem olduğu yolundadır (24).

Objektif düzenleyici işlemlerle sübjektif birel işlemler ve doğrudan uygulama ile araya başka işlemler girmesi sonucu gerçekleşecek uygulama arasında yapılacak ayırımın duruma etkisi olacağını sanmıyorum. Bu kez de düzenleyici nitelikte yasalara dayanılarak oluşmuş sebepsiz zenginleşmelerle ilgili bazı örnekler görelim:

Diğer Sebepsiz Zenginleşmeler..

Önce dayanağı iptal edilen bir kanuna dayanılarak alınanın geri verilmediği bir örnek ele alalım. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun ilginç bir kararına yol açan olay şöyledir:Lüleburgaz Ticaret Borsası, kasap Ali Pak'dan 1721 TL. tescil ücreti alınmasına ilişkin 5.6.1979 günlü bir işlem yapılmıştır. İşlemin dayandığı tüzüğün dayanağı olan 5590 sayılı yasanın ilgili maddesi Anayasa Mahkemesinin 27.1.1981 gün ve 9 sayılı kararıyla iptal edilmiş ancak Anayasa Mahkemesi, "muamele tescil ücretinin borsaların önemli gelirlerinden birini oluşturduğu gözönünde bulundurularak, borsaların gelirden yoksun bırakarak kamu hizmetini yerine getiremeyecek duruma düşürmemek için iptal hükmünün Resmi Gazete'de yayınlanan günden başlayarak bir yıl sonra yürürlüğe konulması kararlaştırılmış karar 2.4.1981 günü yayımlanmıştır. Süre içinde 26.12.1981 gününde yayımlanan 2567 sayılı yasa ile 5570 sayılı yasanın iptal olunan maddesi, -iptal kararı doğrultusunda- yeniden düzenlenmiştir.

"Bu hukuki durum karşısında, Anayasa Mahkemesinin iptal kararı yürürlüğe girinceye kadar iptal edilen kanun hükmünün uygulanmasına devam edileceği açıktır. Anayasa Mahkemesince verilen süre içinde, yasama organının iptal kararında belirlenen ilkelere uygun olarak aynı konuda yeni bir kanun çıkarmış olması halinde yeni kanun eski kanun hükmünü ilga etmiş olacağı için artık eski kanun hükmünün Anayasa Mahkemesi iptal kararının sonucunda yürürlükten kalktığı kabulü hukuken mümkün bulunmadığı gibi, bu gibi durumlarda Anayasa Mahkemesi iptal kararlarının geriye yürümezliği kuralının tartışılmasına da gerek yoktur.

Yukarıda yapılan açıklamaların tabii sonucu olarak, yürürlükten kaldırıldığı tarihe kadar eski kanun hükmünün uygulanmasına devam edilmesi ve yargı organının da önündeki uyuşmazlıkları olay tarihinde yürürlükte bulunan kanuna göre çözümleyerek karara bağlaması gerekmektedir.

Açıklanan nedenlerle borsaya tescili zorunlu olan canlı hayvan alım-satımı nedeniyle davacıdan borsa tescil ücreti istenmesinde olay tarihinde yürürlükte bulunan 5590 sayılı kanunun 57.maddesi hükmüne aykırılık bulunmadığından reddine karar verilmiştir(25).

Dava sırasında, Danıştay Savcısı (Mustafa Bumin)"Olay tarihinde, yürürlükte bulunan Anayasanın 152. maddesinin 3.fıkrası ile, Anayasa Mahkemesi Kuruluş ve Yargılama Usulleri hakkında 44 sayılı kanunun 50. maddesinin 5. fıkrasında: Anayasa Mahkemesi iptal kararlarının geriye yürümiyeceği belirtilmiş ise de, bu hükmün, iptal kararlarının uyuşmazlık haline getirilmemiş muamelelere tesir etmeyeceği şeklinde anlaşılmaması gerekir.

Anayasa Mahkemesince Anayasaya aykırılığı sabit görülerek iptal edilmiş bulunan kanun hükmü ile bu kanun hükmünün verildiği yetkiye dayanılarak hazırlanan tüzük hükmü uyarınca tesis edilen işlemin iptali gerekeceği"ni söylemiş.Bir gurup üye, karşı oylarında "Anayasanın 152. maddesinin 3. fıkrası ile, 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 50. maddesinin 5. fıkrasında, Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının geriye yürümiyeceği belirtilmiş ise de, bu hükmün iptal kararlarının uyuşmazlık haline getirilmemek suretiyle istikrar kazanmış işlemleri etkile-

miyeceği şeklinde anlaşılması gerekmektedir...Anayasanın 152. maddesinin ikinci fıkrası ile Anayasa Mahkemesine iptal kararının yürürlüğe gireceği günü ayrıca saptayabilme yetkisi tanınmış bulunmasının yukarıda belirtilen kurala etkisi yoktur. Anayasa Mahkemesine iptal kararının yürürlüğe gireceği tarihi ayrıca belirleme yetkisi verilmesinin nedeni iptal sonucunda bir kanun boşluğuna engel olmak, yasa koyucuya yeni bir düzenleme yapabilme olanağı sağlamaktır." diyerek iptal istemişler, ancak vatandaşımız Anayasa Mahkemesi önünde haklı çıkmışken, iptal edilen yasaya dayanılarak yapılmış işleme yenilmiş ve Danıştay'da haksız çıkmış haksız olarak alındığına inandığı tescil ücretini geri alamamıştır. Oysa, bu kişi Anayasaya aykırı olduğunu kanıtlayabileceği bir yasadaki olayı cezalandırılmış olsa idi, gördüğümüz gibi, durum farklı olacaktı.

Ali, bu durumda haksız çıkanın yalnız kendisi olmadığını, 2537 sayılı Yasanın bazı maddelerinin iptalinden sonra bu hükümlere dayanılarak düzenlenen tarifeler uyarınca alınan liman işgal resmi, levha resmi olarak paraları ödeyenlerin de bu ödemelerini geri alamadıklarını (26); Federal Almanya'da da iptal edilen kanun maddesine dayanılarak verilmiş ve tekrar gözden geçirilemeyecek şekilde kesinleşmiş bulunan bütün idari işlemlerin varlıklarını -bundan böyle uygulanmamak kaydıyla- koruyacaklarını, bu durumda eski halin iadesinin istenmeyeceğini, örneğin bir vergi kanunu Anayasa Mahkemesi iptal ettiği zaman Devletten, o zamana kadar bu kanun gereğince ödenmiş olan vergilerin istenmeyeceğini: fakat Devletin de, gene bu kanun gereğince tahakkuk etmiş olup da o zamana kadar ödenmemiş olan vergi borçlarını tahsil edemeyeceğini (27) öğrense idi belki üzüntüsü azalırdı.

Çözüm haklı gözükmemektedir. Ödemeyen kurtulmuş, ödeyen ödediğini yitirmiş olacaktır. Dayanağı Anayasa ya aykırılığı nedeniyle ortadan kalkmış bir ödeme özel hukuk terimleriyle söylersek, alan için bir "sebepsiz zenginleşmedir."

Nitekim Danıştay, yine 5237 sayılı yasanın iptaliyle ilgili başka bazı uyuşmazlıklarda,

"Hernekadar Anayasanın 152. maddesinin 3. fıkrasında ve 44 sayılı Yasanın 50. maddesinde iptal kararlarının geriye yürümeyeceği belirtilmekte ise de bu hüküm, Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının, uyuşmazlık haline getirilmemiş meselelere tesir etmeyeceği anlamına geldiği, zira aksi bir yorumun Anayasanın 151. maddesinin 1. ve 4. fıkraları ile 44 sayılı Yasanın 27. maddesinin 3. bendi hükümlerine aykırı düşeceğinden.." diyerek yükümlüler lehine hükmetmiştir(28). Anayasa Mahkemesinin iptal edilen 6964 sayılı yasaya göre çıkarılmış tarifeye dayanarak ödenti isteyen oda meclisinin işlemi iptal edilmiştir (29). 1971 yılı Bütçe Yasasına konulan 657 sayılı Yasanın 212 nci maddesindeki yiyecek yardımının 1971 yılı için uygulanmayacağı hükmünün iptalinden sonra kesilenler geri verilmiştir(30). "Hernekadar 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun yiyecek yardımı ile ilgili 122. maddesi hükmünün 1971 yılında uygulanamayacağı 1376 sayılı 1971 yılı Bütçe Kanununun 63.m.sinin (k) fıkrası ile hüküm altına alınması üzerine davacıya 42 sayılı kanuna göre verilmekte olan tayin bedelinin 1.3. 1971 tarihinden itibaren kesilmiş olduğu davalı idarece ileri sürülmekte ise de; bütçeye bu yolda hüküm konulamayacağı nedeniyle Dairemizce konunun Anayasa Mahkemesine intikal ettirilmesi üzerine Anayasa Mahkemesinin 27 .6.1972 tarih ve 1972/38 sayılı kararı ile Bütçe Kanununun bu hükmü iptal edilmiş olduğundan dava konusu edilen tasarrufun dayandırıldığı kanuni mesnet de böylece ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Hernekadar, Anayasanın 152. maddesinin 3.fıkrası ile AMKYU hakkındaki 44 sayılı kanunun 50. maddesinin 5.fıkrasında Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının geriye yürümeyeceği belirtilmiş ise de bu hükmün, iptal kararlarının ihtilaf haline getirilmemiş muamelelere tesir etmeyeceği manasında anlaşılması gerekir. Aksi halde mahkemenin,

itiraz yoluyla gönderdikleri işler hakkında Anayasa Mahkemesinin Anayasaya aykırılık iddiasını kendi kanısına göre çözümleyerek davayı yürüteceği yolundaki Anayasanın 151.maddesindeki hükmü mesnetsiz kalır.

Açıklanan sebeplerle Anayasa Mahkemesince Anayasaya aykırılığı sabit görülerek iptal edilmiş bulunan 1376 sayılı 1971 yılı Bütçe Kanununun 63.m.sinin (k) fıkrası hükmüne dayanılmak suretiyle davacı hakkında tesis edilen dava konusu işlemin iptaline, 96 lira yargılama giderinin davalı idareden alınarak davacıya verilmesine 29.3.73 tarihinde oybirliğiyle" karar verilmiştir (31).

1974 yılı Bütçe Yasasına konulan "Gayrimenkul Kiraları" bölümünün iptalinden sonra Dışişleri Bakanlığı memuru uyuşmazlıkta Danıştay, "...yasal dayanağı Anayasa Mahkemesince iptal edilen dava konusu işlemin iptaline ve kesilen meblağın iadesine" karar vermiştir(32).

Yönetmel İşlemlere Etki

Geri yürüyerek yargıyı etkileyen iptal kararının yönetsel işlemleri etkileyeceği açıktır. Anayasaya aykırı bir yasaya dayanılarak alınmış olanları geri vermeyi red eden yönetim işlemlerinin iptal edildiğini görmüştük. Örnekleri çoğaltırsak, intibak işlemlerinde, "...Anayasa mahkemesince Anayasaya aykırılığı sabit görülerek iptal edilmiş bulunan 657 sayılı Yasaya 1327 sayılı Yasayla eklenen ek geçici 2 nci maddesinin (b) bendi hükmüne dayanılmak suretiyle davacı hakkında yapılan dava konusu intibak işleminin... iptaline"(33) "...Anayasa Mahkemesinin 9.5.1972 gün ve 972/22 sayılı kararı ile 657 sayılı Yasaya 1327 sayılı Yasayla eklenen ek geçici 2 nci maddenin (b) bendi hükmü hukukun temel ilkelerinden olan kazanılmış haklara ve eşitlik esasına aykırı görülerek iptal edilmiş bulunduğundan, bu hükmeye dayanılarak yapılan intibak işleminin...iptaline"(34). "...davacı intibakı 657 sayılı Yasaya 1327 sayılı Yasayla eklenen ek geçici 2.maddenin (b) bendi hükmüne uygun ise de, bir dava dolayısıyla ileri sürülüp Dairemizce ciddi görülen Anayasaya aykırılık itirazı üzerine Anayasa Mahkemesinin 9.5.1972 gün ve 1972/22 sayılı kararı ile bu bent hükmü hukukun temel ilkelerinden olan kazanılmış haklara ve eşitlik esasına aykırı görülerek iptal edildiğinden, dava konusu işlemi dayandırıldığı yasal dayanağı ortadan kalkmış bulunduğu, herne kadar Anayasanın 152. maddesinin 3. fıkrası ile Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkındaki 44 sayılı Yasanın 50. maddesinin 5. fıkrasında, Anayasa Mahkemesinin İptal Kararlarının ihtilaf haline getirilmemiş işlemlere etki yapmayacağı manasında anlaşılması gerektiği. Anayasaya aykırılığı nedeniyle iptal edilmiş bulunan 2/b bendi hükmüne dayanılmak suretiyle davacı hakkında yapılan dava konusu intibak işleminin. iptaline.."(35). karar verilmiştir. Üniversiteler Yasasına uygun olarak görevine son verilen bir asistanla ilgili davada, "Asistanlık görevi ile ilişkisinin kesilmesi yolundaki işlemin; dava konusu işlemin dayanağı olan 1750 sayılı yasanın 30. maddesinin 31.12.1975 gününde yayınlanan ve yayından bir yıl sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılan 75/22 s.lı Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiş olduğu, 44 sayılı yasanın 50. Anayasanın 151 ve 152 maddeleri hükümlerinde bir yasa hükmünün Anayasaya aykırılığı nedeniyle iptaline ilişkin Anayasa Mahkemesi kararının ilgili yargı yerinde görülmekte olan davada uygulanması öngörülmüş olup bu hususun geriye yürütme olarak kabul edilmediği gibi "iptal kararı geriye yürümez" hükmünden hareket olunarak bu dosya ile dava konusu edilen olayda yahut uyuşmazlık konusu edilmiş olup da halen görülmekte bulunan diğer davalarda iptal kararlarının uygulanmayacağı sonucuna ulaşamayacağı zira böyle bir sonuç iptal kararının hiç uygulanmaması durumunu doğuracağına, Anayasa ve hukuk dışı olan bu şekildeki düşüncenin kabul edilemeyeceği, bu nedenle iptal edilmiş yasa hükmüne dayanan ve hukuki dayanağı ortadan kalkmış bulunan dava konusu işlemin iptaline (36).

7307 sayılı Yasa 6/F maddesine göre Müteveli heyeti sözleşme esaslarını düzenliyor. Öğretim görevlisinin sözleşmesini yenilememiş , açılan davada Danıştay, "Anayasanın 152. maddesinin 3. fıkrasında, iptal kararı geriye yürümez hükmü yer almış ise de, bu kuralın amacı iptal kararından önce sonuçlarını doğurmuş ve uyuşmazlık konusu yapılmamış veya yapılamayacak olan işlemleri iptal kararlarının etkisi dışında bırakarak kamu düzeninin istikrarını sağlamak olduğuna, nitekim Anayasanın 151. maddesi, Anayasa Mahkemesi kararının uygulanmasını sağlamak için işi Anayasa Mahkemesine intikal ettiren mahkemenin yargı yetkilerini belli bir süre içinde durduracağı ve bu süre içinde karar verilmemesi halinde mahkemelerin Anayasaya aykırılık iddiasının kendi kanısına göre çözümleyerek davayı yürüteceği kuralını koyduğuna, iptal kararının uyuşmazlık haline gelmiş işlemlere etki etmeyeceği görüşünün ise bu hükmü anlamsız ve uygulanamaz bir hale getireceği Anayasa Mahkemesince verilen iptal kararında Anayasanın 152. maddesinin 5. fıkrasında yazılı olduğu üzere iptal hükmünün olayla sınırlı ve yalnız tarafları bağlayıcı olacağına ilişkin bir hüküm de bulunmadığından, bu kararın yalnız ilgili için hüküm ifade edeceği de düşünülemediğine ve hal böyle olunca dava konusu uyuşmazlık Danıştayda inceleme konusu olabileceğine göre, 6.maddesinin f bendi ile müteveli heyetine verilen Türk idarecileri öğretim üyeleri ve memurların atanması ve bunların ücret kesimi, hizmet süre ve koşullarını ve sözleşme esaslarını yürürlükteki mevzuat hükümlerine tabi olmaksızın saptama yetkisi, sözü edilen... madde " nin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi karşısında kalmamış davacının sözleşmesinin yenilenmesine ilişkin işlemin yetki yönünden iptaline karar verilmiştir.(37).

BOŞLUK SORUNU

Boşluk "bir hukuki soruna yürürlükteki hukuk kurallarının çözüm göstermemesi halidir."Boşluk durumunda "başta hakim olmak üzere her hukuk uygulayıcısı önüne gelen bir konuda ilgili hukuk kaynakları bir hüküm ihtiva etmiyorlar diyerek işlem yapmaktan kaçınmaz. Aksi halde görevini ihmal etmiş, hakkı yerine getirmekten kaçınmış olur.(38). Anayasa Mahkemesince iptal edilen yasa ortadan kalkacağı için bu yasanın düzenlendiği alanda bir boşluk oluşabilir. Oluşmaya da bilir. Her iptal boşluk yaratmaz. Örneğin, iptal sonucunda iptal olunan yasanın yürürlüğe girişinden önceki durum kendiliğinden geri gelmişse ve bu durum bir boşluğu yaratmıyor ise sorun yoktur. Yabancılarla mülk satılmasına olanak veren yasa hükümlerinin iptalinin sonucu boşluk doğmaz. Burada sonuç bu tür satışların yapılmamasıdır. Doğan boşluk -o alan zorunlu olarak yasayla düzenlenmesi gerekli bir alan değilse- yönetsel düzenlemelerle doldurulabilir. Ancak, o alanda yasal bir düzenleme zorunlu ise, bu olmadan, Kıratlı'nın deyişiyle "mahkemeler ihkaki haktan imtina durumuna düşecek ise"(39) boşluk doğmuştur.

Boşluk oluşmaması için Anayasa Mahkemesinin uygulayabileceği bir yöntem yasanın Anayasaya uygun yorumlanması yöntemidir. Gerçekten, "Anayasa yargısının amacı kanun iptal etmek değil, Anayasanın korunması veya ona uygunluğun sağlanmasıdır. Kanun anayasaya uygun olarak yorumlanabiliyor ise bu amaç sağlanıyor demektir. Bu suretle, o kanunun iptali halinde hukuk düzeninde boşluk doğması ve bunun doldurulması için harekete geçilmesini beklemek gibi sakıncalar da önlemiş olur"(40) Anayasa mahkemesinin yorumlu kararları da bağlayıcıdır ve bilindiği gibi, yorum geri yürür niteliktedir. Anayasa Mahkemesinin bir yasada Anayasaya aykırı hükümleri açıklayarak iptal etmesi halinde ortaya yasa koyucunun öngörmediği bir metin çıkmakta ama bu sayede boşluklar doğması da önlemiş olmaktadır.

1982 Anayasasının sözü ile yasaklanmış gözükken "yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesisi" boşluk oluşmasını önler(41) "Anayasa Mahkemesi bir yasayı ya da

hükmünü anayasaya aykırı bularak iptal etmesi durumunda doğal olarak yeni bir uygulamaya neden olacaktır. Çünkü anayasaya aykırı bulunarak iptal edilen bir yasa ya da hüküm, iptal ile ortadan kalkınca, uygulama yürürlükteki kurallara, ya da yeni çıkacak anayasaya uygun bir yasaya göre yapılacaktır. Anayasa Mahkemesince verilecek her iptal hükmü yeni bir uygulamaya yol açar"(42)

İptal ile Eski Yasa Yürürlüğe Girer mi?

Boşluğu doldurmanın bir yolu, tam geri yürümeyi kabul edip iptal edilen yasa yürürlüğe girmeden önceki duruma geri dönmektir. Bu durumda iptal edilen yasadaki düzenleneyen eski bir yasa var ise onun yürürlüğe girmiş sayılacağı düşünülebilir. "İptal edilen kanunun yerine yasama organı hemen yeni bir kanun ikame edemeyeceğine göre, iptal kararı ile yeni bir kanunun yayınlanması arasında az çok uzunca bir müddetin geçmesi mukadderdir. Bu müddet zarfında, o kanunun tanzim ettiği sahada tam bir hürriyet hükmü sürecektir, bir "hukuk boşluğu" husule gelecektir... Bu tehlikeyi önlemek için.. Kelsen'e göre Anayasa Mahkemesi, kanun iptaline müteallik kararında, iptal edilen kanundan önce yürürlükte bulunan kanunun yeniden yürürlüğe girmesine hükmedilebilir(43).

Avusturya'da bu mesele Anayasada düzenlenmiştir. Avusturya Anayasasına göre (m.140/4) Anayasa Mahkemesi aksine karar vermemişse, iptal edilen kanunla kaldırılmış olan kanun hükümleri, iptal kararının ilan edildiği gün tekrar yürürlüğe girer."(44)

Kıratlı'ya göre, "duruma bakmak gerekir: eğer iptal edilen kanun veya kanun hükmü, münhasıran daha önceki bir kanun ilgasıyla ilgili ise, o kanun hükmünün iptali ile eski kanunun yürürlüğe girmesi gerekir. Çünkü burada doğrudan doğruya yasama organının ilga iradesi iptal edilmiştir. Bundan başka, iptal edilen kanun ile hukuk düzeninde bir boşluk meydana geliyorsa ve o konuda bir kanuni düzenlemenin uygulanması zorunlu ise -örneğin, mahkemelerin ihkakı haktan imtina durumuna düşmemesi için eski kanunla uygulanması gerekir ama, "kanun koyucunun bir kanunu ilga etmesiyle onun yerine yeni bir düzenleme şekli getirmesi birbirinden farklı iki iradedir... Meselâ kanun koyucu bir kanunu ilga ettikten sonra, ayrı bir kanunla o konuda yeniden bir düzenleme yapsa idi, bu son kanunun iptali ile ilk kanun yürürlüğe girmezdi."(45)

Ocakçıoğlu, "Zımnen ilga hali söz konusu ise, ilga edilen kanunun Anayasa Mahkemesince iptal edilmesiyle ilga edilen önceki kanun zımni ilga sonucu doğuran kanun ortadan kalkmış olacağından yeniden uygulama yeteneği kazanır. Sarih ilga durumunda, yasama organı önceki kanunun yürürlükten kalkması konusunda açık bir irade beyanında bulunmuş olduğundan artık önceki kanunun yeniden yürürlüğe girmesi yeni bir yasama tasarrufu gerektirir. (46)

Aliefendioğlu'na göre, "başka bir yasayı ya da yasaları yürürlükten kaldıran bir yasanın Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi durumunda ilk yasanın kendiliğinden yürürlüğe girmesi, hukuka aykırı düşmeyeceği gibi, Anayasa Mahkemesi kararının geriye yürüdüğü anlamına da gelmez. Çünkü yasalar, belli zaman kesitleri içinde yürürlüklerini devam ettirirler ve yürürlükten kalktıktan sonra dahi olay zamanındaki hukuksal kural olmaları durumunda ilke olarak uyuşmazlıkların çözümünde kullanılırlar. Bu açıdan yürürlükten kalkan kuralın öldüğünden değil, ancak yeni olaylarda uygulanacak metin olarak geçerliliğini kaybettiğinden söz edilebilir. Eski yasayı yürürlükten kaldıran yeni yasa, eski yasanın belirli bir zaman kesidinden sonraki olaylarda uygulanmasını engellerde de, eski yasayı ortadan kaldırmaz. Eski yasa çok halde yürürlük zamanına ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde uygulanmaya devam eder. Eski yasayı yürürlükten kaldıran yasanın Anayasa Mahkemesince iptali durumunda ise, ilk yasanın yürürlüğün devamını engelliyen hüküm ortadan kalkmış olur ve eski yasa yeniden yürürlüğünü devam ettirir."(47)

Ancak doktrin bu yandaş durumuna karşın, uygulamada eski yasanın kendiliğinden yürürlüğe girmeyeceği sonucuna varmıştır. Bu sonuçta Anayasadaki "iptal kararı geri yürümez" değişimin etkin olduğu görülmektedir. Örneğin 1967'de 931 sayılı İş Kanununun Anayasa Mahkemesince biçim yönünden iptalinden sonra konuyu inceleyen Danıştay, "Anayasa Mahkemesi iptal kararları geriye yürümiyeceğine göre de meriyetten kalkmış mevzuatın geriye getirilmesi düşünülemez." (iptal edilen 931 sayılı kanundan önce yürürlükte olan 3008 sayılı İş Kanununun) yeniden yürürlüğe girmiş sayılmasına ve Devleti bir Kanun gibi muamele görmesine hukuken imkan ve mesağ bulunmadığı" sonucuna varmıştır(48).

Süre Verme

Boşluğun oluşmaması için Anayasanın öngördüğü çözüm anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmiş yasayı bir süre daha yürürlükte tutarak boşluğun yasa koyucu tarafından doldurulmasını beklemektir. Anayasa Mahkemesine göre, "Anayasaya aykırı bir kuralın geçici bir süre için bile olsa uygulanmasının sakıncalı bir durum yarattığı açıktır. Ancak, Anayasanın 152 nci maddesinin ikinci fıkrasının (1982 m.153/3) ikinci ve üçüncü cümlelerinde (gereken hallerde, Anayasa Mahkemesi, iptal hükmünün yürürlüğe gireceği tarihi ayrıca kararlaştırabilir. Bu tarih kararın verildiği (1982'de Resmi Gazetede yayımlandığı) günden başlayarak altı ayı (1982'de bir yılı) geçemez denilerek iptal kararının yürürlüğe girmesini geciktirme yetkisini Anayasa Mahkemesine tanımış ve böylelikle bir takım olaylarda Anayasaya aykırı kuralın yürürlükte kalmasından doğan sakınca bu tür bir kuralın birden bire kaldırılmasından doğacak sakıncaya göre daha hafif sayılmış, böylece ağır bir sakıncayı önlemek için daha az sakıncalı bir durum geçici bir süre için benimsenmiştir."

Biçim yönünden iptalle sonuçlanan durumlarda belki bu çözüm kabul edilebilir. Çünkü, henüz yasanın öz yönünden Anayasaya aykırılığı saptanmış değildir. Ama, aykırılık öz yönünden saptanarak iptal kararı verilmiş ise Anayasaya aykırı bir yasayı -kısa süre için de olsa- yürürlükte saymak Anayasanın üstünlüğü düşüncesiyle bağdaşmaz.

Konuyu Anayasa Mahkemesi önüne götüren mahkeme ne yapacaktır? Güneş'in geri yürümezlik sorunuyla ilgili olarak "Hiçbir hukuk kuralının tefsiri böyle bir abese müncer olamaz"(49) dediği duruma benzer biçimde, iptal kararını esas alsa.. iptal henüz yürürlüğe girmemiştir, yürürlükte sayılan yasayı uygulasa..anayasaya aykırılık savını ileri sürüp iptali sağlayan taraf iptalden yararlanamayacaktır.

Görülmekte olan diğer davalar bakımından da durum aynıdır Anayasaya özensizce yerleştirilmiş hükümler sonucu ortaya çıkan sorunlara yargı yerleri ve hukukçularımız çözüm aramaktadır. Bulunabilecek ve uygulanabilecek tek çözüm süre vermenin yalnızca yasama organına yönelik olduğu, yürütme ve yargı organlarının iptal kararıyla bağlı olacağı biçimindeki çözümdür.

Geriye Doğru Boşluk..

Sorun, yasanın yürürlüğe girmesi ile Anayasaya aykırılığının saptanarak ortadan kalkması -82 Anayasasına göre kararın Resmi Gazetede yayımlanması- ve Anayasa Mahkemesi süre vermiş ise, bu sürenin geçmesi arasında geçecek sürede hangi hükümlerin uygulanacağı sorunudur. "İptal kararları geriye yürümez" değişimini mutlak anlamda kabul edersek Anayasa Mahkemesinin iptal kararından sonra geriye doğru bir boşluk oluşmuş olmayacaktır. İptal kararına kadar uygulanmış olan Anayasaya aykırı yasa uy-

gulamaları sanki yasa iptal edilinceye kadar anayasaya uygun imiş gibi geçerli sayılacaktır. Anayasaya aykırı yasa uygulandığı sürede olan olmuştur. Geri dönüş durumu, düzeltme olanağı yoktur. Ancak bu çözüm gerçeklere uymayabilir. Örneğin, Danıştay "T.C. Anayasasının 38 nci maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları Anayasa Mahkemesinin 12.10.1976 günlü ve e.1976/38, k.1976/46 sayılı kararıyla biçim yönünden iptal edilmiştir. Bu suretle, Anayasa içinde, istimlak edilen taşınmazlara ödenecek bedellere ait bir hüküm kalmamış bulunmaktadır.

Diğer taraftan, 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, Anayasa Mahkemesinin 19.10.1976 günlü ve e.1973/42, k.46 sayılı kararı ile biçim yönünden iptal edilmiş olup, iptal hükmünün, kararın Resmi Gazetede yayınlandığı 10.5.1977 gününden başlayarak bir yıl sonra yürürlüğe girmesine karar verilmiştir.

Anayasa Mahkemesinin yukarıda işaret edilen kararına göre, Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ve bu kanunun istimlak edilen taşınmazlara ödenecek olan bedellere ilişkin düzenlemeye ait 36 ncı maddesi bir yıl süre ile yürürlükte kalmaktadır.

Yürürlükte bulunan bir Kanunun ve maddesinin kapsamına giren olaylara uygulanması doğal ise de, bu hüküm bir yıl sonra yürürlükten kalkmış olacağı cihetle uygulamalarda bulunurken, adli mahkemeler ve Yargıtayın içtihatları da göz önüne alınarak hareket edilmesi gerekmektedir. Zira adli mahkemelerin ve yargıtayın, Anayasanın 38 ve 1757 sayılı Kanunun 36 ncı maddelerine göre yapılan istimlaklardan meydana gelen uyuşmazlıkları da eski hükümlerin uygulanamayacağı yolunda bir içtihatla bulunmaları mümkündür" demektedir (50). Eski hükümlerin uygulanmaması iptal olunan Anayasaya aykırı kuralların uygulanmamasıdır. Anayasaya aykırılığın ortadan kaldırılması, izlerinin silinebilmesi için -hiç olmazsa uyuşmazlık konusu olmuş işlerde- Anayasaya aykırı kuralların uygulanmaması gerekir.

Uyuşmazlıklar çözülürken o uyuşmazlığa neden olan olayın olduğu tarihteki kuralların gözönünde tutulması genel bir hukuk ilkesidir.

Yarg.7.HD.79/11593 "hakları ve borçları hangi kanun meydana getirmiş ise, yürürlükten kaldırılmış olsa bile o kanunun öngördüğü koşullar incelenmek suretiyle uyuşmazlığın çözülmesi zorunludur."

Beklenen haklarda,

Yarg.4.HD.80/5064 "Bir yasanın yürürlüğü sırasında o yasaya göre henüz bütün sonuçları ile elde edilmiş, kazanılmış, mameleke dahil olmuş bir hak yok ise, o kanunun Anayasa Mahkemesince iptalinden önceki olay ve ilişkilerden sözedilerek ve iptal edilen kanun maddesine dayanılarak hak istenemez. Diğer bir anlatımla, mahkemeler, eski olay ve ilişkilere iptal edilen kanun hükümlerini uygulayarak uyuşmazlığı çözümleyemeyeceği gibi, Devlet organları ve idare yerleri de iptal kararının yürürlüğe girmesinden sonra o kanun hükümlerine dayanarak beklenen (muntazar) haklara ilişkin bir işlem yapamaz." Tekin Akıllıoğlu'nun anlatımıyla "Bir yasa, yürürlük tarihinde ilişkin olduğu olaylara uygulanır, bazen bu uygulama yürürlük tarihinden önceki olayları kapsar, bazen de yasa yürürlükte olduğu halde yürürlükten kalkmış bulunan önceki yasa geçerli olmağa devam eder... derhal uygulama, geriye yürümeme, etkiyi sürdürme deyimleriyle özetlenebilecek üç normdan birinin ötekine üstün veya öncelik gösteren bir durumu bulunmamaktadır. Her üçü de doğrudan doğruya bir Anayasa kuralı tarafından düzenlenmiş değildir. Bu nedenle ceza hukuku dışında bu üç normun göreceli olarak her olayın özelliğine göre uygulanması gerektiği sonuca varmak mümkündür." Eski kanunun etkisini sürdürdüğüne karar vermek yargıcın yetkisindedir.(51) Hukuk kuralları için geçerli olan "etkiyi sürdürme" iptal edilen kurallar için geçerli olmamalıdır.

Boşluğun Yargıç Tarafından Doldurulması

Boşluk konusunda doğru çözüm boşluğun yargıç tarafından doldurulmasıdır. Hukukumuzun yargıçın hukuk yaratmasını kabul etmiştir. Anayasa Mahkemesinin doğacak boşluğu doldurmasının uygun olacağı önerilmiştir. Anayasa Mahkemesinin Anayasaya aykırı kuralları iptal ederek ortadan kaldırma, yoketme yetkisi olduğuna göre, Anayasaya uygun biçime sokma yetkisinin olması yadırgatıcı değildir.

Asıl boşluk doldurma görevi bu boşlukta karşı karşıya olan diğer yargıçlara düşmektedir. Uygulamada, örneğin iş yasasının iptalinden sonra doğan boşluk bile yargı yerlerince aksama olmaksızın doldurulmuştur. Bu yargıcın normal işlevidir.

HUKUK GÜVENLİĞİ

Bir yasanın Anayasaya aykırı olup olmadığını vatandaş bilemez. Vatandaş yasayı Anayasaya uygun saymak zorundadır. Yönetmeliklerin hukuka uygun oldukları nasıl bir varsayım ise, yasaların Anayasaya uygunlukları da böyle bir varsayımdır. Bu varsayımların yanlışlığı kanıtlanabilir. Anayasaya uygunluk bakımından bu saptamayı yapacak organ Anayasa Mahkemesidir. Anayasa Mahkemesince iptal edilmiş bir yasanın Anayasaya aykırılığı kanıtlanmıştır. İptal edilen yasa zaman içinde uygulanmıştır. Bu uygulama sırasında yasaya dayanarak hak elde etmiş kişilerin haklarını kaybetmelerinden çekinilmektedir. "Bir kanun Anayasaya aykırılık nedeniyle iptal edilmesinden, bu kanuna Anayasaya uygunluk karinesine güvenerek.. uymuş olanların zarar görmesi kabul edilemez"(52) deyişinin nedeni bu tür bir çekingenlik olsa gerektir.

Geri yürümeziğin savunulmasının temel nedeni, geri yürümenin hukuk güvenliğini sarsacağı endişesidir. Hele yasaların düzenleyici nitelikte olduğu düşünülürse, "Kanun, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren hükümsüz kaldığı kabul edilirse, bir çok müktesep hakkının ihlal olunması, o kanuna müsteniden yapılmış bütün muamelelerin kıymetten düşmesi lazım gelecektir."(53), "...Anayasaya aykırılığı saptanmış bir kanunun hukuk dünyasında hiç doğmamış sayılması.. kanuna dayanılarak o tarihe kadar yapılmış yüzlerce, binlerce bireysel işlemi geçersiz kılacağı bu yüzden kişilerin hukuki güvenliği ve hukuk düzeninin istikrarı açısından çok büyük sakıncalar doğuracağı.."(54) endişeyi de aşır korku biçimine dönüşebilmektedir.

Haklı gibi gözüken bu çekingenliğin özünde biraz da güçlülüklerin büyütülerek kolay çözümlere kaçılması eğilimi sezilebilir. Örneğin Kelsen'e göre geri yürüme, "bütün geri yürür etkilerin sakıncaları bakımından" da uygun değildir(55). Oysa ilke iptal kararının geri yürümesidir. Geri yürüme gerçekten, her alanda büyük güçlülükler yaratır. Çıkan ve çıkabilecek güçlülüklerin üstesinden gelebilmek için hukukçuların büyük çaba göstermeleri gerekir. Ancak, bu gayreti göstermeyi göze almaktan başka çözüm yoktur. "İptal kararı geçmişe şamil olmaz, yalnız istikbale muzaf neticeler doğurursa, bu taktirde kanunun iptalinden önceki ve sonraki devrelere ait aynı mahiyetteki hadiseler ayrı hükümler tatbik edilmesi lazım gelecektir... İptal kararı geçmişe şamil sayılmadığı taktirde, bu karardan önce husule gelmiş, fakat henüz kesin bir karara bağlanmamış hadiseler de tesiri olmaları lazımdır. Halbuki, bu taktirde, aynı hadiseler aynı zamanda ayrı hukuk kaidelerinin tatbiki gibi çok göze çarpan bir eşitsizlik husule gelecektir."(56)

Adalet ilkesinin geri yürümeyi gerektireceği yadsınıyor. "Adalet ilkesi bazen Anayasaya aykırı bir kanun iptali kararının geriye yürümesini gerektirir."(57). Bazen "kesinleşmiş bir hukuki durum, tekrar ele alınarak tartışma konusu yapılmasının ilgililer bakımından hukuk güvenliğinin korunması ile hiç bir ilgisi olmayabilir."(58) Hukuk güvenliğini, "sakat işlemlerin kazanılmış hak doğurmayacağı" ilkesini de göz önünde tutarak; oldukça

bulanık bir kavram olan kazanılmış haklar, kazanılmış durumlar bakımından kollamak gerekli olabilir. Geri yürümezlik diye ortaya konulan ilke ya da kural açısından karşı karşıya konulabilecek ve dengelenmeğe çalışılacak ilkeler yalnız hukuk güvenliği ve adalet ilkeleri değildir. Geri yürümenin getireceği sorunları çözmek için çok sayıda ilkenin dengelenmesi gerekecektir.

Güçlükleri gereğinden fazla abartmamalıyız. İptal kararı ve iptal kararının geriye doğru etkisinin yarattığı sorunlar anayasa yargısına özgü, yalnız orada görülen sorunlar değildir. Hukukta sakatlıklar kuramı tektir. Hukuk bazen kurallarına aykırı da olsa, olmuş bir durumun korunmasını ister. Özel hukuktan, Medeni Kanunumuzdan örnek vererek, örneğin; "Evlenme, mutlak bir butlanla malul olsa bile hakim kararına kadar sahih bir evlenmeyi bütün hükümlerini haizdir"(m.124/2) "Feshine hükmolunan bir evlenmeden doğan çocukların nesebi, baba ve anaları hüsnüniyet sahibi olmasalar bile sahihtir." (m.125/1)

Geri yürürlüğün en yaygın olduğu alan yönetsel yargı alanıdır. Yönetsel yargıda geri yürürlük konusunda en ufak bir kuşku olmamıştır ve olamaz. Gerçekte, pek özel sayılan yasama işlemleri nitelikçe yönetsel işlemlerden farklı değildirler. Yönetim hukukunda, yönetimin bir düzenleyici işleminin iptali sonucunda ortaya çıkacak sorunlar bir yasanın iptaliyle çıkacak sorunlarla tıpa tıp aynıdır. Yönetsel yargı bu sorunların çözümünde uzmandır ve deneyimlidir.

Hukuk güvenliğinin, kazanılmış durumların korunması gerekli ise yargı yerleri bu değerleri korur. Örnek vermek gerekirse, Danıştay bir olayda, serbest doktorlukta geçen sürenin borçlanmasına olanak veren yasanın iptalinden sonra, borçlanmanın yapılmış ve ödenmekte olduğunu görerek geri yürümeyi kabul etmemiş ve aksi yöndeki yönetim işlemini iptal etmiştir.(59), Başka bir olayda, O.D.T.Ü.nde çalışan bir öğretim görevlisinin sözleşmesinin yenilenmemesinden doğan bir uyuşmazlıkta, "...7307 sayılı Yasanın..6/F maddesine ilişkin kararın.. yayımlandığı tarihten altı ay sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiş..Anayasanın 152 nci maddesinin 3. fıkrasında, iptal kararları geriye yürümez hükmü yer almış ise de bu kuralın amacı iptal kararından önce sonuçlarını doğurmuş ve uyuşmazlık konusu yapılmamış veya yapılamayacak olan işlemleri iptal kararının etkisi dışında bırakarak kamu düzeninin istikrarını sağlamak olduğu.. iptal kararının uyuşmazlık haline gelmiş işlemlere etki etmeyeceği görüşünün ise bu hükmü anlamsız ve uygulanamaz hale getireceği, .. hal böyle olunca dava konusu uyuşmazlıkta Danıştay'da uyuşmazlık konusu olabileceğine göre 6. maddenin (F) bendi ile müteveli heyetine verilen Türk idarecileri, öğretim üyeleri ve memurların atanması ve bunların ücret kesimini, hizmet süre ve koşullarını ve sözleşme esaslarını yürürlükteki mevzuat hükümlerine tabi olmaksızın saptamak yetkisi, Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi karşısında kalmış olduğu nedeniyle, Müteveli Heyetince yapılan davacının sözleşmesinin yenilenmemesine ilişkin işlemin yetki yönünden iptaline"(60) karar verilmiştir. Bu bir geri yürümedir. "Müteveli Heyetince yapılan sözleşmenin yenilenmemesi işlemi Müteveli Heyetinin yetkisizliği nedeniyle iptal edilmektedir. Yüksek Mahkeme geri yürümeyi "sözleşmenin yenilenmemesi" anına kadar götürmekte, aynı düşüncüyü sürdürerek örneğin, sözleşmenin ilk yapıldığı ana kadar götürmemektedir. Böylece, Danıştay fiilen çalışan öğretim görevlisinin durumunu korumakta ve sürdürmektedir.

BAĞLAYICILIK VE UYGULAMA GEREĞİ

Bağlayıcılık bakımından Anayasanın anlatımı açık ve yeterli gözükmemektedir: "...Anayasa Mahkemesi kararları kesindir... Resmi gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar"(m.153).

Bağlayıcılık bakımından ilk yapılacak olan iptal edilerek ortadan kalkmış yasa ya da kuralın artık geçerliliği olmadığını tartışmamak, o yasa ya da kuralı yok saymaktır.

Bağlayıcılık için Resmi Gazetede yayım gerekli değildir. Anayasa Mahkemesi Emekli Başkanı Boyacıoğlu'nun dediği gibi, Mahkemece açıklanmış bir karar Anayasada sayılan yerleri bağlar. Kararların açıklanmasıyla ilgili olarak 1961 Anayasasına 1971'de getirilen ve 1982 Anayasasına da aynen alınan yapay kuralı, "aksayan yönleri ve hatta kamu yararını bozucu niteliği bu gün su yüzüne çıkmış görünüyor. Gerçekten Anayasa Mahkemesi, yabancılara toprak satışına ilişkin kanun hükmünü Anayasaya aykırı bularak iptaline karar vermiş ve TRT idaresi de iptal kararını haber bültenlerinde açıklamıştır. Basında çıkan haberlerde, gerekçeli kararın Resmi Gazetede yayımlanmasına kadar geçen zaman içinde tapu idarelerinde yabancılara olan satış işlemlerini hızlandırarak sürdürdüğü yer almaktadır."(61)

İptal kararından sonra yasama organı iptal kararının ışığında yeni işlem yapmak durumunda. "Yasama organı iptal edilen bir kanun kuralının ne aynısını, ne de benzerini, kısmi de olsa çıkaramaz. Çıkarırsa Anayasanın.. bağlayıcılık kuralına aykırı olur ve sırf bu yüzden iptali gerekir(62). "Anayasa Mahkemesinin iptal kararına rağmen iptal edilen hükmü aynısını veya benzerini, değişik değişimlerle aynı hükmü kanunlaştırmak hareketi, Anayasaya aykırılıktan Anayasayı ihlal kavramına doğru değişmekte kuvvetli bir karinedir. ..Anayasaya aykırılık kavramı bu sınırdan bitmiş sayılabilir. Bundan sonraya, sadece Anayasaya ihlal fiilinin kanuni unsurlarının olayda mevcut olup olmadığının münakaşası kalır"(63).

Yargı organlarının bağlılığı, kısaca, gördükleri davalarda iptal edilmiş yasayı uygulamamak biçiminde olacaktır(64).

Bağlayıcılık ile uygulama gereği arasında bir ayrım yapmak gereklidir. Genellikle, iptalin sonuç doğurmak için yeterli olduğu düşünülüyor. Bu düşüncenin temelinde, yasama işlemlerinin çoğunlukla, kişilik dışı kural koyan yasalar biçiminde düzenleyici işlem niteliğinde olacağı düşüncesi var. Oysa, uygulamadan verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, Anayasaya aykırılığı saptanmış bir yasaya dayanılarak cezalandırılmış kişilerin cezadan kurtarılmaları, el konan malların ve alınmış ya da kesilmiş paraların geri verilmesi, yanlış yapılmış intibak işlemi gibi işlemlerin düzeltilmesi, görevlerine son verilmiş kişilerin görevlerine dönmeleri gibi çeşitli konularda Anayasa Mahkemesinin iptal kararının uygulanması gerekmektedir. Bu durumda, Anayasanın yargı kararlarına ilişkin "Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez"(m.138) deyişini de gözönüne almak zorunludur.

Hukuk Devletinde Yürütme ve yönetim her türlü yargı kararının uygulanmasından sorumludur. Anayasa Mahkemesi iptal kararlarını uygulamak da bu sorumluluğun içindedir. Yürütme ve yönetimin bu görevini denetleyecek olan ise yönetsel yargı olacaktır.

SONUÇ

"Anayasa Mahkemesi İptal Kararları Geri Yürür" başlığını taşıyan bir incelemede iptalin hukuksal bir kurum olarak niteliğinin geri yürümeyi gerektirdiğini ve uygulamada da Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının geri yürüdüğünü gördükten sonra ayrı bir sonuç yazılması gerekmeyebilirdi. Ancak, değinilmesi uygun olacak önemli bazı noktalar kaldı..

Dünyada anayasa yargısı kuram ve uygulaması henüz oldukça yeni. İlk örnek olarak ortaya çıkan A.B.D. Federal Yüksek Mahkemesinin verdiği Anayasaya aykırılık kararlarının geçmişe etkili olduğu kabul ediliyor.(65) Avrupa anayasa mahkemelerinin Avusturya Anayasa Mahkemesinin kuruluşunda önemli katkısı olan Hans Kelsen'in düşüncelerinin etkisi altında olduğunu biliyoruz. Ancak, Alman anayasa yargısında, iptal kuramına uygun olarak geleneksel Alman düşüncesi Anayasaya aykırı bir yasayı ilk yapıldığı andan itibaren sakat saymaktadır ve Anayasa Mahkemesinin bu sakatlığı "gösterici" bir karardır. Alman Anayasa Mahkemesine ilişkin organik yasanın iptal kararının geçmişe etkisini yumuşatıcı hükümler getirmesi ilkeyi değiştirmez. Almanya'da ilke geri yürümezdir (66). Dolayısıyla, sıkça görülen, "başka ülkelerde de bizdeki gibi geri yürümezlik vardır" savı gerçekçi ve doğru değildir.

Bu durumda, acaba neden bizim Anayasamızda "iptal kararı geri yürümez" deyişi yer almıştır? Bu soruyu 1961 Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu sözcüsü Prof. Güneş'in yanıtı yalın ve etkileyicidir: "...Gerçek şudur ki, Kurucu Meclis ve Anayasa Komisyonu mahiyet ve şümulünü iyice tespit etmeden, diğer maddelere çelişmeli bir hükmü (geri yürümezliği) Anayasaya ilave edivermiştir"(67).

Anayasa Mahkemesinin çalışma, yargılama yöntemleri ve kararlarına ilişkin kimi hükümler, 1961 Anayasasında bile kötü düzenlenmiş iken, 1971 ve 1982 değişiklikleriyle daha da kötü duruma girmişlerdir. Ancak, gururla belirtmek gerekir ki bu hükümler yargı yerlerince genellikle iptalin niteliğine uygun biçimde yorumlanıp uygulanmaktadır. Anayasa Mahkemesinin iptal kararı, kararın Resmi Gazetede yayımından başlayarak geri yürür. İptal kararı geriye yürümez deyiş sakatlıklar kuramına bir istisna değil, fakat iptal kararının kazanılmış hakları ve hukuksal kararlılık kazanmış durumları etkilememesi ilkesinin aşırı bir biçimde anlatımıdır. İptalin ilk sonucu yasanın etkisini kaybetmesi, yok olmasıdır. Çok kez bu yeterli değildir, Anayasaya aykırı yasayı uygulayanlar, bu yasa hiç yapılmamış olsa idi ne olacak idi ise ona göre durumu düzeltmek, Anayasaya aykırılığın izlerini silmek zorundadırlar. Bu sırada, yasa Anayasaya uygun sayılarak uygulandığı için doğmuş durumlar korunacaktır. Ancak, ilke geri yürümezlik değil geri yürürlüktür. Hayatın akışı içinde, sonradan iptalin hiçbir somut yararı kalmamış olduğu durumlarda, eski duruma dönülmenin olanaksız ya da kamu yararı bakımından uygun bulunmadığı durumlarda olduğu yasama organının işlemlerinden dolayı Devletin hukuksal sorumluluğu kurumu işletilerek doğmuş zararlar giderilmelidir.

Yinelersek, uygulamada iptalin niteliğinden kaynaklanan "geri yürüme" Anayasanın sözüne üstün gelmektedir. Anayasa Mahkemesinin iptal kararları geri yürür.

NOTLAR

(1) Yıllar önce iptal kararıyla ilgili bir çalışmada Anayasa Mahkemesi iptal kararlarının geri yürürlüğüne de bir yan sorun olarak değinmiştim. Orada ulaştığım sonuçların bu gün de geçerli olduğunu sanıyorum; bak. Yıldırım Uler, İptal Kararlarının Sonuçları, Ankara 1970 s.22 vd.

(2) Ülkü Azrak, "Anayasa Mahkemesi İptal Kararlarının Geriye Yürümezliği", Anayasa Yargısı, Ankara 1984 s.154
(3) Danıştay D.8 17.9.1968 e.67/153, k.2783 (DKD.127-130 s.264)

(4) Paolo Rossi (Çev.Öztekin Tosun), "Ceza Kanunlarının Anayasaya Aykırılığının Kontrolü", İHFM.XXIX s.338

(5) Hans Kelsen, "Judicial Review of Legislation (A Comparative Study of the Austrian and American Constitution)", The Journal of Politics, Vol.4. 1942 s.190,191; La Garantie Juridictionnelle de la Constitution (La Justice Constitutionnelle) RDP. 1928

(6) Kelsen, Judicial... s.187,191

(7) Konunun özlü bir açıklaması için bak. Anayasa Yargısı Yekta Güngör Özden, "Anayasa Mahkemesi Kanun Koyucu Gibi Hareketle, Yeni Bir Uygulamaya Yol Açacak Biçimde Hüküm Tesis Edemez" Kuralına Nasıl Gelindi? Bu Kural Nedir, Ne Değildir?", Anayasa Yargısı -2- Ankara 1986 s.41, özellikle 72 vd.

- (8) Servet Armağan, Anayasa Mahkememizdeki Kazai Murakabe Sistemi, İstanbul 1967 s.137
- (9) Tekin Akıllıoğlu, "Yasaların (Anayasa Dahil) Zaman İçinde Uygulanması", Anayasa Yargısı. Ankara 1984 s.279 vd.
- (10) T.B.Balta, İdare Hukukuna Giriş, Ankara, 1968/1970 s.118
- (11) Bak dn.6
- (12) Balta, s.184
- (12a) karşı. Erdoğan Teziç, Türkiye'de 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı, İstanbul 1972 156; Metin Kıratlı, Anayasa Yargısında Somut Norm Denetimi, Ankara 1966 187; Servet Armağan, Anayasa Mahkememizdeki Kazai Murakabe Sistemi, İstanbul 1967 146.
- (13) Ahmet Güler, Özgürlük ve Anayasa Sorunları, İstanbul 1973 s.67,68; ayrıca bak. Rona Aybay, "Anayasa Mahkemesi'nin İptal Kararı Geriye Yürür mü?" Milliyet 9.3.1979
- (14) DDK. 16.12.1966 e.963/386 k. 1642 (DKD. 107-110 s.119) D.9 19.12.1968 e.726 k.3132 (DKD?127-130 s.300) Ayrıca bak. Turan Güneş, C.H.P.'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında 6195 sayılı Kanunu İptal Eden Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine, S.B.F. Der.C.XVIII Eylül-Aralık 1963 No.3-4 s.358,359.
- (15) Gürbüz Önbilgin-Muammer Oytan, T.C. Anayasasının İlke ve Kuralları, Ankara 1977 s.230,231
- (16) Yılmaz Aliefendioğlu, "Anayasal Denetimin Kimi Sorunları", Yargıtay Dergisi C.9 Ocak-Nisan S.1-2 s.53-54
- (17) DDK. 16.12.1966 e.963/386 k.1642 (DKD.107-110 s.119); D.5 19.10.1968 e.1898 k.3658 (DKD. 127-130 s.180); D.9 19.12.1968 e.726 k.3132 (DKD. 127-130 s.300)
- (18) D.8 17.9.1968 e.1967/153 k.2783 (DKD.127-130 s.264).
- (19) D. 5 13.2.1964 e.63/2420 k.646 (DKD.93-94 s.265); D.10 e.2325 k.917 (Danıştay Onuncu Daire Kararları(DODK) Ankara 1972 no.980); D.10 e.1965/3720 k.1965/206 (DODK no.413); D.10 1965/803 k.1965/1388 (DODK no.420); D.10 e.1965/147 k. 1965/392 DODK no.985); D.10 1965/944 k.1965/751 (DODK no.988); D.10 e. 1965/1720 k.1965/926 (DODK no. 1019); D.10 e.1965/2853 k.1965/1446 (DODK no. 1020) DDK.13.1.1978 e.77/328 k.89 (Danıştay Dava Daireleri Kurulu Kararları, I (1965-1978) Ankara 1981 (DDDKK) no.386; DDK.24.2.1978 e.77/309 k.125 DDDKK no.350 DDK .29.9.1978 e.822 k.463, DDK.2.12.1977 e.285 k.356 DDDKK no.386; D.5 1976/287 Danıştay Beşinci Daire Kararları (1970-1981) Ankara 1983 (DBDK)
- (20) D.5 15.3.1978 e.77/3259 k.908 (DBDK no.184)
- (21) Bak E. Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1986 s.391 dn.41 Amerikan ceza hukuku bakımından da aynı çözüm geçerlidir. Bak. Paul G.Kauper "Judicial Review of Constitutional Issues in the United States, Verfassungsgeschichte in der Gegenwart, Länderichte und Rechtsvergleichung, Köln-Berlin 1962 s. 794 Amerikan hukukunda anayasaya aykırılık kararlarının geriye yürütmesi asıldır.
- (22) AM. 11.3.1963 124/243 AMKD 1. s.343
- (23) D.3 3.1.1963 63/162, 64/1 G.K;20.1.1964 14/15 Danıştay İştışari Düşünceler I/II no.325.
- (23a) DDK. 29.5.1970 1964/966. 1970/349 DDKK I.no.526
- (24) Güneş görüşünü şöyle açıklıyor: "6195 sayılı kanunun iptalinin neticelerine gelince: hadisede geri yürütmeziğin C.H.P.'nin mallarının iadesi bakımından bir tesiri olabileceğini sanmıyoruz. Gerçekten de iptal edilen kanunun şekli ve organik bir kanun olmakla beraber muhteva ve mahiyeti itibarıyla bir düzenleyici işlem değil, bir subjektif işlemdir. Bu kanunla C.H.P.'nin malları, bir başka şahıs -Hazine-mülkiyetine intikal ettirilmiştir. İptal edilen de bu intikali tasarruftur. Binanaleyh mülkiyeti intikal ettiren herhangi bir tasarrufun iptali haksız mülkiyet edinenin bu mülkiyeti üzerinde ne tesir yaparsa, burada da Hazinesin mülkiyetine o tesiri yapacaktır. Yani Hazinesin mülkiyeti sona erecektir. Muteber olmayan bir gayri menkul satışının iptali ile 6195 sayılı kanunun iptali arasında mahiyet farkı mevcut değildir. Geriye yürüyemezlik, ancak, Hazineye intikal tarihinden iptal tarihine kadar geçen sürede ceryan etmiş olması muhtemel hadiselerde uygulanacaktır. Billaz, Hazine bu mallardan bazılarını satmış ise, bu malları satın alan üçüncü şahısların mülkiyeti mahfuz bulunacaktır. Keza Hazinesin bu süre içinde elde ettiği tabii hukuki semerelerin de C.H.P. tarafından istenebileceğini sanmıyoruz" Turan Güneş "C.H.P.'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında 6195 sayılı Kanunu İptal Eden Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine" SBFD. (1963) No 3-4 s.360
- (25) Dan. I; D.D.G.K. 3.12.1982 128/440 DD.50-51 (1983) s.150
- (26) D. 9.12.1968, 1512/2992 Dokuzuncu Daire Kararları (DDK) no.438; D.9 9.4.1968 67/2346, 1076 DDK.no.1076; D.9 24.9.1968 DDK. no.386; D.9 21.11.1968 831/2771 DDK. no.388; d.9 11.3.1969 66/3247, 621 DDK.no. 390; D.9 19.4.1969 69/1974, 970 DDK.no.391
- (27) Ülkü Azrak "Almanya ve Avusturya'da Anayasa Yargısının Esasları" IÜSBFD, 1984 Ayrı Bası s.27
- (28) DDK. 16.12.1966 63/386, 1642 Dava Daireleri Kurulu Kararları I no.87; D.9. 12.3.1970 69/1846, 499; D.9 23.3.1970 68/2781, 576 DDK no.367; D.9 15.12.1970 651/2092 DDK.no. 393 liginç olan, Danıştay'ın çok kez, her iki yönde de verdiği kararlarda aynı kalıbı kullanmış olmasıdır.
- (29) D.8 23.6.1971 70/1517, 1746 Sekizinci Daire Kararları (SDK) no.973

- (30) D.5 29.1.1976 74/7874, 334 Beşinci Daire Kararları (BDK) I/II no.2187 ancak iptal kararı Anayasa Mahkemesince "olayla sınırlı ve yalnız tarafları bağlayıcı" olarak verildiği için emniyet mensupları dışında kalan kamu görevlileri bu iptalden yararlanamamışlardır bak. D.5 15.11.1977 74/7390 5432 DBK. I/II no.2188
- (31) D.5 29.3.1973 1947/1696 AİD.C.6 s.2 (Haz.1973) s.114 aynı yönde D.5 3.12.1973 8221/10778, AİD. C.7 s.1 (Mart 1974 s.197)
- (32) D.5 12.9.1977 74/100043, 4114 BDK.I/II no.183; ancak bu kez aynı durumdaki misyon şefinin davası red edilmiştir: D.5 15.3.1978 77/3259, 908 DBK. I/II no.184 Bu karara ilerde yeniden döneceğiz.
- (33) D.5 16.4.1973 e.1971/15118 k.2217 (DBDK no.1383)
- (34) D.5 13.2.1973 e.1971/18299 k.481(DBDK no.11401)
- (35) D.5 4.5.1974 e.1971/16353 k.3153 (DBDK no.1413)
- (36) D.5 77/1865 BDK no.2692
- (37) D.5 77/1449 BDK no.2739
- (38) Balta, s.137
- (39) Kıratlı, s.181
- (40) Kıratlı, s.170
- (41) Bu durum eğer bir sorun ise yalnız bize özgü değildir. Örneğin İtalyan Anayasa Mahkemesi "sentenza aggiuntiva" ya da "creative" türü kararlarıyla bir yasa boşluğu, eşitliğe aykırı bir düzenleme, muayyen hallerin düzenlemeye sokulmaması(nı) Anayasaya aykırı bularak ve kararlarını bazen bir metin parçasının Anayasaya aykırılığı ile bağlantılı olarak formüle edebilmekte ve böylece yepyeni bir norm hasıl olmaktadır. Örneğin Anayasa Mahkemesinin tahkiri suçlarını takip için adalet bakanının kanun tarafından öngörülen muvafakat hakkı, Anayasa Mahkemesinin bir kararı ile (15/1969) Anayasa Mahkemesinin muvafakat hakkına sahip olması şeklinde ikame edilmiştir. Dian Schefold (çev.I.Yazman), *Anayasa Yargısı ve Yüksek Yargı*, AÜHF Der. CXXXI No 1-2 s.137
- (42) Aliefendioğlu, s.65
- (43) Feyzioğlu, s.60
- (44) Kıratlı, s.182, Azrak, s.28
- (45) Kıratlı, s.181,182
- (46) Ocakçioğlu, s.583
- (47) Aliefendioğlu, s. -
- (48) D.3. 9.1.1971 70/444 71/10 (Danıştay İşleri Düşünceleri (DİD) no.289)
- (49) Güneş, a.g.m. s.35
- (50) D.3 30.6.1977 643,733 DİD I no.324
- (51) Akıllıoğlu, agm. s.280
- (52) Azrak, s.159
- (53) Feyzioğlu, s.58,59
- (54) Özbudun, s.390
- (55) Kelsen, *Judicial* .. s.187 "Geri yürüme, yalnız bütün geri yürür etkilerin sakıncalı sonuçları bakımından değil, özellikle, kararın yasa koyucunun bir ilişkin olması; yasa koyucunun, kendisi de yargı denetimine tabi olsa da, anayasayı yorumlama yetkisinin varlığı dolayısıyla, haklı gösterilemez. Mahkeme yasanın anayasaya aykırılığını beyan etmedikçe, yasa koyucunun yasama işlemiyle ortaya koyduğu iradesine saygı göstermek gerekir..." Anayasa Mahkemesinin işleviyle yasama işlevi arasında yakınlık bulan Kelsen'e göre Avusturya anayasa mahkemesi yargıçlarının Parlamento'ca seçilmelerinin nedeni de Mahkemenin bu yasama işlevi olmasıdır.
- (56) Feyzioğlu, s.59
- (57) Azrak, s.159
- (58) Azrak, s.160
- (59) DDK 1975/41 "Yargıtayımızın da konuya yabancı olduğu sanılmamalıdır. Örneğin, bak. Yarg.M.G.K. 4.6.1976 e.9-1971 k.2183 Y.K.D. 1977-3 s.327; Yarg; M.G.K. 24.6.1977 e.976/9-1767 k.ü55 YKD 1978-7 s.1085
- (60) D.5 24.3.1977 e.976/8563 k.1449 (DBDK no.2739)
- (61) Ahmet H. Boyacıoğlu, "Anayasa Mahkemesi Kararlarının Açıklanması ve Bu Kararların Yürürlüğe Girmesi", DD.S.64-65 (1987) s.28,29,31.
- (62) Balta, s.110
- (63) Faruk Erem, *Coza Usulü Hukuku*, Ankara 1978 s.371,372
- (64) Anayasa Mahkemesi, Duran'ın belirttiği gibi, 1961 Anayasasından bu yana süregelen anayasa yargısı-sının hakimlik statüsü, kimi mekanizması ve hükümlerinin etkisi dolayısıyla, yüksek mahkemelerin başı ve bir bakıma içtihad ve uygulamalarına yön verici rolünü oynamaktadır. (Lütfi Duran, "Türkiye'de Anayasa Yargısı-nın İşlevi ve Konumu", *Anayasa Yargısı*, Ankara 1984 s.80); Almanya ve İtalya'daki durum için bak. Schefold a.g.e.
- (65) Bak. Paul G. KAUPER. *Judicial Review of Constitutional Issues in the United States*, *Verfassungsgerichtsbarkeit in der Gegenwart*, Köln-Berlin 1962 s.610 vd., 793,794
- (66) Klaus SCHILALCH, *Procedure et Techniques de Protection Des Droits Fondamentaux*, *Tribunal Constitutionnel Federal Allemand; Italya için bak. Alessandro PIZZORUSSO, RUDC. 33 eme anne No.2 Avril-Juin 1981 s.370 vd.,408, 409.*
- (67) Güneş, a.g.m. s.358

BİN NASİHAT MI YA DA BİR MUSİBET Mİ?

Fehmi YAVUZ

GİRİŞ (Zeybeklere Nasihat)

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen günlerde aydınlar şaşkın, Saray tutsaktır. O günün egemen aydın tipi, medrese çıkışlı din adamıdır. Devlet bu din adamlarından Saray'a bağlılık, işgalcilere boyun eğmek, kadere rıza göstermek... konularında destek arar ve bekler.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanıp düzenli bir ordu kuruluncaya değin, özellikle Ege'de, Yunanlılara karşı çıkanlara ZEYBEK adı veriliyor. Bunlar evlerindeki çifte tüfeklerini, tabancaları, mavzerleri temizleyerek, yerine göre sopa ile, kazma ile... direnmeyi başlattılar. Aydın-Nazilli yöresinde ZEYBEK AYŞE diye ün salan kadın zeybeği ben de tanıdım. Zeybeklerin baskınlarda elde ettikleri silahları, makinalı tüfekleri, topları da, terhis edilen yedeksubaylar, çavuşlar kullanmıştır.

Zeybeklere Nasihat sözü, KÖY HOCASI adlı dergiden alınmıştır (İstanbul 8/5/ 1919). Dergi'nin başında: "Köy Hocası'nın maksadı köylüye dinini, dünyasını bildirerek, çalışıp çabalamasının yolunu göstermektir." deniliyor. Buradan, politika yapmadığı anlamı çıkarılabilir. Gel gör ki, konu aldığımız yazıda politikanın ta kendisini buluyoruz. Sanki ZEYBEKLER dağlarda, halkı soyarak elde ettikleri haram paralarla, eşya ile geçimlerini sağlamaktadır. Yazıda, Düşman'a karşı direnmeden hiç söz edilmmez. Şu paragraf başlıklarına bir göz atalım.

- El uzatılmayacak paralar, besmele çekilmeyecek yemekler.
- Haklı olanlar haklarını nasıl ararlar?
- Dağda, bayırda yaşamaya imrenenler.
- Huzuru-Rabbil'âleminde yüze vurulacak kabahatlar.
- Dağların kaldıramayacağı günahlar.

- Yanlış yoldan dönüp, selâmeti bulanlar.
- Burnunun doğruluğuna gidip, perişan olanlar.
- Gençliğinde töbekâr olmuş doksanlık bir zeybek.
- Zeybeklikten kurtulmanın çaresi.

Yazı'dan şu sözleri de aktarıyoruz:

- Siz nasılsa bir yanlış yol tutmuşsunuz, bir cahillik etmişsiniz.
- Siz zavallılar gözünüz bağlı, bir uçurumun kenarında dolaşıp yatıyorsunuz.
- Vücudunuzu lokma-lokma etseler, etlerinizi cimbızla çekseler, yine sabredecektiniz, yine bu işi yapacaktınız.
- Günün birinde, hemen bir bahane ile soluğu burada aldınız.
- Zavallı halkın çektiği yetmiyormuş gibi, bir de siz çıkıp, muharebenin noksan bıraktığını tamamlamaya çalışıyorsunuz. Devletin başındaki gâile bitmiyormuş gibi, bir de siz ona tuz-biber oluyorsunuz.

Bakin milletin başına olmadık işler geldi. Memleket şimdiye kadar görmediği felâketleri gördü.

- Siz bir müslüman evladı olarsınız, koskoca bir babayiğit bulunasınız da, halâlî-minellah kazanıp yemeyesiniz.
- Yarın huzuru Rabbil-aleminde ne yapacaksınız?
- Siz kabahatlerinizi unutuyorsunuz, suçlarınızın ne kadar büyük olduğunu gâliba bilmiyorsunuz. Sizin günahlarınız o kadar büyüktür ki, ağırlığına dağlar dayanamaz. Sizin yüzünüze sürülen leke o kadar bulaşıktı ki, yedi denizin suyu bile onu temizleyemez. Meğer ki hemen "LANET OLSUN BÖYLE YAŞAMAĞA" diyerek bu silahları yere çalınız.

— Fırsat elde iken, aklını başını alarak, bu yoldan dönenler hep selâmeti bulmuşlardır.

Yarına çıkacağınız elinizde senediniz var mı? Kim bilir, bir dakika sonra burada neler olacak? Kızılca kıyametler kopacak? Bundan haberiniz var mı?

- Hiç durmayın tövbekâr olun.
- Az, çok demeyin, halâlîndan kazanıp, yeyin.

Dârül-hilâfetül-aliye Medresei Osmaniyeleri

İstanbul'un işgalinden hemen sonra, Yunanlıların giremediği yerlere, bu arada İsparta'ya, bu ad altında, yirmi dört medrese açıldı. Dedem beni ve benden bir yaş büyük olan amcamı hemen, Rüşdiyeden alıp, buraya kaydettirdi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin düzenlediği Birinci Din Eğitimi Şurası'na sunduğum bildirinin başlığı Darül-hilâfetül-aliye Medresesi ve Kurtuluş Savaşı'dır. O yazıda öğretmenlerden şöyle söz ediyorum:

— Müdür başta olmak üzere yedi-sekiz hocamız İstanbul'dan gönderilmişti. Bunlardan biri olan ve hiç Türkçe bilmeyen, Arapça hocamız Câmî-ül Esher çıkışlı imiş. İstanbul'dan gönderilenler, sakal ve bıyıkları ile, kürkleri, cüppe ve sarıkları ile, çarşı ve pazarda, sokakta hemen dikkati çekiyor ve önünde diz çökmeye alıştığımız imam, hatıp, vâiz, müderris...lerden ayırt ediliyordu."

Sözünü ettiğim yazıda, bu konuda şunlar var.

— Bu okulların çok daha derin ve ince hesaplarla hazırlanmış, geniş çaplı birer HEYETİ-NASIHA olduklarını ve sinsice, Ankara'ya karşı, İstanbul'a sâdık kişiler üretmeye yöneldiğini, çocuk yaşta görememiştik. Yedeksubay olarak cepheden cepheyeye koşturan babam, bunun bilincinde olacak ki, görevle tebdili-hava ile, izinli olarak ge-

lişlerinde, birkaç kez, amcamla beni oradan alıp Rüştîye'ye kaydettirdi." O yazıdan aktarmayı sürdürüyorum.

— "Babam gidince, hemen ertesi gün, biz yine sarıkları başımıza dolayıp, medreseye dönüyorduk. Babamla dedem arasında nasıl bir tartışma geçtiğini ne o günlerde öğrendik, ne de sonradan bu konu değiştirildi. Şöyle bir yorumda bulanabilirim: Babam sert bir asker olmuştu (Aslında İstanbul Öğretmen Okulu çıkışlı idi). Bunu bilen dedem, fazla ileri gitmeden, "Hele O'nun müsâfirliği sona ersin, bir gitsin, ben yapacağımı bilirim havasına girmiş olabilir."

Ben konuşmamda, öğrencilere üç, ya da altı lira aylık verildiğini söylemiştim. Dekanlık odasında, söyleyişi sürdürürken, bir profesör: "İflâs halindeki Osmanlı hazinesi, bu okulları açacak, öğrencilerine aylık verecek (O günlerde bir sarı lira beş-altı lira idi), parayı nereden bulmuş" dedi. Başka bir Prof. arkadaş, benim yanıtlımı beklemeden: "Ne var bunu bilmeyecek, İngilizler vermiştir" deyiverdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bunların adı İmam-Hatip oldu, sonra da kapatıldı.

Bir Heyeti Nasîha Üyesi ve Arnavut Beyi

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın BEŞ ŞEHİR yapıtında (Bin Temel Eserler Dizisi No. 5-1969), Arnavutluk'daki isyancılara, İstanbul'un gönderdiği Heyeti-Nasîha üyelerinden birinin öyküsü de şöyle:

Arnavut beyi kardeşinin kızı ile evlenmek ister. Ama, oradaki din adamları NİKAH DÜŞMEZ dedikleri için, bunu gerçekleştirememiştir. Bey, İstanbul'dan gelen din adamlarından bir çözüm, hilei-şeriye almayı kafasına kor. Onlardan biri ile gece aynı odada yatar. Derdini açıklar. O da NİKAH DÜŞMEZ der. Arnavut beyi tehdit yoluna gider. Bir çözüm bulursa çokça altın vereceğini söyler. Hoca efendi sorar:

— Kızın babası, kardeşin senden büyük müdür, yoksa küçük müdür? Büyüktür yanıtını alınca:

— Canım neden şunu baştan söylemedin. Küçük olsa idi nikah düşmezdi ama, büyük olunca, bal gibi nikah düşer, der. Hem canını kurtarır, hem de altınlara konar.

SONUÇ

Heyeti-Nasîha göndermenin çok başvuru olan bir yöntem olduğu bilinmektedir. Ülkenin hemen her yerinde sık-sık görülen başkaldırıların nedenini aramak yerine, heyeti-nasîha göndermek çok yaygındı. Düzenin hemen her alanda bozulması, etnik yapının karmaşık olması, azınlıkların kapitülasyonlarla korunması, müslümanların alevî-sünnî diye bölünmesi, türlü tarikatlar, özetle Batı'daki aydınlanma dönemini, Osmanlı devlet adamlarının, bir yabancıya dediği gibi, buzlu camın arkasından şöyle-böyle izlemeleri, heyeti-nasîha göndermeyi yaygınlaştırmıştır.

Yalnız devlet yaşamında değil, özel ilişkilerde, çocuk eğitiminde... de nasihata büyük çapta başvurulduğunu anımsatmakla yetiniyoruz.

Sîna Akşin şöyle diyor:

— Çaresizlik içindeki hükümet, bazı şehzadeler başkanlığında, taşraya heyeti-nasîhalar, yani nasihat heyetleri göndermeğe karar verdi. 5 Nisan 1919'da Damat Ferit Webb'i ziyaretle, taşradaki karışıklık ve kararsızlığa son vermek üzere, kuvvetli bir merkezi hükümet komitesi kurulacağını, sonra da söz konusu heyetlerden iki tane

gönderileceğini ve bunların hükümet adına tam yürütme yetkisine sahip bulunacaklarını açıkladı ve bu komite ve heyetlere İngiliz subaylarının katılmasını istedi. Webb buna imkan olmadığını, bununla birlikte İngiliz denetim subaylarının, komisyonlara yerel koşullar ve şikayetler konusunda bilgi vererek, yardımcı olmalarının buyurulmasını rica edeceğini söyledi. Damat Ferit'in yukarıda anılan açıklamasına göre, başka heyetler de gidecek, uzun süreler taşrada kalacak, iktisadi ıslahat için çalışacaklardı. Yönetim, güvenlik, iktisadın düzenlenmesi, orman ve madenlerin geliştirilmesi için 6-7 heyetin daha gideceğini söylüyordu."

Sabahattin Selek'in ANADOLU İHTİLALI yapıtında yer alan Dürrî Zade fetvaları nasihat, heyeti-nasiha yönteminin nerelere ulaştığını gösterir. Bunlarda Kurtuluş Savaşı'na katılanların eşkiya olduğu, Dünya ve Ahrette cezalarını görecekları de vurgulanmıştır. (Cem Y. evi, İstanbul 1973).

Balkan Savaşı'nda Bulgarlar'ın Osmanlı toplumuna en büyük nasihatı verdiği sık sık söylenir. Bu da bir musibetin bin nasihattan evla olduğunu kanıtlamağa yeter. Hele devlet düzeninin ayakta durması için nasihata bol-bol başvurmanın, lafla peynir gemisi yürütmeğe benzediğini söylemek abartma olmaz.

KATKIDA BULUNAN YAZARLAR

- Doç. Dr. Tekin Akıllıoğlu, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Prof. Dr. Muammer Aksoy, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi emekli öğretim üyesi
Doç. Dr. Sina Akşin, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Doç. Dr. Korkmaz Alemdar, Gazi Üniversitesi Basın - Yayın Yüksek Okulu
öğretim üyesi
Doç. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu, Anayasa Mahkemesi üyesi
Prof. Dr. Rona Aybay, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi
Ahmet H. Boyacıoğlu, Anayasa Mahkemesi emekli başkanı, Hacettepe
Üniversitesi Anayasa Hukuku öğretim görevlisi
Doç. Dr. Nami Çağan, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Prof. Dr. Edip Çelik, İ. Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesi
Prof. Dr. Cem Eroğul, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi
Prof. Dr. Lütfi Duran, İ. Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesi
M. Semih Gemalmaz, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
Prof. Dr. Cevat Geray, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi
Doç. Dr. Mesut Gülmez, TODAİE öğretim üyesi
Doç. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu, Dicle Üniversitesi öğretim üyesi
Prof. Dr. Ruşen Keleş, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Doç. Dr. A. Taner Kışlalı, A. Ü. Basın - Yayın Yüksek Okulu öğretim üyesi
Dr. Uygur Kocabaşoğlu, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi
Fadıl Kocagöz, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Anayasa Kürsüsü eski üyesi
Doç. Dr. Maksut Mumcuoğlu, A.Ü. Hukuk Fakültesi eski öğretim üyesi
Doç. Dr. Cemil Oktay, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Doç. Dr. İlber Ortaylı, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi
Yekta Güngör Özden, Anayasa Mahkemesi Başkanvekili
Prof. Dr. Hüseyin Pazarcı, Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi
Doç. Dr. Yavuz Sabuncu, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Nahit Saçlıoğlu, Anayasa Mahkemesi emekli üyesi, Askeri Yargıtay eski
Başsavcısı
Doç. Dr. Fazıl Sağlam, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi
Prof. Dr. Mümtaz Soysal, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Dr. Gencay Şaylan, ODTÜ eski öğretim üyesi
Prof. Dr. Cahit Talas, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi
Doç. Dr. Bülent Tanör, İ. Ü. Hukuk Fakültesi eski öğretim üyesi
Prof. Dr. T. Zafer Tunaya, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi emekli öğretim üyesi
Prof. Dr. İlder Turan, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi
Doç. Dr. Hikmet Sami Türk, A. Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesi
Doç. Dr. Yıldırım Uler, A. Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesi
Prof. Fehmi Yavuz, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi emekli öğretim üyesi

Doç. Dr. Tekin Akıllıoğlu
Prof. Dr. Muammer Aksoy
Doç. Dr. Sina Akşin
Doç. Dr. Korkmaz Alemdar
Doç. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu
Prof. Dr. Rona Aybay
Ahmet H. Boyacıoğlu
Doç. Dr. Nami Çağan
Prof. Dr. Edip Çelik
Prof. Dr. Cem Eroğlu
Prof. Dr. Lütfi Duran
M. Semih Gemalmaz
Prof. Dr. Cevat Geray
Doç. Dr. Mesut Gülmez
Doç. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu
Prof. Dr. Ruşen Keleş
Doç. Dr. A. Taner Kışlalı
Dr. Uygur Kocabaşoğlu

Fadıl Kocagöz
Doç. Dr. Maksud Mumcuoğlu
Doç. Dr. Cemil Oktay
Doç. Dr. İlber Ortaylı
Yekta Güngör Özden
Prof. Dr. Hüseyin Pazarcı
Doç. Dr. Yavuz Sabuncu
Nahit Saçlıoğlu
Doç. Dr. Fazıl Sağlam
Prof. Dr. Mümtaz Soysal
Dr. Gencay Şaylan
Prof. Dr. Cahit Talas
Doç. Dr. Bülent Tanör
Prof. Dr. T. Zafer Tunaya
Prof. Dr. İlter Turan
Doç. Dr. Hikmet Sami Türk
Doç. Dr. Yıldırım Uler
Prof. Fehmi Yavuz